

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Érdemes imádkozni?

Gondolatok az egyházi bírászkodásról

Egyház és értelmiség

A magyarság ősvallása és hiedelemvilága

A spiritizmus

Göttinga és a magyar szellemi élet

A középiskolai diákság a vallásokról
és az egyházakról

Tanulmányúton Kínában

A Lutheránus Világszövetség levele
a tagegyházakhoz

Visszhang – Szemle – Hírek

ÚJ FOLYAM (XLI)

1998
1

THEOLOGIAI SZEMLE

1998. január-február

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 176-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 186-8267, 186-8277

Index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna
tagjai: dr. Berki Feriz
dr. Cserhádi Sándor
ifj. dr. Fekete Károly
Lukács Tamás
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szedés, tördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140-9388

Számítástechnikai Stúdió

Terjeszti a Kálvin János Kiadó.
Előfizethető a kiadóhivatalban,
vagy postautalványon, vagy átuta-
lással a Kálvin János Kiadó – Bu-
dapest OTP 11714006-22098038
csekkszámájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:

Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Protestáns Könyvesbolt:

Budapest, IX., Ráday u. 1.

Református Könyvesbolt:

Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1740,-Ft

Egyes szám ára: 290,-Ft

Előfizetés külföldre:

30 DM vagy 18 USD

Egyes szám ára:

5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

NYILAS ZOLTÁN: Érdemes imádkozni? 1

TANÍTS MINKET, URUNK!

SZATHMÁRY BÉLA: Gondolatok az egyházi bíraskodásról 2

TÓTH ZOLTÁN: Egyház és értelmiség 8

ÁGOSTON ISTVÁN GYÖRGY: A magyarság ösvallása és
hiedelemvilága 11

FUKK LÓRÁNT: A spiritizmus 17

FÜKŐ DEZSŐ: Göttinga és a magyar szellemi élet 22

KARSAY ÁKOS: A középiskolai diákság a vallásokról és az
egyházakról – Vallásszociológiai felmérés - 31

KITEKINTÉS

MÉSZÁROS KÁLMÁN: Tanulmányúton Kínában 44

VILÁGEGYHÁZ

Levél a Lutheránus Világszövetség Tagegyházainak
(a Világszövetség hongkongi nagygyűlésétől) 48

VISSZHANG

GAÁL BOTOND: Reflektálás *Kodácsy* Tamás: Isten
végtelenségéről című OTDK dolgozatára 49

SZEMLE

HORVÁTH BARNA: The Eumenical Review 1997. július 52

SZATHMÁRY SÁNDOR: Isten szentségének titka – Isten
titokzatos szentsége (*Otto*, Rudolf: A szent) 53

SZÉNÁSI SÁNDOR: *Niemann*, R.: Von Pontius zu Pilatus 57

RÁCZ LAJOS: „Református Theologia” 60

HÍREK

A 2. Kárpátmedencei Napok Identitás Klubjának
Zárónyilatkozata 66

Vallásszabadság és új vallásos mozgalmak 66

KEK hírek 67

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1998. II. 2.

Hibaigazítás

A Theologiai Szemle 1997. évi 6. száma 306. oldalán a bal hasámban, fölülről a 13. sor így helyes: munkánkat, az immár közös és nyílt fáradozást egy protestáns... – A téves közlésért mind a Szerző, mind az Olvasók elnézését kéri a Szerk.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kézírataikat egy példányban, írógép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átállítható; oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) a Bimbó úti címre küldjék. Az írás közlése nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kéziratok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok megőrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

Érdeemes imádkozni?!

„...imádkozzatok egymásért, hogy meggyógyuljatok.
Nagy az ereje az igaz ember buzgó könyörgésének.
Jak 5,16

Jakab levelének utolsó néhány sorában az apostol imádságra intő, bátorító megjegyzéseit olvassuk. Ez a szakasz az 1,5–7 versekkel együtt azonban szép keretet ad a levél mondanivalójának.

Igénk első üzenete a 13–18 versek figyelembe vételével így fogalmazható meg: *Minden időben szüntelenül imádkoznia kell a keresztyén embernek.* Jakab apostol az ember két ellentétes életérzését tárja elé. Olyan helyzeteket mutat be, melyeket mindannyian jól ismerünk, mindannyian kerülhetünk az életben olyan körülmények közé, amikor sokféle segítséget kipróbálva és eredménytelennek tapasztalva, kilátástalannak érezzük sorsunkat. Törhet valakire váratlanul betegség, s akkor kiáltására „Az Úr enyhülést ad betegségén, jobbulást ad neki” (Zsolt 41,4). Juthat valaki lelki válságba is (Zsolt 6,4), élhetünk szorongatásban, megaláztatásban, hatalmába keríthet valamilyen bűn, de betölthet öröm, hálás megelégedettség, mégis mintha holtpontra jutva képtelenek lennénk az elmozdulásra.

Ezért szólít fel minket az ige, hogy minden helyzetben imádkozzunk, keressük Istent alkalmas, vagy alkalmatlan időben. Nála nincs alkalmatlan pillanat, az Ő házának ajtaja mindig nyitva áll a megoldást kereső, a bűnben fogant és vétekben élő beteg ember előtt. Sosem mondja: „Ne zavarj engem, az ajtó már be van zárva...” (Lk 11,7kk.). Jézus nyomatékosan mondott felhívása ma is érvényes: „Kérjétek és adatik nektek, keressetek és találtok, zörgessetek és megnyitvatik nektek” (Mt 7,7skk.). Imádkozás közben bánatunk öröme fordulhat, mert az mindenkor Isten akarata a javunkra (1Tessz 5,17).

Nem csak Jakab apostolnak, de szinte minden imádkozó keresztyén embernek az a tapasztalata, hogy *a beteg embernek van a leginkább szüksége arra, hogy imádkozzék.* A beteg ember – szorult helyzetében – mindent megtenne és megadna azért, hogy szabaduljon elesett állapotából. Amikor látószólag senki sem tud segíteni, amikor emberileg minden lehetetlennek látszik, ráébredünk, hogy milyen parányiak vagyunk. A legroskasztabb az, amikor fölfedezzük, hogy nem ettünk, nem ehetünk az élet fájáról, s ennek folytán rohanunk a halál felé, az elmúlás vár ránk (is). Mindezt azon-

ban csak akkor fedezzük föl a maga teljes bibliai mélységében, ha feltekintünk Jézusra. Az Ő fensége és nagysága mellett vesszük észre kicsiny voltunkat és az Ő tisztasága mellett lesz láthatóvá egész életünk tisztátalansága.

Ahogy a beteg ember gyógyulásra, *a bűnös ember pedig szabadulásra vágyik.* A hitből fakadó imádság mindig őszinte, nem takargat semmit, hiszen Isten elől, aki minden dolog ismerője, titkok tudója, nem rejtőzhetünk el. Csak magunkat csalnánk meg a farizeusi, álszent imádsággal. Istenhez csak alázattal, méltatlan állapotunk elismerésével, bűnvallással közeledhetünk, mert csak így reménykedhetünk a megigazításban, a Jézus érdeméért kapott megbocsátásban.

Az igazán imádkozó keresztyén ember *másokért is imádkozhat, könyöröghet* (16.v.). Szeretteinkért, barátainkért, de ellenségeinkért is, a minket üldözőkért, és az üldözöttekért, gyülekezetünk és az országos, az egyetemes egyházért is. Ez igényli a legnagyobb hűséget, állhatatosságot, mert ebben a rejtett közbenjárásban kísért a hiába imádkozás gondolata. Néha úgy érezzük, hogy sem az, akiért imádkozunk, sem Isten nem figyel ránk, nem vesz minket komolyan. Ilyenkor mondjuk *kérdőjellel* a fenti címet.

Ám jöhet olyan idő, amikor meggyőződhetünk arról, hogy *érdeemes imádkozni, mert Isten meghallgatja és teljesíti kéréseinket* (17–18). Ezt akár az imádkozás „ötödik törvényének” is nevezhetjük. Nem szabad tehát feladnunk ezt a reménységet és bizonyosságot, mert ígéretünk van rá. Megtörténhet, hogy Isten hosszú ideig hallgat – mint Jóbnaál is –, de végül megszólal és kegyelmet ad. A Heidelbergi Káté arra tanít, hogy elsősorban is az igaz Istenhez forduljunk kéréseinkkel, aki magát igéjében kijelentette; igyekezzünk megismerni saját nyomorúságunkat, hogy így magunkat Előtte megalázzuk, s végül erős legyen a bizalmunk, hogy értelmetlen voltunk ellenére az Úr Jézus Krisztus érdeméért, ígérete szerint meghallgat minket. Ez a három szükséges ahhoz, hogy felkiáltó jelet tegyünk a kérdőjel helyett.

Nyilas Zoltán
IV.é.teol. hallgató

Gondolatok az egyházi bírászkodásról

I. Az egyház bírói hatalma

1.) *Az egyház bírói hatalmának eredete.* Az egyház különös bírói hatalma a keresztyén világ alaptörvényén, a Szentírás Újszövetségi részében, Máté evangéliuma 16. rész 17–19. és a 18. rész 15–20. verseiben megfogalmazott rendelkezéseken alapul. Kálvin a kulcsok hatalmát az egyházi bírászkodással azonosította.

„Ez a hatalom ugyanis, amelyről mi beszélünk, egészen a kulcsoktól függ, amelyeket Krisztus az egyháznak adományozott, amint az Máté evangéliumának 18. részéből is kiténik, ahol azt parancsolja az Úr, hogy azokat, akik a magánintelmeket megvetik, szigorúan meg kell inteni nyilvánosan, ha pedig macacsságukban továbbra is megmaradnak, azt mondja, hogy el kell őket távolítani a hívek közösségéből. De mivel az ilyen intések és javítások az ügy ismerete nélkül nem lehetségesek: ezért szükség van bírói vizsgálatra és valamiféle rendre. Ha tehát nem akarjuk érvénytelenné tenni a kulcsokkal járó ígéretet s a kiközösítést, ha nem akarjuk megsemmisíteni az ünnepélyes intelmeket s minden más ilyen dolgot, akkor kénytelenek vagyunk az egyháznak bizonyos törvénykezési jogot tulajdonítani.”¹

A kulcsok hatalma azonban csak egy *lelki eszköz* a fegyelem fenntartása érdekében, nem más, mint az Ige állandó hirdetése, kényszerítő eszköze csupán az Ige hatalma.² Ezt a hatalmat Krisztustól vettük és az Ő nevében, az Ő ígéje útján gyakorolhatja az egyház. A spirituális, *lelki bírói hatalom lelki eszközök* igénybevételével juttatja kifejezésre a bírói hatalomgyakorlást. Erre több helyen is utal a Szentírás. Számunkra a legfontosabb a Máté 18. részében írtak: „Ha pedig a te atyádfia vétkezik ellened, menj el és dorgáld meg őt négy szemközt: ha hallgat rád, megnyerted a te atyádfiát; Ha pedig nem hallgat rád, végy magad mellé még egyet vagy kettőt, hogy két vagy három tanú vallomásával erősítsessék minden szót. Ha azokra nem hallgat, mondd meg a gyülekezetnek; ha a gyülekezetre sem hallgat, legyen előtted olyan, mint a pogány és a vámszedő.”³

Ebben az értelemben mondja Kálvin a következőket:

„Az egyházi törvénykezés gyakorlásában két dolgot kell megfontolnunk, és pedig: hogy ennek a *lelki hatalomnak* egészen elválasztva kell lennie a fegyveres erőttől, azután, hogy ne egy embernek az akarata, hanem az arra rendelt törvényes gyülekezet kezelje azt. A régi tisztább egyházban ezt mind a kettőt meg is tartották. (1Kor 6,4). A régi szent püspökök ugyanis hatalmukat nem bírságolással, börtönökkel vagy polgári büntetésekkel gyakorolták, hanem amint illeti is, *egyedül az Isten ígéjét használták*. A legszigorúbb egyházi büntetés ugyanis és mintegy az utolsó csapás: a kiközösítés, amit azonban csak végső szükség esetén alkalmaztak. Ez pedig sem erőszakot, sem külső hatalmat nem kíván, hanem megelégszik Isten ígéjének erejével.”⁴

Ez a hatalom a bensőnkre hat, tehát a szabályozóeszközét tekintve erkölcsi jellegű, a jóvátétel módja pedig a bűnbánat. Az egyházi törvénykezéssel szemben hatályos

törvényünk ennek szellemében fogalmazza meg preambulumban: Az egyházban a fegyelmelés, a bírói tevékenységnek a fegyelem és a jó rend fenntartása érdekében való gyakorlása Krisztus királyi hatalmát mint pásztor gyakorolja. Ezért az egyház fegyelmelő és bírászkodó tevékenysége mind tartalmában, mind módszerében *mindig pásztori szolgálat* (Mt 18,15–18).

Az egyházi életnek azonban számtalan olyan megvilágulása lehet, amelyre ez az erkölcsi alapon álló lelki hatalom hatástalan vagy alkalmatlan. Ravasz László a következők szerint fogalmaz:

„Vannak tehát az egyháznak, az egyházi judikatúrának olyan részei, amelyek nem oldhatók meg soha az úgynevezett pásztori vagy spirituális fegyelmeléssel. Mert az, aki kárt okozott az egyháznak, aki hivatalos tisztségében hűtlenül járt el, aki egy megbízatásra, amelyet az egyháztól vett, méltatlannak bizonyította magát, bűnbánattal a maga cselekedetét jóvátenni nem tudja. Nem tudja jóvátenni, nem tud mentesülni alóla egyszerűen azért, mert a bűnbánatot, az egyház láthatatlan fejével. a Krisztussal való viszonyunkat momentán ipso facto érzi, *de a világgal és embertársaival való viszonyunkat a bűnbánat véglegesen nem rendezi*, ott egy vezeklésnek, egy megtorlásnak és a következmények elhordozásának van helye.”⁵

Ilyen esetben más eszközökre van szükségünk, a jog eszközeire. Mivel az egyház a látható mivoltában jogilag szervezett emberi közösség is, ennek a szervezetnek szüksége van a szervezetet egybetartó és azt rendbetartó hatalomra, mely az egyháznak abban a jogosultságában jelentkezik, hogy meghatározhatja azokat a jogi rendezettséget sértő magatartásokat, amelyek miatt egy jól szabályozott eljárási rend szerint a vétkesekkel szemben eljárhat, továbbá létrehozhatja az ezzel a feladattal foglalkozó szervezetét. Erre utal Kálvin is a fent idézettekben, amikor a bírói vizsgálatról és az eljárásjogot jelentő „*valamiféle rendről*” beszél. Megállapíthatjuk tehát: az egyház bírói hatalma *jogi jellegű* is. Ravasz László gondolatai azonban tovább vezetnek bennünket, miszerint az *egyházfegyelem fenntartása csak részben pásztori – legalábbis a szó lelkipásztori értelmében –, egy jelentős részében viszont jogász feladat.*⁶ A jog az állammal, tehát a világi hatalommal összekapcsolt kategória. A reformáció azonban Kálvin óta törekszik arra, hogy az egyházfegyelmelés gyakorlását különválassa a világi hatalomtól. *Az egyházfegyelmelés tehát, bár jogi jellegű, de nem azonos a világi jogalkalmazással, különösen nem az anyagi jogban és különösen nem a jogkövetkezményekben. Hasonlóság csak az eljárásjogban válik szükségessé a tisztelesség eljárás garanciáinak biztosítása által.*⁷

2.) *Az egyház bírói hatalmának letéteményese.* Az egyetemes papság elvéből következően az egyházban minden hatalom az *egyháztagság* összességét jelentő gyülekezetből eredeztethető. A látható egyházban a jogilag szervezett gyülekezet az egyházközség, mely így az egyház bírói hatalmának a letéteményese.

A gyülekezet és az ennek megfelelő szervezettséget kétféle értelemben használjuk. Gyülekezetnek tekintjük az egyébként befejezett egyháznak is minősülő, az *egyházközségben* jogi formát öltő alapegységet, és gyülekezetnek tekintjük az egész Magyarországi Református Egyház, mint az állam által egységként elismert jogi személy *tagjainak összességét jelentő gyülekezetet* is. Mindebből pedig az következik, hogy a bírói hatalom gyakorlásának letéteményese az egyháztagság összessége.

II. Az egyház bírói hatalmának gyakorlása

1.) *A hatalom gyakorlásának módjai.* A bírói hatalom gyakorlásának két módja létezhet, az egyik az, hogy az egyház valamennyi tagjának *közvetlen* beleszólást enged a törvénykezés menetébe, a másik pedig az, hogy a bíraskodás jogát *meghatározott személyekre* ruházza. Ezen belül azt kell vizsgálnunk, hogy a bírói hatalmát az egyház valamennyi tagja közvetlenül gyakorolja-e, vagy közvetve, meghatározott személyek útján. Ebben a kérdésben az egyházalkotmányunk alapelveként megfogalmazott zsinatpresbitéri elv segít, mely szerint egyházunkban elvileg mindkét mód alkalmazható. A gyakorlatban azonban ez a kettősség csak az egyházközségi bíraskodásnál bírhat jelentőséggel, ahol az adott egyházközség létszáma lehetővé teheti azt is, hogy valamennyi egyháztag közvetlenül gyakorolhassa a fegyelmezés jogosultságát, magasabb szintű bírósági fórum esetében ez már technikai okok miatt nem alkalmazható. Mindezek figyelembevételével fő rendezési elvként rögzíthetjük, hogy *az egyház mindkét módszert választhatja, csak egyet nem tehet meg, hogy bármely egyháztagot kirekesszen a bírói hatalom gyakorlásából, mert az az egyetemes papság elvével ellenkezne.*

Vizsgálendő továbbá, hogy abban az esetben, ha nem közvetlen a bírói hatalomgyakorlás módja, akkor az arra kijelölt, kiválasztott személy egy vagy több személy legyen. Ahogy az egyházszervezet történelmi fejlődését vizsgáltuk, tapasztalhattuk, hogy a római katolikus egyházban ez a jogosultság a pápát és a megyés püspököket illeti. A reformáció szakított ezzel a kisajátító értelmezéssel és alapelvei között rögzítette, hogy az egyetemes papság elvéből következően minden egyháztag jogosult a bírói hatalom gyakorlására. Figyelemmel arra a krisztusi ígéretre, miszerint ha ketten vagy hárman az Ő nevében összegyűlnek, Ő ott lesz közöttük, a bírói hatalomgyakorlás módját illetően további alapelveként kell rögzítenünk a *társas bíraskodás* elvét és követelményét: a bírói hatalom gyakorlása soha nem tehető le egy ember kezébe, hanem azt mindig társas, kollegiális szervek kell, hogy gyakorolják.

III. Az egyházi bíróság fogalma

A kulcsok hatalmának átadásával az egyház elnyerte az *Úrtól* a bírósági hatalom gyakorlásának a lehetőségét, de ez csak egy *elvont hatalmat* jelent az egyházi törvénykezésre. A *tényleges* hatalomgyakorlás, legyen az spirituális vagy jogi jellegű, csak akkor valósulhat meg, ha ennek a hatalomnak a szolgálatára megfelelő szerveket hozunk létre. Azokat a szerveket, amelyek működésében az egyház bírói hatalma kifejezésre jut, amely

szervek a bírói hatalmat valóságosan gyakorolják, nevezzük egyházi bíróságoknak. Ezek a szervek a hatalom gyakorlására a felhatalmazást az *egyháztól* nyerik. A bíróság, a bírósági tanácsok ebből következően tehetetlenek és cselekvésképtelenek mindaddig, amíg az egyház a bíraskodás hatalmát át nem ruházza. Az egyházi testület ezzel az átruházási aktussal válik egyházi bírósággá és lesz jogosulttá a gyakorlatban is alkalmazni bírói hatalmát.⁸

A bírói szervek – bár minden esetben kollegiális szerveként járnak el – mégsem mint testületek szerzik meg ezt a hatalmat, hanem a bírák, személy szerint. Ez a hatalom azonban a bíróvá választással még nem válik teljessé, egyénileg bírói hatalmat nem gyakorolhatnak (társas bíraskodás), ezáltal csak egy lehetőséget, felhatalmazást kapnak az egyház bírói hatalmának kifejezésre juttatására. A bírói hatalom gyakorlásának lehetősége akkor válik teljessé, ha a bírói felhatalmazással rendelkező személyekből a bírói testület megalakul. Vizsgáljuk meg először tehát azt, hogyan jutnak ehhez a felhatalmazáshoz egyházunkban a bírói testületeket alkotó személyek.

1. *A bírói hatalom megszerzése hivatalból.* Krisztusnak a Máté 18,15–17 szerinti rendelete közvetlenül a tanítványoknak szól, akik az evangélium első hirdetői, s mint ilyenek a keresztyénség első lelki vezetői voltak, tehát ezek a parancsok őket közvetlenül jogosították és egyben kötelezték is. Egyházunk lelki vezetői a lelkészek, így a *bírói hatalom ebben a spirituális értelemben őket az egyház elhívása folytán közvetlenül megilleti.* Nem szabad azonban figyelmen kívül hagynunk, hogy ez a bírói hatalom csupán elsősorban illeti meg a lelkészeket. A lelkészek ilyen szempontból történő előtérbe helyezése csak a kötelezettség és nem a jogosítottság oldaláról szemlélhető, és csakis így bizonyulhat elsőbbségnek. Jogosult ugyanis az egyetemes papság elvéből következően erre a hatalomra valamennyi egyháztag, de *elsősorban kötelezett erre minden lelkész éppen lelkészi hivatalánál fogva.* Itt tehát a felhatalmazást a gyülekezeti (egyházközségi) elhívás, a lelképásztori állás betöltése adja.

2.) *A lelkészi bíraskodás története.* A magyar református egyházban az egyházi bíraskodás szervezetének történelmi fejlődése során – amely több vonatkozásban megfelel a protestáns egyházak egyetemes fejlődésének – változatos utat járt be. Az első kétszáz évet kitevő kezdeti korszakban az egyház bírói hatalmának spirituális része került előtérbe, az egyházi bíraskodásnak nem alakult ki elkülönült szervezete, hiszen az egyháznak sem volt kezdetben más szervezete, csak az egyházközség. A bírói hatalmat az első időkben az egyházközségekben a *lelkész* gyakorolta. Az pedig, hogy e kezdeti időszakban a presbitérium sem mint egyházkormányzó, sem mint egyházfegyelmező tényezőként nem jelentkezett, történelmi okokra vezethető vissza. A rendi elkülönülésre épülő magyar feudális társadalmi rend elképzelhetetlennek tartotta a genfi polgári egyenjogúságon alapuló reformátori alapelveket, hogy az egyházban a nemes embert a jobbágyával egyenrangúan kezelje, né tán a jobbágy bírása legyen urának.

3.) *A világiak részvétele a bíraskodásban.* Egyházunkban azonban bírói hatalmat hivatalból az esperes és a püspök mellett az egyházi önkormányzati testületek *világi elnökei* is megszerzik. Ennek oka – különösen a

magyarországi protestáns egyházak esetében – az a sajtós történelmi fejlődés, melynek során a világiak egyedülálló munkásságot fejtettek ki az egyház érdekében.⁹ A presbitériumok szerepe nálunk a XVII. század közepétől kezdődik. Az 1562/63. évben megtartott tarcal-tordai zsinat már említést tesz róla, az 1646. évi szatmárnémeti zsinat végzése alapján készült Geleji Katona-féle kánonok (1649) hatáskörét is körülírják, de azok szervezése valójában nem egyetemes intézkedéssel, hanem helyi reformok útján, ezért meglehetősen lassan történt meg. Ugyanakkor a szatmárnémeti zsinat kemény és megbélyegző büntetéssel sújtotta a Tolnai Dali János vezette reformpárti ellenzéket, akik az egyházfegyelmezés és egyházigazgatás legfőbb szervétül a kálvini presbitériumot kívánták tenni és el akarták törölni a kizárólag lelkészek által végzett egyházigazgatást és fegyelmezést, ezáltal – és főleg ebből az okból – a püspöki és esperesi tisztséget. A Geleji Katona kánonok tehát továbbra is azon az elvi alapon állnak, hogy az egyház kormányzása, igazgatása és az egyházfegyelmező gyakorlatja kizárólag a lelkészeknek és az ezek fölébe rendelt espereseknek és püspököknek, továbbá a csak lelkészekből álló egyházkormányzati testületeknek, zsinatoknak a joga és feladata.¹⁰ A történelmi fejlődés következtében az egyház ügyeivel is foglalkozó országgyűlések ritkulása azonban előtérbe hozta a vagyonos főurak azon igényét, hogy az egyház ügyeibe közvetlenebbül is beleszólhassanak. A XVIII. század kezdetén a konzisztóriumok felállítása, a kurátori tisztség kialakulása elősegítette egyházunkban a világi egyháztagság szerepének megerősítését és ezzel párhuzamosan az egyházi bírászkodásban a részvételük megjelenését.¹¹

Az 1790/91. évi XXVI. törvénycikket követő budai és pesti zsinatok már alapelveként rögzítik a lelkészek és a világiak paritását az egyházkormányzatban.¹² Ezt követően száz évnek kell elteltetni egyházunk fejlődésében, hogy most már egyházi törvény rögzítse a világiak részvételét az egyházi bíróságokban. Az 1881/1882. évi debreceni egyetemes alkotmányozó református zsinat által elfogadott egyházalkotmány az egyházi törvénykezés szervezetéről szóló II. fejezetében kimondja, hogy az egyházközségi bírászkodást rendszerint maga a presbitérium gyakorolja. Népesebb egyházakban, ahol a presbitérium szükségesnek tartja, a maga kebeléből tetszés szerinti időre 5–10 tagból álló egyházközségi bíróságot választ. Az egyházmegyei bíróságot az esperes és az egyházmegyei gondnok elnöksége mellett tanácsbírákból, az egyházkerületi bíróságot a püspök és egyházkerületi főgondnok elnöksége mellett lelkészi és világi tanácsbírákból, az egyetemes konventi bíróságot pedig a saját kebeléből választott, tehát világiakat is tartalmazó tagokból rendeli összeállítani.¹³ Ezt követően lényegében ugyanezen rendelkezéseket tartalmazza valamennyi, a bírászkodást érintő egyházi törvény, így a jelenleg hatályos 1967. évi VI. törvénycikk is. Ma tehát a világi egyháztagság részvétele az egyházi bírászkodásban tökéletesen megfelel az egyetemes papság elvéből fakadó követelményeknek, részvételük az egyház ezen feladatának teljesítésében meg nem kérdőjelezhető.

A világi egyháztagoknak a lelkészekkel megegyező jogosultsága a bírói hatalom gyakorlásában a paritás érvényesülésében jelentkezett, a kormányzati testületek

élén a gondok és főgondnok ugyanolyan jogokkal rendelkezett, mint az esperes és a püspök, így a kettős elnökség kialakulásával a kormányzati feladatok mellett a bírászkodást is teljes jogegyenlőség mellett gyakorolták, s gyakorolják ma is. A bírói hatalmat itt is a hivatal közvetíti, a gondok, a főgondnok szintén hivatalból tagja az egyházi bíróságoknak.

Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy az egyházban minden hatalom forrása a gyülekezet, illetve annak jogi megjelenési formája az egyházközség, tehát a bírói hatalmat hivatalból gyakorlókat azt csak az egyházközségek felhatalmazása folytán nyerik el. Mivel a hatályos egyházi törvényeink szerint a lelkészek, az esperesek, a püspökök, a gondnokok és főgondnokok hivatalukat választással nyerik el, az esperesek, a püspökök, a gondnokok és főgondnokok hivatalukat választással nyerik el, igazgatási és egyben bírói hatalmuk az egyházközségtől eredő felhatalmazáson alapul.

4. *A bíróságok elnökségének sajátos helyzete.* A hivatalból bírói hatalommal felruházott egyháztagok elhívása sajátos, ugyanis megválasztásuk elsősorban nem erre a feladatra, hanem a lelkipásztorságra, az esperességre, püspökségre, lelkészi főjegyzőségre, gondnokságra, főgondnokságra, világi főjegyzőségre, tehát alapvetően az egyházi igazgatási feladatnak ellátásra szól. Elsőrendű feladatuk tehát, hogy lelkészek, esperesek, püspökök, gondnokok, főgondnokok és főjegyzők legyenek, így bírói hatalommal felruházni, a bírói hatalomban rejlő jogok gyakorlására képesíteni valakit annyit jelent, mint közvetlen erre irányuló felhatalmazást adni valaki számára. Szerinte ugyanis ha ezeket a személyeket erre a tisztségre nem választották volna meg, a bírói hatalom gyakorlására sem kaptak volna felhatalmazást, ezért a közvetlen felhatalmazás elve – amit alapelveként kell elfogadnunk – azt akarja kifejezésre juttatni, hogy a bíró határozottan és kétségbenvonhatatlanul érezze, hogy ő bíró, mégpedig olyan bíró, aki ebbéli jellegét közvetlenül erre irányuló felhatalmazással bírja, s ez a hatalomban közvetlenül részesedés bírói működésében mindig irányadó szerepet töltson be. A bíró működése csak úgy válik teljessé és emberileg megvalósíthatóan tökéletessé, ha ő a közvetlen felhatalmazás révén eljárásának minden pillanatában érzi, hogy ő bíró, elsősorban és közvetlenül erre hivatott tisztviselő és *nem más szerepkört betöltő személyiség.* Novák István álláspontját azzal indokolja – és ebben is egyet kell vele értenünk –, hogy az a körülmény, hogy az egyházi bíróságok elnökségének tagjai egyben az egyházkormányzat bonyolult és sokfelé ágazó feladatát is ellátják, e munkakör betöltésében nem érzik, vagy legalábbis csak nehezen tudják átérezni a bírói felhatalmazás egész erejét és súlyát, mint azok a bírák, akik közvetlenül ezzel a megbízással foglalnak helyet az egyházi bíróságokban. Az a bíró ugyanis, aki ugyanazt az ügyet már mint közigazgatási és egyházkormányzati tényező felülbírálta, vagy legalábbis az eléje került ügygel, mint közigazgatási jogesettel már foglalkozott, az ott szerzett meggyőződését és *az ott alkotott véleményét nehezen tudja mellőzni, pedig ugyanannak az ügynek közigazgatási és igazságszolgáltatási sorsa teljesen különbözőképpen alakulhat.* Ezért a közigazgatási hivatalhoz kapcsolt bírói jogosultság soha nem lehet egyenértékű a jogkörrel, s e jogkörön alapuló tevékeny-

séggel, amely jogkör és tevékenység kizárólag a bírói feladatok ellátására szorítkozik.¹⁴

Hatályos törvényünk szerint az egyházkerületi bíróság tagjai az egyházkerület elnökségén és helyettesükön kívül az egyházmegyék esperesei és gondnokai, akik tehát tagjai a hivatali beosztásuktól magasabb egyházi bíróságnak is. Erre pedig az elsődleges elhívásuk semmiképp nem vonatkozhat, hiszen a hivatalhoz kapcsolt bírói tisztségnek is arra a szintre kell korlátozódnia, amelyre az igazgatási hivatal szól, s nem magasabbra. Ezek az ellentmondások már hosszú ideje feszítik az egyházi bíráskodás egyértelműsége, tisztaságra és teljes következetességre törekvő követelményeit, ezért is üdvözlendő az új bírósági törvénytervezet azon szándéka, hogy az egyházkormányzat vezető tisztségviselőit kizárni javasolja a bíróságok tagjai közül.

5. *A bírói hatalom megszerzése választással.* Aho-
gyan a lelkészek, úgy az egyházi bíróságok nem hivatalból tagjai is az egyház elhívása folytán, a választás jogi aktusával kapják felhatalmazásukat az egyház feladatai közül az egyházfegyelmelés ellátására. Elhívásuk ez esetben a lelkészekéhez képest annyiban korlátozott, amennyiben a lelkészre az egyház mindhárom feladatának ellátási kötelezettsége, a bíróság tagjára pedig csak az egyházfegyelmelés kötelezettsége hárul.

A választás ezen bírák esetében már, a zsinatpresbiteri elvet is figyelembe véve, nem közvetlenül az egyházközségek útján történik. Bírói hatalommal történő felruházásukat az adott egyházkormányzati fokozatnak megfelelő önkormányzati testületektől (presbitérium, közgyűlések, Zsinat) kapják. Az így megválasztott bírák esetében maradéktalanul érvényesül a kizárólagosság elve, azaz bírói felhatalmazásuk nem lépi át annak a bíróságnak a határát, amelynek tagjáiul megválasztásra kerültek.

Az előzőekben említett következetlenségeket a hatályos egyházi törvényünk az összeférhetetlenség részletes szabályozásával kívánja feloldani, mely azonban szélsőséges esetben olyan megoldást igényel, amely a bírói hatalommal való közvetlen vagy közvetett felruházás elvét, azaz a bírói tisztség legitimitását alapvetően sérti. Ez az intézmény a bíróküldés jogának törvényi biztosítása. A hatályos törvényünk 38. §-a és az ehhez kapcsolódó végrehajtási utasítás szerint ugyanis ha a bíróság annyi tagjára nézve állapítanak meg érdekeltséget, vagy elfogultságot, hogy a tanács határozóképes számban nem alakítható meg, vagy ha azt a köz érdeke kívánja, bíróküldésnek van helye. A bíróküldés jogát az egyházmegyei bíróságot illetően az egyházkerület elnöksége, az egyházkerületi bíróságot illetően a Zsinat elnöksége, az egyházközségi bíróságot illetően pedig az egyházmegye elnöksége gyakorolja. Ez a jogosultság az egyházkormányzatok vezetői részére szinte korlátlan beleszólást enged a bíróságok összeállításába, mely adott esetben visszaélésekre is vezethet. Mindezek az ellenmondások az igazgatási vezetőktől független bírói szervezet létrehozásával elkerülhetők.

6. *Képesítési követelmények.* Az eddigi törvények nem tartalmaztak és a most készülő új bírósági törvényünk tervezete sem tartalmaz képesítési előírásokat a bíróság tagjaira nézve. A XX. század végén azonban, amikor az egyházi bíróságoknak az egyháztagsággal és az egyházzal szolgálati vagy munkaviszonyban álló nagy

létszámú lelkészi, oktatói, szeretetintézményekben dolgozó tagjaival szembeni bírósági fegyelmi (büntető) és igazgatási (közigazgatási) ügyeken túl mintegy polgári, munkaügyi bíróságként is el kell járni, indokolt felvetni a kérdést: az egyházi bíráskodás komolysága, megfelelő szinten történő tartása igényel-e sajátos képesítést? Ha ragaszkodunk az egyház saját bíróságának hatásköréhez ezekben a kérdésekben, akkor a válasz csak az egyértelmű igen lehet.

A világi életben – ahol az egyház és az egyháztagság is éli életét – érvényesülő jog napjainkra, egy tisztulási racionalizálódási folyamattal párhuzamosan ugyan, de egyre részletesebbé, differenciáltabbá válik. Az egyes jogágak sorra vívják ki önállóságukat, a jogi szakemberek az egyes jogágakon belül is kénytelenek egy-egy jogterületre szakosodni. Európában megindult egy egységes jogrendszer kiépítésére irányuló folyamat, amely a nemzeti hagyományokat figyelmen kívül hagyva új kihívásokat állít a jogásztársadalom elé. Ebben a folyamatban az egyház két lehetőség között választhat. Vagy feladja a lelkészek és más egyházi alkalmazottak munkajogi, kártérítési, stb. ügyeiben a bíráskodás igényét, meghagyva azt a világi bíróságok számára, bírói hatalmát csak az egyháztagság fegyelmelésére koncentrálja, vagy mindezeket megtartva a bíróságait szakmailag megerősíti, olyan színvonalra emeli és tartja, hogy azt az egyháztagság mint komoly bírói szervezetet elfogadja, ezáltal a működőképesség garanciáját jelentő alávetettségét ennek a bírói hatalomnak fenntartsa. Nem szabad ugyanis megfeledkeznünk arról, hogy a világi törvények valamennyi állampolgárra, így az egyházzal szolgálati viszonyban állókra is vonatkoznak, az egyház a világi bíróságok joghatósága alól nem vonhatja ki magát, onnan egyetlen, vele akármilyen szolgálati viszonyban álló tagját sem zárhatja ki. Különösen így van ez a munkajogi jellegű vitákban, a kártérítési ügyekben. A fegyelmi és igazgatási kérdésekben nagyobb az önállósága, de itt sem szabad elfelejtenünk, hogy végső esetben, pl. egy állásvesztéssel járó fegyelmi döntés ellen – mint a munkajog szempontjából magánmunkáltatónak minősülő egyház határozata ellen – a döntést magára nézve sérelmesnek érző egyháztag munkaügyi bírósághoz fordulhat. Az egyházjog kényszerítő hatalma ugyanis az egyháztag önkéntes alávetésén, nem pedig külső kényszer alkalmazásán alapul. A készülő törvénytervezet a szűkebb bírósági hatáskör irányába mutat, ugyanis az egyház bírói hatalmát továbbra is a fegyelmi és bizonyos igazgatási ügyekre korlátozza.

Az egyetemes papság elvének teológiai alapját Máté 23,8–12, tovább Márk 10,35–45 adja. Az egyetemes papság elvének református értelmezése szerint az egyházban mindenki egyenlő. (Ti pedig ne hívassátok magatokat Mesternek, mert egy a ti Mesteretek, a Krisztus; ti pedig mindnyájan testvérek vagytok. Máté 23,8.) Egyenlő azért is, mert Krisztus a hatalmat nem az egyház egy részének, Péternek és az apostoloknak, hanem a gyülekezetnek adta. Ugyanakkor indokoltnak és szükségesnek tartjuk főfoglalkozású lelkészek szolgálatba állítását, hiszen a földön működő egyházszerkezet előtt álló feladatok ellátására megfelelő képzettségű szakemberekre van szükségünk, akik a teológiai tudományokból alaposan felkészültek, kellő gyakorlati érzékkel rendel-

keznek, és a mindennapi életben elegendő ismeretekre tettek szert ahhoz, hogy a gyülekezeti munkában a törvényeink szerint csak a lelkészek által elvégezhető feladatokat ellássák. Ekkor válnak ugyanis alkalmassá annak a követelménynek a biztosítására, hogy az egyházban az ígét helyesen kell hirdetni és a sákramentumokat helyesen kell kiszolgáltatni. Igen ám, de ezen feladatokhoz kapcsolódik harmadikként az egyházfegyelmezés feladata, mely nem választható külön az előzőektől.

„A fegyelmezésnek közösségtisztító ereje van. Csak ott van igazi közösség, ahol szigorú fegyelem van, különben mindenki azt cselekszi, amit akar. és az erkölcsi összevisszaságban megsemmisül a közösség. Közösség csak ott van, ahol Isten ígéje uralkodik. Isten ígését azonban a fegyelem juttatja uralomra... Ha lemondunk az egyházfegyelmeiről, nem tudunk többé szerves összefüggést és összhangot teremteni a lélek és az egyház rendje közt. Ezt a megzavart összhangot és megbontott összefüggést fegyelmezéssel állíthatjuk csak helyre.”¹⁵

Miért gondoljuk azt, hogy ez a feladat kevesebb szakértelmet igényel, mint az előző kettő? Az egyházra ebből következően kettős feladat hárul. Az első és legfontosabb: mihamarabb vissza kell állítanunk teológiáinkon az egyházi jogi oktatás hajdanvolt igen magas színvonalát, amelyet Kérészy Zoltán, Kovács Albert, Kovács J. István, Szentpéteri Kun Béla, Novák István neve fémjelzett, mely által a lelkészeink, ha nem is jogtudósként, de a jogban járatos szakemberként kezdenek meg szolgálatukat. A másik igencsak aktuális feladat: az egyházi bíróságok tagjait – a paritásos viszony szem előtt tartásával – a kiváló gyakorló jogászaik közül kell kiválasztanunk.

7. *A bírói szervezet helye az egyházszervezet rendszerében.* Láttuk, hogy a kezdeti időkben az egyházi bíróság nem rendelkezett az egyházhoz belül elkülönült szervezettel. A bírói hatalmat a lelkészek, később az egyházközségnél magasabb szintű szervezethez megjelenésével az esperesek és a püspökök kizárólagosan gyakorolták, majd ahol a konzisztóriumok megszervezésre kerültek, ezek jártak el. Az 1791. évi budai zsinaton elfogadott kánonok – ha meglehetősen vázlatosan is – már külön szervezetre bízzák az egyházi törvénykezést, az 1881/82-es zsinat pedig már részletesen kiépíti a bírói szervezetet. A bírói szervezet a kialakulása folyamatában a mindenkor egyházalkotmányban meghatározott egyházszervezeti felépítéshez igazodik, az egyházi törvénykezéssel szülő törvényeink a hatáskörök és illetékességi szabályok megalkotásával jelölik ki az egyes szintek egymáshoz való viszonyát, ezek összessége adja az egyházi bíróság szervezeti felépítését. E szervezet azonban egymással szoros kapcsolatban álló, struktúrával ellátott szervezet, azaz az egyes szervezeti egységek az adott hatásköri és illetékességi korlátok között önálló életet élnek, de mint az egész részei azonos szabályok, előírások szerint eljárva, az eljárásjog által összefűzve, egymásra épülve funkcionálnak.

A hatályos törvényünk szerint a bíróságok elnöksége megegyezik az egyházkormányzatban vezető tisztségét beöltők személyével. Az állam életében a törvényhozás, a közigazgatás és az igazságszolgáltatás különválasztása megtörtént. A hatalommegosztásnak az egyházban is be kell következnie, különösképpen arra figyelemmel, hogy a hatályos egyházi törvényünk és a készülő tervezet is a

bíróság hatáskörét a fegyelmi ügyekre és igazgatási ügyekre határozza meg. A probléma felvetése nem új a protestáns egyházak életében. Ezt a különválasztást igényelte az evangélikus egyházban Mikler Károly¹⁶ és Pazár Zoltán 1934-ben,¹⁷ majd a református egyházban ennek finomított formáját 1936-ban Novák István. Novák az evangélikus felvetésekre elvileg helyesli a közigazgatás és a bíraskodás szétválasztását, de felhívja a figyelmet a paritás szükségességére és fontosságára azzal, hogy az egyházi vétségek csaknem százsázalékosan nem határolhatók el dogmatikai vonatkozásoktól, ennél fogva hitelvi megnyilvánulásokkal átszótt kérdéseket nem célszerű kizárólag tisztán jogászokból álló törvényszékek elé utalni. Egyben azonban mint tényt rögzíti, hogy a református egyház gyakorlata eddig is arra irányult, hogy az egyházi törvényszékek világi oldalán lehetőleg jogvégezt embereket alkalmazzon.¹⁸ 1948-ban ismételt felvetette a kérdést Kovács J. István,¹⁹ de a történelmi folyamatok ezt már nem engedték érvényre juttatni. A társadalom akkor hatalomra került vezető erejének az egyházat erős kézben tartó vezetésre volt szüksége, mely vezetés a világi hatalom igényeinek megfelelően irányította az egyházszervezetet. Ez pedig nem tűrt meg semmiféle demokratizmust. Az 1967-ben elfogadott egyházi törvények megtartották ugyan az egyházszervezet működésének evangéliumi formai követelményeit, de a lényeg, a tartalom teljessége nem érvényesülhetett.²⁰

Összefoglalás

Az új bírói törvény tervezete azzal, hogy eltörli az egyházközségi bíraskodást, továbbá a magasabb szintű bíróságok eljáró tanácsai elnöki tisztjét a kor szerint legidősebb bíróra bízza, feloldani igyekszik ezeket a problémákat. Ez azonban nem hozza meg a várt eredményt. Az egyházközségi bíraskodás megszüntetését csak úgy tudom értelmezni, hogy az egyház fel kívánja adni a világi egyháztagság fegyelmezésének igényét. Ez a tehetetlenség beismerését jelentené.

Az egyházban az egyházfegyelmezés következetes fenntartásának követelménye mellett az elsődleges, ha nem kizárólagos célja a bűnösök megjavítása, a bűnös ember megtérése.²¹ Kálvin nem győzi hangsúlyozni a szelídség követelményét, hogy az egyház kegyesen és ne a legnagyobb szigorral fenytse az elbukottat, hanem a szeretetet tüntesse ki azok iránt, akik vétkeztek.²² A cél tehát az, hogy a bűnösök bánják meg bűneiket és ennek következtében visszatérhessenek az egyházba. Azokban az esetekben, amikor a bűnbánat nem elegendő, olyan jogkövetkezményeket kell alkalmazni, ami nem a megtorlást, hanem a megtérést segíti elő. A büntetések tekintetében a hatályos törvényünk meglehetősen egyszerűsített büntetési rendszert tart életben. Hiányzik már belőle az ősinék és a fegyelmezésnek szinte kezdetektől fogva velejárójaként jelentkező úrvacsorától eltiltás, a gyülekezet közösségéből rövidebb, hosszabb időre történő kirekesztés, mely az őszinte és töredelmes bűnbánat gyakorlásának következményeként a gyülekezet közösségébe való visszavételével fejezte ki a nevelés, a fegyelmezés pásztori jellegének eredményességét. Az egyházközségi bíraskodás tervezett megszüntetésével pedig

végleg lemondunk ennek a lehetőségéről, melynek több oka lehet. Az egyik: az egyház elismeri, hogy csak jogilag szervezett gyülekezet, de nem gyülekezet a közösség tudatával és összetartó erejével, a másik: valójában nem kíván az egyháztaggokkal, csak az egyházi tisztségviselők fegyelmzésével foglalkozni. Az első ok elismerése a nem látható, a gyülekezet krisztusi közösségében élő egyház elsőrendűségének feladását jelentené, a másik ok pedig ide vezetne. Az 1928-ban megnyílt zsinat egyik legfontosabb problémája volt, hogyan állítsa helyre a korszellem meggyöngyítette református öntudatot. Novák István a zsinati előmunkálatokat elemezve a következőket írja: A liberális szellemi irányzatok lehetlenné tették, hogy a polgári hatóságok az egyházat a lelki munka végzésében kellően támogassák. A kapcsolatok meglazulása maga után vonta az egyház erejének, sőt – mondhatjuk – erélyének jelentékeny meggyöngyülését. E természetes folyamat hatásaiban még fokozódott is, amikor befejezetté vált a presbitériumnak a kálvini elgondolástól eltérő tagozódása, másrészt a lelkipásztorok erkölcsi színvonalának nagyon sok esetben elégtelen s viszonylag alacsony nivóra süllyedése. Az állapotoknak az ilyen mérvű tarthatatlansága, melyet a zsinat is elismert, készítette a törvényhozást arra, hogy a megtorló intézkedéseket az egyházfegyelmzés területén bevezesse.²³ Mennyiben javultak egyházunk működési feltételei és belső állapotai 1928 óta?

Az igazgatástól elkülönülő bírói szervezet létrehozásával egyetértek, de nekem továbbra is fenntartásaim vannak az életkor szerint legidősebb bíró szakmai alkalmasságát illetően. A tárgyalásvezetés az eljárási szabályok tökéletes ismeretét és egyfajta begyakorlottságát feltételezi és ez a kérdés nem elsősorban az életkortól, hanem a szakmai ismeretektől és tapasztalatoktól függ. Figyelemmel arra, hogy az egyházi igazgatásban igen csak kevés a jogvégzett lelkész, ezért a paritás elvének fenntartásával a jogvégzett világi egyháztagok bírónak választásának követelménye mellett a jogvégzett elnök személyét tartom kívánatosnak. A világi egyháztagság között ismereteim szerint szép számmal vannak erre alkalmas emberek. Kár, hogy a legutóbbi választás során a jelölések nem eszerint a szempontok szerint alakultak. A kettős elnökségek a tárgyaló tanács esetében szakmai szempontból nincsen értelme, az nem lenne több, mint pusztá formalitás. Az eljárás lefolytatása, a bizonyítás felvétele, a tárgyalás rendjének fenntartása stb. csak egy elnök személye mellett képzelhető el.

Az egyház igazgatásának és az egyházi bíráskodásnak a különválasztása, ebben a körben a világiak szerepvállalása, illetve annak a lelkészség részéről történő elfogadása körüli vita azonban túlmutat ezen a problémán. Egyházunk életében mindig akkor jutottak nagyobb szerephez a világiak, amikor egyházunk nehéz időket élt át. Ma vajon szükségese-e a világiak egyházunk életében, vagy az egyház a klerikalizálódás felé halad?²⁴ A XX. század teológiája felismerte és elfogadta, hogy a szekularizáció visszavonhatatlanul megkezdődött a keresztyénséggel, így a kérdés ma már nem az, hogyan tudnánk a szekularizációt, amely történelmi végzetünk, az evangélium segítségével visszafordítani, hanem az, hogyan hirdethető az evangélium úgy, hogy az méltó legyen a szekularizációhoz, és hogy elérje a szekularizált embert.²⁵ Esetünkben:

enged-e a lelkészség nagyobb teret a világiaknak az egyházunk életében részt venni, megteremti-e annak lehetőségét, hogy a világiak ezt a földi szervezetet sajátjuknak érezzék, ahol valóban megtapasztalhatják: minden emberi lét lényegéhez tartozik, hogy „Jézus a szomszédja, a társa, a testvére,”²⁶ vagy önmagukba zártan megtagadják velünk a közösséget, ezáltal szabad prédájává téve valamennyiünket az egyre szaporodó szektáknak, újonnan alakuló „egyházaknak”, „gyülekezeteknek”, melyek ügyes praktikákkal, látványos szerepléseikkel „valóságos közösséget” kínálnak.

Dr. Szathmáry Béla

Jegyzetek

1. Kálvin: Institutio IV. 11.1. – 2. Kováts J. István: A református egyházalkotmány alapvető kérdései Budapest 1948. 362. oldal – 3. Máté 18,15–17. – 4. Kálvin: Institutio IV. könyv 11.5. – 5. Dr. Ravasz László felszólalása a református zsinat 1928. évi május 14-i ülésén. A Magyarországi Református Egyház országos zsinatának naplója 173. oldal. Idézi Novák István: A magyarországi protestáns egyházak perjoga Miskolc, 1943. I. kötet 27. oldal – 6. A készülő egyházi bíráskodásról szóló törvényjavaslat már ezt igyekszik figyelembe venni, amikor is úgy fogalmaz: Az egyházi fegyelmzés és gondnokságban, mind módszereiben pásztori szolgálat is. – 7. Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja. Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény 6. cikk. – 8. Lásd erről részletesen Novák István: A magyarországi protestáns egyházak perjoga I. kötet Miskolc, 1943. 122–138. oldalak. – 9. „Ha voltak is kemény és nem egyszer az egyház szellemi erélyét is megbontani is alkalmas küzdelmek a világi egyháztagok érvényesülése körül, az kétségtelen, hogy a világi egyháztagok részéről egyetlen protestáns egyházi közösség sem élvezte azt a támogatást és védelmet, mint éppen a magyarországi két protestáns egyház.” Novák István: A magyarországi protestáns egyházak perjoga I. kötet Miskolc, 1943. 128. oldal – 10. Lásd erről részletesen Révész Imre: A szatmárnémeti nemzeti zsinat és az első magyar református ébredés. Reprint kiadás Debrecen 1993. Mindezekből is egyértelműen látható, hogy a reformvitákban sok esetben ultima rációként emlegetett református hagyományaink mennyire függenek a mindenkori társadalmi és politikai helyzettől, tehát *más társadalmi, politikai környezetben jogforrásként nem alkalmazhatók*. – 11. Az 1731. március 21-én kiadott első Carolina Resolutio elismeri a protestánsoknak azt a jogát, hogy szuperintendenseket választhatnak, de több megszorító intézkedése között kimondja, hogy ezek a saját előjárók csak az egyházi szolgák fegyelmzésében járhatnak el, egyebekben az egyháztagságot a világi hatóságok jurisdictiojának veti alá. Ezt követi 1734. november 5-én a bodrogkeresztúri konvent döntése, miszerint az egyház védelmében a világi előkelők működését rendszeressé kell tenni. – 12. Lásd Bucsay Mihály: A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Budapest 1985. 186–187. oldal – 13. Egyházi törvények az Evangéliom szerint reformált magyarországi keresztyén egyházban Debrecen 1882. Hivatalos kiadás, közzéteszi Tóth Sámuel zsinati jegyző 238–256. §. – 14. Novák István i. m. 130. oldal – 15. H. Bouwman: Egyházfegyelm Kampen 1912. fordította: Galambos Zoltán, in.: Kováts J. István: A református egyházalkotmány alapvető kérdései, a reform kérdések. Budapest, 1948. 362. oldal. – 16. „Kívánatosnak mutatkozik egy olyan zsinati reform, amely az egyházi közigazgatás és bíráskodás szervezeti szétválasztását is teljesebbé teszi, vagyis amely szerint az egyházi bíróságok elnöksége nem koordinált közigazgatási funkcionáriusokból, hanem szabadon választandó, független és szakképzett – egyházi és világi – egyháztagokból állana, a világiakra nézve minden más közigazgatási tisztséggel kapcsolatos összefüggés kimondása mellett.” Mikler Károly: A közigazgatás és a bíráskodás elválasztása az evangélikus egyházban Miskolci Jogászélet I. évfolyam 102. oldal idézi: Novák István: A Magyarországi Református Egyház új alkotmánya Miskolc 1936. 128. oldal. – 17. „Az 1869. évi IV. t.c. kimondta a magyar közigazgatásnak az igazságszolgáltatástól való szétválasztását. És ez a szétválasztás mind a két fél előnyére szolgált. Különösen az igazságszolgáltatás indult rohamos fejlődésnek. Olyan eltérő ez a két állami funkció, hogy ez a kérdés ál-

lami életünkben már nem vitás, sőt a közigazgatás a saját területén is megszervezte a független közigazgatási bíróságot.” majd később: „En a magam részéről a teljes szétválasztás híve vagyok s úgy szeretném megszervezni az egyházi törvényszéket, hogy az a közigazgatási vezetőktől teljesen független, lehetőleg jogvégzett s külön fegyelmi bíróság alá tartozó tapasztalt egyénekből alakuljon.” Pazár Zoltán: Az egyházi törvénykezés reformjához Evangélikus Élet 1934. 36. szám 3. oldal idézi: Novák István: A Magyarországi Református Egyház új alkotmánya Miskolc 1936. 129. oldal. – 18. Novák István: A Magyarországi Református Egyház új alkotmánya Miskolc 1936. 129–130. oldal. – 19. ‘Az is lehetetlenség, különösen míg külön egyházi bíróságaink vannak, hogy azoknak ugyanazok legyenek az elnökei, akik magának az egyházi testületnek, mint kormányzó szervnek is elnökei. Ebben az egyben tér el egyházi bíráskodásunk a világitól, pedig inkább ebben lenne ahhoz hasonló és más vonatkozásban térne el attól. Nem ülhetnek az egyházkormányzásnak ugyanazok a vezetői a bíróság elnöki székeiben, hiszen többször a saját rendelkezéseikkel

kapcsolatos vétségek vagy mulasztások fölött ítéleznek, amely esetben nehezen lehetnek teljesen érdektelenek.” Kováts J. István A református egyházalkotmány alapvető kérdései, a reformkérdések Budapest, 1948. 389. oldal. – 20. Lásd erről a kérdéstről részletesen: Gombos Gyula: A történelem balján II. Szűk esztendők A Kálvinizmus válsága 1959. Budapest 1992. és Bogárdi Szabó István: Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között Debrecen 1995. című munkákat! – 21. I. Kor. 5:4–5., II. Kor. 2:7–8., – 22. Kálvin: Institutio IV. 12.9–13. – 23. Novák István: A Magyarországi Református Egyház új alkotmánya Miskolc, 1936. 116. oldal – 24. Ezen a kérdésen abban az egyházban, ahol lelkész töltheti be az egyházkerületi főgondnoki tisztelet, mindenestre el kell gondolkodni! – 25. Heinz Zahrt: Az istenkérdés, Protestáns teológia a XX. században Budapest, 1997. 153. oldal – 26. Karl Barth: Kirchliche Dogmatik III/2. 158. oldal idézi Heinz Zahrt: Az istenkérdés, Protestáns teológia a XX. században Budapest 1997. 101. oldal

Egyház és értelmiség

„Korunkban minden valamire való tehetségű ifjú nem jó keresztyén.”
(Németh József, 1900)

Református egyházi életünk talán legégetőbb aktuális gondja az értelmiség hiánya, illetve távolmaradása a gyülekezetekből. Hogy mi(k) az oka(i) ennek az elszomorító jelenségnek, többen vizsgálták már eltérő szempontokból. Vizsgálódásaim közben én sem függetlenedhettem „világi értelmiségi” szakmámtól, hisz pedagógus vagyok és tanárként dolgozom Szegeden. Így eredményeim talán meglepetéseket okozhatnak az Olvasónak, aki biztosan más szempont(ok)ból is megvizsgálná a témát. Egy bizonyos: következtetéseimmel, néhol talán túl keménynek tűnő kritikámmal legjobb tudásom szerint jobbitani szeretném egyházunk jelenét és még inkább jövőbeli kilátásait. Mégis – jó előre – elnézést kérek azoktól a testvéreimtől, akiknek egyes megállapításaim fájdalmat okoztak. Higgyék el, hogy ezek a gondok nekem is fájnak. Nem mentegetem magam: egyetlen – bár jogos – mellettem szóló érvemet tudnám csak ismételni.

Kiinduló kérdésem a következő:

Miért nincs református értelmiségünk?

Orientálódási pontom első hallásra talán megdöbben az Olvasót. Hogyne lenne értelmisége egyházunknak, amikor évről évre friss diplomások százai hagyják el hit-tudományi egyetemünket, s a sokat emlegetett lelkészhiány is megszűnt, sőt pár év múlva a „lelkészfőlösleg” okozhat komoly gondokat egyházvezetésünknek. Kérdésem természetesen a nem-lelkész értelmiségre vonatkozik, amit mindennapi nyelvhasználatunkban – eléggé el nem ítéltető módon – világi értelmiségnek titulálunk. Más felekezeteknek, például a katolikusoknak van. Az akaratlan összehasonlítás a protestánsok vereségével végződik. Egyházunkban általános a vallásnak (illetve a nyilvános vallásgyakorlatnak) háttal fordító értelmiségi réteg meg- és elítélése az okok tisztázása nélkül. Az oknyomozó eljárásra pedig égető szüksége van mindkét – egyaránt sértett – félnek. Az 1996-os Képes Kálvin Kalendáriumban (117–120. old.) olvashatjuk dr. Tenke Sándor dékán, folyóiratszerkesztő írását *Confessio* címmel. A cikkből idézek: „Egyházunk ismeri és elismeri az egyházon kívüli kálvinista kultúrkör [a szerző kiemelése – T. Z.] létezését, az-

zal főleg a történelmi hagyományörzés, az egyéni és a társadalmi etika terén egynek tekinti magát, s együttműködésre kész vele a Confessio hasábjain” (118. old.). Ennek a kultúrkörnek melegágya és mozgató ereje az elvesztett református értelmiség, amely – meggyőződésem szerint – tömegeiben vágyik vissza anyaegyházába. Hogy mégis miért marad távol, vagy visszatérve miért csalódik keservesen, a következőkben próbálom megfejteni.

Honnan ered tehát a probléma? Valóban a keménynyakú, *hűtlen* természettudósok, jogászok, bölcsészek, stb. bűne, hogy távol maradnak a templomtól, s alkalmoszerűen sem vesznek részt az istentiszteleten? Nem inkább a szószékről le sem jövő, évszázados sérelmeket és előítéleteket tápláló lelkészek, a színvonalatlan, a hitvallásokat szolgáló hűséggel követő, dogmatizáló prédikációk számlájára írható az értelmiség távolmaradása? Nem az a prédikáció ludas a dologban, amely tekintet nélkül a hallgatóság vegyes összetételére, eltérő szellemi igényére a hallgatók feje fölött a süket falaknak szól? Tény, hogy a múlt rendszer alatt erősen megcsappant egyházunk lélekszáma, s ez a csökkenés elsősorban az értelmiséget érintette. De ez a társadalmi réteg volt a legveszélyeztetettebb, melyet a megbízhatatlanság – s ennek következményeként az állásvesztés – réme fenyegetett. Ők kezdetben csakugyan elveszthették hivatali vagy tanári állásukat egy úrvacsorás istentisztelet miatt, s ezt etikátlan lenne az ő rovásukra írni. A hűtlenségnek tehát igen prózai oka volt, nem a világi tudomány nagyképűsége, önteltsége. Természetesen sokan az utóbb emlegetett bűnbe estek, s nem céloz ezek mentegetése. De igenis tudomásul kell vennünk, hogy az értelmiség nagyobb része nem jószántából hagyta el az egyházat. Később, a második értelmiségi generáció az általánosan ismert politikai viszonyok között már nem részesült (mert nem is részesülhetett) hitoktatásban, *nem növekedett bele* az egyházi életbe, ami pedig a magyar kálvinizmus történetében példa nélkül állt: soha korábban nem tiltotta ennyire élesen, ilyen totalitárius eszközökkel az uralkodó társadalmi rend a szabad vallásgyakorlatot. Ez beteg helyzet volt. Azonban a másik véglet – a kötelező vallásoktatás – legalább ekkora sokkot okozott volna fi-

atal demokráciánkban a társadalmi változásokat, tudományos fejlődést aktívan figyelő értelmiségnek, melyek – optimális esetben – egzisztenciális szükséglete a jó értelemben vett *renitencia*: kérdez, vitázik, forrong, forradalmakat készít elő és vezet mind a társadalmi, mind a tudományos életben. Egyházi életünkben – csakúgy, mint társadalmi, politikai mindennapjainkból – a mai időkre sajnos teljesen eltűnt az igényes, kulturált vitakészség, ennek igénye és gyakorlata. Lelkészeink irodalomtörténeti, pszichológiai, pedagógiai, élő idegen nyelvi, filozófiai és társadalomtudományi (főként szociológiai) előképzettsége – tisztelet a kivételnek – sok esetben annyira hiányos, hogy gyakran az idegen szakkifejezéseket használó értelmiségi beszéd- vagy vitapartner *kérdését* sem értik. Teológiai felsőoktatásunkban véleményem szerint jóval nagyobb hangsúlyt kellene kapniuk a fentebb említett műveltségi tényezőknél, melyeket szükség esetén külső előadókkal, a témák híres szakértőivel kellene előadatnunk, hogy fiatal lelkészeink csakugyan egyenrangú vitapartnerként társaloghassanak „világi” kollégáikkal. Mert kollegalitás ez a szó legnemesebb értelmében: mi adhat közös hivatástudatot, ha nem a közös értelmiségi sors szépségének és terheinek közös vállalása? Örömmel olvastam a Reformátusok Lapja 1997. augusztus 17-i számában Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára professzor asszony tollából, hogy „(...) szeretnénk, ha olyan pásztorokat tudnánk nevelni, akik az intézmények minősítése után a gyülekezetek és egyházunk vezetőinek és főképpen az egyház Urának, a Főpásztornak a „jó szolga” minősítését is elnyerik.” (Lelkészképzés a III. évezred küszöbén, 5. old.) Észre kellene venni, hogy ugyanabban a cipőben járunk mi lelkészek, tanárok, jogászok: őseinktől örökölt református *keresztyn hitünket, vallásunkat kell megélnünk, gyermekeinknek továbbadnunk; s az európai* – és Istennek hála – *sokszínű és mégis egységes keresztyn kultúrát kell erőnk szerint megőriznünk* és legjobb tudásunk szerint fejleszteni. A hit ugyan Isten ajándéka, de a vallás mint sajátosan emberi (azaz történelmi-társadalmi) produktum egy adott nemzet, kultúr- és kultuszközösség identitástudatának, kultúrájának hordozója és mozgatója. Az a nép, amelyik elveszti vallását, elveszíti múltját, jelenét és jövőjét, hiszen nem találja (mert nem találhatja) többé azt az archimédeszi pontot, melynek segítségével eligazodhat a világban és mindennapjaiban. Az irányvesztéssel párhuzamosan veszíti el lépésről lépésre kultúráját, melyet történetének évezreidei során fáradságos munkával (esetünkben a vallásháborúk idején véres verítékekkel) épített fel; s mivel a kultúra végső soron a közösség önértelmezése, elvesztése országos tudathasadást, nemzeti tragédiát eredményez. Ennek ellenére – legalábbis én úgy érzem – fő problémánk a mai napig az, hogy félünk a kérdezéstől, mert – diáknyelven szólva – „postásszemet” növesztettünk: egyik szemünk vitapartnerünket méregeti bizalmatlanul, a másik a dogmák és „hivatalos állásfoglalások” őserdejében kutat lázasan kész vagy félkész válaszok, beszédpanelek után. Jobban tennénk, ha a prédikációkban inkább a morális tartalmat hangsúlyoznánk, ugyanis ellenkező esetben – így mai gyakorlatunkban is – a sok bába között elvész a gyerek: hittani fejtegetéseink csupán az elmélet oldaláról szemlélik a keresztyn életet (természetesen Jézus élete

példája alapján), s az írásmagyarázat sava-borsa, az aktuális, praktikus életvezetési tanácsok elsikkadnak a szövegértelmezésben. Pedig a teológiai etika vagy – katolikus elnevezéssel – a morálteológia is a teológia egyik diszciplínája, sőt a szisztematikus teológia egyik tartóoszlopa. A dogmatizáló prédikáció a hívőt (Istenhez való viszonyában) legtöbbször egyenként, önálló lényként szemléli; a morálteológia esetében a vizsgálódás és tanítás alapja a hívő *egyén* és a (szintén hívő) *közösség viszonya*, ezzel alapvetően a *szociális szemléletmódot* fejleszti a hívőben. Ezzel persze nem azt akarom mondani, hogy a dogmatika fölösleges: sőt a kettő egymáson alapul, kölcsönösségi viszonyban vannak; mindazonáltal napjaink egyházi beszédeiben a morális szándéknak legalább a dogmatikus elemmel (ami sok esetben maga a hittan) *egyenrangú* félként kellene szerepelnie. Egyébként is a jó írásmagyarázat fő ismertetőjegye, hogy a szöveg értelmezése után *erkölcsi útmutatást* is ad.

Előbbi gondolatmenetemből látható, hogy nagyobb a tét, mint két-három jól-rosszul megtámogatott dogma továbbélése vagy bukása: népünk és kultúránk fennmaradása a tét. S hogyan is várhatnánk össznemzeti összefogást, ha saját református portánkon sem sepregettünk még el?

Korunkban vált igazán aktuálissá a *vallásos szocializmus* jelentőségének felmérése: annak pártatlan és előítéletmentes megítélése, mi követendő, illetve hasznosítható ebből a század eleji mozgalomból. Móricz Zsigmond a XX. századi magyar reformátusság legnagyobb formátumú és legfontosabb írója (A fátyla, 1917) a következőket írta az 1913-as protestantizmus-vita alkalmával: „A szocializmus sokkal inkább lényegében támadja meg az *összes* egyházakat, mint a felszabadult tudomány. Első sorban a protestáns egyházat (...), amely ellen sehol sem fordul közvetlenül a szociális tömegek és elvek harca: szinte magától elmúlik, összeomlik ezzel szemben. És ez igen természetes. *A protestantizmus összes maximáit és életigazságait, amely lényegének az aránytalanul fontosabb része, átveszi a szocializmus, mégpedig anélkül a ballaszt nélkül, amit a teológiai megkötöttség, amit a templom túlélt léte jelent.* (Kiemelés tőlem – T. Z.) Ellenben a modern protestantizmus nem vette be eddig, legalább elég mértékben nem a modern élet új igazságait.” (Móricz Zsigmond: A magyar protestantizmus problémája In: „Nyugat 1908–1929. Válogatás” Szépirodalmi Bp. 1988. 186. old.) Ha Móricz véleményével nem is érhetünk mindenben egyet, több jó gondolatot is tartalmaz az idézet. Bár a történelem rácafolta a messianisztikus elveket valló *elvi* szocialisták (ide sorolható még Szabó Dezső és lelkészi oldalról János Zoltán) elvárásaira, *abban* a szocializmusban nem ez az elméleti, rózsaszín szocializmus valósult meg, hanem Moszkva hegemoniai törekvéseinek céltáblájává vált hazánk a keleti blokk többi államával. Azóta már tudjuk, hogy egy eszme, egy világnézet nem helyettesíthet egy *vallást*, mely egy társadalmat teljes egészében soha fel nem érhetően és fel nem számolhatóan sző át, ezernyi szállal kapaszkodva történelmi gyökereibe. És ez így helyes. De ne feledkezzünk meg a *szociális beállítódásról*, az irtalmas samaritánus-létről sem, melyet ezek a nagy *református* gondolkodók követeltek, s amely minden keresztynnek *Krisztustól rendelt kötelessége*. Halatlan örömmel olvastam a Confessio 1997/2. számában Dr. Bölcskei Gusztáv püspök sorait: „Nagyon fontos,

hogy amikor szociális kérdésekkel foglalkozunk, a teológia és az egyház kritikus, ugyanakkor érintett beszélgető-partnerként lépjen föl. Ez az érintettség, melynek nem csupán érzelmekből, hanem tudatos keresztyén hitértelmezésből kell fakadnia, ösztönözzön körültekintő és gondos érvelésre, mely a szociáletika alapelveire és az ennek alapját jelentő emberképre épül” (40. old.). (Kiemelések tölem – T. Z.)

Ez a (vallás)szociológiai szemlélet – Istennek hála – egyre nagyobb teret nyer a keresztyén felekezetek tudományos életének mindennapjaiban. Római katolikus részről kiváló szakemberek (Thomka Miklós, Kamarás István, Máté-Tóth András stb.) végzik ezeket a vizsgálatokat, melyek azonban a protestantizmustól, kivált annak szellemétől (és vele született szociális érzékenységtől) sem idegenek. Christian Kaiser müncheni és Matthias Grünewald mainzi kiadók már 1971-ben (!) megjelentették Társadalom és teológia sorozatukban Wolfgang Marhold: Fragende Kirche (Kérdező egyház) című könyvét, mely alcíme szerint az egyházi közvélemény-kutatások módszeréről és funkciójáról nyújt igen alapos tájékoztatást. A rövid történeti áttekintést a vizsgálódás módszertana (reprezentatív mintagyűjtés, mintagyűjtés szóban és írásban, anyagfeldolgozás, tartalmi elemzés stb.) követi, majd az egyházi gyakorlat problémagócait (egyházszerkezet, gyülekezet, istentisztelet, fiatalok, egyházi szolgák) és teológiai kezdeményezéseit (társadalmi misszió, kerügmotikus kezdeményezés, a prédikáció problematikája, az egyház szociáldiakóniai vállalkozásai, a dogmatika és a rendelkezésre álló eszközök szempontja) mutatja be a szerző. Őszintén örülök püspökünk felhívásának a (vallás)szociológia művelésére, mely – sajnos bizvást állíthatjuk – egyházi életünk és teológiai gondolkodásunk mostohagyereke.

E rövid kitérő után határozottan le kell szögeznünk: a már emlegetett történelmileg megcsontosodott előítéleteket, ős-reflexeket fejezi ki ugyancsak az istentisztelet liturgiája és tárgyi feltételeinek többsége. A templom kizárólag az istentisztelet, a hivatalos tanítás helye. Csak ez hangozhat el a lelkész szájából: egyénisége, sajátos gondolkodásmódja sokszor teljesen háttérbe szorul abszolutizált teológiai fél- illetve részizagyságaink mellett. Pedig mi a feladata a prédikációnak, ha nem az Írott Ige üzenetének a mindennapi életre aktualizálása, közérthető tolmácsolása? A szószék magasan a padsorok fölé emelkedik: a lelkészre a gyülekezet *fel*néz, ő pedig *lenéz* a hívekre. Félreértés ne essék: tudom, mi a különbség az istentisztelet és a bibliaóra között. Nem is az istentiszteletet mint olyat kárhoztatom, de ezek a vitathatatlan testhelyzet-dogmák évszázadok alatt kifejlesztették és a gyülekezet agyába vészték az ezeknek megfelelő lelki-szellemi relációkat, mindennapos viszonyulásokat. (Ennek egyik szemléletes és közismert példája a lelkési megszólítások archaikus rendszere, melyet pásztoraink nagy része szabályosan megkövetel a hívőktől, noha az ezeknek megfelelő világi „méltóságos”, „nagyságos” elnevezések fél évszázada eltűntek a mindennapi nyelvhasználatból.) Kár, hogy ezen a gyakorlaton csak az imatermek, imaházak gyakorlata enyhített, bár ezekben is – szinte kivétel nélkül – pulpitust találhatunk. Ez a testhelyzet a középkori viszonyokat tükrözi és csupán a hallottak befogadására készlet. Régebben a faluban, esetleg a kisvárosban a papon, a jegyzőn és a

(kántor)tanítón kívül a gyülekezet fennmaradó 99 %-a iskolázatlan, sok esetben analfabéta volt. Ma a helyzet másképpen fest: a gyülekezet tagjainak többsége falun Szentírást olvasó, legalább elemi szinten iskolázott ember; a városokban többnyire magasabb a hívek iskolai végzettsége, jóval több értelmiségi foglalkozású és gondolkodású (a kettő természetesen nem jár törvényszerűen együtt!) akad soraikban. Az eltérő iskolázottság és műveltség különböző igényeket szül, melyek szinte áthidalhatatlan nehézségek elé állítják az igehirdetőt. Nagy tárgyi tudással, jó pedagógiai érzékkel és sok gyakorlattal azonban talán ez a probléma is orvosolható, bár a helyes módszer megválasztása mindig az adott helyzettől függ.

Problémaként értékeltem dogmatikus beállítottságunkat, megcsontosodott reflexeinket a szabad gondolkodással (és a szabadgondolkodással) szemben. Egyetlen történelmi egyház, az unitáriusok merték a századfordulón (a teológiai kutatások holtpontra jutása miatt) a szabadelvést beengedni a templomba, s ez nem is vált kárunkra: az élet ezernyi konfliktushelyzetében – ezen belül is főként a nemhívőkkel folytatott párbeszédében – végre őszintén, az ember egzisztenciális helyzetéből kiindulva beszélhetett a lelkész vagy az önkéntes bizonyosságtevő szenvedő embertársával. A református egyház ezzel szemben nem kíváncsi a hitetlen ember kérdéseire vagy válaszaira: mintha elfelejtettük volna, hogy a hit Isten ajándéka, s nem az ember érdeme, sőt az igehirdetésnek is csupán hitre előkészítő szerepe lehet a lelkigondozásban. A XXI. században csak teológiai liberalizmussal és erkölcsi ortodoxiával, a „nagykorúsággal Krisztusban” élhet a református egyház. Ha a kérdezőt lebunkózzuk, vagy nagyobb elővigyázatosságra, szerénységre intjük, problémáját nem oldjuk meg, csupán prolongáljuk. Azonban minden logikus érvelés ellenére ez az állandó gyakorlat. Teológiai gondolkodásunk eddig egyik legtartósabb divatja a *dialektikus teológia* nézőpontja, mely egy rendkívül ravasz gondolati csavarral a szellem- és közösségromboló fundamentalista pietizmus legtestreszabottabb legitimációja. Ez a teológiai irányzat ugyanis többnyire az első világháború borzalmainak, az ember – törzsféjlesztésébe (Nietzsche *Übermensch*-e) vetett hitnek ellenzékeként Isten Igéjét (a Bibliát, Jézus Krisztust és a prédikációt) hirdeti egyedül üdvözítő erőként: csak ez a „szentháromság” mentheti meg az eredendő és aktuális bűnökkel terhelt egyént az *igazságos* Isten haragjától. Maguk Barth követői is elismerik, hogy teológiai alapállásuk létrejöttét az I. világháború által okozott krízishelyzetnek köszönheti. Azonban ezt a reakció-eredetet sokszor elfelejtik, s úgy hirdetik tanításukat, mintha az az egyedül üdvözítő hitani felfogása lenne a *kétezer éves* (!) európai keresztyénségnek. Nagy veszélyeket rejt ez a felfogás magában, hiszen csak ezen a talajon jöhetett létre az a fundamentalista pietizmus, mely – Szabó Dezső szavával – „köldökbámuló szent egyesületeket” hozott létre, melyek engedelmes utánbégetői az aktuális teológiai széljárásnak. A szép, biblikus (és csak biblikus) frázisokat puffogató prédikációk *ordító vallás- és kultúraellenessége* nem az a megoldás, melyet a XX. század végének európai polgára várt „profi keresztyéneitől”. Pontosabban fogalmazva: míg a dialektika teológia a papság, a népi vallásosság (amit személy szerint nagyon nagyra tartok,

hiszen ez egyfajta „népművészet”) pedig a nép vallása, addig a vallási liberalizmus, a vallásos szocializmus (mint elvi állásfoglalás Isten és a világ dolgai mellett) az értelmiség vallása lehetne, ha egyáltalán lenne ilyen az egyházban. Fentebb kifejtett vallás-kultúra-dialektikákat csak egy modern, ugyanakkor *Istenre figyelő, művelt, európai szemléletű* protestantizmus-felfogás támogathatja, ellenkező esetben elvágjuk a magyar kálvinizmus történelmi gyökereit és csupán az előttünk 20–30 évvel járó német teológiának szekundálhatunk.

A médiában meg kellene jelenniük a valóban igényes, szellemépítő keresztyén témájú vitaműsoroknak, melyeket például a 3Sat nevű osztrák műholdas adó évek óta nagy sikerrel sugároz. Ezekben a polémiákban lelkészek és „világi” tudósok, közéleti emberek beszélgethetnének a közönséget érintő vallási, egyházi, társadalmi és bölcséleti kérdésekről. Meggyőződésem, hogy a televízió és a technika lehetőség, nem bűn s legkevésbé az ördög találmánya. A mi felelősségünk, hogy mire használjuk.

Jó lenne, ha az egyre nagyobb létszámban kinevelt (és egyes, rajta kívül álló okok miatt sajnos kevésbé tevékeny) *vallásánári* réteget az egyház közvélemény és a lelkészi kar nem kezelné másodrendű egyházi értelmiségként, hanem biztosítaná számára a továbbképzés, a publikálás, az egyházi életben való felelős és tevékeny részvétel lehetőségét. Ez a kialakulóban lévő réteg nagy lehetőség református egyházunk számára, hiszen tagjai „hibridek” a szó nemes értelmében: tanárszakjaik mellett vallásánári (azaz egyházi) képzésben is részesültek, s ez két – vagy több – oldalról jelent támogatást hivatásuk gyakorlásakor. Az iskolában és az élet számos területén tehetnek bizonyosságot hitükről – erre a „reklámra” az egyháznak soha nem volt nagyobb szüksége.

A következő sorokat Heinz Zahrt német teológus *1966-ban* vetetett papírra: „Szinte megdöbbenéssel kellett az utóbbi években újra meg újra tapasztalunk, hogy milyen mértékben elzárják a gyülekezeteket a teológia felis-

meréseinek megtalálása elől, sőt hallgatják el azokat tudatosan előlük, s hogy ennek következtében milyen nagy közöttük a zűrzavar, de milyen szenvedélyes bennük a vágyakozás is a keresztyén hit igazságait illető információk s a velük kapcsolatos becsületes párbeszéd iránt.” (*Előszó* In: „Az Isten-kérdés. Protestáns teológia a XX. században” Bp. 1997) Az elmondottak szomorú magyar aktualitását, úgy gondolom, nem szükséges külön bizonygatnom. Kellemetlen kritika egyházunkra nézve, hogy egy *több mint harminc éves* nyugatnémet hiányosság ránk ma érvényes. Ezzel kapcsolatban azonban azt is meg kell jegyeznem, hogy napjaink református prédikációi szinte minden esetben csupán *egy* XX. századi teológus gondolatait idézik, ez pedig Karl Barth, a dialektikus teológia (l. fentebb) megalapítója és világhírű művelője. Komolyan meghatódtam, amikor gyülekezetünkben a közelmúltban egy fiatal lelkész evangelizált, és prédikációja zárómondatában Rudolf Bultmant idézte. Mit nem adnék érte, ha megérhetném, hogy lelkészeink például Adolf von Harnackot, Emil Brunner, Albert Ritschl vagy Ernst Troeltscht idéznék a szöveken! Minden bizonnyal nem lenne ilyen egysíkú és uniformizált teológiai életünk. Véleményem szerint nem tesz jót a teológushallgatóknak sem, hogy egyetemi éveik alatt csupán a dialektikus teológia nézőpontjából illik magyarázni az evangéliumot, s más, ennél liberálisabb, nagyvonalúbb szemléletek eleve kárhozatra vannak ítélve.

Végül szeretnék visszatérni a cikk elején felvetett problémához. *Neveljük ki, tanítsuk, integráljuk*, illetve *hódítsuk vissza* értelmiségünket, hiszen az a társadalmi alakulat, amely képtelen a maga oldalára állítani és mozgósítani a korábban már örökletesen biztosított és egyre magasabb szinten képzett értelmiségét (és nem csak annak elitjét), a XXI. század multikulturális és információs dzsungelében végképp pusztulásra ítéltetett.

Tóth Zoltán
ref. vallásánári

A magyarság ősvallása és hiedelemvilága *

A magyarság ősvallásának feltárása és vizsgálata sok nehézségbe ütközik. Erre a nehézségre szinte egyöntetűen hivatkoznak a kutatók a XVIII. századtól napjainkig. De ismerhette ezeket a gondokat az első magyar néprajzkutató, a XVII. századi református tudós Otrókoci Főris Ferenc, aki elmélyült az ősmagyarság vallásának a kutatásában és könyvet is adott ki annak eredményeiről.

A magyarok pogány hitvilágáról mindenki tudja, hogy nagyon töredékes részekben maradt ránk. A XVIII. század közepétől mindezek ellenére egyre terjedesebb művek jelentek meg és bőséges anyagot hoztak elő különféle területekről. Igaz hitelességüket némelyek később kétségbevonták, mégis a néphit elemeinek leggazdagabb leírásaival bővítették e tudományágnak a körét. Feldolgozásuk tekintetében romantikus és etimológizáló irányúak, és az ősmonoteizmus alapálláspontján állnak. A XIX. századbeli munkák jó része viszont az evolucionizmus diva-

tos vonalvezetésén halad és a politeizmusból akart eljutni a monoteizmusba. A mai magyar kutatók már sem a magyar „mitológiáról”, sem „ősvallásról” nem beszélnek, hanem megkísérlik elsősorban a nyelvészet és a régészet segítségével valamilyen módon rekonstruálni az uráli népek általános hitvilágát és ennek keretében a honfoglaló magyarok feltételezett hiedelemrendszerét.¹ Mivel azonban a mitológia és az etnológia is sok problémát rejt magában, némelyek a kutató ásatások és a még elmaradottság fokán álló és megmaradt néptörzsek életmódjának vizsgálatában, valamint az ősidőkből eredő hitvilág elemeiből kísérlik meg összeállítani a múlt hitének mozaikképét. A Kárpát-medencében folyó kutatás alkalmával is nehézségek támadnak, mivel az új hazában a magyarságnak még ideje sem volt berendezkedni, máris elborította őket a keresztyén hittérítők mozgalma, és sokasága. Ezért nem találtak a kutatók annyi pogány emléknymot, mint más nemzeteknél. Nálunk az egyház, ahol lehetett kiirtotta a régi vallást, ahol viszont mélyen gyökerezett a pogány múlt, ott áthonosította és keresztyén színezetűvé tette a ré-

* Elhangzott a Doktorok Kollégiuma Egyháztörténelmi Szekciójának 1997. augusztus 28-án, Budapesten tartott ülésén.

git.² Azok a hittérítők, akik eleinket áttérítették a keresztyén hitre alapos munkát végeztek, s az erőszakos munkának az lett a következménye, hogy a pogány ősmagyar vallás szinte minden emléke megsemmisült. Európában alig van olyan nép, amelynek annyira ismeretlen lenne ősi hitélete, mint a mi magyar népünké.³ Ha valami fellelhető az ősvallás emlékeiből, az a krónikákban, az egyes Árpádkori oklevelekben található. De fontos forrás a magyarsággal egykor közösségben élt finn-ugor népek vallási szertartásai. Bizonyító elemeket hordoznak a máig élő néphagyományok, babonák, verses és prózai mondások.⁴

Varga Zsigmond kiváló vallástörténészünk, hat pontban foglalja össze eleink hitéletét tartalmazó forrásanyag ágazatát. 1.) A magyar népköltés bizonyos emlékei, amelyek keresztyén színezetük ellenére is magukon viselik az eredetiség bélyegét. Azokra a regős énekekre céloz, amelyeket az egész ország területéről Sebestyén Gyula jeles etnográfus gyűjtött össze. 2.) Némi értéket képviselnek vallási szempontból a népköltés mondai, mítikus, epikus elemei, a mesék, a babonák, a versikék, a közmondások. 3.) Forrásul szolgálnak a nemzeti Krónikák. 4.) A régi törvények (a Corpus Juris Hungarici), melyek büntetéssel sújtják a régi kultusz gyakorlóit. 5.) Megemlíti a rokon népek mitológiai, urál-altáji nyelvcsaládhoz tartozó, hozzánk legközelebb álló vogul-osztyák rokonságból származó nyomokat. 6.) Végül becses adalékok a magyar nyelv bizonyos részeinek összehasonlító nyelvtörténeti és jelentéstani vizsgálata, különösen azok, amelyek a vallási élettel kapcsolatosak.⁵

Ami őseink vallásos jellegével kapcsolatos kutatásokat illeti, ezek korábban három irányban terjedtek. Úgymint eleink animizmus területeire vonatkozó hitéletükre, amelyben isteni rangra emeltek kiválóbb természeti jelenségeket. A feltárások azután totemisztikus képzetekről szólnak, végül a varázslás által át-meg-át-szőtt kultikus életéről. Ezek vallásos életünknek olyan megnyilvánulásai, melyek a rokon népekkel való harmóniában fejlődtek ki.⁶ A jelenlegi feltárás eredményei ezeket szélesítik és erősítik.

Ezek alapján a következőkben először őseink vallásának alaptételeit vizsgáljuk, másodsor papjainak tevékenységére figyelünk, harmadszor a régi hitvilág ma is élő nyomait keressük, végül néhány teológiai jellegzetességről szólnak.

I. Őseink vallásának alaptételei

Őseink vallásának megismeréséhez jelentős segítséget nyújt a rokon népek: a finnugorok hitvilága. Ezek vallásában határozottan felismerhető a *nagyisten* hit, ami azonban átalakulóban van az égisten felé. A nagyisten neve a szamojedeknél NUM, a voguloknál és az osztyákoknál NUMI-TEREM, a finneknél JUMALA. Lakóhelye az égben van, udvarában a hetes szám uralkodik. Felesége SORNISIS, aminek a jelentése: arany-kedves. A földanyával azonos és két fia van. A nagyisten jóságos öreg, híveinek kedves atyja. Hétszögletes üvegházban uralkodik, a hétvilág felett és a hétrétű égen.

A természet és a kultusz viszonyáról szólva azt a megállapítást fogadhatjuk el, mely szerint az égitestek kultusza ezen a fokon nem volt fejlett. Inkább a természeti tárgyak tiszteletéről beszélhetünk: sziklák, fák,

bokrok, mezők, kutak, források és folyópartok kerültek előtérbe, valamint időnként és helyenként a tűz szelleme, tűzanya tisztelete volt jelentősebb.

Vogul felfogás szerint az alvilág a jeges tengerben van, melynek a feje CHUL ATER. A jók az égbe kerülnek NUMI TEREM-hez, a rosszak CHUL ATER-hez a mélybe. A halál utáni élet attól függ, hogy mennyire gondoskodnak az élők a holtakról. A szellemek bálványkultusza és NUMI TEREM tisztelete közt viszont nagy különbség van.

A teremtéstörténet és az ember teremtése tekintetében a rege szerint, mielőtt a föld lett volna, a víz és az ég egymásra volt borulva. NUMI TEREM elkezdett gondolkodni, hogy teremteni kellene. Segítségül hívta CHUL ATER-t, aki búvárkacsa alakjában alábukik a tengerbe és annak fenekéről homokot hoz fel NUMI TEREM kívánságára és abból lesz a föld.

Az ember teremtése pedig úgy megy végbe, hogy NUMI TEREM agyagot és havat vesz elő és ebből formál egy öreg embert és egy asszonyt. Sajnos azonban csak kemény köszívük van. Elindul NUMI TEREM lélekért. Amíg odajárt, CHUL ATER NUMI TEREM kutyájával leköpeti az embert, s mire az visszajön, már folt van rajtuk és a bőrtük megpuhult, kór szállt beléjük. A kutya úgy nyeri el büntetését, hogy az ember szolgálja lesz.

NUMI TEREM-nek nem állítottak szobrot, ami azt mutatja, hogy nagyisten volt. Áldozatának nincs helye, mert bárhol lehetett imádni. Áldozatul fehér állatot helyeztek az oltárra.⁷

Őseink és az urál-altáji rokonnépek istenképzete több, a keresztyénség számára szimpatikus vonást hordoz magán, mégsem lehet az azonosítás téves útjára lépni. Nyelvünk ISTEN szava sem ad bizonyosságot, mert eddig minden kísérlet, amellyel a szó értelmét meg akarták fejteni bizonytalan értékűnek minősült, s így van ez minden nemzet nyelvében. Az ISTEN eredeti jelentése „atyácska” lehetett. Hangtanilag azonban távol van magától a szótól.

A TEREM sem árul el semmi bizonyosat mitológikus színezetével. Nem hozható összefüggésbe a „teremt”, „teremtett”-ével. A finn JUMALA esetében a magyar „javas”-sal való egybevetésére lehetne gondolni, de ez sem igazolható kellő mértékben. Ami bizonyos – és ez nem utolsó – az, hogy őseink istenimádásban az „ég istene” tisztelete volt a legfőbb vonás. Ő volt az istenek lényege, istenek istene, summus deus, akinek alárendelték nemcsak az összes szellemek, hanem a megistenített kiváló természeti jelenségek is. Az égistennek ez a kiemelése némi magyarázatra szorul, arra a tévhitre tekintettel, mintha őseink egyisten imádók lettek volna. Ilyenről szó sem lehet, hanem csak annyi látszik valónak, hogy éppúgy mindenek felett állónak, legfőbb istennek képzelték az eget, mint obi-ugor rokonaink.

A nap- és holdkultusz egykori jelenlétének és nyomainak bizonyul némely számok használata a finn-ugor, sőt az összes urál-altáji nyelven. A mindenütt előforduló hetes szám, a hétnapos időszámításnak az alapja lett. Ez a holdfázis változásaival függ össze felfogásukban, de megtalálható a hatos, a tizenkettős, a harmincas és hatvanas rendszer alkalmazása is.

Az alvilág istenéről nem sok adattal rendelkezünk, azonban a magyar TERING (esetleg a „teringette” kifejezésben) a vogul-osztyák TEREN-el (TEREN-CHUL)

összefüggő személynek látszik, s mivel a magyarok ősvallásképzete nem sokban különbözött rokonainkétól, az alvilág birodalmát őseink is a betegségokozó démonok lakóhelyének tartották.⁸

A TERING gondolköre és szelleme mellett szólnak bizonyos hagyományok. A TERING helyére a sámánizmusban az „ördög” került. Nem lehetetlen az sem, hogy a magyar „ördög” az, ami az osztyák ÖRTIK, a vogul ORTIK, a török-tatár ERTIK. Értelmezése azonban nem egyezik azzal, amit a népvándorlás kori magyarság gondolt alatta. A szó inkább a sámánizmus mellett szóló bizonyíték.⁹

Gazdagabb adatokkal rendelkezünk abban a tekintetben, hogy eleinknek megvoltak a maguk szent állataik. Ilyen volt elsősorban a medve, melynek erős kultusza volt az urál-altáji népeknél is. Másik szent állatnak a farkast tekintették. Régi feljegyzések szólnak az osztyákok farkasra történő esküvéséről. Ezen túlmenően nagyon sok személynév volt használatban totemisztikus felfogás következményeképpen. Személynevek füződnek állatnevekhez.¹⁰

Az állatra való eskü egyik esetét találjuk megemlítve ott, ahol a bolgárok a bizánciakkal szerződtek. Az esemény úgy történt, hogy ketté vágtak egy kutyát, a vérét megízlelték, azután vizet öntöttek a földre, majd megfordítottak egy nyeret, megérintettek egy féket (kantárt), és egy marék fűvet tartottak az ég felé. A IX-X. század fordulóján más forrásokból, a magyarokról is tudjuk, hogy a bajorokkal szövetségbe „kutyára, farkasra és más istentelen pogány dologra” tettek esküt.¹¹

Eleink a rokon finn-ugor népekhez hasonlóan ismerték a lélek fogalmát. A lélek három formáját különböztették meg: a lehelet lelket, a testleket és az árnyékleket. A két első – miként az ugor népeknél –, az ősmagyarok képzeletében is összefolyt. Közös neve LÉLEK, melynek ősiségét s a rokon népek megfelelő lélekképzeteivel és elnevezéseivel való összefüggését az urál-altáji közös vallási kapcsolat jellemezte. Az árnyéklelek finnugor neve az IS, JIS, ES, JES, ITSE stb. fennmaradt a magyar IZ-ben, (használgják ma is: „az iz egye meg!”) mely rosszindulatú betegséget jelent, s az árnyéklelekkel való kapcsolata úgy derül ki, hogy eleink felfogása szerint is a betegségek okozói éppen halotti lelkek voltak, amelyek az árnyéklelek formájában éltek tovább. De az árnyéklelek fogalmának, illetve ismeretének egyéb bizonyosságai fennmaradtak. Pl. népies kifejezésünk: „hálni jár belé a lélek”, az árnyéklelek képzetéből érthető meg igazán. Megállapított tény továbbá, hogy a magyar HAGY-MÁZ (= a tífusz neve) szó első felében a HAGY, a finnugor KUL, KOL, KOLJO pontos mása. Vagy az ember alteregóját jelentő finnugor URT kifejezés, mely a vogul-osztyákban LUNK, JUNK, TONCH utórésszel megtoldva fordul elő, valószínűleg alapja a magyar ÖRDÖG-nek, mely a gonosz szellemek összefoglalását és megtestesülését jelenti. A test- és leheletlélek székhelyének eleink főképp a májat és a szívet tekintették, az árnyékleket a másik két ugor néphez hasonlóan a homlokban és a fejben lokalizálták.¹²

Íme már az eddigiekből is érzékelhető, hogy milyen sokféle alkotóelemből tevődik össze őseink hitvilága. Az egységesség sem tartozik jellemvonásai közé, hanem sokkal inkább a mozaikszerűség, rendszertelenség. A sok-

féleség nehezebbé teszi annak teljes megismerését, mégis törekedjünk rá, mert ez hazafiúi és nemzeti kötelességünk.

II. Ősvallásunk papjai és tevékenységük

A honfoglaló magyarok fő vallási formája a SAMANIZMUS volt. Az ősvalláskutatók sokféle eltérő véleményük mellett abban a tekintetben közös nevezőn vannak és megegyeznek, hogy a honfoglaló magyaroknak sámánjaik voltak és ezek legalább egy csoportjának a neve TÁLTOS volt. Azt nem tudjuk, hogy a magyar sámánok mennyire differenciáltak azon a téren, hogy voltak-e „fehér” és „fekete” sámánok, azt sem tudjuk, hogy pontosan mi volt a szerepük. A vadászó, gyűjtögető népeknél a sámán inkább csak mellékfoglalkozásként üzi a sámánkodást, mert abból megélni nem tud, a fejlettebb társadalmú népeknél már főfoglalkozású sámánok voltak, s az áldozatbemutatás is az ő tisztük volt.¹³

A magyarság életformájának különféle fázisaiban kint a természetben nemcsak az ősök szellemeinek tulajdonítottak minden előtűk érthetetlen beavatkozást, vagy jelenséget, hanem külön lelket képzeltek minden élő vagy élettelen dologba: fába, vízbe, hegybe, állatokba, kövekbe. A természet világához kötődve, attól távol álló idegen lelkekkel teltek meg, akik félelmetesen vették körül őket. Előbb elköltözött őseik szellemeihez a rokonság kapcsolata révén bizalommal fordultak, de ezekkel még érintkezni nem tudtak. Létrejött egy szükségérzet arra, hogy keressenek olyan különös lelki képességű embereket, akik szorosabb kapcsolatba tudnak kerülni a szellemvilággal, akik tárgyalni tudnak azokkal és maguk elé tudják „idézni” (igézni), kívánságaikat tudják közvetíteni. Ezek a különös lelki tulajdonsággal rendelkező kiváltságos emberek voltak a sámánok. De a sámán sem tudott csak úgy egyszerűen érintkezésbe lépni a szellemvilággal. At kellett alakulnia, önkívületi állapotba (transzba) kellett hoznia magát. Akkor lelke kiszabadult és szóba állhatott másfajta lélekkel. Ezt a sámánkodó formát kétségtelenül magunkkal hoztuk az új hazába, ahol viszont a keresztyénség rövidesen kiirtotta.¹⁴

Az ősmagyarok kultusza mágikus, animisztikus, totemisztikus alapon épült fel. Túlnyomó többsége benne mágikus jelentésű volt, amelynek kivitelezője a sámán volt. Négy ősi kifejezés maradt fenn, amelyekkel őseink a sámánokat jelölték. Ezek voltak a JAVAS, a TÁLTOS, az ORVOS és a REGŐS. Másféle elnevezéseink, mint varázsló, kuruzsló, pap későbbi eredetűek és idegen kölcsönzések.

A *javas* jelentése összefügg a JUMALA finn eredetű szóval. Mestersége az lehetett, hogy állandó kapcsolatban álljon a szellemekkel. A finnben a MAANJUMALA, amely földi istent, sámánt jelöl és ez lehetett férfi vagy nő egyaránt, mint ahogy napjainkban is él a javasasszony képzete.

A sámán másik ősmagyar neve a TÁLTOS. A szó etimológiája felett napjainkban is folyik a vita, azonban annyi máris tisztázott, hogy bölcsesség, előrelátás, jóvendőmondás tudományával volt egybekötve. A táltos a jóvendőmondó, a prófétáló sámánt jelölte.

Hasonló jelentése van a sámán harmadik jelölési módjának, az *ORVOS* szónak. Mivel az ARPA a finn és lapp nyelvben JÓSJELT jelent. Előfordul némely török

nyelvben is. Feltételezhető, hogy a sámánizmusnak egyik ősi műszaváról van szó, amely régi értelmében megőrzött valamit a magyar ÖRV (örvül, örve) szóban is. Értelmét tekintve: jövőmondással a bajt felismerő, és azután gyógyító személyre vonatkozik.

A sámán negyedik szerepére vonatkozó szó a *REGŐS*. Ebben a tevékenységben az utalás arra az éneklésre, monodókák szavalására irányul, mellyel a sámán extázisba ringatta magát. Alakoskodó öltözékükben és zörgő készségeikben, továbbá varázsverseik hagyományos előadási módjában az ősi sámánizmus emlékei rejtőzködnek.

A sámán igazi feladata a kultusz területén valósult meg. A pogány áldozatbemutató a sámán feladata volt. Ő állapította meg az okot, amiért be kellett mutatni az áldozatot, ő határozta meg mikor kell áldozni, kinek és mivel kell áldozni. Természetesen a legünnepélyesebb áldozat a lóáldozat volt. A lóáldozat bizonyosságai Anonymusnál is megtalálhatók. A 16. fejezetben olvashatjuk, hogy mikor Ond, Ketel és Tarcavezérek felértek a Tokaj-hegy csúcsára és onnan körös-körül megszemlélték a földet, kimondhatatlanul megszerették és mindjárt „azon a helyen, pogány szokás szerint, egy kövér lovat leölve, nagy áldomást csaptak”. Az áldomásnak nem eszem-iszom volt a célja, hanem mint a rokon népeknél a feláldozott állat közös megélvezése révén az istenséggel való belső egységre és szerződésre jutás. De a Krónika egyéb fejezeteiben, a 13., 43., és 50-ben is találunk erre vonatkozó utalásokat.¹⁵ Nincs tehát okunk kétségbevonni a magyarországi krónikák állításait. A lóáldozat az urál-altaji népeknél éppúgy, mint sok indoeurópai népnél igen régóta ismert volt, s ezek közt legértékesebb áldozat a fehér színű ló volt.¹⁶

A sámánok működésének egyik kelléke a sámánöltöny, a másik a dob. A szamojedek sámánkesztyűjén hét ujj volt, amelyek különféle színűek voltak. A sámándobon a fogantyú a világoszlopot szimbolizálta. A dobról csengők csüngtek le, a felület belső szélén egy drótra fűzve kicsiny pléhdarabok, illetve karikák láthatók. A dob vörösfenyőfából készült. A vogulok sámánjai is a bűvészdob verése által helyezték magukat elragadtatásba, extatikus állapotba, amit a test reszketése jelzett és ebben a helyzetben vették az isteni kijelentést. A dob mindenütt gyülekezésre hívó primitív hangszer volt. Tulajdonképpen itt is ezt a feladatot tölti be. A szellemeket hívta gyülekezőre.

A bűvölés eszköztárához tartozott a kés és olykor a fejsze. A késnek, valamint a fejszének és más éles szerszámoknak bajelhárító hatásáról néphagyományainkban még ma is találunk adatokat.

A sámánkodáshoz tartozott az igéző mondások ismételtetése. Ebben volt a bűbájosság tudománya. A sámán tudta, hogy melyek azok a szavak, amelyek bírnak azzal az erővel, amely megteszi azt, amit kívánnak. Ez hatott a gyógyításnál is. Nem volt elég, ha valaki tudta azt micsoda füvek gyógyítják a sebeket, el kellett hangoznia a mondásnak is, amikor alkalmazásra került a sor, mert a szavak ereje és nem s füvek ereje gyógyít.

A sámánok tevékenységei mutatják a magyar Ótörvénynek és népünk ősvilágnézetének egy-egy apró tükködarabját. Egyes hagyományai, szokásai, kifejezései és felfogásai annyira belevésődtek az emlékezetekbe, hogy még a keresztyénség és a művelődés térfoglalása mellett is őrizgeti ezeket népünk. Bizonyára ősvallásunknak tudható be az is, hogy nyelvünk olyan gazdag

és otthonos – minden más nép nyelvével szemben – a megszemélyesítéssel járó képletes kifejezésekben, és hogy nyelvezete olyan ízes és zamatos.¹⁷

III. Ősvallásunk továbbélő jelenségei

Bármilyen gazdag örökséget is őrzött magyarságunk az ősvallás hiedelemvilágából ezer éven át, a XX. században meglehetősen felgyorsult annak elhalása. A hitet korunk ideológiája igyekezett kipusztítani és kinevelni az emberekből és ezzel együtt a népi hiedelmek is feledésbe mentek. Egy nagy lelki elszegényedés részese volt nemzetünk több más néppel együtt. Ennek ellenére magyarságunk őrizni, továbbadni akarja ősei hitét és ápolni a múlt hagyományait. Ilyen jelenséget napjainkban is tapasztalhatunk. Igaz sokszor tudatlanul, alapok nélküli módon. Ezek közé tartozik a korunkban megnyilvánuló túlzásokba menő halottkultusz. Okai viszont évezredek messzeségébe nyúlnak vissza. Az élőknek homályos elképzeléseik voltak a síron túli életéről, mint ahogyan nemzedékünkben is elharapózott a szektás felfogás és babonás képzet.

A sámánizmus alapja a halottak tisztelete és az ősök kultusza volt. Ezen a legkorábbi fokon a megsegítő vagy büntető másvilági szellemek, voltaképpen az elköltözött lelkei voltak. Hozzájuk kell fordulni segedelemért vagy kiengesztelésért. Az áldozatok nekik szólnak bálványbábujuk előtt, melyet az ugor és turk népek minden halottjuk után elkészítettek. A bálványbábút otthon vagy a ligetben helyezték el. A báboknak csak a fejük volt emberi formára kifaragva, a többi egyszerű cölöp vagy fatörzs. Ezt őrzik a bábjátékok alakjai. Az arcot bevonták fémlappal, mert állati áldozataik vérevel a bálvány száját be szokták kenni, majd a vérnymokat a fémről letörlik. Az arcból egy előreugró vascső vagy bádogtölcsér állt ki orr gyanánt. Mindebből nálunk egy kifejezés maradt fenn: a vasorrú bába, vagy vasorrú bábu. Mivel az ugarság vadász-halász nép volt, szerintük a holttestnek hosszú utat kellett a másvilágig megtenni. Ez az út csak vízi út lehetett, s a tetemet a saját csónakjába temették. A ketté vágott csónak egyik fele koporsóul szolgált, másik fele szemfedőül. Ezt a formát mutatják a sírmejelölésre használt csónak formájú fejfák hazánk némely tájain, különösen Szatmárban.¹⁸

A honfoglaló magyaroknál már a harci fegyver sírra tűzése is szokássá vált. Így került a hantra a lándzsa. Az őshazából hozott gyakorlat azonban tovább élt a Kárpát-medencében, különösen a törzsi temetéseken gyakorolták.¹⁹ Honfoglalás-kori sírjaink egy részében lovas temetkezést találunk, azonban nem az egész lovat temették el, hanem csak a koponyát, és a lábszárcsontokat, melyeket benne hagytak a bőrben. A bőrt olykor kitömve eredeti formájára kiigazítva tették a sírba, gyakorta az emberi test bal oldalán. A halottat többnyire a lábával keletre helyezték a sírba. Ásatások alkalmával halotti arcleplet is találtak: a koponyát bőrdarabokkal borították, a szemek és a száj helyére ezüst lemezt varrtak. Némely sírból úgy tűnik, hogy a halottak világa „fordított világ”, ami az életben jobb oldalon volt, az a sírban a bal oldalra került.²⁰ Legutóbb a Bodrog-közi Karoson végzett ásatások hoztak napvilágra gazdag honfoglalás-kori leleteket.

A pogány magyarok hittek a lelkek halál utáni fennmaradásában. Ennek bizonyítéka az is, hogy féltek a

halottól, s a halott megnyugtatóását, háztól való távoltartását fő kötelességüknek tartották. Ezt őrzni manapság is népünknel a halott melletti virrasztás. Mihelyt beáll a sötétség, megjelennek a falusi emberek a halottas háznál, s a ravatalos szobában beszélgetéssel, kártyázással, ivással töltik az időt reggelig, ez ismétlődött a második napon is. Persze ennek a szokásnak a már vidéken is bevezetett ravatalozók megépítése véget vetett.

Az ugor népek eljárásában gyökerezik az az Alföldön még nem régen is élő szokás, hogy haláleset alkalmával az udvart friss homokkal szórták be. Némelyek tisztasági eljárást véltek felismerni benne, valójában azonban a halottól való félelem diktálta gyakorlat, hogy tudniillik, ha a halott vissza akarna térni az ősi hajlékba, ne ismerjen rá többé.

A halott iránti tisztelet formáját fejezi ki viszont a tor rendezése. Ezt a temetés napján tartják a temetőből visszatérve a résztvevők megvendégelésével. Gyökere azonban mást mutat, mivel a torral a halott emlékét tisztelik; őt vendégelik meg, s a lakomán az élők és holt lép egymással első közösségre. A régi időkben a halott képét még ki is faragták, megszokott helyére ültették, elébe italokat, ételeket tettek. Fennmaradt szokás a halott helyének üresen hagyása, a teríték tányérral történő leborítása.

Ki nem múlt szokás, egy marék föld szórása a sírba leeresztett koporsóra. Teljesen meg nem értett gyakorlat ez. Egy feltételezés szerint, a felső föld ilyen rávetésével is jelképezni akarja, hogy a kapcsolat élő és holt közt továbbra sem szűnik meg.²¹

A régi magyarok sámánjainak kései utódjai a halottlátók, akik transzba esés, révülés útján szerzik és közlik tudományukat. A sámán összeköttetésben állt a szellemekkel, tőlük nyerte tudományát, s a szellemeket használta fel segítőül. Velük révülés (RÉVÜLES) közben érintkezett. Még ma is sokan hisznek a szemmelverésben. Voltak női sámánok. A nők igézése még veszedelmesebb. A középkori krónikáiról jegyezte fel egy ilyen tevékenységben résztvevő asszonynak a nevét és szomorú végét: 1061-ben Béla király idejében, „Vata fia János a pogány vallást követvén, sok varázslót, bűbajos asszonyt és nézőt gyűjtött maga köré, kiknek igézései által igen kedves volt az urak előtt. A bűbajos asszonyok közül egy Rasdi nevűt Béla király elfogattott és börtönbe záratott, hol önnön lábáról lerágván a húst, veszett el végre.”²²

A halottlátók tevékenységét a XVI. századi református zsinatok is megtiltották. Az első magyar reformátor Dévai Bíró Mátyás: Disputatio című vitairatában is kitér erre a jelenségre és határozottan elutasítóan foglal állást. A természetimádás ellen való tételeiben a lélekjelenségeket bűnös tevékenységnek ítéli.²³ Bornemissza Péter: Ördögi kísértetekről... szóló írásában a Bűbajosokról szóló fejezetét ekképpen fejezi be: „Mindazáltal jegyezz magadnak ezerféle hallott babonát, azért, hogy csudálkozzál arról is, mely hazug és álnok az ördög, és mint éltet vissza az Istentől szerzett jókkal.”²⁴

Napjainkban hazánkban is felütötte fejét a fiatalok körében egy furcsa mozgalom, amelynek külső jele a fej kopaszra nyírása és a fejtetőn, vagy a tarkónál hosszú hajtincsek, üstökök hagyása. De teret hódít a sátánizmus is. Ennek történelmi gyökerét és jelentését már 1047-ben az Árpád-korban megtaláljuk. A krónikák szerint egy „Vata nevezetű Belus várából, aki magát a démonoknak

szentelte, leborotválta fejét, és hajából három ágból varkacsot font a pogányok szokása szerint... ennek a Vatanak kárhozatos és átkos buzdítására az egész nép a régi babonákra adta magát, és elkezdtek (feláldozott) lóhúst enni és mindenféle gonoszat művelni. Mert bizony a papokat is, meg a keresztyén hitet megtartó világiakat is leöldösték és az Isten sok egyházát ledöntötték.”²⁵

Ősvallásunkban gyökerező halottlátó asszonyok mai tevékenysége egészen más jellegű, de a sátánizmus jelenlegi követői cselekedeteinek hazánkban és az egész világon több szomorú példája vált ismertté.

A sámánizmusból révülés útján nemcsak a halottlátás és a bűbajoskodás nötte ki magát, de a magyar népköltés és magyar mesevilág is magán hordozza bélyegét. A megelőző századok regősei az ősi sámánokra emlékeztető módon adták elő műsoraikat, amelyeket a még napjainkban is élő karácsonyi énekmondás, kántálás és házalás örökít meg és visz tovább.

A karácsonykor házaló énekmondók hajdinaszalmából (tatárka) rögtönzött köntösben, nyírfahéj nadrágban, cserfakéreg bocskorban dobbal, láncsal, láncos botokkal és egyéb zajongó eszközökkel jelentek meg két állatbőrös alakoskodó társaságában. Az alakoskodók egyike láncon vezetett bika volt, a másik pedig a ragyogó agancsú csodaszarvas szerepét töltötte be... A regős ének változatai arról szólnak még ma is, hogy fekete felhőben jelenik meg, a napot, holdat, csillagokat, vagy ezer égő gyertyát agancsain hordó csodafüű-szarvas és leszáll egy most keletkező halastó, vagy egy sebes folyóvíz sásos, pázsitos partjára. Szerepének ma már nincs alakítója, míg társát, a kifordított ködmönben bömbölő bikát még ma is gyakran szerepeltetik. A regős énekek kapcsolatba hozhatók római, szláv, román vonásokkal, de eredeti ugrorszínezetük alig vitatható.²⁶

Egyik ősvalláskutatónk a régi magyar hitvilág elemeit összefüggésbe hozza az Európa nyugati felén található régi pogány hitűek szellemalakjaival. Példáját éppen a karácsonyi ünnepkör hagyományvilágából hozza. Szerinte a pogány germánok pásztoristene, azaz az álruhás alakító az, aki a megfelelő ünnepeken (december elején) annak képében megjelent, s mint bozontos, állatbőrbe bújt vendéglátogató sorra járta a falutelepek házait, a jóknak ajándékokat osztogatott, a rosszakat pedig láncsörgetéssel, puttonyba rakással ijesztgette; ebből a keresztyénség két alakot formált: a jóságos, ajándékozó szent Miklóst, a mai Mikulást és mellette a félelmetes szőrös alakot: a krampuszt, az ördögöt. Nálunk ilyen átvedlesztésre kevésbé volt szükség. Ezt az eljárásmodot csak egy emlékmaradványon tudjuk kimutatni, a bundás öreg juhászon, aki nem akarja érteni a keresztyén kifejezéseket, s glória helyett: gomolyát, a kereszt helyett: peracet ért. Mégis ez az öreg bundás pásztor a betlehemesek közt élő pogány alakunk.²⁷

Hasonló jelenséget tapasztalunk népmeséinkkel kapcsolatban. Magyar népmesekincsünk közt igen jelentős részt képeznek azok, amelyek nemzetközi típusokat tartalmaznak. Ezek a középkor tömegmozgalmi révén kerültek hozzánk, de ezeken kívül van hat-hét olyan mesetípusunk, amelyeket sehol Európában nem ismernek, de megvannak keleten ugor és turk rokonnépeinknél, majdnem szószzerű azonossággal. Ezeket onnan hoztuk magunkkal! Melyek azok? A Hajnalkötöző királyfiról, a Sárkánycsaládról, az Égbe nyúló fáról, a Halhatatlanságra

vágyó királyfiról, a Fehér ló fiáról, a Táltosversenyről, a Kancatejfürdő históriájáról szóló mesék, amelyeket még a század elején ismert a magyarságból a köznép, ma már alig ismeri valaki, pedig ezek ősi tulajdonaink.²⁸ szemben a Grimm és Andersen mesékkal. A forgalomba lévő buta és együgyű mesékről nem is szólva.

Magyar eredetű népmeséinkbe a motívumok – különösen a rémítők – az őshiedelemnek másvilági megpróbáltatásaiból kerültek bele. Az ázsiai jakut-turk törzsek még vallásos hiedelmek formájában mondják el ugyanazon történeteket, amiket a mi népünk mese alakjában beszél el. Az ősidők régiségeiből maradt ránk a meséinkben szereplő hármás felosztási formák, hogy a hős vándorlása közben talál egy rézhídat, a mögött rézkastélyt, itt győzedelmeskedve tovább ezüsthídra és ezüstkastélyra bukkan, végül aranyhídon át aranykastélyhoz jut el, s mindenütt legyőzi az ott lakó szörnyeket. Réz helyett soha nem említ vasat, mivel a mese születésekor még ezt a fémet nem ismerték. Eredete megegyezik a turk mesékkal. Később már a rontás és ártalom ellen vassal védekeznek.

A szóbeszédben és a népmeséinkben előforduló „kacslábon forgó várkastély” képzeleti képe nem más, mint a túlvilágon elképzelt isteni hajlék, amely a mindenséggel együtt forog. Tengelye a világoszlop, amelynek földi másain főtt madár – kacsa, lúd – van ábrázolva, s ennek alányújtott lába az oszloprúd. Más meséinkben viszont ez a várkastély láncon lóg a levegőben, amely lánccal felső vége egy csillaghoz van kötve. Ezek a vogul és turk hatást mutatják.

A sámánizmus őscsokevényeit őrzi még napjainkban is a falusi házas udvarán álló köcsögszárító ágasfa, mely egykori világoszlop utánzata. Ilyet állított a pásztor sokkal magasabb nyárfatörzsből, amit aztán őrfának mondtak. Olykor a tetejéről széttekintve a messze lévő nyáját is szemmel tarthatta. főtt a végére csutakcsóvát kötöttek, mely megfelelt az ugor-turk oszlop tetején álló madárnak, amelyhez az egykori sámán föllépkedett, hogy lelkét az istenekhez küldje a madárral.²⁹

A magyarság ősvallásában jelentős helyet foglalt el a regölő, vagy ráénekelő tevékenység. A magyar rítusénekeket különféle népszokások alkalmával adják elő. Általában bizonyos ünnepkörökhöz, névnapokhoz, népszokásokhoz fűződnek napjainkban tevékenységük. Karácsony, újév, farsang, húsvét táján, lakodalmak, keresztelők, vagy temetések alkalmával mondják el epikus bevezetés után a jókívánásokat, melyek óhajítás vagy parancs formában hangzanak el, s melyek után adománykérő formulák következnek. A regöléskor egy-egy elmondott szöveg után jön a refrén, amely rendszerint: „haj regő-rejtem”, illetve ennek különféle változatai. Jelenlegi regős hangszerek: a furulya, a köcsögduda, a láncosbot és a regőssíp. Nem említettem a dobot, amely a regős, illetve a régi sámán eredeti eszköze volt, de azt, hogy ez mennyire benne él a magyarság ősi hiedelem világába – mutatják a fennmaradt gyermekvers alábbi sorai:

„Gólya, gólya, gilice,
Miért véres a lábad?
Török gyerek megvérezte,
Magyar gyerek gyógyítgatja
Sípval, dobbal, nádi hegedűvel.”

A szentiváni énekekben a dobbal való gyógyítás a szítával párosul.

„Adjon Isten lassú esőt,
Mossa össze mind a kettőt:
Szita-szita péntek,
Szerelem csütörtök,
Dob szerda.”³⁰

IV. Teológiai jellegzetességek

Mint az eddigiekből láttuk az ősmagyarok hitvilága a sámánizmus volt, vagyis a démonok kultusza. A sámán, a szellemekkel közvetlenül érintkezett, amely kétféle módon ment végbe: megszállás és lélektávozás útján.

Az őshazából a Kárpát-medencéig érve azonban számos hatás érte és befolyásolta hitvilágunkat. A IX-X. században a magyarság vallási műveltsége már jóval nagyobb volt, mint a rokon népeké. A kereszténységet is – kisebb-nagyobb incidensektől eltekintve – könnyen elfogadta, ha sok dologban nem is értette. Ez átváltoztatta a nép életét, de mégis sok ősi mozzanat maradt fenn és élt képzeletvilágában. A kereszténység felszíne alatt sokáig megmaradtak olyan megnyilvánulások, amelyeknél később már nem gondoltak előző pogány jelentésére. A pogány életfelfogás nem halt meg csak az áttéréssel pórázt kapott. A kereszténység alapvető igazságai nem ragadták meg azonnal belsejünkben az embereket, hanem csupán külső ruha maradt a magyarok előtt. A megkereszteltet a keresztiségből csak az eljárás ceremóniája ragadta meg, a szent olajjal homlokukra írt kereszt. Több ünnepünk: karácsony, pünkösd nevei idegen eredetűek (incarnatio, pentecoste), a húsvét a böjt várva-várt elmúlása, amikor már végre húst lehet fogyasztani. Mégis a kereszténység felvétele Isten kegyelmes végzése volt nemzetünk életében, mert a történelmi fennmaradást jelentette. A későbbi századokban pedig Isten a reformációban elhozta azt a megújulást, amelyben a külső forma tartalommal is megtelt.

Ősvallásunk nem volt könyves vallás, nem maradtak fenn benne szent iratok, de nekünk olvasnunk kell a múltból fennmaradt és megőrzött láthatatlan könyvből.

(Miskolc)

Dr. Ágoston István György

Jegyzetek

1. Dömötör Tekla. A magyar nép hiedelemvilága. Corvina 1981. 30. (továbbiakban: Dömötör 1981.) – 2. Solymossy Sándor. A magyar ősvallás, Magyar Szemle 1932. június, XV. kötet 2. sz. 105. (továbbiakban: Solymossy 1932.) – 3. Vargha Zsigmond. Általános vallástörténet, Debrecen 1932. 229. (továbbiakban: Vargha 1932.) – 4. Krohn Gyula. A finnugor népek pogány istentisztelete Bp. 1908. 363. – 5. Vargha 1932. 229–231. – 6. Vargha 1932. 261. – 7. Egyetemes Vallástörténet, Debreceni Theol. Akad. jegyzet 1952. – 8. Vargha 1932. 265–268. – 9. Kandra Kabos, Magyar Mythologia, Eger 1987. 127. – 10. Vargha 1932. 268. – 11. Kristó Gyula, Levedi törzsszövetségtől Szent István államáig, Bp. 1985. 155. – 12. Vargha 1932. 260–261. – 13. Dömötör 1981. 33. – 14. Solymossy 1932. 111. – 15. Vargha 1932. 268–70. Anonymus, Gesta Hungarorum. Bp. 1977. – 16. Dömötör 1981. 35. – 17. Kandra Kabos i. m. 120–121. – 18. Solymossy 1932. 110. – 19. Novák László, Fejfák a Duna-Tisza közén, Nagykovács 1984. 22–23. – 20. Dömötör 1981. 35–36. – 21. Vargha 1932. 261–262. – 22. Thuróczy János, A magyarok krónikája, Bp. Európa 1980. 114. – 23. Révész Imre, Dévai Bíró Mátyás tanításai, Kolozsvár 1915. 170. – 24. Heltai Gáspár és Bornemissza Péter művei, Bp. Szépirodalmi 1980. 1055. – 25. Thuróczy u. o. – 26. Vargha 1932. 230. – 27. Solymossy 1932. 106. – 28. Solymossy 1932. 112. – 29. Solymossy 1932. 113. – 30. Balassa-Ortutay, Magyar Néprajz. Bp. Corvina 1982. 635.

A spiritizmus

Bevezetés

Amikor a spiritizmusról beszélünk, akkor az emberek többségének valami különösen érdekes dolog jut az eszébe. Sokan szinte kéjes borzongást éreznek magukban, hogy belekóstoljanak a „nagy titokba”, fellebbentsek a halál sötét fátylát és mögé pillantsanak. De ha megkérdeznénk a nagy buzgalommal kutakodó embereket, akkor alig lenne közöttük valaki, aki tudná, hogy mit is keres. A többségnek csak az X-akták, vagy az asztaltáncoltatás jut eszébe, amelyről talán rossz véleményekkel van a pap vagy a szülő. De igazán csak az izgalmas, amit tiltanak. Sokan ezért szédülnek bele félelmetes mélységekbe anélkül, hogy egyáltalán tudnák, kinek is engedtek szabad utat az életükben.

A spiritizmus tulajdonképpen a latin „spiritus” (élet, lélek, szellem, érzület) szóból származik. Sokkal szélesebb körű jelentéssel bír, mint amivel a mai spiritiszták felruházták. Számunkra tulajdonképpen a már meghalt emberek szellemeivel való társalgást, a jövődolgok, a halál utáni élet titkaiba való bepillantást jelenti ez az egész. De vajon hogyan tudják eladni a portékájukat a mai, magát felvilágosultnak mondó világban? – Megdöbbentő, hogy milyen nagy a sikerük.

Az értékek megváltozásának a korát éljük. Felbomlott egy hosszú évtizedeken keresztül szinte kizárólag materialista tanokat hirdető rendszer. Az elfojtott lelki éhség pedig hatalmas méretűvé fokozódott az emberekben. Valamibe mindenki kapaszkodni akar, mert érzi, hogy kicsúszik a lába alól a talaj. Az Isten Igéje nélkül felnőtt nemzedékeknek pedig bármit el lehet adni. Annál is inkább, mert az istentelenségben felnevelt emberek első generációja lassan közeledik az idős kor felé, amikor szembesülniük kell a halál, a saját haláluk tényével. „Memento mori!” (Emlékezz a halálra! Készülj a halálra!) Valóban nagy igazságokat foglal magában ez az ősi latin mondás. Biztosan meg fogunk halni. Erre emlékeztet bennünket életünk minden gyászos eseménye. – Még a hitetlen embernek – aki visszautasítja Jézus Krisztus megváltását – is nehéz elfogadni, hogy a semmibe szédüljön bele. Ezért az emberek számtalan módon keresik a kiutat félelmeikből.

A spiritizmus és a vele szoros rokonságban álló irányzatok pontosan ott kínálják a saját portékájukat, ahol csak egy talpalatnyi hely is van, hogy megvessék a lábukat. Természetesen élesen szembefordulnak a Bibliában lefektetett örök érvényű igazságokkal, amelyek megkérdőjelezik, sőt megtiltják az ilyen mozgalmak létét is. Be akarják bizonyítani, hogy a tanatológia (a halállal és a haldoklással foglalkozó tudomány) mellett létjogosultsága van a nekromantiának (varázslás, fekete mágia, halottidézés) és a spiritizmusnak is. Tanaikban már a kezdet kezdetén ott szerepel a „dejá vu” fogalma (olyan emlékezeti csalódás, amikor azt hisszük, hogy már egyszer átéltünk valamit, ami valójában sosem történt meg), amellyel szinte valamennyi ember megfogható. Ugyan kinek nem volt még ehhez hasonló élménye? Innét pedig szinte egyenes úton igyekeznek bizonyítani a reinkarnáció valóságát és a szellemekkel való

társalgás jogosságát. A kérdés csupán annyi: Kivel is társalognak ezek az emberek valójában?

A kezdetek

A legtöbb ember azt hiszi magáról, hogy ő találta fel a világon az összes jelentős dolgot. Így vannak ezzel maguk a spiritiszták is. Sokan úgy gondolják, hogy a XIX. század előtt senki nem foglalkozott ilyen jellegű dolgokkal (vagy legalábbis ilyen komoly szinten nem, mint a maiak). Pedig a XIX-XX. századok csak felelevenítették régi korok elfeledett tudományát. Spiritizmusról már a technikailag fejletlen népek kultúráiban is beszélhetünk. „A spiritizmus a régi népek őseik iránti tiszteletére vezethető vissza. A halottidézés technikájáról már az Ótestamentum beszámol, de a régi indiaiak, görögök, rómaiak és különösen a kínaiak szintén ismerték azt az elképzelést, hogy a halottak lelke a közelünkben tartózkodik és megidézhető.”¹

A szellemekben és a halál utáni életben való hit gyökereit már valahol 70.000 évvel ezelőtt megtalálhatjuk, amikor az ember elkezdte eltemetni a halottait. Az egésznek az a konkrét célja, hogy a halált az élet szolgálatába állítsák. A halottak éppen ezért nem enyésznek el a közösség számára, hanem haláluk után tovább élnek és hatással vannak és lehetnek az élőkre nézve. A világ különböző részein élő népek sokszor egészen más elképzeléseket vallanak a halál tényéről, ám valamennyi elmélet megegyezik abban, hogy van élet a halál után. A melanéziai szigetek népeinek elképzelései szerint „a megboldogult nem halt meg, csak más életet kezdett.”² „Az egész szigettenger népei hisznek a halottak másvilági életében. Halottaik lelke hitük szerint más szigetekre megy át, ahol azok láthatatlanul tovább élnek, mások szerint a lelkek a tenger fenekén levő alvilágban gyűlnek össze, vagy a felhők fölött és a csillagokon helyezkednek el.”³ A primitív népeknél ezért elég általánosan megfigyelhető az a kép, hogy a halottak szellemeit ki kell engesztelni, különben megnehezítik a földiek életét. Éppen ezért sokáig táplálják még a halála után is. Cellebes szigetén azt tartják, hogy a halottak nem voltak mindig láthatatlanok, hanem az emberekkel zavartanul érintkezettek. Egy sértés folyamán a halottak később megszakítottak minden kapcsolatot az élőkkel. A primitív népek elképzeléseitől ma sem idegen az, hogy a halottak látható formában is közöttünk vannak. „Amikor egy bennszülött egy ízben Sydneyben járt és megdöbbentette a város nagy forgalma, azt hitte, hogy az élők és a holtak együtt járnak az utcákon.”⁴ „A fehér emberekről a bennszülöttek sokáig azt hitték, hogy a halottak szellemei, számukra ez volt a legkézenfekvőbb magyarázata annak, hogy fehértestű emberek jelennek meg közöttük.”⁵ Innét már csupán egyetlen lépés vezet odáig, hogy a halottak szellemeitől ne csupán féljen az ember, hanem alkalomadtán hozzájuk forduljon és kapcsolatot igyekezzen teremteni velük.

Halottidézés az ókori kultúrákban

Amikor a primitív törzsek államokká szerveződtek, akkor a technikai fejlődés mellett hatalmasat lépett előre

a tudományos és az okkult területek felhasználása is. Az emberek többsége szeretett volna a halál függönyén túlra is bepillantani. Ez a lehetőség azonban csak az igazán bátraknak adatott meg. A nagy érdeklődésre való tekintettel azonban kialakult a nekromantia (halottak idézése), amelyen keresztül a beavatottak közvetítették a szellemek üzeneteit az élők felé.

Annyira mindennapos dolog lehetett ez, hogy a legrégebbi írásos történelmi leletek és dokumentumok között is számos ilyen leírással találkozhatunk. Ezek között az egyik talán legrégebbi a *Gilgames-eposz*, amelyben a hős, barátja Enkidu halála után elindul a halál keresésére, de mégsem találja meg annak lehetőségét, hogy barátját visszahozza az alvilágból. Ezért a mágia erejével felidézti Enkidut, mert még utójára beszélni akar vele. Meg akarja tudni tőle, hogy mit látott az alvilágban. Enkidu azonban csak annyit mond, ha ezt elmondaná, akkor Gilgames csak ülne és reggeltől estig sírna bánatában.

A *Vetalapancsavinzati*-ban, a hindu démon-mesék könyvében olyan csodálatos aranyvárosról olvashatunk, amely a tenger fenekén terül el és aki csak megpillantja oda vágyakozik. Más ókori utazók szerint a szárazföldet körbefogó Okeánoszban, a halál vizén fekszik egy sziget, amelyen minden ragyogó. Ott csak boldog emberek élnek, de innét nincs visszatérés. Nem juthat oda élő ember, ahogyan Gilgamesnek sem sikerült célt érnie. Az emberek mégis mindig elindulnak a halál titkának a keresésére. Ezekhez az utakhoz igyekeznek segítségül hívni a halottak szellemeit.

A fejlett kultúrákban egészen odáig ment az élők és a holtak közötti kapcsolatteremtés, hogy mindent tudni vélték a halálról és a halottak útjáról a túlvilágon. A jóság és a halottlátók külön könyveket szerkesztettek, amelyek alapján mindenki tökéletesen eligazodhatott a halottak birodalmában. Ilyen különleges írásként az *Egyiptomi Halottak Könyve* és a *Tibeti Halottak Könyve*. Már életében készülhetett ezek alapján a halandó arra, hogy mi vár rá a halál után. Különös történetet dolgoz fel *Platon*, a híres filozófus *Respublika* című könyvének X. részében, amely szintén az élők halál utáni sorsát hivatott megmutatni. – Az emberek azonban szinte soha nem érték be mások leírásával, hanem személyes kapcsolatra törekedtek a szellemekkel. Milyen is volt a valóság? Ezt ennyi idő távlatából bizony nagyon nehéz lenne megmondani. Az mindenestre kézzelfogható tény, hogy „már a legrégebbi nyelvelméleinkben olvasunk szellemidézésről. Ezek szerint a nekromantiát már az Akkádok is ismerték éppen úgy, mint később a kaldeusok és babiloniak. A halott szellemét *utuk*-nak hívták és abba az országba szállt, amelyből nincs visszatérés. Csak a mágus idézhette fel és az *utuk* így vámpír vagy más rém alakjában rászabadulhat az emberekre. Már az akkádok is kikérdezik a felidézett halott szellemét. Tudták, hogy kívül élnek téren és időn, tehát ismerik a legtávolabbi jövőt is és látják, ami elérhetetlen távolságban történik.”⁶ Szinte az egész vallástörténet tele van spiritiszta elemekkel. A Bibliában éppúgy találkozhatunk vele, mint az *Odüsszeiában*, *Plutarchosnál* vagy *Pliniusnál*. A leírások hasonlóak, csupán a megidélés más.

Az első, maihoz hasonló szeánszokkal a népvándorlás korában találkozunk először. „Ammianus Marcellinus szerint pogány érzelmű udvaroncok asztalt táncoltattak. Az asztal mozgásából és egy felfüggesztett karika kopo-

gásaiból akarták megtudni, ki lesz Valens császár utóda.”⁷ Az első ilyen jellegű szeánsz azonban tragikus véget ért a korai spiritiszták számára. A császár ugyanis tudomást szerzett akciójukról. Mivel nem örült neki, hogy siettetik a halálát, ezért hatalmas vérfürdőt rendezett közöttük. A kísérletek azonban ezután sem szakadtak meg. Tertullianus feljegyzése szerint ugyanis „a mágusok kísérteteket idéznek, a halottak szellemeit, álmokat küldenek egyes emberekre és asztallal jósolnak.”⁸

A spiritizmus megidélése az ókori és a középkori egyházban

Az ókori és középkori egyház az írásos emlékek alapján hitt a szellemek megjelenésében. Jelentős különbség volt azonban ezeknek az eseményeknek a megidélésében. Az egyházatyák ugyanis szilárdan tartották magukat a Bibliában foglaltakhoz és általában elítélték a szellemekkel való társalkodást. Természetesen minden időben voltak kivételek is, de az egyház hivatalos állásfoglalásaiban mindig elítélőleg fordult a szellemekkel társalkodók felé, sőt gyakorta üldözte is őket.

„*Szent Ágoston* meg volt győződve róla, hogy vannak kísértetek, de sehogyan sem tudta elhinni, hogy közelálló hozzátartozók keresik fel rokonaikat.”⁹ Úgy gondolta, hogy ebben az esetben édesanyja, aki számára oly fontos volt, hogy a fia megtérjen, bizonyára halála után is felkereste volna őt, hogy tanácsaival segítse. – Barátjával, *Evodius* püspökkel is komoly levelezést folytat abban a témában: Vajon van-e a léleknek éterteste? – Mindenesetre a Szentírás tanítása alapján mindketten meg vannak győződve arról, hogy van élet a halál után. Ezt azonban egyáltalán nem a spiritiszták módján, hanem a Biblia tanítását követve hiszik.

Aquinói Szent Tamás munkáiból is nyilvánvalóan kiviláglik, hogy hisz a kísértetek létezésében. Ő kárhozott lelkeknek tartja ezeket, akik az emberek lelki épülésére vagy veszedelmére jelennek meg néha. Ezek a szerencsétlen lelkék általában arra kérik a hívőket, hogy imádkozzanak értük. *Luther* még ennél is sokkal tovább megy. Véleménye szerint az állítólagos szellem-történetek csupán az ördög ármánykodásai. Ezzel akarja félrevezetni és becsapni a hívőket. A katolikus állásfoglalásokat elveti. Szerinte ezek nem hitelesek, mert pogány forrásokból merítettek.

A spiritizmus feléledése

A spiritiszta tanok középkor folyamán sokszor teljesen eltűnni látszottak. A hamu alatt azonban tovább izzott a parázs arra várva, hogy fellobbanhasson a láng. Pedig a spiritiszta eszmékre a felvilágosodás újabb nagy csapást jelentett. A felvilágosult tudósok közül nagyon sokan kijelentették, hogy nincsenek szellemek, nincsenek kísértetek. Ezek nem mások, mint az emberi képzelet szüleményei. Mégis, ebben a korban lép fel az a személy, aki alapjaiban megváltoztatja a spiritizmusról addig kialakult és rögzült képet. *Emmanuel Swedenborg* egészen más volt már, mint a középkorban üldözött és sokszor megégetett boszorkányok vagy halottlátók. A középkorban még a varázstudományak része volt a szellemek megidézése. Az eretnek felekezetek tagjai sokszor ki is hangsúlyozták, hogy ők az ördöggel próbálnak szövetségre lépni.

Swedenborg azonban megpróbálta az emberek számára vonzóvá tenni az ilyen találkozásokat. Nem is volt nehéz dolga, mert kora legműveltebb emberei közé tartozott. Már fiatalon jelentős tudományos hírnévre tett szert. Levelezésben állott sok híres tudóssal és Európa legtöbb tudományos társasága tagjai közé fogadta. Természetesen nem spiritisztaként kezdte. „Jelentős erkölcsi kihágások után a valláshoz fordult, gyakori látomásokban részesült, mintegy harminc éven át érintkezett a szellemekkel.”¹⁰ Látomásai és közlései annyira valóságosak voltak, hogy népes tábort szervezett maga köré. Követői az „Új Jeruzsálem Egyháza” nevű szektába tömörültek. Céljuk a szellemekkel való önkéntes kapcsolatteremtés volt.

Úton a világmozgalom felé

A XIX. század hatalmas nyitást hozott a spiritiszták számára. Egymás után jelentek meg a különböző paranormális képességekkel bíró emberek és a változások korában hatalmas sikereket arattak. Az első igazán nagy médium a XIX. század első felében bukkan fel *Friderika Vanner* személyében, akit a spiritiszták „prevosti jósó” néven tisztelnek mind a mai napig. „Még határozottabb lökést adott a spiritizmus elterjedésére és rendszerbe foglalására egy vézna, idegbeteg, különc fiú, *Davis Andrew Jackson*.¹¹ Az iskolában a legostobább gyerekek közé tartozott. Csupán néhány jótékony ember segítségének köszönhető, hogy nem ragadt le az analfabétizmus szintjén. Különleges képességei azonban hamar kiütköztek. Egy *Lewingston* médium magnetizőr felfigyelt Davis adottságaira és kitűnő médiummá nevelte. Tudott távolba látni, a szellemekkel érintkezni, „gyógyított” és kötetekre terjedő szellembölcseleti munkát mondott tollba. A spiritizmus elméletét a „Szellemekkel való érintkezés” című munkájában foglalta össze.

„De a spiritizmust Amerikában korszerű felkészültségük ellenére sem Dawis kísérletei terjesztették el, hanem a Fox gyerekek szellemvendégei.” 1848. március 31-én a New York melletti Hydesville faluban *John Daniel Fox* lányai különös kopogásokat hallottak. A ház, amelybe csak nemrégiben költöztek, már korábban is rossz híré volt. A falu lakói azt beszélték róla, hogy kísértetek járnak benne. A kopogások okát hosszas keresgélés után sem tudták megtalálni. De a gyermekek idővel rájöttek arra, hogy a kopogó valami látja és hallja őket. Anyjuk segítségével különös jelbeszédet alakítottak ki vele, amely alapján sikerült felfedni kilétét. A szellem elmondta, hogy sok évvel ezelőtt megölték ebben a házban és testét a pincében ásták el. A megnevezett helyen valóban meg is találták a testet. A kapcsolat ilyen jellegű felvétele után a szellem közölte velük, hogy kapcsolatot akar teremteni a szellemvilág és az élők között. Mivel a család ezt elvállalta, így Fox lányai lettek az első igazán spiritiszta médiumok a mozgalom történetében.

A spiritiszta mozgalom másik alapítója *Allan Kardec* (1804–1869), eredeti nevén *Hippolyte Léon Rivail* francia orvos volt. Ő találta ki és vezette be az új elnevezést. A mozgalom elnevezése addig ugyanis *spiritualizmus* volt. „1856-ban adta ki A szellemek könyve című írását, amely nagy sikert aratott: a túlvilággal való számos »kommunikáció«-járól számolt be azokon a lapokon. 1858-ban azután megalapította a Pszichológiai tanulmá-

nyok társaságát, majd nemsokára a Spiritiszta folyóiratot is. Párizsban és vidékén tartott előadásai révén hihetetlenül népszerű lett, még III. Napóleon császár is szíves-örömmel vitatkozott vele.”¹³ Kardec azt vallotta, hogy az emberek spirituális fejlődése sok-sok reinkarnáción keresztül valósul meg. Azért vette fel a Kardec nevet is, mert egy germán druida megtestesülésének tartotta magát. Ki nyilatkoztatásait egyébként egy Zefír nevű szellemtől kapta, aki felkészítette őt az új vallás megszerkesztéséhez. – Kardec emléke ma is annyira él a spiritiszták között, hogy párizsi sírja valóságos kultuszhellyé vált.

A spiritiszta mozgalom rohamosan terjedt Amerikában, majd hullámai átsaptak Európába is. Amerikában hat spiritiszta lap kezdte el a tanok terjesztését. Angliában a tudományos elit nagy nevei közül is sokan csatlakoztak hozzájuk. Többek között *Wallace*, a nagy természettudós, a tálium felfedezője és *Crookes*, a kábeltávíró feltalálója is csatlakozott hozzájuk. Magyarországon dr. *Grünhut Adolf*, a Szellemi Búvárok Pesti Egyesületének elnöke foglalkozott legbehatóbban az új irányzattal.

Hamarosan kialakult a szellemidézések klasszikus módja is a spiritiszták között. „A szellemidézők körbeülték az asztalt, megfogták egymás kezét, „láncot” alkottak, és úgy várták a szellemvilág üzeneteit, amelyek az asztal lábainak koppantásaiban nyilvánultak meg. Ez lett az ún. asztaltáncoltatás.”¹⁴ A mozgalom tagjai azonban nem érték be ennyivel. Másokat is meg akartak győzni saját igazukról. Igyekeztek minél több „bizonyítékot” felmutatni. Amerikában hamarosan elkészítették az első szellemfényképeket. „Bosztanban egy Mumler nevű fényképész egyik képén a felvett férfi alakja mellett a szellem is látható volt.”¹⁵

A spiritizmus kezdeti sikerein felbuzdulva roppant erőszakosan kezdett el terjeszkedni. Vezetéik tanait követve egy új vallás megteremtésén fáradoztak. „Az újonnan sugallt vallás célja az volt, hogy kiszorítson minden más vallást, elsősorban a kereszténységet.”¹⁶

Bepillantás a „titokba”

A spiritiszták által általánosan elfogadott nézet az, hogy a legtöbb ember csak a médiumon keresztül kerülhet kapcsolatba a szellemekkel. Sokan, köztük komoly tudományos kutatókkal, azonban azt mondják, hogy erre számos más lehetőség is adódik. A legtöbb – ha nem minden – ember körül ott vannak a szellemek. Nem nehéz meglátni őket és kapcsolatot teremteni velük. Talán igazuk lehet. Ilyenkor mindig eszembe jut a szomszédságunkban nemrégiben meghalt néni, aki esténként beszélgetett évek óta halott férjével. Nem volt örült. Saját bevallása szerint látta. Falusi lelkipászorként eljut hozzám annak a sok álombéli kijelentésnek a története, amelyekben a halott rokon előre megmond valamit és az be is következik. Felvillan előttem az a két alsó tagozatos kislány, akik azért jöttek segítségért, mert éjszakánként a szobájukban járkál és kopog valaki. – A kopogó szellem – Istennek hála – elmenekült az imádságok szavára és azóta nem zavarja őket.

A szellemekben és a velük való találkozásban való hit bizony nagyon sokakban elevenen él mind a mai napig. Sokan vágyakoznak is az ilyen találkozások után. Sok helyen máig divat, sőt kötelesség elmenni a halottlátóhoz

a temetés után. Nagy felbuzdulással jönnek haza aztán sokan, hogy mi mindent meg nem mondott a „tudós aszszony”. Csak éppen azt nem tudják, hogy ki adja nekik a sugallatokat.

Vannak persze olyan szellemek is, amelyeket akár sokan is láthatnak egyszerre. Ezek a kísértetek természetesen nagy hírnévre tettek szert. *Peter Underwood: Szellemek* című könyvében nagy alaposággal és a külső vizsgáló tárgyilagosságával veszi nagytitkos alá ezeket a jelenségeket. Véleménye szerint „a szellemek »láthatóságának« különböző fokozatai vannak: az éteri, homályos körvonalú szellemektől kezdve, akik alig emlékeztetnek emberi alakra, egészen a tömör, nem áttetsző kísértetekig, amelyek éppen úgy képesek eltakarni például egy bútoradarabot, mint az eleven emberek. Ez utóbbiak olyan valóságosnak látszanak a szemtanúk számára, hogy meg is szólítják, vagy megpróbálhatják megérinteni őket. Csak amikor a kezük áthalad az alakon, akkor jönnek rá, hogy nem élőlényről van szó.”¹⁷ A szerző szerint a szellemek a következő csoportokba oszthatók be a megjelenési formák szerint:

1.) *Történelmi szellemek.* Ezek az alakok a régi házakban kísértének. A történelmi szellemek általában ártalmatlanok. Úgy vannak öltözve és úgy viselkednek, mint életükben. Egy szót sem szólnak és nem zavarja őket az emberek jelenléte. Földi életükben gyakorta szenvedés volt a részük és erőszakos haláluk miatt kísértének.

2.) *Léggöri szellemek.* Olyan szellemek, amelyekről évek óta sokan számolnak be, mert a világ számos részén láthatóak. Gyakran erőszakos eseményekhez kötődnek. Csak egy bizonyos szögből láthatók és mindig ugyanazt csinálják.

3.) *Ciklikus vagy visszatérő szellemek.* Szabályos időközökben bukkannak fel, általában évente. Ez a nap általában egybeesik a haláluk napjával.

4.) *Családi kísértetek.* Vannak olyan szellemek, amelyek valamilyen okból egy családhoz ragaszkodnak. Gyakran az a feladatuk, hogy a család tagjait figyelmeztessék a közelgő veszélyre vagy halálesetre.

5.) *Kopogó szellemek.* A szellemek közül a megfigyelők szerint ezek a legkellemetlenebbek. „Néhány kutató szerint a »másik oldalon« lévő, rosszindulatú lényekről van szó, akik örömeiket lelik az ártatlan emberek zaklatásában, mások viszont úgy vélik, hogy nyilvánvalóan olyan jelenségről van szó, amely az álommal rokon, a tudatalatti egyfajta manifesztációjáról – gyakran egy éretlen, zavart személyiség tudatalattijában keletkező jelenésről.”¹⁸ Ezek a szellemek különféle zavart keltő cselekedetekkel hívják fel magukra a figyelmet. Mivel a spiritizma jelenésekben a legtöbbször ezek fordulnak elő, így érdemes alaposabban szemügyre venni őket. Jelenlétiüket elmozduló tárgyak, semmiből felbukkanó elemi erők (tűz, víz) jelezhetik. Sok kutató azon a véleményem van, hogy nem dühös vagy kétségbeesett cselekményekről van itt szó. A kopogó szellemek inkább valamilyen üzenetet akarnak közvetíteni. Azt várják, hogy az emberek megfejtsék ezeknek a különös közléseknek az értelmét. „Sok kutató véleménye szerint a poltergeist-tevékenység egy-egy személy köré összpontosul, többnyire serdülő, de néha idősebb családtag a centrum. Amikor lokalizálják ezt a „kapcsolatot”, és az illető más helyre költözik, meglepő módon a zavargások

ott is folytatódnak. Csak nagyon keveset lehet tenni a háborgatások ellen, amelyek néhány óráig, néhány napig vagy hónapig is eltarthatnak, majd ugyanolyan rejtélyesen abbamaradnak, mint ahogy elkezdődtek, pedig a szenvedő alanyok közül senki sem tett semmit a kopogó szellemek ellen. Talán egy serdülő, éretlen vagy frusztrált személyiség ily módon szabadul meg az elméjét nyomasztó hatásoktól.”¹⁹ – Nagyon sokan úgy vélik, hogy a kopogó szellemek tevékenysége szándékos csalás eredménye. Igazolni látszanak ezt a feltevést azok a tények, hogy sokan kérnek segítséget ilyen esetekben. Többen fordulnak az egyház felé is „ördögűzést” kérve. Amikor azonban az egyházi megfigyelők jelen vannak, soha nem történik említésre méltó esemény.

6.) *Modern szellemek.* Sokan rendelkeznek olyan élményekkel, hogy nemrégiben elhunyt hozzátartozójuk szelleme megjelenik. A látogatások elég gyakoriak és meghatározatlan ideig tartanak, majd abbamaradnak. A közelmúltban elhalt személy szellemével való találkozás gyakoribb bármely más típusú élménynél. Gyakran észre sem lehet venni, hogy az illető szellem, amíg el nem tűnik. „A modern szellemek általában ismerős környezetükben bukkannak fel.”²⁰

7.) *Kriziskísértetek.* Ezek a szellemek csak nagyon ritkán jelennek meg. Négy napnál hosszabb ideig még sosem látták őket. A világháborúk alatt azonban jelenések ezreit regisztrálták róluk. Békében csupán azok előtt jelennek meg, akik szerették az elhunytat, vagy egészen közel álltak hozzá.

8.) *Az élők szellemei.* Pszichikai kutatók számára komoly problémát jelent, hogy „bizonyos emberek bizonyos meghatározatlan körülmények között felbukkannak valahol, ám ugyanekkor bizonyíthatóan egy másik helyen tartózkodnak.”²¹ A jelenség egyáltalán nem új keletű. A kutatók mégsem tudnak mind a mai napig komoly szintű állásfoglalást kialakítani róla.

9.) *Tárgyak és állatok szellemei.* A tárgyak és az állatok kísértetei gyakorta zavarba hozzák a szellemekben hívó embereket is. Órák, székek, autók, repülőgépek és vonatok is megjelentek már, sokszor rengeteg ember szeme előtt. A leggyakoribb ilyen bútoradarab a karosszék. Néha különleges figurák üldögélnek az ősi eredetű, de újonnan vásárolt székekben. Máskor a karosszék emberi kéz érintése nélkül megmozdul. – Vannak helyek, ahol fantomvonalok bukkannak fel meghatározott időnként. A legkülönösebb mégis egy szellemkutyá története az amerikai polgárháború idejéről, aki visszatért, hogy megmentse a gazdáját.

Természetesen vannak még más regisztrált formái is a kísérteteknek. Underwood szerint például a régi parókiaikon, plébániákon, templomokban sokkal gyakrabban járnak szellemek, mint más helyeken. Én bizony ennek eddig semmiféle jeléről nem hallottam.

Tanatológia és spiritizmus

Az elmúlt évtizedekben a spiritizmus hívei újabb hatalmas fegyvert vettek fel az arsenáljukba. Ez a sokak számára döntő fegyver a tanatológia kutatásain és közzétett eredményein alapul. – Sokáig tabutémának számított a halállal és a halál utáni élettel való foglalkozás. A port a témáról *Elisabeth Kübler-Ross* fújta le 1970-ben megjelent híres könyvével, „A halál és a hozzá vezető út”-tal

(On Death and Dying). A döntő fordulatot azonban mindenképpen *Raymond Avery Moody* 1975-ben megjelent és világszenzációt okozó könyve, az „Élet az élet után” (Life after life) hozta magával. Moody professzor könyvében 150 halálközeli élményt átélt ember vallomását dolgozta fel. A könyv megjelenése hatalmas vihart szabadított el. Rövid idő alatt bestseller lett. Mindenki el akarta olvasni és vagy helyeselte a benne közölt adatokat, vagy vitatkozott velük. A döntő természetesen az a kérdés volt: Mi történik az emberrel a halál beállta után?

Moody professzor így írja le kutatásai kivonataiként ezt az élményt:

„Egy férfi haldoklik és amikor a legnagyobb fizikai nyomorúság állapotát eléri, hallja, hogy az orvos halottnak nyilvánítja. Kellemetlen zajt hall, hangos zúgást, csöngést, ugyanakkor érzi, hogy sebesen mozog előre, át egy sötét alagúton. Majd hirtelen fizikai testén kívül érzi magát – de még mindig a régi környezetében –, a távolból látja saját testét, mintha annak szemlélője lenne. Ebből a szokatlanul előnyös helyzetből, érzelmileg zavaros állapotban figyeli az életrekelési kísérleteket.

Idővel összeszedi magát és mindjobban megbarátkozik e különös helyzettel. Érzi, hogy még mindig rendelkezik testtel, de ez eltérő természetű, más erővel bír, mint az, amit maga mögött hagyott. Hamarosan újabb változások történnek. Más lényekkel találkozik, akik segítik őt. Megpillantja a már elhalt rokonok és barátok szellemeit és egy szerető, barátságos szellemszerű valakit, akivel korábban sohasem találkozott – egy fényből álló lényt. Ez a lény – nem szavakkal – kéri, értékelje saját életét. Segíti ebben azzal, hogy pillanatok alatt lejátszódó panorámaszerű visszatekintést mutat be életének főbb eseményeiről. Bizonyos pontnál úgy érzi, hogy megközelített valamiféle sorompót, vagy határt, mely nyilvánvalóan a földi élet és a következő lét közötti választó vonalat jelenti. Ennél a „határnál” úgy érzi, vissza kell térnie a földre, halálának ideje még nem érkezett el. Nem kíván visszatérni, ellenáll, mert már megismerte a földi élet utáni életet. Öröm, szeretet és béke érzete tölti el.

Mindennek ellenére, valahogyan ismét egyesül fizikai testével és tovább él.

Idővel megpróbálja élményét másokkal is közölni, de nehézségekbe ütközik. Elsősorban nem talál szavakat a földön túl történetek leírására. Észreveszi, hogy az emberek kigúnyolják, így felhagy az élmények elbeszélésével. A tapasztalatok azonban erősen befolyásolják további életvitelét, különösen véleményét az élet és a halál kapcsolatáról.²²

Moody professzor kutatásaival sokan egyetértenek és támogatják azt, de talán még ennél is többen bírálják az eredményeit. Mindenesetre megdöbbentő adat, hogy a világhírű Gallup Intézet felmérése szerint csupán az Egyesült Államokban több mint 8 millió felnőtt ember élt már át halálközeli élményt. A spiritiszták pedig nem restellik ezeket a kutatásokat a saját hasznukra fordítani.

A spiritizmus napjainkban

A spiritizmus a XX. század második felétől valóságos reneszánszát éli. A 60-as évektől Amerikában és Nyugat-Európában, a 80-as évek második felétől Kelet-Európában is komoly sikereket érnek el. Mozgalmuk szorosan kap-

csolódik a New Age térhódító törekvéseihez. Elsősorban Amerikában, de Európában is egyre inkább terjed az ún. „channeling”. „Médiumok a transz állapotában, televíziós show-műsorok milliós közönsége előtt, vagy nyilvános feilépéseken lépnek kapcsolatba a szellemvilággal.”²³ De ennél sokkal érdekesebb dolgok is történnek. A szellemek sokaknak könyveket diktálnak, amelyek ebből eredően pillanatok alatt elkelnek, oly nagy irántuk az érdeklődés. „Így született Shirley McLaine színésznő „Tánc a fényben” című műve; Jane Roberts írónőnek a Seth nevű szellem sugallta híres könyveit.”²⁴ Mások még ennél is tovább mentek. Először néhány spiritiszta elhalt rokonai vagy ismerősei hangját rögzítette magnószalagon. A videokorszak azonban már ezt a módszert is túlhaladta. „Klaus Schreiber acheni nyugdíjas éveken át készített videofelvételeket elhunyt rokonairól.”²⁵

Könnyű lenne kinevetni és csalásnak vagy fantáziálásnak minősíteni a spiritizmust és a channelinget. Azonban itt már sokkal többről van szó. Komoly tudományos kutatók mutatják ki kísérleteikben, hogy igenis van valami vagy valaki a különös jelenségek mögött. A spiritiszta szeánszokon ráadásul rögtön észre lehet venni, hogy egy adott pillanattól mennyire megváltozik a médiumnak még a hangja is. Amikor kapcsolatba kerül a túlvilági partnerrel, attól kezdve a saját lénye megszűnik létezni. Olyan dolgokról beszél, amelyek bizonyosan nem juthattak a tudomására. A magnetofonszalagokon rögzített hangok valódiságát is több tudományos intézet vizsgálta és erősítette meg. Szóval lassan már nem az a kérdés, hogy léteznek-e ezek a jelenségek, hanem sokkal inkább az, hogy ki szól a médiumokon keresztül az emberekhez?

A spiritiszták természetesen azt igyekeznek bizonyítani, hogy ezek a szellemek jóindulatú lények, akik az emberiség javára végzik tevékenységüket. Az egész világ számára igyekeznek bizonyítani ezt a nézetet. Annyira sikeres a propagandájuk, hogy a televízióban, a rádióban, a moziba, a sajtóban és a könyves boltokban egyaránt helyet kaptak. Mára bárkihez elérhetnek anélkül, hogy egyáltalán beszéljenek vele. A hatásuk mégis félelmetes. Lassú, de biztos propagandájukkal szinte mindenki lelkébe becsempészték a saját nézetüket, vagy legalábbis a kételkedést saját hitük évezredes bizonyosságai iránt.

„A modern spiritizmus követőit, akik a saját hitvallásukat látják benne, a Spiritiszták Világszövetsége kapcsolja össze. Számszerűleg 6,7 millió főt számlálnak a Föld 28 országában. A spiritizmus Dél-Amerikában különleges szerepet játszik, az összes spiritiszta 99,7 %-a él itt, kétharmaduk (4677000 ember) Brazíliában.”²⁶

A spiritizmus és a Biblia

Sok szektaalapító dicsekszik azzal, hogy tudományát valamilyen szellemtől vette át. Ilyen alapon született meg a *greberizmus*, amely tanaiban vetekszik egy új gnóziással. A mozgalom alapítója *Johann Greber*, aki eredetileg német katolikus pap volt. Egy spiritiszta szeánszon lépett kapcsolatba egy „jó szellemmel” és annak útmutatásai szerint gyorsírással lejegyezte a megvilágosodás tanrendszerét. „A magas rangú szellem módszere abból áll, hogy a Szentírásra vonatkozó hazugságaihoz magából a Szentírásból mond »bizonyítékokat.«”²⁷ Mivel minden ízében a spiritizmus talaján állnak ezek a tanítások, így a komoly

hitű embert nem lehet velük megtéveszteni. De az tisztán látható belőlük, hogy a Bibliával ellentétes tanításokat akarnak az egyházba becsempészni. Céljuk az, hogy az emberek fejében összezavarják a keresztyén igazságokat és a saját nézetüket fogadtassák el. „A spiritizmus tagad minden lényeges keresztyén igazságot (Szentháromság, Krisztus istensége, megváltás, egyház, örök élet). Sok felületes keresztyént mégis megejt eme izgalmas gyakorlat is, hiszen a spiritiszták több »keresztyén« erényről, például szeretetről beszélnek. Jellemző a keresztyén fogalmak eltérő értelmű használata, a gnosztikus hagyománynak megfelelően, ahogy ez az alkímia, a szabadságkömüvesség, az antropozófia, s végül utódjuk, a New Age tanáiban is történik.»²⁸

Az természetesen tagadhatatlan, hogy a Biblia is több helyen beszél arról, hogy szellemek valóban léteznek. Csakhogy az ezekről szóló leírás sosem állítja őket olyan fénybe, mint a spiritiszták. Sőt, éppen ellenkezőleg. Mózes 5. könyve 18. fejezetében a 9–12. versekben ezeket a figyelmeztető szavakat találjuk: „Mikor te bemegy arra a földre, amelyet az Úr, a te Istened ad néked: ne tanulj cselekedni azoknak a népeknek útálatosságai szerint. Ne találtassék te közötted, aki az ő fiát vagy leányát átvigye a tűzön, se jóvendőmondó, se igéző, se jelmagyarázó, se varázsló; Se bűbájos, se ördögösöktől tudakozó, se titokfejtő, se halottidéző; Mert mind utálja az Úr, aki ezeket míveli, és ez ilyen útálatosságokért űzi ki őket az Úr, a te Istened te előled.»²⁹

A spiritiszták szellemei természetesen azt mondják, hogy mindaz, ami róluk a Bibliában van, az hamisítás. Egyedül ők tudják a tökéletes igazságot és aki őket követi, csak az juthat célba. De hol is van ez a cél? Könynyen kiderül, ha a különböző szellemek üzeneteit összehasonlítjuk. Ezek bizony gyakorta ellent mondanak egymásnak. Nem csupán a keresztyén tanokkal, de egymással se férnek össze. A buta emberek azonban mindent elhisznek. Ugyan ki más mondaná ezt nekik, mint maga a „Nagy Hitető”, aki azt akarja, hogy végképpen elveszünk. Minden eszközt megragad annak érdekében, hogy kárhozatra vigyen. Az ördögnek borzasztó nagy hatalma van. A kérdés tehát nem az, hogy vannak-e szellemek, kísértetek, akikkel a spiritiszták beszélgetnek, hanem az, hogy kinek hiszünk?

Jézus Krisztus tulajdon vérére adta értünk a golgotai keresztfán, hogy megmentsen a haláltól és a kárhóztától.

Bízunk benne, kapaszkodjunk egyedül belé és akkor a világ összes ördöge, szelleme, kísértete sem lesz képes eltéríteni bennünket a Mennyek Országába vezető útról.

Fukk Lóránt
(Hernádkak)

Jegyzetek

1. Hans-Peter Waldrich: Ezoterika Édesvíz Kiadó Budapest, 1991. 120–121. p. – 2. Szimonidesz Lajos: A világ vallásai Könyvtértesítő Vállalat Budapest, 1988. 59. p. – 3. Uo. 61. p. – 4. Fónagy Iván: A mágia és a titkos tudományok története Dabasi Nyomda Dabas, 1989. 545. p. – 5. Uo. – 6. Uo. 352. p. – 7. Uo. 46. p. – 8. Uo. – 9. Uo. – 10. Gál Péter: A New Age – keresztyén szemmel Szeletkő Kiadó Bp.-Pécs, 1994. 325–326. p. – 11. Uo. 326. p. – 12. Fónagy Iván: i. m. 52. p. – 13. Rejtélyek könyve Magyar Könyvklub, 1995. 166. p. – 14. Hans-Peter Waldrich: i. m. 121. p. – 15. Fónagy Iván: i. m. 54. p. – 16. Gál Péter: i. m. 326. p. – 17. Peter Underwood: Szellemek Magyar Könyvklub Bp., 1993. 8. p. – 18. Uo. 31. p. – 19. Uo. 32. p. 20. Uo. 34. p. – 21. Uo. 36. p. – 22. Raymond A. Moody: Gondolatok a halál utáni életéről Ecclesia Bp., 1988. 176–177. p. – 23. Hans-Peter Waldrich: i. m. 121. p. – 24. Gál Péter: i. m. 327. p. – 25. Hans-Peter Waldrich: i. m. 122. p. – 26. Gerhard J. Bellinger: Nagy Valláskalauz Akadémiai Kiadó Bp., 1933. 360. p. – 27. Gál Péter: i. m. 327. p. – 28. Uo. 326. p. – 29. Szent Biblia Magyar Biblia-Tanács Bp. 1987.

Felhasznált irodalom

- Bányai Mátyás: Lét a negyedik dimenzión túl Presztizs Kiadó Bp., 1993. – Bellinger, Gerhard J.: Nagy Valláskalauz Akadémiai Kiadó Bp., 1993. – Boar, Roger-Blundell, Nigel: A világ legnagyobb kísérletei Új Vénusz Lap- és Könyvkiadó Bp., 1992. – Budge, E. A. Wallis: The Egyptian Book of the Dead Dover Publications New York, 1967. – Charon, Victor-Szepes Mária: Académia Occulta Arkánium, 1994. – Daleth, Yliaster: A tündérek hagyatéka Édesvíz Kiadó Bp., 1994. – Devi, Shanti: Előző életeim Édesvíz Kiadó Bp., 1996. – Eysenck, Hans J.-Sargent, Carl: Mégis van magyarázat? Magyar Könyvklub Bp., 1994. – Fónagy Iván: A mágia és a titkos tudományok története Tinódi Könyvkiadó 1988. – Fremantle, Francesca-Trungpa, Chögyam: The Tibetan Book of the Dead Shambhala Boston, 1992. – Fukk Lóránt: Élet az élet után (Akadémiai pályatétel) Debrecen, 1991. – Gál Péter: A New Age – keresztyén szemmel Szeletkő Kiadó Bp.-Pécs, 1996. – Hampe, Johann Christoph: Hiszen meghalni egészen más Lux Bp., 1993. – Harrison, Peter és Mary: Misztikus erők Pesti Szalon, 1989. – Josuran, Rudi: A spiritizmus fertőjében Evangéliumi Kiadó Bp., 1995. – Moody, Raymond A.: Élet az élet után Gondolatok a halál utáni életéről Ecclesia Bp., 1988. – Rejtélyek könyve Magyar Könyvklub Bp., 1995. – Szent Biblia Magyar Biblia-Tanács Bp., 1987. – Szimonidesz Lajos: A világ vallásai Könyvtértesítő Vállalat Bp., 1988. – Tarnay Brúnó: Katolicizmus és kultuszok Bencés Kiadó Pannonhalma, 1992. – Underwood, Peter: Szellemek Magyar Könyvklub Bp., 1993. – Waldrich, Hans-Peter: Ezoterika Édesvíz Kiadó Bp., 1991. – White, John: Az elmúlás misztériuma Édesvíz Kiadó Bp., 1995.

Göttinga és a magyar szellemi élet

Amióta a magyarság a keresztyénség felvételével belépett a nyugat-európai kultúrközösségbe, állandó kapcsolatot tart fenn a nyugati kultúra művelőivel és központjaival. Kezdetben ez természetesen csak az Árpád-házi királyok által behívott német, olasz, majd francia misszionáló szerzetesek és általuk nevelt lelkészek civilizációs tevékenységére korlátozódott, de már a XI–XII. században megkezdődtek magyar ifjak külföldi tanulmányútjai. Az első olyan nyugati egyetem, amelyen magyar papok képezték tovább magukat, a párisi volt, s az ott szerzett tudományos műveltség érezhető hatással volt az udvari kancellária okiratainak stílusára meg a

kezdeti, természetesen még latin nyelvű magyar történelmi művek, az ún. *gesták* szellemére. Párizs szerepét később inkább Bologna vette át a külföldön tanuló magyar ifjak nevelésében, s Magyarország itáliai kapcsolatai egyre erősebbek lettek az Anjouk, majd Zsigmond, de különösen Mátyás uralkodása idején. A részben közvetlenül, részben közvetve, olasz mintákon nevelkedett magyar renaissance művelői, a magyar humanisták főként Padua, Ferrara és Bologna egyetemén tanultak.

A reformáció korában Luther és Melancthon munkásságának színhelye Wittenberg lett a magyar diákok leglátogatottabb külföldi főiskolája. Majd a kálvini reformáció

terjedésével Svájc és Hollandia egyetemei is egyre nagyobb szerepet kaptak az ellenreformáció katolikus központjai, Bécs, Graz és Róma mellett a nyugati kultúra Magyarország felé való közvetítésében. A korabeli német, svájci és holland egyetemek olyan tudósokat adtak a XVI-XVII. században hazánknak, mint Dévai Bíró Mátyás, Szegedi Kis István, Szenci Molnár Albert, Apácai Csere János, Misztótfalusi Kis Miklós stb.

Amikor pedig – a XVII. század vége felé – az ortodoxiában megmerevedett holland egyetemek már nem tudtak valóban éltető hatást gyakorolni kultúránkra, a haladó tudományos műveltségre vágyó magyar protestáns ifjak választása egyre inkább az új hallei egyetemre esett. Halle pietista szelleme, valamint gyakorlati műveltsége kitűnő közvetítőre talált Bél Mátyásban, a pozsonyi evangélikus líceum rektorában és felvirágoztatójában.

A XVIII. század második felében azonban Halle hírnevét is elhomályosította a német felvilágosodás két nagy tanintézete, a nemrégiben alapított, de gyorsan fellendülő göttingai egyetem meg az új virágzásnak indult jénai főiskola. A magyar protestáns, főként evangélikus diákokat ebben az időben főleg ezek a főiskolák vonzották, amelyek a felvilágosodás eszméinek terjesztésén kívül különösen a történettudomány, a nyelvészet és az antik kultúra értékeinek felélesztésével hatottak külföldön is, hazánkban is.

A „Georgia Augusta”

A göttingai egyetemet 1734-ben politikai okokból alapították. A hannoveri választófejedelemség 1714-ben örökösödés révén perszónál-unióba került Nagy-Britanniával, s az uralkodóház becsületügyének tartotta, hogy szülőföldjén is létesítsen főiskolát. Mivel azonban a választófejedelem, mint angol király, székhelyét Londonba tette át, a hannoveri államtanács teljhatalommal intézte a kontinensen lévő fejedelemség ügyeit. Az államtanácsban pedig a legbefolyásosabb miniszter Gerlach Adolf von Münchhausen báró volt. Őt bízták meg egy a szászországi és a brandenburgi főiskolákkal vetélkedő egyetem megalapításával. Választása Göttinga városára esett, s II. György angol király, hannoveri választófejedelem jelenlétében, 1737. szeptember 17-én itt került sor az új főiskola ünnepélyes felavatására. Királyi patrónusa után az egyetemet „Georgia Augusta”-nak nevezték el, s első rektora maga György király lett.

A német és angol kultúra találkozása rendkívül szabad nagyvonalúságot és igen kifinomult kritikai szellemet teremtett Göttingában. Münchhausen, aki Jenában és Utrechtben maga is nagy műveltségre tett szert, a német tudósok legjobbait gyűjtötte össze Göttingában. Az egyetem legfőbb csábító ereje a professzoroknak adományozott magas rang volt, amely akkoriban példátlan tudományos szabadságot jelentett Európában. A tanszabadság lett az akadémiai alkotmány alapköve. Így a porosz királyságon kívül a német fejedelemségek nemességének ifjai szinte mind Göttingába mentek jogot tanulni. De gondoskodott Münchhausen arról is, hogy az angol ifjúság is otthon érezze magát Göttingában, ezért a filológiai és természettudományok tanításán kívül bevezette pl. a lovaglás oktatását is és mindazt, amit az előkelő osztályok nevelésében hasznosnak vagy szükséges-

nek látott. Ezzel a Georgia Augusta a gentleman-nevelés egyik központja és az angol kultúra legfőbb közvetítője lett az európai szárazföldön.

A fő hangsúly a modern műveltség elsajátítására esett. A legfontosabb tudományágakban: az államtudományi és politikai tanszékeken Püttner, Achenwall, Schlözer, Gatterer és Heeren; a matematika és a természettudományok terén, Haller, Kästner, Lichtenberg, Blumenbach, majd később az itt tanult Gauss; a filológiai tudományokban Michaelis, Gesner és Hyse szereztek világhírt a göttingai egyetemnek. A teológiai tudományok azonban a sémi és keleti nyelvek tanításán kívül a felvilágosodás racionális szellemében semmilyen lelki ösztönző erőt nem gyakoroltak. Az iskola első százötven esztendejében 11 herceg, 148 gróf és 15.000 polgári személy iratkozott be, s noha az előadásokat kezdettől fogva németül tartották, 1787 és 1791 között III. György angol király három gyermeke is itt tanult. Az egyetem a századfordulón érte el hírneve tetőfokát, s noha a napóleoni háború éveikben ingadozott a hallgatók létszáma, a francia hódítás sem csökkentette az intézet rangját. Napoleon különleges védelméről biztosította s 1806-ban kijelentette, hogy ez az egyetem „nem csupán egyetlen országé, hanem egész Európáé.”¹

A múlt század húszas, harmincas éveiben azonban elkezdődött a hanyatlás időszaka. S amikor 1833-ban megszünt Hannover perszónáluniója Nagy-Britanniával, a hét leghíresebb professzor elhagyta Göttingát, mivel az új kormány megsértette a hannoveri alkotmányt. Ettől kezdve Göttinga vezető szerepét egyre inkább a Göttingában tanult Wilhelm von Humboldt által a Georgia Augusta mintájára megszervezett új berlini egyetem vette át. Bár később sikerült új kitűnő tanárokat szerezni, úgyhogy a század közepén egy második virágzásról is beszélhetünk, az ún. „porosz” korszakban Göttinga soha sem érte el az első, „angol” korszak színvonalát és jelentőségét.

A göttingai tudományosság

Az új egyetem irányításában Münchhausen teljesen elfordult a pietizmustól s fiatalos lelkesedéssel vezette be a filológiaiilag megalapozott történelemtudomány művelését.

A teológiai fakultást Johann Mosheim szervezte meg s a dogmatikai meg konfesszionális érdeklődés helyett inkább a keresztyénség keletkezésével és történetével foglalkozott. Ugyanígy irányban tevékenykedtek később meghívott kollegái is, de különösen Johann David Michaelis, aki kora racionális felfogása szerint a csodákra természetes magyarázatot keresve orientalista-filológiai módszerekkel közeledett a Bibliához. Az összehasonlító nyelvtudománynak már Leibnitz által bevezetett elvei szerint a rokon nyelvekkel egybevetve tanulmányozta és tanította a hébert.

Ugyanezt a munkát végezte el a klasszika-filológiában Johann Matthias Gesner. A klasszikus nyelvek tanításában nem a régi humanizmus retorikai latin tudását akarta tovább plántálni, hanem a klasszikus szerzők művei nyomán az ízlés fejlesztésre, a tudományban, filozófiában, képzőművészetben és költészetben önálló ítéletalkotásra igyekezett nevelni. Vizsgálódásai és oktatása körébe a latinon kívül bevonta a görög nyelv és irodalom tanulmányozását is. Utóda, Christian Gottlob Heyne az ő módszerét foly-

tatta. A klasszikusok jobb megértése érdekében segédtudományokként felvette tantervébe az archeológiát és a mitológiát is. Heyne munkássága révén vált az antik költészet ismerete a nyelvtudósok kizárólagos szakterületén kívül az általános műveltség részévé és a neo-humanista nevelés egyik fontos eszközévé. Tanítványai: Wolf, Voss, Jakobs, Wilhelm von Humboldt meg a Schlegel testvérek terjesztették el ezt a szemléletet egész Németországban, sőt a német nyelvterület határain túl is.

Az államtudományi és politikai-történelmi szakokon is kritikai-filológiai szellemben folyt a kutatás és az oktatás. Gottfried Achenwall alapította meg az ún. leíró statisztikát. Johann Christoph Gatterer, a göttingai Történelmi Intézet alapítója dolgozta ki a történelmi segédtudományokat: az oklevéltant, a heraldikát és a családtörténeti kutatást, s ezzel történelmi vizsgálódásait a korainál sokkal szélesebb alapokra helyezte. Hamarosan azonban mindkettőjük hírnevét elhomályosította fiatalabb, de igen befolyásos kollegájuk, August Ludwig Schlözer. Valamikor Michaelis tanítványaként itt szerzett alapos filológiai ismereteket, majd hosszú időt töltött Oroszországban, ahol államtudományi és Svédországban, ahol történelmi tanulmányokat folytatott. 1769-ben került tanárként Göttingába s világtörténeti, később államtudományi előadásokat tartott, de folytatta megkezdett történelmi tanulmányait is. A régi történetírás száraz számadatainak felsorolása helyett Voltaire hatására a történészek közül ő kezdett elsőként behatóan foglalkozni a művelődés és a kereskedelem történetének tanulmányozásával. Ő számolta fel a görög történetírók óta megrögzött általánosító megjelöléseket, amelyekkel különbségtétel nélkül a nyugati népeket keltnak, a keletieket szkitáknak nevezték. Ahogy Linné a bibék és porzók száma alapján osztályozta a növényeket, úgy teremtette meg Schlözer a tudományos néprajzot is, amennyiben a népeket az összehasonlító nyelvtudomány eredményei és elvei szerint csoportosította. Az újabkori történelemben pedig a statisztikában találta meg a pontos rendszerezés eszközét. Érmékből és emlékoszlopokból, amelyeket már előtte is használtak történelmi forrásokként, új következtetéseket tudott levonni egy-egy néphajdankori gazdasági és műveltségi színvonalának megállapításához. Mint politikus, Montesquieu és Voltaire szellemében a felvilágosult abszolutizmus híve volt. Folyóiratával, amelyet 1774–1782-ig „Briefwechsel meist politischen Inhalts”, 1782–1793-ig „Staatsanzeigen” címmel jelentetett meg, s amely révén Európa-szerte kapcsolatba került az államrenddel elégedetlenekkel s a legtitkosabb hírekre is szert tett, óriási hatást gyakorolt a közvéleményre. Nemzetközi tekintélyére jellemző, hogy Mária Terézia egy alkalommal ezekkel a szavakkal utasította el államtanácsa egyik határozatát: „Nem, ez lehetetlen. Mit szólna hozzá Schlözer?”² Végül is oly sok gondot okozott a hannoveri kormánynak is, hogy saját elvei ellenére megvonta tőle a göttingai professzorok legfőbb kiváltságát, a cenzúramentességet.

A történelmi-filológiai irányzat érvényesült az irodalomtörténet, a nyelvtudomány és a filozófia területén is. Johan Gottfried Eichhorn, a keleti nyelvek professzora, az egyetem művészet- és tudománytörténeti munkatervét dolgozta ki s terve végrehajtásához egy sereg professzor-társa közreműködését is megnyerte. A teológus Planck egyháztörténeti műveket írt, a történész Heeren az ókori

népek politikájáról és kereskedelméről értekezett, az esztétikus és filozófus Friedrich Bouterweck egyetemes irodalomtörténetet készített, Püttnerben pedig a Georgia Augusta is megtalálta a maga történetének megíróját.

A természettudományokban – így az orvostudományban is – a természeti törvények kísérleti úton való feltárására törekedtek. Albrecht von Haller, berni orvos és pszichológus, az egyik legrégebbi göttingai professzor, a felvilágosodás angliai formájának, a szenzualizmusnak volt a képviselője. Botanikus kertet és anatómiai intézetet rendezett be, de hírnevet inkább mint költő szerzett. Ugyancsak irodalmi tevékenységével tűnt ki a két híres göttingai matematikus is: Gotthelf Kästner, az epigramma költő, a Gesner által alapított Német Irodalmi és Nyelvészeti Társaság elnöke, valamint Georg Christoph Lichtenberg, akinek „Aforizmáit” Nietzsche a világirodalom egyik legszemesebb alkotásának tartotta. Lichtenberg tanítványa volt a göttingai egyetem későbbi híressége, Karl Friedrich Gauss, a legnagyobb tudós, akivel Göttinga a matematikát megajándékozta. Johann Fr. Blumenbach, aki östörténettel és néprajzzal is foglalkozott, a modern anthropológia megalapítója lett.

A történelmi-filológiai kutatást nagymértékben elősegítette az egyetem igen gazdag könyvtára. Több híres gyűjtemény bekebelezésével a kötetek száma 1802-ben elérte a 200.000-et, s a tudomány valamennyi ágára kiterjedt. Hannover és Anglia kapcsolata révén a modern angol tudományos és szépirodalom legkitűnőbb művei sokkal előbb jutottak el Göttingába, mint az európai szárazföld bármely kulturális központjába. A Göttingai Tudós Társaság folyóirata, a „Göttinger Gelehrte Anzeigen” évtizedeken át az angol tudományos irodalom egyetlen közvetítője volt Európa felé. Az 1739-ben alapított folyóirat különösen 1747-től Albrecht von Haller szerkesztői tevékenysége következtében vált Európa legkitűnőbb folyóiratává. 1753. január 1-től kezdve a lap nevét „Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen”-re változtatta, s a felügyeletet felette a III. György király által 1751-ben Haller tervei szerint alapított Királyi Tudós Társaság gyakorolta. Ennek a társaságnak voltak rendes és rendkívüli, valamint tiszteletbeli tagjai, sőt felvettek külföldi levelező tagokat is. Az Anzeigen szerkesztését 1770-ben Heyne vette át, s ettől kezdve a korábbi természettudományi tájékozódással szemben főként történelmi és filológiai tanulmányok kaptak helyet benne, ezek azonban a göttingai tudomány hírnevét és tekintélyét Európa-szerte elismertté tették.

Magyar diákok Göttingában

Az újonnan alapított göttingai egyetemnek már a második esztendejében 1735-ben megvolt az első magyarországi diákja, egy pozsonyi kereskedő fia, a később világhíressé vált fizikus, Segner János András, a róla elnevezett Segner-kerék feltalálója. Húsz évig maradt ott, s mindvégig hűséges segítője volt honfitársainak. Ettől kezdve szinte minden évben iratkozott be valaki Magyarországról a Georgia Augustára. Először egyenként, később már csoportosan jöttek. Azok a protestáns magyar nemes ifjak, akik előkelő gentleman-nevelésre vágytak, a göttingai egyetem hallgatói lettek: a Teleki, Prónay, Bethlen, Kemény, Podmaniczky, Zay és más családok gyermekei. Belőlük és fiaikból vált később a reformkor

angolbarát vezető rétege. S e fiatal urak kísérőiként és nevelőiként jöttek velük olyan egyszerű származású ifjak is, akikből viszont híres tudósok lettek, mint pl. Cornides Dániel a történész, Gyarmathi Sámuel a nyelvész és Bolyai Farkas, a matematikus.

A polgári családokból főként az evangélikus líceumok és gimnáziumok kiváló tanulóit küldték el Göttingába tovább művelődni. Burgstaller Kristóf, pozsonyi polgármester és felesége 1747-ben 1000 Louis d'Or értékű alapítványt tett, hogy annak kamataiból a pozsonyi evangélikus líceum valamelyik kiváló tanulója teológiát tanulhasson Göttingában. Az első ilyen ösztöndíjas, Stretskó János György később azzal hálálta meg ezt a kitüntetést, hogy a hanyatlóban lévő pozsonyi tanintézetet annak igazgatójaként újból felvirágoztatta. Az első angol ösztöndíjas a magyar Körösi Csoma Sándor volt, aki itt nyert indíttatást és készült fel a keleti nyelvek tanulmányozásával ázsiai kutatóútjára. Németajkú nemzetiségeink közül különösen az erdélyi szászok ifjai keresték fel a göttingai egyetemet. Közülük a legnevezetesebb a brassói Michael Hissmann, Leibnitz és Wolff filozófiájának magyarországi közvetítője lett, aki itt fokról-fokra emelkedett fel az egyetemi tanárságig. A már említettekén kívül hivatkozhatunk még Ráth Mátyásra, az első magyar újság szerkesztőjére, Engel János Keresztély történészre, Kis János soproni evangélikus szuperintendensre és költőre, Berzsenyi Dániel barátjára (ő küldte el Berzsenyi verseit Kazinczynak), Schwartner Márton statisztikusra és pedagógusra, Budai Ézsaiás debreceni lelkészre és történészre, Schedius Lajos esztétikusra és kultúrpolitikusra, a merész nyelvújító Barczafalvi Szabó Dávidra, a botanikus Kitaibel Pálra és sokan másokra, akik mind a göttingai egyetem hallgatói voltak.

Pedig a Türelmi Rendeletig igen sok nehézségbe ütközött magyar ifjak, főként protestánsok külföldi iskolázása. A bécsi kormány minden eszközzel igyekezett megakadályozni külföldi egyetemi tanulmányaikat, nehogy onnan az államra vagy a katolikus vallásra veszélyes eszméket hozzanak magukkal. Ezért engedték meg protestáns ifjaknak is, hogy a nagyszombati egyetemen jogot tanulhassanak. Sokan csak színleg választották tantárgyukul a teológiát, hogy így juthassanak ki a protestáns Nyugatra. Mária Terézia még egy protestáns teológiai főiskola létesítését is engedélyezte volna Erdélyben, de a magyar protestánsok nem kívántak bécsi ellenőrzés mellett teológiai tanulmányokat folytatni. 1725-től kezdve csak útlevéllal lehetett külföldre utazni. Akik ilyen nem kaphattak, azok gyakran kereskedőnek, írnoknak, katonának, vagy vándorlegénynek álcázva magukat szöttek ki, sokan csak gyalog, éhezve és fázva, de a tanulás vágyától és a lelkesedéstől fűtve.

S a Göttingában tanuló magyar ifjak nem is hoztak szégyent hazájukra. Ottani életükről így számolt be *Emlékezései*-ben Kis János, aki 1791–92-ben volt a Georgia Augusta hallgatója: „Magyar- és erdélyországiak részint reformátusok, részint evangélikusok többen valánk húsznál. Az akadémiai élet szelleménél s az ifjúság természeténél fogva nagyon szép egyetértésben s szoros kapcsolatban éltünk s pihenésre szánt óráinkat nagy részint nyájas társalkodásban együtt töltöttük. Társalkodásunk többnyire barátságos beszélgetésekből és sétálásból s gyakran tudományos vitaközlésből is állott;

de ezen utolsók soha sem mentek túl a barátság határain. Ha valami literaturai újdonság s kivált nevezetes röpirat figyelmünket magára vonta, azt hárman, négyen és többen is együtt szoktuk elolvasni, s róla ítéletünket egymással közölni. A jelesebb professoroknál is, leginkább vasárnapokon s ünnepeken, délelőtti tizenegy s tizenkét óra között gyakran hárman, négyen s többen is együtt tettük látogatásunkat, vagy inkább udvarlásunkat. Nemzeti felekezetiünk becsületét pedig nemcsak minden mocsoktól gondosan őriztük, hanem még szebb fényvel is díszesíteni igyekeztük. Nem is találtatott egy is közöttünk, ki tisztességes magaviselettel s tanulási szorgalommal nem jeleskedett volna, s találtattak számosan, kik magokat talentomaik s gyűjtött esmereteik által már akkor is dicséretesen megkülönböztették, utóbb pedig részint főiskolákbeli professorokká, részint városi prédikátorokká, vagy másképp a polgári társaságnak derék s hasznos tagjaivá lettek.”³

Az 1790-es években tehát már egy egész kis magyar kolónia versengett Göttingában. 1790-ben Schedius Lajos nyerte el a Tudós Társaság teológiai, Engel János Keresztély pedig filozófiai díját. A következő évben Asbóth János és Binder János nyertek el hasonló díjakat. 1794-ben Engel újabb díjat nyert, majd egyre több magyar diákot tüntettek ki. A göttingai professorok örömmel fogadták a tehetséges és szorgalmas magyarokat, s az ő révükön kezdtek figyelemre méltatni hazánkat is. Schlözernek oly sok magyar hallgatója volt, hogy megtanult tőlük magyarul s az 1798. évi nyári szemeszterben olyan világtörténeti előadásorozatot tartott, amelyben különös tekintettel volt Magyarország történetére. A Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen is gyakran foglalkozott magyar tudományos művekkel és törekvésekkel, különösen amikor Heyne volt a folyóirat szerkesztője. A Schedius által 1802-ben Engel, Schwartner, Beregszászi és mások közreműködésével megindított, de Schedius egészségi állapotának megromlása miatt csak 1804-ig kiadott Zeitschrift von und für Ungar-ról Heyne maga írt kritikát, s azt ezekkel a szavakkal zárta: „Csodálatra méltó e nemes nemzet törekvése, hogy egyre feljebb emelkedjék a tudományban és a kultúrában annak ellenére, hogy oly sok minden szeghetné a kedvét.”⁴ Heyne több magyar diákot is felvette filológiai szemináriumába, ez pedig nagy kitérítésnek számított külföldi hallgatók esetében. Pindaroskiadásának előszavában meg is említi, hogy a szövegkritikában két magyar diák volt különösen nagy segítségére. A Tudós Társaságba is felvettek magyarokat tiszteletbeli vagy levelező tagokként, némelykor olyanokat is, akik sohasem jártak Göttingában. 1799-ben Teleki Sámuel, 1802-ben Festetic Györgyöt, 1803-ban Széchényi Ferencet vették fel tiszteletbeli tagként; magyar levelező tagjai a társaságnak többek között Asbóth János, Berzeviczy Gergely, Kitaibel Pál, Schedius Lajos, Romy Károly György, Engel János Keresztély és sokan mások voltak.

A magyar diákok, mint pl. Engel, Romy, Schedius és mások hazulról is szívesen leveleztek göttingai professzorokkal, s az egyetemen kötött barátságok is sok esetben bizonyultak tartósnak. A magyar tudományos élet szempontjából legjelentősebb Bolyai Farkas levelezése göttingai barátjával, Karl Friedrich Gauss-szal.

Seyffertnek, a fiatal csillagásznak a házában ismerkedtek meg, majd amikor néhány nap múlva a Bátyasétányon találkoztak s Bolyai kifejtette Gauss-nak elképzelését egy új geometria lehetőségéről, az elragadtatva így kiáltott fel: „Sie sind ein Genie; Sie sind mein Freund!” (Ön lángész, ön a barátom!). Ettől fogva hosszú, s mindkettőjük számára hasznos órákat töltöttek együtt, s Bolyai hazatérése után is sűrűn leveleztek 1808-ig, amikor Gauss Bolyai egyik levelét válaszatlanul hagyta, talán azért, mert kettejük karrierjének szerencsétlen szembeállításával Bolyai megsértette Gauss érzékenységét. Nem válaszolt Gauss Bolyainak arra az 1816-ban írt levelére sem, amelyben megkérdezte tőle, hogy elfogadná-e tanítványaként az ő János fiát. Bolyai János később úgy nyilatkozott erről, hogy a tanítástól való saját idegenkedése érthetővé teszi számára Gauss vonakodását, s apját egyenrangú matematikusnak tartja Gauss-szal, sőt úgy véli, hogy apja még jobban felkelte benne a lelkesedést a tiszta matematika és a filozófia iránt s önműveléséhez olyan indításokat adott, amelyeket Gauss-tól nem kaphatott volna.⁵

Gauss csak 1832-ben szólt meg újból a Bolyaiakkal kapcsolatban, amikor megkapta az *Appendix* egy példányát. Ez év február 14-én ezt írta Gerlingnek: „Megjegyzem még, hogy a napokban került kezembe Magyarországból egy olyan írás a nem euklideszi geometriáról, amelyben igen elegáns kidolgozásban ismerem fel valamennyi eszmémet és eredményemet, bár koncentrátsága miatt a kérdéssel nem ismerősök számára kissé nehezen követhető módon. A szerzője egy fiatal ausztriai tiszt, egykori barátom fia, azé a barátomé, akivel 1798-ban gyakran beszélgettem erről a problémáról, noha elképzeléseim akkor még nagyon távol voltak attól az érettségtől és kidolgozottságtól, amelyet e fiatal ember gondolkodásában nyertek el. Bolyait, ezt a fiatal mérnököt, elsőrendű zseninek tartom.”⁶ S március 6-án végül válaszolt is Bolyai Farkasnak: „Most pedig néhány szót a fiad művéről. Ha azzal kezdem, hogy nem dicsérhetem, bizonyára megdöbben sz egy pillanatra. De nem tehetek mást. Ha dicsérem, önmagamat dicsérem vele, mert az írás egész tartalma, az út, amelyre fiad lépett, s az eredmények, amelyekre jutott, szinte teljesen megegyeznek részben már 30–35 éve folyó elmélkedéseimmel. Valóban meglepett... Noha a legtöbb ember még nincs tisztában vele, hogy miről is van itt szó, idővel mégis papírra akartam vetni elgondolásomat, hogy velem együtt ne szálljon sírba. Nagyon meglepett tehát, hogy mentesültem ettől a fáradozástól, s különösen nagy örömet jelent számomra, hogy éppen régi barátom fia előzött meg ilyen csodálatos módon.”⁷

Ez a levél Gauss és Bolyai Farkas levelezésének folytatását jelentette, Bolyai János szívében azonban haláláig tartó tövist szűrt, mivel ő csak azt olvasta ki belőle, hogy Gauss elvitatja tőle az elsőséget, s nem akarja őt tekintélyével kiemelni az ismeretlenségéből, mivel a legtöbb embert még éretlennek tartja az *Appendix* eszméinek felfogására.

Magyarország és Göttinga között a kulturális kapcsolatok a XVIII. század végén és a XIX. század elején egybeestek a Georgia Augusta fénykorával, azaz Schlözer és Heyne professzorsága idejével. A magyar szellemi élet is az ő szakterületeiken, az összehasonlító

nyelvészetben, a pragmatikus természettudományban és a klasszika-filológia neohumanista művelésében kapta a legősztönzőbb hatásokat Göttingától. Most tehát ezeken a területeken vegyük sorra, milyen gyümölcsöket termett hazánkban a göttingai tudomány.

Finn-ugor összehasonlító nyelvészet

Magyarországon a nyelvészet és az őstörténet-kutatás csak a múlt században szabadult meg a középkori és reformáció-korabeli szemlélettől, amely a magyar nyelvet és a magyar népet vallásos vagy sovíniszta okokból különféle keleti népekkel és nyelvekkel, zsidóval, hunnal stb. azonosította. A magyar nyelvnek a finnugor nyelvekkel való rokonságát először külföldi: német, skandináv és orosz tudósok fedezték fel. Johann Eberhard Fischer, Szentpétervári kanonok művét „*De origine Ungarorum*” (1756), amelyben megegyezéseket és meglepően hasonló fonetikai változásokat állapított meg a magyar és a legtöbb finnugor nyelv között, éppen Schlözer adta ki 1770-ben Göttingában.

A Göttinger Gelehrte Anzeigen már korábban is beszámolt Bél Mátyásnak (1757) meg Pray Györgynek (1762) a magyarok eredetét még a régi iskola szellemében tárgyaló műveiről, s némi fenntartással ugyan, de elismeréssel szólt róluk. 1797-ben két magyar nyelvkönyv, Gyarmathi Sámuel „Okoskodva tanító Magyar Nyelv-mester”-e és a „Debreceni Grammatika” ismertetése jelent meg a Göttinger Anzeigen von gelehrten Sachen-ben, valószínűleg Schlözer tollából. „A magyar nyelv – olvasható az első bírálatban – nemcsak azért érdemel nagyobb figyelmet, mint amilyenben tudós nyelvészeink eddig részesítették, mert olyan nagy nemzetnek a nyelve, amely sokféleképpen is érintkezik és igen szoros politikai viszonyban van Németországgal, hanem számos sajátossága miatt is, amelyek megkülönböztetik a többi európai nyelvektől.”⁸ A Debreceni Grammatikáról pedig egyebek között ezt írja az ismertető: „Ezt a művet kétségtelenül az egyik első hely illeti meg a legjobbak között, amelyeket a magyar irodalom évek óta termelt... A bíráló, aki egy idő óta nagy gyönyörűséggel és igen sikeresen tanulmányozza ezt a nyelvet, nagyon szeretné, ha valaki fordítás révén ismertebbé tenné ezt a kitűnő művet Németországban; akkor a német tudósok is felfigyelhetnének az eddig annyira elhanyagolt magyar nyelvre.”⁹

A finnugor nyelvrokonság gondolata ekkor már itthon is ismert volt, még ha kevesen fogadták is el. 1770-ben jelent meg Dániában Sajnovics János műve, a „*Demonstratio idioma Lapponum et Ungarorum idem esse*” (Annak bizonyítása, hogy a lappok és a magyarok nyelve azonos), s még abban az évben igen megleghangú ismertetőre talált a Göttinger Gelehrte Anzeigenben. (Különös véletlen, hogy Sajnovics társa, Bell atya, akivel a Vénuszhoz a Nap előtt való elvonulását ment megfigyelni a lapp földre – s e közben figyelt fel a magyar és a lapp nyelv hasonlóságára –, mint híres csillagász, a göttingai Tudós Társaság levelező tagja volt.)

Göttingának a finnugor nyelvhasonlítás terén játszott fontos szerepe azonban elsősorban Schlözer kutatásainak köszönhető. Mint már említettük, ő a népeket a nyelvrokonság elvei szerint osztályozta, ezért tartotta olyan fontosnak, hogy megállapítsa, melyik nyelvcsa-

ládba tartozik egy-egy nyelv. „Allgemeine Nördische Geschichte” c. művében (1771–72) elsőként sorolta fel pontosan a finn-ugor nyelvcsaládba tartozó nyelveket, köztük a magyart is. A „halzsíros rokonság” gondolata azonban itthon sokáig igen heves ellenállásba ütközött. Miután Hager 1794-ben Bécsben kiadta „Neue Beweise für die Verwandtschaft der Hungern mit den Lappländern” c. tanulmányát s 1796-ban ennek cáfolataként megjelent Lipcsében Beregszászi Nagy Pál „Über die Ähnlichkeit der hungrischen Sprache mit den Morgenländischen” c. műve, ez utóbbit a Göttingische Anzeigen névtelen bírálója, valószínűleg ismét Schlözer, már a következő évben finom iróniával tüzte tollhegyre: „A szerző vizsgálódásai egyaránt tanúsítják sokoldalú műveltségét és nyelvismeretét, valamint patriotizmusát... Úgy látszik, nagyobb tehetsége van a hasonlóságok felfedezéséhez, mint a különbségek megfigyeléséhez... Ha a szerző a nyelv hasonlóságából a származásbeli rokonságra akar következtetni, akkor a magyarok igen különböző népek, arabok, perzsák, törökök, kaimükök, grúzok, cigányok, etiópiaiak, sőt kínaiak furcsa egyvelegét, valóságos *colluvies gentium*-ot kell hogy alkossanak. A szerző tehát nyilván túl sokat akar bizonyítani.” Majd így fejezi be bírálatát: „Talán hamarosan olvashatjuk a szerző egyik tudós honfitársának a művét is, amely a finnugor nyelvcsaláddal való rokonságot olyan világosan kimutatja, hogy azt még egy olyan ellenfél sem cáfolhatja meg, mint amilyen Beregszászi úr.”¹⁰

Schlözer ekkor már nyilván olvasta Gyarmathi korszakalkotó művének kéziratát, mert ugyancsak 1797-ben kelt hozzá írt elismerő levele. Gyarmathi Sámuel 1795-ben érkezett Göttingába, hogy gróf Bethlen Elek kíséretjeként orvostudományt tanuljon. Már korábban is foglalkozott nyelvészettel, s említett nyelvtanában a magyart még a héber, káld, szír, kopt, arab, stb. nyelvekkel rokonnak jellemezte. Göttingában megismerkedett Schlözerrel és elméletével s a kérdést azért kezdte tanulmányozni, hogy megcáfolhassa Schlözer érveit. De ahogy egyre tovább jutott vizsgálódásaiban, mind inkább meggyőződött a finnugor nyelvrokonság igazáról, s bírálatra Schlözernek küldte el latinul írt műve kéziratát, amelynek ezt a címet adta: „Affinitas linguae Hungaricae cum linguis Fennicae originis grammaticae demonstrata” (A magyar nyelv finn eredetű nyelvekkel való rokonságának nyelvtani bizonyítása).

Schlözer biztatására Gyarmathi a Tudós Társaság elé terjesztette művét, s az 1799-ben meg is jelent Göttingában, miután az előző évben Schlözer így nyilatkozott róla a Göttinger Anzeigen hasábjain: „Szerzőnk még nyilvánvalóbban bebizonyította azt a tételt, hogy a magyar és a finn csak dialektusként különbözik egymástól, mint Sajnovics... Bebizonyította, hogy a két nyelv nemcsak szókészletében, hanem grammatikájában is ha nem is testvére, de legalább is unokatestvére egymásnak. Ezzel megmentette népe tudósainak becsületét és méltóvá tette Hager fáradozásaihoz.”¹¹ Az őshazára és a magyarok első kulturális kapcsolataira vonatkozóan azonban Hagerrel szemben, aki a magyarokat és a vogulokat a Jeges tengertől eredeztette, megállapítja, hogy a magyarok nem juthattak annyira északra. „A Jajk folyónál van a helyük – mondja Gyarmathihoz írt levelében, ott érintkezhetek egyfelől a perzsákkal, másfelől a

törökökkel, s következésképpen vehettek át tőlük egyes szavakat.”¹²

Az Affinitas megjelenése után külföldön nem volt többé kétség a magyar nyelv finnugor eredete felől, itthon azonban még sok ellenállást kellett legyőznie. Még az oly kitűnő nyelvész is, mint Révai József, noha Sajnovics és Gyarmathi nyomán kénytelen volt elfogadni a finnugor nyelvrokonságot, továbbra sem akart lemondani a héber, perzsa és török rokonság elméletéről. A külföldi tudósok most már inkább a további rokonsági fokozatok megállapításán fáradoztak. Az 1810-es években különösen az ujugorok kérdése foglalkoztatta a történészeket és nyelvészeket. A Hungaria szót kapcsolatba hozták Jugriával s az ott élő ujugorokat tartották a magyarok őseinek. Kőrösi Csoma Sándor még nagyenyedi diák korában ismerhette meg ezt az elméletet, mivel a Bethlen Kollégium egyik kiváló professzora, Hegedűs Sándor 1807-ben Göttingában fejezte be tanulmányait, egy másik professzor pedig, a történész Herepei Ádám irányította figyelmét a magyarok ázsiai őshazájára. Kőrösi Csoma 1816-ba azért ment Göttingába, mert ott sajátíthatta el a legjobban azokat a keleti nyelveket, amelyek ismeretét tervezett ázsiai kutató útjához nélkülözhetetlennek tartotta. Schlözer ekkor már nem élt, de vizsgálódásai komoly forrásul szolgálhattak, s itt tanított még Eichhorn, a világhírű orientalista. A Wurzbach-féle Életrajzi Lexikon szerint Blumenbachnak az a feltételezése, hogy a magyarok a kínai évkönyvekben oly fontos szerepet játszó ujugorok leszármazottai, indította Kőrösi Csomát arra, hogy elődeink őshazáját Belső-Ázsiában keresse. Noha célját nem érte el (ebben korai halála is megakadályozta), tibeti szótárával és nyelvtanával örök szolgálatot tett a tudománynak.¹³

A XIX. század második felében még egy nagy tudóst adott Göttinga a magyar, közelebről a finnugor összehasonlító nyelvészetnek Budenz József személyében. A Hessen-Nassau-i Rasdorfból származó Budenz 1855-től 58-ig eredetileg klasszika-filológiai tanulmányokat folytatott Göttingában. Figyelme azonban egyre inkább az indogermán nyelvek felé fordult, majd amikor magyar kollégáitól, különösen pedig Nagy Lajos evangélikus teológustól megtanulta nyelvünket, teljesen a finn-ugor nyelvek tanulmányozására szánta el magát. (Tanárai között volt a magyar származású Benfey Tivadar, a Georgia Augustán a szanszkrit és az összehasonlító nyelvészet professzora.) Budenz 1858-ban Magyarországra jött s Hunfalvyval együtt dolgozva Reguly hagyatékán, egyre inkább meggyőződött arról, hogy a magyar a finn-ugor nyelvcsalád ugor ágához tartozik. 1868-ban magántanár, 1872-ben az urál-altáji összehasonlító nyelvészet rendes professzora lett a budapesti egyetemen. „Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár”-a (Budapest 1873–1881), valamint „Über die Verzweiflung der ugrischen Sprachen” (Göttingen, 1879) c. műve lett irodalmi terméke a finnugor összehasonlító nyelvészet terén végzett szorgalmas és eredményes kutató munkájának, s egyben ezek a művek jelzik a magyar nyelvtudomány és a göttingai tudományosság kapcsolatának utolsó gyümölcsseit.

Történettudomány

A magyarok eredetén és őshazáján kívül nagyon érdekelte a göttingai tudósokat Magyarország régebbi és újabb

története, valamint a magyar történetírás is. Ami az utóbbi illeti, Schlözer és a Göttinger Gelehrte Anzeigen ismeretlen bírálója is nagy elismeréssel szólt Pray György műveiről. Schlözer szerint vele kezdődött el a magyar történetírás ragyogó új korszaka, s szemére vetette honfitársainak, hogy nem méltányolják eléggé a munkásságát.¹⁴ Sokkal tartózkodóbban nyilatkoztak a XVIII. század másik nagy magyar történetírójáról, Katona Istvánról, akinek *Historia Critica*-ját csak azok számára ítélték hasznosnak, akik nem ismerik Pray műveit.

A XVIII. század végén pedig Göttingában nevelkedett a magyar történészek új nemzedéke. Cornides Sámuel, Engel János Keresztély és Schwartner Márton, akik mind Schlözer, Gatterer és Achenwall tanítványai voltak, alapították meg a modern segédtudományok, az oklevéltan, heraldika, családtörténet és statisztika eredményeinek felhasználásával a valóban kritikai történetírást. Közülük Engel volt a legjelentősebb. Többször is büszkén emlegeti, hogy a göttingai egyetemen, s főként Schlözer előadásából tanulta meg mindazt, amit tud. Külföldi kapcsolatai révén mind jobban kiszélesedett látóköre. Egyaránt érdekelte a statisztika, a földrajz, a néprajz, a régészet és az államjog. 1794-től cenzori minőségében a legkülönfélébb tudományágakat is áttekinthette. Németül írt főművének, „Geschichte des Ungarischen Reiches und seiner Nebenländer” (1797–1804) írásához Schlözer biztatására fogott, s műve a Schlözer-i forráskritika és felvilágosult államszemlélet jegyében született. Őt is jobban érdekelték a pusztán külső eseményeknél a művelődéstörténeti mozzanatok, s a felvilágosodás szellemében érezte a historikus legfőbb kötelességének, hogy a történelmet az emberi fejlődés folyamatának tekintve, a törések és a gyógyulások felmutatásával használjon olvasóinak. „Valamennyire én is hozzájárultam ahhoz – írja –, hogy az emberek helyesebben ítélik meg a múltat, megelégedettebbek legyenek a jelennek s bölcsebben és tevékenyebben készüljenek fel a jövőre. A történetírásnak ui. ez a legelső és legnemesebb erkölcsi célja.”¹⁵

Műve első kötetét Schlözernek küldte el bírálatra. Ő tett is rá néhány megjegyzést, de kijelentette: „Büszkén és örömmel állapíthatom meg, hogy mi ketten annyira egyformán gondolkozunk, hogy idővel meg tudunk majd egyezni a jelenleg még eltérő nézeteinkben is.”¹⁶ A legényegesebb eltérés közöttük Anonymust illette. Schlözer túlzott forráskritikája egyáltalán nem tartotta hitelesnek első ránk maradt gestánkat, írója szerinte csupán „mesemondó, akiből nemcsak minden történelmi ismeret, hanem még az emberi értelem is hiányzik.”¹⁷ Engel azonban nem tagadta meg ezt a Schlözer által „Eulenspiegel”-nek nevezett szerzőt, hanem 1802-ben kibővítve adta ki az akkor már elhunyt Cornidesnek Anonymust védelmező művét: „Danielis Cornides Vindiciae anonyimi Belae regis Notarii editae auctae a J. Ch. Engel”. A Göttinger Anzeigen bírálója 1805-ben a diplomáciai elvek alkalmazása mesterművének tartja azt az egész vizsgálódási módot, amellyel Cornides bebizonyítja, hogy a XIII. századból ránk maradt pergament kódex az eredeti műnek csupán egy részét tartalmazza több hibával is torzított másolatban. Azt is megállapítja, hogy szerzője magyar egyházi ember volt s II. vagy III. Béla jegyzője lehetett. Tudósításai hitelességét illetően

kimutatja, hogy korábban országszerte és a királyi udvarban is még elevenen élhettek a IX., X. századbeli események hagyományai. Ezeket összegyűjtötte és kiegészítette Reginótól és Luitprandtól vett részletekkel. Stílusában Dares Phrygius, Jornandes és mások voltak a mintái. A régebbi események elbeszélésében elkövethe-tett néhány kronológiai hibát s talán kissé túl dicsekedve szólt nemzete tulajdonságairól és tetteiről, de ezektől más korabeli krónikások sem mentesek. Ami Nestortól és más bizánci történetíróktól való eltérését illeti, csupán elhagy egyes amazónnál megtalálható, viszont megemlíti néhány náluk hiányzó adatot. Engel szerint itt a kritikának összehasonlításra és kiegészítésre kell a forrásokat, de nem szabad Béla király jegyzője elbeszélésének hitelességét mindenestől tagadnia.

Amikor Engel ezt a minden tekintetben kitűnő és a göttingai kritikai iskolához méltó művet saját támogató megjegyzéseivel kiadta, már rég eltávolodott Schlözertől. Ezt részben Schlözernek 1797-ben megjelent műve okozta: „Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen”, amelyben az erdélyi szászok, de különösen Samuel Bruckenthal báró megbízásából méltatta a szászok kulturális érdemeit a „barbár” magyarok országában. „Még egyszer, a IX. század utolsó évtizedében merészkedett betörni Európánkban Ázsiából egy vad nomád raj és messze nyugatra, földrészünk egyik legszebb országáig hatolt. Abban a forradalmi évszázadban merészkedett erre, amikor nemcsak Germánia nem alkotott még saját birodalomként szilárd egységes államot, hanem északon is épp csak hogy megkezdtek az óriási tömegek összeszedni addig ki nem használt erőiket. A dánokon és norvégeken kívül a lengyelek és oroszok is zárt államokba tömörültek, s úgy látszott, hogy keletről minden további népvándorlásnak áttörhetetlen gátat vetnek. Azok a vándorok azonban mégis áttörtek, sőt megmaradtak, mégis is élnek, de egy jelentéktelen és durva ázsiai hordából hatalmas, kulturált európai néppé váltak. Németek, ez a ti művetek, legyetek rá büszkék. Ti pedig, magyarok, ezt ne felejtsetek el, ne tagadjátok le történeteket, legyetek hálásak ti, hivatlan vendégek (hospites non-vocati) behívott vendégeitek (hospites vocati) iránt!” Hogyan történhetett ez? A magyar királyok hamarosan felismerték, hogy csak a behívott német telepeseikkel tarthatják fenn a felsőbb rétegekkel szemben az állam fennmaradásához nélkülözhetetlen egyeduralmukat s a magyarok európaivá tételével kerülhetik el azt, hogy az ő népük is a korábban betört ázsiai népek sorsára jusson. „Hiába lázadtak az ázsiaiak az egyeduralom és a németek ellen, európaivá tételük és saját létük biztosítása ellen. Királyaik kényszerítéséből és a németek segítségével akarattal ellenére is létrejött a nagy mű; azzá lettek és azok maradtak, amik mos is, önálló, hatalmas, művelt európai nemzetek.”¹⁸

Ezt a nagy tudományos felkészültséggel, de meglehetősen elfoglaltsággal és egyoldalú beállítással írt művet nagy felháborodás fogadta Magyarországon. 1797. május 25-én ezt írta Gyarmathi Aranka Györgynek: „Schlözer könyve a szászokról, amelynek rövid foglaltát egy évvel ezelőtt megküldtem Nagyságodnak, megjelent. Hogyan küldjük ezt most el? Mert hogy prohibitum lesz, a’felől bizonyos vagyok. Nem lenne-e tanácsos egy példányt egyenesen öccsellenciájának, a gubernátor úr-

nak kezéhez küldeni? Ott semmit sem tiltanak meg. Célunk ezzel az lenne, hogy megczáfoljuk, mert ha két éven belül nem jelenik meg refutatio, az egész világon igaznak fogja tartani... Én magam is venném a fáradságot, ha értenék hozzá.”¹⁹

A cáfolat a következő évben a jénai Allgemeiner Literatur Zeitung-ban jelent meg egy ismeretlen szerző tollából. A nagy szakismerettel és tárgyilagossággal írt bírálat nem tagadja sem Schlözer tudását, sem a németek magyarországi kulturális hatását, de megállapítja a mű egyoldalúságát és túlzásait, valamint ezek okait is. „Egy külföldi teoretikus helyesen ítéltet a hozzá eljuttatott, vagy saját szorgalmából összegyűjtött adatok felől; de mi van akkor, ha részben hamis és elferdített adatokat bocsátottak rendelkezésére, részben pedig elhallgatták a legfontosabbakat, amelyek más irányt adhattak volna egész munkájának? Ilyen esetben csodálható a szubjektív, logikus következtetés, de vitatható az objektív igazság és alaposág”. S a bíráló rá is mutat az elferdített adatok eredetére. „E könyv megírásának indíttatása nyilván Nagyszebenből érkezett, a szászok előljáróitól és tudósaitól. Ezek már egy ideje panaszkodnak a magyarok részéről való elnyomatásuk miatt. Az 'Altmadjaren' (schlözeri, keserű s éppen ezért igen helytelenül alkalmazott kifejezés) azok a szörnyek, azok a farkasok, mondják ők, akik ezt a jó, szorgalmas népet és bárányszívű előljáróit fel akarják falni... Ez a vád a legalaptalanabb és legostobább, amelyet valaha is hangoztattak egy olyan nemzetiség előljárói, amely egykor betelepült egy idegen országba, ott a bennszülöttek barátságosan fogadták, s most olyan gögös lett, hogy a bennszülötteket ki akarja taszítani a közös állampolgárságból, az együttlakásból és a közös birtokból... Soha nem lesz Magyarországból és Erdélyből semmi, ha a különböző nemzetiségek egysége egészzé nem válik. De akkor, mondja Schlözer úr, elveszne a német nyelv és a német kultúra... Állítása cáfolatához csak a kolozsvári vagy a szepességi németeket kellett volna szemügyre vennie, akik a magyarokkal és szlávokkal való keveredésben sem hagyták el német voltukat és német kultúrájukat, bár többnyire magyar módra öltözködnek, magyarul beszélnek s a magyar nép részéről »felföldi emberek« néven tisztességes, szorgalmas, jómódú embereként minden nevetséges nemzeti büszkeség és elfogultság nélkül megbecsülésben és szeretetben részesülnek. Soha nem is kerültek nemzetiségi összeütközésbe a magyarokkal, akik hálások is nekik a tőlük kapott nagyobb műveltségért... A bíráló mindenkit biztosíthat arról, hogy a Tisza-menti tősgyökeres magyar parasztban, noha kényelmesebb, mint a német, mivel földje megművelése és kicsiny termése kevesebb fáradságába kerül, általában kétszer annyi tűz, értelem, önértet, szabadságszeretet, szívósság, ügyesség, becsületesség és vendégszeretet van, mint a Hannover környéki nehézkes szászban.”²⁰

Schlözer könyve valóban nagy megbotránkozást váltott ki a magyarok körében és sokan hangoztatták a cáfolat szükségességét. Különösen Engel ígérgette, hogy meg is fogja cáfolni. Ezért, amikor megjelent a bírálat, Schlözer és mások is azt hitték, hogy Engel a szerzője. Nyilvánosan nem válaszolt rá, magánleveleiben azonban keservesen panaszkodott a „rosszindulatú recenzens”-re. Gyarmathi, aki szintén kapott ilyen panaszos levelet Schlözertől, 1798. június 14-én ezt írta Arankának:

„A Schlözerről szóló recenziót nagy gyönyörűséggel olvastam el, meg is vettem és meg fogom tartani. Fontos, magvas, szellemes recensio... Nem én írtam. Bár adná Isten, hogy ilyet tudnék írni!”²¹ Schlözer a magyar köztudatban ezután csak úgy élt, mint az az ember, aki ki-pellengérezte a magyar barbárságot és kitalálta az „Altmadjar” gúnynevet. Csupán Kazinczy örizte meg hódolatát iránta. 1809. február 25-én Schlözerhez intézett levelében legmélyebb tiszteletéről és hálájáról biztosítja azért a jótéteményért, amelyet hazája történetének feltárásában végzett.²²

Neohumanizmus

Akármilyen sokat jelentett is Schlözer munkássága a magyar nyelvudomány és történetírás terén, a göttingai tudományosság Gesner és Heyne neohumanista tevékenysége révén bár később jelentkező, de tartósabb hatást gyakorolt a magyar művelődésre. Schlözer racionalizmusa és forráskritikája a felvilágosodásban gyökerezett, s e szellemi irányzat számára már elő volt készítve a talaj Magyarországon, úgyhogy eszméi nálunk is hamarosan gyümölcsözhetnek. Amit azonban Göttinga az antik kultúra feltárásával nyújtott az európai művelődésnek, az sokkal ideálisabb valami volt, semhogy meg-egyezett volna a felvilágosodás racionalizmusával és hasznossági elvével, ezért várnia kellett, míg általános elfogadásra talált.

A latin nyelv oktatását az első és a második Ratio Educationis is (1777-ben, illetve 1806-ban) gyakorlati szükségként fogta fel. „Quod linguae huius usus quomodo jam nativus et domesticus est redditus” (Mivel e nyelv használata valahogy már meghonosodott), értékét nem esztétikai ízlést formáló vagy történelmi érte-ében látták, hanem abban a fontos gyakorlati szerepben, amelyet a magyar közéletben játszott. Az első Ratio realistább irányzatával szemben a második már a retorikai képzés fontosságát is hangsúlyozta. S ez a felfogás teljesen elhanyagolta a görög nyelvet és irodalmat, az antik kultúra igazi kifejezését.

Feltűnő jelenség a XVIII. századvég magyar szellemi életében, hogy mennyire hatalmába kerítette a német egyetemeken, de különösen a Göttingában tanult evangélikus ifjakat az antik kultúra varázsa. Legelőször az evangélikus líceumok és gimnáziumok ilyen műveltséget szerzett tanárai törekedtek a felvilágosodás enciklopédikus irányzatával szemben a neohumanista szellemet, a klasszikus világ szépségeinek felismerését elterjeszteni. Kis János szuperintendens ezt írja Emlékezéseiben: „Schwartner a soproni tudományos égen rendkívüli csillagzat gyanánt tűnik fel s oly fényt terjeszte reá, milyen rajta előbb még soha nem tündöklött... 1786-ban 27 éves korában jöven Sopronba, s 1788-ban Martiusban neveztetvén ki pesti professzorrá, ezen húsz hónap alatt tanítványai nagyobb részébe új lelket plántálta s az oskolába új és jobb tanítási módszert hozta divatba... Különösen a régi classikusok iránt, kiket addig a tanulók helytelen magyarázás miatt igen kevésre becsültek, rész szerint helyes és célszerű magyarázás, rész szerint szívreható magasztalás által minden jobb érzésükben tiszteletet gerjeszte. Azon elvet, hogy gymnasiumokban a tudvány ébresztése s táplálása még

az esmeretek terjesztésénél is főbb dolog, senki mélyebb meggyőződéssel nem hihette mint ő; s azért kevés leckét tartta e végre adott s villámsebességgel ható rövid intések és útmutatások nélkül... Kivált a régi görög és római írók halhatatlan munkái iránt soha el nem hülhető enthusiasmmal lelkesítettém. Schwartner Horatiust és Virgilt s Rakowicz Homer Iliását és János Evangéliumát úgy magyarázták s világosították, hogy sem Göttingában Heyne és Eichhorn, sem Jenában Griesbach és Schütze efféle leckéit sem hallgattam sem több gyönyörrel, sem nagyobb haszonnal.”²³

Még a második Ratio Educationis megjelenése előtt bíztak meg egy másik volt göttingai diákot, Schedius Lajost, akkoriban a pesti egyetemen az esztétika tanárát és a pesti evangélikus gyülekezet jegyzőjét azzal, hogy készítse el az evangélikus iskolák tantervét. Műve, a „System rei scolasticae evangelicorum Augustanae Confessionis in Hungaria”, 1808-ban már nyomtatásban került az egyetemes egyházgyűlés elé. Ez volt az első olyan magyar tanterv, amely a neohumanista ideál megvalósítására törekedett. A klasszikusokat nem a latin nyelvnek a közügyekben játszott szerepe, hanem tartalmuk maradandó értéke s európai kultúránk bennük rejlő gyökereinek feltárása miatt kívánta oktatni. Tanterve azonban mind a tanárok, mind a diákok képességeivel szemben támasztott magas igénye, valamint az iskola-fenntartó hívek anyagi fedezetének hiánya miatt nem valósulhatott meg. Hiába fogadta el kötelező normaként az 1809-i egyetemes egyházi gyűlés, meghiúsult egyes kulturális közösségek ellenállásán, majd pedig főként az 1811. évi infláció miatt.

A neohumanista eszmények győzelme csak a szabadságharc után következett el. Az 1850–51-es tanévben Magyarországon is kötelezővé vált „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Österreich” tancélul tüzte ki, hogy a tanulókat különösen a klasszikus nyelvek és irodalmak segítségével magasabb általános műveltségre emelje és ezzel az egyetemi tanulmányokra előkészítse. A nevelésben benne foglaltatott a jellemformálás fogalma is. Ez a tanterv az Ausztriában korábban érvényes tantervekkel szemben a reáliskolák is nagyobb teret biztosított.

A kiegyezés után az Eötvös József kultuszminiszter által 1868-ban készített első magyar középiskolai tanterv olyan egységes reálgimnáziummá akarta összeolvasztani a gimnáziumot meg a reáliskolát, amely egyaránt megfelelt volna a reális és a klasszikus követelményeknek. Utóda, Csáky Albin az egységes iskola legfőbb akadályát a görög nyelv oktatásában látta, ezért ennek megszüntetését kívánta annál is inkább, mivel ebben a tantárgyban nem volt várható kellő eredmény. Az Oktatási Tanács azonban a görög nyelvtanítás mellett foglalt állást s indokolása már a göttingai neohumanista eszmék teljes diadalát hirdeti. Ez az irat, amely Palcsó Istvánnak a késmárki ág. hitvallású evangélikus kerületi líceum történetét feldolgozó művében olvasható, leszögezi, hogy a gimnáziumi oktatás legfőbb kötelességét, a tanulók testi és szellemi képességeinek harmonikus kifejlesztését, gondolkodásuk felélesztését, ízlésük, érzelmeik és erkölcsük nemesítését semmilyen más stúdiummal nem lehet úgy teljesíteni, mint a klasszikus nyelvek és irodalom, de itt is főként a görög műveltség tanítása

által, amely mellett a latin csak másodlagos szerepet játszik. A görög nyelv ui. gazdag szókincsével, művészi mondatszerkesztésével a legalkalmasabb mind a költői, mind a szónoki, de a filozófiai, teológiai, politikai, matematikai és természettudományi fogalmak és eszmék kifejezésére is. A görög irodalom pedig prózában és versben egyaránt olyan felülmúlhatatlan mesterművekkel rendelkezik, amelyek a legalkalmasabbak formájukkal a művészi ízlés nemesítésére, gondolatokban gazdag tartalmukkal pedig az ifjúság érzelmevilágának és törekvéseinek ideális irányítására, az emberiség és a haza iránti lelkesedés felkeltésére, a valóban humánus szellem ápolására és a jellem nemességének erősítésére.”²⁴

Mindezek az elvek meg is valósultak Trefort Ágost kultuszminisztersége idején az 1883-i XXX. törvény-cikkben, meg az 1884-ben elfogadott protestáns felekezeti iskolai tantervben.

*

Göttinga kétségtelenül igen fontos szerepet játszott a magyar kultúra történetében. A Georgia Augusta számos kiváló magyar tudóst nevelt, s ezek a magyar tudományt különösen filológiai téren, a történetírásban és a nyelvtudományban remekművekkel gazdagították. A magyar irodalomtörténet önálló tudománnyá válásában is ösztönző hatással volt a göttingai filológia. A göttingai egyetemnek a görög idealizmussal átítatott szelleme a századfordulón egyes tanárok munkásságán keresztül, majd a XIX. század második felében az egész magyar közoktatásban érvényesítette a göttingai neohumanizmus ideáljait. Bolyai és Gauss kapcsolatán kívül más tudósok révén is szoros kapcsolatba került a magyar matematikai tudomány Göttingával. S az angol kultúrával meggazdagodott eme főiskolán nevelkedett magyar ifjak igen fontos szerepet játszottak a múlt század első felében, a reformkorban, amikor hazánk évszázados mulasztásait igyekezett óriási erőfeszítéssel pótolni.

Filológia, történelem, nyelvtudomány, közjog, ezek tehát a magyar szellemi életnek a göttingai tudomány által legtöbb gyümölcsöt termő területei. Csak egy szerény, de igen fontos szín hiányzik erről a tarka palettáról. A göttingai teológia, noha számos magyar hallgatója volt, nem tudott a magyar szellemi életre gyümölcsöző hatással lenni, mert maga is a száraz racionalizmus, moralizálás és orientalista filológia útjára tévedt. Olyan embereket, mint a XVI. századba Wittenbergben tanult reformátoraink, olyanokat, mint a XVII. században Szenci Molnár Albert és Apácai Csere János vagy a XVIII. században Bél Mátyás, akik a tudományon kívül valami nemesebb törekvést is hoztak magukkal nyugati iskoláikból, Göttingától nem kaptunk. Az európai kultúra a felvilágosodásban elveszített divinumot azzal a humánussal kívánta helyettesíteni, amelyet legtökéletesebben az ókori klasszikus irodalomban és művészetben fedezett fel. Ez a neohumanizmus teremtette meg a múlt században a modern tudományosságot (filológiában, természettudományokban és technikában), a liberalizmust és a sport-kultúrát (az olimpiai játékok felelevenítése a múlt század végén), de mindeme szellemi és testi előrehaladás mellett az embert Istennel összekapcsoló igazi lelki értékeket nem nyertünk tőle.

S ennek sajnos meg is lettek a szomorú következményei. Említettem, hogy a göttingai gentleman-nevelésben

részesült protestáns nemes ifjainkból és azok fiaiból, de más hasonlóképpen liberális szellemű külföldi egyetemek hallgatóiból került ki a reformkor, sokszor angolbarát, vezető társadalmi rétege. S hogy ez a liberális szellemű nevelés elhanyagolta a mélyebb evangéliumi hit felébredését, az meg is látszik a reformkor értelmiségének szellemiségén. Hogy csak egy példát említsek. A kor legreprezentánsabb magyar költője, Vörösmarty Mihály, akinek költői zsenijéhez nem fér kétség, írta 1847-ben a *Szegény asszony könyve* c. versét, amelyben megható képet fest szűkös anyagi viszonyok között élő özvegy édesanyjáról, aki azonban imakönyvét megfelel szomszédasszonyával, amikor az ilyen kéréssel fordul hozzá. S ez a megható vers mindmáig kísért a múlt századi *Aranyhárfa* istenes versei között annak ellenére, hogy a költemény ezekkel a sorokkal fejeződik be:

*Most a két jó öregasszony,
Hogy semmi jót ne mulasszon,
Fél könyvből, de nem fél szívvel,
Imádkoznak este reggel.
S ha van Isten mennyországban,
Nem imádkoznak hiában.*

Ha van Isten? Csak ilyen feltételesen? Amíg ilyen hittel, vagy inkább hitetlenséggel fogunk bármilyen nagy vállalkozásba, mint amilyen volt az 1848-as szabadságharc, bizonyosak lehetünk a kudarcra felől. S hány nagy elme borult el, vagy zuhant gyógyíthatatlan melankóliába a szabadságharc bukása után (Vörösmarty Mihály, Bajza József, később Kemény Zsigmond is)!

De utalhatok egy a nemzetnek a szabadságharc utáni erkölcsi süllyedését festő ugyancsak közismert versre is: Tompa Mihály az 1850-ben írt *A gólyához* c. költeményében olvasható ez a szinte szállóigévé vált, megdöbbentő sor: „Mint oldott kéve, széthull nemzetünk”, s a szomorú leírás ezzel a két ígen sötét versszakkal zárul:

*Beszéld el, ah...! hogy ... gyalázat reánk!
Nem elég, hogy mint tölgy kivágatánk:
A kidőlt fában őrlő szű lakik...
A honfi honfira vádaskodik.*

*Testvért testvér, apát fiú elad...
Mégis, ne szóljon erről ajakad.
Nehogy, ki távol sír e nemzetet,
Megutálni is kénytelen legyen!*

S nem kísértett-e ilyesmi a második világháború utáni spicli-korszakban is? Mindez abból az evangéliumi gyökértelenségből magyarázható, amely a reformkor ifjúságára meg még jó néhány nemzedékre volt jellemző, akik a külföldi egyeteméről csak műveltséget hoztak magukkal, de lelki újjászületést nem s amelynek gyümölcsét oly híven ábrázolják olyan művek, mint Gyulai Pál *Egy régi udvarház utolsó gazdája* c. regénye (1857) meg Arany László *A délibábok hőse* c. verses reménye (1872). Mikor fogunk végre okulni mindazokból, amik régen a mi tanulságunkra írtak meg (Róm 15,4)?

Fükő Dezső

Jegyzetek

1. Kepp Mária: Romy Károly Göttingában, Budapest 1938. 17.1. –
2. Christian von Schlözer: August Ludwig von Schlözers öffentliches und Privatleben, Leipzig 1828. 275.1. – 3. Kis János szuperintendens: Emlékezései életéből, Olcsó Könyvtár 741–747, Budapest 1890. 129–130. 1. – 4. Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen, 1803. 13. Stück – 5. Schmidt-Stäckel: Briefwechsel zwischen W. Bolyai und K. F. Gauss, Budapest 1899. 55–56.1. – 6. Karl Friedrich Gauss: Werke, Göttingen 1900, Band VIII. 220. 1. – 7. Uo. 221–1. – 8. Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen, 1797. 59. Stück – 9. Uo. 190. Stück – 10. Uo. 180. Stück – 11. Uo. 1798. 83. Stück – 12. Uo. és Schlözer levele Gyarmathi Sámuelhez, MTA Irodalmi levelezés 4. r. 2sz. – 13. Németh Gyula: Körösi Csoma Sándor célja, Budapest 1934, és Cholnoky Jenő: Körösi Csoma Sándor, Budapest 1940. – 14. A. L. Schlözer: Kritische Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Göttingen 1795–97, 13.1. – 15. Ludwig Thallóczy: J. Ch. Engel und seine Korrespondenz, München und Leipzig, 20. 1. – 16. Uo. 42.1. – 17. Schlözer: Kritische Sammlungen. Vorerinnerungen zum dritten Stück, V. 1. – 18. Uo. 163–164. 1. -s 181. 1. – 19. MTA Irodalmi levelezés 4. r. 2. sz. – 20. Allgemeine Literatur Zeitung, Jena 1798. 53. sz. – 21. MTA Irodalmi levelezés 4. r. 2. sz. – 22. Kazinczy Ferenc: Levelezés, VI. kötet 328.1. – 23. Kis János Emlékezései, 59–61. 1. – 24. Palcsó István: A késmárki ág. hitv. ev. kerületi Lyceum története Késmárk 1893. 288. 1.

A középiskolai diákság a vallásokról és az egyházakról

–Vallásszociológiai felmérés –

A felmérés indoklása

Hosszú ideje foglalkoztat az a kérdés, melyet most szociológiai kutatásom tárgyául választottam. Már középiskolásként is meglepve tapasztaltam, hogy egy-egy diáktársam minden alapot nélkülöző véleménynyilvánításra ragadtatja el magát a vallás témakörében. Az ilyen indulati fellángolásokról a mélyebb beszélgetések során hamar kiderült; előítélet, információhiány, esetleg műveltségbeli fehér foltok okozták.

Sajnos rohanó társadalmunkban egyre jobban a pénz lesz minden mérték alapja, a tradicionális értékek felbomlanak, a család elveszti az emberek életében korábban betöltött oly fontos szerepét, mely az utókor életét is alapvetően befolyásolta, meghatározta. A vallásosság szintén egy ilyen családhoz kötődő érték volt a szocia-

lizmust megelőző évtizedekben. Tapasztalataim alapján a család fontos szerepével együtt még a vallási értékek ismeretét is sikerült eltörölni az emberek tudatából. A mai ifjúság lehet a második felnövekvő nemzedék, mely nélkülözi azokat az alapvető műveltséghez is hozzátartozó ismereteket, melynek alapján dönteni tud a vallásosság elutasításáról vagy elfogadásáról.

Napjainkra megszűnt az egyházak, hívők üldözése, elnyomása. Az egypártrendszer felváltotta a pluralizmus, mely nemcsak a politikai életben jelenik meg, de érzékelhető az emberek gondolkodásában. A szabadság szele Magyarországot is elérte, a társadalom szabadon dönthet életének formálását illetően. A jövő szempontjából mégis elsősorban a ma fiataljai meghatározóak. Vallási, erkölcsi téren azonban más az ifjak gondolkodása, mint szüleiké.

1978 óta lényeges változás következett be a vallásos emberek körében. Korábban a nők, a községi lakosok és az alacsony iskolai végzettségűek között az átlagnál magasabb volt a vallásosak aránya. Ma kezd kialakulni egy másfajta vallásosság az egyházak, az istentiszteletek misztifikált jellege mellett, egyre inkább racionálisan próbálják megközelíteni a híveket, a potenciális gyülekezeti tagokat, az ifjúságot.

Ezen okokból kiindulva szeretném felmérni a mai középiskolások gondolkodását, véleményét a vallásokról, az egyházzal alkotott világlképét. Továbbá kutatásom célja annak a háttérnek a felderítése, mely egy-egy fiatal egyházi vonalra irányíthat. Vajon mekkora szerepe van ebben a családnak, esetleg távolabbi rokonoknak, barátoknak. Az intézményrendszer, az iskola, a pedagógusok szerepe sem elhanyagolható ebből a szempontból. Teszem mindezt egy olyan tipikusan ipari városban, mint Tatabánya. A városról tudni kell, hogy a szocializmus idején erős központi támogatással, a bánya termelési lehetőségeit jócskán meghaladva építették, bővítették a települést. Tatabánya négy falu egyesítésével lett 70.000 lakosú várossá. E négy falu – Alsógalla, Felsőgalla, Bánhida, Tatabánya – közül az első három hosszú múltra visszatekintő falu, ahol a lakosok többsége mezőgazdasági termelést folytatott. A településeket természetesen a falvakat általában jellemző összetartás, a tradicionális szokások megtartása jellemezte. A negyedik településen ezzel szemben elsősorban a bányai munkások laktak. Az elmúlt évek infrastrukturális fejlesztése során, több ezer embert vonzottak a város biztosította lehetőségek. Az értelmiség, a szolgáltató szféra alkalmazottai is színesítették a népesség rétegződését. Így elmondhatjuk, hogy az itt élő lakosság heterogén. Ez az összetettség vallási téren is megmutatkozik. Megtalálható benne a falusi klasszikusan vallásos réteg, a munkásság és bányászok rétege, a szolgáltató szféra képviselői, továbbá az értelmiség. Tehát a mai fiatalokat összetett hatás érte a nevelést, s ezen belül is az általam vizsgálni kívánt vallási nevelést tekintve.

A téma aktuális annál is inkább, mivel az elmúlt húsz-harminc év alatt megváltozott a szülő-gyermek viszony. Ez elsősorban az életkörülmények átalakulásával járt együtt. A többgenerációs nagy családok az utóbbi évtizedek lakáspolitikájának áldozatává váltak. Kis lakásokban elszigetelt emberek élnek, ahol a nagyszülők csak látogatóként léteznek a gyermekek világában.

A tizenöt éves és annál idősebb népesség életének egy jelentős részét tölti az iskola, mint közintézmény falai között. Szerepe lassan meghatározóbbá válik, mint a családi hatás. Pedig az iskola csak az élet bizonyos területén tud választ adni a felmerülő kérdésekre.

Másrészt a szocializmus szétrombolta a hagyományos értékeket, ugyanakkor nem volt képes helyébe mást állítani. Ennek az örökségnek az eredménye az a napjainkban tetőző értékválság, mely oly nehézvé teszi az eligazodást nemcsak az ifjabb, de a felnőtt generáció számára is. Az eligazodást segítően elő a vallásos ismeret és az arra épülő világlkép, melyben arányosan megtalálhatók a világi és az egyházi vélemények. Tapasztalatom szerint ez az egyensúly jelenleg nem létezik. Továbbra is jelen van a vallás háttérbe szorítása, bár már nem államilag, hanem az emberek gondolkodásában. Erre a

problémára szeretnék rávilágítani a mai 14–18 évesek körében, s felmérni milyen az egyházzal, vallásról alkotott elképzelésük.

A 92 megkérdezett diákból 64 lány és 28 fiú. A diákok kétharmada (68,5 %-a) város lakó. 18,5 %-a falusi és 13 %-a lakik községben. A teljes családok (apa, anya) aránya relatíve magas 77,2 %. A megkérdezettek 13 %-a mondta, hogy egyik szülője egyedül neveli, és csak 8,7 % vallotta, hogy egyik szülője nevelőszülő. A keményváltozók alapvetően meghatározzák a kérdőívek értékelését. Másképpen közelíti meg a vallás témakörét az, aki egy boldog családi háttérben, esetleg vallásos nevelésben nő fel, mint az, akinek bármelyik is hiányzik az életéből. Az értékvizsgálatnál majd megfigyelhető boldog családi élet dominanciája nem jelenti feltétlenül annak meglétét. Sőt a fiatalok éppen a hiányérzet miatt találják olyan fontosnak. Az édesanyák 50 %-a nem vallásos, egyharmada (33,7 %) katolikus és 8,7 %-a református. A megkérdezett diákok édesapja 51,1 %-a nem vallásos, szintén harmada katolikus, és 8,7 %-a református.

A kutatás tendenciákat nem tud felmutatni egyszeri voltából következően. A vallásosság megváltozásáról, esetleg háttérbe szorulásáról csak más felmérések tükrében tudunk beszélni. Helyesebb, ha ezt a kutatást elsősorban a jelenlegi helyzet ábrázolásának tartjuk és a változásokat későbbi munkánk keretében mérjük fel.

Az adatgyűjtés módja

Mintavételes adatgyűjtést folytattam. A mintavételt a 14–18 éves középiskolások körében végeztem. A város két jöhrív középiskoláját választottam ki mintavétel helyszínül. A tatabányai Kossuth Lajos Közgazdasági Szakközépiskola, valamint a szintén tatabányai Árpád Gimnázium első és negyedéves tanulói között folytattam vizsgálódásomat. A rétegzett mintavételes eljárás során egy-egy osztályközösséget, tehát átlagosan 23 embert sikerült eredményesen megkérdezni. A minta nagysága 92 fő, 44 gimnazista és 48 szakközépiskolás.

A különbség a két intézmény és tanulói között idővel egyre csökken. Az új NAT értelmében, a szakközépiskolák első két évében gimnáziumi képzésben részesülnek a tanulók a szakmai anyagot a harmadik évtől kezdhetik elsajátítani. A IV. évfolyam végén általában gimnáziumi érettségit tesznek, majd az V. év befejezésével kaphatnak szakmai bizonyítványt. A szakközépiskolák átalakulnak gazdasági középiskolákká és a diákok iskolaválasztási kényszerét 16 éves korig tolják ki. A felvázolt változások az általam vizsgált két szakközépiskolai osztályt is érintik. Így elsőként látható, tapasztalható a vélt vagy valós különbségek – gimnázium és szakközépiskola – között.

Főbb kérdéscsoportok

Szociológiai kutatásomat négy nagy témakörre bontottam, melyeket mint munkahipotéziseket alább szeretném felsorolni:

- I. Az egyházi, vallásos ismeret, bibliai tudás felmérése.
- II. A vallási, világnézeti háttér. A fiatalok gondolkodását meghatározó háttér: család, iskola, esetlege-

sen az egyház. Ezen háttérirányító szerepet játszó tényezőinek felmérése a fiatalság tükrében.

III. Vallási gyakorlatra vonatkozó kérdések. Kifejezetten az egyházi alkalmak látogatottságát firtató kérdéscsoport. Ehhez kapcsolódik a Biblia olvasása, imádkozás, hitélet általános jellemzői.

IV. Közvélemény. A fiatalok vilásképe az egyházzól, vallásról. A tudomány és a vallás összeegyeztetése.

Az eredmények ismertetése és az elemzések során szintén ezt a logikát követve mutatom be felmérésemet.

I. Az ismeretre vonatkozó kérdések

A valláskutatás az istentiszteletet a vallási jelenség önálló dimenziójának tekinti. Ez annyit jelent, hogy vannak sok ismeretet követelő, bizonyos tudást, műveltséget feltételező vallások, illetve vannak intellektuálisan kevésbé igényes vallások.

Általában a kisebb egyházak, s főként a szekták tartoznak az utóbbi kategóriába. Míg az első feltételeknek a történelmi egyházak felelnek meg. A papság öregedésével egyre több laikus kap szerepet, tölt be tisztséget az egyházakban. A műveltség, a Bibliában és egyházi ill. általános irodalomban való jártasság, természetes követelményekké válik ezen tisztségviselőkkel szemben. Míg a kisebb egyházak, szekták elsősorban lelki, érzelmi alapon próbálnak új tagokat, hívőket toborozni.

Tomka Miklós 1988-as¹ felmérése alapján kiderül, hogy 14–29 évesek 41,6 %-a szerint a Biblia az alapműveltség elmaradhatatlan része. A felmérésből kiderül, hogy a fiatalok valamivel kevesebb, mint a fele már 1988-ban követelménynek tartja a Biblia ismeretét. Akkor az ismeret-kérdésekre adott helyes válaszok aránya 9–77 % között váltakozott.

A kérdőívben a hetes kérdéssel mértem fel az ifjúság ismereteit a Bibliáról. Három-három Ó-, illetve Újszövetségi történetet kellett megnevezni. A diákok fele (50 %) válaszolt tökéletesen, azaz tudott három történetet felsorolni az Ószövetségből. Ugyanezt az Újtestamentum levelei és evangéliumai közül a megkérdezettek 42,4 %-a tette meg.

Mindez alátámasztani látszik azt a feltételezést, mely szerint növekszik a Bibliának az általános műveltség részeként való elfogadása.

A másik oldalról meg kell említeni, hogy az Ószövetség könyvei közül a diákok egynegyede (26,1 %), az Újszövetségből 33,7 %-a nem válaszolt. Ez a tény két okra vezethető vissza. Egyrészt lehetséges, hogy a fiatal nem volt biztos a helyes válaszban, s inkább üresen hagyta a helyet. Másrészt elképzelhető, hogy valóban ilyen nagy arányban nem tudták megválaszolni a feltett kérdéseket.

Mindkét feltétel bizonytalan tudást rejt maga mögött. Az első eset csak kis arányban képzelhető el, hiszen szép számmal voltak olyanok, akik két, esetleg három történetet is rosszul neveztek meg, vagy felcserélték a testamentumokat. (Ószövetség: 23,9 %, Újszövetség: 23,9 %).

Ha a 26,1 %, ill. 33,7 % arányokat összevetjük a tökéletes válaszok 50,0 ill. 42,4 % eredményeivel, feltűnik a nem tudás ill. tudás közti ellentét. Vajon mi okozza, hogy a diákok ilyen nagy százalékban nem tudtak válaszolni a kérdésekre? A tananyag már évek óta felöleli a Bibliát, mint irodalmi mitologikus művet. Több órát

szentelnek a Biblia ószövetségi ill. újszövetségi könyveinek, néhányat kiemelnek közülük részletes tanulmányozásra. Ezek után mégis vannak olyanok, akik nem képesek egyetlen történet megnevezésére sem. A pedagógiai konzekvenciák mellett felvetődik, vajon akik nem válaszoltak, ezzel akarják elutasítani az egyházakat, vallást és a kereszténység alapját jelentő Bibliát? Egyszerűen nem vesznek tudomást a vallásról.

Érdekes, hogy az Új- ill. Ószövetség ismertségében szintén mutatkozik vizsgálni való. Az egyházak, elsősorban a Magyarországon is domináns katolikus egyház az Újszövetségre helyezi a hangsúlyt. A filmek többsége Krisztust ábrázolja, Krisztus életét mutatja be. Mindezeknek ellentmondanak az adatok: 50,0 % tökéletes válasz az Ó- ill. 42,4 % helyes felelet az Újszövetség könyveiből. Gyakori hiba volt a József-történetek Újszövetségbe helyezése. Ezt a nemrég elkészült és sikerrel bemutatott „József és a Színes Szélesvásznú Álomkabát” című zenés darabra lehet visszavezetni. Sokan – talán a modern feldolgozás, a színes hollywood-i hatásnak engedve – szívesebben helyezték el az Újszövetség történetei között. Mellette szólt a tény, hogy filmesek, színi rendezők több történetet is merítettek a Biblia ezen részéből, mely végül musicalként bejárta a világot (pl.: *Godspell*).

A biblia megítélése. Távolabbról, de szintén a vallási ismeretekhez és a műveltséghez tartozik, hogy ki minek tartja a Bibliát. A megkérdezettek 23,9 %-a irodalomnak tartja a Könyvek könyvét, ugyanennyien állították, hogy történelmi mű, s végül 57,6 % nevezte Isten beszédének. A válaszokban átfedések mutatkoznak. Többen egyszerűen tartották irodalmi és történelmi műnek, míg ezt a legritkább esetben kapcsolták össze „Isten beszédé”-vel. Ezen adatok értelmezését még véletlenül sem szabad egyöntetűen ismeretet firtató kérdésként figyelembe venni, hiszen a kérdés a fiatalok véleményére, felfogására irányult. Ugyanakkor nem elhanyagolható, hogy a közel 50 %-os bibliaismerő milyen műnek tartja a Szentírást. Szembeötlő, hogy egy világi középiskolában a diákok 57,6 %-a tartja Isten beszédének a könyveket. Vajon ez személyes meggyőződés, esetleg így hallották az iskolában, paptól vagy a családban. A válasz összetettebb, semhogy most válaszoljuk meg. A kérdésre a II. fejezetben visszatérek.

Végül két olyan téma, mely szintén nem ismeret-kérdés, ám az elmúlt évtizedek tendenciáit, hatását látva összefüggenek a tudás háttérét mutató pontokkal.

Istentiszteleti részvétel – Biblia. Az első a templomi istentiszteleteken való részvétel. A történelmi egyházak, de általában a keresztyén hitközösségek is a Bibliára alapozzák istentiszteletüket. A pap, lelkész vagy prédikátor a bibliai ige köré rendezi gondolatait, igemagyarázatát. A bibliaismereti adatok szoros összefüggésben vannak az istentiszteleten való részvétel gyakoriságával. 40,2 % párszor volt már életében, 30,4 % nagyobb ünnepen, s csak 10,9 % jár hetente templomba. Bibliai ismereteit csak olyan személy merítheti istentiszteleti részvételen, aki valamilyen rendszerességgel vesz részt azokon. Bár igaznak kell elfogadnunk, hogy az ünnepi templomba menetel is több mint gyermekkori emlékek dédelgetése. Mindazonáltal látható, hogy nem egyedül 10,9 % a megkérdezettek körében tudott helyesen válaszolni az ismeretelméleti hetes kérdése.

További magyarázatot adhat a tény, hogy a mai 14–18 éves fiatalok 27,2 %-a jár több évig hittanóra, s a megkérdezettek 55,5 %-a bérmálkozott, volt elsőáldozó vagy protestáns egyházban konfirmált. Az egyházon belül a vallástétel jelentősége abban is áll, hogy előzőleg 1–2 évig a vallási fogadalmat előkészítő bibliaórákra, hittanórákra kötelező járni. A bérmálásra (kat.), a konfirmálásra (ref.) általában 13 éves korban kerül sor, s ez által nagykorúsítják őket az egyházban. A nagykorúsághoz megfelelő ismeretek szükségesek, mely a Biblián túl, a vallás és az egyház szokásait, jellemzőit öleli fel. Beszélnek a hívő életéről, világi – vallásos élet elmentéről, és egészen komolyan foglalkoznak az egyházak alapjait jelentő dogmákkal.

A Biblia könyveit általában ismerni kell. Természetesen ez nem marad meg teljes mértékben 18 éves korig, de az iskola, a tanár könnyebben tud építkezni vallási, bibliai tudásra.

Összefoglalva: az Ószövetség 50 %-os tökéletes ismerete, több tényező együttes hatásának eredménye. A vallások, egyházak elnyomása megszűnt, a diákok több forrásból hallhatnak a Bibliáról.

Egyik ilyen lehetőség a rendszeres istentiszteletlátogatás. A fiatalok 10,9 %-a él vele, s optimálisan szerezhethet innen is információkat, ismereteket. Ezt önmagában mégsem nevezhetjük megoldásnak arra a kérdésre, hogyan lehet ilyen magas a helyesen válaszolók aránya.

A második lehetőség azok csoportja, akik több évig jártak hittanóra. Ez több, mint egynegyede a megkérdezetteknek (27,2 %). Azt sajnos nem tudjuk, s nem is tudhatjuk, vajon ez milyen régen történt, s hagyott-e mély nyomokat a fiatalokban.

A harmadik lehetőség bizonyos értelemben fedheti az előző statisztikát. Ahogy korábban kifejtettem, hittanórának nevezhetjük (és nevezi sok egyház vagy gyülekezet) a bérmálást, az elsőáldozást, a konfirmálást előkészítő foglalkozásokat. Mégsem hanyagolható el, hogy 55,5 %-a a jelen populációt reprezentáló 14–18 éveseknek, részt vett valamelyik egyház nagykorúsító szertartásán. Az oktatás, a bibliai ismereteket már nem mint szűz területet érinti, hanem elsősorban a tudás elmélyítése irodalmi megközelítésként történő bővítés, szélesebb látómezejű diákokat tud nevelni. Így választ, értelmezést nyer a harmadnyi egyáltalán nem válaszoló, akik valószínűleg nem vettek részt korábban semmilyen képzésben vagy elutasítják a vallást személyes okokból. Ezen már az oktatás, a Biblia, mint tananyag megkövetelése sem változtat. Ugyanakkor a tájékozatlanság vagy félretájékozottság kétélű marad. Az erre támaszkodó materialista vagy egyszerűen valláskritikai felfogást hiteltelenné teheti.

A Tomka Miklós által elemzett, 1987–88-ban készült KISZ Ifjúsági és Közvéleménykutató Csoport által végzett felmérésben még arra lehetett következtetni, hogy a vallási ismeretszint meglehetősen alacsony, mely megalapozta a vallásosság továbbadását. Az akkori felmérést – mely 1995 diákok, 14–29 éveseket kérdezett meg – nem lehet összehasonlítani e szerény meghatározott körülmények között (ipari város) elvégzett kutatással. Megállapítható azonban, hogy a vallásos, főként a bibliai ismeretek bővültek, mondhatnám népszerűsödtek a fiatalok (itt 14–18 évesek) között. A nem tudás a tárgyalt négy összetevő következtében – ahol az ötödik a szabad

gondolkodás, véleményformálás lehet – háttérbe szorult, bár még mindig nagy arányban képviseltetik. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy a kultúra az európai történelem és irodalom, művészet részeként ismét kezd elfogadottá válni az egyház, a vallás, a Biblia.

A hipotézisemben felvetett gondolat szerint a kutatás is bizonyította, hogy érezhetően megindult az érdeklődés a vallások iránt. Az egyházzal alkotott képet a tudás alakítja, s lassan háttérbe szorul a vele szembeni előítélet. Így valóban remélhetjük, hogy elfoglalhatja méltó helyét a fiatalok gondolkodásában.

II. A vallási, világnézeti háttér

A vallásos értékrend egyik legfontosabb része a család. A családi tradíció erősítette a vallási kötődést, hitet, tehát a vallási szocializáció legfontosabb intézménye a család. Kölsönösen erősítették egymást az évtizedek folyamán. A polgári társadalom alapját is jelentette a családcentrikus, önszerveződési szint és mint egyház és vallás. Anyját vallásosnak tartja a fiatalok 22,8 %-a, apját 10,9 %-a. Anyját kevésbé tartja vallásosnak 30,4 %, 39,1 %-a a megkérdezetteknek állítja ugyanezt az apjáról. Az 1985-ben készült felmérésből kiténik, amit Tomka Miklós is kiemel, hogy a férfiak nagyobb arányban tartják magukat vallásosnak, mint a gyermekeik. Az édesanyák mindig – mint általában a nők – magasabb arányban vallásosak, mint a férfiak. Így a 14–18 éves korosztály 31,5 %-a nem tartja anyját vallásosnak, míg 34,8 % mondja ezt az apjáról. Ez annyit jelent, hogy a mai fiatalok harmada nem otthonról kapott vallásos nevelést.

Ami az elmúlt évtizedekben előfordult, hogy valakit azért vontak felelősségre munkahelyén, vagy azért nem kapott béremelést, előléptetésben nem részesült, mert vallásos, templomba járó személy volt, az önmagában is gyanús. Ez a társadalomból védekezést váltott ki, mondván: „Senkire sem tartozik, hogy hívő vagyok-e vagy sem”. Ez a vallás szempontjából sem pozitív berögződés – Krisztus tanítása szerint: „Elmenvén azért tegyetek tanítványokká minden népeket”² – az egyház és a hívő lét lényege abban áll, hogy bizonyosságot tegyen tettekben és szóban a vallásos meggyőződésről. A bezárkózás, a *senkinek semmi köze hozzá* felfogás az egyház szemszögéből is negatív. Ugyanakkor a mai napig kihatása van, az emberek, még a hosszú ideig együtt dolgozók is ritkán nyilatkoznak egymásnak vallásos, nem vallásos gondolkodásukról. Mindez a családokra is rányomta a bélyegét, elkerülendő a kettős nevelést, otthon sem nyilatkoztak az egyházakról. Így fordulhat elő, hogy a fiatalok nem csekély hányada – közel tizede – nem tudja (eldönteni) vallásosak-e vagy sem a szülei. A megkérdezettek 13,0 %-a az anyjáról 10,9 %-a apjáról sem tudta vallásos-e vagy sem.

A fiatalok 98,9 %-ban meg tudták mondani, melyik egyház tagja az édesanyja, míg édesapjáról 94,6 % nyilatkozott. Természetesen ez tartalmazza a nem vallásos szülőket is, de a határozott válaszok szempontjából mindenképpen jobb az arány, mint a „Mennyire tartod vallásosnak szüleidet” kérdésnél. A határozatlan válaszok aránya 1,1 %. Ha hozzáadnánk azok számát, akik nem válaszoltak, csak 6,5 %-ot érnének el. Meg kell jegyezni, hogy akik nem válaszoltak – rendszerint édesapjuknál – csonka vagy vegyes családból valók, ahol éppen az édesapa hagyta el a családot.

„Mennyire tartod vallásosnak szüleidet?”

Válaszok	Anya	Apa
nem	31,5 %	34,8 %
kevésbé	30,4 %	39,1 %
igen	22,8 %	10,9 %
nem tudom	13,0 %	10,9 %

„Kitől hallasz vallásról?” A 14–18 évesek 53,3 %-a a nagyszülőktől hall a vallásról. A szülőktől csak egyötöde (21,7 %), testvértől, baráttól illetve rokon, ismerős révén 16,3–16,3 %-a értesül vallásról. 4,4 %-ban említették a televíziót, illetve a rádiót, 10,9 %-ban a tanárt és 11,9 %-ban a lelkészt, papot, hittanánt. A fiatalok 5,4 %-a vallotta, hogy senkitől sem hall. 4,3 %-a pedig nem válaszolt e kérdésre. Ez részben annak tudható be, hogy nem volt olyan, akitől hallottak volna vallásról. Így 9,7 %, egytizedük nem kapott vallási hatást. Ma, amikor sokan vélekednek úgy, hogy mindenhol vallásról lehet hallani. Az egyházak ismét uralják a társadalmat, szinte csak elzárkózás, elutasítás árán lehet elkerülni az egyházakkal való szembesülést. Mégis ez jelzi, hogy a társadalom egy jelentős részében a családi hagyományos vallásosság nyomtalanul eltűnt. A szülői láncszem kiesett, megszakadt a folyamatosság. A szűk család vallási nevelésben való aránya (21,7 %) nem áll messze a kortárs csoport szocializáló arányától (16,3 %). A szülői hatás mellett növekedhet, egyre jelentősebb válhat az egykorú társak, testvérek, távolabbi rokonok szerepe.

A kérdésre adott válaszokból az is kiderül, hogy szinte minden területen jelen van a vallásosság. Dominál a nagyszülők köre, de jelen vannak a tanárok (10,9 %) is akkora arányban, mint a pap, hittanár (11,9 %).

Biblia. Az egyházakban az empirikus ösztönzésen túl fontos szerepe van a tárgyi vallási szimbólumoknak. Ahogy a katolikus egyházban a hívők számára a *feszület* bír vallási tartalommal, s jelen kell lennie az igazi hívő lakhelyén, lakásán. A református, illetve a protestáns egyházakat hagyományosan *bibliás* felekezeteknek nevezték. Ezen egyházaknál a Biblia megléte illetve a reformátusoknál annak állandó és rendszeres olvasása tesz hívővé egy gyülekezeti tagot.

A megkérdezettek négyötöd része szerint van a családjukban Biblia (82,6 %). Saját Bibliája a fiatalok egyharmadának (33,7 %) van. Ez igazolja azt a tendenciát, ami az 1988-as felmérés alapján már látható volt. Akkor négy év alatt a duplájára emelkedett az arány. Azóta felendült a Bibliai-kiadás, mind az egyházi, mind a világi kiadók értelmet (üzletet) láttak a megnövekedett igény kielégítésében. Az iskolai tananyag sok éve tartalmazza a Bibliát, így ez jelentősen nem befolyásolhatta az újrafelfedezést. Az igény tápforrása a folyamat, mely ismét az általános műveltség részeként fogadja el a Bibliát. Így közelmúltbeli tapasztalataim alapján a Magyar Honvédség tisztjei között – mint ahogy a két éve lezajlott diáküntetésen (1995 október) is – gyakorta hivatkoztak Jézusra.

Korábban utaltam arra a kérdésre, ki minek tartja a Bibliát. Az adatok felidézéseként elmondom, hogy 23,9 % mondja irodalomnak, 23,9 % történelmi műnek, 57,6 % Isten beszédének. Vajon csak egyszerű tananyag el-sajátításáról van szó, az ismereteket firtató kérdésként fogták fel a válaszadók a tizenkilences feladatot vagy

ténylegesen ilyen nagyarányú (57,6 %) fiatal meggyőződéséről van szó. A választ más adatokkal való összevetés adhatja meg.

A huszonötös pontban a fiataloknak kellett befejezni a következő mondatot három lehetséges válasz kiválasztásával: „Szerinted az ember életét ... irányítod/ja.” A három válaszlehetőség: *Isten, sors, Te magad*. A kérdés jelentősége, hogy mindent kizáróan el kell döntenie a válaszadónak, melyik az a „hatalom”, amelyik befolyásolja az életét, vagy amelyikről vélelmezi, hogy irányító szerepe van az élete felett. A 14–18 évesek 34,8 %-a állította, hogy Isten irányítja életét. Nem jelent feltétlen Istenhitet, hiszen bármilyen rajta kívülálló, istenként tisztelt hatalmat szintén érthet alatta. Nem csak a keresztyén vallást jellemzi a monoteizmus. A történelem időskáláján előre haladva a legtöbb vallás eljut az egyistenhitre.

29,3 %-a szerint a sors meghatározó az életünkben. Ez lehet véletlenszerű, kiszámíthatatlan vagy eleve megírt, eldöntött irányítás, mely passzív elfogadást követel. Bizonyos természetfeletti hatalom ezt az elképzelést inkább jellemzi. Egy rajtunk kívüli álló erő, mely nem feltétlenül Isten, de mindenható, szintén lehet a sors.

A harmadik (*Te magad*) meghaladja 1 %-kal az istenhívőket is, 35,9 % gondolja azt, hogy saját kezében tartja életét. Látható, hogy élete urának (34,8 %) közel 20 %-kal kevesebb 14–18 éves tartja Istent, mint ahányan elfogadják azt a nézetet, hogy Isten beszéde a Biblia (57,6 %). Kizárva azt a nézetet, hogy valami általam el nem fogadott, létezőként el sem ismert hatalom írásos megnyilvánulása a Biblia. Azt a konzekvenciát vonhatjuk le az adatokból, hogy a megkérdezettek egyötöde Istent magától független tényezőként könyveli el. Inkább következtet Isten léte, szükségszerűnek tartja létét, semmint személyes lényként hisz benne.

Isten – Krisztus – Túlvilági élet. A dogmatika a hitvilágra vonatkozó összetett tanítás. Az egyházak történelme során felépülő rendszer, mely megfogalmazza az egyházi felfogást. A hívők körében ez a rendszer már korántsem épül fel teljes mértékben. A hit keveredik az egyéni értékrendszerrel, felfogással, belső lelki tulajdonságokkal. Így nem feltétlenül beszélhetünk *hitrendszer*ről, de egyértelmű rendtelenségről sem. Nem lehet tehát logikát keresnünk a hit, Krisztus személyének megítélésé és a túlvilági életről alkotott kép között. Annál is inkább, mert ez a kérdéscsoport mind a vallásos hit, mind a jelen felmérés vízválasztója is.

„Hisz-e Istenben” kérdésre 59,8 % válaszolt igenel. E kérdésnél az Istenbe vetett hitet firtató klasszikus vallásos kérdést tettem fel a középiskolásoknak. Lehet, hogy a kérdés általános volta miatt a válaszadókat két csoportra bonthatjuk:

1. Vallási értelemben Istenbe vetik bizalmukat, esetleg életük értelmének tartják a hitet.

2. Akik szükségét érzik Isten létének, s elfogadják azt az állítást, hogy létezik. Nem biztos, hogy hisznek is mindenhatóságában, sőt esetleg életüktől független tényezőnek fogják fel.

A megkérdezettek több mint egynegyede, 27,9 %-a bizonytalan, néha hisz, néha nem. Bajban, vészhelyzetekben, nagy családi vagy egyéb konfliktusok idején szeretnék, ha lenne és közbe is avatkozna jótékony nagyapó mintájára. Nem utasítják el, de nem is fogadják el létét,

viszont nem tartják haszontalannak létével foglalkozni. Általában ilyen forrásból táplálkoznak azok az elképzelések, melyek szerint szükség van az egyházakra a szegényeknek, elesetteknek, lelkiileg megfáradtakkal. Az egyház és vele együtt a vallás a társadalom lelki éhségét hivatott csillapítani.

A 14–18 évesek 11,9 %-át nem foglalkoztatja, illetve szintén 11,9 %-a utasítja el az Istenbe vetett hitet.

Összesítve azt lehet mondani, hogy a fiatalok többsége elfogadja Isten létét, akár vallási meggyőződés, akár szükségszerűség alapján. Egy jelentős réteg (27,2 %) szükségesnek találja Isten létét, de ez semmiképpen sem elmélyült kapcsolat az egyházzal. Belátja az egyházak hasznos voltát, de lényegesen szűkebb területen látja funkcióját a valóságosnál. Végül saját életvitele szempontjából nem tud mit kezdeni Istennel egy igen tekintélyes csoport (23,8 %), akik elutasítják vagy nem foglalkoznak a kérdéssel.

Bizonytalan kérdésnek tekinthetjük a Jézus Krisztus megítélésével kapcsolatos kérdést. A szocializmus idején a kitalált személyre helyzeték a hangsúlyt, s az iskolai tananyagban sem szerepelt a vallás vagy egyház, csak mint a nép ópiuma (Marx). Később a szabadság szele megérintette a tantervet is, s a 80-as években megjelent a tankönyvekben a keresztyénség, mint vallás. Ezzel együtt Krisztus történelmi személyiségként való kiemelése volt a jellemző. Ezek ismeretében talán meglepő, hogy a megkérdezettek 76,1 %-a állította, hogy *Isten fia*. A korábbi terminus szerint, mint *érdekes történelmi személyt* 17,4 % fogadta el, végül a ma már elfogadhatatlan *kitalált személynek* tekintette Krisztust 7,6 %. Krisztus történelmi létének bizonyítékai egyértelműek – mindenki által elfogadhatók. Az ellenkező vélemények esetében tájékozatlanságról van szó, illetve ezek vallási egyházi terminológia értelmében vallásosak sem lehetnek.

A hitrendszer legsebezhetőbb pontja nemzetközi adatok szerint a túlvilági élet. Ezt gyakran még a hívők sem tisztázzák magukban, s ha közvetlen környezetükbe vetődik fel a kérdés egy családi tragédia vagy csak egyszerű beszélgetés révén, ők sem tudnak határozottan állást foglalni. Ez az a pont, ahol a józan ész mindig ellenszegül az érzelmeknek vagy fordítva. Vajon mi történik velünk, ha elmegyünk ebből az életből.

Szinte mindenki felvetődik előbb vagy utóbb a gondolat: „Szerinted létezik túlvilági élet?”. Nem tartom szükségesnek egy esetleges „nem tudom” válasz beiktatását.

A vélemények nem is annyira polarizáltak, mint várnánk, s a fiatalok hisznek – mint látni fogjuk – a túlvilági életben vagy az újraszületés lehetőségében. A megkérdezettek 40,2 %-a elfogadja a túlvilági életet. Ezzel szemben csak 21,7 % tagadja, szerinte „a halállal vége mindennek”. Közel egyharmada (31,5 %) mondja, hogy újraszületünk. E napjainkban is divatos reinkarnáció-felfogás kétélű dolog. A keleti vallások igen népszerűek kis hazánkban, de Európában és az Egyesült Államokban is. Ígéretes, egzotikus vallások ezek, melyek kielégítik az emberek misztika iránti igényeit. Vajon miért elfogadhatóbbak ezek, mint a racionális keresztyén egyházak hittételei, melyekben legalább annyi misztika van, mint távoli tájak vallásaiban. Nem könnyebbek vagy humánusabbak ezek a vallások (lásd Iszlám). Mások a racionális ész

egyöntetűen kikapcsolják (lásd a Hinduizmusból kinőtt Krisna tudatúak közössége). Mindezek ellenére, mi vonzza az embereket ezen vallási irányzatok felé?

Általában akik egy-egy keleti misztikus vallást preferálnak, nagy többségében csak a számukra legpozitívabb tanételeket ragadják ki és gyűjtik össze a legkülönbözőbb hittanokból: Így egyik vallásnak a követelményeit sem töltik be maradéktalanul, ezzel szemben saját, egyéni „testre szabott” hitet hoznak létre. Európában növekszik azok száma, akik a keresztyénséget a buddhizmussal, hinduizmussal kívánják ötvözni. Emelkedik azok tábora, akik nem összehasonlító, hanem szinoptikus vallástudományról beszélnek.

Ugyanígy kerül az európai ember gondolkodásába a reinkarnáció, feledve több negatív tényezőt is. Egyrészt a reinkarnáció, azaz az újraszületés a földön, nem jutalom, hanem büntetés. A jutalom a valódi túlvilági élet, esetleg szent megsemmisülés. Másrészt az újraszületés a kasztrendszer szoros része, mely az ember születésekor determinálja társadalmi helyzetét.

Mindezt csak azért írtam le, mert a 92 kitöltött kérdőív közül mindössze egyetlen gimnazista lány értelmezte (helyesen) a reinkarnáció tanát. A reinkarnáció inkább az újjászületéssel szemben egy megfoghatóbb opposzió, mely lehetővé teszi a nehezen elfogadható túlvilági élet és a legradikálisabb vélemény, a túlvilági élet elutasítása közötti átmenet képviselését.

Jelen kérdéskörben tárgyalhatjuk azokat a véleményeket, melyek a harmincnégyes feladatra kapott válaszok alapján körvonalazódtak. Önmagában ezt nem lehet értékelni, kiragadva az összefüggésekből, gyakorlatilag semmilyen információt nem hordoz. Az összefüggést az Istenbe vetett személyes hit adatai jelentik (lásd I. táblázat). E szerint nézzük, hogyan feleltek 14–18 évesek arra a felvetésre: „Szerinted létezik Isten függetlenül attól, hogy az emberek hisznek-e benne?”

A megkérdezettek 47,8 %-a válaszol igennel. Ha emellett megfigyeljük, hogy 59,8 % hisz Istenben, rögtön szembeötlik az ellentmondás. 12 % különbség mutatkozik az Istenben hívők és azok között, akik szerint függetlenül az emberek hitétől létezik Isten. Érdekes megvizsgálni azokat, akik korábban hívőként közeledtek Istenhez, egy kontrollkérdés alkalmával elbizonytalanodnak. A kérdőívekből azonban kiténik, hogy azok, akik előzőleg az Istenhit mellett foglaltak állást 12 %-uk a „Szerinted létezik Isten függetlenül attól, hogy az emberek hisznek benne?” kérdés láttán elbizonytalanodva a „nem tudom a választ” jelölték meg. Ez az arány 32,6 %. Egyetlen esetben sem fordult elő, hogy nemmel válaszoltak volna olyanok, akik „hisznek Istenben”. „Nem” választ (18,5 %) azok adtak e kérdésnél, akik végképp tagadják Isten létezését, amely arány meghaladja a korábban istentagadók arányát (11,9 % „nem” a „Hiszel Istenben?” kérdésnél).

A következő kérdések látszólag a fiatalok jövőbeni terveit kutatják: „Szeretnél hívő életet élni?” illetve „Vallásosan nevelnéd a gyermekedet?” (lásd II. táblázat). Az első kérdésre 25 % válaszolt igennel, 43,5 % nem tudja, 28,3 % elutasítja a hívő létet. A második esetben 29,3 % igennel, 22,8 % nemmel válaszolt és 46,7 % nem tudja a választ. Mint látjuk a bizonytalanok igen nagy arányban vannak ezeknél a kérdések

nél. Valóban, bizonyos fokú érettséget, határozottságot követel a megkérdezettektől. Talán ez elvárható a majdnem felnőtt 14–18 éves korosztály többségétől.

Az adatokat értelmezve láthatjuk, hogy többen nevelnék vallásosan gyerekeiket (4,3 %), mint ahányan maguk is részesednének az egyházi tanításban. Ha valaki szülőként gondolkodik, s általában a szülők nem akarnak rosszat gyermekeiknek, inkább a legjobbat, minden jóból a legtöbbet szeretnék átadni, megmutatni. Vajon azok a fiatalok, akiket most hívtam fel a szülőként való gondolkodásra, hogyan vélekednek erről? Maguk számára elkönyvelték a vallástalanságot, de az utódoktól nem akarják majd megtagadni?!

25 %-a a 14–18 éves középiskolásoknak tekinti pozitívnak a vallást a saját maga számára, s csak 4,3 %-kal vannak többen azok, akik a gyermeküknek is fontosnak érzik a vallásos értéke ismeretét, esetleg vallásos életet. A keresztábrázlatból kitűnt, hogy a 92 megkérdezett 15,2 %-a válaszolt mindkét kérdésre igennel. Egyértelműen jó véleménnyel vannak a keresztyénségről, mint vallásról.

11,9 % nem biztos abban, hogy maga vallásos életet szeretne élni, de biztos abban, hogy vallásosan nevelni szeretné (esetleg egyházi szinten: gimnázium) cseméjét. Ők azok, akik nem meggyőződéses hívők, talán egyáltalán nem hívők, de elismerik a vallás, a vallásos nevelés jelentőségét.

A harmadik csoport azoké, akik az első kérdésre igennel feleltek, de a másodikra bizonytalan „nem tudom” választ adtak (8,7 %). A fiatalok ismerve, nem ismerve a vallás tanításait, nem akarják meghatározni (ráerőltetni) gyerekeik valláshoz való viszonyát. Liberális nevelés címszó alatt nem ismertetik velük a választási lehetőségeket. Vesztélyes, hiszen később éppen az utód tehet majd szemrehányást anyjának, apjának a hiányért. Ezzel ellentétes elképzelés szinté lehetséges: Miszerint a most megkérdezettek 8,7 %-a nem biztos a vallásosság, a bibliai alapú, egyházi közreműködéssel folytatott nevelést illetően.

Rendelkezésre állnak egy klasszikus – konzervatív – berendezkedésű társadalom tizenévesei köréből kapott adatok.³ Nagy-Britanniában a megkérdezettek 57 %-ának meggyőződése, hogy a vallásos nevelés hasznos jövőbeni gyermekei számára. Ugyan hazánkban egy ipari városban csak a felét éri el az angol aránynak, a két ország oly sokszor összehasonlított – történelmi, gazdasági, társadalmi, gondolkodásbeli – körülményei teljes mértékben különböznek.

III. A vallásgyakorlatra vonatkozó kérdések

Amikor a vallásgyakorlatról beszélünk, a következő kategóriákról szólhatunk:

- Keresztelés – hittanóra
- Keresztelés – vallástétel összefüggései
- Templomi istentisztelet látogatása
- Bibliaolvasás
- Imádkozás

Keresztelés – hittanóra. A megkereszteltek aránya 1988 óta emelkedhetett, mégis egy ipari városban meglepő eredményre jutottam erre irányuló kérdéssel. A 14–18 évesek 76,1 %-a azt állítja, hogy részesült a keresztségben. Ötödük 21,7 % nem és 1,2 %-a nem tud

róla. A keresztelés az egyházban az első fogadalom arra nézve, hogy a szülők és keresztszülők vallásosan nevelik és neveltetik gyermekeiket. A háromnegyedes arány tekintélyesnek nevezhető, ha összehasonlítjuk egy 1988-as felmérés adataival, mely szerint a szülők gyermekeiket 63 %-ban tartották a keresztség alá. A korábbi 88,6 %-os arány mutatja, hogy csak hullámvölgyről volt szó, bár még mindig nem állt vissza a korábbi keresztelési arány. Ezt a tendenciát egyházi források szintén megerősítik. A rendszerváltást követő vallásos fellendülés hanyatlóban van. Úgy tűnik a presztízs-templomba járás megszűnik és ismét a közösségépítés, hívők egymást segítése kerül előtérbe.

Visszatérve a keresztelés rítusához, vallási szempontból ez fogadalomtétel a vallásos nevelésre, melyet a szülők mellett erre külön felelős keresztszülők is megerősítenek. Ez a nevelés, fogadalom egy életre szól, s nem csak arra a délelőttre, amikor megtörténik a keresztségbe való megáldás.

A hittanórára több évig járók aránya a 14–18 éves korosztály körében a következőképpen alakult: 41,3 % sohasem vett részt, 18,5 % rövid ideig, 38,0 % több évig járt hittanórára.

Ha összehasonlítjuk a megkereszteltek és hittanórára több évig járók arányát (a különbség: 38,1 %), feltűnik, milyen nagy számban tekintik semmisnek a szülők, keresztszülők korábbi, adott szavukat. A megkeresztelt ifjak szüleinek 50 %-a feledte korábban adott szavát.

Keresztelés – vallástétel összefüggései. Egyházi szinten a nagykorúsítás 13 évesen történik. Ennek keretében az ifjak a gyülekezet vagy presbitérium előtt beszámolnak tudásukról. A katolikus egyházban ez két lépcsőben történik: elsőáldozás, majd bérmálkozás. A protestáns egyházakban a konfirmáció jelenti a nagykorúsítást.

A megkérdezettek 27,2 %-a volt elsőáldozó 20,7 %-a bérmálkozott, 7,6 %-a konfirmált. Az arány jellemzi a katolikusok és protestáns lakosság megoszlását. A 14–18 évesek 39,1 %-a vallja magát katolikusnak, 7,6 % reformátusnak, 4,3 %-a evangélikusnak és 1,1 % az unitáriusok aránya. Látható, hogy a megkereszteltek egy jelentős része nem vallja magát vallásosnak, és így a felekezeti hovatartozást sem tartja publikusnak.

Az egyházak szemszögéből nem lenne szükséges megerősíteni a hittanra való beiratkozást vagy az egyházi nagykorúsítást. Ez a kereszteléssel egy folyamat, ahol nem feltétlenül a hívővé nevelést, de a vallási értékekkel való megismertetést jelenti a hittan. Az egyházi nagykorúsítás ezzel szemben a későbbi életfordulók egyházi megáldását is lehetővé teszi. Hiszen a fiatalok 36,9 %-a (1988.) köt házasságot az Úr házában. Mint látjuk a keresztelés társadalmi konvenció, ugyanakkor az ezt követő vallásos alkalmak, hittanóra, bérmálás/konfirmáció a kontinuitást biztosítja az egyház ügyeibe való beavatásban.

Összefoglalva a megkérdezettek 76,1 %-a van megkeresztelve. Hittanon a diákok fele (56,6%) vett részt, s hasonló arány látható, ha az elsőáldozók, bérmáltak és konfirmáltak arányát együttesen nézzük (55,5 %). Akik az egyházi oktatásban, vallásban eddig a pontig eljutottak, rendszerint vállalják gondolkodásukat, meggyőződésüket.

A vallási, egyházi hovatartozás adatait összeadva az előzőekhez hasonló százalékarányt érünk el (54,3 %). A megkereszteltek közül 20 % fiatal nem foglalkozik

többet az egyházzal vagy szülei nem vezetik be a vallásos értékek világába.

A templomi istentisztelet látogatása. A fiatalok 10,9 %-a jár hetente, 8,7 %-a havonta, 30,4 %-a nagyobb ünnepeken, 40,2 %-a volt már életében templomi istentiszteleten. Az adatok értékelésekor figyelembe kell venni, hogy szokásról van szó. Ez a templomok kapujában mérve esetleg eltérhet, alulmaradhat a jelenlegi arányhoz viszonyítva. Hiszen a templomba járás nem mindig a személyes vallásosság megmutatkozása, jelenthet családi, falusi, községi szokásokhoz való igazodást.

A heti, illetve havi rendszeres templomba járók alig érik el vagy haladják meg a 10–10 %-ot. A katolikus egyházban az tekinthető hívő, vallásos embernek, aki heti rendszerességgel részt vesz a mise alkalmain. Nem vehetjük össze ugyanakkor a többi egyház esetében a rendszeres közösségi alkalmon való részvételt a hitélettel. Ez a követelmény a katolikus egyházra jellemző. Protestáns egyházaknál elvárás ugyan a rendszeres részvétel, de nagyobb hangsúlyt fektetnek a bibliaolvasási szokásokra.

Ha összevetjük a magukat katolikusoknak vallók 39,1 %-át és a felekezettől függetlenül rendszeresen templomba járók 10,9 %-át, kitűnik, milyen kis arányban vannak azok, akik komolyan veszik hitüket. S e hetente a közösségi alkalmon résztvevők között más felekezettiek is vannak.

A 14–18 évesek 30,4 %-a nagyobb ünnepeken vesz részt istentiszteleten. A politikai, gondolkodásbeli változások társadalmi szokások átalakulásához vezetnek. A munkaidő kötetlenné válik, az aktív népesség szép számmal addig dolgozik, míg munkáját el nem végzi. Kezdenek eltűnni az éles határok, pihenő nap és munkanap között. Egyre több az ideges, kimerült ember, aki nem tudja hétvégéit pihenéssel, családjá körében tölteni. Túl a kapitalizmus ilyen negatív hatásán, átalakulóban van a társadalmi szokások rendje. A hétvégék beépülnek a tervezésbe, s lassan az ünnepi alkalmak veszik át a vásárnapok szerepét. Az életritmus felgyorsulásával a régen vasárnapi templomba járók ma már csak a nagyobb ünnepek rendszerességét veszik fel szokásként. Még az ünnepi istentisztelet, illetve mise látogatás is több, mint gyermekkori emlékek, népi tradíciók ápolása. A háttérben a résztvevők lelke mélyén egyfajta vallásosság felé fordulást jelent.

Bibliaolvasás. A protestáns egyházaknál – főként a reformátusságra mondják, hogy bibliais nép – a Szentírás olvasása határozza meg a hívőt. A mai középiskolai ifjúság 4,3 %-a olvassa rendszeresen, 64,1 %-a néha, 30,4 %-a soha a „könyvek könyvét”. A 4,3 % rendszeres bibliaolvasó megoszlása a következő: 2,1 %-a református, 1,1 %-a katolikus és mintegy 1,1 %-a, aki nem tartja magát vallásosnak. A felosztás a százalékok ellenére érezhetően és megdöbbentően alacsony. Az előző részben kifejtettem a katolikus szempontú arányok negatív következtetéseit és az a protestáns egyházaknál sem áll másképp. A 13 % unitáriust, evangélikust, reformátust összehasonlítjuk a 4,3 % valóságban 2,1 % rendszeres protestáns bibliaolvasóval, akkor szembeötlik, hogy milyen kis lélekszámmal az a kör, akik komolyan veszik vallásukat.

Másrészről szép eredménynek tekinthetjük, hogy 64,1 %-a a mai 14–18 éveseknek néha kinyitja a Bibliát. Látva az Ó- és Újszövetség nagyarányú ismeretét (50,0 %,

42,2 %) a Biblia tiltott könyvből, tabu témából átlépett a fiatalok érdeklődésének körébe. Ki irodalmi, ki történelmi szemmel, de van aki hívőként olvasgatja azt az írást, mely valóban az emberiség kulturális értéke, a műveltség része.

Imádkozás. A mai középiskolások 22,8 %-a rendszeresen, 36,9 %-a néha, 30,4 %-a sohasem imádkozik. A fiatalok nagyobb aránya kulcsolja össze kezét (59,7 %), mint ahányan gyermekkorukban imádkoztak (56,5 %). Tehát a gyermekkori szokás nemhogy megkopna, még többen könyörögnek Istenhez.

Az Istenben hívők aránya 0,1 %-kal haladja meg a rendszeresen vagy néha imádkozók számát. Mindenképpen olyan valakihez szól az imádság – még ha néha és nem feltétlenül rendszeresen is – akinek létezését a fiatalok többsége elfogadja.

A gyermekkorban imádkozók aránya (56,5 %) meghaladja a vallásosnak mondott szülők arányát. Vajon akkor a szülők vagy egyikük még vallásos volt? Vagy az imához nem kell feltétlenül vallásosnak lennie? Viszont a csak gyermekkorban imádkozók aránya igen csekély, 8,7 % volt. Ennyien már nem imádkoznak, s ehhez kapcsolódik a 11,9 %, akik nem emlékeznek gyermekkori imáikra. Talán itt érezhető a nagymamák szerepe, akik szeretik megtanítani kisunokáikat az imádságra, mint a „Miatyánk”.

A gyermekkori emlékeke alapján tehát elmondhatjuk, hogy a fiatalok egy része igen nagy százalékban imádkozott gyermekkorában, s ezek közül 8,7 % véli haszontalannak ebbéli szokásait felnőtt korban. A nagy többség, a rendszeres és esetleges imádkozók tábora százalékos összetétele tovább nőtt felnőtt korra (56,5 %ról 59,7 %-ra).

Összefoglalás. Összefoglalva a megkeresztelték negyede nem kap a további élete folyamán (14–18 éves korig) vallásos nevelést. Az egyház szemszögéből ez a kereszt-szülők, illetve a szülők ígéretének megszegése, ezek a keresztelés és hittanos életkor közötti intervallumban elvesznek az adott egyház számára. Ellenben azok, akiket a szülők vagy más rokon, ismerős elvisz újra az egyházba, az ünnepélyes nagykorúságig megismerkedhet a vallásos értékekkel. Tudással és ismeretekkel megalapozva hozhat döntést, talált-e valami vonzót a vallásos hívő életben vagy a „köszönöm ebből ennyi is elég” kijelentéssel háttat fordít az egyháznak. Mindazonáltal nem tűnik el nyomtalanul a gyermekkori vallásos nevelés. A nagy életfordulók idején nemcsak a tradíció, esetleg a divat miatt, de viszsztatémek az egyházhoz. A megkérdozettek közel fele 13 évesen meghozhatja a fent leírt döntést, de vajon utána miért esik vissza 10 %-ra a rendszeres templomba járók aránya? Lehetséges, hogy az egyházi vagy szülői szigor-nak engedve vesznek csak részt a fiatalok a konfirmálás-on, illetve a bérmálás-on? Hiszen az egyház nem engedélyezi a templomi esküvőt, míg a fiatalok alapvető vallásos nevelésben nem részesültek. Már korábban, a középiskola megválasztásakor hátrányba kerülhet az a kisdíák, aki nem vett részt ezeken a szertartásokon. Egy-egy jobb nevű egyházi gimnázium ma már megköveteli, mert megkövetelheti a konfirmáció, vagy a bérmálás mellett a lelkészi ajánlást. Ez utóbbinak szintén feltétele az aktív részvétel a gyülekezeti életben.

Vajon a szülők előrelátásáról beszélhetünk, vagy itt is a vallás elutasításáról, esetleg a sokak által hangoztatott egyház elutasításáról van szó?

Az istentisztelet látogatása és a bibliaolvasás – felekezetenként különböző – de méri az igazán hívő, vallásos fiatalok arányát. E szempontból a 10,9 %-os rendszeres heti templomba látogató és a 4,3 %-os rendszeres bibliaolvasó igen szerény számú fiatalok takar. A hívők mértéke a 14–18 évesek körében a valóságban meghaladhatja az általam kapott eredményt. A különbség magyarázata abban rejlik, hogy a vasárnapok szerepét a nagyobb ünnepek veszik át. Felgyorsul az életritmus. Így az ünnepnap templomba járás 30,4 %-a érhetővé válik. Ugyanúgy válik világossá azok aránya, akik nem rendszeresen olvassák a Bibliát (64,1 % néha).

IV. A közvélemény

A közvélemény, mint a fiatalság nyitottságát vizsgáló kérdéscsoport sok nyitott problémát hozott a felszínre, megosztva az ifjúságot. A kérdőív keretei nem tették lehetővé, hogy mélyebben belemerüljünk az itt polarizálódott válaszok mértékébe.

Az adatokat látva meggyőződtem, hogy e kérdések körében szükséges lenne mélyre hatoló interjúk készítése. Oly sokan, oly sokszor beszélnek akár egyházi, akár világi szemszögből nézve a fiatalságról a fiatalság nevében. Úgy érzem, hogy az itt közlendő adatok önmagukban is elgondolkodtathatnak bennünket, s indokoltá tennék részletesebb megvizsgálásukat is nagyobb körben, a diákság szélesebb rétegét fogva össze. A kérdéskörben az egyház-szociológiai tanulmányoknál elengedhetetlen értékvizsgálat is szerepel.

Az első általam tárgyalt kérdés így hangzik a kérdőívben: „Véleményed szerint mi jellemző a vallásra?”, melyre a megkérdezettek hat előre megadott feleletlehetőség közül választhattak. A fiatalok megítélése szerint a vallás 58,2 %-ban „a bajban vigaszt nyújt”. A megkérdezettek 17,4 %-a vélte úgy, hogy az élet értelme a vallás. Csak 7,1 % szerint nincs szükség rá, s ugyanennyien vélekednek hasonlóképpen negatívan, „csak gyámoltalanoknak való”. Elenyésző mértékben, de továbbra is jelen van az a vélekedés: „tudatlanságban tart”. A történelmi egyházakra nézve ez a megállapítás nem állja meg a helyét, mert a keresztyénség sok ismeretre támaszkodó, műveltséget igénylő és műveltséget adó vallás. Természetesen vannak intellektuálisan kevésbé igényes vallások. Vajon akik a vallásról ilyen negatívan vélekedtek, e kisebb csoportra gondoltak, vagy az egyházakkal szembeni ellenvéleményüket, fenntartásaikat fogalmazták meg?

Mindössze 1,0 % szerint akadályozza az életörömet a vallás. A kérdést szét kellene választani, bár elképzelhető, hogy a fiatalok sem határolják el kellőképpen, hogy melyek azok a tulajdonságok, melyeket az egyházra mint intézményre és melyek azok, melyeket vallásra vonatkoztatnak.

A vallásról a többség azonban pozitívan vélekedik. A legtöbben a vallás funkciójának a vigasztalást tartják, ahogyan hipotézisemben is megfogalmaztam, baj idején többen fordulnak az egyházhoz, s vannak, akik csak ekkor találnak vissza a valláshoz. 17,4 % állítja, hogy az életnek értelmet ad. Meglepően magas az arány a rendszeres hívő életet élők (istentisztelet látogatás, bibliaolvasás) számarányához viszonyítva. A hívő életet a keresztyén vallási

ritusok tükrében vizsgáltuk, mely jogosnak is tűnik. A „vallás az élet értelme” kijelentéssel egyetértők (17,4 %) 93,7 %-a arra a kérdésre: „Melyik vallást tartod a legvonzóbbnak” a keresztyénséget jelölte meg, s csak 6,25 % nem tette le voksát egyik mellett sem. A vélemények ilyen túlnyomó pozitív kiütkezésére értelmezhető a korábbi elítélő megbélyegzés elleni tiltakozásként. Elfogadottabbá vált az egyházak jelenléte a polgári társadalomban. A baráti, iskolai közösségek is jobban elismerik, maguk közül nem rekesztik ki az ún. „templomos” ismerőseiket.

A vallást e két véleménnyel jellemzők által egy másik kérdésnél legvonzóbbként említett vallások százalékos aránya:

	nincs szükség vallásra	az élet értelme
keresztyénség	28 %	93,70 %
buddhizmus	42 %	–
egyik sem	28 %	6,25 %

Akik negatívan ítélik meg a vallást

– 7,1 % csak gyámoltalanoknak való

– 7,1 % nincs szükség rá

– 6,1 % tudatlanságban tart

– 1,0 % megakadályozza az életörömet.

Összességében 21,3 %-a a megkérdezetteknek. Vajon valóban negatív tapasztalataik voltak vagy egyszerű ismerethiányon alapuló előítélet, elutasítás jelentkezik a mai középiskolások egyötödénél?

A harmadik leggyakrabban említett vélemény szerint nincs szükség vallásra. Az ezt a választ adók kettőötöde (42,9 %) ugyanakkor a buddhizmust említi meg legvonzóbb vallásként. Valószínűleg következtelenül a keresztyén vallás hibáit, tévedéseit ismerve tiltakoznak. A távoli mindig jobb, a külföldi mindig tökéletesebb elv érvényesül itt a gondolkodásban. Elutasítják a keresztyénséget. Az okok között szerepelhet az a „Pálfordulás”, mely az elnyomásból kiszabadulva domináns társadalmi tényezővé tette a keresztyén egyházakat. Az egyre többször megjelenő vallási hatás talán irritálhat olyanokat, akik nem kötelezték el magukat az egyházak, a vallás mellett.

Az egyházi közösségek számára figyelmeztetés, hogy a 14–18 éves fiatalok egyötöde továbbra is elvből utasítja el az egyházakat. Szükség lenne a vallás értékeinek még szélesebb körű megismertetésére.

E kérdéskörben a vallásszociológiai tanulmányoknál elengedhetetlen értékvizsgálat szerepel. Az első kérdésnél a három legfontosabb értéket kellett megnevezni a tizenkét lehetőség közül. Ezek között családdal, egyéni karrierrel, tudással, vallással és a fiatalok körében általános értékekkel kapcsolatos fogalmak szerepeltek. Az értékelést megnehezítette, hogy többen kifogásolták a szorosan megszabott választási lehetőséget. Nézzük az eredményeket:

Első pillantásra a III. számú táblázatból feltűnik az *első helyen* a megkérdezettek közel kétharmada (64,1 %) a boldog családot említi legfontosabb értéként. Nagyságrenddel kisebb a másik hasonló érték (5,4 %), a béke. A békét a *második helyen* 35,9 %-kal szintén legtöbben említik, s a *harmadik helyen* említi a fiatalok további 21,7 %-a. Szinte nincs olyan megkérdezett, aki ne említette volna a három hely valamelyikénél a békét vagy a boldog családi életet.

Sajnos a béke utáni vágy semmiképpen sem jelenti, hogy a családi harmónia lenne érvényes a mai családok többségére. A feszült légkört, diszharmóniát a gyerekek érzik meg elsőként. Éhezi, szomjúhozzák azt a békét, ahol a napi rohanás, iskolai feszültség után megpihenhetnek. Ahol érezhetik azt a biztos hátteret, melynek tudatában a tág világ felfedezhetővé lesz. Ahonnan nap mint nap újult erővel lehet leküzdeni az akadályokat, s aminek hiánya a következő nemzedékre is rányomja bélyegét.

Általánosságban elmondható, hogy a pénzkeresés, a hajsza, a napi ellentétek, feszültségek hazavitele és otthoni kitöltése jellemző a mai családokra. Ennek mind családpolitikai, mind pszichológiai következményei vannak: az otthonról való elmaradás, a növekvő szülő-gyermek ellentét. Vajon megéri? A fiatalok értékrendjéből kiténik, hogy az anyagi jólétet *első helyen* 5,4 %-a, *második helyen* 8,7 %-a, *harmadik helyen* mindössze 4,3 %-a említi. Természetesen ez nem jelenti sem azt, hogy általában nincsenek anyagi gondjai a magyar családoknak, sőt. Továbbá azt sem, hogy a fiataloknak mellékes az anyagi háttér megléte vagy hiánya. Az értékskálából kiolvasható, hogy a boldog családi létet, a békét maguk körül magasabbra értékelik, mint az anyagi biztonságot. Teszik mindezt olyan gazdasági háttérrel, mint a bányákra épülő Tatabányán. A munkanélküliség Komárom-Esztergom megyében kimagaslóan nagy.

A megyeszékhely, mint ipari város még nem állt talpra, bár megkezdődtek a kanadai-német beruházások. A tudás, a tanulás sajnos szintén alacsony értéket mutat, mindhárom helyen: *első*: 4,3 %, *második*: 8,7 %, *harmadik*: 9,8 %-a a megkérdezetteknek tartotta lényeges elemnek. Talán ez tükrözi a társadalom felfogását is, hiszen az ügyeskedőké a lehetőség az érvényesülésre. Egyre kevésbé lényeges elem a meggazdagodáshoz, néha már a tisztességes élet fenntartásához sem az.

A hitet aránylag sokan tartják fontosnak; Az *első helyen* 6,5 %-a, a *második helyen* 13 %-a a megkérdezetteknek. Amint már láttuk a 14–18 évesek 59,8 %-a hisz Istenben. 64,1 %-a a családi békét tartja a legfontosabb értéknek az életében. Vajon a hitet milyen célból említik ilyen nagy arányban? Véleményem szerint a hit, a vallásosságra, a biztos kapaszkodóra, háttérre utal. A hit minden helyen a második leggyakrabban választott értéként szerepel. Az egyház, a vallás tehát egyet jelent a biztos irányító fátylával.

A szerelem fontossága csak a harmadik helyen jelenik meg, de akkor a diákok 27,2 %-a szerint fontos az életben az érzelmi kötődés, a szerelem. Ez érthető, elsősorban életkori sajátosság, melynek mély elemzése a pszichológia körébe tartozna inkább. A szerelem mégis tartalmaz biztonságra vágyakozást. Önállóság, a családtól független társ létezése, aki közelebb áll hozzá, mint az egykori baráti kör.

Összefoglalva a 14–18 évesek értékvilágának vizsgálatát, elmondhatjuk, hogy a hipotézisemben is felvetett gondolat látszólag nem érvényesül Magyarországon. Ahogy akkor leírtam, nyugat-európai kutatás szerint a második világháborút követően az első generáció első számú célkitűzése az anyagi jólét elérése volt. A mai nyugati fiatalok ugyanebben a társadalomban a lelki értéket helyezik előtérbe. lelki béke, harmónia a világban, mély emberi kapcsolatok.

Ezzel szemben Magyarországon – igaz nem háborús viszonyok után, de a szabadság szelét, a korlátlan lehetőségét most érezhette igazán a társadalom minden tagja – a belső, lelki értékeke, a családon belül harmónia vált azonnal fontossá. S ezt a középiskolás ifjúság értékrendje alapján lehet megállapítani. A megkésetttség, az előttünk járó külföldi államok társadalmának követése nem érvényesül e téren.

Érdemes megvizsgálni a szülők értékrendjét, hiszen nagymértékben meghatározza az utókor értékvilágát, mint azt láthattuk a vallási, világnézeti háttér tárgyalásánál. (Lásd IV. sz. táblázat.)

Mivel a szülőket nem lehet közvetlenül elérni a kérdőíves vizsgálat keretében, másrészt fontosabb a lefolytatott vizsgálat szempontjából a fiatalok megítélése a szülők értékvilágáról, ez utóbbi kérdést tettem fel: „Szerinted szüleid melyik hármát választanák ki?” kapcsolódva az előző értékskálához.

A diákok 79,3 %-a szerint édesanyjuk a boldog családi életet választaná *első helyen*. Ez mértékben még a fiatalokét is meghaladja, míg az édesapáról csak 63 % mondja ugyanezt az *első helyen*. Valóban a családban az édesanyák, a nők törekednek békére, egyetértésre, még azon az áron is, hogy sokszor ők engednek. Általában a családi béke záloga, s gyakorta a lelki gondozó, családi viták esetén a „villámhárító” is az anya szokott lenni. A férfiak határozottan kitaranak az álláspontjuk mellett, ritkán és nehezen engednek belőle. A családtagok többsége – mint látható az értékvizsgálat adatai alapján – családi boldogságra törekszik. Hol veszett el a harmónia, miért nincs meg, miért hiányzik, ha mindenki arra törekszik?

A *második és harmadik helyen* az anyáknál a békét 41,3 %, illetve 21,7 % diák jelölte meg. Apáknál a *második helyen* az anyagi jólétet említette a 14–18 évesek 23,9 %-a. Ugyanezt az értéket az anyák esetében a *második helyen* csak 22,8 % írta be, mint célt, mint elérendő fontos értéket.

Ebből elsősorban kiténik az apák hagyományos családfenntartó szerepe, melyet néha akkor is ráosztanak, ha az az adott időszakban nem igaz (pl.: munkanélküli). Az anyák éppen a sok csonka családban (jelen esetben: 13 %) – ahol az anya egyedül neveli gyermekét – kapnak családfenntartó szerepet. A nők túlnyomó többsége, anyagi vagy egyéb okok miatt maga is dolgozik, nem adja fel egzisztenciáját, s ennek következtében válik fontossá az anyagi jólét, vagy éppen azért dolgozik tovább, mert fontossá vált az anyagi jólét.

Érdekességként kiemelem azt a tényt, mely szerint az anyáknak a *harmadik helyen* a belső harmónia a legfontosabb – állítja ezt a megkérdezettek 21,7 %-a. Az apáknál a belső harmóniát szintén a harmas pontban 13 % nevezi meg lényeges értéként. A megkérdezettek tizede sem tartja lényeges elemnek saját maga számára.

Összefoglalva a szülői értékvizsgálatot, megállapíthatjuk, hogy a fiatalok magukhoz hasonló képet alkotnak szüleikről a béke, boldog családi élet, harmónia terén. Nem így van az anyagi jólét esetében. A szülők itt már jobban érzik a felelősséget, a pénznek, mint a megélhetést biztosító eszköz előteremtésének súlyát. A hit szintén a fiataloknak fontosabb, mint a fiatalok megítélése szerint szüleiknek. Talán az elmúlt évekből maradt tiltakozás vagy valódi érdektelenség tükröződése ez. Az évek fo-

lyamán a vélemények polarizálódtak, s az eltelt évtizedek egyébként sem népszerűsítették a vallást, a hitet mint értéket, s ez mutatkozhat meg a felnőtt korosztály értékrendjében. A fiatalok körében viszont pozitívként tarthatjuk számon, hogy megindult az érdeklődés a hit iránt.

Végül a fiatalok szerelem iránti vágya átalakul belső harmóniára törekvéssé. Meglepően magas a 21,7 %, illetve 13,0 %-os arány. Önmagában nehéz értékelni ennek adatait, de feltételezhető, hogy az aktív élet egy bizonyos pontján túl mindenkiben felvetődik: Mire fel ez a hajszá? Mi célból az anyagi javakért folytatott harc? Idővel előtérbe kerül a lelki értékek fontossága, s a családi békén túl a belső harmónia iránti vágy is feltámad.

Tudomány – vallás. A tudományt és a vallást, főként a Biblia állításait rendszerint szembeállítják egymással. Teszik ezt sokan abból a történelmi tényből kiindulva, hogy a sötét középkorban éppen az egyház lépett fel a legerélyesebben a természettudomány bizonyította eredményekkel szemben. Galilei, Kepler, Giordano Bruno nevei számunkra is egyet jelentenek a tudomány és az egyház között feszülő ellentéttel. Ezen okok indítottak arra, hogy a mai középiskolások álláspontját is megtudakoljam az ellentétről. A válaszként kapott nagyarányú „nem tudom” jelzi egyrészt a lezáratlan vitát, másrészt talán nem mindenki tudott még határozottan érveket felhozni egyik vagy másik mellett.

Nézzük az adatokat: A megkérdezettek 75 %-a gondolja úgy, hogy egy tudós hívő ember. 4,3 % nem ért egyet az állítással, 19,6 % pedig nem tudja eldönteni. Az értelmezéshez hozzátartozik – ugyan kimutatás nem készült – de a tudósok többsége valamelyik felekezet elkötelezett tagja, hívő emberek.

A másik kérdés így hangzott: „*Szerinted a tudományos eredmények igazolják a Biblia állításait?*” A megkérdezettek 19,6 %-a az *igen*, 32,6 %-a a *nem*, 43,5 %-a a *nem tudom* választ ikszelte be. Itt szembeötlik a bizonytalankodók nagy táborát, annak ellenére, hogy nem tényekről kérdeztem, hanem véleménynyilvánításra bírtam a fiatalokat. Az adatok szerint a tudós lehet hívő ember, de a fiatalok 1/3-a szerint nem egyeztethető a tudomány eredményei a bibliai könyvekkel. A tudósok ezen állítások alapján kettős állapotban élnek, melyek ellentétben állnak egymással. Az ész érvei, a tudományos eredmények állnak az egyik oldalon, érzelmek, hit, bibliai kijelentések a másik oldalon. A tanulmány nem hivatott eldönteni a problémát, hiszen nem tudósokat, hanem 14–18 éves fiatalokat kérdeztünk.

Mindenesetre elgondolkodtató a két állítás közötti ellentét. Nem hanyagolható el a 19,6 %-os, illetve a 43,5 %-os bizonytalankodó réteg, amely nem jutott még döntésre. Nincsen elegendő tapasztalata, az érvelések sokaságát még sem az egyetértés, sem az ellentmondás mellett nem tudta felsorakoztatni. Vajon a későbbiek folyamán mi alapján fogalmazzák meg érveiket?

Végül érdekességként a 92 megkérdezett 61,9 %-a el tudja képzelni, hogy vallásos nevelésben részesültek hitetlenekké válnak. Nem értenek egyet 29 %-ban, és az eldöntetlen „nem tudom” választ 13 % említi. A nem vallásos nevelésben részesültek hívökké válását szinte mindenki (91,3 %) el tudja képzelni. Mindössze 2,2 % nem ért egyet és 6,5 % nem tudja eldönteni. Az ifjúság szerint a vallásos nevelés olyan életre való tanítás, nevelés, mely

meghatározza a jövőbeli sorsunkat, és amelyből nem lehet kilépni. A hitetlenné válás lehetőségét 30 %-kal kevesebben tudják elképzelni, bár 6,5 %-kal többen nem foglalnak állást e téren. Ennek ellenkezőjét szinte mindenki el tudja fogadni – talán több tapasztalatuk van ilyen körben!

V. Összegzés

A tanulmány több oldalról vizsgálta a fiatalok vallásos meggyőződését. A viszonylag – szociológiai szempontból – szűk minta ellenére, úgy érzem átfogó következtetéseket lehet levonni az eredményekből. Ugyanakkor szükséges és hasznos lenne a megkérdezettek körének bővítése, összetettebb kutatás elvégzése a fiatalok vallási felfogása terén, melyet a közeli jövőben szeretnék megvalósítani.

A hét éve történt változások következtében egy új generáció nő fel. Ők mások, mint szüleik voltak. A szabadság, a véleménynyilvánítás korlátlan lehetősége, a gondolataik szabad megvitatása eddig társadalmunk számára is ismeretlen távlatokat nyitnak. A tanulmány választ ad arra a kérdésre, vajon az ifjúság észreveszi-e a tág perspektíva biztosította választás lehetőségét.

Az elnyomás, az egyházak negatív megítélése már a múlté. A mai 14–18 évesekről elmondhatjuk, hogy nyitottak a vallás iránt. A többség valóban mérlegeli azokat az értékeket, melyek az egyházakhoz kapcsolódnak. Elfogadja az Isten-hitet, s elzárkózik az alaptalan előítéletektől. Az oktatás, nevelés terén az állami irányítású iskola mellett ismét teret nyert az egyházi oktatás. Mindkét intézménytípus – bár különböző mértékben – de oktatja a Bibliát, mint az emberiség kultúrájának részét, s talán nem véletlen, hogy a diákok több mint fele Isten beszédének tartja azt. A tudás háttérbe szorította az alaptalan indulati véleményalkotást, mely jelzi a történelmi egyházak térhódítását. Hiszen a kis szekták kevésbé intellektuális igényekkel lépnek fel a hívőkkel szemben. A nagyobb, bizonyos történelmi múltra visszatekintő egyházak egyértelműen a szellemi képzettséget, műveltséget preferálják.

Az adatok azonban kimutatták, hogy a fiatalok egyötöde elutasítja a vallást. Differenciáltak az okok, melyek erre ösztönözték a 14–18 éveseket. Az arányuk Tomka Miklós 1988-as kimutatásaihoz mérve csökkent. Következésképpen ez annak a változásnak, melyekkel az egyházak bírnak a szélesebb körű tájékoztatásban. A médiában, kulturális közintézményekben adott lehetőségek megnövekedtek. A rendszeres rádióközvetítések és a saját egyházi sajtó mint újabb útjai, színterei, a megismertethetőségnek. Talán ezek hatékonyabb, összefogottabb alkalmazása e 20 % diákkal is megismertetné az értékeket, melyeket – mint a tanulmányból is kiderült – alulinformáltság miatt elutasítanak. Ellenben nem lehet csak ezen tömegtájékoztatási eszközökre támaszkodni. Nagy jelentősége van a személyes, közvetlen kapcsolatteremtésnek és -tartásnak. Az egyházaknak nem mint intézményeknek kellene fellépniük. Itt az alsópapság, a gyülekezeti lelkészek, egyházközségi klerikus vagy világi személyek közeledhetnek a fiatalsághoz. Természetesen ez nem jelentené a vallás elfogadását, hiszen az elutasítás lehet megalapozott is. Azonban hazánkban a kialakuló polgári társadalomban szükséges, hogy mindenki tisztában legyen választási lehetőségeivel, és az értékek közötti eligazodás képességével rendelkezzen.

Az értékvizsgálat két fontos figyelmeztetést is hordoz számunkra: A családi közösség, az összetartozás erősítése ismét fontossá vált. Legfontosabb tény, hogy nemcsak a felnőtt társadalomban, de az elkövetkezendő felnőtt nemzedékben a 14–18 évesek számára is értékes a család.

A másik oldalon értékválság érezhető. A béke mindennél fontosabbnak ítéltetett. A pénz utáni rohanás nem teszi lehetővé az átfogó tájékozódást e téren. Az állandó bizonytalanság, csak figyelmetlenséget, kapkodást, idegességét eredményez. Mondják a magyar a legpeszsimistább nemzet. A pesszimizmus, a jövőtől való félelem, bizalomhiányt jelöl. Az állandó változás ugyan rugalmassá teszi a nemzetet, de semmiképpen nem növeli a jövőbe vetett bizalmat, a biztonságérzetet. Ahhoz, hogy újra általánosan elfogadottá váljanak bizonyos értékeke, azok rendezésére van szükség. Mindezek alapja pedig – amint egyik kérdőívben egy IV. évfolyamos lány kifejtette – a béke, a biztos, boldog családi háttér.

Évek óta tapasztalom azt az ellenmondásosságot, mely a szabadság, választási lehetőség és az ismerethiányon alapuló előítélet között feszül. Ez az előítélet megakadályozza az egyházak jobb megismerését, ugyanakkor a probléma igazi okát nehéz feltárni, annak összetettsége, nagy mélysége miatt. Természetesen könnyű visszavezetni a múlt rendszer ideológiájára, de mindez nem indokolja a jelenlegi helyzetet. Ahhoz, hogy ma Magyarországon ezt a nem egyszerű vallási problémát megfelelő koncepcióval orvosoljuk, látnunk kellett az ellentmondásokat és a probléma nagyságát, határát.

Az egyházak a rendszerváltást követően egyre táguló teret adnak a kultúrának, művelődésnek. Az egyházak közvetítésével a vallás is egy szelete lett a kultúrának, templomok, gyülekezetek, a hívők közössége része a kulturális intézmények rendszerének. Összegezve a megismert adatokat elmondhatom, a mai 14–18 éves korosztály többsége mérlegeli azokat az értékeket, melyek az egyházakhoz kapcsolódnak. Nyitottak a vallások iránt. Azonban az is kiderült, hogy a középiskolások egyötöde elutasítja a vallást. Arányuk korábbi felmérésekhez viszonyítva csökkent. Számárányuk és véleményük elsősorban az egyházaknak figyelmeztetés, másrészt a művelődésben feladatot vállalóknak. Az ország középiskolásainak véleménye alapján, talán nem feltétlenül oly módon kellene közeledniük a fiatalokhoz a vallás intézményeinek, ahogyan eddig tették. Jobb visszhangot keltene a személyes megtapasztalás, az óvatosabb megközelítés, hiszen ezt a területet az emberek lelki magánszférának tekintik.

Az egyházak a kultúra területén is mind nagyobb szerepet vállalnak, nem mindegy tehát, milyen társadalmi közegben teszik ezt. A felnövekvő nemzedék mekkora hányada fogadja el, vagy utasítja el az egyházak, ezáltal a vallás nyújtotta lehetőségeket. Az sem közömbös, mennyire alapozottan teszik ezt. A kutatás felvillantott egy helyzetképet, melyben láthattuk egy nemcsak vallási probléma nagyságát és határait. A vallásos értékek közötti választás lehetősége szabad országunkban adott, csak tudnunk kell élni vele. Látna az eredményeket, meggyőződésem, hogy mind többen tudnak majd alapozottan dönteni a felnövekvő generáció tagjai közül.

Karsay Ákos
III. é. főisk. hallgató
(Tatabánya – Bánhidai)

I. számú táblázat

Vízszintes tengelyen a 34-es kérdésre adott lehetséges válaszok:

„Szerinted létezik Isten függetlenül attól, hogy az emberek hisznek-e benne?”

Függőleges tengelyen a 23-as kérdésre adható válaszok:

„Hiszel Istenben?”

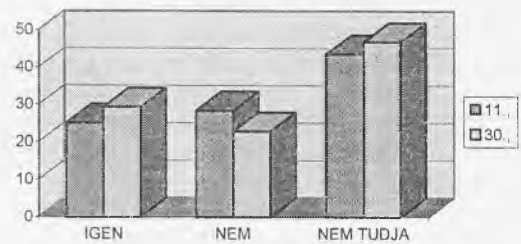
%	igen	nem	nem tudom
igen	40,2	–	9,8
nem	–	11,9	–
nem tudom	–	3,2	8,7
néha	7,6	3,2	14,1

II. számú táblázat

11., Szeretnél-e hívő életet élni?

30., Vallásosan nevelnéd-e a gyermekedet?

adatok %-ban	11.,	30.,
igen	25,0	29,3
nem	28,3	22,8
nem tudja	43,5	46,7

Kereszt táblázat:

Az adott válaszok:

11.,	30.,	%
Igen	Igen	15,2
Nem tudja	Igen	11,9
Igen	Nem tudja	8,7

III. számú táblázat

28. kérdés. A megkérdezettek értékvizsgálata

A vallás jellemzői	1. helyen %-ban	2. helyen %-ban	3. helyen %-ban
a.) boldog családi élet	64,1	2,2	4,3
b.) anyagi jólét	5,4	8,7	4,3
c.) önmegvalósításra való törekvés	2,2	3,3	2,2
d.) hit	6,5	13,0	7,6
e.) karrier, siker	2,2	8,7	7,6
f.) tudás, tanulás	4,3	8,7	9,8
g.) béke	5,4	35,9	21,7
h.) belső harmónia	2,2	5,4	9,8
i.) önállóság	–	–	1,1
j.) üdvözülés	2,2	–	3,3
k.) érdekes élet	–	5,4	2,2
l.) szerelem	3,3	7,6	27,2

IV. számú táblázat

29. kérdés. A szülők értékvizsgálata.

Anya:	Apa:
1. hely:	1. hely:
79,3 % boldog családi élet	63 % boldog családi élet
3,3 % hit	11,9 % anyagi jólét
3,3 % béke	3,3 % karrier, siker
2. hely:	2. hely:
41,3 % béke	23,9 % anyagi jólét
22,8 % anyagi jólét	23,9 % béke
14,1 % hit	9,8 % karrier, siker
3. hely:	3. hely:
21,7 % béke	21,7 % béke
21,7 % belső harmónia	13,0 % belső harmónia
8,6 % anyagi jólét	11,9 % önállóság

Jegyzetek

1. Tomka Miklós – Molnár Adrienn: A magyar ifjúság és a vallás. Ifjúsági találkozó Népstadion 1991. Debrecen. 1991. – 2. Máté evangéliuma 28,19a. – 3. Leslie J. Francis – William K. Kay: Teenage Religion and Values. Center of Education and Theology of Carmarthen, Herefordshire. 1994. Gracewing Fowler Wright Books.

Felhasznált irodalom

Könyvek:

Bakurecz Jenőné: A vallásosság helyzete falun a szocializmus alapjainak lerakása után. (181–189. o.) Tanulmányok a termelőszövetkezeti parasztságról. Főszerk: Gyenis János Bp., Kossuth Kiadó 1978. – Hoffmann Márta és Szilágyi Erzsébet: Ünnepek. Tömegkommunikációs Központ vizsgálata 1980. (nincs publikálva) – Kardos László – Szigeti Jenő: Boldog emberek közössége. A magyarországi nazarénusok. Bp. Magvető 1988. – KSH Statisztikai Évkönyv 1994. Bp. 1994. KSH. – Leslie J. Francis – William K. Kay: Teenage Religion and Values. Center of Education and Theology of Carmarthen, Herefordshire. 1994. Gracewing Fowler Wright Books. – Lovik Sándor – Horváth Pál: Ifjúság és vallás. Hívők, egyházak ma Magyarországon. Bp. MTA Filozófiai Intézet. 1990. 184–213. o. – Lukács József: Egyházak és vallásosság a szocialista Magyarországon. MSZMP KB Pol. Akad. Pb. Kossuth 79/59 – Lukács József: Eszmék és Választások. Társ. elméleti és valláselméleti tanulmányok. Kossuth Kiadó 1983. 321. [6] p. – Tanulmányok a magyarországi Református Egyházak Történetéből 1867–1978. Főszerk.: Bartha Tibor – Makkai László. Kiadja a Magyarországi Református Egyház Zsinati Iroda Sajtóosztálya Bp. (Egyetemi nyomda) 1983. – Tomka Miklós – Molnár Adrienn: A magyar ifjúság és a vallás. Ifjúsági találkozó Népstadion 1991. augusztus 19. Debrecen. 1991. – Tomka Miklós: A vallásosság mérése. Bp. Akadémiai Kiadó 1973. (122–135. o.) – Tomka Miklós: Magyar katolicizmus 1991. Bp. 1991. országos Lelkipásztor Intézet Katolikus Társadalomtudományi Akadémia. – Tomka Miklós: Mai fiatalok és a vallás vidéken Bp. Ifjúsági Lapkiadó, 1976. 51p. – Tomka Miklós: Religion und Kirche in Ungarn. Ergebnisse religionsszociologischer Forschung 1969–1988. Wien. 1990. Ungarischen Kirchengesellschaftlichen Institut. – Tomka Miklós: Vallás és vallásosság. Andorka Rudolf – Kolossi Tamás – Vukovics György, szerk.: Társadalmi riport. 1990. Budapest. TÁRKI. 1990. 534–55p. – Tomka Miklós: Vallászociológiai Szöveggyűjtemény. ELTE Bölcsészettudományi kar. Bp. Tankönyvkiadó. 1984. 221.

Folyóiratok:

Andorka Rudolf: Vallásosság és egyházak a 20. században – fő tendenciák és nyitott problémák = INFO – Társadalomtudomány 17. sz. 1991. 41–47.p. – Bálint B. András: „Tanító hivatal” = Forrás 1984. 8. sz. 26–31. o. A hitoktatásról és a fiatalok vallásosságáról. – Bálint B. András: Rábízom magam Istenre = Forrás 1979. 10. sz. 38–50. o. (Beszélgetés vallásos fiatalokkal) – Bálint B. András: Vallási élet egy budapesti peremkerületben = Műhely 1984. 4. sz. 54–63. o. – Balogh Sándor: A fakultatív vallásoktatás kérdése és az egyházak (1947 tavasza) = Századok. 1973. 4. sz. 906–941. o. – Cz. D.: Az ima nem klinikai monológ (240, 14–18 éves fiatal az imáról) = Teológiai, 1973. 1. sz. 40–43. o. – Felmérés a fiatalok vallásos meggyőződéséről. = M. Nemzet 1996/09.6. 4. o. – Fodor József: Kisegyházak Magyarországon = Szakszervezeti Szemle 1984. 8–9. sz. 90–96. o. – Gyermekek a családban = Confessio 1979. 1. sz. Farkas József: Vallásos nevelés a családban. 21–33. o. – Hegyi Béla: „Tudjátok-e, hogy feltámadt Krisztus?” Fiatalok válaszai. = Teológiai., 1973. 1. sz. 37–40. o. – Hermann István: Szupersztár-e Jézus Krisztus? Divathullám, jelképáradat és ami mögötte van = M. Hírlap 1983. október 7. – Horváth Pál: Vallásosság, vallástalanság, világnézetű nevelés = Propagandista 1982. 1. sz. 66–78. o. – Horváth Zsuzsa: A valláskutatásról = Valóság 1979. 11. sz. 94–95. o. (Hozzászólás a Jézus királysága című cikkhez.) – Kamarás István: A végső cél és egyéb életcélok kapcsolata keresztény fiatalok körében. = Vigilia 1984. 11. sz. 821–826. o. – Kamarás István: Bensőséges bázisok = Ifjúsági Szemle 1987. 6. sz. 70–76. o. – Kerékgyártó P. István: Keresztény közösségek Constantius előtt és II. Vatikáni zsinat után = Tájékoztató. 1984. 5. sz. 109–119. o. – Lukács József: Vallásosság, hit, fiatalság = Ifjúsági Szemle 1983. 4. sz. 47–62. – Mit vár a mai ifjúság az egyháztól? A Deák téri evangélikus fiatalok beszélgetése. = Diakónia. 1985. 1. sz. 74–78. o. – Murányi Mihály – Dömök Zsuzsa: Vallásosság, hitközöny, ateizmus? Budapesti fiatalok világnézeti orientációinak néhány jellemzőjéről = Világosság 1976. 8–9. sz. 590–600. o. – Nagy Antal: A főiskolások valláshoz való viszonyának sajátosságai és ebből adódó pedagógiai következtetések = Ped. képz. 1978. 2. sz. 25–35. o. – Nyíri Tamás: Világi keresztények = Vigilia 1976. 5. sz. 303–311. o. – Pálvölgyi Gyula: Prohászka az index után = Vigilia 1983. 5. 343–347. o. – Rózsai Tivadar: A mai ifjúság lelkigondozása = Teológiai Szemle. 1972. 1–2. sz. 53–61. o. – Szám János: A szertartások szerepe az egyén és a társadalom életében. = Világosság 1973. 6. sz. 366–374. o. – Tomka Ferenc: Társadalomszerkezet és lelképáztorkodás = Teológia 1981. 3. sz. 142–149. o. – Tomka Ferenc: Urbanizáció, vallás, egyház. = Vigilia 1978. 2. sz. 73–84. o. – Tomka Miklós: A felekezeti struktúra változása Kelet és Közép Európában = Szociológiai Szele. 1996. 1. sz. 157–174. o. – Tomka Miklós: A modern polgári vallászociológia (A szakirodalom áttekintése) = Magyar Pedag. 1972. 4. sz. 443–454. o. – Tomka Miklós: A szekularizáció mérlege = Világosság 1979. 7. sz. 60–70. o. – Tomka Miklós: A vallási kultúra maradványai a vidéki fiatalok körében = Pedagógiai Szemle. 1977. 1. sz. 10–21. o. – Tomka Miklós: A vallási önbesorolás és a társadalmi rétegződés. = Szociológia. 1977. 4. sz. 522–536. o. – Tomka Miklós: A vallásosság – nem vallásosság típusai = Világosság 1981. 1. sz. 10–17. o. – Tomka Miklós: A vallásosság mérése = Magyar Pszichológiai Szemle. 1973. 1–2. sz. 122–135. o. – Tomka Miklós: A vallásosság napjainkban – Felekezet és kultúra = M. Hírlap 1980. június 1.; augusztus 10. – Tomka Miklós: A vallásosság változása – egy és több dimenzióban. = Kultúra és közösség 1985. 5. sz. 3–16. p. – Tomka Miklós: A változó vallásosság mérésének problémái = Magyar Pszichológiai Szemle 1977. 4. sz. 363–376. – Tomka Miklós: Hanyatlás vagy megújulás? Beszélgetés a mai vallásosságról. Riporter Javorniczky István = Élet és irodalom 1985. 28. sz. – Tomka Miklós: Ifjúság és a vallás – Ifjúsági Szemle 1984. 2. sz. 3–14. o. – Tomka Miklós: Ifjúság és vallás = Világosság 1989. 4. sz. 246–256. o. – Tomka Miklós: Nemzetközi vallászociológiai találkozó Uppsalában = Világosság 1978. 22. sz. 726–728. o. – Tomka Miklós: Tények, trendek, vélemények a vallásról = Kritika. 1985. 5. sz. 15–16. o. – Tomka Miklós: Vallás és társadalom = INFO Társadalomtudomány 17. sz. 1991. 27–39. p. – Tomka Miklós: Vallásosak-e a „vallásosak” = Világosság 1977. 12. sz. 778–783. o. – Tomka Miklós: Vasárnapok, ünnepek vallásgyakorlata. Megjegyzések a templomba járás szociológiájához = Világosság. 1982. 5. 300–306. o.

Tanulmányúton Kínában

Isten kegyelme folytán 1997. augusztus 18–26. között 9 napra én is eljuthattam az ún. „Varázslatos Kínába”, annak is a keleti részeibe, Peking, a Nagyfal, Sanghaj, Vuhszi, majd a nagycsatornán (70 km) Szucsouba, Kína Velencéjébe. A látott keleti nagyvárosokon érződik Japán, Dél-Korea, Hon-Kong, Szingapúr, azaz az ún. „kistigrisek” közelsége. Így ami Európában nyugatot jelent, gazdasági és kulturális szempontból, az Kínában Kelet. Megvallották, hogy mindez nem így van Kína belső részein, különösen a hegyek között. Azt gondolom, hogy mi Kínát a hozzánk közelebb eső népek viselkedési kultúráján keresztül ismerjük.

Inspirált az is, hogy a statisztika szerint legalább 13 ezer kínai állampolgár él hazánkban, akik tüzetelnek, harcolnak az életért, (néha még leszámolások árán is) honnan jöttek, mit csinálnak hazájukban, milyen a kultúrájuk, vallásuk stb. Voltak kellemes és kellemetlen meglepetéseim is. Kellemes, hogy a nálunk ún. nyugati kultúrát láttam a toronyházak építésében, de kellemetlen, hogy a városkép kedvező alakulása közt is ott árulkodik a szegénység, a régi földszintes házak romjai, amikben emberek tömege él, messze a létminimum alatt. De a két évtizede történt némi rendszerváltás óta reményességük van a változásra.

Néhány oldalnyi terjedelemben a szerzett élményeiről szeretnék számot adni, Kína általános, gazdasági, kulturális és vallási helyzetéről. Ebben nagy segítségemre volt egy barátom a tolmácsolásával, aki az angol mellett egy kicsit a kínait is ismerte.

Kína általános ismerete történelmi visszpillantással

Kína – Oroszország és Kanada után – (Európa méretével) a Föld harmadik legnagyobb országa. Népségével azonban világalós. Földünkön minden negyedik-ötödik ember kínai. A leghosszabb ideje áll fenn folyamatos civilizáció, amelynek építészete, kultúrája egy több ezer éves – egyes források szerint kb. ötezer éves – birodalom valamikori fejlettségét tükrözi.

Az ország történetében mérőföldkő a Csin dinasztiát megalapító Csin Sihuang császár uralkodása a Kr. e. 3. században (a „Csin” szóból származik a „Kína” elnevezés). Ő egyesítette az országot egyetlen hatalmas birodalommá a 7–8 féle népcsoportból. Egységesítette a súlyokat, mértékeket, pénzürmeket és írásrendszereket.

Csin Sihuang császárt erős és gyenge kezű uralkodók követték a trónon. A kínai birodalom virágkorát a Han – majd az azt követő Tang dinasztia idején érte el, kb. kétezer évvel ezelőtt. Később felkelések, beháborúk, belső bizonytalanság miatt a múlt század második felében a birodalom már romokban hever. Majd felgyorsulnak a társadalmi politikai események. 1912-től 1949-ig Kínai Köztársaság, 1949-től a mai napig Kínai Népköztársaság. Kína megnyílik a külföld előtt. Mao Ce-tung ekkor kerül

hatalomra. Többféle módon próbálta a gazdaság fejlesztését gyorsítani pld. „nagy ugrás”, „két lábon járás”, „népi kohó”, „Három év kemény munka, ezer év boldogság”, mint nálunk is ez időben a különböző tervek.

A belpolitikai nehézségek, feszültségek, s külpolitikai kudarcok közepette – miközben a gazdaság alacsony hatékonysággal fejlődött, 1966-ban kirobbant a „kulturális forradalom”, amelynek során az ideológiai tisztogatás zászlaja alatt megpróbálták leszámolni Mao és csoportja a politikai ellenfeleikkel. A Mao tanításain, s az általa kiadott jelszavakon a „vörösgárdisták” közreműködésével a fiatalok 1966-tól szabályos pogrom hangulatot teremtettek az egész országban. Embereket kínoztak halálra, könyveket égettek, műemlékeket pusztítottak el. A kulturális forradalom időszakában, amely 1976-ig tartott, nemcsak százmillió embert hurcoltak meg, hanem a közigazgatás, az oktatás, s a gazdaság a teljes összeomlás szélére jutott. A rémuralom időszaka volt ez a kultúrában, a művészetekben, s a történelmi emlékhelyeken is. Ma már jó két évtizeddel később ők is ellenforradalomnak nevezik ezt a letűnt korszakot.

Mao Ce-tung ellentmondásos politikus volt. Ma úgy értékelik Kínában, hogy útmutatásai 70 %-ban helyesek, de 30 %-ban hibásak voltak. 20 évi elszigeteltség után az 1980-as években újra kitértek a nagy vörös kapuk. Fölismerték, hogy az ország csak akkor maradhat életképes, ha a legfejlettebb technikát beengedik, s ezután elindult a modernizáció útján, különösen a keleti részeken.

A híres kínai „Nagy Fal”

Kína még ma is sok szempontból titokzatos és különleges ország. Ennek oka nyilván az európaiakétól eltérő társadalmi értékrend, a kínai ember gondolkodásmódja, s természetesen az a több ezer éves elzárkózási politika, amellyel az ország védekezni próbált a külső támadásokkal, a külvilág káros hatásaival szemben. Persze ezzel az ösztönző tényezők is kívül maradtak. Kína megrekedt a fejlődés adott szintjén, a külvilág pedig elszaladt mellette.

Az ország titokzatosságát fokozták ezer éveken át megközelíthetetlen szárazföldi határai: a Himalája hét-ezer méteres gerincvonulata – a kopár, járhatatlan magas hegységek – a végeláthatatlan sivatagok. Ahol pedig könnyebben átjárhatóak voltak a határok, oda egy hosszabb védelmi rendszert építettek. Ez a híres „Nagy Fal”. A kínaiak azt mondják, hogy „Aki nem látta a Nagy Falat, az nem is járt igazán Kínában.” 1949-től a Népköztársaság kormánya teljesen helyre állította a Nagy Fal egy szelvényét, a Pataling környéki hegyekben (Pekinghez közel 100 km autóbusszal). Mindezt főként a külföldi látogatók csodálatára. A Nagy Fal kínai nevének fordítása = „A tízezer li hosszú fal”. Légvonalban mérve kb. 3000 km hosszú, ha azonban hozzátesszük teljes kiterjedését, összes kanyarulataival, a hossza

csaknem eléri a 6500 km-t. A valamikori katonai főútvonal elsődlegesen védelmi rendszernek épült Kína és Mongólia határán.

A katonák ezeken az őrpontokon füstjeleket használtak külső veszély esetén. Építetőinek célját kínai mondás szimbolizálja: „A Nagy fal felfogja a szelet”. Valódi célját, a birodalom védelmét azonban sohasem sikerült maradéktalanul teljesíteni. A „Nagy Falat” méltán hívják a világ leghosszabb temetőjének. Csak egyetlen év során Csin Sihuang császár 300 ezer katonát és 500 ezer parasztot küldött a Fal építésére, s később a császár még több embert ítelt erre az elviselhetetlenül kemény munkára, melyet csak az ott dolgozók fele élt túl. Az időszámítás előtti hetedik században kezdték építeni a nomád törzsek betörése ellen a Pohai tenger partjától a Góbi-sivatagtól délre fekvő Csiajukuang-ig kanyarogva.

Érődítmények a fal tetején látható kétszintes építmények. A felső szint lövésre és megfigyelésre, az alsó szint a katonák pihenésére, valamint fegyverek és robbanó anyagok tárolására szolgáltak. A fal magassága 7–8 méter, szélessége alapjánál 6–7, tetejénél 5–6 m, amely 5 lovaskatona, vagy 10 gyalogos egyidejű haladására volt jó. A fal külső peremét lőréssekkel látták el. Négy őrtorony látható egyszerre.

A „Nagy Fal” az ember által épített leghatalmasabb építmény a földön. Ismeretes továbbá, hogy – az egyiptomi piramisok mellett – ez az egyedüli emberi alkotás, amely a világűrből, 300–350 km magasságból, szabad szemmel is látható. Ezt a megállapítást Farkas Bertalan magyar úrhajós szíves szóbeli közlésével személyesen is megerősítette. Mi Pekingtől 95 km-re Badalingnál mentünk fel a Falra, ami a főváros északi védővonala-ként szolgált. A badalingi hegygerinc legmagasabb pontja 800 m, ahol két hegycsúcs, egy keskeny átjárót határol, ami ideális védelmi szempontból.

Néhány ismertető gondolat a két legnagyobb városról

I. Peking. Peking Kína fővárosa. Az első feljegyzések Kr. e. 1000 körüliek. Történelme során többször felgyújtották. Kiemelkedő a város és Kína történetében Kublaj kán uralkodásának időszaka, aki Dzsingisz kán unokája. Óriási palotát építtetett magának, de ez is leégett. Majd a helyén épített palotaegyüttes lett a mindenkor császárok lakóhelye Peking központjában. 1949 után eredeti szépségében helyreállították. Az épület-együttes neve „Tiltott Város”. Ugyanis még 200 évvel ezelőtt is halállal lakolt az, aki engedély nélkül lépett falai közé. Alapterülete 720 ezer négyzetméter, 800 épülete 9000 szobát foglal magába. A palota előtt terül el a hatalmas Tianmen tér Mao Ce-tung Mauzóleumával, és óriási fényképével. De még ettől is nagyobb a „Nyári Palota” a városon kívül, óriási mesterséges tavakkal körülvéve. A Tianmen téri ifjúsági eseményekről (1989 szeptember) vezetőkön szük szavú volt.

A tiltott városon kívül Pekinget a sűrűn egymáshoz épített, földszintes házak (egymástól kőkerítéssel elválasztva) jellemezték. A régi házakat nem engedték csak azért lerombolni, hogy újak épüljenek helyettük. A hiedelmek szerint, ha változik a városképe, az istenek eltévednek benne. Sőt a házak kapuja elé kőfalat építet-

tek, hogy megtévesszék a gonosz szellemeket. Magas házakat a jómódúak sem építhettek, mert az elhomályosította volna a császár fényét és hatalmát.

1949 után óriási rekonstrukció kezdődött a városban. A főtér környéke maradt, de a földszintes épületek nagy részét legyalulták. Lebontották a város külső falait és a beáramló szovjet mérnökök otthoni stílusú házakat terveztek, amit ma már szívesen csak munkások foglalnak el. 1982-ben új rendezési programot fogadtak el, megőrizve a régi városképet, kiszélesítve a sugárutakat, és tömegével épültek a toronyházak, a legmodernebb nyugati technológiával. Irodaházak és szállodák magasodnak egyre sűrűbben a belvárosban. Sajnos a gyors ütemben fejlődő város nem tudja követni a lakótelepek ugrásszerű népességnövekedését és gyakori, hogy a felső emeleteken nyomás hiány miatt nincs víz és nincs lift sem.

A város hőmérséklete a +30 és -30 fok között mozog. A telet melegebb öltözettel és takarókkal enyhítik. Nagyobb gond az április-májusi „sárga szél” jelensége. A Góbi-sivatag felől az észak-nyugati szelek finom por-szemcséket szállítanak. Két-három órai kintlét után le kell söpörni az öltözetről. Az asszonyok sokszor azért is bekötött arccal közlekednek. A város környékén most faültetési kampány van.

Sanghaj. „Kelet Párizsa”. Újabbkori története az 1840-es években kezdődött. Az akkor már virágzó, bár meglehetősen jelentéktelen textil- és halászárosnak milliós lakossága volt. A hatalmas külföldi tőkebefektetések, a kimeríthetetlen és olcsó kínai munkaerő a várost nagy ipari központtá és óriási kikötővé tették a Jangce folyó torkolatában. Már az 1940-es évektől itt voltak a legmagasabb épületek, a legnagyobb mozik egész Ázsiában. Több autó közlekedett, mint akármelyik Ázsiai metropoliszban. Különleges látvány ma a rengeteg kerékpár. A 14 milliós városban 9000 a kerékpárok száma, mert ezzel jobban haladnak az autók mellett.

A Kínai Népköztársaság megalakulása (1949) óta Sanghaj sokat változott. Új lakótelepek építése, a lakó nyomortanyák eltörlése, a gyermekmunka megszüntetése, óriási vívmányok. A városközpont rendkívül zsúfolt. Ennek ellenére varázsát és vonzerejét éppen ez teszi, ill. a „City” adja meg. A Dunánál jóval szélesebb Haungpu folyó a parti sétánnyal – a „Bund”-dal – a valamikori koncessziók területén a *britek, a franciák, az amerikaiakkal* épített európaias stílusú épületek, – egykor bankok, szállodák, kereskedelmi központok – gyönyörű látványt nyújtottak s különleges hangulatot árasztanak. Ez Sanghaj szíve.

A folyóparti sétány másik oldalán modern épületek. A folyó hátán 2000 óceánjáró és 15000 folyami gőzös fordul meg évente. Sanghaj a világ egyik legnagyobb kikötője. Állandó túlkölés, óriási hangzavar. Ugyancsak a túlparton áll a város új szimbóluma, az 1994-ben átadott 400 méter magas TV-tornya, körbeforgó eszpresszóval. Sanghaj belvárosának – első látásra – legnagyobb problémája a már-már szinte elviselhetetlen zsúfoltság. A folyóparti sétányra nyílik a város egyik ékesége a Nankingi utca. Ez Sanghaj Váci utcája, Kína legnagyobb bevásárló utcája, amely egy kilométer hosszan nyúlik el a városban. Az üzleteket 1990-től átalakították, nyugatiak, elegáns, nagy belső tereket alakítottak ki. Óriási az áruválaszték és bőség, csak olcsóbb,

mint a szomszéd Hongkongban. Hongkonggal szinte rivalizálni szeretne „Kína Párizsa”.

3. *Hongkong* azóta Kínához tartozik 60 év után. A legtöbb ember számára Hongkong egy nagy bevásárló központ. A valóságban azonban sokkal több annál. Egy csodálatos városállam, ahol bepillantathatunk a 21. századba. Megláthatjuk az emberiség jövőjének egy részletét. Hongkong a pénz, a gazdaság, a ragyogás országa, ahol szélvészgyors az élettempó, s ahol az átlag hongkongi polgárt olyan civilizációs szakadék választja el a tőle alig húsz-egynéhány kilométerre élő kínai paraszttól, mintha két különböző bolygó szülőttei lennének.

A vallások helyzete e titokzatos országban

Kínában a vallást alapvetően az emberi gondolkodás három nagy áramlata befolyásolta: a *taoizmus*, a *Konfucionizmus*, és a *buddhizmus*. Az ország belső-ázsiai területén élnek még kisebb létszámú nemzetiségek, *iszlám* vallásúak, valamint az összlakossághoz képest töredék létszámú (3 millió) *han* kínai. Az idegenvezetőnk szerint keresztények is vannak, ők az összlakosság (1 milliárd 200 millió) 1 %-a. De turistákat tájékoztató brosjában olvastam, amely szerint Kínában egyes adatok szerint 2 millió katolikus és négy millió protestáns hívő is él.

A keresztény hittérítők, azaz misszionáriusok a jezsuiták révén kerültek először a 16. században Kínába. A keresztény hittérítők másik, már nagyobb hulláma a 19. szd. második felében a nyugati hatalmak kínai invázióját követően került az országba. Kínában ma is többfelé, nemcsak a nagyvárosokban, hanem Közép-Kína vidéki területein is láthatók katolikus, vagy protestáns templomok. Sajnos én Pekingben és Sanghajban is csak egy-egy keresztel jelzett templomot láttam.

A Kínai Népköztársaság, megalakulása óta alapvetően vallásellenes. Mao szerint a vallás a nép ópiuma, s a régi uralkodó osztály eszmei támasza. A vallásellenesség a kulturális forradalom idején kulminált. Ekkor a kolostorokat, templomokat lerombolták, bezárták, a szerzeteseket vidéki munkára kényszerítették és sokakat meg is öltek. Mao halála után a vallásellenesség érezhetően visszaszorult. Templomokat építenek újjá, mindenki szabadon gyakorolhatja vallását. De a Kínai Kommunista Pártnak ma is csak az lehet tagja, aki ateista.

A nagy kínai fordulat után 1986. májusában a Magyar Kurír közöl egy cikket: „*Kínai folyóirat a vallás szerepéről*” címmel. „A Kínai Társadalomtudományok Akadémiája helyettes elnöke, Zao Fusan írt a vallás szerepéről a kínai társadalomban. A „Qiao” (= Híd) című most indult folyóirat első számában publikált írás kifejti: a legújabb történelmi tapasztalatok arról tanúskodnak, hogy a keresztények együttműködnek a szocializmus építésében. Az osztálykülönbségek felszámolása után a vallásnak, mint a kínai kultúra részének, helyet kell biztosítani... hangoztatta Zao Husan. Felfogása szerint tévesen értelmezik a marxizmust azok, akik az ismert tételt, mely szerint a vallás a nép ópiuma, a történelmi materializmus változhatatlan elemének (tartják) tekintik, és nem veszik figyelembe annak „pozitív, összekötő” szerepét. Az igazságosság és őszinteség keresztény követelménye nem mond ellent a szocialista morálnak, sőt elősegíti a nemzet stabilizálását, és kapcsolatait más or-

szágokkal. Ajánlja: a marxisták tanulmányozzák alaposan a vallást, amely „minden kultúrközösség szíve.”

Keresztények helyzete Kínában

Kezembe került az *Operation World*, s a 163-as oldaltól a 172-ig sok mindent feltár Kína vallási helyzetéről. Először is azt, hogy e nagy nemzetben 8 nyelvjárás és 600 dialektus él nyelvükben, és nem csoda annak nehézsége. Érdekes azonban az, hogy az egymilliárd-kétszázötzöt millió népességnek 59,1 % nem vallásos. 50 millió a kommunista párt tagja. A népesség 27 %-a a tradicionális nagyvallásokhoz (Buddhista, Taoista, Confucionista) tartozik. A keresztények a népesség 6,1 %, ezen belül a protestánsok 5,1 %-a. 1992-es statisztika szerint 12 millió katolikus és 63 millió a protestánsok létszáma. Ebben benne vannak a baptisták, presbiteriánusok, metodisták, adventisták stb. Az arányok ugyanígy állnak az ún. demokratikus Kínában, azaz Taivanban is.

Kínában, a nagy emberrengetegben mint fehér hollót találhat keresztényt a külföldi. Érdeklődés folytán baráttal mégis ráakadtunk egy kisebb protestáns gyülekezet vezetőjére, aki miután meggyőződött kilétünkről, sok mindentől tájékoztatott. Pld. a keresztény gyülekezetek többsége házi istentiszteleteken hallhat csak Igét, hosszú ideig nem jutottak Bibliához, s csak illegálisan érkezhettek misszionáriusok és velük együtt irodalom is. Ő is egy ilyen lakásban összejövő gyülekezetnek a presbitere, templom és engedély nélkül.

Segített a helyzetüket jobban megérteni az a korábbi ismeretem, amelyet K. H. Ting protestáns püspök látogatásakor szereztem, aki 1983-ban egy delegáció élén Magyarországon vendégünk volt, még Teológiánkon is járt, ahol igyekeztünk szinte minden szavát jegyzetelni. A másik tény pedig, hogy erre válaszolva Ting püspök, a Kínai Keresztény Tanács elnöke meghívására magyarországi egyházi vezetők is voltak Kínában (1985). Az ő beszámolójuk is segített a téma megismerésében.

Amíg Kínában a Buddhizmust és a Taoizmust a nép gondolkodásában a történetével egybefonódó vallásnak tartották és tartják ma is, a kereszténységet pedig nagyon sokáig idegen, az esetek többségében politikai, kulturális hatásokat is közvetítő vallás volt a kínai gondolkodásban. Volt Kínában egy olyan közmondás, amely szerint „minél inkább keresztény egy kínai, annál kevésbé kínai.” Ma már ennek nincs létalapja, mert a kínai keresztények lezártak egy olyan történelmi korszakot, amely egykor a külföldi missziós egyházak tevékenységének végét és egy új kínai keresztény egyház megalakításának a lehetőségét is jelentette egyben.

Természetesen ez a folyamat hosszú időt vett igénybe. Az ország 1949-es változását követően a kínai keresztényeknek több területen kellett új utakat keresniük. Ekkor kellett megalapozniuk az új társadalom és az egyházak közötti kapcsolatot. Ekkor indult el a belső önállósulás útján. Erre az időszakra tehető a kínai protestáns Hármas önmozgalom, majd később a kínai Katolikus Hazafias Szövetség megalakulása. A külföldi missziós társaságoktól elszakadt, önálló és sajátos kínai kereszténység további fejlődését, társadalmi stabilizálódását hosszú esztendőkre beárnyékolta az 1966-ban elkezdődött rossz emlékü ún. „kulturális forradalom”, amit ma

már ellenforradalomnak neveznek. Amikor templomokat üzemeknek, színháztermeknek vagy sportcsarnoknak használtak. Idegenvezetőnk egy-egy történelmi műemlék tövében mondott tájékoztatását megdöbbenve hallgattuk, milyen pusztítást végeztek az épületekben, mint a haszontalan múlt értéktelen emlékeiben.

A keresztyénség ezekben az esztendőben gyakorlatilag teljesen eltűnt, mint szervezett egyház. A hívek házi istentiszteleteken jöttek össze, ahol a legnagyobb titokban, legfeljebb két-három család tagjai mertek együtt lenni, ígét hallgatni. Az 1970-es évek közepe felé a politikai helyzet javulásával egyidejűleg lassan lélegzetvételhez jutottak a kínai keresztyének is. 1972-ben két templomot nyitottak meg Pekingben. A nagy változás 1977-ben következett be a „négyek bandájának” emlékeztetés bukását követően. Ami ezután történt, és mind a mai napig tart, azt úgy nevezik Kínában is, és az ország határain kívül is, hogy Kína modernizálásának és fejlődésének az útja. Ennek voltam tanúja. De annak is, hogy a régi beidegződés következtében egy külföldivel vallási témában beszélgetni, még mindig veszélyes, amit az én presbiter testvérem érzékeltetett.

A fejlődés gyors ütemben indult meg. A városok képének alakulása szemmel látható. De azt is megtudhattam, hogy a vallási vezetők közül is többeket beválasztottak a parlamentbe és egyéb társadalmi szervezetbe. Sőt, visszakérültek a helyükre a korábban üldözött lelkészek, egyházi emberek. Újra működésbe kezdtek az egyházi szervezetek. Azok közül is a legfontosabb a *Hármas Önmozgalom*. 1979-ben újra istentiszteleteket tudtak tartani a nagyobb városok megnyitott templomaiban, és terveket készítettek a jövő egyházának kialakítására. 1980. május 1. jelentős dátum. A *Hármas Önmozgalom*: azaz az 1. önkormányzás, az 2. anyagi alapok önálló előteremtése és 3. önálló missziói és evangelizációs munka elvét hangsúlyozó országos gyűlést tartott. Nevezetes esemény. Szándékait, terveiket egy körlevélben foglalták össze, amit „Kína valamennyi részén élő keresztyén testvéreikhez” intéztek. Ebben a körlevélben bejelentették, hogy újjászervezik a protestáns hármastanítványokat és megalakítják a *Kínai Keresztyén Tanácsot*. Rövidesen ez meg is történt. Mindkettő elnökének K. H. Ting püspököt választották meg. A Kínai Keresztyén Tanács célja az, hogy összefogja a kínai protestáns keresztyén gyülekezeteket, amelyek egykor a külföldi missziós egyházakhoz tartoztak és munkálja a jövőben létrehozandó Kínai Keresztyén Egyház teológiai és szervezeti alapjait. Azóta van Teológia, ahol lelkészeiket képezhetik.

Ezek után egyre több templomot nyitottak meg. Az istentiszteletek látogatottsága olyan magas létszámú, hogy vasárnaponként 3–4 istentiszteletet is kell tartani az egykor bezárt és most újra megnyílt templomokban. Jelenlegi állapotukat a kínai keresztyének olyan helyzetnek tekintik, amikor már túl vannak a felekezeti határok jelentette korlátokon és úton vannak egy egyesült protestáns egyház megvalósítása felé. Ez ma már részben meg is alakult. Nyilvánvaló, hogy nem kevés gonddal kell szembenézniük a sajátosan kínai keresztyén egyház formálása során. A teológiai oktatás kb. 15 éve megkezdődött. Az induláskor kilenc szemináriumban mintegy 300 diák tanult, akiknek fele férfi és fele nő. A nagy lelkészhiány miatt és pótlásuk érdekében az oktatás ideje két évvel in-

dult, de négy évre tervezik. Lelkészhiány miatt a 3600 protestáns templomban és mintegy 10.000 gyülekezeti helyen, igen sok laikus prédikátor, presbiter is szolgálatba állt, mint az én kínai beszélgető testvérem és barátom is. Öröndetes módon Bibliában és énekeskönyvben már nem szenvednek hiányt. A közelmúltban jelentették meg a Szentírást közel kétfélmillió példányban és a négyszáz éneket magába foglaló énekeskönyvet ötszáz ezer példányban. Két folyóiratot jelentettek meg: az egyik a lelkészeknek, valamint a laikus prédikátoroknak szól, alapvető teológiai kérdéseket tisztáz és eligazít a gyülekezet vezetői problémáiban, a másik pedig tanulmányokat, tudományos értékeket közöl, valamint általános információt ad az országos egyház tevékenységéről. Az első 38 ezer, a második 40 ezer példányban jelenik meg.

A saját jövőjét építő kínai protestáns egyház szolgálatát teológiailag Jézus Krisztus nagy parancsolata alapján kívánja folytatni, amit jelmondattá sűrítve így vallanak. „Szeresd egyházadat és hazádat.” Különleges helyzetben élő keresztyének a kínai testvéreink. Kérjük, hogy imáinkban ne feledkezzünk meg róluk. Hiszen egy nem keresztyén ősi kultúra, a kínai beidegződéses szemlélet közepette élnek. De Jézus Krisztus evangéliuma iránti mély elkötelezettséggel a szívükben. Szakítva az egyház nyugati struktúrájának hagyományaival, ugyanakkor a keresztyén testvéri közösség érzésével a világ más részein élő keresztyénnel, egy új egyházat építenek. Ma több kihívással kell szembenézni a fentiek szerint a kínai protestánsoknak.

Először is szükségük van fiatal lelképásztorok új nemzedékére. Napjainkban a protestáns egyházak lelkipásztorainak átlagos életkora 60 év körül van. Ezért a Nankingi (volt főváros) országos és hat tartományi szeminárium arra összpontosítja erőfeszítéseit, hogy minél több teológiai hallgatót képezzen ki.

Másodszor, olyan módokat kell keresni, hogy a kínai egyházban képviselt sok keresztyén hagyomány megbékélésre jusson. Jelenleg vannak már olyan gyülekezetek, amelyben lehetőséget adnak a csecsemő keresztelezésre, a felnőttek leöntéses keresztelezésre, és a hitvallók bemeztelést való megkeresztelezésre. Más gyülekezetekben több ill. különböző úrvacsorai módszert is alkalmaznak havonta, amikor az evangéliumi jellegű „kenyérmezteléstől” a liturgikusabb „közös pohárig” több változattal is találkozik a hívő, a keresztyén. Ezek a példák nemcsak az istentiszteleti formák változatosságait illusztrálják, hanem a teológiai nézőpontok közötti változásokat is. Az egyház Kínában a sokféleség közepette harcolt az egységért.

Harmadszor. Egyre világosabbá válik, hogy fenn kell tartani az egyensúlyt a nemzeti kínai keresztyének és a nemzetközi keresztyénség között. Kétségtelen, hogy a kínai protestáns egyház jellege egyértelműen kínai. A vezetés és ellenőrzés teljesen kínai kézben van. A kínai művészetet és zenét hangsúlyozzák sok szinten. A kínaiak szellemi hozzájárulása a teológia terén is egyre nyilvánvalóbbá válik. Azonban az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Krisztus mindenkiért meghalt, és hogy az egyházat arra hívta el, hogy egyesült erővel prédikálja az evangéliumot. A kínai egyház ezért igyekszik a helyes egyensúlyra, fokozatosan helyreállítva kapcsolatait a nagyvilággal.

Negyedszer. Meg kell találni a módját annak, hogyan evangelizáljon egy túlnyomórészt nem keresztyén or-

szágban, mint amilyen a Kínai Népköztársaság. Most, hogy 2000 gyülekezet újra működik, a kínai keresztyének nemcsak a személyes bizonyágtételt gyakorolják már, hanem az evangelizálás gyülekezeti formáit is. Imádkozunk érte, hogy az Úr nyisson kapukat a tömegek evangelizálására is.

Az utam áldozatos és főleg fáradtságos volt, de megérte az élménysor, és ha valamit segíthettem valakiknek a tájékozódásban.

Közi: Dr. Mészáros Kálmán
bapt. teol. tanár

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

Levél a Lutheránus Világszövetség Tagegyházainak

A Lutheránus Világszövetség IX. Nagygyűlése

(Hongkong 1997. július 8–16.)

Az 1947-ben, a svédországi Lundban alapított Lutheránus Világszövetség a brit koronagyarmat: Hongkong, Kínához való visszatérése után néhány nappal ebben a városban, Ázsia e hatalmas gazdasági és pénzügyi központjában tartotta világtalálkozóját. Az elmúlt ötven év egyházi és világtörténelmére emlékezve, az evangélikus egyházak belső teológiai és közösségi, az evangélikusság és más egyházak ökumenikus viszonya, valamint a keresztyénség és a környező világ, különösen is a társadalmi, gazdasági és más világvallások adta kihívások kérdései kerültek elő. A konferencián 385 hivatalos küldött képviselte a 122 tagegyházat és 1048 volt a résztvevők száma. A „Krisztusban – tanúságtételre hívtunk el” főtemát előadások, bibliatanulmányok és tíz munkacsoportban megbeszélések dolgozták fel. A következő hét évre megválasztották a Világszövetség Tanácsát és Végrehajtóbizottságát. Az új elnök Christian Krause német püspök, Braunschweig tartományi egyházából. A Végrehajtóbizottság és a Tanács tagjává választották D.Dr. Harmati Béla püspököt. A Világszövetség genfi központjában mintegy 90 munkatárs dolgozik és világszerte a különböző egyházi programokat még mintegy hatezer munkatárs segíti.

Krisztusban Kedves Testvéreink!

Feltámadott Urunk Jézus Krisztus nevében: kegyelem és békesség Néktek!

Mi, a Lutheránus Világszövetség 9. Világgyűlésének küldöttei köszöntünk Benneteket. Azt hirdetjük, amit hallottunk, amit szemünkkel láttunk, amit megfigyeltünk, amit kezünkkel is megtapasztalhattunk az élet ígéről... és bizonyágot teszünk róla (1Jn 1. kk.).

Hongkongban gyülekeztünk össze, ebben az ázsiai, élettől nyüzsgő ipari központban, az erőteljesen szekuláris jellegű világban, ebben hív Krisztus bennünket bizonyágtételre. Néhány nappal ezelőtt Hongkong visszatért Kínához. Az átállás élményét a túlhangsúlyozott bizonytalanság és reménység vette körül. Amikor mi, a Világszövetség 50. évfordulóját ünnepeljük most, naponta egy olyan zászló alatt ültünk össze, amely Krisztust kiterjesztett karokkal ábrázolja. Ezek a karok emlékeztetnek minket arra, hogy Ő biztosította nekünk az egymással növekvő közösség áldásait az elmúlt 50 esztendőben és ezek a karok jelentenek kihívást számunkra, hogy emlékezzünk arra, mit jelent Isten világméretű szeretete.

Hongkongban a keresztyének parányi kisebbséget jelentenek. Maga ez a tény sajátos ösztönzést jelenthet Világgyűlésünk témájához: „Krisztusban – tanúságtételre hívtattunk.” Minden reggel bibliatanulmányozásra gyülekeztünk össze, ezeket az alkalmakat az LV Sz-ben képviselt hét régió egy-egy küldötte vezette. Figyelmesen hallgattuk az ígét, amit 1Pt 2,9–10-ben olvashattunk: „Ti

azonban választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet vagytok, Isten saját népe, azért, hogy annak hatalmas tetteit hirdessétek, aki kihívott titeket a sötétségből, az Ő csodálatos világosságára.” Ez a bizonyosság vált alapjává problémáink megvitatásának bizonyágtételünk lehetőségének és a kortárs világában folytatott dialógusunknak. Egyben ez a nagyszerű (tisztelitet parancsoló) feladata is mindazoknak, akik keresztyéneknek merészelik nevezni magukat a jelen pluralista társadalmakban: hogy Jézus Krisztust, akit megfeszítettek, szóval és tettel igazolják, jelenítsék meg, hogy valóban Ő a világ üdvöztője.

A Világgyűlés gondoskodott arról, hogy átélhessük világméretű evangélikus közösségünk gazdagságának és elevenségének élményét. Azt reméljük, hogy a világgyűlés résztvevői saját egyházukban majd megosztják veletek ezt az élményt. Figyeltünk a világ minden részéből érkezett testvéreink hangjára, hallottunk örömeikről és bajaikról (kínszenvedéseikről). Megosztottuk közös hitünk tanúságtételének izgalmát a nagyon változatos kifejezések során. Lelki közösségünket ünnepeltük imádságban, igehirdetésben, éneklésben, bibliatanulmányozásban. Közösségünk Isten drága ajándéka, amely arra kötelez, hogy közösen vigyázzunk erre az értékre, kezeljük felelősen, sőt terjesszük ki ezt a közösséget minden keresztyén felekezet irányában.

Világgyűlésünk idején megtapasztaltuk hongkongi evangélikus testvéreink vendégbarátságát, szeretetét és osztoztunk velük a közösségben. Végigtekintettük az LVSz működését az elmúlt hét esztendőben a Curitibában tartott 9. Világgyűlés óta (1990), és állandóan szinte időzavarral küszködtünk, hogy felvázolhassuk a következő évekre az LVSz életének és munkájának főbb irányvonalait. Örömmel üdvözlöttük ökumenikus vendégeinket, és újra megerősítettük aktív részvételünket az ökumenikus mozgalomban. Új Tanácsot választottunk, és megválasztottuk az LVSz új elnökét, a németországi Christian Krause személyében – ők viselnek különleges felelősséget majd a következő időszakban a Lutheránus Világszövetségért.

Hamarosan megkapjátok a 9. Világgyűlés üzenetét és határozatait. A határozatokban többek között:

- ösztönözzük a tagegyházakat, hogy gyakoroljanak nyomást a kormányokra és más intézményekre; szabaddá tegyék a fejlődő országokat a nemzetközi adósság terhéttől, forduljanak a kormányokhoz, hogy létesítsenek pénzalapot egy hivatalos fejlesztési segélyprogramra (Official Development Assistance)
- követeljük azoknak az afrikai egyházaknak béketörekvési támogatását, akik jelenleg konfliktushelyzetben vannak
- kifejeztük erőteljes támogatásunkat a földi aknáknak globális eltiltása érdekében
- újra megerősítettük az LVSz elkötelezettségét a nők teljes bevonására mind az egyházban, mind a társadalomban és a nők ordinációjának célkitűzését minden tagegyházban
- imádságot és támogatás kérünk az indiai szegények és az elnyomott dalitok (kasztion kívüliek) érdekében
- hangsúlyoztuk az egyházak gondoskodó szeretetét és érdeklődését azokért az emberekért, akik HIV-pozitívak, vagy AIDS-ben szenvednek
- bátorítottuk az LVSz-t és a tagegyházakat, hogy aktív módon vegyenek részt az írástudatlanság elleni küzdelemben, és hogy mozdítsák elő a fiatalok vallásos nevelését és vezetővé formálásukat
- kifejeztük köszönetünket az evangélikus-római katolikus közös nyilatkozatért a megigazulásról szóló tanítással kapcsolatban (Joint Declaration on

the Doctrine of Justification), amelynek elfogadásával mind a tagegyházak, mind a Római Katolikus Egyház részéről történelmi jelentőségű lépést tehetünk a teljesebb egységhez vezető úton

- örömmel üdvözlöttük azt a mozgalmat, amely teljes közösséget hoz létre evangélikusok és a világ különböző részén élő anglikánok között, valamint azt a haladást is, amely a dialógusok terén tapasztalható: az ortodoxokkal, metodistákkal, reformátusokkal és más egyházakkal kapcsolatban
- prioritást biztosítottunk a misszióknak és evangélizációnak most és a következő években,
- felhívtuk a figyelmet a 2000. év megünneplésére, aktív részvételre Jeruzsálemben.

Nyilatkozatainkban aláhúztuk Jeruzsálem jelentőségét, mint olyan városét, amely két nemzetnek, három vallásnak és több egyháznak a székhelye, és ezek feladata a kiengesztelődés (megbékélés) előmozdítása a Közel-Keleten, a békefolyamatban. Ismételten kértük az LVSz-t és a tagegyházakat, hogy növeljék erőfeszítéseiket mindenütt a vallásszabadság előmozdításában és annak fenntartásában. Kinyilvánítottuk támogatásunkat a Kelet-Timorban folyó béketárgyalások ügyében, és reménységünket fejeztük ki Hongkong jövőjét illetően és az emberi jogok teljes alkalmazása érdekében Kínában.

Erről a Világgyűlésről küld Isten minket abba a világba, amelyet ezek az említett és még más problémák is jellemznek. Ez a világ gyógyulás, igazság, kenyér, környezetvédelem, erkölcsi tájékozottság és megbízható reménység után kiált. Krisztusban ebben a világban való tanúságtételre hívtattunk el, mégis túlságosan is gyakran nem követtük ezt a hívást. Nem szerettük Istent és felebarátainkat úgy, mint kellett volna. Ezért könyörgünk, hogy Isten Szent Lelke vezesse az LVSz-t és tagegyházait életünk megújulására és olyan misszióra, hogy egyre inkább Isten megfelelő eszközeivé válhassunk az Ő üdvözítő és átforgató céljai érdekében, az egész emberiség javára. Hívunk benneteket, hogy velünk együtt folytassátok hitünk zarándokútjának járását. *Isten – az Atya, Fiú, Szent Lélek – áldja meg és tartsa meg közösségünket egymással, hogy örvendéssel dicsérhessük Istent egy szájjal, és szolgálhassuk Isten világot sok kézzel.*

Fordította: Dr. Hafenscher Károly

VISSZHANG

Megjegyzések

Kodácsy Tamás: Isten végtelenségéről című OTDK dolgozatához*

A még teológiai hallgató Kodácsy Tamás *Isten végtelenségéről* írt dolgozata sok tekintetben figyelemre méltó munka. Már a témaválasztást is dicsérni kell, mert egy olyan területet dolgozott föl, amelynek elszórtan van ko-

molyabb irodalma, ilyen összefogottan értékelő írás az Isten végtelenségének problémaköréről nem igen ismeretes. Egy másik dolog, amely miatt dicséretet érdemel a fiatal szerző, a bátorsága. E bátorság mögött azonban – amint a dolgozat olvasásakor ki is derül – komoly tudás és intelligencia van, a szó szoros értelmében, azaz, hogy képes a dolgoknak a „mélyére olvasni”. Személyében valószínűleg egy olyan gondolkodó egyéniségről van szó, aki

* Megjelent a Theológiai Szemle 1997/3. számában. E megjegyzések pedig elhangzottak a Doktorok Kollégiuma Rendszeres Teológiai Szekciójának 1997. augusztus 27-i ülésén, Budapesten.

ha hozzáfog valamihez, azt alaposan végiggondolja, illetve átgondolatlan munkát nem ad ki a kezéből. A harmadik észrevételünk az lehet, hogy Kodácsy Tamás a szisztematikus gondolkodáshoz komoly filozófiai, matematikai és teológiai tényismeretekkel is rendelkezik, ezért tudta megírni ezt az igen nagy időket átívelő, de a legújabb tudományos ismereteket is igénylő munkáját. Mind a filozófiában, mind a matematikában és természetesen a teológiában járatosnak látszik.

A téma felvetés jogossága

Már az ókorban igen sok gondot okozott az „Istenkérdés” és a „végelenség” összekapcsolása. Ez olyan makacs problémának bizonyult, amelyet igazából nem is tudtak megoldani, illetve a mérvadó „igent” vagy „nemet” ebben nem mondták ki. Sok tekintetben félrevitték ezt az ügyet, s évszázadokra, sőt két évezredre szinte tárgyalhatatlanná tették a problémát. A végtelenség tulajdonképpen nem is bibliai eredetű felvetés. Annál inkább nagy gondot jelentett a görög filozófusok számára, s különösen a platóni és arisztoteleszi gondolkodásban a végtelen problémája szoros kapcsolatban van a megismerés nehéz kérdésével. Az episztemológiájuk szerint alapvető tétel, hogy a „végtelen megismerhetetlen”. Ez más szavakkal kifejezve azt is jelentette, hogy igazából az ókori filozófus nem tudott mit kezdeni a végtelennel, nem tudta kezelni, nem tudta megfogni, nem volt képes megszelídíteni és befogni a megismerés hordozójául. Az egyházatyák már gyakrabban használták a „végelenség” kifejezést, de ők nem a világ megismerésére vonatkoztatták, hanem Isten valamely ontológiai tulajdonságát akarták vele kifejezni, mint például a bölcsességét, örökkévalóságát, mindenek felettségét, hatalmát, stb. Lényegében a reformáció teológusai sem léptek előre ebben a kérdésben, inkább ők is a korukhoz képest igyekeztek a helyes istenismeretre felhívni a figyelmet, különösen Kálvin és Melancthon. Eközben fölvetik a „végelenség” fogalmát, de azt teológiailag használják mint eszközt, a filozófiai vitákban nem mélyednek bele.

A filozófiában maga Descartes borzolta fel nagyon a kedélyeket, amikor a „végtelen” ideáját a tökéletesség és az Isten ideájával azonosította. Szerinte az ember véges gondolkodása önmagában nem képes létrehozni a végtelenség eszméjét, ezért azt Istennek kellett az emberbe helyezni.¹ Itt aztán egy régi probléma újult ki, mégpedig az, hogy képes-e a véges a végtelen fölfogására, illetve a végtelen megmaradhat-e a végesbe. Sok vitára adott okot Spinoza és Leibnitz idevágó munkássága. A német, francia és angol filozófiai nagyságok ezt követő évszázadai sem hoztak e tekintetben áttörést, de annál inkább egy George Cantor (1845–1918) nevű német matematikus halmazelméleti munkássága a 19. század második felében. Már elértük jócskán a 20. századot, amikor ez a halmazelmélet nélkülözhetetlen eszközzé vált a szerteágazó matematika összefogásában. Addig is igen sok vita volt Cantor elmélete körül, sőt támadások tömkelege érte, s éppen ennek a vitának a tüze vetett olyan magas lángokat, hogy az nemcsak a matematika egyes diszciplínáit érintette, hanem a filozófiában és a teológiában is perzselő nyomokat hagyott. Sok kérdés

újrágondolására ösztökélte mind a filozófusokat, mind pedig a teológusokat, s ennek a „külön-vitának” is lettek hullámai, amelyek még mind a mai napig nem csillapodtak le. Magukat a hullámokat pedig George Cantor figyelemre méltó megjegyzései keltették először, amikor is felhívta a figyelmet annak végiggondolására, mit jelent Isten mint Abszolútum és meddig tart az ember értelmi fölfogása a véges és a végtelen összefüggésében.² Abban az időben is még inkább figyeltek Kantra, érdekes azonban megismerni Cantor újszerű gondolkodását. „Az aktuális végtelen két formáját, a transzfinit és az abszolút végtelen is gyakran összetévesztik, jöllehet ezek a fogalmak szigorúan különböznek. Míg az első, bár végtelen, mégis növelhető, az utóbbit lényegében nem-növelhetőként, így matematikailag meghatározhatatlanként kell elgondolni. A felcserélésnek ezzel a hibájával találkozunk például a panteizmusban, s ez a spinozai Etika Achilles-sarka, ... Ugyancsak feltűnő, hogy Kant óta meghonosodott a filozófusok körében az a hamis képzet, hogy az abszolút a véges idális határa. Valójában ezt a határt csak egy transzfinitumként, sőt minden transzfinitumok minimumaként (azaz mint az általam ómegával jelölt legkisebb végesen túli számot) lehet elgondolni.”³ Ez sok tekintetben még ma is igen komoly figyelmeztetés a teológia számára. Ezért jó, ha vannak olyan gondolkodók, mint Kodácsy Tamás fiatal barátunk is, aki bátran nekilátott az Isten végelenségét felvetők szembesítéséhez.

A problémák, melyek nem jutottak nyugvóponttra

A római egyház teológiáját különösen is foglalkoztatja az Isten végtelenségének kérdése, a protestáns teológia ebben visszafogottabb. A római teológia tárgyalja az arisztotelészi potenciális végtelen problematikáját, amit az ókorban már felvetettek. Ennek lényege az, hogy mindig létrehozhatunk nagyobb és nagyobb számhalmazokat, illetve azokat vég nélkül növelhetjük, de ezeket a halmazokat ők még nem tudták egy „aktuális” végtelennel, azaz egy olyan valaminek tekinteni, amit matematikai vizsgálat tárgyává tehetünk. Aztán a római teológia visszafogottá válik és megjegyzi: ebbe a vitába nem kíván beleavatkozni, mert Isten végtelensége egészen mást jelent. Ezt mondja Előd István: „Anélkül, hogy ebben a vitában állást foglalnánk, le kell szögeznünk, hogy Isten végtelensége összehasonlíthatatlanul más, mint ez. Itt ugyanis önmagukban véges dolgok sokaságáról vagy határtalan időtartamáról volna szó, Isten tulajdonságai azonban külön-külön is végtelen „mértékű” és végtelenül tökéletesek (vö. triplez via: 2.§.4.pont). Ilyen végtelen tökéletességek végtelen halmazának kell képzelnünk Isten végtelen tökéletességét. Tehát nemcsak tökéletességeinek „összege”, hanem minden egyes tökéletessége külön-külön is meghalad minden elképzelhető tökéletességet.”⁴ – Itt most nem érdemes elemezni, hogy ez a hivatalos római teológiai vélemény sem a matematika tudománya szerint érti a potenciális és az aktuális végtelen fogalmát, mert mindkettőt úgy intézi el, hogy „véges dolgok sokaságáról” lévén szó, Isten ehhez nem hasonlítható. Ugyanakkor azt is meg kell állapítanunk, hogy a „végtelen tökéletességek végtelen halmazáról” szólva, pontosan azt a végtelent fogalmazza meg Istenre nézve, amelyet éppen a halmazelmélet kínál a ma-

tematikában járatlan embernek. Az új szemléletnek éppen az a lényege, hogy halmazok halmazával dolgozik, mint aktuális végtelennel. Nyilvánvalóan látszik, hogy mennyire időszerű még ma is az a téma, amelyet Kodácsy Tamás felvetett. A másik véleményt maga Cantor fogalmazta meg, s ez latinul jól ismert a filozófiai körökben: *Omnia seu finita seu infinita definita sunt et excepto Deo ab intellectu determinari possunt!* Azaz: minden vagy véges, vagy meghatározott végtelen, és Isten kivételével az értelem által meghatározható!⁵ Akkor megismerheti-e a „véges értelem” a végtelent? – hangzik Cantorhoz a kérdésünk. Lényegében igenlő választ ad, „azzal az egyetlen kivétellezéssel, hogy az Abszolútum, az isteni végtelenség kívül esik a matematikai megismerésen. A véges és az Abszolútum között helyezkedik el a matematikailag tanulmányozható Transzfinitum a maga kimeríthetetlen gazdagságával”⁶ – állapítja meg Ruzsa Imre. Mármost Kodácsy Tamás dolgozata éppen ezekre figyelmeztetheti a gondolkodókat. Helyesen hívja fel a figyelmet arra, hogy a végtelen, a határtalan, a számtalan, a számosság, a komplementaritás fogalmak használata rendkívüli óvatosságot igényel, amikor azt Istenre akarjuk alkalmazni. Nem is lehet, mert nem értelmezhetjük őket Isten vonatkozásában a szaktudományokban megszokott módon. – Talán éppen ez az a pont, ahol érdemes figyelni arra, mennyire egybevág fiatal barátunk felfogása Cantor véleményével. Idézzük ismét Cantort: „A *transzfinit*, alakjainak és konfigurációinak sokaságával, szükségképpen egy *abszolútra* utal, a „valóban végtelenre”, amelynek nagyságát semmiféle hozzáadás vagy elvétel nem érinti, és amelyet ezért kvantitativan *abszolút* maximumnak kell tekintenünk. Ez utóbbi bizonyos fokig meghaladja az emberi felfogó erőt, amennyiben kivonja magát a matematikai determináció alól. Viszont a *transzfinit* nemcsak a lehetőség széles területét tölti ki Isten megismerésében, hanem ideális kutatás számára is gazdag, állandóan növekvő teret kínál. Sőt, meggyőződésem szerint a teremtmények világában is bizonyos fokig és különböző vonatkozásokban valóságos és létezéshez jut, hogy a Teremtő dicsőségét, annak abszolút szabad elhatározásából, határozottabban kifejezésre juttassa, mint ahogy az egy pusztán „véges világ” esetén lehetséges volna. Ennek azonban még sokáig kell várnia az általános elismerésre, jóllehet ez a felismerés igen értékes lehetne a *teológusok* számára, segédeszköze lehetne az általuk képviselt ügy (a vallás) támogatásának.”⁷

Mindezek elegendőek annak az állításomnak az alátámasztására, hogy Kodácsy Tamás rendkívül szép munkát végzett, hasznosságáról pedig meggyőződhetnek mindazok, akik írását a későbbiek során forrásként fogják használni tudományos munkájukhoz. Kodácsy Tamás nem zárkózik el az elől, hogy Isten lényegét, a Krisztusban számunkra adott tökéletes kijelentését az értelem eszközeivel minél jobban, mélyebben fölfogjuk, megértsük, de nem azonosítja az analógiák központi szerepét a kijelentésbeli tényekkel. Így vélekedik frappáns módon: „Azt pedig igenis valljuk, hogy ez a számunkra folytonos végtelenség nem az Isten, mert Isten földi aktuális végtelennel föl nem fogható. Semmilyen végtelennel, semmilyen kreált számossággal!” Ez a helyes álláspont, s nincs is messze Cantor jóindulatú véleményétől. De azt is érdemes itt megjegyezni, amit a fiatal szerző is

érint a dolgozatában, márcsak azért sem szabad bele-menni ilyen analógiák gyártásába, mert 1963-ban Paul Cohen, a Stanfordi Egyetem professzora kimutatta, hogy nem dönthető el egyértelműen, van-e a megszámlálható számosság és a megszámlálhatatlan számosság között egy közbülső számosság.

Néhány megjegyzés, tanács Kodácsy Tamásnak

1. Kodácsy Tamás a matematikai és természettudományos formanyelv használatáért dicséretet érdemel. Mindenben igyekezett korrekt lenni, ez sikerült is. Fölmerülhet azonban az az igény, hogy még érthetőbb formában kellene ezt az ügyet a teológián művelődött olvasók elé tárni. A matematikai fogalmak, tételek, bizonyítások használata még ebben a formájában is túlságosan elvont ahhoz, hogy a tárgyalás könnyebben követhető legyen a nem-matematikai képzettségűek számára is. Gondolkodni kellene a dolgozatnak egy ilyen formába történő átírásán. Elképzelhetőnek tartom azt is, hogy az OTDK szakbírálóinak is gondot jelentett az előadás absztrakt volta.

2. Zénon Achilles apóriáját és az ún. felezési apóriáját össze lehet vonni, mert ő nem vette észre, hogy ugyanannak az esetnek egy könnyebb és egy nehezebb változatáról van szó. Nem is igen nehéz megfogalmazni, miben tévedett Zénon (lásd az eredeti szöveget), mert egyszerűen csak annyit kell mondanunk mai tudásunkkal, hogy Zénon még nem ismerte a végtelen mértani sor összegképletét.

3. Kodácsy Tamás az axiomatizálással kapcsolatban úgy fogalmaz, hogy „itt már csak definiált alapfogalmakat” használunk. Euklidész még valóban megpróbálta az alapfogalmakat definiálni, mert nem tudta, hogy azok valóban alapfogalmak. Így keletkezett pl. a pontra vonatkozó definíciója, amit Brassai Samu fordításában eképpen olvashatunk: *a pont az, aminek semmi része!* Mamár látjuk, hogy az alapfogalmakat nem kell definiálnunk, azok egyszerűen vannak: pont, egyenes, sík, stb.

4. Ugyancsak előkerül a dolgozatban az axiómarendszer problematikája is. Az axiómarendszereknek mindig eleget kell tenni három alapvető követelménynek: ellentmondásmentesség, függeltenség és teljesség. Ezt a hármat együtt érdemes tárgyalni, még akkor is, ha a Gödel-tétel a teljességre vonatkozóan nemleges választ ad. A teljesség követelményének van egy olyan értelme is, hogy a adott tudományterület az axiómarendszerből kiépíthető legyen. A Gödel-tétel éppen azt mutatja meg, hogyan juthatunk még magasabb szintre a gondolkodásban.

5. Kérdezem Kodácsy Tamástól: melyik az a két társaság, akik Istent halmazként képzelik el? Erre nem kapunk feleletet írásában.

6. A dolgozatban ez áll: a kálvinizmus „megalkotta az extra-calvinisticumot”. – Nem! Ezt a kifejezést csúfondáros kifejezésként a lutheri reformáció hívei használták a kálvinistákra, akik később ezt tudatosan is vállalták mint meggyőződésüket. Az evangélikus testvéreink most is vitatják ezt az álláspontot. Tárnya az, hogy a betlehemi gyermekben benne volt-e teljességgel az istenség, az az elhagyta-e Krisztus az isteni trónját. A kálvinisták szerint nem hagyta el, s ez a lutheri elgondolás szerint azt jelenti, hogy Krisztusból valami kívül rekedt. Extra!

7. A tudományos pontosság érdekében Krisztus véges és végtelen természetéről írottak kapcsán megnyugta-

több volna a halmazelméleti párhuzamokat analógiának nevezni.

8. A komplementaritás tárgyalásakor Kodácsy Tamás kétszer is említi a „különlegesség” szót. Az a gyanúm, hogy itt a *szingularitás* szó akar szerepelni, ezt kívánja a szöveg is, meg a matematikai gondolkodás is. Ha így van, akkor ezt nem érdemes lefordítani, mert nincs rá jobb kifejezés magyarul.

9. Talán érdekes lenne a dolgozat továbbfejlesztésekor több figyelmet szentelni annak a problémának, amit a lutheránus teológusok a *finitum capax infiniti* kifejezéssel, a newtoni talajon állók az *infinitum capax finiti* kifejezéssel, a reformátusok pedig a *finitum non capax infiniti* kifejezéssel akarnak mondani. Ez a különbözőség is indokolná a probléma tisztázását, s ez ugyancsak beletorkollik az Isten végtelenségének bonyolult prob-

lematikájába. Kiderül ennek során, hogy a református álláspont tudományosan is helytálló, Kodácsy Tamás pedig helyes irányban kereste a megoldást, amikor röviden érintette a harmadik formulát.

Gratulálok a dolgozat készítőjének!
(Debrecen, 1997. augusztus)

Dr. Gaál Botond
egyetemi tanár

Jegyzetek

1. A modern tudományok emberképe, Gondolat, Bp. 1988. Szerkesztette Krzysztof Michalski, 227. (Emmanuel Levinas: Transzcendencia és megértés) – 2. Filozófiai Figyelő, ELTE Bp. 1988/4. 56–87. – 3. Ld. 2.sz. jegyzet – 4. Előd István: katolikus Dogmatika, Szent István Társulat, Bp. 1983. – 5. Ld. 2.sz.jegyzet – 6. Ld. 2.sz.jegyzet – 7. Ld. 2.sz. jegyzet

SZEMLE

Folyóirat Szemle

Az Egyházak Világtanácsa folyóirata a „The ecumenical review” 1997. júliusi számában címdoldalon közölt főtémája az EVT – római katolikus kapcsolat alakulása az 1966-os kezdettől napjainkig. Harminc év telt el azóta, hogy először felvetődött és az Uppsalában tartott nagygyűlésen (1968) tárgyalásra is került a Római Katolikus Egyház részvétele az EVT-ben.

Jan Grootaers a Leuvainben (Belgium) működő tanulmányi központ „Vaticanum Secundum” titkára, avatott laikus-szakértőként elemzi a „se igent se nemet” nem mondó tétovázást, ami az ökumenikus mozgalom legyengülésével még inkább fokozódott. „Befejezetlen napirend” c. 42 oldalas tanulmánya a római katolikus tagság kérdését 1968–75 közötti időben vizsgálja. VI.Pál pápa 1969-es EVT látogatásával kapcsolatban pl. elmondja, hogy nem nagyon lehetett tudni, hogy bátorítás vagy intés volt-e az, amikor az EVT tagságról nyilatkozott. Megfigyelők először pozitívnak gondolták hozzáállását, majd kritikus jelzéseket véltek felfedezni benne. 1970-ben elkészült egy tagsági tervezet, amit 1971-ben visszavontak, 1972-ben pedig beismerték a terv megghiúsulását. Egyik jellegzetes probléma volt a pápai tekintély megőrzése. Lehet-e úgy belépni az EVT-be, hogy a pápai tekintély ne relativizálódjék. Protestáns oldalról Visser’t Hooft 1969-es nyilatkozata szerint még tíz vagy húsz év is kell ahhoz, hogy az együttműködés Genf és Róma között új fázisba jusson. Szó szerint: „Nem látom, hogy az EVT-be belépő katolikus egyház pápája kellő nyitottsággal bírna más egyházak vezetőivel való tárgyalásra és eszméit el tudná fogadtatni Genfben, ha saját püspöki konferenciáját sem veszi figyelembe, amint az a Humanae vitae körüli incidensben megmutatkozott.”

Lukas Vischer tanulmányát olvashatjuk ezután a II.Vatikáni Zsinatról. A szerkesztő bevezetesként elmondja, hogy 2001-ig folyamatosan megjelenik több nyelven is a Zsinat anyaga. A már megjelent két kötet-

hez fűz megjegyzéseket Lukas Vischer berni professzor, aki megfigyelőként vett részt a Zsinaton, úgy is, mint az EVT Faith and Order titkárságának igazgatója. Elmondja, hogy megfigyelőként nem volt módja a bonyolult és sokrétű tárgyalásokban részt venni, annál érdekesebbnek tartja a megjelent dokumentumok alapján újra átgondolni mindazt, ami a nem katolikus résztvevőkről elhangzott és leírásra került. Az EVT negatív beállítása több ponton is felmerül. Az első kötetben úgy állítják be, mintha XXIII. János kezdeményezését nagyban befolyásolta volna az EVT, amit végül is „vallásos nem kormányzati szervezet”-nek minősítenek. Visser’t Hooft akkori főtitkár közvetítő szerepe nagyon is fontos volt pl. a vallásszabadság deklarációjának előkészítésében. Igaz ugyan, hogy a főtitkár meglehetősen kritikus szellemű volt, de anakronizmus lenne őt a lojalitás hiányával vádolni katolikus részről. A konciliáris folyamatban az EVT-nek is közvetítő szerep jutott. Ezt nem ismeri el a két kötetnyi dokumentum, ami versengéssel és idegeskedéssel (nervosismo) vádolja a protestáns ökumené reprezentánsát. Vischer’t Hooft professzor felteszi a kérdést: „Vajon a katolikus egyház nem csak addig akarja »használni« az EVT-t, amíg az saját céljait szolgálja?”

A Szemle ezután bevezetést közöl az ún. Johannesburgi Iratokhoz. Ezek 1996 júniusában keletkeztek az EVT I-es és III-as egységének (Faith and Order és Justice, Peace and Creation), valamint a Dél- Afrikai Egyházak Tanácsa közös konferenciáján.

Négy előadást közöl a következő sorrendben:

- J.W.De Gruchy: Egyházegység és demokratikus átalakulás (Az ekléziológia és etika perspektívái Dél-Afrikában)
- Margot Kässmann: Morális rendeződés és a mindennapok valósága (Válasz John de Gruchy tanulmányára)
- Vigen Guroian: Morális rendeződés és keresztyén istentisztelet
- Duncan B.Forrester: Morális rendeződés és Liturgia (Válasz Vigen Gurciannak)

John W. De Gruchy a keresztyén tudományok professzora a Cape Town-i egyetemen. 1968 óta a South African Council of Churches (SACC) kommunikációs bizottságának igazgatója és a Church Unity Commission (CUC) titkára. Bonhoeffer Kirchenkampf-jából írta dolgozatát és E. Bethgével tartott személyes kapcsolata által is megerősítette azt a nézetét, hogy „az evangélium igazságáról szóló tanúságtétel konfliktust eredményez”. Ennek tudatos felvállalása a Dél-Afrikai kontextusban már így hangzott: „...a Kairos dokumentum hasonlóképpen elvetett minden olcsó megbékélést a keresztyének között, vagy a társadalomban”. „Hogyan lehetne megbékélés és egység elnyomottak és elnyomók között, még ha mindketten megkeresztelt keresztyének is, ha nincs bűnbánat és igazságtétel, ha az egységet nem alapozzák igazságra és igazságosságra?” – kérdezi. Részletesen elemzi az apartheid küzdelmek utáni dél-afrikai helyzetet. Erre válaszol Margot Käsmann a német Evangélikus Kirchentag főtitkára. Egyetértőleg emeli ki, hogy „nincs megbékélés bűnvallás nélkül, amiképpen nincs olcsó kegyelem, úgy nincs olcsó megbékélés sem.” Példákat hoz Európából arra, hogy a keresztyén hit különbözőségei megosztó faktorként jelentkeznek inkább, mint egységesítő tényezőként. (Jugoszlávia, Ukrajna, Észak-Írország). Németország egyesítése után újra megnőtt a távolság katolikusok és protestánsok között, nem lévén vészhelyzet a közös keresztyén örökség mentése tekintetében. Az egyház feladata ebben a helyzetben az erőszakmentesség kultúrájának (culture of nonviolence) megteremtése, ami teológiailag törvénytelenít mindenféle erőszak alkalmazást. Az egyházak nem tudnak meggyőzően szólni etikai kérdésekről, egységről, megbékélésről, amíg maguk példát nem adnak erre.

*Horváth Barna
református esperes
Sajószentpéter*

Isten szentségének titka – Isten titokzatos szentsége

Rudolf Otto, a Szent. Az isteni eszméjében rejlő irracionális és viszonya a racionálishoz. Osiris könyvtár – Vallástörténet, Osiris Kiadó, Budapest, 1997. Fordította Bendl Júlia.

Rudolf Ottonak először is a helyét jelöljük ki a teológia-történetben, mielőtt művének ismertetésére rátérnénk.

Kantzenbach ezt írja róla: „Miközben a jelenlegi, a 19. század iránt újra erőteljesebben érdeklődő, azon tájékozódó teológia – ha másért nem, promóciós és habilitációs célokból – viszonylag érdektelen teológusokat ázott elő a feledésből, miközben a 20. század vezető teológusainak, Barthnak, Bultmannnak, Tillichnek és Bonhoeffernek az életművét széleskörűen kutatja, egy olyan teológus körül, aki pedig több teológiai diszciplína területén is jelentősen alkotott, megült a csend.”

Ottonak a vallásfilozófiához és a vallástörténethez kapcsolódó számos tanulmánya közül néhány több kiadást is megért, de egy könyve mindmáig közismert és minősíthető a 20. század teológiai bestsellerének is.

1917-ben jelent meg Theodor von Häring-nek ajánlott műve, »A Szent« (Das Heilige), amely 1963-ig 35 kiadást ért meg. Az 1917-es kiadásnak ezt az alcímet adta Otto: »Az isteni eszméjének irracionális jellegéről és viszonyáról a racionálishoz« (Über das Irrationale in der Idee des Göttlichen und sein Verhältnis zum Rationalen). Azzal, hogy Otto kiélezetten foglalt állást a vallásfilozófiai alapvitában, és a maga helyét J.J. Fries, Leberecht de Wette és E.F. Apelt vallásfilozófiájának közelében jelölte meg, számos értelmezési kísérletet provokált, amelynek az említettekhez és mindenekelőtt Kanthoz és Schleiermacherhez való viszonyát taglalják. Leginkább Hans-Walter Schütte-nek sikerült művében (Vallás és keresztyénség Rudolf Otto teológiájában, 1969) Otto keresztyénségre irányuló vallásfilozófiáját elemezni, aki egyúttal óvatos kritikával is illette a vallásfilozófiai gondolkodásmód teherbíró-képességét. Otto munkásságának újraélesztése iránt azonban ő sem mutat érdeklődést. Ottot úgy értelmezi, mint annak a vallásfilozófiai iskolának az apológétáját, amelynek legkiemelkedőbb reprezentánsa Schleiermacher volt.

Nyilvánvalóan tűnik, hogy Otto értékelésére negatív módon hatott a teológiatörténet exegetikai irányba fordulása. Ezen túlmenően Ottonak betegsége miatt idő előtt vissza kellett vonulnia a nyilvános tevékenységtől. (Fr. W. Kantzenbach, Theológiai irányzatok, Budapest, 1996, 167 kk). Nyilvánvalóan Ottot most kezdik újra felfedezni. Ennek bizonyossága művének lefordítása és magyar nyelven való megjelenítése.

És most nézzük a művet. Egy mottóval kezdődik. Goethe Faustjából: „Legjobb osztályrészünk a borzadály, bármily nagy ára van, a meghatottak benne érzik csak át a legnagyobbat”. A mottó jelzi, hogy a műben ez a két gondolat jelentkezik: átélni a legnagyobbat, és ha kell a borzadály, a meghatottság útján.

Bevezetésében a problémát, mintegy felvezeti. A keresztyénségnek vannak fogalmai és ezeket a fogalmakat a nyelv segítségével közvetíteni kell. Ez önmagában azt involválja, hogy a racionalitásnak a szó eme nemes értelmében nélkülözhetetlen szerepe van a keresztyénségben. De hozzá kell nyomban tenni, hogy a vallás, racionális állításaiban még nem merül ki. Ezt fejezi ki ez a fogalom „szent”, azaz kimondhatatlan, vagyis az, ami már fogalmi megközelítéssel hozzáférhetetlen. Itt azonban nyomban egy megállapítást kell tenni. Szentnek az abszolút erkölcsös, a tökéletes jól kifejező prédikátumot szokták tekinteni. A szent szó ilyenfajta használata nem szabatos, nem fejezi ki a teljességet, éppen azt nem, amiről a szerző egész könyvében ír. Van a „szent” szónak valami többlete és az a különös, hogy a sémi, a latin, a görög nyelvek éppen ezt a többletet jelölték, és amit általánosan a későbbiekben kifejeztek vele, azt nem (erkölcsi tényező). Minden vallásban jelentős szerepet játszik a „szent” fogalma és különösen a bibliai vallásokban. Gondoljunk a qádós, hagian, sanctus, sacer fogalmakra. De ezek egészen mást jelentenek, mint amit így fejezünk ki: jó. Meg kell találni tehát a szent szónak egy olyan megfelelő fogalmát, melybe ez az erkölcsi vonatkozás nem játszik bele. Ez pedig a numinózus, melyet a szerző alkotott. Ez a kategória definiálhatatlan, csak körülírható. Ez a fogalom tehát nem tanítható, csak ösztönözhető „mint minden, ami 'Lélektől' való”(17).

A szerző ezzel művéhez és mondanivalójához az alapot lerakta és elindulhat üzenetének kifejtéséhez. Először a numinózus elemeit veszi sorba pontokba szedve.

1. „A teremtmény érzet”

Az „ünnepélyesség” a megrendülés és az emelkedettség érzését Schleiermacher a „függőség” érzésével ragadta meg. Ez azonban nem kielégítő. A numinózus minőségileg különbözik az ilyen analóg érzésektől. Ezért a szerző egy új kifejezést talál, mely a függőségérzetnél több és ezt a „teremtmény érzetnek” nevezi az IMóz 18,27-re hivatkozva. Az Istennel szembeni érzés kimondhatatlansága van ebben. Sőt ez az érzet szubjektív kísérőelem, és a lényeg a numinózus tárgy, melyet a numen jelenvalóként történő megtapasztalása hozhat csak létre (20).

2. *Mysterium tremendum*

Milyen a numinózus, melyet rajtam kívül lévőknek érzek? Schleiermacherrel ellentétben éppen a tárggyal kapcsolatos érzelmi meghatározottságot keressük. Ha figyelembe vesszük azt, ami örjítő erővel tudja megindítani és betölteni lelkünket, akkor a dolog kifejezésére csak egy valami kínálkozik: a *mysterium tremendum*, a rettentő titok érzete. A minden teremtmény felett álló kimondhatatlan titok, amely kiválthat izgatottságot, ekstázist vagy csöndes alázatos reszketést.

a) A „*tremendum*” (a rettentő) alkotóelem. Egészen más az, ha valamitől félünk. Ha valamit megszentelünk a szívünkben, akkor már félelmséggel össze nem téveszthető félelmi elfogódottságot érzünk iránta (23). „A vallás nem természetes félelmekből és nem is a világgal szemben érzett általánosnak gondolt félelemből keletkezett” (25). Hivatkozik az *orgé theou* bibliai jelenségre, melynek magyarázata igen figyelemreméltó.

b) A fenséges hatalom („majestas”) eleme. Az abszolút megközelíthetlenség ideogramájában foglalja össze az eddigieket, de ehhez jön még az abszolút fölény, a „majestas” gondolata. A transzcendens vonatkozású tárgyat az ember olyannak tekinti, mint ami éppen semmisségének érzése által válik átélhetővé. A majestas és a teremtményérzés fokozása által keletkezik a misztika számos megnyilatkozása.

c) Az „*energikusság*” eleme. Mindenütt, ahol az „élő” Isten és a „voluntarizmus” körül folyik a vita, ahol irracionalisták vitatkoznak racionalistákkal, ott megtapasztaljuk, hogy a majestas, mint abszolút fölény összekapcsolódik azzal az energiával, amely szüntelenül és maradéktalanul törekszik, tevékenykedik és él. A numinózus-energikusnak ez az eleme Goethenél úgy jelenik meg, mint „*démonikus*” (33).

d) A *misztérium* eleme- az „*egészen más*”. A megértett Isten nem Isten (Teersteegen). Eddig a *tremendum* jelzőt sikerült megmagyarázni és most a *mysterium* főnév következik. A *mysterium* olyan erősen kapcsolódik össze a *tremendummal*, hogy aligha említhetjük az egyiket, úgyhogy ne csendüljön meg vele rögtön a másik is. A titok: a „rettentő titok”. A *mysterium* a szó általános értelmében elsősorban csak titkot jelent, vagyis magában csupán egy analógia-fogalom annak jelölésére, amire gondolunk. Ami

azonban vallási szempontból misztikus, az az „egészen más”, ami idegen és ami álmélkodásra készlet, vagyis a megszokott területen kívül esik, ezért „lelkünket döbrent csodálkozással tölti el” (35). Őv azonban a teljes egészében rendszerbe foglalt mítosztól, mely a vallási alapfolyamatot ellapósítja és meg is szünteti. A lényeg az ebben a kapcsolódásban, hogy egy numinózus értelmi tényező kapcsolódik egy „természetes tényezőhöz, nempedig arról van szó, hogy egy természetes érzelmi tényező fokozódik numinózussá. A misztérium kifejezés csak a „természetfölköttivel” kapcsolatban nyeri el teljes értelmét (36). A szerző itt a misztikus teológiát szemlélheti, megállapításait és ebbe a keresztyénségen kívüli misztika élményeit is belevonja.

3. *A numinózus himnuszok*

„Különbőség van az istenség pusztán »racionális dicsőítése« és az olyan dicsőítés között, amely a *tremendum mysterium* tényezőinek segítségével valamelyest érzékelteti az irracionalistát és a numinózust is” (44). A következő két oldalon összehasonlítást tesz az Istent magasztaló himnuszok között, és kimutatja, hogy azok szólnak igazán Isten nagyságáról, akiknek művében a megrendülés megtalálható. Hivatkozik a Jóm Kippur himnuszaira, többek között Salomo ben Jehuda Niflaim c. énekére.

4. *A fascinans*

A majestas-sal párosult *tremendum* a szent elriasztó eleme. Viszont van egy másik oldal, és így ez a tartalom vonzó, lenyűgöző, elbűvölő és a *tremendum* elriasztó tényezőjével sajátos kontrasztharmóniát hoz létre. Luther mondására hivatkozik: „Olyan ez, mint amikor egy szent-séget félve tisztelünk és mégsem menekülünk tőle, inkább a közelébe törekszünk”. Egy mai költő pedig így ír: „Mi elrettent – mi lenyűgöz” (48). A szerző szerint e vallástörténetnek legfurcsább és leginkább figyelemreméltó jelensége ez a kontrasztharmónia (48). „Rettentőnek, irtózatosságnak tűnik az isteni világ, de ugyanakkor vonzó és izgató is. Ez az elem: – a numenben lévő, a *fascinans*”. „A harag a szó racionális vagy tisztán etikai értelmében még nem meríti ki azt a mélységes rettenetet, amely benne rejlik az istenség titkában, a kegyes érzület pedig még nem meríti ki azt a mélységesen csodálatosat, amit az istenség üdvösséget adó titkának átélés jelent” (49). A szerző ezután ennek a többnek a fokozatait keresi a vallástörténet mélyebb rétegeiben is. A vallásos ember maga igyekszik birtokába jutni a titokzatosnak, feltölteni, sőt azonosulni vele (50). Ezzel kezdetét veszi a „*vita religiosa*”. Ez a boldogság messze felette áll a profán javaknak. A misztériumot hallatlan boldogító realitásként élék meg. Nem is öntik néha fogalmakba, hogy mi is ez az üdvözítő hatás. Világos lesz számunkra, hogy ez nagyobb annál, mint amit az értelem fel tud fogni és el tud mondani. Erről a nyelvről csak dadogni tud. Amiket szem nem látott, fül nem hallott és embernek szíve meg nem sejtett (1Kor 2,9). Az egyik leggazdagabb fejezet, mely az üdvösség körüljárása az elragadtatott boldogságban, és ezt a keresztyénségen kívül a szerző szerint más vallásban is átélhetik.

5. A bámulatos

A görög deinos szóból indul ki és azt látja ebben a szóban, ami a numinózusban rejtélyes, ez által a dirus és a tremendus, rossz és imponáló, hatalmas és furcsa, csodás és bámulatra méltó, irtóztató és elbűvölő, isteni és démoni, „energiával teli” lesz. A nehezen lefordítható szót bámulatosnak fordítja. „Bámulatos”, aminek a jelentésében nem érezzük magunkat biztonságban (60). Ez tehát rejtélyes, vagyis numinózus. Szophokleszt idézi: „sok bámulatos dolog van, de az embernél nincs bámulatosabb”. Azt vallja, hogy ez a mondat lefordíthatatlan, mert a deinos jelentését nem ismerjük a maga végtelen gazdagságában. Goethenél magyarázza tovább a „bámulatos” szó értelmét. Nála a bámulatos kibővül rejtélyes, iszonyú jelentéssel.

6. Az augustum (magasztos)

Az ember kedélye az átélt numinózusra úgy válaszol, hogy önleértékelő, érzelmi reakció közvetlen spontaneitása következik be. Az egyén a numinózussal szemben egyszerre csak alacsonyra értékeli magát (Ézs 6,5; Lk 5,8). Abban a pillanatban megjelenik egy másik értékelés, melyben az egyedül és abszolút értéket a numenben találja meg: „Tu solus sanctus”. Ez nem félelemkitörés, hanem tiszteletteljes dicsőítés (Jel 4,11). A numinózus abszolút értékjellegét az augustum fejezheti ki. A numenben az a fascinans, ami számomra szubjektív, vagy üdvözítő érték. Az augustum ezzel szemben az, ami objektív, önmagában véve tiszteletet parancsoló érték. A vallás tehát a legszentebb érték előtti elismerő meghajlás (73). Hangoztatja, hogy pusztán erkölcsi alapról nem fejlődik ki sem a megváltás igénye, sem a „megszentelés”, az elfedés, vagy a kiengesztelés iránti vágy. Nem lehet tehát ezeket misztikus, numinózus szférájukból a racionális-etikai szférába áthelyezni. Az augustum közelébe kerülni csakis az elfedés, kiengesztelés révén lehet, de ezt maga a numen adja. A szerző itt jut el egy nagyon fontos megállapításra: „az engesztelés igényének a misztériuma egyetlen vallásban sem fejeződik ki olyan mélyen és olyan erősen, mint a keresztyénségben” (76). Otto szerint ez azt jelenti, hogy a keresztyénség tökéletesebben vallás és tökéletesebb vallás mint a többi, mert benne vált „actus purus”-szá mindaz, ami a vallásban rejlik” (76). Itt érvényesül az, hogy az abszolút numen maga válik a kiengesztelődés eszközévé, miközben önmagát közli. Az, hogy a szent Isten megközelíthetővé válik, ez nem onnan van, hogy az Újszövetség a „szerető istent” hirdeti – ez hangulatos, de téves megállapítás –, hanem ez a fölfoghatatlan kegyelem műve.

Miután R. Otto a Szent-hez vezető út határállomását felvillantotta, és a Szent lényegét, titkát, ezekben kifejtette, a numinózus kifejező eszközeit elemzi. (A kettő között van egy fejezet, mely összefoglalja a hat pontot: Mít jelent az irracionális? – címen. Közvetlen eszközként említi a szóbeli prédikációt, a viva voxot. Ha csak olvassuk, kihülnek a szavak és kifakulnak, mint a letört rózsák (84). De a „műben lakozó Lélek” a szavaknak életet ad. Aki „Lélekben” olvassa az Írást, az a numinózusban él. Közvetett eszközök például a képek,

akár félelmetes vonásaikkal, akár áhítatot támasztó hatással (85). Felülmúlhatatlan formája az Ézsaiás 6. fejezete, mely bár nem kép, de mint kép áll elénk benne Isten fensége. A másik eszköz, a csoda – melyről azt írja, hogy „a vallás legkedvesebb gyermeke” (86). Ebben jelentkezik az érthetetlen, a szokatlan, a rejtélyes, a hatalmas, a félelmetes. De itt nem a külső csodákról van szó, hanem arról, ahol a Fenséges jelenti meg magát. Az egészen meg nem értett régies, szokatlan szavak, formák sokszor rímelnek a titokzatosra (88). Harmadikként említi a művészetben jelentkező numinózust. A művészetekben a kifejezőeszköz a fenséges. Így van ez szembevetően az építészetben. Az építmények szinte mechanikus reflexként váltják ki a fenséges érzetét és mellette a numinózus érzését. Ezen kívül mágikus hatást is gyakorolnak ránk – gondoljunk Kína, Japán, Tibet művészetére. Ez a numinózus nyers formájú, mely későbbben a magas művészetben nemes és átszellemült. Mi nyugatiak a gótikát tartjuk a legnuminózusabb művészetnek, de Woringer kimutatta, hogy ez a mágikus formakincs örökségét is hordozza. Ezért hatása varázslatosnak is mondható. Idejön a zene, mely a legszentebb, legnuminózusabb pillanatot tudja megteremteni. Bach H-moll miséjét hozza fel tudaként és elemzi, valamint Beethoven Missa Solemnisét.

A numinózus az Ószövetségben

A 12. fejezet ezt az alcímet viseli. Az irracionális és a numinózus jelen van minden vallásban, de leginkább a sémi és bibliai vallásban találkozhatunk velük. A szerző elemzi az ősi Izrael istenképzetének Jahve és Elohim vonásai polaritását. Mózes vallásával a numinózus egyre inkább erkölcsivé lesz és racionálissá válik, valamint kibontakozik „szentsége”. Tovább emelkedik Ézsaiás és Deuteroézsaiás írásaiban, ahol Isten fogalmilag tiszta mindenhatósága mellett megjelenik jósága, bölcsessége, hűsége. Ezek a „szent”-nek a predikátumai, és ezt a nevet, Deuteroézsaiás 15-ször ismétli meg. Megjelenik emellett Isten féltékenysége (haragja), majd az élő Isten kifejezés, mely kifejezi, hogy minden a pusztta világesztől különbözik és olyan irracionális lény, akiből filozófiát nem lehet csinálni. A numinózus Ezékielnél még tovább halad és a misztériumhoz közeledik. Jób 38-ban a mirum és az augustum egyaránt jelen van, és így a vallástörténet legérdekesebb fejezetei közé tartozik (99). Isten megjelenik és személyesen védi meg magát. Jób beismeri, hogy Isten legyőzte őt, sőt meggyőzte (100). A könyv egyik legszebb bibliai elemzése ez, mely minden hívő ember érdeklődésére számot tarthat. A vallástörténeti elemzés remek példája, s egyúttal mutatja, hogy a Biblia és a hit így kapcsolódik össze a vallástörténettel, mely sokszor segítségünkre siet érdekes összefüggések megtalálásával.

A numinózus az Újszövetségben

Ez a tizenharmadik fejezet címe. Az Újszövetségben megjelenik Isten országa, melyet Otto így határoz meg: „Ez az ország azonban – és a legújabb kutatás éppen erre utal a leghatározottabban, ellentétben minden racionalista felhígítással – maga a csoda, a minden ittenivel és mosta-

nival szemben álló »mennyeik«. Egészen más, amely körül ott dereng és amelyet körülvesz a »vallásos félelem« valamennyi igazi tényezője, mindaz, ami a titokzatosban »félelmetes«, »ingerlő« és »méltóságteljes«. Az őskereszténység mint »eszkatológikus szekta« (mely hamarosan pneumatikus is lett) ezzel a mottóval lépett színre: »...közel van már az Isten országa« (Mk 1,15) (104). Szerinte az ország numinózus létét az jellemzi legjobban, hogy akik odatartoznak, azok magukat így nevezik: „a szentek”, ők azok az emberek, akik beletartoznak a végidők misztériumába. Ez a „profán” emberek ellentéte és nem valami erkölcsi tökéletesség kifejeződése. Az ország ura, az Atya nem valamiféle „Jóisten”, hanem az országának a szent-fenséges királya. Ezért jön a felhívás „Szenteltessék meg a te neved”. Ez az atya a mennyben van, aki különbözik minden ittenitől, majd továbbhalad és Pál tanítását elemzi, különösen a predesztinációt. A predesztináció „egyértelműen üdvösségre rendelés, a kegyelem megfajthatatlan isteni titka” (109).

A numinózus Luthernél

Lutherre az egyház skolasztikus maradványai nagy hatással voltak. A katolikus szertartás numinózus eleme is tovább él Luthernél az úrvacsoráról szóló tanban: Luther ismeri az istenség mélységeit és szakadékait, amelyek elcsüggesztik a szívet, de előlük az „Igébe” menekül, a szentségbe, a feloldozásba. Látni kell tehát a mélységeket és szakadékokat, hogy aztán megértsük: Ugyanaz a férfi megpróbálja a keresztyénséget a bizakodó hitre alapozni. A paradoxonok azonban szükségszerűen az isteni valóságnak a lényegéhez tartoznak, és éppen a paradoxon az, ami az istenit megkülönbözteti minden emberitől (124). Luther, De servo arbitrio c. írásában jelenik meg az alapérzések paradox jellege, úgy-hogy az írás lelki kulcsként használható a Luthernél lévő vallásos érzések megértésénél. Így törnek felszínre a hitében lévő numinózus elemek. Luther hitéletének sötét háttere is feltárul itt, amikor küzdött a Sátánnal lelki harcaiban, és harcolt a kegyelem megtapasztalásáért. Persze azért Luther kegyességében megtalálható a fascinans vonása is, tud az Istenben való öröm, tánc és ugrádozás lehetőségeiről. Luther hite magában hordozza a misztikát, az Istennel való egyesülést (127), vagyis Luther a hitében boldogságot élt át.

A szent mint a priori kategória. (I)

A szentet, hangoztatja Otto – összetett kategóriának tartjuk, mely racionális és irracionális elemekből tevődik össze, de mindkét eleme tisztán a priori kategória. Nem fejlődés eredménye tehát. Hivatkozik Kantra – aki hangoztatja: nem állapíthatjuk azt meg, hogy „minden tudás a tapasztalatból ered” (136). A numinózus érzése a lélek alapjából ered. Érzéki adottságok és tapasztalatok ösztönözhetik, de nem belőlük fakad. A képzetek és érzelmek kialakulásának van rejtett önálló forrása: ez a Lélek alapja (137). Természetesen létezik „hajlam” a vallásosságára, és ez a megelőző kegyelem állapota. E feltételezésekre építve érthejük meg a vallás kialakulását és fejlődését a történelemben. A vallás előszobájaként 11 fogalmat mutat be: varázslás, halottkultusz, a lélek-képzet

kialakulása, a hatalom, a természetistenségek, a mese-mítosz, a démon tiszta és tisztátalan érzése, szent helyek megjelenése, főistenek.

A szent, mint a priori kategória (II.)

A szentnek, mint komplex kategóriának mindkét eleme a priori. A vallás nem szegődik el sem a *telosz*, sem az *etosz* mellé, nem posztulátumokból él és a benne lévő irracionálisnak is megvannak a saját önálló gyökerei, mégpedig magának a léleknek (Geist) rejtett mélyén (161). Az is a vallás titka, hogyan benne összekapcsolódnak a racionális és az irracionális elemek, mert összetartozásuk szükségszerű. Honnan származik a vallás történetének az a legmeglepőbb ténye, hogy olyan lényektől, amelyek úgy tűnik – eredetileg irtózatból és ijedtségből születtek, – istenek lesznek, lények, amelyekhez az ember imádkozik, amelyekre rábizza a bánatát és örömét, akiket az erkölcs, a törvény, a jobb forrásának és szentesítőjének tekint, és ezt mindig úgy tesz, hogy ahol egyszer már életre keltek ilyen eszmék, ott mindig azonnal a legegyszerűbb, a leginkább magától értetődő dolognak tekinti, hogy ez így van (162). Az emberi szeretet, megismerés és jószág viszonylagos és korlátozott, de az isteni szeretet és megismerés az, amelyből mégis táplálkozik ez az abszolút. Ebből a szeretetből táplálkozik az emberi. Formai eleme a mysterium „az egészen másra” jellemző forma. A relatívvá szembeállított abszolút adja a titokzatossgát, mert az abszolút felfoghatatlan és megfoghatatlan. Ez a magyarázata a vallásban lévő „egészen más” lényegének. És mivel vallásban az irracionális elemek eleve-nek maradnak, ez megóvjá a vallást attól, hogy racionálissá váljon (166). Ugyanakkor gazdagon töltekezik racionális elemekkel is és ez teszi képessé arra, hogy a minőség, a kultúra és az emberiség vallása legyen. (166). Ezután a keresztyénségen belül elemzi a racionális és irracionális viszonyát, és e viszony alapján a keresztyénség abszolút fölényét ismeri fel és írja le (166).

„A Szent, mint jelenség”

A 20. fejezetben a szerző ezen a címen halad tovább. Megállapítja, hogy más dolog hinni valami érzékfölöttiben és más dolog azt át is élni, vagyis a mi esetünkben a szentet értékelni és észlelni. A második eset nemcsak azt jelentheti, hogy a szívben „halk és szelíd hangon szól a Lélek”, hanem rendkívüli történések, események és személyek révén találkozhatunk vele. Az isteninek a belső kinyilatkoztatása mellett létezik egy külső kinyilatkoztatása is (168). Ezt szoktuk jelnek nevezni. Azt a képességet, hogy valaki egy jelenségben a szentet igazán felimeri, divinációnak nevezzük. A divinációnak valódi képessége, a testimonium spiritus sancti internum tartalmában ragadható meg. Hivatkozik Schleiermacher, Fries és de Wette munkásságára s ezekben a „rejtelem” tanával kapcsolatos fejtegetésekre, valamint Kant esztétikai gondolataira. Ugyanakkor bírálja is Schleiermacher megállapításait. Kérdéssé teszi, hogy vajon ő maga divinatórikus természetű ember volt-e, és Goethét, mint annak a kornak az emberét mindenképpen fölébe helyezte. Idézi Goethe idevonatkozó gondolatait (174–177).

Divináció az őskeresztységben

Ezt a címet viseli a következő fejezet. Otto Schleiermacher divinációról szóló tanításának második gyöngéjét és hiányát is felmutatja bevezetesként (179). A Jézus öntudatával foglalkozó vizsgálódások teljesen értéktelenek és használhatatlanok. Jézus nem magáról, hanem az Országról beszélt. Hivatkozik Péter elhívására és a kapernaumi százados történetére, ahol világossá válik, hogy a Jézus személyéből áradó numinózus benyomás alakította ki a benne való hitet, valamint az a felismerés, hogy Jézus a démoni felett áll. Péter hitvallása Jézusról olyan felfedezés, melyen maga Jézus is csodálkozik, és mögötte a mennyei Atya közvetlen kijelentő művét fedezi fel. Az Atya tárja fel Jézus titkát, és így lesz ebből belülről fakadó tanúságtétel.

Divináció napjaink keresztységében

Ez a 22. fejezet címe. Előbb az volt a kérdés, hogy a keresztényen ösgyülekezet átélte-e Krisztusban a szentet. Most jelentkezik egy másik kérdés, amely még fontosabb – a mai keresztység csak az első közösség örökségéből él-e, vagy számunkra is kinyilatkoztató érteke van Krisztus művének? A közvetett hagyomány nem elég, hanem a közvetlenül jelenlévő Krisztust kell a Lélek által felfogni. Ebben az esetben nem számít a töredékesség, a legendaszerű elemekkel való keveredés, „mert a lélek ismeri, ami Lélektől való” (185). Ez a belső principium tehát „az együtt tanúskodó Lélek”. A tulajdonképpeni kérdés így hangzik: „Vajon az, amit mi ma Krisztusban és a keresztységben birtokolni vélünk, egyáltalán és alapvetően ugyanaz-e még, mint amit Krisztus tulajdonképpen közölni akart és véghez akart vinni, és amit az ő első gyülekezete az ő műveként tapasztalt” (186). Vagyis más szavakkal: a mai keresztység és az első tanítványok hite egymással összemérhető és lényegében azonos-e? A keresztység az idő múlása ellenére azonos maradt-e önmagával és „Jézuság” maradt-e? Otto hangoztatja, hogy Krisztus életművének teljes áttekintését jobban el tudjuk végezni ma, mint bárki más abban az időben, tekintettel a nagyobb távolságra és a pontosabb történeti ismeretekre (191). Művének igen értékes része ez a fejezet, mely helytálló és ma is figyelemreméltó gondolatokat közöl.

A könyv végén utószót olvashatunk Pethő Sándor tollából ezen a címen: Rudolf Otto – avagy az elrettentő titok filozófiája.

Összegzés

Rudolf Otto műve figyelemreméltó, mert a Schleiermacher által fémjelzett vallásértelmezésből a transzcendencia irányába kivezető utat mutat. Végeredményben ugyanaz az „egészen más” jelenik meg benne, ami Barth teológiájában (Ganz andere), vagy ami későbbben Moltmann teológiájában a mindent átalakító és megváltoztató (Ganz ändernde) Krisztus hit theologumenonja, de itt a vallás kerül górcső alá. Rudolf Otto a vallásban is megmutatja az egészen mást, ami nem emberi. Mivel a valódi keresztységet ismeri, elemzései a vallást illetően helyesek és új távlatot nyitnak. Az is két-

ségtelen, hogy nem a hit szubjektív oldalát akarja a szerző megragadni, hanem az isteni-titkot – de egy másfajta kategóriában. Ökumenikus távlatot is nyit, mert nemcsak általában a keresztységet, hanem benne a misztikát, annak egy sajátos ágát, sőt a vallások világából azt, ami transzcendenciát, magasabb értéket hordoz, mind bevonja vizsgálódása körébe, és a mában is utat mutat. A szinkretista tévelygés igen messze áll tőle, vagyis a valódi ökumené útjait villantja fel egy olyan korban, mely a mi problémáinkat még nem is ismerhette.

A hit mélységeihez vezet kutatásaiban, és kereken megmondja: tegye le a könyvet, akit Isten misztériumával még nem érintett meg, mert az nem találja meg a mű értelmét. A hit mélységei felé vezető úton azonban az egymással való közösség lehetőségei is megvalósulnak. A könyvből kiderül, hogy a keresztységnek és a vallásoknak vannak közös gyökerei, mely különösen a misztikában mutatkozik meg. De éppen ez a közös gyökér mutatja, hogy csak ott tud ez e két világ egymással találkozni, ahol Isten titkát, legsajátosabb és elrejtett lényét az ember valóban megértette, illetve Isten őt megértette. De ez az érintés, ez az átélés nemcsak a keresztységben lehetséges. Ez bizonyos alázatot munkál és készséget azokkal szemben, akik a vallásban valóban a lényegre ragadják meg. Ebben az értelemben a könyv a barthi teológián is túlmutat, és éppen ennek a kornak üzen valamit, amely határokon átlépve azt a közöset keresi, amit együtt hordozhatunk és átélhetünk. Ezt nem csak szabad, hanem el is kell fogadni, hiszen a keresztységben belül is keveseknek adatik meg az, hogy Isten titkát úgy ismerjék, ahogy a könyv leírja. „A szél fű, ahova akar”. Isten szabadsága elé nem állhatunk oda. A zsidóságban és a vallásokban is vannak misztikusok, akik az Isten titkából valamit átéltek. Ott se mindenki és a keresztységben se mindenki. A kiválasztottak sok nyájából gyűjtetnek össze. A könyv értékelését az utószó kiválóan elvégzi, ezért többet írni róla felesleges. Olvasni kell és teológiailag, valamint lelkiileg feldolgozni.

Dr.Szathmáry Sándor
ref.lelk.kut.prof. – Miskolc

R.Niemann (hrsg): Von Pontius zu Pilatus

– Pilatus im Kreuzverhör. Kreuz Verlag,
Stuttgart, 1996. 159 l. –

A Péter és Pál apostolokról szóló esszékötetek után a Kiadó most a Poncius Pilátusról szóló tanulmányokat köti csokorba. A 15 írást szak-szemponatok szerint öt csoportba oszthatjuk.

1. *Pilátus alakja a művészetben* alcímmel *Schwelien Mária* (*1924), német újságíró és művészettörténész ír a „Koronával, sisakkal és babérkoszorúval” ábrázolt helytartóról. Megállapítja: noha ő „jelentéktelen római prokurátor” volt, neve és ábrázolása végigvonul a művelődéstörténeten. Hat híres festmény reprodukcióját is közli a szerző, ám *Munkácsy Mihályig* nem jutott el. A legérdekesebb kép talán a heilsbronnai passióoltáré, az egykori ciszterci kolostorban. Ezen az ábrázoláson Pi-

látus nyakában apró ördög ül. Az ismeretlen mester (1350 körül) még koronát is festett a helytartónak, ami voltaképpen nem járt ki neki.

2. *Pilátus a szépirodalomban.* E címszó alá gyűjthetjük a legtöbb anyagot: nyolc kortárs író sorakoztat föl a kötet szerkesztője. *Szczyporski András* lengyel író (*1924) karrieristának mutatja be. Ő mind a németek koncentrációs táborát, mind a „szocializmus” börtönét megjárta, s 1989-ben a Szolidaritás szenátusi képviselője lett. Saját élményei tükrében villóztatja Pilátust. „1940-ben láttamVarsóban egy előkelő, tisztá, művelt német tisztet. Heidelbergben vagy Göttingában végezhetett germanisztikát, filozófiát, esetleg zenetörténetet. Szembejött velem egy kaftános, kippás és pajeszos varsói öreg zsidó, vöröshagymától bűzlő, szegény és elcsigázott lény. Még nem volt gettó, a zsidók úgy járkáltak, mint a gazdátlan kuttyák. A tiszt nem nyúlt a pisztolya után, csak nézte nagy ámulattal, részvétellel és fölényel, ahogy egy disznót, békát vagy férget néz az ember... Amikor Pilátus Júdeaába jött, hasonlóan érezhetett. A rómaiak borotválkoztak, a zsidók hosszú haját és szakállt viseltek. Pilátus bizonyára sötét szektásoknak tartotta őket, akiket tolerálni kell, ugyanakkor szigorúan fogni”. *Tiberius* császárt viszont Sztalinnal vonja párhuzamba: mindketten a gyanúsítások és feljelentések alapján számtalan száműzetést és kivégzést rendeltek el.

Uthmann György, aki 20 évi diplomáciai szolgálat után ma a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* New York-i tudósítója, fiktív leveleket produkál: „Töredékek Poncius Pilátus elkallódott levelezéséből”. Pilátus tollára adja az ókori rágalmat: Jézus anyjának egy római íjással folytatott viszonyából született. „Mindez magyarázhatja a házasságtörökkel szemben tanúsított, feltűnő enyhességét”. „Mások meg azt terjesztik – folytatja a fiktív levél –, hogy ő, akár csak *Pallasz Athéné*, nemzés nélkül született”.

Hermann Horst (*1940) római katolikus teológiai professzor volt, akitől 1975-ben (Németországban először) megvonták a tanítás jogát. Azóta szociológiaprofesszor a münsteri egyetemen, s 22 könyv szerzője. „Római vagyok, bíró” címmel szintén fiktív levelet közöl. *France Anatole* ötletét újítja fel: Pilátus „nyugdíjas korában” nem emlékszik Jézus perére. „Józsuaának nevezhették? Zsidó? Egy a sok közül? De képzel csak el: oly sok embert megölettem, galileai zarándokokat, igazi gyilkosokat, önjelölt messiásokat. Megérdemelték. Igazságos bíró voltam. Római. Elvégre mi hoztuk be a világba a jogot. Mit terheljem az emlékezetemet bármely kivégzettel? Én, egykor Róma helytartója és egy nyomorult zsidó! Törvény elé idézhet-e a szelleme engem?”

Martin Gellért (*1942), a marburgi egyetemen a gyakorlati teológia professzora, „társalgást” rekonstruál Pilátus és az udvarában élő, bírósági pszichiáter között. Utóbbi szerint a „kisiklás” ott kezdődött, amikor a „fiatalember” önmagára vonatkoztatta Ézsaiás prófétát: „Az Úr Lelke van énrajtam, mivel fölkent engem”. Városa le is akarja taszítani a szikláról. „E pillanattól kezdve tartja magát Felkentnek és megnemértettnek. Ebből – a pszichiáter szerint –, a „mazochizmus és szadizmus főiskolája” lehet. Felszólítja Pilátust: „Ezért tedd a dolgot, semmisítsd meg, mielőtt műve elkezdődik”.

Krahe Zsuzsanna (*1959), az evangélikus teológia doktorandusa, de 1989-es megvakulása óta szabadfog-

lalkozású író. „Pilátus a kihallgatáson” című írásában arról elmélkedik: „Micsoda az igazság, prefektus?”

Kiepe-Fahrenheit István (*1957) okleveles evangélikus lelkész, szabadfoglalkozású újságíró, „Az utolsó kihallgatás” című írásában Pilátus a zsidókhoz beszél: „Ki teszi a feljelentést? Talán a titkos rendőrségem? Nem! Sajtá népetek főtanácsa! Azé a népé, amely reggeltől estig a Messiásra vár”.

Webers Tamás (*1959), római katolikus teológiát végzett újságíró. „Morituri Te salutant” címmel Pilátus „hihetetlen történetét” adja elő. Pilátust beszélgeti: „Hányszor elátkoztam azt a napot, amelyen Júdea és Samária helytartójává kineveztek! Kezdetől fogva gyűlöltem az embereket. Önfejük voltak és buták. Mi vittük nekik a kultúrát, de e barbárok forrófejű rajongók”. Később tényleg „hihetetlenné” válik a történet, mert az író fanatizációja szerint Pilátus az orvosbarátja fiával téli zöldből készített főzetet adat be Jézusnak, minek következtében a „büszke istenfi” összetört és kegyelemért esdekelt. A csöcselék tombolása miatt mégis ki kellett végeztetnie. „De csak pár napig volt nyugalom az országban. Követői elterjesztették, hogy Mesterük önkéntesen szolgáltatja ki magát, a régi próféciák szerint ölték meg, s harmadnapon feltámadt.”

Mendt Detre (*1926), ny.evangélikus esperes, számos teológiai könyv szerzője, „Pilátus végrendelete” címmel rekonstruálja a kihallgatást. Jézus „velem szemben nem viselkedett lázadó vagy provokatív módon, talán azon egy kivétellel, amikor el akarta hitetni velem, hogy a negyedes fejedelemségek fölötti uralom mandátumát az ő istenétől kaptam. Ami a szimpátiámat lehűtötte, az a kijelentése: »Isten szeretet!« Igen, az istenek és isetennők az ágyban tudnak szeretni. De az ágyban is sajátmagunkat szeretjük. Ám önzetlenül szeretni, lemondani, önmagunkat mindig hátrahatni?!...”

Amint láthatjuk, sok esetben az írói fantázia, nem egyszer szenzációhajhászás a jellemző ezekre az írásokra. Mégis tanulságosak, mert arra oktatnak, hogy „narratív teológiánk” ne legyen sablonos, élettelen, kortörténeti vonatkozások nélküli át- és beleézés nélkül való.

3. *A jogász szemszögéből.* „Egy jóra való bibliai ember” címmel *Fricke Weddig* (*1930) jogász, aki Jézus peréről két könyvet is írt, foglalkozik Pilátus személyével. Megállapítja, hogy Pilátust és a római hatóságot feltűnően jó színben ábrázolja az evangélium. Szerinte a fiatal egyház létkérdésévé lett: a zsidó lázongóktól – amennyire csak lehet – el kell határolni Urukát. A 95-ben keletkezett ApCsel védelmébe veszi Pilátust (3,13), s a zsidó tömeget bélyegzi meg. *Stauffer* szerint is – idézi –, Pilátus minden eszközzel az igazságos ítéletért és az ártatlan védelméért harcol. Miután többször be- és kiment, „Ponciustól Pilátusig”, az inga végül is a csöcselék javára lendült ki. Éles megfigyelése, hogy a szinoptikusok és János „áthidalhatatlan ellentétben” ábrázolják a kihallgatást. Amott Jézus konokul hallgat (Mt 27,14), emitt hosszú dialógust folytat Pilátussal...

Fricke hosszan elemzi Pilátus mentési kísérleteit, s azok sikertelensége láttán „a római császárság eme képviselője csodálatos módon a zsidók Bibliájának 26. zsolttárát jeleníti meg: ártatlanságban kezeit mossa (Mt 27,24). E szép beállításnak köszönhetően már

Tertullianus egyházatyja őt »titkos keresztyén«-nek mondja, a kopt egyház pedig szentként tiszteli.”

4. *Pilátus a történetész szemével.* „A prefektus nyomdokain a Szentföldön át” címmel *Martin* Ralf-Péter (*1951) ír a „Ponciustól Pilátusig” témáról. A szerző a *Zeit* munkatársa, s egyik könyve e témáról szól: „Poncius Pilátus, a római, a lovag és a bíró” (1989). Megállapítja, hogy Pilátusról keveset tudunk külső forrásokból: egy mondat *Tacitus*nál, pár epizód hivatali idejéből *Alexandriai Philonná*l, valamivel több *Flavius Josephus*nál. Főlemlíti, hogy Caesarea színházának felújításakor, 1961-ben, találták meg az eddig egyetlen Pilátus-feliratot. A város löversenyterén volt az első összeütközés Pilátus és a zsidóság között. Míg elődei kímélték a zsidók érzékenységét, s csapataik levették a császár képét bevonulásuk alkalmával, addig Pilátus azt találta ki: éjszaka kell a császár képeivel Jeruzsálembé bevonulni. De már másnap özönlött a nép Caesareába, s kérte a képek eltávolítását. Pilátus első nap közönyös volt, másnap már nyugtalankodni kezdett, s amikor még az ötödik napon is ott látta a tömeget, a hyppodromba parancsolta őket. Fegyveresek vették körül a löversenyteret, s Pilátus kijelentette: mindenkit lekasabolnak, aki nem indul haza. Esett a novemberi eső, s Pilátus elképedésére senki nem indult, sőt a földre vetették magukat, lemeztelenítették nyakukat: „Inkább meghalunk!” November végére a császár képei visszakerültek Caesareába.

Véres összetűzés Pilátus ama tettéből lett, amelyet a zsidóság javára tervezett el. Jeruzsálem vízben szegény volt, miközben a Templomnak is – a tisztasági előírások révén – roppant nagy volt a vízszükséglete. Pilátus kigondolta a város vízvezetékekkel való ellátását. Mivel sokba került, a Templom kincstárából vette el a pénzt. A farizeusok által felbujtott nép szomorú sorsát ismerjük (Lk 13).

Egyes források szerint Pilátus sorsa végül is a száműzetés, a keresztyén hagyomány szerint öngyilkosság lett. A Tiberis, a Rhone, a Genfi tó sorra kiköpték holttestét. Utoljára – mondják – a Luzern melletti vizesgödörben talált nyugtot, amely a Mons Fractus, ma Pilátusnak nevezett hegy lábánál van.

Spitzing Günter (*1931), 50 könyvvel jeleskedő, főleg vallástörténettel foglalkozó író, „Poncius Pilátus az apokrif hagyományban” címmel értekezik. Szerinte az apokrif könyvek fontos dokumentumok a bibliai hagyomány hatástörténetét illetően. Így a *Pilátus-aktákban* – az evangéliumok józan értesítéseivel ellentétben – a per során történt csodákról olvasunk, pl. Jézusnak a bírósági terembe való beléptekor a zászlók császárképei meghajolnak előtte: tehát ő Tiberius császárnál is nagyobb. – *A Claudiusnak írt levélben*, amelynek szerzője időtvesztésben leledzik – Pilátus arról számol be: Ő jóhiszeműen átadta Jézust a zsidóknak, s ők vitték véghez a keresztfeszítést. (Ez a 150-ben írt Péter-evangélium beállítása is.) – *A Pilátus mártírhalála* szerint Tiberius császár semmirekellőnek nevezte Pilátust, mert elhitte a csodákat, amikor a császár Jézus nevét említette, a teremben levő összes istenkép földrehullott és darabokra tört. Ám Pilátust a császár halálra ítélte. Akkor megzendült egy mennyei hang: „Boldognak mondanak téged minden népek, mert helytartóságod alatt ment végbe mindaz, amit a próféták jövendöltek”. Amikor pedig fe-

jét levágták, egy angyal vette föl. Felesége e látványra örömeiben meghalt, s együtt temették el őket.

E II-III. századbéli iratokkal szemben Pilátus a középkor szemléletében negatív figuraként szerepel. A latin- és németnyelvű ráolvasásokban Júdással együtt mondogatták. Magyarországon pedig – írja a szerző – sok helyt Pilátus szalmafiguráját elégetik.

A két ellentétes tendencia láttán mi is kérdezhetjük: „Micsoda az igazság?” A Szent, a Krisztus istenségének tanúja, vagy a Macchiavelli-Pilátus, aki az ártatlant a reálpolitika oltárán feláldozza? Spitzing utal arra, hogy 1943-ban *Eden* angol külügyminiszter a zsidó menekültek áradatától félt, ugyanakkor tudta, hogy Palesztinába szállításuk az arab országoknak nem tetszene. Hozzáfűzi: „Arany Pilátus-kereszttel kellene őt kitüntetni, mint azokat a nyugatnémet politikusokat is, akik a kurd és szerb menekülteket visszaküldték kínzásra és halálra. Mindenütt, ahol embereket a nagyobb közösség vélt jólétéért áldoznak fel, a római prokurátor papucsában csoszognak”. Utolsó mondata: „S a mi opportunizmusunk? A jövőben, ha Pilátus cipői kínálkoznak nekünk, hagyjuk őket az esőn állni magukban. Akkor nem kell oly gyakran a kezünket mosni.”

5. *Pilátus teológus szemmel.* Három tanulmány sorolható ide.

a) *Baudler* György (*1936), az aacheni technikai főiskolán a valláspedagógia professzora, a római katolikus teológiát képviseli. (Főműve: *Erőszak és erőszakmentesség a vallásban és a keresztyénségben*, 1994) Érdekes a tanulmány címe: „Isten az állami végrehajtó hatalom és az archaikus emberölési mánia közt.” Fő tétele: Pilátus azáltal, hogy Jézust kereszthalálra ítélte, tudtán kívül rámutatott arra, hogy Isten az erőszak nélküli szeretet. Kimondja, hogy nem a gúnykirállyá tett Jézus, hanem maga Pilátus a tehetetlen bábfigura. Kimutatja a vádlók vallási és nemzeti önazonosságának összeroppanását: ők, akik csak Jahvét ismerik el igazi és egyetlen királynak, akik napjában kétszer mondják el a Söma Jiszráélt és tizennyolcas imájukat: „Te légy fölöttünk király, Te egyedül!”, ők, akik századok óta a Messiáskirály után epednek, most a római császárt vallják egyetlen uruknak (Jn 19,15).

b) *Jepsen* Mária (*1945), hamburgi evangélikus püspök, „Pilátus, a nős” című értekezésével a feminista teológiát képviseli. Szerinte Pilátusnak mereven Rómára irányított tekintete volt, így nem figyelt komolyan feleségére. „Bárcsak *Claudia Procula* sokkal nagyobb befolyással lett volna rá!” Sérelmezi, hogy a teológia Pilátusból Isten üdvtörténete eszközt kreálta, s bevette őt egyetlen profán személyként a hitvallásba, a feleségét viszont mellőzi.

Viszont vígasztalónak veszi a püspökasszony, hogy az újabb irodalom – sok évszázados hallgatás után – foglalkozik Pilátus feleségével. (Így *Koch* Werner, 1959; *France* Anatole, 1892; *Fussenegger* Gertrud, 1983; *Kazantakis* Nikosz; *Menzel* Gellért, 1956; *Zander* Konrád, 1992; *Le Fort* Gertrud, 1956). Summázata: Máté jegyzete (27,19) arra utal: sok minden másként, asszonyi igazsággal és emberbaráti módon fejlődhet, ha az asszonyok is közreműködnek.

c) *Zahrnt* Heinz (*1915), aki teológusként elsőnek került be a PEN-Klubba, „A per” címmel a Jn 18,28–19,16 szakaszát elemzi. Krisztus Pilátus előtt: a világtörténelem egyik nagy jelenete, vallás és politika, Isten országa és a

világi birodalom konfrontációja. Pilátus szemmel láthatóan – a róma jog ajánlása szerint – semleges kíván maradni az ügyben. Az igazságra vonatkozó kérdésében viszont nem az igazságkereső ember szólal meg, hanem a politikus cinizmusa, aki már többször átélte: mily könnyen és brutálisan lehengerli az igazságot a hatalom. Ám ez a kijelentése: „Én nem találok benne semmi bűnt!” eltökélt semlegessége határai közt mutatja.

A régi szokás felelevenítésével, egy fogoly szabadon engedésével, Pilátus tapasztalt taktikusként üzletet ajánl, de fatális helyzetbe jut: nem az ártatlant, hanem a valódi gyilkost, a zélóta Barabbást kell elengednie.

Újabb mentési kísérlete: Jézust megostoroztatja. (Ez egyébként csak elítélés után szokott megtörténni – utal rá Zahrnt.) Köszemlére bocsátja a meggyötörtet: „Ecce homo! A király karikatúrája! E nevetséges, ártalmatlan figura lenne politikailag veszélyes?” Üvölt a csöcselék: „feszítsd meg!”

Most következik az istenkáromlás vádja: Isten Fiává tette magát! Pilátus csak most rémül meg igazán – állapítja meg Zahrnt. Ettől féltek a pogányok: nem ismerni föl egy ikongnitóban levő istenséget! „Honnét jössz Te?” Ettől fogva még jobban kívánja Jézus szabadonbocsátását.

Ekkor jön a Főtanács végső ütőkártyája: a császárnál teendő feljelentéssel fenyegetik. Ezzel feladják messiási reménységüket, Pilátus pedig teljesíti kívánságukat. Tudja: az istenektől félni kell, de a császártól egyenesen óvakodni.

Zahrnt még megjegyzi: az ártatlan kivégzése azóta is gyakori maradt a vallások és ideológiák világában.

Az ötféle szempont jogosult, s egyszemmind azt is eszünkbe juttatja: rólunk is többféle kép „forog közkézen”, s valószínűleg mindben „van valami igazság”. Elmondhatjuk: szinte mind a 15 írás tanúsítja azt, hogy Pilátus Jézus történetiségének tanúja és Isten eszköze. A Pilátus lelkében dúló harc, a semmibe hulló jószándék pedig figyelmeztet: nem elegendők a szép ideálok és elhatározások, hanem „mindvégig” ki kell tartanunk (Mt 24,13). Pilátus mi magunk vagyunk, mert a mindenkori embernek naponkénti kísértése az igazság alkuba bocsátása, az opportunizmus, amelynek csapdája a fölényes bírót is szemünk láttára ejti foglyul.

Szénási Sándor
(*ref.lelk.ny.esperes – Bicske*)

„Református Theologia”

A Budapesti Református Theologiai Akadémia
Baráti Szövetségének Folyóirata

(Főszerkesztő: *Dr.Ravasz László*, felelős szerkesztő: *Dr.Csekey Sándor*, 4–5 ív terjedelemben, mindössze öt szám jelenhetett meg belőle, 1943 júniusától 1944 júniusáig.)

Előzmények

A Baráti Szövetség 1931. január 10-én alakult a Theológia volt hallgatói között a baráti összetartozás erősítése, a teológiai tudományok iránt való érdeklődés elősegítése, valamint a Theológia és hallgatói erkölcsi és

anyagi támogatása céljából. *Varga Sándor* esperes elnök és *Hamar István* teológiai tanár ügyvezető elnök állt a munka élén. A szépen indult megmozdulás jelentős segítséget adott a teológusoknak, de azután tevékenysége megakadt.

A Baráti Szövetség munkája 1941 őszén vett új lendületet, amikor elnök *Dr.Hetessy Kálmán* kecskeméti lelkipásztor lett, az ügyvezető elnök *Dr.Csekey Sándor*, a titkár *Dr.Bodonhleyi József*, a pénztáros *Dr.Papp László* professzorok, ellenőr pedig *Zugor István* biai lelkipásztor. Ettől kezdve a Baráti Szövetség egészen a második világháború végéig eredményes munkát végzett. Időnként körlevelet adott ki, melyben tájékoztatta a Szövetség tagjait a Theológia életéről és a lelkipásztorképzés időszerű kérdéseiről. Az 1942 pünkösdjén megjelent körlevél például *Hiszek Szentlélekben* címmel az 1Kor 12,3 alapján a Szentlélek istenségéről, sokféle ajándékáról, csodálatos erejéről s rendkívüli munkájáról szól. A Szentlélek öröktől fogva imádandó igaz Isten. Nélküle nincs újjászületés és hit. Akiben nincs a Krisztus Lelke, az nem az övé (Róm 8,9). A Szentlélek részese a teremtésnek, munkálkodik a természeti világban, kijelenti a próféták és apostolok által az üdvösség titkát, kiosztja a Krisztus által szerzett üdvjavakat. Ebben a körlevélben ír *Dr.Budai Gergely* Dr.James Macdonald Websterről, a budapesti skót misszió évtizedeken át munkálkodó lelkipásztoráról, a Skóciában tanult magyar diákok áldott istápolójáról, aki 1941. november 15-én halt meg.

A református ember teológiai műveltségéről *Dr.Benkó Ferenc*, a teológus ifjúság gyakorlati munkásságáról pedig *Dr.Bodonhleyi József* írt. A hírek között olvashatunk a teológus napokról, a 10 éve végzetek találkozójáról, a monori egyházközségben megjelent „kis” legátusról, aki a Soli Deo Gloria Szövetség megszervezőjének, *Töltéssy Zoltánnak* vele azonos nevű harmadikos gimnazista fia volt.

Az ilyen és ezekhez hasonló körlevelekből fejlődött ki a *Református Theológia* című negyedévenként megjelenő folyóirat. A címfeliratot és a jelvényt *Biczó András* rajztanár, festőművész rajzolta, aki a Nagykörösi született *Biczó Pál*, előbb pátkai, majd kosdi lelkész fia volt. A jelvény felirata: „*A Budapesti Református Theologiai Akadémia Baráti Szövetsége 1930*”. A körfeliratban felül egy galamb, mint a Szentlélek jelképe. Alatta nyitott Biblia. Az alatt pedig két kar kezét fog.

A folyóirat programja

Ezt az első számban, 1943 júniusában *Dr.Csekey Sándor* fogalmazta meg mint felelős szerkesztőt, öt pontban.

1. A „Református Theologia” és a teológiai tudomány. „Isten igaz ismeretét kívánjuk erősíteni és művelni egyházunkban és azon kívül is”. Istenről semmit sem tudunk, ha Ő ki nem jelenti magát. A teológia a Szentírás szerint való igaz tudomány. Idézi *Filó Lajost*: „Előbb keresztyénné kell lennünk, hogy teológusok lehessünk”.

2. A „Református Theologia” és a magyar református egyház. A teológia tudomány nem lehet más, mint az egyház teológiája hitvallásai értelmében. Nem az egyház áll elő a teológiából, hanem a teológia nő ki az egyház életéből – hangsúlyozza *Csekey Sándor*.

3. A „Református Theologia” és a Theologiai Akadémia. Minden református iskola az egyház veteményes

kertje. Minden Theologiai Akadémia az egyház szíve legyen: őrállóhely, végvár, szent tűz hordozója. Nem élhet elszigetelt életet az egyházban.

4. A „Református Theológia” és a mai ember. Isten ismeretéhez tartozik az is, hogy mit mond Ő az emberről, az embernek emberátrsaihoz való viszonyáról, emberi életünk rendeltetéséről. Reformálni és építeni szándékozunk, a ma emberéhez kívánunk szólni.

5. A „Református Theológia” és a magyar élet. Magyar földön, népünk szeretetét Isten rendelései irányítják számunkra – húzza alá Csekey Sándor. Teológiai szempontból nézzük múltunkat és jövőnket, bűneinket és eredményeinket.

Nagyobb tanulmányok a „Református Theológia”-ban *Ágostonról* Ravasz László írt. 1. *Nagyságáról*, akít legálább ezer éves folyamat előz meg, s akiből 1500 esztendőnél tovább tartó fejlődés származott. 2. *Történelmi helyzetéről*, amelyből alakja kiemelkedett. Ágoston a nyugati kereszténység törzsatyja és szellemi családalapítója lett, aki a megkövesedő keleti ortodoxiával szemben azt a nyugati kereszténységet állította bele az emberi műveltség tengelyébe, amelyet már ő maga katolikusnak nevezett, s amelynek katolicitását később a római jelző a valóságnak megfelelően fejez ki. 3. *Szellemiségét* kápráztató kép gazdagság, kiolthatatlan szenvedélyesség, bámulatos felfogóképesség, csodálatos értelmesség, acélos ítélő erő jellemzi. 4. *Teológiájának* alapépítménye a Szentháromságról szól. A másik nagy téma, amely foglalkoztatta: a kegyelem. Hangoztatta, hogy az ember szerepének olyan védelme, amit Pelágius vall, Isten dicsőségén okoz csorbát. A választottakon Isten irgalmát mutatja meg, hogy őket újjászülje. A kiválasztás, az eleveelrendelés Ágoston tanításának egyik legfontosabb része. 5. *Vallásossága, egyénisége, sorsa*. Ágoston anyja hívő keresztény volt, apja pogány. Mónika soha nem szünt meg imádkozni fiáért. Ágoston azt mondta, hogy Jézus neve az anyja tejével járta át, gyermekkorában könny s imádság fűrösztötte, lelkének legmélyebb rétegében olyan emlékek ülepedtek le, amelyeket ő elfelejtett ugyan, de azok feltámadásra vártak. Közösségre temett lelke rossz társaságba került. Belekerült Karthagó fertőjébe. Belekerült a manicheusok szektájába, magát kellett rétorrá válik. Megismerkedik Plotinos tiszta eszmevilágával. Eljut hozzá a remeték híre, Szent Pál példája. Ambroziusz prédikációja felújította gyermekkori emlékeit. Őembere még védekezett, újember kezd nőni láthatatlanul, ismeretlenül. Egyszer Milánóban lángragyúlva, kezét az ég felé tartja, gyermekhangokat hall: tolle, lege, vedd és olvasd. Alypiusnál a római levél ennél a versnél nyílik ki: „Ideje már, hogy az álomból felszerkenjünk, mert most közelebb van hozzánk az üdvösség, mint mikor hívökké lettünk. Az éjszaka elmúlt, a nap pedig elközelgett; vessük el azért a sötétségnek cselekedeteit és öltözzük fel a világosság fegyvereit. Mint nappal, ékesen járjunk, nem dobzódásokban és részegségekben, nem bujálkodásokban és feslettségekben, nem versengésben és irigységben, hanem öltözzétek fel az Úr Jézus Krisztust és a testet ne tápláljátok a kívánságokra” (Róm 13,11–14). Ágoston zokogva borul a könyvre. Alypius megrendülve olvas tovább. „A hitben erőtlent fogadjátok be, nem ítélgétnél vélekedéseit” (Róm 14,1). Ezt a Valomások című könyvében írta meg, amely a világirodalom legfrisebb, legmodernebb könyve a Szentírás mellett ma

is. 6. *Jelentősége*. Benne lezáródik az antik és kezdődik a középkor. Éppúgy atyja a reformációnak, tanítómestere Luthernek és Kálvinnak, mint Szent Tamásnak, vagy Jansennek. Elpusztíthatatlan kincset hagyott hátra: *mihi adhaerere Deo bonum est* (nekem Istenhez tartozni jó).

Sebestyén Jenőnek két nagyobb tanulmánya jelent meg e folyóiratban. Az egyik címe: *A Szentlélek munkája a teremtett mindenségben*. Azzal kezd, hogy a Szentléleknek nemcsak a különös kegyelem világában, hanem a közös, vagy egyetemes kegyelem világában is megvan a maga csodálatos és egyben nehezebben felismerhető munkája. Más kifejezéssel élve: beszélhetünk a Szentléleknek a naturális és megváltásunkra vonatkozó munkájáról. Ismét mások inkább a Szentlélek kozmikus és karizmatikus munkájáról szólnak ezzel kapcsolatban. A fődolog az, hogy a Szentlélek munkája nemcsak pünkösöd napjától kezdődött, hanem a teremtéstől fogva. Így amit az Atya megteremtett s ami a Fiú által létezik, mindazt a Szentlélek vezeti a maga végső remdeltetése felé. A teremtésnek a maga neme szerint való életre segítése, rendeltetése szerint való vezetése az Ő egészen sajátos munkája. Az élettelen teremtményeket életre segíti, az értelmetlen teremtményeket ihleti, választottaiban pedig már lakozást is vesz. Ugyanaz a Szentlélek, aki a teremtéskor a vizek felett lebegett, él Krisztusban és az anyaszentegyházban s végzi a maga újjáteremtő munkáját.

Sebestyén Jenő három pontban sorolja fel a Szentléleknek a naturális szférában végzett munkáját: 1. Az élet generációja. Általa él, mozog és van minden dolog. Formáját, alakját Tőle nyeri és halad az ő végső rendeltetése felé. 2. Az emberek inspirációja, az életre való minősítése és alkalmassá tétele is Tőle van az egyházi életen kívül is. „Betöltöttem őt Istennel Lelkével, bölcsességgel, értelemmel és tudománnyal minden mesterséghez” (2Móz 31,3). 3. A Szentlélek a teremtés kezdetén rendet, szépséget vitt bele a kaotikus anyagba (1Móz 1,2). Életet lehelt abba, hogy végül növény, állat, ember lett. Értelmet adott az emberbe (Jób 32,). Bátorsággal, bölcsességgel ruházta fel az egyes embereket. Othnielről ezt olvashatjuk: „Az Úrnak Lelke vala őrajta és bíraskodott Izráelben” (Bír 3,10). – Sámson felindítá az Úrnak Lelke (Bír 14,6).

Sebestyén Jenő másik tanulmányának a címe: *A szent házasság isteni felépítettsége*. Mindenekelőtt megállapítja, hogy a szent házasságnak és családi életnek megvan a maga isteni felépítettsége. A házasság az emberi együttélésnek elsődleges formája az emberi nemzetség továbbplántálása és nevelése, a férfi és nő lelkének teljes kibontakozása és az együttélés által életrehívott speciális házassági boldogság elérése céljából. A teljes életű családot a férj és feleség mellett a gyermekek teszik. A család Isten teremtési rendeléseinek egyik legtitokzatosabb alkotása. Előzménye a jegyesség. Lényegében ez már lelki házasságkötés. A házasság nagyon szent és isteni dolog. Minden házasságkötés örök isteni végzés eredménye; nemcsak testi közösség, hanem lelki közösség is, sőt életközösség és munkaközösség, szeretetközösség és sorsközösség, imaközösség és idealközösség, szóval a közösségek teljessége. Rendeltetése az emberi nemzetség továbbplántálása, védelmül és fegyverül is szolgál minden szexuális tisztátalanság és törvenytelenség ellen. Szükség van a házasság lelkének ápolására és megtartására. Az igazi keresztény házasság lelke évről évre mélyül, érik, nemese-

dik, tisztul és szépül. Így alakul ki a házassági élet és boldogság szent rendje.

Alap-ordinancia az, hogy Isten férfiúvá és asszonnyá teremtette az embert. Továbbá egyenesen házasságra teremtette, ami a férfinak és a nőnek egész életre szóló nemi kapcsolatát jelenti. Továbbá a nő segítőtársnak teremtett a férfi mellé, mégpedig hozzáillő segítőtársnak. Ezen túl való ordinancia a házasság monogám jellege. A gyermekáldás jelenti a család, a nemzetség és az egyház növekedését is. Csak „az Úrban” szabad házasságot kötni, azaz az Úr félelmében. Csak teljes közönségre szabad szövetkezni, sohasem részletközösségekre. A házasság nem magánügy. Számolni kell a szülőkkel, a családdal, a nemzetséggel, az egyházzal s az állammal is. A házassági boldogságnak is isteni alapjai vannak. A férfi és a nő a házasság egyforma értékű és egyenrangú tényezői Isten és emberek előtt egyaránt.

További dolgozatok a Tanulmányok című rovatban: Dr.Csekey Sándor: I.Rákóczi György. *Hörömpő Gergely:* Krisztus visszajövele. Ennek alcímei: A paruzia és Krisztus megváltó munkája. Ne felejtjük, hogy Krisztus megváltó munkájának egyaránt van soteriológikus és kozmikus jelentősége is. – Krisztus személyes jövelele. Már nem szolgál formában jön el, hanem dicsőségesen. – A paruzia jelentése mindig egy tényre, jelenlétre, vagy megérkezésre utal. – Krisztus visszajövelele ideje: hamar, vagy későn érkezik-e? A hamar szó itt azt jelenti: gyorsan, sietve, késedelem nélkül a mennybemenetel után. Sok olyan textus is van, amelyekből az tűnik ki: a mennybemenetel után a visszajövelele sok idő telik el. Sohasem tudjuk kiszámítani, melyik esztendőben megy végbe a paruzia. Bármely pillanatban bekövetkezhet; másrészt addig esetleg még hosszú idő telhet el. – Gyakorlati kérdések. A református hinnivalókat mindig követik a tennivalók. Mindig készülünk arra, hogy ma is itt lehet, türelemmel várjuk s nem számíthatjuk naptár szerint a jövelele. Mind jobban belenövünk az ideigvalók világából az örökkévalók világába. gondoljunk a Heidelbergi Káté 52. kérdés-feleletére.

További tanulmányok: Dr.Papp László: Az ószövetségi kánon kialakulása a magyar protestáns egyházakban. *Ugyanő:* Az ószövetségi kánon kialakulása bibliafordításainkban. – Dr.Bodonyi József: Korbán. Ravasz László könyvének ismertetése. – Dr.Pákozdy László Márton: Ézsaiás templomi látomása. – Dr.Joó Sándor: Szociális felelősségünk.

Lelkigondozás – Gyülekezeti munka

Ebben a rovatban találuk dr.Budai Gergelynek egy „Officium Pastorale” című munkához sorozatot alkotó közlését 1.) A lelkipásztor tanulószobája. 2.) A lelkipásztor nevei az Újtestamentomban: 1.Diakonos = szolga. 2.Presbyteros: korosabb ember, az összejövelele vezetője. 3.Episkopos: arról gondoskodik, hogy mások jól végezzék a munkát. 4.Apostolos: akit Krisztus küldött az emberek közé Isten országa hirdetésére. 5.Poimén: pásztor. 6.Oikonomos: Isten titkainak sáfára. 7.Architekton: fundamentumot vető építőmester. 8.Synergei Theou: Isten munkatársai. 9.Systratiotés: az apostol társa a Krisztusért végzett harcban. 10.Kéryx: hirdető, hírnök. A sorozat további címei: 3.) A lelkipásztor kegyessége. 4.) A lelkipásztor személyisége. 5.) A lelkipásztor lelkigondozása.

A lelkigondozás – Gyülekezeti munka című rovat további dolgozatai: Papp Géza: Hogyan készülök igehirdetésre? *Kereszturi Pál:* Prédikáció-vázlatok. A XXIII. zsoltár rövid magyarázata. Várad című munkájából. – Dr.Joó Sándor: korszerű igehirdetés. B.J. és P.L. (Bodonyi József és Pákozdy László): Isten királysága. Igahirdetési terv 1945 október 31-től karácsonyig. – *Bereczky Albert:* A lelkigondozás néhány alapvető kérdése. – *Vitéz Komoróczy János:* Lelkipásztori látogatás. Dr.Bodonyi József: Előkészület a prédikációra.

Forrásközlemények

Ennek a folyóiratnak sajátos értékét adja ez a rovat. A megjelenési sorrend a következő:

Dr.Földváry Antal: Ágoston: Az igazi és tökéletes áldozat. *Köleséri Sámuel:* Háznépbeli istentisztelet gyakorlása. Debrecen, 1682. *Dr.Joó Sándor:* Mutatvány F.W.Grosheide dr. Jakob apostol levelének magyarázata című munkájából. *Pósházi János:* A vasárnap megszentelése. Igazság Istápa 1669. c. munkájából. Pósházi János előbb sárospataki, majd gyulafehérvári tudós professzor volt. Írt dogmatikát és etikát. Mindkét könyve több mint 700 lap terjedelmű. *Debreczeni Péter:* Rövid intés a minennapi könyörgésre. Tizenkét idvességes elmélkedések. Leyden, 1637 című munkájából. A szerző előbb munkácsi, majd técsői lelkipásztor volt. Ezt a könyvét Kegel Fülöp után fordította latinból. *Derecskei Ambrus:* A poenitentia útja és módja. Az szent Pál apostol levele, melyet írt a Rómabeli kerekasztálynak. Debrecen, 1603.című munkájából. *Pósházi János:* Miben áll az igaz és Isten szerint való böjt? Igazság Istápa című munkájából. *Bod Péter* (1712–1769): Tusakodjatok a hitért. Szent Júdás Lebbeus apostol levelének magyarázatja. Szeben, 1649. című munkájából. A szerző jeles egyháztörténetíró, a magyarigeni szent gyülekezetben a Krisztus szolgája. *Némethi(Toronyos)Sámuel:* Tanács a hadakozás idején. Hiv lelkipásztor, Pozsony, 1788. című munkájából. *Dobrai Csulak Sámuel:* Vigasztalás a halál félelme ellen. Lelki olaj. Kolozsvár, 1750 című munkájából. *Szönyi Nagy István:* Az örök életről. Martyrok Coronája. Kolozsvár, 1675 című könyvéből.

Kérdés – felelet

Főként gyakorlati vonatkozású, változatos témájú rovat. *Pap Ferenc:* Mi a helyes magyarázata 2Pét 3,16-nak? *Hörömpő Gergely:* Mit kell hinnünk a mennyországrol? *Dr.Bodonyi József:* Olvassuk-e, vagy szabadon mondjuk az imádságot? *Dr.Joó Sándor:* Mi a célja és feladata az Íráson alapuló diakónusi tisztségnek? *Dobos Károly:* Mi a református ifjúsági munkák jelenlegi helyzete s melyek megoldásra váró feladatai? *Dr.Sebestyén Jenő:* Református egyházi tisztség hordozója, lelkipásztor, vagy presbiter elválhat-e feleségétől? Felelet: Bár a válás Isten szent rendelése ellen van, mégis, a bűn miatt, amely a válás alkalmait előkészíti, kényszerűségből megengedhető, de csak azokban a speciális esetekben, amelyeket a Szentírás erre nézve felsorol. Mt 19,4–9; 1Kor 7,10–11; 7,12–15. *Sebestyén Jenő:* Hogyan tekintse a református ember alkalmazottját? *Dobos Károly:* A református templomok nyitvatartása.

Dr.Joó Sándor: Halhatatlan-e az emberi lélek. Felelet: aki Krisztusban hisz, soha meg nem hal. De csak az! A halhatatlanságnak egy nagy előfeltétele van: Jézus Krisztus személye és a benne való hit. Az a lélek, amelyik hisz benne, igenis halhatatlan, mert Krisztusért és Krisztus által övé az örök élet már itt a földön és közvetlenül a fizikai halált követően is. *Pap Ferenc:* Úrvacsoraosztásnál az úrvacsorát osztó lelkészek minden alkalommal éljenek-e az úrvacsorával? Felelet: minden alkalommal éljenek vele. *Dr.Sebestyén Jenő:* Vannak-e védőangyalok? Felelet: Mt 18,10 éa Zsid 1,14 szerint Isten az Ő népéről úgy is gondoskodik, hogy angyalaival is védi azt. De arról nincsen szó, hogy Isten minden gyermekének külön kirendelt, személyes védőangyala is van. A felelet ismerteti Zanchus, Rivetus, Voetius, Kuyper, Kálvin álláspontját is ebben a kérdésben. *Pap Ferenc:* Nincsen-e ellentét e két Ige között: „Békességet hagyok néktek” (Jn 14,27) és „Nem azért jöttem, hogy békességet bocsássak, hanem hogy fegyvert”(Mt 10,34). Felelet: Krisztus békéje akkor következik be életemben, ha kiharcoltam azt Krisztus fegyvereivel. *Kulifay Gyula:* Mit tanít az egyetemes kegyelemről a református kereszténység? Felelet: Isten kegyelmének két köre van, egy szűkebb és egy tágabb. Szűkebb köre a választottak, az anyaszentegyház köre, ahol a kegyelem az üdvre vonatkozólag munkálkodik. Tágabb köre az egész világ, a teremtett mindenség, amely pokollá változna a bűn miatt, az ember pedig ördöggé, ha Isten egyetemes kegyelme meg nem akadályozná. Ismerteti a felelet a hollandiai reformátusok 1940-ben tartott zsinatának határozatát is Róm 1,18; Mt 5,45; ApCsel 14,17 vonatkozásában. Legutóbb *Gilicze László* foglalkozott részletesen ezzel a témával: „Az egyetemes kegyelem tana Kuyper Ábrahám és bírálói, továbbkutatói szerint” című doktori dolgozatában. *Pap Ferenc:* Mit jelent a paróchus elnevezés? Felelet: Paroikos = idegen, nem ott lakik; paroikeo = idegenként lakni valahol. Paroikia = idegenben való lakás. Paroikos = szomszéd, más városban lakó. Mi csak egy ideig szolgálunk, jövevények vagyunk. *Hörömpő Gergely:* Miért nem hiszünk a purgatóriumban? *Sebestyén Jenő:* Szabad-e biztosításokat kötnünk? *Dobos Károly:* Lehetséges-e ébredés a föld alatt? = Az evangélizáció új módja: óvóhelyi háziistentiszteletek. *Pap Ferenc:* Mit jelent helyesen hasogatni az igazság beszédét? *Dr.Joó Sándor:* Mi az értelme a 66-nak a Jelenések 13,18-ban? *Marosvásárhelyi Baba Ferenc:* Campegius Vitringa: Ami pedig hitből nincs, bűn az?

Irodalom rovat

Amint hangsúlyos a folyóiratban a forrásközlemények ismertetése a múlttal kapcsolatban, éppen úgy jelentős az irodalmi rovat a jelen vonatkozásában. Az 1930-as és az 1940-es évek elején megjelent magyar, holland, német nyelvű teológiai irodalom friss értékeire hívja fel a figyelmet ez a témakör. Jellemzője, hogy a bibliai teológia, az egyháztörténet, a rendszeres teológia és a gyakorlati teológia arányosan hangsúlyozottak. Az ismertetőik pedig a legkiválóbb szakemberek.

Ószövetséghez. *Dr.Pap László* a legszorgalmasabb ismertető. A következő könyveket mutatja be: Otto Weber: *Bibelkunde des Alten Testaments.* Berlin-Furche 1934. 5.

kiadás.1939.307 lap, RM.5.80. II.Prophetenbücher und Schriften. Berlin-Furche 1935.4.kiadás 1936.328 lap, RM 5.80. Martin Thilo: *Alttestamentliche Bibelkunde.* Stuttgart 1935.488 lap.RM 8.50. Dr.L.F.Bakker: *Geschiedenis der Godsopenbarig I. Het Oude Testament* Kampen, Kok,1939.496 lap. Otto Eissfeldt: *Einleitung in das Alte Testament,* Tübingen 1934. 752 oldal. A korabeli megjelent ótestamentomi bevezetéstani munkák közül a legnagyobb terjedelmű, a legalaposabb és legjelentősebb. Johannes Hempel: *Die althebräische Literatur und ihr hellenistisch-jüdisches. Nachleben,* Wildpark-Potsdam é.n. (1934) 203 negyed iv oldal. W.Möller: *Einleitung in das Alte Testament.* Zwickau,1934. 301 oldal. H.Th.Obbink – A.M.Brouwer: *Inleiding tot den Bijbel.* Leiden 1935.II.kiadás,500 oldal. Ebből az ószövetségi rész 204. Artur Weiser: *Einleitung in das Alte Testament.* Stuttgart,1939. Végül magyarul: Tóth Lajos: *Ószövetségi bevezetés.* Pápa, 1935. 303 kisoktáv oldal.

Biblica teológia-bibliai vallástörténet területéről: Sellin E.: *Izraelitisch-jüdische Religionsgeschichte,* 164 oldal.1933. Sellin E.: *Theologie des Alten Testaments.*1936, 252 oldal, mint a Neue Theologische Grundrisse egyik száma. Müller E.: *Biblische Theologie des Alten Testaments in heilsgeschichtlicher Entwicklung,* 1938. 527 oldal. Eichrodt W.: *Theologie des Alten Testaments I.* 1935. II. 122 oldal, 1935. III.191 oldal, 1939. Dr.Tóth Lajos: *Az ószövetség vallása.* 396 oldal kis nyolcadrét, mint a teológiai Kézikönyvek 6.száma. Dr.Varga Zsigmond: *Bibliai vallástörténet* 715 oldal, 1938. Tussay János: *Eschatologikus hit az Ószövetségben.* Miskolc, 1943. 138 oldal.

Újszövetséghez: az 1943 októberében megjelent számában, s már az 5. évben tartó II.világháború idején Dr.Budai Gergely megállapítja, hogy nem lehet olyan nehéz helyzet, amelyben a teológiai munka szünetelne. Ha nagy teológusaink akadályokat nem ismerve dolgoznak, mennyivel inkább kötelességük nekünk a legnehezebb helyzetben is a tanulás. Először felsorolja a könyvekkel foglalkozó lapokat: *Theologische Literaturzeitung,* *Theologische Rundschau,* *Verkündigung und Forschung,* *Zeitschrift für neutestamentliche Wissenschaft,* *Kirchenblatt für reformierte Schweiz, eine heilige Kirche.* Az összefoglaló művek közül megemlíti a „*Calwer Kirchenlexikon*”-t, mely kitűnő és nélkülözhetetlen. „*Reallexikon für Antike und Christentum*” 799 lapon. „*Brenner Biblische Handkonkordanz*” 1941. (Gotthelf-Verlag, Zürich). 6000 példányban, nagyobb formátumban, jó papíron s ezzel a teljesség dolgában már alig fölülmúlható, nélkülözhetetlen konkordanciává lett.

A régi kapcsolatok, vagy baráti kéz révén hozzá érkezett könyveket így sorolja fel Budai Gergely: *Söderblom Nathan: Der lebendige Gott im Zeugnis der Religionsgeschichte* (1942.Reinhardt, München). *Kraemer Hendrik: Die christliche Botschaft in einer nichtchristlichen Welt* (1940,Zollikon, Zürich). *Bultmann R.: Das Evangelium Johannes,* 1941, 567 lapon; nehéz, komoly kommentár. *Scütz Paul: Das Evangelium, dem Menschen unserer Zeite dargestellt.* 1940. Voltaképpen Márk exegézise. *Bauernfeind O.:Die Apostelgeschichte* 1939. *Dibelius M: Jesus,* 1939. apró kis kötet. *Leipoldt Joh.: Jesu Verhältnis zu Griechen und Juden* (1941, G.Wigand, Leipzig. *Neck A.D.: Paulus* 1940, Rascher Verlag. *Leewenich: Paulus.* (1940, Westdeutscher

Lutherverlag). A sting Ragnar: Die Verkündigung des Worten in Urchristentum, dargestellt an dem Begriffen „Wort Gottes“ „Evangelium“ und „Zeugnis“ (1939, Kohlhammer, 749 lap). Rendkívül keresett Stauffer E.: Theologie des Neuen Testaments (1941, Kohlhammer) című munkája.

Az újszövetségi *etika* területéről megemlíti Liechtenham baseli professzor könyvét: Gottes Gebot in Neuen Testament, sein ursprünglicher Sinn und Seine bleibende Bedeutung című könyvét. (1941, Helbing – Liechtenhan, Basel); Ragaz, Leonhard: Die Botschaft vom Reiche Gottes (1942, Herbert Lang, Bern). Szédítőnek tartja Brunner Emil termékenységét, bátorságát, tartalmasságát: Das Gebot und die Ordnungen. 1939, 696 lap. Der Mensch im Widerspruch, die christliche Lehre vom rahren und vom wirklichen Menschen, 1941. Offenbarung und Vernunft die Lehre von der christlichen Glaubenserkenntnis, 1941, 429 lap.

A *dogmatikák* közül megemlíti Budai Gergely a következőket: Stefan Horst: Glaubenslehre. 1941, 3. kiadás. Elert Werner: Fer christliche Glaube. 1940, 2. kiadás. Schlink E.: Theologie der lutherischen Bekenntnisschriften. 1940. Mindezek igazolják a hitvallások iránti érdeklődés elevenségét és a dogmatikai munkásság meg nem szűnő folyamatosságát. Hirsch Emanuel: Hilfsbuch zum Studium der Dogmatik. Ezzel különösen a reformátorok dogmatikájában mélyülhet el mindaz, aki kezébe veszi. Ruervain A.: Die Heiligung. Ethik I.kötete (Zollikon, Zürich). Tiszta református levegőjében azonnal otthon érezhetjük magunkat. 1940-ben indította meg a zürichi „Zwingli Verlag” Zwingli műveinek népies kiadását. A szociális etika köréből jelentős Grob Rudolf: Aufbau der Gemeinschaft. Grundzüge einer reformierten Social-ethik c. könyve (1940, Zwingli Verlag, Zürich).

A magyar nyelvű újszövetségi irodalomból Pap Ferenc: Dr.Mátyás Ernő: Újszövetségi kijelentéstörténet, 1943. 590 lap; Hörömpő Gergely: Erdős Károly-Pongrácz József: Újszövetségi bevezetés, Pápa 1942 c. könyveit ajánlják a folyóirat olvasóinak figyelmébe.

A *rendszeres teológiához soroljuk* Dr.Földváry Antal: Aurelius Augustinus püspöknek a pogányok ellen *Isten városáról* írt 22 könyvét. II.kötet Pécs, 1943 című művének fejtegetése apologetikai jellegű. Dr.Gálambos József ismerteti. Draskóczy István: Dr.Victor János: Református Hiszekegy című, Budapest, 1943-ban megjelent könyvét ismerteti. E könyvnek teológiai, filozófiai és bizonyágtevő jellege van. Református jellege különösen is. Isten korlátlan szuverenitásával való foglalkozása, a predestinációnak általános és különös értelemben való tárgyalása, ugyanígy a kegyelem egyetemes és különös értelemben való kifejtése, a Szentlélek munkájának kiemelése tekintetében mutatkozik meg. Belőle nyilvánvalóvá válik, hogy a Hiszekegy mennyire magában foglalja hitünk egész tartalmát. Pap Ferenc: Dr.Szabó Géza: A magyar református orthodoxia. A XVII. század teológiai irodalma, 1943 című könyvét mint teológia-történetet ismerteti. Szó van benne az orthodoxia fogalmáról, külföldi történetéről, a magyar orthodoxia eredetéről, kifejlődéséről, megszilárdulásáról, majd viszonyáról a puritanizmushoz, presbiterianizmushoz, coccejánizmushoz és carteziánizmushoz. Tóth Endre: Niesel Vilmos-Dr.Nagy Barna: Kálvin teológiája című művét mutatja be.

Az *egyház történeti anyag* ismertetésénél a következőket említjük meg: Dr.Csekey Sándor: Tavasz Sándor: A két Apafi fejedelem. Kolozsvár, 1943. A szerző a lelki Erdély gondolatának kiemelésével elének tárja az Apafi örökségének: Erdély csodálatos szerelmének jelentőségét. Dr.Pákozdy László Márton: Dr.Bodonhelyi József: Az angol puritanizmus lelki élete és magyar hatásai. Debrecen, 1942. 198 lap. Az író megmutatta a puritán kegyesség belső, lelki orcáját. Mennyire nekünk szóló tudott lenni ez a lelki ébredés! Szántay Ede: Dr.J.Severijn: Geschiedenis der ethiek. J.H.Kok, Kampen, 1940. 247 oldal. Az utrechti Rijka-Universiteit-en tartott etika-történeti előadások jelentek meg ebben a kötetben. Severijn professzor határozott elvi álláspontjával meg tudja tartani a helyes utat: a bibliai alapon álló történelmi kálvinizmus útját. Dr.Gálambos József: Lukácsy Imre: Beszél a múlt. A dunavecsei református egyházközség és Dunavecse község története. Sajtó alá rendezte Molnár Lajos. Dunavecse, 1943, 176 oldal. Borsos Sándor: Bod Péter. Szent Hilarius. Az első kiadás 1760-ban jelent meg. Sajtó alá rendezte Dr.Incze Gábor, Budapest, 1943. Dr. Kovács István: A szentmártonkai református egyház története 1943. Szentmártonkóta. Ezt is Borsos Sándor ismerteti. Parragh Lajos: Nagy Kálózi Balázs: A jászkunsági reformátusok leköltözése Bácskába II.József korában, Budapest, 1943. 160 lap. Ugyanő: Dr.Nagy Gyula: A Pátkai Református Egyházközség Története, Székesfehérvár, 1943. A presbitérium kiadása. Dr. Bucsay Mihály: „Tegnap és ma és örökké”. Révész Imre összegyűjtött tanulmányai az Egyház múltjából és jelenéből. Debrecen, 1844. 420 oldal. A hatalmas történelmi anyagot a következő címeken tárgyalja: 1. Elvek. 2. Emberek és tények. 3. Távtatok. 4. Genius loci. Ez utóbbi részben A reformáció szelleme a debreceni kollégiumban című fejezetben (1941) kiemeli Helmecci Komoróczy István, nagykörös híres prédikátora és Dunamellék püspöke 1741-ben megjelent „Igazság Paisa” című hitvédelmi művét. Draskóczy István: Czako Jenő: A janzenizmus című könyvét ismerteti a Református Theologia 1944 június számában, mely, mint a 2. évfolyam 2.száma egyúttal a folyóirat utolsó száma is volt.

A *gyakorlati teológia* területéről felsorolunk néhány könyvismertetést: Gilicze László: Hendrik Kraemer: Die christliche Botschaft in einer nichtchristlichen Welt, Zürich, 1940. A leideni egyetem neves tanára az evolúciós álláspont mellőzésével nem vallástörténeti rendben ismerteti, hanem mint a keresztyén misszió területét. Draskóczy István: Imre Lajos: Katechetika. Budapest, 1942. A Református Egyházi Könyvtár XXII.kötete, 447 oldal. Ez a munka felöleli a katechetika tudományának minden ágát, problémáját és feladatát. Dr.Pákozdy László Márton: Ablonczy Dániel: Így szól az Isten. Gyakorlati írásmagyarázat Amós próféta könyvéhez. Sárospatak-Budapest, 1943. 119 lap. Tóth Endre: Péter János: „Az Úr pedig...” Jónás könyvének gyülekezeti magyarázata, 30 lap. Dr.Csekey Sándor: Takács Károly: Arokháty Béla. Emlékbeszéd. Budapest, 1942, 12 lap. Draskóczy László: Mezőben elrejtett kincs. Belmissziói útmutató az 1943–1944 munkaévre. Szerkesztette Muraközy Gyula. 14 fejezete közül 7 az ifjúság kérdésével foglalkozik.

Mindezeket túl Dr.Csekey Sándor külön méltatást írt Bilkei Pap István 1865–1943 címmel, kinek élete és ne-

ve egy darab egyháztörténelem. Ugyancsak Csekey Sándor írt: Kossuth Lajos és a Budapesti Református Theológiai Akadémia címmel. Ugyanis Kossuth Lajos 1841. február 6-án a Pesti Hírlapban vezércikket írt a „Pesti Református Főiskola” címmel. „Ennek a református főiskolának feladata lenne, hogy a magyar európai legyen s az amit európainak nevezünk e honban, mindig magyar maradjon.” Külön is megindokolta, hogy miért éppen Pesten legyen ez a Főiskola.

A Baráti Szövetség kiadványai

Már a folyóirat első száma hírül adta, hogy megjelent Ráday Pál: *Lelki hódolás* című imakönyve. Ugyancsak megjelent Göde Lajos: A budapesti református theológiai akadémia című füzet. Budapest, 1942.

Külön megemlékezés történt a folyóirat utolsó számában id. dr. Szabó Aladáról, Árokháty Béla hagyatékáról, Szathmáry Sándorné alapítványáról. Szathmáry Sándorné, Pethő Julianna a halasi Szilády Áron gimnázium egykori igazgatójának volt özvegye. Halálának első évfordulóján, 1943. május 21-én koszorút helyezett el a budapesti teológiai küldöttség a sírján. Alapítványának egésze a Halas melletti 438 holdas birtokából és 30 holdas kertjéből állt. „Ő életének minden termését két emberöltő szakadatlan napszámának összegyűjtött gyümölcsét, benne egész magát teljes odaadással Isten dicsőségére szentelte” – állapította meg Ravasz László püspök vele kapcsolatban. A barack-gyümölcsös betakarítására 1943 nyarán a budapesti teológusok vállalkoztak nyári táborozáson. Ez az együttlét lelkileg is összeforrasztotta a résztvevőket.

Összegzés

A „Református Theologia” megjelent öt példányában nem találunk megjegyzést sehol arra vonatkozólag, hogy miért volt ilyen rövid életű ez a nagy értékű folyóirat. Minden bizonnyal a II. világháborús front közeledése, majd hazánkra is kiterjedése akadályozta meg a munka folytatását. Ez a református teológiai sajtótermék következetesen tartotta magát a meghatározott rovatokhoz. Nagyon hangsúlyozottaknak tartjuk a forrásközleményeket. Ezek arról tanúskodnak: milyen alapon állottak atyáink az egyházépítés tekintetében. Mindennek igen nagy jelentősége van. Így válhatott programmá: *Reformáció az ősi alapokon!*

Ugyanakkor a jelen kérdéseivel is hangsúlyozottan foglalkozott a „Református Theologia”. Itt a Kérdés-felelet és az Irodalom rovatra gondolunk első sorban. Meglepően sok magyar, holland, német nyelvű frissen megjelent teológiai könyvet ismertetett. Az is jelentős mozzanatnak tekintendő, hogy a professzorok mellett csakhamar bekapcsolódtak a tanítványok legjobbjai is a cikkírók sorába.

Sok tekintetben rokonának tekinthető az 1934–1938-ig, tehát öt éven át megjelent Magyar Kálvinizmus című folyóiratnak, melynek főszerkesztője Ravasz László, felelős szerkesztője Sebestyén Jenő volt. Ez abból is érthető, hogy a két folyóirat felelős szerkesztője teljesen azonos teológiai alapon állott. A Magyar Kálvinizmus rovatai is következetes, rendszeres beosztásúak voltak. Legelől néhány nagyobb dolgozat, utána időszerű hazai egyházi témák megtárgyalása, majd az Elvek és emberek, Külföldi szemle, Aktuális könyvek, Irodalom, Apró cáfolatok következtek.

A Magyar Kálvinizmus a református hit- és életigazságok pozitív kifejezését tartotta szem előtt következetes bibliai és hitvallásos alapon, figyelembe véve a teológiai tanulmányokat nem végzett értelmiségieket is. Emellett néhány vitatéma is megjelent benne. Ilyenek voltak az oxfordi csoportmozgalom bírálata, „van-e magyar kálvinizmus” témája, a lelkészképzés bírálatával foglalkozó álláspont rövid cáfolata, az 1935-ben már a magyar életben is megjelent új fogalomnak: a „totális államnak” bírálat, majd 1936-tól kezdve a barthianizmus kritikája több vonatkozásban.

A „Református Theologia” hangvétele minden vonatkozásában békés volt. A teológiai tudományok minden ágával foglalkozva a lelkipásztorok teológiai érdeklődésének ébrentartására és kielégítésére törekedett. Ezt a célkitűzését rövid megjelenésének idején eredményesen szolgálta.

Rácz Lajos
ny.ref.lelkész – Nagykőrös

TELEFON LELKIGONDOZÁS

mindennap 17-21 óráig

HÍVHATÓ

*lelki válság esetén, emberi, családi,
lelkiismereti,
hitbeli kérdések megbeszélésére a
Budapest*

201-00-11

TELEFONSZÁMON

telefonszámon

A 2. Kárpát-medencei Napok Identitás Klubjának ZÁRÓNYILATKOZATA

A 2. Kárpát-medencei napok keretében az Identitás Klub 1997. augusztus 18–19-én a Kárpát-medence magyarsága a demográfiai adatok tükrében címmel kerekasztal-beszélgetést szervezett. A résztvevők – magyarországi és határokon túli szakemberek – az alábbi zárónyilatkozatot fogadták el:

Minden egészséges közösség fennmaradásának az alapfeltétele a természetes reprodukció. A Kárpát-medence magyarságának évtizedek óta tartó fogyatkozása napjainkban katasztrófális méreteket ölt, a teljes biológiai kipusztulás képét vetítve előre. Naponta háromjegyű számmal (cca 200 fővel) vagyunk kevesebben. E jelenség régióként csak méreteiben mutat eltéréseket, az anyaország népességével együtt általános.

E tragikus jelenség megállítása, majd visszafordítása érdekében semmi sem történik.

A környező utódállamok kormányai – számos esetben – irányított, minden lehető részletre odafigyelő, kidolgozott modern módszerekkel a csendes genocídiumot alkalmazták a fennhatóságuk alá kényszerített nemzetszerek ellen. Az anyaország közömbössége gyorsítja a magárahagyatottságot tapasztaló kisebbségek asszimilációs folyamatát.

Az utódállamok vezető körei és többségi társadalmi magyar állam ezen a téren megnyilvánuló közömbösségét biztatásnak veszik, és megpróbálnak odahatni, hogy a trianoni határok minél előbb etnikai határokká váljanak.

A magyar társadalom beteg. A tudatos gyermektelenség okozta fehér halál, az öngyilkosságok, a cigarettaszám, az alkoholfogyasztás csúcserősségei, s az egyre jobban terjedő kábítószer-élvezet csak tünetek, amelyek az útvesztettség, a nemzeti kiűttalanság életerezésében gyökereznek.

A társadalom biológiai reprodukciója szakmailag közismerten nem a társadalmi jólét függvénye, sőt az ebből fakadó kényelem csökkenti a vállalt gyerekszámot. Tudatosra kell tenni, hogy a közösség természetes reprodukciójához a kétgyermekes családmodell nem elegendő. Az általánosan megnyilvánuló biológiai tendenciák mellett az elszakított nemzetszerek felgyorsult asszimilációja – a kikényszerített, esetenként tudatosan vállalt önfeladás jegyében – régióként döbbenetes méreteket ölt.

A rendszerváltás utáni időszak kormányai az aggasztó jelenségek méretei ellenére sem kezdeményezték e problémakör tudományos felmérését, oknyomozó feltárását, sem az adatok nyilvánosságra hozását. Az ellenintézkedések megindítása mindmáig szóba sem került.

A helyzetkép tudatosítása a magyarság öntudatra ébresztése – az összmagyarság egységében – elengedhetetlen egy megújított nemzetszemlélet és értékítélet kialakításában. Ez megmaradásunk előfeltétele.

Javasoljuk a Magyar Köztársaság kormányának, valamint a magyarországi és a határokon túli magyar politikai, érdekvédelmi és civil szervezeteknek, hogy szakértői bizottságok közre működésével dolgozzanak ki magyarságmegmentő programot és biztosítsák annak köztudatosítását és megvalósítását.

Elvárjuk a tömegtájékoztatás valamennyi eszköztől, hogy maradéktalanul álljon e program szolgálatába. Felhívjuk a figyelmet, hogy a határon túlról bevándorló országglakosság-feltöltés magyarságunk megtartásának nem módja, viszont a határon túli magyarság létét veszélyezteti.

Budapest, 1997. augusztus 19-én

Sajtóközlemény

Vallásszabadság és új vallásos mozgalmak, ökumenikus konferencia

Manréza, Dobogókő, Magyarország

1997. szeptember 21–25.

A most végetért „Vallásszabadság és új vallásos mozgalmak” című ökumenikus konferencián a kelet-európai római katolikus, orthodox és protestáns egyházak mintegy 80 képviselője vett részt nyugat-európai szakértőkkel együtt. A konferenciát, melyet a Római Katolikus Püspöki Konferencia és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa közösen hívott össze, az Ökumenikus Tanulmányi Központ rendezte, az Egyházak Vi-

lágatanácsa Nemzetközi Ügyekkel Foglalkozó Bizottsága és a Pápai Egyházközi Dialógus Tanácsának támogatásával.

A téma fontosságát kiemelte a különféle szakértők (szociológusok, pszichiáter) részvétele, valamint az előadások: Thomas Gandow igazgató, Berliner Dialóg átfogó összegzést adott a mai Európa új vallásos mozgalmairól. Dr. Michael Nüchtern igazgató, Protestáns Kutatóközpont,

teológiai értékelést nyújtott azokról a kihívásokról, amelyek az egyházakat érik ezektől a mozgalmaktól, Dwain C.Epps, az Egyházak Világtanácsa Nemzetközi Egyházi Ügyekkel Foglalkozó Bizottságának igazgatója, áttekintette a vallásszabadságról való gondolkodás ökumenikus fejlődését, kiemelve a meglévő nemzetközi szabályokat és ezt az emberi jogot a mai Közép-kelet Európának kontextusába helyezte, Johannes Aagaard professzor az Aarhus-i (Dánia) Nemzetközi Dialógus Központ elnöke részletesen tárgyalta azt a fenyegetettséget, amelyet néhány a legveszélyesebb új vallási mozgalmak közül jelent a társadalom részére.

A munkacsoportokban a problémáknak teológiai, jogi, társadalmi és lelkipásztori szempontjait tárgyalták és számos gyakorlati ajánlást tettek az egyházak további munkájához.

„Az új vallási mozgalmak (UVM)” ilyen vagy olyan formában mindig jelen voltak a történelemben, mivel az emberek egyéni és közösségi életükben is keresték életük értelmét és célját, de ezeknek a radikális mozgalmaknak az elmúlt 30 évben a nyugaton megjelenő hirtelen emelkedése, különösen az Egyesült Államokban, példanélküli ebben a korszakban. Az is rendkívül zavaró, hogy jelen vannak olyan mozgalmak is, amelyek veszélyeztetik azt a társadalmi struktúrát, amelyet századokon keresztül az egyházak és más történelmi vallások, valamint az állami intézmények türelmesen szőttek. A neoliberalis gazdasági modellel együtt, amelyek ezekben a gazdaságilag meggyengült országokban bevezetődtek, az UVM új erővel járultak hozzá a társadalmi szétszakadozottsághoz és destabilizációhoz, kihasználva azoknak a népeknek a lelki sebezhetőségét, akik megpróbálnak kigyógyulni az agresszív ateizmus, a történelmi egyházak hivatalos üldözése és törénelmi hitelveik szerkezeti megnyilvánulásai évtizedes sérelmeiből.

A konferencia ugyancsak felhívta a figyelmet azokra az ún. keresztény misszionáriusoknak, keresztény szektáknak és álkeresztény mozgalmaknak Közép- és Kelet-Európában való majdnem ellenőrizhetetlen beáramlására, mely szétszakadással fenyegeti azoknak az egyházaknak a szolgálatát, amelyek a kommunista hatalom

okozta sérülésekből kívánnak kigyógyulni. Minthogy a társadalomban sok ember szemében ezeket a csoportokat és gyakorlatokat nehéz megkülönböztetni az UVM-től, a keresztény bizonyágtétel hitelessége egészében megkérdőjelezett. A konferencia ismételtan ökumenikus együttműködésre szólította fel Kelet- és Közép-Európán belüli és a többi társegyházakat, hogy ebben a régióban közös erőfeszítéseket tegyenek a népek nyomasztó szociális és lelki szükségleteinek megoldására.

Ez az elképzelés állt a konferencia megnyitó istentiszteletének középpontjában, melyben Harmati Béla püspök, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának elnöke és Seregély István érsek, a Magyarországi Római Katolikus Püspökkari Konferencia elnöke teológiai és bibliai áttekintést adott a mai társadalomban élő egyházak missziójáról és bizonyágtételéről.

A vendéglátó ország egyházainak az ökumenikus együttműködésben mutatott elkötelezettségét húzta alá Paskai László bíboros is, aki fogadta a konferencia résztvevőit Esztergomban, a magyarországi kereszténységnek ebben az ősi központjában.

A konferencia felismerte annak a fontosságát is, hogy az állammal hatékony együttműködést kell kialakítani a vallásszabadság társadalomban való tekintélyének visszaállításában és örömmel üdvözölte Platthy Iván, a Magyarországi Miniszterelnöki Hivatal egyházi kapcsolatokkal foglalkozó államtitkára jelenlétét, aki a konferencia nyitó ülésén beszédet intézett a jelenlévőkhöz.

A jelenlévők Ausztriából, Boszniából, Csehországból, Dániából, Finnországból, Németországból, Magyarországról, Lengyelországból, Romániából, Oroszországból, Szlovákiából, Szlovéniából, Svájcban, Ukrajnából, a Vatikánból és Jugoszláviából jöttek és a római katolikus, orthodox és protestáns (református, evangélikus, metodista és baptista) felekezeteket képviselték.

A záró istentiszteletet Mayer Mihály magyarországi római katolikus püspök tartotta. A konzultáció utolsó programpontja a Magyar Újságíró Szövetség központjában rendezett sajtókonferencia volt Budapesten. Elhatározták, hogy a konferencia teljes anyagát több nyelvű könyv formájában kiadják.

EEK hírek

Az Európai Egyházak Konferenciájának egyházi képviselői számára

Genf, 1997. augusztus 7.

Az Európai Egyházak Konferenciájának 11. gyűlésének ülésvezetői levele az egyházi képviselőkhöz.

A Második Európai Ökumenikus Gyűlést követően, amely elfogadott egy egyházaknak szóló üzenetet és más nyilvános dokumentumokat, az Európai Egyházak Konferenciájának 11. Gyűlését az Ausztriai Grazban tartották június 30. és július 4-e között. Az Európai Egyházak Konferenciájának Gyűlése elfogadta a Politikai Referencia Tanácsának jelentését, amely felvázolta a program elsődlegességeket 1998 és 2003 közötti időszakra. Elhatározták, hogy az ülésvezetők Walter Klaiber püs-

pök Németország; Daniel ortodox, Románia és Sylvia Raulo asszony lutheránus Finnország, levelet küldenek a Gyűlésről az Európai Egyházak Konferenciájának 123 egyházi képviselői részére, kifejezve gondolataikat és érzéseiket az eseményről.

Üzenetük szövege a következő:

Megbékélés Szolgái

Kedves Nővéreink és fivéreink a Krisztusban.

Az Európai Egyházak Konferenciájának 11. Gyűlése befejeztével, melyet az ausztriai Grazban tartottak 1997. június 29. és július 4-e között, kívánjuk megosztani Ve-

letek azokat a reményeket, amelyek az utolsó gyűlést (1992 Prága) követő 5 éves találkozó eredménye; a változó Európa kontextusa ellenére teszünk így, amelyben a Graz-i Gyűlés lezajlott. A bennünk lakozó remény ma sokal tartozik a Léleknek, aki ösztönözte a Második Ökumenikus Gyűlést – amit a mi gyűlésünk közvetlenül megelőzött –, amelyben a legtöbb képviselők jelen volt. A Második Európai Ökumenikus Gyűlés témája. „Mebékélés, Isten ajándéka, új élet forrása”, kihívás volt a konfliktusok és véleménykülönbségek fényében, amint ez a század a vége felé közeledik, sajnálatosan jellemzik nemcsak a nemzetek, hanem az európai egyházak közötti kapcsolatokat is. Mindazonáltal, ahogyan imádkoztak, énekeltek és meditáltak Isten szaván – de szintén ahogyan az aggodalmakat és reményeket beszélték meg egymás között – a résztvevők megkapták Isten áldásos ajándékát. Sokan közülük, akik teljes őszinteséggel bátorodtak a közös mebékélés cselekedeteit véghezvinni, átélték ahogyan megnyílik előttük az Istenhez vezető ösvény, amelyen közös útra hívja őket.

Az Európai Egyházak Konferenciájának Gyűlése elkötelezte magát a mebékélés útja mellett. A Gyűlés így tett, miközben nem volt titok az útközben lévő akadályok nehézsége: az elszigetelésre való csábítás; néhányak hittérítő buzgalma, akik a gazdasági erőegyensúly előnyét vették alapul, ami előnyben részesíti őket: elvétve a kisebbségi egyházak helyzetére vonatkozó tiszteletet hiánya.

Akárhogy is, nem engedték, hogy a helytelenítés és elkerülhetlenség érzései fölényre kerekedjenek. Éppen ellenkezőleg, e gyűlést követően szeretnénk megosztani Veletek az együtt átélt, mindenre kiterjedő hálát és boldogságot, amely túl félelmünkön és aggodalmunkon, már egyesít bennünket. Bátorítva egymást egyházi jelentéseink újraolvasására felülkerekedtünk a szolid ítékezés felett, amely ugyanakkor a Szentháromság Istene mebékeltető cselekedetének fényébe van állítva; ami egykoron a véleménykülönbségek, megosztottságok okának tűntek, azokat napjaink közös meggazdagodásforrásának lehetett látni. Szeretnénk eljuttatni korunk férfainak és nőinek a mebékélés híreit, amit átélünk.

Elkötelezvéen magunkat a mebékélés ösvénye mellett, amely a 3. évezredbe kell hogy juttasson bennünket, tanúi vagyunk a visszautasításunknak, ahogyan demoralizálni enged bennünket annak a mindennek az állandó jelenléte által, mely szétválaszt bennünket. Az Ökumenikus Gyűlésen levő nagy létszámú fiatalemberen felbátorodva egyházaink fiataljainak szeretnénk elmondani, hogy ők az ökumenikus remény fáklyahordozói; velük vagyunk egy igazságosabb, hálásabb világ megteremtésének felkutatásában.

Mert „Isten maga volt a világ a mebékélő Jézusban” (2Kor 5,21), vállalnunk kell a közös felelősséget az Európában élő férfiak és nők irányában, akik próbálják megtalálni magukat. Különösen azokra gondoltunk, akik egy olyan társaság hatásaitól szenvednek, amelyben az erőszak veszi át az elsőbbséget a párbeszéd és a hála felett és ahol a gazdasági kényszer súlya mebélyegez hallatlan nagyszámú embert – legfőképpen a közöttük levő fiatalembereket és nőket – a kirekesztettséggel és kizárással. Egy államokon és társadalmakon belüli konfliktusok által szétszabdalt Európában, az egyházakat kérték fel a mebékélés, szolidaritás szolgálatának teljesítésére, amely jelenlétük által lett rájuk bízva, bárhol, ahol az egyének méltósága és jogaik tiszteletben tartása kerül fenyegetett helyzetbe.

Egy olyan Európában, amely megkísérelt önmagába fordulni, alkalmas és alkalmatlan időben az egyházaknak a felelős politikusok felé kell fordulniuk, hogy támogassák az egységesítést a nemzetek között, biztosítsák a békét és keressék egy egész világra kiterjedő gazdasági alap létrehozását, társadalmi és környezeti rendet, amely jobban érdekelt a jelen és jövő generációi közötti szolidaritás számára. E körülmények között a mebékélés becses ajándékának az egész Teremtés életforrásává kell válnia.

A Gyűlés nevében

Elnök: Walter *Klaiber* püspök (Németország)
Elnökhelyettesek: *Daniel* érsek (Románia)

CONTENTS OF NO 1998/1

LORD, SPEAK TO US!

Zoltán Nyilas: Is It Worth While To Pray?

LORD, TEACH US!

Béla Szathmáry: Thoughts on Ecclesiastical Jurisdiction

Zoltán Tóth: Church and the Intellectuals

István Gy. Ágoston: The Primitive Religion and Beliefs of Hungarians

Lóránt Fűkő: Spiritism

Dezső Fűkő: Göttingen and Scholarly Life in Hungary

Ákos Karsay: Secondary School Students on Religions and the Church – A Religio-Sociological Assessment

OUTLOOK

Kálmán Mészáros: On a Study Trip in China

THE CHURCH UNIVERSAL

Letter to the Member Churches of the Lutheran World Federation (from Its General Assembly in Hong-Kong)

ECHO

Botond Gaál: Reflection on the NSSC (National Scientific Studentcircle) Thesis by Tamás Kodácsy, On the Infinity of God

REVIEW

Barna Horváth: The Ecumenical Review, July 1997

Sándor Szathmáry: The Secret of God's Holiness – The Mysterious Holiness of God (Rudolf Otto: The Saint)

Sándor Szénási: R. Niemann, Von Pontius zu Pilatus

Lajos Rácz: „Reformed Theology”

NEWS

Final Declaration of the Identity Club of the Second Days of the Carpathian Basin

Religious Freedom and the New Religious Movements

CEC News

INHALT DER NUMMER 1998/1

REDE UNS AN, HERR!

Zoltán Nyilas: Lohnt es sich zu beten?

LEHRE UNS, HERR!

Béla Szathmáry: Gedanken über die kirchliche Rechtsprechung

Zoltán Tóth: Die Kirche und die Intellektuellen

István Gy. Ágoston: Die Urreligion und die Glaubenswelt der Ungarn

Lóránt Fűkő: Der Spiritismus

Dezső Fűkő: Göttingen und das ungarische Geistesleben

Ákos Karsay: Die Studenten der Oberschulen über Religionen und die Kirche – Eine religionssoziologische Ermessung

AUSSCHAU

Kálmán Mészáros: Auf einer Studienreise in China

DIE WELTKIRCHE

Brief an die Mitgliedskirchen des Lutherischen Weltbundes (von seiner Generalversammlung in Hong-Kong)

WIDERHALL

Botond Gaál: Reflexion auf den NWSZ (Nationaler Wissenschaftlicher Studentenzirkel) Aufsatz von Tamás Kodácsy, Über die Unendlichkeit Gottes

RUNDSCHAU

Barna Horváth: The Ecumenical Review, Juli 1997

Sándor Szathmáry: Das Geheimnis der Heiligkeit Gottes – Die geheimnisvolle Heiligkeit Gottes (Rudolf Otto: Der Heilige)

Lajos Rácz: „Reformierte Theologie”

NACHRICHTEN

Schlussäußerung des Identität-Klubs der zweiten Tagen des Karpatenbeckens

Religionsfreiheit und die neuen religiösen Bewegungen

KEK Nachrichten

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÁLVIN KIADÓJA AJÁNLATA

„A teljes Írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, feddésre, a megjobbításra,
az igazságban való nevelésre...” (2Tim 3,16)

A Biblia történetei videokazettán:

I. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”

1-6 (100 perc) 2 300,-
1. Sára és Ábrahám. A hit: reménység – 2. Exodus. Szabadulás a szolgaságból. – 3. Mózes és Áron. Tánc az aranyborjú körül – 4. Ruth és Naomi. Hazatérés – 5. Ámósz és a pap. Az igazság hangja – 6. Jeremiás és a király. Az igazságot nem lehet „elégetni”

II. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”

7-12 (100 perc) 2 300,-
7. Keresztelő János. Várhatunk-e mársa? – 8. Jézus Pilátus előtt – 9. Az emmausi tanítványok – 10. Saul és Anániás. Ellenségből testvér lesz – 11. Péter és Pál. Nehéz közösség – 12. Üzenet a filadelfiai gyülekezetnek. A hit ára

III. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”

13-21 (180 perc) 3 600,-
13. Noé bárkát épít – 14. Józsefet eladják testvérei – 15. Dávid és Góliát – 16. Akik a királyt keresik. A napkeleti bölcsek Heródesnél – 17. Bűnösök és igazak közt. A megbocsátás szabadra tesz – 18. Érted is, amit olvasol? Fülöp és az etióp kincstárnok. – 19. Szabad keresztyének lenni. Róma császárai véget vetnek a keresztyének üldözésének – 20. „Vedd és olvasd!” Augustinus rátalál a neki rendelt útra. – 21. A holnap nyelvén. Jeromos lefordítja a Bibliát

Bibliák, bibliai segédkönyvek, tanulmányok, prédikációs kötetek:

Biblia – magyarázó jegyzetekkel.

A Vizsolyi Biblia óta az első protestáns magyarázatos Biblia, amely az 1990-es revideált új fordítású Biblia szövegéből és a stuttgarteri revideált Luther Bibliához fűzött magyarázatok fordításából áll össze 2 500,-

CD ROM Biblia – az újfordítású Biblia

CD ROM kiadása 4 800,-

Szinopszis – Máté, Márk, Lukács, János evangéliumának párhuzamos szövege 1 560,-

Keresztyén Bibliai Lexikon I. A-J

Szerk.: dr. Bartha Tibor 1 700,-

Keresztyén Bibliai Lexikon II. K-Zs

Szerk.: dr. Bartha Tibor 2 300,-

Jubileumi Kommentár – átdolgozott kiadás

A Szentírás magyarázata I. kötet: Általános tájékoztató a Szentírásról – Genézis-Jób könyve magyarázata 1 160,-

A Szentírás magyarázata II. kötet: Zsoltárok-Malakiás könyve magyarázata 1 160,-

A Szentírás magyarázata III. kötet: Az Újszövetség magyarázata 1 160,-

Dr. Szabó Andor: „Lábam előtt mécses a Te igéd” Naponkénti segítség a Biblia olvasásához. – III. kötet: Máté, Márk, Lukács és János evangéliuma, Apostolok Cselekedetei 790,-

Magyar református önismereti olvasókönyv – Válogatás a XX. sz. első felének teológiai irodalmából 900,-

Csiha Kálmán: Ábrahám öröksége (prédikációs kötet) 195,-

Ravasz László: Krisztussal a viharban – Igehirdetések 1956-57-ből 350,-

Papp Vilmos: Az egyetlen papság 250,-

Szénási Sándor: Ünnepeink – A református egyházi év 220,-

C. Westermann – G. Gloege: A Biblia titkai – Bevezetés a Bibliába 980,-

Gánóczi Sándor: Stefan Scheld: Kálvin hermeneutikája – Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak 850,-

Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere I-II. kötet: Az 1559-es ún. Nagy Institutio, az 1909-ben megjelent kiadás változatlan utánnomása.. 1 960,-

Dr. Hézszer Gábor: Miért? – Rendszerszemlélet és lelkigondozói gyakorlat. Pásztorálszichológiai tanulmányok 550,-

Dr. Fodorné, dr. Nagy Sarolta: A katechézis kommunikációs problémái. Teológiai doktori értekezés 590,-

Dr. Fodorné, dr. Nagy Sarolta: A katechézis kommunikációs problémái. Teológiai doktori értekezés 590,-

Dr. Fodorné, dr. Nagy Sarolta: A katechézis kommunikációs problémái. Teológiai doktori értekezés 590,-

Versek, gyermekirodalom, a család olvasmányai:

Új aranyhárfa. Versek gyülekezeti és keresztyén családi alkalmakra 790,-

Northcott: Bibliai lexikon gyerekeknek 300,-

Gaál Éva: Jézussal egy hajóban – Rajzos gyermekönyv 350,-

György Antal: Sötét helyen világító szövétnek – Kis utikalazus a Biblia világához 380,-

Péterfia Karola: Egyéves háború. Az élet megújul (Családrégény) 380,-

Ulrich Fick: Bárhol megtörténhet... Útleírások, történetek 380,-

Sándor Endre: Jézus hív! – Akiknek nehéz az élet terhe 70,-

Kaphatók:

Budapest, XIV. ker. Abonyi u. 21. sz. (T: 343-7878; 343-7879; 343-7870), valamint a

Budapest, XI. Bocskai u. 35. sz. alatti könyvesboltban (T: 186-8267) és a

Protestáns Könyvesboltban, Budapest, IX. Ráday u. 1. (T: 217-7789; hétfőn szünnap); továbbá a

Debreceni Református Könyvesboltban, Debrecen, Piac u. 4-6. (T: 418-886); a

Kecskeméti Református Könyvesboltban, Kecskemét, Szabadság tér 6., és a

Református Könyvesboltban, Szeged, Kárász u. 15.

Megrendelhető:

minden lelkészi hivatalban és a Kálvin Kiadónál: 1113 Budapest, Bocskai u. 35. 1519 Pf. 416. Tel.: 186-8267.

Utánvételes küldésre megrendelést csak a Kálvin Kiadó fogad és teljesít!

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

„Magamban bíztam eleitől fogva”

Halhatatlanság és Világosság

A presbiterek szolgálata az egyházban és a
társadalomban

Égi ember – földi angyal

Ernest Renan a XIX. század polihisztora

Az imádságról

Philip Melanctonról – református
szemmel

Emlékezés D. Dr. Illyés Endrére, a
teológiai professzorra, a gyakorlati
teológusra és a Néprajzi Intézet
létesítésének megálmodójára

OPN A protestantizmus szerepe a
humanista szellemű tudomány és
oktatás kialakulásában: társadalmi és
politikai; gyakorlati; egyházi,
spirituális és debreceni szempontból

Észak-Magyarország reformációja

MEÖT közgyűlés: Elnöki jelentés;
Főtitkári beszámoló

Európai Egyházak – Európai Unió

Könyvszemle

ÚJ FOLYAM (XLI)

1998
2

THEOLOGIAI SZEMLE

1998. március-április

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács irodája
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 176-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 186-8267, 186-8277

index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna

tagjai: dr. Berki Feriz
dr. Cserháti Sándor
ifj. dr. Fekete Károly
Lukács Tamás
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szerkesztés, tördelés:

Terjeszti a Kálvin János Kiadó.
Előfizethető a kiadóhivatalban,
vagy postautalványon, vagy átutalással a Kálvin János Kiadó – Budapest OTP 11714006-22098038 csekk számlájára.

Árusítja:

Református könyvkiadás:
Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Protestáns Könyvesbolt:
Budapest, IX., Ráday u. 1.

Református Könyvesbolt:
Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1740,-Ft

Egyes szám ára: 290,-Ft

Előfizetés külföldre:

30 DM vagy 18 USD

Egyes szám ára:

5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

GABNAI SÁNDOR: „Magamban bízom eleitől fogva” 69

TANÍTS MINKET, URUNK!

TORRANCE, THOMAS F.: Halhatatlanság és Világosság
(Ford. dr. Gaál Botond) 70

HORVÁTH BARNÁ: A presbiteri szolgálat a magyar református
egyházban és társadalomban 78

NAGY ERZSÉBET: Égi ember – földi angyal
(Radonyezsi szent Szerгий legendája) 82

TOÓKOS PÉTER: Ernest Renan a XIX. század polihisztorja 88

PLASGER, GEORG: Az imádságról
(Gondolatok az imádság-tanhoz) (Ford. Jakab Bálint Mihály) 92

EMLÉKEZZETEK MEG...

HÖRCSIK RICHÁRD: Philip Melancthon 97

MOLNÁR AMBRUS: D.Dr. Illyés Endre teológiai professzor
emlékezete 102

FEKETE KÁROLY ifj.: D.Dr. Illyés Endre a gyakorlati teológus 103

ÚJVÁRI ZOLTÁN: Illyés Endre terve a Népéletrajzi Intézet
létesítésére 106

KITEKINTÉS

Országos Protestáns Napok

BÓNA ZOLTÁN: Protestantizmus – Humanizmus
(Megnyitó beszéd) 108

REUSS ANDRÁS: A protestantizmus szerepe a a humanista
szellemű tudomány és oktatás kialakulásában
– Társadalmi-politikai szempont – 108

BARCZA JÓZSEF: A protestantizmus szerepe...
– Gyakorlati szempont – 111

ALMÁSI TIBOR: A protestantizmus szerepe...
– Egyházi, spirituális szempont – 112

HÖRCSIK RICHÁRD: A protestantizmus szerepe...
– Debreceni szempont – 114

ÁGOSTON ISTVÁN: Észak-Magyarország reformációja a XVI.
század első felében 115

Ülésezett az Ökumenikus Tanács

HARMATI BÉLA: Elnöki jelentés 122

BÓNA ZOLTÁN: Főtitkári beszámoló 125

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

GERGELY ANDRÁS: Európai egyházak – Európai Unió 127

SZEMLE

BOROSS GÉZA: Manfred Jossutis: Bevezetés az életbe 129

HÍREK

Az EEK új elnöksége 132

Fiatalkorú egyháztörténészek találkozója 132

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1998. III. 30.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kézírataikat egy példányban, írógép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átállítható; oldalanként 30 sor, soronként 60 leütés) a Bimbó úti címre küldjék. Az írás közzétele nem jelenti azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kéziratok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok megőrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

„Magamban bíztam eleitől fogva”

„Uram, te voltál hajlékunk nemzedékről nemzedékre.”
Zsolt 90,1b

A „Forrest Gump” című nagyszabású film alacsony intelligencia-hányadosú, mondhatni együgyű címszereplője a maga egyszerű, de talán mindennél mélyebb bölcsességével mondta egyszer: „Sose parkolj olyan helyre, ami fölé az van kiírva: „*A seriffnek fenntartva!*”

„Ugyan már!” – mondhatnánk erre. Milyen bolondos életfilozófia ez?! Nem akadt helyette inkább egy komolyabb és nemzedékek hosszú sora óta köztiszteletnek örvendő bölcselő, akinek gondolata életünk mottójául szolgálhatna?

Igen, talán nevetséges a mindig szeretetéhes és szeretetet adó Forrest Gump bolondos emberismeretének figyelmeztetése. Talán csak egy jót mosolygunk rajta. Talán csak egy poén lesz a sok közül, amit a derű fokozásának kedvéért elsütünk baráti körben.

Pedig a legnagyobb emberi hibáinkra mutat rá! Sőt! Őszintén bevallhatjuk, ez a talán komolyan sem vett mondat a leghatalmasabb bűnünkre figyelmeztet: *önmagunk Isten fölé való helyezésére.*

Hányszor foglaltunk magunknak önkényesen „ideiglenes parkolóhelyet”, öntörvényű módon jelölve ki életünk értelmét, szívünk és gondolkodásunk centrumát? Hányszor feledkeztünk meg arról, hogy földi életünk elsősorban nem a mienk, hanem Istené, aki rövid időre adta ezt nekünk ajándékkul? Hányszor igyekeztünk egyszer s mindenkorra kitűrni Őt az Őt megillető helyről.

Magunk akartunk életünk meghatározója, irányítója, sőt középpontja lenni. Csodáltuk magunkat, istenítettük magunkat, csak magunkat tartottuk sikeresnek.

Valójában csak magunkban tengődtünk.

„Magunkban bíztunk eleitől fogva.”

József Attila keserű öneszmélése volt e mondat, nem sokkal szárszói tragédiája előtt, amikor véget vetett kiábrándult és értelmetlennek tartott életének. Béza Tivadar és Szenczi Molnár Albert (református himnuszra nőtt) zsolotárának kezdősora számára csak egy feje tetejére állított parafrázis volt csupán. Ezzel summázta a röpké 32 esztendejét. Összetörve, s önmagát számon kérve sóhajtott a rá alig figyelő világba, mert olyan területre tévedt, ami nem neki, hanem csak Istennek van fenntartva.

A szerencsétlen sorsú költőóriással együtt mi is mindannyian átlépünk azon a határon, amely az Istenbe vetett hitet választja el az önmagunk egyéni teljesítőképességébe vetett hittől. Gyakran csak megkésve döbrentünk rá: életünk során mi magunk uralkodtunk a Mindenható trónján.

Mi pedig mind a mai napig minduntalan behajtanánk a tiltott területekre „rozzant autóinkkal”, ha Isten arra a bizonyos parkolóhelyre nem állította volna oda Egyszülöttjét. Nem parkolóórnek, mint az Őszövetség nagy prófétáit, akik feladatuknak megfelelően mutattak rá a figyelmeztető táblára, de nem is büntetőcédulát osztogatónak, aki a tilosba tévedteket ott rögtön megbírságolja, végül pedig mindenüktől megfosztja.

Valami egészen másnak. Egy új értékrendet hordozónak, amely mentes minden burjánzó bonyolultságtól, amely sokak számára talán túl egyszerűnek is tartott, és amely talán valakik szemében lenézetten nevetséges. Pedig ez az egyetlen örök tényező.

Jézusban megváltozik a régi, a csak magában vergődő, sikerorientált és énközpontú élet. Ő az Isten kezébe helyezett életével megtanította nekünk az igazi értékrendet, amelyből hiányzik az önzés tulajdonsága. Alázatosan elviselt szenvedésével megmutatta, nem vagyunk egyedül, nem vagyunk magunkra hagyatva. Halála „minden tilosban-parkolásunk” büntetésének átvállalása. Feltámadásával pedig megszerezte számunkra a végleges helyet, az örök mennyei „garázsban”.

Magunkban bíztunk eleitől fogva? Csak saját magunk voltunk hajléka saját magunknak? Immár nemzedékek, ősök hosszú sora óta folyik Istentől való kilátástalan elszigetelődésünk!

Krisztus által bízhatunk Istenben.

Némelyek már régtől, eleitől fogva Benne hisznek, mások majd csak valamikor, bizonyos idő eltelte után. Sokaknak Ő lehetett a hajléka Krisztus által „nemzedékről nemzedékre”, hiszen régóta albérlői már Istennek, míg mások családjában, környezetében csak most kezdődik a Vele való együtt-lakozás.

Gabnai Sándor

(V. éves evangélikus teológiai hallgató)

Halhatatlanság és Világosság*

(Thomas F. Torrance 85 éves)

Thomas Forsyth TORRANCE a skót reformátusok egyik legnagyobb teológusa. Kimagasló tudományos munkásságát valamennyi egyház elismeri. 1913. augusztus 30-án született Kínában, misszionárius család első gyermekeként. Tanult Chengtuban, Bellshill-ben, Edinburgh-ban, Oxfordban, Baselben, Jeruzsálemben, és Athénben. 1946-ban doktorált Baselben, ahol Barth Károly volt a mestere. 1952 és 1979 közötti években az Edinburgh-i Egyetem Theológiai Fakultásának dogmatika professzora. Az 1976–77-es évben a Skót Református Egyház moderátori tisztét ő töltötte be. A Debreceni Református Hittudományi Egyetemen és még hat más tekintélyes egyetemen a tiszteletbeli doktora. A Görög Ortodox Egyház protopresbitere. Ő volt az első református teológus, aki 1978-ban elnyerte a világ legrangosabb vallási kitüntetését, a Templeton Díjat. Hazájában azon ritka személyiségek közé tartozik, aki református teológusként tagja mind a Royal Society-nek, mind pedig a British Academy-nek. Kutatásainak középpontjában az egyházatyák teológiája, valamint az egzakt tudományok és a keresztyén teológia viszonya áll. Megjelent tudományos munkáinak száma több száz. – A Magyarországi Református Egyház teológusai nevében szeretettel köszöntjük Thomas F. Torrance professzort 85. születésnapja alkalmából és Isten áldását kérjük további tudományos tevékenységére. Köszöntésünket szeretnénk azáltal is kifejezésre juttatni, hogy tanítványának, Gaál Botond debreceni teológiai professzorunknak a fordításában megjelentetjük a Halhatatlanság és világosság című tanulmányát. Az írás eredeti címe Immortality and Light, amely a londoni Spurgeon College-ban hangzott el a Drew Lecture sorozatban 1980 novemberében.

(Szerk.)

Feltámadni a halálból és élni egy eljövendő világban, Isten gyermekeinek kitüntetett rendeltetése. Ebben a folytatólagos személyes életben ők olyanok, mint az angyalok és nem halhatnak meg, mert mint a feltámadás gyermekei, ők Istennek a gyermekei. Ő olyan Isten, aki nem a halottak, hanem az élők Istene, mert őbenne mindenek élők. Ez az az üzenet, amelyet Jézus reánk hagyott az evangélisták által, mint valami nagyon lényegi részét az evangéliumnak. Jézus nem beszélt „halhatatlanságról”, amely a lélek természetes erejétől függ olyan értelemben, hogy az ellenáll a halál rontásának, beszélt viszont helyett Istennel való élet-viszonyról, amelynek nincs vége, nem befejezett, mert az a mi halandó egzisztenciánkon túlra mutatva, magában az örökké élő Istenben nyeri el valóságát. Erről inkább úgy beszélt, mint „örökéletről”, amelyet a mennyei Atya adott az ő gyermekeinek már itt a földön, és amely korántsem fejeződik be a halállal, hanem beletorkollik a feltámadás által az Istennel való múlhatatlan élet teljességébe.

Jézus Krisztus azonban nemcsak az evangéliumban van jelen számunkra, nem csupán egy olyan valaki, aki az örökéletről tanít, hanem mint aki valóságosan is az Istentől való Életről testet öltötté vált a mi embersé-

günkben. Ennélfogva ő alkotja, képviseli az ő életében, halálában és feltámadásában Isten megőrző cselekedetét, amely a halál erejének végét jelenti és az emberiség számára egy új feltámadott egzisztenciát. János evangéliumában ez abban a tanításban fejeződik ki, hogy az Atya Isten az, akinek Élete van önmagában, ezért ő odaadta a Fiút, hogy neki is életet legyen önmagában és ezáltal váljék ő mások számára is az élet forrásává. A mi halandó létünk közepette maga Jézus Krisztus a Feltámadás és az Élet. Mindenki, aki hisz őbenne, részesülhet az ő isteni Életében és az ő feltámasztó hatalmában, úgyhogy amikor ők meghalnak, nem fognak megsemmisülni, hanem átmennek a halál sötétségéből egy vég nélküli személyes életbe, amelyet biblikusán így lehet kifejezni: Krisztussal Istenben való létbe.

Az Újszövetségben az örökéletéről szóló tanítás gazdag teológiája található, méghozzá ezek egymástól különböznek is, de komplementer hangsúllyal jönnek elő Pál, Péter és János leveleiben, valamint a Jelenések könyvében, amelyekben az evangéliumok ide vonatkozó tanítása Krisztus megváltó szenvedésének és feltámadásának fényében tovább fejlődött. Ebben az előadásban azonban nem vállalkozhatom arra, hogy ezeket összedolgozzam egy koherens tanítási formába, hanem ennek a dolognak szeretném feltárni néhány olyan vonását, amely – a mindennapitól eltérően – különös látásmóddal mutatja be ezeket, mégpedig a halhatatlanság és a világosság, illetve a fény viszonyában.

Ezt úgy szándékszem megtenni, hogy alapul választok hozzá Pál apostolnak a Timotheushoz írt első és má-

* Az „Immortality and Light” c. tanulmány a Transformation and Convergence in the Frame of Knowledge (Christian Journal Ltd. Belfast, 1984.) tanulmánykötetben jelent meg a 333. oldallal kezdődően. A szerző a címben is szereplő Light szót a szövegben úgy használja, hogy az a szövegösszefüggésnek megfelelően világosságot és fényt is jelenthet, azaz isteni világosságot és fizikai fényt. (Ford. megjegyzése)

sodik leveléből egy-egy igeszakaszt, majd pedig ezt magyarázom és rávilágítok a leglényegesebb pontokra.

Az első szakasz 1Tim 6,12–16:

„Harcold meg a hit nemes harcát, ragadd meg (e harc jutalmát) az örökéletet, amelyre elhívtátl, és amelyről vallást tettél szép vallástétellel sok tanú előtt. Meghagyom neked Isten színe előtt, aki a mindenséget élte, és a Krisztus Jézus előtt, aki Poncius Pilátus alatt szép vallástétellel tett bizonyosságot, hogy tartsd meg ezt az utasítást szeplőtelenül, feddhetetlenül a mi Urunk Jézus Krisztus megjelenéséig, amit a maga idejében megmutat az a boldog és egyedül hatalmas Isten, a királyok Királya és uraknak Ura, az egyedül Halhatatlan, aki hozzáférhetetlen világosságban lakozik, akit az emberek közül senki sem látott és nem is láthat; övé a hatalom és a dicsőség mindörökké. Ámen.”

A második igeszakasz a 2Tim 1,8–10:

„Ne szégyelld azért a mi Urunkról való bizonyoságtévést, sem engem, az ő foglyát, hanem szenvedj velem együtt az evangéliumért az Isten által adott erővel, aki megváltott minket és szent életre elhívott, nem a mi cselekedeteink alapján, hanem az ő saját végzése és kegyelme szerint, amelyet nekünk Krisztus Jézusban adott örök idő előtt, de nyilvánvalóvá most tett a mi megtartónknak, Krisztus Jézusnak megjelenése által, aki a halált eltörölte, a romolhatatlan életet (az életet és a halhatatlanságot) pedig világosságra hozta az evangélium által.”

Az alapvető gondolat, és természetesen az a kifejezésrendszer, amit ezekben az igében az apostol elénk tár, ismerősek számunkra az egész bibliai hagyományból, mind az Ószövetségből, mind pedig az Újszövetségből, amelyekben az élet és a világosság szorosan egymás mellett szerepel. Hadd utaljunk a 36. zsoltárra mint tipikus esetre: „Nálad van az életnek forrása: a te világosságod által látunk világosságot.” Isten maga az Élet és Világosság, méghozzá olyan abszolút értelemben, amely végtelenül túlhaladja a mi értelmünket, felfogó készségünket, mint ilyen azonban ő a végső teremtő forrása minden életnek és világosságnak, élővé téve és megvilágítva mindazt, amit ő az ő szeretete és kegyelme szerinti céljával alkotott. Ebben a tekintetben az evangélium megkülönböztető formája az, hogy ez az isteni élet és világosság nyilvánvalóvá vált Jézus Krisztus testet öltésében. Isten maga úgy van jelen az emberek között, hogy ő megeleveníti és megvilágítja mindazokat, akiket magához von, és az ő teremtényi életüket és világosságukat Isten teremtetlen Életében és Világosságában alapozza meg.

I.

„Egyedül Isten halhatatlan és ő megközelíthetetlen világosságban lakozik.” Ez a legfőbb előzménye mindennek, amit el kell mondanunk. Isten egyedül az, aki szüntelenül és hatalmát tekintve önmagának elégséges módon élő, örökkévalóan létezik önmagában úgy, hogy túlmutat minden hasonlíthatóságon és végtelenül meghaladja a mi felfogóképeségünk erejét. Ő természeténél fogva nem származik semmiből, ő kezdet és vég nélküli. A halhatatlanság a sajátja, és ez csakis az övé, mint olyan, ami az ő belső és természeti sajátossága. Mint aki egy és csak egy Isten, ő a transzcendens Teremtője és

Ura mindeneknek. Minden, ami a mennyekben és földön található, egzisztenciájukat tekintve hozzá tartozik, mert ő teremtette azokat szabadon a semmiből és örök létének ereje által fenntartja azok egzisztenciáját. Az univerzum egész látható és láthatatlan valósága – létét és természetét illetően – teljes mértékben kontingens, mert annak nem szükségképpen kellett létrejönni és nem is rendelkezik önmagában rejlő erővel a létének folytatásához: teljes egészében Isten akaratának jótetszésén nyugszik az egzisztenciája.

Az örök Istenről szóló tanítás fényében és az univerzumnak Ő általa a semmiből való teremtése világánál szabad az emberi halhatatlanság kérdését tárgyalni. Ha valami isteni és teremtetlen, annak belső valóságából következőleg halhatatlannak kell lennie, s ennél fogva a teremtényi és emberi dolgok belső valóságából a halandóság következik. Egészen természetes, hogy ezt alkalmazhatjuk a fizikai egzisztenciánkra, mert a mi testünk keletkezett és utána szétporlik, s mint ilyen megszűnik létezni, de alkalmazhatjuk-e ezt arra, amit mi „léleknek” nevezünk, vagy a mi racionális mivoltunkra. Vajon az emberi lélek részesül-e saját természeti ereje folytán életben és világosságban, s eme erő által örökkévalóan túléli-e az idő minden változását és pusztítását, s így végső soron a halál megsemmisítő ereje nincs-e rá hatással? A keresztyén nézőpont szerint azonban a lélek nem kevésbé teremtény, mint a test. A lélek is Isten teremtő akarata által jött létre a semmiből, úgy-hogy ebben az univerzumban minden máshoz hasonlóan természetéből kifolyólag kontingens és halandó, s ki van téve annak, hogy visszahullik a semmibe. Önmagában véve, a lélek egyedül az, ami meghalhat: belső lényegéből következően halandó, nem pedig halhatatlan.

A reánk maradt óegyházi irodalom azt mutatja, hogy az Istenről szóló keresztyén tanítás, valamint az általa semmiből teremtett és fenntartott mindenség közötti viszonyról tanítottak szöges ellentétben állnak a görög gondolkodással, különösen is két lényeges pontnál – témánkat illetően. A hellén gondolkodás elfogadott tantétele volt, hogy a világot Isten nem teremtette, hanem az az isteni elme megtestesülése, s ez az isteni elme pedig olyasféle örök forma, amely a felfoghatóság alapját képezi. A hellén gondolkodásban az is előfeltétel volt, hogy a felfogható és érzékelhető dolgok között, vagy a forma és az anyag között egyfajta radikális dualizmus van. Miközben a bennünket éppen körülvevő világban a forma és az anyag kompozícióját ismerték fel, a formát isteninek tartották, méghozzá olyan fölfogható elemnek, amely meghatározhatóan időtlen lényege a dolgoknak, s amelyek őket azzá teszik, amik, az anyagot azonban nem tekintették többnek, mint érzékelhető elemnek, amely maga megjelenésében csupán múlandóan és véletlenszerűen van kapcsolatban a valósággal. A görög gondolkodás a valóságosan létező dolgokat a szükségszerűen és időtlenül igaz tényekkel azonosította, ugyanakkor az érzékelhető és materiális dolgokat lefokozta olyanná, mint amely a racionalitás számára nem elégséges vagy csupán kontingens és véletlenszerű. A képzeteknek, eszméknek ez a kombinációja volt az, amely megelőzte és megakadályozta annak felszínre jövetelét, amit mi empirikus tudománynak nevezünk, ugyanis annak visszautasításával, hogy elfogadta az anyag teljes valóságát, illetve a kon-

tingens dolgok racionalitását, a tudományos megismerést a szükségszerű észigazságok tartományára korlátozta és a változhatatlan geometriai formákat teljesen elszakította a tértől és az időtől. A mostani értelemben vett igazi, hiteles tudomány nem tudott a felszínre kerülni, amíg a görög gondolkodásnak ezeket a fundamentális tantételeit szét nem rombolták és pontosan ez az, ami az Istennek és a világnak a viszonyáról szóló keresztyén tanítás révén következett be. Az a tanítás, hogy Isten a világot szabadon teremtette a semmiből és felruházta azt saját, teremtményi mivoltú racionális renddel, magában foglalja az anyag teljes valóságát és a kontingens mivoltának racionalitását. Anyag és forma itt már egyenlőképpen a semmiből teremtett és egymástól elválaszthatatlanul egyesülve egy kontingens racionális renden belül áthatja az egész universumot. Az anyagot, a semmiből való teremtése folytán úgy kell tekintetbe venni, mint kontingens valóságot és nem úgy, mint valami nem valóságos dolgot. A formának a semmiből való teremtése ugyancsak azt jelenti, hogy azt meg kell különböztetni Istennek a teremtetlen, eleve meglévő racionalitásától és kontingens racionalitásának kell tekinteni. Nem meglepő, hogy a teremtésnek ezt a keresztyén tantételét mint „istentelen” és „ateista” tanítást támadták, ugyanis a görög gondolkodás Istennek és a világnak a kapcsolatáról azt tanította, hogy éppen Isten, akitől származik mindennemű racionális forma és valóság, maga teremtetett a semmiből.

Ez volt az az összefüggés – követve az Újszövetség tanítását –, amelyben a keresztyén egyháznak végig kell gondolnia az emberi halhatatlanság eszméjét. Mind a keresztyén gondolkodásban, mind a görög gondolkodásban megvolt az az alapvető elképzelés, hogy a halhatatlannak isteninek és egyszersmind az isteninek halhatatlannak kell lennie. A görög gondolkodás azonban az istenit a racionálissal azonosította, azaz azzal, ami időtlen és szükségszerű igazság. És mivel a lelket az ember racionális részének tekintették, az az emberi lélek halhatatlansága vagy isteni elpusztíthatatlansága mellett szóló érv volt. Ezt az elképzelést támasztotta alá az ókori orfikus misztériumvallás, amely áthatotta a görög mitológiát, hogy tudniillik a lélek valamiféle szikrája a test börtönébe időlegesen bezárt isteninek. Ebben az esetben a halál csupán a lélek boldog megszabadulását jelentette az anyag, illetve a kontingens lét sötétségének és irracionálisának összeviesszagából.

A halhatatlanságnak ezt a képzetét nem osztották a keresztyének, amint ez kitűnik a korai keresztyén teológusok munkáiból, pl. Justin Martyr, Athenagoras, Theophilus és Irenaeus esetében, akik nem késlekedtek leszögezni, hogy az emberi lélek teremtett mivoltú és nem isteni természetű, és ha az racionális, akkor teremtményi mivoltú racionalitásnak kell tekinteni, amely teljesen különbözik Isten teremtetlen örök racionalitásától. Az érvek között azonban nem egyszerűen a semmiből való teremtés a döntő tényező, amelyet egyébként a keresztyénség együtt vallott a zsidókkal, hanem az inkarnációról szóló tanítás. Egyrészt, az inkarnáció tantétele szerint Isten örök *Logos-a* (akit jelenlegi felfogásunkkal az isteni Értelemnek vagy Racionalitásnak gondolhatunk el) perszónálisan megtestesült egy különös teremtményi létben, darabokra törve ezzel azt a görög

eszmét, mely szerint az isteni Logos immanensen testet öltött az universumban, mint annak szükségszerű racionális rendje. Az inkarnáció ily módon megkövetelt egyfajta radikális megkülönböztetést Isten teremtetlen Racionalitása és a kozmosz teremtett racionalitása között. Másrészt az a tény, hogy Jézus Krisztusban Istennek a saját örök Logosa lett emberré, vállalva a fizikai, kontingens anyaggal való egyesülést, magába foglalja azt, hogy a fizikai teremtés – egyáltalán nem állva szemben Istennel – valóban éppen Isten számára elfogadott és megerősített valóság, amely arra kötelez bennünket, hogy gondozzuk a tér és idő materiális világát mint Isten jó teremtését, egyúttal tiszteljük annak teremtett rendjét, mint annak színterét, amelyben ő kinyilvánította az isteni szeretet-szándékát. Az inkarnáció tantétele, a semmiből való teremtés tanításával együtt, magában hordoz egyfajta radikális különbségtételt Isten és a teremtett dolgok között, a teremtetlen és teremtett racionalitás között, de az szintén befolyásolta az érzékelhető és felfogható, vagy materiális és racionális elemek összetartozásának gondolatát. Ezeket teremtett valóságoknak tekintik a tantétel és ez megváltoztatta az emberi természet értelmezését. Annak helyébe, hogy a lelket és a testet ellentétesnek gondolták, azokat komplementárisnak tekintették, oly módon, hogy – James Denney egy 1910-beli Drew lecture-ből kölcsönzött kifejezéssel – az embert mint az ő lelkéből való testet és az ő testéből való lelket értelmezték. Ez hatással volt az emberi halhatatlanság egész eszméjére és ezt valóban meg is tette, mert azt jelentette, hogy az ember halál utáni folyamatos személyes életének keresztyén értelmezése a test vonatkozásában alapvető kiegyenlítődést eredményezett.

Azonban, mielőtt erre rátérnénk, hadd jegyezzük meg, hogy míg a keresztyén látásmód szerint a lélek a testhez hasonlóan lényegében halandó, ez nem jelenti azt, hogy annak meg is kell halnia. A teremtettségi mivoltú lélek teljesen kontingens, mert annak egzisztenciáját és teremtményi folyamatosságát tekintve Istentől függ. Amennyiben az túléli az emberi halált, ennek hasonlóan Isten teremtői és fenntartó erejétől kell függenie, aki egyedül halhatatlan és aki egyedüli forrása az életnek. Úgyszólván, az emberi halhatatlanságot csak Isten kegyelmének ajándékeként lehet fölfogni, amit Isten nem szándékszik megszüntetni, hanem egy olyan beteljesedés felé vinni, amit az Újszövetség „örökéletnek” nevez. A lelket meg lehet ölni, amint Jézus mondta, és óvott bennünket ettől, mert ez sokkal féltetesebb dolog, mint a test halála; Jézus azonban maga jött rendezni az Isten és ember közötti kapcsolatot a kegyelemnek és a szeretetnek egy teljesen új megalapozásával, amelyben éppen az örökélet lesz az ő emberi egzisztenciájának igazi rendje.

II.

Térjünk vissza ahhoz a témához, hogy az ember, aki Isten adta az életet, egyszerre az ő lelkének teste és az ő testének lelke. Az emberi természetnek éppen ebben az egységében és teljességében tartja fenn Isten az ő létét mint emberét, és annak a ténynek ellenére, hogy az ember lényegét tekintve teremtmény és elpusztítható, mégis kapcsolatot létesít önmagával, s ebben a kapcsó-

latban az ember életének nem kell megszűnnie, hanem vég nélkül folytatódnia. Ebben az esetben a keresztyén ember szörnyűséggel tekint a halálra, s ez a görögök, illetve a keleti emberek számára ismeretlen, mivel számukra a fizikai lét vége a lélek kiszabadulása. A keresztyén ember esetében a test halála elretentő a megsemmisülése miatt, s így emberi személyként való túlélése forog veszélyben. A keresztyén ember számára az élet a halál után magába kell, hogy foglalja az egész emberi természet újjáteremtését, olyanképpen, hogy az a testének a lelke és a lelkének a teste lesz, azaz az ember feltámadása az ő ontológiai integritásává válik.

A helyzet azonban sokkal komolyabbnak látszik, midőn felismerjük, hogy a halál, amelyet mi most mint élő emberek tapasztalunk meg, valójában több, mint az a fajta halál, amely a körülöttünk lévő természetben megy végbe. Arra az esetre gondolunk, amikor az élő organizmus elpusztul és porrá esik szét. A halál, ahhoz képest ahogyan azt mi emberek ismerjük, több a „természeti rothadás”-nál. Erről Athanasius szól a *De Incarnatione* című művében. A természeti rothadáshoz képest itt a bűn és gonosz fölötti isteni ítélet félelme költözik a szívbe és ez felerősödve érvényesíti hatását a rothadás erőiben, messze jobban a természet erejénél (3–5). Úgy van ez, mint Goerges Florovsky írta „A Lélek »Halhatatlansága«” című Harvard tanulmányában:

„A bűn terhe nemcsak az emberi lelkiismeret önmérsztéséből áll, nemcsak a bűn tudatosságában, hanem az emberi természet teljes működésének végleges szétesésében. A bűnös ember többé már nem volt ember, ő egzisztenciálisan „lefokozott” lett. Ennek a lefokozásnak a jele volt az ember halandósága, az ember halála. Az Istentől való elszakadásában az emberi természet bizonytalanná, otthontalanná válik, elhangolódik, amint az történt. Éppen az ember struktúrája válik instabillá. A test és lélek „egyesülése” („egysége”) elveszíti biztonságát. A lélek elveszti életerejét, nem képes a testet megeleveníteni. A test a lélek sírjába és börtönébe dől. Ekkor a fizikai halál kétségtelenül bekövetkezik. A test és lélek – amint az volt előtte – többé nem nem ad biztonságot egymásnak, többé nincs egymáshoz hangolva (Collected Works, III, 112).”

Ebben az esetben az ember feltámadása örökéletre a maga emberi teljességében és integritásában magába kell, hogy foglalja az engesztelő megváltás aktusát, amely döntően az emberi bűnre és annak isteni ítéletére vonatkozik, s ennél fogva elpusztítja a halált, félretéve annak félelmes fullánkját. Ennek azonban az emberi lét ontológiai mélységében az üdvösség egyfajta pozitív aktusának kell lennie, amelynek során éppen az ember léte és természete teremtetik újjá és vesz alapot az Istennel való élet-kapcsolatban, amelyet soha többé nem lehet megsemmisíteni.

Ez pontosan a második bibliai szakasz témája, amelyet ennek a megbeszélésnek alapjául választottam. A kegyelem általi üdvösségről van itt szó, amelyet Isten „megjelentetett pedig most a mi Megtartónknak, Jézus Krisztusnak megjelenése által, aki eltörölte a halált, világgosságra hozta pedig az életet és halhatatlanságot az evangélium által”. Fiának inkarnációjában Isten megragadta a mi széthulló és pusztuló emberi egzisztenciánkat oly módon, hogy behatolt a halálba való pusztulásának

belső lényegébe és szétzúzta annak hatalmát, ugyanakkor újjáalkotta és helyreállította az emberi nemet az önmagával való életet adó közösségre. Ezért a patrisztikus teológia nagyon helyesen hangsúlyozta azt a tényt, hogy aki Jézus Krisztusban testet öltötté vált, nem volt más, mint Istennek Teremtő Igéje, aki által mindenek teremtetek, akiben mindenek, láthatók és láthatatlanok léteznek és fennállnak. Azaz, a Teremtő inkarnációjának a mi téri és idői egzisztenciánk feltételei és struktúrája közepette ontológiai hatása van az egész teremtésre, különösen pedig az emberi nem egész életére és struktúrájára, amely egyébként széthullott volna a semmiségbe a saját romlása következtében és a gonosz fölötti isteni ítélet miatt. Ez valójában a megdöbbentő jelentése annak, amit az Újszövetség *epiphaneianak*, illetve *parousianak* nevez, mert az magába foglalja az emberiség mindent átfogó *palingennesiaj*át, végül pedig az új eget és az új földet. Mindez egy cseppet sem kisebbíti azt a tényt, hogy Jézus Krisztusban Isten személyesen jött el a mi világunkba, sőt megszemélyesülése az Istenhez való személyes viszonyunkat újból megalapozza, biztosítja és hathatossá teszi, de amennyiben mi komolyan vesszük azt a tényt, hogy Jézus Krisztus Istennek a Teremtő Igéje maga elszakíthatatlan ontológiai egységben van a mi teremtményi mivoltú egzisztenciánkkal, máris felismertük azt, hogy minden ember, tekintet nélkül arra, kicsoda, mit csinál vagy kiből hisz, mint ember együtt létezik és összetartozik Jézus Krisztussal, létének teremtő alapjával. Azt mondhatjuk tehát, hogy komolyan kell vennünk az inkarnációban az emberi természet számára létrejött, Istenhez való új viszonyt, mert éppen Isten az, aki egyedül halhatatlan. Ezt már tovább nem lehet visszavezetni, mert ez az ontológiai alapja a mi halhatatlanságunk reménységének, ugyanis ez Isten kegyelmének ajándéka-ként adódik számunkra, méghozzá örökké tartóan biztosítva Jézus Krisztusban. Ezt még részletezzük egy kicsit három szempontból.

(a) Ehhez a reménységhez középpontul szolgál Jézus Krisztusnak, a testet öltött Fiúnak és az Atya Istennek az egysége. Ami most itt terítéken van, technikai teológiai terminusokban kifejezve, ugyanaz, mint amit a Niceai-Konstantinápolyi Hitvallás – Jézus Krisztus és Isten közötti kapcsolatra vonatkozóan a *homoousionális* vagy *consubstanciális viszony* szavakkal fejez ki, vagy amiről a kalcedoni zsinat beszélt, mint *hypostatikus unióról* Krisztus egy Személyében meglévő isteni és emberi természet között. Ha ez a kötelék nem egyszer s mindenkorra szól, ha Jézus Krisztus valójában nem egy léteben és cselekvésében a Mindenható Atya Istennel, mennynek és földnek, minden látható és láthatatlan dolognak a Teremtőjével, ha ő maga nem Istentől való Isten, Világosságból való Világosság, akkor a keresztyén reménység végtére is teljesen üres – az evangélium üzenetének nincs lényegi mondanivalója e tekintetben. Jézus megbocsátása csupán az emberi teremtmény múltó szava, egyáltalán nincs végső érvényessége, Krisztus életében és halálában megmutatott cselekedetei csak átmeneti epizódok, amelyeknek legfeljebb csak morális vagy szimbolikus jelentősége van. Ha azonban Jézus Krisztus az ő létében és cselekedeteiben valóban egy az Atya Istennel, akkor mindennek, amit ő tett és mondott értünk és a mi üdvösségünkért, annak végérvényes való-

sága van. Hol lehet ezt megtalálni tömörebben és világosabban kifejezve, mint a negyedik evangéliumban?” Az én juhaim hallgatnak az én szavamra, és én ismerem őket, és ők követnek engem. Én örökéletet adok nekik, és soha el nem vesznek, és senki ki nem ragadja őket az én kezemből. Az én Atyám, aki őket nekem adta, nagyobb mindenkinél, és senki sem ragadhatja ki őket az én Atyám kezéből; én pedig és az Atya egy vagyunk” (Jn 10,27–30).

(b) Nem kevésbé központi jelentőségű a keresztyén reménység szempontjából Krisztus szenvedése és feltámadása, ezek azonban a testet öltött Fiúnak és a mindenekeket teremtő Isten Igéjének a szenvedése és feltámadása. Istennek az inkarnáció által történt behatolása a mi bűnös és romlott emberségünkbe, amely magával hordozza az isteni ítéletet, kényszerítően halad Jézus keresztrefeszítésének és feltámadásának csúcspontjára, mert Krisztusnak a kereszten bemutatott megváltó áldozata által az Isten és ember között, illetve az ember és Isten között lévő félelmetes kettéválasztást meggyógyítja, ahogyan ezt a Biblia a „kiengesztelés” szóval kifejezi. Istennek az emberhez való kegyelmes odahajlása és az embernek az inkarnációban való hihetetlen felemelése az Istennel való közösségbe Krisztus halálában beteljesedik, amidőn Krisztus az Atya Istennel való viszonyában a lényeg szerinti egység vagy hiposztatikus unió a széthullás helyett megerősíti annak hatalmát a halál szétesésébe, a romlásba vivő ereje közepette, amikor is legyőzi azt és elpusztítja annak hatalmát, sőt a feltámadásban nemcsak magát Jézus Krisztust vezeti ki, hanem az egész emberi nemet, ontológiailag megtartva és összetartva őbenne, az újratemtés Fejében. Ki tudja megmérni azt a félelmetes mélységet, amely megtörtént Krisztus szenvedésében, amidőn a megtestesült Isten földiáltott reménytelen fájdalommal a sötétség hatalmával való küzdelmében, amikor átkozottá lett az ellenük való saját igazságos ítélete által. A kereszt arról beszél, hogy Isten nem olyan Isten, aki távortartja magát az emberiségtől, amely önmagára bünt, erőszakot és lényegét meghatározó fájdalmat hoz, s ezáltal a halálba megy, hanem ezek közepette eljön ebbe a romlott világba, hogy gyógyulást, megbékélést és megújulást hozzon. A mi üdvösségünk Istennek a kereszten értünk feltétel nélküli odaadásából származik, azon alapul, amikor is ő legyőzte a halált, s életet és halhatatlanságot hozott világra Jézus Krisztusnak a sírból való feltámadása által, így ő lett az elsőszülött a halottak közül, amint ezt Pál apostol mondja. Hadd foglalja össze ezt az evangéliumot számunkra Péter apostol: „Áldott az Isten és a mi Urunk Jézus Krisztusnak Atyja, aki az ő nagy irgalmasága szerint újjászült minket, élő reménységre, Jézus Krisztusnak a halálból való feltámadása által, romolhatatlan, szeplőtelen és hervadhatatlan örökségre, amely a mennyben vár reátok, akiket az Isten hatalma öríz hit által az üdvösségre, amely készen áll, hogy az utolsó időben nyilvánvalóvá legyen (1Pt 1,3–5).

(c) Ez vezet bennünket a harmadik ponthoz, amelyet szeretnék kiemelni: a Krisztusba való reménységünk jövőbeli beteljesedése. Pál apostolnak a Timóteushoz írt leveleiből vett mindkét alapvető bibliai szakasz a mi üdvösségünkről és az örökéletben vagy halhatatlanságban való részvételünkről beszél, mégpedig Krisztus

epiphaneia-jával összefüggésében, és, amint ezt már megjegyeztem, ez ekvivalens a másik újszövetségi kifejezéssel, a *parousia*-val. Az igen jelentős, hogy mindkét terminus arra utal, amit Krisztus első és második adventjének hívunk. Bár az Újszövetség egyik terminust sem használja többes számban, holott jól tudjuk, hogy több mint egyetlen *epiphaneia*-ról vagy *parousia*-ról beszélhetünk, mert az advent Istennek a Jézus Krisztusban való jelenléte, azaz a mi teremtményi embervoltunk és az Istenségnek a hiposztatikus uniója egyszerre mind végigvonul Jézus születésétől az ismételten történő visszajöveteléig, amikor itélni fog élőket és holtakat. Azaz, az inkarnáció nem egy múltó epizód az üdvösség belső rendjében, mert Krisztus országának nem lesz vége, amiként a Hitvallás ezt kifejezi. Mi most élünk *Krisztus parousiajának közepette*, mondotta egyszer Justin Martyr (*Dialogue with Trypho*, 52). Azzal a ténnyel kell tehát számolnunk, hogy Istennek a testet öltött eljövendő és jelenlévő Fia van hatással – amint ezt láttuk – az egész emberi nem struktúrájára és egzisztenciájára, nem pedig csupán az egymástól elszigeteltségben élő individuumok körében. Ez azonban azt is jelenti, hogy az egyének, akik hisznek Krisztusban és részesednek a *palingenesis*-ban, amely az ő születésétől a feltámadásáig ment végbe, megosztják ezt a tapasztalatot másokkal és így bekerülnek az inkarnáció, a passió és a feltámadás megtartó, megújító teljességébe, s ez végső soron megvalósul az egész emberi nemzetség körében és minden dolog egybegyűjtetik Krisztusban, az új teremtés Fejében. Itt nekünk számolnunk kell majd némi természetességgel, amely van a tudósok között, amikor is különbséget tesznek a keresztyén reménység „már megvalósult” és „jövőben megvalósuló” elemei között.

Hadd irányítsam a figyelmet most ennek a dolognak egy különös aspektusára, arra a meglepő tényre, hogy – Isten testet öltött Fiának az egy, oszthatatlan epifániáján és adventjén belül – az a „pillanat”, amikor mi mindnyájan meghalunk és Krisztushoz megyünk, valamiképpen azonos azzal a pillanattal, amikor ő el fog jönni ismét megítélni és megújítani az ő teremtését, mert mindazok, akik Krisztusban halnak meg, valóságos, ontológiai értelemben már feltámadtak vele együtt. Ez az a valami, amit nekünk nehéz megérteni az időrefrakciónak (a fénytöréshez hasonlóan Torrance itt időtörésről beszél – a fordító megjegyzése!) tulajdoníthatóan, amint azt tapasztaljuk éppen abban a világban, amelyet Krisztus már megváltott, de eschatológiailag még hátra van ez a megváltás, azaz a Krisztusban való örökségünk örömeiben való részesedés. Itt azonban fel kell ismernünk egy olyasvalamit, amit az „egyidejűség relativitásának” mondhatnánk, és amit a relativitáselmélet hozott napvilágra. Ez úgy tűnik fel, mintha ellentmondásban volna azzal a mindennapos tapasztalattal, amelyet mi hozunk létre a tér és az idő között szakadékként. Ezért Einstein úgy találta, hogy fenntarthatja a fénysebesség konstans voltát minden egyenletesen mozgó rendszerben azáltal az új elképzelés által, hogy ugyanahhoz az eseményhez két különböző, de egyformán valóságos időt rendel. Én egyáltalán nem akarok most a fizika vagy a kozmológia területén érvényes relativitáselméletből venni érveket, hogy a mi keresztyén teológiai problémánkra megoldást találjunk, különösen is most a

Krisztusban megtapasztalt időiségre vonatkozóan, nevezetesen, hogy az eljövendő korszak már visszafénylik a jelenbe, oly módon, mint Krisztusban egyidejűleg élünk két időben vagy korban, a most folyó jelenben és a majdani jövőben, amelyet csak később ismerhetünk meg, annyit azonban mégiscsak javasolnék, hogy a fény viselkedésének ez az universumban is tapasztalható tudományos felfogása nyújthat segítséget sokak számára e nehéz teológiai kérdés megértésében. Teológiai szempontból azonban a fő kérdés annak tisztázása, hogy lehet jelen az ontológiailag és idői szempontból elválaszthatatlan természet a testet öltött Isten Fiának egyetlen epifániájában vagy adventjében, azaz, akiben valamennyi korszak és minden ember együtt „áll fenn” (Kol 1,17). Ez azért lehet így, mert mi már feltámadtunk Krisztussal együtt, és már feltámadtunk a Krisztusban, úgyhogy Krisztus visszajövetele itélni élőket és holtakat, valamint mindent újjá tenni, már egy olyan esemény lesz, amely megelőzött bennünket. Ez igazából az ontológiai kötelék Krisztusban, aki felvette magában a mi tér-időnkét az inkarnáció és feltámadás által, és létrehozott egy romolhatatlan alapot az Istenben Krisztussal együtt megvalósítható örökéletünk számára. Krisztusban lenni azt jelenti, hogy egy olyan valakiben lenni, aki maga a Feltámadás és az Elet!

III.

Maradt még hátra egy pontunk, amit meg kell tárgyalnunk, mégpedig a keresztyén hitvallás, bizonyágtétel vagy tanúbizonyosság, amelyre az első és második Timótheushoz írt levél mindkét igeszakasza utal. Ezeket idézzük fel ismét. A Timótheushoz írt első levélből:

„Harcold meg a hit nemes harcát, ragadd meg az örökéletet, amelyre elhívtattál, és amelyről vallást tettél szép vallástétellel sok tanú előtt. Meghagyom neked, Isten színe előtt, aki a mindenséget élteni és a Krisztus Jézus előtt, aki Poncius Pilátus alatt szép vallástétellel tett bizonyágot, hogy tartsd meg ezt az utasítást szep-lőtelenül, feddhetetlenül a mi Urunk Jézus Krisztus megjelenéséig...”

A második levélből:

„Ne szégyelld azért a mi Urunkról való bizonyágtévést, sem engem, az ő foglyát, hanem szenvedj velem együtt az evangéliumért az Isten által adott erővel, aki megváltott minket és szent életre elhívott, nem a mi cselekedeteink alapján, hanem az ő saját végzése és kegyelme szerint, amelyet nekünk Krisztus Jézusban adott örök idő előtt...”

Egy korábbi pontnál megjegyeztük, hogy Isten Teremtő Igéjének az inkarnációja által minden, amit Jézus Krisztus tett az ő életében, szenvedésében és feltámadásában, éppen az emberi nem egzisztenciájára és természetére volt hatással, s valójában az egész teremtésre. Az inkarnációban mindenképp megtartatnak, ismét integrálódnak és visszaállítatnak az igazi alapjukra és valóságukra Krisztusban, aki az elsőség minden dolog fölött és akiben mindenképp együvé tartoznak. Egyfajta alapvető értelemben így az emberiség ontológiai regenerációja és restaurációja már megtörtént Krisztusban, úgyhogy, amint a patrisztikus teológia érvelhetett, minden ember egyetemes feltámadása Krisztusnak, mint az újteremtés Fejének

feltámadásából következik, olyanképpen, ahogyan a fizikai szülés folyamatok a test követi a fejet. Hogyan kell akkor elgondolnunk az egyén feltámadását az egyetemes feltámadáshoz való viszonyában, vagy a hívőknek a feltámadását az összes ember feltámadásának viszonyában, akik között egyaránt vannak igazak és bűnösök?

Athanasius emlékeztet bennünket arra, hogy Isten Fiának az ő inkarnációjában kettős szolgálatot kellett betöltenie. Az egyik szolgálat az Isten és ember közötti dolgokra, a másik az ember és az Isten közötti dolgokra vonatkozott. Azaz, Jézus Krisztusnak volt egy „Istenre tekintő” szolgálata, mint embernek és egy „emberre tekintő” szolgálata mint Istennek, s mindkettőt be kellett töltenie. Elismerve azt, hogy az inkarnáció által reprezentált alászállás és megalázkodás egész aktusa Isten szeretetének hatalmas tette, amelyben az önmagát adó Istené az elsőség, noha az ember Jézusnak is ebben abszolút lényegi szerepe van, mert valójában Isten Krisztusban jött el emberként véghezvinni a mi üdvösségünket. Az ő tetteinek emberi oldaláról szólva, egészen alapvető tényként áll előttünk, amikor Jézus Krisztus „szép vallástétellel tett bizonyágot” Poncius Pilátus előtt. Az ő emberi bizonyágtétele vagy tanúsága Isten és ember előtt igen lényeges szereppel bír az Úr Szolgájaként helyettesítő engedelmissége során és ez mint ilyen, éppen a mi benne való üdvösségünk lényegéhez tartozik. Résztvenni ebben az üdvösségben azt jelenti, hogy Krisztus Jézussal részt vállalni abban a hitvallásban, amelyet ő maga tett, mert ez a mi emberi létünk szükségének és feltételeinek a vele való szoros egybekötöttségét jelenti. Éppen arról az emberi életről van itt szó, amelyért ő jött el, hogy azt magára vegye, és magára vévén, meggyógyítsa és megtartsa azt. Nem osztozni Krisztus „szép vallástételében”, nem venni föl ezt a keresztet és nem követni őt, szégyellni az ő bizonyágtételét és visszalépní a vele való meghalás hívásától, éppen az üdvösség és a feltámadás ellentéte, amelybe azáltal kerülhetünk bele mindnyájan, hogy Krisztus testet öltése révén felvett bennünket magába. A részünkről való hitetlenség vagy visszautasítás semmilyen formája nem képes lerombolni azt, amit Krisztus tett a nevünkben, és nem tudja tönkretenni a szenvedésének és feltámadásának a mi emberi egzisztenciánkra gyakorolt döntő hatását, úgyhogy mi teljesen képtelenek vagyunk távoztatni magunkat az utolsó napon bekövetkező, s minden emberre kiható feltámadástól, legyenek azok igazak vagy bűnösök. De a mi feltámadásban való részvételünk sem fog függeni bármilyen akarati cselekvésünktől, vagy döntésünktől, sőt még nem is a mi saját erőfeszítésünktől, amivel „megharcoljuk a hit nemes harcát”. Amint a mi természeti születésünkben sincs semmi részünk, nem tehetünk semmit a Lélek általi újjászületésünkért sem. Nem tartatunk meg és nem alkotatunk újjá bármilyen saját cselekedeteink révén, legyen az bűnbánat, személyes döntés, bizonyágtétel vagy hitvallás, hanem amiért megtartatunk és újjáformáltatunk, az a Jézus Krisztus odaadó és engedelmes élete, amellyel való közösségre Isten kegyelme által van elhívásunk. Amikor mi azt a parancsot kapjuk, hogy ragadjuk meg az örökéletet, az a mi részünkről nem Istennek a Krisztusban való tétova megragadása, hanem fordítva, az ő mindenhatóságával ragad meg bennünket, amelyen belül foglaltatik a mi hitünk ragaszkodása. Az, hogy Jézus Krisztus az emberi válaszadásban jelölte ki helyünket, mégpedig Isten

megismerésében, a benne való hitben és az ő imáadásában, továbbá az örökélet elérését a bűnbánatban és engedelmisségben, vagy a bizonyágtévesben való járást, ez egy olyan valami, amit az emberek közül sokan alig tudnak elfogadni, készek azonban elfogadni azt, hogy az ő nevükben Isten cselekszik a Jézus Krisztus által, mert valamilyen módon ezek az emberek meg akarják őrizni a függetlenségüket vagy szabadságukat, illetve annak egy bizonyos részét. De ezek az emberek vajon ekkor nem a saját hitüket akarják fenntartani és nem a Krisztus helyén (itt Torrance feltétlenül Krisztus keresztyéje utal – a fordító megjegyzése!) akarják elmondani a személyes válaszukat, holott ezen a helyen önmagát ajánlotta fel az Atyának érettségünk és a nevünkben, és ez vajon nem az Ember Jézus Krisztus megtartó közbenjárásának a feltétele és nem valóban annak a kényelmes engedése, hogy ő álljon a mi helyünkön teljesen és fenntartás nélkül? Mindezek természetesen nem csökkentik az embernek adott szabadságot, vagy az engedelmes válasz lehetőségét, amit mint gyermekeinek szívükre helyezett, hanem ezzel kapják meg a teljes értéküket, mert ez csupán az ő mindent átölelő hűségén belül van, amikor is fenntartás nélkül adta magát a mi teljes életünkért, hogy a mi válaszádsunk szabad és hiteles legyen, mert ő visszaadja a feltétel nélküli válaszból a feltétel nélküli kegyelmet. Nem szabad elfelejtenünk Jézus példázatát: amikor ezeket mind megcselekedtük, akkor a kötelességünket tettük, mi csak haszontalan szolgál vagyunk. Más szavakkal, a mi megtartásunk és megítélésünk egyedül kegyelemből történik, nem pedig cselekedetek által, legyenek azok bármilyenek is.

Annak ellenére, hogy Jézus Krisztusban Isten a mi emberi természetünket kegyelmesen magára vette, s ez mindenkire vonatkozik kivétel nélkül, annak ellenére, hogy Jézus Krisztus elhordozta az emberiség bűnét, beleértve a hitetlenek bűnét is, úgyhogy amikor meghalt, akkor mindenki meghalt és annak ellenére, hogy minden emberre vonatkozik a helyettes feltámadása, az Újszövetség mégis arról beszél, amit az utolsó napon majd nyilvánvalóvá válik, hogy az egyes emberek elválnak egymástól, lesz szétválasztás, mint ahogyan a bárányokat a pásztor megkülönbözteti a kecskéktől. Ez az utolsó ítélet pedig, amint Jézus mondta, megkülönböztetést foglal magába, amely számunkra meglepetést fog jelenteni. Amíg Isten megtartó kegyelme és vele együtt a feltámadás ajándéka egyenlőképpen kiterjed mindenkire, tekintet nélkül azok értékeire, méghozzá olyan teremtői módon fog végbemenni, hogy az emberi lét nem súlylyedhet vissza a semmiségbe, hanem fenntartatik és helyreállítatik Isten előtt, azonban világosan kitűnik az is, hogy nem mindenki fog részesülni a feltámadás gyümölcseiben, vagy az Istenben való örökélet áldásaiban. Ahogyan Jézus tanította, az utolsó napon, amikor a halottak hallják az Emberfiának hangját, amint megparancsolja nekik, hogy jöjjenek elő a sírból, néhányak számára ez egyfajta ítéletre való feltámadást, megújulást fog jelenteni. Itt egy olyan valamivel kerültünk szembe, amely teljesen megmagyarázhatatlan, az értelem számára föl nem fogható, amely bizonyosan a gonosz irracionálisával hozható kapcsolatba. Sőt, egyebek között, következményként a gonosz együtt jár egyfajta radikális diszkontinuitással, az Istennel való kapcsolatunk megszakadásával, amit aztán nem lehet többé az értelemmel

követni a logikai magyarázatok kontinuitása által. Az a tény, hogy a kiengesztelő megbékélés ember és Isten között azáltal történt, hogy Isten maga öltött testet és behatolt abba a szörnyű szakadékba, amely a mi halálunk és annak Istentől való elválasztó hatása között jött létre, azt mutatja, hogy a gonoszsnak ez a szakadéka egészen feneketlen és mérhetetlen mély. Csak Istennek a teljes önmaga-odaadása a Kereszt elhagyatottságának leírhatatlan szenvedésébe tarthat meg bennünket – s pontosan ez az a mérték, amellyel Isten mérte meg a gonosz mérhetetlen voltát és diszkontinuitását. Az evangélium nem nyújt számunkra semmilyen pontnál magyarázatot a gonoszra, vagy éppen ezért arról a tényről sem, hogy midőn nyilvánvalóan láthatják Isten fenntartás nélküli szeretetét és feltétel nélküli kegyelmét, mégis vannak olyan emberek, akik végül is visszautasítják azt, amit Isten tett értük a nevükben.

Nézzük most meg ezt a kérdést annak a ténynek a perspektívájából, hogy az Isten szeretet, és hogy mindent, amit értünk tett a teremtéstől a megváltásig és tenni fog mindennek a beteljesedéséig, az az ő szüntelen és teljes önmaga-odaadása a szeretetben. Isten az ő szeretetében nem rész szerint adja magát, hanem mindig és feltétel nélkül mindenkihez egyaránt, az igazakhoz és hamisakhoz, a hívőkhöz és nem hívőkhöz, a jókhoz és a rosszakhoz. Ez pontosan azért van így, mert ő nem tartja vissza a szeretetét a nem hívőktől, vagy rosszaktól, mintha az ő szeretete szemben állna a hitetlenséggel és a rosszasággal, és hogy az a szeretetviszony, amelybe őket felveszi kegyelme által, ellenállna a bűnös akaratoknak, amely elválasztja őt Istentől. Ennélfogva, éppen Isten szeretete az, amely megítéli a bűnöst, miközben Isten szeretetben történő önmaga-odaadkozásának feltétel nélküli természete – éppen a bűnösök számára – fogja jelenteni az ő feltétel nélküli ítéletét. Mivel Isten szeretet, ő nem szünhet meg szeretni, mint ahogyan nem szünhet meg Isten lenni és mivel az ő feltétel nélküli szeretete azonos az ő feltétel nélküli önmaga-odaadásával, ezért ő nem mondhat ellene és nem tehet másképpen, mint aki ő, a szeretet, aki örökkévalóan az. Sőt mi több, az emberiségnek önmagát szeretetben odaadó Isten egyszer s mindenkorra megcselekedte ezt Fiának az inkarnációjában, a szenvedésében és feltámadásában, ő nem fogja visszavonni a szeretetben meghatározott célját a végső beteljesedéstől sem, a bűnösökért a szeretete által megvalósítandó ítélettől sem, minthogy sem az inkarnációtól és sem a keresztség megváltó áldozatától immár nem léphet vissza. Így végül is ez az az Ember, Jézus Krisztus, aki által Isten ítélni fog élőket és holtakat, és mindennek a megítélése. Amiként a negyedik evangélium azt kifejezi, reá bízott. Ami zavaró lehet számunkra ebben a dologban, az az a tény, hogy Isten az ő szeretetével kérelmetlenül elárastja bűnösöket, folyamatosan fenntartja őket, még akkor is, amikor ezt a szeretetet és e szeretet szerinti ítéletet végképpen visszautasítják.

Most térjünk vissza ismét Pál Timóteushoz írt leveléből választott igeszakaszokhoz, amelyekben a halhatatlan Isten és az emberi teremtmény közötti viszonyt a fény, illetve a világosság terminussal mondja el az apostol. Itt mi a teremtett és nem teremtett világosság közötti, illetve a teremtett és nem teremtett halhatatlanság közötti megkülönböztetéssel dolgoztunk. Amint a

nem teremtett isteni Világosság világosít meg bennünket Jézus Krisztusban, úgy Isten Halhatatlansága tesz mindenkit halhatatlanná Jézus Krisztus által, aki testet öltött mívoltában tartja meg az Atyához való kapcsolatunkat. Amiképpen a Halhatatlanság és transzcendens Világosság Istenben egyek, úgy adatik meg nekünk is a megvilágosítás Isten által a Jézus Krisztusban, s ezzel az élet és a halhatatlanság is. Ez a kapcsolat az élet és a világosság között, amint ezt már megjegyeztük, végigvonul az egész bibliai tradíción. Gondoljunk azonban erre a viszonyra Jézus Krisztussal kapcsolatban, aki az igazi világosság, aki eljött ebben a világba, hogy megvilágosítson minden embert azzal a világossággal, amely együtt az ember élete. Azaz, Jézus Krisztus nem hasonlítható Keresztelő Jánoshoz, aki csak visszfény, vagy tanúbizonysága a Világosságnak, hanem ő a valóságos isteni Világosság testet öltve az emberiségben. Mint ilyen, ő a világ Világossága, aki áthatja a sötétséget, még a halál félelmetes sötétségét is, de ő ezáltal nem semmisül meg, hanem legyőzi a halált és életet, halhatatlanságot hoz napvilágra az Evangélium által.

Ezek után figyelmünket fordítsuk témánkkal kapcsolatos két pontra.

(1) Jézus Krisztusban az örök, teremtetlen és megközelíthetetlen isteni Világosság öltött testet közöttünk, emberi formában. Ezt ember nem képes látni és megélni. Jézusnak nemcsak az emberi élete volt áthatva Isten Világosságával, amely teljességgel átjárta őt isteni tisztasággal és szentséggel, hanem Jézusnak éppen ez az élete volt maga Isten Világosságának formája, amely kegyelmesen megvilágosította az egész emberiséget. Jézus Krisztusban a teremtetlen isteni Világosság volt meg, úgyszólván lakozott a törekeny, halandó emberben, de nem pusztította őt el, hanem Jézusban a törekeny, halandó emberi természet fogadta magába Isten Világosságát, és oly módon lakozott benne, hogy Istennek az Élete tette őt is élővé. Ez nem jelenti azt, hogy Jézus Krisztusban a teremtetlen isteni Világosság megsemmisítette vagy helyettesítette volna a teremtett fényt (világosságot), amely az ő ember voltához hozzátartozott, hanem azt, hogy benne a teremtetlen világosság és teremtett fény egyesült, mégpedig oly módon, hogy egyik sem kisebbítette vagy csorbította a másikat. De azt sem jelentette, hogy Jézus Krisztusban Isten örök Élete helyettesítette volna az emberi életet, hanem azt, hogy benne az isteni és emberi élet egyesült és olyan viszonyban voltak egymással, hogy egyik sem csorbította vagy kisebbítette a másikat. Ilyen módon táruel élénk Jézus Krisztus az evangéliumban, hogy egyszerre a világ Világossága és Élete, az embervilág megvilágosító Élete.

(2) Jézus Krisztus ebben a „minőségében” fog ítélni élőket és holtakat az utolsó megjelenésekor történő beteljesedésében. Nincs más Bíró, mert Isten minden ítélete az ő Fiára bízott. Azaz, nincs végső ítélet Jézus tudta nélkül, ugyanis Isten életének és Világosságának a megtestesülése folytán ezt ő maga birtokolja az ő saját életében, szenvedésében és feltámadásában, s ezáltal ő rendelkezik mind az utolsó Ítélet, mind pedig annak kritériumai fölött, ami szerint az végbe fog menni. Jézus az, és csakis ő az, aki által Isten véghezviszi az ítéletet az utolsó napon. Mint ahogyan az ő gondviselését látjuk az emberiség életében, amiképpen esőt és napfényt ad

mind a jóknak, mind a gonoszoknak egyaránt, Isten úgy fogja megmutatni a megváltás folyamán és annak az utolsó napon történő beteljesedésekor az ő kegyelmének valóságát, mind az igazakhoz és gonoszokhoz, mind a hívőkhöz és nem hívőkhöz, mert a megvilágosító és meglevenítő hatalom az övé. Aztán azt olvashatjuk, hogy a Mennyei Atya Királysága fog ragyogni az igazakon, de semmi ilyesmit nem szól az ige a gonoszokról. Bár Istenben nincs sötétség, valahogyan mégis Isten Világossága közvetítődik Jézus Krisztusban és őáltala, s ő hordozza el a sötétség eredményeként létrejött hitetlenséget és ellenszegülést. Az evangélista szerint pontosan ez történt már a földi szolgálata idején, amikor Jézus a látót vakká tette az ő Világossága által. Ez az a furcsa paradox eredmény, amelyre Jézus is utalt egyszer a szavaiban, „Ha a bennetek lévő világosság sötétség, mily nagy lehet ez a sötétség!”! Hiszem, hogy ekképpen értjük meg az utolsó ítéletet is, amikor nyilvánvalóvá válik a szétválasztás a világosság fiai és a sötétség fiai között, mert ezt megvilágítja a Jézus Krisztusban lakozó Világosság és Élet fénye. Az látszik, hogy amint nem tudunk hozzájárulni a mi üdvösségünkhöz akár egy iótával sem, úgy semmit sem tehetünk Isten szeretete ellenében, vagy a számunkra nyújtott élet és világosság feltétel nélküli ajándékával szemben sem, hanem így magunkba zárkóztottan a Jézusban megjelent Isten Világossága válik számunkra egyfajta beteljesedő ítélet tüzevé és éppen az Isten végső Szeretete lesz számunkra valamiféle megtisztító erővé.

Most már a befejezéshez közeledve, fordítsuk még egyszer figyelmünket a mi Megváltó Urunk, Jézus Krisztus *epiphaniájára*, akiben van mindnyájunknak az örökélet felőli reménye, annak gyökere és biztosítéka. Most nem foglalkozunk Isten jelenlétének valamiféle időtlen és érintőleges megnyilatkozásával, amely az emberi nemnek valóban sajátja, de az a külső természet szemlélete útján alakul ki benne, ugyanis az epifánia az élő Istennek a valóságos és személyes jelenlétét jelenti, méghozzá az örökkévaló Világosság, Élet és Szeretet teljességével, amely átszeli az emberi történelem folyását, áthatja annak ontológiai alapját oly módon, hogy begyógyítja a teremtmény és a Teremtő közötti törést, megbékélteti az embert Istennel, s belerögzíti a mi emberi egzisztenciánkat a Mindenható Atya Isten végső Valóságába. Ezért, bár az tökéletesen isteni és transzcendens, ugyanakkor Istennek a testet öltött epifániája Jézus Krisztus születésében, életében, megfeszítésében és feltámadásában egyben tér-idői realitás is. Egy valóságos történeti eseményről van szó, amely nem süllyedhet a feledés homályába, mert Isten ellenállt az abban meglévő gonosz és halál romboló hatalmának, úgyhogy ez a történeti valóság rendületlenül tovább él minden téren és időn keresztül, mint eltörölhetetlen realitás, és viszi a mindenséget a végső pont felé, amikor is Isten teremtői és megváltói munkájával ismét összeszerkeszti azt a végső beteljesedéshez és kegyelemének tetteivel Jézus Krisztus visszatérésében megítél élőket és holtakat, s mindent újjá tesz. Az epifánia mint olyan, mégis a maga teljességében, mint transzcendens isteni esemény és mint valóságos történeti esemény egyben, csak – Pál apostol kifejezésével – annak „alkalmas idejében”, „a maga idejében” fog lelepleződni. Minden te-

hát, amit nekünk az evangélium elmond a személyes és hallhatatlan élet reménységéről, az Jézus Krisztusnak az utolsó Adventjéhez van kötve, amely a maga tér-idői teljes valóságában fog megtörténni, mégpedig ugyanolyan természetű eseményként, mint ahogyan Jézus Krisztus feltámadt a sírból. De ami ott történt Jeruzsálemben mindent átfogó módon, az fog nyilvánvalóvá válni a maga teljes valóságában, átkarolva a teljes univerzumot az új égben és az új földben. Ez tulajdonkép-

pen a teremtett mindenségnek az isteni rendeltetése, és ezen az elrendelésen belül mi mindnyájan belépünk a számunkra elkészített örökségbe, mely Jézus Krisztus által Istenben van.

Thomas F. Torrance

(Fordította: dr. Gaál Botond
egyetemi tanár
Debreceni Hittudományi Egyetem)

A presbiteri szolgálat a magyar református egyházban és társadalomban*

Két év múlva már egy évtizedet számolhatunk a közép- és kelet-európai rendszerváltozások idejének. E mélyreható változások az Egyházban is a megújulás és újrakezdés üdvös változásait hozták, vagy legalább is beindították a meggondolás folyamatát. A mögöttünk lévő fél évszázad terhes öröksége, a lelki szellemi bénultság, az illúzióvesztés és közéleti kiábrándultság mind együttműködően igazolni látszik azt a minősítést, hogy mi magyarok a világ legpegyeszimistább népe vagyunk és mindenki más ígéreteesebbnek látja jövőnket, mint mi magunk. A zsidókéhoz hasonló szétszórtságban – diaszpórában – a világ minden részén felbukkanunk, a maradék hazában pedig a kihálás réme fenyeget, régi költői megfogalmazással: „A sírt, hol nemzet süllyed el, népek veszik körül, s az ember millióinak szemében gyász-könny ül...” A Vörösmarty óta eltelt időnkben és manapság már ezt a gyász-könnyet is megkérdőjelezhetjük. A múltunk és jövőnk feletti sírdogálást aligha engedhetjük meg magunknak. Még az Egyházban sem tapasztaljuk, hogy a bűnbánat könnyei nagyon hullának, vagy az újjáépülés igényével jelentkeznének az emberek. Nem teltek meg templomaink a felszabadító harangszóra, sokkal inkább látható a széthullott életek nyomorúsága, az elbizonytalanodás, a hitetlenség utolsó stádiuma: a legyengültek elhullása és az erősek csörtetése. Presbitériumaink, amelyek eredetileg az egyházi rend és növekedés szervei voltak, sok helyen elvesztették tekintélyüket, nem is tudják, hogy mi lehet a szerepük egy piacgazdaságra szerveződő társadalomban, ahol az Egyház is újból kérdéses, mert a szabad versenyes vadkapitalizmust a Bibliából nem igazolhatja. Adott helyzetünkben tehát mindenképpen indokoltnak látszik több más között a presbiteri szolgálat újragondolása.

Újragondolásainkat mindig a Bibliával kell és lehet kezdeni, hiszen a reformáció óta mindig mondjuk, hogy „Sola Scriptura – egyedül a Szentírást fogadjuk el hitünk és életünk zsinórmértékének.” Ha a Szentírásban keressük a presbitert, akkor először a szó értelmét kell tisztáznunk. Görög nyelvű újszövetségünkben a presbiter szó (presbyteros) öregebb, éltés embert jelent, olyan valakit, aki életkora miatt is tekintélynek örvend abban a közösségben, amiben vezetésre elhívják. Ez a tekintély-fogalom nagyon régi eredetű, mert már az Ószövetség kezdetén is

megtaláljuk. Mózes 3. könyvében, a 19,32-ben ezt olvassuk: „Az ősz ember előtt kelj fel és a vén ember orcáját becsüld meg és félj a te Istenedtől.” A Példabeszédek 16,31-ben is azt halljuk, hogy „Igen szép ékes korona a vénség, az igazságnak útjában találhatik.” Ha ehhez még hozzá vesszük a szülők tiszteletének parancsát és ígérését: „... hogy hosszú ideig élj a földön, amit az Úr a te Istened ad tenéked” – akkor világos, hogy a vénség ékes koronája mögött az Isten törvényének megtartása áll. Nem azért van tekintélye a véneknek, mert szépen megöszültek, hanem azért, mert Isten ígéretei rajtuk láthatóan beteljesültek. Névtelenül is folytatóivá váltak Ábrahám, Izsák, Jákob patriarchális vonalának, a kiválasztottság örökösei a maguk kipróbált mivoltában. Ők már valamit bizonyítottak az isteni kegyelem jelenvalóságáról. Magas életkoruk arról beszél, hogy lehet ezen a világon Isten törvénye szerint élni, lehet úgy betelni az étellel, hogy az nem a csömör beteltségét mutatja. Áprily Lajos: Kérés az öregséghez c. versében erről szól, amikor ezt írja: „Öregség, bölcs fegyelmezője vének, taníts meg, hogy Csendemhez csendben érjek.”

Az időskorú tekintélye Izrael hagyományaként testületi formában is átjött az Újszövetségbe. A vének tanácsa, a szanhedrin Jézus életrajzában is megjelenik és döntő szerepre jut a végkifejletben. A Máté 15,2-ben Jézustól számon kérik: „Miert hájgák át tanítványaid a vénnek (presbyterón) rendeléseit?” Új fordításunkban ugyan kiejtették a vének megnevezését és így alakították át a mondatot: „Miert szegik meg tanítványaid az ősök hagyományát.” Az eredeti szövegben itt is a presbyterón szó jelenik meg és arra mutat, hogy a *vének* adott esetben *ősök* is lehetnek. Ám Nikodémusnak Jézussal folytatott párbeszédéből már világosan kitűnik, hogy többről volt szó ebben a korban: arról, hogy nem elég idősek lenni ahhoz, hogy az Isten országába belépőt kapjon valaki. Nem volt elég törvényt megtartónak lenni. Az önelégültség érzésével az idős kornak kijáró tekintély fölényével nem lehetett az Isten országába bejutni. A gazdag ifjú is megtartotta a parancsolatokat és azt kérdezte Jézustól: „Mi fogyatkozás van még bennem?” Jézus Nikodémusnak jelentette ki: „Szükség néktek újonnan születnetek”. Az új fordítás szerint: „Újonnan kell születnetek!” (Jn 3,7) Az 1 Pt 5,5-ből tudjuk, hogy az első keresztyén gyülekezetekben is igyekeztek az idősebb kor tekintélyét fenntartani és az egyháznak a zsinagógához képest új rendjét megfogalmazni. Ezért írhatta

* Elhangzott Rimaszombatban e.m.-i presbiteri konferencián 1997. október 18-án.

Péter: „ti ifjabbak engedelmességedeteket az idősebbeknek...” S itt már az 5. fejezet első mondatában az is világos, hogy tisztségszerű rendfenntartók képében is megjelennek a vének. Ezért is a fordítók itt már nem idősebb emberről beszélnek, hanem egy az egyben átveszik a görögből a presbiter szót, világosan megjelölve feladatukat. Péter intelme így szól: „A közöttetek levő presbitereket tehát kérem én, a presbitertárs és Krisztus szenvedésének tanúja, valamint eljövendő dicsőségének is részese: legeltesétek az Isten közöttetek levő nyáját; ne kényszerből, hanem önként, ne nyereszkedésből, hanem készségesen; ne is úgy, mint akik uralkodnak a rájuk bízottakon, hanem mint akik példaképei a nyájnak. És amikor megjelenik a főpásztor, elnyeritek a dicsőség hervadhatatlan koronáját”

Ezen az igei nyomon elindulva 3 gondolatkörben kíséreljük meg áttekinteni korunk presbiterének problémáit, keresve ezen problémák bibliai megoldását.

1. Az idős kor problémája

Az idős kor problémája ebben az összefüggésben nemcsak úgy jelentkezik, ahogy Illyés Gyula szellemsen írta *Doleo ergo sum* = „Szenvedek, tehát vagyok” c. versében: „... bemutatkoznak a szerveim.” Közismerten rossz egészségügyi mutatóink azt jelzik, hogy egy betegeskedő társadalom tagjai vagyunk, ahol szinte az életkortól függetlenül és nagyon korán jelentkeznek a különféle betegségek. A biztosítók a várható élettartam tekintetében nagyon józanul számítók és nem akarván csödbe menni, inkább lefelé kerekítik a várható életidőt. Nem szokták megelőlegezni a még egészséges embernek sem a matuzsálemi életkort. Elvben mégis lehetséges a hosszú élet és érdemes figyelni, hogy milyen összefüggés van az „istenes ember” életvitele és éveinek száma között. Mikor a 40-esek mennek el sorozatban, megelőzve a 80-asokat, akkor minden lehetséges kivételtől eltekintve megállapítható, hogy az életmód zabolatlansága rövid úton idézi meg a korai halált. „Isten rostáján” vagyunk és 60, 80 után minden nap ajándék, még ha manapság nincs is túl nagy becsülete az öregségnek.

Ez az utolsó mellék mondat már előhozza a presbiteresség általános problémáját, azt, hogy korunkban az öregség meglehetősen leértékelődött. Siker és teljesítményirányú világunkban a vénség nem tekintődik „ékes korának”, inkább olyan hátrány, ami napról napra nő. A felgyorsult életmenetben tíz évenként új rajok jelennek meg, akik vallási kötődés nélkül, hitéleti elkötelezettség nélkül, egyszerűen nem tisztelik a nemzedékek kontinuitását. „Dühöngő ifjúságként” is megjelennek és megtagadva atyáik világát, úgy követelnek életteret, hogy szinte büszkéik arra, hogy nem tartoznak hálával felnévelőiknek. A korábbi osztályharcos megosztottságot felváltja itt az önmegvalósítás nemzedéki harca és ez már úgy eltávolít a bibliai mértékektől, hogy szó sem esik a tékozló fiú hazatéréséről. Inkább azt látjuk, hogy a mai tékozló fiak koravének, felesleges embernek érzik magukat, enerváltak és elkopottak, nincsenek felkészülve a stafétabot átvételére. S ha így túl hamar válnak öregekké, még utoléri apáik nemzedékét és az új dekádok rajaitól is meghajtva, csak úsznak az időben a korai öregség leértékelő minősítése felé. Ellentmondásos fo-

lyamat ez, mert egyrészt abban a hiszemben élünk, hogy az átlagéletkor meghosszabbodott, másrészt azt látjuk, hogy a mentális elöregedés benyomult a 40-esek táborába, olykor biológiaiilag is mérhetően. A munkanélküliség főlöszleges embere korán kiáll a partvonalra, nincs már szerepe, a leszázalékoltság zászlóját lengeti. Ki az öreg? Ki a vén? – kérdezhetjük. Bizonyára az, aki idő nap előtt megadja magát. Aki nem hiszi már, hogy még valami célja, feladata, küldetése lehet. Déry Tibor G. A. úr X-ben c. utópiájában az öregek kivonulnak az évnek egy bizonyos napján az önkéntes tűzhalálba, hogy átadják helyüket az egyébként renyhe és közömbös nemzedéknek, amelynek városát elborítják a szeméthegek. Huxley Szép új világ-ában pedig egy versike jelzi, hogy milyen irányban vezetődik le egy túlrett társadalom dekadenciája. „Szoma, ha mondom, segít a gondon/Egy két köbcenti helyre biccenti”. A drogélvező és mindennapos alkoholizmusba merülő társadalom élettékozlása arról szól, hogy hit nélkül nem lehet élni. Távat nélkül elviselhetlenné válik az átlagos emberi élet 3. felvonása. Az öregek és a vének mutatják a végállomást a fiataloknak, s ezért szerepük főszerep az élet drámájában. „Az életet az éveknél” program sokat javíthat az idős-korúak életén. Az is megtanulható, hogyan éljen az idős ember, hogy része legyen még valami „őszi napsugár”-ban. De a Biblia presbiterre ennél többre vállalkozik. Nem csupán saját életét akarja elviselhetővé tenni, hanem egyházban, gyülekezetben gondolkodik és példányképe is tud lenni a nyájnak. Nem kell elmerülnie a jelentéktelenség és kisebbség érzetében. Ha elvetett is vénségének ékes koronája, hinnie kell és tudnia kell, hogy másikat fog kapni, amikor főpásztora, Krisztus megjelenik.

2. A példakép problémája

Itt most elérte a második nagy kérdésünkhöz, a példakép problémájához. Az előzőekben láttuk, hogy az ember általában nem születik példaképnek. Inkább az jellemző rá, hogy egy devalválódó, folyamatos leértékelésben lévő életanyag részese. S bár az Ujszövetség gyülekezetei átevették az Ószövetségből az életkorra is figyelő tekintélyvelvet, valójában nem nagyon tudjuk, hogy a mai fogalmaink szerint voltak-e presbiterek és hogyan működtek az első gyülekezeteikben. Az ApCsel 14,23-ban azt olvassuk, hogy „Miután pedig gyülekezetként véneket választottak nekik, böjtölve és imádkozva az Úrnak ajánlották őket, akiben hittek”. Az itt említett véneket ugyan *presbyteros*-nak írják, de ez akkoriban még az *episkopos* fogalmának felelt meg. Felvigyázót, püspököt is jelenthetett, de mivel gyülekezetként történt a választásuk, világos, hogy nem a mai értelemben vett püspökről van szó. Volt, aki megállapította, hogy ez az egybeesés éppen a különleges püspöki hatalom ellen szól. Azt is olvashatjuk, hogy sem a lutheránusok, sem a zwingliánusok nem ismerik a világi elemből választott presbitert, az majd csak Kálvin Jánosnál jelenik meg. (Makár János: Kanizsai Pálfi János élete és munkássága 31.p.)

Makár János Kanizsai Pálfi János élete és munkássága c. könyvében a presbiteresség kezdetét az 1536-ban megjelent *Institutio* és a genfi városállami szervezetben látja. Kálvin megkülönböztetett pásztorokat és seniorokat, va-

gyis presbitereket. Előbbiek az ige hirdetésére, utóbbiak az erkölcs őreiül rendeltettek. Megállapítja azt is, hogy Kanizsai Pálfi János Heidelbergben tanult az egyetemen, ott vette fel a kálvini elveket és hozta haza Pápára, ahol püspöki engedéllyel meg is valósította 1618-ban az első, polgárokból választott presbitériumot.

Kanizsai Pálfi nagy példákat látott maga előtt. Heidelbergben, a pfalzi választó fejedelemség fővárosában III. Frigyes fejedelem is elkötelezte magát a kálvini reformáció mellett. Meghagyta két tudósnak, hogy szerkesszék meg a Kátét, amivel bizonyíthatták, hogy hitük tiszta és nem lehet ártalmára a római katolikus vallásnak. Ez a két tudós Ursinus Zakariás és Oleviánus Gáspár volt. Maradandó művet alkottak. Még ma is az általuk írt és a városról Heidelberginek nevezett Kátét valljuk mi is hitünk legvilágosabb összefoglalásának. Az 1563-ban megjelent Káté megfelelő elvi alapot is adott a hazai reformáció folytatásához. Kanizsai az ún. Pápai Regulákban fogalmazta meg, hogy mit vár a presbitériumtól (A „pápai” alatt Pápa városa értendő.) A presbiterek feladata volt, hogy „szorgalmasan vigyázzanak a tanítókra, kikre sok szem néz, ha maguk híven tanulnak-e, az Isten Igéjét tisztán és igazán hirdetik-e? A szentséges sákramentumokat Krisztus rendelése szerint szolgáltatják-e ki? Tisztükhöz és tudományukhoz illendő életet élnek-e?” Továbbá „védőfalul is adta a presbitériumot a hívekkel szemben. A presbitérium joga volt a pap meghívása és marasztalása, valamint a rektor választása és elbocsátása. Makár János fogalmazásában: „A presbitérium a hívek között a vallásos és erkölcsi élet, az ítélkezés és igazságszolgáltatás fóruma volt!” „A helyben lévő eklézsiának vénei, elei és szemei” voltak a presbiterek azzal a felhatalmazással, hogy kigyomlálják mindazt, ami az eklézsiának kárára és botránkozására lehetne (34. p). 1630-ban az egész dunántúli területben elrendelték a Presbitériumok felállítását, majd ezen mintára az egyházmegyék és a terület szintjén is létrehozták az ún. papi presbitériumot. Makár János szerint a Dunántúl volt a presbitérium bölcsője és a presbitériumoknak köszönhető, hogy nem pusztultak el az eklézsiák a másfél évszázados ellenreformációs üldöztetés idején. Ők a magyar református egyház névtelen apostolai, akik a hit miatt üldözött, vagy gályára vitt lelkészek helyére léptek és másfél évszázadon át tartották a frontot a rekatolizációs rohamokkal szemben.

Van tehát egyháztörténeti példánk arra, hogy a presbiterség eszméjének és hatáskörének kiterjesztésével véderő képződhet a sok helyen már csak utóvédharcokat folytató református gyülekezeteink táborában. Magyarán szólva, érdekesebbé kell tenni egyházunk tagjait a személyes felelősség kiterjesztésével közös jövőnk munkálásában. Erre az is ösztönözhet, hogy hazánk társadalmi és politikai életében olyan demokratizálódási folyamat indult be, ami sok tartalék energiát felszabadíthat az egyházi élet újjáépítésére is. De éppen ebben az összefüggésben az a gond is felmerül, hogy a világi önkormányzati modell kialakításánál alig érvényesül az egyházi előzmény, a lelki fegyelem jó rendje. Nem az összhangzó értelem érvényesül sok helyen, hanem a kiáltó megosztottság, a nagyhangú meddő viták tökéletlensége. Ezt a még gyermekcipőben járó, sok helyen önmésző demokratizmust kár lenne átvenni vagy átvinni

az egyházba. Éppen fordítva kellene cselekedni: *az egyház presbitériális demokráciáját kellene közéletünkben meghonosítani.* Mi a különbség a kettő között? Az, hogy az egyházban a népképviselőket nem a zabolátlan és önérdéket érvényesítő emberektől várjuk, hanem a krisztusi szelídséggel és önzetlenül munkálkodó emberektől. Nem az ösztönöktől és ingerektől elragadtatott emberek önérvényesítő harcossága kell nekünk, hanem az az indulat, ami Krisztusban megvolt, amikor nem tekintette zsákmánynak és ragadománynak, hogy Ő az Istennel egyenlő, hanem szolgálai formát vett fel, engedelmes lévén haláláig, a keresztfának haláláig” (Fil 2,5.6). A demokrácia könnyen a pokol tornácává válhat, ha amint Árpály Lajos írta „Zuhatag-szájú emberek” és „könyvekbe plántált szó-rengetegek” uralják el a terepet. A lelki ember iszonyodva menekül ettől, mert semmi sem idegenebb tőle, mint a bábeli nyelvzavar. S ha menekül, akkor ezzel át is adja a helyét azoknak, akik nem az Ige fegyelmében élnek, hanem világiak a legrosszabb értelemben. Egyháztagjainknak mindennapos kísértése a sértődés és lemondás, a küzdőtér átadása. Sok gyülekezetben a férfiak úgy elidegenedtek a presbiteri tisztségtől, hogy elvállalni se akarják a megbízatást, ezért jó részben nőkre szállt az eredetileg férfiaknak szánt tisztség. Ha viszont csak kénytelenségből választanak nőket, s ha unszolás tárgyává válik a megtiszteltetés, akkor azt kell gondolnunk, hogy a férfiak nem igazán keresik az Isten országát és az üdvösséget. Sejthető, hogy a vallásos nevelésben nem részesült férfitársadalom egészen távol került a krisztusi eszményképtől és egyszerűen nem vállalja, hogy ő példakép legyen. Ha el is lehet csalogatni a templomba nagyobb ünnepeken, az egyházi közösség számára idegen marad és csak lazán kötődve, kimért távolságtartással van jelen az egyházban. Emiatt gyülekezeteink elnöiesedtek és ez még mindig a jobbik eset, mert a rosszabb az, amikor az egyház egészen kihaltnak látszik. A II. Helvét Hitvallás ilyenről is tud és a 17. fejezetben azt mondja, hogy „néha az is megesik, hogy Isten igaz ítéletével megengedi, hogy Igéjének igazsága, a közös hit és az igaz istentisztelet úgy elhomályosuljon és megrendüljön, hogy úgy látszik, mintha az egyház kihalt volna és nem állna fenn többé, amint az Illés próféta és mások idejében történt.” A presbiteri tisztség azzal kezdődik, hogy Krisztusért vállalni kell a világtól való különbözést mégpedig tudatosan és nem kénytelenségből. El kell vállalni a tisztséget, amire jelölnek vagy megválasztanak. A 18. sz.-ban 1 Forintra büntették, aki nem vállalta azt, amire megválasztották. Mondani se kell, hogy az nem a mai 1 Forint volt.

Látni kell tehát, hogy az a nagymérvű erkölcsi elhanyaglás, amiben korunk társadalmá vergődik, abból ered, hogy *negatív példaképek uralják a terepet.* Isten igaz imádata helyett sztárkultusz dívik, igaz kegyesség helyett igazi kegyetlenség, erőszak, a bűn szabad áradása. A régiekkel kérdezzük: Meddig Uram? Meddig lesz ez? A válasz pedig az lehet, hogy addig, amíg Te magad nem tekinted az egyház megújulását és hatékony működését saját ügyednek. Amíg az elöregedésben lévő egyház meg nem telik új életerővel, elkötelezett és áldozatot is vállaló presbiterekkel, amíg egyszemélyes őrjárat lesz a lelkipásztorság és nem mozdul meg a nép saját sorsának jobbítására, addig „az elsodort falu” és „az elnémult ha-

rangok” egyháza leszünk, olyan siralomház, amiben az elítélt már csak sorsának beteljesedését várja.

3. Az egyházkormányzás problémája

Az elmondottakból már jól láthatjuk, hogy a korszakváltás kegyelmi idejében kétféle modell is feltűnik a szemhatáron: a kétezer éves újszövetségi biblikus modell és a nálunk mintegy 250 évre visszatekintő egyháztörténeti fáradozás az egyházkormányzás jó megszervezése tekintetében. A kálvini alapokon és zsinat presbiteri elveken szerveződő demokratikus népegyház lehetősége mellett jelen van az ösgyülekezeti minta és talán az a feladatunk, hogy a kettő közötti egyensúlytartást megtaláljuk. Az előzőekben felvázolt két problémakörben: az előregeccsel és a példaképpel jórészt egyéni problémáink halmazára pillantottunk. A most következő harmadikban pedig közösségi szempontból kell megvizsgálunk egyházunk helyzetét.

Az egyháztörténetből tudjuk, hogy bár a Dunántúlon már 1630-ban elrendelték a presbitériumok felállítását, több mint 100 évnek kellett eltelnie addig, amíg 1734. november 5-én a bodrogkeresztúri konvent összeült, hogy a világiak részvételét biztosítsa az egyház kormányzásában. Ettől az időtől számítódik egyházunkban a kettős elnöklés hagyománya gyülekezeti, megyei és kerületi szinten. A 4 egyházkerület megszervezése, püspökök választása és főgondnokok állítása tehát viszonylag rövid időtáv a 2000 évhez képest. Kimondva, vagy kimondatlanul jelen van itt az a probléma, hogy az apostoli hagyomány, a vének tekintélye érvényesüljön-e az egyház kormányzásában, vagy pedig világiak (földesurak, szponzorok, mecénások, vagy maga a nép) mondják ki a döntő szót. Népegyházi keretben egészen természetesnek látszik, hogy az egyházfenntartóknak van szavazati joguk és ők adott esetben leszavazhatják a lelkipásztort, esperest, püspököt is a világi demokratizmus többségi szavazatával. Ez esetben azt mondhatjuk, hogy „a nép szava Isten szava” (Vox populi vox Dei), de az a kérdés is rögtön felmerül, hogy adatik-e vezetési bölcsesség a vezetésre és pásztorolásra szoruló nép ily nagy táborának? Lehet-e a nyáj képében pásztornak is lenni? Vagy a pásztorok nem több, mint a nyájakat vezető vezetők? Elég-e összeszámlálni a nyájakat voksaikat és abból megkapjuk az isteni akarat tévedhetetlen irányát? A római pápa tévedhetetlenségét felváltja itt a népakarat tévedhetetlensége? Amíg csak arról van szó, hogy „Urak, papok dölyfét im eleget túrtuk... és kígyóinknak Esze komám lépünk a nyakára”, tehát antiklerikális hagyományainkat költőileg is megfogalmazzuk, addig polgári vagy proletár ösztöneink szerint járunk el és „az eb ura fakó” magyar virtus világiassága még főnemesi „nagytehetőség”-ben is megjelenhet. A vastagnyakúnak mondott kálvinisták egyházképe alig emlékeztet az apostoli egyházra, amiben a Lélek vezérlése és összhangzó értelme szerint éltek. Sokan azért hagyják ott a történelmi egyházat és mennek a szektába, mert elégük van a világias indulatoktól fűtött és véget nem érő egyenetlenkedésből, a sértegetésből, az önmérsztő vitákból, és a parlagi viselkedésből. Lehet, hogy a szektákban is azt kapják, de ott erős

drogban van ez elkeverve, ott meg lehet részegedni a túlvilágtól.

Rendet tenni és rendet tartani a csúcsra járatott, s közben manipulált demokratizmusban csak úgy lehet, hogy bejön valahol a pásztori tekintély krisztusi szelíd-séggel és alázattal.

Azzal is számolnunk kell, hogy mai társadalmunk az öntörvényű emberek társadalma. A vallás magánüggyé nyilvánítása azt is hozza magával, hogy a tömegek nem zárkoznak fel egy intésre a nagy rendező elveket ajánló intézmények vagy érdekképviseletek mögé. A pártok szerinti megosztottság is nehezíti az integrálódást. Azok az értékek, amiket egyházunk és vallásunk szent örökségképpen kínál, nem olyan kelendőek, mint várnánk. A presbitérium, amely a 18. sz.-ban még erkölcsrendezési szerepet is kapott, napjainkban már csak a személyes példaadás lehetőségével bír és sok esetben azt sem tudja megvalósítani. Majd mindenki kevesli az egyházfegyelmet és szeretné az egyházat rendezettebb sorokban látni, de a sorok rendezéséhez nem adja lelkét, az állam pedig nem adja a ius advocacionist – a végrehajthatóság segítségét. Ezzel a megállapítással nem azt mondjuk, hogy visszasírjuk a trón és az oltár szövetségét, vagy hogy olyan államot szeretnénk, amely az egyházkormányzást és annak szankcióit magára vállalja. Szó sincs róla, illetve mégis van, mert meg kell beszélünk, hogy miképpen lehet hatékony egyházfegyelmet gyakorolni ott, ahol minden fakultatív és szabad kibejárás van eklézsia megkövetése nélkül.

A presbiter szolgálat a mai egyházban és társadalomban, az államtól elválasztott szabad egyház szabad államban követelménye szerint újjászervezendő. El kell jutnunk ennek érdekében a lelki szellemi nagykorúsághoz, a krisztusi tanítványság jellemző értékeinek képviseletéhez. Éppen azt kell behoznunk a mindennapi élet valóságába, ami legsajátosabban krisztusi, a amit valaki úgy fogalmazott, hogy „a védtelen túlerő”. Jézusunk a keresztfán mutatta meg, hogy az Ő engedelmissége lefegyverző erő. A feltámadásban pedig megmutatta, hogy minden hatalom ellenében dicsőségesen újraéled. Olyan egyházat hagyott ránk, amelyen az ígéret szerint a „pokol kapui sem vesznek diadalt.” Egyszerűen hinni kell a feltámadott Krisztusban és az Ő örökségében, az Isten országában és hitvallóvá kell válnunk a világban.

Ez a mi szolgálatunk, hogy saját életünkön mutassuk fel az erőtlenségben megjelenő isteni erők csodáját. „Az én erőm erőtlenség által végeztetik el” (2Kor 12,9) és „nem beszédben áll az Isten országa, hanem erőben.” (1Kor 24,20) Ezt az erőt csak az kapja, aki kéri, aki teljes szívvel, lélekkel, mondhatnánk kétségbeesetten kéri. S erre mondja Urunk, hogy „nem erővel és nem hatalommal, hanem az én Lelkimmel...” (Zak 4,6) Az önmagunkat is legyőző hit erejével lehetünk győzelmek, újjáéledők, akiken Isten dicsősége minden erőtlenségük ellenére, kegyelemmel felragyog.

*Horváth Barna
ref. esperes
(Sajószentpéter)*

Égi ember – földi angyal (Radonyeysi Szent Szergij legendája)

Radonyeysi Szent Szergij a legnagyobb orosz szent. Életében két dolgot szolgált: az ortodox hitet és Oroszország szabadságát. Az orosz szerzetesség reformátora egyrészt a kijevi Barlang-kolostorban korábban ismert s azóta elfelejtett közösségi rend bevezetésével, másrészt személyes példájával elérte az orosz nép erkölcsi, majd politikai újjászületését. Személyével az ortodoxia emberi és társadalmi erőforrás a tatár pusztítások, népi tiltakozások és fejedelmi belviszályok korában, hogy az ortodox vallás nyújtotta öntökéletesedésben a lélek teljességeként megtalált egység az egész nép által igényelt társadalmi egységgé válhasson. Életét nem a szigorú aszketizmus, hanem a szereteten, az emberi lélek ismeretén, az alázatossággal és szelídséggel párosuló hatalmas belső erőn alapuló karitatív szolgálat jellemzi.

Életiratának Jepifanyij Premudrij, azaz Bölcs Jepifanyij a szerzője, aki a délszláv hagiográfusok letehetségesebb tanítványa a XIV-XV. században. Jepifanyij két legendát írt: Permi Szent Istvánról és Radonyeysi Szent Szergij életéről. Személyesen ismerte legendáinak hőseit. Egyes feltevések szerint, rosztovi származású lévén, együtt szerzeteskedett Permi Szent Istvánnal a rosztovi Grigorij Bogoszlov kolostorban, ahová 1379 körül érkezett. Majd a Szent-Háromság kolostorban töltött több, mint 30 évet, s ebből nem kevesebb, mint 16–17-et Szent Szergij életében.

Jepifanyij szerzetesként is sajátos, önálló író, az orosz művészeti tradíciók folytatója a legenda műfajában. Műveiben a délszláv panegirikus stílus jelenségei sajátos orosz formát kapnak. Kivételes műveltségű alkotó volt, aki Nyesztor széles körökben ismert legendáin tanult. Követi Illarion „Elmélkedés a törvényről és a malasztorról” című műve szónoki ékesszólását. Műveiben hatalmas erudíciót vonultat föl, mely az orosz fordításos és eredeti irodalmi alkotások, legendák, évkönyvek, korabeli és régebbi vallásos-oktató, teológiai és történelmi művek ismeretéről tanúskodik. Az orosz irodalmi tradíciók felhasználásán kívül Jepifanyij kitűnően ismerte a délszláv hagiográfia emlékeit is. Maga is kitűnően tudott görögül, s valószínűleg más nyelven is. Az orosz legendák közül például Fedor Jegyeszkij legendája tükröződik Radonyeysi Szent Szergijről írt legendájában. De hatással voltak rá a hészükhaszták szemlélődő-aszketikus alkotásai is.

A hészükhaszmus (hészichasmos, isychasmus) a belső, folytonos imádkozáson, belső lelki csend eltérésén alapuló „szellemi tevékenység”.¹ Az így elért belső öntökéletesedés eredményeképpen – Isten energiájának fény formájában történő megnyilatkozása útján – az Istennel való intellektuális individuális kapcsolatot és azonosulást hirdeti. Szergij ennek az „átistenülő” embernek a példája.

A hészükhaszták nemcsak egy új emberi ideál modelljét adták, hanem a szóban látva az általa jelölt jelenség lényegét, ahogy Isten nevében is magát az Istent, új stílust is hoztak létre. Mivel a név (a szó) a lényeg energiája, fontosnak érezték a jelenség és a lényeg lehető legpontosabb kifejezését. Hittek a szó titokzatos teremtő erejében.

Jepifanyij tudatos író. Ismerve a hészükhaszták tanítását a belső emberről és a szóról, nemcsak a mű tartalmához, hanem a formájához való tudatos viszonyulásról is beszél. Saját maga törekszik írásmódja meghatározására: „ot szlovesz pohvalenyije szobiraa, i priobretaa is pripletaa”. A „pletyenyije szlovesz”, azaz az „ékes szófüzés”, vagy „szópókháló” Jepifanyij legendáiban az emberhez való új viszonyulás kifejezésének legfőbb stilisztikai eszköze.²

Jepifanyij legendáinak legfőbb eszméje és célja a szent életének és tetteinek feldicsőítése, mintául állítása a többi ember elé. Ennek érdekében valami olyat próbál találni a szent ábrázolására, amely meglepi az olvasót, és egyaránt hatással van az értelmére is, és az érzelmeire is. Ezért ábrázoló módszerének legfontosabb jellemzője, hogy figyelembe veszi a mondanivaló eszmei és hangzasi oldalát. Mondanivalója eszmei oldalának megvilágítására felhasználja a bibliai idézeteket is.

A stílus hangzasi oldalának erősítésére a ritmikus próza összes stilisztikai fogását alkalmazza: az azonos tövű szavak halmozását és ritmikus váltakozását, az egybecsengő végződéseket, az alliterációt, a jelzők halmozását és sokféleségét, a metaforák változatosságát, a szórend sajátosságait, a szóismétlést, egymás mellé rendelést, az elrendezés szimmetriáját, a mondat sajátos ritmikus felépítését, azaz az amplifikáció minden lehetséges fajtáját.

Jepifanyij stílusának eszmei és hangzasi oldala természetesen egységben, állandó kölcsönhatásban van jelen a legendában. Az ábrázolás eszmei, gondolati megalapozását szolgáló bibliai zsoltár-amplifikációk is kapcsolatban vannak a szöveg ritmikai megszervezésével. Jepifanyij itt is figyelembe veszi a hanghatást, mely emeli az emocionális kifejezőkészséget. A különböző eszközökkel ritmikusán megszervezett szöveg, akár bibliai, akár szerzői, betöltheti az érzelmi és logikai hangsúly szerepét a téma és a gondolat kibontakoztatásában.

Jepifanyijnál a „szópókháló”, az „ékes szófüzés”, ahogy saját maga is megfogalmazta legendájában, tehát nemcsak valami stilisztikai modort jelent, hanem kommunikatív célt fejez ki: dicsérő szót írni hősről. Így Jepifanyij stílusa nem pusztán nyelvi játék. Minden fogása nemcsak a hanghatásra, hanem az ábrázolás elmélyítésére, azaz a tartalom különféle gyarapítására, az értelemfelettségre irányul. Ezzel igen közel áll a költészethez.

Radonyeysi Szent Szergij legendája nem volt elterjedt, inkább a Pahomij (Szerb) Logofet féle átiratot használták. Nem is maradt fenn elsődleges formájában, mint a „Permi Szent István legendája”. Nincs olyan másolat, melyet teljes biztonsággal eredeti szövegnek tekinthetünk, későbbi kiegészítések nélkül, bár ezek elkülöníthetők. A legkorábbi, s így minden valószínűség szerint Jepifanyijnak tulajdonítható másolat a „B”, mivel nem említi a szent földi maradványainak feltárását és a halála utáni csodákat. Nehezen képzelhető el, hogy egy az események után keletkezett másolat hallgatott volna ezekről. Vizsgálom (utalva Jablonszkij betűjeleivel a másolatokra) az „A” redakciót is, mely eredetiként jöhet

számításba.³ Az „E”-vel jelölt ún. „kiterjedt” redakció a különböző másolatok komplikációja. Jelentősége, hogy összegyűjtötte a különböző másolatok részeit, melyek korábbiak, és más-más redakciókban őrződtek meg.

Jepifanyij hősei élő, konkrét emberként jelennek meg a legendában. Ábrázolásának példázatszerűsége mellett jelen van a konkrétum és a történelmiség. Szergij személyében ritka harmóniában egyesül a szerzetesség két útja: az anachorétáié, (Szergij több mint 20 évet töltött pusztai magányban, mielőtt tanítványokkal vette körül magát), és a világ felé fordult, a közösségért tevékenykedő, aktív, de szentéletű egyházi emberé.

Jepifanyij mélyen átszellemült és minden segítségre kész személyiségként igyekszik bemutatni hőstét. „Belső” portrét adva, Szergij személyisége lényegének, egyszerű ember voltát bizonyító belső világának, erkölcsi tulajdonságainak feltárására törekszik, mely meghatározza jellemét és cselekvési módját. A „szentség” ilyen mélységű feltárására csak olyan ember képes, aki maga is messzemenőleg azonosul az ábrázoltakkal. Nem véletlen, hogy őt is szentté avatták.

26 évvel Szergij halála után fog íráshoz, látva, hogy senki sem akar róla írni, „sem a tőle távol, sem a hozzá közel álló, sem a nagy, sem az egyszerű emberek” (E:256. o.). Rendszeri 20 éven át gyűjtött feljegyzéseit, melyeket „lapokra, némelyiket füzetekre, bár nem is sorrendben, elejét a végére, a végét az elejére” írt (E: 288. o.).⁴

A legendában három irodalmi portrét látunk. Az első Szergij ifjúságához kapcsolódik, a második apáttá választásának időszakához, a harmadik portré pedig a XIV. század 60-as éveitől kezdődően, mint a moszkvai nagyfejedelemség egyik nagy személyiségét ábrázolja.

Szergij már kora gyermekkorában a hészükhazmus tanításának megfelelően „Isten által kiválasztott edény”, a „Szentháromság lakhelye és szolgálója”. Ezt bizonyítja, hogy a templomban még mint magzat, háromszor kiáltott föl anyja méhében az istentisztelet alatt, a nép jelenlétében. A szigorú hészükhazma nézetek jellemzik ifjúkorát is, amikor bátyjával a pusztai magány hallgatója, szemlélődő, minden nélkülözést tűrő életét választja. Sokáig nem fogadja el az apáti méltóságot, megőrizni akarván magas erkölcsi ideáljainak tisztaságát, és méltatlannak érezve magát erre a tisztségre. Apátként is az egyszerű szerzetes életét éli. Keményen dolgozik, s megköveteli a szerzetesek szigorú életrendjét, az elmélyedt, magányos elmélkedést, lelki tisztaságot, és az aktív tevékenységgel elért önmegvalósítást hirdeti. A belső, elképzelt, földi paradicsom harcosa ő is, mint a tveri püspök, Fedor Dobrij. Ideáljai a közösségi kolostori renden és az állandó emberi öntökéletesedésen alapulnak. A harmadik portréban Jepifanyij leírja hőse cselekedeteit, és jellemzését újabb tulajdonságokkal egészíti ki. Közéleti tevékenységét erényeivel kivívott óriási tekintélye jellemzi: Alekszij metropolita megbízásából új közösségi kolostorokat szervez, számos diplomáciai megbízást teljesít, Dmitrij Donszkij nagyfejedelem tőle kér áldást és biztatást a kulikovói csata előtt. 1365-ben neki sikerül megszüntetni a hercegi belviszályokat Nyizsnyij Novgorodban, a templomok bezárásával. 1385-ben pedig részvételével kötik meg a békét Oleg Rjazanszkij herceggel. Emellett a metropolita tisztségét ugyanúgy elutasítja, mint korábban az apáti méltóságot.

Életrajzírója viszont elhallgatja politikai lépéseinek nagy részét, nem akarva „lealacsonyítani” a hőst.

Hősábrázolásának különböző módjai és eszközei szoros kapcsolatban vannak a cselekménnyel, a hős cselekedeteivel. Az emberábrázolás e módja a hészükhazmus Oroszországban Grégoriosz Szinaitész által terjesztett tanát illusztrálja, mely szerint az emberi változás, a jellem, a tulajdonságok fejlődése nem metafizikai tényező, hanem szubjektív faktor, az ember szabad akaratából választott aktív tevékenység (mind testi, mind lelki munka) eredménye. Ez a tudatosnak bizonyuló jellemzési mód végigvonul az egész legendán. Ugyanakkor hőse életének minden eseménye után megáll az elbeszélésben, s a kor stílusának, az „ékes szöveg” nyelvi fogásaival összefoglaló, értékelő, magyarázó jellemzést ad eléte adott állomásán Szergijről.

Miután részletesen bemutatja a Szergij csecsemőkorát, így összegezi: „*Mi pedig azt gondoljuk: ez a gyermek már kiskorától az Úr kiválasztottja volt, még magában az anyaméhben és születése után hajlott az istenfélelemre és már egészen pelenkás korától megismerte Istent, és valóban megértette*” (E: 272. o., B: 10. o.).⁵

Szergij ifjúkorának szigorú böjtjei és önmegtartóztató életmódja leírása után is összefoglaló jellemzést ad: „*És mindig mindenképpen elcsigázta magát, eltikkasztotta testét és a testi-lelki tisztaságot beszennyezés nélkül megtartotta, és gyakran titkos helyen egyedül, könnyekkel imádkozott Istenhez...*” (E: 286. o.).

A Radonyezsbe költözés körülményeinek részletezése után például így jellemez, azonos szavak fűzésére építve:

*„Ez a legdicsőbb ifjú,
a legdicsőbb apának fia,
akiről a beszéd emlékezik,
aki mindig emlékezetes aszkéta,
aki igazlelkű
és igazhitű szülőktől született,
mint jó tőnek
jó ága nőtt fel,
e jó tőből eredő érdemeket mindenképpen
megtestesítve”.* (A: 73. o., B: 5. o., E: 290. o.).

A háromszor hármas építkezésű sorozat első két egysége egymásra szimmetrikus: két jelentésismétlés (*legdicsőbb*) után magyarázó pontosító gondolattal zárul az első, melynek kulcsszavát (*emlékezik*) átvéve és jelentését ismételve (*emlékezetes*) indítja a második sorozatot, két újabb ismétléssel (*igazlelkű-igazhitű*) folytatva. A harmadik hármas egység is szó- és jelentésismétlésen alapul, a záró tagot kifejtve.

Ezt az azonos szavak és azonos jelentések fűzésére épülő sorozatot, (melynek építkezését a sorok tördelésével kívántam érzékeltetni), továbbviszi a következő hármas építkezésű mondatban, melyet ugyanúgy az ismétlések és tautologikus összecsengések jellemeznek:

*„Hisz már fiatal éveitől jóltermő kerthez volt
hasonlatos,
S mint jóltermő termés virágozott,
szép és jóerkölcsű ifjú volt”.* (u.o.)

Szergij pusztai magányában ördögökkel hadakozik, vadállatok látogatják, melynek részletes leírása után ismét jellemzés következik: „... minden ráért megpróbáltatást örömmel viselt, mindenért áldotta Istent, és nem tiltakozott, nem bántódott a nehézségekben. Hisz értelemmel és

hatalmas istenhittel volt megáldva, mely segítet minden ellenséges tízes nyilat kioltani...” (E. 312. o.).

A megpróbáltatások ecsetelése során Jepifanyij hősé- nek testi jellemzését is leírja, amire másik legendájában nem látunk példát. Szergij hatalmas és erős, de nemcsak fizikailag, hanem lelkileg, és később tekintélyében, az orosz életre gyakorolt hatásában is. „*Azért, mert Szergij fiatal és testben erős, (hisz akkora ereje volt mint másik két embernek) az ördög buja nyilakkal akarta megsebezni.*” Majd egy költői kép ellentétével fejezi be a jellemzést: „... *ahogy a gonoszok a bűn nyilaival megsebezni akarták, a szent a tisztaság nyilait küldte azokra, akik a sötétben nyilaznak az igazak szívébe*” (E: 318. o.). Szergij állhatatosságát nemcsak a költői kép ellentétével (bűnös nyilak, tisztaság nyilai), hanem egyetlen szó, a „nyil” kiemelésével és tautologikus ismétlésével is hangsúlyozza, majd a gondolatot a „szív” szó zárja le. A szív, mint a „bűnös, buja” nyilak célja a személyiség központját jelenti, ahonnan az értelem meríti erejét.

A cselekmény kifejtésekor Jepifanyij az eseményekkel jellemez. A cselekményből vonja le megállapításait akkor is, amikor részletesen elbeszéli egy földműves látogatását, aki

*„messziről jött a dicső férfiút, Szergijt látni
sok tiszteletben,
dicsőségben,
nagyágban”*
(A: 108. o., B: 37. o., E: 354. o.).

Az egyszerű, kopott ruhájában kapáló Szergijt látva nem hiszi el, hogy ő a szent. Nevetni kezd, utálkozik, de Szergij mégis megkülönböztetett figyelemben részesíti. A történetből Jepifanyij máris levonja a hőse jellemére vonatkozó következtetést: „*Ez az eset megérteti, milyen hatalmas szelidség (egyszerűség és nem képmutató szeretet) lakozott Szergijben, hogy egy ilyen szántóvetőt, tiszteletlent, aki helytelenkedett és utálkozott, mértéken felül szeretett: mert amennyire a büszkék a tisztelgéseknek és dicsőítéseknek örvendenek, annyira örvendenek a szelídek a megalázásuknak és elítélésüknek*” (A: 111. o., B: 38. o., E: 356. o.).

Hogy Szergij bemutatott csendes szelidsége és egyszerűsége mögött mégis mennyi tekintély van, azt az értékelő jellemzés után a cselekmény további kifejtésével bizonyítja. Tehát cselekménnyel jellemez, majd jellemzését a cselekmény továbbfűzésével újból aláhúzza. Míg Szergij a hitetlenkedő szántóvetőt tisztelettel és szeretettel maga mellé ülteti és megvendégeli, egy herceg érkezik díszes kísérettel, aki „*már messziről földig hajolt Szergij előtt, s Szergij megáldotta őt; és összecsokolóztak, és csak ők ketten ültek le, a többiek álltak*” (A: 109. o., B: 39. o., E: 356. o.). Jepifanyij a szántóvető és a herceg viselkedését ellentétbe állítva mutatja be Szergij emberi egyszerűségével, szerénységével, állhatatosságával, hithűségével, megbecsülési tudásával kivívott óriási tekintélyét.

Az idézett rész egyértelműen illusztrálja a földműves jellemét is, de Jepifanyij még beszéddel is jellemezteti: „*Én prófétát jöttem látni, ti meg egyszerű embert, egy árvát mutattatok nekem... Az emberben, akit szegénységében megmutattatok, semmit sem látok – sem tiszteletet,*

*sem nagyságot,
sem dicsőséget,
sem szép és drága ruhát,*

*sem neki szolgáló ifjakat,
sem szolgálk sokaságát”*

(A: 108–109. o., B: 37. o., E: 356. o.).

Az „ékes szófüzésre” jellemző felsorolás a „sem” tagadószó kiemelésére épül, állandó ismétlődése ritmust ad a szövegnek. De ezzel két jellemzést ad egyszerre: nemcsak a földműves hitetlenségét, felületességét és lelki rövidlátását mutatja be, hanem Szergij egyszerűségét is: „*Szent Szirák mondotta: Az ember az arcba néz, Isten pedig a szívbe lát*” (csak E). Majd a szerző saját szavaival összegez: „*Ez a szántóvető a külső dolgokat látta, nem a belsőket...*” (A: 109. o., B: 37. o., E: 354. o.). A szent kiemelkedő erkölcsi tulajdonságait, emberi magatartását, lelki tisztaságát és tisztánlátását illusztrálja ez a rész. Ugyanakkor feltárja a szerző alkotó módszerét és művészi célját is: a hészükhaszták tanításában jelentkező „belső ember” feltárását, egy belső portré megrajzolását a cselekmény ezt bizonyító eseményeinek részletezésével és az „ékes szófüzés” nyelvi fogásaival.

Megtaláljuk az „ékes szófüzés” szónoki stilisztikai fogásának, az amplifikációnak minden fajtáját: felsorolásokat, jelzőhalmozást, egyazon szó, jelentés vagy gondolat ismétlését, tautologikus fordulatokat, egybecsenző végződéseket, anaforikus kezdeteket, valamint költői hasonlatokat, szembeállításokat, s mindezek végtelen variációit, összekapcsolódásait.

A felsorolás módszerét alkalmazza Szergij erényeinek bemutatásakor. A felsorolás három egyszavas jellemzéssel indul, feszültséget keltve, majd hosszabbakkal folytatódik: „*éhség, szomjúság, szegénység, száraz étel, földön fekvés, testi-lelki tisztaság, szájának hallgatása, testi kívánságok gondos leküzdése, testi munka, nem képmutató alázatosság, szakadatlan imádkozás, átgondolt ítélkezés, valódi szeretet, szegényes ruházat, emlékezés a halálról, (csendes szerénység) állandó istenfélelem*” (A: 88. o, B: 17., E: 318. o.).

A „Dicsőítő szóban” a szent erkölcsi nagyságát húsz jelző felsorolásával bizonyítja, melyeket párokba szedve ritmikus hatást is elér:

*„... édeshangú és lágy,
kegyelmes és jószívű,
szelíden okos és bölcsességgel teli,
tisztességes és szegénységet kedvelő,
barátságos és békeszerető...”*
(E: 408–410. o.).

Az ismétlések szerepe ugyanaz, mint a felsorolásoké: a szerző kiemel valami fontosat a tartalom szempontjából a szent jellemzésében és ábrázolásában. Így megismétli a jelentést vagy ugyanazzal a szóval, vagy szinonimával, általában kétszer, háromszor, de gyakran többször is.

A jelentéserősítés miatt mindent két igével, két jelzővel, két főnévvel stb. fejez ki, például „*szerette a szótlanyságot és a hallgatást*” (A: 123. o., B: 51. o., E: 374. o.). Ez éhező szerzeteseket így biztatja: „... *csak ne csüggedjétek és ne lankadjatok*” (A: 98. o., B: 24. o.). Jelentés ismételt a szerzetesek csodálkozásának bemutatásakor is, amikor csodálatos módon élelmet kapnak: „*a szerzetesek nem értették és nem fogták fel, ki hozta ezt a kenyeret és ki küldte*” (E: 350. o.). Jámorságának leírásakor: „... *a világnak minden gyönyörűségét elvette és megvetette...*” (E: 480. o.). Az előszóban így ír a legenda megírásának körülményeiről: „*hallgatásnak át-*

adni, feledésben hagyni”, „meggondolom és megfontolom”, „tanítson és okítson” (E: 258. o.).

Háromszor ismételt hasonló jelentést (*tudat, ismer, tudó*) keretszerűen a legenda megírásáról beszélve:

„Ha nem írom meg legendáját,

hogyan tudassam

az őt nem ismerőkkel

és róla nem tudókkal, milyen volt ő...”

(E: 258. o.)

Szinonimikusan jelentést ismételt, mikor Szergij kiválasztottságáról beszél a püspök:

„Az Urísten, aki még korábban kiválasztott téged,

bőkezűen ajándékozzon meg téged,

okítson ki téged,

tanítson meg téged

és lelki örömmel töltson meg téged”

(E: 304. o.).

Az „ajándékozzon – örömmel töltson meg” és az „oktasson – tanítson” jelentéspárt ezen kívül olyan grammatikai környezetbe teszi, hogy kiemelje súlyozottságát. Ezt a „téged” névmás minden ige utáni ismétlésével éri el, ritmizálva a szöveget.

Több azonos jelentésű szót ismételve közvetett úton, Isten által mutatja be a kiválasztottságot indokló erkölcsi tulajdonságokat, kétszer hármas sorozatot összefűzve:

„Hiszen Isten, a szívbelátó,

a szív titkait egyedül tudó,

a titkolt dolgokat egyedül ismerő,

előre látva jövőjét,

(tudta), hogy sok erény és szeretetre törekvés

van szívében,

előre tudva, hogy kiválasztott edény lesz az ő

dicső akaratóból.” (E: 298. o.).

Az idézetben az azonos jelentésű *tud-ismer-lát* szó váltakozik igeneves alakban. A gondolatok egyre hosszabbodnak, ezzel is nyomatékosítva az alapmondanivalót: Szergij belső tulajdonságainak, erényeinek felsőfokú bemutatását. A leírásban a „kiválasztott edény”-re utalással nem nehéz ráismerni Szergij kiválasztottságára, a „szív” szó többszöri ismétlésével pedig a kor gondolkodására jellemző „belső ember” fogalmára, mely a külsőleg sokszor (mint a földművelés epizódiban is) láthatatlan erények helye.

A jelentéserősítés és figyelemfelkeltés miatt nemcsak a jelentést ismétli, hanem egyazon szó ismétlésére és kiemelésére is építi ábrázolását. Szergij érdemeinek illusztrálására két vonalon futó ismétlésből hármas sorozatot fűz, melyet egy hosszabb, indító, a mondanivalót kifejtő és az egyik kulcsszót (*első*) tartalmazó gondolatra épít:

„Ő volt az első szerzetes, akit ebben a templomban és ebben a pusztaságban szenteltek föl.

Első a kezdeményezésben, de legfőbb a bölcsességben;

első számszerint, de legfőbb a munkával.

Mondom, hogy ő volt az első is, a legfőbb is...”

(E: 300. o.).

Szergij unokaöccsét, Fedort is egy szó háromszori kiemelésével jellemzi: „... szép lelkében, szép testében, szép szándékaiban is” (A: 260. o.).

Az egyazon jelentés vagy szó sorba fűzésénél sokkal gyakoribb fogás az ismétlődő egytöví szavak alkalmazása az emberábrázolásban. A tautologikus kapcsolatok és so-

rozatok aláhúzzák a lényegét, vagy épp a jelentés egy-egy árnyalatára hívják föl a figyelmet. Ezenkívül asszonáncot hoznak létre, de a hangulati, zenei hatáson kívül ezzel is az ábrázolás értelmi, lényegi oldalát emelik ki, a jelentések összeadódásával. Apáttá szentelése után Afanaszj püspök így inti Szergijt a lélek tökéletesítéséről: „Neked a gyengék gyengeségét kell viselned, s nem a magad kedvét keresned” (A: 91. o., B: 20., E: 328. o.).

Amikor csodálatos módon kenyeret hoznak az éhes barátoknak a kolostorba, Szergij önmegtartóztatását és jólelkűségét mutatják szavai, ahogy a titokzatos kenyérhozókat a barátokkal asztalhoz hívhatja:

„Ti magatok is éhesek vagytok,

de lakassátok jóllakásig a jóllakottakat,

tápláljátok a minket táplálókat,

etessétek a minket etetőket,

és vendégléjétek meg őket

és tiszteljétek,

hisz méltók a vendéglésre és a tiszteletre”

(E: 346. o.).

Az „éhes” kulcsszót tartalmazó első gondolatra mintegy ellentétként kétszer hármas építkezésű gondolatsort fűz. Az első hármas sorozatban nemcsak az egytöví szavakkal fejezi ki mondanivalóját, hanem a tautologikus sorozat még jelentésismétlésre, szinonimasorozatra is épül (*jóllakat – táplál – etet*). Ezután a valamennyit magába foglaló „megvendégl” szóval indítja a következő sort, visszacsatolva az első sorozat jelentéshez. Itt új tartalommal (*tiszteljétek*) bővíti a szinonimasort, hisz a leírt esemény tiszteletet kíván, így ezt a kapcsolatot jelezve mindkettőt megismétli a sorozat zárásában.

Az egytöví szavak alkalmazásának mindig bonyolult, és főként sokoldalú, nem rögtön szembeütő értelmi rendje van. Bár ez mai szemmel nézve hibának számíthat, Jepifanyij a lényeg kiemelésére, a szent jellemének felsőfokú bemutatására használja. Az azonos tövek egymásutánisága nem egyszerű ismétlés, egybecsengésükkel zenei hatást is elér. Így érzelmi úton is kiemelkedik a gondolat mélyebb értelme, összegződnek a jelentések.

Az ábrázolás érzelmi-értelmi hatást létrehozó eszköze az anafora is. Nem maga a mondatok elején ismétlődő ugyanaz a szó a fontos, hanem a gondolat ismétlődésével a lényeg kiemelése. A legenda kezdetekor ötször ismételve a „jöjjetek” szót a gondolatok elején, felhívja a figyelmet a szent életének fontosságára és csodálatos tisztaságára, amit az anaforikus gondolatsor végén töismétléssel is kiemel. A szöveg tördelésével a versszerű hatást kívánom bemutatni. A gondolatok azonos kezdése ritmizálja a szöveget.

„Jöjjetek tisztességes és szent böjtölő rendek,

jöjjetek atyák és testvérek,

jöjjetek ünnepkedvelők,

jöjjetek lelki bárányok,

jöjjetek Krisztus nevezetes szülöttjei (nyája), a világ

dolgait minden időben megvetők,

és a tisztaság tisztasága jelenik meg”

(A: 70. o., B: 3. o.).

A legenda elsősorban felolvasásra szánt műfaj volt a középkorban. Ezért ezeknek e stílusfogásoknak tudatos céllal alkalmazott fontos szerepe van. Szóbőségét nem szabad csupán a tartalmat elhomályosító nyelvi játéknak tekinteni. Az ismétlődő grammatikai szerkezetek (szó-

és töisméltés, anafora, hasonlítgatások sora, kettős és hármas építkezés stb.) geometriája által elért ritmikus és zenei hatás, melyhez hozzájárulnak az eredeti legenda szövegének sokszor rímbe csendülő azonos végződésai is, – láthatatlan, de érezhető és fizikailag mérhető rezgésmezőket hoz létre. Az ismétlődő impulzusok nagy erőt képviselő rezonanciájának hatása által a legendát hallgató középkori ember a legendában ábrázolt lényeg (azaz a szentség) energiájával kerül kapcsolatba, mégpedig ahogy a hészükhaszták tanították, a lényeg energiáján keresztül. A hallgatók ráhagyatkoznak erre a mintára, eggyé válhatnak vele és egymással. Könnyebb a mintával való azonosulása az összhang és rezonancia ereje miatt. A szent életének nagyszerűségét így megérti az a hallgató is, aki nem kövei a mondat pontos értelmét és szintakszikus felépítését. A szavak nemcsak a logikus oldalukkal hatnak, hanem a rezonancia összekötő mintájának erejével. Így a művészi megszervezett és felépített szöveg feladata a formaadó rezonancia-mezők felépítése és jelentésük valóságba horgonyzása, melynek során a szentség példáját állítja a jámbor hallgató és olvasó elé. Az ismétlődő impulzusok rezonanciájával ugyanilyen lelket tágtató összekötő minta pl. a zene hallgatása vagy az ikon imádása, és a Szerгий által is végzett és hirdetett egyhangú kétékezi munka is.

A legendában az ábrázolás legdominánsabb eszköze a hasonlat. A hasonlatok képeiben minden kultúrában hasonló alakban felbukkanó, hasonló erőt hordozó, így mindenki által értett ősi lényeg rejtőzik, mely szimbólummá válik. Már az egyházatyáknál is megtalálhatók az állandóan visszatérő képek, melyek ismétlődésükkel sablonosnak tűnhetnek, de valójában a kifejezést kerülő intuitív bölcsesség jelképei, ahol mindennek megvan a maga jelentése: így pl. a templom a szellem felemelkedésének egyik szimbóluma, a folyó és a patak az élet forrása, vagy maga az élet, a gyémánt az állandóság és a kitartás szimbóluma, egyes korai keresztény szövegekben maga Krisztus. E képekben a bennük lévő ősi lényeg miatt tudatot átalakító erő rejlik, mely ugyanúgy, mint a konkrét szavak fűzésével elért ritmikus-zenei hatás, közös rezonancia-mezőt hoz létre, melyre a hallgató és olvasó ráhagyatkozhat. Tehát a hasonlatok képei is szellemi erkölcsi üzenetek, és a szentség intuitív megértése nyelven túli szintjének feltárására szolgálnak.

Jepifanyij nyelvezete mesteri az emulifikációk alkalmazásában, de törekszik a szemléletes, érzelmmel teli, hasonlatokkal történő képszerű ábrázolásra is. Az anyai szeretet és Szerгий már születése előtti kiválasztottságának bemutatása is egy szép hasonlatsorral történik:

„... úgy viselte gyermekét méhében,
mint valami felbecsülhetetlen kincset,
mint egy drágakövet,
mint egy csodálatos igazgyöngyöt,
mint egy kiválasztott edényt”
(E: 266. o.).

Amikor Szerгий csodálatos módon, Istentől megkapta az írás-olvasás tudományát, „a szent gyermek, mint a termékeny és terményhozó föld, magot foganva szívében, állt, örvendezve szívével és lelkével” (A: 9. o., B: 76. o., E: 282. o.). Az A redakcióban szülei halála után (182. o.), az E-ben felszentelése után (302. o.) így mutatja be lemondását minden világi dologról: „... mint

egy sas, könnyű szárnyait fölemelve, mintha a levegőben a magasban repülne, úgy ez a szentéletű is elhagyta a világot és minden világit...”

Erkölcsei ideáljait megőrizni akarva Szerгий visszautasítja a metropolita tisztségét is. Hajthatatlanságát Jepifanyij hasonlattal mutatja be: „De őt, mint a kemény gyémántot, sehogy sem lehetett erre rábírní” (E: 394. o.).

A legendát befejező „Dicsérő szó”-ban 37 hasonlatot sorol fel hőse dicsőítésére:

„mint fénylő csillag ragyogott fel a homályban és sötétségben,
mint csodálatos virág a tövis és tuskék között,
mint soha le nem nyugvó csillag,
mint titkon fénylő és tündöklő sugár,
mint liliom a föld szakadékában...
mint édes rejtett forrás,
mint kiválasztott edény,
mint értékes alabástrom,
mint le nem rombolt város,
mint szilárd fal,
mint erős vár,
mint kemény és hívő fiú,
mint templomi alapzat,
mint megingathatatlan oszlop,
mint dicső koszorú,
mint lelki gazdagsággal megtöltött hajó,
mint földi angyal,
mint égi ember” (E: 420. o.).

A „földi angyal – égi ember” szembeállítás a szent egész életének lényegét fejezi ki. Felületesen szemlélve a középkori binaritás egyik tipikus példája, megtaláljuk a „Borisz és Gleb legendájában” és a „Dmitrij Ivanovics nagyfejedelem életéről és haláláról” szóló elbeszélésben is.

E kettősségen alapul halálának allegorikus képekkel bevezetett leírása is:

„És könnyedém átúszván az élet zavaros tengerét, sértetlenül vezette a lélek hajóját, mely lelki gazdagsággal teli, baj nélkül eljutott a csendes kikötőig, és elérte azt, és lelki szárnyaival fölemelkedvén a szellemi magasságba, a szenvedélymentesség koszorújával díszítette magát, Istenhez távozott,

és átment a halálból az életbe,
a munkából a nyugalomba,
a bánatból az örömbé,
a hőstetből a vigasztalásba,
a szomorúságból a vidámságba,
a hiábavaló életből az örök életbe,
az illanó világból a végtelen világra
az enyészetből az örökkévalóságba,

az erőből az erőbe,
a dicsőségből a dicsőségbe” (E: 422. o.).

A hosszan fűzött ellentétpárok ritmikus hatása versbe fordítja a szöveget, melyet ismét a sorok tördelésével emeltem ki. Az utolsó különváló két gondolatban a sorozatos ellentétek feszülése jut nyugvópontra: ez a Szerгийt már a földön is jellemző erő és dicsőség égi folytatásának állítása, és tartalmi utalás az égi ember – földi angyal ellentétképre. „Mert noha a földön élt, de lelkével és óhajtaival, kívánságaival Istenhez fordult” (E: 298. o.) – hangsúlyozza a szerző. Ez az ellentét vi-

szont látszólagos: valójában ez egység. Ezzel a képpel a lélek teljességéhez jutott embert mutatja be, aki megérti, hogy a fizikai és ezzel a külső erő és hatalom kifejtése alulmarad a kegyelem által elért belső kibontakozással szemben. A belső kibontakozás erejét pedig visszafordítja a külső világba. Ez a lélek útja a tökéletesség felé, mely az emberi lét konfliktusosságán való túllépést és az ellentéteknek az emberben való magasabb szintű integrálását jelenti, hogy eljusson az Egységig, a Fényig.

A legendában a szimbolikus ábrázolás legszebb példája, amikor Szergij az éjszaka közepén hangot hallott, s „kinyitotta cellája ablakát, meg akarván győződni, mi volt ez a hang. És csodálatos, elmondhatatlan látomást látott: Hatalmas fény jelent meg (az égből), mintha az éjszakai sötétség eltűnt volna, és akkora fényvel világította meg az éjszakát, hogy a nappali fényt is felülmúlta fényességével... és csodálatos madarak sokaságát látta, melyek nemcsak a kolostor területén, hanem a kolostor egész környékén is röpdöstek” (A: 112. o., B: 40–41. o., E: 364. o.). Ezt a fényt tekinthetnénk a Moszkva környéki északi fény csodálatos leírásának is, mely ősszel szokott megjelenni, amikor a költöző madarak seregei repülnek dél felé. Valójában viszont a hős életútjának szimbólumává teljesedik ki: „... és egy hangot hallott, mely hozzá szólt: Ahogy ezeket a szárnyas madarakat látod, számuk megszámlálhatatlan, úgy sokasodik tanítványaid nyája is. És teutánad nem fáradsz el, ha nyomdokaidban akarnak menni” (u.o.).

Ez a fény az Istennek az ember iránt megnyilvánuló kegyelme, a hészükhazmus tanításában jelentkező isteni energia kinyilatkozása, a belső ellentéteket nyugvópont-ra juttatni tudó, s ezzel a lélek belső csendjét elért kiválasztott személyiség találkozása Istennel. A Szergij által elért lelki teljesség – melyet az orosz „celomudrie” szó jól mutat, – megdicsőülését ábrázolja a szerző. Ezt „fény” tő származékainak ismétlésével húzza alá. A fényként megjelenő isteni kegyelem által „átistenült”, tiszta és szentéletű szerzetes, mint égi ember – földi angyal, nem más, mint Isten „élő ikonja”, azaz szent, de mégis korának tevékeny személyisége.

Szergij nem volt gondolkodó, sem vallástudós, sem prédikátor, hanem elsősorban kivételes erkölcsi tisztaságú ember. Ilyennek láttatja az 1420-as években arany, ezüst és selyemfonállal atlaszselyemre hímezett szemfedője is, mely teljes alakban ábrázolja Szergijt. Ruhája egyszerű, minden díszről megfosztott. Arca individuálisan ábrázolt, tekintete komoly, de jósággal teli, tiszta és nyílt.

Életében megtestesül a földi erő erénye, mely égi célok felé tör. Szemében a Szentháromság az egység és egyetértés jelképe volt, ahol a szeretet és „jó cselekedet” a személyiség szellemének fényhozó és harmonikus megjelenése.⁶ Szergij emberségének eme lényegét törekedett Jepifanyij kifejezésre juttatni a legendában, megfelelően összeválogatott szavak segítségével, és ezt festette meg Rubljov – a festészet eszközeivel, a szellemi világ újfajta látásmódjával – Szentháromság ikonján.

Az ikont Rubljov „Szergij atya dicsőítésére” festette, de nem életiratának illusztrációjaként, hanem a teljes, nem széttagolt élet és az egylényegűség szimbólumaként. Isten megismerhetetlen lényege, – ahogy az ikonból áradó fény és harmónia bizonyítja, – az ember számára mégis megnyilatkozik Isten nem-teremtett energi-

ában, mely nem más, mint a kegyelem, azaz a Szentlélek működése.

Rubljov a három angyal szótlán párbeszédében a mozdulatokkal és a tekintetekkel jelzi ezt az Atyától kiinduló, a Fiú önfeláldozása által a Lélekben az emberhez jutó üdvözítő közös működést, mely a Lélekben a Fiú által az Atyához vezet vissza. A középső angyal (a Fiú) a kehelyre, és ezen túl a jobboldali angyalra (a Szentlélekre) mutat.⁷ Annál is inkább, mert a középső angyalnak (ahogy a restaurálások feltárták) eredetileg csak a mutatoujja volt nyiva.⁸ A baloldali angyal (az Atya) megáldja a jobboldalit, aki engedelmesen fejet hajtva jobb kezét az asztalra helyezi, jelezve küldetése elfogadását. A jobboldali és a középső angyal fejét a baloldali felé hajtja, aki a jobboldalra tekint, a Szentlélek alakjára irányítva a figyelmet. Mégis ő a legalázatosabb a három alak közül. Az ikon végtelenül letisztult formában az Istenség egylényegűségén és közös működésén belül a Szentlélek személyének küldetését mutatja be, aki a Fiú önfeláldozásával jött el az Atyától, és vissza is vezet hozzá.

Rubljov a körre épülő ábrázolásba belesűríti, hogy az Istenség hármasságának megnyilvánulása egyetlen közös energiával rendelkezik, és az egész isteni tevékenység szükségszerűen az Atya, a Fiú és a Szentlélek együttes működése, egylényegűségük alapján. Az egylényegűség nem szünteti meg az Istenségben a személyes elemet, hanem a személyek közötti kölcsönös áthatásra épül. Megőrzi a személyes identitásukat, de mégsem az Istenség „részei”. Az Istenség hármassága magába foglalja a Jóság, Szeretet, Gondviselés, Bölcsesség, Fenség egységét, és e tulajdonságok az Istenség mindegyik személyéhez tartoznak, mint megoszthatatlan isteni lényeg.

A három angyal egymást feltételező működése és elválaszthatatlan egysége több, mint a keresztény világnézet megtestesülése. Világrendező elv is egyben, melyben a Jóság, Szeretet, Gondviselés, Bölcsesség, Fenség által egyensúlyra jutott világ harmóniája tükröződik. Ezért emlékeztet a három angyal Szergij eszmei örökségére. Radonyeysi Szent Szergij életében ezt az egylényegű teljességet, s benne a Szentlélek, azaz az isteni kegyelem állandó jelenlétét és fényhozó működését látjuk megtestesülni.

Jepifanyij is sokat gondolkodhatott a Szentháromságról, hiszen Szergij, az Isten által „kiválasztott edény”, a „Szentháromság lakhelye és szolgálója”. Ábrázolásában kozmikus jelentőséget tulajdonít a hármasságnak, mivel Ő is, mint Szergij, a Szentháromságot a világmindenség törvényének tekinti. A legendában így ír: „... a hármasság minden más számnál nagyobb tiszteletben áll. Hiszen mindenütt a hármasság minden jónak az eredője és alkalom a háromszori feldicsőítésre” (E: 272. o.). Ezért Jepifanyij alkotó módszerének alapvető stilisztikai fogása a háromszori kifejtés, a triáda. A hármasság, mint alkotó módszer sok variációt rejt magában az „ékes szófűzés” stilisztikai fogásaként, mint ahogy példák sorából már láthattuk.

Jepifanyij ábrázoló módszerének ez a fogása három azonos jelentésű szó együttesét jelenti.⁹ Bármely mondatrészhez kapcsolódhatnak, de maga a három szó mindig azonos mondatrészhez tartozik. A mondatrész megváltozása új hármasság sor kezdetét jelzi. A triáda kulcsszavait Jepifanyij többször kiterjeszti az azokat pontosító jelzők-

kel. Ennek során a harmadik tagot gyakran elkülöníti köztöszóval, valamilyen pontosító kiegészítéssel, vagy egy jellemző szóval, ezzel is a triáda határát jelezve.

Ezt a hármas periódust tehát az utolsó tag kibővítése is zárhatja. Előfordul az is, hogy épp az utolsó, a triádát záró tag kiterjesztése hiányzik. Tehát a hármas periódusok végét valamilyen módon, egyfajta kadenciaként, mindig hangsúlyozza a szerző.

E hármas periódusok építkezése többféle lehet. Fokozást rejtő sorozat, vagy keretszerű, amikor a harmadik tag, a gondolat pontosítása és gazdagítása miatt visszakapcsol az elsőhöz.

Nagyon érdekes, ahogy Jepifanyij bekapcsolja triádaiba a tradicionális páros kapcsolatokat. Mind a szinonimikus, mind az ellentétes párok szimbolikus jelentés hordozói, melyeket a harmadik, stilsztikailag semleges, vagy logikailag elvonatkoztató záró tag bevitelével szélesebb kontextusba helyez.

Ennek során a kiindulási szinonimikus páros szókapcsolatokat egy belső fokozást rejtő sorra alakítja, mely a konkrétól az általános, elvont felé, vagy fordítva, az általánostól, abszolúttól a konkrét ábrázolás felé halad, az író céljainak megfelelően, melynek során minden egyes tag jelentése kiegészül a következőével.

Az ellentétes tradicionális szópárokat pedig a tézis-antitézis-szintézis útján bővíti a harmadik taggal.

Jepifanyij több triádából újabb – legtöbbször ismét hármas – sorozatot is alkot. Összefűzésüknek végtelen variációját adja. Egyik módja, amikor az egyik kulcsszót átviszi a következő hármas periódusba.

A triádák nagyobb léptékű újabb triádvá vagy hosszabb sorozattá fűzésekor Jepifanyij számára fontos bármely formális vonás, az egybecsengő töismételesektől a ritmikusságig, mely az ábrázoltak elmélyítését segíti elő.

Jepifanyij alkotó módszerének ez a fogása, a hármas építkezés különböző variációi tehát különös figyelmet érdemelnek. Nemcsak stilsztikai, hanem mély teológiai értelme is van. A három szent szám, a megkettőződés meghaladását és teljességre jutását jeleni, mely a Szent-

háromság képében Szergij életének és az egységnek a példázata. Bár a nyelvvel igazán nem könnyű ezt a nyugvóra jutó világlátást kifejezni, az „ékes szófűzés” stílusa ezen alapvető törvényszerűségeknek érvényes nyelvi formát teremtett.

A legenda és az ikon is azt az egyensúlyra jutó világrendező erejű teljességet tükrözi, amely mind emberi, mind világméretekben a legmélyebben őrzött mintákban, az egyben újrászülető három szimbólumában tükröződik. Ezeket a mintákat őrzik a kánonok. Szergij kanonikus formán alapuló életirata vallási telítettségén, irodalmi és esztétikai értékén túl azt a belső harmóniára jutó teljes életet, mint modellt mutatja meg kora és a ma emberének, amely az ortodoxia lelkiségében gyökerezik. Az égi ember – földi angyal látszólagos ellentétében az az egység tárul fel, melyet a Szentháromság ikon csodálatos harmóniája is sugároz.

Nagy Erzsébet
főiskolai docens
(Szeged)

Irodalom

1. Meyendorff, St. Grégoire Palams et la mystique orthodox, Paris, 1959. 195–197. o. – 2. Erzsébet Nagy, a XIV–XV. századi orosz irodalom új stílusa, az „ékes szófűzés”, Szeged, Tudományos Közlemények, 1986. 131–137. o. – 3. Яблонский, Пахомий Серб и его агиографические писания, СПб., 1871. 99–100. o. – 4. Az „E” másolat idézetei: Памятники литературы Древней Руси, XIV–середины XV века, Москва, „Художественная литература”, 1981. – 5. Az „A” és „B” másolat példái: Тихонравов, Н., Древние жития преподобного Сергия Радонежского, Москва, 1892. – 6. Pável Florenszkij: Az ikonosztáz, Budapest, 1988. 44. o. – 7. Gabriel Bunge. A Szentháromság-ikon, Nyíregyháza, 1994. 95. o. – 8. L. Müller, Die Dreifaltigkeitsikone des Andréj Rubljov, München, 1990. 67. o. – 9. В. В. Колесов, Древнерусский литературный язык, Ленинград, „Издательство Ленинградского Университета”, 1989. 189–215. o.

Ernest Renan, a XIX. század polihisztora

Ernest Renan munkásságát nehéz egy irányból megközelítenünk. Művei alapján nevezhetjük történésznek, filológusnak, orientalistának, filozófusnak, vallástörténésznek vagy szépiroónak. Széleskörű műveltségét még azoknak is el kellett ismerniük, akik műveinek tartalmával, célkitűzésével nem értettek egyet. Itt a renani életművet úgy szeretném röviden bemutatni, hogy a hangsúlyt a vallástörténeti munkásságára és azon belül a Szentírás-kritikára helyezem.

Ernest Renan életműve Henriette Psichari kiadásában tíz kötetnyi terjedelmű. Most csupán néhány nagyobb csoportot szeretnék bemutatni, a teljesség igénye nélkül.

1. Vallástörténeti művek

Első helyen a legnagyobb hatást kiváltott, legismertebb művével, a *Jézus életével* kell kezdenünk. Ez egyben *A kereszténység eredetének története* első kötete, 1863-ban jelent. A további kötetek:

- *Az apostolok* (1866)

- *Szent Pál* (1869)
 - *Antikrisztus* (1873)
 - *Az evangéliumok és a második keresztény nemzedék* (1877)
 - *A keresztény egyház* (1879)
 - *Marcus Aurelius és az antik világ vége* (1881)
- Egyéb vallástörténeti tárgyú művei:

- *Izrael népének története* (5 kötet, 1887–1893)

Ezen kívül két kötetben jelennek meg rövidebb vallástörténeti írásai.¹

2. Filológiai, nyelvészeti jellegű munkák:

- *Corpus inscriptiorum semiticarum*, a sémi feliratok gyűjteménye. Napjainkban az 55. kötetnél tart a kiadás. Renan munkásságából többen ezt tartják a leginkább időtálló, a mai napig is használható műnek.
- *A sémi nyelvek átfogó története és összehasonlító rendszere* (1859)

- *A nyelv eredetéről* (1848)
- Fordítások és szövegkiadások, pl. a *Prédikátor* könyvéé.
- 3. Filozófiai és filozófiatörténeti művek:
 - *Averroes és az averroizmus* (1852)
 - *A tudomány jövője* (1888-ban jelenik meg, bár már 1848-ban elkészült)
 - *Erkölcstani és kritikai tanulmányok* (1859)
 - Filozófiai drámái, pl.: *Kalibán*, *A Vihar folytatása*

A *Jézus élete* című műve egy esztendő leforgása alatt ismertté tette nevét a köztudatban. Már az első kiadás megjelenési évében, 1863-ban számtalan reakció érkezik rá: kritikával illetik plébánosok, teológusok és püspökök ítélik el pásztorleveleikben. A mű csak az első kötete a *Kereszténység eredetének története* című sorozatnak, és Renan hozzáállása a valláshoz, az ősegyházzal kapcsolatos kérdésekhez a sorozat többi kötetében sem változik meg alapvetően. A különbség csupán annyi, hogy míg a *Jézus életében* egy sajátos, műfaji keveredést láthatunk, addig a többi kötetben jobban elkülönülnek egymástól a filológiai, a történelmi-vallástörténeti és a leíró részek.

Renan a történelmet három szakaszra osztja fel: az első kor vallásos, de nem tudományos, a második tudományos, ám vallástalan; a harmadik kor, a szintézis kora egyszerre vallásos és tudományos is lesz. E három szakaszból az első érdeklí legjobban. De Renan általában is vonzza az eredet tanulmányozása: nemcsak a kereszténység, hanem más vallások, jelenségek eredetének történetével is foglalkozik, ha nem is ugyanilyen mélységben és terjedelemben. Ír például a nyelv eredetéről, a *Kereszténység eredetének történetében* foglalkozik más vallások, azok szent könyvei és egyes katolikus szerzetesrendek eredetével is.

Renan magát nem teológusnak, hanem történetírónak nevezi.² Elismeri, hogy az ő munkája két előző kutatási fázison alapul: az ortodox teológusok felkutatták és összeállították a szent szövegeket, a kritikát pedig elvégezték a szabadelvű teológusok. A harmadik fázis a történetíróé. A történetíró első feladata – írja Renan – a vizsgálandó esemény történelmi hátterét felvázolni.³ Itt látszik világosan a teológusétől különböző hozzáállás: a történetíró egy jelenséget kutat, hogy azt a világtörténelem folyamába illessze. A teológus viszont bizonyítani – a szabadelvű esetleg cáfolni – szeretne egy dogmát, tanítást. Az ortodox teológus kalitkába zárt madár Renan szemében, de még a szabadelvűt is olyan madárhoz hasonlítja, amelynek néhány szárnyotlót lenyesték. Renan tehát a dogmatikai viták, a teológusok szintje felett állónak érzi magát. Jézust szinté nem tartja dogmaalapítónak.

A kereszténység eredetét Renan szerint kizárólag tisztán laikus, világi hozzáállással lehet eredményesen vizsgálni.⁴ Azt, hogy a kereszténység, illetve bármely más politikai vagy vallási jelenség tanulmányozása mennyire különleges módszereket, hozzáállást igényel, így fogalmazza meg Renan: „Valamely nagy, akár vallási, akár politikai alakulás különböző korszakait merőben különböző módszerekkel kell tárgyalni. Az eredetek kutatása philosophiai elmét kíván, élénk intuitiót arra nézve, ami bizonyos, valószínű, vagy hihető, mély érzéket az élet és átalakulásai iránt, sajátos művészetet a rendelkezésre álló szövegekből kivonni mindazt, ami megnyilvánítást magukban foglalnak oly pszichológiai

állapotok felől, melyek nagyon távol esnek tőlünk. Valamely már teljes intézménynek, aminő a kereszténység a III. században és még inkább a következő századokban, történelméhez majdnem elegendő egy Tillemont ítélőképesség és alapos tanultsága”.⁵

Renan és a vallás

Ernest Renan nem keresztyén tudós. Katolikus papi tanulmányokba kezd, de soha nem lép egyházi pályára. A keresztyénséget úgy tekinti és úgy vizsgálja, mint a vallások közül egyet. Mint láttuk, ősegyház, a keresztyénség kialakulása sem teológiai szempontból érdeklí, hanem mint történelmi esemény. Nem utasítja el azonban sem Isten létét, sem a vallás szükségességét, sőt, el-lene van a túlzott racionalizmusnak: „De jaj az értelemnek is, ha egyszer elfojtja majd a hitet!”⁶ Úgy véli, hogy a vallásos igényt a természet táplálta az emberbe, és ezt elfojtani nem szabad.⁷ Ennek elfogadása nem jelenti azonban azt, hogy ne kísérelné meg a csodák racionális interpretációját, ahogy később látni fogjuk.

A vallásra Renan a következő definíciót adja: „A vallás nem népies tévedés; a vallás nagy, ösztönös igazság, ahogy a nép ezt megpillantotta és kifejezte.”⁸ Mivel a vallás népi eredetű, sikere nem a „bizonyítékoktól”, hanem attól függ, hogy mennyire szól a nép szívéhez. A vallási szimbólumok, formák, keretek állandóan változnak, de a tökéletes emberiséget hibás dolog vallás nélkül elképzelni.⁹ Az emberiség tökéletesedése szerinte éppen a vallás erősödését vonja maga után: „Képzelnünk el egy, a mienknél tízszerre különb emberiséget; ez az emberiség végtelenül vallásosabb lenne.”¹⁰ Ez az általa elképzelt vallás azonban nem rokon a kinyilatkoztatott vallásokkal, hiszen Renan nem fogadja el az isteni kinyilatkoztatást. A vallás inkább egyfajta lehetőség, hogy az ember meg-élje karitatív vágyait.

Renan hisz az erkölcsös és erényes emberiség egyszer majd elégtételt kap, hogy eljön a nap, amikor a becsületlen szegény ember ítélkezik a világ fölött, s hogy azon a napon Jézus eszményi alakja megszégyeníti a léha embert, aki nem hitt az erényben, az önző embert, aki nem tudott fölemelkedni hozzá.”¹¹ A vallás feladata ezek szerint az embert önzőségéből kiemelni egy fejlett, erkölcsi szintre. Ehhez pedig nincs szükség papokra, dogmákra, szertartásokra, csak az erkölcsi tanítások megfogadására. Mariette Soman szerint ezen a szinten már összemosisodik az emberi és az isteni szféra.¹²

Renan többre értékeli a legeggyűbb ember szívéből fakadó hitét, mint a materialisták végesről és végtelenről szóló magyarázatait – az előbbi többet tud a dolgok valóságáról.¹³ Elismeréssel szól a jézusi vallásról: „Volt akkor néhány hónap, talán egy év, amikor Isten valóban a földön lakozott. ...A Paradicsom csakugyan leszállt volna a földre, ha az ifjú Mester eszméi nem haladták volna meg olyan nagyon az átlagos jósnak azt a szintjét, amely fölé mindeddig senki sem tudta emelni az emberi fajt.”¹⁴ Bár az evangéliumi tanítást Renan nem tartja eredetinek,¹⁵ az szerinte „mégis az emberi tudat legmagasabb rendű alkotása.”¹⁶ Jézus a „lelki békeség igazi megteremtője”, aki „megalapította azt a felsőbbrendű spiritualizmus, mely századokon át örömmel töl-

tötte el a lelkeket siralomvölgyünkben.” Megteremtette a szertartások, templomok, papok nélküli tiszta vallást.¹⁷ Ezért Jézust sohasem fogják meghaladni.¹⁸

A renani módszer

Tudományos alapok

Renan Szentírás-olvasata saját meghatározása szerint kizárólag tudományos alapokon nyugszik. Mint tudós, Renan nem engedheti meg magának, hogy elfogadja a csodák létét – vallásfilozófiájának alaptétele, hogy csodák nincsenek. Az állítólagos csodák olyan szemtanúk jelenlétében zajlottak le, akik azt helyesen megítélni nem tudták.¹⁹ A csoda, vagyis az Istenség különleges beavatkozása, akár egy eseményről, akár egy könyv szerkesztéséről van szó, számára nincs bizonyítva.²⁰ Ezért úgy véli, hogy nem a kritikus feladata a csoda létét cáfolni, hanem az abban hívőnek kell a csodás jelenségek valós voltát bizonyítani. Addig, amíg ez meg nem történik, számára ez a felfogás lehet a szövegmagyarázat alapja. Ha a csoda mégis létezik, a renani munka semmis: „Ha a csodában van valami realitás, könyvem tévedések halmaza.” – írja a Jézus életében.²¹

A csodákat alapvetően két féle módon kezeli Renan.²² Az első esetben szerinte valamely valós jelenségnek tulajdonítottak természetfeletti magyarázatot a hívők. Ebbe a csoportba tartoznak a gyógyítási csodák. Renan szerint a beteghez való szelíd közeledés, a gyógyulásról való biztosítás döntő hatással lehet.²³ A pütkösi Lélek-keresztység története – véli Renan – érzéki csalódáson alapult, melyben egy villámcsapás is szerepet játszhatott.²⁴ A másik esetben Renan nem tud megnevezni olyan természeti jelenséget, vagy valóseseményt, mely a hozzá nem értő vagy hiszékeny szemtanúk számára csodává vált. Így ahhoz a megállapításhoz kénytelen folyamodni, hogy ezt a csoportot az olyan csodák alkotják, amelyeknek semmi alapjuk nincs. Ide sorolható a feltámadás, ahol Renan nem zárja ki a holttest ellopását sem.²⁵ A jézusi feltámadás eszméjét Renan szerint a keresztyén közösség teremtette meg,²⁶ ő maga sohasem beszélt testi feltámadásról.²⁷ Jézus jelenései halála után szintén ilyen csodák (pl. az Emmausba igyekvő tanítványok találkozása Jézussal).²⁸ Számos csodás gyógyításról szóló történetet a néphiedelemnek tulajdonít Renan.²⁹

A források

Azért, hogy a keresztyénség eredetének történelmi hátterét hüen feltárja, Ernest Renan az összes lehetséges forrást számba veszi. Az írott források természetesen a keresztyénség születéséről, első időszakáról szóló műveket jelentik. Ide tartozik:

- Maga a Szentírás
- Az apokrifek
- Az Egyházatyák művei
- Történetírói művek
- A Talmud³⁰

A *Keresztyénség eredetének története* első öt kötete az adott korra vonatkozó dokumentumok vizsgálatával kezdődik (az utolsó két kötet az egyháznak már olyan kialakult formájával foglalkozik, amely már világosan nyomon követhető, a keresztyénség ismertsége folytán sokkal több a külső, független beszámoló).³¹ A bevezetésekén kívül a *Keresztyénség eredetének története* min-

den kötetében található olyan fejezetek, melyeket valamely dokumentum, újszövetségi könyv vizsgálatának szentel. Ezek közül a Jézus életének 13. kiadásában szereplő, János evangéliumáról szóló függelék talán a legalaposabban munka. Az apokrifeknek mint forrásnak természetesen nagyobb teret szentel, mint a teológusok.³² Az apokrif könyvek sorát a Szentírás rovására növeli: ide sorolja a Tituszhoz írt levelet, a Timóteushoz írt két levelet és Péter második levelének egy részét.³³ Renannál egy újszövetségi irat nem azért apokrif, mert a benne leírtak nem egyeznek meg az egyház által hivatalosan tanítottakkal, illetve a többi könyv mondanivalójával, hanem mert más a szerzője, mint akinek nevét viseli. De ez sem lényeges, hiszen ha sikerül behatárolni az irat keletkezésének idejét, fontos információknak juthatunk birtokába az adott korról, eseményről. Egyes apokrifeknek külön fejezetet szentel: pl. Judit könyve, apokrif evangéliumok, cselekedetek és apokalipszisek.

A történetírók közül Philont sokra becsüli, mint a Jézus korabeli vallási eszmék tolmácsolóját.³⁴ Josephus Flaviust már több kritikával kezeli, mivel elsősorban a görög-római világhoz szól, és mert későbbi keresztyén kiigazítások látszanak a lényeges részekben.³⁵ (Ilyen utólagos betoldás például a következő mondat: „Ebben az időben élt Jézus, ez a bölcs ember, ha ugyan szabad őt embernek neveznünk.”)

A nem bibliai zsidó irodalomból az apokrifek mellett főleg a Talmudot és azon belül a Pirke Abotot használja fel. Mindkettő a jézusi kor zsidó filozófiai irányzatainak bemutatásában játszik nagy szerepet.

A forráskritika eszközei:

- Megfigyelései a jézusi kor és a XIX. században ki-fejlődő vallásokról, és általában a vallásokról és egyes rendekről.
- Személyes úti élményei
- Régészeti leletek
- Irodalmi párhuzamok

Vallási párhuzamok

Az ókori vallások közül a buddhizmust, a hinduizmust, a párszizmust és az iszlámot használja fel összehasonlításként. Mikor ő a keresztyénség eredetének megírásába kezd, a Védákat és a Koránt már kritikusan kezelik a velük foglalkozók.³⁶

A buddhizmushoz hasonlóan eredetileg a keresztyénség is a szegényebb rétegekhez szólt, – ez az, amit Renan annyira sokra értékel – és csak később fogadta be a gazdagokat.³⁷ A buddhista Sakya Muni életrajzok keletkezésüket tekintve hasonlítanak az evangéliumokhoz: szentencia- és példabeszéd-gyűjtemények, néhány utalással a keletkezés helyére és idejére. Az északi buddhizmusban ezekből fejlődtek ki az Evangéliumokhoz hasonló életrajzok.³⁸ A jézusi élettörténetet – Renan elképzelése szerint – Buddhához hasonlóan azért írták meg, hogy egy már előzőleg elképzelt sémának feleljenek meg.³⁹ Mindkét vallás hasonló propagandát tudott folytatni, még a szituáció is hasonló, amelyben e két vallás keletkezett: szemben a steril, térítésre képtelen brahmanizmussal és talmudizmussal olyan naivsággal, pedantizmussal nélkül fogalmazták meg paraboláikat, hogy az az egész világ által elfogadható lett.⁴⁰ Viszont a buddhista párhuzamok ellenére sem beszél buddhista hatásról.⁴¹ A keresztyénségben Renan a zsidó haggada diadalát

látja.⁴² A keresztyén irodalom csúcását pedig az evangéliumok jelentik számára: ha csak a páli levelek maradtak volna fenn, úgy véli, nem lenne számottevő hatásuk.⁴³

A Védáknál, a Koránnál, a Biblia bizonyos részeinél a szóbeliség jóval megelőzte az írásbeliséget⁴⁴ úgy, hogy a szöveg nem változott meg jelentősen és a vallásalapítók szavai, parabolái az általuk megadott szellemben bővültek.⁴⁵

Szerepel a XIX. századi iszlám is: az algíri muzulmánok sorsát hasonlítja össze a Róma által megszállt zsidókéval.⁴⁶

A párszizmus még több szerepet kap az összehasonlító vallástörténeti vizsgálódásokban, hiszen a hellénizmussal és a judaizmussal együtt hatott a keresztyénségre.⁴⁷ A próféták ezer éves uralmáról szóló tanítás is perzsa eredetű.⁴⁸ A XIX. sz.-i vallások közül a mormon⁴⁹ és a baha'i vallást építi be művébe, nem a hitbeli hasonlóság, hanem a keletkezés körülményei vagy a hívekre tett hatás alapján. Renan kiemel olyan részeket a babizmus történetéből, melyek mintha az evangéliumokat utánoznák.⁵⁰

Irodalmi párhuzamok

Nem csak vallásos iratok szolgáltathatnak analógiát a keresztyén iratok keletkezéséhez. Szókratész élete Platon és Xenophon írásaiból ismert; Renan a xenophoni írásokat szinoptikus evangéliumoknak, a platóni dialógusokat a János evangéliumának felelteti meg. A homéroszi eposzokra pedig ugyanúgy hosszú szóbeli kezdőszakasz a jellemző,⁵¹ akár csak a Bibliára, a Védákra és a Koránra.

Régészet, utazás

A régészeti leletek és úti élmények szintén segítenek a keresztyénség keletkezésének körülményeit feltárni. Renan maga is végzett régészeti kutatásokat.⁵² Úti élmények alkotják a leíró részek alapját, maga a Jézus élete is ilyen hatásra keletkezett.⁵³ Renan a szentföldi tájat ötödik evangéliumnak nevezi: „A hajdani Fönícia feltárásán dolgozó tudományos expedíció során, melyet 1860-ban és 1861-ben vezettem, Galilea határán dolgoztam, s többször is utazásokat tettem ezen a vidéken. Keresztülkaszal bejártam az evangéliumi tartományt; eljutottam Jeruzsálembe, Hebronba, Samáriába; Jézus történetének jóformán minden jelentő helységében megfordultam. Ez a történet, amely távolról nézve, mintha csak egy irreális világ felhői között lebegne, ily módon testet öltött, oly szilárdra vált, hogy maga is elcsodálkoztam. A szövegek és helyszínek döbbenetes összhangja, az evangéliumi eszmény csodálatos harmóniája a keretként szolgáló tájjal úgy hatott rám, mint a kinyilatkoztatás. Egy ötödik evangélium tárult a szemem elé, mely megrongálódott ugyan, de olvasható még, s ettől kezdve Máté és Márk elbeszéléseiben én már nem egy elvont lényt láttam, akiről akár azt mondhatnánk, hogy nem is létezett soha, hanem egy csodálatos emberi alakot, amint él, mozog. ... ennek eredménye ez a könyv.”⁵⁴

Az úti élmények belekertülnek a csodákról szóló fejezetbe. Keleten – Renan szerint – könnyen elterjed az emberről, hogy orvos vagy varázsló, anélkül, hogy különösebb okot adott volna rá.⁵⁵ Keleti sajátosság az is, hogy örültnek nevezik a kissé hóbortos, néhány szelíd szóval meggyógyítható embert.

A renani célkitűzés – az objektivitás határai

Renan saját céljának mindössze a történetírói pártatlanságot tartja.⁵⁶ Mivel minden vizsgálendő dokumen-

tum értéke viszonylagos.⁵⁷ a történetíró minden lehetséges forrást felhasznál.

A tudományosság Renannál korántsem jelent száraz, élvezhetetlen stílust, a történetíró szerinte művészetre és igazságra törekszik.⁵⁸ Ami az igazságot illeti, Renan többször leszögezi, hogy a keresztyénség születésének nem lehet minden részletét teljesen pontosan látni: „E távoli korszakokra nézve az ember ritkán juthat el odáig, hogy pontosan megmondja, miként történtek a dolgok, de néha sikerül képet alkotni a különféle módokról, ahogy történhettek, és ez sokat jelent.”⁵⁹ (Pl. amikor úgy véli, hogy Lukács a szerzője a nevet viselő evangéliumnak, szinte szabadkozik, mivel szerinte ilyen kérdésekben nem szabad bizonyosság igényével fellépni.)⁶⁰

Ugyanakkor miután felvázolta azt, ami biztos, Renan feljogosítva érzi magát, hogy a részleteket úgy írja meg, ahogy szerinte megtörténtek. Ezt veti szemére Georges Pholien, mert ő ezt már regényírói módszernek tartja.⁶¹

Renan valóban több eszközzel gondoskodik arról, hogy stílusa élvezetes legyen. Számátalan kultúrtörténeti ismeretet közöl az olvasóval: munkáit leginkább a tudományos-ismeretterjesztő irodalomhoz lehetne hasonlítani. Bemutatja a keleti, zsidó, görög és római gondolkodásmódot, ideértve a vallási és a profán szférát is. Több olyan fejezet van, amelyben nem is használ fel egyházi irodalmat. (Ilyen például a Róma égéséről szóló fejezet az Antikrisztusban, e részben főleg Suetoniusra támaszkodik.) A korkép a renani szemlélet szerint teljes kell legyen – ehhez nyújtanak segítséget – az íróknak és az olvasónak is – az ilyen fejezetek és részek.

Sőt: nemegyszer van az olvasónak az az érzése, hogy Renan a többkötetes, folytatásos regényekhez hasonlóan szerkeszti meg egyháztörténeti tanulmányait: gyakran a következő részre marad a legizgalmasabb rész tárgyalása. Így kerül például a feltámadás tárgyalása az Apostolok című kötetbe. Szimbolikus értelme is van egy ilyen felosztásnak: míg a keresztyén ember számára a kereszthalál nem jelenti Jézus tevékenységének végét, hiszen követi azt a harmadnapi feltámasztása, addig Renannál Jézus szereplése halálával fejeződik be. A feltámadás történelmi voltát Renan tagadja, úgy gondolja, hogy csupán a tanítványok szerették volna, hogy így történjen, és így végül maguk is elhitték. Ez azonban már nem a jézusi korhoz tartozik, hanem az apostolok korához, akik nem tudtak felnőni mesterükhöz.

Összegzés

A renani újszövetség-kritika tudományosságát, objektivitását nem a mai mércével kell mérni. Renan gyakran maga is bevallja, hogy egyes részeket nem lát tisztán, találgatásokra, feltételezésekre épít. Am korának kritikussai nem is ezért támadták.

Renan stílusát az teszi élvezetessé, hogy bepillantást nyerhetünk abba a széleskörű szellemi háttérbe, melyre támaszkodik. A legapróbb részletekbe is – mint például a fenevad számának értelmezései – beavatja az olvasót.⁶² Sokkal többet nyújt az események egyszerű leírásánál: képet kaphatunk a kor életkörülményeiről, a vallási, filozófiai irányzatokról. Mindezt Renan tudományos igénnyel teszi, de nem kizárólag szakembereknek. Könyvét bárki élvezettel forgathatta, koncepcióját a leg-

egyszerűbb ember is könnyen megérthette (talán ezért is láttak benne olyan nagy veszélyt bírálói, korának ortodox teológusai). A renani újszövetség-olvasat egyediségét a tudományos igény, a művészi megfogalmazás, stílus, a komparatizmus összessége jelenti.

Ernest Renan híre, művei hamar eljutottak Magyarországra, s 1859-ben a Magyar Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagjává is választották. Legismertebb és legnagyobb hatást kiváltó műve, a Jézus élete 1863-ban jelenik meg: magyar fordítása pedig már 1864-ben.

Toókos Péter
ref. vallástanár
(Szeged)

Jegyzetek

1. *Etudes d'histoire religieuse* és *Nouvelle études d'histoire religieuse*. Renan műveinek magyar fordítására – a Jézus életén kívül – csak akkor hivatkozom, ha az idézet ezt szükségesé teszi. Minden egyéb esetben, így a tanulmányok esetében is a francia szöveget használom. – 2. Renan: *Jézus élete*, Európa, Budapest, 1991, 12. A továbbiakban e műre a J. é. rövidítéssel utalok. – 3. J. é. 21. Renan még botanikai kérdéseknek is utánanéz: J. é. 16. – 4. J. é. 12. – 5. Renan, Ernest: *Marcus Aurelius és az antik világ vége*. Budapest, é.n. VI-VII. – 6. J. é. 28. – 7. J. é. 28–29. – 8. Renan: *Les apôtres*, Paris, 1867, 311. A továbbiakban e műre *Les ap.* rövidítéssel utalok. – 9. *Les ap.* 310–311. – 10. Renan: *Az apostolok*, 1883, 258. – 11. J. é. 236. – 12. Soman, Mariette: *La formation philosophique d' Ernest Renan jusqu' à l' Avenir de la science*, Paris, 1914. 103. – 13. J. é. 29. – 14. J. é. 128–129. – 15. Renan úgy véli,

hogy „az evangéliumi erkölcs önmagában véve kevésbé eredeti, hiszen teljes egészében összeállíthatnánk a korábbi axiómákból”. – 16. J. é. 131. – 17. J. é. 260. – 18. J. é. 378. – 19. J. é. – 20. J. é. 9. – 21. J. é. 8. – 22 J. é. 21. – 23. J. é. 244. – 24. J. é. 19–20. – 25. *Les ap.* 34. – 26. *Les ap.* 4–5. – 27. *Les ap.* 1. – 28. *Les ap.* 15–17. – 29. J. é. 243. – 30. A jézusi koról szóló legfontosabb dokumentumokat Renan a következő sorrendben nevezi meg: 1. az evangéliumok és az Újszövetség iratai 2. az Ószövetségi apokrifek 3. Philón munkái 4. Josephus Flavius munkái 5. a Talmud (J. é. 34.) – 31. *A keresztény egyház előszavában* hivatkozik a megfelelő dokumentumok már elvégzett vizsgálatára. – 32. Egyes igehelyek magyarázatánál kizárólag apokrif könyvekre támaszkodik pl. a Jakab levél magyarázatánál (Szent Pál 198.) – 33. Renan, Ernest: Szent Pál, Budapest, é.m. IX. és *L'Eglise chrétienne* in: Psichari, Henriette: *Oeuvres complètes de Ernest Renan*, tome V. Paris, 1952. – 34. J. é. 35. – 35. J. é. 35. – 36. J. é. 10. – 37. J. é. 194. – 38. Renan, Ernest: *Les Évangiles* in: Psichari, Henriette: *Oeuvres complètes de Ernest Renan*, tome V. Paris, 1952, 81. A továbbiakban e műre *Les Ev.* rövidítéssel utalok. – 39. *Les Ev.* 86. – 40. *Les Ev.* 93–94. – 41. J. é. 185. – 42. *Les Ev.* 93. – 43. *Les Ev.* 94. – 44. J. é. 38. és *Les Ev.* 91. – 45. *Les Ev.* 154. – 46. *Az Antikrisztus*, 159. – 47. J. é. 71. – 48. J. é. 106. – 49. J. é. 22. – 50. *Les ev.* 86. – 51. J. é. 38. – 52. J. é. 70. – 53. J. é. 70. – 54. J. é. 70. – 55. J. é. 246. – 56. J. é. 12. – 57. J. é. 10. – 58. J. é. 12. – 59. *Az evangéliumok*. Budapest, é.n. VII. – 60. *Les Ev.* 186–187. – 61. Pholien, Georges: *Les deux „Vie de Jésus” de Renan*, 1983 Paris p 14. – 62. קטר נרון mint a Νέπων Καισαρ héber átírása 666-os számértékű Renan kitér a hibás olvasatokra és a 616 értékű קטר נרו változatra, ami a latin Nero Ceasar megfelelője.

Az imádságról

(Gondolatok az imádság-tanhoz¹)

„Mielőtt imádkozni ment volna (nevezetesen az imaházba) Rabbi Uri minden reggel (mint aki végső útjára indul) intézkedett a házáról és elbúcsúzott a feleségétől és gyermekeitől.”² Rabbi Uri számára az imádság utazás egy másik világba, az Istenhez. Az imádságot nem tudja egyszerűen az életébe integrálni, azt mintegy tárgyasítani, aminek többé vagy kevésbé odaszenteli magát. Rabbi Uri ismeri az imádság komolyságát.

„A Kobrynból való Rabbi Mose így tanított: Amikor egyetlen szót is szólsz az Istenről, vidd bele az egész testedet a szóba. Egy hallgatója megkérdezte: Hogyan lehetséges az, hogy a nagy ember egy kicsi szóba beférjen? Aki nagyobbak tartja magát a szónál – felelte a caddik –, azokról mi nem beszélünk.”³ A Kobrynból való Rabbi Mosenak is az imádság nem csak függeléke az életnek, hanem a szokásos viszonyt éppenséggel megfordítva: nem az imádság kelléke az életnek, hanem az élet alkotó része az imádságnak.

Ezzel a két kis haszid történettel akartam témáink jelentőségére a figyelmet ráirányítani. Az most nem témánk, ami a gyülekezet és az egyén keresztyéni egzisztenciája határterületéhez tartozik. Az istentisztelet mindenkor imádsággal kezdődik és fejeződik be, és közben legalább két imádság tartozik a szokásos lefolyásához. A személyes hitben is az imádság fontos szerepet játszik, ami nem jelenti, hogy ez a szerep mindig problémamentes.

Ma mindenekelőtt az imádságot dogmatikai megfontolások alapján járom körül. És ehhez néhány előzetes megjegyzést szeretnék tenni, hogy megvilágítsam a későbbi fejtegetéseimet. Dogmatika azt jelenti: utána gondolni a hitnek, ami nem mindenkor történik meg feltétlenül. Az imádságot illetően a dogmatika feltételezi, hogy a keresztyének imádkoznak, hogy a Biblia beszél az imádságról, hogy szerető Isten az, aki az imádságainkat meghallgatja, hogy ő Jézus Krisztusban mint szerető Atya mutatta meg magát nekünk, aki elfogadója és címzettje a mi imádságainknak.

Amikor ezen az úton megyek, tudatosan nem választok másikat, amelyen éppenséggel mehetnék. Így teljesen megszokott módszer fenomenológiai szemszögből alkalmazni: „Mit tesznek az emberek, amikor imádkoznak? Mi történik közben? Vannak olyan formák, amik történelmileg érvényesültek, vannak állandók a valláshatárokon túl is? Vannak az imádságnak empirikus alapadottságai? Ha ezek a kérdések az imádság vizsgálódásainak kezdeteinél felmerülnek, úgy ezek nem dogmatikai megfontoláson alapulnak, hanem vallástudományi irányultságúak, amelyek vallásfilozófiailag, valláspszichológiailag vagy akár vallásszociológiailag is behatárolhatók.

Elsőként nem azután kérdezek, mi történik a létező imádságban. A konkrét imaéletet tárgyaljuk, de csak egy későbbi lépésben.

Ezzel még mindig nem egy másik úton megyek, nevezetesen ahol azokról a nehézségekről van szó, amelyek az imádság kapcsán fellépnek, ahol azokról a fázisokról van szó, amelyek mindig előjönnek, amikor imádkozunk. Azzal a kérdéssel sem foglalkozom, hogy vajon Isten meghallgatja-e az imádságot? Ha ezen az úton mennék, apológiát kellene folytatnom, az imádság meghallgatását kellene igazolnom, vagy legalábbis ennek felismerését tanítanom, az imádság nehézségeinek legyőzését kellene segítenem, hacsak nem esnék tanácsalanságba. Ez a mód azonban nekem nagyon nehéz út ez. „Taníts minket imádkozni!” – szól a kérés, ami önmagában nézve már egy imádság, és ezzel a címzett már nem ember. Ezzel még nem cáfoltuk meg, hogy az imádságnál adódó nehézségek igenis az imádságról szóló tanhoz tartoznak. De ezek nem a kezdeti kérdések.

Hat pontban szeretném az imádság dogmatikai alapvetésének néhány aspektusát megvilágítani.

1. Imádság és istenismeret

Az imádságról való gondolatainkat azzal kezdtük, amivel minden keresztyén teológia – mindig újra – kezdi: az Isten tetteinek utánagondolásával. Csak akkor kapunk válaszokat és akkor teszünk fel kérdéseket, ha azokra *vannak* válaszok. Azért beszélünk az Istenről, mert ő hozzánk hajolt, mert ő önmagát nekünk megmutatta, mint olyan valaki, aki nem akar az emberek nélkül létezni. Minden tette a szövetségért való munkálkodás és az ő lénye nem választható el a tetteitől. Isten az ő Fiában, Jézus Krisztusban a világ számára mint a háromságban egy Isten jelentette ki magát, aki nem egyedül van és ezen felül még közösséget akar az emberrel is, s ezt megteszi még az emberi ellenállás ellenére is. Isten közösségben akar lenni teremtményeivel, mert a teremtés mindenekelőtt Isten teremtményeivel való közössége miatt van. Ez az Isten, akiről a Biblia beszél nekünk. Úgy írja le sokszor gyönyörű, de néha szomorú fejezetben, mint olyan Istent, aki az emberrel közösségre törekszik és azt megvalósítja. És ahogyan ő – az idő teljességében – testté lesz, önmaga mint teremtő teremtménnyé válik, hogy ezzel a teremtés eredeti célját, az Istennel való közösséget véghezvigye. A kereszten elszenvedett gyalázat, Isten veresége, Jézus Krisztus halálával a feltámadás fényében mint megbékülés és megszabadítás válik nyilvánvalóvá a világ számára: az emberi bűn nem kapta meg a végső szót azzal a próbálkozásával, hogy Istent kiűzze a világból. A világ a még mindig meglévő megváltatlansága ellenére megbékéltetett: Isten kegyelme, amelyik Jézus Krisztusban látható és felismerhető, a világ istentelenségét kiűzte, még akkor is, ha ezt nem akarja és nem akarja tudomásul venni a világ. A világ többé nem Isten nélküli, mert Isten Jézus Krisztusban elválaszthatatlanul egybefonódott vele. Az ember Isten szövetségbeli társa, most világosabban mint korábban. A korábban Izráellel kötött szövetség Jézus Krisztusban úgy jelentkezik, mint a megújított, új és a pogány világra kiterjesztett szövetség. A gójimok, azaz mi is beletartozunk most az Istennel való szövetségbe.

Az imádságról való tanításnak ezt az ismeretet fel kell használni, a tudást arról, hogy Isten velünk emberekkel

valósítja meg az ő közösséget. Hogy ő minket embereket, akiket szeret nem egyszerűen a „szeretetének tárgyaivá” akar tenni, hanem mint élő társakat kíván maga mellé, verseng a bizalmunkért, a hitünkért, felráz minket, hogy „beszédbe elegyedjünk vele”, hogy imádkozzunk.

Az istenismeret ilyenképp az első lépése az imádság tanának. Ha anélkül, hogy tudnánk, kihez is imádkozunk és kik vagyunk mi, akik imádkozunk, veszélyben forogna az imádságról való teológiai gondolkodás, hogy a formális szinteket nem tudjuk átlépni. Valami ilyesmit látok Gerhard Ebeling dogmatikájában. A Dogmatik des christlichen Glaubens első kötetében az imádságról való tant belehelyezi az Istenről való tanítás első fejezetébe, tehát pontosan az ellenkező irányból indul. Az emberi imádság elemzése után azt állítja, hogy az az ember nyelvi beállítottságának a kifejeződése, ami már az emberen túlra mutat. Ezzel a tétellel lehetőséget teremtett arra, hogy Isten szava történéseit és az ember nyelvi beállítottságát az imádságban egymás mellé helyezze. Itt formális bizonyítást látok elsősorban, amely Istent a tapasztalat relevanciájának köntösébe bújtatja, mint az embert. Istent azért, mert itt az emberről való tapasztalat meghatározó lesz, az embert azért, mert Ebeling a tapasztalat fogalmát a konkrét tapasztalatokból absztrahálja és az embert az alapvető tapasztalatokon át engedi kialakulni. Ez a tapasztalat-fogalom egy egzisztencialista filozófiai konstrukció, amely úgy tesz, mintha bizonyítható lenne, noha egyidejűleg feltevesz és bizonyítás. Ezért nem tudok Ebelinggel azonos úton menni, túlságosan elvont nekem, mert mindenekelőtt eltekint az istenismerettől, ami pedig minden teológia kezdete.

2. Az imádság alapja

Valójában most itt sem az a kérdés, hogy az emberek egyáltalán miért imádkoznak – még hozzá nagyon sok különböző vallásban. Ez olyan kérdés, ami teológiailag megválaszolhatatlan, de teológiailag nincs is jelentősége. Sokkal inkább az a központi kérdés, hogy hogyan és miért történik az, hogy az emberek Istennel beszélni kezdenek, azzal az Istennel, akiről mi éppen szóltunk.

Az ok, amiért az emberek imádkoznak, hogy Isten hívja őket ennek megtételére, az egyéni lehetetlenségek ellenére is, hogy az emberi kereteket átlépjék és ezzel elérjék Istent. Megtehetik, hogy Istenhez imádkozzanak, mert Isten felszabadította őket erre. Az imádság alapja tehát az a szabadság, amely az Istentől nyert békességből ered. A szabadság biztosítéka Isten maga, úgy is mondható, hogy az imádság alapja maga Isten. Ő adott engedélyt az embernek a hozzá könyörgésre, és ezzel együtt az ehhez való képességet is. Éppen ezért van az, hogy Istennek nem mindegy, hogy az ember a neki adott szabadsággal él-e vagy sem. Isten sokkal inkább arra hív fel minket, hogy járjunk azon az úton, amit előkészített nekünk: mert ez nekünk jó. Ezért függnek olyan szorosan össze a Bibliában Isten parancsolatai és a megengedés, mert alapjában véve a két szó között nincs különbség. Isten azt szeretné tehát: imádkozzunk, ebben teljesedik ki az ember rendeltetése az Istennel való közösségben. Ez a teológiai összefüggés az oka, hogy Luther, Kálvin és a Heidelbergi Káté is ugyanazt mondták, amikor „elrendelt” imádságról beszélnek. A Heidel-

bergi Káté az Isten által kívánt háládatosságról,⁴ Luther (a Nagykátéban) egyértelműen az imádságról, mint az engedelmesség munkájáról szól.⁵ Kálvin János az 1545-ös Genfi Kátéban arról ír, hogy Isten minket az imádkozásra „parancsolt”, és Isten Lelke minket az imádkozásra „biztat és sürget... Ehhez nekünk, hogy az ő felséges dicsősége előtt meg ne rémüljünk, adta Krisztust, mint közvetítőt. Általa van bemenetelünk az Atyához, úgy-hogy többé nem kell félnünk, hogy nála nem találunk kegyelmet.”⁶ Kálvin tehát a parancsolatot a megengedéssel alapozza meg és a további kiteljesedését Jézus Krisztus közbenjárásával. Megengedés és parancsolat összefüggnek szorosan, a kegyelmes és szerető Isten parancsolatai és megengedése ez, ami nekünk embereknek a javunkat munkálja.

Néhány a kérdés mögött sejlő állítás, hogy miért kell nekünk imádkozni, ismét felelevenedik. Például így tesz fel ismét a kérdést, hogy egyáltalán szükséges-e az imádság, mivel Isten már úgymint tud, s ezért a kérdés fölösleges. Teljességgel emberi perspektívából nézve a kérdés feltehető, de elveszíti relevanciáját abban a tekintetben, mint elrendelt, szabadító isteni cselekedet. Amúgy meglehetősen szegényes indoklás akkor is, ha az emberi érzések felől közelítjük meg, hogy csak akkor kell imádkozni, amikor valakinek, illetve valakiknek nagyon jól megy, vagy fordítva, ha nagyon nagy bajok vannak. A szükség nem tanít meg imádkozni! Ismételten elhangzik az imádság ellen az a kifogás is, hogy az emberek azt állítják, nem tudnak imádkozni. Lelkigondozói szempontból nézve a kérdést, nagyon komolyan kell venni. Hogy az imádság fáradtságot okoz – azt kell, hogy okozzon! – erre később visszatérek. De, hogy az emberi lehetőség (nevezetesen, hogy imádkozni lehet) az imádságnak feltétele vagy alapja, az azt jelentené, hogy maga megfontolhatja, teljesíthető-e Isten akarata. Az imádság alapja azonban nem nálunk van, hanem Istennél, aki szabadságot adott az imádkozásra.

Az imádság egy másik megalapozását nagyon gyakran abban látják, hogy embereknek szükségük van az imádkozásra. Egyrészt ez igaz, másrészt veszélyes ezt így kimondani. Veszélyes azért, mert a szükségesség fogalmán az emberi természetbe rejlő tulajdonságokat lehet érteni, ami végül is az imádság alapját az emberbe helyezi át és ezzel Isten *Változóvá* teszi: az embernek szüksége van az imádságra és a címzett meghatározása második helyre kerül. Innen nézve szükségességről beszélni igencsak problematikus. Az viszont ténylegesen igaz, hogy a keresztyéneknek imádkozni valójában szükséges, hogy keresztyénségüket megélhessék. Szükségük van arra, hogy az Istentől kérjenek és neki hálát adjanak. De ebben nem az imádság megalapozását kell látnunk, különben Istentől azt gondolhatnánk, hogy függőviszonyban van az imádkozókkal.

3. Az imádkozók

Az imádság alanya a keresztyén gyülekezet. Ezért is kezdődik a Miatyánk a „mi”-vel, mert az imádság első rendben nem az egyén által vagy az egyén szerint meghatározott. Ezzel az „én”, az imádkozó nem rekesztődik kívülre, ellenkezőleg. Barth Károly nagyon szépen írta: „Ki imádkozik? Mi, akik közül én egy vagyok, vagy én, egy a

közösségben, a mi egységében.”⁷ Az egyes keresztyének nagyon is egyedi imádkozók, de ők úgy mint a gyülekezet része. Mert az imádság közösségi esemény – és ezzel egy szót sem szoltam még az ún. imaközösségekről! –, amelyik a társadalmi dimenziók nélkül nem jön létre. Mindig testvéreink jelenlétében imádkozunk, akkor is, ha nem ülnek közvetlenül mellettem. Kirkegaardnak nyilván igaza volt, amikor azt domborította ki, hogy az egyének kell ott lenni és az egyént nem lehet kikerülni: az ima személyes történés marad és közben mindenkinek egyénileg kell döntéseket hozni. De ez nem minden. A gyülekezet az imádkozó alany és amikor egyesek imádkoznak, úgy tesz, ezt mint a gyülekezet tagjai. Példának okáért, az egész Ószövetséget áthatja, hogy Izráel népe, a régi szövetség gyülekezete imádkozik. Sőt azok a zsoltárok, amik formatörténetileg mint egyéni imádságok jelennek meg a Bibliában, az ószövetségi gyülekezet imádságává váltak, amit nemcsak az egyének imádkoznak. Jézus is a közösségnek a „Miatyánkot” tanítja, nincs viszonyom az Istennel, ha nincs kapcsolatom a hittestvéremmel. Michael Trowitsch a *Gott als Gott für dich* című könyvében⁸ joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy az eredeti reformátori *pro me*, illetve *pro nobis* alak, amely arra utal, hogy az evangélium Isten eseménye az emberért, s ezért elfogadható, de nem cselekedhető, *pro me* helyett tulajdonképpen *pro te*-ként kellene megfogalmazni: Isten érted Isten. E nélkül a dimenzió nélkül a hit üdvegoizmussá csökevényesedik, amelynek egyedül az Isten és a hívő én viszonya van a szeme előtt, ezzel pedig lényeges szempontokat felejt ki és annak a veszélynek teszi ki magát, hogy „magába szippanthatja az Istent”. A teológiatörténet egy sor ilyen „beszippantást” tud felmutatni, és itt mindenekelőtt a misztikus próbálkozásokra gondolok és a pietista és evangéliumi kegyesség bizonyos kifejeződéseire. Az egyes ember imáját, ha az egyén önmagát nem az imádkozó gyülekezet részeként értelmezi, az üdvegoizmus veszélye fenyegeti. Az, hogy a mi imádkozásaink is állandóan veszélyeztetettek ettől, gondolom, nem szükséges és tovább fejtegetnem és konkretizálnom.

Az, hogy a gyülekezet az imádság alanya egy második, talán túlságosan is magától értetődő elhatárolást tesz szükségessé. Mégpedig: a gyülekezetet, amelyik a világ része, attól nem lehet elválasztani. Mégis elválasztja valami a világot a gyülekezettől, a világ nem imádkozik, mert nem ismeri az Istent. A világ egy imádság nélküli tér. Ezért a gyülekezetnek, mint az imádság szubjektumának természetesen feladata imádságát a világra is vonatkoztatni, arra, amelyik nem tud imádkozni. A gyülekezet része a világnak, s ezért szolidáris azzal. Emiatt nem vonatkozhat a gyülekezet imádsága csak önmaga területére.

Itt szeretnék egy személyes megfigyelést közbeiktatni, amelyik mindig elgondolkoztat. Németországban – legalábbis tapasztalatom szerint azokon az istentiszteleteken, ahol én is részt vettem – a közbenjáró imádságban (Fürbitte) viszonylag ritkán található egy fohász az államért, ami bizonyára érthető az évszázados oktrojált állam- és felsőbbbbség után. És mégis vajon nem tagadja-e meg a gyülekezet szolidaritását az államtól? Nem inkább felelősség vállalást kellene mutatni, amit Isten elvár, aki cselekszik az államért és a hatalmon lévőkért? A hamis távolmaradás inthet az egyház és a gyülekezet hamis visszahúzóására a fészkek melegébe.

4. A kérés, köszönet és dicsőítés összefüggése

Formálisan nézve az imádság három egymás mellett álló módozatból áll: kérés, köszönet és dicsőítés. Érdekes azonban ezeknek az első pillanatban egymás mellett lévő különböző formáknak a belső felépítésére is rákérdezni. Mindenekelőtt elmondható, hogy a kérés az imádság tulajdonképpeni és lényegi jellemzője. Egyetlen pillantás a Miatyánkra érthetővé teszi ezt: eltekintve a megszólítástól és a doxológiától, végül is az egész csupa kérés. Amikor az imádságot mint kérést lényegében a központba állítjuk, akkor ezzel három dolgot mondunk ki. Először: ha az ember Istenhez való viszonyát lényegében mint kérést érti, akkor ezzel a saját egyéni hatalmát kizárta. Nem, ahogyan te nekem megteszed, úgy én neked megteszem, hanem az imádkozó üres kézzel jön Isten elé, kérni tőle, hogy töltsé meg azt. A gyakran idézett mondat, miszerint Isten kezei nem mások, mint a mi kezeink, az emberekről túl sokat tart. Az imádkozók tudják, hogy üresek a kezeik, s tudják, hogy nem tudnak Isten elé mást vinni, mint kérésüket.

Ténylegesen a szövetségi viszony egyoldalú az Istenhez és némelykor – még a teológiában is – az újkori emberkép nevében ezt az egyoldalúságot elítélik. Az imádkozónak azonban ez az egyoldalúság nem kényelmetlen, sem nem kínos, hanem a függőség kifejeződése, amely azonban nem veti meg a szabadságot. Ezzel az imádságnak mint kérésnek a második aspektusa került előnk: először is, funkcióján kívülre kerül az ember az imádságban. Itt nem a homo faber érdekes, minden buzgalom, minden addig játszott szerep, minden tevékenység hatályon kívüli lesz, nem játszik szerepet. Az imádságban mint kérésben így maga az ember lesz jelenlevő: Istenre való rászorultsága egyetemes. Ez az ember lényegét tekintve: Istenre utalt, szüksége van rá. Az imádságban az ember önmagához érkezik el. A harmadik szempont – és ez implicite mindig is létezett –, hogy az imádság nemcsak az emberről beszél, hanem az Istenről is. Mert ha az emberek kérnek valamit Istentől, az azt jelenti, hogy bíznak benne, és még inkább, hogy *csak benne* bíznak! Istentől kérni azt jelenti, dicsőíteni őt azért, ami ő. Aki Istentől kér elismeri, hogy Isten minden jónak a forrása. És ezzel dicsőíti őt.

Ezzel természetesen el is érkeztünk a kérés, köszönet, dicsőítés kérdésének az összefüggéséhez. Néha akadnak emberek, akik visszariadnak attól, hogy Isten elé mint „kérők” járuljanak, és ez nem azért van, mert nekik ez túlságosan kínos lenne. Sokkal inkább, nem akarják Istent olyan gyorsan „lealacsonyítani”, inkább az ő dicsőségét, fenségét hangsúlyozzák erősen. Az egész neoprotestantizmus ezzel az Istentől való távolságtartással jellemezhető. Ilyenkor gyakrabban a kapott dolgokért való köszönet kap helyet az imádságban.

A farizeus és a vámszedőről szóló példázatban a farizeus, aki mindent megköszön végül is elítéltetik, az pedig, aki kér, megigazulva megy el onnan. Nem azért történik ez, mert a köszönetet negatívan kell értelmeznünk. De a hálát adó farizeus önmagára *néz* elsősorban és nem Istenre. Nem jut el addig, hogy másokat is figyelembe vegyen és oda sem, hogy a köszönetét kéréssé engedje átformálódni, meglátva saját rászorultságát. Másként tesz a vámszedő.

Teljességgel igaz az, hogy hálaadásból nő ki a kérés. Kezdetben ott van Isten megszabadító és megváltó tette és nem nekünk van az első szavunk ebben, hanem Istennek. Innen nézve a hálaadást sem lehet eléggé hangsúlyozni. Ha azonban a hála nem kéréssel folytatódik, úgy nem vesszük eléggé komolyan az élő Istent, aki azt akarja, hogy kérjük őt és segítséget nyújt nekünk.

A karizmatikus mozgalmak a dicsőítést liturgikailag is a központba helyezik, vannak olyan imádság formák, amik tőlem teljesen idegenek. Pál apostolnak az első korintusi levél világos figyelmeztetése mellett kínálkozik a kérdés, hogy gyakran a „fascinosum et tremendum” élménye nem annyira az előtérbe tolakodik-e, hogy inkább a vallásos élmény áll az imádság címzettje, a szentháromság Isten helyett, aki Jézus Krisztusban megmutatta nekünk magát, s akinek a középpontban kellene lennie. Kritiszium bizonyosan itt is az, hogy a hálaadásnak bele kell torkolnia a kérésbe, különben önmagát önállósítja az emberi tett és Isten tetszés szerint helyettesíthetővé válik.

Mindazonáltal fontos momentum, hogy a dicsőret központi cselekvés, s a nyugati egyházaknak újra fel kell fedezniük. Az ortodox istentiszteletek gyakran énekelnek a doxológiával, az Isten liturgikai imádsásával. Az istentiszteletet áthatja az Isten történelemben végzett tetteinek a csodálata. Ez az álmélgodás nálunk valahol megszűnt elkallódott. Pedig éppenséggel a teológia alapmaga a csodálat. A teológia azt jelenti – legalábbis nekem –, hogy újra és újra álmélgodunk az Isten dicsőségén. Azt, hogy a dogmatika különösen sok alkalmat kínál erre, itt nem szükséges tovább fejtegetni. De itt is vigyáznunk kell: az álmélgodás, a doxológia odáig vezethet, hogy Isten tetteinek a jelenre vonatkoztatását a historizálás kirekeszti. Ezért mondom, minden dicsőret, minden álmélgodás a kéréshez vezet. Ezért áll a Miatyánkban is a kérés a központban.

Íde kíváncsodik néhány szó a *panaszról* is, ami nem helytelen imádság. Ha a panasz vádaskodásba fordul át (die Klage zur Anklage) maga az imádkozó utánagondolhatja, hogy vajon a baj milyen hatalmasságtól származhat? A panasz Isten előtti panasztevés arról, ami történik és ami nyilvánvalóan az Isten akarata, a bibliában ismételt megtalálható imádság.

Az Ábrahámról szóló bibliai elbeszélést, ahol Sodoma miatt alkudozik Istennel, a Harmadik Birodalom idején úgy kezelték, mint „zsidó kufárkodást”, noha a valóságban azt mutatja, hogy Isten az imádságot meghallgatja és az ellenvetések gyümölcsöt teremnek. Jób panaszát meghallgatja Isten és helyt ad panaszának, amennyiben válaszol neki, habár végül megmarad Isten igaza. A panasz az imádság egyik formája, amelyik komolyan veszi azt, hogy Isten a címzett szükségünkben is.

5. Az imádság bizonyossága

Jézus Gecsemáné-kerti imádsága így fejeződik be: „Ne úgy legyen ahogy én akarom, hanem ahogy te.” Isten akarata döntő és amit ő akar, az történik. Ezzel máris meghúztunk egy határt, ami imádságainkat illeti. Ha nem figyelünk erre a kérésre a kezdetektől, úgy ez igazságtalan imádsághoz vezethet. Az imádságban az a lényeg, hogy ráhangolódjunk Isten akaratára. Vagy más szóval élve: itt a kérdés az, hogy meghallgatja-e Isten az

imádságot. Azt szeretnénk, ha kérünk valamit tőle, kérésünk teljesüljön, hogy tehát a mi akaratunk és kívánságunk Isten akaratával összhangba kerüljön.

Ha most azt mondom, hogy az imádsághoz feltétlenül hozzátartozik a meghallgatás bizonyossága, akkor ez nem elbizakodottság, még akkor sem, ha az első pillanatban annak tűnik. Hiszen úgy tetszhet, mintha Isten ezzel az én oldalamra csábítaná át. Feltűnő, hogy a reformátorok annak a bizonyosságnak, hogy az imádság meghallgatásra talál, mekkora figyelmet tulajdonítottak. Egyidejűleg a lényegnek tartották. A Heidelbergi Kátén (129. kérdés) az *ámen* szócscsa magyarázatával zárul: „Az ámen azt jelenti: ez valóban és bizonyosan így lesz, mert Isten az én imádságomat sokkal bizonyosabban meghallgatja, mint amennyire én szívemben érzem, hogy ezt tőle kívánom.” A meghallgatás bizonyosságát a HK sokkal magasabbra értékeli, mint a mi érzéseinket és elvárásainkat. Barth Károly ezt írja ehhez a mondathoz: „Nem a mi imádságunk a biztos és annak meghallgatása a bizonytalan, hanem éppen fordítva. az ember imádságának értékében, erejében, őszinteségében kételkedhet, de annak meghallgatásában soha.”⁹ Itt az újkori gondolkodással ellentétbe kerülünk, valószínűleg nekünk teljesen idegen. Ebben a megfontolásban a kiindulópont a meghallgatás, s csak ez utánra kerül a kérés. Ezzel kimond valamit a.) a meghallgatás bizonyosságáról, b.) és a kérésünk tartalmáról.

a.) Hogy ennyire egyszerűen és látszólag merészen beszélhetünk az imádságunk meghallgatásáról, az nem erős hitünkben gyökerezik, sem abban, hogy betekintésünk lenne Isten terveibe, hanem egyedül magában Istenben. Egyáltalán a kérés nem ugrás a bizonytalanságba és a sötétbe, mert ismerjük őt, aki meghallgatja a kérésünket. Ismerjük, mert ő maga is egy lett közülünk, a mi oldalunkon áll, ő maga is imádkozott. Nem hiába kéri – Lukács szerint – a tanítványok: „Taníts minket imádkozni!” Máténál pedig: „Ti azért így imádkozzatok”, és következik a Miatyánk. Ez nem egy olyan imádság, amit Jézus egyszerűen mintának adott elénk, hanem ő is ezt imádkozta, ő *elő*-imádkozta, nekünk *utána* kell imádkozni. A bizonyosságunk alapja, hogy Isten a mi oldalunkon tudhatjuk, mert ő testvérünk lett. S mert mi Hozzá tartozunk, mert ő minket övéinek nevez, akiktől ő elválaszthatatlan, ezért indulhatunk ki abból, hogy ő imádságainkat bizonyosan meghallgatja. Hiszen az ő nevében kérünk. Számomra ismerős holland gyülekezetekben egy nagyon bölcs gyakorlat van életben. Ott az imádság – mind a közösségi, mind a magánélet területén – ezzel a mondattal fejeződik be: „Jézus nevében. Ámen.” Ahol így imádkoznak, ott az előbb említett összefüggés nyilvánvalóvá és érthetővé válik. Az imádság meghallgatásának a biztosítéka nem erős hitünkben, hanem Jézus hűségében van.

b.) A korábbiakban említett visszafordulás, hogy nemcsak a meghallgatás, hanem maga az imádság is bizonytalan lehet, a kérésünk tartalmára vonatkozik. Egy olyan mércét felállítani, hogy mi kellene legyen az ima tartalma, s mi nem, nem ennek a fejezetnek a feladata. Isten és a gyülekezet élő viszonyában úgy van, hogy mindennek azon belül megvan a maga helye, hogy a gyülekezet a maga életét, tagjait és az egész világot az imádság tárgyává teheti, mert Isten az egész világ ura. Így tehát semmiféle normát nem lehet felállítani. Mégis léteznek útmutatások, hisz vannak olyan imádságok is,

amelyek keresztyéni értelemben nem problémamentesek. Léteznek olyan imádságok, amelyek nem igazi imádságok, mert Istentől olyant kérnek, ami nem Isten akaratán alapszik. Ha példának okáért mások szerencsétlenségét kérik, az helytelen ima.

Imádkozáshoz útmutatásra van szükségünk. Szükséges a segítség, hogy imádkozni tudjunk, hogy mit és hogyan imádkozzunk. A Miatyánk itt sem lebecsülhető mérce. A Miatyánk kérésein keresztül menni, azokra ismét rákérdezni, hogy mi micsoda, mi az, amit Isten kér: ez feladat a tanulmányi évek alatt és a gyülekezetben egyaránt. *Az imádkozást tanulni kell*, ez az, amit sokszor nem akarunk tudomásul venni. Ez semmi esetben sem jelenti azt, hogy mi csak azért és azt imádkozhatjuk, ami Isten terveiben úgyis benne van. Ez azt jelentené, csak azért imádkozunk, ami úgyis elkövetkezne. Ez a kifogás egy statikus istenképből indul ki, talán éppen Spinoza modellje nyomán: Isten a világot behelyezte egy pályára és most mint egy óraszerkezet jár. Emögött egy keresztyénietlen kényyszerkezet áll, Isten megváltozhatatlanságának a képe. Isten azonban megengedi, hogy a teremtményei „mozgassák és meghatározzák” őt. Isten megváltozhatatlansága csak az ő irlalmosságára érvényes, amellyel teremtményeit kíséri. A valóságban ilyen az Isten és nem más. Újra Barth Károlyval mondhatjuk el: éppen „ebben áll az ő (mármint Isten) fensége, az ő mindenhatóságának és szuverenitásának a dicsősége, ami különbözik egy hamis isten mozdulatlanságától, mert az ő akaratában teret biztosít teremtményei kérésének.”¹⁰

Egy utolsó gondolat még a tartalomhoz. Az, hogy a szavaink néha úgy elszállnak és nem is tudjuk igazán mit is kellene imádkoznunk, ez nem a szűkös teológiai ismeret, vagy a szegényes hit jele. Én most nem olyan időkre gondolok, amelyekben egy nagy szerencsétlenség vagy félelmetes sorscsapás láttán elszállnak a szavak és mi csak hallgatni tudunk – ilyen helyzetek éppen a lelkesi hivatalokban nem ritkán adódnak –, és ilyenkor a hallgatás a legigazibb imádság lehet. De itt olyan időkre is gondolok, amikor néha fáradtak vagyunk az imádsághoz, amikor egyáltalán nem kívánunk imádkozni, amikor nem találunk szavakat és talán kedvünk sincs hozzá. Ez nem olyan helyzet, amit dicsérni, szépítni, vagy pedig éppen igazolni kellene. Mindazonáltal ez a tapasztalat is hozzátartozik a hithez. Erről beszél Pál a Római levél 8. fejezetében. Ott arról ír, hogy a Lélek a mi gyengeségeinken átsegít: „Hasonlatosképpen pedig a Lélek is segítségére van a mi erőtlenségünknek. Mert azt, amit kérnünk kell, amint kellene, nem tudjuk; de maga a Lélek esedezik miérettünk kimondhatatlan fohászokkal” (Róm 8,26). Ez az ígéret az imádsághoz tartozik. Isten ismeri a szívünket, s amiket a szívünkben forgatunk, azok tőle jönnek. Akkor is, ha nem tudjuk, mit kellene imádkozni, mert az Isten és a közöttünk lévő kapcsolat ugyanúgy megmarad.

6. *Ora et labora*

A hagyományos dogmatikákban az imádságnak és az etikának kevés köze van egymáshoz. Különböző területeken van meg saját helyük: az imádság az Istennel való viszonyba tartozik bele, az etika a világba, így tehát a felebaráttal való viszonyba. Ahhoz, hogy itt egy nagyon is problematikus váltás következik be, remélhetőleg mégis

világossá válik. Barth Károly a megbékélési etikájában tette a legvilágosabbá az imádság és etika összefüggését. A dogmatikájához készített kötet függelékéhez, „A keresztyén élethez” kapcsolódom ebben a szakaszban:

1. Az etika az emberi tetteket vizsgálja. Éspedig azokat a cselekedeteket, amelyek igazak Isten szerint is. Az imádság emberi cselekedet, amit Isten egyenesen megparancsol neki. Tehát az imádság az etika része, sőt több, imádsággal kezdődik az emberi cselekvés.

2. Az ember imádságával részt vállal a világ megváltoztatásában. Az ember a legjobb cselekedeteivel sincs abban a helyzetben, hogy olyan sokat tegyen, mint Isten tesz. Amennyiben az ember tehát kéri Isten segítségét az ő tetteihez, többet tesz, mint amennyit amúgy tehetne. Az imádság tehát a legnagyobb és legfontosabb munka, amit egyáltalán tenni lehet.

3. Az imádság még egy kötelezettséget tartalmaz. Nevezetesen a cselekvés irányultsága az imádsághoz igazodik. Az emberi cselekvés az imádság mellett akkor keresztyéni, Istennek megfelelő, ha igazodik az imádság tartalmához. Barth itt függelékszerűen magyarázza a Miatyánkot (azért függelékszerűen, mert megszakították ebben a munkájában). Megbékélési etikája abban áll, hogy Jézus imádságát *utána* imádkozzuk és aztán ennek megfelelően cselekszünk. Isten országának eljövetele a legnagyobb világváltozás lesz, ami valaha is történni fog. Amennyiben az ember azt kéri, „jőjjön el a Te országod”, részt vállalt ebben a nagy, mindent megváltoztató isteni beavatkozásban. De csak akkor igazi az imádság, ha az imádkozó magatartása ennek az imádságnak megfelelő, ami azt jelenti, az Isten országa eljövetele tekintetében az Isten országa, az Isten igazsága a keresztyén élet mércéje lesz. Imádság és etika ilyenképpen szorosan összetartoznak, egymástól elválaszthatatlanok.

Az imádkozók két időben élnek, a megbékélés és megváltás között. Ők tudják a megbékélésről azt, hogy Isten Jézus Krisztusban teremtményeivel kioldhatatlanul egybefonódott. A megváltás felé mennek, amihez semmit nem tudtak hozzáadni, ezért csak imádkozhatnak. E két idő közötti időben a keresztyének türelmesen várnak

Jézus Krisztus visszajövetelére. De ez a türelmes várakozás az által fejeződik ki, hogy a keresztyén élet ezt az eseményt sietteti, amennyiben imádságában Isten jövendő eljövételének megfelelően cselekszik. A keresztyén élet egy sietős várakozás, és egy várakozó sietés. Ezért az imádság nem ölbe tett kézzel való várakozás. Barthnak egy élőbeszédben hátramaradt mondata így hangzik: „Az imádságra kulcsolt kéz a világ rendezetlensége elleni lázadás kezdete.”¹¹

Hosszú utat jártunk be az imádság témájával. A kezdetkor már elhangzott második haszid elbeszéléssel szeretném befejezni előadásomat, amelyben megpróbáltam megvilágítani ezt a néhány mondatot: „A Kobrynból való Rabbi Mose így tanított: Amikor egyetlen szót is szólsz az Istenről, vidd bele az egész testedet a szóba. Egy hallgatója megkérdezte: Hogyan lehetséges az, hogy a nagy ember egy kicsi szóba beleférjen? Aki nagyobbak tartja magát a szónál – felelte a caddik –, azokról mi nem beszélünk.”¹²

Plasger, Georg

Fordította: Jakab Bálint Mihály
ref. lelkész
(Ete)

Jegyzetek

1. Ez az írás csekély méretékben átdolgozott változata annak az előadásnak, amely 1996. szeptember 19-én a református egyház teológiai hallgatóinak Lingen-Baccum-i konventjén elhangzott. Az előadói stílus megmaradt. – 2. Martin Buber, *Die Erzählungen der Chassidim*, Zürich 1992¹², 610. – 3. uo. 642. – 4. HK 116. – 5. M. Luther, *Der grosse Katechismus*. Idézet a következőből: *Unser Glaube. Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche*. Bearbeitet von H. G. Pöhlmann, Gütersloh 1986. 757. – 6. Kálvin J., 1545-ös Genfi Káté. In: *Calvin-Studienausgabe Band 2: Gestalt und Ordnung der Kirche*, hg. v. E. Busch u.a., Neukirchen 1997, 1–135, 93. – 7. K. Barth, KD III/4.112. – 8. M. Trowitzsch, *Gott als „Gott für dich“*. Eine Verabschiebung des Heilegoismus, München 1983. – 9. K. Barth, KD III/4.118. – 10. K. Barth, KD III/4.120. – 11. J. M. Lochman alapján. – 12. M. Buber, *Die Erzählungen der Chassidim*, Zürich 1992¹², 642.

EMLÉKEZZETEK MEG...

Philip Melanchton

(1497–1560)

– Emlékezés születésének 500. évfordulója alkalmából –

1. Bevezetés

A magyar protestáns egyháztörténet-írásnak sok adósága van Melanchtonnal kapcsolatban. Csak ha az elmúlt félszázad egyháztörténeti kutatásait nézzük, bizony azt kell megállapítanunk, hogy elsősorban Luther, Kálvin, Zwingli, Bucer és Bullinger személye foglalkoztatta a kutatókat. Miközben Melanchton reformátori tevékenysége kissé háttérbe szorult. Leszámítva a nagy Melanchton évfordulókat (1860. 1897. 1947. 1960.),

csak elvéve jelent meg vele kapcsolatos cikk vagy tanulmány.¹ Ezt a csöndet talán a szegediek törték meg jó néhány kiváló disszertáció megjelentetésével.²

Pedig nemcsak a magyarországi lutheránusok, hanem mi, a Kárpát-medencében élő reformátusok is nagyon sokat köszönhetünk a nagy reformátornak. Annak ellenére, hogy Melanchton élete végéig megmaradt Luther hűséges követőjének. A legújabb kutatások felszínre hozták, hogy a magyarországi reformátusok életében, pontosabban a helvét irány elterjedésében és meggyöke-

rezésében különös szerepet játszott Melanchton.³ Hadd tegyük hozzá: nemcsak életében, hanem halála után is.

Mi hát a titka Melanchtonnak, hogy Luther követőjeként – akarva-akaratlanul is – a magyarországi svájci reformáció előretörésében, közvetlen és közvetett módon hatással volt?

Hogy erre a kérdésre válaszolni próbáljuk, az évforduló kapcsán tekintsük át a nagy reformátor életútját. Vizsgáljuk meg teológiai gondolkodásának főbb jellemzőit, pedagógiai alkotásának főbb állomásait. S végül vessünk egy pillantást arra is, hogy milyen kapcsolata volt a magyarokkal.

2. Életútjának első állomásai

Mintegy ötszáz éve, 1497. február 16-án született a pfalzi *Bretten* városkájában.⁴ Apja Schwarzerd György a választófejedelem kovácsa volt. Melanchton életrajzírói kivétel nélkül megemlítik, hogy nagyon korán kibontakozott kiváló tehetsége. Tanulmányait édesanyja nagybátyja, a Németország-szerzte híres és közismert humanista Reuchlin irányította és hathatósan segítette. Az ő tanácsára fordította le német nevét görögre és vette fel családneve helyett a Melanchtont.

Alig múlt 12 éves, amikor felvették a heidelbergi egyetemre. Itteni barátai közé tartoztak: Strum, Bronz és Bucer. Két évet tölt itt, majd különböző okok miatt átmegegy a tübingeni egyetemre. Itt 17 éves korában, 1514-ben elnyeri a „szabad tudományok” magisteri címét. Egyetemi éve alatt Melanchton mindegyik ág tudományával megismerkedik, köztük a teológiával is. Érdeklődése mégis a klasszikus nyelvek és írók tanulmányozása felé terelődik. Kora fiatalságában ízig-vérig humanistává válik, ami végül is meghatározta egész életét, filozófiai, sőt teológiai gondolkodását.

Még abban az évben az akadémiai katedrára lépett, hol 1516-tól a retorika tanításával bízzák meg. Alig múlt 21 és kiadja híressé vált görög nyelvtanát. Reuchlinon keresztül megszereti Erasmust és lelkesedik érte. Sokan már ekkor úgy gondolták, hogy rendkívüli klasszikus tudománya miatt az ő örökébe fog lépni.

A gondviselés azonban másként hozta. Bölcs Frigyes szász választófejedelem a wittenbergi egyetem fejlesztése érdekében 1518-ban egy görög és héber nyelvű tanszéket kívánt felállítani. Reuchlin tanácsára a fiatal Melanchtont hívják meg a görög tanszékre. Ő örömmel fogadta el ezt a nagy kihívást. Így 1518. április 29-től egészen haláláig dolgozott a wittenbergi egyetem falai között (1560. április 19-i). Ezzel a lépéssel egy új fejezet kezdődik nemcsak Melanchton, hanem az egész németországi reformáció alakulásában is!

Jó humanistához illően székfoglaló beszédét 1518-ban „*Az ifjúság oktatásának javításáról*” (De corrigendis adolescentiae studiis) tartotta. Beszéde nagy feltűnést keltett az egyetem berkeiben, mert meghirdette az egyetemi tanulmányok humanista szellemű reformját. Ebben nem győzi hangsúlyozni, hogy minden tudománynak – így a teológiának is – az alapja az eredeti források tanulmányozása és a klasszikus nyelvek ismerete.

A kortársak elmondása szerint, a fiatal, alig 21 éves professzor inkább hasonlított egy kamasz diákhoz vézna alkata miatt.⁵ De előadása lenyűgözte a hallgatóságot.

Közülük a végén Luther előlépett és így szólította meg fiatal kollegáját: „Isten hozta Önt közénk Wittenbergbe, Fülöp mester. Az Úr áldja meg az Ön idejöttét és munkáját, s tegye önt valódi áldássá közöttünk!”⁶

A Melanchton által meghirdetett új egyetemi oktató program teljesen magával ragadta Luthert, aki nyomban a görög nyelv mélyebb ismerete megszerzése végett „tanítványává” lett. S alig pár hónap múlva meg Melanchton lesz Luther „tanítványa” a teológiai tudományok búvárkodása terén. Ennek eredménye pedig az lett, hogy 28 éven keresztül – egymást kiegészítő *munkatársakként* dolgoztak Wittenbergben. Rác Lajos találatlanul írja: „Ott állott egymással szemben egyfelől a *tett*, másfelől a *gondolat* embere.”⁷ – De ennél még több történt ott Wittenbergben: *e két férfi találkozása a német, mi több a Kontinens reformációja alakulására döntő hatással volt!*

Néhány lényeges mozzanatot említek! Luther a melanchtoni elvek szerint dolgozta ki vele együtt azt az iskolai illetve oktatási programot, ami korszakalkotóvá lett szerzte a Kontinensen, így Magyarországon is mintája a reformáció oktatási és nevelési rendszerének.

Melanchton pedig Luther hatására „az igaz tanért fáradozó teológus lett”.⁸ S megalkotta az első protestáns dogmatikát, a „*Loci communes rerum theologicarum*”-ot. Azt a dogmatikai művet, amit az elválasztó tanok kivételével átvettek a helvét teológusok is. Sőt, amely ugyancsak az elválasztó tanoktól eltekintve magyarországi helvét irány teológiájának „legmeghatározóbb kézikönyvévé lett” – fogalmazza Botta István.⁹

Melanchton gondolkodásának a vizsgálatokor felvetődik a kissé költői, de nagyon is jogos kérdés: teológus vagy filozófus-nyelvész? Reformátor vagy humanista álmódó? Úgy vélem, hogy a Római levél magyarázatából kinőtt „*Loci*”, amiről Luther ezt írta: „*liber in vietus, nec solum immortalitate, sed etiam canone ecclesiastico dignus*”, csattanós válasz a kétkedőknek.¹⁰

Ugyanis a *Loci* nem a tartalmát tekintve mondható eredetinek, mert az teljesen Luther teológiáját tükrözi vissza, hanem a felépítésében vagy inkább a megfogalmazásában. „Ebben a könyvben az volt az új – fogalmaz Bucsay, – hogy Melanchton a Luther vezetésére felismert régi evangéliumot a képzett humanista nyelven adta elő, világosan és nagy logikai erővel, de ugyanakkor a friss élmény még hamvas bensőségével.”¹¹

Azt hiszem nyugodtan kijelenthetjük – például az előbb említett „*Loci*” alapján is –, hogy *Melanchtonnál a humanizmus szerencsésen ötvöződik a teológiával!* Úgy is lehet fogalmazni, hogy Melanchton azért *tűnt ki* a kortárs humanista vagy reformátor kollégái közül, mert *teológiájában humanista volt, humanizmusában pedig reformátor-teológus.*

Az is jellemző – másik példát említve –, hogy nem végzett lelkészi szolgálatokat. Igehirdetései ellenére – amit például a latinul beszélő magyar diákok előszere-ttel hallgattak minden vasárnap¹² – nem prédikátor, hanem „*praeceptor*” kívánt maradni, humanista tudósként a feltörekvő polgárság egyetemi tanára.

Reformátorként pedig a teológia „*tiszta és igaz tanának a fogalmazója és öre*” kívánt maradni.¹³

Tovább haladva, humanista gondolkodásában – például a német alsó-, közép- és felsőfokú oktatás megszer-

vezetésében¹⁴ – nem a németalföldi humanista kollégái „öncélúsága” vezette, hanem az anyaszentegegyház építésének a vágya. Humanizmusában nem tagadta meg reformatori-egyházépítő mivoltát!

Ugyanakkor teológiai gondolkodásában sem tudja elfelejteni humanista gyökereit. Noha ez sokszor sodorja veszélybe, például az egyházpolitikai megnyilvánulásai-ban, fontolva haladó humanista közvetőként, bizony nagyon sok kritika éri.¹⁵

3. A humanista Melanchton az iskolaszervező reformátor

Melanchton reformatori munkásságának szerves részét alkotta iskola és tudományszervező tevékenysége. Talán itt domborodnak ki legszebben személyiségének és gondolkodásának humanista alapjai. Bucsay Mihály méltán állapította meg, hogy míg a teológia terén nem volt önálló, „az általános művelődés és az iskolaügy terén azonban ő a reformáció vezéralakja.”¹⁶

A reformáció közép- és alsó fokú oktatásának fejlődésére döntő jelentőségű volt az a látogatás, amit Melanchton 1527-ben tett Tübingenben az evangélikus egyházi és iskolai ügyek megvizsgálása végett. Városról-városra, faluról-falura járt. Az itt szerzett szomorú tapasztalatok alapján 1528-ban adta ki a „*Visitorok utasítása a papurakhoz*” című iskolai rendtartását.¹⁷

Lutherrel egyetértve, utasítása szerint a gazdátlanul maradt egyházi javakat latin iskolák (3 osztályból álló) alapítására kell fordítani. Majd rendelkezik az iskolák fenntartásának módozatairól, a tanítás menetéről, stb. De iskolaszervezői tevékenysége nemcsak elméleti, hanem nagyon is gyakorlatias: szinte Németországban nem volt olyan iskolarektor, akivel ne állt volna kapcsolatban, akiket ne segített volna tanácsaival.

Kidolgozta a „*Latinschule*” programját, s nyomban követőkre talál Magdeburgban, Eislebenben, Herzbergben, Zwickauban és Strassburgban.

Foglalkozott a magasabb szintű iskolázással is, az ún. „*Ober Schule*”-val. Ezek mintájául elkészíti a nürnbergi iskola szabályzatát. Ez egyébként a Trivialschule és az Universitas közötti átmenetet jelentette.

Az utókor talán mégis az *egyetemi szintű* oktatásra vonatkozó munkásságáról tud a legtöbbet. Ezek a tervek természetesen a Wittenbergi Egyetemhez fűződtek, ahol négy fakultás működött: a teológiai, a jogi, az orvosi és a „*facultas artium*”.

1536-ra készíti el az egész egyetemet átfogó reformját, amiben például az előadások pontos rendjét is részletesen szabályozza. – Ennek mintájára Európa-szerte egy sor régi és új egyetemet reformálnak át: Magdeburgban, Baselben, Tübingenben, Lipcsében, Frankfurtban, Heidelbergben.

Melanchton a wittenbergi egyetemen maga is nagyon sok előadást tartott. Ezekhez kapcsolódva jelentek meg tankönyvei, szövegkiadásai, összefoglaló elméleti művei. Fél Európa diákjai ezekből a művekből tanultak jó száz éven keresztül. Például csak a „*Loci*”-ből a szerző életében 50 kiadás jelent meg. – Előadásain olykor 5–600 hallgató is részt vett. Népszerű professzor volt. Igen sok diákkal alakított ki személyes kontaktust. Sőt, Wittenbergből való távozásuk után levélben tartotta velük a kapcsolatot. Erre is volt energiája.

Nem csoda hát, ha a wittenbergi egyetemen Melanchton személye jelentette a vonzó erőt Németország és Európa sok száz diákja számára.¹⁸ Talán ezért is érdemelte ki a „*praeceptor Germaniae*” jelzőt.

A pedagógus és tudományszervező Melanchtonban, noha a humanizmus gyökereiből táplálkozott, mégis megmutatkozik reformatori-teológus életszemlélete. Ugyanis szerinte a nevelés célja az, hogy a hitet felvértezze a tudománnyal és művészi formakészséggel. Kortársaival ellentétben ő nem a középkori skolasztikusokat, hanem a görög-római világ műremekeit tárta az ifjúság elé.

A reformációnak óriási lökést adott az, amikor hangsúlyozta: a Szentírás helyes megértéséhez elkerülhetetlen a görög és héber nyelv alapos ismerete. Hogy a „tisza tant” megtaláljuk, a forrásokhoz kell visszatalálni és a nyelvek adománya nélkül viszont nem lehet felismerni, mi is áll a forrásokban.

Abban is a reformatori-teológus gondolkodásmódja nyilvánul meg, amikor unos-untalan hangsúlyozza: a tudomány áldás, a tudatlanság pedig átok az egyházra nézve. A tudatlanság elsötétíti a vallást és istentelenséget vonz maga után. Éppen ezért nemcsak a nyelvek, hanem a filozófia és a többi tanulmányok is szükségesek a teológiához.¹⁹

4. A teológus Melanchton: a humanista közvetítő

A legtöbb vitát és egyben félreértést a Melanchton teológiájáról szóló vélemények és tanulmányok eredményezték. A „*laikus keresztyén*”,²⁰ „*hittani téren nem volt önálló*”,²¹ és még sorolhatnám a róla alkotott véleményeket.

Rendkívül sok ellentmondást találunk ezen a téren. Például abban, hogy a helvét irányt követők Melanchtonban a Luthertől kissé eltávolodó „*Kriptokálinistát*” látták. Ugyanekkor meg Luther nem győzi hangsúlyozni a mester hűségét.

Magyarországgal kapcsolatban is egy sor furcsaságot fedezhetünk fel. Például a magyarországi helvét irányú egyház „*vezérsillaga*” ebben az időben Luther legközelebbi munkatársa!

Éppen ezért teológiájának vizsgálata több aspektusból is kívánatos: így Lutherral való összehasonlítása, főbb műveinek elemzése, pl. az *Ágostai Hitvallásé, az Apológiáé, a Loci Communesé*, de fontos az úrvacsoráról szóló reformatori tanokkal való összevetése.²²

Már az elején szükségesnek látszik – a félreértések elkerülése végett – leszögezni: *Melanchton élete végéig Luther követője volt!* Luther feletti gyászbeszédében nem véletlenül nevezi őt „*pater carissimus*”-ának, akit Pál apostol és Agustinus nagysága mellé állított.

Ugyanis a 16. század fegyvercsörtető teológiai világában a melanchtoni hang egy újfajta színfoltot képviselt, amit sokan hajlamosak félreértelmezni.

Azt a teológiai vonalat, amit Melanchton képviselt, *mérsékelt* vagy *toleráns* irányzatként is jellemezhetjük.²³ Sőt Luther halála után ez egyre erősebbé vált Wittenbergben és a szász választófejedelemség területén. Vannak, akik ezt *kriptokálinizmusnak* nevezik. Kétségtelen, hogy Melanchton „*hallgatása*” vagy halk állásfoglalásai többször tettek engedelményt a lutheránus nézetekkel szemben a helvét irányoknak. Ebből eredően sokan félreértették, pontosabban a Luthertől való eltávolodás jeleként fogták fel. Itt nem erről van szó!

Talán a teológiai disputákon való viselkedésében – ahogyan Botta István kitűnően megfogalmazta – rajzolódk ki Melanchton teológiai gondolkodásának ellentmondásossága.²⁴ Lássuk ezeket:

1. Melanchton *kifejezetten irtóztott a vitáktól!* 1529. április 8-án azt írja Oecolampadiusnak: „Vita közben veszendőbe megy az igazság” (CR 23,1050). Talán ezért is tartották sokan gyávának. Pedig nem erről van szó!

2. Ugyanis az előzőekben elmondottakból egyenesen következik Melanchton „*dissimulatio*”-ja. Van aki „*Melanchton hallgatása*”-nak titulálja. Az ő szelidsége, békeszeretete, a pax humana tisztelete erősen humanista szemléletére vall. Itt kell elmondanom, hogy ebből a mélyszéges humanizusból fakadó „*teológiai tolerancia*” a későbbiekben rendkívül fontos szerepet játszanak abban, hogy a Kárpát-medencében a helvét tanok megszilárduljanak. Pontosán azért, hogy a 16. század közepén, pontosan 1560-ig a Wittenberget megjárt magyar teológusok sorra lettek a helvét irány követői hazatérésük után, mint azt Botta István kimutatta Méliusz Juhász Péterrel kapcsolatban.

3. A harmadik jellemzője az „*egységre való törekvés*” volt. Melanchton számára fontos kifejezés volt a *doctrina necessaria*. Sokszor emlegeti, hogy „inkább meghalna”, minthogy az egység rajta boruljon fel.

Ennek a teológiai gondolkodásnak és cselekvésnek az eredménye például az volt, hogy az úrvacsoratanban a svájciak egyre jobban közeledtek Luther felfogásához. Így 1536-ban az ő kezdeményezésére jött létre Bucer és a wittenbergiek között az ún. „wittenbergi konkordia”.

Azt hiszem, hogy a 16. századi harsány teológiai életben ez a melanchtoni halk szó, az egységtörekvés igen megbecsülésre való tulajdonság, amit sokan megmosolyognak és lenéznek.

Végül is nem rajta múlt, hogy az általa hön munkált és óhajtott egység nem jött létre a németek és a svájciak között. Egyébként ez a „*doctrina necessitas*” volt szinte az utolsó összekötő kapocs a két nagy tábor között.

5. Az egyházpolitikus Melanchton

Melanchton mint „*egyházpolitikus*”, Luther mellett egyre nagyobb szerepet kapott a reformáció irányításában.²⁵ Ám ez irányú tevékenysége kevés dicsőséget hozott számára. Annál több csalódást és kemény támadást.

A már korábban tárgyalt, az ellentéteket békés áthidalással kívánó humanista alkata az egyházpolitikai munkásságán is meglátszott. A reformáció korára oly jellemző „*fegyveres teológiai harcokat*” mindenáron szeretne volna elkerülni.

Elsőként az 1529-es *speyeri* birodalmi gyűlésen jut jelentős szerephez, majd a *marburgi* kollokviumon, ahová nem szívesen ment el. Itt alig szólt bele a teológiai vitába.

Az 1530-as *augzburgi* birodalmi gyűlésen Luther közismert kényszerű távolléte miatt Melanchtonra hárult a császár és a pápa híveivel folytatott tárgyalások vezetése. Itt született meg a Confessio Augustana, amit Luther is megelégedéssel olvasott. De azt már kevésbé, hogy a gyűlésen Melanchton engedékenységével messze túllépte azt a határt, amit Luther még elfogadott volna. Természetesen római oldalról is heves támadások érték Melanchtont engedékenysége miatt!

Luther halála után 1546-ban még nehezebb helyzetbe került Melanchton. Ugyanis az egész reformáció táborának a vezetése a nyakába szakadt. *V. Károly* császár az 1548-as augzburgi interim-en az evangélikusokra akarta rákényszeríteni a régi egyházi rend „*visszafogadását*”. Melanchton ezt bizonyos egyházpolitikai okok miatt elfogadhatónak tartotta volna.

A helyzet megisméltódott a *lipcsei interimen*, de ekkor már a reformáció ügyét féltő tömegek az ún. *gnosio-lutheránusok*-ban, élükön Matthias *Flaciusban* találták meg a maguk vezetőit, akik harcosan kiállnak a reformáció ügyéért. Sajnálatos módon Flacius gyávasággal vádolta meg Melanchtont, s egyre inkább elvesztette korábbi pozícióját a nagy reformátor. Életének utolsó szakaszában pedig támadói megkeserítették mindennapjait. Nem csoda hát, ha elvágódott szeretett városából Wittenbergből. Mégis haláláig hű maradt egyeteméhez és tudományszeretetéhez. 1560. április 19-én hunyta le szemét és temették Luther mellé.

6. Melanchton és a magyarok

Végül szólnom kell Melanchton és a magyarok kapcsolatáról. Pontosabban arról, hogy miért és milyen hatása volt a Luthert követő reformátornak a Kárpát-medence helvét irányú teológusaira és egyházainak fejlődésére.

Az egyháztörténeti kutatásunknak ebben a tekintetben is sok adóssága van.²⁶ Történeiszek már a század elején felfigyeltek arra, hogy Melanchton haláláig a wittenbergi egyetemen megfordult 442 magyar diák hazatérése után, jó részük nem elégedett meg a lutheri tanokkal, hanem fordulatot vévén, a helvét irányú egyház lelkészei és teológusai lettek.²⁷

Szűkítvén a magyarok nagy számát, akik Wittenbergben tanultak, Szabó Géza az 1555-ben alapított magyar Bursa tagjait vette vizsgálat alá, egyenesen arra a megállapításra jutott, hogy „a wittenbergi Coetus a magyar Kálvinizmus bölcsője lett.”²⁸ A legmesszebb pedig Pokoly József jutott következtetéseiben, amikor azt állapította meg: „A magyar református egyház nem Genfből, vagy Zürichből terjedt, hanem Wittenbergből!” (!)²⁹

Ha jól végiggondoljuk, eléggé paradoxnak tűnnek ezek a megállapítások. A lutheri tanok fellegvárában, Wittenbergben igen kemény harcot vívnak a római egyház ellen és nem kevésbé a helvét irányultságú teológusokkal. A Kárpát-medencében meg mit látunk? A 16. század 50–60-as éveiben itthon is élesedik a harc a két protestáns tábor között, különösen a felvidéken, és végül itthon is bekövetkezik a szakadás. Eközben a helvét irányt követők egy része éppen Wittenbergből „*kapja*” a lelki töltést, vagy a teológiai örökséget.

Neuser professzor 1972-ben tette fel azt a kérdést, hogy valójában milyen természetű volt Wittenberg hatása a Duna-medencére?³⁰ A kérdés megnyugtató tisztázására még 25 év távlatából is azt kell mondanunk, hogy nagyon sok kutatást kell elvégezni. De abban már azóta is egyetértnek és annak előtte is egyetértettek, hogy a *kulcsszemély mindent kizáróan* maga Melanchton.

De miért és hogyan? – Ennek a kérdésnek megválaszolására itt és most nem vállalkozhatom. Pusztán szeretném csokorba szedni az eddigi kutatásokon alapuló véleményeket és fontosabb tényeket.

1. Figyelnünk kell arra a tényre, hogy a 16. század második felében, – pár kivételtől eltekintve – a helvét irányú egyház vezető teológusainak mindegyike megfordult Wittenbergben, sőt az ottani *magyar bursa* tagjai voltak. Botta István jóvoltából legbövebben és legalapossabban *Méliusz Juhász Péter* életében kísérhetjük nyomon azt a változást, amit a többi Melanchton tanítvány is átélt vagy átélhetett hazatérésüket követően.³¹ Szabó András pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy ezek az egyházi vezetők mindezek után is Melanchton tanítványai maradtak, a szó legnemesebb értelmében, a társadalom-történelemszemléletükben, s abban, hogy számukra – mint mesterüknél – a világi tudományok egyenrangúak voltak a teológiával!³²

2. Az is közismert, hogy Melanchton nagyon nagy hatással volt diákjaira. Különösen érvényes ez a magyarokra, már csak annál a technikai dolognál fogva is, hogy a mester latinul prédikált és tartotta előadásait. A magyarok Luther németiségét és kevésbé kiművelt latinságát bizony nehezen vagy egyáltalán nem értették.³³ Így nem csoda, ha Melanchtonhoz fordultak és őt fogadták el szellemi vezetőjüként. Érhető hát Székely Istvánnak az 1559-ben Krakkóban kiadott könyve megjegyzése: „Ez a Philip, akinél bölcsőbbet nem lát a nap...”³⁴

3. Melanchton nemcsak a kinti tartózkodás alatt tartotta a kapcsolatot a magyarokkal, hanem hazatérésük után is kiterjedt levelezést folytatott némelyikükkel³⁵. Az is természetes volt, hogy tanbeli kérdésekben is kikérték véleményét, mint például Heltai Gáspár. Természetesen ezek a magyar teológusok élénk figyelemmel kísérték, hogy mi történik Wittenbergben és mesterükkel Melanchtonnal. Mikor és hogyan nyilatkozik meg hittani és egyházpolitikai vitákban, kérdésekben.

Paradox módon, az egységre törekedő Melanchtonra való hivatkozással kezdődött meg Magyarországon a lutheri és a kálvini irány nyílt szétválása – ahogyan ezt Botta István idézett munkájában tételelesen végigvezeti.³⁶ Országszerte Melanchton a Kolosséba írt páli levél magyarázatának értelmezése segítette elő a két tábor végleges szétszakadását.

Arról is tudomásunk van, hogy Melanchton is élénken érdeklődött a magyarországi események iránt, a török elleni harcról éppúgy tudomása volt, mint a fontosabb hitvitákról.

4. Melanchton „teológiai-toleranciája”³⁷ volt szerintem az a pont, ahol a legnagyobb hatást jelentett a magyar bursa tagjaira abban, hogy a későbbiekben szabadon döntöttek a helvét irány mellett. Mert „nem a wittenbergi lokálpatriotizmus, a Zwinglivel, Bullingerrel, majd Kálvinnal való kötözködés szellemét csepegtette tanítványaiba, hanem egyforma mértékkel igyekezett mérni mindenkinek.”³⁸

Ezzel a szemlélettel, az itt tanult diákok legtöbbször nem egyenesen haza jött, hanem felkereste Európa több helvét irányú egyetemét, ahol bizonyára a Melanchtontól tanult „teológiai nyitottság” nagyban hozzájárult ahhoz, hogy mondjuk Bullinger vagy Kálvin tanait minden lelkiismeret furdalás nélkül elfogadják a későbbiek során.

A kálvinistává lett tanítványai fülébe talán sokáig csengtek vissza mesterük szavai; hogy ellene kell lennie minden felesleges vitának, inkább a *szükséges tanhoz* kell felemelkedni.

5. A Kolossé levél magyarázata mellett – Neuser professzor kutatásai szerint – az úrvacsora kérdésében Melanchton állásfoglalása adhatott készítményt a wittenbergi diákoknak abban az irányban, hogy a reformátusokhoz csatlakozzanak.³⁹

Keveházy Katalin pedig azt mutatta ki, hogy Melanchton tanítványai egyértelműen „megbolygatták” a homogén lutheránus Szepesség egyházi életét.⁴⁰ S ez már átvezet egy újabb egyháztörténeti kérdéskörhöz, az ún. *filippizmus*⁴¹ hatásához.

Dr. Hörsik Richárd
egyetemi tanár
(Debreceni Hittudományi Egyetem)

Jegyzetek

1. Boross Mihály: Melanchton Bp. 1860. – Frankl Vilmos: Melanchton és magyarországi barátai. Századok, 1874. 149–184. p. – Rácz Lajos: Melanchton emlékezete. Debrecen, 1897. 41. p. – Pokoly József: Melanchton és a magyarországi reformáció PEIL. 1897. – Maczkovcsák: Melanchton élete. Bp. 1893. – Stromp László: Praeceptor Germaniae. Prot. Szemle 1897. – Loren Pál: Melanchton és Luther jellemrajza. Békéscsaba 1898. – Stromp László: Magyarország és Melanchton Ösvény 5–7. évf. 1917/20. 105. p. – Wiczian Dezső: Melanchton a reformátor. Református Egyház (RE) 1960. 31–34. p. – Dr. W. Neuser: Melanchton úrvacsora-tana és annak hatása a Duna-térségben ThSZ. 1972. 195–199. p. – 2. Varga András: Molnár Gergely. Melanchton magyar tanítványa. Szeged 1983. 1–74. p. – Keveházy Katalin: Melanchton és a Wittenbergben tanult magyarok az 1550-es évektől 1587-ig Szeged. 1986. 1–81. p. – 3. Pokoly József: Az erdélyi református egyház története. I. Bp. 1904 – Asztalos Miklós: A Wittenbergi Egyetem és a magyarországi kálvinizmus. A Bécsi Magyar Történeti Intézet Évkönyve. Bp. 1932. – Révész Imre: Szempontok a magyar 'kálvinizmus' eredetének vizsgálatához. „Tegnap és ma és örökké” Debrecen, 1944. 146. p. – Bucsay Mihály: Melanchton a reformátor RE 1960. 31–34. p. – 4. Főbb életrajzi adatát *Rácz Lajos* és Bucsay Mihály már idézett munkáiból vettem. – 5. Rácz Lajos I. m. 11. p. – 6. U.o. 12. p. – 7. U.o. 13. p. – 8. Botta István: Melius Péter ifjúsága Bp. 1978. 151. p. – 9. U. o. – 10. Rácz: I. m. 17. p. – 11. Bucsay: I. m. 31. p. – 12. Erre vonatkozóan lásd Asztalos Miklós már említett tanulmányát. – 13. Botta I. m. 152. p. – 11. Melanchton pedagógiájával kapcsolatban lásd Rácz István munkáját, valamint Mészáros István: A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században. Bp. 1984. 1–150. p. – 15. Bucsay Mihály: RE 1960. 33–34. „Az Ausburgi interim” – 16. U. o. 31. p. – 17. Melanchton iskolaszervező munkásságát Keveházy Katalin, Rácz Lajos, illetve Mészáros István munkái alapján állítottam össze. – 18. Szabó Géza: Geschichte des Ungarischen Coetus an der Universität Wittenberg 1555–1613. Halle, 1941 – 19. Lásd Rácz Lajos idézett munkáját. – 20. Botta István szerint Wilhelm Maurer így nevezi őt. Botta I. m. 151. p. – 21. Bucsay: RE. 1960. 32. p. – 22. Lásd Melanchton teológiájával foglalkozó tanulmányrészleteket: Botta: I. m. 151–161. p.; Keveházy: I. m. 11–14. p.; Bucsay: I. m. 31–32. p. – 23. Keveházy: I. m. 12. p. – 24. Botta: I. m. 155–160. p. – 25. Rácz I. m. – 26. Lásd erre vonatkozóan: Hörsik Richárd: Melanchton és a reformáció helvét irányzatának kibontakozása Magyarországon c. előadását. Debrecen 1997. szeptember, a Melanchton-konferencián hangzott el. Megjelenés alatt. – 27. Barcza József Melanchton levelezésének készülő kritikai kiadásáról. ThSZ. 1977. 165–166. p. – 28. Szabó Géza: I. m. 104. p. – 29. Pokoly József: Az erdélyi református egyháztörténet. I. Bp. 1904. 180. p. – 30. ThSZ. 1972. 196. p. – 31. Botta Ist-

ván: Melius Péter ifjúsága Bp. 1978. – 32. Szabó András: I. m. 483. p. – 33. A problémával részletesen foglalkozik Asztalos Miklós tanulmánya és a vele polemizáló Révész Imréné – 34. Székely István: Chronica az vilganac yeles dolgaira. Krakko, 1559. 229. Idézi: Varga András: Molnár Gergely... 17. p. – 35. Barcza József: I. m. 165–166. p. – 36. Botta: I. m. 161–173. p. „6. A lutheri és a helvét irány elkülönülése hazánkban”

– 37. Keveházy Katalin: I. m. 11–13. p. – 38. Bucsay Mihály: Melancthon a reformátor RE. 1960. 34. p. – 39. Neuse: I. m. 198–199. p. – 40. Keveházy Katalin: I. m. 13–14. p. – 41. Lásd erre vonatkozóan Makkai László tanulmányát a Sárospataki Református Kollégium története Bp. 1981. című tanulmánykötetben, valamint Szabó András mátt többször idézett művét.

D. Dr. Illyés Endre teológiai professzor emlékezete

Száz évvel ezelőtt – Tunyogon – született D. Dr. Illyés Endre a Debreceni Teológiai Akadémia egykori professzora, a református egyházi néprajz első hazai kutatója. Az évforduló alkalmából 1997. november 23-án vasárnap Tunyogmatolcson, a református templomban emlékező-hálaadó istentiszteleten, november 24-én, hétfőn Mátészalkán a Szatmári Múzeumban tudományos konferencián emlékeztek meg róla. A hálaadó istentiszteleten dr. Bölcskei Gusztávnak, a tiszántúli egyházkerület püspökének, a zsinat lelkes elnökének igehirdetése után (Józs 24,14–115) dr. Molnár Ambrus ny. esperes leplezte le a templomban elhelyezett emléktáblát, melyet a DK Egyházi Néprajzi Szekciója készített. Délután a tunyogi gyülekezeti teremben ifj. dr. Fekete Károly rektor: D. Dr. Illyés Endre a gyakorlati teológus, című, valamint Fekete Csaba főosztályvezető: A tudós és tiszteletes D. Dr. Illyés Endre című előadását hallgathatta meg az érdeklődő gyülekezet. Este a matolcsi templomban zenés áhítattal fejeződött be a megemlékezés, melyen ifj. dr. Fekete Károly igehirdetéssel és orgonamuzsikával szolgált.

Másnap, november 24-én hétfőn Mátészalkán a Szatmári Múzeumban folytatódott a jubileumi ünnepség. A tudományos ülésen, melyet a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke, a Győrffy István Néprajzi Egyesület és a mátészalkai Szatmári Múzeum rendezett, hét előadás hangzott el: 1.) Száz éve született D. Dr. Illyés Endre (dr. Balassa Iván), 2. D. Dr. Illyés Endre és a „vallásos néprajz” (Dr. Molnár Ambrus), 3. A Református Kollégium Archívumában őrzött Illyés Endre hagyatéka (Gaálné dr. Ramminger Gabriella), 4. Illyés Endre és a Népéletrajzi Intézet Terve (dr. Újváry Zoltán), 5.) Illyés Endre: Hagyomány, iskola, család (dr. Farkas József), 6.) Református néprajz Magyarországon (dr. Bartha Elek), 7.) A Szatmári Református Egyházmegyéről (dr. Cservenyák László). A megemlékezés gazdag anyagából dr. Molnár Ambrus avató beszédét, valamint ifj. dr. Fekete Károly és dr. Újváry Zoltán előadását közöljük.

(Szerk.)

Avató beszéd

*„Emlékeztek meg a ti előjáróitokról,
akik szólották néktek az Isten beszédét...”
(Zsid 13,7)*

Az Ige parancsa és szívünk igaz indulata készítetett bennünket arra, hogy megálljunk e templom előcsarnokában az emléktábla előtt, mely azt hirdeti, hogy száz esztendővel ezelőtt 1897-ben itt Tunyogon, a rektórián született D. Dr. Illyés Endre teológiai professzor, aki a lelkesképzés és a gyakorlati teológia tudománya mellett, vagy azokon belül egy olyan stúdiumot kezdett művelni – egyházunkban elsőként –, amit akkor az egyházi vezetők, tanártársai, tanítványai legtöbbje is csak valami hóbortnak tartott, ma pedig református egyházi néprajznak nevezünk. Első volt azok között, akik Ravasz László 1915-ben megfogalmazott felhívására, hogy a lelkipásztorok, akiknek idejük és kedvük van, figyeljék meg, és jegyezzék le a magyar református népteológia alapvonásait, – pozitív választ adtak. (Ravasz László „népteológia” alatt a betlehemes játékokat, a nagypénteki passiót, az élet fordulóihoz kapcsolódó vallásos népszokásokat, virrasztó, sirató, tor, kárlátó, ünnepekhez kapcsolódó, valamikor liturgikus cselekményeket, határ-

kerülés, locsolkodás, stb. értette). Illyés Endre hatalmas munkába kezdett e jellegzetességek összegyűjtésére.

Személy szerint én is hálával és szeretettel gondolok mindnyájunk Bandi bácsijára, őszinte, mindenkihez lehalló, érzékeny, szerető szívére. Hálát adok Istennek, hogy méltatlanul bár, de tanítványának vallhatom magam. Nemcsak abban az értelemben, hogy stúdiumainak hallgatója voltam négy éven át, hanem úgy is, hogy részt vettem kutatásaiban, segítségére voltam az anyaggyűjtésben. Több rajzot készítettem a temetői fejfákról, úrasztali edényekről és terítőkről. Tanítványait mindig szeretettel és megértéssel vette körül. Hibáikat, csínytevéseiket elnéző „ejnye fiam” szelíd korholással intézte el. Szűkös körülményeihez képest anyagilag is támogatta a rászorulókat, vagy mai szóval élve szponzorokat keresett megsegítésükre. Különösen nagy becsben tartotta azokat a hallgatókat, akik némi érdeklődést tanúsítottak gyűjtése iránt. Azoknak életét az Akadémiáról való távozás után is számon tartotta. Engedjék meg, hogy egy reá jellemző személyes élményt is elmondjak. Feleséggel történt eljegyzésünk alkalmával, egy herendi porcelán virágvázát ajándékozott nekünk. Ennek a vázának olyan kicsiny volt a szára, hogy csupán két virágszál fért bele, szorosán egymás mellett. Azzal a néhány mondatral kívánt áldást jegyességünkre, hogy mi is álljunk

szorosan egymás mellett és készülünk a házasságra és a szolgálatra olyan közel egymáshoz, hogyan ebben a kicsiny vázában a két virágszál egymáshoz simul. Az esküvőnk alkalmával már egy nagyobb váza volt az ajándéka. Ebbe a vázába már nemcsak két szál virág fért bele, hanem egy egész csokorra való. Erre a vázára utalva azt kívánta, hogy szaporodjon az életünk gyermekekkel és férjen el szívünk vázájában a gyerekek mellett a reánk bízott gyülekezet is, legyünk együtt, mint a virágcsokor a vázában.

Szívét, lelkét ajándékozta azoknak, akiket szeretett. Szíve nagy virágvázájába belefért a szatmári, beregi református magyarság, az alföldi, délvidéki, felvidéki földművelő református ember, de emellett az egész magyar nemzet is.

Révész Imre szerint Illyés Endre a magyar református írók sorában nélkülözhetetlen művel ajándékozta meg egyházunkat és szellemi életünket, „*nála nagyobb tudománnyal és mélyebb szeretettel senki sem nyúlt a magyar református parasztság lelki és vallásos életének problémáihoz.*”

Ez a szeretet készítette arra, hogy 1962 márciusában mint kutató professzor tovább folytassa gyűjtőmunkáját. A tavaszi hóviharban megfázott és betegsége kiújult. Néhány hét alatt ez a kór legyőzte az erősnek látszó embert, és hirtelen és váratlanul elköltözött tőlünk.

Első könyvének jeligéjéül Széchenyi Körösi Csoma Sándor sírkövére metszett mondasát választotta: „Egy szegény árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt, kitartó hazafiságtól lelkesítve, Körösi Csoma Sándor, bölcsőjét kereste a magyarnak, és végre összerokadt fáradalmi alatt. Távol a hazától alussza örök álmát, de él minden jobb magyarnak lelkében.” A későbbiekben maga így magyarázza választását: „Mivel meg vagyok győződve arról, hogy a hazában élő magyarságot felkutatni, azaz minden vonatkozásban megismerni csak olyan rajongó lelkesedéssel, magunkat teljesen háttérbe szorító önzetlenséggel, a meg nem értés sorsát vállalás kockázatával, a szegénység, egyedülvalóság hősies elhordozásával, a nagy célért szeretetben elégséges elszántságával lehet, mint azt ő tette az őshaza keresésénél.”

A magyar református parasztság és a magyar föld iránt érzett mélységes szeretete és ragaszkodása fejeződik ki első könyvének utolsó mondataiban is: „Dolgozni a magyar földért, hogy az magyar legyen, dolgozni a magyar népért, hogy az megtarthassa a magyar földet. Magyarország mai helyzetéből nemzeti irányú megújulás csakis úgy remélhető, ha az a magyar földből élő milliókból fog kiindulni... Természetesen ehhez a nemzeti munkához sokaknak, sok tízezer, velünk érző és aggodó magyarnak közreműködése, akarása, kitartó munkája és magyar hite szükséges.”

Befejezésül nem hallgathatjuk el, hogy munkálkodását sokszor kísérte megnevezés, félreértés, és nemegyszer méltatlan lekicsinylés, de ő mindezek alázatos elhordozásával, életével vallotta a páli ígét: „Semmivel sem gondolok, még az én életem sem drága nekem, csakhogy elvégezhessem az én futásomat örömmel és azt a szolgálatot, melyet vettem az Úr Jézustól...”, (ApCsel 20,24)

Dr. Molnár Ambrus
lelkész, néprajzkutató
(Mátraháza)

D. Dr. Illyés Endre a gyakorlati teológus

Legendás híru tanárokkal mindig büszkélkedhetett a Debreceni Református Kollégium, de a legendás korok között is igen gazdagnak számít a XX. század első fele, amikor a teológián kifomálódott az a nagy professzori kar, amelynek csak a gyakorlati teológiai képzést adó személyiségei között három olyan nagyformátumú egyéniséget találunk, mint Makkai Sándor, Czeglédy Sándor és Illyés Endre. Mindhármán iskolát teremtettek, s mindhármán sajátos kutatási területtel rendelkezve, munkásságukkal beírták magukat a magyar református teológiatörténetbe.

Illyés Endre nevelői életútjának vázlatja

Illyés Endre 40 esztendő telt el a keresztyén nevelés szolgálatában, amelynek során minden korosztállyal meg kellett ismerkednie. A rövid segédlelkészi (Zilah) és helyettes lelkészi (Óraljaboldogfalva) évek után Miskolcon elemisták (1921–24), majd Szegeden középiskolások (1924–33) között lett vallásoktató. Itt szerezte meg 1925-ben első doktorátusát filozófiából (a Kolozsvárról átjött Bartók Györgynél?), hogy aztán az 1925/26. tanévben Genfben mélyülhessen el a valláspedagógiai tanulmányokban. 1933-ban újabb emelkedést és feladatot jelentett számára az, hogy a debreceni Dóczy Tanítóképző Intézetbe került vallástanárnak.

Teológiai doktorátusát 1936-ban szerezte, 1941-ben pedig teológiai magántanári címet kapott.

Az ifjabb korosztállyal való foglalkozásban már jártas Illyés Endre 1941-től lett a Tisza István Tudományegyetem Református Hittudományi Kara mellett működő Lelekész-képző Intézetnek a tanára. 1950-től kezdve pedig – az Egyetem Hittudományi Karának Theológiai Akadémiává történt átszervezése után – néhány éven át az Akadémián professzorként működött (1950–53).¹

*

Illyés Endrét a gyakorlati teológia tudományának szerteágazó területei közül különösen is a lelkigondozás (poimenika) és a keresztyén nevelés (katechetika) egy-egy speciális területe érdekelte. A nyomtatásban megjelent művei egyértelművé teszik, hogy minden szempontból kutatta a magyar református nép lelkivilágát és környezetét, másrészt nagyfokú felelősséget érzett a református iskola felekezeti hitvallásos karakterének kialakításában és megőrzésében. Röviden: a református nép és nevelés elkötelezettje volt.

A magyar református nép elkötelezettje

Illyés Endre szemléletében a magyar református népnek rangja van, értékesnek tartja, azt érzi küldetésének, hogy ezt a drága kincset tudatosítsa, ennek emlékeit átörökítse.² Meggyőződése, hogy „a földművelő nép adta egyházunknak nemcsak a hívek sokaságát, hanem egyben a vezető lelkész-tanári-tanítói réteg mindenkori gazdag utánpótlását, drága kiválóságait, a nemzet vérfrissülését, előbbmenetelét is – az alapvető fontosságú életfenntartó eszközök előteremtése mellett.”³

Tudományos szempontból „*A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallási*

világára” című, Szegeden 1931-ben megjelent könyvével vált ismertté ezen a kutatási területen. Programadó műnek is tekinthető ez, mivel itt fogalmazza meg először azt, hogy itt egy életre szóló feladatot vállal. Könyve jellegéül Széchenyinek Körösi Csoma Sándor sírkövére metszett mondását választotta,⁴ amelyre a könyv bevezetésének végén így utal vissza:

„Körösi Csoma sírfeliratát pedig azért választottam jellegéül, mivel meg vagyok győződve arról, hogy a hazában élő magyarságot felkutatni (azaz minden vonatkozásában megismerni) csak olyan rajongó lelkesedéssel, magunkat teljesen háttérbe szorító önzetlenséggel, a meg nem-értés-sorsát vállalás kockázatával, a szegénység, egyedülvalóság hősies elhordozásával, a nagy célért szeretetben elégs elszántságával lehet, mint azt ő tette az őshaza keresésénél. Bár ilyen áldozat volna az én kutató munkám is a földművelő magyar nép minden rendű és rangú vezetőjének, irányítójának szolgálatában.”⁵

Üttörő munkát adott ki a kezéből Illyés Endre ezzel a kötettel, mert az egyházismeret tudományának kiépítéséhez szolgált igen értékes szempontokat és anyagot. Módszere történeti és leíró. Újhegyre szedi a református nép vallásos tudattartalmának elemeit, kegyességének megnyilvánulási formáit, az erkölcsi élet vetületeit és kitekintést tesz a református néphitben élő magyar ösvallás nyomaira. Könyve vége felé két megállapítást tesz: „1. A magyar református földművelő nép belsőleg erős, szilárd, öntudatos, külsőleg büszke, arisztokratikus vonásokat mutató egyéniségekből áll. 2. De a néplelket alkotó egyének lelkiületében s így a néplelekben is valami hullámozás, be nem végzettség, az ellentétekben járás szélsősége, új utak keresése is megállapítható.”⁶

S később, szinte prófétaí módon jelenti ki, sürgetve a megmentés munkáját: „A néplelek válságba jutásáról ma még nem beszélhetünk (1931!), de bekövetkezhetik, ha a vezetők, irányítók meg nem találják a kivezető utat, ha nem jön a mielőbbi anyagi segítség, az önzetlen támogatás, és szeretet; ha senki meg nem adja a magasabb, tömörebb belső életre jutás indításait a világnézeti harcokkal törődni nem tudó népnek; ha nem nyújtjuk az eleven, a kor eszméivel ötvöződő református keresztyénséget a magasságok után vágyó, Isten szentségével, felségével egészen megteljesedett, a vele való közvetlen kapcsolatra óhajtozó, az egyedül imponáló nagy Isten mellett boldogan felemelkedő földművelő véreinknek.”⁷

Ennek a vizsgálódásnak egy másik lecsapódása a „*A magyar református földművelő ifjúság lelkigondozásának története*” (Debrecen, 1936.) című doktori értekezése. A lelkigondozástan egyik elfeledett református alapelveire irányítja az olvasó figyelmét Illyés Endre. Míg a kortárs teológusok a megelevenedő valláspszichológiai irányzatokra figyelnek, addig ő rámutat arra, hogy a személyes, egyéni lelkigondozás mellett kiaknázatlan terület a kollektív, a gyülekezeti közösség által folytatott lelkigondozás. Az egyházat – Kálvin tanítását szem előtt tartva – mint lelkigondozói közeget mutatja be: „Lelkigondozói munkája nem egyes esetekre előírt receptek alkalmazásából áll, hanem felülről adott parancsolatok engedelmes megtartásában az élet egészének az Isten kinyilatkoztatott akaratához szabásából.” „Isten az életet kegyelmes akaratából ki akarja fejleszteni, teljességre akarja juttatni a hívő családon, az egyház szolgálá-

latában álló iskolák nevelő munkája, az Igén, sákramentumokon, fegyelmen és az egyház minden anyafogalmából fakadó gondozói munkáján át, hogy az élet az Ő szolgálatában megdicsőüljön. A parancsoló szuverén Isten akarata érvényesül itt is, és ez teszi a lelkigondozást református keresztyénné.”⁸

Életművének ez a része és az ehhez csatlakozó gyűjtés egy hálásabb utókor után kiált. Halála után 35 évvel jó tudni azt, hogy a Doktorok Kollégiuma néprajzi szekciójában akadnak folytatói egyházunkon belül is az Illyés Endre által megkezdett munkának. Műveinek marandó értéke a lelkiismeretes anyaggyűjtés és a hatalmas anyagmennyiség közlése. Kathona Géza szavai egész munkatílusára vonatkoztathatók: „Évek hosszú során tántoríthatatlan céltudatossággal végezte adatgyűjtő munkáját... Hangyaszorgalommal sikerült olyan adathalmazt összehordani, mely gazdag kincsesbányául és tömör alapul szolgálhatott feldolgozó munkája számára... napvilágra hoz egy elsüllyedt világot: a fegyelem igájába fogott református egyházi életet.”⁹

Mára, a II. világháború, az urbanizációs, szekuláris és internacionális hullámok után megtalálhatatlan, begyűjtetlen, pótolhatatlan adatokat örökölt meg. Hála érte Illyés Endrének!

A magyar református nevelés elkötelezettje

Illyés Endrében, a keresztyén nevelői személyiségben találkozott az iskolaszeretet és a diákszeretet, s ez ösztönözte arra, hogy másik kutatási területe a valláspedagógia legyen. Ennek eredményei a következő tanulmányok:

- *A diákszeretem vallásos és erkölcsi elemei* (é.n. Szeged): eligazító jellegű írás.
- *A felekezeti tanítónőképzők felekezeti jellege* (Debrecen. 1939.): az akkori kor különböző felekezeti tanítónőképzőinek bemutatása.
- *Középiszkolás lányok konfirmációja és első úrvacsoravétele* (Debrecen. 1940.): feltárja azt a különös világot, amelyben a 13–14 éves konfirmandus lányok élete zajlik. Személyes vallomásokot szóltat meg: mit vártak és mit nyertek az úrvacsorától. A spontán megnyilatkozások csokra előtt tisztázza az úrvacsora református felfogását, bemutatja a konfirmáció vázlatos történetét és problémáit.

Kisebbs írásai még:

- *Gondolatok a református iskolák református jellegéről* (Debrecen. 1940.)

- *Az osztályfőnök munkája református szempontból.*

Amikor 1940-ben, a debreceni Hittudományi Kar megüresedett egyházszonekklattan, egyházszertartástan és valláspedagógiai tanszékére a pályázatok beérkeztek, akkor Makkai Sándor professzor adott értékelést a jelöltekről. Illyés Endrét többek között így jellemezte Makkai: „Illyés Endre elsősorban pedagógus és theologus-mivolta ennek van melléje rendelve. Ez nem jelenti azt, hogy a theologiai öntudat tisztaságára nem törekszik, csak annyit jelent, hogy nála ez a szempont nem emelkedik a másik fölé.”¹⁰

Kommentár nélkül ebből a véleményből úgy tűnik, mintha nevelői munkája fele útján Illyés Endrét úgy ismerték volna inkább, mint aki valláspedagógus. De, hogy ez a megállapítás mennyire relatív, az akkor lesz világos,

ha a fentiekhez hozzátesszük, hogy Makkai Sándor megállapítása az akkor – Illyés Endre elől – egyetemi katedrát elnyerő Czeglédy Sándorhoz viszonyítva igaz. Ezt bizonyítja az, hogy egy év múlva (1941) már a Lelkészképző Intézetben ő is teológusokat tanít. Kállay Kálmán Lelkészképző intézeti igazgató azért ajánlja az Egyházkerületi Közgyűlésnek megválasztásra, mert „személyében a magyar református teológiai főiskolák tanári kara egy kiválóan képzett, lelkipásztori jellemű és erőteljes nevelőképességű tanárral gyarapodnék.”¹¹

A Lelkészképző Intézet¹² az egyetemen folyó tudományos szakképzés mellett önállóan szervezett intézményként működött, amelynek az volt a feladata, hogy szervezze és adja meg a gyakorlati egyházi képzést, illetve erősítse az oktatásban az egyházi hatást, adjon képet a tisztántúli lelkiségről, segítse a gyülekezetismeretet, teremtsen a kötelező bentlakásos internátusban gyülekezeti életet. A hivatalos tájékoztató szerint: „A jó lelkipásztor, a pásztori lelkület, szolgálatokban gyakorlódás, feladatok sorában elindulás szükségét a lelkészképző intézet van hivatva megoldani. Az intézet igazgatója, egy tanára és ének-zenében, modern nyelvekben kellő felkészültséget nyújtó előadói a hivatástudat fejlesztése mellett a gyülekezeti élet feladatait látják maguk előtt és munkálják az adott lehetőségek szerint.”¹³ D. Dr. Illyés Endrével ez a praktikus oldal erősödött. Az általa tanított tárgyak közvetlenül biztosították a diákjaival való munkakapcsolatot: I-II. év Bevezetés a gyülekezeti szolgálatokba; III. Pásztorális gyakorlat; IV. év Valláspedagógiai gyakorlat.

Illyés Endre teológiai nevelésről alkotott elképzelésében, gondolatvilágába és tendenciájába hitelesen bevilágít egy kis füzetecskéje: „Az én igám gyönyörűséges” címmel, amely egy 1943-ban írt tájékoztató a Debrecenbe jelentkező teológusoknak. A lelkipásztori tisztról szóló tanítás tisztázása és az elhívás jelentőségére való rámutatás után felidézi a nehézségekkel teli magyar korokat, majd megállapítja: „Ma nem kisebbek a feladatok, nem könnyebbek a kísértések, nem csekélyebbek az akadályok; nem kevesebb a bűn; szintén olyan gyötrelmes a fájdalmak és halál árnyékának földjén való járás. Erő, megtartás, vigasztalás, élet után óhajt ma is a magyar nép sorsát évtizedekre meghatározó erőfeszítésében. Az örök igény ma is fennáll: „Az aratnivaló sok, de a munkás kevés” (Mt 9,37). Ki érzi, hogy a nagy gyülekezetek lelkészei nem tudnak pásztorolni az adminisztráció megnövekedése, a hivatalos gondok mellett, mikor alig végezhetik el a keresztelést, esketést, temetést, vallástanítást, ha Lélek szerint akarják elvégezni? Kinek fáj, hogy egy más lelki nevelésben részesült lelkipásztor-nemzedék nehezen tud lépést tartani újabb igények, újabb módszerek követelményeivel? Ki viseli a felelősséget azért, hogy a pásztorok hiánya miatt a kis gyülekezetek számának csökkenésével együtt eltűnik majd a hívők száza és ezre a sorokból? Kinek mindegy, hogy szórványban élő magyar református népünk gondozás nélkül idegen fajba olvad, elhal ajkán a zsolttár és elveszti szem elől a világ világosságát!” (15–16.)

Az intézet éppen Illyés Endre tanársága alatt szerveződött át. Bővült a tanári kar, elkezdődött a teológus-élet belső átrendeződése az egyesületi munkák világából a teológus-gyülekezetté váláshoz. Egy másik új kezdemé-

nyezésben is aktívan részt vett: a szórványgondozói munka¹⁴ szervezésében. Az ötletet Kolozsvárról vették át. Az elinduláskor két konferenciát tartottak, majd a Debrecen hatósugarába eső reformátusságot célozták meg Érmellék irányában. Rendszeres kiszállásokat szerveztek, nyaraltatták a szórványban élő ref. gyermekeket. Az 1943/44. tanévben örömmel ad hírt arról Illyés, hogy „a régen tervezett missziói lelkészi állások közül egy fél tucat Szatmár megyében már a közeljövőben betöltés alá kerül... – s megemlíti a rá jellemző kitétel „A teljes értékű, tehát a vidék nyelvén is beszélő lelkipásztorok felkészülése részben a mi feladatunk lesz a jövőben is.”¹⁵

A múlt mellett a „jövő szem előtt tartása” egy külön fejezetet érdemelne Illyés Endre nevelő munkájában. Szinte tűzbe jött a hangja egy 1933 őszi Nagykorörsön tartott segédlelkész-konferencia után, amikor a debreceni teológusoknak ennek apropóján ír: „Segédlelkészproletáriátus? – Munkatárs? – Újnemzedék?” címmel a Közlönyben.¹⁶ „A jövő szempontjából én a következő előkészítő munkát várnám az utánunk jövő nemzedéktől: 1. A külföldi lelkészi, azaz lelkészség előtt álló, hasonló kérdések előtt álló ifjúság magatartásának szemmel tartását, a külföldi ‘segédlelkészi kar’ munkáinak, feladatainak feltárását; 2. Minél alaposabb és komolyabb felmérését nálunk a lelki szükségnek, azoknak a helyeknek felsorolását, térképen is feltüntetését, ahol nagyszámú híveink teljesen kívül esnek a lelkészi gondozó munkán; 3. Minél alaposabb tanulmányokat a magyar református nép megismerésére, a lelki kapcsolópontok megtalálására, az evangélium befogadásától húzódozás okainak kimutatására stb.; 4. A hivatásérzet növelése szempontjából a kiváló lelkipásztorok (hazaiak és külföldiek) életének tanulmányozását.”¹⁷

Ifj. dr. Fekete Károly
egyetemi rektor
(Debreceni Hittudományi Egyetem)

Jegyzetek

1. Theológiai Akadémiai Jegyzőkönyvek. Debrecen. 1953/54. I. rendes ülés. 14. szám. Kellett a hely Békefínek. Id. ugyanennek az ülésnek a 15. száma alatt tárgyalta. – 2. A fejezetben említésre kerülő tanulmányok mellett még ld.: „A lelki megébredések feltételeiről” (Csikesz Emlékkönyvek. II. Debrecen. 1941) és „A Károlyi Biblia és a magyar néplélek” (Károlyi Emlékkönyv. Debrecen. 1940. 338–357.) című Illyés tanulmányokat! – 3. Illyés Endre: A magyar református földművelő ifjúság lelkigondozásának története. Debrecen. 1936. 8. – 4. „Egy szegény árva magyar, pénz és taps nélkül, de elszánt, kirtató hazafiságtól lelkesítve, Körösi Csoma Sándor, bölcsőjét kereste a magyarnak és végre összeroskadt fardalmi alatt. Távol a hazától alussza örök álmát, de él minden jobb magyarnak lelkében.” – 5. Illyés Endre: A magyar református földművelő nép lelki élete, különös tekintettel vallásos világára. Szeged. 1931. 8. – 6. U. o. 195. – 7. U. o. 208. – 8. Illyés Endre: A magyar református földművelő ifjúság lelkigondozásának története. Debrecen. 1936. 7. Ugyancsak ezt a gondolkodásmódot fogalmazta meg a magántanári vizsgálódásában „Lelkigondozás és egyházfegyelmezés” címmel, illetve „Egyházfegyelmelem a magyar református egyházban a XVI-XIX. századokban” (Debrecen. 1941) című tanulmányában. – 9. Theológiai Szemle 1941. 246. – 10. Hittudományi Kari Jegyzőkönyvek. 1939/40. 1940. május 15. XI. rendes ülés. 102. szám. 2. pont. – 11. A Tisztántúli Ref. Egyházkerület Jegyzőkönyvei 1941. 286. szám 177. oldal. – 12. Dr. Erdős

Károly: A Lelkészképzőintézet története. In: A Debreceni Kollégium története. A Kollégium tagozatai, Debrecen, 1943. 117–135. – 13. Illyés Endre: Az én igám gyönyörűsége. Debrecen 1943. 17–18. – 14. Ld. A szórványmunka további lépései. In: Közlöny. 1943/44. 6. szám 42–43. – 15. Közlöny 1943/44. 6. szám 43. – 16. Közlöny 1933/34. 1–2. sz. 10–11; 4. sz. 3–5. – 17. Közlöny 1933/34. 4. sz. 3.

Illyés Endre terve a Népéletrajzi Intézet létesítésére

A magyar néprajz történetének eddig nem ismert rendkívül fontos kezdeményezése kapcsolódik Illyés Endre nevéhez. Ő erről szerényen hallgatott. Ide vonatkozóan még csak utalással sem találkozunk. A debreceni Református Kollégium Adattárában elhelyezett hagyatékában bukkantunk olyan dokumentumokra, amelyek erre ráirányították a figyelmünket. A teljes anyag áttekintéséhez még további levéltári kutatásra van szükség.

Az eddigi adatok alapján megállapítható, hogy Illyés Endre 1946-ban nagyjelentőségű tervet terjesztett elő a Vallás és Közoktatási Minisztériumnak és más szerveknek.

Ez egy *Népéletrajzi Intézet* létrehozásának a terve volt.

Az előzményről csak annyit tudunk, amiről Nagy Miklós, minisztériumi államtitkár 1946. október 4-én kelt, nem iktatott, valószínűleg magánlevele tájékoztat. Ekkor Illyés Endre lelkészképző intézeti igazgató volt. Az államtitkár *Kedves Barátomnak* szólítja és a következőket írja:

Végre sikerült azt az ügyet útnak indítani, amelyről Debrecenben egymással beszélünk. Persze nem tudom mennyiben fog ez az útnak indítás egyezni a Te kívánsággal és terveiddel.

Ma, vagy holnap fogom aláírni azt az aktát a minisztériumban, amellyel megbízunk Téged egy néprajzkutató intézet megszervezésével a cégénydányádi Kende kastélyban. Megbízásod egyelőre ideiglenes lenne, de ha be fog bizonyosodni, hogy az intézményre szükség van és a jó munka feltételei biztosítva lesznek, akkor a kultuszminisztérium tudományos státusába leendő átvételekre számíthatsz.

A minisztérium kívánsága az lenne, hogy menj le Cégénydányádra, vedd át azt a gazdátlan kastélyt, gondoskodj a kastély és a park tárgyainak, állományának és állagának megőrzéséről, készíts tervezetet a munka megkezdésére és folytatására, s tedd lehetővé, hogy egy általunk adott gombnyomásra az egész munka azonnal megindulhasson.

[...]

Ha Debrecenbe lejutok, részletekbe menően is tárgyalhatunk a dolgról. Addig is a meggyőződésem szerint neked való szép munkához kedvet és áldást kíván és szívből üdvözlök!

Nagy Miklós

A magánlevéllel egy időben azonos dátumozású hivatalos leiratot is kapott Illyés Endre az említett államtitkártól, aki abban a *Népéletrajzi Intézet* létrehozásával kapcsolatos minisztériumi álláspontot közli. Ennek alapjául a Földművelésügyi Miniszter ügyirata szolgál, hivatkozással arra a rendeletre, amely a Cégénydányád községben lévő báró Kende György tulajdonát képezett kastélyt és melléképületeit, valamint a hozzátartozó mintegy 27 kat. hold kiterjedésű parkot kulturális célra a vallás és közoktatásügyi minisztérium részére kijelölte azzal a céllal, hogy ott *Népéletrajzi Intézet* létesüljön. A leirat záradékát idézem:

„Felkérem Igazgató Urat, hogy a fent előadottak alapján a helyszínen kiszállni, az illetékes szervekkel az

érintkezést felvenni s a létesítendő *Népéletrajzi Intézet* megszervezésének lehetőségeiről engem értesíteni, a szervezéssel kapcsolatosan felmerülő költségekről készített előirányzatot pedig felterjeszteni szíveskedjék.”

Ezt követően, Illyés Endre a kultuszminiszter megbízottjaként utazott Cégénydányádra, ahol Szabó István főispán, dr. Gál Elek alispán, Korponay Géza körjegyző, Kiss Ernő főlevéltárnok, Juhász Gábor községi bíró, Törő Bálint községi földosztó bizottsági elnök, Kiss Endre és Kati József földosztó bizottsági tagok jelenlétében 1946. október 26-án megtekintették a kastélyt, a melléképületeket és megbeszélést tartottak a miniszteri rendelkezést illetően.

Illyés Endre bemutatta és felolvasta a miniszter rendeletét és mint miniszteri megbízott Cégénydányád község előjáróságát kötelezte a kastély átadásával kapcsolatos teendők végzésére. A kastély ez alkalommal való átvételéről készült jegyzőkönyvet a minisztériumnak felterjesztette, amelyre a miniszter rendeletéből dr. Pókai Zsolt miniszteri osztálytanácsos egy hónapi késéssel reagált, felkérve Illyés Endrét, hogy a *Népéletrajzi Intézet* szervezéséről, költségekről küldjön tájékoztatást.

Ezt megelőzően Illyés Endre november 3-án Matolcson kelt leveléből kitűnik, hogy a fent említett államtitkárnak a költségvetési tervezetet a levél mellékleteként megküldte. Figyelemre méltó, hogy a levélben a cégénydányádi múzeum költségvetéséről beszél. Ez a tervezet a levéltárból még nem került elő, így a hivatkozás nem pontosítható. A levélből azonban megállapítható, hogy Illyés Endre a minisztériummal személyes tárgyalást kívánt szervezni a reális költségvetés és egyéb kérdések pontosítása végett. A körülményekre a levél jól rávilágít:

Matolcs, 1946. nov. 3.

Kedves Barátom! Mellélve küldöm a cégénydányádi múzeum költségvetési tervezetét távirati kérdésekre. A táviratot illetően az üzenetet szombaton este kaptam kézhez, így már nem állott módomban, hogy az iratokat hamarabb adjam postára, mivel vasárnap nincsen ajánlott levél felvétel.

Én szerettem volna, ha a dolgokat részletesen megbeszélhetjük, mivel reális költségvetést csak a körülmények teljes ismerete után lehet készíteni. Jelenleg csak annyit tudok, hogy az igénybe vett ingatlan körülbelül 27 hold park, így nem ismerem a gyümölcsös nagyságát, nem tudom azt, hogy a park rongálása nélkül kihatározható lenne-e a 7 hold kertészet, nem állott rendelkezésemre az sem, hogy a volt tulajdonos kertészeti berendezése meg van-e, nem állapítható meg az sem, hogy a parkon kívül levő két házas ingatlan tartozékát képezi-e a juttatott ingatlanok. Ezek teljes ismerete, valamint a juttatott ingatlan tartozékainak tételenkénti átvétele teszi lehetővé a reális költségvetés elkészítését, továbbá szükséges azt is tudni, hogy a kultuszminisztérium milyen összeggel járulna hozzá az esetleges fenntartási költségek fedezéséhez.

Amint a tervezetből is kitűnik, a fenntartási költségekhez való hozzájárulásra az első évben feltétlen szükség van, mivel gazdasági eszközök, valamint a szükséges vetőmagok beszerzése nélkül az ingatlant jövedelmezővé tenni nem lehet. A tervezetbe csak a legszükségesebb dolgok beszerzésére van előirányzat az is a legalacsonyabb értékkel.

Célszerűnek látnám az ingatlanok és tartozékainak haladék nélküli átvételét, valamint a dolgok intézéséhez szükséges személyzet azonnali beállítását, végül a gazdasági eszközök és vetőmagok sürgős beszerzését, feltétlenül kívánatos, hogy a gondnok és a kertészeti személyzet lakása már oly időben biztosítva legyen, hogy a munkálatok megkezdése késedelmet ne szenvedjen, mert a kellő időben végzett gazdasági munkálatokkal biztosítható a megfelelő jövedelem.

A fentiek figyelembe vételével szinte elkerülhetetlennek látszik az azonnali intézkedés, melyet az illetékesek megbeszélésének kell megelőzni. A mérnöki munkálatok megindítása illetőleg befejezése is kívánatos, mert rendszeres gazdasági tervet csak pontos térrajz alapján lehet készíteni.

En reméltem, hogy az ünnepek alatt találkozunk, de arra még gondolni sem mertem, hogy a hétfői megbeszélés elmarad.

Ezekre csak azért bátoroktad felhívni figyelmedet, hogy a tervezetben levő esetleges hiányok miatt ne engem okoljatok, mint aki nem kellő körültekintéssel végezte el ezen munkát. Természetesen bármikor szívesen állok rendelkezésedre.

Szeretettel köszönt:

Arról további adatunk a forráshiány miatt nincs, hol akadt el a Népéletrajzi Intézet létesítésének az ügye. Nyilvánvalóan ez az akkori politikai helyzet, gazdasági és egyéb okok miatt a miniszteriumnak nem volt fontos.

Végül bemutatom azt a nagyszabású tervet, amelyet Illyés Endre készített a Népéletrajzi Intézet feladataival, célkitűzéseivel, programjával kapcsolatban, s melyet a kultuszminisztériumba felterjesztett.

Minden részmozzanat az egészről nyervén értelmét, legnagyobb gondomat a létesítendő néprajzi intézet tervének elkészítésére kellett fordítanom, melyet alábbiakban adok.

A helyes alapvetés az egész épületre döntő lévén nem lehetett ragaszkodni semmi előfeltételhez, csupán ahhoz, hogy ez a létesítmény a nép életének minél teljesebb feltárását, majdán jobb értékesebb életét szolgálja. Az Intézet munkáját, berendezését azért hármas síkban látom teljesnek, feladatokat megoldónak: 1.) a múlt vonalán mint a népélet iratlan és írott emlékeit gyűjtő letéteményező helye; 2.) mint a népélet minden lehető vonalán keresztmetszetet adó néprajzi múzeumot; 3.) a népélet tudományos vizsgálata által megállapított hiányok teljes értékű pótlását az új utakra mutató kutató intézetet.

1.) Eddig minden gyűjtemény csak a nagyok, hősök kiemelkedő életét, emlékeit vizsgálta, gyűjtötte, rendszerezte. A mi intézetünk figyelme mindenekfelett azon emlékekre irányul, melyek arról tanúskodnak, hogy miként élt a sok, a tömeg, a nép, a közösség ezen a téren. Azért lesz becses bárminő eszköz, amelyet a Szatmár és Bereg tájain élő ember használt, hogy megmutassa, mi módon munkálkodott, harcolt, ünnepelt, szórakozott századok során az Alsó-Szamos és Felső-Tisza táján élő alig háborogtatott tiszta magyar nép. És ha a nagyok a kiválóságok világából megmaradt emlékek lesznek egyelőre jelentősebbek azokat is szívesen vesszük, hiszen azok is a mi földünkön éltek, a mi népünk munkája és ereje által lettek, akik lettek, tehettek, amit tettek; egy öröm és fájdalom sorsai voltak a rossz napokban, ha a jó napok el is távolították őket. Azért, ami emléket feltárt eddig a gyűjtő kutatás, ásatás szívesen helyezzük el, vagy kérjük a megye minden emberétől, legyen az akár oklevél, akár más eszköz, ha őrizi a múlt egy darabját, legyen az régi könyv, vidékünk múltját tárgyaló legújabb munka vagy folyóirat, szívesen vesszük, keressük mint tájtörténetünk élő darabját. Sok régi darab megtalálható még a foglalkozások népi gazdálkodás, kéziipar köréből, régi építkezés, lakásberendezés, öltözék egy-egy darabja ma még megtalálható, sőt több régi építkezés darabja szabadtéri múzeum egy-egy tárgya is lehet (rég stílusú ház, fatemplom, fatorony, szárazmalom, vízimalom, tiszta fából épült komp stb.) ezeknek mind helyük lesz a cégénydányádi népéletrajzi intézetben mindazon írással egyetemben, amelyek az egyes egyházak birtokában vannak (anyakönyvek, jegyzőkönyvek, okmányok stb.), de szent edények és textíliák is (ha nem is eredetiben, hanem lemásolva utánakészítve stb.). A cégénydányádi intézet a szatmár-beregi vidék és táj tárgyi emlékek, feljegyzések tekintetében néhány év alatt egybe kell, hogy foglalja minden jelentős jellemző múltra vonatkozó értékét, ami csak fellelhető és elérhető akár tulajdonként, akár letét, akár kimásolás, utánaalkotás formájában.

2.) A múlt vonalán történő tisztánlátás szemléletes munkájával párhuzamosan kell haladni a ma élete feltárásának is. Első munka itt a minél teljesebb tájfelvétel. Ha nem is lehetséges ez egyelőre repülőgépről történő tájfelvétel során, de domborművű terepfelvétel és minél pontosabb térképfelmérés során el kell készíteni és el kell helyeznünk intézetünkben. A mi elgondolásunk szerint a Tiszának, Szamosnak és mellékfolyóiknak minden szép táját, jellegzetes parkja, erdeje, utca-részlete, temploma, kastélya, háza és emberarca, öltözete, étkezés, munkamódja, az itt élő ember hétköznapja, ünnepe, öröme, mind-mind kínálkozik hitvilágával egyben a néprajzi múzeum anyagául, részint mint kész tárgy, részint fénykép vagy filmfelvétel formájában. És itt még fel nem vett páratlan értékek mutatkoznak mind a népi kézimunka, mind a művészet, mind a népi összokások, mondák és hitvilág vonalán, amelyeknek feldolgozása az egyetemes magyar szellemi élet gazdagítását is fogja jelenteni. Terveink szerint néhány év alatt mind az a tárgyi és szellemi néprajzi anyag ott lesz (ha minden számításunk szerint sikerül) a cégénydányádi néprajzi múzeumban, előkészítve arra, hogy rokon népeink hasonló alkotásaival felvehesse a versenyt és csere eszközeül is szolgálhasson. – Itt lesz a legnagyobb legalább egy évtizedre kiterjedhető sürgős munka, de ehhez van kedv mind a hivatásos, mind az önkéntes munkásokban. A tervek szerint az itt összegyűjtöni remélt anyag igényelni fogja a kastély első pont alatti helységeinek legnagyobb részét, de ezen kívül az ispáni lakást, család lakásokat, magtárt, esetleg a park egy részét is mint szabadtéri múzeum (ahol esetleg egy a temetők művészi adatait, fáit, virágait tartalmazó temetőrészletet is tervezünk!).

3.) A múlt tanít, a jelen szemléletet, de nem mindig az értéket adja. Az élet egészének az értékek szolgálatába állítását kívánna munkálni Intézetünk tervezetének harmadik oldala. – A magyar kutatók legjavával szeretnénk elérni a mi tájegységünk népének és életének teljes tudományos feldolgozását, mint a külső feltételekre nézve, (lakás, öltözködés, táplálkozás, munkaritmus), mind antropológiai vizsgálatát, mind szellemi alkotásának minél tüzetesebb kielemezését, mulasztásainak, hibáinak megállapítását, hogy majd a hiányokkal szemben rámutathassunk a teljes élet pótló képére arra, hogy ezen az áldott földön mit lehetne nemzetgazdaság szempontjából leg-gazdaságosabban termelni, a szükséges jobb jövedelmezőség felé vezető átállítás lépcsőfokait megállapítani; mi módon lehetne a népegészséget felemelni; mi módon lehetne sajátos népi vonásait szellemi értékekkel beoltani..., de arra is gondolunk, hogy a magyar képzőművészet és író művészet legkiválóbb alakjait is vendégül látnánk intézetünkben, hogy lehetőséget adjunk tájunk és népünk életet adó mozzanatainak szemléletére képzőművészeti vagy költői feldolgozására... arra is gondolok, hogy más tájak kutatóival csereakciót is bonyolíthatnánk, esetleg rokon népeink köréből látogatókat fogadunk. Ezekben látnánk Intézetünk kutatóintézet jellegét, melynek keretében nem máról-holnapra, de évtizedekre mutató tervek lesznek majd végrehajthatók tájegységünk és nemzetünk előmenetelére.

Így szolgálna az Intézet a múltat, a jelent és a jövőt a tények felderítését, értékelését és az új a kellő életbeoltását. Ilyen értelemben látom én mint tájegység régészeti, levéltári, néprajzi javainak gyűjtőhelyét érdemesnek, felállítani a cégénydányádi kutatóintézetet, mely intézet magasabb érték-szint felé kívánja emelni azt a nagyon elhanyagolt, de minden emelkedés lehetőségével rendelkező népet

A fentiekből jól kitűnik Illyés Endre koncepciója a Népéletrajzi Intézet létrehozásával kapcsolatban. Ötven évvel ezelőtt olyan tervet készített, amely akár egy országos intézmény programja is lehetett volna, és még napjainkban is aligha kellene módosítani rajta. A tervezet jól bizonyítja Illyés Endre szakmai felkészü-

lését egy múzeum, egy tudományos intézet feladatait illetően. Külön is kiemelendő, hogy a régió kutatásában az egész nemzeti kultúrára, az összefüggésekre, a kapcsolatokra való figyelmet is hangsúlyozta.

Ha a terve, elképzelése megvalósul, a magyar néprajztudomány jelentős intézménye kapcsolódna a nevé-

hez. Így is azonban Illyés Endre munkálkodását a magyar néprajztudomány történetének mese törekvései közé sorolhatjuk.

Dr. Újvári Zoltán
néprajzkutató, egyetemi tanár
(Debrecen)

KITEKINTÉS

Országos Protestáns Napok – 1997

Az október 23. és 31. között rendezett Protestáns Napok keretében több, mint hatvan helyi programot vettünk nyilvántartásba. Az idén is négy központi rendezvényünk volt. A tudományos (debreceni fórum), a kulturális (Pesti Vigadó), és a spirituális (Deák téri evangélikus templom) programok mellett ünnepélyes keretek között nyitottuk meg az Itt és most Egyházi Központot a Pólus Centerben.

Az ideai főtémánkat a protestantizmus és humanizmus kapcsolata adta. Az alábbiakban a Pesti Vigadóban elhangzott megnyitó beszédet, a debreceni Teológiai Fórum négy referátumát és egy Miskolcon elhangzott előadást közlünk.

(Szerk.)

Protestantizmus – Humanizmus

Első hallásra talán természetes összefüggést érzünk az ez évi Országos Protestáns Napok főtémájának két fogalma között: *Protestantizmus és Humanizmus*. Az *ember* mindkét fogalom szellemi, társadalmi és történeti megnyilatkozásában központi helyet foglal el. A kérdés csupán az, hogy ki ez az ember.

A *humanizmus* e kérdésre nyilván egy idealizált emberképet fest, aki csodálatos, tehetséges, szeretni képes, s mivel azért mégsem tökéletes, szeretetre, irgalomra és megértésre szorul. Ez a meglehetősen bizonytalan, konkrétságában mindig esetleges emberkép szab gátat annak, hogy az emberi együttélés a humanista elvek normái szerint menjen végbe.

Hitünk szerint a *protestantizmus* bibliai emberképe realisabb, az embert a maga valós helyzetében látja. Káinokat lát és Ábeleket, illetve káini és ábeli jelenségek harcát a társadalomban és egy adott ember sorsán belül is. S amikor ez az érdekes feszültségekkel terhes emberi közösség végre mégis harmóniára talál, akkor összefog és egy nagy célnak nekifeszül. Nem csak Babelben, és máshol, hanem valamilyen formában mindig és mindenhol építkezni kezd, s az Isten birodalmát kívánja meghódítani. *Itt válik nyilvánvalóvá az abszolutizált-emberközpontú humanizmus bálványimádó hajlama, melyben az ember vagy bálványává lesz, vagy bálvánnyá tesz és előbb-utóbb annak áldozatává lesz. Ez a folyamat a történelemben újra és újra tért hódítva többször teremtett diktátorokat, pogromokat, népirtást, gázkamrákat és gulágot, mint azt, amire a humanizmus kapcsán mindig gondolni szeretnénk: irgalmasságot, megértést és elfogadást.*

A *humanizmusnak* e kísértése, s ily módon korlátlan és hamis kiteljesedése ellen tiltakozik a protestantizmus. Hite szerint ezt Isten nem engedi, saját méltósága és az ember iránti szeretete miatt sem. *Az ember sem Isten trónfosztása árán istentelenül, sem pedig embertársa*

bőrén, embertelenül nem boldogulhat. Ezt az állítást a XX. század utolsó évtizedének békétlensége, igazságtalansága, és környezetszennyezése sajnálatos világhosszgal támasztja alá.

A protestantizmus azonban nemcsak tiltakozik és tagad, hanem mindenek előtt bizonyosságot tesz Isten szeretete mellett, amely nem idealista szólam, hanem személyes tett. Az Isten annyira „humanista”, hogy e humánus mot minden sebezhetőségével együtt – éppen e sebek gyógyulása érdekében – magára vette Jézus Krisztus által. Isten emberré lett, hogy az ember ember lehessen, s ne akarjon se fájdalmat okozó bálvánnyá lenni, s ne kelljen a bálványozott hatalmak áldozatává válnia.

Hisszük és valljuk, hogy az evangéliumi protestáns hit az élet minden területén az emberi méltóságot táplálja, hiszen szóban és tettben azt hivatott hirdetni, hogy az Isten mindenek ellenére szereti az embert, és ezért az ember mindenek ellenére szeretheti embertársát.

Dr. Bóna Zoltán
a MEÖT főtítkára

A protestantizmus szerepe a humanista szellemű tudomány és oktatás kialakulásában

– Társadalmi-politikai szempont –

A protestantizmus az egyház reformálására irányuló törekvésében fegyvertársra, szövetségesre talált a humanizmusban.

Három tétel köré csoportosítottam mondanivalómat.

1. A protestantizmus kezdeteitől fogva magáévá tette és átvette a kornak a humanizmus által megfogalmazott kritikáját.
2. A humanizmus is és a protestantizmus is a világot egyseben látta.

3. A humanizmus és a protestantizmus az emberek formálásában, nevelésében és a társadalom fel-emelkedésében fontos eszköznek tekintette a tudást és a tudományt.

A három tételt sokféleképpen lehetne kifejteni. Lehetne nagy reformátorainkra hivatkozni és tőlük idézni. Mint evangélikus idézhetném például Luthert, akinek számos irata tekint a humanizmus kihívására és eredményeire. Különös tekintettel azonban az 500 évvel ezelőtt született Philipp Melancthonra leszek, az ő műveiben lapozgattam és ebben az élményben szeretném részéssíteni hallgatóimat.

1. A protestantizmus kezdetétől fogva magáévá tette és átvette a kornak a humanizmus által megfogalmazott kritikáját.

Európában a 15–16. században olyan események és folyamatok zajlottak, amelyek következtében széles körben a változások, reformok igénye fogalmazódott meg.

A Bizáncot és Görögországot már Konstantinápoly 1453-as eleste előtt is fokozatosan elhagyó tudósok magukkal hozták a feledésbe merült görög filozófiát és műveltséget, s elsősorban Itáliában tovább művelték. 1440-ben Firenzében megalapították a platóni Akadémiát. A reneszánsz és humanista műveltség hirtelen megjelenése szembesítette Európa legjobbait a kontinens tudományoságának és művelésének elszomorító helyzetével. Nemcsak a régi nyelvek, a görög és a héber merültek feledésbe, de a latin nyelv is megfakult, megszegényedett. Ha mégis foglalkoztak nyelvekkel, nem a legjobb és megbízható szövegek alapján tették. A filozófiai művek valódi tartalmát nem értették meg, mert megelégedtek rossz latin fordításokkal és a szokásos válaszokkal. Oda vezetett mindez, hogy az emberek nem tudtak gondolkodni és a dolgokat helyesen megítélni. Széles teret kapott a spekulatív, az ellenőrizhetetlen gondolkodás. A nyelvek és a filozófia elhanyagolásával együtt a jogot és az orvostudományt is lebecsülték, háttérbe szorították.

A tudományok és a szellem hanyatlásával egy időben számos háború is sújtotta Európát. Itt nemcsak a török háborúkra gondolhatunk, Konstantinápoly elestétől (1453) a mohácsi vészig (1526), hanem azokra a háborúkra is, amelyeket az európai keresztyén uralkodók egymás ellen, ill. a pápai állammal vívtak. Ezért rója fel Melancthon még a püspököknek is, hogy a tudományokról való gondoskodás helyett inkább háborúznak (Lobrede auf die neue Schule. 1526. Melancthon Deutsch I. 99.) A török háborúkra viszont száz év óta gyűjtötték a pénzt, de nem arra költötték,¹ hanem csak kapzsóságukat elégitették ki vele. Melancthon ezért tekinti ismételtelen feladatnak, hogy a barbárságot visszaszorítsa, Luther pedig azzal korholja a németeket, hogy tudatlanságuk miatt mindenki túljár az eszükön.²

A szekuláris állapotok és az egyházi viszonyok kritikája együtt halad mindkét oldalnak, a humanizmusnak és a protestantizmusnak is a részéről.

2. A humanizmus is és a protestantizmus is a világot egységben látta.

A humanizmus kritikája és a Szentírás üzenetére figyelő reformáció gyorsan egymásra találtak, mert a humanista indíttatású tudósok túlnyomó része keresztyén volt, és a kifejezetten egyházi reformmozgalmak képviselői pedig felhasználták a humanista szellemű tudományosság

módszereit és felismeréseit. A kettő között nem ellentétet láttak, ezért otthonosan mozogtak mindkét területen.

Wittenbergi székfoglalójában a görög nyelv és irodalom 21 éves professzora, Melancthon, a nyelvek, és közelebbről a görög nyelv és a görög szerzők ismeretének fontosságából indul ki. Ezeknek az elfeledése vezetett oda, mondja, hogy az újak iránt a régiek ismerete nélkül lelkesedtek, s így ezeket az újakat minden isteni és emberi tekintéllyel felruházták. A kortársak ezért nemcsak a régi görög írókat nem ismerik, a Szentírást sem tudják igazi mélységében és teljes világossággal megérteni.³ A nyelvek ismerete nélkül akár a régi írőkkel, akár a Szentírással való foglalkozást tekintve azt kell mondani, a dolgoknak csak az árnyékát tudják megragadni, de nem a dolgot magát.⁴

A régi filozófia megvetése azzal járt, – mondja székfoglalójában Melancthon⁵, hogy a szent dolgokkal való foglalkozás is érdektelenné vált. A filozófia elfeledése a tudományos kutatás megrendülését, a szent dolgok elhanyagolása az egyházi szokások elhagyását hozta magával. Kisebbsé lett volna a baj, ha a kettő közül csak az egyik rendült volna meg. Ebben az esetben egyrészt a továbbra is eleven egyházi szokások segíthettek volna a tudomány újraéledésében, másrészt a komoly tudományos tevékenység segíthetett volna az egyház szétmorzsolódó erkölcsét megerősíteni, a levert embereket újra felegyenesíteni, nekik bátorságot adni és életükben rendet teremteni. Ehelyett mindkettő, a tudomány is, a vallás is lehanyatlott. Szellemileg kicsiny lelkek, német fordításban: „geistige Kleingeister”⁶ határozzák meg, mi kerüljön a régi szokások helyére. Holott a niceai zsinat is kimondta: a régi szokások legyenek kötelezőek.

Az ékeesszólás dicséretéről mondott beszédében Melancthon egyszerre tekint a humanizmusra és a reformációra: Isten gondoskodásaként említi, hogy „amikor a legióságosabb Atya ismét a megszorodottakra kezdte figyelmét fordítani és hozzáfogott, hogy visszaadja nekünk az evangéliumot, akkor az ő bőkezűségében a nyelvtudományt is megújította, hogy az evangéliummal való munkát támogassa.”⁷

A humanista tudományosság azonban nemcsak következményeiben érinti a teológiát, hanem gyökereitől. A teológia ugyanis a többi tudományterülethez képest még inkább megkívánja a gondolkodás képességének, a vele való intenzív foglalkozásnak és gondosságnak a legmagasabb fokát, hiszen itt az Úr és nem emberi tudomány dolgairól van szó. A bibliai nyelvek megtanulása és az eredeti szövegek tanulmányozása ragyogtatja fel a betű igazi értelmét – mondja Melancthon a wittenbergi székfoglalóban.⁸ A betűk megértésével van bizonyítékunk a dolgokról, amelyekről szó van. Ezután következnek az egyes helyekről szóló magyarázatok, a megegyezések és eltérések és még mindaz az akadály, amelyek a szellemet gátolják. Ha azonban a kutató szellem teljesen a forrásokra irányul, akkor kezdjük „Krisztust megérteni”⁹ Pál apostolra hivatkozva „romlatlanságot és komolyságot” (Tit 2,7) tart szükségesnek, amely méltó a szent dologhoz, amennyiben a teológiát a világi tudományokkal össze nem keverjük. Ehhez természetesen tartozik hozzá a szent dologhoz illő életfolytatás.

A humanista Melancthon egységes világlátására további adalék teológiai munkássága. Ő maga nem volt a teoló-

gia professzora vagy doktora, „csak” baccalaureus. 1519-ben megvédett tételeiben Luthernél korábban mondta ki a sola scriptura elvét: „16. A keresztyén ember számára nem szükséges más dolgokat hinni azokon túl, amelyekről a Szentírás tanúskodik. 17. A zsinatok tekintélyét kevesebbre kell becsülni, mint az Írás tekintélyét.”¹⁰

Vitázik azzal a gondolattal, – Az ékesszólás dicséretében –, hogy a beszédben való jártasság nem lehet a teológia javára. Élesen fordul szembe ellenfeleivel: „Nos, megállapítom tehát, hogy a teológus név csak a lustaság szép elnevezése és semmivel sem kevesebb annál, amit így neveznek. Miközben ugyanis bosszantja őket, hogy ízléses beszédet kell megtanulniuk és rendkívül nehéz írók tanulmányozásával és írásgyakorlatokkal kínlódnuk (noha a tudományban semmiféle ismeretet nem lehet energikus tanulás nélkül megszerezni), amikor egyszer egy rendes ivászat után ismét hazatérnek, elolvasnak valamiféle jelentéktelen prédikációt. Mihelyt ebből valami ízlésüknek valót magukba szedtek, ezt adják elő ünnepléseiken (német fordítás szerint: Gelage) mindenfelé (mert főként ezek azok a helyek, ahol kiismerik magukat), és mivel a tömegnek ez tetszik, saját maguk előtt majdnem kész teológusoknak tűnnek, noha ezek az erkölcsstelen emberek a legkomolyabb témákról tisztátalan nyelven és hit nélkül disputálnak.”¹¹

A skolasztikus Aquinói Tamásnál is addig ismeretlen csúcsára jutott az emberi megismerés és a teológia szintézise. Viszonyukat azonban hierarchikusan határozta meg: a természetre épül a kinyilatkoztatás. A reformációban a protestantizmus az emberit és az istenit nem két elkülönülő területként definiálta, hanem összetartozónak: mindkettőben Istenéi vagyunk, mindkettőben Istent szolgáljuk, nem kell és nem szabad az egyiket feladnunk, hogy a másikban helytállhassunk.

3. *A humanizmus és a protestantizmus az emberek formálásában, nevelésében és a társadalom felemelkedésében fontos eszköznek tekintette a tudást és a tudományt.*

Új iskolájuk felavatása alkalmából¹² a nürnbergiek előtt Melanchton a spártaiak példájára utal, akik azt tartották, hogy nem kőből, hanem vasból épült fal, azaz a fegyverek erdejére támaszkodó katonai bátorság védheti meg városukat. De még ennél is biztosabb védelem, mondja, ha egy városnak az okosság, a megfontoltság és a kegyesség adja a védelmet. Ha egy város vonzani tudja a tudásvágyó fiatalokat, akkor ezzel nagyobb befolyást érhet el, mint ha területeket hódítana meg. Emlékeztet Firenzére, amely vendégszeretően befogadta a Görögországból menekült tudósokat és nekik a tudományos munkára nagyvonalú lehetőséget is biztosított. Ez a körülmény felvirágoztatta és még gazdagabbá tette ezt a várost, jótétemény lett egész Európa számára, hozzájárult a latin nyelv megjavításához és lehetővé tette a keresztyénség fontos dokumentumainak a megőrzését, a görög nyelv tanulását. Történt ez úgy, hogy eközben a Rómába menekült tudósok éhségtől szenvedtek. E példák említése felhívás mindenki számára, hogy támogassa a tudományt, segítse az iskolákat és tanuljon. Európaszerte sokféleképpen hangzott el ilyen felhívás és – protestáns területen – az iskolaügy reneszánszát élte át annak ellenére, hogy a különféle háborúk sokféle katasztrófát is hoztak.

Csak egy adalék: Melanchton személyesen közreműködött több német egyetem alapításánál (Marburg 1527; Königsberg 1544) vagy reformjának kidolgozásánál (Tübingen 1537; Frankfurt a.o. 1539; Lipcse 1540; Heidelberg 1557), de tanítványain keresztül is érvényesült hatása. S akkor még nem beszéltünk az alsóbb iskolákról, sem arról, hogy a szászországi vizitátorok feladata nemcsak az egyházi tanítás számonkérése volt, hanem az iskolák felügyelete is.¹³ Említhetem Luther számos iratát is.¹⁴ Az iskolákat a protestantizmus mindenütt eszköznek tekintette nem egyszerűen csak a hitelvek terjesztésére, hanem az emberi társadalom megjobbítására, a földi hivatásra való felkészítésre.

A tudományok megismerését és terjesztését az erkölcsi állapotok javítása szempontjából is fontosnak tekintették. A filozófia azon fáradozik, hogy semmit se állítson bizonyítékok nélkül.¹⁵ Ezzel megóv abszurd vélemények elfogadásától, hiszen azoknak nincsenek bizonyítékaik. A tanulás gyepőt rak az emberre és gondosságra szoktat. Aki tanul, az körültekintően gondolkodik, látja az összefüggéseket, látja a veszélyeket, keresi az okokat, felméri az akadályokat. Mindez kihat az életfolytatásra azzal, hogy szerénységre vezet. Ennek ellentéte a vakmerőség és a gondatlanság, amelynek elrettentő következményeit minden időben látni lehet, akár az államról, akár az egyházzal van szó (132) – mondja Melanchton 11 évvel a német parasztháború után.

Míg Luther ismételtelen a törökökre hivatkozott, ha arról beszélt, hogy a világi erkölcsi hit nélkül is érvényesül a földön, Melanchton a szkítákra utal, akiknél hiányzik a tudomány, és csak a testi erő vagy a kíséret nagysága számít. Ezért ott nincs jog, rend, hűség, érzések, házastársi vagy gyermekek iránti szeretet, nincs nevelés, nem található meg az erények tisztelet, és természetesen nem beszélhetünk a vallásról sem.¹⁶

Itt lehet megemlíteni azt a másik veszedelmet, ha emberek meggondolás nélkül, tudatlanul követnek másokat. Ezért a cél nem pusztán a társadalom rendjébe való belesimulás, nem konformizmus, hanem az ítélőképesség megszerzése.¹⁷ Ennek a szellemi képzésnek és fejlődésnek eszköze a szövegek megértésén, a nyelvtudáson, az olvasáson túl az írás és a beszéd gyakorlása.¹⁸ Mindez nem monoton vagy gépies tanulást jelent, hanem a témával, a dologgal való belső azonosulást, ismeretet és mérlegelést kíván. Ez az „a Krisztus teljességét elérő nagykorúság”, vagy Károli fordításában „érett férfiúság” (Ef 4,13), amelyre az egyházban is, a hitben is el akarunk jutni és el akarunk másokat juttatni, hogy az ember ne ellenőrzés nélkül akármit befogadó legyen.

A protestantizmusnak és a humanizmusnak ez a kezdeti kapcsolata azért volt különösen is virágzó és gyümölcsöző, mert egyik fél sem kényszerült kompromisszumra. Ennek illusztrációja Melanchton alakja, aki önálló tudós és teológus, nem árnyéka Luthernek, de kettejük barátsága és együttműködése Luther haláláig töretlenül fennállt.

A szekuláris tudományokkal való találkozásra és együttműködésre szüksége van a teológiának és az egyháznak, hogy a tudomány kihívásaival szembesülve el ne szigetelődjék és érthetatlenné ne válják. A teológiával való párbeszédre szüksége van a többi tudományoknak is, hogy elkerüljék az ideológiává válás veszélyét. A 20.

század végén a magyarországi protestantizmusnak – véleményem szerint – az elindulás ragyogó korszakából kell merítenie, amikor a tudomány és oktatás területén meg akarja fogalmazni mai küldetését.

Dr. Reuss András
az Evang. Hittudományi Egyetem rektora
(Budapest)

Jegyzetek

1. Luther Márton: A német nemzet keresztyén nemességéhez a keresztyénség állapotának megjavítása ügyében. [1520] In: Masznyik Endre II. kötet. 43. – 2. Uo. – 3. Wittenberger Antrittsrede. Melancthon Deutsch I. 60. – 4. I. m., 55. – 5. I. m., 48. – 6. Uo. – 7. Lob der Beredsamkeit, 1523. Melancthon Deutsch I, 86. – 8. Wittenberger Antrittsrede. Melancthon Deutsch I, 57–58. – 9. Uo., 58. – 10. Baccalaureatschesen. 1519. Melancthon Deutsch, II. 10. – 11. Lob der Beredsamkeit, 84. – 12. Lobrede auf die neue Schule, 1526. Melancthon Deutsch I, 97. – 13. Vö. Unterricht der Visitatoren an die Pfarrer im Kurfürstentum Sachsen. 1528. In: Martin Luther Studienausgabe. Band 3. – 14. A német nemzet keresztyén nemességéhez, 1520. Egy gyülekezeti közpénztár rendje. 1523. Keresztyén iskolák állítása s fenntartása ügyében, 1523. Eine Predigt Martin Luthers, dass man Kinder zur Schule halten solle. 1530. – 15. Über die Philosophie. 1536. Melancthon Deutsch I. 132. – 16. Lobrede auf die neue Schule, 94–95. – 17. Lob der Beredsamkeit. 72. – 18. I. m., 79–80.

A protestantizmus szerepe a humanista szellemű tudomány és oktatás kialakulásában

– Gyakorlati szempont –

A programban rögzített tízperces korreferátum tartalmi behatárolása sokféle lehetséges szempont és mód szerint történhetne. Sarkított mondanivalóm tézisszerűen előre bocsátott lényege: Magyarországon a XVI-XVII. században a reformáció helvét iránya – a közös protestáns örökségen belül – társadalmi-politikai aspektusban gyakorlatilag azért hatott a tényleges viszonyok humanizálásának irányában, mert nagy hangsúlyt fektetett az egyház prófétai tisztére a sáfárság bibliai fogalmával együtt, ezáltal pedig szociáletikai töltetű kegyességet táplált.¹

A helvét irány hazai térhódítását lehet csak kerettörténetbe állítva felszínesen boncolgatni. Kézenfekvőnek tűnik a három részre szakadt Magyarország örökös jobbagysággal terhelt társadalmának szembeállítását a Confoederatio Helvetica fejlett polgárságának városai-val, majd „Németalföld aranykorá”-val,² Cromwell Angliájával, akár kitekintéssel is a teológiai indítást eredetileg Genftől kapott puritánusok megjelenésére Észak-Amerikában. A csupán kívülről személt vonal arra a pusztá következtetésre vezethetnek, hogy peregrinuszaink irigylésre méltó külföldi modellekkel ismerkedtek meg, hazatérve importálásukra törekedtek, így a polgári demokratikus fejlődés úttörőivé váltak.

Tételelem viszont az érzékeltetett társadalmi-politikai viszonyok teológiai alapon történő humanizálására koncentrálni – ami nem forradalmat hirdetett, legfőnnebb forradalmian hathatott, nem célt, hanem indítékot és következményt jelenthetett.

Illusztrálásként néhány tematikusan válogatott idézet.

Az 1567-ben 17 egyházmegye által elfogadott kánonok előírták: „A Szentlélek azt parancsolja, hogy a királyok, fejedelmek, törvényhatóságok... szentek és feddhetetlenek legyenek és igazságosan uralkodjanak,”³ következként: „valamint a próféták és apostolok nyilvánosan ellenállottak az istentelen királyoknak és fejedelmeknek... úgy most is nyilván akarja és parancsolja az Úr, hogy a királyokat és fejedelmeket meg kell feddeni. Jaj azért a fejedelmek bűneit elpalástoló lelkipásztoroknak, azoknak az udvari embereknek és hízelkedőknek, akik a királyok és fejedelmek tetszése szerint szólnak és tanítanak.”⁴

Ezen az alapon lelkipásztorok, udvari prédikátorok, püspökök sora hirdette: a hatalmon lévő szívelje meg a feddést és profetikus figyelmeztetést „Nemkülönben mint Ninive királya a Jónás ítétsére...”⁵ Ebben a tekintetben is élen álljon. „Dávid nem mondja: én királyod vagyok, tenéked patrónusod, urad, nem kellene így engemet feddened, hanem elszenvedé, mintha Isten önma-ga szólana, úgy veszi...”⁶

Könnyen halmozható idézetek helyett egy konkrét példa: 1619-ben az erdélyi református esperesek Küküllőváron gyűlést tartottak, amelyen Isten várható ítélete ellen gyógyírt kerestek. Országos böjtöt, bűnbánatot sürgettek...⁷ majd felszólították fejedelmüket; „mind a maga jószágán való terhes igát s mind pedig urak és nemesek jobbagyain való szolgálatot és felettébb elviselhetetlen ínséget és törvénytelenséget könnyítse”, ill. tisztartóinak parancsolja meg, hogy „keresztyének lévén, keresztyén felebarátjokkal keresztyénül bánának.”⁸

Érthető konzekvencia levonásként fogalmazták meg az ellenállás-zsarnokölés jogát,⁹ sőt tagadták a jobbagyrendszer jogosságát.¹⁰ A gyökerek a sáfárság fogalmához nyúlnak vissza. Eszerint „Mindnyájan Istennek sáfárai vagyunk.”¹¹ Főként a hatalom és a vagyon kötelez Isten dicsőségét szolgáló hasznosításra. „Ha nagy méltóságban helyeztetett ember vagy... annál nagyobb számadásra kell menned.”¹² „Az Isten haragjának felgerjesztésére hatalmasabb... nem lehet semmi a gonosz magisztrátusnál.”¹³ „Az fejedelmek megemlékezzenek arról, hogy ők a népek nem farkasi, hanem pásztori és atyjai.”¹⁴ Különben egyszer elhangzik felettük az ítélet: „Adjatok számot a ti sáfárságotokról, mert ezután többé nem lehettek sáfárok.”¹⁵

Ez a vonal továbbhúzódva a kormányforma tekintetében tagadta az örök isteni törvénnyel alapított királyság intézményét, mert Isten a „polgári társaságra... reábizta, hogy úgy igazgassa magát, amint a benne való kegyességnek és igazságnak gyakorlására azt hasznosabban ítéli.” A választás felelőssége a társadalomra hárul, mert Isten megengedi, „hogy a polgári társaság vagy egy nagy úrtól, vagy némely fő emberektől, vagy egynéhány köznepből valótól igazgattassék.”¹⁶

Tisztelt Fórum! A legmerevebben elhatárolom magam az egyháztörténelem idealizálásától és sematikus szemléletétől. Magyarországon a helvét irányon belül is voltak ellentétek, egymással keveredtek, vagy párhuzamosan futottak társadalmi-politikai aspektusban progresszív és regresszív erők. Mégis – záró gondolatként – ezen a talajon tűnik fel a nemzeti egységet a vallási türelemmel együtt éltető erecske,¹⁷ amely időnként bűvópatak-szerűvé vált, de mára már folyammá duzzadt. Két fel-

villantás-szerű idézet: a magát közismerten „tiszteletes tudós” prédikátorokkal körülvevő Bethlen Gábor református fejedelem végrendeletében meghagyta: „Minden hazájokat igazán szerető rendeknek consideratioban venni igen szükséges... a veszedelmes állapotokat így kerülhetik el. Ha magokban egyesek lesznek... a religio felett egymással nem veszednek, hanem annak megítélését ama nagy papra bízzák, aki lakik mennyben és hol kinek-kinek, amint érdemelte, megfizet. Ne legyenek papokká, ne idvezítsenek erővel senkit...”¹⁸ Pósházi János sárospataki professzor pedig így fejezte be utolsó hitvitázó művét: „A nagy Isten szerelméért, a Jézus vére hullásáért arra kérek minden magyar pápista, lutheránus és kálvinista keresztyéneket, hogy félre tévén a rettenetes vallásbéli gyűlölséget, kövessük a keresztyén szeretetet... ne legyünk egymáshoz Kainok. Indítson a magyar hazának... veszedelemben való sorsa. Ha lehet, magunk két kezével ne tessük ezt el...”¹⁹

Dr. Barcza József
kutató-professzor
(Debrecen)

Jegyzetek

1. Erről korábban részletesen: A társadalmi és politikai felelősségvállalás kérdése a XVII. sz. magyar református teológiájában. *Theologiai Szemle* 1978. 345–350. – 2. Utalás Wittman Tibor Budapesten 1965-ben megjelent könyvére. – 3. Az ún. *Articuli majoros* LVI. cikkének kezdő mondat. Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései Bp. 1881. 588. – 4. Idézet a LXXI. cikkből. Uo. 609. – 5. *Református Szemle* 1934. 502. – 6. RMK I. 520. E₁ Kecskeméti C. János: A szent próféta második... Bártfa, 1622. – 7. Illyés Géza: Az 1619. évi küüllővári zsinat felterjesztése Bethlen Gábor fejedelemhez. *Református Szemle* 1934. 500–504. – 8. Illyés Géza: *Replicatio*. *Református Szemle* 1935. 4. – 9. A legrészletesebben Apáczai Csere János foglalkozik ezzel a kérdéssel. *Magyar Enciklopaedia*. *Ultrajecti*, 1653. 93–101. Hozzá forráselemzésként Bán Imre: Apáczai Csere János. Bp. 1958. 333–340. – 10. Martonfalvi Tóth György szerint azért nem szabad saját nemzetből való jobbágyot tartani, „mert az ember csak más teremtményekre kapott impériumot, az embertársára nem... Mert minden ember egyenlő természeténél fogva.” *Exegesis libri primi Medullae Amesianae*. Debrecen, 1670. 173. – 11. Tolnai F. István: Haza békessége, Szeben, 1664. 13. – 12. Debreczeni János: *Idvességnek uta*. Debrecen, 1663. 7. – 13. Tofeus Mihály: A szent zsolnárok resolútiója. Kolozsvár, 1683. 563. – 14. Derecskei Ambrus: A szent Pál apostol levele, melyet írt a Rómabeli keresztyéneknek. Debrecen. 1603. 437. – 15. Séllyei Balogh István: *Temető kert*. Várad, 1655. 177–178. – 16. Martonfalvi Tóth György: *Tanító és cáfoló theologia*. Debrecen, 1679. 325–326. – 17. Erről korábban részletesen: A vallási türelem elvi alapjai a XVII. század magyar protestáns teológiájában. *Theologiai Szemle* 1978: 282–291. – 18. Tarnóc Márton: *Magyar gondolkodók*. 17. század, Bp. 1979. 108. – 19. Pósházi János: *Göröcsöt bot*. Sárospatak, 1669. 99–100.

A protestantizmus szerepe a humanista szellemű tudomány és oktatás kialakulásában

– Egyházi, spirituális szempont –

Bevezető

Az idei Protestáns Napok témáját meghatározó két fogalom önálló értelmezése is jelentős feladat, még inkább a két szellemi áramlat kapcsolatainak feltárása, bemutatása. Éppen ezért inkább csak lazán egymáshoz illeszkedő gondolatokat fogalmazok meg. Ezzel szeretném segíteni közös gondolkodásunkat és helykeresésünket a történelemben és a mában.

Akár a protestantizmus, akár a humanizmus lényegét, szellemét vagy princípiumát akarjuk meghatározni, tisztában kell lennünk azzal, hogy az egyes meghatározások, éppúgy, mint a megnevezett mozgalmak, áramlatok (itt is bajban vagyunk a névvel) az elmúlt évszázadok során alakultak, változtak. Nem elég a történelmi kötődésről, egy hagyományfolyamban való bennlétről beszélni, a tartalmi meghatározásokra is szükség van. Éppen ezért lenne kevés az, ha csak emlékeznénk, és nem beszélünk a máról: a protestantizmus és humanizmus mai kapcsolatáról és ebben a mi egyházi-spirituális küldetésünkről.

Mind a történelmi emlékezésben, mind a mai kor vizsgálatakor szem előtt kell tartani, hogy a protestantizmus és a humanizmus kölcsönösen hatottak egymásra, az előadás címe itt tehát pontosításra szorul, illetve bővítést érdemel.

1. A humanizmus hatása a reformációra

A kölcsönös egymásra hatások sorozatában először a humanizmusnak a reformációra, és ezen belül személyesen a reformátorokra gyakorolt hatására emlékezhetünk. Ez nem azt jelenti, hogy a reformációt a humanizmusból vezetjük le, hiszen az a lelki-spirituális megújulás hitünk szerint egyedül a Szentlélek munkája nyomán jöhetett létre. Ebben azonban a reneszánsz és a humanizmus eszmévilága egyfajta útkészítő szerepét játszotta. Ez legvilágosabban a Biblia eredeti szövegeinek újrakiadásában és azok elemzésére irányuló munkában (a humanizmus erősen filológiai érdeklődésű volt) látható. A filológiai érdeklődés és az antikvitás értékeinek újrafelfedezése segített a „sola Scriptura”, lelkiséget és kegyességi gyakorlatot meghatározó és formáló elvének megfogalmazásában.

Rokon egymással a humanizmus és a protestantizmus az emberi szabadságért, a lelkiismeret önállóságáért, az intellektuális függetlenségért folytatott harcában is. Luther életpéldája ennek az új – a középkortól és annak egyházától, de egyben mindenféle külső kényszertől is szabad – embernek. Azonban éppen Erasmusszal – a humanista fejedelemmel – folytatott vitája jelzi, hogy a szabadság protestáns értelmezése eltér a humanizmusétól. Ennek jelentőségét ma is hangsúlyoznunk kell.

A humanizmus hatott a protestáns pedagógiára, iskoláigyre és tudományosságra, és a történelem bizonyága szerint nemcsak a XVI. század első évtizedeiben.

2. A nevelésre gyakorolt hatás

Sokféle az a hatás, amit a reformáció közösségei, maga a protestantizmus, a nevelés kérdésében kiváltott.

A spirituális megújulás – az alapvetően vallásos Európában – erősítette a humanista szellemiséget, így az egyén, az individuum a maga egyedi képességeivel, kibontakozó és kibontakoztatandó személyiségével lett a nevelés tárgyává. A minden egyes ember értékének és az evilági hivatások jelentőségének hangsúlyozása a pedagógia látókörét is kiszélesítette. A középkori eszményképekkel (a nőtlen pap, a világtól félrevonultan élő szerzetes, és a nő csak akkor, ha apáca) szemben megnő pl. a családnak, az anya szerepének, a családi (keresztyén) nevelésnek a jelentősége.

A „sola Scriptura” már említett elve magával hozza a nemzeti nyelvű bibliafordítások ügyét és az egyéni bibliaolvasás jelentőségének növekedését. Ezeknek természetes előfeltétele az anyanyelvi kultúra fejlődése. A fellendülő bibliafordítói munka jelentősen erősítette a humanizmus nyelvészeti törekvései. Ahhoz azonban, hogy az Írást és belőle Krisztust az egyes emberek megismerjék, a fordításokon túl az írni-olvasni tudás is elengedhetetlen volt. A gondolatot megfordítva azt is mondhatjuk, hogy ennek a – ma már magától értetődő – dolognak a szükségessége a reformáció lelki megújulása nyomán vált világossá. Az emberi egyenlőség gondolata, az egyetemes papság elve sürgette a mindenkire (nőkre és szegényekre is) kiterjedő nevelés/oktatás megvalósulását. A XVI. századtól elindulva fokozatosan valósult ez meg, és vált általánosan elfogadottá.

Ehhez szorosan kapcsolódva érdemes megemlékezni arról, hogy miközben a bibliafordítások terén a lutheri és kálvini reformáció alkotott maradandót; az olvasási kultúra, és annak szegényebb néprétegek közé való eljuttatásában a XVI. század sokféle protestáns mozgalma között az anabaptisták csoportjai jeleskedtek. Az egyén lelkiismereti szabadsága az, hogy keresztyénnek lenni ismeret, (az Írásé és Krisztusé) és tudatos vállalás kérdése, itt még hangsúlyosabb, és kifejeződik a hitvalló keresztség gyakorlásában is. Ezért olyan fontos, hogy mindenki tudjon olvasni, ezért hoznak létre olvasóköröket. A feljegyzések tanúbizonysága szerint a legegyszerűbb háttérből származók közül is sokan váltak ún. olvasókká és prédikátorokká, mintegy megélve Münzer Tamás mondását: „Neked, egyszerű ember, te magadnak kell tanulnod, hogy többé félre ne vezethessenek!” Az első jelentős német nyelvű olvasókönyv, amely az olvasástánítás metodikáját is taglalta, az ezekből a körökből származó Valentinus Ickelsamer nevéhez fűződik (1527). Mindez a téma szempontjából akkor is jelentős, ha a sokszínű anabaptista mozgalom nem mindegyik irányával tudunk szellemi közösséget vállalni. (Arra is gondoljunk, hogy a protestantizmus sok különböző közösséget foglalt akkor is, és foglal ma is magába, közös emlékezésünkhöz tehát a közös örökség különbözőségei is hozzátartoznak.)

3. A tudományra gyakorolt hatás

A középkori tudományosságot a (skolasztikus) teológia szellemi felsőbbsege jellemezte. Az egyes tudományok nem voltak önállóak. (A jogászok kérdései ilyenfélék voltak: Érvényes volt-e a feltámadt Lázár halála előtti végrendelete?) Mindez párhuzamban állt a világról,

illetve a különböző világi hivatások értékéről kialakult felfogással. A protestantizmus szerepe itt abban mutatkozott meg, hogy a Teremtő és teremtett világ radikálisabb elválasztásával rámutathatott a világ saját törvényeire, amelyek önmagukban, tárgyuknak megfelelő módszerekkel és a teológia gyámkodása nélkül kutathatók. Ez ösvényeken természetesen már korábban is sokan próbálták járni, de az áttörés ismét csak a reformáció gyümölcseinek tudható be. Gondoljunk itt például Kálvinra, aki a teremtést theatrum gloriae Dei-nek nevezi, az akkomodáció elvével pedig lehetővé teszi a teremtéstörténet nem litterális értelmezését. A teremtett világ ilyen összefüggésben való láttatásával valósul meg az „Entzauberung”, a világnak a „varázs alóli feloldása”, ahogyan Max Weber fogalmazta meg.

Ugyanő beszél Luther bibliafordításáról és benne a hivatás (Beruf) új értelmének, az embernek ebben a világban elfoglalt helyéről szóló új gondolkodás jelentőségéről. Ez az, amit már a nevelés kapcsán is említettünk: a világi hivatás eléri a papinak az értékét. „Mert bizony az Isten fáradozik majd általad minden dologban; ő feji meg általad a kecskét, és a legszolgáibb teendő is az ő javára van, s egyaránt kedves neki a legnagyobb és legkisebb szolgálat” (Luther). Így tehát bármely tudomány és annak művelői szolgálhatnak Isten dicsőségére.

4. A visszahatás

A kölcsönös hatások történetében arról is kell szólnunk, hogy a reformáció felerősítette a humanista szellemiség szabadságvágyát, és a felvilágosodással olyan gondolkodás – és nyomában olyan tudományfelfogás és pedagógia – alakult ki, amely immár teljesen önálló, és egyáltalán nincs szüksége a keresztyén vagy protestáns isten-, ember- és világlátásra. F. Gogarten szavaival a szekularizáció (amely ebben az értelemben az embernek a világhoz való helyes viszonyát adja meg) szekularizmusba ment át. Kialakult a modern humanista szellemiség, amely szintén nem egységes, de antropológiai beállítottsága egyértelmű. A dolgok mértéke az ember.

A kérdés azonban nem ennyire egyszerű (misperint a humanizmus, ill. a felvilágosodás haladt volna egy úton, a protestantizmus egy másikon), hiszen gondolnunk kell arra a hatásra is, amelyet a felvilágosodás és az újkori humanizmus gyakorolt a protestantizmusra. A reformáció kritikai szemlélete, amellyel a korabeli hagyományokat vizsgálta a felvilágosodás nyomán, a hit alapjait is célpontjává tette. A bibliakritika története jól mutatja ezt. Mindennek ismételt lelki-spirituális és egyház-történeti hatásai is voltak – és itt gondolhatunk az ellenhatásokra is, vagy a fundamentalizmus megerősödésére, stb. Ez természetesen a nevelésben és a tudományban, illetve az egyházak ezekhez való viszonyában is lecsapódott (pl. a magyar protestantizmus készsége az iskolai nevelés szekulárisra tételére a XIX. század második felében). A múltat tagadni, vagy azon siránkozni, nem lehet járható út: a múlttal egyszerre áldott és terhelt jelenünket kell felelősen vállalnunk. Ebben a keresztyén és protestáns gondolkodás mindig előre is tekint arra, aki Eljövendő, egyszersmind azonban már velünk is van „minden napon a világ végezetéig”.

Ebben az igen vázlatos áttekintésben végül eljutunk a mához. Az ember nagykorúvá, teljesen önállóvá és függetlenné vált. Teljesen humanisztikus lenne hát világunk? A XX. század ismételt és hangsúlyosan világossá tette az ember „mérték-hiányát” (Ancsel Éva), és az újkori humanizmus válságát, mert kérdéseire az embertől nem kap választ, feladataival az ember nem tud humánusan megbirkózni. A tudomány nem tudja kontrollálni saját eredményeit, és szabadsága az ember ellen fordul (Hiroshima). A nevelés területén is újból kérdés: Mit jelent emberré válni? Az ember ismét helyét keresi, ráébredve arra, hogy nincs kész. A New Age-jelenségek tünetei ennek! A szabadság önmagában nem elég, emberré kell lenni, egyénileg és közösséggileg. Ma talán ez utóbbi tűnik nehezebbnek.

A reformációra emlékezve az a kérdés vetődik így fel, hogy mint annak örökösei tudunk-e hatással lenni mai „humanizmusunkra”. Küldetésünk ebben az összefüggésben: a jézusi „só és világosság” szerepét vállalva, embernek kell lennünk az evangélium értelmében. Bibliai megfogalmazásban: átformálódni Krisztus képmására, aki az igazi ember. Ezt a küldetést fogalmazta meg Luther is a Keresztyén ember szabadságáról c. írásában: hit által megigazulva tiszta szívvel állunk meg Isten előtt – szabadságunk van; Jézus példáját követve azonban odafordulunk embertársainkhoz – szolgák vagyunk. Ennek a szolgálatnak a tere pedig a társadalom és a kultúra egésze: ha ezt a széles látókört, nyitottságot nem vállaljuk, nemcsak protestáns örökségünkhöz nem vagyunk hűek, de Urunk elküldő szavának sem engedelmességek.

Irodalom

Békés Gellér: Istenkeresés, Pannonhalma, 1991. – Földes Éva. Népoktatási, népnevelési törekvések a korai antifeudális népföradalmi mozgalmakban. Akadémiai Kiadók Budapest, 1964. – Alister McGrath: Bevezetés a keresztyén teológiába, Osiris Kiadó, Budapest, 1995. – Eugene Osterhaven: Az egyház hite, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. – Podmaniczky Pál: A reformáció neveléstörténeti jelentősége, 1916. – R. Tarnas: A nyugati gondolat stációi, Adu-Print, Budapest, 1995. – Max Weber: A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat, Budapest, 1982.

Dr. Almási Tibor
teológiai tanár
(Budapest)

A protestantizmus szerepe a humanista szellemű tudomány és oktatás kialakulásában

– Debreceni szempont –

1. A magyarországi protestantizmus „örökségül” kapta azt a 16. század eleji iskolarendszert, aminek az alsó szintjén a *falusi triviális skóla*, majd a magasabb képzést adó *káptalani*, és végül a *városi-plébániai* iskola helyezkedett el.¹

A lutheri és a kálvini tanok elterjedésével egy időben kezdődött meg ennek az iskolarendszernek a *minőségi* és

menyiségi átalakulása. Ebben a folyamatban ott találjuk a felső-magyarországi Sárospatak, a dunántúli Pápa, az alföldi Mezőtúr mellett a debreceni városi-plébániai iskola protestáns szellemű átforgalmódását. Mintegy ennek eredményeképpen lesz Debrecen a Tiszántúl humanista szellemű tudomány és oktatás kisugárzó központja.

2. A *menyiségi változást* illetően a debreceni protestáns iskola sajátos fejlődési utat jár. Eltérően Pataktól, vagy Pápától, itt nem a főúri vagy nemesi pártfogók támogatták az iskolát, hanem a *város*, annak *polgárai*, a *kereskedők*, a *céhek* és természetesen az *eklézsia*. Méliusz Juhász Péter és Szegedi Gergely által szerkesztett Debreceni Hitvallás 1562-ben ezért is hangsúlyozza a „törvényes hatóság” ezirányú köteleességét: „Az akadémiákat és iskolákat, melyek az Ige veteményes kertjei, az ország közjóvedelméből gondozzák!”²

Ez nagymértékben jelentett „biztonságot” a Kollégium számára, biztosítván az oktatás-nevelés munkájának a zavartalanságát. A Kollégium látványosan gyarapodott a diákok létszámában és a tanárok által képviselt tudományosság mértékében. A debreceni Kollégium – márcsak fenntartóira is figyelemmel – együttesen szolgálta a „világi” és az „egyházi” elem, a város, a feltörekvő polgárság és a helvét irányt vett eklézsia igényeit. Mindez természetesen következett a Melancthon szellemiségű humanizmus és a reformátori pedagógia princípiumaiból.

3. A *minőségi változást* illetően elsődlegesen kell megemlíteni azt a fejlődést, amely a debreceni Kollégiumban az *oktatás céljának és tartalmának, és a tudomány művelésének* a területén bekövetkezett.

Az 1567-es Debreceni Zsinat – az anyaszentegyház szükségét szem előtt tartva – abban látja az iskola célját, hogy ott „előállíthatja az Úr a lelképászorokat, tanítókat, az egyház oktatóit.”³ Szembetűnően kibővültek az oktatás középkori céljai a tanítók és az oktatók képzésével. De Debrecenben, a kálvini tanokat szem előtt tartva már úgy látják, hogy a Kollégiumban a „lelkészek és a világi vezetők”⁴ képzése az elsődleges.

Végül is a Kollégiumban folyó oktatás-nevelés végső célja a *pietas*, az „Őszintén átélt és belülről fakadó valóságosság, ennek eszköze a humanisztikus műveltség – sapiens atque eloquens pietas” volt.⁵

Az *oktatás tartalmát* vizsgálva is igen jelentős a változás a debreceni Kollégiumban. A város reformátora, Méliusz Juhász Péter szeméi előtt a tudós prédikátorokat és közéleti férfiakat nevelő iskola képe lebegett, amelynek oktatási anyagát pontosan körvonalazta az előbb említett 1567-es Debreceni Zsinat: „... ezért tanítsák a nyelvek ismeretét, a latin és a görög nyelvtant (ahol lehet a hébert is), a logikát, a retorikát, és a teológiai tanulmányokhoz szükséges további tanulmányokat. Ezután a teológiát, valamint a latin és a görög nyelvű szentírást kell magyarázni az ifjaknak...”⁶

Az oktatási formák közül külön kiemelték a *disputációk* fontosságát: „Tartsanak vizsgálatokat az iskolatanítók is..., rendezzenek gyakran iskolai vitatkozásokat (disputációkat).”⁷

A tananyag tartalmát tekintve a bibliai és a klasszikus nyelvek fontos helyet foglalnak el a Kollégiumban – mint szerte az európai humanizmus szellemét kisugárzó iskolákban. De ezek művelése nem öncélú, hanem az igaz teológiai tanulmányok elmélyítéséhez szükségesek.

4. A humanista szellemű, és helvét irányt vett oktatást nagymértékben segítette a *nyomtatott tankönyv*. Ezért indult meg 1561-ben a debreceni nyomda, hogy sorra adja ki az alsóbb osztályok számára a grammatikai stb. *tanönyveket* és az igen népszerű *kátékat*.⁸ Azon ne csodálkozzunk, hogy az egyik legnépszerűbb szerző Erasmus, akinek két művét adják ki 1591-ben a debreceni nyomdában.⁹

Ezeknek a humanista szerzőjű műveknek a segítségével a debreceni Kollégium oktatásába az ókori humanista bölcselők erkölcsisége és gondolatvilága épült be. Ezek az újra felfedezett antik klasszikusok művei és gondolatai jelentették azt a „*faltörő kőst*”, amelyek végül is megnyitották az utat – egy *újfajta tudományos gondolkodásmód* érvényesítése előtt, amelynek gyümölcsei a 17. században fognak majd igazán beérni.

A Kollégiumban a *teológia tárgykörében* az európai humanizmus másik kiválóságának, a reformátor *Melanchtonnak* a munkái a legnépszerűbbek, közöttük is a legolvasottabb a *Loci communes*.¹¹

„A tankönyvek részletekbe menő ismertetése nélkül is világosan látszik – fogalmaz Bölcskei Gusztáv a Kollégium 1988-as monográfiájában – hogy a debreceni iskola oktatási-nevelési szellemét döntő módon befolyásolták azok az áramlatok, amelyek a XVI. századi európai művelődés – és oktatásügyet irányították.”¹²

Debrecen 16. századi teológusai és pedagógusai – mint Méliusz Juhász Péter, Félegyházi Tamás, Szikszai H. Bálint, Újfalvi Imre – a középkori oktatás-nevelés megreformálása terén, a humanizmust használták fel *eszközü*, mintegy *természetes szövetségest*.

5. A gazdag humanista tananyagot és helvét irányultságú teológiát oktató debreceni Kollégium *belső életét* – *Trotzendorf* és *Sturm* elvei alapján, az *egykori római köztársaság mintájára* szervezték meg. Ebben fontos helyet kaptak a diáktsztségviselők, csakúgy, mint Patakon vagy Pápán. De egy valamiben igen lényeges az eltérés az előbb említett két Kollégiumtól: a *coetus élete* az. Ugyanis Debrecenben működésük sokkal szabadabb, itt ugyanis nem ütköznek fejedelmi vagy főúri korlátokba.¹³

A debreceni Kollégiumnak ez a demokratikus felépítésű diák-köztársasága és coetusának kiterjedt autonómiája – áttételesen elősegítette a humanista szellemű tudomány „*gyakorlati*” megjelenését.

6. Még egy intézményt kell megemlíteni – témánk szempontjából – a *kollégium partikula-rendszerének a kiépülését*. A debreceni kollégiumnak volt a legkiterjedtebb partikula-rendszere. A végzős diákok – a külföldi tanulmány út előtt – 2–3 éven át beiktatták valamelyik kisvárosi vagy falusi eklézsiánál a tanítósgát.¹⁴

Ez az intézmény segített alapjában véve abban, hogy a debreceni kollégiumban kialakult humanista szellemű református oktatás és tudomány – ne rekedjen meg a Kollégium falain belül, hanem eljusson a Tiszántúl legeldugottabb településeinek kisiskoláiba. – A magyar művelődés számára a Kollégium ezzel felbecsülhetetlen szolgálatot tett. Hogy ezeken az apró erecskéken keresztül szüntelenül pumpálta a humanisztikus tudományt és ismereteket a Tiszántúl és az ország falvai, mezővárosai felé.

A partikula-rendszerrel szorosan összefüggő *peregrináció* intézményén keresztül pedig magába szívta a modern európai eszmeáramlatokat – köztük a humanizmusát

is –, hogy azt a Kollégium falai között „feldolgozza” és továbbadja a partikulákon át a vidék Magyarországnak. Az sem véletlen, hogy a 16. és 17. század fordulóján a debreceniek külföldi iskolázásának a fő iránya Wittenberg, a melanchtoni humanizmus fellegvára. A nagy mester humanizmusának talán legjelesebb követője Méliusz Juhász Péter és még sorolhatnám a többi debreceni kollégium vezér egyéniségeit. – Így vált a kollégium a reformációval ötvöződő, kései európai humanizmus közvetítőjévé a Tiszától keletre eső Magyarországon.

7. Úgy vélem, hogy a debreceni református kollégium is kiválóan példázza: a protestantizmusnak nagy szerepe volt abban, hogy Magyarországon a humanista szellemű oktatás és tudomány meggyökerezzen.

A reformáció végső soron – főleg pedagógiai és művelődésbeli vonatkozásokban *kiszélesítette a humanizmus eléggé arisztokratikus – társadalmi dimenzióit*, előmozdította annak nemzetibbé és demokratikusabbá formálódását Magyarországon.¹⁶

Dr. Hörszik Richárd
egyetemi tanár

(Debreceni Hittudományi Egyetem)

Jegyzetek

1. Hörszik Richárd: A magyarországi református iskolaügy és tanügyi igazgatás történeti áttekintése. Thsz: 1997. 101. p. – 2. Kiss Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Bp., 1881. 175. p. – 3. Bölcskei Gusztáv: A kezdetektől a Váradai iskola beolvasásáig (1660). In: A Debreceni Református Kollégium története. Bp., 1988. 15 p. (a továbbiakban: DRK tört.) – 4. Uo. 15. p. – 5. Mészáros István: Az iskolaügy története Magyarországon, 996–1977. Bp., 1981. 212. p. – 6. Mészáros István: XVI. századi városi iskoláink és a „*Studia Humanitatis*” Bp., 1981. 119.p. – 7. Bölcskei, Im. 15. p. – 8. Benda Kálmán – Irinyi Károly: A négy százéves debreceni nyomda Bp., 1961. – 9. Bölcskei, Im. 24. p. – 10. Ezt a kifejezést használja Mészáros István: A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században Bp., 1984. 58. p. – 11. Czeglédy Sándor: A teológia tanítása a Kollégiumban. In DRK tört. 537 p. – 12. Bölcskei, Im. 25. p. – 13. Uo. 19. p. – 14. Dankó Imre: A kollégium partikularendszere. In: DRK tört. 776–802 – 15. Hörszik Richárd: A magyar protestáns iskolakultúra európaisága: a peregrináció. In. Miskolci Millecentenáriumi Emlékkötet, Miskolc, 1997. Miskolci Akadémiai Bizottság. – 16. Mészáros István: A humanizmus és a reformáció-ellenreformáció nevelésügye a 15–16. században Bp., 1974. 62. p.

Észak-Magyarország reformációja a XVI. század első felében*

A keresztyénség történetében Jézus Krisztus ígéhirdetésén és munkálkodásán kívül a legfontosabb és legmesszebbre ható mozzanat a reformáció volt. Mint a rohanó szél zúgása a fa lombjait úgy járta át a XVI. század elején az elméket a reformáció: gondolatszabadságot és vallásbeli szabad vizsgálódást követelve, s védelmet találva hazánkban is a mindinkább terjedő humanista műveltség által előidézett szellemi mozgalomban.¹

* Elhangzott a Protestáns Napok keretében 1997. október 28-án a Tiszáninneni Egyházkerületi Székházban.

Olyan korszakban történt mindez, amelyben az emberiség egyrészt tele volt várakozással. Mint a prófétákat követően, várták a Messiást, úgy a század fordulón vártak arra, hogy valaminek történni kell. Másrészt egy olyan korszak kezdődött, amelyben a humanizmus divattá tette a vallástalanságot, egészen az istentelenségig és a pápai székig, s a dogmák elhívése kétségeket támasztott az illető műveltségi állapota felől. Midőn azonban a reformációban megérkezett a felvilágosítás, még a dogmatikai kérdésekben is – készségesen meghajlottak előtte, elismerték tételeit és igazságait.²

Ezt a viszonyulást elősegítendő még ott élt a lelkek mélyén az előreformátoroknak – Vald Péter, Wiclif János és Husz János – őszinte kísérlete. Különösen három területen: a Biblia egyedüli hitforrás jellege – a laikus papságra, az istentiszteletre és a szentségekre vonatkozó, – valamint a nemzeti nyelv fokozottabb hangsúlyozása tekintetében. Ezek a vívmányok alkalmasak voltak arra, hogy kedvező körülmények között nagyobb megmozdulást indítsanak el.³

Ehhez járult az, hogy az egyház ebben az időben képtelen volt megfelelni azoknak a kívánalmaknak, amelyeket tőle elvártak. A pápi rend kevés kivételt leszámítva teljességgel nem volt képes tiszteletet ébreszteni sem maga, sem az általa képviselt egyház iránt. Az egyházkormányzásban napirenden voltak a visszaélések, s mind a fő-, mind az alsópapság mélyen elsüllyedt az erkölcsi romlásba. A főpapok a közpapok felett semmiféle ellenőrzést nem gyakoroltak, amiből az következett, hogy az utóbbiak éppen úgy belemerültek az erkölcsi posványba, mint feljebbvalóik.⁴ Az európai jelenségek Magyarországra is átterjedtek. A király, a nemesség, a papság és a parasztság nem volt sem rosszabb, sem jobb nyugati társainál. Volt viszont valami, ami a nyugatot nem túlságosan érintette. Valami hazánkra előre vetette árnyékát, valami végzetes tragédia közelgett az országra: a török birodalom hódító törekvése. Ilyen helyzetben volt Magyarország, amikor híre terjedt Luther fellépésének.

Vizsgáljuk meg most a reformációnak Észak-Magyarországra történő átterjedését.

Földrajzilag azon országrészről van szó, amely egészen Trianonig Magyarországnak számított, s amelyet e szomorú történelmi esemény óta Szlovákiának neveznek. Ennek határa északon a Kárpátok természetes vonulata, nyugaton a Morva folyó, délen a Duna vonala. Majd Vácon át kelet felé visz tovább a határ, és Tokajnál lépi át a Tiszát. Ami az időbeli áttekintést illeti: a reformáció e területre történő belépésére és kezdeti időszakának megismertetésére szorítokozom három felosztásban: először a reformáció magyarországi megjelenéséről, másodsor annak északi országrészben történő kibontakozásáról, harmadszor az észak-magyarországi reformáció néhány világi pártfogójáról szölok.

1. A reformáció magyarországi megjelenése

Alig múlt el egy esztendeje, hogy Luther Márton 1517. október 31-én kiszögezte 95 tételét a wittenbergi vártemplom ajtajára, s már 1518-ban a magyar királyi udvarnál időző külföldi urak értesültek a megindult mozgalomról. Legnagyobb örömmel és rokonszenvvel György brandenburg-ansbachi örgróf fogadta, aki gyámja és roko-

na volt II. Lajos magyar királynak, nagy befolyást gyakorolt az udvar politikájára, s a reformáció nagy hasznát vette pártfogásának. Tőle jutott el a mozgalom híre a főnemesekekhez, a köznemesekekhez és a papsághoz.⁵

Kedvező befolyást gyakorolt a reformáció megindulásának a megismertetésében maga a királyi pár: II. Lajos és felesége, Mária. Különösen a királyné foglalt pozitív állást e területen, aki járatos volt Európa szellemi életének berkeiben. Nem zárkózott el sem Erasmus, sem Luther tanításai elől. Sőt, még csak nem is leplezte rokonszenvét, hanem mindenkor folyamatos támogatásában részesítette. A reformáció első hírhözói és terjesztői a királyi udvarban kaptak oltalmat. Grynaeus Simon bécsi tanári állásából elbocsátva hitelvei miatt 1521-ben Budán kapott menedéket és újabb tanári és könyvtárosi megbízást. Vinshemius Vidát is befogadták. Láng János szintén reformbarát: a királyi udvari énektanítói és tanítói tisztre nyert megbízatást.⁶ Mária udvari papjául is protestáns szellemű lelkészt hívott meg 1523-ban Cordatus Konrádot, akit Henckel János löcsei születésű reformátor követett. Ő már Luther fellépését megelőzően megszerezte könyvtára számára a legfontosabb előreformátorok könyveit.⁷

Mária királyné protestantizmus felé hajló szándékát, sőt annak áldott gyünölcseit mutatja az is, hogy olyan egyházi éneket írt, amelyet Luther Márton is közölt énekeskönyvében. Sőt, amikor II. Lajos meghalt a mohácsi ütközetben a reformátor vigasztaló levelet és zsolttarfordítást küldött számára fájdalmának enyhítésére.⁸

A királyi udvar és az általa pártfogolt tudósok és hitújítók mellett más közvetítők is részt vettek a reformáció megismertetésében hazánkban. Mivel Magyarország földrajzi helyzeténél fogva a nemzetközi útvonalak kereszteződésében fekszik a krakkói, a bécsi, a boroszlói, a frankfurti *kereskedők* megjelenve hazánk piacain eladásra kínált áruikkal együtt szellemi és lelki értékeket is behoztak. Így ők is terjesztői voltak a megújult hitnek. Viszont fordítva is igaz, a külföldön járt magyarság is hozta a kinti szellemi termékeket. Az észak-magyarországi bányavárosok lakói, a bányák bérlői, az itt lakó német származású lakosság a megújult hit első befogadói és hordozói.⁹

A reformáció tanainak első terjesztői közt tartjuk számon a külföldi egyetemeken tanuló és onnan hazatérő *diákokat*. A bécsi és a krakkói egyetemen való tanulás után 1522-től kezdődően a wittenbergi egyetemre iratkoztak be a magyar diákok. A legelső között volt a beszercebányai származású Baumheckel György és a löcsei származású Czirják Márton. Őket több száz diák követte Magyarországról, akik Luther és Melancthon tanítványai lévén a protestantizmus élharcosai lettek hazánkban.¹⁰

A különböző településekről és városokból Wittenbergben tanuló diákok már otthonukban vagy valamely más helyen, – de érintettek voltak valamilyen formában a reformáció eszmevilágától, s ezt az érintettséget a már mohácsi vész előtt hazánkban szolgáló protestáns lelkészek től kaphatták. Már 1517-ben (!) Cordatus Konrád Körmöcbányán prédikált. 1522-ben a németországi würtzburgi prédikatori állását cserélte fel Speratus Pál az iglói lelkészséggel.¹¹ A beszercebányai egyház 1522-ben Bernhart Simon troppai lelkészt hívta volna meg, de az nem fogadta el az állást, így mindig más és más

protestáns lelkészt kértek meg időnként szolgálni. 1523-ban Selmecebányán Staudacher Zsigmond már Luther szellemében prédikált. Pozsonyban sem titkolták már 1526-ban Lutherrel történő szimpátiájukat, mert Körbler Jakab polgármester, a városi írnokkal közközlésen le-másoltatta Luther 95 tételét és kifüggesztették, sőt többször kihirdették a városban.¹² Eképpen növekedett az evangélium az elültetett mustármagból hatalmas fává.

Nem úgy történt a reformáció, hogy máról-holnapra az ország lakosságának nagy része protestáns lett, hanem a kedvező fogadtatás után terjedt fokozatosan. A reformáció folyamata legelőször a lelkekben ment végbe. A külső elpártolás csak idők múltán következett be. Azt, hogy egyes esetekben miként történt az átalakulás, nem lehet hitelesen nyomon követni. Amint azonban megindult a folyamat, feltartóztathatatlanul hódított.¹³

A XVI. század első felében terjedő reformáció a római katolikus egyházra nézve fenyegető méreteket öltött. Ezt némelyek a régi egyház hívei részéről érzékelték is. Az 1521-ben kinevezett esztergomi érsek Szatmári György elrendelte, hogy a Luther tanait kiátkozó pápai bullát az ország összes templomának szószékéről hirdessék ki. Célja a megfélemlítés volt, az eredménye pedig az, hogy mindenütt hírt kaptak a 95 wittenbergi tételről. A reformáció terjedésével az ellenlépések is szaporodnak. 1523-ban országgyűlési erejű törvényt hoznak az úgynevezett eretnekek ellen, mely kimondja: „a király, mint katolikus uralkodó valamennyi lutheránust, úgyszintén pártfogóikat, mint nyilvános eretnekeket, és a szentséges szűz Mária ellenségeit fejevételrel és jószágvesztéssel büntesse.”¹⁴

Ez a törvény nem érte el célját, kudarcot vallott. Kisebbségi és enyhe jellegű peres eljárást lefolytattak ugyan, de a hitújítást megfékezni nem lehetett. A nemesség aggodva figyelte az akaratgyenge királyt s a bajok fő okát a Luther-barát környezetben látta. Egyre sürgetőbbek lettek a pápai követek üzenetei is, és mielőbbi fellépésre hívtak fel. Így került sor 1525. május 7-én a rákosi országgyűlés összehívására, ahol több más okból és a külföldi segély reményében még véresebb intézkedést, illetve törvényt hoztak az új hit követői ellen. A 4. cikk 4. szakasza kimondta: „Az összes lutheránusok kiirtassanak az országból és akárhol találtak, nemcsak egyházi, hanem világi személyektől is szabadon megfogassanak és megégettessenek.”¹⁵

A fokozatosan kegyetlenebb törvények a reformáció hathatósabb terjedését is mutatják, nemcsak az erőszak növekedését. A mohácsi vész előtt az ország többé kevésbé mentes volt a véres megtorlásoktól. A mohácsi vész után bekövetkezett országos változások azonban befolyást gyakoroltak a reformáció ügyére is. A legjelentékenyebb volt a két ellenkirály versengése, mely kényes és szélsőséges intézkedésekre szolgáltatott alkalmat. Ennek a következménye főleg az lett, hogy a két király mindegyike a hatalmon lévő egyházi irány mellett foglalt állást.¹⁶

Az özvegy Mária királyné következetesen ragaszkodott a maga reformátori meggyőződéséhez, és ebből nem csinált tikot. Közbeszéd tárgya lett, hogy Luther Márton 1527-ben megjelent könyvét, „Vier tröstliche Psalmen” c. Máriának ajánlotta, mint olyannak aki hajlik az evangéliumhoz. Ferdinánd szemrehányást tett és is-

mételen figyelmeztette, hogy ne olvassa Luther műveit s vigyázzon környezetére. Mária azonban mindezzel mit sem törődött.¹⁷

Ami nem érte el Mária királynét, az bekövetkezett más Luther-követők életében. Az evangéliumot hamarosan vértanúsággal kellett megpecsételni. János király biztosai a libetbányai lázongást a katolikus papok sugalmazására az ottani papnak Nikolai Fülöpnek és az odavaló tanítónak Gregorinak tulajdonították, és vád alá helyeztek még hat libetbányasi polgárt is. A büntetés a törvény szerint máglyahalál volt. A hat polgárnak hitük megtagadása után megkegyelmeztek, de a lelkészt és a tanítót 1527. augusztus 24-én kivégezték, vagyis máglyán elégették őket.¹⁸

Egy évvel az eset után, 1528-ban Pozsonyban történt, hogy két külföldről odakerült szerzetes közül az egyik szenvedett vértanúságot, mégpedig az, aki egy ulmi polgár fia volt. Mivel a pápa miséje és bálványimádása ellen prédikált, egy másik szerzetes besúgására a várispán elfogatta és egy belül szegekkel kivert hordón áthúzatva, máglyán égettette el.¹⁹ 1530-ban Besztercebányán esett meg, hogy egy Fábrián nevű papot a tanács protestáns hite miatt kivégeztetett.²⁰

1538-ban Szántai István abaújszántói illetőségű reformátor éppen csak hogy megmenekült a szerzetes barátok ármánykodása alapján ráfogott vádak büntetésének a következménye elől. Azzal vádolták, hogy a misét ördögi találmánynak nyilvánítja és azt tanítja, hogy két szín alatt kell kiosztani a szentséget, pedig az ilyen egyház nem egyház. Ekkor János király azt kérdi a vádlóktól: a görög keleti egyház valódi egyház-e? A vádlók felelete: „igen” volt. Mire a király imigyen válaszolt: „A görögöknél nem volt mise, most sincsen. Miért ne lehetnének mi is anélkül!” A vádlók elnémultak.²¹

A mohácsi vész előtt a reformáció tanításának elfogadói főleg a német nemzetiségűek köréből kerültek ki, mivel a magyar lakossághoz inkább csak a rágalmaszások jutottak el. A nagy csatavesztés tragédiája azonban napvilágra hozta az erkölcsi, a társadalmi és a gazdasági romlás okait, s ha végzetes áron is, de alkalmassá tette a nemzetet az önvizsgálatra. „Tudjuk, hogy vétkeztünk, mert tégedet nem tiszteltünk...” – írja a névtelen énekszerző. A reformáció terjedését többé nem lehetett megállítani hazánkban.²²

2. A reformáció kibontakozása Észak-Magyarországon

A reformáció hazánkban legelőször az ország északi megyéiben terjedt el. Mint már láttuk, a kereskedelmi és nemzetközi útvonalak főleg az északi országrészekben haladtak át, így a szellemi értékek is ezeken keresztül léptek be hazánkba. Legelőször az öt felvidéki szabad királyi város döntött a protestáns vallás elfogadásáról. Ezek voltak: Kassa – Lőcse – Bártfa – Eperjes – Kísszeben és hozzájuk csatlakozott hatodiknak Késmárk. Valójában a Felvidék reformációjáról azt lehet mondani, hogy a XVI. század közepére már kiteljesedett. Ami viszont szomorú tény, hogy ugyancsak e század közepére az ország három részre szakadása is bekövetkezett, s három rész között a területi különbség már a kezdet-kezdetén nyilvánvalóvá lett. A Felvidék továbbra

is, és napjainkig megmaradó hithű római katolikus Habsburgok hatalma alá került, és ezen a területen különösen a század második felétől – egészen más körülmények vártak a protestantizmusra, mint például Erdélyben, mely önálló fejedelemség lett, vagy az Alföldön, ahol a török hódoltság érvényesült.

Észak-Magyarországon, ahol igen hamar tudomást szereztek Luther tanításairól, elfogadták azt; ott tovább folytatódott, szép sikereket ért el, és még erőszakkal sem lehetett elfojtani.²³

A királyi városok a közjog szerint a király fennhatósága alá tartoztak. Ez a közjog megengedte ezeknek a szabad papválasztást még akkor is, ha ezt ellenezte a király. A felvidéki városok többnyire a tanács akaratából így végrehajtották a hitújítást, mivel ugyanolyan hitterjesztési hatalmat gyakoroltak a városi polgárság felett, mint a földesurak várbirtokaikon. Ez a hatalom a reformáció századában jól megalapozta a protestantizmust a Felvidéken.²⁴

A Magyarországon kiemelkedő tevékenységet folytató nagy reformátorok legnagyobb részt Észak-Magyarországon kezdték reformatori munkájukat. Az első nagy nemzedék innen indult hódító, de küzdelmes útjára. *Dévai Biró Mátyást*, akit „magyar Luthernek” neveztek, 1523–26-ban Krakkóban, 1529-ben Wittenbergben tanulta meg a Biblia igazságait, Budáról 1531-ben Kassára hívták meg, de más felvidéki városok is részesültek szervezői és igehirdetői munkájának áldásából. Így Sárospatak, Szikszó és Miskolc is.²⁵ *Sztárai Mihály*, aki a mohácsi csatában is részt vett 1526-ban Pálóczy Antal zempléni főispán kíséretében, Sárospatakon működött.²⁶ *Komjáthy Benedek* 1529-ben Huszton tanítóskodik és Perényi János nevelését végzi, Perényi Gábor özvegyének kérésére.²⁷ *Batizi András* 1560-ban a kassai tanítói állást tölti be, melynek emlékéért protestáns szellemű énekei őrzik. Ezek közül a mi énekeskönyvünkben is szerepel néhány: a 286., a 317., a 352. és a 369.²⁸ *Huszár Gál* 1560-ban szintén kassai prédikátor, majd a Nyitra vármegyei Komjátiban reformátorkodik. Őt Észak-Magyarország nyugati felének reformátoraként tartják számon, aki nemcsak szavával, hanem nyomdájai által készített könyveivel is hirdeti az igét.²⁹ *Bornemisza Péter* is megfordul a Felvidék több helyén. Többek közt Kassán, Szereden, Zólyomban, Pozsonyban, Galgócon. Kassán járva az éppen börtönt szenvedő Huszár Gált, az előbb említett reformátor társát szabadítja ki a börtönből úgy, hogy a kemence falát kibontja.³⁰

Az észak-magyarországi reformáció világosságát az öt szabad királyi város sugározta szét. Ezek a városok rövid idő alatt úgy megerősödtek, hogy jól működő iskolákat állítottak és tartottak fenn. Iránymutató volt ezen a téren *Bártfa*, amelynek iskolája Stöckel által vezetett hírnevet vívott ki magának. *Bártfa* mellett *Eperjes* játszott kiemelkedő szerepet, ahová Wittenbergből hívtak lelkésznek felszentelt papot Preuszner Jakab személyében, s az iskolát 1551-től Gyalui Torda Zsigmond vezette.³¹ *Kassa* volt a legtekintélyesebb felső-magyarországi királyi város. Több neves reformátor fáradozott a város felemelkedésén. Már 1522-ben Henckel János volt e város papja, *Dévai*, *Batizi*, *Bornemisza* és *Huszár Gál* követte és nem utolsó sorban *Benczédi Székely István*, mégis olykor-olykor elpártolt a reformációtól. *Benczédi*

írja: „Ha az Isten nem segít, hiába munkálkodik az ember, mint Kassának erős városa, ki kiűzé az evangéliumot és ő magát az ő erejéből meg nem oltalmazhatá.”³²

Löcsén a reformáció ügye mindjárt kezdetben fellendült. Az 1520–21-ig ott rektorkodó Cox Lénárd Luther eszméit hirdette, amit Henckel János 1522-ben folytatótt. Nemcsak az öt szabad királyi városhoz tartozott, hanem később a huszonnégy királyi városi egyházmegegyéhez is. A város patrónusa alapítványt tett az iskolázás fellendítésére.³³

A XVI. század első felének végére tulajdonképpen az egész Felvidéket áthatotta az evangélium kovásza.

Nyitra vármegyében Korlátkö és Modor gyülekezetében Scriba Miklós, Semptén Tuba Mihály, később Bornemisza Péter, Divéken, Szkacsányon Oszvald Lőrinc lelkészkedett. Szokolca, Csejte, Kosztolány, Ótura, Vágújhely, Verbő, Nagy- és Kiskacsány, Miava, Chrenócz, Kós, Lakácsi, Paczolaj, Rasztocsnó, Nyitra-szerdahely, Zszenicz, Vagyóc szintén protestáns községek voltak.

Trencsén vármegyében Beluson, Bicsén, Vágbesztercén Lengyel Miklós buzgólkodott, de *Trencsén*, *Beckő*, *Oroszlánkő* és *Várna* is reformálódott. Előbb *Baánban* *Modunius Vazul* reformált.

Árva vármegyében Nagyfalva lelkésze *Marcelli Mihály*, továbbá *Alsókubin*, *Turdosin*, *Zsaskó* csatlakozott a reformációhoz.

Liptó vármegye Nagypalugya településén *Jakabeus János*, *Szentmihályon* *Batizi Mihály* lelkészkedett protestáns szellemben.

Kispalugya, *Proszek*, *Tepla*, *Tarnócz*, *Liszkófalva*, *Szentmária* községek is a hit új útját járták.

Nagyhont vármegye *Csábrág* és *Szitnya* községébe *Balassa Menyhért*, *Bozókra* *Balassa Zsigmond* vitte a javított hitet, de ezt követték *Báth*, *Bagyan*, *Pribely* és *Rakoncza* községek lakói is.

Kishont vármegyében egy *Lőrinc* nevű plébános *Rimabányán* a lutheri tanokat hirdette, és *Rimaszombaton*, *Rimabreznón* és *Osgyánban* is ezt a hitet követték.³⁴

Szepes vármegyében a *Löcsével* vetekedő *Késmárk* a hatodik szabad királyi városnak számított, s már *Leudischer György* munkálkodása nyomán az egész város protestáns lett. Utána a település szülöttje *Sommer János* lett a prédikátor. Az egész vármegyében erős protestáns hatás érvényesült, hiába igyekezett korlátozni az új hitet *Habsburg Ferdinánd*. Sőt, akik eddig nem fogadták el a megújult vallást, hamar csatlakoztak hozzá, így a huszonnégy királyi városi esperesség egyházközségei. Pedig *Ferdinánd* még karhatalmat is bocsátott a katolikus papok rendelkezésére a reformáció letörésére.³⁵

Bereg vármegye csatlakozása a reformációhoz nagy port vert fel akkor, amikor a munkácsi uradalom *Petrovics Péter* tulajdonába került. *Munkács*on *Kálmán-csehi Sánta Márton*, *Beregszászon* *Radán Balázs*, *Bánkay Bálint* és *Szegedi Gergely* fáradozott a protestantizmus terjesztésén.³⁶

Gömör vármegyében *Bebek Ferenc* minden kegyetlenkedései ellenére terjedt és erősödött az új evangéliumi hit. *Jolsván*, *Csetneken*, *Dobsinán*, *Köviben*, *Süvetén*, *Nagyrócén*, *Murányban* is gyökeret vert. Kedvezőbb körülmények akkor jöttek létre, amikor *Bebek Ferenc* fiának *Györgynek* a felesége *Patócsy Zsófia* vette pártfogá-

sába a protestánsokat. Hatása nemcsak Gömörben, hanem Tornában, sőt Borsodban is tapasztalható volt. Méltó arra, hogy ma is számon tartjuk nagyszasszonyaink sorában. Úgyszintén sokat tett a reformáció felvirágoztatásában a Csetneky-család, köztük is István. A Rima völgyében végleg megtelepedett a megújult vallás, így Rimaszombaton és Rozsnyón is. Ez utóbbi városi jegyzőkönyve 1523 tájáról emlékezik egy Péter nevű plébánosról, aki már az új tanok hatása alatt állott, de itt tevékenykedett Fischer András 1529-ben.³⁷

Abaúj vármegyében a protestantizmus az ország abban az időben leghatalmasabb főúrnak, Perényi Péternek a birtokán terjedt. A megye főispánja volt, koronaőr, erdélyi vajda, Ferdinánd kancellárja. Alkalmilag ugyan védelmére kelt a zaklatott protestáns papoknak, de cselekvőleg óvakodott közreműködni a protestantizmus diadala érdekében – írja róla Zoványi.³⁸ Mégis egészében tevékenysége pozitívan hatott a reformációra, mint majd a későbbiekben látni fogjuk.

Abaúj vármegye területén már korán áttértek a protestantizmusra. Nagyidán is hamar meghonosodott a reformáció 1548-ban Ilosvai Selymes Péter házi tanítóként tanított itt. Kassa mellett Mislókán feleséges ember volt a lelkész – vagyis protestáns. Abaújszántón Szántai István alapított iskolát, ahová még Baranyából is jártak diákok tanulni. Alsóvadászton Péter nevű pap munkálkodott a megújult hit szellemében. Szikszón Bencédi Székely István lelkészkedett, de itt szolgált a krakkói és a wittenbergi egyetem volt hallgatója, Mohi Ferenc, és Abaúj egyik igen jelentékeny községébe, Gönczre is befészkelte magát a reformáció.³⁹

Borsod vármegye településeire az északi városokból, Bátfáról, Lőcséről, Rozsnyóról, Kassáról szivárgott be a megújulást hozó tanítás. A Perényi család révén még Hevesbe is jutott belőle, Eger is protestáns vallású lett. A szélesebb körben való terjedést a reformáció külföldön tanult ifjú apostolai munkálták. Először a humanizmus központjában Krakkóban tanultak. Borsodból 1508-ban Miskolczi István, 1510-ben Rudobányai Pál, Rudobányai Bernát, Rudobányai János, 1515-ben Sajószentpéteri Péter, 1517-ben Hangácsi Zsigmond, 1531-ben Zsérci Antal, 1533-ban Emödi Eneas, 1534-ben Bábai Máté, 1535-ben Miskolczi Antal, 1538-ban Zsérczi Sebestyén. Vezetéknevük, mint ismeretes, születési, illetve származási helyüket mutatja. A wittenbergi egyetem hallgatói között 1561-től 1596-ig hét „Miskolczi” előnevű szerepel, a vidékiek között első helyen olvasható 1542–43-ban a már említett Mohi Ferenc, 1564-ben Mohi Mihály, 1568-ban Mohi Kovács Tamás, 1587-ben Mohi Tolvaj András, majd „Harsányi”, „Sajószentpéteri”, „Szederkényi”, „Tiszaluczi” előnevű hallgató szerepel a névsorban.⁴⁰ Úgy látszik, hogy Miskolcon és Mohi mezővárosban volt legelterjedtebb ezen a vidéken a reformáció, hiszen az előbbiből hét, az utóbbiból négy diák tanult Luther városában.

A Borsod vármegyei uradalmakban, így a diósgyőri, a dédesi, a szendrői és az ónodi uradalmakhoz tartozó települések mind a protestantizmus híveinek táborához csatlakoztak. Szendrőnek papja Pető János volt, Sajószentpéteren a Wittenbergben tanult Kakas György lelkészkedett, tanítói állásban Szikszai Fabricius Vazult alkalmazták. 1543-ban a már említett „magyar Luther” Dévai Máttyás Miskolcon szolgált.⁴¹

Zemplén vármegye területén a 30-as években nagy teret foglalt el a protestantizmus. Sátoraljaújhely és Tokaj városa Batizi András missziói területe volt. Liszkát is a már említett Bencédi Székely István reformálta. Gálszécsen Gálszécsi István tanítóskodott, amikor 1533 táján hazatért Wittenbergből, de a már fentebb említett Sátoraljaújhelyen Luther tanait Siklósi Mihály hirdette. 1541 körül volt Perényi udvari papja Dobai András, elődje pedig Dévai Máttyás. Czékén és Töketerebesben ismeretlen nevű a reformátor, de bizonyos, hogy a lutheri hit követői voltak. Liszkára 1551 nyarán ment lelkésznek Csanádi Imre, aki Wittengergből jött. Tállyán Szkárosi Horváth András élesztgette a reformáció tüzét. Munkája nyomán az egyik legjelentékenyebb gyülekezete lett Zemplénnek. Sárospatak papja Kopács István volt.⁴²

Perényi János *ugocsai és máramarosi* birtokát Sylvester János, a bibliafordító reformálta meg.⁴³

Mint az eddigiekből is kitetszik, a reformáció a mohácsi vész előtt történt megjelenése óta Észak-Magyarországon is, de hazánk legnagyobb területén szinte mindenütt általánossá lett. A húszas évektől a hatvanas évekig nincs olyan embere a magyarországi katolicizmusnak, akit akár mint evangélium hirdetőt, akár mint hitvitázó tudóst, a siker valamelyes reményében állíthatna szembe a reformáció embereivel. Ez az időszak éppen elég volt arra, hogy a két magyar államnak a legtöbb főnemesi családja, városi hatósága a reformáció eszméi mellé szegődjék.

Mégis kerülték a radikális szakítást a katolikus egyházzal, nem taktikai megfontolásból, hanem azért, mert azt remélték, hogy végleges szakításra nem kerül sor, bármilyen mély is a különbözőség, ez csak ideiglenes, meg fog szűnni – addig pedig a két fél közt a rendet fenntartani igyekeztek. Mikor viszont kiderült, hogy az egység helyreállítása bizonytalan, attól kezdve a reformáció már nemcsak a papok, a főurak dolga volt többé, hanem a legszélesebb néprétegeké, a polgároké, a köznemességé, a jobbagységé.⁴⁴ Egyre jobban megerősödött a magyar protestáns prédikátorokban, és az evangéliumi megújulást befogadó országlakosokban Luther 1521-ben a worms-i birodalmi gyűlésen tett kijelentése és magatartása: „Itt állok, másként nem cselekedhetek! Isten legyen segítségemre!”

3. A reformáció világi párfogói

Schmal András a XVII. századi adatközlő írja, hogy alig képzelhető el milyen rövid idő alatt megerősödött Magyarországon az evangéliumi hit, miután az ország csaknem minden mágnása és a római katolikus egyházi férfiaknak is nem csekély része elfogadta az evangéliumi hitet –, de nemcsak, hogy maguk elfogadták, hanem azt állandóan vallva, örvendetes sikerrel terjesztették. Elmondja a régi feljegyzések alapján, hogy Perényi Péter miképpen terjesztette el birtokán „vegyesen a nép között” az új hitet. Névsort is ad a hitet terjesztőkről: Drágffy Gáspár, Dersffy Ferenc, Révayak, Jaksicsok, Mágócsyak, Nádasdyak, Balassák, Thurzók, Törökök, Illésházy, Thökölyi, Schwendi Lázár voltak azok.⁴⁵

Íme, ott van a reformáció terjedésének egyik, vagy másik titka, hogy nemcsak elfogadták azt, hanem terjesztették. A történelmi változásnak, az egyház megújulásának ma is ez a hathatós útja.

A magyar főurak párfogásukba vették a hitújítást – némi kezdeti vonakodás után. Lelkükben kihajtott a hitnek a csírája és ki-ki a maga területének reformátora lett. A Thurzók Pozsony, Nyitra Trencsén vármegyében, a Révayak Turócbán, Pekry Lajos Liptóban, a Laszkyak Késmárkon, a Kosztikák Árvában, a Perényiek Zemplénben. Abatújban, Ugocsában, a Balassák Nógrádban, Zólyomban. Hontban, a Nádasdyak, a Batthyányak a nyugati országrészekén.⁴⁶

De nemcsak a férfiak, hanem buzgó feleségeik is részt vállaltak az evangélium terjesztésében. A XVI-XVII. század nagyaszonnyai nemcsak a társasági élet, az udvari tevékenység és a varrótűvel való munkálkodás területén jártak elől, hanem tevőlegesen vettek részt a hitújítás tanításainak a megismertetésében. „Múltunk legszebb csillagaiként tündökölnék, akik szellemi és erkölcsi értékükkel messze felülmúlják azokat a férfiakat, akik mint politikusok, seregével szerepelnek évkönyveinkben.”⁴⁷

A reformáció kezdeti időszakából említhetjük Enyingi Török Bálintné Pemflinger Katalint, akit Szerémi krónikájában „lutheránus oroszlánának” nevez, Tinódi pedig „a keserves asszonynak” az őt ért sok szenvedés elhordozására utalva. Német lány volt, de igazi magyar lett. Apja Pemflinger Márk a szász nép főispánja, és szebeni királybíró. Anyja Istvánffy szerint, Tóbiássy Klára, Pulay János főkirálybíró özvegye. Anyja úgy nevelte, hogy korának és nemzetének dicséretére vált. Katalin többször megfordult Mária királyné udvarában, egy ideig udvarhölgy volt. Ott találkozott a protestantizmus tanaival. Miután Török Bálinttal – a kor egyik legerősebb és leghatalmasabb főúrral megismerkedett és házasságot kötött, udvarukban ők is szívesen látták a reformáció apostolait: írókat, költőket, diákokat, lelkészeket. Méliusz Juhász Pétert személyes barátság fűzte Török Bálinthoz.

Török Bálintné igazi nagysága akkor mutatkozott meg, amikor a Szultán férjét törbe csalva a konstantinápolyi börtönbe záratta, – hitvesétől megfosztva, gyermekeit magánosan nevelte. Nagy állandó fájdalom vert gyökeret lelkében. Mikor az első hírt vette férje elhurcolásáról, majd ketté szakadt a szíve. A mellett lévő Tinódi a szemével látottakat így írja le:

„Fohászkodik vala és igen sír vala
jó Török Bálintné, hogy hírt nem hall vala;
mert ő vitéz urát igen félti vala,
hogy az török hiti végre meg ne csalja.
(...)
Csudaképpen töri, fársztja ő magát,
sírva ápolgatja futosó két fiát,
oly igen kesergi urának fogságát
és az két fiával az nagy árvaságát. (...)”⁴⁸

Férje a konstantinápolyi fogságban 1550-ben hunyt el és özvegye nem sokkal azután követte a halálba. Elele végén csak abban bízott, hogy találkozni fognak a más-világon.

Észak-Magyarország leghatalmasabb patrónusa a XVI. század első felében Perényi Péter volt. Neki volt a legnagyobb kiterjedésű birtoka az országban. Feltehetően még II. Lajos király életében és udvarában ismerte meg a reformációt. Az egyik adat szerint 1528-tól csatlakozott Luther követőikhez. Váraiban és birtokain protestáns lelkészeket alkalmazott. Egerben 1541-ben Varkocs Tamást

tette a vár kapitányává, ezt Salm Miklós, majd Báthori András követte, kik szintén protestánsok voltak, és lelkes párfogói a hitújításnak.⁴⁹ Sárospatakon, ahol Perényi 1530-tól lakott udvari protestáns papot tartott, de megtúrta a szerzeteseket is, mivel segéd személyzete közt katolikusok is voltak. Elkezdte azonban egy protestáns templom építését Patakon, hogy a szaporodó protestánsok ne kényeszerűljenek katolikus templomba járni.⁵⁰ Isten városának tekintette Patakot és bibliai feliratokkal is terjesztette a Szentírást a városban. Nem hiába volt a reformáció egyik legnagyobb vívmánya Isten ígéjének emberi kezekbe történő adása. Sárospatak városának egyik kapujára evangéliumi hitének egyik örömét vésette: „Boldog az a város, ahol Isten ígéjét hirdetik és oltalmazzák.” A bebörtönzött Perényi aggódó családja metszethette a sárospataki kandalló kövére 1542-ben az ártatlanul elfogott családfőre gondolva a feliratot: „Irigyen kutatjuk a szemünk elől elrabolt ártatlan erényt.” (Ez utóbbi szó inkább „bárányt”.) Szabadulása emlékére Siklóson egy címerével díszített kandallóra ezt a zsoltárverse vésették: „Elküldte Isten az ő irgalmát nekem és kiragadott az oroszlánkölykök közül, hol zaklatottam aludtam.” Szárnyas, emberfős címerén is egy bibliai ige szerepel: „Mikor az erős fegyveres őrzi az ő palotáját, amije van békességben van” (Luk 11,21).⁵¹

Perényi Péter nevéhez kapcsolódik a sárospataki iskola megalapítása, melynek kezdeti időszakában Kopácsi István és Siklósi Mihály ferences-rendi szerzetesből lett hitújítók tevékenykedtek. Ők tekinthetők a sárospataki protestáns egyház és iskola szellemi megalapítóinak.⁵²

Perényi Péter minden hatalma ellenére is kétszer szenvedett fogságot a töröktől, majd pedig Ferdinánd király börtönében sínylődött majdnem élete végéig. Ferdinánd 1542. október 10-én tartóztatta le és Esztergom, majd Bécsújhely börtönébe záratta. Azzal vádolta, hogy az egész keresztyénség árulója, továbbá, hogy ligát hozott létre több hitújítást pároló főúri családdal. A király azt gondolta, hogy Perényi likvidálásával elhárította mind a trónját, mind a katolicizmust fenyegető veszélyt. A főúr öt évi ártatlan raboskodása ideje alatt számtalan kísérlet történt felmentésére nézve. Még az országgyűlésen is napirendre került esete. Az 1545. évi gyűlésen az ország karai és rendjei alázattal kérik Ferdinándot, hogy kegyesen bocsássa el őt, mert az összes országlakó ajánlotta magát kezesnek, – az uralkodó azonban hajthatatlan maradt, csak röviddel halála előtt néhány héttel nyílt meg börtönajtaja 4 ezer arany lefizetése árán. Tetemének holtában sem volt nyugta. Terebesi templomában eltemetett hamvait a pálos szerzetesek kiszórták arra hivatkozva, hogy az eretnek csontok miatt csapkodja a villám épületüket.⁵³

Perényi Péter mint Istenben mélyen hívó ember a börtönben a Bibliát olvasta. Belőle merített erőt, mint megújult hitű ember tudta, hogy a Szentírás lelki táplálék és zsinórmérték. Ennek már addig is bizonyosságát adta. Levelezésben állt már korábban is Luther barátjával Melanchtonnal, s most a fogságban közvetítőn keresztül eljutott hozzá a wittenbergi tanár biztatása, hogy foglalkozzék a Bibliával. 1545-ben Melanchton a főúrnak az Istenben való hűségéről, állhatatosságáról ír, példaképpen állítva elé Noét. Felhívja figyelmét az ószövetségi példák időszerűségére, és a végső nagy igazságszolgáltatás bekövetkezésére.⁵⁴

Perényi Péter a Bibliát még a börtönben sem a maga megnyugtatóra olvasta, használni akart vele másoknak is. A Biblia mindkét főrészének tanulságokkal szűrt summába, és rövid verses formába öntött írásbeli munkán dolgozott. Arról is gondoskodott, hogy metszetek, illusztrációk készüljenek hozzá. Az ismert nürnbergi Hirschvogel üvegfestéssel foglalkozó család egyik tagját Augustint kérte fel a magyarázó képek elkészítésére. A mű címe: Az Ó- és Újtestamentum párhuzamos helyei Perényi Pétertől. Miket Augustin Hirschvogel még több képpel és írással is bővített és kinyomtatott.

Luther a Vulgata revíziójának előszavában arra biztatta a bibliaolvasót, hogy az ó- és az újtestamentum könyveit egymással való rokonságukra ügyelve tanulmányozzák, és az elemzéskor kutassák a történetek időszerűségét. Nos, Perényi így olvasta a Bibliát, és így írta a hozzá való tanulságokat. Mi is azt valljuk, hogy a teljes írás Istentől ihletett...

Az előljáró beszéd szemléletesen magyarázza az öszszefüggéseket. Úgy függ össze az ó- és az újszövetség, mint az ég és a föld, a nap és a hold, a jobb szem és a bal, hogy „mindegyik a másikat szolgálva és annak megfelelően tanítsa a másikat, és teljesítse célját Isten rendeléseként. Isten tehát az Ó- és Újtestamentumot is úgy rendelte el és szerkesztette egybe, hogy egyik a másika nélkül teljesen nem is érthető, amint hogy jobbnkat sem tudjuk megtisztítani a bal kezünk nélkül... Maga Jézus Krisztus is mindig példázatok és párhuzamok által beszélt...”⁵⁵

A műben a versszakok, melyek négy sorosak, a nyitott könyv mindkét oldalán párhuzamosan lefelé haladnak a lap alja felé úgy, hogy bal oldalon az ószövetségi utalások, jobbon az újszövetségi. Történetileg az újszövetségi események, amelyek sorrendben következnek egymás után, kezdve Jézus fogantatásával, folytatva születésével, tovább az apokalipszisig. Bal oldalon az ószövetségi igéi, már a legkülönbözőbb helyekről származnak, de ennek ellenére kiválóan magyarázzák az újszövetségi történetet és fordítva. Az írás összesen 90 ó- és 90 újszövetségi versszakot tartalmaz. Idézzünk belőlük néhányat!

Bal 1. vers

Szunemi asszony szíve kételkedik, I. Reg. 4.e.
 Ám fájdalom nélkül fia születik Gen. 18. b.
 Az anyjának ölében elaludt, Jud. 15.
 Gyógyultan ébreszti fel Elizeus.

Jobb 1. vers

Isten parancsára küldetett el Luc. 1.b.
 Minékünk Máriához Gábriel.
 Akár a szunemi nő, ő sem hiszen,
 Ám amint Isten akarja, úgy legyen.
 (...)

Bal 12. vers

Naámán, a poklos meggyógyult legott, I. Reg. 5.a.
 Mert néki a fogoly leány hír adott b.c.d.
 Elizeusról, ki elküldte őt:
 Venne a Jordánban hét feredőt.

Jobb 12. vers

János is ekként bizonyoságot tón,
 Jordánban Krisztust megkeresztelvén, Matth.3.b.
 Minden bűnünknek bocsánatáról.
 Szent Lélek által Isten imígy szól.
 (...)

Említésre méltó a Korinthusi első levélből idézett 11. részre vonatkozó versezete. Ebben az úrvacsora feletti vitáról tesz említést Pál idejében:

Bal 79. vers

Mikoron Mózes által víz fakadt Exo. 17.b.
 A sziklából, köztük hitetlen is akadt
 Kételve az Úr segédül jöttét.
 Haszontalan szó volt ez fölöttébb.

Jobb 79. vers

Pál idejében így vitáztak aztán, Corin. 11. e.
 A megtört kenyérről magyarázgatván
 Ki erre, ki meg amarra hajolva!
 Az Úr teste benne, avagy kívül volna.
 (...)

Az utolsó előtti sor a felekezetek úrvacsora kérdésében való megosztottságát idézik és inkább a lutheri értelmezést sejteti. Az ószövetségi vers magyarázatképpen a hitet, illetve a hitetlenséget kéri számon az úrvacsorában.⁵⁶

Perényi Péter bibliai tárgyú műve előszavában idézi a Krisztus szavát: „Tanulmányozzátok az írást, mely tanúságot tesz rólam...”⁵⁷ Vajha sokan megfogadnák a nagy protestáns patrónus – illetve Jézus Krisztus szavát!

A reformáció a XVI. század közepére már nagy területeket hatott át. Terjedése a királyi udvar után Észak-Magyarországon indult el. A magyarországi protestantizmus bölcsője a Felvidék. Innen húzódott át Dunántúlra, az Alföldre és Erdélybe. Új lendületet vett a nagy reformatori nemzedék Dévai, Sztárai, Batizi, Huszár Gál és a többiek belépésével. Megerősödött a világi patrónusok támogatásával. Vádolták is a protestantizmust, hogy a cuius regio, eius religio – akié a föld, azé az ország elve alapján érte el sikereit, s az ellenreformáció csak visszafordította a fegyvert. Ezek az állítások tévedésen alapulnak, mert: 1. a reformáció ott terjedt legegyszerűbben, ahol nem volt nagybirtok, 2. a nép ott is áttért az új hitre, ahol a főúr a régiben maradt, legfeljebb ellenállt, 3. a magyarság belső indíttatásból választotta a protestáns vallást, a földesúr csak védelmet adott.⁵⁸

Ma is szükség van reformációra (semper reformari) azért, mert a XVI. századi istentelenség kísértése hatványozottan érvényesül, továbbá azért, mert lelki és szellemi területen nagymérvű tudatlanság és közömbösség tapasztalható. Vezéreljen a megújulásban Isten Igéje: „a ti hitetek mellé ragasszatok tudományt!” 2Pt 1,5.

Dr. Ágoston István

Jegyzetek

1. Zoványi Jenő, a reformáció Magyarországon 1565-ig, 1922. (1986.) 5., a továbbiakban: Zoványi 1922. – 2. uo. 8. – 3. Balanyi György, Papok és hívek, Magyar művelődéstörténet II. Szerk. Domanovszky Sándor 421. – 4. Zoványi 1922. 10. – 5. uo. 14. – 6. Bucsay Mihály, A reformáció százada 1520–1608. A Magyar Református Egyház története Bp. 1949. 27. Továbbiakban: Bucsay 1949. – 7. S. Szabó József, A protestantizmus Magyarországon Bp. 1928. 17. – 8. uo. 16. – 9. Zoványi 1922. 16. – 10. uo. 23. – 11. uo. 25. – 12. uo. 66. – 13. uo. 81. – 14. uo. 30. – 15. uo. 53. – 16. uo. 68,71. – 17. uo. 71. – 18. uo. 101., Hóman Bálint és Szegfű Gyula, Magyar történet Bp. 1935. III. 247. Továbbiakban: Hóman 1935. – 19. Zoványi 1922. 99. – 20. Hóman 1935. uo. 247. – 21. Farkas József, Elbeszélések a magyarországi protestáns egyház hitbajnokainak és vértanúinak életéből, Pest 1869. 27–29. – 22. Bucsay 1949. 31. – 23.

Zoványi 1922. 225. – 24. Hóman 1935. uo. 254. – 25. Ágoston István, Dévai Mátyás életműve és korszakos vonatkozásai, Theologiai Szemle 1996/1.23–33. Zoványi 1922. 96. – 26. Bucsay 1949. 37. – 27. Bucsay Mihály, A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945. Bp. 1985. 45. Továbbiakban Bucsay 1985. – 28. Zoványi 1922. 96. – 29. Bucsay 1949. 42. – 30. Heltai Gáspár és Bornemisza Péter művei, Bp. 1980. 1291–5. – 31. Zoványi 1922. 237. – 32. Uo. 231, 232. – 33. uo. 89. 233. – 34. uo. 243, 247. – 35. uo. 233, 234. – 36. uo. 238. – 37. uo. 349. – 38. Zoványi Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti Lexikon Bp. 197. 468. – 39. Zoványi 1922. 230. – 40. Román Ernő, Az alsóborsodi s az ősrégi Borsod-Gömör-

Kishonti egyházmegye története Miskolc 1926. 7,9,15. – 41. Zoványi 1922. 231. – 42. uo. 114. – 43. Hóman 1935. 252. – 44. Révész Imre, Reformáció és ellenreformáció, Magyar művelődéstörténet, Szerk. Domanovszky Sándor III. 416. – 45. Hóman 1935. 249, 250. – 46. uo. 254. – 47. Takács Sándor, Régi Magyar nagyszonyok Bp. 1982. 5. – 48. uo. 77. 78. – 49. Román i.m. 10. – 50. Zoványi 1922. 78. – 51. Téglásy Imre, Iskariót, Sztárai Mihály, História Perényi Ferenc kiszabadulásáról, Bp. 1985. 23, 24. Továbbiakban: Sztárai 1985. – 52. Gulyás József, A sárospataki ref. főiskola rövid története, Sárospatak 1931. 9.10. – 53. Sztárai 1985. 15,26, 238. – 54. uo. 23–25. – 55. uo. 22,53. – 56. uo. 54, 93. – 57. uo. 53. – 58. Bucsay 1949. 46,47.

Ülésezett az Ökumenikus Tanács

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa 1997. december 9-én a Magyarországi Baptista Egyház Teológiai Akadémiájának Dísztermében tartotta évi rendes Közgyűlését, amely egyben a 6 éves ciklus-záró Közgyűlés is volt.

Az elnöki és főtitkári beszámoló elfogadása mellett a Közgyűlés tudomásul vette a tagegyházak jelölése által létrejött új Közgyűlés személyi összetételét. A tagegyházak ajánlása és az Elnökség jelölése alapján megválasztotta állandó bizottságainak tagjait. Három éves időtartamra megválasztotta alelnökeit Dr. Márkus Mihály református püspök és Dr. Almási Mihály baptista egyházelnök, valamint a Számvizsgáló Bizottság elnökét Szemerei Zoltán evangélikus fősztályvezető személyében.

Egyebek mellett döntött arról, hogy

- az Ökumenikus Tanács Női Bizottsága kérje felvételét a Nők Világimnapja Nemzetközi Szervezetbe;
- a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa nyerjen társult tagsági státuszt az Európai Egyházak Konferenciájába.

Megerősítette Mesterházy Beáta megbízatását az EYCE nemzeti megbízottjaként, s Marton Tamás megbízatását a Pólus Centerbeli misszióknak vezetőjeként. Elismeréssel értékelte az EECCS munkáját, különös tekintettel az Európa Unió bővítésének terén. Ugyanakkor megbízta a főtitkárt, hogy e bővítéssel foglalkozó dolgozatban található elírásra – mely szerint Szlovákiában van említésre méltó eredmény a kisebbségek helyzetének és az ökumenikus együttműködésnek a terén – hívja fel nevezett szervezet főtitkárának figyelmét.

A Közgyűlés jóváhagyta továbbá az ökumenikus missziói központ építésével kapcsolatos ügyvitelt, az 1996. évi Zárószámadást és az 1998. évi Költségvetést, s a megalakult Ökumené Nyugdíjpenztárt az egyházak és tagjaik bizalmába ajánlotta.

Az alábbiakban teljes terjedelemben közöljük az elnöki és főtitkári beszámolót.

(Szerk.)

Elnöki jelentés

Tisztelt Közgyűlés! Kedves Testvérek!

Egyházi-teológiai területen is honos a különböző témák interdiszciplináris megközelítése. Azaz, lehet tanulni más tudományos megközelítések, rendszerek és módszerek segítségével, nemcsak a megszokott és szigorúan egyházi-teológiai megközelítés az egyetlen lehetséges. Ezért idézem ma, amikor egy év gazdag ökumenikus eredményiről és problémáiról szólni a feladatomban, a közgazdasági tudományok köréből példaként a TQM-módszert. Ez az angol rövidítés a *Total Quality Management*, azaz a teljes körű minőségi gazdaság rövidítése és elsősorban az Amerikai Egyesült Államok és főleg Japán körében vált ismeretessé az ezt bevezető W. Edwards Deming (1900–1993) révén.

A módszer – rövid ismertetés szerint – ellentéte akar lenni az eluralkodó haszon-elvi elképzeléseknek. Tehát a gazdasági élet vezető gondolata nem a mindenáron és minél előbbi saját haszon, hanem hosszabb távon tervezve és

gondolkodva vevőkörpontúságot kell képviselni a minőségi előállítás és kiszolgálás keretében. Hozzá tartozik ehhez még a csoportos munka megszervezése, ahol szigorúan beépített szempont a belső hibák feltárása és kijavítása, az állandó reformálás. Jellemző a TQM rendszer sikerére, hogy bevezetőjének még életében szobrot emeltek Japánban. Hadd alkalmazzam ezt most az ökumenére Magyarországon. Az 1943-tól működő Ökumenikus Tanácsunknak át kell gondolnia, mit jelent a TQM módszer az egyházakban és az egyházközi érintkezésben.

Először is a *minőségi ökumené* azt jelenti, hogy nem rövid távú haszon és főleg nem *saját* haszon reményében működünk, hanem a „vevőkörpontúság” és a hosszú távú tervezés az irányadó. Azaz a „vevők”, az egyházak, a gyülekezetek, a hívek, a népünk, a magyar társadalom érdekében kívánunk tevékenykedni. Ökumenikus Imahét vagy Protestáns Napok, tanulmányi konferenciák és ökumenikus istentiszteletek, könyvkiadás vagy a Pólus Centerben új egyházi központ megnyitása, ezek mind Jézus követésében azt az „orthopraxist” valósítják meg,

amelyik a közös munka menetében különösen is figyel arra, mit kell még megjavítanunk és megreformálnunk. Összecsengenek ezek a gondolatok azon apostoli intésekkel, amelyeket az egyes újszövetségi levelek végén olvashatunk, mint például: ...”A nekem adott kegyelem által mondom tehát közöttetek mindenkinek, ne gondolja magát többnek, mint amennyinek gondolnia kell, hanem arra igyekezzék mindenki, hogy józanul gondolkozzék az Istentől kapott hit mértéke szerint”... (Róm 12,3).

Másodszer szeretném aláhúzni a *minőségi* jelzőt, mert ahogyan az ószövetségi áldozati szokások szerint a leg-szebbet, a legjobbbat kellett a nyájból odaadni az oltárra, úgy az ökumenikus kapcsolatokban is egymás gazdagítása, segítése, a közösség megélése úgy történhet, hogy a legjobbbat, a minőségit igyekszünk egymás számára biztosítani. Legyenek a TQM gondolatai és kihívásai előttünk, amikor az elmúlt év ökumenikus eredményeit vizsgáljuk és tervezzük az előttünk álló eseményeket.

1. 1997 – Ökumenikus Év

Hivatalosan ugyan nem nyilvánítottuk Ökumenikus Évvé a mögöttünk álló hónapokat, azonban úgy hozták az események, hogy ezt a neve nyugodtan adhatjuk neki.

A januári Ökumenikus Imahét a megszokott keretben és rendezésben folyt országszerte. „Megszokott?” – kérdezhetjük, de mióta megszokott? Hiszen alig tíz éve, hogy először történt, hogy az akkori kalocsai érsek, Paskai László ellátogatott a csengődi evangélikus templomba és kezdetét vette az, amit ma már természetesnek tartunk. Január 21-én hálaadással álltunk megemlékező istentiszteleten ugyanott. Tíz év után itt lenne az alkalma felmérni, hogy ahol még nem lép be egy-egy lelkész a másik egyház templomába, miért nem teszi és mi akadályozza a helyi-területi ökumené megvalósulását?

Hallunk olyan beszámolókat is, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy erősödnek a fundamentalista egyházi mozgalmak, amelyek nem akarnak tudni semmiféle másról, csak a saját hasonszörű bárányaikkal gyakorolt ökumenéről. Vannak belső egyházi mozgalmak, mint pl. a Bibliaszövetség, amelynek körében elhangzik, hogy „az ökumené a Sátán zsinagógája”, másutt pedig érezhető, hogy kívülről befolyásolt magatartásformák jelentkeznek, mint például a Missouri Zsinat evangélikus területen vagy a Southern Baptist Union baptista egyházunkban.

Azért is jó beszélnünk erről a mai közgyűlésen, mert mögöttünk van az ausztriai Grazban megrendezett Európai Ökumenikus Találkozó. Az 1989-es Bazelben tartott első ilyen alkalom után a kontinens egyházai többet vártak, mint ami történt. Az Európai Egyházak Konferenciája Nagygyűlése következett a Találkozó után és mindkét eseményt beárnyékolta a Találkozó kiengesztelés-megbékélés témájához egyáltalán nem illő feszültség az ortodox és a katolikus egyházak között, a görög-katolikus egyház problémája miatt.

Romániában, Ukrajnában, Oroszországban és másutt is a feszültség visszavezethető a görög katolikus egyháznak a szocialista rendben történt eltiltásához és az ezzel összefüggő, templomok és egyházi épületek felőli vagyoni jogi vitákhoz. Örülünk azonban annak és adjunk hálát Istennek, hogy nemcsak ez jellemezte a grazi találkozót, hanem a nagy létszámú résztvevők spiritualitás utáni vágya, a kö-

zös istentiszteletek, a sok jó előadás és tartalmas vita. Minden ilyen nagyobb ökumenikus esemény után fölvetődik a kérdés, mi marad meg ezekből a rendezvényekből a gyülekezetek, a jelenlevők és a jelen nem voltak számára? Hogyan lehet közvetíteni valamit tovább az ökumené szelleméből és tényeiből és teológiájából?

Ugyanez vonatkozik a Lutheránus Világszövetségnek Hong Kongban július 8–17. között tartott világggyűlésére és a Református Világszövetség Debrecenben rendezett világggyűlésére augusztus 7–20. között. Érdemes-e ma, kerek ötven évvel az intézményesített ökumenikus szervezetek megalakulása után világggyűléseket tartani? Milyen eredményeket hoznak ezek az egyházak, a gyülekezetek számára? Hát nem ugyanazokkal a kérdésekkel küzdünk, mit 1948-ban Amszterdamban, az első nagy ökumenikus találkozóon?

Bizonyos, hogy az egyházak belső, egymás közötti viszonyukból adódó és a környező társadalomhoz fűződő kérdéseikben sok a hasonlóság, vannak megoldatlan problémák, azonban szabad a másik oldalról is megközelíteni az ökumenikus kapcsolatokat és hálát adni azért, hogy körülöttünk és bennünk sok görcs és ellentét megoldódott már.

Az évi rendezvények sorában ki kell emelnem a következőket: Márciusban a Kínzás Elleni Keresztyén Egyesület (ACAT-FIACAT) tartotta nálunk Pilisszentkereszten konferenciáját. Júniusban a Magyar Bibliatársulat küldöttségével Romániában jártunk. Ezen látogatás egyik eredménye, hogy a bibliafordítási tudományos kérdések tapasztalatainak kicserélése mellett találkozhattunk a román patriarkával is és elhatároztuk, hogy párhuzamos szövegű magyar és román Újszövetséget adunk majd ki. Ilyen kiadást kellene előkészíteni magyar és szlovák nyelven is. Mindkét kiadás aláhúzza azon törekvésünket, hogy a nemzetiségi viszonylatok kényes kérdéseiben előbbre lépünk és segítséget jelentsünk a külföldre szakadt vegyes nyelvű lelkészi szolgálatban és hittanoktatásban.

Szeptember elején hazánkban ülésezett a Lutheránus Világszövetség és a Vatikán teológiai vegyes bizottsága Dobogókőn. A bilaterális dialógusok fontos szerepet kaptak az ökumenében és a korábbi már elért eredmények alapján az apostoliság kérdése körül folyik a teológiai tisztázódás. Római katolikus részről Walter Kasper rottenburg-stuttgarteri püspök a társelnök, a korábbi híres tübingeni teológus. Evangélikus részről társelnökként veszek részt a munkában. Hazánkban a világ minden részéről érkezett vendégek jó ökumenikus klímát találtak és istentiszteleten és fogadáson találkoztak a magyar ökumené vezetőivel.

Augusztus 30-án Pavle szerb patriarkával találkozhattak az egyházak vezetői, aki Szentendrén szentelte fel újra a renovált templomot. Számos alkalommal jártak nálunk a német egyházak képviselői, közöttük a Diakonisches Werk elnöke, Gohde, Jürgen, aki tagja Ökumenikus Szeretetszolgálatunk vezetőségének. E szeretetszolgálat a hazai és külföldi érdeklődés középpontjába került, amikor két munkatársat Csecsenföldön túszként vittek el. Örülünk annak, hogy a legújabb hírek szerint reményünk lehet a foglyok szabadulására.

A Protestáns Napok rendezvénysorozata ez évben még gazdagabb volt, mint egyébként. A Teológiai Napok Debrecenbe kaptak meghívást, ahol nagy körültekintéssel és megtisztelő vendégszeretettel és érdeklődés-

sel fogadtak mindnyájunkat. Ezen a helyen is köszönjük Bölcskei püspök úrnak és a Teológiának, hogy olyan nagyszerűen megrendezték az alkalmakat.

A Protestáns Napok keretében került sor egy rendkívüli eseményre október 30-án: Budapest legnagyobb bevásárló- és szabadidőközpontjában, a Pólus Centerben megnyitottuk ökumenikus Egyházi Központunkat katolikus, protestáns és ortodox részvétellel. Ahol hetente százezrek fordulnak meg, ott helye van az evangéliumnak, az egyházaknak, a vigasztalásnak és a misszióknak, az egyházi könyveknek, rendezvényeknek és információknak. Egyházaink ökumenikus összefogással, együtt tudják csak megvalósítani, hogy szekuláris környezetben is megszólaljon az evangélium.

2. A felsorolt ökumenikus eredmények után szólnom kell a nehézségekről is. Ezt magyar-magyar, illetve magyar-helyi egyházak vonalán tapasztaljuk Európában. Amíg az ún. Kelet-Nyugat feszültség, vasfüggöny volt a jellemző Európára, addig az európai, elsősorban a nyugat-európai magyar nyelvű szolgálatok és gyülekezetek kaptak támogatást. Ma azt látjuk, hogy Ausztria vagy Svédország, Németország és Anglia, ökumenikus vagy egy-egy egyházi összefüggésben mind le kívánják építeni a magyarnyelvű szolgálatokat, mondván, hogy 1956 óta is eltelt már negyven év, minden magyar csatlakozzon a helyi gyülekezetekhez.

Nekem erre az szokott lenni a válaszom, hogy amíg nálunk 2–300 éve német és szlovák gyülekezetek a maguk anyanyelvét használhatják egyházamban, vagy Argentínában dánok, Brazíliában németek ugyancsak századok óta ott élnek és a helyi egyházakon belül szerveződhetnek, segítséget kapnak, miért éppen a magyar gyülekezeteket kell megszüntetni?

Azt javaslom, mint Ökumenikus Tanács és egyes magyar egyházak, kezdjünk jobban figyelni erre a problémára és először is készítsünk fölmérést a helyzetről, majd tanácskozzuk meg, mit tudunk tenni.

3. Végül még egy kérdést szeretnék fölvetni, mert ez mindnyájunk számára fontos, különösen a következő évben, a választások évében. A magyar politikai életben újra és újra sor kerül az egyházak vagy egyházi vezetők politikai rendezvények, ökumenikus alkalmak kapcsán adódó állásfoglalására. Ez fölveti a kérdést, hogyan és milyen föltételekkel politizáljon az egyház, az Ökumenikus Tanács vagy az egyházi vezetők?

Nem tudok jobb megoldást erre a kérdésre, mint azt, amit a magam egyházának az állásfoglalásaként idézhetek. Ezen vélemény szerint az egyház igenis politizál, de nem pártpolitizál, tehát nem köti magát egy-egy párthoz. Politizál az egyház azonban azért, mert felelősségünk, hogy a politizálás eredeti értelmében a köz javán, a társadalom javán fáradozzunk. A magam részéről nem tudom helyeselni, amikor egyházi képviselők, akár lelkészek, akár nem lelkészek, egy-egy párt színeiben, annak támogatóiként tűnnek fel és ezzel nyilvánvalóan megosztják híveiket, hiszen egyházunk népe nyilvánvalóan nem egy-egy párthoz kötődik. Itt nincs különbség abban, vajon az illető párt kormánypárt, parlamenti vagy parlamenten kívüli párt. Veszélyeztetjük azután egyházunk szabadságát és szavahihetőségét akkor is, amikor az egyházi hozzájárulás nem más, mint kísérelőturgia a párt akcióihoz. Örülnék annak, ha ebben a kérdésben hall-

hatnánk ma az Ökumenikus Tanács tagegyházainak álláspontját, a közgyűlés tagjainak a véleményét.

4. Fontos programok várnak ránk az 1998. esztendőben. A programok részletes kidolgozása nem a közgyűlés, hanem az Elnökség feladata, a szakbizottságokkal együtt. A teljesség igénye nélkül hadd soroljam azokat az eseményeket, amelyek a megszokott visszatérő programok mellett rendkívüliek. Ilyen lesz az Egyházak Világtanácsa 50 éves ünnepe Amszterdamban augusztus 23-án és a Zimbabweban, Hararében tartandó világgyűlés decemberben. Ezekre az évfordulókra a magyar ökumené 50 évről valamilyen kiadványt javaslok képekkel és több nyelven. A Leuenbergi Konkordia is 25 éves, készülnünk kell ezen teológiai összefüggéseket és gyakorlati következményeket összefoglaló egyezmény jobb gyülekezeti megismertetésére.

5. Itt kell megjegyezmem, hogy az evangélikus és római katolikus dialógus egyik állomásaként a megigazulás kérdéséről megszületett egy olyan közös dokumentum, amelyik a trentói zsinat és az evangélikus hitvallási iratok reformációs kori kölcsönös kiátkozásait visszavonni javasolja. A szöveget Lelkipásztor folyóiratunk különszáma hozta magyar fordításban. Miről van szó ebben a kérdésben? Ezen irat elfogadása nem jelenti, hogy a megigazulás körül minden kérdésben egyetértünk a katolikus egyházzal, hiszen ott a teológia hagyományos kifejezése szerint: a „hierarchia veritatum” (az igazságok hierarchiája) keretében látják a kérdést. Azt viszont, amit a Szentírás tanulmányozása nyomán mostanra elértünk és együtt vallhatunk, azt kimondhatjuk, együtt vallhatjuk, és így közelebb kerülhetünk Jézus Krisztushoz és egymáshoz és visszavonhatjuk a kölcsönös kiátkozást.

Az egyes evangélikus egyházak jóváhagyása 1998. május 1-ig érkezhethet be Gensbe és valamikor ez után történik meg az ökumenikus ünnepélyes aláírás.

6. Befejezésül hadd említsem, hogy e következő év végén, 1998 decemberében lejár elnöki mandátumom. A választások előkészítése kellő időben meg fog történni. Mivel újráválasztással második turnusban vagyok hivatalban, mindenképpen új elnök veszi át a szolgálatot az év végén, 1998 decemberében.

Hadd köszönjem meg munkatársaimnak, a főtítkárnak, dr. Bóna Zoltánnak és az iroda munkatársainak mindazt a segítséget, amit egy esztendőn keresztül tőlük kaptam. Az ökumenikus együttműködés értékét és jelentőségét talán azok az együttes istentiszteletek adták meg, amelyeket elvégeztünk Isten dicsőségére és azok a konferenciák, mint például a szeptemberi Dobogókőn, ahol a „Vallásszabadság és az új vallások” témájában a Katolikus Püspöki Konferencia és az Ökumenikus Tanács meghívására 16 ország szakemberei jöttek össze. Ennek a konferenciának az anyaga e héten jön ki a nyomdából magyar nyelven és tervezzük a német és angol kiadást is. Köszönjük az Ökumenikus Tanulmányi Intézet szervezését és munkáját az előkészítésben.

Isten áldja az együttes hitvallásokat és ökumenikus tanulmányokat, a megbékélés és kiengesztelődés lelkét köztünk és munkálja közöttünk egyházaink egységét embertársaink javára.

Dr. Harmati Béla
evangélikus püspök
az Ökumenikus Tanács elnöke

Főtitkári beszámoló

Igen tisztelt Elnökség, Közgyűlés!

Kedves Testvéreim!

Tekintettel az átfogó, az Ökumenikus Tanács minden-napi tevékenységét is több ponton érintő elnöki jelentésre, a főtitkári beszámoló kiegészítő jelleggel, a gyakorlati te-ndőkre és a konkrét eseményekre szorítkozik.

Témakörök szerint az alábbiakról tudok beszámolni.

I. Tanulmányi és Keresztyén Egység munka

1. Az Ökumenikus Imahetet a Szent István Bazilikában nyitottuk meg. Az ünnepség látogatottságát és így hangulatát is hátrányosan befolyásolták a rendkívül barátságta-lan időjárású és az életveszélyesen csúszós útviszonyok.

2. Az Ökumenikus Tanács és a Magyar Katolikus Egyház küldötteiből álló Ökumenikus Teológiai Bizott-ság folytatta munkáját az alábbi témakörökben:

a) Elkészítette az egyetemes Imahét nemzetközi anyagának közös fordítását és kiadását. A terjesztést az érintett egyházakon keresztül végeztük. Az 1997-es ima-füzetek mind tartalmukban, mind megjelenési formájuk-ban nagy fejlődést mutattak az 1996-oshoz képest. Az 1998-as füzetek megjelenésével sajnos késésben va-gyunk, melynek oka, hogy a lehető legjobb minőségre törekszünk. Ezúton is tisztelettel kérem a tagegyházak megértését, hogy a terjesztésben legyenek segítségünkre.

b) A vegyes házasság ökumenikus házasságkötési li-turgiájának ügye a Magyar Katolikus Egyháznál meg-torpant. Az illetékes albizottság végzi az egyeztetést, de e munka konkrét eredményéről beszámoló nem érkezett.

c) A Bizottság felvállalta az 1997-es II. Európai Ökumenikus Nagygyűlés magyar delegációjának közös felkészítését, és így a felkészítés koordinálását. Két tájé-koztató és konzultatív jellegű egy-egy napos tanácsko-zásra került sor a Nagygyűlés előtt. Továbbá két megbe-szélést tartottunk Grazban a Nagygyűlés alatt, s egy 1 napos utókonferencián november 22-én a Deák téri Evangélikus Gimnáziumban. Nyilvánvalóvá lett, hogy a legnagyobb feszültségek közvetlenül nem érintik a ma-gyarországi protestáns, katolikus és ortodox kapcsolato-kat. Mindazonáltal nevezett egyházak vezetői felé vilá-gos igény érkezett a hívek (elsősorban római katoliku-sok) részéről a gyakorlati együttműködés újabb formáinak kidolgozására és a spirituális egység mélyíté-sére. Az igazi konfliktus-helyzetek ismertek, mint pél-dául az ortodox egyházak juriszdikciós és prozelitizmus körüli vitái, valamint az ortodox és katolikus egyház kö-zött fennálló feszültségek a görög katolicizmus miatt.

d) A Bizottság továbbra is foglalkozik egy olyan 600–800 oldalas kiadvány létrehozásával, amely az egy-házak egységére vonatkozó dokumentumokat, ill. az egységtörekvések dialógusainak dokumentumait tartal-mazza. A kötet tartalomjegyzéke elkészült, Dr. Hafenschér Károly és Dr. Békés Gellért teológusok to-vábbra is dolgoznak e művön. A teljes tartalom terveze-tét azonban még nem nyújtották be az Ökumenikus Ta-nács Elnökségéhez, s egy kiadói terv is várta magára. E kettő feltétele annak, hogy az Elnökség – az elvi egyet-értésen túl – érdemben foglalkozzék a kiadvánnyal.

e) A Bizottság szervezésében megvalósult Áldozócstü-törtökön, Szentendrén az Ökumenikus Missziói Nap.

A program fókuszában a Magyar Biblia állt. Neves szak-értők, és a Magyar Biblia kiadásában és terjesztésében fá-radozók tartották a színvonalas előadásokat, amelyeket a Theológiai Szemle közölt. Hasonló Ökumenikus Missziói Nap megtartását tervezzük a jövőben is.

3. Az Ökumenikus Tanács keretén belül működő Theológiai és Keresztyén Egység Bizottság munkáját szüneteltette, melyet részben e Bizottság elnökének mandátuma körüli bizonytalanság, másrészt az elnök külföldi tanulmányútja indokol.

4. A mögöttünk levő időszakban több országos, regi-onális és helyi ökumenikus istentiszteletre került sor. Ezek között a Bazilikában anyák napi és az 1956-os for-radalom és szabadságharc 41 éves évfordulója alkalmá-val rendezett istentiszteletek szervezésében vett részt tevőlegesen is az Ökumenikus Tanács.

II. Theológiai Szemle

A Theológiai Szemléről szóról szóra elmondható az, ami a tavalyi Közgyűlésen elhangzott. Az akkori gondo-latokat tisztelettel szeretném ismét a szívükre helyezni, hi-szen ma is érvényesek. Az elmúlt Közgyűlés óta e folyó-irat kéthavonta – a hosszabb-rövidebb csúszásoktól elte-kintve – fennakadás nélkül megjelent. A szerkesztést a bizottság rendszeres ülésein keresztül végzi. Az előfizetők száma stagnál, amit tavaly pozitíve értékeltem, tekintettel arra, hogy tanúi vagyunk egyházi lapok megszűnésének is. Az idén legyen szabad ugyanezt úgy értékelnem, hogy a tagegyházaknak – ez esetben legkevésbé a Református Egyháznak – meg kellene vizsgálniuk, hogy vajon méltó-e hozzájuk az az alacsony példányszám, amely intézménye-ikbe és gyülekezeteikbe eljut. Ki merem mondani, hogy a lap színvonala ez alacsony előfizetést nem indokolja.

Mindazonáltal köszönetet mondok a tagegyházaknak, hogy mindez ideig a deficitet külön finanszírozásként vállalták.

III. Női Bizottság

A női munkát a bizottság tagjai példás lelkesedéssel és önállósággal végzik. Idén is megrendezésre került a Nők Világimanapja márciusban, és területi találkozói is volt. A Bizottság tagjai továbbra is aktívan részt vesznek az Európai Keresztyén Nők Ökumenikus Fórumának munkájában, valamint kapcsolatot tartanak fenn a tag-egyházak felekezeti, női bizottságaival. A Nők Vilá-gimanapja program egy nemzetközi szervezet által kerül megrendezésre. A Női Bizottság megkeresésére tiszte-lettel javasolom, hogy az Európai Keresztyén Nők Ökumenikus Fórumában való formális tagsághoz ha-sonlóan a Női Bizottság a Nők Világimanapja szerve-zetben is kérjen rendes tagsági státuszt.

Az Európai Keresztyén Nők Ökumenikus Fórumának magyar képviselői megfigyelői státuszt kértek az Öku-menikus Tanácsban. Ennek teljesítése egyrészt azért nem lehetséges, mert az érvényben lévő döntésünk sze-rint a jogi személyiség egyik feltétele a megfigyelő tag-ságnak. Másrészt azért felesleges, mert az érintettek, mint az illetékes tagegyházaknak a Női Bizottságba de-legált képviselői sokkal több joggal és kötelezettséggel rendelkeznek, mint amit a megfigyelő státusz kínál.

IV. Az ifjúsági munka

Ez a munkaág is a megkezdett úton halad.

1. Immáron negyedszer rendezhettük meg Mátraházán az Ökumenikus Ifjúsági Táborunkat, ez alkalommal az etnikai és felekezeti hovatartozás összefüggésének témakörében. A korábbi évekhez képest előrelépés volt, hogy mind katolikus, mind protestáns, mind ortodox résztvevők, mintegy 35-en voltak jelen. E program egyébként a 16–35 év közötti korosztályt célozza meg.

2. Három ICHTHÜSZ cserkész programot támogatott az Ökumenikus Tanács. Az ICHTHÜSZ Közgyűlésen meghívott előadóként szolgált Györi Kornél. A közösségbe tömörülő protestáns cserkészek számos programon töltötték be rendezői szerepet.

3. Folytattuk a kapcsolatot a Keresztyén Ökumenikus Diákmozgalommal, a KIE-vel, s számos, gyülekezeti, ifjúsági programot részesítettünk személyi, erkölcsi és anyagi támogatásban.

4. Egy régi restanciának tett eleget az Elnökség azzal, hogy kinevezte az Európai Ökumenikus Ifjúsági Tanács nemzeti megbízottját Mesterházy Beáta személyében. Ezzel reménység szerint ismét megelevenül az EYCE és a protestáns gyülekezeti ifjúság között a valamikori intenzív kapcsolat.

V. A Missziói és Evangelizációs Munkabizottság

Ez a bizottság önállóan végzi munkáját, rendezi munkatársi és szárszói konferenciáit. E munkáról a későbbiekben szeretnék beszélni.

VI. Külügyi természetű szolgálatunk

1) Az Ökumenikus Tanács – az Ökumenikus Tanulmányi Központ szervezésében – a Magyar Katolikus Püspöki Konferenciával közösen ez év szeptemberében „A vallásszabadság és új vallási mozgalmak” címmel rendezett konferenciát Dobogókőn. A konferencia anyaga az ÖTK Tanulmányi Füzetek-nek következő számában megjelenik.

2) Rendszeresen fogadtuk a tagegyházak vendégeit Európából és a tengeren túlról.

3) Mint az Európai Ökumenikus Egyház és Társadalom Bizottság Közgyűlésének és elnökségének tagja 4 alkalommal vettem részt annak ülésein Brüsszelben, Antwerpenben és Strasbourgban. E szervezet 1997-es Közgyűlése formálisan is kimondta az EEK-hoz való csatlakozási szándékát. Ezt tette indokoltá, hogy az Ökumenikus Tanács – az Elnökség döntése értelmében – társult tagsági viszonyban csatlakozott a EEK-hoz.

Nevezett EECCS Közgyűlés egy nyilatkozatot adott ki, amely határozatban kiállt az Európai Unió bővítése mellett. E nyilatkozatot közzé tettük a Reformátusok Lapjában és az Evangélikus Életben is. E szervezet Európa politikai és gazdasági egységével foglalkozó munkacsoportja – amelynek magyar tagja Dr. Gergely András történész – egy közel 50 oldalas tájékoztató iratot szerkesztett a bővítéssel kapcsolatban ezzel a címmel: „Egy kontinens felé, amely megbékélt önmagával”. E nagyon értékes munkáról a Theologiai Szemle ismertést fog adni. Csak érdekességképpen jegyzem meg,

hogy ebbe is belekerülhetett egy olyan elírási hiba, amely szerint a felvételre váró országok közül néven nevezve Szlovákia tesz eleget az európai elvárásoknak.

VII. Országos Protestáns Napok

Ennek keretében több mint hatvan helyi programot tettünk nyilvántartásba. Az idén is négy központi rendezvényünk volt. A tudományos (debreceni fórum), a kulturális (Pesti Vigadó), és a spirituális (Deák téri evangélikus templom) programok mellett ünnepélyes keretek között nyitottuk meg az „Itt és most” Egyházi Központot a Pólus Centerben. Erről külön pontban kívánok még beszélni.

Az ez évi OPN rendezvényei is igazolták e program igényelt és értékhordozó voltát. Hatékonyága azonban nyilvánvalóan ki van szolgáltatva a protestáns gyülekezetek és intézmények vezetői ezirányú affinitásának. E téren kettős tapasztalatunk van. Vannak, akik a kezdeti lelkesedés után mintha visszavonulnának, mások s kezdeti érdektelenség vagy éppen ellenszenvből lettek passzív résztvevői vagy aktív szervezői az ez évi Országos Protestáns Napoknak. A protestáns tagegyházaink oktatási és tudományos intézményeiben, valamint szakmai, kegyességi és korcsoportos szervezeteiben azonban még mindig nem mutatkozik megfelelő érdeklődés és szervezési készség.

Nem mulaszthatom el ugyanakkor megköszönni a négy protestáns tagegyháznak, hogy az ezzel járó, legszükségesebb plusz költségeket a szervező Ökumenikus Tanács rendelkezésére bocsátotta, s az érintett gyülekezeteknek, intézményeknek és szervezeteknek, hogy vállalva a többlet-fáradságot értékes és fantáziadús eseményekkel gazdagították az Országos Protestáns Napokat.

VIII. Új missziói munkánk

Mint az mindannyiunk előtt ismeretes, a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa és a Gránit Pólus Rt. között létrejött szerződés értelmében *Itt és Most Egyházi Központ* néven ökumenikus misszió nyílt a Pólus Centerben. Ennek funkciója mintegy kísérleti stádiumban van. Folyamatos egyházi jelenléttel, rendszeres és alkalmi programokkal a tagegyházak hivatottak megtölteni. Ennek szervezésére az Ökumenikus Tanács és a Magyarországi Evangélikus Egyház között létrejött megállapodás értelmében Marton Tamás evangélikus lelkész kapott megbízatást. A munkáltatói jogokat továbbra is az Evangélikus Egyház gyakorolja úgy, hogy Marton Tamás tevékenységéhez az Ökumenikus Tanács Missziói és Evangelizációs Bizottsága a főtítkáron keresztül nyújt segítséget és irányítást. E központban a Giant Media Kft-vel végzendő együttműködésben az Ökumenikus Tanács könyvesboltot működtet, ahol a történelmi egyházak kiadóinak könyveit árusítjuk.

IX. A Lágymányoson építendő Ökumenikus Központ

Ennek a Központnak az ügye sajnos ismét megtorpant. Az illetékes Kormányhivatal és az Ökumenikus Tanács között létrejött szerződés értelmében nevezett terület egyik központi helyén telekhasználati jogot szerztünk. Az engedélyezési tervet azonban már nem tud-

tuk elkészíteni, mert a XI. kerületi Önkormányzat szakhatósága jelezte, hogy a rendelkezésünkre bocsátott telekrész nem alakítható ki. S mellesleg azt sem titkolta, hogy azon a területen (az egész területen) az Esztergom-Budapesti Egyházmegye is építkezni kíván, mely építkezést ők elvben és gyakorlatban is támogatnak. Amikor a XI. kerületre hivatkozva kértük ismételtén a KVI-t, hogy a szerződést úgy módosítsuk, hogy egy osztatlan és így használható telekhez jussunk, akkor azt a választ kaptuk, hogy e kérdéssel akkor tudnak érdemben foglalkozni, ha egy elutasított építési engedély iránti kérvényt tudunk bemutatni. Itt kerültünk a 22-es csapdájába, amelyből egyetlen kiútnak az látszik, hogy csináltatunk egy tervet, amelyet a XI. kerület bizonyára elutasít, s ezzel az elutasított tervvel szerződés módosítást kérünk a Kincstári Vagyonigazgatóságnál. E terv elkészítésével Benczur László és Nagy Béla építészmérnököket bízunk meg.

X. Ökumené Nyugdíjpénztár

Mint arról hírt adtunk, az Ökumenikus Tanács elnökségének jóváhagyásával létrejött a Magyar Ökumenikus Nyugdíjpénztár, vagy rövidebb nevén Ökumené Nyugdíjpénztár, amely mind önkéntes kiegészítő, mind pedig magán nyugdíjpénztárként kíván működni. Az ehhez szükséges jogi, pénzügyi és ügyviteli feltételek megteremtésével párhuzamosan történik a tagok toborzása. Minderről folyamatosan tájékoztatást, és a közreműködésre való felkérést kapnak a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsában együttműködő egyházak és szervezetek gyülekezeti, intézményes és szervezeti formában működő testületei.

XI. Az iroda

Ebben az évben is három teljes és két részmunkaidős munkatárssal dolgozunk. A vendégházat gondozó há-

zaspár helyzeténél és készségénél fogva egyaránt elősegíti az iroda mindennapos munkáját. Tuba Mihály az elmúlt időszakban több sikeres operáción esett át. Munkáját szükség szerint családtagjai átvállalják. A munkatársak javadalmazása két éve nem tudja követni az inflációt, így reálbérük azóta csökken.

VIII. Pénzügyi, gazdasági helyzet

A fenti implicit utalásokon túl – külön napirendi pontban szeretném elmondani, hogy

1) az ECLOF, bár az infláció miatt csökkenő jelentőséggel, de továbbra is fontos segítség az építkező gyülekezetek számára.

2) Magyarország külföldi megítélésére jellemző, hogy 1991 óta minden évben kevesebb külföldi támogatást kapunk. 1997-ben pedig az EVT-EEK közös ökumenikus pénzügyi alapja anyagi támogatást nem nyújtott. 1998-ban mintegy félmillió Ft-nyi támogatásra számíthatunk.

3) Örömmel nyugtázzuk, hogy a tartalékként kezelt mintegy 10 millió Ft-os betétünk kamatából mintegy hárommillió Ft-ot fektettünk a Pólus Centerbe az egyházi központunk kialakítására. 800 ezer Ft-ot áldoztunk egy gépkocsi cserére. Sajnos a működési költségünkhöz is igénybe kellett venni a kamatnak egy részét, de ez is a költségvetési tervezés szerint történt.

4) A Nyugdíjpénztár az Ökumenikus Tanács számára anyagi kiadást nem jelent.

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának az Úr 1997-es esztendejében végzett tevékenységéről az Ő kegyelmét kérve, és az Ő áldását megköszönve adtam számot. Tisztelettel kérem jelentésem elfogadását.

Dr. Bóna Zoltán
titkár

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

Európai egyházak – Európai Unió

Hány egyház van Európában? – Alighanem valamennyi világvallás hívei élnek itt. Számban és történelmi jelentőségben vitathatatlanul a keresztyéneké a túlsúly, de nem a kizárólagosság. A zsidó vallás európai szerepe közismert, s az iszlám sem csak a múltban játszott szerepet az öreg kontinensen, hanem Európa egyes részein, elsősorban a Balkánon, mind a mai napig jelen van. A keresztyén egyházak pedig önmagukban nem „Európát” képviselik, ellenkezőleg, hosszú századokon keresztül mintha Európa megosztottságát alapozták volna meg: a keleti és nyugati egyház szakadása, területi uralma jelölte ki sokáig Kelet-, és Nyugat-Európa határait, s újabb félezer év múlva a reformáció tovább fokozta Nyugat-, és Közép-Európa szellemi és politikai megosztottságát.

Az európai egység és a keresztyén gondolkodás viszonyáról teológusok töprengenek, egyházi vezetők ta-

nácskoznak, hívek vitatkoznak. Az európai protestáns egyházak ez irányú együttműködésének szerény intézménye a Brüsszelben működő az *Egyház és Társadalom Európai Ökumenikus Bizottsága*, angol rövidítésével az FECS. Jóval később alakult, mint az első európai egységsszervezetek, s ez nem is véletlen: mert az európai egységmozgalom létrejötte, első célkitűzései korántsem „szellemi”, hanem nagyon is gyakorlatias célok által meghatározottak voltak.

A második világháború után a nemzetállamok egyensúlyára és vetélkedésére alapozott európai rendszer csődöt mondott. Elsősorban a korábban az európai hegemoniáért vetélkedő két hatalom, Franciaország és Németország megbékítésére-megbékélésére volt szükség ahhoz, hogy Európa népei biztonságban érezzék magukat. Emellett nemzetek feletti szintre kellett helyezni a szén- és vaster-

melés, magyarán a hadiipar egészét, hogy egyik állam se juthasson döntő fölényre a fegyverkezései versenyben. Végül pedig az erők egyesítésére volt szükség ahhoz, hogy a szovjet fenyegetéssel szembe tudjanak helyezkedni, hogy Sztálint és utódait megállítsák ott, ahova a második világháború befejezésekor eljutottak.

E három célt lényegében egy-két évtized alatt sikerült elérni, a huszadik század utolsó évtizedére a szovjet fenyegetés eltűnt. Ma már nincs Nyugat-Európának olyan országa, amely veszélyeztethetné a világbékét. Viszont vannak olyan új gondok, amelyeknek megoldása vagy legalább kezelése összeurópai együttműködést tesz szükségessé. Ilyenek például a környezeti problémák, a munkanélküliség fenyegetése, a fejletlen világrégiók megsegítése, a kontinensen kívülről érkező fenyegetések elhárítása, az idegengyűlölet visszazorítása és így tovább. Már e gondok részleges felsorolása is bárkit meggyőzhet arról, hogy mennyivel inkább *szellemi* természetű problémákról van szó, mint az évtizedekkel korábbiak esetében! Nem is szólva arról, hogy Európa népeit most már nem a fennmaradás, a túlélés racionális *kényszere*, hanem az *önkéntesség* tartja együtt. Az egyesült Európa materialisztikus – gazdasági, katonai – jellege megváltozott, az egység *spiritualizálódott*.

Így lesz érthető, hogy az egyházak (a továbbiakban az európai protestáns egyházakra figyelve) egyre nagyobb figyelmet fordítanak az Európai Unió aktuális kérdésire, vagyis mind az Unió elmélyítésére, mint pedig kibővítésére. Az európai országok önkéntes együvé szerveződése új és eddig egyedülálló jelenség a történelemben. Az évszázadok óta meghatározó nemzetállami identitás mellett új identitások vannak kialakulóban, összeurópai jellegűek is, de egyszersmind regionális jellegűek is (utóbbi, a nemzetállaminál kisebb azonosságtudatok ugyancsak keresztvezethetők az államhatárokat).

Béke, stabilitás, biztonság, otthonosság, fejlődés, megbékélés az új Európa új jelszavai. Elég, ha ezek közül csak az elsőt és az utolsót, a *békét* és a *megbékélést* emeljük ki, hogy érezzük: nemcsak „egyházpolitikai” (nemzetekkel azonosuló egyházi) célokról, hanem az egyházak érdemi hozzájárulásáról lehet most szó egy új Európa megteremtése érdekében.

Ahogy az 1957. évi római alapító szerződés afféle *Anti-Versailles* szerződésnek tekinthető, mert a győztes és a legyőzött nagyhatalom között nem tett többé különbséget, az újonnan alakuló Európa dokumentumaiból egy *Anti-Trianon* szerződés körvonalai bontakoznak ki, vagyis az európai *kisállamok* is, legyenek azok kis győztesek vagy kis vesztesek, egyenlőként foglalhatnak helyet a nagyok mellett. Az Európai Unió jelenlegi országainak többsége máris kis ország, a bővülésre jelentkező tíz ország között (Törökországot kivéve) csak kisállamokat találunk. (A legnagyobb Lengyelország gazdasági ereje

Hollandiának jó ha harmada.) De ez a folyamat azt is jelzi, hogy a kisebb országoknak most már nincs kisebb felelősségük az európai történelem alakításában, sőt, nem kisebb a szegényebbek felelőssége sem. Magyarán szólva: talán még soha nem alakult keresztyénibb módon Európa történelme, mint manapság. Az egyházak tehát nemcsak részt vehetnek, hanem részt kell vállalniuk abban a folyamatban, amely az európai államközösség értékeit alakítja, s végső eredményként új európai identitást teremt. (Természetesen az egyházaknak tudomásul kell venniük, hogy a keresztyénség nem az egyetlen európai kulturális-szellemi örökség, abba beletartoznak korábbi – antik – és későbbi – a felvilágosodás szavával körülírható – kulturális értékek is. Egyetlen pillanatig sem szabad feledniük, hogy napjaink Európája nem katolikus és nem protestáns Európa – a lakosság többsége egyszerűen *nem hívő*.)

A magyar egyházakat az egész folyamatból még jó ideig – híveikkel együtt – a bővítés folyamata fogja foglalkoztatni. A magyarországi egyházak, érthető módon tartózkodva politikai deklarációktól, nyilatkozatokban nem foglalkoztak e kérdéssel. Nem így néhány nyugat-európai protestáns egyház. A holland és a skót református, a német protestáns, a svéd evangélikus egyház üdvözölte a bővítés folyamatát. Utóbbiak azt is hangsúlyozták, hogy az újonnan belépők szegényebbek lesznek, s „az Evangélium szolidaritásra szólít bennünket, és arra int, hogy küzdjünk a jólét igazságos elosztása érdekében. Mindez pedig nem mehet végbe a harmadik világ országainak rovására”. Ugyanezen egyházi megnyilatkozások azt is hangsúlyozzák, hogy éppen az egyházak feladata lesz, hogy távlatos értékeket érvényesítsenek e vitákban, és olyan szempontokat vigyenek bele, amelyek mentesek a szűk, rövidlátó vagy nemzeti szempontú érveléstől. A közjó, a nemzetek közös java az, amelyet a középpontba kell állítaniuk, a múltbeli értékekre támaszkodva kell a jövőre irányuló, tág horizontot nyitniuk. A holland református egyház nyilatkozata például őrve int attól, hogy az egyesült, erős Európa új szuperhatalommá váljon, sőt bátran leszögezi, hogy a szomáliai, boszniai intervenció tapasztalatai után az „igazságos háború” fogalmát is újra kell gondolni, a kulturális konfliktusok kezelésében pedig magukra az egyházakra is várhat szerep; elsősorban a megbékélés hirdetése révén.

Összességében elmondhatjuk, hogy az egyházak arra törekszenek, hogy olyan új társadalmi víziót közvetítsenek, olyan értékeket mutassanak fel, amelyek az általuk képviselt keresztyén hitből eredeztethetők, és amelyek igazsága, jelenvalóság a közvetlen politikai-gazdasági érdekeket képviselők számára is belátható, elfogadható, képviselhető, vállalható.

Gergely András
történész
(Budapest)

Manfred Josuttis, Bevezetés az életbe

– Pásztorálteológia fenomenológia és spiritualitás között –

(Die Einführung in das Leben. Pastoraltheologie zwischen Phänomenologie und Spiritualität.
Kaiser. Gütersloh 1996)

A protestáns gyakorlati teológia egyik figyelemre méltó újdonsága Josuttis professzor „Pásztorálteológiája”. A könyv méltó folytatása szerzőnk e témakörben már előzőleg megjelent két nagy sikerű kötetének (Der Pfarrer ist anders. Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie. Kaiser. München. 1982. – és Der Traum des Theologen. Aspekte einer zeitgenössischen Pastoraltheologie 2. Kaiser München 1988). Mi tette szükségessé ez újabb könyv megírását? Az a felismerés – ahogyan könyvünk Előszavából megtudjuk –, hogy a lelkészi szolgálat olyan különleges képességeket igényel, amelyeket a szokásos teológiai és társadalomtudományi kategóriákkal nem lehet kielégítően leírni. Mégpedig azért nem, mert a lelkészek, – minden ellenkező véleménnyel szemben – a Szentnek, a szentségesnek abban az erőterében munkálkodnak, melyről a Bibliának is, de a valláslelektannak is (Otto!) annyi mondanivalója van. Lelkészeknek lenni ma nem kisebb feladatot jelent – ez könyvünk refrénszerűen visszatérő alap-tétele –, mint bevezetni kortársainkat, elsősorban hittestvéreinket a Szentséges zónájába, így az életbe akkor is, ha ez a zóna sokak elől manapság rejtve van, vagy egyenesen tiltva van. Ebből az alapfeladatból erednek a lelkészi szolgálat kulcskérdései. Szerzőnk ezeket fogalmazza meg s válaszolja meg élő hite, széleskörű teológiai, pszichológiai, szociológiai ismeretei és nem utolsó sorban konkrét tapasztalatai alapján.

Josuttis szerint a *lelkészi szolgálat első kérdése* napjainkban az: *Tud-e a lelkész vezető lenni?* Be tud-e vezetni valóban a Szentséges zónájába? Tegnap még az volt a kérdés, tud-e valóban Krisztus „tanúja” lenni (Barth)? A közelmúltban az, tud-e módszeres kérdéseivel a felebarát segítője lenni (Psychoboom az egyházban). Ma az a kérdés, be tud-e vezetni a Szent rejtett, ezért a tömeg szerint nem is létező zónájába, életterébe? Ez a bevezetés elsősorban a *gyülekezeti istentiszteleten* kell, hogy történjék. Az istentiszteleti szimbólumok (templom, úrasztala, szószék, Biblia, sákramentumok) megjelenítik a végső Realitást. Tudni kell azonban, hogy a lelkész maga is szimbólum. A Szent(séges) reprezentánsa. Azért akar a Szent életterébe, erőterébe bevezetni, mert a Szentséges zónája *az egyetlen alternatíva* a mammonizmus destruktív tendenciáival szemben. Ezért a lelkészi szolgálat alapkérdése, a mindennél fontosabb gyökérprobléma, ismeri-e maga a lelkész a Szent felé, a Szent irányába, a Szenthez vezető utat? Használja-e azokat a technikákat – írja Josuttis –, amelyek segítségével kontaktust lehet létesíteni (alulról felfelé) az Értelemfeletti Valósággal? Ez a kérdés azért olyan fontos, egyszerűen kikerülhetetlen, mert sokak számára a Végső Valóság az egyházi nagyüzemben annyira rejtve van, hogy szinte kétségbe vonják létezését. Ezért redukáló-

dott manapság a vallásosság a szociális problémákkal való törődésre, a lelkészi szolgálat pedig a gyülekezeti adminisztráció pontos végzésére. A lelkészi szolgálat ezerszerte több a mindennapi hivatali teendőknél! A lelkészi szolgálat alapfeladata – bevezetni a Szentséges zónájába!

Ebből az alapfeladatból ered a lelkészi szolgálat *második kulcskérdése: Hol vannak a határok?* Hol van az átmenet lehetősége a mi profán világunkból a Szentséges szférájába? Van-e egyáltalán? Lehetséges-e egyáltalán? Josuttis úgy látja, hogy három olyan életterület jöhet számításba, ahol lehetséges az átmenet: a kazuáliák, az ünnepek és a haldoklókkal folytatott beszélgetés területe. A kérdés itt az, hogyan lehet begyakorolni a határátlépés képességét? Hogyan lehet emberek belső blokádjait feloldani és a nyelv segítségével a mindennapok világát transzcendálni? Josuttis úgy látja, hogy a nyelvi határátlépés legelemibb aktusa az *imádság*. S ezzel kapcsolatban rámutat, a lekipásztori praxisnak spirituális bázisra van szüksége. Aki más emberek életére Isten nevében hatni akar, magának is Isten hatalmától megragadott embernek kell lennie.

A lelkészi szolgálat alapvető feladata szempontjából kikerülhetetlen a *harmadik kérdés* is: *Milyen tekintélye van a lelkész szemében a Szentírásnak?* Látjuk-e hogy éppen speciális alapfeladatunk szempontjából a Szentírás olyan, mint a térkép a külföldi utazáshoz? De lehet-e még ma is a Bibliáról, mint Szentírásról beszélni, veti fel a gyökérproblémát Josuttis. Lehet, feleli, mert a Szentírás a Szent felségterületéről származik. Lehet, mert nemcsak a származása miatt, hanem a tartalma miatt is szent. Lehet, mert a Biblia a gyakorlatban vallásos hatást gyakorol olvasóira és hallgatóira s olyan valóságokhoz nyit utat, amelyet csak a Szent valósága felől lehet magyarázni. A Biblia – mutat rá Josuttis – azért nélkülözhetetlen a lelkészi szolgálatban, mert nemcsak „építőköveket” nyújt a hívek tanításához, hanem „modelleket” is a keresztyén élethez. *A központ Jézus Krisztus személye*. Az Ő alakja egyszerre Motívuma és Modellje a keresztyén életnek. A Biblia hiteles magyarázója a Szentlélek. Pásztorálteológiai szempontból a lényeg itt az a felismerés, hogy a Lélek az igéhez van kötve, az ige pedig a Lélek által szabadul fel. Az ige megértésének fontos láncszeme a meditáció, abban az értelemben, ahogyan arról Haendler és Bohren tanítanak homiletikájukban.

A lelkészek a Szent rejtett és tiltott zónájába kell, hogy bevezessenek a Szentírás alapján tájékozódva és a szentek gyülekezetének megbízásából, írja könyve negyedik fejezetének elején szerzőnk. Azért, mert a lelkészek feladata *a szentek gyülekezetének építése*. Ezen a ponton vetődik fel az újabb nehéz kérdés, milyen érte-

lemben lehet, lehet-e egyáltalán a népegyház a szentek gyülekezete? Az egyház a szentek gyülekezete, feleli Josuttis, mert benne a Szent Valóság fejt ki hatását. A gyülekezet tagjai Isten nevében vannak megkeresztelve. Isten igéje által hivatottak el. Szentek, de nem morális teljesítményeik miatt, vagy hitük minősége miatt, hanem mert a Szent ereje tölti be őket. A lelkipásztorok világosan kell látnia, hogy Isten gyülekezete nem tradicionális, vagy utópisztikus modellek szerint épül, nem pszichológiai, szociológiai vagy teológiai törvények szerint él, hanem az evangélium erejéből. A gyülekezet életének Josuttis szerint három fundamentális aspektusa van: 1. a transzcendens tapasztalás, 2. a megújulástapasztalat és 3. a menedék biztonságának átélése. Azaz a gyülekezetben tapasztalható, hogy Isten Lelke életet közöl. Aki Vele kapcsolatba kerül, megszabadul a negatívumok hatása alól. A szentek gyülekezete a Szent hatalmával való találkozásból él, ebben talál erőt a megújuláshoz s ezért érzi a menekülés helyének a gyülekezet közösségét. A gyülekezetépítés jövője szempontjából Josuttis szerint az a döntő kérdés, felismerik-e az emberek a maggyülekezetek menedéket nyújtó jellegét? Nyitottak leszünk-e a társadalom áldozatai számára? Itt a stimulációban nagy szerep vár a lelkészekre. A legnehezebb problémát a „célcsoportok” jelentik. Sikerül-e elérni a távollevőket az új istentiszteleti formák, a modern prédikáció, a lelkészek világiassága által? Sikerül-e ily módon demonstrálni, hogy Krisztus a modern világban is él? A pásztori stratégiának, amit a Krisztus teste építésében használunk nem csak a pszichológiai fejlődés törvényeit és nemcsak az interaktív kommunikáció szabályait kell figyelembe venni, hanem azokat a rejtett jelzéseket is, amelyek az egyes ember életfolyamatát az ő Istenhez való viszonyulásában meghatározzák. Josuttis szerint a szentek gyülekezete a jövőben akkor fog egzisztálni, ha egy-egy beszélgetés végén egyik ember azt mondja majd a másiknak. „Íme itt a víz, mi akadály, hogy megkeresztelkedjem?” (ApCsel 8,36).

Könyvünk ötödik fejezete a rítusokkal, a liturgia jelentőségével foglalkozik. A lelkész fő feladata – olvassuk rögtön az elején – nem az adminisztráció, nem is a beszélgetés, hanem az istentiszteleti rítusok végzése, az istentiszteleti szimbólumok kezelése. Az istentisztelet jelentősége abban van, hogy kivezet a társadalomból a Szentséges világába. A protestáns istentisztelet nagy hátránya, hogy túlságosan is racionalista. Pontos szabályozott. Semmi váratlan nem történhet benn. Előnye azonban, hogy nincs helye benne sem az Istennel szembeni mágiának, sem az emberekkel szembeni manipulációnak. Ugyanakkor a protestáns istentisztelet szimbolikusan szegény. Az istentisztelet fő kérdése, a Szent tapasztalása kiárad-e a jelenlevőkre? Azaz számolunk-e a tapasztalatokon túli és érelemtúli dimenziójával is az istentiszteletnek? Azaz, hogyan hat az objektív a szubjektívra, a Szentséges az emberre – ha a racionalitás és emocionális nem elegendő a Realitás érzékelésére? Azt kell felderíteni ebben a vonatkozásban, hogyan lehet az evilági érdekességek világából lépésről lépésre nagyon alázatosan átmenni a Szent(séges) világába? Hogyan lehet áthidalni a profanitás világa és a szentség világa közti szakadékokat? Hogyan lehet átéli, amiről a Kolossé levél beszél, mondván „általvitt bennünket a sötétség világából az ő szerelmes Fiának or-

szágába” (1,13), de nem a halál után, hanem már itt ebben az életben?

A lelkész feladata bevezetni az embereket a Szent zónájába. Ez a bevezetés azért lehetséges, mert a szent cselekményekben, a vallásos rítusban központi szerepe van a *szónak*, az *Igének is*. A lelkész nem csak felolvassza a Szentírásból, nem csak imádkozik Istenhez a gyülekezet nevében, hanem Isten nevében is szól a gyülekezethez. Ez az Isten nevében a gyülekezethez intézett szó a prédikáció. Az Ige hatása azonban nem a beszélő akaratától, de nem is a hallgatók öntudatától függ – tanítja Josuttis –, hanem a benne rejlő, embert és világot megváltoztatni képes szellemi energiától. Minden lelkipásztornak tudnia kell először is azt, hogy a keresztről való beszéd képes az embert hitre segíteni, jóllehet emberi megítélés szerint „bolondság”. Az Ige azonban nemcsak hitre segíti az embert, hanem kiragadja a hívőket a múlandó világból s megőrzi őket Isten országa számára. Az evangélium dinamikája – életerő! Titka: Isten Lelke megtölti a nyelvi eseményt Isten kimeríthetetlen energiáival. Ugyanakkor másodszer az is tudni kell, hogy az evangéliumot emberileg is elő kell készíteni. Ezt az előkészítést szolgálja a textus exegézise, a homiletikai szituáció analízise, a teológiai reflexiók, a meditáció. Ámde az előkészítés nemcsak a prédikáció írásba foglalását jelenti, hanem Ezékiel próféta tekerésére gondolva, az üzenet „bekebelezését” is, megemésztését is, a textussal való eggyéválást is. A Szent(séges) zónájába való bevezetés lehetőségét bizonyítja az az esemény – s ez az amit harmadszor nagyon komolyan számításba kell venni –, amikor az ígéhirdetőt megragadja a Szent hatalma. Ezt az eseményt a vallásfenomenológia „transznak” nevezi. Josuttis itt F. D. Goodman kutatásaira hivatkozik (Trance – Der uralte Weg zum religiösen Erleben. Rituelle Körperhaltungen und ekstatische Erlebnisse, Gütersloh 1992). A transzban Isten szeretete olyan győzelmes lesz, hogy a megkövesedett szívek és az alvó lelkiismeretek felébrednek, átmelegszenek. A transzban a tudat és a tudatalatti határai áttörnek. A transzban, ellentétben az extázissal nagyon is funkcionál az éber tudat. Az imaginatív figyelem is fokozódik és transzracionális jelzések lesznek felfoghatóvá (amit szem nem látott, fül nem hallott, emberi szív meg sem gondolt...). Ha a Szentlélek megtölti a templomot, nemcsak a kognitív és emocionális csatornák lépnek működésbe, hanem az *isteni atmoszféra jelenléte* is hat. A Szentlélek jelenléte a prédikáció előkészítésében és aktusában úgy jelentkezik, mint „intuíció” „illumináció” és „inspiráció” – Intuíció: sok prédikátor élménye, hogy tett egy megjegyzést csak úgy, szinte véletlenül, beszéd közben és ez a megjegyzése lett hihetetlenül fontos a jelenlevők számára. Illumináció: a perikópa egyes részei megelevenednek. Különösen is felfigyelünk a textus egy-egy részletére, egy-egy fogalomra. Ezt szeretnők megvilágítani. A Szentlélek jelenléte segít az asszociációk sokféleségéből azt a vonalat megtalálni, amely a textus üzenetét időszerűvé teszi az adott szituációban. Inspiráció: az ember gyakran elkezd egy mondatot anélkül, hogy tudná, hogyan kell befejezni. Megtörténhet olykor, hogy ha hiányzik is a felépítés, a vázalt, mégis létrejön a dialógus a textus és a gyülekezet között. A szavakat a Szentlélek szolgáltatja. Az evangélium hatása – Isten békessége. A homiletikai aktus – ez az amit végül is a prédikációval

kapcsolatban minden lelkésznek tudnia kell – csak kivételesen vált ki dramatikus megtéréseket, ritkán oszlat el előítéleteket, legjobb esetben az érzéseket hangolja át. A Szentlélek által eltölti az embert Isten békessége. Az áldás értelme: a békesség maradandóvá tétele a hét-köznapiok kísértései között.

Könyvünk következő fejezete az előző homiletikai vizsgálódás után a poimenika, a lelkigondozás területére vezet át. A lelkésznek a Szent rejtett és tiltott zónájába kell az embereket bevezetni. A szent cselekmények (rítusok) és az evangélium prédikálása mellett ezt a bevezetést szolgálja a *lelki beszélgetés*. A keresztyén lelkigondozás célja az új teremtés (kainé ktízis). Ezzel kapcsolatban minden lelképásztornak tudnia kell, hogy a lelkigondozásban nemcsak pszichointern adottságokkal van dolgunk. A lelkigondozásban hatalmi szférákkal kell számolni, amelyek uralkodnak az embereken s amelyekből kiszabadíthatók. Az a lelkigondozás – írja Josuttis – amely figyelemmel van a *transzpszichikai realitásokra és tendenciákra*, nem sokáig fog tudni pszichológiai professzionális ajánlatni a lelkészeknek. Az Újsz-i hagyományban az újjáteremtés megelőzi a gyógyulást. Ezért túl kell lépni a pszichointern szférán. A Szentséges hatásait kell vizsgálni. Ma már a szubjektumok közötti kommunikációban egy Harmadik Nagysággal is számolni kell, a Szentséges valóságával. A lelkigondozás forradalmi feladat előtt áll. Mindazt, amit a Biblia vallásos tradíciója Isten realitásáról, Isten országának, Krisztus testének, a Szentléleknek a valóságáról mond, nem szimbolikusan vagy metaforikusán kell olvasni, hanem szó szerinti utalásoknak kell venni e felsorolt Realitásokat. Minden lelkipásztornak éppen alapfeladata betöltése érdekében tudnia kell, hogy a vallásos nyelv nemcsak archaikus formában beszél lélektani adottságokról! A vallásos nyelv egy *Hatalomról* beszél. *A sikeres lelkigondozás olyan gyógyító csere, mely a tönkretevő hatalmakat elűzi és a Szent(séges) jelenlétét valósággá teszi*. Ezért nevezi Josuttis a lelkigondozást „szent cserének.”

„Beavatás” a könyv utolsó előtti fejezetének a címe. E cím alatt szerzőnk a katechézis, a hitoktatás alapkérdéseit tárgyalja az alapvető lelkesítő feladat szempontjából. A lelkészek – írja – a Szent(séges) rejtett és tiltott zónájába vezetnek be. Szent rítusokat végeznek. Szent szavakat fogalmaznak a prédikációban. Különböző formákban közvetítik a szent tradíciót. Így pl. a lelki beszélgetés formájában is. Ennek a közvetítésnek sajátos egyházi formája a *vallásoktatás*. A vallásoktatás lényegében nem más, mint beavatás (initiatio) az üdvösség ismeretébe. Szerzőnk ismerteti H. Kittel, G. Bohne, O. Hammelsbeck, P. Bieh., D. Stoddt, K. E. Nipkow, Chr. Bizer valláspedagógiai koncepcióját. Ezeknél azonban továbbmegy egy lépéssel, amikor azt hangsúlyozza, hogy a szenttel való találkozás céljából a vallásoktatás az üdvítokba való bevezetés (initiatio) kell legyen. Valahogy úgy, ahogyan az a 4. században történt, amikor a profán tömeg előtt titokban tartott információk előadása után odaengedték a hívőket az addig tiltott rítusokhoz. Ezért tudni kell, hogy a tanítás eseményben sem nem a kognitív sem nem a pszichoszociális szempontok dominálnak. A kérdés itt az, melyek azok a folyamatok, amelyek lehetővé teszik az intenzív kontaktust azzal a Valóságterülettel, ami az élet teljességét fogja át és nyitja meg az ifjak előtt? Ebből a

szempontból van nagy jelentősége a konfirmációnak, ami „initiatio” a keresztség és az úrvacsora között. Az üdvítokba való beavatásnak egyetlen célja van. A népegyházon belül a Krisztus testének akar szolgálni, a szentek gyülekezetét akarja építeni. A tanítás a keresztség és úrvacsora között azt a transzcendencia tapasztalatot akarja közvetíteni, amelyből a megújulás impulzusai erednek. Azaz részesíteni akar a hívők egyetemes papságában (1Pt 2.). A vallásitanítás kérdése, hogyan lehet egy ilyen a Szent megjelenítésének sákramentális titkába való bevezetést didaktikusan és metodikusan formálni? Az ún. szimbólumdidaktikus koncepció (p. Biehl, U. Hinze, R. Tammus és D. Tiedemann) itt sok jó szempontot kínál. Így kiderülhet pl., hogy ami az úrvacsorában történik, az nem az élettől elszigetelt kényszerítés, hanem sokféle módon az életfolyamatokkal és az élet konfliktusaival kapcsolatban levő esemény. Közé van a bibliai hagyományhoz, az individuális fejlődéshez, az oralitás fázisában a kulturális formálódáshoz a táplálék felvétel asztal melletti változtatásban, a közösség képződéshez, a szociális igazságosságához, a felekezeti értelmezések vitáihoz, s a rituális beavatás lehetőségeihez. A döntő különbség a szimbólumdidaktika és a beavatásemélet között abban van, hogy a beavatáson tájékozódó irány nem kísérletezik mint a szimbólumdidaktikai iskola (az ifjúsági istentisztelet úrvacsorai liturgiáját maguk az ifjak szabják meg stb.). De a döntő kérdés mégsem ez. Nem a rítusoknak kell változniuk, hanem az embernek, aki Isten közelségét keresi. Az Istennel való találkozásban az emberek papokká és papnökké válnak, azaz képessé lesznek az istenkontaktus ápolására, a profánitás destruktív késztetései elutasítására és a „papi” szolgálat három funkciójának: az imádságnak, az áldozásnak és az áldásnak a gyakorlására. Az imádságra, mert – s itt Josuttis Thomas Bonhoeffert idézi – „Az ember első kiáltása születése után imádság.” Ez a kiáltás végigvonul az egész életen (Róm 8,22.26). A „papi” imádság ebbe a megváltás utáni szomjúságba kapcsolódik bele, amiről a Róm 8 beszél. De nemcsak az imádság, hanem az áldozatkészség is jellemzi a papi egzisztenciát. Áldozni annyi, mint életerőt invesztálni az élethelehetőségek megnyeréséért. Minden életrajz központjában megtalálható az áldozat gondolata: gyermekekért, karrierért, dicsőségért, államért, pénzért. A papi gyülekezetben azonban nem ezekért történik az áldozat. Az „okos istentiszteletben” testünket ajánljuk fel Istennek, mint élő, szent, Istennek kedves áldozatot (Róm 12). És végül az áldás: a mindennapi rítusában (ahogy köszönünk, elköszöntünk, vigasztalunk...) tulajdonképpen pozitív energiákat közlünk másokkal. Áldani annyi, mint a Szent(séges) hatalmát az életfolyamatban egyetlen pontra koncentrálni. Ennek az aktusnak nemcsak az istentiszteletben van helye s ezt nemcsak hivatásos lelkészek gyakorolhatják, hanem mindenki, aki a keresztség által Isten papjává lett.

A lelkészek a Szent rejtett és tiltott zónájába vezetnek be. Initiatív hozzájárulásuk a Krisztus testének építéséhez abban áll, hogy embereket beavatnak a papi egzisztencia titkaiba. Olyan élethez segítenek hozzá, amely az imádság, az áldozat és áldás gyakorlása által Istent tiszteli és a felebarátnak szolgál. Ez a szolgálat természetesen előfeltételezi, hogy maga a lelkész is olyan életet él, amely Isten megszentelő hatalma alatt áll. A kérdés végül is az – mutat

rá Josuttis – milyen az igazi szentség? Az egyháztörténet gazdag példatára a megszentelődés eltorzulása folyamatának. A protestáns tradícióban Josuttis szerint a kálvinizmus és a pietizmus mutatják elrettentően milyen destruktív következményei vannak a törvényeskedő szenteskedésnek. Mik hát a pozitív szentség legfőbb jellemvonásai, azaz milyen az egészséges „aszkezis”? Erre a kérdésre felel Josuttis könyve utolsó fejezetében. Feleleteit az alábbi tézisekben foglalja össze: A keresztyén lelkipásztornak: 1. Szabad életkedvvel teli embernek maradni anélkül, hogy a szexualitás áttörné a társadalmi határokat. 2. Szabad saját agresszivitásomat destrukció nélkül érvényesíteni, úgy, hogy csatlakozom másokhoz, illetve elhatárolódom másoktól, vagy úgy szólítok meg másokat, hogy nem sértem meg őket. 3. Pásztori hatalmamat sem, örömömet sem kell megtagadni, azonban nem szabad személyes, politikai vagy egyházi célokra felhasználni, tehát vele visszaélni. 4. A félelmeket, amelyek kísérnek, Istenre kell koncentrálni, s ezért minden emberektől való félelem transzcendálni kell. 5. A bennem meglévő pásztori kisebbségi érzést és hatalomvágyat konstatálni kell, azonban nem kell kétségbeesni, hanem örülni kell annak, hogy van Isten és hogy nekem nem kell Istenné lennem. 6. El kell fogadni kívánczóságomat a határtalan szeretet után, ezt Istenre kell vonatkoztatni s így szabadabbá lenni minden kísértéssel szemben, mely a szeretetelvonással próbál fenyegetni, vagy megvásárolni. 7. Az istentelenség, kétség, cinizmus megnyilatkozásait meg kell hallgatni, meg kell érteni, el kell viselni anélkül, hogy kapitulálnánk belőlük ezek előtt. 8. Saját gyengeségemet, hitbeli hajótöréseimet, reménytelenségemet, szeretetképtelenségemet akceptálni kell, ám mégis követnem kell elhivatásomat, mely engem hittel, reménnyel és szeretettel tölt el. 9. Meg kell találni magamat, hogy sem kishitű ne legyek, se nagyzóló örült, amikor átélem a titkot: „Élek pedig többé nem én, hanem él énbennem a Krisztus.” Sose felejtjük, aki Krisztusban van, új teremtés az (2Kor 5,17). Ez nem metaforikus beszéd, nem keleti túlzás, de nem is szimbolikus fogalmazás. Az emberi testiség gyengeségeiben – Krisztus ereje győzelmessé lesz, fejezi be izgalmas könyvét Manfred Josuttis.

A közel kétszázoldalas derék munka e rövid áttekintése is elárulja, milyen figyelmet érdemlő, inspiratív hézagpótló könyvvel ajándékozta meg egyházainkat a szerző. Ez a könyv – röviden szólva – a lelkipásztori szolgálat hívó, tudományos, azaz gyakorlati teológiai rehabilitása. Ma, amikor annyit hallunk a lelkészi szolgálat „kríziséről”, a laikusok „előretörése” miatt a lelkészi tevékenység feleslegessé válásáról, amikor annyi lelkipásztor küszködik a frusztráció terhével (J. Stott) – Josuttis könyve bemutatja a lelkipásztori szolgálat semmi mással nem pótolható értelmét. Josuttis reálisan számol a Szent(séges) atmoszférájával („zónájával”). Azt mutatja be, hogyan közelíthető meg ez a zóna. Ezért Josuttis új pásztorálteológiája lényegében a Jakab 4,8-nak a tudományos illusztrációja: „Közeledjétek az Istenhez és közeledni fog hozzátok.” Ebből a könyvből megtanulhatjuk, miért és hogyan lehet *Istenhez közeledni?* Mondanivalója valóban „forradalmasítja” (125. lap) nemcsak a pszichológia bűvöletében vergődő lelkigonozást, hanem a humántudományoktól függő, antropocentrikus, gyakorlati teológiát is. A szent Isten – Való-

ság. E Valósággal megteremthető kontaktus az *egyetlen kiút* a mammonizmus szakadékába zuhant posztmodern világunk számára is. E kontaktus megteremtésének szolgálatában áll a lelkipásztor, ha már ő maga is általmat a halálból az életre – belső, lelkiképpen.

Dr. Boross Géza
egyetemi tanár
(Budapest – KRE)

HÍREK

EEK Hírek

Az Európai Egyházak Konferenciájának új elnöksége

Az EEK Központi Bizottsága az ausztriai Grazban 1997. június 30-tól július 4-ig tartó XI. Nagygyűlésén történt megválasztása óta tartott első teljes ülésén Jérémie Caligiorgis-t, az Ökumenikus Patriarchátus franciaországi metropolitáját és spanyolországi megportugáliai exarcháját választotta meg az európai ökumenikus regionális szervezet elnökévé. Az új elnök 1992-től 1997-ig alelnökként szolgált, s most John Arnold dékán utóda lett az elnöki tisztségben.

Az EEK 40 tagú Központi Bizottsága a svájci Morgesben november 12-től 19-ig tartotta ezt az első teljes ülést.

Alelnökké Rut Rohrandt-ot, a Németországi Evangélimi Egyház lelkészét, helyettes alelnökké pedig Jean-Marc Prieur-t, a Franciaországi Református Egyház lelkészét és professzorát választotta meg a Központi Bizottság.

Elhatározta a Központi Bizottság, hogy az Elnökségbe beválasztott tagok számát az EEK tagegyházai számának megnövekedésére való tekintettel nyolcra emeli.

Az újonnan megválasztott Elnökség többi tagjai:

John Arnold dékán, anglikán, Egyesül Királyság (volt elnök),

Daniel metropolita, ortodox, Románia

Margarethe Isberg lelkész, lutheránus, Svédország,

Longin érsek, ortodox, Oroszország,

Plonni Robbers van Berkel asszony, református,

Hollandia,

Hana Skorepova lelkész, huszita,

Cseh Köztársaság.

A Központi Bizottság most tárgyalta meg az EEK munkaprogramját az elkövetkező időszakra.

(Fordította: Fűkő Dezső)

Fiatal egyháztörténészek találkozója

Fiatal egyháztörténészek – és leendő kutatók – egymással és egymás kutatási területeivel, témáival való megismerkedésben üttörő, kapcsolatteremtő alkalomnak szánták az 1997. december 2-ára, Miskolcra, a Herman Ottó Múzeumba meghirdetett egy napos konferenciájukat.

A Meghívó azzal a – követendő – „fogással” is csigázni akarta az érdeklődést, hogy a program mellett az elhangzó előadások rövid kivonatát is közölte előre. A délelőtti szekció bevezető előadását dr. Péter Katalin (MTA Tört. tud. Intézete) tartotta: A XVI-XVII. sz-i egyháztörténeti kutatások helyzetéről és kilátásairól, majd ezt követte Szabadi István: Az 1566. évi gyulafehérvári hitvita; Dienes Dénes: Az első püspökválasztás a Tiszáninneri Református Egyházkerületben; Kulcsár Árpád: Főúri térítés a XVII. sz. középső harmadában; és Balogh Judit: A magyar puritanizmus a XVII. sz.-ban című előadása. Ebédszünet után a délutáni szekció bevezető előadását dr. Gergely Jenő (ELTE BTK Új- és Legújabbkori Magyar tört. tanszék) tartotta: Az egyháztörténeti kutatások helyzete és kilátásai a XIX-XX. sz-i Magyarországgal kapcsolatba címmel. A délutáni előadások a következők voltak: Fazekas Csaba: A politikai katolicizmus kezdetei a

reformkori Magyarországon 1844–1848; Sarnyai Csaba Máté: Elképzelések a katolikus egyházi javak szekularizációjáról 1848–49-ben; Szathmári Judit: A magyarországi protestáns egyházak az önkényuraloméveiben. Az egyházi autonómia megtartásért vívott harc 1850.1860: Hegedűs András: A püspöki székek betöltésének politikai szempontjai a dualizmus korában 1867–1919; Lakatos Andor: Egyház és állam kapcsolatának múlt századi változásai egy főpapi életút tükrében; K. Farkas Claudia: Ravasz László református püspök és az 1938-as, 1939-s és 1941-es magyarországi zsidótörvények; Mózesy Gergely: Egyetemi lelkészek a XX. századi Magyarországon.

Jó lenne, ha az itt elhangzott előadások írásban is elérhetőek lennének, akár könyv alakjában, vagy a Theologiai Szemle, vagy más egyházi folyóiratban. A kezdet jónak látszik, érdemes volna folytatni.

CONTENTS OF NO 1998/2

LORD, SPEAK TO US!

Sándor Gabnai: „I Have Always Been My Own Refuge”

LORD, TEACH US!

Thomas F. Torrance: Immortality and Light

Barna Horváth: The Service of Presbyters in the Reformed Church and Society in Hungary

Erzsébet Nagy: A Celestial Man – an Angel on Earth (The Legend of St. Sergius of Radonez)

Péter Toókos: Ernest Renan, a Polyhistor of the 19th Century

Georg Plasger: On Prayer (Thoughts about the Practice of Praying)

REMEMBER!

Richárd Hörsik: Philip Melancton

Ambrus Molnár: In Memoriam D. Dr. Endre Illyés, Professor of Theology

Károly Fekete, Jr.: D. Dr. Endre Illyés, the Practical Theologian

Zoltán Újvári: The Plan of Endre Illyés for the Establishment of an Institute for People's Biography

OUTLOOK

National Protestant Days

Zoltán Bóna: Protesantism – Humanism (Opening Adress)

András Reuss: The Role of Protestantism in the Development of a Humanistic Learning and Instruction from Social-Political Point of View

József Barcza: The Role of Protestantism...from Practical Point of View

Tibor Almási: The Role of Protestantism...from Ecclesiastical and Spiritual Point of View

Richárd Hörsik: The Role of Protestantism...from the Point of View of Debrecen

István Ágoston: The Reformation of Northern Hungary in the First Half of the 16th Century

Meeting of the Ecumenical Council of Churches in Hungary

Béla Harmati: Report of the President

Zoltán Bóna: An Account Given by the General Secretary

WORLD CHRISTENDOM

András Gergely: European Churches – European Union

REVIEW

Géza Boross: Manfred Jossutis: Introduction into Life

NEWS

The New Presidium of CEC

Meeting of Young Church Historians

INHALT DER NUMMER 1998/2

REDE UNS AN, HERR!

Sándor Gabnai: „Ich bin meine Zuflucht für und für”

LEHRE UNS, HERR!

Thomas f. Torrance: Unsterblichkeit und Licht

Barna Horváth: Der Dienst der Presbyter in der Reformierten Kirche und der Gesellschaft in Ungarn

Erzsébet Nagy: Ein Mann des Himmels – ein Engel auf der Erde (Die Legende vom Heiligen Sergei von Radonez)

Péter Toókos: Ernest Renan, ein Polyhistor des 19ten Jahrhunderts

ERINNERT EUCH!

Richárd Hörsik: Philip Melancton

Ambrus Molnár: D. Dr. Endre Illyés, Professor der Theologie, zum Gedächtnis

Károly Fekete Jun.: D. Dr. Endre Illyés, der praktische Theologe

Zoltán Újvári: Der Plan von Endre Illyés für die Gründung eines Instituts für die Volksbiographie

AUSSCHAU

Nationale Protestantische Tage.

Zoltán Bóna: Protestantismus – Humanismus (Eröffnungsansprache)

András Reuss: Die Rolle des Protestantismus in der Entwicklung einer humanistischen Wissenschaft und eines humanistischen Unterrichtes aus gesellschaftlich-politischem Gesichtspunkt

József Barcza: Die Rolle des Protestantismus...aus praktischem Gesichtspunkt

Tibor Almási: Die Rolle des Protestantismus...aus kirchlichem und geistlichem Gesichtspunkt

Richárd Hörsik: Die Rolle des Protestantismus...aus dem Gesichtspunkt von Debrecen

István Ágoston: Die Reformation Nordungarns in der ersten Hälfte des 16ten Jahrhunderts

Tagung des Ökumenischen Rates der Kirchen in Ungarn

Béla Harmati: Bericht des Präsidenten

Zoltán Bóna: Referat des Generalsekretärs

WELTCHRISTENTUM

András Gergely: Europäische Kirchen – Europäische Union

RUNDSCHAU

Géza Boross: Manfred Jossutis: Einleitung ins Leben

NACHRICHTEN

Das neue Präsidium der KEK

Treffen von jungen Kirchengeschichtlern

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÁLVIN KIADÓJA AJÁNLATA

„A teljes Írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, feddésre, a megjobbításra,
az igazságban való nevelésre...” (2Tim 3,16)

A Biblia történetei videokazettán:

- I. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyéél!” 1-6.....2 300,-
II. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyéél!” 7-12.....2 300,-
III. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyéél!” 13-21 ..3 600,-

*Bibliák, bibliai segédkönyvek, tanulmányok,
prédikációs kötetek:*

- Biblia – magyarázó jegyzetekkel.**2 500,-
CD ROM Biblia – az újfordítású Biblia4 800,-
Szinopszis – Máté, Márk, Lukács, János evan-
géliumának párhuzamos szövege.....1 560,-
Keresztyén Bibliai Lexikon I. A-J
Szerk.: dr. Bartha Tibor.....1 700,-
Keresztyén Bibliai Lexikon II. K-Zs
Szerk.: dr. Bartha Tibor2 300,-

Jubileumi Kommentár – átdolgozott kiadás

- A Szentírás magyarázata I. kötet:1 160,-
A Szentírás magyarázata II. kötet:1 160,-
A Szentírás magyarázata III. kötet:1 160,-
Dr. Szabó Andor: „Lábam előtt mécses a Te igéd”
Naponkénti segítség a Biblia olvasásához. – III.
kötet: Máté, Márk, Lukács és János evangéliu-
ma, Apostolok Cselekedetei790,-
Magyar református önismereti olvasókönyv
– Válogatás a XX. sz. első felének teológiai
irodalmából.....900,-
Csiha Kálmán: Ábrahám öröksége195,-
Ravasz László: Krisztussal a viharban – Igehirde-
tések 1956-57-ből.....350,-
Papp Vilmos: Az egyetemes papság250,-
Szénási Sándor: Ünnepeink – A református
egyházi év.....220,-
C. Westermann – G. Gloege: A Biblia titkai
– Bevezetés a Bibliába.....980,-
Gánóczi Sándor: Stefan Scheld: Kálvin
hermeneutikája – Szellemtörténeti feltételek és
alapvonalak.....850,-
Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere I-II.
kötet: Az 1559-es ún. Nagy Institutio, az 1909-
ben megjelent kiadás változatlan utányomása ..1 960,-
Dr. Hézszer Gábor: Miért? – Rendszerszemlélet és
lelkigondozói gyakorlat. Pásztorálpszichológiai
tanulmányok550,-
Dr. Fodorné, dr. Nagy Sarolta: A katechézis
kommunikációs problémái. Teológiai doktori
értekezés590,-

Verseik, gyermekirodalom, a család olvasmányai:

- Új aranyhárfa. Verseik gyülekezeti és keresztyén
családi alkalmakra790,-
Northcott: Bibliai lexikon gyerekeknek.....300,-
Gaál Éva: Jézussal egy hajóban – Rajzos gyerek-
könyv350,-
György Antal: Sötét helyen világító szövétnék –
Kis utikalazuz a Biblia világához380,-
Péterfia Karola: Egyéves háború. Az élet megújul
(Családregegy).....380,-

- Ulrich Fick: Bárhol megtörténhet... Útleírások,
történetek..... 380,-
Sándor Endre: Jézus hív! – Akiknek nehéz az
élet terhe..... 70,-

Kaphatók:

Budapest, XIV. ker. Abonyi u. 21. sz. (T: 343-7878;
343-7879; 343-7870), valamint a
Budapest, XI. Bocskai u. 35. sz. alatti könyvesboltban
(T: 186-8267) és a
Protestáns Könyvesboltban, Budapest, IX. Ráday u. 1.
(T: 217-7789; hétfőn szünnap); továbbá a
Debreceni Református Könyvesboltban,
Debrecen, Piac u. 4-6. (T: 418-886); a
Kecskeméti Református Könyvesboltban,
Kecskemét, Szabadság tér 6., és a
Református Könyvesboltban, Szeged, Kárász u. 15.

Megrendelhető:

minden lelkészi hivatalban és a Kálvin Kiadónál: 1113
Budapest, Bocskai u. 35. 1519 Pf. 416. Tel.: 186-8267.
*Utánvételes küldésre megrendelést csak a Kálvin Kiadó
fogad és teljesít!*

*Örökkévaló felelősséggel,
1000 éves elkötelezettséggel
és az Ön bizalmával
a jövőt szolgáljuk.*

**ÖKUMENÉ
NYUGDÍJPÉNZTÁR**

A Magyar Koronázási Palást részlete
1031

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

A Lélek gyümölcse

Az új protestáns bibliafordítás eredményei
és feladatai

Jézus és a katonaság

Az amerikai rabszolgaság...

A rosszkedvű egyház

A házastárs és a gyermek szentsége a
„vegyes” házasságban

Protestáns uniós törekvések

Petőfi, a szabadságharc költője

Ökumenikus Tanulmányi Nap előadásai

Könyvszemle

ÚJ FOLYAM (XLI)

1998
3

THEOLOGIAI SZEMLÉ

1998. május-június

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 394-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 186-8267, 186-8277

Index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna
tagjai: dr. Berki Feriz
dr. Cserhádi Sándor
ifj. dr. Fekete Károly
Lukács Tamás
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szedés, tördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140-9388

Terjeszti a Kálvin János Kiadó.
Előfizethető a kiadóhivatalban,
vagy postautalványon, vagy átuta-
lással a Kálvin János Kiadó – Bu-
dapest OTP 11714006-22098038
csekk számlájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:
Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Protestáns Könyvesbolt:
Budapest, IX., Ráday u. 1.

Református Könyvesbolt:
Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1740,-Ft

Egyes szám ára: 290,-Ft

Előfizetés külföldre:

30 DM vagy 18 USD

Egyes szám ára:

5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

PAPP DÁNIEL: A Lélek gyümölcse 133

TANÍTS MINKET, URUNK!

KARASSZON DEZSŐ: Az új protestáns bibliafordítás eredményei
és feladatai 134

KISS ENDRE JÓZSEF: A lelkesztővábtképzés múltjáról és
jelenéről 138

KELEMEN IMRE: Jézus és a katonaság 143

MEDGYESSY LÁSZLÓ: Az amerikai rabszolgaság 145

NOVÁK ISTVÁN: A rosszkedvű egyház 151

GALSI ÁRPÁD: A házastárs és a gyermek szentsége a „vegyes”
(keresztyén-pogány) házasságban 155

EMLÉKEZZETEK MEG...

KOCSIS ATTILA: Protestáns uniós törekvések 158

SZÉCSI ANDRÁS: Petőfi, a szabadságharc költője 159

KITEKINTÉS

ÖKUMENIKUS TANULMÁNYI NAP 1998. február 18.

BÓNA ZOLTÁN: Ökumenikus Tanulmányi Nap évfordulók
kapcsán 164

HARMATI BÉLA: Az ökumené Magyarországon – ötvenöt év
történetének tanulságai 164

LADOCSE GÁSPÁR: Az ökumené Magyarországon
– római katolikus szempontok 167

BERKI FERIZ: Az ökumené Magyarországon
– ortodox szempontok 168

HECKER FRIGYES: Az ökumené Magyarországon
– kisegyházi szempontok 169

HAFENSCHER KÁROLY: Az Egyházak Világtanácsa ma
– különös tekintettel a Harare-i nagygyűlésre 170

BEST, THOMAS F.: Az Egyházak Világtanácsa: a nyolcadik
nagygyűlésen át a jövőbe 174

KARASSZON ISTVÁN: A jubileumi év az Őszövetségben 176

ALMÁSI TIBOR: A társadalmi igazságosság kérdése az
Újszövetségben 179

BOD PÉTER ÁKOS: Hozzászólás a kölcsönadás, kölcsönvétel és
az elengedés kérdéséhez 181

SZABÓNÉ, MÁTRAI MARIANNA: Beszámoló az EVT Központi
Bizottságának 1997. szeptember 10-től 20-ig Genfben
megtartott üléséről 183

SZEMLÉ

BOLYKI JÁNOS – Csanády András: Kinyilatkoztatás: két
megközelítés – Hermeneutikai Füzetek 13. – (*Karasszon Dezső*) .. 186

ÖTVÖS LÁSZLÓ: A Nagykunsági Református Egyházmegeye
története (*Csohány János*) 192

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1998. VI. 18.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kézírataikat egy példányban, író-
gép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átalítható; oldalanként 30 sor,
soronként 60 leütés) a Bimbó úti címre küldjék. Az írás közlése nem jelenti
azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kézira-
tok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok meg-
örzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

A Lélek gyümölcse

Gal 5,22

Cseresznye, meggy, málna, eper, alma, körte, dió, szeder, áfonya, kökény, banán, narancs, ananász, datolya, füge, szőlő, szeretet, öröm, békesség... Amikor a gyümölcsöket sorra vesszük, akkor bizonyos vágy ébred bennünk arra, hogy azt, amelyiket a legjobban szeretjük, a szánkba vegyük és élvezzük annak minden mástól különböző és minden mást felülmúló zamatát. És a Lélek gyümölcse?

A gyümölcsöket szoktuk osztályozni, csoportosítani is. Vannak évszakonkénti, szezonális gyümölcsök; vannak kerti, erdei, déligyümölcsök; csonthéjas, bogys; fán, bokron, földön termő; vagy olyanok, amiket nem szeretünk, másfajtakért pedig rajongunk. És a Lélek gyümölcse?

Mert az emberi táplálkozáshoz is elengedhetetlenül szükséges a gyümölcsökben levő vitaminok felvétele, hogy a szervezetünk megfelelően működjön. Nem csoda, hogy a kórházakban általában ilyen táplálékot szoktunk vinni betegünknek, meg hogy a kismamák többsége nem abált szalonnára kívánós. Hiszen kell a gyümölcs. És a Lélek gyümölcse?!

Amikor Pál apostol említi a Lélek gyümölcsét, akkor ezt valami miatt kell tennie. A test cselekedetei nyilvánvalóak, mindenki szeme előtt zajlanak és már szinte annyira megszoktuk, hogy észre se vesszük, ha mi is azokat cselekedjük. Ebben a felsorolásban nem ér véget a test gonoszságának gyümölcseit leíró szinte kimeríthetetlen sor (1Kor 6,9–10; Ef 5,5; Jel 22,14–15). Pedig ennek nem kellene így lennie, mert már nem test szerint élünk, nem kell tehát azt cselekednünk, ami a testhez tartozik. Ráadásul ezek a Pál által felsorolt dolgok olyanok, mint a rossz gyümölcs: nem kívánatosak. Bár a test csak ezeket tudja produkálni, teremni, gyümölcsozni, miközben az emberek talán undorral vagy megrökönyödéssel mennek el mellettünk, mert nem kell nekik a „gyümölcsünk”...

Pedig azért vannak nekünk erényeink is! Platón szerint ezek a bölcsesség, a bátorság, a mérséklet és az igazságosság. Arisztotelész még csoportosította is az erényeket: 1. *gyakorlatiak*, mint bátorság, mérséklet, bölcsesség és 2. *elméletiek*, mint belátás, tudomány, művészet. Pál apostol azt akarja kifejezni, hogy az erényeknek nem a belső ember természetes harmóniájából vagy az igazán tiszta erkölcsösségből, esetleg a világot jól ismerő tájékozottságból fakadó önzetlen segítőkészségből kell származnia, hanem tőlünk, emberektől függetlenül származik. Istentől. Az Ő Szentlelkétől. Mit lehet az ilyen gyümölcs terméséért tenni?

Először is tisztában kell lennünk a fentebb vázolt ténnyel: az ember önmaga erejéből csak rosszra ké-

pes. Mint a növények teremtésekor a harmadik napon Isten a gyümölcsfákat úgy teremtette, hogy a maguk fajtája szerint hozzanak gyümölcsöt és bennük legyen a magvuk (1Móz 1,11). De nemcsak ez a tény változhatatlan, hanem az is, hogy Isten újat akar teremteni. Át akar plántálni az Ő kertjébe (Ézs 61,3), bele akar oltani az Ő általa teremtett nemes fába (Róm 11,24a) és látni akarja munkájának gyümölcsét (Mt 21,19). Ennek érdekében pedig mindent megtesz: megkapálja és megtrágyázza körülöttünk a földet (Lk 13,8–9), adja az Ő életadó nedvét (Jn 15,5) és adja a növekedést (1Kor 3,6–7). Mert látni akarja rajtunk az Ő gyümölcsét, az Ő kiválasztó, elültető, beoltó és gondoskodó tevékenységének eredményét.

Szeretetet. Azt, amely mindent elfedez, eltűr, remél, hisz, nem irigykedik, nem kérkedik és soha el nem fogy, amelyben mindenkit elhordozva lehet megélni az összes többi erényt, mert a szeretet a tökéletesség kötele (Kol 3,14). A Lélek gyümölcse nem lehet úgy csoportosítani, mint a testieket, mindegyik együtt van, de a szeretetnek mind alá van rendelve. Mint ahogyan vannak kedvenc gyümölcseink és ha valaki gyümölcsöt említ, akkor mi azokra a kedvenceinkre gondolunk. Milyen rossz lenne, ha ezentúl éppen a kedvenc gyümölcsünk fái vagy bokrai nem teremnének többé! Péter apostol szerint az Istenbe vetett hitünk mellé sok mindent kell tennünk, de a hit mellett a szeretetnek kell azokat összefognia.

Örömet. Valaki egyszer azt mondta, hogy „az öröm az a zászló, amely akkor lobog fenn a palota tetején, ha benntartózkodik a király”. Szimbólum, az uralkodó jelenlétét jelzi. Milyen furcsák is lennének mi, keresztyének, ha olyan savanyú arcot vágnánk, mintha citromba haraptunk volna...

Békességet. Amikor Pál leveleit írta, mindegyik elejére köszöntésképpen kívánta az olvasóknak. Ahogyan az Úr Jézus Krisztus a félénk tanítványoknak. Mert az ember életében ez a legfontosabb, hogy ha háború dúl is kívül, de a szívében, a családomban, a gyülekezetemben békesség legyen.

Béketűrést, szívességet, jóságot, hűséget, szelídséget, mértékletességet. Azt hiszem, itt nem szabad megállnunk, mert ez a sor is kimeríthetetlen (1Kor 6,7; Kol 3,12, 1Tim 4,12; 1Pt 3,8). A Lélek gyümölcse nem egy kilencszetű narancs vagy egy kilencszemű szőlőfürt. Ne fukarkodjunk hát teremni Istenünknek, Akié életünk fája és annak gyümölcse!

Papp Dániel
baptista teológiai hallgató

TANÍTS MINKET, URUNK!

Az új protestáns bibliafordítás eredményei és feladatai*

Az új protestáns bibliafordítás először ún. próbaüzetekben jelent meg. Ezek a próbaüzetek valóban próbaüzetek voltak, hiszen többféle fordítási módszert is kipróbáltak, a szó szerinti fordítástól kezdve az értelem szerinti, vagy éppen költői fordításig. Abban a reményben történt ez, hogy el fog jönni a csúcsrevízió ideje, amikor majd egységes szempontok szerint kell elvégezni az egész Biblia fordítását. A próbaüzetek fordítói éppen ezért sok kérdést nyitva hagytak. A nehezebb szövegek fordítását nem döntötték el végleg; a végleges döntést a csúcsrevíziótól várták. A próbaüzetek az ószövetségi szakbizottság 1948 februárjában kezdett el dolgozni; az újszövetségi szakbizottság már 1947 szeptemberében megkezdte a munkát. Erről az első próbaüzetben, Mózes I. könyve fordításának az előszavában d. dr. Pákozdy László Márton debreceni professzor számolt be 1951-ben. Itt azt olvashatjuk, hogy Károli Gáspár fordításának 1908-ban megjelent revíziója sokat változtatott Károli Gáspár szövegén. Dr. Karner Károly evangélikus professzor már 1940-ben megállapította, hogy az 1908-as revízió nem szüntette meg a szöveg régies formáját, sőt még ott is a szó régies formáját választotta, ahol változtatott Károli Gáspár szövegén. Ez a revízió csak régieskedik, de igazi patináját már elvesztette. Olykor még ugyanabban a mondatban is ugyanannak a szónak két-féle formája fordul elő (sárt-sarat; „sarat tón” a régi szövegben levő „sárt kent” helyett stb.). Az általános bibliaolvasó ezen a nyelven csak a szokatlan valákat és félmúltakat érzi, a kifinomult olvasót pedig bántja a mesterkélt régieskedés elegyítése olyan alakokkal és olyan szókinccsel, amely a régies keretbe egyáltalán nem illik bele. Valóban, a revideált szöveg megérett arra, hogy leváltsák. (Eddig a dr. Karner Károlytól vett idézetek.) Pákozdy László hozzáteszi: Még ha az 1908-as revízió tökéletes lett volna is a maga korában, akkor is esedékes lenne ma már egy új revízióra vagy új fordításra törekvés.

A Brit és Külföldi Biblia-Társulat már a harmincas évek elején megbízást adott két kiváló tudósnak, a református Czeglédy Sándor ceglédi lelkipásztnak, volt teológiai professzornak (a mi kedves dr. Czeglédy Sándor professzorunk édesapjának) és dr. Raffay Sándor evangélikus püspöknek, volt teológiai professzornak a Károli-féle fordítás revíziójára. Mindketten úgy döntöttek, hogy nem revíziót készítenek, hanem új fordítást. Ez a közös fordítás 1938-ban meg is jelent: Czeglédy Sándor az Ószövetséget fordította, Raffay Sándor az Újszövetséget. Mindketten igen jó munkát végeztek. Sajnos ez a fordítás kis példányszámban jelent meg, ma már nagyon nehéz hozzájutni. A fordítóbizottság azonban szemmel tartotta ezt is, valamint a Károli-féle fordítás régebbi szövegét is. A próbaüzetek kiadása 1951–1965-

ig tartott. A szöveghez gazdag jegyzetanyagot írtak rengeteg utaló hellyel és magyarázattal.

Közben 1964. januárjában megkezdődött a csúcsrevízió. Addigra már meghalt a régi bizottság elnöke, d. dr. Kállay Kálmán debreceni professzor, valamint a bizottság idősebb tagjai. Csak dr. Pálffy Miklós evangélikus professzor, a bizottság új elnöke és dr. Tóth Kálmán református professzor maradt meg a régi bizottságból. Dr. Pákozdy László Márton akkorra már több szívinfarktust kapott, és a maga helyére engem javasolt. Nem voltam már gyakorlatlan a munkában, hiszen 1959 óta, Kállay Kálmán professzor halála óta kültagként a próbaüzetek kritikáján dolgoztam. Dolgozataim a Bizottság asztalára kerültek. 1964 januárjától minden hónapban egy hetet a bizottságban töltöttem. Két bizottsági gyűlés között otthon készültem a soron következő fejezetek fordítására. Olykor szinte már kész fordítást vittem, és meg kellett látnom, hogy a bizottsági munka többet ér, mint a magányosan végzett munka. A szöveget mindig közösen fordítottuk. Csak akkor mentünk tovább, ha consensusra jutottunk. Az is előfordult, hogy nem voltunk elégedettek a megtalált megoldással, de nem tudtunk jobbat. Nagy örömmel mondhatom, hogy a Bizottság tagjai nemcsak a Bibliát szerették, hanem egymást is. Nem fordult elő olyan, hogy valaki a téves véleményhez is ragaszkodott csak azért, mert ő mondta. Mindenki megköszönte a kritikát, a jobb megoldást. A hivatalos szöveget az ún. jegyző vezette. Ő készítette el a nyomdakész példányt úgy, hogy a közösen készített szöveget hazavitte, átnézte és ahol kellett, javította. Előfordult ui., hogy egy-egy kifejezés helyes fordítását nem találtuk meg azonnal; a később megtalált jobb megoldást visszamenőleg is be kellett vezetni a szövegbe. De az ilyen javításokat a következő bizottsági gyűlésen együtt megtárgyaltuk, éppen úgy, mint annak a 30 lelkipásztornak a megjegyzéseit, akik külső munkatársaink voltak. Észrevételeiket dr. Muntag Andor akkori monori evangélikus lelkész, később teológiai professzor rendezte és nevek nélkül, számozott cédulákon terjesztette a bizottság elé. Nem tudtuk, hogy melyik megjegyzés kitől származik; de minden javaslatot megtárgyaltunk.

A fordítás alapelvei között a legfontosabb az eredeti szöveghez való hűség volt. Azonban ez a hűség nem úgy valósul meg, hogy ún. tükör-fordítást készítsünk, szót szóval fordítsunk. Ilyen fordítás is van, pl. Martin Buberé, amely a művelt olvasók körében máig is nagy népszerűségnek örvend. Buber kiemelkedően nagy hebraista, német nyelvtudós, filozófus és teológus volt. Fordítása szinte lefényképezi a héber szöveget. Aki a fordítás német szövegét olvassa, ráismer a héber gondolkozásmódra, a héber szavakra és a héber mondatszerkesztésre. Ez azonban nem lehetséges a német nyelv súlyos károsodása nélkül. Buber fordítása állandóan ott volt a bizottság asztalán; de a magyar fordításnak nem az volt a célja, hogy aprólékosan megőrizze a héber szöveg grammati-

* Elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság debreceni csoportjának 1997. nov. 5-én tartott ülésén.

kai jellegzetességeit, hanem az, hogy a magyar igeolvasók és igehallgatók ugyanazt értsék, amit a Szentírás azon a helyen mondani akart. Az első feladat az volt, hogy a legjobb tudományos eszközökkel kikutassuk, mit akart mondani a történetíró, a próféta vagy a költő. Másodsor arra kell törekedni, hogy a bibliai mondanivalót hogyan kell a lehető leghűségesebben mai irodalmi nyelven, szószékről is elmondhatóan megfogalmazni.

Hadd álljon itt néhány példa, amelyek az elmondott alapelvek helyességét bizonyítják. 1Móz 17,1-ben Isten szó szerint ezt mondja Ábrahámnak: Járj az én orcám előtt. Károli hűségesen lefordítja: járy én előttem szüntelen. Rev. Károli: Járj énelőttem. Új fordítás (ezen túl ÚF): Élj nekem tetsző életet. Miért volt szükség erre a változtatásra? Azért, mert a szó szerinti fordítás magyarul nem fejezi ki azt, amit a héber szöveg akar mondani. Ábrahám járjon Isten előtt? Ezt hallva még arra is gondolhatja valaki, hogy Isten követi Ábrahámot, Ő jár Ábrahám után; Ábrahám az első, Isten a második. Bizonyos, hogy a szöveg nem ezt akarta mondani. A „járni” ige tudvalevőleg magasabb értelemben azt jelenti, hogy valaki milyen úton jár, hogyan viselkedik, milyen életmódot folytat. Ábrahám tehát azt a parancsot kapja, hogy olyan életmódot folytasson, mint aki tudja, hogy állandóan Isten színe előtt, Isten szeme előtt van. Neki kerülnie kell mindazt, amivel megharagítaná az Urat. Így lett a fordítás „élj nekem tetsző életet”. Megvallhatjuk: bizony, ez kínban született fordítás. Nem is hasonlít az eredeti szöveg szavaira. Igen hálásak lennénk, ha valaki jobbat találna.

Másik példa a Pákozdy László által is említett infinitívusos szerkezet. Ő ezt teljes nevén említi: infinitívus absolutus cum verbo finito eiusdem radicis. Tehát ugyanannak az ige-tőnek az infinitívusa és ragozott alakja áll egymás mellett. Ilyen az Úrnak az első emberhez intézett szava 1Móz 2,17-ben. Károli: Mert valamely napon abban ejendél, halálnac haláláual halsz. Rev. Károli: Mert amely napon ejendel arról, bizony meghalsz. ÚF: mert ha eszel róla, meg kell halnod. A héberben itt „meghalni meghalsz” áll. Az infinitívusos szerkezet a nyomatékos jelentést fejezi ki. Erre magyarul a főnévi igenév nem alkalmas. Bizony itt minden esetben újra meg újra meg kell találni a megfelelő megoldást. A régebbi fordítók az infinitívusos szerkezeteket gyakran participiumos szerkezettel fordították. Ézs 6,9 szövege szó szerinti fordításban így hangzik: Halljatok hallani, és ne értsetek, és lássatok látni, és ne ismerjete. Károli: Haluán halljátoc, és ne értsetec, látuán lássatoc és ne tudjátoc. Rev. Károli: Hallván halljatok és ne értsetek, látván lássatok és ne ismerjete. ÚF: Hallván halljatok, de ne értsetek, látván lássatok, de ne ismerjete. Itt tehát megmaradt a participiumos szerkezet. A jelentés világos: bár ez a nép sokszor hallotta Isten beszédét, és ismételtén látta Isten hatalmas tetteit, éppen azt nem értette meg, amit Isten mondani akart. A háromféle fordításban alig van különbség. Mégis figyelnünk kell a kötőszók fordítására. Ezt az ÚF két esetben is „de”-nek fordítja. a második mondat elején pedig el is hagyja, és csak vesszővel helyettesíti. Tudnunk kell itt, hogy a héber nyelv nagyon szegény kötőszókban, és legtöbbször csak az „és” kötőszót használja. Ez lehet copulatív értelmű „és”, ellentétes értelmű „de, pedig”, időhatározói értelmű „amikor”, sőt el is lehet hagyni, mert

olykor a magyarban zavarólag hatna. Így kell eljárni, ha a héber nagyobb elbeszéléseket is „és”-sel kezd, vagy ha felsorolásokban minden szó előtt használja, pl. tied az ország, és a hatalom és a dicsőség. A magyarban ilyenkor csak az utolsó szó előtt kell „és”-nek állnia: Tied az ország, a hatalom és a dicsőség. Sőt olyan eset is van, amikor az „és” használata dogmatikai tévedéshez, téves értelmezéshez vezet, pl. 2Kor 1,3 Károli: Áldott az Isten és a mi Wrunc Jesus Christusnac Attya. Rev. Károli: ugyanígy. ÚF: Áldott az Isten, a mi Urunk Jézus Krisztus Atyja. Az újszövetségi fordítóbizottság kihagyta a görög szövegben benne levő „és” kötőszót, helyette csak vesszőt tett. Az „és” ui. azt a látszatot keltené, mintha Isten és Jézus Krisztus Atyja két különálló személy lenne. A görög szövegben levő „és” csak hebraizmus, ún. explicatív „és”, amely megmagyarázza, kifejti, hogy kiről is van szó: Istenről, Aki Jézus Krisztus Atyja.

Folytassuk a példákat a 23. zsoltár elejével. Itt a fordításon meglátszik Károli Gáspár fordítói génusza. A héber szöveg szó szerinti fordítása így hangzik: Az ÚR a pásztorom, nem szűkölködöm. A két mondat között nincs kötőszó; ez ún. asyndeton. L. Köhler zürichi professzor, aki 40 évi munka után adta ki nagy héber-német-angol szótárát, erről a versről külön tanulmányt írt. Megállapította, hogy az első mondat ún. nominális mondat; nincs benne igei állítmány. Csak névszói állítmánya van: Az ÚR a pásztorom. Ez két szó héberül. Igen ám, de melyik a kettő közül a mondat alanya, és melyik a mondat állítmánya? Azt akarja-e állítani a zsoltáríró, hogy az ÚR a pásztor, és nem más istenek? Ha így lenn, akkor a továbbiakban polémiát olvasnánk az idegen istenek ellen. Máshol ilyen is van a Bibliában, olykor jócskán gúnyos formában: Zsolt 115,4–8; 135,15–18; Ézs 2,20; 44,9–20; 46,1–2. stb. De a 23. zsoltárban nincs bálványok elleni polémia vagy gúny. Eszerint nem az „ÚR” szó az állítmány, hanem a „pásztorom” szó. Valóban, ha a zsoltárt végigolvassuk, ott az ÚR oltalmazó és gondviselő szeretetéről tesz bizonyosságot a zsoltáríró. De L. Köhler itt nem áll meg, hanem tovább kérdez. Hányadik helyen áll az alany, és hányadik helyen az állítmány? Ebben a mondatban az első helyen áll az alany (az ÚR), és második helyen áll az állítmány (pásztorom). Így azonban ez nem főmondati szórend. *A nominális főmondatban az állítmány áll az első helyen, és az alany áll második helyen.* Ha nem főmondat ez, akkor mellékmondat. De milyen mellékmondat? Talán időhatározói? Amikor, ameddig az ÚR a pásztorom, nem szűkölködöm? Nem valószínű, hiszen ennek az embernek mindig az ÚR a pásztor. Talán feltételes mellékmondat van dolgunk? Ha az ÚR a pásztorom, nem szűkölködöm. Így sem jó, mert a zsoltáríró nem feltételezi, hanem nagyon is határozottan állítja, hogy az ÚR a pásztor. Így aztán L. Köhler az okhatározói mellékmondat mellett dönt: Mert az Úr a pásztorom, vagy: mivel az Úr a pásztorom, nem szűkölködöm. Azonban a magyar költői stílus szépségét nagy mértékben rontaná az, ha a költeményt „mivel”-lel kezdenénk. Így Károli Gáspár – felismerve a két mondat között levő oksági kapcsolatot – a magyar stílushoz alkalmazkodva két főmondatot fogalmazott, és a második elé magyarító kötőszót tett: Az ÚR az én pásztorom, azért semmiben meg nem fogyatkozom. Szívből remélem, hogy a mai bibliaolvasók az „azért” szó értelemserű betoldását nem tartják hamisításnak.

Már a 23. zsoltár első versének az elemzésénél is látjuk, hogy a fordításnál a kontextust is figyelembe kell venni. A fordítást és az értelmezését is a kontextus dönti el Káin történetében. Nagyon helyes Károli fordítása: Nagyobb az én büntetésem, hogy nem elhordozhatnám. Hasonló a Rev. Károli és az ÚF is; mindkettő büntetésről beszél. De nem ez a héber szó első és gyakoribb jelentése, hanem: bűn. Egy ma is élő kiváló professzor, Klaus Koch híres tanulmányt írt az ún. sorsformáló tett-szféráról, a tett és a következmény kapcsolatáról (Schicksalwirkende Tatsphaere, Tun-Ergehen-Zusammenhang). Sok bibliai példa segítségével meggyőzően kifejti, hogy a bűn elkövetésével olyan területre kerül az ember, amelyen elkerülhetetlenek a bűn következményei. Nyelvi szempontból tehát semmi kifogásunk nem lehet az ellen, ha valaki a „büntetés” szó helyett „bünt” fordít. Ebben az esetben Káin szavai így hangzanának: Nagyobb az én bűnöm az elhordozásnál (az infinitívust -ás -és végű főnévvel fordítjuk). De a „bünt elhordozni” kifejezés bűnbocsánatot jelent! Magáról Jézus Krisztusról hirdette Keresztelő János, hogy Ő Isten Báránya, Aki elveszi (Károli és Rev. Károli), elhordozza (ÚF) a világ bűneit! (Jn 1,29). Jézus úgy hordozza el a világ bűneit, hogy azoknak a büntetését hordozza el, és bűnbocsánatot szerez. Kérdés, hogy Káin valóban azt akarta-e mondani, hogy az ő bűne nagyobb, semhogy meg lehetne bocsátani? Aligha. Hiszen így csak a bűnbánó bűnös beszél. Azonban a kontextusban, Káin következő szavaiban nyoma sincs a bűnbánatnak. Nem azt sajnálja ő, amit tett, hanem önmagát sajnálja, mert nem sikerült Ábel vérével termékenyebbé tennie a földet. Nem a saját bűnét tartja nagyknak, hanem a büntetést. Nem a bűnbánó bűnös beszél itt, hanem a konok bűnös vitatkozik az igazságosan büntető Istennel. Károli Gáspár fordítása jó!

A kontextus és a héber syntaxis pontos ismerete segít a fordításban. De figyelni kell arra a nyelvre is, amelyre fordítunk. Ismerni kell a magyar nyelv belső természetét, és ahhoz igazodni kell. A zavaró hebraizmusokat – és Károlinál még a latinizmusokat is – ki kell küszöbölni. Károlinak még nagyon nehéz dolga volt, hiszen akkor még nem alakult ki a magyar irodalmi nyelv. Ő új szavakat is képezett. Ezeknek nagy része meg is maradt az élő magyar nyelvben. De a nyelv változik, egyes kifejezései elavulnak vagy más jelentésárnyalatot kapnak. Károli még ökörbikának nevezte a bölömbikát Zof 2,14; a társadalomból kirekesztett és a pusztákban kóborló, barlangokban lakó emberekről így beszél: „Az emberec őket hurityác vala mint az lopót” Jób 30,5. Rev. Károli: úgy huritják őket, mint a tolvajt; ÚF: rájuk kiáltanak, mint a tolvajokra. Itt nem kétséges a szöveg értelme. De Károli Gáspár olyan szót használt, amely ebben a formában ma már ismeretlen. Hurit mai megfelelője: lehurrog. Olyan szót kell tehát választani, amely ezt mai nyelven fejezi ki.

A fordítás folyamán arra is figyelt a Bizottság, hogy ha egy-egy szó Istennel kapcsolatban fordul elő, akkor annak a jelentésárnyalatai közül az emelkedettebb, Istenhez méltó változatot használjuk. Ilyen pl. a nagyon gyakran előforduló „csinálni” ige. Amikor a Biblia a bálványokról szól, polémiát folytat ellenük és gúnyolja őket, akkor nagyon megfelelő az a fordítás, hogy a bálványok emberkéz csinálmányai. Ez magyarul is gúnyos értelmű szó. De pl. Zsolt 124,8-ban áldásformulában fordul elő a „csinál” ige.

Milyen durva és bántó dolog lenne ezt a verset így idézni az istentisztelet elején kezdőfóhászkként: A mi segítségünk az ÚR nevében van, aki az eget és a földet csinálta. Az ilyen fordítás botránkozást okozna a gyülekezetben. A mondanivaló méltóságát jobban fejezi ki ez a fogalmazás: aki az eget és a földet alkotta. Természetes, hogy az Úrral kapcsolatban nem csinálmányról beszélünk, hanem tetteiről, alkotásairól, keze munkájáról: Zsolt 8,7; 19,2; 28,5; Préd 3,11; 7,13; 8,17; 11,5.

Következzék három olyan példa a Zsoltárok könyvéből, amelyek a hagyományos fordításban zavarosak, szinte érthetetlenek voltak. Zsolt 56,5.11.k. a költemény refrénje, amely másodszer már bővített formában jelenik meg. Rev. Károli: Isten által dicsekedem az ő igéjével; az Istenben bízom, nem félek; ember mit árthatna nekem? Ugyanez a 11–12. versben: Dicsérem Istent az ő ígéretéért, dicsérem az Urat az ő ígéretéért. Istenben bízom, nem félek; ember mit árthatna nekem? Itt már a Rev. Károli visszatért Károli eredeti szövegéhez, amely jobb volt: Zsolt 56,4 Az Istent dicsérem az ő beszédeiért: az Istenben bízom, nem félec: mit árthatna nekem az ember? Majd a 10–11. versben: Az Istent dicsérem az ő beszédeiért. Az Wrat dicsérem az ő beszédeiért. Az Istenben bízom: semmit sem félec, mit árthatna nekem az ember? Károli ügyesen fordított, de nem vette észre, hogy a „beszéd” szó mögött egyes számú birtokrag áll, tehát *beszédeért*, nem pedig *beszédeiért*. Nem vette észre azt sem, hogy a „dicsérni” ige pusztá accusativussal szokott állni, itt pedig a -ba, -be, -ban, -ben, -val, -vel praepositioval áll. A későbbi revizorok ezt már észrevették, csak éppen nem az ide illő jelentést választották: Isten által dicsekedem az ő igéjével. A továbbiakban a revizorok nem voltak következetesek, mert a 11. versben már visszatértek Károli jobb fordításához. De még valamit nem vettek észre, és pedig az ún. interpunctios jeleket vagy accentusokat. A szövegmásolók, a masszoréták ui. apró elválasztó és összekötő jeleket tettek a szavak fölé és alá. Az elválasztó jelek neve domini, az összekötő jelek neve servi. Az 5. versben az Isten szó felett, a 11. versben az ÚR szó felett erős elválasztójel van, ún. *rebica*, amely megfelel a magyar kettőspontnak. Nem szabad itt a szavakat egyszerűen csak összekapcsolni: az Istent dicsérem. Az Isten szó után meg kell állni. Ez kiemelt helyen áll, ún. *casus pendens*. Majd a következő mondat végén a birtokrag mutat vissza rá. Ilyen pl. Zsolt 11,4; az ÚR – a mennyekben van trónja, ÚF helyesen: az ÚR, akinek trónja a mennyekben van. Tudná ezt a héber egyszerű birtokviszonyban is mondani: az ÚR trónja a mennyekben van. De így prózai lenne. Zsolt 56,5.11.k. ÚF: Istenben, akinek igéjét dicsérem, Istenben bízom, nem félek, ember mit árthat nekem? Majd a 11.k. vers: Istenben, akinek igéjét dicsérem, az Úrban, akinek igéjét dicsérem, Istenben bízom, nem félek, ember mit árthat nekem? Itt nem kellett semmiféle változtatást végezni. Nem volt szükség dinamikus aequivalentiara, hanem a szöveg pontos fordítása által állt helyre a szöveg helyes értelme és költői szépsége.

A második nehezen érthető igehely Zsolt 68,15–16. Károli: Isten hegye, köuér hegye soc halmoknac hegye, köuér hegy. Mit keuélykedteck halmos hegyec? ez hegyet keuánta Isten hogy lakoznéc azon, az WR lakozic azon mind öröcké. Rev. Károli: Isten hegye a Básán hegye; sok halmú hegy a Básán hegye; Mit kevénykedtek tí sok halmú

hegyek? Ezt a hegyet választotta Isten lakóhelyül; bizony ezen lakozik az ÚR mindörökké. Itt az a meggondolandó, hogy ha mindez a Bászán-hegyre vonatkozik, amely a Jordánon túl, a Genezáreti tótól északkeletre terül el, akkor nincs oka a Bászán-hegynék az irigykedésre; hiszen a szöveg ilyen értelmezése szerint ott lakozik az Isten. Ha azonban Jeruzsálemben lakozik az Isten, akkor bizony van okuk irigységre még a Sion-hegynél nagyobb hegyeknek is. Éppen ezért az ÚF a 16. versben Isten helyett isteneket fordít: istenek hegye a Bászán-hegy. Ez így teljesen szabályos. Az Isten (Elohim) szó forma szerint többes szám, amely egyaránt jelentheti az idegen isteneket és az egy igaz Istent, aki az eget és a földet teremtette (1Móz 1,1). Az ÚF így szól: Istenek hegye a Bászán-hegy, sokcsúcsú hegy a Bászán-hegy. Miért néztek irigyen, ti sokcsúcsú hegyek arra a hegyre, amelyet Isten lakóhelyül választott? Ott is lakik az ÚR örökre. Félreérthetetlen, hogy ebben a versben a többes számú Elohim (Isten) szó párhuzamban áll az ÚR szóval; a kettő azonos. Továbbá, amikor az Elohim szó mellett egyes számú jelző vagy állítmány áll, az egy igaz Istenre kell gondolni. Ha más istenekről van szó, a jelzők és az állítmányok is többes számban állnak. A fordítás helyességét bizonyítja az, hogy itt az Elohim szó mellett egyes számú állítmány áll. Tény, hogy a Bászán-hegyen ősidők óta idegen istenek tisztelete folyt. Van tehát ok arra, hogy ez a hegy irigykedjék Jeruzsálemre, az igaz Isten lakóhelyére.

A harmadik igehely Zsolt 14,12. Károli: Hogy az mi fiainc legyenec olyanoc, mint az neukedő palántoc az ő gyermekdéd korokban; és az mi leáninc, mint az Templom köueinec hasonlatosságára szépen megfaragott köuec. Rev. Károli: Hogy fiaink olyanok legyenek, mint a plánták, nagyokká növe ifjú korukban; leányaink, mint a templom mintájára kifaragott oszlopok. ÚF: Fiaink legyenek olyanok ifjúkorukban, mint a nagyra nőtt palánták, leányaink pedig mint a faragott oszlopok, amelyenek a palotákban vannak. A „templom” szó ui. palotát is jelent a héberben. A salomoni templomban nem voltak oszlopok, csak a templom előtt állt szabadon két oszlop. Ezek nem voltak faragott oszlopok és nem voltak tartóoszlopok. A gazdagok palotáiban azonban valóban voltak faragott kőből készült oszlopok.

A bibliafordítás sohasem befejezett. Mindig vannak feladatok. Ezek között két dolgot kívánok említeni. Először is a még gondosabb sémi és magyar lingvisztikai, irodalomtörténeti és régiség-tani munkát. Már a fenti eredmények is az ilyen munkának köszönhetőek. Kívánatos lenne egy olyan fordítás, amely kevésbé van tekintettel a hagyományos szövegformákra; inkább a tudományos eredményeket érvényesíti, mint a dogmatikai szempontokat. Tudományos igényű fordítás külön munka lenne, melyre egyházunknak egyelőre nincs meg az anyagi ereje. Mégis hadd álljon itt néhány példa annak bizonyítására, hogy ezek a szempontok lényegesek.

Zsolt 2,7-ben Károli szövege így szól: Én fiam vagy te, én ma szültelec téged. Rev. Károli: Én fiam vagy te; én ma nemzetelek téged. ÚF: az én fiam vagy! Fiammá tettelek ma téged. Kétségtelen, hogy Károli és a revideált Károli fordítása ezen a helyen pontos, szöveg-hű fordítás. Mi tette szükségessé változtatást? Az, hogy a Biblia az idegen király-ideológiából szó szerint vett át egy mondatot, melyet azonban már más tartalommal töltött meg. Egyiptomban

még szó szerinti, testi értelemben vették azt, hogy a királyt a napisten nemzette. A Bibliában ez lehetetlen. Itt már ez a mondat csak a király trónralépési rítusához tartozik, és adoptiot, fiúvá fogadást jelent. Az új királyhoz, tehát felnőtt emberhez szól az udvari költő Isten nevében: Én ma nemzetelek téged. A perfectum performativum azt fejezi ki, hogy a király az adoptio-formula elhangzása által válik Isten fiává. Ugyanebben a zsoltárban a 11–12. vers fordítása Károli szerint: Szolgállyatoc az Wrac fielelemben és örüllyetec néki röttegésben. Czókolgassatoc az Fiat. Rev. Károli: Szolgáljátok az Urat félelemmel, és örüljetez rettegéssel. Csókoljátok a Fiút. ÚF: Félelemmel szolgáljátok az Urat, reszketve vigadjátok. Csókoljátok a fiút. Itt nem érti az olvasó, hogy hogyan lehet „reszketve vigadni”? A héber szöveg pedig ebben a formában nonsens. A „fiú” szó helyén olyan arám szó áll, amely magában nem állhat, mert nem egyszerűen fiút jelent, hanem valakinek a fiát. Az apa neve nélkül vagy birtokrag nélkül nem állhat. Hogyan állhatott elő ez a hiba? Minden bizonnyal szándékos változtatás történt úgy, hogy a mássalhangzó állomány teljes egészében megmaradt, csak a végére került az, aminek az elején kellene állnia: nsqw br/gljw br^dh. Ez így fordítandó: Csókoljátok lábait reszketéssel. Ez szép párhuzamot képez az előző félsorral: Szolgáljátok az Urat félelemmel. Az udvari költő szólítja fel itt az ellenséges királyokat a hódolatra. Ez beleillik a király-ideológiába. A másolók alighanem az erős anthropomorphismust akarták elkerülni, és így állt elő a lehetetlen szöveg. Megszűrték a szűnyogot, de átengedték a tevét, hiszen sokkal nagyobb anthropomorphismus maradt meg a 7. versben: a királyt Isten nemzette. A bizottság nem érezte magát illetékesnek a szöveg épségének a helyreállítására, pedig joggal feltételezhetjük, hogy a költő normálisan gondolkozott, és tudott héberül.

Második példaként a már idézett 68. zsoltár 5. versére gondoljunk. Károli: Énekellyetec az Istenec, mondgyatok diczeretec az ő neuénece, magasztallyatoc azt a ki lakozic kijes helyeken, kinec neue Jah, és öruendgyetec ő előtte. Itt bizony Károli szövege eltér a héber szövegtől. Jobban fordít Rev. Károli: Énekeljetez Istenec, zengedzetec az ő nevének; csináljátok utat annak, aki jön a pusztákon át, akinek Jah a neve, és örüljetez ő előtte. Ezen a nyomon halad az ÚF is: Énekeljetez Istenec, zengjetez nevének! Készítsetek utat a pusztában száguldónak! ÚR az ő neve, vigadjátok színe előtt! Ennek a fordításnak érthetőség, magyarosság és szabatoság tekintetében nincs hibája. Azonban az Ószövetség nem tud arról, hogy az Úr a pusztában nyargal. Közismert viszont az, hogy ő a kerubok szárnyán vagy a felhőkön nyargal Zsolt 18,11; 104,3. Sőt eredetileg nem is Róla állították ezt, hanem Baalról, a kánaáni viharistenségről. De az Úr legyőzte Baalt, és átvette uralmi területét. Igaz, hogy az ugariti szövegekben a felhő p-vel van írva, és ezt a későbbi izraeli költő b-re változtatta, és így már pusztát jelent; mégis a „pusztában nyargaló” kifejezés nyilvánvalóan téves. Bántó dolog lenne megkérdezni: Min nyargalt az Úr a pusztában? Talán tévén? Jobb lenne az eredeti „felhőkön nyargaló” kifejezés, még ha csak lábjegyzetben is.

A következő textus egyszerűbben megoldható. Meg is oldotta Löw Immanuel volt szegedi főrabbi. Zsolt 74,14-ről van szó. Károli: Te rontottad meg az Leuiathannac fejét, és adtad azt eledelül a pusztában lakozó népnek. Rev.

Károli: Te rontottad meg a leviathánnak fejét, s adtad azt eledelül a pusztai népnek. A mythikus teremtéstörténet egyik részét idézi itt a zoltáríró. Amikor a teremtő Isten legyőzte Leviathánt, az ellenséges chaos-szörnyet, levágta mind a hét fejét, majd eleségül adta őt – de kiknek? Pusztai nép még nem volt, hiszen az ember teremtése később, az ellenséges szörny legyőzése után ment végbe. A tudós Löw Immanuel észrevette, hogy a szavak közötti hézagok nélkül írt szöveget (scriptio continua) később rossz helyen választották el. Ugyanazok a mássalhangzók jó helyen választva tartalmilag kifogástalan értelmet adnak: „és a tenger cápáinak adtad eledelül.”

Végül azt kell elmondanom, hogy a bibliafordítás munkájában az utolsó simítás elmaradt. A bizottság még egy fontos munkafolyamatot szeretett volna elvégezni: konkordancia segítségével végignézni legalább a teológiai szempontból fontos szavakat és kifejezéseket, és ahol indokolatlanul tértünk el a közösen megállapított fordítási módtól, helyesbiteni. Ezzel a módszerrel üdvösen lehetett volna helyesbiteni az ún. dinamikus aequivalentia veszélyeit. Pedig érzékeltük a veszélyt. A veszély abban áll, hogy a fordítás itt-ott következtelen és ötletszerű lesz. Sokszor megtörtént, hogy egy-egy nehéz kifejezés fordításánál a bizottság valamelyik tagja felujjongott, mert az eddigieknél jobb megoldást talált. De néhány oldallal vagy akár csak néhány sorral lentebb ugyanaz a szó már más szócsoporthoz, más szövegben fordult elő, és a jó ötlet használhatatlannak bizonyult. A konkordantivitás követelménye nem valósítható meg mereven, hiszen egy-egy héber szónak több jelentése is lehet, és mindig az adott szövegösszefüggésbe illő jelentést kell választani. A dinamikus aequivalentia követelményét is, meg a konkordantivitás követelményét is csak cum grano salis, bizonyos határok között lehet érvényesíteni. A kettő együttesen fontos, kiegészítik egymást. Itt is megvilágítja a dolgot egy példa. A Prédikátor könyve ismételt tanítja, hogy Isten részt ad az embernek mind a földi javakból, mind az ismeretekből. Ezzel a résszel az ember megelé-

gedhet. De nem szabad ennél többre, a teljességre törekedni. Az ilyen törekvés hiábavalóság, mert az egész, a teljesség egyedül Istené. Itt tehát a „rész” szó teológiai kulcsfogalom. Sajnos a dinamikus aequivalentia elvének ürügyén a „rész” főnév fordítását igével végeztük: mert ez jutott neked 3,22; 5,17; 9,9. Ez a te részed, vagy ez jutott neked – nem mindegy. A kettő között az a különbség, ami a praedestinatio és a fatalizmus között. Ha részt kaptam, akkor ez azt jelenti, hogy az én mennyei Atyám gondolt rám, és ingyen kegyelméből adott nekem annyit, amennyi nekem elég. Ha valami jutott nekem, akkor joggal gondolhatok arra, hogy juthatott volna több is. Talán nem voltam elég ügyes, talán nem tolakodtam eléggé. Talán mások ügyesebbek voltak nálam, elvették előlem a jobb részeket. Vagy valakinek a személyes rosszindulata van a háttérben? – Nem az a baj itt, hogy főnevet igével fordítottunk. Ilyet és ehhez hasonlót sokszor kell tenni. Említettük az infinitivusos szerkezetet. Ezt nem lehet magyarul infinitivussal kifejezni: meghalni meghalsz. Minden egyes alkalommal külön kell megkeresni a megoldást, azt, hogy hogyan fejezzük ki a nyomatékos értelmet. Gyakori a héberben a hendiadys is, pl. siess és menj. Ilyenkor a magyarban adverbiumot használunk: menj gyorsan. A héber nyelv szegény mellénevekben, és olyankor is két főnevet tesz egymás mellé, amikor a magyar jelzős főnevet használ, pl. 2Móz 15,2; Zsolt 118,4-ben: eröm és oltalmam az ÚR. Ez így fordítandó: erős oltalmam az ÚR. (Így fordítandó a szöveg az újabb és alaposabb szótárak szerint „eröm és énekem” helyett.) A Prédikátor könyvében a „rész” szó fordításánál nem a módszerben van a hiba, hanem a tartalomban. A fordítás itt nem aequivalense az eredetinek. Kevesebbet mond, és mást mond. Ezt a példát csak annak a bizonyítására említettem, hogy a konkordancia segítségével végzendő aprólékos és időigényes munka még pontosabbá és megbízhatóbbá tehetné az új magyar protestáns bibliafordítást.

(Debrecen)

Dr. Karasszon Dezső

A lelkésztoábbképzés múltjáról és jelenéről¹

I.

Vizsgálódásunkat nem haszontalan abban a korszakban kezdeni, amikor még nem beszélhetünk mai értelemben vett lelkésztoábbképzésről, viszont áttekinthetjük, hogy az általa később fölvetett, de valóságosan korábban is létező kérdéseivel miként szembesültek a hajdani lelképásztorok.

A XVI. század elején, amikor a prédikátorok a szószéki szolgálataik során spontán fordítják a nép nyelvére a Biblia szövegét, az az egyik legfontosabb követelmény, hogy minden lelképásztornak legyen saját – latin, valamint héber és görög – szentírása. Abban a világban, melyben még ritka és nagy érték a könyv, nem lebecsülhető feladat a megszerzése, de nem is elérhetetlen. Ozorai Imre reformátorunk 1535-ben így ostromozza szolgatársait: „...nincs mivel könyvet venni... vagyon mivel inniok az korcsomán, vagyon mivel hátsubát, vagy purpian köntöst venni...”²

Az Erdődi Zsinat (1555) tanítása így buzdít: „...a lelképásztorok legyenek az tanulásban szorgalmatosok...”³

A „magyar Kálvinként” ismeretes Méliusz Juhász Péter „Articuli Maiores”-ének 42. kánonában próbálkozik a kérdés szabályozásával: „A lelképásztorok legyenek föl-szerelve mennyei fegyverekkel, Szent Bibliával és tekintélyes egyházi tanítók kommentárjaival. Adják elő az egyházi tant egész terjedelmében... mert az örökös postillázás, a kivonatok ismételtetése és mormolása restekké és tudatlanokká, mintegy röghöz kötöttekké teszi a lelképásztorokat... A tudósabbak latin és magyar, a gyengébben készütek magyar bibliát vegyenek magoknak.”⁴

Az 1567-es Debreceni Zsinat már komoly szankciókat helyez kilátásba azok számára, akik a „továbbtanulásban” hanyagok: „Azokat a lelképásztorokat pedig, akik nem tanulnak és nem tanítanak, a szolgálattól eltávolítandóknak ítéljük.”⁵

A Herczegszőlősi Kánonok (1576) szabályaiból kitűnik, hogy a szükség szélesre tárja a kapukat a lelkészi

szolgálatot vállalók előtt: „Miért, hogy sok az aratás, kevés az arató, nem mindnyájan lehetnek jó deákok, és félelmes helek is vannak: ha erkölcsében, magaviseletében jó, s tudja az magyar írást, értse az keresztyénségnek fundamentomát, olvassa az magyar bibliát, bátorosan felszentelhetik, mert látjuk szükségét az keresztnöknek.”¹⁶

Ez a nyitottság azonban korántsem jelent igénytelenséget, mint az a következőkből kitűnik: „Az prédikálás minden egyházi emberektől könyv nélkül tétessék.”¹⁷ „... akik az Isten ekkleziájában akarnak szolgálni, azok először megpróbáltassanak... annak okáért akarjuk, hogy senki ne prédikáljon, se ne kereszteljen, se ne kommunikáltasson, míg az ő tudománya az ekkleziia előtt meg nem próbáltatik...”¹⁸ „... minden esztendőben egyszer az Ekkleziák meglátogatassanak, s mind az tanítóknak, mind az hallgatóknak tudományokról és erkölcsökről való tudakozás legyen...”¹⁹ „Az tunya és hivalkodó predicator, aki csak vasárnap veszen könyvet a kezébe, az több napokon pedig haszontalanul, semmi fejében imitt-amott kurityol, ha egyszer-kétszer megintetvén, jobbá nem leszen, tisztitől megfosztjuk...”¹⁰

Az 1600-as években az esperesi és püspöki vizitációk az alkalmi lelképásztori felkészültség megmérettetésének. Miskolczi Csulyak István kassavölgyi szuperintendens a vizitációs aktáiban szóvá teszi, ha egy-egy gyülekezetben nem talál könyvtárat, megfelelő kommentárokat.¹¹ Az ilyen szemlének két fő motívuma van. Az egyiket már ismerjük: – megvannak-e a szolgálathoz nélkülözhetetlen bibliák, magyarázatok, s használják-e azokat? A másik: – vannak-e a könyvtárban olyan szerzők művei, melyek nem egyeznek az egyház tanításával? Az utóbbiakat a vizitátor elkozhatta.¹² De még 1629-ben is az egyházi törvény erejével szükséges rendelkezni arról, hogy minden lelképásztornak legalább saját magyar Bibliája legyen: „Az esperesek a felügyeletük alá rendelt lelképásztorokat az egyházlátogatás idején szorgalmasan vizsgálják meg, egyebek között a Szent Bibliát illetően. Ha valamelyik lelképásztornak nincsen Szent Bibliája, de van subája, vesse le, adja el, s az árából vegyen Szentírást. Ha pedig nincs sem Szentírása, sem subája, a kánonoknak megfelelően, tisztitől meg kell fosztani...”¹³

A század derekán Geleji Katona István kánonai még aprólékosabban foglalkoznak a lelképásztori képzettség igényével: „Minthogy a lelkészek tanítói és vezetői a népnek, szükség, hogy azok, ha nem is teljes, legalább középszerű tudományossággal és képzettséggel bírjanak, kiváltképpen pedig a Szentírásban és a hit alapantételeiben kellőleg jártasok és gyakorlottak legyenek: hogy az igaz tudománynak rövid rajzát vagy határozott alakzatát teljesen ismerjék és bírják, s az igazság igéjét helyesen fejtegetni, s következőleg tanítani is képesek legyenek. Különbö a tudatlanok, kik magok sem tudnak, másokat tanítani nem lesznek képesek; hanem az telik be rajtok, amit Krisztus egy helyütt mondott: „hogy a vak vezet a világtalant, mind a ketten a verembe esnek.”¹⁴ „Minélfogva mindazoknak, akik az egyházi szolgálatra felvételtek, komolyan meg kell hagyni, hogy a Szent Bibliát, liturgiát és a tudósabb, nevezetesebb hit-tudósok Ó és Újtestamentumra írt magyarázatait magoknak megszerezzék, azokat szorgalmasan olvassák és

tanulmányozzák, hogy azokból naponta jobban-jobban épüljenek és a szószéki beszédek saját erejükből írásához hozzászokjanak. Azok pedig, kik a szükséges könyvekkel nem bírnak és tanulni éppen nem akarnak, egy vagy két megintés után mindaddig eltiltatnak, míg elegendő könyvtárt nem szereznek és a hittanban nagyobb előmenetelt nem tesznek.”¹⁵ „Ne feledjék az egyházak lelképásztorai, hogy ők nem a gyáva tétlenség, sem nem a külgazdász, hanem az Úr földén a vetésbeli munkálkodásra vannak hivatva a nép vegyes tömegéből: azért teljes erővel igyekezzenek, hogy kötelességeiket minél hivebben végezzék és nagy szorgalommal tanítsanak...”¹⁶ „... tartoznak a lelképásztorok nemcsak az ünnepeken, hanem vasárnapokon is, vagy a régi próféciákból, vagy az evangéliumi történetekből, vagy az újszövetségi apostoli levelekből idő és alkalmyszerű szövegeket választani és azt megmagyarázni, hogy mind magok, mind hallgatóik a különféle hittani anyagok vizsgálatából a mennyei tudomány ismeretében naponként mindegyik előhaladjanak.”¹⁷

Kolozsvárott 1676-ban „Az egyházi szolgának tisztí felvételekor való minéműségéről és tisztire való készületéről” – többek között – az alábbi elvárások fogalmazódnak meg: „Mikor tisztit fel akarja venni, minéműnek kell lenni az egyházi szolgának? 1. – Mindenféle szabad tudományokban magát gyakorlottaknak, 2. – A szent nyelvekben, úgymint zsidóban, görögben értelmesnek, 3. – A Szentírásban tudósnak, s olvasottnak... 4. – A tanításra alkalmatosnak... 5. – Az isteni tudománynak summájában és fundamentumában, a theológiában jól látott-hallottnak, s azt megtartónak... Mit kell cselekedni az egyházi szolgának, hogy tisztí gyakorlására alkalmatos legyen?... Szorgalmasan kell olvasni a Szentírást, az józanb értelmű Authorokat és a Cásuistákat...”¹⁸

Bár a fenti szemelvényekben foglaltak csupán a lelkésztoábbképzés előtörténetéhez tartoznak, mégis elmondhatjuk, hogy sok lényeges vonása körvonalazódik már a XVI-XVII. században. A továbbképzés indítéka gyanánt megjelenik a szolgálat szentsége, az emberszeretetből másokért végzett munka szüksége, a belső, erkölcsi, szakmai igényesség, a „hit és jó cselekedetek mellé ragasztandó tudomány”,¹⁹ a szakmai tájékozottság, a tudományok fejlődésével való lépéstartás, a lelképásztor népművelői szerepének a követelménye – ha nem is mai megfogalmazásban. A korabeli szövegek rendszeresen utalnak arra, hogy az egyházi pályán történő előmenetel legyen magasabb képzettség függvénye. A XVIII. században ezért intik közgyűlési végzésekkel a peregrinusokat arra, hogy egyetemjárásuk idejét külföldön valóban tanulással töltsék és szabályozzák, hogy a közegyház költségén stipendiumot nyerők közé alkalmas és méltó ifjak választassanak.²⁰ A továbbképzés előtörténete során kikristályosodnak azok a feltételek, melyek később is nélkülözhetetlenek: – megfelelő szintű alapképzés, mecenatúra, nyelvtudás (latin), Bibliák, imádságos és énekeskönyvek, parókialis könyvtár (kézikönyvek, kommentárok, lexikonok, szótárak, konkordanciák, stb.), szakkönyvtár (helyben, vagy elérhető közelségben), szaksajtó (hazai és külföldi, egyházi és világi), a képzési lehetőségek törvényi, intézményi szabályozása, specializálódás egy-egy tudományterületen, a

képzés folyamatos szakmai irányítása, konzultációk, szakmai fórumok, konferenciák, stb. – biztosítása. Láthatjuk, hogy a továbbképzés iránti igény már akkor fölmerült, amikor egységes iskolarendszer és egyenletes szintű alapképzés még nem létezett. Sohasem volt kérdés az, hogy továbbképzésre a legszerényebb talentumú és ambíciójú lelkipásztortól kezdve, mindenkinek szüksége van, mert aki nem tanul tovább – ismereteit komplex módon bővítve és tudományát mind érettebben alkalmazva – az nem pusztán a saját, hanem majdan a gyülekezet, az egyháztársadalom kárán kényszerül mégis tanulásra. Az első magyar reformatori nemzedékekben számos nagyszerű példát találunk arra, hogy – amellet, hogy a „mennyei tudomány” művelésében jeleskedtek – maguk is „továbbképzőként”, egy-egy szellemi tudományi, természettudományi szakterület első hazai kézikönyvének megalkotásával lendületet adtak a magyarországi tudományos életnek.²¹

A mai értelemben vett lelkésztoábbképzésen tehát azt értjük, hogy az egyetemi szintű végzettséggel rendelkező lelkipásztor, intézményesen szervezett keretek között, rendszeresen és módszeresen gyarapítja egyetemes és speciális ismereteit. A jelentőségét Révész Imre szavaival hangsúlyozzuk: „Az az egyház, amelyik lemondott arról, hogy döntőleg kezében tartsa lelkipásztoraiknak és keresztyén nevelőinek képzését, önmagáról mondott le.”²²

A kívánatos mércére Csikesz Sándor emlékeztet: „Az Universitas a nemzeti szellem pénzverdéje. Minden kiadott diploma, mely mögött nem áll megfelelő szellemi tálcem-fedezet, széületes arányú, bünös bankóhamisítás a nemzet becsülete és erkölcsi tökéje ellen... Mindig tanulni kell és mindent tudni...”²³

Talán ezt érezték át a múlt század elején, mindazon kísérletek kezdeményezői, melyek a továbbképzés kialakítására, vagy a reformjára vállalkoztak. Példa erre az 1821-ben, Mezőszentgyörgyön tartott kerületi gyűlés, melynek jegyzőkönyvében ez olvasható: „Nagy örömmel tapasztalja ezen superintendentiale consistorium lelki tanítóinknak a tudományoknak különb különbféle részeiben tett és minden nap teendő, szép előmeneteleket... mely... hogy annál sikeresebbé tétessen, generális nótárius úrra bízott, hogy dolgozzon ki egy munkát arról, hogy micsoda eszközökkel lehetne tiszteletes prédikátorainknak tudományos foglatosságát még gyümölcsözőbben elősegíteni és nevezetesebb tudósainkat meg is jutalmaztatni.”²⁴

A nevezett nótárius, Tóth Ferenc, elfogadván a megbízást, javaslatokat kért az egyházmegyéktől a továbbképzés mikéntjére nézve. Érkeztek is hozzá indítványok, de azok inkább a lelkészi állások betöltését és a lelkészi javadalom kérdéseit célozták. A képzés mégis napirendre került, amikor Tóth Ferenc „Útmutatás” címmel elkészített munkáját²⁵ megvitatták. Ezen mű nagy része az alapképzés reformjáról szól, a továbbképzésre nézve pedig tanácsokat ad: – a lelkipásztorok készítsenek rendszeresen bibliatanulmányokat; – hallgassanak előadásokat a teológiai tárgyak köréből; – olvassák folyamatosan a hazai és külföldi szaksajtót; – alapítsanak az egyházmegyék teológiai könyvtárakat; – hallgassanak időszakosan előadásokat a hasznosnak bizonyuló, világi tudományok köréből; – olvassanak és írjanak könyvis-

meretéseket; az idősebb lelkipásztorok tanácsolják a fiatalabbak tanulását; – beszéljenek meg együtt igehirdetéseket; – ösztönözzék egymást az állandó szellemi munkára; – az egyházkerület vezessen kimutatást a lelkipásztorok tudományos munkájáról, stb.

A szerző a következőkben többször próbálkozott körlevélben a lelkésztoársadalomhoz fordulni a továbbképzés tárgyában, de számottevő eredmény nélkül. „Útmutatását” az egyházkerület nyomtatásban megjelentette, de alkalmazását nem rendelte el. Kézszelfogható gyümölcsének tekinthető talán az, hogy egymás után jöttek létre az egyházmegyei könyvtárak, s az is, hogy a jelesebb tudományos dolgozatok jutalomban részesültek. Ez lehetett jegyzőkönyvi dicséret, vizsgabizottság tagjává jelölés, tudományos fokozat odaítélése, életrajz megjelentetése, tankönyvírásra felkérés, konferenciákra küldés. Mivel az ilyen elismerés feltétele volt a pályán történő előrehaladásnak, szükségesnek tartották az állásfoglalást arról, hogy a tudós elsődleges jutalma a munkájában van. Ennek elismerésével kapcsolatban figyelmeztetéssel fordultak azokhoz, akik tudományos érdemeket nem szereztek: „... *just nem tarthatnak, azok közül erre senki ne is vágyjon és a mások pártfogását és ajánlását arra, amire érdemtelen, ki ne kérje, mivel a tisztelet koszorúja az érdemtelen fején csak hervadoz.*”²⁶

Azért sem volt hiábavaló napirendre tűzni a továbbképzést, mert az „Útmutatás” tárgyalásakor sok egyéb javaslat megszületett: – az egyházi törvény minden lelkipásztort kötelezzen továbbtanulásra; – hosszabbítsák meg az alapképzés idejét, hogy jobban előkészíthesse a továbbképzést; – a teológiai akadémiák adjanak helyet, alkalmat a továbbképzésnek; – a jelentősebb gyülekezetekbe a képzettebb lelkipásztorok nyerjenek kirendelést; – világi szakembereket is vonjanak be az egyházat érintő szakmai kérdések előadására; – az egyházmegyék mellett, egyházkerületi könyvtár is segítse a tudományos munkát; – teológiai tanárok készítsenek tanulmányozásra érdemes műveket felsoroló bibliográfiát; – a városi lelkipásztorok segítsenek a falusi lelkipásztoroknak könyvekhez jutni; – a lelkipásztorok szervezzék meg egymás továbbtanítását maguk között; – a klasszikusok mellett tanulják a modern nyelveket; – a drágább, külföldi szaklapokat az egyházkerület fizesse elő, s az érdeklődők adják tovább egymásnak; – tudományos munkák jutalmazásánál tegyék rendszeressé a pénzdíjazást; – a jelesebb dolgozatok közegyházi költségen jelenjenek meg nyomtatásban; – a kanonika vizitáció során foglalkozzanak a lelkipásztori olvasónaplóval; – az egyházkerület minden lelkipásztora vállalja egy tudományos téma feldolgozását, stb.

Hasonló próbálkozások az evangélikus lelkipásztoroknál is megfigyelhetők. 1843-tól pl. rendszeresen hirdettek az egyházmegyéknek programot „a papság hivatala körébe vágó tárgyakról kölcsönös eszmecsere” folytatására.²⁷

A továbbképzésnek sajátos eszközei – különösen a század második felében – a hazai szaklapok, mint: – Debreceni, az Erdélyi, a Dunántúli Protestáns Lap, Protestáns Egyházi és Iskolai Lap, vagy a Tiszamelléken a Sárospataki Füzetek, mely „mindenben tisztán református és keresztyén irányú és színezetű.”²⁸ Ízelítő a korabeli, továbbképzést érintő sajtótudósításokból: „...*De*

láthatjuk eme rossz példát más részről a teológiai tudományokat kényelemből nem művelő lelkészeknél is, kiknek papi eljárása miért olyan sikertelen – legyen megmondva amaz istenszavakban: „elvész az én népem, mert tudomány nélkül való...” Más részről kötelessége az egyháznak gondoskodni és intézkedni arról, hogy az egyház gyakorlati terén működő lelkészek a tudománytól el ne szakadjanak... Nagyon helyes szokás az némely külföldi hitrokonainknál, miszerint a paptól nemcsak egyszer, de gyakorta számon kéri, mire haladt a tudomány terén? s minden promotio a tudományos képzett-ség bizonyos magasabb fokozatához kapcsolatik...²⁹

Ennek a kornak a lelkész-ideálja még magába foglalja a „tudós tiszteletes” alakját is, aki „magát szellemileg folytonosan építi... lelkét fogyhatatlan munkában edzé... bár mint küzd, maradoz a kortól... – míg... szemeit, az elhasznált, drága műszereket sötét homály borítja, s így az öntökéletesbítés útja előtte eltorlaszoltatott.”³⁰

Az ideális lelképásztort lehetetlen úgy meghatározni, hogy azt – akár egy nemzedéken belül – a világon mindenütt egyformán elfogadják. Ettől függetlenül azonban, mégis szüntelenül munkálkodni kell az ideális lelképásztor alakjának a folyamatos kimunkálásán – elsősorban azoknak, akik a képzéssel foglalkoznak. Erre történt példamutató kísérlet abban a 34 tanulmányban, mely „A lelkész mint – vagy mintalelkész” címmel szolt a lelképásztorról, mint – írásmagyarázóról, egyháztörténészről, filozófusról, dogmatikusról, etikusról, homilétáról, liturgusról, pedagógusról, pszichológusról, hungarológusról, egyházjogászról, szociális munkásról, szociálpolitikusról, énekvezérrel, lelkigondozóról, diakónusról, külmisziói munkásról, végül pedig arról, hogy miként áll a pásztor a Főpásztor – Jézus Krisztus – előtt.³¹

II.

A továbbképzés az 1930-as években kerül ismét előtérbe, amikor teológiai tanárok tüzik napirendre.³² 1931-ben javaslattal fordulnak az egyházkerületekhez³³, melyben kifejtik, hogy nem építő az, hogy továbbképzés címen rögtönzésekre kerül sor; – ne külön-külön szervezzék az egyházkerületek; – de legyen megszerelve egységesen, az institúció minden szintjén; – megvalósításában kapjon nagyobb szerepet a Lelkészegeyesület (akkor: – ORLE); – legyen kidolgozott koncepciója és legyen rendszere.³⁴

A továbbképzés ezekben az években azt jelenti a gyakorlatban, hogy pl. 1931-ben Kolozsvárott 35 lelképásztor részvételével 3 napos konferenciát tartanak. A tiszáninneniek tanfolyamára 60–100 lelképásztor gyülekezik össze – közöttük a felvidékiek és a Kárpátaljáról valók – s egy központi témáról, az ígehirdetésről hallgatnak előadásokat. Az előadók – többek között – Mátyás Ernő, Szabó Zoltán, Zsiross József, Vasady Béla, Újszászy Kálmán, Darányi Lajos, Trócsányi József.³⁵ Ugyanitt – Sárospatakon – továbbképzést szerveznek 1939-ben a hazatért felvidéki lelképásztorok részére, a főnt említettekén kívül, olyan személyiségek részvételével, mint Enyedi Andor, Muraközy Gyula, Ravasz László.³⁶ 1940-ben 150-en vesznek részt a Tiszántúl továbbképzőjén, ahol – már az országos programnak megfelelően – világpolitikai kérdéseket vitatnak meg, vala-

mint az egyház tanítását az államról, a szociális kérdések ügyét, a földbirtokreformot, s a jövő lehetséges útjait.³⁷

A Dunántúlon újabb indítványok születnek a továbbképzés alakítására: – egyházkerületenként – egy-egy tudományos tanács vezesse a képzés munkáját; – legyen sajtó fóruma „Dunántúli Református Szemle” címmel; – az alapképzés reformjával összefüggésben kerüljön sor a továbbképzés újjászervezésére, amit olyanná kell formálni, hogy elősegítse az önképzés hatékonyabbá tételét.³⁸ Ezekben az években is fogalmazódnak fontos észrevételek a lelképásztori felkészültségről: „... a református lelképásztor állásának nem az árt, ha többet tud a feltétlenül szükségesnél, hanem éppen az, ha nem tud többet annál... a magyar református lelképásztornak minél magasabb képzettsége nem csupán a magyar református egyház, hanem az egyetemes magyarság ügye is, hiszen a magyar református lelképásztor népünk színmagyar részének lelki tisztasága felett van hivatva őrt állani.”³⁹

Az ekkor szolgáló lelkész nemzedék a későbbiekben tudatosabban tekintette magát a reformáció erkölcsi-szellemi örökösének. A tudomány szolgálata kötelező parancs. Különösen az erdélyi lelképásztorok veszik komolyan nemesi armálisuk jelmondatát – melyet Bethlen Gábor fejedelem adományozott minden lelképásztornak – Arte et Marte – azaz: – tudománnyal és fegyverrel kell küzdeni. Bár a valamirevaló lelképásztor ekkor is túlterhelt – mint a mindenkori, szolgálatát hivatásként végző pásztor – mégis szép számmal találunk közöttük „tudós polihistorokat”. Ebben a korszakban bontakozik ki legérteljesebben a nemzetet a műveltsége útján is fölemelni szándékozó, népművelő misszió. A népének erkölcsi és szellemi állapotát felelősen hordozó lelképásztor bizonyosságot tehetett arról, hogy az Isten írott kijelentésével folytatott, folyamatos dialógusban a hit és a gondolkodás egymást kiegészíti és gazdagítja, s ennek mindenki számára érvényes igazságát mindenkor taníthatta így összegezve: „legyetek bölcssek a Krisztusban!”⁴⁰

A lelkész továbbképzés újjászervezésére tett kísérletek látványos eredményeket nem hoztak. Viszont a továbbképzés fontosságára felhívták az egyházi közvélemény figyelmét, s szerepük lehetett abban, hogy az alapképzés reformjával komolyan kezdtek foglalkozni.⁴¹

A lelkész továbbképzés történetét a II. világháborút követően – a baloldali fasizmus erőszaktetele miatt – nem tekinthetjük érdeminek. A sztálinista diktatúra előbb leplezve, majd leplezetlenül sajtóította ki ezt a területet is politikai célkitűzései érvényesítéséhez. Az 1949 tavaszán szervezett „szociális szeminárium” esetében már nyilvánvaló volt, hogy annak semmi köze sem lehet a „Seminarium Ecclesiae”-hez, az egyház veteményseséhez. A „közélet legidőszerűbb kérdései” között az alábbi, fontosnak tartott témákat találjuk: – a Szovjetunió jelentősége, – a kommunista erkölcs, – a 1848. marxista szemmel, stb. Valójában már nincs sajtó és vélemény szabadság, amikor az egyházi sajtóban ezt a megnyilatkozást olvashatjuk a főnti szemináriumról: „... jó volt találkozni... az első, amit meg kellett állapítani, az a tény, hogy ezek mélyen meggyőződéses emberek, a marxi-lenini elvek céltudatos hitvallói...”⁴²

A továbbképzést kötelezővé teszik minden lelképásztor számára, központosítva ellenőrzik működését. Munkájába

bevonják a meglévő lelkész köröket. A „szabadon” választott témák között sorra kerülnek a szocializmus klaszszikusai.⁴³ Egy debreceni lelkésztovábbképzőn pl. jelen van Erdei Ferenc. A résztvevők, akiket az egyházmegyékből válogatva hívtak össze, Békefi Benő és Péter János szolgálatait hallgathatják. Azzal az elhatározással mennek haza, hogy valamennyien vállalják egy-egy szocializmusról szóló mű feldolgozását, melyeket későbbi alkalmon megbeszélnek.⁴⁴ Mi ekkor a lelkésztovábbképzés értelme? – Az – értesülünk egy későbbiekben prominens egyházi vezető berekfürdői beszámolójából – hogy „engedelmes szolgálatra” neveljen.⁴⁵

Nem tartozik érdemben a tárgyunkhoz az, hogy az ateista hatalom – a kollaboráns egyházi vezetéssel karöltve – milyen erőfeszítéseket tett a TSZ-esítés templomból történő propagálásáért, az 1956-os szabadságharcunkat vérbefojtó Szovjetunió dicsőíttetéséért, a kontraszelektációs káderezésért, stb. stb. Csupán azzal tartozunk ezen időszaknak, hogy tisztelettel fejet hajtsunk azok előtt a honfitársaink előtt, akik a diktatúra erőltetett feltételein bátor hozzászólások, jó előadások tartásával emelkedtek felül, vagy az illegális összejöveteleken való részvételtől sem riadtak vissza.

Szólnunk kell arról is, hogy az 1960-as évek közepétől kezdődő „puha diktatúra” kora nem ítéhető ugyanazzal a mércével, mint a korábbi évtizedek.

1989-ben az addig központilag működtetett továbbképzés szétesett. Az egyházkerületek – meglehetősen ad hoc jelleggel – ezután külön-külön szervezték tanfolyamaikat. Úgy tűnik, hogy egy évtized sem elegendő arra, hogy a továbbképzés igényes, korszerű formája kialakuljon.

1997-ben kérdőíves felmérést készítettünk a továbbképzésről. Ez nem tekinthető országosan reprezentatívnak, mivel csupán egy szűk régióból, alig félszáz lelkipásztor véleményét szolgáltatta meg, viszont segíthet a mai probléma megközelítésében.⁴⁶ A megkérdezettek túlnyomó többsége igényli a színvonalas továbbképzést. A mai tanfolyamok rendszeres látogatóinak aránya nem éri el a 20 %-ot. Hiányzásuk indoklásánál többen objektív feltételekre hivatkoznak. A részvétel indítékai között⁴⁷ kiemelt helyen szerepel a baráti beszélgetés, tapasztalatcsere, továbbtanulás, s ezeket a testvéri együttlét, hitmélyítő alkalom, szakmai vitafórum, s a közéleti kérdésekben történő eligazodás követi.

A válaszadók jobbjára a múlt terhes örökségeként könyvelik el azon tapasztalataikat, hogy érvényesülnek még a régi beidegződések, nem teljes a gondolatszabadság, nem megfelelő a színvonal. Többen szorgalmazzák a továbbképzés megújítását, az egyház valódi problémáinak napirendre tűzését, kifejezik igényüket a lelki értékekben tartalmasabb, szakmailag előkészítettebb alkalmak iránt, várják a tapasztalatokat, tanácsokat, segédanyagokat a mindennapi szolgálatokhoz, s a kerületek programjainak összehangolását.

A szerény hazai kitekintés után, ugyanezt nemzetközi vonatkozásban is megtehetjük. Ebben a lelkésztovábbképzés nemrég rendezett, első európai kongresszusa nyújt segítséget.⁴⁸

Amit ez a kongresszus céljának tekintett: – tájékoztató és mérlegkészítő Európa protestáns országaiban a továbbképzés helyzetéről; – új indítások és szempontok beépítése a további munkába; – kapcsolattépítés a to-

vábbképzés szakembereivel minden országban; – a személyes tapasztalatok közös megvitatása; – az együttműködés elmélyítése, egymás szolgálatának a támogatása.⁴⁹

Az együttgondolkodást ezen a kongresszuson szakelőadók referátumai alapozták meg. Karl Weber berni szociológus arról szólt, hogy a modernizáció folyamata olyan strukturális változásokhoz vezet, melyek módosítják valamennyi hivatásnak – így a lelkipásztornak is – a korábban elfogadott és sokáig változatlan paramétereit. Következésképpen a megszokott életpályák törést szenvednek; a klasszikus társadalmi szerepeket újrafogalmazzák; változik az emberek gondolkodásmódja; – s mindezek befolyásolják az egyház szolgálatának mikéntjét. Mivel a lelkipásztornak elemi érdeke az, hogy jól dolgozza fel a napjainkban sorra adódó válsághelyzeteket, a lelkésztovábbképzésnek kiemelt fontosságot kell tulajdonítani. A továbbképzés feladata, hogy segítsen megfelelni egyszerre az evangéliumi mérce követelményeinek és a társadalomból érkező kihívásoknak – ami csak folyamatos felkészülés útján képzelhető el.

Összehasonlítva a pszichológusok, jogászok, orvosok, szociológusok továbbképzését a lelkipásztorokéval, vázolta, hogy miként segítheti a lelkesítő funkciók ellátását az a hozzáértés, ami jól szervezett továbbképzéssel nyerhető el.⁵⁰

Gérard Delteil montpellier-i professzor a változó egyházzól, változó teológiáról és változó képzési formákról beszélt. A lelkésztovábbképzést együtt tárgyalta az alapképzés és a laikusok képzés problémáival. A lelkipásztori státuszt és funkciót nem fenyegeti, hanem gazdagítja az a sokszínűség, ami napjainkban kialakul – ez lett a személyes, szakmai és teológiai szempontokból végzett elemzésének a következtetése. Szerinte az a továbbképzés feladata, hogy a lelkipásztort alkalmassá tegye olyan önképzésre, amelyekkel kifejlesztheti azokat a képességeket, melyek szükségesek ahhoz, hogy helytálljon a változó világban. Ma már nincsenek megbízható struktúrák, időtálló ismeretek, merev intézmények. A változások gyorsaságával kell lépést tartania a továbbképzésnek, újrafogalmazva célkitűzéseit, nem elsősorban azért, hogy biztosítsa magát a nem kívánatos jelenségekkel szemben, hanem azért, hogy látomását valóra váltsa.⁵¹

A referátumokat a nyolc ország több egyházából érkezett lelkipásztorainak a beszámolóit egészítették ki.⁵² Ezekből megtudjuk, hogy a legtöbb nyugat-európai egyházban külön kiadványok segítik a tájékozódást a továbbképzési lehetőségekről. Több teológiai akadémián biztosítanak posztgraduális képzést. A konferenciaközpontokban szervezett továbbképzést rendszerint az egyházak finanszírozzák, beleértve lelkipásztoraik részvételét is.

Szemléltetésül tekintsünk bele a francia protestánsok továbbképző munkatervébe, mely az 1997/1998. esztendőben jelentkezők számára kínál – általában egy hetes – alkalmakat, lelkigondozói, biblikus teológiai és egyéb tárgykörben. Témái: – a lelkipásztori identitás – az iszlám – konfliktusok az egyházban – „Ami nyomaszt” (társadalmi változások és a reménység teológiája) – megújulás és kreativitás – homiletika és kommunikáció – bűn, bűnösség, bűnbocsánat – keresztyén misszió a Távolság-Keleten – lelkigondozás és kommunikáció (CPT) – valamint: – egyéni teológiai képzés szinte valamennyi tárgyban – továbbá: – bibliai nyelvek – ószövetségi

kortörténet – hermeneutika – dogmatörténet – lelki-pásztorokodás az ipari társadalomban – ökumenika – bibliaiskola.⁵³

A bel- és külföldi kitekintés a szívünkre helyezi az alábbi – még bővíthető – tanulságokat:

- biztatást jelenthet a számunkra az a tény, hogy a lelkésztovábbképzés Európa-szerte reformációra szorult;
- ha látjuk, hogy a nálunk sokkal előbb járók is sürgős tennivalókon gondolkodnak, felébred a felelősségérzetünk és rámutat arra, hogy mennyi feladatunk van ezen a területen;
- amellett, hogy vannak egyetemes gondok, van mit tanulni egymástól, lehet együtt fáradozni ezek megoldásáért;
- az egyetemes problémák orvoslása nem spórolja meg a számunkra azoknak a sajátos kérdéseknek a rendezését, melyek annyifélek, ahányféle országban, egyházban élünk;
- „mindent megpróbálva, s ami jó, azt megtartva”⁵⁴, nekünk összefogva kell megteremtünk a Kárpát-medence jelenleg nyolcféle állampolgárságú magyar református lelkipásztorai számára a korszerű továbbképzést.

(Sárospatak)

Kiss Endre József

Jegyzetek

1. Elhangzott – rövidítve – a MRE Doktorok Kollégiuma Egyháztörténeti Szekciójának 1997. június 16–19-én Miskolcon tartott konferenciáján. – 2. Idézi Révész Imre – Igazság és Élet 1937. 358. p. – 3. Kiss Ferenc: Törvényes intézkedések a lelkipásztorok továbbképzési kötelezettségére vonatkozólag. Históriai adatok. Debreceni Protestáns Lap 1924. 76–77. és 82–84. p. – 4. Révész Imre id. m. uo. – 5. Kiss Ferenc id. m. Debreceni Zsinat XXX. c. – 6. Mokus Gyula (szerk.) Herczegszőlősi Kánonok (1576.) Bp. 1901. 36. c. 154. p. – 7. Uo. 133. p. – 8. Uo. 146–147. p. – 9. Uo. 39. p. – 10. Uo. 150. p. – 11. Miskolczi Csulyak István (1575–1645) Vizitációs aktái – Történelmi Tár 1906. – 12. Mokus Gyula: id. m. 139. p. – 13. Révész Imre: Biblia és suba. – Margitai Péter püspököt idézi a Tiszántúli Ref. Egyházkerület legrégebbi jegyzőkönyvéből. A „suba” prémmel bélelt, nemes állatbőrökből készített felöltő, melynek igényesebb darabja egy kis vagyona került. – 14. Kiss Aron: Geleji Katona István egyházi kánonai 1649. (A Szatmárnémeti Nemzeti Zsinat – 1646. – Végzései) – Kecskemét, 1875. IV. c. – 15. Uo. VI. c. 2–3. p. – 16. Uo. XXVI. c. 15–16. p. – 17. Uo. XLI. c. 18. p. – 18. Nagy Szőlősi Mihály: Lobogó Szövetség vagy a Lelki Pásztorágnak tiszta tüköre – Kolozsvár, 1676. Szerk. Ince G. Bp. 1937. 14–15. p. – 19. Péter ap. II. lev. 1,5 v. – 20. Kiss Ferenc: id. m. 1737-ben Debrecenből fegyelmezik a külföldön tanulókat. – 83. p. Kiss Aron: id. m. XCI. c. 56–57. p. – XIX. végzés 94–95. p. – 21. Köztudottan nekik köszönhető az első magyar

nyelvű nyomtatvány, az első, hazai magyar könyv, az első világtörténet és magyar történelem, az első pedagógiai mű, szindarab, szótár, számtan, nyelvtan, fűvészkönyv, stb. – 22. Lelkészegyesület 1937. 43. p. – 23. Idézi: Bottyán János: Hitünk hősei Bp. 1985. 210. p. – 24. Tóth Endre: Tiszteletes tudós prédikátorok (Lelkipásztoroképzés és továbbképzés Tóth Ferenc korában.) Pápa, 1931. – 25. Tóth Ferenc: Útmutatás Tata, 1823. – 26. Tóth Endre: id. m. 15. p. – 27. Jeszenszky László: Papi konferenciák ügyében PEIL 1847. 651. p. – 28. Sárospataki Füzetek 1857/1858. 481. p. – 29. Tatay András: Egyház és teológia PEIL 1858. 58–61. p. – 30. Bartók Gábor: A protestáns pap élete – Sárospataki Füzetek 18652. 365–371. p. – 31. Debrecen, 1940. Igazság és Élet Füzetei No. 20. Szerk. Vasady B. – 32. Debreceni Protestáns Lap 1930. 423–426. p. – 33. Török István: A lelkészi továbbképzés – Dunántúli Protestáns Lap 1932. 201–202., 205–206., 210–211. p. – 34. Varga Zsigmond: A lelkészi továbbképzés kérdése Sárospataki Református Lapok 1932. 1–3. és 9–10. p. – 35. Sárospataki Református Lapok 1934. 77. és 199. p. – 36. Uo. 1939. 91–92. p. – 37. Uo. 1940. 54., 73., 77., 91., 98. p. – 38. Trócsányi Dezső: Lelkészképzés, lelkésztovábbképzés Pápa, 1935. 15. p. – 39. Harsányi András: A magyar református lelkészképzés reformjához – Protestáns Szemle 1939. 559–565. p. (565. p.) – 40. Tavaszgy Sándor: A lelkipásztor és a tudomány Az Út 1943. 20–25. p. – 41. Gróf Tisza István a lelkészképzésről és az államsegélyről – Protestáns Szemle 1940. 344–351. p. László Dezső: Nép, nemzet, lelkipásztor – Debrecen, 1942. Igazság és Élet Füzetei No. 28. Török István: Egyház, teológia, pásztori hivatás Debrecen, 1942. Igazság és Élet Füzetei No. 29. Vasady Béla: A lelkészképzés reformja – Lelkészegyesület 1939/1940. 50. és 1–6. sz. Klny.: Debrecen, 1940. – 42. Jánossy Imre: „Tapasztalatok egy lelkésztovábbképző” címmel az 1948-ban Hajdúnánáson tartott konferenciáról számol be a Református Egyház hasábjain. Pap Géza: Szociális szeminarium Dunamelléken Református Egyház 1949. 21. p. – 43. Szabó L.: Az első lelkésztovábbképző Dunamelléken Református Egyház 1950. 7. p. – 44. Tokaji Gy.: Lelkésztovábbképző tanfolyam Debrecenben Református Egyház 1951. 33–35. p. – 45. Bartha Tibor: Lelkészi továbbképző csendesnapok Berekszállás Református Egyház 1951. 16–17. p. – 46. A 10 kérdés a részvétel időpontjára, rendszerességére, motívumaira, a lelkésztovábbképző szerzett pozitív és negatív tapasztalatokra vonatkozott és az igényelt képzési formára, módszerre kért javaslatokat és egyéb megjegyzéseknek is helyet adott. – 47. Az említettek 20 számozott indíték közül jelölték meg, mint a 4 legfontosabbat. – 48. 1997. V. 20–23. Louverain (Svájc) – Congrès I. européen de la formation continue des pasteurs. (Program.) – 49. Objectifs du premier Congrès international de la formation continue des pasteurs-e-s dans l’Église protestante d’Europe. (Kézirat.) – 50. Karl Weber: Perspectives pour la formation continue des pasteurs-e-s. Trad. F. Gerber. (Előadás sokszorosított vázlat.) – 51. Gerard Delteil: Modèles ecclésiologiques et projets de formation – ou la formation continue par les temps qui changent. (Előadás kézirat 1–9. p.) – 52. G. P. van Dam: Mentorship as collegial guidance of a new pastor 1996. 11. p. Francis Gerber: La mise en oeuvre de la formation continue des ministres dans les Églises réformées de Suisse romande – Une proposition – Fribourg, 1996. 1–37. p. Marc Dandoy: L’Église Protestante Unie de Belgique (EPUB) et la formation permanente des pasteurs – 2. p. Kiss Jenő: Meghívó lelkésztovábbképzésre 1997. aug. 11–16. (Nagyszében) – 53. Anne-Laure Danet: Formation permanente des pasteurs ... Luthero-Réforme programme des stages 1997–1998. 1–33. p. – 54. 1Thessz 5,21

Jézus és a katonaság

Az Újszövetségben Jézussal kapcsolatban aránylag kevés utalást találunk a katonákra, katonaságra és a háborúra. Talán azért, mert nem politikai messiásként lépett fel. A szabadságharcosok mozgalmát ismerte. Názáretet, ahol nevelkedett és szűkebb hazáját, Galileát, a felkelések tüzfészkeként emlegeti a rabbinusi reminiscencia. Első ízben a szabadságharcosokkal nyilvános működése során a jeruzsálemi templom megtisztítása alkalmával találkozott (Jn 2,13–22). Kocsis Elemér professzor ehhez a szöveghez kapcsolódóan hozzáteszi:

„A templom megtisztítása alkalmával olyan hatalom nyilvánult meg Jézus tetteiben, és oly isteni hitelességgel lépett fel, hogy nyomban magára vonta az apokaliptikus militaristák figyelmét.”⁵¹ „Maga Jézus pedig nem bízta magát rájuk, mivel ismerte mindnyájukat...” (Jn 2,24).

Ugyancsak 31-ben történt, amikor páska ünnepén a galileai szabadságharcosok egy csoportja a templomban zavargást keltett. A helytartó, Pilátus ezt a tettet kegyetlenül megtorolta (Lk 13,1–5). Jézusnak „néhányan” hirdással szolgáltak a kegyetlenségről. Jézus nem áll a lá-

zadók élére, nem ítéli el Pilátust, pedig ezt várták tőle. Helyette a megtérésre hívó szót hallják: „... ha meg nem tértek, mindnyájan hasonlóképpen vesztek el” (Lk 13,5).

A páska a messiásváradalmak szempontjából igen feszült idő. Jézus ünnepel Galileában azokkal, akiknek nem állt módjukban Jeruzsálembe menni (Jn 6,1–15). A sokaságot megvendégeli. A szabadságharcos hangadók, látva a kenyér és a hal megsokasításának csodáját, „érte akarnak jönni, és el akarják vinni, hogy királlyá tegyék, visszavonult ismét a hegyre egymagában” (Jn 6,15). Jézus pontosan tudja azt, hogy némelyek erőszakkal (*arpazó*) akarják elragadni. A szó jelentése: erőszakkal eltulajdonít, elrabol valakit akaratán kívül. Jézus beszél az erőszakosokról is (Mt 11,12). Ez nemcsak Keresztelő Jánosra vonatkozik, hanem a szikárius-féle gerillamozgalmakra is, amit Jézus elítél. A szó a latin nyelvben: *sicarius* = orgyilkos, orozó-t jelent, Josephus egyszerűen csak rablónak (*léstai*) nevezi őket. Ez a csoport a kegyetlen erőszaktól sem riadt vissza. Fegyverük a görbe tör (*sica*). Isten királyságát fegyverrel, erőszakkal akarták siettetni. Ha kellett, vállalták a nyílt felkelést, a gerillaharcot. Sőt az ügy érdekében az öngyilkosságot is vállalták, amit engesztelő áldozatnak tekintettek.

Jézusnak nem volt fegyvere. Elítélte a fegyveres harcot, az erőszakot, a politikai messianizmus minden formáját, különösképpen azt, amit a militarizmus fanatizál. A „ne ölj” parancsát ő is megerősíti a Tízparancsolattal együtt. „Hallottátok, hogy megmondattok a régieknek: Ne ölj! Mert aki öl, méltó arra, hogy ítélkezzenek felette” (Mt 5,21). Az elmondottakból kitűnik, hogy Jézus nem került kapcsolatba a háború kérdésével. Sokat idézzük szavait, amelyet elfogásakor mondott: „Tedd helyére kardodat, mert akik kardot fognak, kard által vesznek el. Vagy azt gondold, hogy nem kérhetném meg Atyámat, hogy adjon mellém most tizenkét sereg angyalnál is többet?” (Mt 26,52,53). Az adott körülmények között értelmetlen lett volna a fegyveres ellenállás az apostolok részéről. Jézus elmenekülhetett volna, de nem tette. Ő küldetésben volt. Nem futamodott meg. Ebből nem sokat lehet kikövetkeztetni a háború, a katonaság bonyolult kérdéseivel kapcsolatban.

Jézus kijelentéséből inkább azt lehet sejteni, hogy világtörténelmi kategóriákban gondolkodott. Hogy ez mennyire így igaz, konkrét, napi eligazítást nem adott soha a katonáknak. Ezt megtette helyette Keresztelő János, amikor a katonák hozzáfordulnak zsold ügyben. A Keresztelő így válaszol: „Senkit ne zsaroljatok, ne is zaklasatok, és elégedjétek meg a zsoldotokkal” (Lk 3,14).

A háború és béke kérdésében a következőket mondja: „Boldogok, akik békét teremtenek, mert ők Isten fiainak neveztetnek” (Mt 5,9). A szelídség, a tárgyalási készség, a katonadiplomácia, az ellenség emberszámba vétele, a gonosz jóval való legyőzése, Jézus életében és működésében nyilvánvaló, világtörténelmi távlatokra nézve igazak.

Jézus nem ítéli el a katonai szolgálatot, mint ahogy Keresztelő János sem. Azt ítéli el, ha valaki visszaél a hatalmával, hivatásával. Az evangélium szól arról, hogy Jézus milyen körülmények között találkozott a kapernaumi századossal (Mt 8,5–13; Lk 7,1–10), valamint a (*basilikos*) királyi vérből származó, királyi zsoldban levő magas rangú katonai tisztviselővel, aki Heródes Antipás szolgálatában állott. (Jn 4,46–53) Ez utóbbinak

a beteg fiacskáját (*topaidion mou*) gyógyítja meg Jézus. Mind akkor, mind ma is megható találkozni Jézust dicsőítő katonával. Itt az „...igaz hit szikrája villan. Nagy csoda történt a Heródes tisztviselőjének fián: meggyógyult és élt. De nagyobb csoda esett meg az apán: a hívővé létel csodája.”² Az evangélium szerint Heródes Antipás egy nem túlságosan nagy helyőrségének székhelye volt Kapernaum, a határváros, ahol szolgálatot teljesített a (*hekatontarchos*) latinul *centurio*. Ez a rendfokozat nem azonosítható a mai századoséval. A legénységi állományból emelkedett eddig a beosztásig. A légió első tíz cohors-ának első embere (*primus pilus*) lehetett. Így volt hatalma és tekintélye. Hogy ide eljusson valaki, kemény, bátor, igazi katonáembernek kellett lennie. Ennek a rendfokozatnak és beosztásnak további előléptetési lehetőség már nem adatott, így ezután a katonai karrier után többnyire a nyugalomba vonulás következett. Jézus a zsidók kérésére megindul a centurió háza felé, hogy meggyógyítsa a szolgát. Az azonban méltatlannak érzi magát erre a megtiszteltetésre. Ez a kemény kiállású katona így szól: „Uram, ne fáradj, mert nem vagyok méltó arra, hogy hajlékomba jöjj. De magamat sem tartottam méltónak arra, hogy elmenjek hozzád, hanem csak szólj, és meggyógyul a szolgám” (Lk 7,6–7). A centurió megindokolja, amit mondott a katonáélet tapasztalatával: „Mert én is hatalom alá rendelt ember vagyok, és szolgálom alattam katonák. Ha szólok ennek: Menj el, elmegy: és a másíknak: Jöjj ide, idejön: és ha azt mondom a szolgámnak: Tedd meg ezt, megteszi (Lk 7,8). A százados felismerte, hogy Jézus hatalma egészen más hatalom mint az övé. Ahol Jézus szól ott az Ő szava a „vezényszó” s a parancsot, a feladatot mindenkinek végre kell hajtani. A százados erénye még az is, hogy ez a kemény katona tud alázasos is lenni. Ugyanakkor katonajelleméből kitűnik határozottsága, biztonsága, mellyel Jézus hatalmára épít. Az is egyértelmű pozitív példa, hogy Jézus hatalmának gyógyító erejét nem a maga számára kéri, hanem katonája számára. Ma a parancsnokok, előljárók részére előírás az, hogy kötelesség törődni a beosztottakkal, gondját, baját, családi problémáját számon tartani, és a parancsnok legjobb belátása szerint kötelessége orvosolni, problémája megoldásában segíteni. A százados példakép lehet a mindenkori parancsnokoknak.

Jézus elítélése a történelem legnagyobb visszhangot kiváltó koncepciók pere. „A főpapok pedig az egész nagytanáccsal együtt bizonyítékot kerestek Jézus ellen, hogy kivégezhetőek, de nem találtak. Sokan tettek elene hamis tanúvallomást, a vallomások azonban nem egyeztek” (Mk 14,55–56; lásd a további verseket is).

Jézus elfogásához Júdás fegyveres különítményt („katonai csapatot”) kapott. A feladat konkrét végrehajtását „A katonai csapat, az ezredes és a zsidók templomszolgái” (Jn 18,12) hajtották végre, ami Urunk megfogásából, megkötözéséből és a főpap elé való viteléből állott. Lényegében Jézust előállították, ma így mondanánk. A *shiliarchos* = ezredes latinul: tribunus militum, tkp. egy cohors parancsnoka. Különböző népeknél, így az ószövetségben is előfordul ez a rendfokozati terminológia, természetesen nem katonai értelemben (Kir 18,13). Előfordul még pl. Mk 6,21-ben és az Újszövetségben még más egyéb helyeken. Pilátus a ró-

mai helytartó politikai sakkhúzással elítéli, tudja pontosan, hogy igazságtalanul dönt, de számára a politikai érdek az adott szituációban fontosabb és lényegesebb az igazságnál. „Mi az igazság?” (Jn 18,38) – kérdezi Jézustól. Amikor megostoroztatja Jézust az ott levő katonák úgy reagálnak, mint a mindenkoraiak, hasonló feladat végrehajtásánál. Biztos volt, aki csak parancsot teljesített, sajnálta, együtt érzett a szenvedővel, hogy ártatlanul kell meghalnia az igazságtalan ítélet miatt. Voltak gúnyolódók, szitkozódók is a katonák között. A katonák viselkedéséről részletesen tudósít az evangélium. Az evangélium tud olyan katonáról is, aki talán az előléptetés reményében „...arcába vágott Jézusnak, és így szólt: »Így felelsz a főpapak?« (Jn 18,22).

Amikor vitte a keresztet a kivégzőhely felé, mely a városon kívül volt (ezért „viszik ki” Jézust Zsid 13,12k.), Jézus a sok ütlegetéstől elgyengült. Segítségére van szüksége, nem bírja egyedül vinni a gerendát, vagyis a „keresztnek” azt a vízszintes szárát, amit a kivégzőhelyen beasott függőleges szárra erősítettek. Jézus összeroskadt és ekkor az oda kivézenyelt római katonára megállította Cirénei Simont, aki az afrikai Kyrénéből származó diaszpóra-zsidó lehetett, aki visszaköltözött Jeruzsálembe, aki éppen a „mezőről jön” – segítsen vinni a keresztet. A kereszt felvétele fizikai értelemben alátámasztható azzal, hogy az akkori katonai jog előírja azt, és lehetőséget ad a katonának arra, hogy megállíthat bármikor egy polgári személyt, és kényszeríthet arra, hogy vigye katonai felszerelését, egy bizonyos ideig, hogy addig ő pihenessen. Ez a katonai jog érvényesülhetett itt, bizonyos áttétele, és felfedezhetjük benne a tiszt jóindulatát vagy együtt érző, sajnálkozó indulatát.

Jézus ruháit a katonák maguk között szétosztották. Varratlan köntösén (amit magára terített, s amit nem akartak szétdarabolni, mert úgy értékét veszítette volna), valószínűleg kocka feldobásával osztzkodtak. Ugyanazt tették, mint mindig hasonló esetben tenni szoktak. Ősi szokás volt, hogy a kivégzett ruhái, egyéb holmija a hóhért, illetve a kivégző osztag katonáit illette. A kereszten meghalt Megváltót eltemetik, majd gondoskodnak sírjának őrzéséről. Pilátus nem biztosít őrkatonákat. „Van őrségetek, menjetek őriztessétek, ahogy

tudjátok. Erre ők elmentek, lepecsételték a követ, és őrséggel őriztették a sírt” (Mt 27,65.66). Emlékeztek Jézus szavaira, hogy fel fog támadni a halálból. A feltámadást kísérő kozmikus jelekre, a bátorságra nevelt katonák, „a tőle való félelem miatt megrettentek, és szinte holtra váltak” (Mt 28,4). Mint minden ember, így a katonák között is akadt olyan, akit a hatalom meg tudott vesztegetni, ők a parancsot „túlteljesítők”. „Ezüstpénzért” nem csak Júdás árult, hanem a katonák némelyike képes volt kollaborálni a Jézust elveszítő hatalommal.

A kereszt alatt álló százados, aki közvetlen tanúja volt Jézus halálnak és aki minden bizonnyal sok keresztre feszítésnél asszisztálhatott, amit itt élt át az megrendítette és ezt a vallomást tette: „Amikor a százados látta, ami történt, dicsőítette az Istent, és így szólt: ez az ember valóban igaz volt (Lk 23,47).

Kérjük Isten áldott Szentlelkét, hogy adjon bölcsességet a honvédség jelenlegi átalakítási folyamatában résztvevőknek. „Jézus Krisztus, mi kegyelmes hadnagyunk, Könyörgéssel te elődbe járulunk...” (381. ének 1. verse).

Idézetek

1. Dr. Kocsis Elemér: Jézus és a Messianizmus (doktori értekezés) 1963. Debrecen. 83. p. – 2. Mátyás Ernő János evangéliuma írásmagyarázat, Sárospatak 1950. 93. p.

Felhasznált szakirodalom

1. Csohány János dr. Jézus Krisztus életútja Debrecen 1991. – 2. Dóka Zoltán: Márk evangéliuma 1977. Evangélikus Sajtóosztály. – 3. Kocsis Elemér dr. Jézus és a Messianizmus 1963. Debrecen. – 4. Magyar Honvédség Oktatási és Kulturális Anyagellátó Központ kiadványa 1993. Sorozatszerkesztő Dr. Varga József alezredes. (Katona és a háború a Bibliában) 9–13. p. – 5. Mátyás Ernő dr. Újszövetségi kijelentés-történet. Református egyházi könyvtár XXI. kötet. Bp. 1943. 45–104. p. Jézus Krisztus világa. – 6. Mátyás Ernő dr. János evangéliuma, írásmagyarázat Sárospatak 1950. – 8. Jubileumi Kommentár: Máté, Márk, Lukács evangéliuma Varga Zsigmond dr., János ev. magyarázata Kiss Sándor Lelkipásztor; (Zsinati kiadvány). – 9. Kézirat (gépelt) Varga Zsigmond dr. A kapernaumi százados Lk 7,1–10. 86–89. exegézis. (Megjegyzés: az előadás több tanórára elosztva elhangzott Miskolc Határőrizgatóságban a tiszthelyettesi továbbképző iskolán, egyszerűsített változatban 1997-ben.)

Kelemen Imre
lelkész-örnagy

Az amerikai rabszolgaság

I. Az intézmény története és következményei

Már Amerika felfedezése előtt sem volt idegen a keresztyén kultúrában a rabszolgaság intézménye. A késői római birodalomtól kezdve a bizánci, a velencei, spanyol és portugál hatalmak nem csak eltűrték, de gazdasági, politikai életükbe beépítették a rabszolgaságot. A római birodalom keresztyénné válásakor az ógyház „örökölte” ezt az intézményt, amit nem szüntetett meg, hanem új hangsúlyokat vezetett be: a Krisztusban megkeresztelt mester és rabszolga lelki testvérek lettek a törvényes viszonyuk megváltozása nélkül. A Krisztusban lebomló, embereket elválasztó korábbi határok megszűnéséről, az új kapcsolatokról az Újszövetség több helyen bizonyosságot tesz, mint 1Kor 12,13; Gal 3,28; Kol 3,11; Filem 16. De

ugyanakkor a korábbi jogi kapcsolat megmaradása miatt a rabszolganak engedelmeskedni kellett, lásd: 1Kor 7,20–24; Ef 6,5–9; Kor 3,22–25.

Mivel a rabszolgaság intézménye megmaradt, sőt biblikus igazolást kapott, a korai egyház egy teológiai rendszert is kiépített, hogy dogmatikai, morális magyarázatot adhasson. Szent Agoston 5. századi hippói püspök, hatalmas művében, az Isten Városában foglalkozik részletesen ezzel a kérdéssel. (19. Könyv, 14–16. fejezetek.) Írása a következő ezer esztendőre meghatározta az egyház álláspontját a rabszolgaságról. Alapvetően négy pontba foglalható véleménye: 1. A bűneset előtt az emberiség egyenlő volt. 2. Az egyetemes bűnbeesés miatt alakultak ki az elnyomó rendszerek, közöttük a rabszolgaság, mint intézmény. 3. A rabszolga legyen enge-

delmes, a mestere kedves és türelmes. 4. Maga a bűn a legrosszabb rabszolgaság, amely mindenkit csapdába ejthet. Különösen fontos Agusztinusnál az, hogy Isten igazságosságára apellált, amikor a rabszolgaságot megmagyarázta. Hirdette: mindig a bűn nagyságához mért az igazságos Isten büntetése. Tehát a rabszolgák megérdemelten szolgák, hiszen olyan bűnösök, akiknek Isten szerint ez az életmód jár. Ebben a képben természetesen a mester Isten igazságossága szerint vált uralkodóvá embertársa felett. Az nem került el a jó püspök figyelmét, hogy voltak szentéletű rabszolgák és kegyetlen mesterek. Ezt a jelenséget 4. pontban fogalmazott koncepcióval oldotta fel: „előfordul, hogy kegyes emberek rabszolgái lettek gonosz uraknak, akik maguk is bűnösöknek rabjai.” Ilyen bűn lehet a kegyetlenkedés, önzés, durvaság, szenvedély. Ebben a helyzetben, érvelt Agusztinus, a lelki kegyelmekkel megáldott, sorsát türelemmel viselő rabszolga szabadabb ember, mint a bűnösökkel terhelt mestere, függetlenül az őket összekötő jogi viszonytól.

Ezeket a teológiai érveket követte a gyakorlatban az egyházjog. A rabszolga teljes ember volt, akinek szándékos megöléséért excommunicáció járt, az őt felszabadító önkéntes aktus kegyes cselekedetnek számított. Az egyház megáldotta a rabszolgák házasságát, de ez nem változtatta meg a mester anyagi érdekét. Mivel a mester Istentől kijelölt hatalmasság volt a vele szemben való engedetlenség bűnnek, a szökés halálos bűnnek lett nyilvánítva. Míg a korai középkorban Európa nagy részén megszűnt a rabszolgaság, a mohamedán világgal kapcsolatban levő részekben – mint Portugália, Spanyolország – a katolikus keresztyén kultúra megtúrta az intézményt. Ezért ezek a felfedező és hódító államok kezdettől fogva alkalmazták a rabszolgaságot az új világban megalakult gyarmataikon. Csak később, gazdasági érdekből, gyakran szegyenkezve, vezették be területükön a franciák, hollandok és főleg az angolok, a 17. századtól a rabszolgamunkát.

Míg a középkori Európában sokféle nemzetből adódtak a rabszolgák, Amerika esetében, kivétel nélkül a sub-Szahara vidékéről, Afrika nyugati partjairól származó négerrek váltak az új világ rabszolgáivá. A 16. század elejétől a 19. század közepéig tíz millió fekete férfi, nő és gyermek kelt át akarata ellenére az atlanti óceánon, amely utazás a világtörténelem egyik legnagyobb inter-kontinentális népvándorlását jelentette. E hatalmas tömeg óriási többsége a spanyol, portugál, és a dél-amerikai holland gyarmatokon kötött ki. Csak megközelítőleg öt százalék 427.000 személy érkezett az északi angol kolóniákra, a mai Egyesült Államok területére. Ezek a rabszolgák voltak az amerikai négerrek ősei.

Amiképpen Anglia későn lépett be a felfedező és gyarmatosító hatalmak közé, úgy a rabszolga kereskedelmet és a rabszolgamunka alkalmazását is csak a 17. század második felében vezette be. Történelmi ironia az, hogy a vallási és politikai szabadságot keresők idővel rabszolgatartókká váltak. Az eredeti virginiai anglikán és New England-i puritán kolóniák teljesen a bevándorlók munkájára épültek, de egy generáció után nyilvánvaló lett, hogy a hagyományos mezőgazdasági termékekkel a kolóniák nem lesznek életképesek. Olyan árucikkekre volt szükség, amilyen az anyaországnak kellett, amit a keres-

kedelme használni tudott. Így vált Virginiában és a déli kolóniákban a dohány-, rizs-, indigótermelés, míg Massachusettsben a hajóépítés elsőrendű iparággá.

Ezek a munkaigényes áruk olcsó és sok dolgos kezű követeltek, amit a rabszolgák biztosítottak. 1672-ben megalakult az első angol rabszolga-kereskedelmi társaság, hogy a kolóniák növekvő igényét szolgálja. Pár évtized leforgása után a gyarmatok gazdasági állapota, a rabszolgamunka folyamatos és széleskörű alkalmazásától függött.

A 16–17. század európai embere nem tekintette Afrika szülőiteit társaknak. A négeret színe, megjelenése, viselkedése miatt az ember és az állat közötti szintre degradálták, akit Isten különösen büntet. Agusztinus teológiáját kiegészítve a fekete embert Noé fiának. Hámnak a leszármazottjaként kezelték, aki átok alatt van. (1Móz 9:25: „Átkozott Kánaán! Szolgák szolgája lesz testvérei között”). A Biblia ilyen alkalmazása tette lehetővé azt, hogy még a protestáns országok is, mint Dánia vagy Hollandia részt vegyenek a jövedelmező rabszolga-kereskedelemben. Különleges hajókat építettek, ahol polcokon szerszánolva, egymás mellett zúfólva feküdtek a szerencsétlenek. Időnként ecetes vízzel öntötték le őket, hogy az ürülék miatti fertőzést csökkentsék. Aki fájdalomában ordított, annak száját erre készült peccekkel feszítették ki, hogy csen legyen. Ilyen embertelen körülmények között a több hétig tartó utazás alatt sokan elpusztultak.

A korai amerikai egyházak teológiai érdeme az, hogy kezdettől fogva az indiánok megtérítésébe a nagy számban érkező néger rabszolgákat is belefoglalták. Ez sokszor a mesterek ellenkezésébe ütközött, akik félték, hogy a megkeresztelt négerrek majd politikai jogokat is igényelnek. 1665-ben Morgan Godwyn anglikán tiszteletes egy pamfletet írt: „A néger és indiánok védelme” címmel. (The Negro's and Indian's Advocate) amiben vitába szállt a fekete ember megtérítése mellett. A mai korban is helytálló érveléssel tagadta a fekete bőrszín jelentőségét: mivel nincs egyetemes mércéje a szépségnek, így az nem jelenthet alacsonyabbrendűséget. Arra a kijelentésre, hogy az afrikaiak barbárok és primitívek, Godwyn emlékeztette olvasóit az egykor virágzó afrikai birodalmak magas kultúrájára, amikor még az európaiak voltak barbárok. A biológiai alsóbbrendűség tanára, arra, hogy a néger csak félig ember a tiszteletes bátran a kevert (fekete és fehér) utódok szépségével és életrealitásával válaszolt. Végül a teológiai igazolást is elvetette. Noé átkával nem lehet igazolni az afrikaiak elnyomását. Semmi bizonyíték nincs arra, hogy ők Hám leszármazottjai, különben is Hám utódai a kánaániták voltak, akiket már megbüntetett Isten azal, hogy földjüket az izraelitáknak adta. Noé, vagy bárki átka nem érintheti a megátkozott lelkét, amely Istené, ezért a négerrek térítése és megkeresztelése az egyházak kötelessége.

Hasonló gondolatokat fejtegetett Richard Baxter református teológus az 1673-ban megjelent „Keresztyén Útmutató” (A Christian Directory) című művében. Három elfogadható okot látott a rabszolgaság intézményében: büntetés, hadifogság és önkéntesség. Megtestesült ördögöknek ítélte azokat, akik vadászni mennek „szerencsétlen négerreket”. Ezzel különösen a katolikus spanyolokat vádolta. Baxter szerint mindenki Isten rabszolgája, aki az abszolút Úr. Ezért a mesterek legfontosabb kötelessége

rabszolgáik megtérítése a keresztyén hitre. A hitetlen, bárbar afrikai megvásárlását csak erre a célra engedélyezte, mert „nagy kegyelem az, hogy Guineából, Braziliából és más földről a keresztyének közé kerülnek a pogányok, még akkor is, ha rabszolgákként érkeznek.”

A gazdaságilag és teológiailag igazolt intézménnyel csak kevesen szálltak szembe. Roger Williams, Rhode Island kivételes szabadságában 1652-ben belefoglalta azt a törvényt, amely csak 10 évre engedélyezte a rabszolgaságot. A legkövetkezetesebb rabszolga-ellenességet a quakerok gyakorolták. Nagy hatással volt rájuk Samuel Sewall írása: „József eladása” (The Selling of Joseph, Boston 1700). József testvéreinek nem volt joguk arra, hogy eladják öccsüket rabszolgának, éppen így senkinek sincs joga eladni néger testvérét, mert mi valamennyien Adám gyermekei vagyunk. Sewell egy radikális következtetést is levont exegéziséből, mivel egy őstől származunk, azért egyforma jogunk van a szabadságra!

A kisszámú kivételtől eltekintve Amerika koloniális egyházai elfogadták, sőt alkalmazták a rabszolgamunkát. A kor neves papjai, mint Cotton Mather vagy maga Jonathan Edwards, a nagy ébredés teológusa, rabszolgatartók voltak. Egy egyházközség gazdasági erejét mutatta a rabszolgái száma. A gondos gyülekezet nemcsak állatokat vásárolt egy megválasztott lelkésznek, hanem rabszolgákat is, akik az egyház földjeit művelték. A négerrek ellenőrzését sorozatos megszorítások szolgálták. Tilos volt megtanítani őket írni és olvasni, naplamente után kijárási tilalom volt, háromnál több ember nem gyülekezhetett, minden fehér igazoltathatta a négert, aki csak írott engedéllyel utazhatott. A büntetések gyakori formája volt a korbácsolás, izzó vassal való megbélyegzés, fül, egyéb végtagok levágása, kiherélés, lincselés, akasztás. Ezeket az ítéleteket, elretentő például, mindig a többi rabszolga előtt hajtották végre.

A rabszolgák iránti lelki felelősség elismerése, a missziói, krisztusi parancs komolyan vétele a 18. században fokozatosan megváltoztatta a négerrek megtérítése elleni hangulatot. Cotton Mather, 1706-ban kiadott „A keresztyénné vált néger” (The Negro Christianized) munkája a lelki kötelesség mellett még egy érdekes gazdasági okot is említett. A keresztyénné vált rabszolga, szerinte engedelmesebb, hűségesebb és dolgozabb szemlélyé válik, aki szeretetből és nem félelemből fogja szolgálni urát. Végül ez a vélemény vált uralkodóvá. Az egyházak megtérítették a rabszolgákat, de ugyanakkor megpróbálták őket „jobb” szolgákká faragni. Tanulságos illusztrációt ad erre egy fennmaradt néger kereszteselési forma: „Isten és e gyülekezet előtt jelentsd ki, hogy e szent keresztséget nem azért óhajtod, hogy így szabadabbá tedd magad a mestered iránt elkötelezett életre szóló kötelességed és engedelmesseged alól, hanem csupán a lelked üdvéért, hogy részesülhess a kegyelemben és áldásokban, amelyeket Jézus Krisztus egyháza tagjainak megígért.” Külön katekizmus volt szerkesztve a „nagyobb értelmi képességű” négereknek. Az engedelmeségről így tanított: „Ha Jézus Krisztust szolgálsz, mit kell tenned? Szeretnem kell az Istent, imádkozni hozzá, és megtartani az Úr napját. Szeretnem kell minden embert, nem szabad veszekednem, részegnek, paráznának lennem. Nem szabad lopnom vagy hazudnom és megelégedettnek kell lennem állapotommal.”

A tízparancsolatból két törvényt módosítottak, az ötödikben a tisztelt atyádat és anyádat mellé ezt mondatták a rabszolgával: „és különösen a mesteremet és a mester-nőmet tisztelem mint atyámat és anyámat”. A tizedik parancsolat végét így egészítették ki: „Türelmesnek kell lennem és megelégedettnek azzal a helyzettel, amiben vagyok, mert az Isten akaratából van.” A parancsolatok leckéjét az Efézus 6,5–8 verseivel zárták. (Szolgák! Félelemmel és rettegéssel engedelmeskedjete földi uraitoknak, olyan tiszta szívvel, mint a Krisztusnak!)

Amerikában a 17.-18. században nagyszámú teológiai, liturgiai vallásérkölcsi írás született, de ezek szinte kivétel nélkül a fehér emberek kegyességét szolgálták. 1745-ben jelent meg Thomas Bacon könyvecskéje „Két prédikáció fekete rabszolgák gyülekezetének (Two Sermons Preached to a Congregation of Black Slaves) címmel. Ezek az igahirdetések bepillantást engednek a kor egyházának felfogásába, ahogyan a rabszolgaság intézményét Isten akartával igazolták és így Istent tették a legfélelmetesebb rabszolgatartóvá. Milyen evangéliumot hallott a néger gyülekezet a fehér lelkésztől? Figyeljünk a legfontosabb gondolatokra: A rabszolgát Isten tette szolgává! Teste a mesteréé, de a lelke nem, mert az üdvözülhet, ha engedelmes Istennek és a mesternek. Isten állandóan mindenkit figyel, akit szeretni kell, mert ő hozta ki a négereket a sötétség és barbarizmus földjéről egy olyan országba, ahol megtanulhatják az égbe vezető biztos utat. Isten szeretetét abban mutatjuk meg, ha szeretjük és engedelmeskedünk mesterünknek, aki íránt alázatot, hálát kell mutatni. Mert ha nem, akkor nemcsak a mester büntet, de Isten is, nemcsak ebben a világban, de a túlvilágon is. A rabszolga nemcsak a mesternek és Istennek felelős, de felelős a szolgatársáért is. Ha látja, hogy a társa lopja a mestert, vagy kárt tesz neki, akkor figyelmeztetni kell azzal, hogy elmondja a mesternek azért, hogy így a gonosz társa lelkét a pokoltól megmentse. Mivel Isten tudja, hogy kinek milyen állapot a legjobb, ezért a rabszolga a legjobb helyzetben van. Jobban él, mint fehér mestere, akinek nagy felelősség van a vállán, családjá, birtoka, rabszolgái gondja. Ezért ha a mester büntet, azt jogosan teszi, azzal a céllal, hogy a bűnösöket megjavítsa. De ha mégis valaki talán ártatlanul van büntetve, az türelmesen viselje el tudva azt, hogy Isten majd bőségesen megjutalmazza érte a másik világban. (Mielőtt a magyar olvasó borzalommal tüzet kiáltana a koloniális amerikai egyházakra ilyen teológiai vélemények miatt, emlékezzen arra, hogy hasonló jelenségek máskor és másutt is előfordultak és előfordulnak az egyetemes egyház történetében. Mindenütt, ahol az egyházak teológiailag igazolják a körülöttük levő társadalom gazdasági, politikai, szociális rendszerét, ott ez a veszély fennáll. Különösen Kelet-Európában nem kell messzire menni ahhoz, hogy modern rabszolgaságot építő társadalmak teológiai védelmét megtaláljuk.)

Az említett teológiai példák közül érthető, hogy a rabszolgák sokáig nem fogadták el a felkínált keresztyénséget. A nagy ébredési hullám a fehér lakosságot érintette. Sokáig az angol nyelv is falat emelt a sok törzsből összeszedett afrikaiak és a fehér társadalom közé. Kialakult egy sajátos néger-amerikai nyelv, amelynek kiejtése, szókinca a mai napig megmaradt. Sok korabeli szerző panaszkodott az Afrikából hozott ősi vallások titkos

gyakorlása miatt. A néger természetgyógyítók tudását gyakran még a mester és családja is igénybe vették. De a legnagyobb ellenkezést az okozhatta, hogy az elnyomók vallása, ahogyan azt a fehér papság tanította, nem segített a rabszolgasors égető problémáiban. A 18. században még nem voltak független néger gyülekezetek. Arabszolgák helye sokszor a templomon kívül volt, vagy az elkülönített karzatban ülhetek a szegregáció szigorú betartásával.

II. A rabszolgáság és az egyházak

A 19. század első felében a nyugati, lelki ébredés hatalmas felszabadított energiája katonai, diplomáciai, gazdasági eredményekben is lecsapódott. A születőben levő fiatal világhatalom sikeresnek és magabiztosnak képzelte magát. Az erős vallási, morális alapokra megállíthatatlan fejlődés volt épülőben. Amerika önmagát Istentől megáldott, sőt kiválasztott nemzetnek gondolta. Ezt a mítoszt azonban, amit minden gondolkodó látott, egy rettenetes felhő beárnyékolta. A politikai és gazdasági szabadság földjén megtörték az embertelen rabszolgáság intézményét. A híres alkotmány és az emberi jogok chartájának országában rabszolga vásárok voltak, ahol néger gyereket, öregeket, nőket, férfiakat árusítottak és olyan fehéreket, akikben kis részarányban fekete beütés volt.

Ez a roppant nemzeti immoralitás elsősorban az egyházakat konfrontálta, hiszen történelmileg éppen a Biblia idézésével igazolta a keresztyénség a rabszolgáság intézményét. A 19. század felvilágosult légkörében ezt a kérdést nem lehetett többé megkerülni. Az egyházakat ez döntés elé állította, vagy elhallgatják és így elfogadják ezt az embertelenséget, vagy teljes erejükkel harcolnak ellene. Nem csak délen, ahol a dohány- és gyapotültetvények rabszolgamunkára épültek, de északon is, ahol a rabszolgáság megszűnt, akadtak lelkészek, akik igazolni próbálták az emberkereskedelmet.

Ilyen apologista volt a holland református pap Samuel B. How (1790–1868) New Jersey-ben, aki 1855-ben hirdette, hogy nem bűn a rabszolgáság, mert mind az Ómind az Újszövetség „teljesen megegyezik ebben”, így azt mindkettő törvényesíti. Felszabadításuk megszegné a 10. parancsolatot: „Ne kívánd a felebarátod... szolgáját, se szolgáját” („Móz 20,17). Elvenni valaki tulajdonát, amit Isten és az ország törvénye megenged az aláánna a civilizáció és a keresztyénség alapjait”. Hasonló módon érvelt a presbiteriánus Frederick A. Ross (1796–1883), aki így támadta a rabszolgáság ellenzőit: „Ezek maguk mögött hagyják a Bibliát, mert nem kínozzák tovább az ügyük védelmére, így máshol keresgélnek egy abolicíós Bibliát, abolicíós Amerikai alkotmányt és egy abolicíós Istent. De ezalatt, akik tisztán látják, hogy a rabszolgáság teljes harmóniában van a szent írásokkal még jobban ragaszkodnak hitükhöz. A rabszolgatartó a Bibliával a szívében és a kezében igazságot tesz... és a néger felemelkedik képessége legmagasabb fokára így kész lesz az Isten által kapott végzete betöltésére.” A baptista prédikátor, Richard Furman (1755–1825) szerint az abolicionisták által gyakran idézett bibliai arany szabály: „Azt cselekedjétek az emberekkel, amit veletek akarnak cselekedni” csak társadalmi kontextusban használható, mégpedig az igazságosság és illendőség keretein belül. A rabszolgáságnak ez a

szabály nem mond ellent, hiszen az apa elvárhatja, hogy fia, lánya engedelmeskedjék neki, de az nem várható, hogy az apa éretlen gyerekek parancsolgatását kövesse.

A római katolikus püspök, John England (1786–1842) pedig a természet törvényével védekezett, mondván, hogy az megengedi egyik ember uralmát a másik felett. Szerinte a rabszolgák önként feladták szabadságukat, amiért védelmet és ellátást kapnak uraiktól. Így felszabadultak az önmagukért és családjukért való felelősség alól, amiért csupán „hűséggel és enyhe (moderate) munkával tartoznak”. Végül megemlíthetjük a presbiteriánus James H. Thornwell-t (1812–1862), aki a rabszolgáság vitáját a keresztyénség és az ateizmus pólusaiban látta. „Az egyik oldalon az abolicionisták mellett találhatjuk az ateistákat, szocialistákat, kommunistákat, vörös republikánusokat és Jakobinusokat. Míg a másikon (a rabszolgatartók oldalán) a rend és a szabályozott szabadság barátait, akik a társadalmat nem ember, hanem Isten szabályaiban látják. Az abolicionisták azt gondolják, hogy minden ember kötelessége ugyan az, míg ellenzőik jól tudják, hogy minden emberé más, olyan, amilyen a helyzetünk, ahová a körülmények rendelték, megkövetel”.

Amerika polgári és vallási megosztottságának fájdalmas oka az volt, hogy a rabszolgáság kérdésében mindkét ellenséges tábor a Szentírást használta védekezésre és támadásra. Ugyanazt a Bibliát idézték két homlok egyenesen eltérő vélemény alátámasztására. Egyik oldalon a keresztyén tanítás és keresztyén közösségek lettek a néger egyetlen reménye, támogatója, védelmezője, menekülésében otthona. Míg ugyancsak (magát annak számító) hívó keresztyén gyülekezetek és egyének rabszolgavadászatot rendeztek és a feketék illegális istentiszteleteit szétzavarták.

A rabszolgakérdés morális elítélése és annak gyakorlati megoldása az egyházon belül kezdődött. Már 1776-ban a liberális Rhode Island-ban az első rabszolgásággal szembe fordított lelkész Samuel Hopkins azt ajánlotta, hogy a négerek térjenek vissza Afrikába. Ez a gondolat a 19. században újra éledt és egy sor egyház (presbiteriánus, metodista, episzkopális, baptista, holland református) hivatalosan is támogatta. 1817. január 1-jén megalakult a szabad négerök visszaküldését szorgalmazó Felszabadult Rabszolgák Letelepítési Egyesülete (Colonization Society for Liberated Slaves). Több hajó is elindult Afrika felé, ahol a nyugati partokon Sierra Leonénál megalakult Libéria, az amerikai felszabadított rabszolgák állama. Ez jó megoldásnak látszott. Sokan azt remélték, hogy így Afrika keresztyénné lesz, megtörténik a néger társadalmi felemelkedése, a rabszolgatartók önként elengedik szolgáikat és Amerika megszabadul a lassan négy millióra felduzzadt hatalmas, nem asszimilált néger tömegtől. De egy rövid évtizeden belül ezek a szép álmok szertefoszlottak. Afrika a szegénység és betegség helye lett, a sok anyagi segítség kevés eredményt hozott, és ami a legfontosabb, a rabszolgák önkéntes, békés felszabadítása és elengedése nem történt meg.

Ezt a naiv, de békésnek tűnő megoldást a déli államok gazdasági érdekei vétőzték meg. A rabszolgáság elhalálának látszó intézményét egy technológiai felfedezés váratlanul felélesztette. 1792-ben a gyapottisztító berendezés (cotton gin) hihetetlenül megnövelte ennek a növénynek a termesztését. De a gyapotszedés lassú és

fájdalmas kézi erővel történt, amire a rabszolga munka alkalmas volt. 1814 és 1855 között Amerika meleg, déli részén a gyapottermelés évi 150 000 báláról 4 500 000 bálára ugrott. Ez a háromszáz százalékos növekedés azt jelentette, hogy a rabszolgák száma is ugyanebben az időben kevesebb, mint egy millióról négy millióra duzadt. A felszabadítási folyamat így leállt. A rabszolga értéke megnőtt. Egy egészséges férfi piaci ára 1860-ban két ezer dollár körül volt. Az amerikai kongresszusban a két szembenálló tábor vigyázott arra, hogy az új belépő államokat kettesével vegyék fel egy rabszolga-mellett és egy ellenzőt egyszerre, így nem születhettek az egész szövetségre érvényes tiltó törvények. Ez az áldatlan állapot a 19. században egyre jobban megosztotta az Egyesült Államok közvéleményét.

A rabszolgaság-elleni szervezett kampányt egy fiatal nyomdász, William Lloyd Garrison (1805–1879) Bostonban 1831-ben kiadott újságja, a Felszabadító (Liberator) indította el. Két alapvető céllal indult, bemutatni az afrikai visszatelepítési alternatíva tarthatatlanságát és az azonnali felszabadítás elkerülhetetlenségét. Követői 1833-ban megszervezték az Amerikai Rabszolgaság elleni Társaságot (American Anti-Slavery Society) Filadelfiában, amely hamarosan ezernél több helyi egylettel működött az északi államokban.

Egy unitárius lelkész William Channing írása sűrített képet ad a keresztyén abolícionista álláspontjáról. A keresztyénség eszenciája – hirdette – lelki kapcsolat, testvériség vállalása az emberiséggel. „Az emberi természet nem valami csodálatosan szép formában, nem külső dicsőségben jelenik meg előttünk, hanem éppen úgy, hogy ronda, alázatos, sőt undorító, látható formát ölt magára. De éppen itt van a feladat számunkra, hogy megérezzük saját lelki alkatunkat, sőt Isten képét ezekben az alázatos formákban, hogy felismerjük a testvéreinket minden külső csúnyaság ellenére. Ha ezt elmulasztjuk, akkor elárultuk azt, aki azért jött, hogy az elesettet felemelje és megtalálja az elveszettet.”

Theodor D. Weld (1803–1895) diákkorában tért meg. Charles Finney hatására lelkész lett és életét a rabszolgaság elleni küzdelemnek szánta. Társaival először a Lane Semináriumban kezdtek aktívan az ügy mellé állni, de hamarosan eltanácsolták őket radikalizmusuk miatt. Így kénytelenek voltak az Oberlin Semináriumba átmenni, amely az abolícionizmus lelki központja lett. Altonban, Illinois államban munkálkodott a presbiteriánus lelkész Elijah Lovejoy (1802–1837). Helyi újságjában keresztyén szemszögből bírálta a rabszolgaságot, mondván, hogy egy ura és mestere van az embernek – Isten, és aki magát mások felett mesternek vallja, az bitorolja Isten kiváltságát. Minden embernek a Teremtőtől kapott, elvehetetlen jogai vannak, amikért Istennek tartozik csupán. Hirdette: ami etikailag rossz, az nem lehet politikailag jó. „A rabszolgaság kimondhatatlan méretű gonosz, amely ha nem szűnik meg, akkor hamarosan ledönti a mi szabad polgári és vallásos intézményeinket”. Ezekért a gondolatokért Lovejoy több halálos fenyegetés kapott, nyomdáját többször összetörték. De mindezek ellenére Altonban maradt, mondván, hogy „valahol, valamikor az embernek ki kell állnia elveiért. Ha a polgári hatalom nem véd meg, akkor csak Istenre bízom magam, ha pedig meg kell halnom, akkor Altonban le-

gyen a sírom.” 1837. november 7-én a fiatal papot egy orvlövész megölte. Ő lett talán az elkövetkező véres, nagy polgárháború első halottja, mert halálával a két tábor közötti vitában az érvek és ellenérvek mellett a fegyverek is egyre gyakrabban szólaltak meg.

A rabszolgaságot elfogadó keresztyénség egyik híres kritikusa egy ex-rabszolga Frederick Douglass (1817?-1895), az amerikai fekete népesség egyik kiemelkedő tanító egyénisége volt. Ő volt az, aki az ügy érdekében Európában is előadásokat tartott. 1846-ban, önéletrajza szerint, Londonban ezeket mondotta: „Semmiféle ellentét nincs a rabszolgaság és a déli egyházak között. Az egyházhoz közel áll a rabszolgák börtöne. A harang és az emberárus kolompja összecsendül, a szószék és a rabszolga árusítás porondja kőhajításnyira vannak. Sőt, az embervásár hasznából templomok épülnek. Vannak férfiak, akiket ezért adtak el, vannak rabszolga nők, akiknek árából misszionáriusokat támogatnak, kicsi gyerekeket adtak el, hogy abból Bibliákat és úrvacsorai kelyhet vásároljanak. Ennek a földnek a keresztyénsége és Jézus Krisztus tanítása között ég és föld a különbség.”

Népének ugyancsak fontos tanítója Daniel Payne (1811–1893), aki az Afrikai Metodista Episzkopális egyház püspöke volt. Hirdette: „a rabszolgaság intézménye nemcsak a fekete embert, de minden embert rabbá tesz. Ez a természetellenes és immoralis kapcsolat korrumpálja a mestert és a szolgát egyaránt. Tönkreteszi az utóbbi akarátát és az elsőnek moralitását. Természetesen elrontja az embereknek a Bibliához való viszonyát, amelyet sokszor használnak ennek az átkos intézménynek a védelmére, és csak egyetlen textust ismernek: „szolgák engedelmességedeteket uraitoknak”.

A probléma újabb krízis-állapotba jutott, amikor 1850-ben a kongresszus a déli államok nyomására törvényt alkotott, hogy a szökött rabszolgákat az északi szabad államok területén is szabad legyen a rabszolgaságnak elfogni. Aki pedig menekülő négyert segített, az börtönbüntetést kaphatott. Erre a felháborító döntésre reagálva írta meg egy paplány és papfeleség Harriet Beecher-Stowe 1852-ben az Egyesült Államokat megmozgató híres könyvét: Tamás bátya kunyhóját. (Uncle Tom's Cabin) Ez a szelíd tanítónő művével, amely leleplezte a rabszolgaság minden gyötrelmét, az abolíciós mozgalomnak rendkívüli szolgálatot tett. Kevesen tudják, hogy egy epizódban az író párhuzamot von a rabszolgák ellenállása és a levert 1848-as magyar szabadságharc harcosai között. Mivel hasonló magyar referencia az amerikai irodalomban nagyon ritka, hadd emeljük ki ezt a részletet e klasszikus műből. Egy jelenetben szökött rabszolgacsalád védi magát egy hegytetőn a közelgő embervadászok ellen. Így ír Harriet Beecher-Stowe: „Mármint, ha egy magyar ifjú áll ki ilyen bátran a hegy csúcsára, hogy megvédelmezze Ausztriából Amerikába szökö honfitársait az ugebár nagyszerű hőstett volna, de mivel ez az ifjú afrikai származású volt, s Amerikából Kanadába szökö társait védelmezte, a kellőképpen kioktatott és hazafias érzelmű ember nem láthat itt semmi hősiességet... Amikor elkecseregett magyar szökevények törvényes kormányuk elfogató parancsaival és a hatóságaival dacolva Amerikába menekülnek, a sajtó és a politikai körök lelkes tapssal fogadják őket. Ha azonban elkecseregett négerek

teszik ugyanezt, az már egészen más”. Ez a világirodalmi alkotás drámai módon leplezte le az Észak és Dél közötti véleményeket. Míg a szabad államokban hatalmas sikert aratott, addig délen úgy elkobozták, mintha fegyver-szállítmány érkezett volna. A szakadás Amerika két része között feltartóztatlanul elindult. Hagyomány szerint később, észak-dél háborúja közben, az akkori elnök, Abraham Lincoln egyszer így szólt, „az a kicsi asszony kicsoda nagy háborút robbantott ki.”

Az Egyesült Államok politikai szétesése és az abból következő gyilkos polgárháború tulajdonképpen az egyházakon belül kezdődött el. A 19. század közepére a rabszolgaság kérdése feletti vita olyan feszültséghez vezetett, hogy a nagy történelmi felekezetek sorra szétszakadtak. Az első ilyen szkizma metodisták között történt. Az északi, 1834-ben megalakult Metodista Rabszolgaságellenes Ligában a legtürelemlenebb abolicionisták tömörültek. Az egyház évi zsinatán (General Conference) megindult a harc a másik táborral. A delegátusok többsége az egység megőrzésére a moderált középútas véleményt képviselte, sőt hajlott a déliek álláspontjára az északi radikálisak ellen. Végül 1836-ban egy olyan kompromisszumos döntés született, amely a vihart csak fokozta és nem csitította. Többségi döntés kijelentette, hogy az egyháznak nem szabad a rabszolgaság vitájába beleszólni. Erre 1841-ben Michigan államban megalakult az abolicionista Wesleyanus Metodista Egyház és 1845-ben pedig Louisville, Kentuckyban a Déli Metodista Episzkopális Egyház. A metodizmus egysége megszakadt. A két tábor ütköző felületein hamarosan ellenségeskedések lobbantak fel gyakran fizikai bántalmakkal. Gyülekezetek, családok törtek szét a rabszolgakérdés miatt.

A baptista egyház is hasonló sorsra jutott. Itt a szakadásra adó egyik okot egy vita szolgáltatta a Missziói Társaságukon belül: szabad-e egy rabszolgatartót misszionáriusnak kiküldeni? A másik ugyancsak egy gyakorlati kérdés volt, lehet-e valaki püspök és rabszolgatartó mester egyszerre? Az ezekre adott negatív válaszok miatt 1845 májusában megalakult a Déli Baptista Szövetség (Southern Baptist Convention), iskolájuk a Louisville-i Teológiai Szeminárium lett. Ez ma Amerika legnagyobb protestáns denominációja. A Presbiteriánus Egyház sokáig elkerülte a szakadást úgy, hogy nem foglalkozott ezzel a megosztó kérdéssel. Végre 1846-ban a rabszolgaságot elítélő ugyan, de enyhé határozat született, mert megtúrta a rabszolgatartók egyháztagságát. Itt a törés 1857-ben történt. Több denomináció, mint a kongregacionalista, unitárius, episzkopális egyházak nem szenvedtek szakadást. Ennek az a magyarázata, hogy ezek nem voltak nemzeti méretű egyházak, így nem lévén déli gyülekezeteik, kimaradtak a rabszolgaság vitájából. Figyelemreméltó az, hogy a quaker denomináció teljes egységben kiállt a rabszolgák mellett. Már 1758-ban foglalkoztak a rabszolgák felszabadításával és 1808-ra már minden rabszolgájuknak szabadságot adtak. De ezen túl próbálták jóvátenni a múlt bűneit. Ilyen volt a pénz vagy jószágbeli fizetés, iskolákat szerveztek, hogy a szabadsággal élni tudjanak a korábbi rabszolgák.

Részt vettek a nagyon veszélyes „földalatti vasút” (underground railroad) mozgalomban. Ebben egyházak és lelkiismeretes egyének, családok segítették a déli rabszolgák északra való menekülését. Csaknem az egész

országra kiterjedt titkos társaság vasúti szavakat használt munkája végzésében a hatóságokkal szemben. Így voltak állomásfőnökök, mozdonyvezetők, éjszakai állomások, amelyeket vasúti pályák kötöttek össze. Ebben az ember- és lélekmentő akcióban a quakerok példamutató bátorsággal, kivétel nélkül közreműködtek.

A 19. század közepére egyre több amerikai gondolkodó érezte, hogy a rabszolgaságot nem lehet békés úton megoldani és egy rettenetes háború vár országukra. Harriet Beecher-Stowe abban bízott, hogy egy nagy nemzeti ébredés és bünbánat megállíthatja Isten büntetését Amerika földjén. A kongregacionalisták lapja a Független (The Independent) 1854-ben így summázta kora félelmét: „Lesz ami lesz, mi már nem tudjuk megszüntetni a rabszolgaságot szenvedés nélkül. Ha egy keresztyén nemzet ebben a korban önként odaadja magát az elnyomás bűnének, annak szenvednie kell az egek büntetését. Az szent törvény ítélete ellenünk fordult, és a büntetés nem marad el.” Amerika érezte, hogy a kocka el van vetve. Az ország a polgárháború felé sodródik.

A rabszolga-felszabadítási küzdelmet vizsgálva hiba lenne azt gondolni, hogy abban csak fehér, progresszív hitű és gondolkozású emberek vettek részt, míg a néger csak passzív alanyok maradtak. A rabszolga sors kényszerített helyzet volt, ami ellen folyamatos, de eredménytelen lázadások, felkelések voltak. A legsikeresebb függetlenségi törekvések az autonóm néger egyházak megalapításával váltak lehetővé. A déli államokban ezek a gyülekezetek a baptista denominációban, míg északon a metodisták között is elterjedtek. Kezdtől fogva a déli néger a fehér egyházak tiltakozásával küszködtek. Mivel minden fajta néger gyülekezés tiltva volt, így csak fehér „ellenőrök” jelenlétében lehetett istentiszteletet tartani. A fekete prédikátorokat gyakran cenzúrázták, mert lázító beszédekkel vélték felfedezni igehirdetéseikben. Az esti, vagy éjszakai gyűlések különösen is gyanúsak voltak. De a fekete egyházak terjedtek, mert különleges hangsúlyaikkal, teológiájukkal, liturgiájukkal, közösségformálásukkal a rabszolgák lelki szükségét szolgálták úgy, ahogyan a mestereiket képviselő fehér gyülekezetek nem voltak képesek. Kialakult egy sajátos amerikai néger egyházi kultúra különleges énekléssel, liturgiával, szokásokkal és főleg igehirdetési témával és módszerrel.

A kulturális világorökség részének lehet a néger spirituális énekeket tekinteni. Az Afrikából hozott és megőrzött eleven ritmusok (a jazz szülője) mélyen megrázó, a rabszolga sorsból kimenekítő bibliai témákat kísérnek. Ezek az elnyomott lélek és test szabadság utáni vágyának csodálatos művészi kifejezései. Illusztrációnak egy, sajátos angolságot használó éneket vizsgáljunk meg, amelynek pezsgő, nagyszerű dallamát sajnos az írott szöveg nem tudja visszaadni. Címe: Go Down, Moses. (Eredj le Mózes)

<i>When Israel was in Egypt's land;</i>	<i>Let my people go;</i>
<i>Oppress'd so hard they could not stand;</i>	<i>Let my people go;</i>
<i>Oh, let us all from bondage flee,</i>	<i>Let my people go;</i>
<i>And let us all in Christ be free!</i>	<i>Let my people go;</i>
<i>Go down, Moses, 'way down in Egypt's land,</i>	
<i>Tell ol' Pharaoh,</i>	<i>Let my people go.</i>

A magyar fordítás talán visszaadja a mély vágyakozást a szabadság után.

*Amikor Izrael Egyiptom földjén volt:
Engedd szabadon népem;
Már nem bírták a szörnyű elnyomást,
Engedd szabadon népem;
Ó, meneküljünk mi is a szolgaságból,
Engedd szabadon népem;
Legyünk mindnyájan Krisztusban szabadok
Engedd szabadon népem;
Eredj Mózes, Eredj le Egyiptom földjére,
Mond meg az öreg Fáraónak,
Engedd szabadon népem.*

Ha az egyházi énekek a szabadulás utáni reménységről beszéltek, sokkal inkább a prédikációk is ezt hirdették. Nemcsak a lélek börtönéből, de a test elnyomásából is menekülést ígért a néger számára a Szentírás. Míg a rabszolgatartó mesterek egyházai az elnyomás isteni igazolását ollózták ki a Bibliából, addig ugyan az a könyv az evilági és a túlvilági szabadságot hirdette a fekete szószékeken. Az üdvösség-történetben az izraelita (pontosabban héber) rabszolgák isteni segítségével való egyiptomi megszabadulása, állandóan visszatérő biztatássá vált. Itt nemcsak lelki szabadulás van, hanem fizikai, testi is, mégpedig a mesterek retentő büntetésével karöltve. A tíz csapás, a fáraó csapatainak vízbefulladásá, azt hirdette a gyámoltalan rabszolgáknak, hogy az elnyomók nem legyőzhetetlenek, ha a felsőbb igazságosság a nyomorult elesettek oldalán van. Egy 1800-ban történt felkelés két vezetője: Gabriel és testvére Martin éppen ezzel a történettel buzdították ellenállásra rabtársaikat. Így alakult ki az a mai napig tartó hagyomány, hogy a néger lelkipásztorok népük nemcsak vallási, de politikai szabadságáért is küzdő har-

cosokká váltak. Mivel az egyházak a fekete közösségek legrégebbi, legnagyobb tekintéllyel rendelkező szervezetei, ezért ezt a sajátos szerepet más egyesület még ma sem tudja teljesen átvenni. Így érthető az, hogy a legtöbb fekete politikai lelkipásztoroként kezdte munkásságát.

Minden fehér ellenkezés dacára a 19. század elején a néger független gyülekezetek növekedtek, sőt denominációkat is létrehoztak. Ilyen volt a legelső, az 1816-ban megalakult Afrikai Metodista Episzkopális Egyház, amely saját püspökséggel is rendelkezett. A helyi gyülekezetek magját felszabadult négerképeztek, de a zömük a nagyszámú rabszolgákból adódott.

Az amerikai néger keresztyénség megértését segíti az a felismerés, hogy az Afrikából erőszakkal kiszakított rabszolgák saját templomaikban bizonyos afrikai szokásokat is megtarthattak, amelyeket a fehér egyházak nem engedtek meg. Szinkretizmusról túlzás volna beszélni, de a dobolás, az extázisig menő ritmikus táncok és énekek, az egyedülálló igehirdetési stílus és arra a gyülekezeti válasz, kétségtelenül afrikai örökségek, amelyek az érzelmet, a néger emberek sajátos lelkiségét szolgálják.

Az Afrikai Metodista Episzkopális Egyház egyik korai püspöke a már említett Daniel Payne így értékelte a fekete, független egyházak szerepét a néger szabadságharcban: „Az egyszerű jelenléte egy ilyen gyülekezetnek felébresztette a személyes szabadság utáni vágyat a fekete emberek között.” A fehérek állandó ellenzése és a négerképek áldozatvállalása egyházuk védelméért bizonyítja ezt az állítást.

(Wallingford-USA, Budapest)

*Dr. Medgyessy László
egyet. tanár KGRE*

A „rosszkedvű” egyház

I. Kedv és egyház

E két, most leírt fogalom – kedv és egyház – kapcsolódó említése bizonyára sokakban kelt – kelthet – egyfajta viszolygást, ellenérzést. Esetleg botránkozást is, hiszen az egyház – közelebbről: Krisztus földi egyháza – nem valamiféle olyan gyülekezet, amelyben a jó- vagy rosszkedv és egyáltalában bármiféle kedv szerepet játszhatnak. Az egyház – Alapítójától vett küldetése szerint – bármiféle hangulati beállítástól függetlenül teljesíti a maga felülről kapott feladatát. Hogy ezt jól vagy rosszul teszi-e, annak megítélése minden mást megelőzően az egyház fejének, Krisztusnak a kompetenciája. Feladatmegoldásában az egyházat is beárnyékoló bűn legkülönbözőbb módon befolyásolhatja ugyan, ám hogy tevékenységében a jó- vagy rosszkedv elemei is közrehatnának – első pillanatra – aligha látszik igazolhatónak.

Két tényezőről azonban nem szabad megfeledkezünk. Egyik a földi egyház emberekre épített volta, a másik ez utóbbiaknak az a sajátossága, hogy magatartásukat – sok más körülmény mellett – hangulati tényezők sokoldalúan befolyásolják. E kettősségből további sajátosságok következnek.

Mindenekelőtt egyfajta reflex-hatás, amely az egyházat evilági oldalról érő behatások, ütések, vagy támadá-

sok nyomán arra készíti, hogy az utóbbiakra válaszoljon. Valljuk be: nem mindig okosan és célszerűen, tehát az egyház céljához és rendeltetéséhez igazodó módon és mértékkel. Nem „sub specie aeternitatis”, sokkal inkább a pillanat, az elszenvedett ütés válaszával. Nem a szeretet, a türelem talaján állva, hanem szerepet engedve – az egyébként természetes módon feltörő – érzelmi effektusoknak, így az adott helyzet hangulata – respektíve: kedv-mozgatta – elemeinek. Köztudott, hogy az ütest, a támadást szenvedő alany reflexeiben soha nem a jó-, ám mindig a rosszkedv ver gyökeret és uralkodik el. Ez természetes. Az így kialakult attitűdöt nagymértékben fokozza, sőt eltorzítja – mert méltánytalanul felerősíti – ha a kedvezőtlen behatást szenvedő megpróbál ellenmozdulatokkal, esetleg ütésekkel, retorziókkal válaszolni. Utóbbiak nyomában – eredményességüktől függetlenül – olyan torzulások állhatnak be, amelyek az akcióban résztvevő személy vagy szervezet egész habitusát előnytelenül megváltoztathatják, sőt a jövőt illetően ilyen jelleggel rögzíthetik.

Mindezek a jelenségek a földi egyház életében is világosan kimutathatók. Már csak azért is, mert az ecclesia maga is esendő, bűnös, könnyen hangulati hatások alá kerülő emberekből alakul. Az egyház kétezer éves történelme során megszámlálhatatlanul sok támadást, ütest,

megrázkódtatást élt át. Ezek – akár külső, akár belső tényezők részéről fellépve – az egyháztörténet múltbéli sok-sok eseményét sajátos módon arra is felhasználták, hogy maga az ecclesia is a rosszkedv több-kevesebb állandósultságát tükrözze. De megmutatkozik ez utóbbi az egyház jelenbeli életében is. Az itt következő gondolatok ennek a jelenségnek tüneteit próbálják meg áttekinteni. Nem pusztán negatív előjelekkel, sokkal inkább a pozitív, a változást és változtatást igénylő szándékkal, amelynek nyomán az ellenkező – tehát a „jókedvű” egyház – arculata is megmutatkozhat.

II. Ha visszpillantunk

1. Az immár kétezer esztendő maga mögött tudó egyház az apostolok tanító és szervező munkája nyomán az első évek, évtizedek, sőt évszázad időszakát nagyjában-egészében békés, zavartalan körülmények között élte meg. Eltekintve az apostolok leveleiből is kitetsző bizonyos ellentétektől,¹ a tan egységét, így tehát a szaporodó gyülekezetek belső életét különösebben semmi sem zavarta. Az első nagyobb megrázkódtatás akkor jelentkezett, amikor a II-III. században a *gnoszticizmus* új látást, felfogást kezdett hangoztatni. Az élet legégetőbb kérdéseire válaszolva azt hirdette, hogy a gnózis, tehát a magasabb rendű és megváltó tudás képes a világban adva lévő gonosztságot elhárítani és az embert a bűn uralma alól felszabadítani. Az egyházra ez azért volt veszélyes, mert egyfelől a keleti vallások számos elemét igyekezett az egyház tanításába belekeverni, másfelől a kinyilatkoztatásra alapozott keresztyén tanításokat állította félre. A kegyelmet gyakorló Krisztus helyett itt az önismeret lép előtérbe, amely egyfajta szigorú askézis révén érhető el.

Hasonló tanokat vallott a *manicheizmus* is, amely voltaképpen a gnoszticizmus végső kiteljesedése, hiszen a megváltást maga is a megismeréshez és a legszigorúbb askézishez kapcsolja.

Az egyház – természetesen – védekezik. Az említett tanokat eretnekségnek nyilvánítja, ellene egységes és határozott fellépést hirdet, egyben kimunkálja a keresztyén tanítás rendszeres, összefüggő, tudományos tételeit. Sokoldalú eszközei kétségkívül sikerre vezettek, az apostoli tanítások fennmaradtak, ám az egyház életének harmóniáját már nem lehetett visszaállítani. A támadás és védekezés nyomán lábrakapott bizonytalanság egyfajta „rosszkedvet” inaugurált, hiszen az ellentétes felfogások nem tűntek el, csupán visszaszorultak és többé-kevésbé elmosták azt a „jó közérzetet”, amely a kezdeti évtizedek és századok egyházi „légkörét” jellemezte.

2. A következő nagy megrázkódtatást az *arianizmus* fellépése és terjedése okozta. A 318-ban fellépett Arios az Atya és a Fiú viszonyát feszegette. Szerinte a Fiú semmiből lett, tehát nem az Atya lényegéből született, ezért nem egylényegű az Atyával. A Fiú valóságos teremtmény és ezért nem is örökkévaló. E tanok nyomán nagy kavargás támadt: a püspökök túlnyomó része, sőt a császár, Nagy Konstantin is a sikertelen meggyőzés és békítési kísérletek után ellentámadásba lendült. Heves hitviták rázták meg az egyházat, a rosszkedv eluralkodott, a niceai zsinat Ariost eretneknek nyilvánította és kiközösítette. Ám nem nagy sikerrel. Arios tanai to-

vábbéltek és hosszú évtizedekbe került, míg az egyház békéje úgy-ahogy helyreállt.

3. A korabeli – a II. században – ismert világra kiterjedő egyház – éppen terjedelmes voltára tekintettel – már nem volt – nem is lehetett – alkalmas arra, hogy a kezdeti egységet változatlanul megőrizze. A más-más kultúrájú etnikumok, törzsek és nemzetek, valamint az eltérő társadalmi adottságok nemcsak színezték az ecclesia arculatát, de egyre fokozottabban kiélesítették az említett tényezők nyomán szükségképpen beálló ellentéteket. Különös nyomatékkal mutatkozott ez a keleti (konstantinápolyi) és a nyugati (római) egyházterület viszonyában. Az egyházi fegyelem, a szervezet, a liturgia és a teológia rendre más-más fejlődést mutatott. Ezek, valamint a római püspök – a pápa – primátusának minden mást megelőző megerősítésére és elismertetésére irányuló törekvések egyre élesebb ellenállást váltottak ki Konstantinápoly autonómiát élvező patriarchátusából. Zsinatok, ellenzsinatok, császárok, patriarchák és pápák gazdag váltakozással próbálták a megbolygatott egyházi élet békéjét visszaállítani. Időről időre látszatsikerek mutatkoztak ugyan, de a Kelet és Nyugat közötti végső szakadás nem volt megakadályozható. Az egyház eddigi történetének legszomorúbb – és egyben a legszélesebb rosszkedvet kiváltó ténye: a *szakadás Kelet és Nyugat között* visszavonhatatlanul bekövetkezett.

4. A most már véglegesen kettészakadt egyház nyugati felében a ténylegesen megélt osztódás további sajátos képletet eredményezett. Ezúttal az egyházfő – a pápa – személyét illetően. Világi, hatalmi harcok során a pápának ellenálló Fülöp francia királyt VIII. Bonifác kiközösítette. Ezt ugyan XI. Benedek később visszavonta, ám a politikai helyzet annyira megromlott, hogy V. Kelemen Lyonban koronáztatta meg magát és bár többször megígérte, mégsem mert a zavaros körülmények között hányódó egyházi államba visszatérni. Hosszas vándorlás után az egyházfő végül is Avignonban telepedett meg. Ezzel elkezdődött a pápák hetven évre kiterjedő *avignoni – babiloni – fogsága*. Mindezt folytatta és betetőzte a *nagy nyugati egyházszakadás*, amely a kettős pápaválasztásban, egymás kölcsönös kiátkozásában és az egyház belső rendjének szinte tökéletes felkavarásában kulminált. Az elvileg megvalósult, ám gyakorlatilag aligha érvényes békességet a konstanzi zsinat állította helyre.

5. Amíg az egyház belső életét – amint kimutattuk – eleddig a teológia és a legfelsőbb vezetési vonalán zavarok a bekövetkezett események, addig a középkor az így felidézett és eluralkodott rosszkedvet a világi egyházat megjelenítő tömegekben is elmélyítette. A gazdasági fejlődés a társadalom egy vékony rétegét fényűző életmódhoz jutatta, ugyanakkor a kizsákmányolt jobbgátságnak és a városi szegénységnek méltánytalanul súlyos, már-már elviselhetetlen nyomorral kellett megbirkóznia. Egyfelől tehát a társadalmi feszültség, másfelől a felső egyházi vezetés zavaros volta a legkülönfélébb *eretnkségekben, egyházellenes népmozgalmakban* próbált megoldást találni. Szekták – mint a katarok vagy tiszták, a valdiak, a spirituálisok, husziták stb. – az egyház alapvető tanait támadva rázták meg és forgatták fel nemcsak a társadalom, hanem a lelkek békéjét is. Az egyház persze védekezett, sőt visszavágott: kiközösített, kiátkozott, de csatasorba állította a középkor hírhedté vált eszközét: az *inkvizíciót* is.

Kínzókamrák borzalmi és megalázó manőverei, valamint máglyák fénye bizonyította az egyház ilyen irányú törekvéseit. Persze – most már letagadhatatlanul – a végérvényesen elmélyült egyházi rosszkedvet is.

6. Ilyen körülmények között szinte „természetes” jelleggel robbant és bontakozott ki a *reformáció*. Előbb a hitélet, majd a politika, a társadalmi és hatalmi szférák világában. Luther kezdeti szándékát, amely nem kívánt semmiféle egyházzakadást, egyfelől Róma – végül is kiközösítésben csúcsosodó – merev elutasítása, másfelől a társadalmi (paraszt) mozgalmak, illetve az európai fejdelmek kölcsönös hatalmi törekvései csakhamar elsodorták. A háborúk-rázta Németország mellett Zwingli, illetve Kálvin által irányított svájci, majd a francia és angol, a skót, a németalföldi, az észak-európai, a lengyel és a magyarországi reformáció rendre elmélyítették Róma és az önállóan szervezkedő egyháztestek közötti szakadékot. A reformációban Istenhez új utakat talált lelkek békéjét azonban változatlanul számos tényező és törekvés nyugtalanította. Így – csupán kiragadott példaként – a francia Szent Bertalan éji vérengzése, a Servet Mihály alatt meggyújtott máglya, Mórús Tamás mártírhála, majd pedig a nem egyszer tüzzel-vassal, olykor pedig börtönrel, gályarabsággal tevékenykedő ellenreformáció mind rendkívül alkalmasnak bizonyult arra, hogy Krisztus evilági egyházának – most már véglegesen széttagolódott egyházának – „rosszkedvét” egyfajta történelmi állandósultsággal századokon át megőrizze.²

III. És ma...?

1. A történelem – sajátos módon – ismétli önmagát. Az evilági egyház életéből a „rosszkedv” mára sem tűnt el. Megmutatkozik ez többféle módon. Legfőképpen egyfajta *nyomott légkörben*, amely az ecclesia egészét áthatja, mozgásait, cselekvéseit, állásfoglalásait, megnyilatkozásait előnytelenül befolyásolja. Az egyház magatartása valahogyan megrokkant, bizonytalanra vált, nem egyszer a bénultság tüneteit mutatja. Szavakban éppúgy, mint cselekvésekben, illetve a cselekvéstől való tartózkodásban.

„A hagyományos keresztyén szavaink megüresedtek, erőtlenné váltak”, holott „keresztyén voltunk ma csak kettőben állhat: az imádkozásban és az igaznak, a helyesnek cselekvésében az emberek között.”³

Ám ez a cselekvés is nélkülözi az evangéliumhoz igazodó vonásokat. Mert vagy semmittevésben csúcsosodik ki, vagy ez utóbbit tépelődéssel, szemlélődéssel gáncsolja. „Azt hisszük, hogy keresztyénnek lenni nem jelent mást, mint elhinni az igazságot... Pedig a keresztyénség nem csupán az igazság megismerése, hanem annak elfogadása és követése. Krisztus magáról nem csak azt mondta, hogy Ő az igazság, hanem azt is, hogy Ő az út és Ő az élet.”⁴

De a keresztyéni gondolkodásmódnak az a része is, amely nézelődésben és tépelődésben próbál eligazodást keresni, szintén munkálhatja az egyház életének nyomottságát, „rosszkedvét”. „A nézelődésben, a tépelődésben, a fennkölt keresztyén gondolatokban nem leszünk boldogok, de a cselekvésben igen! Boldogok – és nem sanyarú szentek, akikről messziről lerí, hogy ők most áldozatot hoznak, böjtölnek és súlyos tizedet fizetnek.

A keresztyének tekintélyes része boldogtalan. (Ez talán nem túlzás. Ha igen, hála érte.) Iseri az úgynevezett problémákat, a nagy belső kríziseket, az önvádat és hasonlíkat, de a boldogságot nem.”⁵

Úgy tűnik: hiba van az egyház életének öszinteségével is. „A hamisságok és hamisítások ködfelhője borul egyházi életünkre. Közel van az idő, amikor az állítást a tagadásnak kell kifejezésre juttatnia. Amikor református keresztyén hitünk megvallására már csak egyetlen lehetőség marad: a tagadás.”⁶

2. A légkör nyomottsága és rosszkedvűsége nem csak elvi, általános síkon mutatkozik, de jelen van a mindennapok gyakorlatában is. Mint a valóság adottsága, mint ez utóbbiból származó impulzivitás.

Az egyház életét a minimumra csökkentő monolitikus politikai uralom eltűnése azzal a reménységgel kecsegtet, hogy az addig félig üres, vagy még ennél is hiányosabb látogatottságú templomaink megtelnek, sőt a falak szükeknek bizonyulnak az Igére éhes lelkek tömegeinek. Nem így történt. A felszabadulás első mámore után kitűnt, hogy a templomokra nincs az eddiginél nagyobb igény, vagy ha van is, az korántsem azonos a szabaddá vált egyház külső adottságait felvázoló korábbi elképzelésekkel. A negyven esztendei kényszerű zártságát felváltó szabad légkör egy bő emberöltő eltompult, kiüresedett lelkei előtt nyitott kaput; az Ige hívó szavának hullámhossza alig-alig találkozott olyan „készlékekkel”, amelyek a hívást képesek lettek volna felfogni.

3. Aligha tagadható, hogy a templomok ajtajainak máról-holnapra szélesre táruló adottságára maga az egyház sem volt felkészülve. Legfőképpen igehirdetésével nem. Kezdetben alig-alig, később is csak bizonytalanokodó botladozással fedezte fel, hogy az örök és változatlan evangéliumot a változott körülmények között változott módon és változott eszközökkel kell hirdetni. A szabadulásért felbuzgó hálaadás nem tudott nyomban az új hang, a korszerű, mert megértésre csak így számot tartható igehirdetéssel kapcsolódni. Az egyház szava sok vonatkozásban „kiöregedett”, erőtelenné bizonyult, amire – már csak ezért is – kevesen figyeltek fel. „Régen a dörgedelem, az ítélet, a bűn megnevezése volt fontos, de világos, hogy az ítélet a kegyelemben van elrejtve és amire az egyház megbízást kapott, az az evangélium boldogságának, a boldog Isten üzenetének a hirdetése.”⁷

4. De megkeseredtek azok a reménységek is, amelyek az egyház működésének evilági anyagi feltételeihez fűződtek. A megnagyobbodott mozgástérben az egyház joggal igényelte a megszorodott cselekvéseihez nélkülözhetetlen anyagi eszközök bővebb birtoklását. Legfőképpen az állami erőszakkal korábban elvett épületeinek visszaszolgáltatását. Bár az új állami-politikai rendszer ezt méltányló „igen”-jét nyomban megkapta, ám a bőségesnek mutakozó egyetértés aprópénzre váltása már csak akadozva, sokirányú erőfeszítések felvonulatásával vált lehetségessé. Utóbbiaknak nem csupán a tényleges eszközök valóságos hiányával – a más célra használt ingatlanok nehézkesen kibontakozó szabadabb tételével – de sokszor az e törekvésekkel szembeszegülő, több oldalról is indukált indulatokkal is meg kellett küzdenie.

5. Különösen elkedvetlenítette, lehangolta az egyházi közvéleményt az egyházi iskolák mostoha sorsa. Kezdetről fogva nem volt kétséges, hogy az egyház iskolák

nélkül csupán „félszárnyú madár”,⁸ ahhoz tehát, hogy újból felemelkedhessék, a történelmi adottságokkal kialakított iskoláira mulhatatlanul szüksége van. Meggyőződésének valóra váltását azonban két tényező is akadályozta. Egyik: a már említett épületek nehézkes, vontatott, minduntalan ellenállásokat produkáló visszaszerzése, a másik: a tanerők biztosítása körül mutatkozó nehézségek. A negyven esztendő alatt „sikeresen” szétvert pedagógus-gárda még szolgálatra alkalmas és ezt vállaló személyiségei a szükséges létszámot csak nagyon kis mértékben voltak képesek feltölteni. Meg kellett elégedni tehát egyfelől a volt fundamentalista rendszerben „szimpatizánsnak” minősített tanerőkkel, másfelől – végső soron – azokkal is, akiknek egyházhoz kapcsolódását semmi sem igazolta ugyan, de életfelfogásuk alapot nyújtott arra, hogy pedagógiai tevékenységük nem kerül szembe az egyház érdekeivel. E kettősség persze számos zökkenő, konfliktus forrásává vált, ami az iskolák körül mutatkozó kezdeti lelkesedést tétovaságba, nem egyszer pesszimizmusba, összességében csüggeteg rosszkedvűségbe szorította.

6. A kétezer évre visszatekintő egyház sok ellentmondásról tanúskodó történelme abban kétségkívül egyiséget mutatott, hogy tevékenysége köré mindig képes volt egyfajta sajátos társadalmat – respektíve: egyháztársadalmat – kialakítani. Ennek a többé-kevésbé jól megformált társadalomnak vezető-irányító tényezői a mindenkori „középosztály” – papok, tudósok, művészek, literátus-emberek, iparosok, kereskedők, középnyemesek és polgárok – voltak. Ez a szerep századunkban különösen felerősödött. Mert „nem tagadható a történelmi tény: a középosztály a közösség megtartásának legfontosabb funkcionáriusa a 20. században. Ma már látjuk: amelyik nemzetnek nincs jól művelt középosztálya, az nem képes sem képviselni, sem továbbfejleszteni a maga kultúráját.”⁹ Köztudott, hogy a negyven esztendő monolitikus politikai rendszer mind a világi, mind az egyházi középosztályt „sikeresen” szétverte. Újjáépítése rendkívül hosszú, keserves, sok energiát igénylő munkát kíván. Az ezt szolgáló sokoldalú törekvéseket korántsem kíséri az a céltudatosság, hit és meggyőződés, amely ehhez nélkülözhetetlenül szükséges lenne. Itt is visszahúz az egyházi középosztály ma is érezhető hiánya, az elvesztéséhez tapadó nosztalgia és az a rossz közérzet, amely mindezt – megokoltnak látszó hatásokkal – összefogja.

IV. Pedig...

1. A kép, amit az előzőekben felvázoltunk, nem az egyház valódi arcát mutatja, nem illik az egyházhoz. Állarc ez, amely mögött ott fénylenek az igazi, a „jókedvű” egyház vonásai. Hol és miért? Kétségkívül ott, ahol Jézus Krisztus jelen van és azért, mert az ő személyiségevel a lehangoltság, a kedvetlenség, a rosszkedv nem fér össze.

Krisztus születésének ténye már maga az öröm megtestesülése volt. Hiszen az angyali szó: „mert ímé hirdetek néktek nagy örömet, amely az egész népnek öröme lesz, mert született néktek ma a Megváltó, ki az Úr Krisztus a Dávid városában”¹⁰ – már kezdetben örömtől, jókedvet intonált.

A Krisztus-történetet, a Megváltó tanításait, tevékenységét összefoglaló evangéliumok – örömhírek –

szintén világosan utalnak arra, hogy itt nem valamiféle szomorúságot takargató, rosszkedvet indukálni hivatott közléstről van szó, hanem az emberi öröm kiteljesedéséről, annak meghirdetéséről, hogy az Úristen – Fiában – lehajolt az emberhez és a megváltás elvégeztetett. Hol volna itt helye bármiféle rosszkedvnek?

De maga Krisztus személyisége, földi magatartása is igazolja, hogy az örömtől – a hétköznapi emberi örömtől nem zárkózott el. Beült a kánaai menyegző lakodalmas népe közé és bizonyára kedvesen, mosolyogva elbeszélgetett az ottlévőkkel. Sőt – talán nem tűnik profanizálásnak – ha az ott történtek alapján feltételezzük, hogy a vigasság késői óráira is ottmaradt, hiszen a bor ekkorra fogyhatott el és ekkor vált szükségessé – az Ő teljes megértését tanúsítva – a víznek borrá, mi több, a korábbinál jobb borrá változtatása.¹¹

„Az egész új testámentum zengő liget az új élet... hozsánaitól”¹², amit fizikailag tanúsít a virágvasárnapi bevonulás és a Megváltó személyes nyilatkozata – „hogy megmaradjon bennetek az én örömöm és a ti örömeitek teljes legyen” – valamint az egyházszerző Pál apostol sok küzdelme és megpróbáltatása között minduntalan felzengő biztatása: „Örüljete az Úrban mindenkor, ismét mondom: örüljete!”¹³

2. Ugyanez a kép tárul elénk akkor is, ha a már szervezett evilági egyház első egy-két századának adottságait idézzük vissza. „Kezdetben az egyház még nem volt egyház... Az ekklézsia akkor olyan volt, mint egy fiatal lány: vidám, egy kicsit bolondos, szerelmes, könnyen lelkesülő, nem megfontolt... Ennek az egyház előtti egyháznak víziói voltak, fiatalos látomásai; az ekklézsia könnyű és szabad volt, mint a madár, vándorlásra kész, mint a nomádok.”¹⁴ A megváltás bizonyosságának öröme töltötte be az egyházat és ez az öröm nem ismert – nem ismerhetett – semmiféle rosszkedvet.

V. Tehát...

Aligha szorulhat különösebb bizonyításra, hogy az előadottakból most már mi következhetik? Nyilvánvalólag mindannak ellenkezője, ami a rosszkedvű egyházzal elmondatott. Tehát: egyfajta áthangolódás az örömet ismerő, örömmel munkálkodó, tehát „jókedvű” egyházra. Mégis hogyan és miért? Hiszen az egyházat környező világ szinte valamennyi adottsága és jelensége ezzel ellenkező képzetet sugall és a rosszkedv konzerválására készletet.

A kérdésre egyfajta másik kérdés lehet a helyes válasz. Annak a felismerése, vajon nem kell-e az egyháznak – a méltó hálaadás mellett – örülnie, hogy a negyvenéves pusztai vándorlás után a szabad mezők világában mozoghat? Közelebről: bármiféle akadály, sanda szándék és gáncoskodás nélkül szabadon hirdetheti az Igét, szolgáltathatja a sákramentumokat, taníthat, oktat-hat, elmondhatja a véleményét, szervezkedhetik, szervezeteit megújíthatja és kötetlenül munkálkodik saját egyháztársadalmi felépítésén, kialakításán.

Az, hogy a templomok még nem teltek meg, a hittanórák tartása döccenőkkel jár, az egyház intézményeinek fenntartására nincs elegendő pénz, az épületek és iskolák egy része még idegen kezekben van és hogy az egyház még ígéhirdetésében sem találja meg mindig azt a hangot,

amely az őt körülvevő közöny oldására alkalmas lehet, – nos, mindez átmeneti jelenség. Addig tart és akkor változik, amikor az egyház – egész eddigi történelmének megújuló eseményeiből vett tanúsága szerint – ismét felismeri az örömet közvetítő evangélium üzenetét, ezzel összefüggésben azt is, hogy neki nem a hétköznapi nyomorúsága szerint, hanem „sub specie aeternitatis” kell gondolkoznia. Egyben persze cselekednie is. Úgy, ahogyan azt az egyházszervező Pál apostol az őt minduntalan körülvevő veszedelmek, szenvedések és megpróbáltatások között tökéletes bizonyossággal hirdette: „Azokat, amelyek hátam mögött vannak, elfelejtvén, azoknak pedig, amelyek előttem vannak, nekik dőlven, célegyenest igyekszem az Istennek a Krisztus Jézusban onnét felülről jövő elhívása jutalmára.”¹⁵

És ez nem valamiféle „hurrá optimizmus”, hanem az *elhívás és a megváltás bizonyossága*. Aki – mint Krisztus egyháza is – „célegyenest igyekszik”, ezt csak örömmel, jókedvvel teheti. A rosszkedvű egyház erre a szolgálatra alkalmatlan.

Persze ez a most idézett apostoli elhatározás egyfajta „bibliai szlogen”-ként is felfogható. Ami lelkesít, amit fűt a hit tökéletes átélése, de tartalmát – első pillanatra – csak a reménység láttatja. Ám itt a pusztai reménységnél sokkal többről van szó. A „szlogent” máris biztató tények boltozzák. És ezt érdemes végiggondolni. Kezdődik mindjárt az egyházi oktatási rend mára ténylegesen adott és egyre szélesbedő palettájával, valamint a hitoktatás – ma még sok sérelemmel munkált, de mégis csak valóságos – lehetőségével. Az óvodától az egyetemig húzódó intézményekből fokozatosan kikerülő és hovatovább felnőtt korba lépő egyháztagok nyomról-nyomra szélesebb áradással megtöltik a templomokat, ahol a – „semper reformari” el-

vet valló és ehhez képest megújuló – ígéhirdetés alkalmas lesz arra, hogy „azokat, akik háta mögött vannak, elfelejtvén”, a *személyes Isten személyeket megszólító személyes szavát hallassa*. Így – és csak így – lépésről-lépésre kiépülhet az az egyháztársadalom, amely – majdani markáns középosztályának vezetésével – elnyert társadalmi súlya nyomán – képes lesz a mindenkori államhatalmat, az egyházat megillető anyagi tényezők visszabocsátására és folyamatos szolgáltatására készíteni. Mindezt persze nem máról-holnapra, nem a mát, nem a holnapot, hanem a sok-sok holnapután felemésztő – és feltételezhetőleg a negyvenéves pusztai vándorlást reveláló – örökkévalóság égisze alatt. Ehhez persze sok imádság és reájuk alapított cselekvés szükséges. És mert rosszkedvű imádság – ha van ilyen egyáltalán – nem lehet kedves az Úr előtt, az így elképzelt jövőt csak a „jókedvű”, mert Istenre támaszkodó egyház építheti.

(Miskolc)

Dr. Novák István

Jegyzetek

1. Így pl. 1Kor 1,10–17; 1Tim 1,3–7; 2Tim 1,15; 2Tim 2,17–18; Tit 1,10–16; és 1Jn 2,18–25. – 2. Felhasznált forrásmunkák: *Balogh Ferenc*: Keresztyén egyháztörténelem, Debrecen 1890. – *Szánthó Konrad dr.*: Egyháztörténelem I–IV. Bp. é. n. – 3. *Dietrich Bonhoeffer in Vályi Nagy Ervin*: Minden idők peremén Basel/Budapest 1993. 330. old. – 4. *Sarkadi Nagy Pál dr.*: Semmittevés. Ref. Lapja 1996. júl. 21. – 5. Vályi Nagy E. id. m. 331. old. – 6. *Német Pál*: Az elgondolhatatlanra vergődő gondolkodás. Reformáció 1997/3–4. – 7. *Szathmáry Sándor dr.*: A XX. század keresztyénsége Európában. Sárospataki Ref. Lapok 1997/3. 16. old. – 8. *Novák István dr.*: Protestáns egyházi belpolitika. Theol. Szemle 1997/5. 292–298. old. – 9. *Glatz Ferenc*: Európaiság, nyitottság, nemzeti kultúra. História 1996/7. 22. old. – 10. Lukács 2:10–11. – 11. Jn 1,1–10. – 12. *Ravasz László*: Krisztussal a viharban. Bp. 1997. 151. old. – 13. Jn 15,11; és Fil 3,1; és 4,4. – 14. *Vályi Nagy E.* i. m. 269. old. – 15. Fil 3,14.

A házastárs és a gyermek szentsége a „vegyes” (keresztyén-pogány) házasságban

– Az 1Kor 7,14 rövid exegézise –

12 *A többieknek pedig én mondom, nem az Úr: ha egy testvérnek hitetlen felesége van, és az asszony hajlandó vele élni, ne bocsássa el őt. 13 És ha egy asszonynak van hitetlen férje, és a férfi hajlandó vele élni, ne bocsássa el a férfit. 14 Mert meg van szentelve a hitetlen férj az asszony által, és meg van szentelve a hitetlen asszony a testvér által. Mert akkor a ti gyermekeitek tisztátalanok (lennének), most pedig (íme) szentek.*

A szakasz egyértelmű elsődleges jelentése: a vegyes házasságban a keresztyén fél ne váljon el, ha a házastársa nem akar elválni. (Ellenkező esetben szabad: 15–16. vers.) Problematikus azonban a 14. vers értelmezése, a *hagiazó és a hagios-akathartos* fogalmak szokatlan használata miatt.¹

Nehéz a 14b modalitását meghatározni. Az *epei ara* (szó szerint: „ezután vagy ezért aztán”, „ezért vagy akkor hát”, „hiszen vagy mert hát”,² nem gyakori kifejezés), legvalószínűbb fordítása (a forma az irrealitás rövidítése):³ „hiszen akkor”; ez a kapcsolat még: 1Kor 5,10: *epei ófeilete ara ek tou kosmou exelthein*, azaz: „hiszen akkor

ki kellene menetek a világból”. (Az irreális kifejezésére furcsa a *praesens imperfectum*: *akatharta estin*.⁴)

Három fő értelmezési változat között kell döntenünk.

- (1) Az első szerint a mondatok logikai menete a következő: nem kell elbocsátani a hitetlen házastársat, mert meg van szentelve a hívó által; ha nem így lenne (azaz: a megszentelés elve nem lenne érvényes), a gyermekek tisztátalanok lennének, pedig szentek (tehát, mivel az elv érvényes a gyermekeknél, ezért a házastárznál is).
- (2) A másik szerint (így értelmezi *Orr és Walther*⁵): „Ha a házaspár egyik tagja nem szent⁶ lenne, egyesülünk gyermekei tisztátalanok lennének”, pedig nem azok (tehát a házastárs szent). Míg az első szerint tehát Pál a *megszentelés elvének érvényesülését* bizonyítandó hozza fel a gyermekek szentségének példáját, a másik értelmezés szerint a *házastárs szentségének alátámasztására*.⁷
- (3) A harmadik értelmezés szerint a gyermekek szentsége *nem érv*, hanem *következmény*: A hívó házastárs megszenteli a hitelent, máskülönben a gyermekeitek (is) tisztátalanok lennének, így azonban nem azok.

Mit jelent itt a szentség, a megszentelés?

Fee értelmezése szerint a szentség „nem jelenti azt, hogy [a kapcsolat] üdvösséget vagy szentséget szerez. [...] Hasonló [ez] Pál Róm 11,16-beli analógiájához [...]: Izrael most még nem tért meg, de [...] mert eredetileg Istennek szentelt [...], mégis szent ebben az értelemben.” *Fee* szerint tehát a szentség azt jelenti, hogy „különleges módon félretett, ami reménység szerint az üdvösséghez vezet.”⁸

Conzelmann szerint nem egy elméleti szentség-definíciót kell keresnünk a mondatban. Pál számára adott ez az elképzelés a zsidóságból, „itt alkalmazza és kritikai csattanót ad neki: tagadja a ‘világ’ – konkrétan a hívők felett való – hatalmát. A pogány és keresztyén házassága a hívő fél által megszabadul a világi hatalmaktól.”⁹ Hasonló *Schrage* véleménye: „Egyfajta bunker- és elhatárolódási mentalitás helyett Pál Krisztus megszentelő hatalmában bíz. [...] Míg a korinthusiak a *sarx* megfertőző hatalmától félnek és a világtól való távolságot tartják jónak [...], Pál szerint éppen a nem keresztyén kerül a keresztyén által a Lélek hatókörébe”.¹⁰ Mindezek mellett fontos, hogy a szentségnek itt valóban *hatalmat* tulajdonít a 14. vers,¹¹ tehát nem csupán a megtérés lehetőségét jelenti.¹² Hogy milyen módon hat a szentség, több elképzelés is előkerült, pl. a házastársi nemi kapcsolat, illetve a testi leszármazás útján (*Lietzmann*)¹³; helyettes hit,¹⁴ szeretet, gondoskodás, imádság¹⁵; mindezek félrevívó gondolatok. *A legvalószínűbbnek a „hatalmi szférák” gondolata látszik.* A világi (démoni) hatalmak helyett Istenről beszél Pál.

Ez tehát ilyen módon érvényes a házastársak esetében. A *gar* szó világosan mutatja a gondolatmenetet: Ne bocsássátok el házastársatokat, mert megszenteltek: nem kell tehát félnetek, sőt örüljete.

Hogyan értsük azonban a gyermekek szentségét?

A gyermekek ártatlanságának elképzelése nem kapcsolódik ide: nem szerepelhetne érvként a házastárs szentségére nézve. Ha pedig nem érv, hanem következmény, akkor még kevésbé, hiszen akkor a szentség oka a hívő szülő általi megszenteltetés, nem pedig az ártatlanság.

Úgy tűnik, Pál a gyermekek szentségére úgy *hivatkozik*, mint általános elfogadott véleményre.¹⁶ Ha nem *érv* a gyermekek szentsége, akkor ez a félmondat (14b) kilóg az érvelés sorából (ami folytatódik a 15–16. versekben).¹⁷ Ha nem érv, akkor *következmény*, ekkor azonban nehéz értelmezni a *nyn de hagia estin-t*. Talán ez lehet akkor a mondat értelme: „A hitetlen házastárs meg van szentelve a hívő által. Mert akkor (ha nem így van) a ti gyermekeitek (is) tisztátalanok, most pedig (vagy így pedig) szentek”.¹⁸

Strack-Billerbeck a „szentségben” és „nem szentségben” született gyermekek közötti különbségtételre utal a vers kapcsán.¹⁹ Több zsidó rendelkezés is beszél arról, hogy ha egy asszony áttér a zsidóságba, pogányként szült gyermekei „nem szentségben” nemzettek és születtek, áttérése után szült gyermekei azonban már „szentségben” születtek. A „szentségben” született gyermekek izraelitáknak számítanak.²⁰

Jeremias szerint Pál erre a vélekedésre támaszkodik, ilyen értelemben szentek a gyermekek,²¹ erre utal szerinte a kultikus tisztasági ceremóniákból vett ellentétes „tisztátalan” szó is. A (korai) keresztyénségben tehát el-

terjedt lehetett a prozalita rendelkezésekből átvett nézet, amely szentségben részesíti a megtértet, gyermekével együtt.²² Ennek az a nehézsége, hogy így *nem minden gyermekre vonatkozik a tétel*, hiszen ebben az esetben lennének „szent” (azaz a szülő megtérése után született) és tisztátalan (azaz még azelőtt született) gyermekek is a családban, ezt azonban éppen hogy nem fejezi ki ez a szakasz. *Jeremias* maga ezt úgy oldja fel, hogy szerinte ez a tétel eredetileg nem a vegyes házaspárok gyermekeire vonatkozik, hanem azokra, ahol mindkét szülő keresztyén (itt az összes gyermek „szent”: a szülők megtérése előtt született gyermekek azért, mert megkeresztelték őket a szülőkkel együtt, a többiek pedig azért, mert a prozelita keresztség elve alapján nem kellett őket megkeresztelni, hanem eleve részesednek a szentségben).²³ Itt tehát Pál vagy „csúsztat” (hiszen ez így nem logikus), vagy nem veszi észre a következtelenséget. Probléma még ezzel a megoldással, amit *Schrage* ír: „Bizonyos [...], hogy megkereszteltlen gyermekekről lehet szó, máskülönben nem állna fenn a nem keresztyén házastársra az analógia”.²⁴ Itt is következtelenséggel kell tehát számolnunk.

Conzelmann három vélekedést említ azzal kapcsolatban, hogy milyen gyermekekre vonatkozik ez a megállapítás: a) vegyes házasságok gyermekeire (ez felel meg a kontextusnak); b) keresztyén szülők gyermekeire c) mindkettőre. A második és a harmadik mellett szól *Schlatter* (egyébként könnyen cáfolható) érve,²⁵ ami szerint Pálnál „a *hymeis* mindig a gyülekezet egészére vonatkozik.”²⁶ Az értelmezések közül *Conzelmann* az elsőt tartja valószínűnek.²⁷ Szerinte nem a prozeliták gyermekivel kapcsolatos szentségértelmezésről van szó, hanem egyszerűen ugyanarról, ami a házaspárookra érvényes.²⁸ Hasonló *Fee* véleménye is.²⁹

Ha tehát érvként értelmezzük a gyermekek szentségének megállapítását, nehéz lenne belátni, hogy ebben az esetben miért elfogadottabb a gyermekekre vonatkoztatva a szentség (különösképpen, ha „gyermekek” alatt nem feltétlenül életkort értünk, hanem származást!), mint a házastársra. Vagy azt kell tehát gondolnunk, amit *Jeremias* sugall, hogy ti. következtelenségről van szó, vagy egy más kapcsolódási pontot kell keresnünk. Elképzelhető még olyan magyarázat, hogy előttünk ismeretlen elképzelések uralkodtak a keresztyénségben, legalábbis Korinthusban, a gyermekek szentségéről; esetleg mégis köze van a megszenteléshez a testi kapcsolatnak³⁰; vagy talán a prozelita szentségértelmezést nem következetesen és csak részben vették át a keresztyének (nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a prozelita keresztség alig idősebb a keresztyénségnél: csak közvetett bizonyítékok alapján állíthatjuk, hogy már a keresztyénség idején gyakorolták, valamint azt, hogy a prozelita rendelkezések, amelyeket ismerünk, jóval későbbiek a korinthusi levélnél).

Esetleg arra gondolhatunk még, hogy a korinthusi gyülekezetben az lehetett az általános tapasztalat, hogy a vegyes házasságokban született gyermekek nagy többsége – a többi gyermek mellett – ott volt a gyülekezetben.³¹ Ez nem zárható ki. Ez esetben így szólna Pál érve: „Nézzétek meg: ezek a gyermekek, bár hitentől is származnak, és még csak nem is hisznek, mégsem tesznek titeket tisztátalanná, sőt: íme itt vannak az Isten

munkájának hatókörében (azaz íme szentek, az előbbi értelemben). Ezért így van ez a hitetlen házastárssal is.” Ez is egy bizonyos fokú következetlenség, de talán könnyebben elképzelhető, és véleményem szerint kevesebb problémát vet fel.

Összefoglalva: Mivel ez a két értelmezés veti fel a legkevesebb problémát, úgy magyarázhatjuk a szakaszt, hogy

- a) a gyermekek szentségét érvként értelmezzük: „Nézzétek meg: a gyermekek, bár hitelentől is származnak, és még csak nem is hisznek, mégsem tesznek titeket tisztátalanná, sőt: íme itt vannak az Isten munkájának hatókörében (azaz íme szentek, az előbbi értelemben). Ezért így van ez a hitetlen házastárssal is”; vagy
- b) a gyermekek szentségét nem érvként, hanem következményként fogjuk fel.³² Így tehát Pál azzal érvel a vegyes házasságok lehetőség szerinti egyben maradása mellett, hogy rámutat a megszenteltség telenítésétől féltő korinthusiaknak a tisztátalan világi hatalmakkal szemben és hatalmasabban munkálkodó megszentelő Istenre, aki a hívón keresztül belép a családba és (a fent megismert módon és értelemben, azaz a tisztátalanná válással szemben) megszenteli a többi tagot, a gyermekeket is. Magam ezt az értelmezést tartom valószínűbbnek.

Gatsi Árpád
teol. hallg. KGRE

Felhasznált irodalom

Conzelmann, Hans: Der erste Brief an die Korinther, Meyers Kritisch-Exegetischer Kommentar über das Neue Testament, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1969. (Conzelmann) – Fee, Gordon D.: The First Epistle to the Corinthians, New International Commentary on the New Testament, Eerdmans, Grand Rapids, 1987. (Fee) – Györkösy A. – Kapitánffy I. – Tegyei I.: Ógörög-magyar szótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. (Györkösy-Kapitánffy-Tegyei) – Jeremias, Joachim: Hat die älteste Christenheit die Kindertaufe geübt? Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1938. (Jeremias) – Jeremias, Joachim: *Infant Baptism in the First Four Centuries*, SCM Press, 1964. (Jeremias: *Infant baptism*) – Orr, W. F. – Walther, J. A.: I Corinthians, The Anchor Bible, Doubleday, Garden City, New York, 1976. (Orr-Walther) – Schrage, Wolfgang: Der erste Brief an die Korinther (1Kor 6,12–11,16), EKK (Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament), VII/2, Benziger/Neukirchener, Solothurn-Düsseldorf/Neukirchen-Vluyn, 1995. (Schrage) – Strack, H. – Billerbeck, P.: Kommentar zum Neuen Testament aus Talmud und Midrasch, 3. Band, Beck, München, 7. Auflage, 1979. (Strack-Billerbeck)

Jegyzetek

1. Conzelmann, 147. old. Schrage: „Pálnál a *hagiazó* ... egyébként a keresztyének megjelölésére szolgál” 105. old. Fee, 299. old. – 2. Györkösy-Kapitánffy-Tegyei, 387. és 142. old. – 3. Conzelmann, 148. old. Schrage, 107. old. – 4. Schrage: A prs. impf. egyetlen másik példájaként a Jn 19,11-re (8 A stb.) szoktak utalni, 107. old. Mindenesetre érdekes, hogy itt nem sokan akarták kijavítani. – 5. Orr-Walther, 213. old. – 6. „If one of the marr. partners were *unholy*...” – 7. A kettő közötti különbség talán nem olyan jelentős, mindenesetre a második kicsit mechanikusabb, és mint látni fogjuk, a szentség értelmezésében nem segít, sőt hátráltat bennünket. – 8. Fee, 300–301. old. – 9. Conzelmann, 147. old. – 10. Schrage, 104. old. Conzelmann, 147. old. – 11. Conzelmann, 147. old. és Schrage, 105. old. – 12. Kizárja ezt a 16. vers is, bár annak is lehetséges egy értelmezése, amely szerint így kell fordítani a kérdéseket: „Mit tudhatod, hogy nem tartatod-e meg...?” (vagy: „...talán megtarthatod”: Jeremias: *Infant*

baptism, 44. old.): (általánosabb és valószínűbb értelmezés: „Mit tudhatod, hogy megtarthatod-e...?”) – 13. Ezzel szemben figyelembe vevendő Schrage, 105. old. ellenvetése. „Előbb fogadnák el a korinthusiak, hogy a testi-szexuális érintkezés nem pneumatikus, tisztátalan dolgot közvetít.” Én még ellene vetném azt is, hogy azért másfajta testi kapcsolatban van a gyermek a szülővel, mint a házastárs... – 14. Pálnál?! – 15. Felsorolás és néhol cáfolat lásd Schrage, 105–106. old. – 16. Jeremias: „Ez a mondat csak akkor bizonyító erejű, ha Pál általánosan elismert véleményként támaszkodhat erre: ha a szülők 'szentek', akkor a gyermekek is azok” 22. old. és még 24. old. – 17. Úgy tűnik, Pál az elválásról beszél. Hogy kerül egy ilyen etikai kérdésbe egy nem etikai jellegű megállapítás – a gyermekekről? – 18. Ezt erősítheti talán még az *estin-estin* pár is, ez magyarázhatná a szokatlan jelen idejű alakot is. – 19. Strack-Billerbeck, 374. old. – 20. Például: Kth 4,3: Az alaphelyzet az, hogy egy prozelita lánya házasság előtt elveszti szüzességét. A kérdés: mennyiben vonatkoznak rá a Dt 22,19–21 rendelkezései? A válasz: Ha nem szentségben fogant, de szentségben született, izraelitaként meg kell kövegni, de a pénz és az atyai ház rendelkezése nem vonatkozik rá; ha szentségben is fogant, akkor minden tekintetben izraelitának számít. J^b 42^a: Raba: „különbséget kell tenni a mag között, amely szentségben vettetett, és a mag között, amely nem szentségben vettetett.” Mindez: Strack-Billerbeck, 374. old. – 21. Jeremias, 22. old. – 22. Ebből következett Jeremias arra, hogy Pálék eleinte nem gyakorolták a gyermekkeresztséget, bár egy érdekes exkurzusban további megfontolnivalókat közöl, nyitva hagyva ennek a kérdését is: 23–24. old., amelyet még 1960-ban döntött el egyértelműen (vö. Jeremias: *Infant baptism*, 44–48. old.) – 23. Jeremias, 24. old. A prozelita-keresztséggel kapcsolatos gyakran idézett rendelkezés: J^b 78^a: „Ha egy nem izraelita terhessége alatt lesz prozelitává, gyermekének nem lesz szüksége a fürdőre”, éppén azért, mert már a szentségben született. Jeremias, 13. old. – 24. Schrage, 107. old. – 25. Hivatkozik rá Conzelmann, 148. old. Jeremias, 22. old., Schrage, 107. old. – 26. Ezekkel az általánosításokkal véleményem szerint mindig vigyázni kell: Pál levelei nyilvánvalóan a gyülekezetek egészének szólnak, ebből következik, hogy a „ti” általában a gyülekezetnek szól. Itt is lehet a gyülekezet egésze a *hymeis*, lehet azonban a *loipoi* is (így Schrage, 107. old. is), akik a kontextus szerint inkább a vegyes házaspárok, azokból is nyilván a hívó testvér. – 27. Conzelmann, 148. old. Schrage 107. old. is így dönt, bár megengedi a c) változatot is. – 28. Conzelmann, 148. old. – 29. Fee, 301–302. old. – 30. Tulajdonképpen Jeremias is így érti a prozelita rendelkezést és annak átvételét, lásd Jeremias 23. old. és kimondottan Jeremias: *Infant baptism*, 44. Orr-Walther értelmezése is ilyen irányba mutat: csak két „szent” házasságából születhet „szent” gyermek... – 31. Ez esetben az érv nem egy elvre támaszkodik, hanem a tapasztalatra. – 32. Schrage, 107. old.

TELEFON LELKIGONDOZÁS

mindennap 17-21 óráig

HÍVHATÓ

lelki válság esetén, emberi, családi,
lelkiismereti,
hitbeli kérdések megbeszélésére a
Budapest

201-00-11

TELEFONSZÁMON

telefonszámon

Protestáns uniós törekvések

(1630–1648)

Bethlen halála után a magyar vallásszabadság és az alkotmány – hasonló bátor védelmezője lett – a másik nagy erdélyi fejedelem: I. Rákóczi György. Fejedelemsé választása után kapcsolatot teremtett Gusztáv Adolfal és „nagy készséget mutatott arra”, hogy a Bethlen által tervezett szövetség létrehozása által, a római katolikus liga és a császár erejének megtörésével, hozzájáruljon a protestantizmus végleges győzelméhez. A prépostvári összeesküvés, majd Gusztáv Adolf halála, a különböző belső zavarok, sokáig megakadályozták abban, hogy vallásának igazságáért fegyvert foghasson. Igaz ugyan, hogy a harmincéves háború Gusztáv Adolf beavatkozása következtében elveszítette szigorúan vallásos jellegét és inkább politikai küzdelem volt a nagy monarchiák egyensúlya érdekében, de Rákóczi még mindig vallási szempontból kísérte figyelemmel. Így gondolkozott ő és még inkább így gondolkoztak professzorai, a külföldi ügyekben „legmeghittebb tanácsosai.” Előttük természetesen a vallási szempont volt a döntő és ha a nagy cél elérése véget a fejedelem hatalmának növekedése és számára hatalmas szövetségek megszerzése is szükségesnek látszott: mindezek csupán eszközök voltak a protestantizmus jövőjének biztosítására. Bár a fejedelem többször kijelentette, hogy országos és külhoni ügyekben nem szokott professzoraira hallgatni... valósággal azonban mégis azok tanácsait vette figyelembe. Bisterfeld közvetítette 1638–39-ben a franciákkal való szövetséget, amikor két alkalommal is Franciaországba érkezett és bejárta Hollandiát, Németországot. Ha Bisterfeldnek az akkori közvetítése nem is vezetett sikerre, később annál nagyobb eredményeket ért el, amikor 1643-ban a szövetség mind a svédekkel, mind a franciákkal létrejött. Ennek következtében indult meg az a háború, amely Magyarországot és a magyar protestantizmust a linzi békével ajándékozta meg 1645-ben.

Ebben az elgondolásban – politikai törekvések közepette – jelentkeznek az uniós törekvések. Ha Rákóczi nem is volt olyan széles látókörű a diplomáciában, mint Bethlen, de ő is belekerült egy olyan egész Európára kiterjedő protestáns uniós tervébe, amely Skóciából indult volna ki, akárcsak Bethlen a svéd-erdélyi protestáns vonal elképzelt tervébe. Az erdélyi református anyaszentegyházat az „öreg Rákóczi” fejedelem diadalmos harcai egész Európa előtt ismertté, tekintélyessé tették. A gyulafehérvári kollégium új tanárai, a maguk széleskörű külföldi összeköttetések által eljuttatták egyházunkat – melyet addig a külföldi előtt csak a tanuló ifjúság képviselt – a nyugati protestáns egyházak nagy családjába. Sokat vártak az erdélyi református egyháztól a protestantizmus ügyének érdekében, mert tudták, hogy vezetőinek befolyásuk van a fejedelemre és a fejedelem fegyvereinek híre „Stambultól Londonig, Madridtól Moszkváig terjedt.” Nem csoda tehát, ha az egyház feje

Geleji püspök, általánosan ismert és megbecsült egyéniség volt. Híre ment annak is Németországba, hogyan gyógyította ki brandenburgi Katalint „az ördög kísértéseiből”, amelynek következtében „az igazi orthodoxa religióról a pápismusra hajolt,” az evangélium gyógyszereivel. Méltányolni tudták Európa protestáns országaiban, hogy ezzel a cselekedetével igyekezett megmenteni Erdély protestáns jellegét, ezzel Erdély önállóságát. Tehát a magyarság és szélesebb körben az európai protestantizmus ügyének olyan nagy szolgálatot tett, amely nélkül a jövő fejlődése mindkettőre nézve végzetesen alakulhatott volna.

Nem kell tehát csodálkoznunk, hogy a protestantizmus barátai reménységgel és megbecsüléssel tekintettek az erdélyi református egyházra. Sokan voltak azonban, akik túlbecsülték erejét, amikor azt gondolták, hogy segítségével az egyház európai protestantizmusra kiterjedő nagy átalakítást lehetne keresztül vinni. Nem kevesebbről volt szó, mint az összes protestánsok egyesítéséről, „melynek fáradhatatlan apostola, az angol Durry (Duraeus) János,” aki ebben a munkában Erdélynek igen fontos szerepet szánt.

A hosszan tartó vallásháború Közép-Európát már az 1620-as évekre nagy részben elpusztította. A protestantizmus az 1627–1629-es években „leverage, eltiporva feküdt” a német birodalomban, ahol II. Ferdinánd „restitutionális edictuma” diktálta a törvényt. A protestantizmus helyzete szinte mindenhol kétségbeesítő volt, de sajnos ebben a helyzetben döntő jelentőségű volt a protestánsok széthúzása. Lehetetlen volt, hogy ez a helyzet többeket arra ne indítson, hogy az egysége és összetartása által erőfölényt hordozó római katolicizmus ellen a protestánsok egyesítését vegyék tervbe. Ezt tette Duraeus János is, „a Krisztus hű szolgálója, az Istenről küldött apostol”, aki 1628-tól élete végéig, több mint félévszázadon át, ennek az ügynek a szolgálatában fáradozott.

A protestáns uniós gondolatát többen nagy előszeretettel karolták fel. A svéd kancellár: Oxenstierna és Sir Thomas Rhoé angol diplomata, akik nemcsak vallásos lelkiületük, hanem politikai meggyőződésük által is igyekeztek az uniós tervet megvalósítani. Amikor Gusztáv Adolf sikeres harcai a protestantizmus ügyét megmentették, még erősebb lett a törekvése a protestáns uniós után, amelytől rendkívüli dolgokat reméltek. Miután Duraeus angliai kíséreltei kedvező fogadtatásra találtak, a kontinensen kezdte meg 1633-ban az uniós útját egyengetni és ugyanekkor Alsted és Bisterfeld személyén keresztül tervét Erdélybe is eljuttatta. Az erdélyi reformátusok igen méltányolták az uniós jelentőségét és erős felekezeti öntudatuk ellenére is, azonnal készeknek mutatkoztak az uniós pártolására. Maga a fejedelem is érdeklődött az uniós terv iránt, mivel az volt az elgondolása, hogy Magyarország szorongatott protestánsait az erőszakos rekatolizálástól

megmentse. Miután a protestánsok vallási uniójából a politikai szövetséget is remélni lehetett, a fejedelem elgondolása az volt, hogy az egyház vezetői minél előbb foglalozzanak ezzel a kérdéssel.

Duraeus 1633-ban érkezett Angliából Németországba és csak 1634 szeptemberében, a frankfurti (a/M) konventen sikertelen bizonyos megegyezéseket létrehozni. Az erdélyi reformátusok gyorsabban jártak el. Az 1634. év február 7-én már készen állott a felelet Duraeus kérdéseire, melyben az egység módozatairól nézeteiket, általában az unióhoz való hozzájárulásukat kijelentik. Az egyház püspöke, esperesei, a kollégium professzorai írták alá a nyilatkozatot, amely kísérő levél mellett Duraeushoz érkezett. Itthon nagy eredményeket vártak a kezdeményezéstől. Írtak a canterbury érseknek és az angol teológusoknak, hogy az angol királynál szorgalmazzák az unió megvalósítását. Neki szánták a közvetítő szerepet a „dán királlyal és a schweizi kormányzóval együtt”, remélve azt, hogy a protestáns fejedelmek között a megegyezést lehetőleg elő fogja segíteni. Az Egyesülés megvalósítására nézve egy nagy „generális conciliumra” gondoltak, amelyen az összes protestáns egyházak képviselői megjelenének és megállapítanák az egység formáját is.

Feleletükben kijelentették, hogy a Németországon kívüli egyházak köteletségüknek tartják a németekkel együtt munkálkodni az egységen. Egy „egyetemes szövetkezetet” óhajtanak az apostolok példájára a teológusok között; de mivel ismerik a teológusok természetét, szükségesnek látják, hogy a fejedelmek „tartsák keményen teológusaikat”, hogy az egyetemes unió létre jöhessen. Felvetődik az a gondolat, hogy egy egyetemes zsinat lehetne a legalkalmasabb az unió megvalósítására, melynek érdekében református részéről az angol királyt, lutheránus részről a dán királyt szólítanak fel a „hitsorsos fejedelmeket.” Készek megjelölni a különbségeket és meghúzni az engedékenységek határait. Természetesen ezt csak az adiaphorákban, mert náluk hiányzik a liberalizmus, azért az unió az ő álláspontjukról nem jöhetne létre. De azért a jóakarát, a készséget mégis nyilvánvaló kell, hogy legyen.

Rákóczi, az erdélyiekén kívül felhívta a legjelesebb és legtekintélyesebb teológusokat Magyarországról is, hogy kinyilvánítsák véleményüket. Tolnai István sárospataki pap, Kovásznai Imre, Alvinczi Péter, Sepsí

Korocz György lelkészek véleményüket hamarosan elkészítették és mint Tolnai is, röviden a fejedelemnek, hosszabban Alstednek elküldötték. Azonban a fejedelemnek, bármilyen örömmel üdvözölte is az unió törekvéseit, még sem volt teljes bizalma az ügyhöz. A fejedelem arról értesült, hogy „azt a régi jó cantuvariai püspököt degradálta a király, másnak, egy higgadó elméjűnek (Laud) adta” és azért bár kívánja: „adja Isten, menjen végben”, mégis hozzá teszi: „de mi azt nem értjük.” Ha az unió létrehozása és így az európai protestantizmus megszilárdítása egészében nem is sikerült, annál nagyobb sikerrel működött Geleji püspök híveinek tábora az erdélyi egyház megerősítésében.

Az „öreg Rákóczi” fejedelemnek az ő erdélyi „orthodoxus egyházának” erősítése, az orthodox hit szilárdítása és terjesztése mellett, gondja volt arra is, hogy magyarországi „hitsorsosai ügyét” ne engedje megalázni. Nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is átvette a nagy elődje örökségét: a magyarság és a magyar protestantizmus védelmét. Hitte, hogy ő Istennek nagy dolgok véghezvitelére „felvett eszköze.” Eppen azért, mert magának isteni küldetést tulajdonított, meg volt győződve küldetésének sikereiről is. Vallotta, hogy Isten elhárítja az akadályokat, melyek előtte állanak. Az akadályok arra valók, hogy készségét próbálják, hitét és kitartását megerősítsék. A bűnösség, gyarlóság akadályoz Isten dolgainak végzésében, míg ellenkezőleg a siker az Isten előtti kedvességnek, az üdvösségre való elválasztásnak a jele. Egész élete, minden cselekvésének megértése ebben a vallomásában teljesedett ki: „Non est currentis, neque volentis, sed miserentis Dei” (Róm 9,16). „Nem azé a választás, akinek arra akarata vagyon, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené.” (Végrendelete)

(Dövény)

*Kocsis Attila
ny. lp.*

Irodalom

A magyar református egyház története. (1949) – Révész Imre: Egyháztörténelem. (1936) – Révész Imre: A magyarországi protestáns történelem (1925.) – Pokoly József: Az erdélyi fejedelmek viszonya a protestáns egyházhoz. (1896) – Pokoly József: I. Rákóczi György (1904) – Zsilinszki Mihály: A magyarhoni protestáns egyház története (1907) – Szilágyi Sándor: I. Rákóczi György (1893) Egyháztörténeti Lexikon (1977)

Petőfi, a szabadságharc költője

A szabadságharc 150., a költő születésének 175. évfordulóján emlékezünk. Kevés ember élete, életműve függ oly mélyen össze népünk életének, a magyar történelemnek e jeles eseményével, mint Petőfi Sándoré. Költeményeiben, prózai írásaiban benne lüktet annak minden eseménye. A költő, korának, a 19. századnak gyermeke. Annak a kornak, mely bár világtörténelmi jelentőségű, számára mégis elsősorban magyar népünk életének, történelmének összefüggésében jelenik meg.

A 19. század teológiaiilag a racionalizmus, liberalizmus kora. A felvilágosodás eszméi az Istentől, egyházi tekintélytől való felszabadulást hirdetik, s az ész mindenhatóságát vallva, az ember önmagát akarja megvaló-

sítani. Az öntudatra ébredés nem mindenkinél hozott teljes elszakadást Istentől, egyháztól, hittől. A technika vívmányai, eredményei nem mindenkit szédítettek meg. Vannak, akik továbbra is erős szálakkal kötődnek Istenhez, egyházhoz, vannak, akik gyérebb szálakkal és vannak, akik teljesen elszakították ezeket a szálakat.

A felvilágosodás pozitív eredménye, hatása, hogy a társadalom, a nép élete, életkörülményeinek, az emberi együttélés örök törvényeinek felismerése alapján igyekeznek cselekedni. A 19. század első fele népünk életében, történelmében „reformkor” néven ismert. Költők, írók, művészek, államférfiak, tudósok, politikusok állnak a reformok szolgálatába. A kor két nagy költőjének,

Kölcseynek Himnusza a magyar nép nemzeti imádsága, Vörösmarty Szózata népünk hitvallása lett. Mindkettőben mély, hitbéli, vallásos érzés párosul a művészi lélek ihletettségével. A Himnusz első versszaka bibliai idézetek sora. Aztán kicsendül az Isten iránti hála, a bűnbánat hangja, isten ítéletének alázatos elfogadása, mindennekfelett való irgalmának az élet-halál harcából az Isten-hit, a bizalom megtartó erejéhez való folyamodás. A Szózat a haza Istentől rendelt állapotának, általa irányított történelmének alázatos elfogadása, a fenyegetett élethelyzetekben is egy isteni perspektíva-látás, egy jobb kor után való vágy és reménység, a mindhalálig való hűség bibliai ihletettségük. Arany János így vall: „Hagyjátok a meddő vitát, Bölcs Isten az, ki rendel, Az ember tisztje, hogy legyen Békében, harcban ember.” Ő a családban a Bibliából, a „kapcsos imakönyvből” kapott hitbéli ihletettséget. Jókai az édesanyjától tanulja a zsoltárokat s hat éves korában a 150 zsoltárt tanítója ámulatára kívülről ismeri, tudja.

Petőfi családjából ilyen mély indíttatásokat nem hozott. De az ízig-vérig becsületes, magát mindig magyarnak valló édesapja, az öreg Petrovics, a szlovák nyelvű istentiszteletek hallgatója, „a földön... legszeretőbb anya”, Hruz Mária az örök értékek magvait magyar nyelven csepegteti a költő gyermeki szívébe. Ám a zseni, Isten által kiválasztott próféta is. A bibliai próféták Istentől való függésükben szabadok az igazság hirdetésére. A költő, Petőfi, nem az előbb említett kortársaihoz hasonlóan, de gyökereiben, a mélyben mégis valahogyan úgy éli meg népünk s az emberiség sorskérdéseit. A próféta látja, amit más nem lát és szól arról. „... aki hallja Istennek beszédét, aki látja a Mindenhatónak látását, leborulva, de nyitott szemekkel.” (4Móz 24,4). A próféta látja az életvesztő manipulációkat, az önmegtartó óvatosságot, a hazug közönyt, semlegességet, a karrierista megalkuvásokat, a történelmet meghamisító szölamokat. S ezek között a szirén-hangok között megvesztegethetetlen tanú, hű tanúbizonyosság, múltat helyesen felmérő, jelent tárgyilagosan megítélő s jövőt józanul látó, aki ennek az új ismeretnek, új látásnak szószólója.

„Születésemkor a sors az őszinteséget bölcsőmbete pólyának, s én elviszem magammal a koporsóba szemfedőnek. A képmutatás könnyű mesterség, minden bitang ért hozzá: de nyíltan és őszintén, a lélek mélyéből szólni csak a nemesebb szívek tudnak és mernek” (Úti levelek, 1847. július 17.). A zseni a saját törvényének engedelmességgel jár azon az úton, melyen nem kíséri mindig megértés. De mindig helyettünk és érettünk fogalmazza meg látásait és hirdeti áldozat árán is. Önmaga képességei, elhivatottsága tudatában kényszerül a költő, nem csupán fizikai értelemben vándorlásra, hanem a szellem területén is. „A magasba vágyok, Fölfelé vágytam én, Ah úgy irigyeltem sorsáért a napot, A föld fejére ő tesz világosságból Szótt aranykalapot... aki világít, Ilyen jutalmat nyer?” (A golya 1847. június). Arany Jánossal együtt hirdeti, hogy „az érthetetlen szépségek kora lejárt” s az igaz költő „a nép ajkára hullatja keblének mennyei mannáját”, elveihez híven megy előre „a néppel, tűzön, vizen át” (A XIX. század költői, 1847. január). Szinte az Ószövetség egyik nagy prófétájának, Jeremiásnak önmagával való vívódását és hivatásának elfogadását (Jer 20,7 kk.) fedezzük fel soraiban: „Légy

átkozott, te átkos pillanat, Melyben fogantatám, s te, melyben kínnal a kín emberének, Költőnek szült anyám!” (Költő lenni vagy nem lenni, 1845. január). Bátor, merész hitvallása: „... a költészet nem nagyúri szalon, hova csak felpiperézve, fényes csizmában járnak, hanem szentegyház, melybe bocskorban, sőt mezítláb is beléphetni” (Előszó 1847. január 1.). A 19. század költője, s határozottan látja helyét, hivatását: „Az emberiség a középkor óta nagyot nőtt, s még mindig a középkori öltözet van rajta, imitt-amott megfoltozva, kibővíve ugyan és ő mindezáltal más ruhát kíván, mert ez így is szűk neki, szorítja keblét, hogy alig vehet lélegzetet s aztán szégyenli is magát, hogy ifjú létére gyermekruhát kell viselnie... kívül csendes... de belül annál inkább háborog, mint a vulkán...” (Előszó 1847. január 1.). Az apostolság, prófétaság nem kötelező – vallja a hamis prófétákkal kapcsolatban. De ha valaki vállalja, akkor nem életbiztosításos alapon lehet és kell szolgálni. Ezt a korra jellemző, a kort mozgató erkölcsi normák alapján, mint hivatásának elkötelezettje vallja. Nem látszik közvetlenül a bibliai tudat, de a mélyben mégis annak Istentől szívébe adott képessége és felelőssége sejtethető.

Fentiek alapján korának nemcsak abszolút monarchikus hatalmat embertelenül gyakorlókkal, hanem a reformokat a maguk módján pártoló vagy munkáló kortársakkal is szembe kerül sokszor. 1848. május 1-jén kiadott naplójában a kormányt gyorsabb munkára ösztökéli, több demokráciát kíván. Amikor 10-én Léderer katonái a tüntetőket csapdába csalják és lekasabolják, népgyűlést hív egybe a Múzeum elé. Itt mondja óriási tetszés közepette: „Én e minisztériumra nem a hazát, de egymagamot, sőt a kutyámat se bízom.” A népgyűlés a miniszterek ablakai alá vonul. Itt Batthyány és Széchenyi szemére veti a késedelmeskedést. Széchenyi a gúnyos mosolyt viszonzva lép melléje: „Őn most azt gondolja, azért vagytok miniszterek, hogy teremtsetek s ha másképp nem lehet, hát a pokolból is.” Petőfi válasza: „Ha tagadnám, se hinné el miniszter úr.” Ez az őszintesége visszaüt, feje felett tajtékzó hullámok csapnak össze. De bátran néz minden meg nem értés s olcsó népszerűség elé, melyre nem pályázik. 1846 szeptemberében Erdődön van. Nagykárolyban Kölcsey szelleme lengi át énjét, itt a Szarvas foga-dóban Rákóczi emlékiratait olvassa. Az étteremben a főurak a környék leghatalmasabb főuráról, a megválasztott főispánról áradoznak s ő gúnyosan fordul feléjük: „Ugyan, mit tudnak az urak az ilyen emberen magasztalni... hiszen apja, nagyapja, szépapja hazaáruló volt. „A borgözös főurakban forr a düh, de nem tesznek semmit. S ugyanakkor a frissen megismert „eleven” gróf magát „döglöttnek” mutatja be, a költő szívébe férközik s örök barátság lesz találkozásuk.

Úgy gondolom, hogy a címben levő általánosan ismert fogalmat nem szegényítjük meg, nem erőtelénítjük meg, s nem teszünk erőszakot, ha az összetett szó második tagját elhagytuk. Sőt, úgy érzem, hogy még teljesebben közelítjük meg a lényegét. Petőfi a szabadság, a haza, a nép költője. Van valami jelképes abban, hogy a szabadságharc 150. évfordulójára emlékezve, a költő születésének 175. évfordulójára is emlékezünk. Szabadság, szabad valakitől, valamitől. De ez a szabadság egy

Valakihez, vagy valamihez kötődést jelent. Csak úgy képzelhető el, csak úgy élhető meg. Bibliai vonatkozásban úgy vallunk erről, hogy az igazi szabadság Istenhez való kötöttségünk alapján lehetséges. A gyermek akkor szabad, amikor a szüleihez való kötöttséget érzi, elfogadja. A zseni, a költő, a próféta egy belső érzés, megtapasztalás, élmény, hit alapján szabad mindentől. S Petőfi ezt a szabadságot szinte jelképesen éli meg a természetben. „A természettel mulattam, az én legkedvesebb barátommal... Érttem... leülök egy magános fa alatt és órákig elhallgatom, mint zizegnek lombjai, mint suttonak fülembe tündérregéket, melyektől a lélek mámoros álomban meghúzza a képzelet harangjait s beharangozza az égből az angyalokat szívembe, e kis kápolnába” (Úti levelek 1847. július 8.). Nyilván az angyalok égi üzeneteket hoznak. S egyik remekművében: „Lenn az alföld tengersík vidékin, Ott vagyok honn, ott az én világom. Börtönéből szabadult sas lelkem, Ha a rónák végtelenjét látom” (Az alföld, 1844. június második fele, július).

„Haza és szabadság, ez a két szó, melyet Először tanuljon dajkától a gyermek” (A magyar nép, 1848. június). A fogalom, az eszme így összekapcsoltan egy másikkal még inkább érzékelteti a költő gondolatát. „Szeretek én egy istenasszonyt Egy száműzött istennőt: A szabadságot. Fájdalom, hogy Csak álmaimban látom őt” (Szeretek én, 1846. június-augusztus). A kezdet utáni derű elhomályosulni látszik a felületes olvasó, hallgató előtt. Nem földi lényt szeret, hanem egy istenasszonyt, egy régi száműzöttet: a Szabadságot. Félterden nyújt neki virágot, hódolata jeléül. De éppen ebben a pillanatban hóhér áll mögéje, s virág helyett, a költő feje hull az istennő kezébe. A próféta látás, a jó, a vates éli át pillanatok töredéke alatt a jövőt. Ez a szabadság „újabb megváltója A másodsor süllyedt embernek” s egyben „... az ítélet napja, a nagy isten verítéket tart” (1848. február). S miként a „föld a tüllel” harcol s „megbírod, levágod S szabadságodat kivivod, Tavasz a te szabadságod... hoz virágokat kebledre” (A tél halála, 1848. február) – úgy győz a szabadság a szolgáltság felett.” A sóhajokból égháború lett, s lánc helyett most kardok csörgenek... Eljő, eljő az a nagy, szép idő, Amely felé reményim szállanak... A zarnokság ki fog pusztulni... A te dicső szent katonáid ök. Segítsd őket, szabadság istene” (Olaszország, 1848. január). A szabadság egyetemes eszméje, a világszabadság, a népek szabadsága feletti öröm tölti el szívét. „Minékünk a szabadság árnyéka nem kell” – vallja egyik versében (Készülj hazám, 1848. április 5. előtt). A történelemben visszamenni gondolataiban, Rákóczi alakja jelenik meg előtte. „Hazánk szentje, szabadság vezére, Sötét éjben fényes csillagunk... Oh de lelked, lelked nem veszett el, Ilyen lélek el nem vesztetett. Szállj le hozzánk hősi szellemeddel, Ha kezdődik majd az ütközet” (Rákóczi, 1848. április 21.). Szerelmét is áthatja s felül is emelkedik rajta a szabadság eszméje. „Egyik kezemben édes szendergőm, Szeliden hullámzó kebele, Másik kezemben imakönyvem: a Szabadságháborúk története” (Beszél a fákkal a bús őszi szél, 1847. szeptember). A legmeghittebb, legbizalmasabb pillanataiban is „szabadság, szerelem” teljes harmóniájában olvad össze lelkében a hivatás és kötelesség. A „szent szabadság” eszméje hatja át Júlia és az ő szerelmét. Júlia egy lett a költővel harcaiban, esz-

mét megosztva. „Szabadság, szerelem, E kettő kell nekem. Szerelmemért feláldozom Az életet, Szabadságért feláldozom Szerelmemet” (Szabadság, szerelem, 1847. január 1.), egy új évet köszöntő verse, egy évre, több évre programot adó verse. A tavasz, a téli táborozás után egy kis szünetet hoz egy enyhe sóhaj, mintha kiköknene a gondolatsorból. „Dalolj, dalolj, kedves madár. Eszembe hozzák e dalok, Hogy nemcsak gyilkos eszköz, katoná, Egyszersmind költő is vagyok” (Pacsirtaszót hallok megint, Betlen, 1849. március 8.). Bem Debrecenbe küldi futár szolgálatra. Innen ír Arany Jánosnak, hol Júlia a kis Zoltánnal van. Május 21-én a budai vár visszafoglalása még a hős nemzetről beszél nyugatnak. De közben már a kontinens két nagyhatalmának szorítása között vívja a nemzet harcának utolsó részét. Palmerston azt üzeni Bécsbe: „... a magyaroknak igazuk van, épp azért jó, ha minél gyorsabban hajtják végre rajtuk a hóhér-munkát; másképp még komoly nyugtalanság támad.” A költő Szalontán gondolja órnagyi rangjáról való lemondását megírni. Őlében kicsiny fia s szívében még mindig töretlen optimizmusa, reménysége. „Es te isten, magyarok istene Légy népeddel, hű népeddel, Jó népeddel, légy velem, Tedd hatalmad fiaidnak Lelkére, Világdöntő Fegyvereink élére! (1849. július 20–30.). Nem a halálra készül. Berényből Damjanichhoz Aradra menne s vinné családját. Egressy és Kiss Sándor Bem futárja, akit kedves Fiáért (mon fils) küldött, Bemhez irányítja. Júliáékát Tordán hagyja a református papéknál, Miklósnéknál s ő tovább megy, hogy a szabadságért való lelkesedése, az érette való halál legyen, mintegy pecsét. Marosvásárhelyről még ír feleségének „a sírig és a síron túl örökre hűséges férjed, Sándor. Higyj! Remélj! Szeress!” – mint egy önfelédlt kisdíák.

A szabadság nem üres eszme, fogalom, hanem a hazával való szoros kapcsolatban van. Már idéztük: „Haza és szabadság, ez a két szó, melyet Először tanuljon dajkától a gyermek (A magyar nép, 1848. június). A szabadság, a haza, a magyar haza szabadsága. S egy új fogalom: „Haza csak ott van, hol jog is van, S a népek nincs joga” (A nép, 1846. június). S miközben Galiciában a lengyel nemesség a nemzeti szabadságért felkelést szít, Bécs rava-szul a rutén parasztokat tüzeli fel ellenük s azok világraszóló embertelenséggel gyilkolják le őket. Majd Bécs intésére lecsillapodnak. A függetlenségért hadakozó birto-kos nemesség két tűz közé szorul: a bécsi kamarilla cselszövése, vagy az istenadta nép vaksága. Fél, vagy teljes szabadság, politika s ideál között az igazi hazáért égő, élő költő a külvilág felé fordul, az emberi közösség a haza van előtte. „Legyünk rabokból ismét emberek... Már víz-özön volt, most vérözön kell” (Levél Várady Antalhoz. Dömsöd, 1846. május 22.). „Egyik kezében ekeszarva, Másik kezében kard, Így látni a szegény jó népet, Így ont majd vért, majd verítéket, Amíg csak élte tart” (A nép 1846.). Bánk bán c. versében: „A királyi udvarból ily Nyájás szavak jöttek: Dolgozz, paraszt, dolgozz, fizess, Azután döngölj meg.” „Királyi ház? bordélyház és Zsiványok tanyája...” (Bánk bán 1848. május). Az ihlet mögött már a felismerés, a tények vannak. A haza nemcsak a kiváltságosaké, legkevésbé idegen bitorlóké. A haza egy olyan hely, ahol mindenkinek egyformán joga van a szó és cselekvés terén. Vörösmarty szinte kozmopolita megfogalmazása: „legszentebb vallás a haza s emberiség.”

A költő szemében a közjogok mellett a kenyérhez, a földhöz is joga van a népnek. Az országgyűlés szépszavú szónokai szólásokat kongatnak, elvek felett vitáznak. Vannak, akik értik az idők szavát, az iparosodásban, fejlődésben szabad munkásokra van szükség. Vannak, akik értetlenül, értelmetlenül jobbágyi sorban levőkkel gondolják a modern gazdálkodást. A „tejjel-mézszel folyó” Kánaánban enyhe éhínség van. 1846-ban rossz, gyenge a termés s Pesten ingyen kenyeret kell osztani. Ez évben még rosszabb a termés. Bihar 81 914 éhezőről ad jelentést. A zavargás nyugat-európai méreteket ölt. A jobbágyfelszabadítás csak a telkes jobbágyokat érinti, akik a Mária-Terézia-féle úrbéli rendelkezés értelmében birtokolták a jobbágyi földeket. 1846-ban 617 000 nemes és 12 millió „póri származású” van. A jobbágyi telkek 13 millió hold, a birtokosok kezén 32 millió hold van. Ezeket majorsági és pusztai cselédek művelik, vagy földtelen jobbágyoknak külön kontraktus alapján adták ki. A telkes jobbágyok tizedet, a kontraktuálisok hatodot fizetnek az uraságnak. Utóbbiak hozzávetőlegesen (Kossuth sz.) családtagjaikkal együtt 3 millió. A földmegváltást rájuk nem alkalmazzák, felbontják a szerződést s elűzik őket. Az allodiális (szabadon, tehertől mentesen örökölt) földeket, legelőket az uraságtól ellenszolgáltatás fejében bírták. S ezek sem tartoztak a megváltandó földek közé. A közönsben használt erdők, nádasok... szintén orvoslásra váró sebek. 12 millió jobbágy házatlan, hazátlan. S fájdalmas valóság: „... a szegénynek föld nélkül nem ér semmit a szabadság.” Biharban az úrbéres földjeink (melyeket apáink 80 év előtt nyertek) visszakerülnek az uraság birtokába. Békésben a felkelőket a sajtó lekommunizálta, vezetőit Kossuth „kénytelen” szigorúan büntetni, példát adva a „népfelszabadításból”. Közben a zágrábi tartománygyűlés minden erdőt, rétet a parasztoknak ad. A balázsfalvi román nemzetgyűlés megszavazza a földosztást. Jellasics fűt-fát ígér és – sajnos – nem hatás nélkül. Zsarnoki önkény, főúri közöny, önös érdek, fellázított nemzetiségek támadásai alatt ledőlt szobor felállításához szólít a költő: „Oh jertek, jertek mossuk tagjait, Legyen mint volt, olyan szeplőtelen, Jöjjön, segítsen mosni mindenik, Az asszony könnyel és a férfi vérrel „(A ledőlt szobor, 1848. április).

Ennek a hazának vannak házatlan, hazátlan, hű, becsületlen fiai. A költő egy kis simogatással közelít borzas fejéhez. „S te kis kunyhó a magas palota Szomszédságában, mért szerénykedel?” Aztán a szent meggyőződés, hitvallás lendülete: „Szent küszöb, melyen beléptem én, Oh szent a szalmakunyhók küszöbe! Mert itt születnek a nagyok, az ég A megváltókat ide küldi be, Kunyhóból jö ki mind, aki a Világnak szenteli magát” (Palota és kunyhó, 1847. január). Az igazság gondolata a kunyhókban húzza meg magát, főleg zord időkben. S aztán onnan tör ki. A népnek, a szegénységnek, az elnyomottaknak mindig igazuk van. A legnagyobb erkölcsstelenséget, mások elnyomását, kizsákmányolását, személyiségének megcsúfolását nekik nincs módjukban sem cselekedni. Jön még jó idő a szegény, jó emberekre. Hiszen: „De szép szív... s a sötét szobákban Találni fényes szíveket.” S ezt a népet „Pusztában bujdosunk, mint hajdan Népével Mózes bujdosott... Újabb időkben mint ilyen Lángoszlopoknak rendelé A költőket, hogy ők vezessék A népet Kánaán felé... A néppel tűzön-vízen át... Ha majd a bőség kosarából Mindenki egyaránt vehet, Ha majd a jog-

nak asztalánál Mind egyaránt foglal helyet... Itt van már a Kánaán” (A XIX. század költői 1847. január). Nem egy kielégítetlen nosztalgia viszi a nép irányában. Ő onnan jön. Ennek a népnek jog kell. „Még kér a nép, most adjatok neki! Vagy nem tudjátok, mily szörnyű a nép, Ha fölkél és nem kér, de vesz, ragad? Nem hallottátok Dózsa György hírét?” (A nép nevében, 1847. március). Összes költeményeinek 3000 példányát hamar elkapták. A „Nemzeti Kör” a vásárra feljött vidékiek tiszteletére vacsorát ad s előbb idézett verse és a már érintett Dalaim c. verset elszavalja s a nép „magasztos lelkű költőjét” fergeteges tapsviharral köszöntik. S ennek a népnek egy kicsiny összezsugorított helyen kell élnie. „A végtelen birodalom helyett Adának neki egy kis ketrecet!” „S a bámuló, otromba néptömeg Gyalázatán még egy nagyot röhög. Hogy mersz pisszenni léha söpredék? Ha szét találja törni tömlőcét...” (A rab oroszán 1848. január). A múltra fátylat borítani, feledni, megbocsátani a kínokat, sebeket, a haza közös érdekében kezet nyújtani megbékélve – mondják szólamszerűen. „Dicsőséges nagyurak... Ezer évig híztak rajtunk Az urak Most rajtok a mi kutyáink hízzanak” (Dicsőséges nagyurak, 1848. március 11.). Kevéssel március 15-e előtt. A fölföltartóztatott harag a befejező fenyegetésben önti ki erejét. Teljes egyenlőséget, mert ha nem: „Az úristen kegyelmezzen tinéktek.” Már a Nemzeti dal refrénje alatt az esküre emelt kezeket látjuk magunk előtt. A pozsonyi országgyűlés eltörölte az úrbéret. A tekintetes karok és rendek azt a hírt kapták, hogy Petőfi Rákoson tanyáz 40 000 paraszttal. A hír alaptalan volt. Igaz, hogy a Nemzeti dal nemcsak Pest-Buda népéhez jutott el, hanem vidékre is. A képviselők nagyobbik része a haza nevét nem a szent szabadsággal, hanem a megszűnt jobbágyi szolgáltatások kármentesítésével kapcsolatban emlegeti. Hazaáruló az, aki a sehonnai bitang cselédnép nevében hangoztatja. Ubi benen ibi patria elvet hangoztatják, de az úrbériség megszűntetésének tárgyalásánál gróf Szapáry Antal kardjára íratja: „Kártalanítás vagy halál.” Lónyai szerint a papok jövedelmük nagy részének elesése miatt keseregnek. „Föltámadott a tenger, A népek tengere... Reng és üvölt a tenger... Habár felül a gálya S alul a víznek árja, Azért a víz az úr” (Föltámadott a tenger, 1848. március 27–30.) Kossuth mindent megtesz, hogy törvényes keretek közt menjen minden. A falusi nép a jogait azonban már sok helyen „tettleg” igyekszik kivívni. A kamarilla azon gondolkodik, hogy miképpen üthet részt a népi összefogáson. Petőfiről elterjedt, hogy megbolondult, bebörtönözték, orosz kém, tót királyt akar. A költő a legtisztább realitással tekint az eseményekre mindig. A külvilág, a természet jelenségeibe a lélek legfinomabban árnyalt jelenségeit öltözteti. Szinte oktató, nevelő módon. „Ma lágyan sutto-gó szelíd szellő vagyok... Holnap süvöltő hang, vad fuvalom leszek, Reszket előttem a bokor, mert fél tőlem... Holnap vihar leszek, zugó-böggő vihar... Bejárom a tengert s ha hajót találok: Szárnyát, a lobogó vitorlát kitépem” (A szél, 1847. február). De ez van a természet leírásában is. A természet és élet átfedik egymást. A szelíd, a „föld legjámborabb folyója”, a Tisza „Mint az örült, ki letépte láncát, Vágtatott a Tisza a rónán át, Zúgva, böggve törte át a gátot, El akarta nyelni világot” (A Tisza, 1847. február). A még szelíd nép kér, holnap

követel, vesz, elragad. „De mit tűr a szolgaság népe? Mért nem kél föl, hogy láncát letépje?” (Dalaim, 1846. április 24–30.). A republikának igaz, nem az a fő jel-szava, hogy „le a királlyal”, hanem a tiszta erkölcs. Nem a széttört korona, hanem a megvesztegethetetlen jellem, a szilárd becsületesség a republika alapja. (Napló, 1848. április 19.). „Republika, szabadság gyermeke, S szabadság anyja, világ jótevője... Mert győzni fogsz, dicső republika. Bár vessen ég és föld elébe gátot, Miként egy új, de szent Napoleon, Elfoglalod majd a kerek világot. Kit meg nem térít szép, szelíd szemed, Hol a szeretet oltárlángja csillog, Majd megtéríti azt szilaj kez-d, Melyben halálos vésznek kardja villog” (Republika, 1848. augusztus). A néppel minden idegszálával azonosuló költő egy nemzetének törekvéseivel, vágyá-val. A királyok elleni lázadásban nem a szellemileg tel-jesen sérült, degenerált Ferdinánd s nem az ifjú, minden-re kész, ravasz, törtető Ferenc József elleni személyes harag, gyűlölet vezeti, hiszen utóbbiban Mészáros had-ügyminiszter a gyűlölt császárt, de szeretett királyt látja s a nép királyhűsége is ismert előtte. Számára az eszme, a királyság, a monarchia eszméje a gyűlöletes. „Hiába ömlik, hősök véretek, Ha a koronát el nem töritek, Fejét a szörny ismét fölemeli. S akkor megint elől kell kezde-ni. Hiába lenne ennyi áldozat? – Akasszátok föl a kirá-lyokat!” (Akasszátok föl a királyokat! Debrecen, 1848. december). S dühét, haragját nem kell szelídíteniük. De a párhuzam adott: Véres forradalmat csak a végső eset-ben akar. Március 15-én a vértelennek induló forrada-lom a kiindulópont. A Nemzeti dallal s a 12 ponttal előbb a cenzorhoz akarnak menni. A márciusi ifjakhoz csatlakozó tömegben azonban kialakul az a vélemény, hogy fölösleges. Így mennek Landerer nyomdájába. A bölcs szimpatizáns hangosan kijelenti, hogy a cenzor engedélye nélkül nem teheti. De halkan odasúgja, hogy foglaljanak le egy gépet, s akkor az erőszaknak nem áll-hat ellene. Irinyi József a „nép nevében” ezt megteszi. A Nemzeti dal, a 12 pont hamar a nép kezébe kerül. A diáktüntetés történelmi eseménnyé lesz. Tovább kell lépni. „Tette ifjak, tette végre, Verjük le a lakatot. Mit sajtónkra, s szentségre, Istentelen kéz rakott.” Táncsics-nak börtönéből való kiszabadítása jelképes is. A bilincsek összetörnek ottan, ahol a nép cselekszik. (15-ik Március, 1848. március 16.). Nemzeti küzdel-münk, a szabadságharc világtörténelmi távlatban, az egész emberiség önfelzabadító harcának egy darabja lesz. „Meghalni az emberiség javáért Mily boldog, mi-lyen szép halál! Szebb s boldogítóbb egy hasztalan élet Minden kéj mámorinál” (Sors nyiss nekem tért! 1846. április 24–30.). Több nyelvet (német, angol, francia) megtanult kora ifjúságában s így tájékozódhatott kora, Európa-szerre meglevő problémáiról. S Európa népeinek nagyjai, költői, írói műveikkel nemcsak ihletik, hanem mondanivalóinak tartalmát, az ő eredetiségében segítik. Történet szemlélete így világtávlatú marad a szabadság-harcban való részvétele idején is. „Megnézem a ten-gert... megnézem Shakespeare, Shelley, Byron hazáját, a sötét Angliát: Béranger-t, megnézem honát, a fényes Franciaországot.” Bérangerben a világ új megváltóját, a szabadság legnagyobb apostolát látja. De Nyugat keve-set sejt egy népnek élet-halál harcából. A lengyel Bem,

aki más népek szabadságharcában vesz részt, átérzi né-pünk harcát, s a költőt érti.

S ez a kis ember, a nagy tábornok, aki Petőfit fiaként tartotta számon (mon fils) meg akarta menteni egy későbbi időre a szabadságharcát elvesztő nép számára, nem te-hette. Mert bár a forradalom eszményi a költőben, de va-lóságos pecsétként életét áldozza. Még Mezőberényben van s írja „Itt a próba, az utolsó Nagy próba: Jön az orosz, jön az orosz, Itt is van már valóba. Eljött tehát az utolsó ítélet. De én attól sem magamért Sem hazámért nem fé-lek.” (Föl a szent háborúra, 1849. július 6–17.). A jövőnél is jobban hisz az igazság, az eszme diadalában. Nem a halálra készül. Tanulmányokat végez, jegyzeteket készít, megírja Zoltán életrajzát. Utolsó versében: „Egy szálig el-veszünk-e mi? Vagy fog maradni valaki Leírni e vad fe-kete időket a világnak?” Azt a sejtést erősíti magában, hogy „nem egy örült, rémülésteli, Zavart ész meséjének” fogják tartani, amit kérdésként tesz fel. (Szörnyű idő, 1849. július 6–17.) Most már nem követel fegyvert, mint előbb a kormánytól, mert Délen Rajasich érsek, Erdélyben Avram Janku és a szászok fegyverénél még nagyobb ha-talom, a cári sereg fegyvere hoz győzelmet a gyűlölt Habsburg dinasztia számára, és sötét, véresen szomorú napokat a szabadságharcát elvesztő magyar nép számára. Az Egy gondolat bánt engemet versében megfogalmazott vágy: „Ott essem el én, A harc mezején, Ott folyjon az if-júji vér ki szivemből... S holttestemen át Fújó paripák Száguddjanak a kivívott diadalra...” (Egy gondolat bánt engemet, 1846. december) egyik, a szomorúbb része be-teljesül: „A hősöket egy közös sírnak adják, Kik érted haltak szent világszabadság!”

(Debrecen-Józsa)

*Szécsi András
lelkipásztor*

SEGÍTSÉG A LELKIPÁSZTORI MUNKÁBAN

– az Evangélikus Rádiómisszió új kazettái –

„Uram, nincs emberem”

– 2x15 perc magányosoknak, időseknek

„Bizony, javamra vált a nagy keserűség”

– 2x15 perc betegeknek

„Úzd el homályomat!”

– 2x10 perc gyászolóknak

(Türmezei Erzsébet, Madocsi Miklós könyve alapján)

Kapható: Magyar Evangélikus Rádiómisszió
2142 Nagytarcsa, Pf. 19.
Telefon/Fax: (28) 370-684

ÖKUMENIKUS TANULMÁNYI NAP

Ökumenikus Tanulmányi Nap évfordulók kapcsán

A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa 1998. február 18-án Tanulmányi nap keretében ünnepelte alapításának 55., valamint az Egyházak Világtanácsa alapításának 50. évfordulóját.

Mint ismeretes az 1948-as, Amszterdamban tartott Nagygyűlésre a Magyarországi Református és Evangélikus Egyház püspökei és teológusai komoly tanulmányi anyaggal és nagy lelkesedéssel készültek. Tekintettel a kommunista hatalom erősödésére a Nagygyűlésre – a tervek szerint Ordass püspök által vezetett – evangélikus delegáció már nem utazhatott ki. Így az Evangélikus Egyházat az akkor külföldön tanulmányokat, illetve szolgálatokat végző lelkészek képviselték, miközben Ordass püspök az *Új harangszó* című hetilapban ezt írja: „Imádkozó milliókkal együtt magyar evangélikusságunk is Amszterdamban felé tekint ezekben a napokban. Azt kérjük mi Istentől, hogy az egybegyülekezőkre árássa Szentlelkét, és általa tegye őket szívvel-lélekkel eggyé. Mutassa meg az egyház mai szószólóinak az Istentől elszakadt világ nyomorát. Rendítse meg őket szívük mélyéig, amikor számba veszik, hova juttatja a világot az ember bűne.” A református delegációt Ravasz László püspök vezette, aki ez eseményt többek között így jellemezte: „... nem mondunk nagyot, ha ezt az összejövetelt a keresztyénségnek a reformáció óta legnagyobb eseményéül fogadjuk el.” E megállapítását továbbá így indokolja: „Eddig még a zsinatok és a hitvallások mindig valaki, vagy valami ellen szólaltak meg: mindig különböztettek és hárhoztattak. Most először történt meg, hogy a zsinat a közeledést, a megértést, az egységre jutást szolgálta: összefoglalni, kibékíteni és egyesíteni igyekezett. Ez az egyháztörténelmi újság volt az amszterdami zsinat nagy prófétasága, vállalkozása és ígérete.”

A hazatérő delegáció összeállította beszámolóját, amely azonban a totális diktatúra kibontakozása miatt már

nem jelenhetett meg. Az írások – hála a Gondviselésnek és hűséges lelkészeknek – nem vesztek el, s az 1993-ban kiadott 50 éves az Ökumenikus Tanács Magyarországon című könyv részeként mintegy 90 oldal terjedelemben megjelentek. Most a kettős évforduló kapcsán e könyvet ismét ajánljuk az ökumené iránt érdeklődők figyelmébe, s ezen felül az Ökumenikus Tanács ajándékként el is juttatjuk a tagegyházak gyülekezeteibe.

Az Egyházak Világtanácsa 8. Nagygyűlésére ez év decemberében kerül sor Hararéban. E nagygyűlés – melynek témája: *Fordulj Istenhez, örvendezz reménységben* – magán viseli majd a jubileumi hangvételt. Ezt megelőzően azonban a Hollandiai Egyházak Tanácsa szeptember 20-án ünnepséget rendez, melyet az *ökumené melletti elkötelezettség megújítása napjának* nevez. Az *Egyházak Világtanácsa arra hívja fel tagegyházait, hogy imádságos lélekkel csatlakozzanak ez ünnepséghez helyi istentiszteleteikkel, s az évforduló kapcsán emlékezzenek meg az egyházak egységkeresésének útjáról, s benne vizsgálják meg a maguk szerepét is. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa természetesen e felhíváshoz való csatlakozásra buzdítja a maga tagegyházait és tagszervezeteit.*

E megemlékezés-sorozat nyitányának tekinthető a február 18-án, a Magyarországi Református Egyház székházában rendezett Ökumenikus Tanulmányi Nap. Az alábbiakban az ott elhangzott előadásokat, valamint az EVT Központi Bizottságának 1997. szeptemberi üléséről szóló beszámolót közöljük.

Dr. Bóna Zoltán
főtitkár

Az ökumené Magyarországon – ötvenöt év történetének tanulságai

Jézus imádságának János apostol írása szerint megőrzött csodás áldása és feladatokat adó kötelezése, „... hogy mindnyájan egyek legyenek...” (Jn 17,21) ragyogjon fel előttünk, amikor a magyar ökumené ötvenöt évére emlékezünk és tanulságait vitatjuk meg. Az 1993. június 26-án tartott ötven éves ünnepi megemlékezésre megjelent könyvünkben részletes történeti elemzéseket és az 1948-as amszterdami világgyűléssel kapcsolatban addig még meg nem jelent érdekes dokumentumokat találunk. Ezt a kiadványt kézbe adva abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy nem kell ismételnem az 1943. június 26-án történt megalakulásra, valamint az Ökumenikus Tanács szervezetének és munkájának az évtizedek

alatt történő megerősödésére, a nemzetközi kapcsolatok kiszélesedésére vonatkozó részleteket.

1. Az ökumené alapkérdésének megválaszolása

Az ökumenikus mozgalom egységkereső lendülete mögött Jézus Krisztus követésre buzdító hívása és missziói küldése áll. Az egyház egysége benne, aki az egyház alapja (1Kor 3,11: „... más alapot senki sem vehet a meglévőn kívül, amely a Jézus Krisztus...”) már megadatott számunkra, tehát nem a mi feladatunk létrehozni azt! Félreértés ezért az *addíciós-módszer*, amelyik a különböző konfesszionális különbségeket a tanításban egy-

szerűen az egy igazság különböző aspektusaiént egymás mellé teszi. Ugyanígy hamis út a *szubtrakciós módszer*, azaz a törekvés, hogy a csak a különböző egyházakban közösen meglevő tanításokra figyelünk és minden elválasztó dolgot el kell felejteni. El kell vetnünk azután a *relatív igazság* gondolatát és a sokszor jelentkező *külső, társadalmi vagy geopolitikai szempontokat* is az igazságra indifferens módon tekintő „világegyházromantikával” és „egységrajongással” együtt.

Az egységkeresés nem unionizmus, az ökumenikus mozgalom nem uniós törekvések mozgalma, amikor valamelyik történeti egyház magát az igazi egyháznak kiáltja ki és a hozzá való visszatérésben jelöli meg a célt, hanem a meglevő konfeszionális egyházakon keresztül, a krisztusi igazság együttes keresésében lehetünk együtt istentiszteletben, imádságban, a szeretet, a misszió gyakorlásában, egymás és a környező világ életének segítésében (*communio in sacris et operis*).

Az ökumenikus mozgalom évfordulóján meg kell vallanunk, hogy megkísérett bennünket, magyar egyházakat, de Genfét, az Egyházak Világtanácsát is a „szekuláris ökumenizmus”. Egyrészt kerestük az *egyházak egységét valami „ellen” és „kísérő-liturgiává”* üresedtünk a világi-politikai hatalmak szolgálatában (szolgáló egyház, diakóniai teológia), kacérkodtunk a „korszellemmel” (*Zeitgeist*). Gondoljunk csak a hidegháború évtizedeire (Dullas-Hromadka vita Amszterdamban, 1948-ban), a békeharca és termelőszövetkezeti mozgalomra, Afganisztán megszállása, Csehszlovákia 1968-as lerohanásának értelmezésére vagy Ceausescu falurombolási politikájának az Egyházak Világtanácsa által történő támogatására. Az amerikai szociológia ismert fogalma szerint a „civil religion” (társadalmi vallássság) kimutathatóan ott található azokban a törekvésekben, amikor a „hatalom” magát vallásosan igyekszik legitimizálni és kultusszal veszi körül magát.

Meg kell említenem azt a mai kihívást, amit az egyik fiatal evangélikus lelkész fogalmazott meg a Népszabadság hasábjain eképpen az ideai ökumenikus imahét után (Bartha István: Ökumenikus elmélkedés, Népszabadság, 1998. február 2.) Saját egyházi frusztrációs gondolatait kérdésekben fogalmazza meg, magyarazzuk javára az őszinteségét, bár megjegyzendő, hogy inkább a Lelkipásztor vagy a Theologiai Szemle hasábjaira valók volnának a gondolatai, mert így itt a Népszabadságban „a saját kút mérgezésének” tűnik.

A kérdés komoly, menyire „csak történelmi szükségesség” az ökumené ma, amikor „már nincs tétje a rivalizálásnak, tétje van viszont a pusztá fennmaradásnak”? Nem volna az ökumené más, mint „menekülttábor”? A „kiábrándultak”, az „unatkozók”, a „nem eléggé bátrak” tábora? A korrajzhoz azért azt meg kell jegyezni, hogy hiteltelenül hatásvadász és hamis az a megjegyzés, hogy „1945 után már csak a döbbenet, a kiábrándultság, a dögunalom következett”. Aki itt élt Európában és különösen is a Kárpát medencében, az ugyan tudna döbbenetről és kiábrándultságról is beszélni, de „dögunalomról” soha! Erről a vasfüggöny mindkét oldalán gondoskodtak, főleg a keleti részen!

Az ökumenikus imaheteken vagy más alkalmakon rajtunk szolgálattévőkön nyugszik a felelősség Sopronban vagy Pécsen, Budapesten vagy Nyíregyházán, hogy

körülrva Pál apostol ígését, senki se csak a maga hasznát, a dolog történeti szükségességét, unalmát és sodródását nézze, hanem mindenki a mások hasznát is és az az indulat legyen bennünk, ami Krisztus Jézusban is megvolt”... (Fil 2,4–5).

Ezért szükséges újra és újra átgondolni az ökumené alapkérdését: milyen kiindulóponttal, indítással, milyen céllal és milyen módszerekkel keressük az egységet?

2. A terhelő múlt és a jelen ökumenikus feldolgozása

Mai egyházi és ökumenikus helyzetünket nem érthetjük meg a múlt összefüggései nélkül. Évszázados vallásháborúk és szembenállás után a katolikus-protestáns viszonyban a II. vatikáni zsinat hozott olyan változást, amelyik lendületet adott az ökumenikus mozgalomnak. Hazánkban egyes személyek korábbi közeledésén túl jelentős eseménynek kell tartanunk, hogy 1976-ban dr. Gál Ferenc olyan ökumenikus tankönyvet jelentetett meg a katolikus teológiai képzés számára dr. Szalai János és dr. Koncz Lajos közreműködésével, amelyben az ortodox és evangélikus egyházi ismertetést Berki Feriz és magam írhattam. Így papi generációk sora került közelebb a korábban tiltott egyházakhoz és teológiákhoz.

A rendszeres januári imaheti katolikus-protestáns ökumenikus istentiszteletek sora 1987. január 21-én a Bács-Kiskun Megyében levő Csengőd evangélikus templomában kezdődött, ahová ifj. Hafenschner Károly lelkész meghívta Paskai László akkori kalocsai érseket.

A terhelő múlt ökumenikus feldolgozásának látványos nagy eredménye volt, amikor II. János Pál pápa 1991. augusztus 18-án a debreceni református nagytemplomban a Magyarországi Ökumenikus Tanács tagegyházaival együtt vett részt istentiszteleten és utána a templom mellett imádsággal és áldással helyezte el a kegyelet koszorúját az 1675-ben elhurcolt gályarab protestáns lelkészek emlékművénel.

Az Ökumenikus Tanács tagegyháza 1993. január 20-án Esztergomban a bazilikában istentisztelettel egybekötve koszorúzták meg az 1619-ben kivégzett kassai mártírok emléktárárt.

A harmadik eseményre 1996. január 6-án került sor a Kőszeg melletti Csepreg mai katolikus templomában, ahol 1621-ben 1223 evangélikust öltek meg az akkori evangélikus templomban. A Katolikus Püspöki Konferencia elnöke, Seregély érsek és az illetékes megyéspüspök, Pápay győri püspök mellett jelen volt a vatikáni nuncius is.

Minhárom esemény a minket terhelő múlt Isten színe előtt történt ökumenikus feldolgozása volt a bűnvallás és megbocsátás jegyében. Ez ünnepi alkalmak mellett megemlíthetjük az ökumenikus egységes liturgikus szövegeket, a Miatyánk, az Apostoli Hitvallás elfogadását, bár meg kell említenem, hogy ezek általános használatában nem mindegyik magyarországi egyház jeleskedik.

Előremutató kezdeményezések születtek ökumenikus tanulmányi területen is, Kecskeméten 1995. augusztus 21–25. között a Grazi Ökumenikus Európai Nagygyűlés előkészülete jegyében széles nemzetközi részvétellel tanácskoztunk „A keresztyén hit és az emberi ellenségeskedés” témájáról. Szentendrén 1997. május 7-én missziós tanulmányi napot tartottunk a Szentírásról. A grazi Nagygyűlés

előkészítése céljából egyházaink képviselői többször találkoztak. Dobogókőn 1997. szeptember 21–25. között 16 ország képviselőivel együtt vitattuk meg a vallásszabadság és az új vallási mozgalmak, szekták kérdését. Az Ökumenikus Tanulmányi Központ munkáját ezeknél a konferenciáknál különösen is nagy köszönettel kell említenünk.

Mindez azonban nem azt jelenti, hogy a magyar ökumenikus együttműködés mindenütt és mindenben példászerű! Nemcsak arról hallunk újra és újra, hogy ökumenikus imahét alkalmával vannak lelkészek, és bizony mind-egyik egyházban akadnak ilyenek, akik nem hajlandók még ma sem belépni a másik egyház templomába. Ez a fajta „vallásháború” nem konfesszióspecifikus, hanem személyi indíttatású. Nehezebb azonban, amikor az ellenségeskedésekhez „teológiai” indoklást is ragasztanak. Ilyen például az a vak fundamentalizmus, amelyik a maga igazát úgy akarja legjobban bizonyítani, hogy a másik félről ő állapítja meg, mit mond és mit tanít, csak hogy tévedésekkel és valótlan állításokkal tömi tele az ökumenikus imahét és az Egyházak Világtanácsa és a magyar ökumené elleni támadásait. (Vö. Sipos Ete Zoltán írását a Biblia és Gyülekezet c. lapban [1997. 4. szám], ahol azt állítja az Egyházak Világtanácsáról többek között, hogy az a nem-keresztyén világvallások egységét munkálja.)

Más a helyzet azokkal a véleményekkel kapcsolatban, amelyek a Lutheránus Világszövetség és a Vatikán közötti dialógusban létrejött „Közös Nyilatkozat a Megigazulásról Szóló Tanításról” szóló irat aláírása kapcsán keletkeztek. Feltételezve, hogy az irat nem mindenek számára ismert, néhány dolgot el kell mondanom róla.

Hosszabb dialógus-sorozat után a Lutheránus Világszövetség és a Vatikáni Egységbizottság szakértői közös dokumentumot dolgoztak ki a megigazulásról szóló tanításról. A többszörösen egyeztetett szöveget mindkét fél jóváhagyó elfogadásra terjesztette elő. Az evangélikus egyházaknak ez év május 1-ig kell nyilatkozniuk. Magyar fordításban a szöveg megjelent a Lelkipásztor folyóirat mellékleteként.

Miről van szó ebben a Nyilatkozatban? A megigazulás kérdése reformatori teológiánk központi kérdése és a reformációval szembehelyezkedő trentói katolikus zsinat, valamint a katolikus tanítást elítélő evangélikus hitvallási iratok kölcsönös kiátkozást tartalmaznak a kérdésben. „A jelenlegi bibliai, teológia- és dogmatörténeti ismeretek számbavételekor az ökumenikus dialógusban a II. Vatikáni Zsinat óta jelentős a közeledés a megigazulástan tekintetében, úgyhogy ebben a Közös Nyilatkozatban a megigazulástan alapigazságaiban már konszenzust tudtak megfogalmazni, amelynek fényében a 16. századi megfelelő tanításbeli elítélés ma már nem vonatkozik a mai partnerre” (13. pont).

Ezen irat elfogadása nem jelenti tehát, hogy minden részletkérdésben egyetértünk, hiszen a katolikus teológia hagyományos kifejezése szerint az „igazságok hierarchiája” (hierarchy veritatum) keretében látják a megigazulás kérdését. Annyit azonban tehetünk, hogy mindkét fél részéről visszavonjuk a kölcsönös kiátkozásokat. Ennek kimondásával egy lépéssel közelebb kerültünk a krisztusi-bibliai igazságok megvállalásában az egyház Urához és egymáshoz.

A terhelő múlt és a jelen ökumenikus feldolgozása azt jelenti tehát, hogy *meg kell ismernünk egymás múltját és*

jelenét. Iskolakönyvekben és hittankönyvekben, a teológiai irodalomban meg kell szüntetni azt a gyakorlatot, hogy a „másik” félről a magunk kliséi és elképzelései szerint adjunk ismertetést. Az ökumenikus imahét alkalmi lehetőséget adnak arra, hogy a gyülekezetünk számára idegen templom és liturgia elemeit megmagyarázzuk, de nem a közös istentiszteleten, hanem előtte, vagy utána. A helyi vallásháborús emlékeket, például azt, hogy a mostani katolikus templom protestáns templom volt egy ideig, de erőszakkal elvették, ismertetni és együttes megemlékezésben lehet feldolgozni, mert ha ezt nem tesszük, akadály lesz a helyi ökumenének. Európa vallási és nemzetiségi történelme tele van háborúkkal és csatákkal és ezek nyomán mindig voltak vesztesek és győztesek. A múlt feldolgozása igen nagy türelmet és tapintatot követel, mert amikor a mai helyzetben a mostani realitásokat elismerjük és emlékezünk, a győztesek nem követelhetik a vesztesektől, hogy halleluját énekeljenek.

3. *Mikor lehet teljesebbé Ökumenikus Tanácsunk a katolikus egyház csatlakozásával?*

A Vigília Kiadó frissen megjelent könyve „Az egyház mozgástereiről a mai Magyarországon” címet viseli (Szerkesztette Horányi Özséb, készült a Magyar Katolikus Püspöki Kar Médiabizottsága és Tömegkommunikációs Irodája közreműködésével, Budapest, 1997.). A 18 cikket és sok statisztikai táblázatot tartalmazó könyv egyik érdekes írása Tomka Miklós tollából származik, „Katolikusok a magyar társadalomban” címen.

Tételeit összefoglalva: „A magyar katolikus egyház – hívei létszáma és társadalmi jellemvonásai alapján ítélve – kisebbségi, sőt bizonyos vonatkozásokban marginalizálódott helyzetben van. Társadalmi és demográfiai adottságai (meg)akadályozzák az egyház missziós típusú magatartását, sőt a belső megújulásnak is akadálya.” Ugyanakkor megállapítja, hogy „a közvélemény a jövőben is jelentős és sokoldalú szerepet szán az egyháznak a társadalomban. Számos közérdekű tevékenység ellátását várja tőle.” (115–148. lpk.)

Tessék végiggondolni, hogy amennyiben ez az elemzés igaz a legnagyobb magyar egyházra, hogy állnak a kisebbségek? Természetesen ismerem az eredményeket, a „foggalkörömmel” megszerzett iskolákat és egyetemeket, amelyeket sokszor alig tudunk a jelenlegi helyzetben anyagiilag ellátni. De akár akarjuk, akár nem, vége hazánkban a nagykonstantinuszi vagy szentistváni „keresztyén vagy keresztyén” Magyarországnak, mert megszűnőben vannak a népegyházi keretek. Van-e elegendő lelkészünk, és aki van, fölkészült-e a soha nem látott jelen és jövőbeli kihívásokra? Szakítani tudunk-e a bénító hátrafelé kacsingatásból eredő konzervatizmussal és klerikalizmussal, a múlt „ecclesia triumphans” képével?

Vallom, hogy a jövő magyar krisztushívó csapata csak ökumenikus közösség, egymást segítő, együttműködő, együtt imádkozó és a misszió munkáját együtt végző egyházak közössége lehet. Partikuláris templomi „gettók” helyett ki kell lépniük a közélet piactereire is, azaz a tömegkommunikációs eszközök széles nyilvánossága elé. Mondanivalónk, evangéliumhirdetésünk a közös Úr, Jézus Krisztus megvállalása és követésére szóló meghívás.

Ezek után az Ökumenikus Tanács ezidei elnökeként az adminisztrációs kérdés: Mikor lehet teljesebb Ökumenikus Tanácsunk a katolikus egyház csatlakozásával?

Van párhuzam! A szomszédos Ausztriában kevesebb a protestáns és ortodoxok aránya, mint nálunk, ott mégis lehetséges? Ott miért nem félnék a protestánsok a „nagyobb testvér” árnyékában? Számos más országban is együttműködésről van szó szervezeti formában. Mit jelenthet egy ilyen csatlakozás nálunk?

A katolikus egyház belépése nem jelentene egyházegységet, nem jelentene uniót, csak együttes munkát, jobb koordinálási lehetőséget, együttes missziót, mint ahogyan erre is van már példa a Budapesti Pólus Centerben. Ilyen ökumenikus szervezeti egységben az is megvalósulna, hogy a magyar társadalomhoz szóló, „Igazságosabb és testvériesebb világot!” kérő pásztorlevél együtt előkészítve szót ejt az ökumenéről és együttes feladatokat fogalmaz meg minden krisztushívó számára Magyarországon.

A huszadik század végén egymást legyőzni igyekvő, szembenálló pártoskodó csoportokra szakadt magyar társadalomban a krisztushívók szervezeti egysége jel lehet, az összefogás, a megértés, a szeretet és a közös felelősség jele. Egyben ez az egység jellel lehet a mindenkori magyar kormány számára is!

Az Európai Ökumenikus Nagygyűlés után, az Egyházak Világtanácsa Harareban tartandó világgyűlése előtt nekünk a nemzetközi ökumené mellett, foglalkozni kell a helyi-nemzeti magyar ökumené ügyeivel. Erre vonatkozólag is szól hozzánk Krisztus szava: „hogymindnyájan egyek legyének”.

*Dr. Harmati Béla
elnök, ev. Püspök*

Az ökumené Magyarországon – római katolikus szempontok

Főtisztelendő Püspök Urak, Lelkipásztor Testvérek, Hölgyeim és Uraim!

A katolikus egyház ökumenikus törekvéseinek útmutatást adnak azok az alapvető dokumentumok, amelyek ennek a nagyon fontos tanúságtételnek sürgető feladatával foglalkoznak. Ezeket jelen esetben csak felsorolom. Elsőként említendő a II. Vatikáni Zsinat *Unitatis Redintegratio* kezdetű határozata az ökumenizmusról, de mellette ugyanúgy meg kell említeni a *Dignitatis Humane* kezdetű nyilatkozatot a vallásszabadságról, és az ugyancsak nyilatkozatot: a *Nostra Aetate* kezdetű, egyházunk viszonyáról a nem keresztény vallásokat illetően.

Későbbi dokumentumok közül konkrétan útmutatást nyújt számunkra az Ökumenikus Direktórium II, amely a Keresztény Egységet Előmozdító Pápa Tanács kiadványa, 1993. március 25-i keltezéssel és II. János Pál pápa jóváhagyásával. Ugyancsak jelentős számunkra II. János Pál pápa 1995. május 25-én kiadott *Ut unum sint* kezdetű körlevele a keresztények közötti egységre törekvésről. A hatodik kiemelkedő jelentőségű dokumentum a Katolikus Egyház Katekizmusa (KEK) idevonatkozó cikkelyei. Istennek legyen hála, mindegyik dokumentumnak van magyar fordítása, illetve kiadása.

A számomra biztosított rövid idő alatt nem a kiadványokról akarok beszélni, hanem annak a szellemiségé-

ről, amely az Ökumenét nekünk mint feladatot állítja elénk. Négy feladatot kell komolyan vennünk, és megvalósulásaiért munkálkodnunk, ha a keresztény egységre törekvést valósággá akarjuk váltani. Az Ökumené legelső feladata az evangelizáció. Amikor a II. Vatikáni Zsinat az Egyház küldetéséről ír, ugyancsak ezt teszi elsőnek (*Lumen Gentium* 17). A hiteles evangéliumhirdetés mindenkor közelebb hozza azokat, akik felvették a *sacramentum fidei*t, vagyis a keresztséget.

Az evangélium hirdetése mellett másodikként említendő feladatunk a keresztények közötti egységre törekvésben a liturgia ápolása. Kevés az a magyar szó rá, hogy istentisztelet. Én inkább úgy mondanám, Isten népének Krisztussal a Közvetítővel a Mennyei Atya elé járulása. Azt hiszem nem túlzom el, amikor állítom, hogy az egyházunkhoz tartozó hívő nép erre nagyon érzékeny. A liturgiát kísérő gazdag imádságos örökségünk összekapcsolása, vagy inkább összeszedése a mi nemzedékünknek szabott feladat itt és most Magyarországon.

Harmadikként kiemeljük a missziót. Európában újramisszionálásról beszélünk, de Európán kívül a misszió mint küldetés sokkal közvetlenebb és konkrétabb tetteket mutat fel. A magam részéről jelenek tartottam azt, amikor VI. Pál pápa szentté avatta az ugandai vértanunkat, Lwanga Károlyt és társait, akiknek vértanúságában anglikánok is osztoztak. A kutakodó kérdésekre a pápa nem akart különbséget tenni Krisztus ezen mártírjai között. A jelenlegi római pápa is többszörösen hangsúlyozza, hogy egyháza vértanúi a missziókban közelebb hozzák a jelen és jövő krisztushívóit. Nekem mint tábori püspöknek illendő megemlíteni azt – amit a II. Vatikáni Zsinat előkészítése is méltányolt –, hogy a II. világháború örületében a katolikus és a protestáns lelkészek egymás híveit áldozatos szeretettel, hivatásuk identitásának megbecsülésével ápolták. Számptalan esetben megtörtént – az élet tragédiáját nézve sajnálatosan –, hogy a református tábori lelkész a haldokló katona fölött imádkozta az Üdvözlégy Máriát és ennek párhuzamaként a katolikus pap az evangélikus katonával együtt mondta egyházának szeretett reformációs énekét: Erős vár a mi Istenünk kezdetűt. A missziók mindig elgondolkodtató példát adnak nekünk európaiaknak, teológusoknak, egyházi vezetőknek az Ökumené megvalósításában.

Negyediként fontos említenünk a karitász avagy diakóniát, talán közös szóval: a szeretetszolgálatot, mely az Ökumené feladata. Ez nem annyira szóban, hanem beszédes tettekben mutatja meg az egységre törekvés ígéretes útját. Szeretnék erre is egy példát felhozni. Pár évvel ezelőtt halt meg a Budapest melletti nagyközségben, Solymáron az idős református lelkipásztor. A katolikus plébános nehezen készült a temetésen való beszédre, mert félt attól, hogy elsírja magát. A temetés utáni vasárnapon a katolikus plébániatemplomban szentmisét mutattak be az elhunyt pásztorért. A két lelkész ugyanis életében együtt készítette karácsony és nagy ünnepek előtt a szeretetcsomagokat a környék szegényeinek, elesettjeinek, öregjeinek a két egyházközösség fiataljaival. Ezek azok az értékes példák, amelyek egyházaink közötti *compassió*t felmutatják, vagyis az együttérzést. Együttérzést a Krisztus könyörülő szeretetére rászorulók iránt, amely egymás mellé állít bennünket a krisztusi egységet tanúságtevően kifejezve.

Amit eddig tettünk vagy tenni fogunk a jövőben, ezen négy tanúságtévként feladatokat igazolja az emberek előtt és számunkra is a testvéri együttlét öröme és a jövőbeli egység megvalósulásának reményét.

Köszönöm, hogy meghallgattak!

*Dr. Ladocsi Gáspár
kat. tábori püspök*

Az ökumené Magyarországon – ortodox szempontok

A téma, amelyről rövid áttekintést szándékozom tenni, jóval tágabb és bonyolultabb, mint amilyennek első hallásra tűnik. Ennek fő oka az ortodoxia történelmi és földrajzi dimenzióiban rejlik. Ugyanis egyrészt, az Orthodox Egyházzal szemben, történelmileg mindig vissza kell nyúlunk az apostoli, majd a korai és későbbi bizánci korszakig. Hiszen a mai Orthodox Egyház is egyenes ági utóda a keletrómai, más néven Bizánci Birodalomban kialakult Keresztény Egyháznak. Másrészt pedig, földrajzilag az Orthodox Egyház – bár az iszlám részéről hosszú évszázadokon át iszonyú pusztítást szenvedett – ma is közel 200 millió lelket számláló világ-egyház, amely kisebb-nagyobb mértékben minden kontinensen megtalálható.

Ezeknek a szempontoknak az előrebocsátására azért van szükség, mert például az ortodoxia toleranciáját más hitelveket valló keresztények iránt egyebek közt a történelmi múltjával magyarázhatjuk meg, az ökumenizmus-hoz való viszonyulásának sokféleségét pedig egy-egy helyi ortodox egyház vagy szórvány földrajzi elhelyezkedésével s az abból eredő egyéb adottságaival.

Amit magáról a témáról szeretnék elmondani, bővebben megtalálható *Az ortodox kereszténység* című gyűjteményes kötetben, amelyhez bárki könnyen hozzájuthat. Mivel viszont a könyv második kiadása is még 1984-ben jelent meg, mostani mondanivalómat ki kell egészítenem néhány újabb adattal.

Történelmi előzmények

Aligha kell különösebben bizonygatni, hogy az ökumenizmus elképzelhetetlen *felekezeti türelem* nélkül. Nem állíthatjuk pedig, hogy a Keleti Egyház már az egyetemes zsinatok korában is (az első nyolc évszázadban) túlzottan megértő lett volna a minduntalan felbukkanó, különféle *eretnekségek* iránt, hiszen akkor kellett dogmákba rögzítenie hittanítását, ami kemény harccal járt a más véleményen levőkkel. (Érdekes módon, ezt éppen a különböző eretnekségek megjelenése tette szükségessé, amiért – mondhatnánk némi iróniával – köszönet járna az eretnekeknek is.) Ez a kemény harc az ortodoxok és az eretnekek között szinte kizárólag *hitviták* formájában folyt, legfeljebb néha az egyes hereszsiarchák száműzésével járt, ami az eretnekek felülkerekedése esetén az ortodoxokkal is megtörtént. Az azonban történelmi tény, hogy leszámítva az egyetlen eretnek, a bogumil *Vasziliosz* vértanúságát, akit a XII. század elején Konstantinápolyban a császár parancsára megégettek, a keresztény Keleten eretnek sohasem fizetett életével téves hitelveiért. Talán mégsem fölösleges hangsúlyozni, hogy Keleten később sem volt Inkvizíció. Mindez talán

aligha bizonyíték a keleti kereszténység toleranciájáról a középkorban.

A keleti kereszténység, főleg az ortodoxia legnagyobb történelmi tragédiája az, hogy az *iszlám* az ő földrajzi területén keletkezett és terjeszkedett a VII. századtól kezdve a XV. századig, és ott pusztította a kereszténységet. (Ehhez képest a nyugati Egyházhoz tartozó észak-afrikai kereszténység veszteségei, beleértve a viszonylag rövid ideig tartó hispániai mohamedán hódoltságot is, sokkal kisebbek voltak.)

Az 1054. évi *egyház-szakadás* után a keleti és a nyugati kereszténység között csak *esetleges érintkezés* volt, amely nélkülözötte a mai értelemben vett ökumenizmus szellemét. Inkább csak arra szorítkozott, hogy Róma, ahol csak alkalma nyílt, a maga kánoni hatalma alá akarta kényszeríteni a keleti ortodoxiát. Ez megmutatkozott a Közel-Keleten a kereszties hadjáratok során (XI–XIII. sz.), majd Európában is az 1274. évi lyoni, az 1438–39. évi ferrara-firenzei és az 1596. évi breszt-litovszki uniós zsinaton, nemkülönben a más országokban is (pl. Magyarországon) létrehozott hasonló uniókban. Barátságosabbak voltak, ám vajmi kevés eredményt tudtak felmutatni a főképp levelezés formájában történt szórványos közeledések az ortodoxok és egyes kiemelkedő protestáns teológusok között.

Az ökumenizmus kora

Ortodox részről az első, valóban *ökumenikus kezdeményezés* volt a Konstantinápolyi Patriarchátus 1920-ban valamennyi keresztény egyházhoz intézett körlevele, amelyet – lévén akkor a patriarchai trón üresedésben – Dorotheosz pruszai metropolita, a patriarchai trón helytartója írt alá. Ez az okmány a következő javaslatokat tartalmazta: 1. Az egyházak közötti bizalmatlanság, barátságtalanság felszámolása; 2. A kölcsönös szeretet fejlesztése; 3. Egységes naptár rendszeresítése valamennyi keresztény egyházban; 4. Kölcsönös üdvözlések rendszeresítése a nagy egyházi ünnepek és egyéb fontos egyházi események alkalmából; 5. Szorosabb kapcsolatok létrehozása a különböző egyházak papjai között; 6. Gyakori érintkezés a különböző egyházak teológiai tanintézetei között; 7. Teológus diákcserék az egyházak között; 8. Egyetemes keresztény gyűlések, konferenciák rendezése a közös problémák megvitatására; 9. Az egyes egyházak közötti hittanítási eltérések tárgyilagos tanulmányozása; 10. Helyi és felekezeti szokások kölcsönös tiszteletbetartása; 11. Templomok és temetők kölcsönös átengedése a mindenkori szükség szerint; 12. Egységes gyakorlat kialakítása a vegyes házasságok esetére; 13. Kölcsönös támogatás az egyházak szociális és karitatív munkájában.

Érthető ezek után, hogy egyes helyi ortodox egyházak – mindenkori lehetőségeikhez mérten – kezdettől fogva támogatták az egymás után létesített *ökumenikus mozgalmakat* (p. Life and Work, Faith and Order), majd amikor 1948-ban megalakult Amsterdamban az *Egyházak Világtanácsa*, több autokefál ortodox egyház lépett az alapító tagegyházak sorába. A többiek is nem sokkal később, az 1961. évben Új-Delhiben tartott nagygyűlésen, illetve közvetlenül utána lettek tagjai az EVT-nek. (Csak az Albán Orthodox Egyház tagságáról nincsenek

még konkrét értesüléseim, annak sokáig tartó, rendkívül kedvezőtlen körülményeinél fogva.)

Még mielőtt az ortodox egyházak EVT-n belüli helyzetét és tevékenységét érinteném, közbevetőleg meg kell említenem, hogy még az EVT megalakulása előtt is, vagy csak azután, az egyes helyi ortodox egyházak kétoldalú párbeszédet folytattak és ma is folytatnak több más keresztény egyházzal, nevezetesen: az öt antichalkédónival, a római katolikussal, az anglikánnal, az ókatolikussal, a reformátussal és az evangélikussal.

Mind az EVT-n belül, mind pedig a kétoldalú párbeszéd során az ortodox ökumenizmust a testvéri magatartáson túl az jellemezte és jellemzi, hogy igyekszik elkerülni az ökumenizmus két kísértését: egyrészt a liberális szinkretizmust, másrészt a szűkkeblű felekezeti sovinizmust. Ez persze nem jelenti azt, hogy az ortodoxián belül nem mutatkoznának néha olyan szélsőséges nézetek, mint pl. az egyes fundamentalista szerzetesi közösségekben az az állásfoglalás, mely szerint az ökumenizmus a maga egészében nem egyéb, mint az új eretnesség.

Elsősorban ez a szélsőséges irányzat az, amely a római katolikusoknak minduntalan az évszázadokon át folytatott uniós propagandát veti a szemére, a protestánsoknak pedig – akik között többnyire képtelen különbséget tenni –, a különböző amerikai vallási mozgalmakból az ortodoxok kárára kiinduló *prozelitizmust*. (A kettő között nincs lényegi, csak szervezési különbség.)

Míg a katolikusokkal folytatott párbeszéd újabb eljutott odáig, hogy prominens katolikus teológusok mind a vegyes bizottsági munka során, mind pedig nyilatkozatokban és egyéb írásokban egyre nyíltabban ismerik be az előbb említett uniók kudarcát az igazi egysegkeresésben, és megpróbálják újrafogalmazni a pápai primátus eredeti lényegét (Jegyzetek a római unióról, TSZ. 1996. évi 5. sz.), az Orthodox Egyház helyzete az EVT-n belül labilissá vált. Az történt ugyanis, hogy – amire korábban nem volt példa – II. Ilja grúz pátriárka hivatalosan bejelentette az Egyházak Világtanácsa és az Európai Egyházak Konferenciája elnökségének a Grúz Orthodox Egyház kilépését mindkét szervezetből. A kilépést az egyházfő azzal indokolta, hogy egyházának jelenléte az említett két szervezetben szakadással fenyeget a Grúz Orthodox Egyházon belül. Ugyanis a grúz egyházi közvélemény egyik része – a szerzetesi vezetők hatása alatt – úgy látja, hogy az említett ökumenikus szervezetek figyelmen kívül hagyják a Grúz Egyház érdekeit és szempontjait, s újabb egyházi státus elérése törekszik.

Válaszában Konrad Raiser EVT-főtítokar önkritikusan megjegyezte, hogy több más egyház megállapítása szerint is az EVT időnként kihívó kérdéseket tesz fel tag-egyházainak. Szerinte az EVT és más egyházközi szervezetek kötelesek elfogadni a tagegyházak kritikáját, hiszen maguk az ökumenikus szervezetek hívták fel tagegyházaikat, hogy fejezzék ki véleményüket ezen szervezetek jelenlegi és jövőbeni működésével kapcsolatban.

Több ortodoxközi találkozáson – legutóbb Vartholomeosz konstantinápolyi és II. Alexij moszkvai patriarcha 1997. szeptember 14-i odesszai megbeszélésén is szóba jött, hogy *összortodox* szinten kell még az 1998. évi harrarei EVT nagygyűlés előtt felülvizsgálni

az ortodox egyházak jelenlegi szerepét az EVT-n belül. (EK 1996. évi 5–6. sz.; 1997. évi 4. sz.; 1998. évi 1. sz.)

Befejezésül magyarázatot keresve az ortodoxok gyógyíthatatlannak tűnő averziójára a prozelitizmussal szemben, visszaemlékezem az EVT Központi Bizottságának 1956. évi mátraházai ülésére, amelyen Vasziosz Joannidisz athéni professzor arra kérte az Amerikából érkezett protestáns résztvevőket, emlékeztessék a Görögországba *evangelizátorokat* küldő protestáns kisegyházakat (európai megítélés szerint: szekták) buzgalmuk fölösleges voltára. Ezt a munkát ugyanis már jóval korábban Pál apostol személyesen elvégezte.

Dr. Berki Feriz

Az ökumené Magyarországon – kisegyházi szempontok

Kisegyházaknak – mai vizsgálódásunk összefüggésében – azokat a keresztyén egyházakat vagy közösségeket nevezzük, amelyek tagjaikat csak a személyes hitvallás és a kifejezett felvételi kérelem alapján veszik fel és tartják nyilván. E miatt ezek a közösségek viszonylag kis létszámú, de erőteljes hit- és közösségi életű gyülekezetekben szerveződnek.

Ezen a közös ismérven belül azonban a kisegyházak rendkívül sokrétűek és az ökumenikus mozgalommal való kapcsolatuk is nagyon különböző. Ha a kisegyházak ökumenikus vonatkozásairól kell számot adnom, akkor azt elsősorban csak a magam egyháza nevében tehetem meg, remélve, hogy néhány közös jellemző, kisegyházi ill. szabadegyházi létükből fakadóan, mások számára is elfogadható lesz.

1.) A metodista egyház ökumenikus elkötelezettsége ismert. – Hozzá kell fűznöm, hogy ez az álláspont nem taktikai vagy hasznossági szempontból fogant, ami egy magyarországi relációból indítva, esetleg így volna magyarázható. Ebben az esetben egy világszerte elterjedt egyházcsalád belső meggyőződéséről van szó, amely szerint az isten kegyelmének teljes gazdagságát egyetlen felekezeti vagy kegyességi áramlat sem élheti meg önmagában, ezt csak a többi egyházakban meglévő lelki kincsekkel együtt lehet megérteni, ill. megközelíteni. Az ökumenikus egységre törekvő krisztusi parancs; ennek tartalmi szükségességét a kegyelem gazdagsága diktálja, amely a Krisztus teljes, egyetemes egyházának ajándéka.

Ez természetesen azt is jelenti, hogy ökumenikus közösséget csak azokkal az egyházakkal tudunk elképzelni, amelyekben „az Úr Jézus Krisztust Istennek és üdvözítőnek vallják a Szentírás szerint és ezért közösen igyekeznek eleget tenni annak, amire elhívtak – Istennek, az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek dicsőségére” (Újdelhi, 1961). Ez a formula, amennyiben az a Krisztusnak mint megváltónak megvallása, a Szentírás melletti elkötelezettség és a Szentháromság hitének kifejeződése, teljesen kielégítő a tekintetben, hogy egymásban felismerjük a testvért és igyekezzünk az ebből fakadó szolgálatunkat közösen elvégezni.

2.) Ennek nyilvánvalóan csak akkor van értelme, ha ebben a felekezeti közösségben senki sem érzi korlátozva magát abban, hogy sajátos bizonyágtételét el-

végezze, a maga kegyelmi ajándékait felmutassa. Nem elveszíteni, hanem kifejezni akarjuk a testvérekkel adott ökumenikus közösségben azokat a sajátosságokat, amelyeket egyházunk alakulása és történelmi változásai közben tanításunk súlypontjaiként, egyházi szervezetünk sajátosságaiként, vagy a lelkészi szolgálat ismerveiként felismertünk és a reánk bízott evangélium részeként gyakorlunk. Mindenek felett azonban a másik testvér megbecsülését, az őszinte szeretetet kell ebben az ökumenikus közösségben megtanulnunk – és ez nem kevés. Az ökumenikus közösség a testvéri szeretet tanulószobája; csak akkor van értelme, ha ebben a tekintetben őszintén közeledünk egymáshoz.

3.) A sajátosan szabadegyházi hozzájárulás ökumenikus közösségünkhöz hitvalló gyülekezeti formánk jellegeből adódik. Tagjaink a Krisztusban megtapasztalt új élet valóságának személyes bizonyágtételével léptek közösségeinkbe, a kegyelem naponként megfogható kísérőtársunkká lett Jézus Krisztus által. Az élet sokféle terhétől, nyomorúságától elgyötört ember van a kisegyházi ígéhirdetés és lelkipásztorkodás fókuszában, akinek a Krisztus szabadítását hirdetjük, és ez egész közösségi formánkra, gondolkodásunkra rányomja bélyegét.

Abban reménykedünk, hogy ez a fajta gondolkodás alkalmanként jótékony töviseként hatott ökumenikus közösségünkben – de ez a bizonyágtétel csak akkor lehet hiteles, ha veszélyeit is észleljük és kizárni igyekszünk, hogy u. i. keresztyén testvéreinket kizárólag üdvösség –

ill. Krisztusélményük alapján akarnánk osztályozni, vagy a keresztyén hitelesség ranglétrájára elhelyezni.

Másrészt viszont nagyon sokat tanultunk a népegyházi gondolkodás szélesebb látókörében, abban a társadalmi-össznépi kitekintésben, amely a nagy egyházak teológiai szemlélődésének mindenkor sajátosságai voltak. Nagy nemzetközi konferenciákra emlékszem, amelyekben a szenvedő világ hangját hallhattuk, arcvonásait tapinthatuk és maradandó élményekkel meggazdagodva tértünk haza. Ezek a tapasztalatok a mi igei-teológiai gondolkodásunk számára voltak jóra serkentő tüzek, bár látnunk kellett ennek veszélyeit is: hogy u. i. milyen könnyen téved el a teológiai gondolkodás az aktuális politika elvárásai között és veszti el hitelét, mint a politikai erővonalak egyházi visszhangja.

4.) Tapasztalataink a magyar ökumenikus közösség történetében általában jók, sőt: igen jók. Számarányunknál fogva kívül estünk azok körén, akik az egyházi életben a hatalom vagy befolyás-nyerés kategóriáiban gondolkodtak ill. veszélytelenek voltunk esetleges becsvágyó törekvések számára.

Mindig jól éreztük magunkat ott, ahol a testvéri közeledés, az egymás kölcsönös megismerésének lehetőségei adtak. Jó érzéssel gondolunk arra a nagyvonalúságra, amelyben részesültünk, amikor a különböző javak vagy lehetőségek elosztásakor a pozitív diszkrimináció alkalmazásával ajándékoztattunk meg.

Dr. Hecker Frigyes

Az Egyházak Világtanácsa ma – különös tekintettel a Harare-i nagygyűlésre

Tisztelt Hallgatóim!

Kedves Testvéreim!

Az Ökumené Magyarországon téma különböző szempontokból tárgyalásra került az eddigiekben, most a 20. századi egységtörekvéseket összefogó legnagyobb és legismertebb szervezetről szólunk tanulmányi napunk e következő blokkjában.

Több jelentős 50 éves évforduló van ebben az esztendőben, amiről világszerte megemlékeznek: Mahatma Gandhi halála, ennek kapcsán az indiai szubkontinens gyökeresen megváltozott helyzete, az 1948-as Marshallterv Európa nyugati részének gazdasági élete felvirágzásához vezetett, az emberi jogok megfogalmazásának és kihirdetésének is 1948 volt az éve. Ezek között a jeles évfordulók között szerepel idén az EVT megalakulásának és első alkotmányának időpontja: *Amszterdam 1948*.

Az egyházi ünneplést más évfordulók megünneplésétől az különbözteti meg, hogy nemcsak emberek között és emberek előtt történik, hanem *Coram Deo: Isten előtt*. Őszintén kívánom, hogy ez ne maradjon csupán egyházi szlogen, hanem vegyük komolyan mind a számadás, mind az előtekintés pillanataiban.

Ez a kettős mozdulatunk: visszapillantásunk és jövőre gondolásunk beleillik abba a keretbe, amit az EVT a hararei világyűlés előkészületeként már 1996 decemberében kérdőív formájában megküldött tagegyházainknak közvélemény kutatási céllal (1997. júliusi határidővel): *Understanding and Vision* címen. (Teljes címe e kalauz-

nak is nevezett 16 oldalas kérdőívnek: Towards a common understanding and vision of the World Council of Churches – Az EVT¹ közös értelmezése és víziója felé.). Ez a hét fejezetből álló tájékoztatás részben összefoglalásnak is tekinthető, részben ötletek, javaslatok megfogalmazása. (Az első részben Jn 17 és Ef 1 alapján olvasunk bevezetést, majd az ökumenikus mozgalom jellegének ismertetése következik, az EVT önértelmezése, más ökumenikus mozgalmakhoz való viszonya. A második részben az EVT mai struktúrájának újrafarmálásáról, új központi szervezetéről, a 2000. év előkészületeiről, az új évezredben várható emberi lehetőségeinkről, a Szent Lélek munkájára is számítva, olvashatunk. Mindez beleillik a hararei mottóba: *Térjetelek Istenhez és éljetelek örvendező reménységben*.²

Ezt az iratot ismerve dolgoztam fel témánkat teológus módjára abban a tudatban, hogy ebben az ünnepi órában szabad istentiszteleti terminológiát is használni. Így feladatunkat két kifejezéssel jelölöm: *anamnézis és epiklézis*.³ Isten népe történetében szűkebb és tágabb értelemben használható e két szó, ti. az istentiszteleti életben és ünneplés idején.

I. Anamnézis

Ez a kifejezés ma leginkább csak orvosi gyakorlatból, egészségügyi jelentésből, a kórházi életből ismerős, az előzetes betegségek lefolyásának ismertetése, ami szüksé-

ges a pontos epikrizis megfogalmazásához. Az anamnézis azonban bibliai gyökerű kifejezés és Isten népe múlta emlékezését jelöli.

Az Ószövetség népe is állandóan emlékezett az Egyiptomból történt szabadításra, majd szabadulásukra a babiloni fogságból. Nemcsak a történeti könyvekben találunk erre utalást, hanem a prófétai könyvekben is és az istentiszteleti életben imádságos és énekeskönyvként használatos Zsoltárookban is. Isten népe állandóan emlékezett és emlékeztette a következő nemzedéket is Isten nagyságos cselekedetire, hűségére, kegyelmes szövetségére. Ezzel párhuzamosan nem restellték bevallani a nép hűtlenségét, bűneit, útján megtett vargabetűit, hogy így még nagyobb legyen Isten hűséges vezetése szemükben – ez a fajta emlékezés az Újszövetségben is folytatódik, pl. Péter apostol pünkösdi (nagy-pénteki és húsvéti tartalmú) prédikációja ugyanilyen jellegű, csakúgy, mint István vértanú igehirdetése vagy Pál apostol bizonygatói. Még Mária Magnificat-ját, sőt a Jelenések könyve himnuszait is ide sorolom. A Zsidó levél hitmodelljeinek felsorolása is ebben a kategóriába tartozik, ezt lehet az egyház történetében is folytatni, azok elmelegítésével, akikre nem volt méltó a világ és Isten népe botladozó, de Isten hűségéről tanúskodó történeteivel. – Az egyháztörténet legújabb szakasza, a 20. század szerintem egyik legjelentősebb jelensége, az ökumenikus törekvés ugyanígy kezelhető. Vagyis az elmúlt 50 évre is szabad így gondolnunk, sőt az Amszterdam 1948-at megelőző évtizedekre is, valamint az azóta eltelt 50 évre. Isten hűsége egyfelől, másfelől emberi gyöngeségek és nehézségek⁴ sokasága jellemezte vándorlásunkat a *communio viatorum*-ban. Ma, 1998-ban ezt a közelmúlti egyháztörténelem felébresztheti az anamnézis gondolatát és bátoríthat annak gyakorlására.

Az anamnézis ilyen felfogása megkímélhet a túlságosan nagy szavaktól vagy emberdicsőítéstől, másfelől megmenthet a részletekbe veszés veszedelmétől és ellankadástól. Sőt, ez az emlékeztetés nemcsak kontinuitás érzését erősíti, hanem részvételünket is érzékeltetheti. Vagyis nem egyszerűen visszagondolás mai feladatunk, hanem ahogy az istentiszteleti anamnézis jeleníti meg az üdvösségtörténeti tényeket, jelenvalóvá teszi azokat (reprezentálja), és nemcsak adatot, a mai nemzedék is átélheti, hogy mi és gyermekeink részesei vagyunk a közeli és távoli múlt eseményeinek, ahogyan a zsidók mondják: „Öseinkben *mi* menekültünk meg, *mi* vagyunk a szövetség hordozói, ígéretnek örökösei”: Húsvétkor az egyiptomi rabságból való szabadulás örömét a mai nemzedék is átélheti. Valósággá válik, hogy szorongatott helyzetben is segít a jelenvaló Isten. Az emlékezés ilyen értelemben a múltban történt isteni cselekvésnek visszaidézése. Az anamnézis egyik alapigéje a páskabárány rendelésének textusa 2Móz 12. Figyelemreméltó az indoklás: „Mert virrasztott az Úr azon az éjszakán, amikor kihozta őket Egyiptomból. Ez az éjszaka az Úr volt! Virrasszon hát Izráel minden gyermeke nemzedékről nemzedékre” 12,42. Már az írást gyararzó Misna is így írt: „Minden időben mindenki tartsa kötelességének, hogy úgy nézzen önmagára, mint aki maga vonult ki Egyiptomból”⁵. Ez a bibliai anamnézis titka: a múltbeli esemény jelenbe hozott valósága, így az emlékezés nem csupán intellektuális tevékenység, régi történetek felidézése, hanem egzisztenciáli-

san átélhető esemény, aktív participáció. Aki az ilyen ünneplésen részt vesz, az bizonyos lehet abban, hogy Isten hűségének szövetségében él, ahhoz a néphez tartozik, amely egykor kivonult Egyiptomból, később visszajött Babilonból. Afrikában tapasztaltam, hogy ezt jobban értik Madagaszkáron vagy Libériában, mint mi Európában az agyon-intellektualizált kereszténységünkben. A teológia narratíva ma áthidalhatja az időbeli távolságot és Isten jelenvalósága egészen új dimenzióba állíthatja egyháztörténeti emlékezéseinket is, az EVT 50 éves történetét is 1998-ban. Hiszen Isten egykor így mutatkozott be: Vagyok, aki *itt* vagyok, és Krisztus az ego eimi mondásokban hasonlóan jelentette ki önmagát. Nem rajongás ez? Nem túlzás így beszélni az Egyházak Világtanácsáról? Nem volna elegendő felsorolni az előzmények nevezetes dátumait? Edinburgh 1910, Stockholm 1925, Oxford – Lausanne 1927, Utrecht 1938, majd Amszterdam 1948. Nem volna elegendő a további világgyűlésekről adatolva szólni? Evanston 1954, Újdelhi 1961, Uppsala 1968, Nairobi 1975, Vancouver 1983. Canberra 1991 és így jutnánk el Harareba 1998 decemberében? Vagy nem elégedhetnénk meg a világgyűlések témáival? A világ rendtelensége – az Isten rendje (üdvterve) – Jézus Krisztus a világ reménysége – Jézus Krisztus a világ Világossága – Íme mindent újjá teszek! – Jézus Krisztus a világ Élete – Jöjj Szent Lélek, újítsd meg az egész teremtette világot – Térjete Istenhez, éljete örvendező reménységben – nem volna elegendő esetleg kiegészíteni mindezt azzal, hogy jelentkeztek párhuzamosan az egyes felekezeti világszövetségek nagygyűléseinek témái (RVSz, LVSz), vagy az Európai Egyházak Konferenciáinak, esetleg az európai ökumenikus nagygyűlések adatainak felsorolásával? Basel 1989, Graz 1997: Igazságosság, béke, a teremtettség megőrzése – Kiengesztelődés: Isten ajándéka és az új élet forrása. Kiegészíthetnénk mindezt a német Kirchentag-ok témáiban felfedezhető rokon vonásokkal vagy lelkeszkonferenciákra kijelölt mottókkal... Mindez kötelező ismeretanyag ma már nemcsak egyházi vezetőknek, ökumenikus szakembereknek, hanem teológiai hallgatóknak is, miként én is tanítom a Károli Gáspár Egyetem Teológiai Fakultásán a III. és V. évfolyamban... Az anamnézis azonban nemcsak ismeretanyag felidézése, hanem Isten nagyságos dolgainak emlegetése, a hálaadás alkalma, a glória és halleluja éneklésének ideje, ahogyan együttal tévedéseinkre, hibáinkra, bűneinkre figyelés is, amik miatt miénk „orcánk pirulása”. Az anamnézis mindig perszonális jellegű, nemcsak abban az értelemben, hogy személyeket is emlegetünk: John Mott, Nathan Söderblom, Bell, Temple, Nygren, Fry, Visser't Hooft, Blake, Potter, Kraemer stb. neve kerül elő, vagy a drága magyar ökumenikus úttörő neve is joggal elhangzik (Vasady professzor, aki a 14-ek Tanácsa tagja lett Utrechtben, Papp László, Ravasz László, Révész Imre, Muraközy Gyula, valamint evangélikusok,⁸ majd később csatlakozott neoprotestáns és ortodox vezető emberek neve... A perszonális jelleg azonban Isten személyes jelenlétére utal, a Szentháromság Istenre, aki Jézus Krisztusban közénk jött, s aki Lelkével szavait is megelevenítette, olyan szavait is, amikre évszázadokig nem figyeltek és a 20. századi ökumenikus törekvésekben került rájuk a Lélek fényszórója.

Meggyőződésem szerint az, ami történt az EVT megalkakulása óta a Római Katolikus Világegyházban, az is

az élő Isten műve. Az 1948-as tartózkodás, az 1954-es tiltás után a II. Vatikáni Zsinat meghirdetésével 1959 januárjában valami valóban új kezdődik az egyházak egymás közötti viszonyában. Nemcsak fegyverszünet, hanem igazi békekötés. Ha az 1964-es Unitatis redintegratio hangját az 1938-as budapesti Eucharisztikus Világkongresszus atmoszférájához hasonlítjuk, eszünkbe juthat Karl Barth szava 1967-ből: Meglepetés! Igen, az egyháztörténetben meglepetések is vannak.⁹ Ki gondolta volna 1950-ben,¹⁰ hogy a Római Egyház a Faith and Order Bizottságban évtizedekig együtt dolgozik a Limai Dokumentumon, vagy hogy Skandináviában és a szomszédos Ausztriában a helyi Ökumenikus Tanács teljes tagja ma már. Mindez meghaladja emberi várakozásainkat...

50 éve nyertem el az alakulóban lévő EVT-től amerikai ösztöndíjamat. Én is ünnepelek tehát és ez jogosít fel arra, hogy ma ilyen szubjektíven beszéljek, száraz egyháztörténeti előadás helyett anamnézist tartsak.

Mindez természetesen nem jogosít fel arra, hogy megfélemedezem gyakran feltett kérdésekről az EVT-vel és a Genfi Központtal kapcsolatban. Mind a történelmi egyházakban, mind a szekuláris média emberei között sok kérdés ágaskodik: politikai gyanú, hitvallási fanatizmus, csúsztatások és féligazságok, gyakran kerülnek elő. Mindezeket felsorolhatnám részletesen, megkísérelhetném a válaszadásukat is, most mégis inkább vallomást tartom fenn, s a szó bibliai értelmében anamnézist gyakorlok, és erre szólítok fel ezen az ünnepi ülésen másokat is, mindenkit.¹¹

II. Epiklézis

Az említett EVT irat a *megértés* után *vízió*nk iránt érdeklődik. Ez nem kevésbé fontos feladat ma. Még akkor is így áll a helyzet, ha a jövő vaksi szemek előtt elrejtett, biztos prognózist nem adhatunk, legfeljebb trendeket. A keresztyén futurologia¹² több és más, mint a világi prognosztika: Isteni ígéretekre támaszkodik, és víziójába belekalkulálja az idő Urát is. Sőt, vezetésre kérheti a Szent Lelket, megvilágosításra, népét összegyűjtő munkára... Az utolsó világgyűlés az ausztráliai Canberrában mottóként a szent Lélek hívására buzdított, s ezen nem változtat még az sem, hogy teológiai tisztázatlanság osztotta meg az északi és déli hemiszféra teológusait egy ismert előadónő problematikus fogalmazása miatt...

A Római Egyház a 2000. jubileumi év előkészítő szakaszában 1998-at a Szent Lélek évének hirdeti és epiklézist gyakorol.

Az elmúlt imaheti téma a Szent Lélek segítségünkre siet gyöngeségeinkben, ígélet és egyben epikléziszre biztatás is volt. Hiszek abban, hogy Isten népe nem hiába könyörög... Hiszek az imádságot meghallgató Isten cselekedeteiben a jövőben is. Ezért nem vagyok pesszimista az egyház és az ökumené jövőjét illetően, hiszen Jézus nem hagyott magunkra. Magatartásom az ökumené ügyében nem is naivan optimista, ehhez túlságosan is európai vagyok és magyar. Posszibilista vagyok,¹³ aki számol azzal, hogy Isten ad még lehetőséget holnap is, a 21. században, az új évezredben is, hogy hirdethessük az evangéliumot. Az ökumené hűvös, vagy fagyos korszakaiban is hiszek Urunkban, hogy Ő szent tavaszt adhat, s nem gondolom,

hogy egymást búsítani, keseríteni kellene imádkozás helyett. Ezért ragaszkodva a mai ünnepi ülés egyházi, biblikus jellegéhez, az epiklézis kifejezést használok a jövő vízióját illetően. Ezt azért is tehetem bibliai alapon, mert a Szent Lélek hívása és a Szent Lélek kitöltése a pünkösdi történetben beteljesült ígélet már Péter apostol prédikációja szerint. Textusa Jóel próféta könyvéből való: „Nem részegek ezek... hanem ez az, amiről Jóel próféta szólt – az utolsó napokban így szól az Isten – kitöltők Lelkemből minden halandóra és prófétáinak fiatalok és leányaitok és ifjakok látásokat látnak, véneitek pedig álmokat álmodnak – még szolgálóimra és szolgáló leányaimra is kitöltők Lelkemből azokban a napokban és azok is prófétálnak”. Pünkösöd az egyház születésnapja, a prófétai ígélet beteljesedése. A Lélek és az egyház összetartoznak. Nemcsak Jóel 3,1–2 és az ApCsel 2 szerint, hanem az apostoli bizonyágtétel szerint is. (Megemlítem, hogy mind az angol, mind a francia szövegben a vision szerepel...)

Az ökumené munkájával kapcsolatosan az EVT kezei között belül gyakran éppen az a vád, hogy nincsen igazi víziója, átgondolt koncepciója, ezért nehezen lehet követni munkáit. Hasonló vád, hogy a mozgalomnak indult törekvésekből intézmény, institutio lett, vagy veszély, hogy lehet. Éppen ezért is van szükség könyörgésre a Lélekért. Ő adhat látást, víziót, álmokat, mozgathatja meg újra a vizeket. Tréfásan mondták egyszer nekem Genfben, hogy hibás volt a régi embléma, mert az egyház hajóján volt ugyan kereszt alakú árboc, de nem volt rajta vitorlavászon, és így a Szent Lélek szele nem tudta röpíteni a hajót. Az új emblémára vitorlát is kellene szerelni.

Az epiklézis-imádság a történelmi egyházakban gyakran csak az úrvacsora/eucharisztia imádságban fordul elő. Kétségtelen, hogy helye van ott, de nemcsak ott. Ismerjük mi is a római liturgiában a konszekrális epiklézist és a communios epiklézist. Azt hiszem, a protestáns egyházakban is, ha más jelleggel is, de éppen így szükség van a Szent Lélek hívására, hogy valóban létrejöjjön a találkozás Urunkkal és a gyülekezet valódi communio, koinonia legyen, vagyis Urunk ajándékából részesedő közösség. Az egyház népe máskor is esedezhet, könyöröghet a Lélek ajándékáért, hogy a Szent Lélek hívja, gyűjtse, megvilágosíthassa és az igaz hitben megtartsa népét, amint Luther a Kis Kátében a 3. Hitágazat magyarázatában mondja.¹⁴

Jól tudom, hogy az EVT nem szuperegyház és a jövőben sem akar az lenni. De az EVT-t *egyházak* alkotják és minden egyes tagegyházban lehet, szabad, sőt kell könyörögni a Lélek ajándékáért és ajándékaiért. Az Isten népe (populus dei) minden részegyházban gyakorolja az epiklézist. Oscar Cullmann-nal vallom, hogy az egyházak kommuniója már részben megvan Jézus Krisztus miatt, noha bizonyos kérdésekben lehet különböző véleményük. Nem a dialógus teremti meg a közösséget, éppen fordítva van: mivel Jézus Krisztusban már van, ezért folytathatunk a jövőben is dialógust. A meglévő közösség kifejeződése, hogy már tudunk egymással beszélgetni, tudjuk egymást vigasztalni, segíteni, bátorítani. A communio nem függ a láthatóan is egységes struktúrától, nem is lehet jurisdikciós kérdés. Ha szavaznom kell, én a jövőben is a mindenben látható egység helyett (visible unity) a megbékélt különbségekre szavazok (unity in reconciled diversity), nemcsak azért,

mert ezt a kifejezés a mi közös bizottságunk találta ki (Joint Commission – RC-LWF), hanem azért, mert valóban nem látok más reális egység-modellt. Ebben a modellben viszont legitim módon tudom elfogadni a hitvallásbeli különbségeket is (legitimate confessional diversity).

Így az epiklézis lelkületével reménységgel tudok nézni a beígért strukturális változtatásokra, a központi létszám karcsúsítására, a világgyűlések szerepének új felvágására, ami szerint nem ezeken lesz a hangsúly a jövőben, hanem egy állandóan működő Fórumon, ahol 150 tag képviseli a tagegyházakat, s tud együtt gondolkodni, dönteni, közös akciókat irányítani. Reménységgel értem meg, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani a kontinentális, a regionális és a lokális összefüggésekre. Az epiklézis lelkületében tudom igenelni, hogy egy bizonyos családi koncepció érvényesül majd, ahol mint a családokban, lehetnek más és más vélemények, mégis egy családhoz tartoznak a tagok.

Nyilván a 21. század sem lesz könnyebb, ami a körülményeket illeti, mint a mögöttünk lévő század. S majd ebben a változó, de maradandóan problémás világban kell megtalálnia az EVT-nek a helyét, esetleg természeti és történelmi katasztrófák között, környezet-pusztítás és másfajta fenyegetettség idején is. Válaszolni kell majd az adott kihívásokra, méghozzá egységesebben, mint eddig. Nincs alternatívája az egységstörékvéseknek és az említett egységmodellnek. Csalódások és kiábrándító tapasztalatok közben is végeznie kell folyamatosan az önértelmezés, a közös cél értelmezése és a közös akció megvalósítása munkáját a Szent Lélek segítségével. Mind a misszióhoz, mind a szociális természetű ténykedéshez szüksége van a Szent Lélek erejére. Az igény ma is, holnap is az eddigi: egység egymás között, megbékélés az emberiségben.

Az EVT-nek a jövőben állandó összeköttetésben kell lennie a helyi egyházakkal, viszont a közös meghívásra (calling) gondolni kell a helyi vagy regionális szinten is. A tagegyházaknak érezniük kell majd, hogy egy nagy közösség tagjai. A közös egymásra utaltság azt is eredményezi, hogy a tagegyházak egymásra jobban számíthatnak. Az együttműködésben a jövőben újra átélhetjük, hogy az embernél mélyebb kapcsolat fűz össze.

Imádkozhatunk azért, hogy a jövőben nagyobb legyen az egyensúly a teológiai munka és a gyülekezeti élet között. Egyik a másik nélkül csak megszegényedést jelenthet. Közösen kell kérnünk, hogy továbbra is gyakoroljuk a dialógust, az egymásra figyelmet, a tanulás-készséget. Közösen számolhatunk azzal, hogy minden szintű EVT ülés egyszerre nemzetközi és felekezeti találkozás, és ehhez sok hitre és szeretetre lesz szükségünk, hogy megküzdhesünk a bennünk munkálkodó ellenérzésekkel. Bátorságot kell kérnünk ahhoz, hogy lemondhasunk önös felekezeti versenyszellemünkről egy olyan korban, amikor előreláthatóan egyszerre erősödik a konfeszionális és az ökumenikus öntudat.

Továbbra is egymás gazdagítására törekszünk, belátva, hogy a dinamikus ökumenikus közösségben minden résztvevő csak nyerhet, gazdagodhat.

Erőteljesen kell kérnünk, hogy a Lélek ereje állítsa vissza a mozgalmi jelleget, nehogy az intézményesedés szklerotikus torzulássá váljék.

A jövőbe tekintve tudatosítanunk kell, hogy a strukturális változás még nem jelenthet tartalmilag is újat. A tervezett Fórum csak úgy fog hathatósan működni, ha az alulról jövő kezdeményezés megfelelő irányítást kap. Hagyjuk nyitva a kérdést, hogy a Fórum valóban helyettesítheti-e az Assembly-t vagy sem.

A tervek szerint az újfajta „Központi Bizottságba” a régiókból választói csoportok jelölik a megfelelő képviselőket (electorial groups). Az eddigi kategóriákat (életkor, nem, etnikum, lelkeszi és nem-lelkeszi elem) a szakértelem alapján rugalmasabban kellene kezelni, ehhez bölcsességet a bölcsesség Lelkétől kérhetünk.

Van olyan nézet és terv, amely szerint a jövőben vissza kellene térni az első évezred ökumenikus zsinatának modelljéhez. Úgy látszik, erre a régi-új konciliarizmusra még nem vagyunk érettek, de a 21. század küszöbére érkezve már elszánhatnánk magunkat, hogy majd ebben az irányban haladunk, hiszen többek véleménye szerint az ilyen ökumenikus zsinat lehetne valóban méltó módja az egységstörékvések újfajta megjelenésének. Addig is naponta Istenhez kell térnünk, hogy örömmel és reménységgel végezhessük szolgálatunkat az emberek között. A megtérés a jövőben is mindig kettős fordulatot jelent: önmagunktól Isten felé és önmagunktól a másik ember felé (vagyis individuálisan és kollektívan értve az embert, egyes felebarátnak és emberi közösségnek).

Ha Coram Deo pozícióból gyakoroljuk az anamnézist és epiklézist ezen az ünnepi alkalmon, úgy nem tarthatunk nekrológot egy világszervezet 50 éves múltjára emlékezve, de nem is esünk rajongásba saját erőinket fitogtatva és önmagunkban bízva, a jövőre nézve. 50 éves múltunk igazi megértése anamnézisére kötelez, jövőbe pillantásunk egyúttal nem csupán vízió, hanem epilézis: a Szent Lélek Úristen segítségül hívása.

Dr. Hafenscher Károly

Jegyzetek

1. Harare 1998 világgyűlés eredetileg 1998. augusztus végén – szeptember elején lett volna, politikai és egyéb technikai okokból decemberre halasztották és a kerek évforduló napján augusztus 23-én Amszterdamban tartanak megemlékezést. – 2. A világgyűlés címe, mottója végleges megfogalmazása magyarul még hivatalosan nem született meg. – 3. Az anamnézis és epiklézis értelmét ellenőriztem Dr. Varga Zsigmond Újszövetségi görög-magyar szótárában (Bp. 1992) sub verbo anamnézis column 52 és sub verbo epiklézis column 354 epikaleo Ujsz. 2. – 4. A három ág (Life and Work, Faith and Order, International Missionary Council) ma is hangsúlykülönbséget jelent az EVT-n belül, csakúgy, mint Uppsala 1968 óta a vertikális és horizontális mandátum kiegyenlítése. – 5. Idézi Várnagy Antal: Liturgia 257 kk (Bp. 1993. Lämpás kiadó) – 6. Afrikában jártam: Tanzánia 1977. Liberia 1980. Madagaszkár 1987. – 7. A legtöbb teológiai fősikolán Magyarországon, önálló tanszékként – 8. Evangélikusok pl.: Benczur László, Nagy Gyula, Pósfay György, Vajta Vilmos, Ordass Lajos – 9. Ismeretes, hogy Barth Amszterdamban 1948-ban kibékíthetetlen ellentétet látott a protestantizmus és a római katolicizmus között. Véleménye csak a II. Vatikáni Zsinat után változott meg. – 10. Mária dogmák kihirdetése 1854. Szeptélen fogantatás. Mennybevitel 1950. – 11. Élő kérdések sokasága jelentkezik: a politikai gyanútól a felekezeti, hitvallási árulásig, személyi karriertől a Felvilágosodás lecsapódásáig. – 12. A Futurológia és krizeológia neves képviselői: Soengler, Sorokin, Ortega, Peguy, Huxley, Orwell, Toffler; Keresztény képviselők: Bedjajev, L. Newbegin, Koskinen – 13. Lennart Koskinen: Tro på framtiden, Falun 1994. Mellan optimism och pessimism – Jag kallar der possibilism (11. kk.) – 14. Luther Márton: Kis Káté. A harmadik hitágazat – 15. Egységmodellek: uniós, abszorpciós, zsinati, spirituális stb. a járható út szerintünk: a megbékélt különbségek modellje.

Az Egyházak Világtanácsa: a nyolcadik nagygyűlésen át a jövőbe

Az Egyházak Világtanácsának, valamint a Hit és Egyházalkotmány Bizottságának nevében a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsához intézett köszönet szavaival szeretném kezdeni. Az EVT-ben felismertük, hogy az ökumenikus mozgalom jövője az egyházakkal és nem utolsósorban a helyi, nemzeti és regionális egyháztanácsokkal fenntartott kapcsolataink minőségétől függ. Különös öröm számunkra e közösség és szolidaritás kötelékeinek megerősítése a magyarországi egyházakkal és egyháztanácsokkal abból az alkalomból, hogy az EVT-nek 1998 decemberében Harareban tartandó nyolcadik nagygyűlésére tekintő tanulmányi napot rendeznek. Hálásan vagyunk e konferencia megtervezésével kapcsolatos kezdeményezésükért, amelyet a nagygyűlésnek és így magának az EVT-nek a támogatásaként fogunk fel, de még inkább az ökumenikus mozgalom iránti elkötelezettségükéért. Az ilyen kezdeményezés természetesen jól illik a magyarországi egyházak és Ökumenikus Tanácsuk jellegéhez, mivel már évek óta kiemelkedő vezető szerepet játszanak az ökumenikus mozgalom egészében.

En magam legutóbb 1989 augusztusában jártam Budapesten, amikor a Hit és Egyházalkotmány Bizottság a Ráday Kollégiumban tartotta plenáris ülését. Jelentős politikai és ökumenikus fordulatok küszöbén álltunk akkor, amelyek nem sokkal azután át is alakították Kelet- és Nyugat-Európa, sőt az egész világ arculatát. Ezek vonultak ki Budapest utcáira, békésen, de sóvár várakozással tekintve a jövőbe és reménykedve, hogy valami új van születőben. Bizottságunk tagjai, teológusok és egyházi vezetők a világ minden tájáról, izgatottan mondtuk: „A levegőben van a változás!”

S ezzel térek vissza az EVT-re és közelgő hararei nagygyűlésre vonatkozó megjegyzéseimre, mert ez lehetne nemcsak az EVT és tagegyházai, hanem az egész ökumenikus mozgalom számára a jelszó: „A levegőben van a változás!” Vizsgáljuk meg először azt a három tényezőt, amely segíti az új ökumenikus helyzet kialakulását, azután néhány olyan változást és fejleményt, amelyek már erre az új helyzetre adott válaszok, végül pedig azt, hogy milyen profillal és milyen reményességekkel jelenik majd meg az az ökumenikus világtalálkozó, amely az EVT nyolcadik nagygyűlése lesz Harare-ban.

Az új ökumenikus alakzat

Lássuk tehát azt a három tényezőt, amely most mindenütt önmaguk és missziójuk új értelmezésére készíti az egyházakat és egyháztanácsokat. Az első és legfontosabb az ökumenikus mozgalom jelenleg létrejövő új alakzata, új arculata. Számos egyház – különösen Nyugat-Európában és Észak-Amerikában – nagy változásokon megy keresztül annak következtében, hogy taglétszámuk megfogyatkozik és hogy a társadalomban játszott hagyományos szerepüket a szekularizálódás erői kérdőjelezzik meg. Más egyházaknak – közöttük talán a magyarországiaknak is – a társadalom pereméről kellett bizonyosságot tenniük, s most egy új és a korábbiól eltérő környezetben igyekeznek hűségesek maradni az evangé-

liumhoz. Megint más egyházak – különösen a déli féltekén – rohamos növekedésnek örvendezhetnek, de ennek a növekedésnek is megvannak a megpróbáltatásai.

Az egyházakon kívül azonban még sok új szereplő is jut még sokkal fontosabb szerephez az ökumenében. Vannak olyan nemzeti és regionális egyháztanácsok, testületek, amelyek egyre fontosabbá válnak az által, hogy az egyházak bennük gyakorolhatják a látható egységet és élvezhetik annak előzét. Már régóta érzem, hogy annak megítéléséhez, mennyire egészségesek az egyházak egy-egy nemzetben, a nemzeti egyháztanácsokat kell megvizsgálni, mivel az erős és bizakodó egyházak más egyházakkal együtt akarnak közös istentiszteleteket tartani, közös hitvallást tenni, közösen elmélkedni, közös missziót, bizonyágtételt és szolgálatot végezni helyi környezetükben. Továbbá a felekezeti világszervezetek, mint a Lutheránus és a Református Világszövetség, új öntudatra és önbizalomra ébrednek. Központi feladatuk talán továbbra is az, hogy erősítsék a felekezeti együvértartozás és szolidaritás érzetét egy-egy felekezeti egyházcsaládon belül anélkül, hogy a konfesszionalizmusba esnének vissza. Van továbbá sok olyan keresztyén mozgalom és akciócsoport, amelyben a hívők közös bizonyágtételre és szolgálatra fognak össze igazságtalan helyzetekben vagy ínséges területeken, és új kapcsolatra törekszenek mind az egyházakkal, mind az általánosabb és „szervezett” ökumenikus testületekkel.

Mind ezek a tényezők azt jelzik, hogy az ökumenikus mozgalom már nem az egyházak „tulajdona”, mint volt 25 vagy akár csak 10 évvel ezelőtt is. Ez pedig új és alapvető kihívást jelent, ezt: Hogyan fejezzük ki az ökumenikus mozgalom egységét olyan új szervezeti formában, amely tiszteletben tartja az egyházak központi szerepét, de a mozgalom más megnyilvánulásainak is lehetővé teszi, hogy teljes mértékben fejthessék ki benne sajátos és alkotó képességeiket?

Egy második új tényező az ökumenikus helyzetben az a *pénzügyi válság*, mely számos egyházat felborulással fenyeget. Ez nemcsak belső nehézségeket eredményez, hanem kérdéssé teszi az egész ökumenikus vállalkozás iránti elkötelezettségüket. Ennek első tünete megint csak az, hogy csökken az a pénzügyi és egyéb támogatás, amelyben eddig részesítették az egyháztanácsokat. Ezt mindannyian nagyon jól ismerjük, úgyhogy nem szorul további fejtegetésre. Egy harmadik új tényező a *globalizálódás* olyan új rendjének az erőteljes és látszólag könnyörtelen kialakulása, amely az egész világot a hálózat és függőség olyan szövevényébe vonja, amelyben az értékeket egyre inkább a gazdasági erők határozzák meg. Bizonyos, hogy ez a látszólag távoli, de mindenre kiterjedő globalizálódás olyan új módokon fogja próbára tenni keresztyén önazonosságunkat és elkötelezettségünket, amilyeneket egyelőre még alig tudunk elképzelni. Tudunk-e az evangélium fényében választ adni a globalizálódás által felvetett kérdésekre? Tudunk-e a saját – hitből fakadó – globális látomásunkkal válaszolni, olyan az egész világot átölelő hitből, amely hirdeti, hogy az egész világ mindazzal együtt, ami benne van, Isten és Jézus Krisztus tulajdona a Szentlélek ereje által?

Az Egyházak Világtanácsának új látomása és formája felé

Az ökumenikus helyzet változására válaszul már 1989-ben elindítottunk egy tanulmányi munkát ezzel a címmel: „Az Egyházak Világtanácsának közös értelmezése és látomása felé”. Hosszú viták és tanácskozások után, amelyekbe az EVT 150 tagegyházának és ökumenikus testületének válaszait is belevontuk, kialakult egy szöveg, amellyel megpróbáltuk megvizsgálni az EVT-vel együttműködő ökumenikus közösség természetét és célját. A szöveg részleteinél fontosabbak annak központi célkitűzései és elkötelezettségei. Ezek között van annak változatlan leszögezése, hogy az EVT „olyan egyházak közössége, amelyek az egy hit látható egységére szólítják fel egymást”,¹ valamint annak a szükségnek a felismerése, hogy olyan szervezetet kell találnunk, amely az egy ökumenikus mozgalom valamennyi résztvevőjét alkotó kölcsönhatásra bírhatja,² továbbá annak a szükségnek felismerése is, hogy inkább helyi környezetükben bátorítsunk ökumenikus fáradozásra, semmint hogy „állandósítsuk az EVT-nek és az ökumenikus mozgalomnak azt az elképzelését, mely szerint az az egyházaktól külön- és az egyházakon kívülálló valami”.³ Jelentős körülmény, hogy e szöveg hangsúlyozása szerint „az EVT meg a regionális, nemzeti és helyi egyháztanácsok vagy keresztyén egyházak közötti viszony lényeges az ökumenikus mozgalom életképessége és összetartása szempontjából.”⁴ Reméljük, hogy ez a nyilatkozat, ha Harare-ban megfelelő megerősítést nyer, a következő ökumenikus nemzedéknek valamilyen „ökumenikus chartája” lehet és irányt szabhat az EVT gondolkodásának és cselekvésének az egy ökumenikus mozgalmon belül.

A „közös értelmezés és látomás” kimunkálásának megfelel egy új belső struktúra és élet kialakítása az EVT számára. Az EVT Központi Bizottsága 1997 szeptemberében megegyezett egy új struktúra körvonalában, és reméljük, hogy már ebben a struktúrában fogunk dolgozni, mire 1998 decemberében elérkezünk a hararei nagygyűlésig. Reméljük, az EVT új formája segítségünkre lesz abban, hogy életünkkel és munkánkkal a „közös értelmezés és látomás” szellemét és céljait fejezzük ki. Főként munkánk elevevességére és következetességére, valamint tag-egyházaink, vezetőik és tagjaik, továbbá az egyháztanácsokban és egyébütt más ökumenikus partnereink koordináltabb megközelítésére törekszünk.

Legyen szabad hangsúlyoznom, hogy ez az új struktúra az EVT legfontosabb történelmi meggyőződéseinek és elkötelezettségeinek az állítását jelenti, főként a keresztyén egység (Hit és Egyházalkotmány), misszió, nevelés, igazságosság és szolgálat területeire összpontosítva. Egyebekben azonban a múltbelinél rugalmasabb munkastílusra törekszünk, amely sajátos kérdésekben jobban szem előtt tartja a belső együttműködést és a csapatmunkát. Mindezt természetesen a mai egyházi és a jelenlegi ökumenikus helyzetre figyelve akarjuk végezni, ami azt jelenti, hogy – legalább is a közeljövőben – vállaljuk az együttműködés új útjait, talán a közös programokat is ökumenikus partnereinkkel regionális és nemzeti szinten. Itt ismét kulcsszerepet játszhatnak az olyan egyháztanácsok, mint amilyen az Önöké is. Vala-

mennyien nagy kihívásoknak nézünk elébe. Vállaljuk ezeket együttesen oly módon, amely közelebb hoz bennünket egymáshoz és táplálja koinoniánkat a Jézus Krisztusban.

Az EVT jubileumi nagygyűlése felé

Az új ökumenikus és világhelyzet, az egyházakat és az egész ökumenikus mozgalmat illető kihívások, a mozgalom új látomásával és formájával kapcsolatos reménységek – mindezek együtt lesznek, amikor 1998 decemberében Harare-ban összeül az EVT nyolcadik nagygyűlése. Hogyan alakítjuk a keresztyének világtalálkozóját, amely ma az ökumenikus mozgalom teljességét képviseli, s amely tiszteli ugyan a múltunkat, de egy új és más jövőbe vihet át bennünket?

A nagygyűlés témája: „Forduljunk Istenhez – Örvendezzünk reménységben!”⁵, s ez pontosan a múltban való gyökerezés és a jövő felé való indulás összekapcsolását ragadja meg, ami a jelen ökumenikus „pillanat” szelleme, de egyúttal nehézsége is. Itt most csak körvonalazhatjuk az EVT emez 50. esztendei, jubileumi nagygyűlésének alapvető elemeit. Lesznek rajta mozgalmas plenáris ülések, amelyeken a nagygyűlés témájának gazdagságát, a nőkkel való szolidaritás egyházi évtizedének jelentőségét és utómunkálatait vizsgálják meg s azt, hogy annak afrikai vonatkozásai milyen erőforrásokat jelentenek a nagygyűlés számára.

Lesznek beszámolók arról, hogy mit végzett az EVT az 1991-ben tartott canberrai nagygyűlés óta, először az egyházak tájékoztatásáért viselt alkotmányos felelősségünk teljesítésében, másodszor a jövőendő munka kulcsfontosságú ügyei felismerésének megkönnyítése érdekében. E kétféle beszámolók között a „padare” (helyi szó, amely olyan helyet jelent, ahol a közösség eszmecsereére gyűl össze) jó alkalmat kínál arra, hogy az egyes egyházak és csoportok a keresztyén világtalálkozó elé terjeszszék gondjaikat. A különféle felajánlásokkal – mint amilyenek a Egyesület Bibliatársulatok ajándékai, az egyesült és egyesülő egyházak (pl. a Dél-indiai Egyház) jótékonyasági vásárai, egyes keresztyén imacsoportok rendezvényei, a béke, az igazságosság és a teremtett mindenség sérthetlensége kérdéseivel foglalkozó keresztyén mozgalomnak ajándékai – a „padare” a jövőendő ökumenikus munka számára is javasolhat területeket. Potenciálisan ez lesz a nagygyűlés legkreatívabb, de egyelőre még legbizonytalanabb megnyilvánulása.

Az *istentisztelet*, miként a korábbi nagygyűléseken, most is központi helyet foglal el. Ez alkalommal olyan áhítatokat (vigiliákat) is kívánunk programba venni, amelyeken bűnbánatot tartunk azért, hogy képtelenek vagyunk együtt járulni az Úrasztalához közös úrvacsoravételre. A napi áhítatok bibliai textusaival és témáival *bibliatanulmányi csoportok* foglalkoznak, ahol a küldöttek együtt vitathatják meg azok jelentőségét és elmelkedhetnek a plenáris ülések főbb témáiról. A nagygyűlés *Üzeneté*-ből az egész gyűlés tapasztalatainak és törekvéseinek kell kicsendülniük. Ennek keretében lehet lekötelezetten elmondanunk az „ökumenikus látomásunk”-ról szóló amaz új nyilatkozatot, amelyet az EVT „közös értelmezésé”-ről végzett munkát dolgozott ki, s amelyet a nagygyűlésnek kell jóváhagynia.

A nagygyűlés csúcspontja az az istentisztelet lesz, amelyen az EVT-ben folytatott 50 éves zárándokutunkról emlékezünk meg és újból elkötelezzük magukat az ökumenikus fáradozásra, arra az elhatározásra, hogy „együtt maradunk” a közös keresztyén hitvallásban, istentiszteletben, elmélkedésben, misszióban, biznyságtételben és szolgálatban. Reménységünk szerint ez a nagygyűlés „döntő időszak” lesz azok számára, akik elkötelezték magukat Krisztus egyházának az egységére, az egyházak közös hitvallására, életére és biznyságtételére. Reméljük, hogy ez hasznos indíttatást ad az egyházaknak a következő időszakban, s arra indítja őket, hogy együtt engedelmeskedjenek Jézus Krisztusnak, az ő Uruknek.

Ezzel a reménységgel kívánok a magyarországi egyházaknak és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának sok sikert abbéli törekvésükben, hogy kife-

jezésre juttassák Krisztus egyházának a látható egységét és együtt tegyenek biznyságot az evangéliumról a világ gyógyulására, „hogymegye a világ” (Ján 17,21).

Jegyzetek

1. Az Egyházak Világtanácsának közös értelmezése és látomása felé; Elvi nyilatkozat, Genf, EVT, 1997. szeptember. 18. 1. – 2. Uo. 18. 1. – 3. Uo. 19. 1. – 4. Uo. 21. 1. – 5. Feldogoztam ezt a témát egy cikkben, amely „Forduljunk Istenhez – Örvezzünk reménységben! Az EVT nyolcadik nagygyűlése témájának a megközelítése” címmel jelent meg a *The Evangelical Review* 48. évfolyama 3. számának (1996. július) 401–413. lapjain. Ez a dolgozat megkapható az EVT valamennyi hivatalos nyelvén az EVT Nagygyűlés Hivatalától.

Thomas F. Best

(Fordította: Fűkő Dezső)

A jubileumi év az Ószövetségben

Őszintén megköszönve a MEÖT meghívását és értkelve a nekem adott témát, úgy vélem, elsősorban alapvető információkkal kell szolgálnom a jubileumi év társadalmi intéciójáról az ókori Izráelben – a hallgatók minden biznnyal további eszmélődéshez vagy esetleg döntéshozatalhoz is fogják használni ezeket az információkat.

A tények

A jubileumi év teljes leírását a 3Móz 25. fejezetében találjuk; természetesen másutt is olvashatunk utalásokat rá, erre azonban később kell majd visszatérnünk. Az említett fejezet 1. verse az egész rendeletet Isten beszédeként állítja be: történelmileg Isten Mózesnek a Sínai-hegyen adott parancsaként állítja elibénk a jubileumi év rendeletét. A 2–7. vv. írják le a szombatév elrendelését: minden 7. esztendőben paragon kell hagyni a földet, s ami magától terem rajta, az csak a jószágok eledelül szolgálhat. – Ezek után rendel el a jubileumi évet a következő szakasz: 8–12 ó. vv.: minden $7 \times 7 = 50$ esztendő a kürtzengés ideje, s a nagy elengedés ünnepe.¹ Az ünnep célja az, hogy mindenki újra visszajusson birtokához és újra nemzetségén belül éljen, amennyiben elszegényedett és elszakadt családjától. – A 13–22. vv. rendelik el az általános gazdasági rendet: valamilyen vagyon eladási értéke mindig függjön attól is, hogy hány esztendő van még hátra a jubileumi évtől; értelemszerűen ha több esztendő van még a jubileumi évig, úgy a vételárnak magasabbnak kell lennie, ha pedig közeledik az 50. esztendő, akkor arányosan csökkennie kell. – Ezek után tér rá a szakasz az egyes rendeletekre: A 23–28. vv. a családi birtokra vonatkoznak, s követelik, hogy ha valaki azt kényszerűségből eladta, úgy kapja vissza az 50. esztendő végén. A követelés nem új, annál inkább azonban az indokolás: mindenki csak „jövvény és zsellér”, a föld tulajdonkép-peni ura Isten. A 29–34. vv. meglepően új tartalma az, hogy a felszabadítás csak családi birtokra vonatkozik, de a városfalon belül épített házra nem. Úgy tűnik, a rendelet a szerzett vagyont nem óhajtotta védeni, csak a családi örökséget. Érthető azonban, hogy e kivétel alól ismét ki-

vételt jelent, ha lévita-városról van szó: a lévíták visszaválthatják eladott házukat, s az 50. év leteltével automatikusan vissza is kapják. A 35–46. vv. az adósság kérdését tárgyalják: először is honfitárstól való kamat szedését tiltják meg, majd az adósrabszolga státuszát írják le, ennek is ígérve, hogy a jubileumi esztendőben szabadon kell őt bocsátani. A szöveg itt érdekesen különbséget tesz izráeli és külföldi között; ez utóbbiaknak nem ígéri a felszabadulást, de az izráelieknek akkor is, amennyiben gazdag külföldinek kényszerültek volna magukat eladni. Ez utóbbi azonban már a fejezet utolsó szakaszában, a 47–54. vv.-ben olvasható; a záró 55. vers mintegy indoklásul utal arra, hogy Isten Izráelt az egyiptomi szolgaságból hozta ki, ezért többé nem lehet Izráelben végérvényes szolgaság.²

A tényekhez azonban még hozzátartozik az is, hogy az előttünk lévő szöveg nem teljesen egységes, amit a stílus-törések enyhén jeleznek is. Önmagában ugyan még nem perdöntő, hogy a szöveg egyszer többes szám második személyben szólítja meg a rendeletek címzettjeit, majd több helyütt egyes szám második személyben történik a megszólítás, sőt vannak olyan részek is, ahol általános jellegű egyes szám harmadik személy áll. Az viszont már inkább meggondolandó, hogy a többes szám második személyű megszólítást tartalmazó passzusok egymás mellé rendelésekor kitűnik, hogy ennek a szerzőnek a célja leginkább a rendelkezés helyének és idejének pontos meghatározása volt, s egybevégg azzal is, hogy Isten beszédeiben is mindenütt többes szám második személy a megszólítás az egész 3Móz-ben. Az így összeválogatott passzusok kerek egészet adnak. Ugyanakkor az egyes szám második személyű megszólítás kizárólag az egyes esetekre tartalmaz utasítást, s korántsem eredményez teljes, lekerekített képet. Utólag visszatekintve úgy tűnik, mintha az alapszöveghez pontosítást, kiegészítéseket fűztek volna! Az általános 1. szám harmadik személyű leírás csupán két témát érint: a föld visszavásárlását és az adósrabszolga szabaddá váltását, ill. felszabadítását. Nagy egyetértés van atekintetben, hogy ez a szakasz a legrégebbi része a szövegnek, s az alapszöveg szerkesztőjének (ti. a többes szám második személyű megszólítással rendelkező szövegek írójának) már rendelkezésére állt.

A 3Móz 25 vitán felül a Papi Irathoz tartozik a klasszikus forráselmélet szerint, melynek keletkezését a Kr. e. V. századra tesszük, nem sokkal a babiloni fogságból való hazatérés utánra.³ Már a keletkezéssel kapcsolatban fölmerül a kérdés, hogy vajon mennyire jellemző egy ilyen késői szöveg Izrael egész történetére; e kérdéshez társul még egy további kétely is, amit érdekes módon laikusok körében még gyakrabban érezhetünk, mint szaktudósok munkáiban: vajon ténylegesen megfelel-e a történelmi valóságnak mindaz, amit e fejezetben olvashatunk? A kételet megerősíteni látszik a 3Móz 25 jelenlegi (redakcionális) helye a könyvön belül: a bosszúállás jogának, a *ius talionis*-nak a leírását követi a szöveg; e jogról a tálíoról pedig tudjuk, hogy olyan rendelet volt, amit soha semmikor nem gyakoroltak Izraelben. Jogi princípium, elv volt ez, ami nem a gyakorlatra vonatkozott, s ráadásul nem is a jog, hanem inkább az áldozat milliójából származott – ami persze nem jelentőségét, csupán használatát határozza meg.⁴ Lehetséges azonban, hogy a jubileumi év rendelete is csupán jogelvet, ámde nem gyakorlatot tükröz?

Nem szűnhetünk meg hangsúlyozni, hogy a jogelv és a gyakorlat között a magyarázati különbség óriási, úgyhogy kénytelenek vagyunk kicsit alaposabban utánanézni, melyikről is van szó a 3Móz 25 esetében.⁵ A kettő megkülönböztetésének döntő kritériuma az, hogy vajon találunk-e olyan történelmi helyzetet, amelyre nézve meghatározó lehetett az illető rendelkezés, avagy sem. Hangsúlyozom, hogy stabil történelmi ismeretre így sem juthatunk, csupán a történetiség valószínűség-tartamát tudjuk egyre növekvő mértékben megadni, ha megtaláljuk azt a konkrét történelmi hátteret, ami a 3Móz 25 megfogalmazásának mozgatója lehetett. Ebben az összefüggésben hadd hívjam fel a figyelmet a Neh 5-ben foglaltakra, hiszen kb. ugyanolyan korról számol be ez a fejezet, mint amire a 3Móz 25 datálható, s szociográfiailag egészen hasonló állapotokat ír le. A Neh 5 szerint a fogság utáni kor szegénységében sokan arra kényszerültek, hogy pénzért gabonát vásároljanak, esetleg kölcsönt vegyenek fel a földjükre, hogy az adót ki tudják fizetni.⁶ Mivel sokan a kölcsönt visszafizetni nem tudták, így kénytelenek voltak családtagjaikat és végső esetben magukat is adósrabszolgának eladni. A szöveg arról is tud, hogy bizony nem csak izraelitáknak adták el magukat, hanem idegeneknek is. Nehemiás maga fölhaborodottan gyűlést hív egybe és elrendeli az adósságok elengedését – amire a nép hajlandó is. Nehemiásnak azonban mindez nem elég: összehívítja a papokat, esküt kér, hogy a felajánlást kodifikálja. Fel kell tűnjön a szövegben, hogy az adósság elengedésének folyamatában a papok is szerepet játszanak – ez is konvergál azzal, hogy a Papi Irat kodifikálta ezt a törvényt Mózes öt könyvében.

Hogy ténylegesen megtartották és gyakorolták-e a jubileum-év törvényét, arra a fentiek még nem jelentenek bizonyítékot. Csupán az irodalmi izoláltságból mozdítják ki a 3Móz 25 fejezetét: az itt leírtak minden bizonnyal nem jogelvként értendők, hanem konkrét problémákra konkrét előírásokat tartalmaznak. Ismétlem: nincs bizonyítékunk magára a gyakorlatra, főként arra, hogy a Neh 5-ben előírt (ill. aztán önként fölajánlott) adósság-elengedés ritmikusan ismétlődött volna. Meg kell azonban gondolnunk még egy további szövegösszefüggést is:

A Papi Irat törvényei jelentik az Ószövetség történetében az utolsó nagy törvény-gyűjteményt, amit azonban időben megelőzött két másik nagy törvény-gyűjtemény. Az egyik a Kr. e. VIII. századból származik, s befolyása a klasszikus próféták ígéhirdetésére igen nagy: a Szövetség Könyvéről van szó (2Móz 21–23). Köztudottan vannak átfedések a Szövetség Könyvének törvényei és a Papi Irat törvényei között. Jubileumi évről ugyan a Szövetség Könyve nem tud, ámde tud már a szombatévről, s az elengedéseket ehhez köti. Ezek szerint az adósrabszolgát – amennyiben héber szolgáról van szó – a hetedik esztendőben kell szabadon engedni (2Móz 21,1 kk); igaz, ott áll az a rendelkezés is, hogy amennyiben a szolga ragaszkodik urához, úgy maradjon örökös rabszolga. Ám éppen a két törvény közötti eltérések teszik valószínűvé, hogy gyakorlatról, s nem pusztán elvekről van szó: a Papi Törvény bizonnyal változtat a gyakorlaton. A kamatszédés tilalma megtalálható (2Móz 22,24k); bizonnyal volt mire hivatkozni Nehemiásnak, amikor az eltérő gyakorlatot kárhóztatta. Hasonlóképpen átfedés a két törvény között az a rendelkezés, hogy a hetedik esztendőben paragon kell hagyni a földeket (2Móz 23,10 kk), igaz azzal a modifikációval, hogy itt a szegények ehetnek a vetés nélkül termett gyümölcsből (a Papi Törvényben csak az állatok). A törvények indoklásában a Szentség Könyve sokkal szegényebb még, bár az egyiptomi szolgaságra való utalás előfordul (2Móz 23,9).⁷

A harmadik nagy törvénykönyv szintén tud az elengedés esztendjéről, s talán inkább a Szövetség könyvéhez áll közelebb, mint a Papi Törvényhez. A Deuteronomiumi Törvényről van szó, ami a deuteronomiumi reform produktuma (Kr. e. VII. század vége, vagy VI. század eleje), jöllehet a benne megfogalmazott rendeletek már korábban is ismertek lehettek. Szintén a 7. esztendőre teszi az elengedés évét ez a törvény is, tehát jubileumi évről még nem tud, viszont tud a kölcsönök elengedéséről, az adósrabszolgák felszabadításáról, valamint arról, hogy az adósrabszolga ragaszkodhat az urához, s ekkor örökös szolga marad. Többet a Szövetség Könyvéhez képest az, hogy a Deuteronomiumi Törvény hangsúlyozza: a felszabadított rabszolgát nem szabad üres kézzel elengedni, hanem megajándékozva kell elküldeni, hogy a szabad életben el tudjon indulni. A kölcsönre követett kamat szintén tiltva van a Deuteronomiumi Törvényben, s csupán az tűnik fel, hogy külön nincs rendelkezés a földek visszaadásáról. Aligha lehet azonban arra következtetnünk ebből, hogy ez a törvény vagy gyakorlat ne létezett volna; úgy gondolom, a családi birtok végérvényes elidegenítésének tilalma nélkül aligha érthető például a Nábót szőlőjéről szóló elbeszélés, ami ha a Deuteronomiumi Törvénybe nem is, de a Deuteronomiumi Történelmi Műbe bekerült.

Összességében azt mondhatjuk, hogy bármennyire is meglepő a XX. századi olvasó számára, az elengedéstörvények elég nagy történelmi konzisztenciát mutatnak ki több évszázadon keresztül. Az alapelvek ugyanazok: bizonyos idő elteltével védeni kell az izraeli nép és hitközség alapvető egységét; a gyakorlat azonban a századok során jó néhány változást is mutat, ami ez esetben szintén a történetiség mellett szól. Hogy mindez az egyes részletekben hogyan alakult, mit mikor és hogyan tartottak meg vagy szabotáltak, azt immár igen nehéz lenne kimutatni. Úgy hiszem azonban jelen alkalmunkra

legendő eredmény, ha leszögezzük: az adósság elengedése *elv és gyakorlat* volt az ókori Izráelben.

Hipotézis

A fentiekből kiderül: bár nem tudjuk megmondani, hogy mi, pontosan hogyan volt a Kr. e. V. században, mégis annyi bizonyos, hogy a 3Móz 25-ben leírtak nem légből kapott adatok, hanem régebbi törvények és gyakorlatok új rendszerbe állítása. Az viszont változatlanul kérdés maradhat, hogy ha történetinek tekintjük is az elengedés gyakorlatát (mind a földi visszaadását, mind az adósrabszolgák fölszabadítását), mennyiben történeti maga a 3Móz 25 újdonsága: maga a jubileumi esztendő elrendelése. Hangsúlyozom, hogy itt is csak a történeti valószínűség és nem a bizonyosság talaján mozoghatunk. Kérdés, hogy ez az ókori amnesztia mennyiben egyedi eset Izráelben, és mennyire található rá történeti párhuzamokat. – Nem kívánom lebecsülni az ókori Izráel szociális érzékét, mégis ide kívánczik az a történeti tény, hogy amnesztiáról, általános adósság-elengedésről tudunk a másik nagy törvényhozó országban is: Babilonban. Általában a királyok trónralépésekor, vagy valami fogadalom teljesítésekor ott is nem egyszer előfordult az adósság elengedésének motívuma. A szakirodalomban különösen Amni-Caduqa babiloni király esetét szokás hangsúlyozni.⁸ Ez persze még mindig nem ritmikusan visszatérő, bizonyos évenként megisméltlődő amnesztia. Érdekes viszont, hogy kevesen vették észre: az immár hagyományosan ismert Hammurapi-törvénykönyvben is van adósság-elengedés, éspedig ott már ritmikusan, 4 évenként ismétlődően van elrendelve.⁹ Ismerte ezt a törvénykönyvet a Papi Irat szerkesztője? Erre bizony nagyon nehéz lenne felelni! Mindenesetre a rabszolgák szabadon engedésének szakkifejezése, a héber *d'ror* szó¹⁰, ami kulcsfontosságú a 3Móz 25,10-ben, akkád jövevényszó. Lehet, hogy a szerző nem volt tisztában azzal, hogy Hammurapi törvénye is a szóban forgó 117. paragrafuszban, ugyanezt a szót használja (*duráru*)¹¹, s lehet, hogy inkább a Jer 34,8.15.17, az Ez 46,17 ill. a kortárs Ézs 61,1 kisugárzásáról van szó. Azt azonban már aligha gondolhatjuk, hogy egy ilyen szép izráeli tradíció teljesen függetlenül alakult volna ki a babiloni gyakorlattól (végső soron olyan prófétai helyeket soroltunk fel, ahol a babiloni környezet ismeretét feltételezhetjük), s inkább azt szerencsés gondolnunk, hogy maga a Papi Irat is tudatosan a ritmikusan ismétlődő amnesztia modelljét követte. Ismereteim szerint a babiloni elengedés-gyakorlat történetiségét nem kérdőjelezi meg a szakirodalom; ilyen széles irodalmi háttérrel nem is lenne szerencsés az elengedés gyakorlatáról szóló beszámolókat pusztán literáris fikciónak kikiáltanunk.

Azonban amellet is ki kell tartanunk, hogy a 3Móz 25 általában nem új törvényeket kodifikál, hanem olyanokat, amelyeknek gyakorlata jórészt már századokkal előbb kimutatható. Ezeknek a – főként szokásjogon alapuló – törvényeknek az eredetére bizonyos jó modellt állít az újabb szociológiai megközelítési mód, különösen N. K. Gottwald amerikai kutató tétéleivel. Gottwald szerint Izráel államiségát egy sajátos társadalmi-gazdasági formációnak köszönheti, amit ő egalitárius társadalmi rendszernek nevez.¹² Ebben helye van az ősi demokráciának a joggyakorlatban (ld. a vének törvényhozó tanácskozását a

városkapuban), benne van az ősi családi birtok védelmének a szükségszerűsége, benne van a nagycsalád kötelező szolidaritása is az elszegényedett családtaggal, sőt talán a sógorházasság intézménye is. Nyilvánvaló, hogy a királyság bevezetésével, az államiség megjelenésével, de leginkább akkor, amikor egy-egy gazdasági konjunktúra során a társadalmi olló szétnyílt, egyre nagyobb veszélynek volt kitéve ez az ősi egalitárius gondolkodás éppúgy, mint a rajta nyugvó társadalmi szerkezet. Lehet, hogy ez ellen tiltakozik már az első írópróféta, Ámósz is a 2,6–8-ban?¹³ (Hasonló helyek még nála: 4,1; 5,11–12; 8,4–6) Itt ismét csak hadd utaljak arra, hogy a szakirodalomban milyen súlyt fektetnek Ámósz igehirdetése és a jogi nyelvezet közötti hasonlóságra.¹⁴

Hipotézisem tehát a következő: A 3Móz 25 szerzőjének a nagy műve bizonyos az volt, hogy egyrészt tartalmilag érvényre juttatta Izráel ősi tradícióit, s a társadalmi egyenlőség (Gottwald szavaival: „egalitarian society”) immár nemes hagyománnyá vált gondolatait felelevenítette, egy új törvényben kodifikálta. A megelőző törvénykönyvekhez képest azonban mindezt nemzetközi kitekin-téssel tette, amennyiben a babiloni amnesztia-tradíciót is fölhasználta a jubileumi év társadalmi intézményének megalapozásánál. Hangsúlyozom: mindkettőnek konkrét történeti helye van, egyik sem csupán irodalmi fikció. Hogy a papi író eme hatalmas szellemi alkotásának milyen kihatása, milyen sikere volt, hogy valóban megtartották-e mindig (s ha igen: milyen részletesen) a jóbél-évet – erre nézve semmilyen támpontunk nincs. Megjegyzendő, hogy a babiloni fogság utáni két évszázad története egyébként is eléggé rosszul van dokumentálva az izráeli történelemben, tehát a hallgatás nem lehet szükségszerűen negatív bizonyíték. Talán azonban annyit még mondhatunk, hogy a legközelebbi nagyméretű (s ezúttal valóban monumentális) gazdasági föllendülést majd csak a hellenista korban a görög kommercialis szellem és nemzetközi (főként vízi) kereskedelem hozza el¹⁵; úgy tűnik, a papi író rendelkezései után Izráelen belül relatív nyugalom következett. A jubileumi év kifejezett negálása később soha nem fodrul elő. Ismétlem: mindez nem bizonyíték, de elegendő érv arra, hogy a jubileumi évet ne depolitizáljuk történetietlen álmodozásként.

Kitekintés

Bizonyos vagyok afelől, hogy a MEÖT tagegyháza nem csupán akadémiai kérdésként érdeklődnek az Ószövetség üzenete felől a jubileumi év kapcsán, hanem konkrét eligazítást keresnek a bibliai üzenetből. A következők levonásában befolyásolni senkit nem akarok, csupán fölhívom a figyelmet arra, hogy az Ószövetség még természetesen nem ismerte azt a gazdasági helyzetet, amikor a pénz maga is árucikk. Rendelkezéseink célja az Isten előtti egyenlőség fenntartása, az egyensúly megóvása a társadalomban – s nem az a félelem diktálta, amit a XX. században a kapitalista konkurencia-harc életre hívott az európai emberekben. A szegénység és a gazdagság problémája az ezredforduló nagy kihívása, ahol nem a szegények és gazdagok közötti ellentét további szítása jelent majd megoldást, hanem az, ha a félelemnek lelke helyett az istenfiúság lelke lesz mindenkiben (Róm 8,15).

Karasszon István

Jegyzetek

1. A héber *jóbel* szó (amiből a latin *jubiläum* is származik) bizonytalan eredetű. Mivel a gyökér a pun nyelvben kost jelent, így általában elfogadott, hogy a héber jelentés is kos – utalva a kürt anyagára; kosszarv. Így érthető a *qeren hajjóbel* kifejezés (Józs 6,5), vagy a *sófrót hajjóbel* ím is (Józs 6,4.8.13). A 3Móz 25-ben a *s'nat hajjóbel* kifejezés már nem magár a kürt anyagára, nem is a kürtre, hanem a szokásra magára, ill. annak idejére utal. A LXX fordítása helyesen értelmezi: *etos és afeseós* (az elengedés éve). Az elterjedtebb utalás a kosszarv-kürtre természetesen a *sófar* volt. – 2. A 3Móz 25 értelmezésében alapvetően E. S. Gerstenberger kommentárjára építettem: *Das 3. Buch Mose. Leviticus* (ATD 6), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1993. 337–364. – 3. A jelen passzus datálásában M. Noth véleménye még mindig vitán felül áll: a korai fogság utáni időkről van szó. Ld. *Das dritte Buch Mose* (ATD 6), Berlin: EVA, 1964. 162 – 4. Ld. itt tanulmányomat: válasz a tálióra, RE XL (1988), 197–198. A tanulmányban természetesen sokat átvettem A. Alt korszakos cikkének eredményeiből, 1934-ből: Zur Talionsformel, in: *Kleine Schriften zur Geschichte des Volkes Israel*, Bd. I., München: Beck, 1968⁴, 341 kk. – 5. C. J. H. Wright az ABD „Year of Jubilee” címszavában (New York: Doubleday, 1992, 1027–1028.) többek kérdését fogalmazza meg: „But did it ever happen? Were the jubilee regulations real and practicable legislation, or were they academic and utopian?” Ezután ismerteti a tudósok (meglehetősen eltérő) véleményeit. – 6. Rövid, de jó kommentálását ld. J. M. Myers, *Esra. Nehemia* (AB 14), Garden City, NY: Doubleday, 1979⁴, 126–131. Klasszikusnak azonban megmarad K. Galling kommentárja: *Die Bücher der Chronik, Esra, Nehemia* (ATD 12), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1954; a 226. lapon utal a 3Móz-re. – 7. Ezek a gondolatok F. Crüsemann könyvére építenek: *Die Tora. Theologie und Sozialgeschichte des alttestamentlichen Gesetzes*, München: Chr. Kaiser Vrlg., 1992. – 8. Ennek vizsgálata itt most talán nem föltétlenül szükséges, annál is inkább, mivel a szakirodalom nehezen föllelhető (ld. F. R. Kraus könyvét 1958-ból: *Ein Edikt des Königs Ammī-Saduqa von Babylon*, vagy J. J. Finkelstein írását a *Journal of Cuneiform Studies* 1961. évében) – 9. Ez pedig már régóta ismert!

1931-ben J. M. P. Smith kiadásában a tudós szaktekintély, D. D. Luckenbill fordítja így az illető passzust: „If an obligation of a man mature and he (give) his wife, his son, or his daughter, or bind them over to service, for three years they shall work in the house of their purchaser or master; in the fourth year their freedom shall be given (them).” *The Origin and History of Hebrew Law*, Chicago, Ill.: The University of Chicago Press, 197.) – 10. Ld. HAL (I. kötet, 1967), 221b. oldal etimológiáját. – 11. A. van Selms utal arra, hogy ez a szó előfordul a Nuzi-szövegekben is a földtulajdon visszaszolgáltatása kapcsán. Lehetséges, hogy ott is jelen volt az elengedés gyakorlata. Vö. *The Interpreter's Dictionary of the Bible. Supplementary Volume*, Nashville: Abingdon Press, 1976, „Year of Jubilee” címszó, 496–498. – 12. Ld. N. K. Gottwald, *The Tribes of Yahweh*, New York: Maryknoll, 1979. – 13. Ebben még olyan különböző kommentátorok is egyetértenek, mint például Jörg Jeremias és F. I. Andersen (D. N. Freedman). Vö. Jörg Jeremias, *Der Prophet Amos* (ATD 24,2), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1995. 21, utalással mind a Neh 5-re, mind pedig a 3Móz 25-re. Sajnos azonban – s ezt a kommentár nyilván láttatja – további pontosítás itt nem lehetséges, mert túl általános az Amósz által használt „eladni” kifejezés. Jeremias két lehetőséget említ a szó magyarázatára: vagy ugyanazon gyakorlatot jelöli, mint a két parallelként idézett passzus, tehát az adórszolgátságot, vagy pedig *terminus technicus*-ként értelmezendő, s ez esetben rabszolgák közvetítésére utal. Ez utóbbira ugyan jó párhuzam József eladása (1Móz 37,28), talán azonban mégis valószínűbb az előző értelelem. F. I. Andersen és D. N. Freedman magyarázatában – *Amos. A New Translation with Introduction and Commentary* (AB 24A), New York: Doubleday, 1989, 306–323 – inkább Amosias ígéhirdetésével hasonlítja össze Amósz, s amellett is kitar, hogy a szándék értelme több, mint a szóban forgó lábbeli materiális értéke: „szimbolikus jogi értelemmel” bír. Az adórszolgátság intézményét elvben nem ellenzi Amósz – így a kommentár – csupán az azzal való visszaélést. – 14. Természetesen H. W. Wolff úttörő munkájának további hatásáról van szó: *Amos' geistige Heimat* (WMANT 18), Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1964. – 15. Jól kimutatja ezt D. Michel, *Untersuchungen zur Eigenart des Buches Qohelet*, Berlin-New York: W. de Gruyter, 1989.

A társadalmi igazságosság kérdése az Újszövetségben

Míg az Izrael népének életével foglalkozó Ószövetségben a társadalmi igazságosság kérdése polgári jellegű – persze emellett is teokratikus forrásból származó – általános érvényű törvényekkel volt kezelhető, addig az újszövetségi, kihívottakból álló „eklézsia” esetében ettől eltérő módozatú megoldás jöhetett csak szóba. Az újszövetségi kor kihívottai ugyanis társadalmi életüket tekintve (és ez nemcsak a nagyobb közösség, hanem a szűkebb családi kör relációjára is gyakran volt igaz) megmaradtak vagy a zsidó, vagy a pogány társadalmi közegben. Az újszövetségi kor társadalmi igazságosság szempontjából történő elemzése érdekében röviden emlékeztetünkbe kell idéznünk e kettős háttér jellemzőit, amelyek természetesen hatást gyakoroltak az ezen közegben élő keresztyénekre is. Ezt a vizsgáldósdát időnk rövidsége miatt korlátozzuk most csupán az Újszövetség descriptív jellegű utalásaira, illetve kifejtéseire!

Természetesen előzetesen számítanunk kell arra, hogy főként a zsidó, de alkalmanként a pogány társadalmi háttér is tartalmazhat olyan pozitívumokat is, amelyek az Újszövetség elveivel akár összhangban is állhatnak. Magától értetődő, hogy éppen ezek azok a jellemzők, amelyek mellett a helytelen gyakorlatokat korrigálni igyekvő újszövetségi írók leginkább szó nélkül mennek el. Azon esetekben, amikor a tendenciáknak nem az előjelével, hanem a néha-néha tagadhatatlanul meglévő pozitív előjelű elvek megvalósulásának mértékével van

baj, akkor már gyakrabban találunk – természetesen nem annyira elítélő, mint inkább buzdító, serkentő jellegű – igei utalásokat. És végül, az Újszövetség tükrében leginkább nyomon követhetően azok a jellemvonások bukannak fel – olykor persze ezek is csak indirekt módon – , amelyek nem a pozitív kibontakozás mértékében, nem is a semlegesség miatt, hanem az ellenkező előjel okán válnak kritika, sőt ostromlás tárgyává.

Az Ó- és Újszövetség társadalmi kritikájának módszertanában mutatkozó különbség (polgári törvényi szabályozás, illetve evangéliumi, személyes meggyőzés) hatékonyság tekintetében egyszerre jelent hátrányt és előnyt. Hátrányt amiatt, hogy egyenként kell az embereket az evangéliumnak meggyőznie a társadalmi igazságosság igei normáinak fontosságáról. És mindezt az evilági polgári törvényi szankciók fenyegető kilátásba helyezése nélkül. Az első század keresztyénsége pedig Izraelben éppúgy, mint a pogány országokban, elenyésző kisebbséget alkotott. Emiatt aztán csak a kovász hatásfokához hasonlítható rendkívüli hatékonyság adhatott reményt az ez irányú evangéliumi üzenet társadalmi léptékű eredményére (vö. a só és világosság allegóriája). De előnyt is jelentett az Ószövetségtől eltérő újszövetségi módszertan, méghozzá leginkább abban, hogy az egzisztenciális szintű, hitbeli elkötelezettségű „új emberek” által alkotott, Krisztus fősége alatt élő eklézsia bár nem hibátlan, mégis csodálatos prototípusát alkotta az

Újszövetség prescriptív jellegű tanításában kirajzolódó társadalmi formációnak.

Jelen áttekintésünk szűk idő kerete miatt csupán arra van lehetőségünk, hogy az általános elveket megpendítő bevezető gondolatok után néhány újszövetségi locus fényében felvillantsuk az újszövetségi kor általános társadalmi helyzetét; illetve, hogy – újabb igék bevonásával – szót ejtsünk a társadalmi igazságosság elveinek sorozatos megsértéséről; és hogy végül az Újszövetség sajátosan kettős (egyszer a megoldást sürgető, máskor viszont a megoldhatatlan helyzetet elfogadó és abban hűséget tanúsító magatartás preferáló) tanítását vegyük szemügyre.

Tágabb társadalmi reláció

„Arról is mondott nekik példázatot, hogy mindenkor imádkozniuk kell, és nem szabad belefáradniuk. Ezt mondta: »Az egyik városban volt egy bíró, aki az Istent nem félté, az embereket pedig nem becsülte. Élt abban a városban egy özvegyasszony is, aki gyakran elment hozzá, és azt kérte tőle: Szolgáltass nekem igazságot ellenfeleimmel szemben. Az egy ideig nem volt rá hajlandó, de azután azt mondta magában: Ha nem is félem az Istent, és az embereket sem becsülöm, mégis, mivel terhemre van ez az özvegyasszony, igazságot szolgáltatatok neki, hogy ne járjon ide, és ne zaklasson engem vég nélkül.« Azután így szólt az Úr: »Halljátok, mit mond a hamis bíró! Vajon az Isten nem szolgált-e igazságot választottainak, akik éjjel-nappal kiáltanak hozzá? És várakoztatja-e őket? Mondom nektek, hogy igazságot szolgáltat neki hamarosan. De amikor eljön az Emberfia, vajon talál-e hitet a földön?«

(Lk 18,1–8)

A hamis bíróról szóló példázatnak igaz, hogy a *képanyaga* enged bepillantást a kiszolgáltattott sorsú özvegyasszonyok felett kényük-kedvük szerint önkényeskedő „társadalmi elit” bűneibe. Ilyen háttérinformáció-szerzés érdekében (és nem kártügmát keresve) azonban hermeneutikailag legálisan nyúlhatunk a példázat képanyagához. Nyilván a valódi életbe bepillantást engedő súlyos társadalmi igazságtalanság elterjedt tényén az sem változtat, hogy a példázat esetében érezhető módon rendkívüli, szinte páratlan kivételként – az özvegyasszony állhatatossága (és nem a bíró igazságérzete!) hosszú, nehéz időszak után végre véget vet reménytelen állapotának.

„A sokaság pedig megkérdezte tőle: »Akkor hát mit tegyünk?« János így válaszolt nekik: »Akinek két ruhája van, adjon annak, akinek nincs, és akinek van ennivalója, hasonlóan cselekedjék.« Vámszedők is mentek hozzá, hogy keresztelje meg őket. Ezek szintén megkérdezték tőle: »Mester, mit tegyünk?« Nekik ezt mondta: »Semmivel se hajtsatok be többet, mint amennyi meg van szabva.« Megkérdezték tőle a katonák is: »Mi pedig mit tegyünk?« Nekik viszont ezt felelte: »Senkit ne bántalmazzatok, meg ne zsaroljatok, és elégedjete meg a szoldotokkal.«

(Lk 3,10–14)

Keresztelő János igehirdetői szolgálatának eredményeiről tudósítva Lukács három, a megtérés küszöbén álló embercsoport tekintetében szól az új élet szükséges gyakorlati jellemzőiről. Ezzel persze indirekt módon, mellékesen arról is tudomást szerezhetünk, hogy az 1. század júdaista közösségében milyen igazságtalan magatartás jellemezte a különböző társadalmi csoportokat (sokaság, vámszedők, katonák).

„Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert felémészítitek az özvegyek házát, és szinlelésből mégis hosszasan imádkoztok: ezzel súlyosabb ítéletet vontok magatokra.”

(Mt 23,14)

Jézusnak ez a sajnálatot is tükröző leleplezése több szempontból is fokozást jelent az előbbi esetekhez képest. Egyrészt azért, mert itt hangsúlyozottan a zsidó nép *vallási vezető* körének (írástudók és farizeusok) leleplezéséről van szó; másrészt azért, mert a vérlázító társadalmi igazságtalanságok célpontja az egész Bibliában hangsúlyos védelmet érdemlő özvegyek; harmadrészt pedig a hosszasan imádkozók követik el a súlyos büntetést maguk után vonó tetteket.

„Akkor farizeusok és írástudók mentek Jeruzsálemből Jézushoz, és ezt mondták: »Miért szegik meg tanítványaid az ősök hagyományát? Amikor ugyanis étkeznek, nem mossák meg a ti hagyományotokért az Isten parancsolatát? Mert Isten ezt mondta: Tiszteld apádat és anyádat, és aki gyalázza apját vagy anyját, halállal bünhődjék. Ti pedig így tanítotok: Ha valaki ezt mondja apjának vagy anyjának: Aldozati ajándék az, amivel megsegíthetnélek, azt ebben az esetben nem köti a parancsolat, hogy tisztelje apját és anyját. Így tettétek érvénytelenné Isten igéjét a ti hagyományotokért.«

(Mt 15,1–6)

A Tíz íge egyikével szembeszegülő, sőt azt negligáló emberi rendelés (korbán) nagyon szemléletesen világít rá az újszövetségi kor társadalmi igazságtalanságának arra a megdöbbentő változatra, amely immár nem felebarátok, hanem egyenesen családtagok között éktelenkedik. A júdaizmus körén belüli fondorlatos gyakorlat (a később valószínűleg vissza is vonható templomi felajánlás révén a szülők eltartása nem „emészti föl” a vagyont) a lehető legsötétebb képet festi az újszövetségi kor júdaizmusának társadalmi igazságosság tekintetében tanúsított határtalan cinizmusáról.

A lehetséges megoldás

„Aki pedig világi javakkal rendelkezik, de elnézi, hogy a testvére szükségét szenved, és bezárja előt a szívét, abban hogyan lehetne az Isten szeretete? Gyermekeim, ne szóval szeressünk, ne is nyelvvel, hanem cselekedettel és valósággal.”

(1Jn 3,17–18)

János első levelére általában is jellemző, hogy nem megy túl a testvéri kapcsolatok területén elvárható igei normák deklarálásán. Már csak ennél fogva is megmarad ezen a társadalmi igazságosság érvényesítésének kérdésében is. A másik ok – és ez a döntőbb – azonban nyilvánvalóan az, hogy az újszövetségi kihívottak már változott sajátos társadalmi helyzetében csak akkor oldható meg bibliai tekintéllyel a probléma, ha a szükségben lévők megsegítésére képes, előnyös helyzetben lévő társadalmi réteg előtt is tekintély az Isten szava. Már most hangsúlyoznunk kell, hogy a társadalmi igazságosság területén mutatkozó anomáliák felszámolására az Újszövetség csak ilyen esetekben vállalkozhat a biztos siker reményében.

„Ti pedig urak, ugyanígy bánjatok velük, hagyjátok a fenyegetést, mivel tudjátok, hogy él a mennyekben az Úr, aki nekik is, nektek is Uratok, és aki nem személyválogató.”

(Ef 6,9)

Ugyanez az újszövetségi realitásérzék ölt testet a „keresztyén házirend” című szakasz idézett versében. Hiszen közvetlen módon csak a levelet olvasó, illetve a kinyilatkoztatást tiszteletben tartó urakat szólíthatja meg a levél a siker reményében. Azokat, akikre nézve nemcsak általános értelemben és objektíve igaz, hogy Uruk a mennyben van, hanem akik szubjektív minden etikai konzekvenciájával együtt el is fogadják ezt a tényt.

Az Újszövetség prioritása

„Hasonló a mennyek országa a szántóföldben elrejtett kincshez, amelyet az ember, miután megtalált, elrejt, örömben elmegy, eladja mindenét, amije van és megveszi azt a szántóföldet.

Hasonló a mennyek országa a kereskedőhöz is, aki szép gyöngyöket keres. Amikor egy nagy értékű gyöngyre talál, elmegy, eladja mindenét, amije van, és megvásárolja azt.”

(Mt 13,44–46)

E két rövid, de klasszikus példázatból világosan kitűnik, hogy a „βασιλεια του θεου” nemes földi értéket nem degradáló értékrendjében mégiscsak prioritást élveznek az eszkatologikus szféra maradandóságát önmagukon viselő perspektivikusabb értékek. Ez az általános és könnyen belátható újszövetségi elv annak az ügybuzgó előadónak figyelmét sem kerülheti el, aki egyébként hajlamos lehetne témája abszolutizálásának kísértésébe esni. Az emlékezetünkbe idézett általános bibliai értékrend konkrétan, témánkat illetően is megfogalmazódik az Újszövetségben.

A helyzetet elfogadó magatartás

Pál, Filemonnak írt rövid levelében egyetlen szót sem pazarol a rabszolgaság intézményének kritikájára. S nyilván nem azért, mert ideálisnak tartja ezt a társadalmi rendet, hanem mert egy megtért ember gyülekezetbe történő beleplántálása minden más társadalmi igazságtalanságot feledtető mértékben fontos számára.

„Szolgák! Félelemmel és rettegéssel engedelmeskedjétek földi uraitoknak, olyan tiszta szívvel, mint a Krisztusnak. Ne látszatra szolgáljatok, mintha embereknek akarnátok tetszeni,

hanem Krisztus szolgálóiként cselekedjétek Isten akaratát: lélekből, jóakarattal szolgáljatok, mint az Úrnak és nem mint embereknek; mert tudjátok, hogy ha valaki valami jót tesz, visszakapja az Úrtól, akár szolgál, akár szabad.”

(Ef 6,5–8)

A keresztyén házirend szolgálókra vonatkozó parancsai a szolgálai státuszban lévők hétköznapi munkában megnyilvánuló lelki viszonyulását szabályozzák. Ebből világosan kitűnik, hogy azokban az esetekben, amikor az Újszövetség adta lehetőségek keretein belül nem változtatható meg a status quo, akkor – bármilyen társadalmi igazságtalanságot hordozó helyzetben is – az aláztos és szolgálatkész keresztyén viszonyulás kap hangsúlyt. Ez – a társadalmi igazságosság érvényesülésének minden áron érvényt szerezni akaró zászlóvivők megbotránkoztatására – azzal a kitételrel éri el csúcst, hogy az uraknak szolgáló alattvalók lényegében nem is az őket szolgaságban tartóknak dolgoznak, hanem egyenesen az Úrnak (7. vers).

„Mindenki maradjon abban a hivatásban, amelyben elhívatott. Rabszolgaként hívatottál el? Ne törődj vele. Ha viszont szabaddá lehetsz, inkább élj azzal! Mert az Úrban elhívott rabszolga az Úr felszabadítottja, hasonlóan a szabadként elhívott a Krisztus rabszolgája. Áron vétettelek meg: ne legyetek emberek rabszolgái. Mindenki abban maradjon meg Isten előtt, testvéreim, amiben elhívatott.”

(1Kor 7,20–24)

Itt Pál kifejezetten azt tanítja, hogy az adott alacsony társadalmi helyzet nem akadály a keresztyén élet kiteljesítése előtt. S ezért nem javasolja a Krisztus szolgálatának végzésére használható energiáknak a társadalmi pozíció megváltoztatására történő elfecsérelését.

Összegzésül kimondhatjuk, hogy az Újszövetség érzékeli a társadalmi igazságosság elszomorító hiányát, és a maga eszközeivel sok mindent megtesz azért, hogy a megbillent egyensúly helyreálljon. De hozzátartozik az igazsághoz az is, hogy az evilági keretek között nagyon fontos társadalmi igazságosság tézise nem tartozik az eszkatologikus dominanciájú Újszövetség prioritást élvező, minden áron megvalósítást érdemlő programjai közé.

Dr. Almási Tibor

Hozzászólás a kölcsönadás, kölcsönvétel és az elengedés kérdéseire

A kamatszédés és uzsora, a kölcsönadás és eladósodottság nagy kérdései, történelmi dilemmái időről időre felmerülnek, s joggal. A mai körülmények között külföldön és nálunk is szembe kell nézni a személyes, állami, sőt nemzetközi eladósodottság súlyos tényeivel. Ezek foglalkoztatják a politikust, a gazdasági szakembereket, de nem hagyják érintetlenül a teológust sem. A gondolkozó ember nem tudja elhessegetni azokat a kérdéseket, hogy a világ szegény népeire nehezedő adósságok hogyan jöttek létre, s milyen erkölcsi és anyagi következményekkel járnak; hogy van-e kiút az eladósodásból, avagy valóban csapda fenyeget egész népeket?! Él-e még a bibliai tanítás az elengedés évről, a kürtölés (kürtzengés) esztendejéről, s ha nem – márpedig a jelek szerint nem –, akkor mit is kell gondolnunk a modern világ pénz-nexusairól?

Mindezen kérdések kapcsán ezen alkalommal a pénzádósságok elengedésének mai gyakorlatáról kívánok szólni, külön kitérve arra, ami oly gyakran felmerül hazai disputáink során: Volt-e esélye annak, hogy a rendszerváltozás kezdetén megszabaduljunk a párdiktatúra éveiből reánk hagyományozódott külföldi adósságtól?

Ezt megelőzően azonban hadd fűzzek néhány megjegyzést a kölcsönadás-kölcsönvétel bibliai tanításához. A mózesi törvények konkrét tetteit nyilván a kor kontextusában lehet csak megérteni. Amint R. H. Tawney A vallás, és a kapitalizmus felemelkedése (Religion and the Rise of Capitalism, 1922) című nagyhatású munkájában megírta, a kapzsisággal és az uzsoraszedéssel szembeni keresztyén szembenállásnak nemcsak az ókorban, hanem egészen a késő középkorig az volt a társadalmi

tényalapja, hogy a hitel felvétele nem termelés-növelési (beruházási), hanem egzisztenciális célú volt. Magyarán: ha a földműves vetése odaveszett vagy marhája elpusztult, kényszerből szorult arra rá, hogy vetőmagja vagy állata pótlására a gazdagabbhoz forduljon (i. m. 50–51. o.). A kölcsön felvevő tehát jellegzetesen kényszerhelyzetben van, amellyel vissza lehet élni, de éppen emiatt tiltja a Biblia az uszorát, a gyengék, a kiszolgáltatottak, a szolgák sanyargatását (3Móz 25). Tawney azonban arra is utal, hogy az erkölcsi törvények értelmében a kölcsön fejében nem szedhető ugyan kamat, de a kölcsönadó megkövetelhet kompenzálást („interesse”) arra az esetre, ha a megállapodás szerinti időre nem kapná vissza a kölcsönt teljes mértékben (i. m. 54. o.).

Az előbbiek ismeretében a Bibliát újraolvasva valóban megállapíthatjuk, hogy a hitelnyújtás-hitelfelvétel intézménye az ótestamentumi korban elsősorban a természeti ingadozások miatti időnkénti egzisztenciális veszélyek áthidalását célozta, s nem a mai fogalmak szerinti üzleti funkciót. Ahogy a már idézett szöveghelyen olvashatjuk: 35. Ha a te atyádfia elszegényedik, és keze erőtlenné lesz melletted, segítsd meg őt... 37. Pénzedet ne add néki kamatra, se uszoráért ne add a te eleségedet (3Móz 25,35–37). Itt érdemes figyelni az eleség szóra.

Még egy fontos megjegyzést az elengedés kötelességéről. Mózes ötödik könyvében nem elég a gyakran idézett első két szakaszt tekinteni, amelynek értelmében a hetedik esztendő végén minden kölcsönadó engedje el azt, amivel felebarátja neki tartozik. A rákövetkező passzus ugyanis így szól: 3. „Az idegenen hajtsd be, de a mid a te atyádfiánál lesz, engedje el néki a te kezéd.” Lásd még a 6. versben: „... és sok népket adsz zálogos kölcsönt, te pedig nem kérsz kölcsönt, és sok népen fogsz uralkodni, és te rajtad nem uralkodnak” (5Móz 15). A zsidóság életét szabályzó mózesi törvények itt és máshol is éles különbséget tesznek az atyafiúi körbe tartozók és az idegenek között. E felfogás mai szemmel sokkoló további megnyilvánulása például az ellenséges városok ostromlásáról szóló azon szakasz, mely szerint az elfoglalt városban „vágj le minden fineműt fegyver élével” (5Móz 20,13) – ezt ma etnikai tisztogatásnak neveznénk.

Nem kell folytatnunk a kifejtést: Isten szavának földi törvényekre való lefordításában a próféták csakis koruk viszonyai szerint járhattak el. Ez a megállapítás eminensen igaz a kölcsönre, a kamatszédésre, a gazdálkodást érintő többi vallási előírásra. Láthatjuk, hogy az „atyánkfiai” fogalom kitágulása, egyetemessé válása az újszövetségi kor apostolai munkájában mennyire átformálta azt a korábbi mózesi elvet, mely szerint csupán a választott nép közösségén belül kell az irgalmat (sőt még annál kevesebbet: az üzleti becsületességet) gyakorolni – lásd a jubileumi év kapcsán a 25,14 szakaszt: „Ha pedig eladsz valami eladni valót a te felebarátodnak, vagy vásárolsz valamit a te felebarátodtól, egymást meg ne csaljátok.”

Jézus áldozata bármennyire is egyetemlegessé tette, az emberi nemre kiterjesztette az istenfő ember erkölcsi törvényeit, azt jól látni, hogy a szent szövegek rendelkezései mindig a kor kontextusához kötődnek.

Így tehát a jubileumi évre vagy a hétévenkénti adósság-elengedésre vonatkozó mózesi diszpozíciókat nem lehet normatív érvényűnek tekinteni a mai kor gazdasági

viszonyai között, s különösen nem lehet a nemzetközi pénzügyekre alkalmazni. Azok a teljesen egyértelmű ótestamentumi szövegek ugyanis 1.) a vérségi közösségen belüli, s 2) egzisztenciális célú kölcsönökre vonatkoztak. Értelmes rendelkezések voltak? Igen, mégpedig nemcsak közösségfenntartó rendeltetése felől nézve, hanem gazdaságilag is. Ha ugyanis a megszorult kölcsönvevő a hetedik év végéig sem volt képes visszatörleszteni a kölcsönbe kapott vetőmagot, úgysem lehetett életszerűen elvárni a későbbi törlesztést; a törvény pedig nem ösztönözhet a kiszolgáltatott hitsorsos életesélyének tönkretételére. E mai szemmel nézve engedékeny szabályozás ugyanakkor visszaélésre sem adott lehetőséget, hiszen a zárt közösség szeme előtt aligha fordulhat elő, hogy valaki bár tudná, mégsem adja meg adósságát.

Ezzel átléphetünk a legújabb korba. A hitel (pénzhitel) intézménye az elmúlt évszázadokban a nyugati kultúrkörön belül alapvetően már nem a szűkös esztendők és egyéni szorultságok áthidalásának eszköze lett. Ezt a társadalmi funkciót – igaz, csökevényesen és elidegenítő formában – az állami szociálpolitika, a jóléti intézményrendszer vette át. A hitel egyre inkább a termelésfejlesztés, kereskedelem-fejlesztés motorja lett. A nagy emberi vállalkozások erőkoncentrációt igényelnek, és a hitel azt teszi lehetővé. Érdemes e téma kapcsán felidézni *Széchenyi István* 1830-ban megjelentetett *Hitel-jét*: ez az erkölcsösen, mélyen gondolkozó ember milyen szent indulattal ajánlja kora magyarságának – a mű első sora szerint a Hon érdemes leányainak – a hitelt, a jól elrendezett Nemzeti Bankot, a föld forgalomképességét. Széchenyi a fejlettebb világból visszatérve megtapasztalhatta, hogy a hitel intézménye nélkül tartósodik kora Magyarországnak tunyasága, erőtlensége, elmaradottsága, az abból fakadó minden emberi szenvedéssel együtt.

Ma már nincs okunk idealizálni a hitelre (másfelől nézve: adósságra) alapuló modern gazdaságot, különösen ezekben a hónapokban, amikor sikeres, szenzációs gazdasági növekedést felmutató ázsiai országok sora került mély pénzügyi válságba, részben éppen azért, mert a kölcsöntőkék nemzetközi hozzáférhetőségével élve a megelőző évek során nagy adósságokat halmoztak fel, s ezek a kölcsönpénzek itt nem részletezhető okok miatt meglódulván, a térséget elhagyva, azt a fizetéseképtelenség veszélyének tették ki. Mindez azonban nem új dolog: nemzeti adósságválságok azóta vannak, amióta létezik a valóban nemzetközi pénzügyvilág, azaz lényegében másfél évszázada. E modern pénz-nexus két jellemzőjét kell kiemelnünk az idézett ótestamentumi textus fényében: 1.) a kölcsön döntően és elsősorban gazdálkodási (termelésfejlesztési, kereskedelmi, egyszóval üzleti) célt szolgál; 2.) a pénzügyvilág átlépi a nemzeti határokat.

Hazánk történelme is ismer több eladósodási szakaszt, adósságválságot, a hitelező kényszerű belenyugvását az adósságszolgálat felfüggesztésébe. Maga a Magyar Nemzeti Bank a Népszövetség pénzügyi intervenciója révén jött létre 1924-ben, mivel a főbb hitelezők is érdekeltek voltak abban, hogy megcsonkított országunk valamilyen mértékig talpra álljon. Később, a feltételezett szovjet védernyőre tekintettel a magyarországi kommunista rezsim is bőven részesült a nyugati bankok és nemzetközi pénzintézetek hiteleiből – ami azután 1982-ben és 1989-re

válságközeli helyzetbe juttatta a magyar államot, illetve a nevében a kölcsönöket felvevő Nemzeti Bankot.

1989-re a pénzügyi helyzet valóban drámaira fordult. A fenyegető csőd biztonnal az egyik fő motívuma volt annak, hogy az addigi állampárt elfogadta a szólás-szabadság, a lelkiismereti és vallási szabadság és más szabadságjogok visszaállítását, s a szabad választások megtartását. A demokratikusan megválasztott első kormányzat így a polgári jog intézményeinek visszaállítását, az ország katonai megszállás alóli tárgyalásos felszabadítását és a többi történelmi feladatot akut pénzügyi válság közepette kezdte meg.

Tanácsadóként, majd felelős döntéshozóként azt állapíthattam meg, hogy az öröklül kapott nemzetközi adósság teljes vagy részleges elengedésére nem volt tényleges lehetőségünk, az adósság fokozatos átütetése azonban láttunk esélyt. Ez utóbbi azután be is következett 2–3 év alatt. A magyar adósság akkor (és lényegében azóta is) főként német és japán bankokkal szemben állt fent. A megkeresett kormányok nem támogatták azt, hogy egyoldalú lépéseket tegyünk, de ígértek segítséget a legnehezebb időszak áthidalásához és az azt követő gazdasági rendszerváltoztató erőfeszítéseink támogatásához (hitelek, beruházás-ösztönzés, a magyar privatizációban való részvétel formájában, európai csatlakozási törekvéseink támogatásában). Szavukat lényegében be is tartották.

Más országok esetén – mint pl. Lengyelországban, ahol már a kommunista hatalom összeomlása előtt bekövetkezett az ország nemzetközi fizetéseképtelensége – a hitelezők más utat választottak: mivel ott már reménytelennek ítélték a folyósított kölcsönök visszaszerzését az új viszonyok között, az új demokratikus lengyel kormánnyal folytatott három és fél éves tárgyalások lezárultával 1993 végén megállapodtak a felduzzadt adóssághegy felének elengedésében. De a tárgyalások alatt az ország nem jutott friss pénzhez és komoly befektetéshez, és ezek az esztendőök súlyos árat fizetettek a lengyel társadalommal. A gazdasági megpróbáltatások nagy szerepet játszottak abban, hogy a Szolidaritás és Walesa országában is egy időre visszakerültek a politikai hatalomba a korábbi nomenklatúra erői.

Beszámoló az EVT Központi Bizottságának 1997. szept. 10-től 20-ig Genfben megtartott üléséről

Három téma köré tudom csoportosítani mindazt, ami az EVT ez évi KB ülését leginkább foglalkoztatta. Mind időtartamban, mind súlyban az EVT *önértelmezési kérdései* állnak az első helyen. Ez érthető, hiszen köztudott, hogy a szervezet évek óta krízisben van, s még mindig nem jutott el odáig, hogy látná a kiutat. Második helyen azt a teológiai témát említem meg, amely túl az identifikációs és jövőt kereső kérdéseken, egyáltalán érdekes, izgalmas téma az EVT számára. Ezt a teológiai témát így lehetne megfogalmazni: *milyen mondanivalója van a keresztvétségnek az ezredvég embere számára* és hogyan tudja ezzel a mondanivalóval megközelíteni és elérni a posztmodern társadalomban élő embert. A harmadik leg-

De ez már egy másik történet. A lényeg az, hogy a kölcsönt-nyújtó bankok és kormányok a különböző esetekben eltérő pénzügyi megoldásokat alkalmaztak, de sehol sem mutatható ki, hogy jelentős konkrét anyagi érdekeiket alárendelték volna elvont erkölcsi elveknek.

Nálunk sokan voltak, akik adósság-átütetést, sőt akár egyoldalú adósság-felfüggesztést sürgettek. Az adósságok állományának lassú és nem látványos átütetése azonban 1993-ra végbement. Egyoldalú lépést a rendszer-változtató kormány nem vállalt: annak külső feltételei sosem voltak meg, s ahhoz – pontosabban annak valószínűsíthető következményeihez – aligha lehetett volna erős belső támogatást kapni. A kormányzati döntés alapos elemzésre épült; az Antall-kormány nem a néhányak által elítélően emlegetett „úriemberi becsület” miatt folytatta a kölcsönök törlesztését, hanem a lehetséges előnyök-hátrányok összevetése alapján.

Az adósságok törlesztésének kritikusai ugyanakkor joggal hivatkoznak a választott stratégia következményeire: a lehetségesnél lassabb növekedésre, a kényszerűségből erőltetnre sikeredett kárpótlásra, a pénzes külföldieknek kedvező privatizációra. Ez mind igaz. Ha nem lett volna adósság, vagy a hitelezői kör felebarátnak és atyafiának tekinti a magyar (vagy a lengyel, a délszláv, a bolgár) adóst, akkor kisebb lett volna a népekre háruuló gazdasági megpróbáltatás, és sikeresebb lett volna a polgári élet újrakezdése.

De nem így történt. Az a japán nyugdíjas, német fogorvos, amerikai dealer, aki az 1970-es évek óta magyar adósságpapírokba (is) fektette megtakarításait, nem tud túl sokat hazánk történelméről és mai valóságáról, s talán nem is nagyon törekszik azt megismerni. Nem jobban, mint amennyit egy szegedi fogorvos, debreceni nyugdíjas és pesti dealer gondol ma Indonézia valutáris gondjaira, Albánia inflációjára, Szomália adósságterheire...

Ne legyen hát illúzióink mások nagyvonalúságáról. De a miénkről sem. A mai világ szabályai pedig mások, mint voltak akár néhány évtizede. Tempora mutantur.

Bod Péter Ákos

fontosabb témát az *aktualitások* témájának nevezném. Ebbe beletartozik az 50. évforduló megünneplésének előkészítése csakúgy, mint az 1998-as nagygyűléssel kapcsolatos teendők, valamint az anyagi és egyéb szervezeti kérdések. E három téma köré csoportosítva az eseményeket így kézem beszámolni az ülésről.

1. Az EVT önértelmezési kérdései

A tavalyi KB ülésen én nem tudtam részt venni, de más résztvevőktől úgy értesültem, hogy 1996-ban jobban uralkodott a krízis-hangulat, mint idén. Talán az a legdöntőbb különbség, hogy tavaly a meglévő krízist

szinte pánikszerűen élte meg a KB, idén inkább a *kiút-keresés* uralkodott. Távolról sem lehet azt állítani, hogy derengene az alagút vége, hiszen a krízist okozó ellentétek és konkrét problémák teljesen eltakarják a jövőbe vezető utat, mégis határozott, tudatos kiútkeresés jellemezte ezt az ideit ülést.

Már 1996-ra elkészített egy jövőbe tekintő programot az EVT stábjában (*Common Understanding and Vision*, továbbiakban CUV), de ezt a dokumentumot viharos nemtetszéssel fogadta a tavalyi KB ülés, és visszaadta a stábnak. Idén teljesen átdolgozva találkoztunk vele újra. Olyan alapkérdéseket próbál ez a dokumentum értelmezni, mint pl. „Mít jelent a szó: ökumenikus?”. Mít jelent az alkotmányban az EVT létrejötte óta szereplő meghatározás: „fellowship of churches”? Úgy tűnik, ez utóbbi értelmezése az egyik neuralgikus pont bizonyos ortodox tágelyházak számára, mivel több csatornán, többféle formában is előterjesztették azt a javaslatukat, hogy ezt a meghatározást változtassa az EVT family of churches-re. Ezt a javaslatot minden formájában abszolút többséggel elvetette a KB. Elfogadta viszont azt a javaslatot, hogy az *ortodox tágelyházakkal dialógus* induljon azokról az elsősorban *ekklézsiológiai* problémákról, amelyekben legzavaróbb a különbség a protestáns és az ortodox tágelyházak között. A kapcsolat kérdéseit is felülvizsgálja ez a tanulmány, mégpedig a tágelyházakkal, az ökumenikus mozgalom különféle szervezeteivel (ezekre az utóbbi időben nagy hangsúly került) és az EVT-n kívüli egyházakkal.

Az önértelmezési kérdések között a legkonkrétabb és a legtöbbet tárgyalt altéma a *struktúra átalakítási terv* volt. Figyelemre méltó, hogy a legutóbbi átalakítás 1992-ben történt. Ezt megelőzően azonban 1972-ben foglalkoztak a szervezet strukturális kérdéseivel. Ez a tény is azt mutatja, hogy az EVT-nek működési és identitási problémái vannak. Az átalakítási terv alapvető szándéka az egyszerűsítés, ez mind anyagilag, mind a működőképesség vonatkozásában indokolt lenne. (A moderátornak volt egy figyelemre méltó kritikai megállapítása ezzel kapcsolatban, ami szerint az EVT *institucionális paralízisben* szenved. A túlszabályozottság következtében elveszett a kreativitása, dinamizmusa és nincs víziója a saját jövőjét illetően. Ha ebből a betegségből nem képes sürgősen kigyógyulni, teljesen működésképtelenné fog válni.) A terv szerint a mostani stáb (illetve annak leépítések utáni maradéka) *teamekbe* és ún. *clusterrekbe* tömörül. Nem lesznek tehát az EVT-nek állandó felépítményei, osztályai, hanem a nagygyűlés illetve a KB által meghatározott prioritások köré, azok megvalósítására állnak össze a teamek. Négy cluster alakul: ügyek és témák – kapcsolatok – kommunikáció – pénzügyek és adminisztráció fő profillal. Állandó tisztségviselők mindössze az alábbiak lesznek: főtítkár, főtítkár helyettes és a 4 cluster vezetői. A többi stábtág a fent ismertetett módon programokhoz rendeltetik hozzá. A négy cluster által jelzett irány az EVT munkájának négy dimenzióját jelzi.

A *téma prioritások* a jövőben a fenti négyes csoportosításban így alakulnak:

- a) egyház, közösség és megújulás – misszió és evangélizáció – igazságosság, béke, teremtett világ (JPIC) program – nevelés és ökumenikus formálódás;

- b) ökumenikus kapcsolatok – regionális kapcsolatok – más vallásokkal való kapcsolat és dialógus – nemzetközi kapcsolatok;
- c) információ – kiadványok – kommunikációs szolgáltatások;
- d) pénzügyek – bevételek emelése – központi adminisztráció – személyi ügyek – számítógép ügyek.

A szerkezeti átalakítás, illetve a CUV program kapcsán történtek javaslatok az EVT *kormányzó testületeinek* átalakítására is. Megkérdőjeleződött az *elnöki tisztség* szükségessége. Hosszas szavazási procedúra után nem javasolja a KB a nagygyűlésnek az elnöki tisztség megszüntetését, de az elnököket nem a nagygyűlés, hanem a KB választja majd. Erőteljes javaslat történt a *Végrehajtó Bizottság* szerepének és hatáskörének emelésére a *Központi Bizottsággal* szemben. Ez a terv mindenképpen beleillett volna abba az *egyszerűsítési programba*, amiről mindvégig szó volt, ám a KB ezt a súlyponteltolódást egyértelműen és határozottan visszautasította. Marad tehát a 120 fős szervezet, akkor is, ha egyre világosabb, hogy ennyi emberből álló testület nem tud egy válsággal küzdő szervezetet irányítani.

2. Mit jelent ma egyháznak lenni?

Ha volt teológiai téma és érdeklődés a KB programján, akkor mindenképp ebben a kérdésben lehet azt összefoglalni. A KB ülés ideje alatt jelent meg a fenti címmel *Konrad Ráise főtítkár könyve*, ezzel a kérdéssel szembesült előadásában a moderátor, és a csoportmunka leghasznosabb témája is ez a kérdés volt.

Több előadásban, hozzászólásban, beszélgetésben elhangzott az az észrevétel, tulajdonképpen vészjelzés, hogy *az egyházak Európában a veszélyes institucionalizálódás útját járják*. Szervezet és felépítmény – egyre inkább élet nélkül. Ha nem képes arra a keresztyénség (elsősorban az európai), hogy elérje az embereket azok saját életterületén, saját gondolkodási, szóhasználati, érzelmi terepükön, akkor végképp elveszíti a hitelét és a megbízhatóságát. Az ökumenikus mozgalom nem él ebből a szempontból önálló életet. Intézményesedése az egyház intézményesedését tükrözi. Nincs más lehetőség sem az egyházak, sem az ökumenikus mozgalom számára, mint a következő: vagy eléri helyi szinten, gyülekezeti szinten az embereket, vagy meghal.

Ugyanezen a nyomon haladva került sokkal centrálisabb helyre a témák sorában a *spiritualitás kérdése*. Amióta én EVT összejövetelekre emlékszem, soha ilyen nagy súlyt nem fektettek istentiszteleti és egyáltalán spirituális kérdésekre, mint most. Az Unit I. részéről kemény támadás érte az EVT vezetőségét, mivel évek óta nem képes betölteni az istentiszteleti bizottságban üresen álló stábhelyet. Természetesen pénzühiányra hivatkoznak, de más üres helyeket ugyanabban az időben mégis betöltöttek. Ez a tény természetesen komoly szakadékot mutat szavak és döntések között. A Unit I. tagjai egészen drámaian fogalmazták meg, hogy az EVT-nek semmi más esélye nincs a válságból való kilábalásra, csak az, ha hajlandó a lelki kérdések felé fordulni és mindent megtenni azért, hogy a szervezeten belül fejlődjen a spirituális élet és az EVT úgy jelenjen meg minden fórumon a világban, mint akinek lelki mondanivalója van.

Rendkívül érdekes volt a most tárgyalt kérdés szempontjából a főtitkári jelentésnek az a része, amely a *globalizációs kérdésekkel* foglalkozott. Az egyház helye egy globális világban – terveim szerint a jelentésnek ez a része megjelenik a Lelkipásztorban.

Egy másik dokumentum megjelentetését is tervezem, ez annak a munkacsoportnak a műve, amelyben én is dolgozom. *Towards Common Witness* a dokumentum címe. Első látásra a prozelitizmus veszélyeit taglalja, lényegében azonban arról szól, hogy hogyan tud jelen lenni az egyház az ami társadalomban. Néhány olyan, az egyházak számára megszívlelendő etikai üzenetet tartalmaz, amiért fontosnak tartom, hogy a lelkészek megismerkedjenek ezzel a szöveggel.

3. Időszerű kérdések és feladatok

(a) Az EVT 50. jubileumának megünneplése

Mivel a hararei nagygyűlés időpontja a vendéglátók, illetve a helyszín, az egyetemi campus programközése miatt megváltozott, ezért meg kell változtatni az ünnepi megemlékezés időpontját is. A jubileumi megemlékezést már meghirdették szeptemberre a tagegyházak számára. A nagygyűlés időpontja karácsony előttre csúszott, az pedig lehetetlen, hogy a tagegyházak ádventben az EVT évfordulójával foglalkozzanak. Ezért *ünnepi időszakot* hirdet meg az EVT, amely 1998. szeptember 20-tól december 14-ig tart. Ebben az időszakban emlékeznek meg a tagegyházak az EVT fennállásának 50. évfordulójáról. A holland tagegyházak segítettek ezt a furcsa helyzetet valahogyan feloldani, *szeptember 20-ra* ugyanis meghívták az EVT-t *Amszterdamba egy jubileumi ünnepségre*. Ezen a napon és ezen az ünnepen fogják megerősíteni a tagegyházak ökumenikus elkötelezettségüket (*recommitment*). A stáb az ünnep lebonyolítására anyagot fog készíteni és időben elküldi a tagegyházaknak. Ennek a vasárnapnak az *offertóriumát* szeretné az EVT saját céljaira meghirdetni.

(b) A hararei nagygyűlés

Mint az már korábban eldől, a nagygyűlés *időpontja 1998. december 3–14.* A nagygyűléssel kapcsolatban rendre elhangzottak azok a kívánalmak, hogy legyen kisebb méretű, mert az EVT-ben minden túlméretezett, a nagygyűléstől a kormányzó testületig. Egyszerűbb és hatékonyabb struktúrára lenne szükség minden vonatkozásban, mert csak az életképes. Ám ahogyan nem történt változás a kormányzó testületek létszámát illetően, ugyanúgy nem történt változás a nagygyűlés létszámának tekintetében sem. Egyetlen változás, hogy Harare *decentralizált nagygyűlés* lesz. Nem lesznek szekciók, semmiféle szilárdan kialakított munkacsoport. A Grazban nagy sikert aratott *hearings* fogják őket pótolni, nyilvánvalóan rugalmasabb rendet fog ez jelenteni, bár könnyen elcsúszhat a rendezetlenség irányába is. Hasonló szerepe lesz az ún. *Padarenak*, ami piacszerűséget jelent. *Ide a tagegyházaktól várnak programokat, bemutatókat.* Több ilyen jellegű rendezvényt is terveznek, ami azt jelenti, hogy a nagygyűlés erősen el fog csúszni a *fesztivál jelleg* irányába. Nem biztos, hogy ez rossz, hiszen ekkora összejövetel egyáltalán nem alkalmas teológiai munkára. Más kérdés, hogy a jelenlegi anyagi helyzetben ilyen fesztivál – min-

den népszerűsége ellenére is – megengedhető-e. Az *LVSZ képviselőivel* történt találkozón vetődött fel az a téma, hogy valószínűleg ez az utolsó ilyen jellegű világgyűlés lesz, hiszen az általános igény a *közösen* (ökumenikus szervezetek és konfesszionális világszövetségek által) rendezett találkozók irányába mozdul egészen világosan és jól láthatóan.

(c) Anyagi ügyek

A pénzügyi válság azért nem öltött drámai méreteket, mert jól sikerült az EVT befektetése a tavalyi évben. Ez azonban nem változtat azon, hogy *nem növekedett a bevétel.* Amíg ez nem történik meg, addig csak a befektetési szerencsén múlik, hogy fennmarad vagy összedől az EVT struktúrája. Nagyon erősen szerepelt hát a napirenden a *hozzájárulások fizetésének* erőltetése. A tagegyházak 40 %-a még mindig nem fizet semmit. Valami minimum fizetésére kötelezni akarnak minden tagegyházat, ennek meghatározása a hararei nagygyűlés egyik feladata lesz. Azt azonban már most kimondta a KB, hogy *csak azon tagegyházak nagygyűlési költségeihez (útiköltség, stb.) járul hozzá bármivel is az EVT, akik a hararei hozzájárulásukat (minimum 1000.- Fr) kifizetik.* Természetesen nagyon sokszor került elő a pénzügyi kérdés; szabadidőben több tájékoztatót is tartottak az érdeklődőknek.

(d) A jövő arculatának keresése

Az EVT-ben és az EVT-vel kapcsolatban sokan megfogalmaznak irányokat, elvi állásfoglalásokat, amikor a krízisről és a kiútkeresésről van szó. Általában a kisebb szervezetet, olcsóbb programokat emlegetik, ami az anyagi oldalt illeti, irányultságában pedig a rugalmasság, korszerűség, mélyebb spirituális igény, a generációk közötti bizalom épülése azok a témák, amelyeket legtöbbször emlegetnek. Ezekben az elvi irányokban többnyire egyetértés van, megvalósítását viszont – észrevételem szerint – csak egyetlen csoport próbálta meg, ez a *III. Unit*, amely – túlzás nélkül állítható – az EVT egyetlen sikeresnek nevezhető munkacsoportja. A Unit moderátora az a *Margot Käsmann*, aki a német *Kirchentag* új főtitkára, s aki a hamburgi után a lipcsei *Kirchentag*nak is irányítója volt. Nemcsak én látom úgy, hogy ennek az osztálynak van egyedül bátorsága valami mást, korszerűt kipróbálni és egyedül ez az osztály az, amelyik sok embert el tud érni és valóban utat talál emberek, egyházak széles rétegéhez. Azt lehet mondani, hogy programjaik általában *kampányszerűek*, s ezt nem kell feltétlen negatívként értékelni. *A helyi rétegek* elérése és megmozgatása a fő törekvésük, s ez igen „költségkímélő” módszer. Az adott kornak valamilyen aktuális, égető, sokak által elszenvedett vagy érzékelt problémáját tűzi egy-egy programjuk napirendre, és mindig találnak egy olyan mottót, vagy központi üzenetet, ami köré sok embert tudnak összegyűjteni. Három programjukat említem meg:

(a) A női dekád második felében indítottak egy *Living letters* programot, amivel kis küldöttségek végigjárták a tagegyházakat (nálunk is voltak), a helyi összefüggésekben nagyon sok embert mozgattak meg, nagy, kölcsönös tapasztalatcserét valósítottak meg és a tagegyházak legszélesebb köréből érkezett rendkívül pozitív visszhang erre a kezdeményezésre.

(b) A *To overcome violence* program a johannesburgi KB ülés után kezdődött, lényegében a To combat racism program helyére lépett, de kidolgozott stratégiája nem volt. Ennek keretében találta az Unit azt a munkamódszert, hogy nagy világvárosokat szólított meg és hívott közös fellépésre a nagyvárosi kriminalitás és mindenféle erőszak visszaszorítására. A program kivitelezése ugyancsak helyi, mint az előző is, de együttműködést jelent az érintett városok között és nagyon gazdag tapasztalatcsere lehetőségét nyitja meg. Emellett előny természetesen maga a tény, hogy nem távoli helyen tárgyalnak valamilyen adott problémáról valakik, hanem a közvetlen érintetteket mozgósítja ez a kezdeményezés.

(c) Egészen hasonló ehhez a *Theology of Life* program, amely egy Afrika-programot jelent. Egy kenyai találkozást követően Sokoni (piactér – a találkozás helye) programként ismert, és valószínűleg fontos helyen fog szerepelni a hararei nagygyűlésen. A fentiek mellett az jellemző erre a programra, hogy hangsúlyozottan az élet van a középpontjában, nem teológiai vagy bármely más elvont igazságok, hanem az élet; részesedés egymás életéből, megismerés, az élet és az ember védelme, felemelése, vállalása; az élet etikája, kultúrája, spiritualitása.

Az Unit munkamódszerének az a lényege, hogy egy központi üzenet köré gyűjt embereket, tényleges találko-

zásokat szervez, sok ember találkozását, nem reprezentatív, hanem valódi, sok embert érintő találkozókat, egymás meglátogatását. Ez az út lehet egy újfajta ökumenikus élet útja és módszere. Arra ad lehetőséget, hogy az emberek megélik azt az egységet, együvé tartozást, amiről az ökumenikus mozgalom szól. Valószínűleg az a korszerű benne, hogy észreveszi, ma sokkal nagyobb hangsúlynak kell lennie valami megélésén, mint elgondolásán és szellemi kidolgozásán. A módszernek az a titka, hogy megvalósul benne az elmélet. Valódi találkozássá válik. Nagy létszámú részvételt jelent ez és a helyi közösségek építését szolgálja, széles körű, nagy távlatú szolidaritás biztosításával. Márpedig ilyen átalakuló, bizonytalan, átmeneti jellegű időkben, mint amiben ma élünk, amikor megkérdőjeleződnek abszolútnak hitt dolgok is, nemigen van más lehetőség az életre, mint az olyan utak, amelyek valami módon együtt segítik az élet és közösség építését. Ez a legreményteljesebb és leghasznosabb folyamat a mostanihoz hasonló időkben. Számomra az Unit munkájának az a pozitívuma, hogy úgy tűnik, megtalálta azt a módot, azt a stílust, amivel megszólítható a kortárs ember, amit a magáénak érez, és amiben hajlandó együttműködni, mert reményteljesnek látja. Úgy gondolom, ha van kiút az EVT számára, valahol ezen a tájon keresendő: helyi közösségek építése széleskörű szolidaritással – hétköznapi emberek találkozására – az élet és a spiritualitás ápolására.

Szabóné Mátrai Marianna

SZEMLE

Két vélemény a Szentírásban adott kijelentésről

Ez a két vélemény két dolgozatban, a Hermeneutikai Füzetek c. sorozat 13. számában „Kinyilatkoztatás: két megközelítés” címen jelent meg Budapesten, a Hermeneutikai Központ kiadásában 1997-ben. Bolyki János dolgozatának a címe: A Szentírás kettős természetéről; Csanády András erre válaszoló dolgozatának a címe: Kijelentés és történelmi lét.

I.

Bolyki János könyvének az olvasásakor érdemes ismerni a szerző korábbi munkásságát, vagy annak legalább egy részét. Ajánlatos pl. Hit és tudomány c., 1989-ben megjelent könyvének és főleg A természet-tudomány kérdései a XX. század teológiatörténetében című 1979-ben megjelent disszertációjának az ismerete. Ebből megállapítható, hogy Bolyki János, az újszövetségi tanszék professzora, milyen alapos dogmatikai, filozófiai-történelmi és természettudományos ismeretekkel rendelkezik. Legyen szabad a tárgyalandó könyv megértése érdekében a disszertáció főbb tételeit idézni – Darányi Lajos szavai szerint: a gyengébbek kedvéért – a mi kedvünkért.

B. Bavink német természettudós, laikus teológus szerint „objektíve nincs sem anyag, sem energia, csak hatáskvantum.” „Az atomfizikában... az elemi megfigyelt tárgyat csak egymást kizáró két képben lehet megfigyelni, úgy mint korpuszkuárisan („elemi részecskék”) és a hullámban” (22–23. oldal). Azonban „az atom elemi részeinek hullám-, illetve korpuszkuá-jellege egymással komplementáris viszonyban van” (230. oldal).

A komplementaritás fogalmát Gunter Howe vezette be a teológiába. G. Howe matematikus, laikus teológus volt. Szerinte „Barth az Isten lényéről és tulajdonságairól szóló fejezeteket összevonta az „Isten valósága” c. fejezetbe, és Isten valóságát két reciprok aspektusban jelöli meg, amelyek egymással komplementáris viszonyban vannak” (231). „Említi a sakramentumban elrejtőzködő és megjelenő Istennek... a komplementaritását” (u.ott).

Továbbmegy H. H. Schrey, aki „hivatkozik a kalcedoni hitvallásnak Krisztus kettős természetéről szóló megállapítására.” Ez „egy, az atomfizikából kölcsönzött fogalomnak alkalmazása a teológiában” (232).

Ezekre az eredményekre építi Bolyki János a komplementáris-krisztológikus modell lényegéről írt fejtegetését: „Krisztus kettős természetének a valóságából in-

dulunk el, s erre építjük a természettudomány és a teológia tárgyát képező valóságok egymással szembeni önállóságát és egységét” (232). Szemléltetésül a következő sorokban Péter hitvallásáról (Te vagy a Krisztus, az élő Istennek fia) és Jézus feleltéről szól (Boldog vagy, Simon, Jónának fia, mert nem test és vér jelentette meg ezt neked, hanem az én mennyei Atyám). Kifejti ennek kapcsán, hogy Péter kétféle módon is ismerte Krisztust. Egyrészt „test és vér” szerint, az emberi megismerés eszközeivel ismerte meg őt, másrészt azonban a mennyei Atya is kijelentést adott neki Szentlelke által. A kétféle megismerés nem keverhető össze egymással, de szervesen együtt is van, összetartozik.

Igen fontos kijelentést tesz Bolyki János a komplementáris (egymást kiegészítő) ismeret természetéről diszsertációja 234. oldalán: „így lesz modellünk alaki (formális) szempontból komplementáris, azaz a tudomány szempontjából egyszerre látja a különbözőséget és az összetartozást; tartalmi (materiális) szempontból pedig krisztologikus, mert ezt a kapcsolatot egyedül Krisztus személye kettős természetéből olvassa le.” Folytatja a kalcedoni hitvallás szövegének alapos ismertetésével, amely szöveg A Szentírás kettős természetéről c. dolgozatában is olvasható. A fontosabb részeket innen idézzük: „A mi Urunk, Jézus Krisztus... tökéletes az istenségben és ugyanő tökéletes az emberségben. Egyszerre valóságos Isten és valóságos ember... két természetben (*en dyo physesin*) elegyítetlenül (*asynchystós, inconfuse*) és változatlanul (*atreptós, immutabiliter*), osztatlanul-elválaszthatatlanul (*adiaretós, indivise*) és elkülöníthetetlenül (*achóristós, inseparabiliter*). Semmiképpen nem szűnik meg a természetek különbsége az egység kedvéért, sokkal inkább megmarad mindegyik természet sajátossága, melyek egy személlyé (*prosópon*) és egy *hypostasis*-sá kapcsolódnak, nem pedig két személlyé hasadnak...”

Talán nem tévedek, ha a Jézus Krisztus személyében szerves egységben együtt levő két természet valóságát Jézus Krisztusnak a Getsemáne-kertben mondott imádságával kívánom illusztrálni: „Atyám, ha lehetséges, távozzék el tőlem ez a pohár; mindazáltal ne úgy legyen, ahogyan én akarom, hanem amint te” (Mt 26,39). Az imádság első felében az ember-Jézus gondolata szólal meg, aki természetes emberi módon iszonyodik a szenvedéstől. Az emberi gondolatot azonban Jézus aláveti az Atya akaratának. Az emberi természet megvan, de nem uralkodhat. Az Atya akaratát az első, a mindenek előtt való (Jn 4,34; 6,38).

A Szentírás kettős természetéről írt dolgozatában Bolyki János folytatja a komplementaritás gondolatának a kifejtését. Azt tanítja, hogy nemcsak Jézus Krisztus kettős természetéről beszélhetünk, hanem a Szentírás kettős természetéről is. Hiszen az Ige nemcsak testté lett (*incarnatio*), hanem a Szentírásban írásba is foglaltatott (*inscripturatio*). Hermeneutikai szempontból ez annyit jelent, hogy a Szentírásnak mind az isteni, mind az emberi oldalát komolyan kell vennünk (6). Ennek folyamán azzal a lehetőséggel is számolni kell, hogy a Szentírás tévedéseket is tartalmaz (u.ott).

Még tovább megy H. Schrey, aki a modern tudományos világkép és a keresztyén hit kapcsolatát fejtegetve megállapítja, hogy mindkettő relatíve önálló, de nem kell szemben állniuk egymással, hanem komplementárisan, egymás mellé rendelten is lehet látni őket (14).

Bolyki János a Krisztus kettős természetéről szóló kalcedoni dogma előzményeiről, okairól is ír. „Amikor azonban a keresztyén egyház mélyen begyökerezett („inkulturálódott”) az antik világba, a görög-római kultúrába, és filozófiailag képzett rétegek is csatlakoztak hozzá, illetve ilyenekkel szemben kellett a keresztyén hitet megfogalmazni és megvédeni – akkor szükségessé vált Jézus Krisztus titkának a görög filozófia terminusaival történő leírása. Ezt próbálták meg az első ökumenikus zsinatok” (16). Ez a nagyon korrekt megállapítás további gondolatokat is ébreszt bennünk. Éspedig: a zsinati atyák jó szándékában egy pillanatig sem lehet kételkednünk. Ők a maguk korában a tőlük telhető legjobbat nyújtották. Maga a görög filozófia azonban nem az egyetlen – és nem is a legalkalmasabb – tömlő, amelybe az evangélium igazságai beletölthetők. Hiszen a görög filozófia számára idegen Isten öszövétségi kijelentésének a világa. Pedig erre épül Jézus Krisztus egész ige hirdetése és az Újszövetség.

A 3. fejezet címe: Krisztus kettős természete és a Biblia kettős természete analógiájának hermeneutikai jelentősége. Itt a szerző a görög egyházatyák tanítására emlékeztet. Eszerint az Ige inkarnálódott, testté lett, majd revelálódott, kinyilatkoztatássá lett. Jézus Krisztus a *Verbum Incarnatum*, a Szentírás pedig a *Verbum Scriptum*. A kettő közötti viszony nem csupán *analogia relationis*, hanem *analogia entis*. Itt Bolyki János a jegyzetben megemlíti, hogy az *analogia entis* gondolata Barth Károly szerint eretnokség. (A szövegben a 23. oldal 28. sorában arról van szó, hogy a görög egyházatyák *oikonomikus analógiáról* beszélnek. Két sorral lejjebb tévesen oikomenikus áll.) A 24. oldalon a szerző így folytatja: Joggal beszélhetünk a görög egyházatyák nyomán Krisztus reálprezenciájáról (valóságos jelenlétéről) az Írás szavában.

Johannes Panagopoulos, akinek 1992-ben megjelent munkájára támaszkodik Bolyki János a görög egyházatyák tanításának az ismertetésében, bizonyító példaként Zsolt 22,19-et említi: Megosztottak ruháimon, és köntösömre sorsot vetettek. Nem lehet egyetérteni azzal az allegorikus magyarázattal, amelyet Origenes és Alexandriai Kelemen képvisel, mely szerint ebben az Igében az Úr teste a Szentírás, csontjai a szépen csengő mondatok, ruhája pedig a Szentírás szava. Zsolt 22,19 nagyon is a *sensus litteralis* értelmében veendő: a halálos beteg ágya mellett már az örökségen osztozkodik a rokonság, a még életben levő betegre nincsenek tekintettel. Jézus Krisztus szenvedéstörténetében is szó szerinti értelemben idézi az Újszövetség ezt a verset (Mt 27,35). Érdemes végiggondolni az allegorikus értelmezés logikus következményeit: ha a Szentírás Krisztus teste, akkor Krisztus testét feszítették meg a Golgotán?! Koránt sem értelmezhető minden ige hely allegorikusan. – Az viszont megint igaz, ami a 24. oldalon néhány sorral lentebb olvasható: „Amikor az Ige testet öltött a Krisztusban, magára vette az idő és tér, a történetiség, a valóságos emberség korlátait. Amikor pedig (ti. az Ige, KD) kijelentéssé lett a Szentírásban, magára vette az emberi szavak, fogalmak, az emberi nyelv és gondolkodás történeti korlátait.” Ez Chrysostomos kifejezése szerint *synkatabasis*, a reformátorok szóhasználata szerint *condescendentia*, alászállás.

Ha a hermeneutikában nem érvényesül a komplementaritás, a komplementáris szemlélet, egyoldalúvá válik az

igemagyarázat: vagy csak a Szentírás történelmi értelmével és irodalmi formáival törődik, vagy pedig csak a spirituális értelmet keresi. Vagy „hihetetlenül tudományos, vagy tudománytalanul hívő” lesz az exegézis (26). Bolyki János mindkét egyoldalúság ellen küzd, és hangsúlyozza, hogy szükséges a filológia és a história szabályai alapján végzett irodalmi és történelmi kutatás, de el kell jutni a Szentírás betűje mögé, és meg kell látni Jézusban az isteni Logost. El kell végezni azt a feladatot is, amely szótériológiai jellegű: fel kell mutatni azt, hogy mindez a mi üdvösségünkért történik (26). Így „a *verbum* és a *res* egységben, a görög egyházatyák kifejezésével *symphoniában* van egymással” (u.o.).

„Hermeneutika és krisztológia összefüggései Kálvinnál” címszó alatt ezt olvassuk: „Kálvin teológiájának központjában a Szentháromság, ennek központjában a krisztológia, ennek központjában pedig a kalcedoni dogma állt” (28). Erre nézve Niesel „Kálvin teológiája” című művében néhány példát is felsorol. Ilyenek: „Isten szava és az emberi szó a prédikációban; a jel (kenyér és bor) és a jelzett dolog (Krisztus teste és vére) viszonya az úrvacsorában, ... a megigazulás mint isteni és a megszentelődés mint emberi tett kapcsolata” stb. Niesel így fejezi be fejtegetését: „Kálvin gondolatai formai szerkezetük tekintetében is szigorúan a kalcedoni hitvalláshoz, s ezzel együtt a kijelentés tényéhez igazodnak.” 28. old. Niesel szerint Kálvinra a kalcedoni dogma belső szerkezetének megfelelően a *simul et coniunctim* (egyszermind és együttesen) gondolatszerkezete jellemző. Ezt Bolyki János simus-strukturának nevezte el. Kálvin szerint ui. Krisztus „istensége az emberi természettel akként köttetett össze, és úgy egyesült (*coniunctam unitatemque*), hogy mind a két természet megtartotta a maga tulajdonságát, és mégis e kettőből egy Krisztus lett” (29).

Kálvin hermeneutikai alapelveiről szólva (29–31) az *accommodatit* említi a dolgozat: „A mi Atyánk kész a gyermekek nyelvén beszélni” (30). „Isten képes emberi nyelven beszélni az emberekhez” (31). Kálvin felfogása szerint a teremtéstörténetben „Mózes nem akart természettudományt írni. Ezt fontos és helyes felismerésnek tartjuk.

Mai szerzők hermeneutikai megnyilatkozásairól szólva Bolyki János először H. *Wedert* említi. Ő azt tanítja, hogy Isten szava „emberi szóval elegyítetlenül és attól elválaszthatatlanul” van itt közöttünk, 31. old. Pál apostol Isten szavát hirdette a gyülekezetben, és a gyülekezet Isten szavaként fogadta be azt 1Thessz 2,14. Th. *Torrance* is foglalkozott az *incarnatio* és az *inscripturatio* párhuzamával. Az Ige „az emberi formát öltötte magára... nemcsak úgy, mint Isten Igéje törekeny cserépedényét (ti. az emberi testet), de úgy is, mint (Isten) hozzánk szóló, valóságos szavát” (33).

A tanulmány utolsó tíz oldalán Bolyki János a dolgozatát ért bírálatokkal foglalkozik – mindig tárgyyszerűen és az azokban rejlő igazság-mozzanatok készsleges elismerésével. A záró összegezés szövegéből legyen szabad idézni néhány gondolatot: „Jogos a történetkritikai exegézis... a mondanivaló megértése céljából. Ugyanakkor ... a Szentlélek belső bizonyágtétele nyomán még találkozni kell az isteni oldallal is, amikor Isten Igéje megszólít és hitet ébreszt bennünk” (42).

Csanády Andrásnak két tanulmányát tartalmazza a könyv. Az első, mindössze négyoldalas tanulmány címe: Hozzászólás Bolyki János tanulmányához. A második, terjedelmesebb tanulmány (54–120. old.) címe: Kijelentés és történelmi lét. A bibliai hermeneutika bírálata. Ezeknek a tárgyalásában nem tudok minden részletre kitérni, éppen úgy, mint ahogyan Bolyki János dolgozata tárgyalásában sem tudtam. Nem is várja tőlem senki, hogy az atomfizika kérdéseiben én döntsem el a ma még vitás kérdéseket. *Csanády* András dolgozatai esetében azokat a részleteket emelem ki, amelyek a bibliamagyarázat újabb eredményei alapján helyesbítendőek.

„Hozzászólás Bolyki János tanulmányához” c. dolgozatában *Csanády* András meglehetősen csípősen bírálja az atom testiségét és mozgását összekapcsoló komplementarizmus gondolatát. Így ír: Weizsäcker „ebből filozófiai módszert, logikát ácsolt. Innen már az ő felfogásával egyező folytatásként adódott az, hogy theologusok, köztük Bolyki János is, a legmodernebb és egzaktabb természettudomány tekintélyével melegítsék fel... az ókori gondolkodást emésztő nagy kérdéseket.”

Erről annyit kell megjegyezni, hogy Bolyki János már disszertációjában is csak formálisnak mondja a hullám-részecske kettős és Krisztus kettős természete közti párhuzamot (lásd a disszertáció 234. oldalát). Nagyon is tudatában van annak, hogy itt semmiképpen sem analoiga entis-ről van szó. Igazság kedvéért természetesen meg kell említeni azt is, hogy e tekintetben a fizikusok között nincs egyetértés: „a kibontakozó részecskefizika ellentmondó jelenségeinek értelmezése körül erőteljes filozófiai viták zajlottak és zajlanak mindmáig” – írja *Csanády* András a 46. oldalon. A következő oldalon azt állítja, hogy „a részecskefizika legújabb művelői még mindig kitaranak a részecskének testekként való feltételezése és meghatározása mellett.” A kérdésben tehát még nem mondták ki az utolsó szót. Ettől függetlenül mint feltételezés kétségtelenül létezik a komplementaritás elmélete is.

Hamarosan rátér *Csanády* András arra, ami mondani-valójában döntő fontosságú: Hegel rendszerére (48). Nehezményezi, hogy a későbbi kutatás Hegel gondolatait nem vette tekintetbe. Ő maga Hegel rendszerén méri le mind az atomfizika mai eredményeit, mind pedig Bolyki János theologiai gondolatait. „Hegel a logikát nem úgy kezeli, mint formális mechanizmust, hanem mint a valóság egyetemes működésének és fennállásának módját, amelyet reflektálva alkot(hat)ja a gondolkodás a maga módszerét” – írja a 48. oldalon.

Ahogy Bolyki János dolgozatának megértéséhez szükségesnek láttam korábbi disszertációja fő gondolatainak az ismertetését, úgy *Csanády* András mindkét dolgozatának könnyebb megértése érdekében – ismét csak *Darányi Lajos* szavait idézve: Gyengébbek kedvéért, a mi kedvünkért – szükségesnek tartom ismétlésképpen felidézni Hegel főbb tanításait, ezúttal dr. Nagy József, A filozófia története c. 1927-ben írt könyve alapján.

„Hegelnél... egyszerűen eltűnik, megsemmisül a Nem-Én, mert a világ fejlődése nem más, mint magának az isteni szellemnek az öntudatosulási folyamata. Így lesz a világ története magának a szellemnek is történetévé” (383). „Hegel... azt tanítja, hogy az abszolút tudat is

az egyéni, individuális tudatban bontakozik ki” (395). Az idea „önmozgása” a tézis-antitézis-szintézis ritmusában valósul meg. A szintézis a tézis és az antitézis igazságát is tartalmazza (395). Ez az ún. dialektikus módszer. A filozófia pedig a valóságról, azaz a szellemről szóló tudomány úgy, ahogyan a szellem önmagában. alanyként van (Ansichsein, subiectiv szellem: tézis), ahogyan a szellem a szemléletben, tárgyként van (Anderssein, obiectiv szellem: antitézis), és ahogyan a szellem abszolút szellemként ismeri fel önmagát (Fürsichsein; synthesis) (396). Ugyanez a folyamat megy végbe Hegel szerint a legtökéletesebb vallásban, a keresztyénségben is. „A keresztyénség Istene a magától elváló és magához visszatérő: emberré levő és az örökévalóhoz újra visszatérő idea” (399). Ezzel Hegel a Bibliát is beleépítette a maga rendszerébe. Félő azonban, hogy nem fér bele.

Csanády András második dolgozatában is (Kijelentés és történelmi lét. A bibliai hermeneutika bírálata) számos alkalommal hivatkozik Hegelre. Sőt ott is világosan felismerhetők okfejtésében Hegel tanításai, ahol Hegel nevét nem említi. Számára Hegel a mérce, *metrón allón rématón*, minden dolgok mértéke, így a Bibliáé is. Ezt így aligha lehet elvállalni.

Csanády András Descartes-ból kiindulva kezdi meg érvelését. Descartes a gondolkodás és a lét egységét tanította: *cogito, ergo sum*. Az egyéni létből kiindulva ragadhatjuk meg a közösségi létet általában, a társadalmat és mindazt, ami körülöttünk van. A gondolkodó ember önmagát a maga különállásában ragadhatja meg.

Ezután tárgyalja a szerző a bibliai teremtéstörténetet, amelyről megállapítja, hogy az Ige általi teremtés anthropomorphismus. Itt először is ismerni kell a bibliai anthropomorphismusok értelmét. L. Köhler: *Theologie des Alten Testaments* 1947, 4–6. old. szerint az anthropomorphismusokkal a Biblia azt fejezi ki, hogy Isten nem érzéketlen idea, hanem az emberrel együtt érző, az emberen könyörülni tudó, az emberhez lehajoló élő személy. Egyébként a Biblia az Ige által történt teremtésen kívül még három másik teremtési módot is ismer. Ilyen a harc általi teremtés, az ellenfél összezúzása vagy kettévágása (Leviathan, Zsolt 74,13k; és Rahab Ézs 51,9). Erre emlékezett halványan az ég és föld, a tenger és a szárazföld kettéválasztása. Ilyen a születés általi teremtés (Zsolt 90,2) mielőtt hegyek születtek. Erre emlékezett a teremtéstörténetben a föld, mely önállóan, quasi anyaként bocsát ki magából növényeket (Gen 1,11), végül a munka általi teremtés (Isten megalkotta, tk. „csinálta” az égboltozatot Gen 1,7) a két nagy világítótestet (Gen 1,16) és az égboltra helyezte tk. adta azokat (Gen 1,17) az embert pedig a föld porából formálta (Gen 2,7) hasonlóan Chnumhoz, az egyiptomi istenséghez, aki fazekasként korongon formálta az embert. A négyféle teremtési mód közül (harc, születés, munka, Ige) valóban az Ige általi teremtés a legmagasabbrendű. A teremtésnek mind a négy anthropomorph kifejezőmódja ugyanazt a hitvallást tartalmazza: a világot Isten teremtette, ezért a világ Istené.

A 58k. oldalon már ráismerhetünk Hegel tanításaira: „a világ azonos Isten beszédével, mégsem maga ez a beszéd, hanem annak elkülönült megtestesítése... (Isten) a döntő, közvetlen értelemben nem önmagához szól, de

igenis saját elidegenedett és létet öltött kijelentéséhez: az emberhez. Sőt... az üzenet küldője-szerzője: Isten, és semmiképpen maga az ember. Az emberi sajátságoknak kozmikus felnagyított elképzelése, akiben megtestesítve az ember önmagát tételezi (=gondolja, hozza létre, KD) a kozmosszal szemben. Ennek értelmében pedig az a párbeszéd, benső dialógus, amit az ember igenis önmagával folytat: létének egymástól megkülönböztetett mozzanatai között.”

Igen, ez így Hegel, és nem a Biblia. A Biblia Isten és ember párbeszédét nem a szellem monológjának tartja, hanem valóságos párbeszédnek Isten és ember között, én-te-viszonynak, a kijelentést pedig az egészen más Isten egészen más gondolatainak. Itt az ember valami mást hall, mint amit úgyis tudna magától, vagy amit szeretne hallani. Saul tényleg csak apja elvesztett szamaraira gondolt, amikor váratlanul kijelentést kapott arról, hogy ő lesz a *nágid*, népe fejedelme. A másik Saul, Pál álmában sem gondolta, hogy annak a Jézus Krisztusnak fog szolgálni, akit addig üldözött. Lévi sem azzal a gondolattal ült le a vámszedő-asztalhoz, hogy azt ott fogja hagyni és Jézust fogja követni. Az elhívó Ige nem monológ!

„A bibliai igazság hermeneutikai szemmel” címszó alatt Csanády András hadakozik az ellen a gondolat ellen, hogy a bibliai kijelentés a maga kora után is érvényes. Erről így ír: „... az egykori üzenetet már nem arra (vagyis saját címzettjére: az első évszázad zsidó emberére) vonatkoztatja, hanem mindazokra... akik a továbbiakban majd kézhöz vették még ezt a voltaképpen nem nekik szóló, nem rájuk szabott üzenetet. A hermeneutikai nézőpont szerint azonban ez az üzenet eredendően egyetemleges. Történelemfeletti, mindenkinek szól! Épp ebben rejlik különleges isteni természete és hatalma. Képes hozzánk szólni kétezzer év távlatából is értelmesen és érvényesen, mégpedig kinek-kinek személyes üzenettel” (63).

A bibliai hermeneutika Csanády András véleménye szerint „rövidre zárta a történelmi folyamatot, eltüntette annak reális történetiségét; az életkörülmények, társadalmi formák, az egész műveltség változásait. Azokat a mindenkori emberi különbségeket, amelyekkel az üzenő a maga korában, bármennyire akart volna, előre akkor sem számolhatott, és amelyeket a mai olvasó a legteljesebb igyekezettel sem képes már bizonyossággal áthidalni... Ezzel az egész rokkó ügyeskedéssel szemben a hegeli dialektika törekvése az, hogy természeti és emberi valóságunk teljes folyamatát értelmezze a megfelelések (reflexiók) egymásra épülő sorozatában... azaz – ha úgy tetszik – mint univerzális benső dialógusban” (63). A következő oldalon így folytatja: „Az anachronisztikus erőszakoskodás olyan áljelentéseket kényszerít a szövegre és tulajdonít a szerzőnek, amik bennük – hajdani létükben – megalapozva nincsenek.”

Ténylegesen fennáll az a veszély, hogy az írásmagyarázó „rokkó ügyeskedéssel” kezeli a bibliai szöveget, és „anachronisztikus erőszakoskodással” olyan értelemben magyarázza, amely távol állt a bibliai iratok szerzőitől. De hiszen éppen ez ellen a veszély ellen harcoltak – és nem is eredménytelenül – a reformátorok. Notabene: a reformátorok professzorok voltak, akik a Biblia eredeti nyelveit is koruk színvonalán, paptársaikat messze meghaladó mértékben ismerték, és a szöveg eredeti értelmének (sensus litteralis) megismerésére törekedtek. De már

előbb is, a Biblia világán belül is számos esetben megtörtént az, hogy az egyszer elhangzott isteni üzenetet a következő korok emberei is tiszteletben tartották, abban Isten Igéjét látták. Például Ézsaiás próféta éppen ilyen meggondolásból írta le az osztályrészéül jutott isteni kijelentést. Az volt ugyanis a keserves tapasztalata, hogy kortársai nem hisznek neki, nem hisznek Istennek. Leírta és le is pecsételte a „tanítást” az utókor számára, mert szilárdan hitt abban, hogy eljön az a kor, amely hinni és engedelmessé válni fog Isten szavának. De ez nem volt egyedi eset. Gondoljunk csak a babiloni fogságra, mely a nép számára megoldhatatlan rejtélynek látszott. Hogyan engedhette meg az Úr, hogy választott népe ilyen szegényes és vereséget szenvedjen? A feleletet Izráel legjobbjai azokból az iratokból keresték és találták meg, amelyek a nagy pusztulás után megmaradtak. Ezekből azt olvasták ki, hogy Isten évszázadokon keresztül szólt a próféták által, meg is mondta, hogy ha nem engedelmeskedik a nép, elveszi tőlük az ígéret földjét. Ez teljessé vált, Isten Igéje vált valóra! Gondoljunk továbbá arra, hogy ha Jézus vagy a tanítványok azzal érvelnek, hogy „meg van írva”, akkor nincs tovább vita. Az Írás szava perdöntő. Többek között a magyarországi reformáció is úgy hozott mérhetetlen lelki felemelkedést, hogy a nagy sorscsapást a Biblia tükrében igyekeztek megérteni és elfogadni. A további példák felsorolásáról lemondva, elég megállapítani, hogy a Bibliában elhangzott és leírt isteni kijelentés valóban nemcsak a maga korában tudta a maga hatásait kifejteni. Ne is próbáljuk elvenni tőle azt a *chance*-ot, hogy ez a jövőben is előfordulhat. Természetesen alapos, józan és charismatikus hermeneutikai törekvés is szükséges mindehhez.

A 66. oldalon a teremtésmítoszról szólva így ír: „Nincs más lehetőség: döntenünk kell, megkötjük-e kezünket az ókori ember naiv objektivitásával, vagy túllépünk a Biblián, és megkíséreljük magunk megtalálni a transzcendencia lehetőségét saját korunk tudott világában, elvállaljuk-e Isten folytatódó teremtő kijelentésének továbbértelmezését, megfejtését jelenünk valósága szerint.”

Folyamatos teremtésről beszélni – tetszetős dolog. Azonban a Biblia a „kezdetben” szóval kezdődik: *Kezdetben* teremtette Isten az eget és a földet. Ez a mondat nem az ókori keleti mítológiákból való, a nagy számú ismert teremtéstörténetben nincs megfelelője. Ez az ún. Papi író saját bizonyosságtétele. Itt valóban az „ég és a föld”, a teremtett világ kezdetéről van szó. Ami ezután következett, az mind erre épült, beleértve az ember munkáját, a kultúrát is. Itt már nem az istenek dobják le a csákányt és a kosarat, hanem az ember maga találja fel és állítja elő a kultúra eszközeit. Nemzedékről nemzedékre száll az „áldás”, annak a lehetősége, hogy egyik nemzedék a másik, a többi nemzedék vállára állva építse tovább a folyton fejlődő emberi életet. Igaz, Isten nem hagyta magára az embert, tovább is munkálkodott. De ez már gondviselés, áldás, vezetés, parancsadás, ítélet, imameghallgatás vagy éppen üdvözítés, nem a világ teremtése.

Csanády András tehát folyamatosnak tartja a teremtést. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a protestáns hermeneutika a maga „értelmező vizsgálódását, szövegmagyarázó módszerét nem korlátozhatja a Biblia szövegére, hanem ki kell terjesztenie a teremtő kinyilatkoztatás sokkal terjedelmesebb, folytonosan keletkező »szövegére«

a fejlődő valóságra, mint Isten alapvető kinyilatkoztatására.” Hegel tanáiból valóban ez következik. Azonban a Biblia embereit egy-egy újabb korban – G. von Rad szavaival élve – *charismatikus eklekticizmussal* tanulmányozták Isten már meglévő, írásba foglalt kijelentését, és abból értették meg a tenni – és hinnivalókat. Erről fentebb is szoltunk. Jézus nem azt ígéri, hogy az újabb és újabb korszakokban Isten új üzeneteket fog adni, hanem azt, hogy a Szentlelke küldi, és a Lélek majd megvilágítja a kapott kijelentést. A Vörös-tengemél vagy a Golgotán történeteket nem kell újabb korokban megismételni vagy újabb eseményekkel helyettesíteni: Van Mózesük és vannak prófétáik, hallgassanak azokra! (Lk 16,29) Ugyan mi döntené el, hogy egy-egy esemény hordoz-e isteni kijelentést, és mi annak az értelme? Hol van az a hermeneutika, amelyet Csanády András a 67. oldalon valóságshermeneutikának nevez, amely képes lenne ezzel a feladattal megbirkózni?

„Az egyedül igaz Isten” címszó alatt (87kk. old.) Csanády András Hegel nevének az említése nélkül is világosan felismerhetően a hegeli módszert használja Izráel hitének az ábrázolására. Figyeljük csak meg a dialektikus módszert, a tézis-antitézis-szintézis-sémát: „A tagadás formulájában azonban egyszersmind magába is fogadja... a társadalmi szerveződés... fenyegetően fellépő jelentésfokozatait. Ezekkel szemben azonban mindvégig megőrzi ... a maga ösközösségi vonásait... Beletartozik ebbe a felépülési folyamatba: Nabukodonozor az én szolgám (Jer 25,9; 27,6)... Az idegenek helyet kapnak Isten prófétai kijelentésének másik oldalán... Sorsukról ugyanúgy dönt Isten, mint... a zsidókról... Hogyan terjedhet eddig az ő hatalma? A... kérdésre a babiloni Ézsaiás mondja ki a kerek választ:... nincs Isten rajta kívül (Ézs 46,9; 48,12k).”

Ebből világosan kiderül, hogy a tézis a nomád „ösközösség” hite, az antitézis a későbbi társadalmi és politikai erővel való találkozás, a szintézis pedig ezek egyesítése magasabb fokon, a tézis és antitézis igazságmozgatainak az összefonódása. Ha pedig valaki itt még nem is látna veszélyt, feltétlenül megakad a végkövetkeztetésnél, amely így hangzik: (Jézus) „feladja... a zsidó hatalmi autonómia törekvését és gondolatát, s egyben... feladja a zsidó nép istenprivilegiumának gondolatát is. Már nem a zsidók, hanem az egész emberiség megváltójaként hal meg... Mélyen sértette Jézus tanítása a hagyományos zsidó öntudatot és istenképet... gyökeresen megtagadta... 1.) Jahve felséges Úr voltát, uralkodói jelkületét; 2.) ábrázolhatatlanságát; 3.) etnikai kizárólagosságát, a zsidókkal való felbonthatatlan származási közösségét” (88–89).

Ez a három tétel teljességgel tarthatatlan. 1.) Jézus megtagadta Jahve felséges Úr voltát? Hiszen még a saját életét is feláldozta az Ő parancsára! Ha Jézusnak magának hatalma van, az csak azért van, mert „adatott”, maga az Atya adta a Fiúnak (Mt 28,18); 2.) Jézus megtagadta az Isten ábrázolhatatlanságát? Ennek a gondolatnak a bizonyítására a 89. oldalon Jn 14,9-et idézi: Aki engem látott, látta az Atyát. De idézhette volna akár Kol 1,15-öt is: Ő a láthatatlan Isten képe, a teremtmények között az elsősülött. De a kettő együtt sem az Atyaisten kiábrázolását jelenti, hiszen ezek az Igék nem testi értelemben vett istenképüsről, Isten testi formában történt kiábrá-

zolásáról szólnak, hanem az Atya munkáira vonatkoznak, amelyeket a Fiú az Atya parancsára végez a földön, éppen úgy, mint Jn 10,30: Én és az Atya egy vagyunk. (Dr. Máttyás Ernő professzor közlése). Már az ember istenképősége sem Isten ábrázolását jelentette. Ez Bolyki János disszertációjában nagyon világosan kifejezésre is jut: az istenképűség nem statikus tulajdonságokban valósul meg, hanem dinamikusan történés formájában, Isten és az ember közötti én-te-kapcsolatban, párbeszédben; 3.) Istennek „a zsidókkal való felbonthatatlan származási közösségről” sehol sem beszél a Biblia. Ez vaskosan pogány gondolat. Az első embert nem „nemzette” Isten, nem is beszélve arról, hogy valami közös ősatya Istent és az embert nemzette. Isten nem vérrokonságban áll népével, hanem azt szabad kegyelmi döntésével az emberi történelem egyik pontján „kiválasztotta” (Deut 7,7). Ez egészen más, mint a származási közösség. Esetleg a hegeli sémába még az is beleférne.

Csődöt mond a hegeli rendszer Jézus tanításának a politikai értelmezésében is. A 89–90. oldalon ezt olvassuk: „A tudományos módszerrel szerzett ismeretek módszere a teljesség igényével csak a görög-római antikvitásban, a polisz társadalmi szervezetének keretei között tudott megjeleni (tézis, KD). A jézusi tanítás pedig ennek a talajából tudott kihajtani. Ennek a társadalmi formának a provinciális tagadásaként állt elő, és folytatásaként maradt fenn (antitézis, KD). Fennmaradása... nemcsak maguknak a jézusi gondolatoknak a fennmaradását és elterjedését eredményezte, hanem az egész antik műveltség továbbélését... világtörténelemmé emelkedését (szintézis, KD)... A mindenható egy Isten a római császárság tükörképe volt (tézis, KD). Úgy is jött létre, mint Róma hatalmának, egyszerűen az ellene való provinciális, zsidó lázadásnak (antitézis, KD) együttes opozíciója (szintézis, KD).”

Ebben a gondolatsorban többrendbeli hiba van. *Először* is: Jézus tanítása, igehirdetése nem a görög-római antikvitásból, nem a poliszból hajtott ki, hanem Isten őszövet-ségi kijelentéséből. *Másodszor*: Jézus nem volt forradalmár, nem értett egyet a zelótákkal és a szikáriusokkal, akik fegyverrel akarták kivívni népük függetlenségét. Ezt később Csanády András is elismeri (110. old.), Jézus azt mondta, hogy aki fegyvert fog, annak fegyver által kell elvesznie (Mt 26,52). Akik pedig erőszakkal akarják megvalósítani Isten országát, *harpazousin autén*, elragadják azt (Mt 11,12)! Azt is tanította, hogy ha Jeruzsálem megnyitná szívét Isten Igéje előtt, nem kellene elpusztulnia, mert Ő meg tudná védeni, ahogyan a kotlóstyúk meg tudja védeni csirkéit (Mt 23,37k). Ha pedig itt sem a tézis, sem az antitézis nem helyes, akkor nem lehet helyes a szintézis sem. A keresztyénség továbbélése nem Róma és Júdea szembenállásának köszönhető.

Fokozottan igaz ez a következő tézis-antitézis-szintézis-sorra. Itt már elegendő a tézis tarthatatlanságára rámutatni. A tézis így hangzott: A mindenható egy Isten a római császárság tükörképe volt. De hiszen Isten mindenhatóságáról és egyetlenségéről már az Őszövet-ség is számos helyen beszél! Akár a mindenható Istenről szóló tanítás, akár az Isten egyetlenségéről szóló tanítás olyan korokban hangzott el az Őszövet-ségben, amikor a Római birodalomnak még híre-hamva sem volt. Nagy tévedés lenne ezt a tanítást a zsidó háború szellemi termékének gondolni!

A III. fejezet 1. pontjának a címe így hangzik: Isten fejlődése az emberben; önmeghatározása az univerzumban. Természetesen nem a Biblia Istenéről van itt szó. A Biblia Istene olyan, amilyenek Jak 1,17 mondja (Károli szövege szerint): kinél nincs változás, vagy változásnak árnyéka. Ugyanez érvényes Jézus Krisztusra nézve is: Az Iesus Christus tegnap és ma, ugyan azon volt, mind öröckeis ugyan azon léssen (Zsid 13,8). – A következő mondatok ismét jellegzetesen hegelieliek: „Amennyiben tehát Isten alkotja a világot, úgy annak keletkező új és újabb formáiban ő maga reflektálódik, jelenik meg mind teljesebben. Közleménnyé onnantól fogva válik ez a megmutatkozás, ahonnan kezdve van felfogója – „olvasója”, elgondolója. Amióta tehát van ember, vagyis önreflektáló értelem, és ezzel együtt van alkotó – tárgyát és annak képét megformáló – tevékenység. Onnantól fogva viszont ez a teremtmény nemcsak más, hanem egyszerűen azonos is vele (Istennel): öneki mása. Az ember tehát egyszerre tárgyi alapja, cselekvő alanya és egyben mintaképe is a kijelentés felfogásának” (94k). Itt már nagyon messze vagyunk a bibliai kijelentéstől. Az ember „nemcsak más, hanem egyszerűen azonos is vele (Istennel): öneki mása” – ebben a mondatban az ember istenképűségének pogányos, test szerinti értelmezése áll előttünk. Ez az írásmagyarázat mai értelmezése alapján túlhaladott álláspontnak minősül (lásd fent). Másrészt azonban ez az elmélet nem veszi komolyan Isten totaliter aliter (egészen más) voltát. Isten más, és a gondoltai is mások, mint az ember gondolatai (Ézs 55,9). Amikor Isten a világot teremti, nem önmagát hozza létre. Éppen úgy nem önmagát teremti vagy valósítja meg, amikor embert teremt, még akkor sem, ha saját lelkét leheli az emberbe. Ettől az ember korántsem vált Istenné, csak élőlényé. A teremtő Istennek és a teremtménynek a kritikátlan összekeverése pantheizmus, a teremtő Istennek az emberrel, a gondolkodó emberrel való összekeverése pedig még Hegeltől sem fogadható el.

A 108k. oldalon az istenhit kialakulását – ismét csak hegeli alapokon – a következőképpen rajzolja meg: az ember mint „önmagát cselekvőleg, azaz tudata közvetítésével fenntartó lény... tudatában tételezi (azaz formálja, alkotja – ti. Istent, KD), mint önmaga eszményített mását: megszemélyesíti és tárgyiasítja saját létformájának mintája szerint, de mint létfeletti – örökkévalót és mindenhatót. ... Ezt az egzisztenciánkban rejlő kijelentést értelmezi a transzcendentális hit, ezt testesíti meg közös képzeletünk Isten alakjában.” Más szavakkal: és teremté az ember az Istent a saját képére és hasonlóságára. Lehet ez tiszteletreméltó teória, de nem egyeztethető össze a Bibliával. A Biblia mást mond.

„Az isteni igazság dilemmája” c. fejezetben (113kk) a szerző felteszi a kérdést: „Kinek-minek láthatta önmagát Jézus?” (115). A kérdést így folytatja: „Mi lehetett az ő öntudata, annak szerkezete?” A kérdésre így felel: „Nem sok értelme lenne az újszövetségi iratokban megjelenő különböző képek összevetésének, a hitelesen jézusi kutatásának. Az apostoli értelmezés... visszaillesztette Jézus alakját a zsidó hagyományba... Megpróbálta áthidalni a törést, amit a hagyomány nevében foganatosított halálos ítélet előidézett... A kereszthalálban kicsúcsosodó ellentmondást helyettes áldozattá eszményítették: ezzel a misztikus értelmezéssel a pokoli és igazságtalanul magára ha-

gyott szenvedés... lehetőséget nyitott a theodicea fenn-tartására is. A feltámadás és a mennybemenetel megadta Jézusnak a maga igazát... Isten igazságszolgáltatásának ennek értelmében már nem a földön kell bekövetkeznie többé... az ezután csak egy túlnani végelszámolásban válik majd esedékessé, amikor Jézus visszajön, és mennyei királyként kezébe veszi a (világ)birodalmat” (115). Erről a folyamatról a szerző a következőket állapítja meg: „Ezek a jelképek teljesen a bennük foglalt társadalmi formákhoz kötöttek... Ez a jelvilág reális, mindennapi vonatkozásait alighanem visszavonhatatlanul elveszítette. Nem áll mögötte már... az a társadalmi élet, amiből képeinek anyagát, szemléletének formáit és ábrázolásának eszközeit mérítette... Nem igaz a bibliai hermeneutikának az az alapfeltevése, hogy a valaha megalkotott szöveg bárki által s bármikor, bárhol egyenlőképpen értelmezhető. A jelentés történelmileg meghatározott” (115–116). Mire van hát szükség? „A fanatizmus és az eleve igaznak tartott állítások feladására. Isten gondolatának, Jézus Krisztus alakjának és tanításának teljes egészében való, elfogulatlan vizsgálatára a való világ és saját egzisztenciánk tudomása alapján” (116).

A szerző véleménye szerint tehát Jézus alakját és tanítását átfestette, meghamisította az apostoli bizonyágtétel. Az igazságot Jézus Krisztusra nézve is a való világ, azaz saját korunk és saját egzisztenciánk tudomása alapján kell

megállapítani. Magyarul: félre kell tenni Isten kijelentését, és a mai kor társadalmi és természettudományos ismereteiből, tapasztalataiból, saját ismeretanyagunk alapján kell meghatározni, hogy ki volt Jézus, mit akart és mit tett Ő. Erre Jeremiás szavaival lehet felelni: Elhagytak engem, az élő víz forrását, hogy víztartókat vájjanak, repedezett falu víztartókat, amelyek nem tartják a vizet (Jer 2,13). Éppen elég baj keletkezett abból, ha az igehirdetők nem eléggé hűségesen értelmezték a Bibliát, hanem belemagyarázták és Jézus Krisztusnak tulajdonították saját koruk felfogását. Ha bárki megfogadná Csanády Andrásnak ezt a tanácsát, ő maga lenne az első, aki kifogásolná ezt az eljárást, és hangsúlyozná, hogy a Bibliát csak a maga korának a háttéréből lehet magyarázni. Éppen a mindenkori korszellemnek adjunk szabad utat?

Ennek a dolgozatnak a készítése közben ismételtelen nagy hálával gondoltam sárospataki tanárimra: Újszászy Kálmánra, aki minket is magával ragadó lendülettel tanította a filozófiatörténetet három éven át, Nagy Barnára, az európai élvonalban álló dogmatikaprofesszorra és kitűnő Kálvin-kutatóra, és a halk szavú Mátyás Ernőre, aki az újszövetségi tudomány legjobb eredményeit adta át nekünk.

Dr. Karasszon Dezső
egyetemi tanár
(Debrecen)

Ötvös László: A Nagykunsági Református Egyházmegye története

– Az egyházi élet hétköznapijai –

(Karcag, [1996] Kiad. A Nagykunsági Református Egyházmegye 214 lap.)

Nemes kezdeményezés volt a Nagykunsági Református Egyházmegye közgyűlésétől 1993-ban, hogy megbízást adott az 1942 és 1990 közti történet megírására. E kezdeményezéssel tradíciót követett. 1938-ban ennek az egyházmegyének a közgyűlése hasonlóan megbízást adott egy lelkészének, dr. Tóth Dezsőnek, hogy írja meg az egyházmegye történetét. 1941-ben jelent meg két kötetben, 600 lap terjedelemben a munka. A kezdetektől 1941-ig feldolgozta és publikálta A Hevesnagykunsági Református Egyházmegye múltját és akkori jelenét. Alapos és szakszerű történeti kutatással, hozzáértő feldolgozással tárgyalta meg témáját.

Az időközben megváltozott, immár nagykunságira rövidült nevű egyházmegye életében eltelt utóbbi 48 év története feldolgozása várt dr. Ötvös László kunmadarasi lelképásztorra. A közbizalom méltán fordult felé. Egyháztörténelemből doktorált. Egyháztörténeti és néprajzi, irodalomtörténeti munkásságával ismertséget és jó hírt szerzett magának. Nem volt idegen tőle a publicisztika és a költészet sem. A régi bibliagyűjtő és szakértő lelképásztornak verses kötetei jelentek meg 1993 előtt és azóta is. Olyan stílusa, irodalmi adottsága van, hogy történelmi tudása, egyházszeretete, szorgalma ismeretében biztos lehetett az egyházmegyei közgyűlés, hogy jól választ, amikor dr. Ötvös László vállára terheli az egyházmegye története folytatásának ügyét. A kezünkben lévő kötetet átolvasva, azt mondhatjuk, hogy nem csalódtunk.

Széleskörű forrásfeltáró munkát végzett a szerző. A nyomtatott forrásokat feldolgozta. A helyi egyházköz-

segi levéltári anyagot, az egyházmegye szépen feltárt levéltárát, az egyházkerületi levéltárakat, állami levéltárakat kutatta. A lelképásztorok önéletrírását, személyes visszaemlékezését, az orális forrást merte és tudta okosan használni.

Bevezetésében értékelte a szerző az elmúlt időszak általános teológiai, egyházi helyzetét. Nem steril módon tette mindezt, hanem az akkori politikai viszonyokkal összevetve. Meghatározóak voltak e politikai viszonyok az egyházi állapotokra. Annak ellenére, hogy az a rendszer állandóan azt hangoztatta, hogy nem szól az egyházi dolgokba, mert az egyházat elválasztotta az államtól, pedig kevés olyan rendszer akadt még, amely annyira és olyan körmondfont módon befolyásolta volna az egyházakat.

Az esperesek és az egyházmegyei gondnokok külön-külön fejezetet kaptak a könyvben. E két fejezet egyúttal az egyházmegye központi igazgatásának történetét is megtárgyalta. Az iskolai helyzetről nem írt külön fejezetet, az egyházközségeknél szó esik róla, ahol szükséges. Ez a helytel és költséggel gazdálkodás miatt van így. A Tóth Dezső egyházmegye-történetéhez képest 1944-ig nem volt jelentős változás, tehát nem volt róla mit írni dr. Ötvösnek. A háború pusztítása érintette az iskolákat, de nem mindenütt volt egyforma a kártétel. A háború után elsőnek az egyházak iskoláikat tették rendbe. Ez a munkát a templom renoválását is megelőzte, a templom újjáépítését sokkal inkább. A lelkészlakások felújítása is háttérbe szorult nem csupán az iskoláéval, de nem egy esetben a tanítói lakáséval szemben is, mert az iskola az egyház

veteményeskertje volt az első az értékrendben. Az államosítás aztán a helyreállított iskolákat vitte el egyik napról a másikra. Az után olyan 42 év következett, amelyben a nagykunsági egyházmegyében sem volt református iskola.

Az egyházközségek története adja a könyv anyagának gerincét. Az egyházközségek rövid története 34 egyházközségről ad egyenként számot. Felsorolja minden egyházközség legfontosabb adatait, történéseit értékeli. Aztán az egyházközségek lelképásztorairól ad külön-külön életrajzot, de az egyházközség történetéhez kapcsolva teszi ezt. A mintegy 130 lelképásztor életrajza munkálkodása bemutatására összpontosít. Nem azt jelenti ez, hogy maga az ember nem lenne fontos a szerzőnek, hanem azt, hogy első helyre az egyházmegye egyházközségeit teszi. Az a fontos, ami az egyházmegye keretében történt. Mindezt dokumentálja. Az egyházközség-történetek és a lelképásztori életrajzok forrásait gondosan leírja.

Egyházmegyénk tisztviselői c. fejezete valójában apparátusnak számít, de nagyon fontos adatokat szolgáltat. Ugyanilyen fontos bő irodalom-jegyzéke, amiről már szótunk. A német és angol nyelvű összefoglalás az idegen nyelvű olvasónak is ad eligazítást. Értékes dr. Tóth Lajos egyházmegyei gondnoknak és Nagy Kálmán esperesnek Lectori Salutem, ill. Előszó c. írása. Az egyházmegye életéről, a könyv létrejöttéről, a szerzőről tudunk meg nél-

Hirdetés helyett HÍR

Havonta megjelenő folyóiratnál is megtörténhet de még inkább a kéthavonta jelentkezőnél, hogy egy lapzárta után érkezett kérelem már csak (örvendetes) hírként jelenhet meg. A *Pápai Református Teológiai Akadémia* (8500 Pápa, Március 15. Tér 9. sz. Tel/Fax: 89/312-331) felvételt hirdetett 18-35. életévük közötti érettségizett férfiak és nők részére 1998. április 20-i határidővel. E hirdetés közlésének már nem sok értelme volt, így mint hír örvendetes és az összel induló Akadémiának munkájára Isten gazdag áldását kívánja a

Szerkesztőség

különbözhetetlen információkat. E két vezető tisztségviselőnek oroszlanrésze van abban, hogy a kötet megszületett. 1992-ben két egyházmegye-történet jelent meg egyházunkban, Pataki László: Az Őrségi Református Egyházmegye története (Bp.) és Kiss Bálint: A Békés-Bánati Református Egyházmegye története (Békéscsaba-Szeged). Szolgáljon buzdításul a Nagykunsági Református Egyházmegye történetének megjelenése más egyházmegyék történetének megírására, közreadására, egyháztörténeti irodalmunk gyarapítására.

Dr. Csohány János

CONTENTS OF NO 1998/3

LORD, SPEAK TO US!

Dániel Papp: The Fruit of the Spirit

LORD, TEACH US!

Dezső Karasszon: The Results and Tasks of the New Protestant Bible Translation

Endre József Kiss: On the Past and Present of the Postgraduate Training of Ministers

Imre Kelemen: Jesus and Military Service

László Medgyessy: American Slavery

István Novák: The Bad-Tempered Church

Árpád Galsi: The Holiness of the Spouse and Children in a Mixed (Christian-Heathen) Marriage

REMEMBER!

Attila Kocsis: Protestant Efforts for Union

András Szécsi: Petőfi, the Poet of the War of Liberty

OUTLOOK

Ecumenical Day of Study, February 18, 1998

Zoltán Bóna: The Ecumenical Day of Study on the Occasion of Anniversaries

Béla Harmati: The Ecumene in Hungary – the Lessons To Be Drawn from Its History of 50 Years

Gáspár Ladocsi: The Ecumene in Hungary – the Roman Catholic Point of View

Feriz Berki: The Ecumene in Hungary – the Orthodox Point of View

Frigyes Hecker: The Ecumene in Hungary – from the Point of View of the Small Churches

Károly Hafenscher: The World Council of Churches Today – with Special Regard to the General Assembly in Harare

Thomas F. Best: The World Council of Churches through the Eighth Assembly into the Future

István Karasszon: The Year of Jubilee in the Old Testament

Tibor Almási: The Issue of Social Justice in the New Testament

Péter Ákos Bod: Contribution to the Questions of Lending, Borrowing and Remitting

Mrs. Marianna Szabó, née Mátrai: Report on the Meeting of the WCC Central Committee in Geneva, September 10-20

REVIEW

János Bolyki-András Csanády: Revelation: Two Approaches – Hermeneutical Booklets 13 (*Dezső Karasszon*)

László Ötvös: History of the Reformed Seniorate Nagykunság (*János Csanády*)

INHALT DER NUMMER 1998/3

REDE UNS AN, HERR!

Dániel Papp: Die Frucht des Geistes

LEHRE UNS, HERR!

Dezső Karasszon: Die Ergebnisse und Aufgaben der neuen protestantischen Bibelübersetzung

Endre József Kiss: Über die Vergangenheit und Gegenwart der Weiterbildung der Pfarrer

Imre Kelemen: Jesus und der Wehrdienst

László Medgyessy: Die amerikanische Sklaverei

István Novák: Die missmutige Kirche

Árpád Galsi: Die Heiligkeit des Gemahls oder der Gemahlin und der Kinder in einer Mischehe (zwischen Christen und Heiden)

ERINNERT EUCH!

Attila Kocsis: Protestantischen Bestrebungen nach der Union

András Szécsi: Petőfi, der Dichter des Freiheitskampfes

AUSSCHAU

Ökumenischer Studientag, der 18. Februar 1998

Zoltán Bóna: Der ökumenische Studientag gelegentlich der Jahrestage

Béla Harmati: Die Ökumene in Ungarn – die Lehre der Geschichte von 50 Jahren

Gáspár Ladocsi: Die Ökumene in Ungarn – der römisch-katholische Gesichtspunkt

Feriz Berki: Die Ökumene in Ungarn – der orthodoxe Gesichtspunkt

Frigyes Hecker: Die Ökumene in Ungarn – aus dem Gesichtspunkt der kleinen Kirchen

Károly Hafenscher: Der Ökumenischer Rat der Kirchen heute – mit besonderer Beachtung der Generalversammlung in Harare

Thomas F. Best: Der Ökumenische Rat der Kirchen durch die achte Generalversammlung in die Zukunft

István Karasszon: Das Halljahr im Alten Testament

Tibor Almási: Die Frage der sozialen Gerechtigkeit im Neuen Testament

Péter Ákos Bod: Die Frage des Darlehens, des Auslehens und des Erlassens

Frau Marianna Szabó, geb. Mátrai: Bericht über die Tagung des Zentralausschusses des ÖRK vom 10. bis 20. September 1997 in Genf

RUNDSCHAU

János Bolyki-András Csanády: Die Offenbarung: Zwei Annäherungen – Hermeneutische Hefte 3 (*Dezső Karasszon*)

László Ötvös: Geschichte des reformierten Seniorates Nagykunság (*János Csohány*)

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÁLVIN KIADÓJA AJÁNLATA

„A teljes Írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, feddésre, a megjobbításra,
az igazságban való nevelésre...” (2Tim 3,16)

A Biblia történetei videokazettán:

- I. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”
1-6 (100 perc)2 300,-
1. Sára és Ábrahám. A hit: reménység – 2. Exodus. Szabadulás a szolgaságból. – 3. Mózes és Áron. Tánc az aranyborjú körül – 4. Ruth és Naomi. Hazatérés – 5. Ámósz és a pap. Az igazság hangja – 6. Jeremiás és a király. Az igazságot nem lehet „elégetni”
- II. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”
7-12 (100 perc)2 300,-
7. Keresztelő János. Várhatunk-e mársa? – 8. Jézus Pilátus előtt – 9. Az emmausi tanítványok – 10. Saul és Anániás. Ellenségből testvér lesz – 11. Péter és Pál. Nehéz közösség – 12. Üzenet a filadelfiai gyülekezetnek. A hit ára
- III. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”
13-21 (180 perc)3 600,-
13. Noé bárkát épít – 14. Józsefet eladják testvérei – 15. Dávid és Góliát – 16. Akik a királyt keresik. A napkeleti bölcsek Heródesnél – 17. Bűnösök és igazak közt. A megbocsátás szabaddá tesz – 18. Érted is, amit olvasol? Fülöp és az etióp kincstárnok. – 19. Szabad keresztyének lenni. Róma császárai véget vetnek a keresztyének üldözésének – 20. „Vedd és olvasd!” Augustinus rátalál a neki rendelt útra. – 21. A holnap nyelvén. Jeromos lefordítja a Bibliát

Bibliák, bibliai segédkönyvek, tanulmányok, prédikációs kötetek:

Biblia – magyarázó jegyzetekkel.

- A Vizsolyi Biblia óta az első protestáns magyarázatos Biblia, amely az 1990-es revideált új fordítású Biblia szövegéből és a stuttgarti revideált Luther Bibliához fűzött magyarázatok fordításából áll össze.....2 500,-
- CD ROM Biblia – az újfordítású Biblia
CD ROM kiadása4 800,-
- Szinopszis – Máté, Márk, Lukács, János evangéliumának párhuzamos szövege.....1 560,-
- Keresztyén Bibliai Lexikon I. A-J
Szerk.: dr. Bartha Tibor.....1 700,-
- Keresztyén Bibliai Lexikon II. K-Zs
Szerk.: dr. Bartha Tibor2 300,-
- Jubileumi Kommentár – átdolgozott kiadás**
- A Szentírás magyarázata I. kötet: Általános tájékoztató a Szentírásról – Genézis-Jób könyve magyarázata.....1 160,-
- A Szentírás magyarázata II. kötet: Zsoltárok-Malakiás könyve magyarázata1 160,-
- A Szentírás magyarázata III. kötet: Az Újszövetség magyarázata.....1 160,-
- Dr. Szabó Andor: „Lábam előtt mécses a Te igéd” Naponkénti segítség a Biblia olvasásához. – III. kötet: Máté, Márk, Lukács és János evangéliuma, Apostolok Cselekedetei790,-

- Magyar református önismereti olvasókönyv – Válogatás a XX. sz. első felének teológiai irodalmából..... 900,-
- Csiha Kálmán: Ábrahám öröksége (prédikációs kötet)..... 195,-
- Ravasz László: Krisztussal a viharban – Ige hirdetések 1956-57-ből..... 350,-
- Papp Vilmos: Az egyetemes papság..... 250,-
- Szénási Sándor: Ünnepeink – A református egyházi év.....220,-
- C. Westermann – G. Gloege: A Biblia titkai – Bevezetés a Bibliába 980,-
- Gánóczi Sándor: Stefan Scheld: Kálvin hermeneutikája – Szellemtörténeti feltételek és alapvonalak 850,-
- Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere I-II. kötet: Az 1559-es ún. Nagy Institutio, az 1909-ben megjelent kiadás változatlan utánnyomása.. 1 960,-
- Dr. Hézszer Gábor: Miért? – Rendszerszemlélet és lelkigondozói gyakorlat. Pásztorálpszichológiai tanulmányok.....550,-
- Dr. Fodorné, dr. Nagy Sarolta: A katechézis kommunikációs problémái. Teológiai doktori értekezés..... 590,-

Versek, gyermekirodalom, a család olvasmányai:

- Új aranyhárfa. Versek gyülekezeti és keresztyén családi alkalmakra..... 790,-
- Northcott: Bibliai lexikon gyerekeknek 300,-
- Gaál Éva: Jézussal egy hajóban – Rajzos gyermekkönyv.....350,-
- György Antal: Sötét helyen világító szövének – Kis utikalazus a Biblia világához 380,-
- Péterfia Karola: Egyéves háború. Az élet megújul (Családrege) 380,-
- Ulrich Fick: Bárhol megtörténhet... Útleírások, történetek..... 380,-
- Sándor Endre: Jézus hív! – Akiknek nehéz az élet terhe..... 70,-

Kaphatók:

- Budapest, XIV. ker. Abonyi u. 21. sz. (T: 343-7878; 343-7879; 343-7870), valamint a Budapest, XI. Bocskai u. 35. sz. alatti könyvesboltban (T: 186-8267) és a Protestáns Könyvesboltban, Budapest, IX. Ráday u. 1. (T: 217-7789; hétfőn szünnap); továbbá a Debreceni Református Könyvesboltban, Debrecen, Piac u. 4-6. (T: 418-886); a Kecskeméti Református Könyvesboltban, Kecskemét, Szabadság tér 6., és a Református Könyvesboltban, Szeged, Kárász u. 15.

Megrendelhetők:

- minden lelkési hivatalban és a Kálvin Kiadónál: 1113 Budapest, Bocskai u. 35. 1519 Pf. 416. Tel.: 186-8267. Utánvételes küldésre megrendelést csak a Kálvin Kiadó fogad és teljesít!

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

ALAPÍTVÁ 1925

A TARTALOMBÓL

Isten gondviselése

De Izráel nem tud semmit

Bethlen Gábor művelődéspolitikája

Mi teszi a reformátust reformátussá?

A gyakorlati teológia fő problémái az
ezredfordulón

Az álom, mint a lelkipozozás segítője

A Kálvin János Társaság 12 éve

In memoriam Leslie Newbiggin

Isten egységre hívó akaratának jelei

Interjú D.Johannes Rauval

Dokumentumok – Könyvszemle – Hírek

ÚJ FOLYAM (XLI)

1998
4

THEOLOGIAI SZEMLE

1998. július-augusztus

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 394-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277

Index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna

tagjai: dr. Berki Feriz

dr. Cserhádi Sándor

ifj. dr. Fekete Károly

Lukács Tamás

dr. Reuss András

Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szedés, tördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140-9388

Számítástechnikai Stúdió

Terjeszti a Kálvin János Kiadó.
Előfizethető a kiadóhivatalban,
vagy postautalványon, vagy átuta-
lással a Kálvin János Kiadó – Bu-
dapest OTP 11714006-22098038
cekk számlájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:

Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Protestáns Könyvesbolt:

Budapest, IX., Ráday u. 1.

Református Könyvesbolt:

Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1740,-Ft

Egyes szám ára: 290,-Ft

Előfizetés külföldre:

30 DM vagy 18 USD

Egyes szám ára:

5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

MAGYAR ISTVÁN: Isten gondviselése 193

TANÍTS MINKET, URUNK!

KUSTÁR ZOLTÁN: De Izráel nem tud semmit 194

VITA ZSIGMOND: Bethlen Gábor művelődéspolitikája 198

BUSCH, EBERHARD: Mi teszi a reformátust reformátussá? ... 201

BOROSS GÉZA: A gyakorlati teológia fő problémái az
ezredfordulón 208

KERESKÉNYI SÁNDOR: Az álom, mint a lelkipozíció
segítője 212

EMLEKEZZETEK MEG...

RÁCZ LAJOS: A Kálvin János Társaság 12 éve
(1936-1948) 220

PÁSZTOR JÁNOS: Leslie Newbiggin (1909-1998) 226

KITEKINTÉS

TÓTH KÁROLY: Isten egységre hívó akaratának jelei 228

BÉKEFY LAJOS – TISLÉR GÉZA: Interjú D. Johannes
Rau miniszterelnökkel 233

Gazdasági és pénzügyi egység 234

Az EU bővítés aktuális kérdései 236

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

EVT dokumentumok 238

A sokoldalú befektetési egyezményről 238

Algériáról 239

Irakról 240

SZEMLE

Küng, Hans: Credo (*Hafenscher Károly*) 241

Veöreös Imre: Levél Kőbányára az evangélikus
gyülekezetnek (*Zászkaliczky Zsuzsanna és ifj.
Zászkaliczky Pál*) 246

PÁSZTOR JÁNOS: Jahve tanúja Izráel (Walter
Brueggemann: *Theology of the Old Testament*) 247

Lázár J. Csaba – Z. Lázár Delma Enikő: Itt vagyok, engem
küldj el (*Bihari Richárd*) 260

HÍREK

Európai Egyház és Iskola Bizottság B3

EEK hírek B3

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1998. VII. 24.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kézírataikat egy példányban, író-
gép betűvel (erre minden szövegszerkesztő átállítható; oldalanként 30 sor,
soronként 60 leütés) a Bimbó úti címre küldjék. Az írás közzelése nem jelenti
azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kézira-
tok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok meg-
őrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

Isten gondviselése

Máté 6,22–22

Szent Máté evangéliumából idézett gondolatok a „hegyi beszéd” alkalmával hangzottak el Jézus ajkáról. Ez a szakasz egy igen fontos tanítást őrzött meg számunkra Isten és ember kapcsolatáról, Isten gondviselő szeretetéről és az ember Istenben való hitéről, bizodalmáról.

Mindenekelőtt ismernünk kell a helyzetet, amelyben Jézusnak ezek a szavai elhangzottak, mivel ebben a beszédsorozatban átfogóan benne vannak a keresztény életre vonatkozó lényeges tanítások. Jézus köré egy alkalommal nagy sokaság gyűlt össze. Ekkor Ő felment a hegyre, magyarázta nekik az írásokat és tanította őket. Itt hangzott el az idézett részlet is (Mt 6,11–33) az Atya gondviseléséről.

Jézus tanításában az Isten országa olyan elérendő célt jelent, amely már itt a földön meghatározza életünket, hiszen tudjuk, tapasztaljuk, hogy Isten az élet megpróbáltatásai közepette is atyai felelősséggel gondoskodik rólunk. Ezért emeli ki Szent Máté Jézus tanításából: az Atyába vetett bizalom legyen alapvető tényező életünkben, így el kell jutnunk odáig, hogy félretegyük a jövőért való aggodalmat. Jézus szavai értelmében az aggodalmat nemcsak azért kell kerülnünk, mivel zaklatottá teszi életünket, hanem sokkal inkább azért, mert az aggodás kizárja Istent az életünkben. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy Jézus a tevékenységet és az igyekezetet kifogásolná, hiszen a munka, a kenyér megszerzése, a javak előteremtése olyan feladat, amit már az Ószövetségben is Isten teremtő akaratából és az ember természetéből vezettek le. Jézus azt hirdeti, hogy a földi élet munkája, végesége és veszélyeztetettsége mellett bízunk az Atyában. Érvelése meggyőző azok számára, akik hisznek a Teremtő Istenben és az örök életben, hiszen aggodásunk akörül forog, hogy meglesz-e a táplálékunk, ruhánk, nyugalmunk. De gondoljuk csak meg, hogy az élet több, mint az eledel és a test is több, mint a ruházat. Aki tehát az életet adta, aki a test szerveinek csodálatos berendezkedését, összhangját megalakította, képes ruházatunkról és élelmünkről gondoskodni, hiszen Ura a természetnek. Figyeljük meg az ég madarait: nem vetnek, nem aratnak, a termést sem gyűjtik be, mégis találnak maguknak táplálékot. A mező virágai is olyan pompát mutatnak fel, hogy az ember az öltözékek pompájában sem képes utánozni őket, pedig lehet, hogy holnap lekaszálják és elégetik. Jézus következtetése: ha Isten gondoskodik

a növényekről is, az állatokról is, mennyivel inkább gondja van ránk, emberekre.

Mindezek mellett azonban tudnunk kell, hogy Isten gondviselése nem jelenti azt, hogy minden nehézségtől és bajtól megóv bennünket. Az előbb idézett két hasonlat az ég madarairól és a mező virágairól nem költői kép, hanem valóság. Az ég madarainak élete küzdelmes, a mezei virágot is mindenféle veszély fenyegeti, Isten teremtő gondolata mégis megvalósul bennük, mi emberek pedig kedvesebbek vagyunk Isten előtt, mint a madarak és a virágok. Mi magunk is tapasztaljuk, hogy az aggodalmaskodás különben sem segít rajtunk, hiszen ami véges és esendő bennünk, azt úgysem tudjuk megváltoztatni. Az aggodalmaskodás és a panaszkodás annak a jele, hogy nem tudunk kitekinteni a tér és az idő szűk kereteiből. Aki nem hisz a gondviselő Istenben, az úgy érzi ki van szolgáltatva a végzetnek, nincs kibe, vagy mibe belekapaszkodnia.

Amikor a „Mi Atyánk”-ban Jézus szavaival napról-napra imádkozunk: „legyen meg a Te akaratom”, mi magunk is megvalljuk; rá merjük magunkat bízni Istenre, mivel tudjuk, hogy gondja van ránk és jót akar nekünk. Mi sem mutatja meg jobban Isten gondoskodó szeretetét az ember irányában, mint az alapítási igék előtti csendes imádság szavai: „...Te a nemlétből hoztál létre bennünket, és amikor elestünk, újra felemeltél minket és meg nem szüntél mindeneket cselekedni, amíg a mennyekbe fel nem vezettél bennünket és eljövendő Országodat nem ajándékoztad nekünk.”

Mi tehát a hívő ember magatartása? Jézus adja meg a választ: először keresnünk kell Isten Országát és annak igazságát. Napjaink ne csak azzal teljenek el, hogy élelmünkről gondoskodunk, vagy a kényelem hiánya miatt panaszkodunk, hanem alakítsuk magunkban és környezetünkben Isten Országát. Tegyük ezt úgy, ahogy a hegyi beszédben olvasható: aki tud lélekben szegény lenni, aki szelíd, aki megbocsát, aki jót tesz ellenségével, aki azt teszi másnak, amit tőle elvár, abban Isten Országa jelen van.

Gondoljunk gyakran erre az evangéliumi részletre, főként ha megrendül a hitünk és a bizalmunk, hiszen Jézus szavai bátorítást és lelki megerősítést nyújtanak számunkra. Adjanak erőt ahhoz is, hogy élő hittel és gyermeki bizalommal tudjuk imádkozni: „legyen meg a Te akaratom”. Ámen.

Magyar István
(lelkész)

TANÍTS MINKET, URUNK!

„De Izráel nem tud semmit, az én népem értelem nélkül való”

Ézsaiás 1,2–3 magyarázata

Ézsaiás könyvének első próféciája az első fejezet második versével kezdődik, s a harmadik verssel már véget is ér. Ennek az első két versnek a műfaja egy „tanúkra hivatkozó próféta vádbeszéd”.¹ A negyedik vers élén azonban a יָדָו szó mutatja, hogy ott egy újabb önálló egység, egy ún. próféta jaj-mondás veszi kezdetét.² Míg az első két versben maga Isten beszél, addig a 4. versből már nem ő, hanem a próféta szólítja meg a népet. A metrum különbözősége mellett³ a 2–3. versek hangvételükben is elütnek a folytatástól: „Az Ézsaiás által bevezetett isteni beszéd egy kemény és éles vádbeszéd, míg Ézsaiás az 1,4–9 feddő beszédében feddével kezd, majd inkább panaszkodik népére, mintsem hogy dorgálná őket”.⁴ Mindez amellettszól, hogy a 4. vers már egy újabb, eredetileg önálló próféciát vezet be.⁵

Ézs 1,2–3 műfaja tehát egy tanúkra hivatkozó próféta vádbeszéd.⁶ Ez a műfaj a mindennapi joggyakorlat területéről származik, ahol a vádló a vének előtt előadja a panaszát, s tanúkat szólít fel, hogy bizonyítsák az igazat. Itt most maga Isten a vádló, ő maga adja elő panaszát népével szemben, s tanúul ehhez az eget és a földet idézi meg. Az ég és a föld szerepeltetése azonban egy másik műfajból került át a vádbeszédbe. Az ókori Kelet államközi szerződéseinek a végén a szerződő felek az isteneket kérték fel, hogy tanúskodjanak a megállapodás mellett, s átkukkal sújtsák azt, aki a megállapodást megszegi.⁷ A Deuteronomium keletkezésétől kezdve a zsidó nép ezeknek a szerződéseknek a mintájára képzelte el Istennek a népéhez fűződő viszonyát, s a mózesi törvényben, mint szövetségi szerződésben látta rögzítve Istennek és a népnek, az ő vazallusának egymás iránti kötelezettségeit. A szigorúan monoteista teológiában azonban a pogány istenek helyét az égnek és a földnek, azaz az általuk határolt teremtett mindenségnek⁸ kellett betöltenie: A Deut 4,26; 30,19,28b szerint Isten őket idézte meg, amikor népével megkötötte a szövetséget a Sínai hegyen, s amikor ennek a szövetségnek a megszegését számon kéri a népén, akkor ismét őket szólítja, hogy követeléseinek jogosságát és a kiszabott ítélet igazságosságát tanúsítsák (lásd pl. Zsolt 50,1kk; Deut 32,1kk; Mik 6,2 továbbá Mik 1,2 és Jób 20,27). Jer 2,12 mutatja, hogy ebben a funkcióban a teremtett mindenség méltó és igaz tanú, hiszen őt magát sem hagyja hidegen Isten törvényeinek a durva megszegése, hanem az empátiája és az önálló erkölcsi ítélőképesége révén ő maga is mélysegesen felháborodik azon (lásd ugyanígy Ám 8,8; valamint Lk 19,40).⁹ Ézs 1,2–3-ban is nekik kell tehát meghallgatniuk Isten vádjait, s tanúsítaniuk panaszának jogosságát a szövetségszegő Izráellel szemben.¹⁰

Magát a vádat a 2. vers második felében olvashatjuk: „Fiaimat felneveltem, nagyvá tettem, de ők elpártoltak tőlem”.¹¹ A mondat első fele megadja azt a jogalapot, aminek alapján Isten engedelmséget várhatott volna el

a fiaktól, majd a következő mondatban a törvénszegés tényét állítja szembe ezzel.¹² A Num 21,29 szerint a moábiták Kemós fiainak és leányainak tekintették magukat, Jer 2,27 szerint pedig a pogány kultuszok részvevői bálványait apjuknak szólították (lásd ugyanígy Mal 2,11). Hasonlóan ehhez az Ószövetségben arról is gyakran olvashatunk, hogy a választott nép Isten gyermeke.¹³ Ez alatt azonban nem testi leszármazást, hanem adoptációt kell értenünk. Isten a gyermek Izráelt a pusztában találta (Deut 32,10; Hós 9,10; Ez 16,4); s a föld többi népe közül választotta ki magának, hogy az ő tulajdon népe legyen (Deut 14,1–2; Ézs 41,8k)¹⁴; ez a saját atya-fiú viszony minden jel szerint az egyiptomi szabadulással vette a kezdetét (lásd pl. Hós 11,1; Jer 3,19 és Ex 4,22; valamint Ézs 44,1–2¹⁵), s tartalmilag Istennek a népe iránti szabadító kegyelmét, gondoskodását, oltalmát írja körül. A kor patriarchális apafogalmának megfelelően azonban a kép magában hordozza annak a feltételen tekintélynek az igényét is, ami a népet, mint gyermeket, az Istennel szembeni engedelmségre (Deut 14,1–2) kötelezi.¹⁶

Az Ószövetség a dávidi király mellett¹⁷ a nép tagjairól is beszélhet egyen-egyenként úgy, mint Isten gyermekeiről.¹⁸ Ebben az esetben az apa-fiú kép Istennek az atyai gondoskodásán és tekintélyén túl az egymás iránti szolidaritás követelményének az alátámasztására szolgál (lásd Mal 2,10). Ézsaiás próféta is mindig többes számban „fiakról” beszél, méghozzá ezt mindig olyan szövegösszefüggésben teszi, ahol a népnek az Istentől való elfordulását, a vele szemben elkövetett engedetlenségét ostromozza (lásd még Ézs 1,4; 30,1.9). Nem a nép általában, még csak nem is annak a vezetői, hanem a nép minden egyes tagja részese tehát annak a bűnnek, amit a próféta Isten nevében a hallgatóság előtt fel kell tárnia. Ugyanakkor a próféta soha nem látja el a בְּנֵי יִשְׂרָאֵל szót az e. sz. 1. sz. birtokos személyraggal: Isten fiaknak, de nem „fiaimnak” nevezi a nép tagjait. A próféta nyilvánvalóan igyekszik elkerülni Isten és a nép között a vérségi kapcsolat képzetét.¹⁹

Isten mint szerető apa gondoskodott fiairól. Felnevelte s egészen a nagykorúságig segítette őket. Ez a magas gyermekhalandóság miatt az ókori Keleten korántsem magától értetődő teljesítmény, hanem a szülők szerető gondoskodásának az eredménye.²⁰ A גִּדְּלָהּ és a פָּשַׁע ige Ézs 23,4 és Ez 31,4-ben is együtt szerepel, mégpedig azonos értelmű szinonimaként.²¹ A két szó között a jelentéskülönbség a gyermeknevelés szövegösszefüggésében csupán árnyalatnyi: míg az első azt jelenti: „nevelni, gondozni”, addig a második értelme: „felnevelni, a felnőtt korig elsegíteni”.²² Tartalmilag ez Istennek a népe iránti gondoskodó szeretetét írja le: egy kicsiny csoportból nagy, saját országgal rendelkező néppé tette Izráelt (lásd Gen 12,2). A kommentátorok azonban gyakran szoktak a két ige tar-

talma között egyfajta fokozást látni, s az utóbbit „felmagasztalni” értelemben fordítani: eszerint Isten, miután felnevelte a fiait, a népek között – a királyság intézménye révén?²³ – dicsőséget, kiemelt státuszt és hatalmat is biztosított nekik.²⁴ Ez a magyarázat, amint láttuk, szemantikailag korántsem indokolt.

Ezek után Isten jogosan várhatná el a hálát, s azt, hogy fiai ragaszkodjanak hozzá. Csakhogy ők nem ezt teszik, hanem elpártolnak tőle. A פשע ige eredetileg jogi fogalom, s a két fél közötti törvényes rend tudatos felrúgását, a másik féllel való szakítást, a tőle való elfordulást, a politika területén pedig a lázadást jelenti.²⁵ Isten fiai tehát nem elbotlottak, nem megtévedtek, vagy hibáztak, hanem tudatosan gondviselőjük, atyjuk ellen döntöttek, s ténylegesen is elfordultak tőle. Fellázadtak ellene, azaz kivonták magukat a fennhatósága alól, megtagadták vele szemben az engedelmisséget, s mindazt, amire az Istenhez tartozás kötelezné őket. Ez alatt a lázadás alatt, akárcsak Ézs 1,4-ben, minden bizonyos Júda szövetségi politikájára kell gondolnunk: az ország népe idegenekkel barátkozik (2,6), s a bajban Isten helyett az asszíroktól, Egyiptomtól (Ézs 7–8; 30,1–7; 31,1–3), illetve saját katonai hatalmától (2,6kk; 22,8) remél segítséget.²⁶

Csakhogy a bölcsességirodalom szerint a fiak engedelmisséggel tartoznak a szüleiknek, ill. nevelőiknek (Péld 1,8; 13,1; 23,22), akiknek pedig egyenesen kötelességük a nyakas és engedetlen „fiakat” megfenyíteni (Péld 13,24). Amit azonban ezek a szövegek az emberi belátásra apellálva csak ajánlanak, azt a törvény parancsba adja. A gyermekek kötelesek tisztelni szüleiket (Ex 20,12). Nem csak azt fenyegette halálbüntetés, aki ezt a tiszteletet megtagadva gyaláznia merete szüleit, vagy aki tettelesen is kezet mert emelni rájuk (Ex 21,15.17), hanem azt is, aki – bármilyen indokkal és fornában – szüleivel szemben megtagadta az engedelmisséget. A Deut 21,18–25 szerint ha az engedetlen és nyakas fiú többszöri intésre sem hallgat a szüleinek, akkor azt a közösségnek halálra kell köveznie. A prófécia hallgatóinak minderről már tudniuk kellett,²⁷ s így a vád súlyosságával is tisztában kellett lenniük: az Isten iránti engedelmisségüket büntetésnek kell követnie, ami a nyakasság folytatása esetén akár halálos ítélethez is vezethet.

A harmadik vers az ökor és a samár példáján keresztül a nép viselkedésének érthetlenségére világít rá. A hasonlat háttérében a bölcsességirodalom hatása áll: a tanító pedagógiai hasonlataiban az állatok egy-egy tulajdonságát szívesen állítja követendő, vagy éppen elrettentő példaként a tanítványai elé.²⁸ Mint az ókori földművelő kultúrák legfontosabb háziállatai, az ökor és a samár is gyakran szerepel a Példabeszédek könyvének hasonlataiban, ahol az ökor nagysága és fizikai ereje mellett (Péld 14,4; 15,17) nyilvánvalóan ott is az ostobaság megtestesítőinek tekintik őket (lásd Péld 7,22; 26,3). Az állathasonlatoknak van azonban egy jóval mélyebb értelme is. A bölcsességirodalom szerint ugyanis a világnak megvan a teremtőtől megszabott rendje, melyet az állatok természetes ösztönüknél fogva felismernek és követnek. Az embernek sincsen más dolga, mint ezt a rendet felismerni, s ahhoz alkalmazkodni – az állatok tehát ebben az emberek számára követendő példák lehetnek.²⁹ A Péld 6,6; 30,25–28 mellett a legközelebbi parallel a szakaszhoz Jer 8,4–9-ben olvasható: amíg a költöző madarak természetes ösz-

tönüknél fogva tudják, hogy egy idő után vissza kell térniük arra a helyre, amit elhagytak, addig Jeruzsálemből teljesen hiányzik ez a fajta bölcsesség: a nép állandóan tévelyeg, ragaszkodik a családságához és nem akar visszatérni Istenhez.

Ézs 1,3 is ebben az értelemben állítja szembe az ökor és a samár bölcsességét Izrael esztelenségével. A נקב ige azt jelenti: megvenni, megvásárolni, az ige participiuma pedig azt a személyt jelenti, aki vásárlás útján gazdája lett valaminek. Az ökor ismeri tehát azt, aki őt megvásárolta. Tudja, kihez tartozik, a többi ember közül felismeri a gazdáját, s a kötőféken engedelmesen követi őt, vezesse bárhová,³⁰ akár még a mészárszékre is (Péld 7,22). S még az ostoba samár is magától visszatalál a mezőről gazdája³¹ jászlához, sohasem tévesztve el, hogy kitől és honnan várhatja a táplálékot és a gondoskodást. A nép azonban képtelen felfogni, hogy kinek a tulajdona, akinek engedelmisséggel tartozik, s hogy a jólét és az áldás forrásától nem szabad elszakadni (v. ö. Hós 2,10; Deut 32,15).

Az Izrael szó eredetileg a tizenkét törzs szakrális közösségét jelenti; s politikai értelemben a dávidi birodalom kettészakadása után az északi ország megnevezéséül szolgált. A próféták, így Ézsaiás is, megőrizték azonban a szó eredeti értelmét: az északi zsidó államot leginkább Efraimként emlegették, míg az Izrael szó alatt a Jahvehívó törzsek közösségét értették, így abba a déli ország lakosait is belefoglalták.³² Az נש szó a nemzetséget, ugyanazon ős leszármazottainak a közösségét jelenti, s mint ilyen, mindig magában hordozza a rokonság, a vérségi, családi összetartozás, s az egymás iránti elkötelezettség gondolatát is.³³ Az „ez a nép” kifejezést Ézsaiás akkor használja, ha Istennek a bűnös néptől való eltávolodását, s az ítéletnek való kiszolgáltatásukat akarja kifejezésre juttatni (6,9; 8,6.11k; 9,15 stb). Az „én népem” kifejezés azonban az e. sz. 1. személyű birtokos személyragja révén mindig Istennek a népével való közösségvállalását juttatja kifejezésre, amiből a nép iránti együttérzése és szolidaritása következik (3,12.15; 5,13; 10,2; 22,4; 32,13). A vád hangjába tehát itt a népe sorsáért aggódó Isten együttérző panasza keveredik.³⁴

De miben rejlik a nép ostobasága? A נב ige hitpaélban azt jelenti: különbségtétel révén egy dolog lényegét felfogni, megérteni. A נב gyök elsősorban a saját, vagy mások tapasztalata által megszerzett ismeret jelenti, ami mindig a megismerés tárgyával való közvetlen érintkezésből fakad. Ugyanakkor az ószövetségi gondolkodásban az ismeret sohasem magában az intellektuális ítéletalkotásban valósul meg, hanem ennek az ismeretnek a gyakorlatban való alkalmazásában. Ismerni ezért egyben azt is jelenti: a megszerzett ismeret szerint cselekedni.³⁵ Amikor tehát Isten az ismeret hiányával vádolja a népet, akkor ebben a vádban értelemszerűen az is benne foglaltatik, hogy a nép magatartásában, életvitelében sem követi Isten akaratát.

A Septuaginta kiegészíti a szöveget, és Istent tekinti a két ige tárgyának: „Izrael nem ismer, népem nem ért meg engem”. A fordítók tehát, akárcsak a modern bibliafordítások és kommentárirók nagy része, Isten vádjá alatt az istenismeret hiányára gondoltak, amit már Hóseás próféta is keményen ostromozott (Hós 4,1.6; 5,4; 6,6 stb).³⁶ Csakhogy a két ige Ézs 1,3-ban tárgy nélkül, intranzitív értelemben szerepel, s azt jelenti: a (szüksé-

ges) ismeret, ill. ítélőképesség híjával lenni.³⁷ A két gyöknek, s az azokból származó „ismeret” és „értelem” fogalmaknak ez a fajta használata a bölcsességirodalom egyik jellegzetessége.³⁸ Míg a bölcs rendelkezik a sikeres élet feltételét jelentő ismerettel és ítélőképességgel, addig az ostoba képtelen arra, hogy a vele és körülötte történt eseményekből a dolgoknak az Isten által megszabott rendjét felismerje, s ezzel egyben arra alkalmatlan, hogy a saját érvényesülésének és boldogulásának az útját megtalálja. A prófécia szerint a nép tagjaiból ez a fajta tudás és értelem hiányzik. Isten elleni lázadásuk mutatja: képtelenek felfogni, hogy a boldogságuk és a megmaradásuk egyetlen útja az Isten által megszabott törvények tudomásul vétele és az annak engedelmeskedő életfolytatás. Ugyanebben az értelemben beszél Ézsaiás a tudás és az értelem hiányáról Ézs 6,9k-ben is: a nép lát és hall, érzékszervei ugyan működőképeseek, de képtelen a látott és hallott dolgokból levonni a helyes következtetéseket, s így elkerülni a pusztulást.³⁹

Ezzel a keserű megállapítással véget is ér a rövid prófécia, anélkül, hogy az apának a vádbeszéde után magára az ítélethirdetésre sor került volna. Ézsaiás a 3,13–15-ben sem vezeti el a vádbeszédjét az ítélet meghirdetéséig, vagy a bűnösök nyílt megfeddéséig,⁴⁰ s erre Ézs 1,2–3 esetében sem lenne feltétlenül szükség: a törvény alapján ugyanis a hallgatóságnak tudnia kell, mi vár a nyakas és engedetlen fiakra, ha nem vetik magukat időben alá atyjuk akarátának. Így a próféta a hallgatóira hagyhatja, hogy levonják maguknak a szükséges következtetéseket.⁴¹ Ugyanakkor a szöveg szerint Isten részéről a szeretetteljes, rokon kötelék a súlyos vádak ellenére sincsen még megszakítva. Az ítélet nyílt meghirdetésének a hiánya talán azt akarja kifejezésre juttatni, hogy a megtérés útja a népe előtt még nyitva áll.⁴² Mégis: a prófécia ebben a formájában meglehetősen rövid. Nem lehet kizárni ezért azt sem, hogy annak a végét, s vele együtt a feddést, vagy az ítélethirdetést akkor szakították el a bevezető vádbeszédtől, amikor egy későbbi redaktor ezt a két verset Ézs 1,2–20 kompozíciójának a lelegejére állította.⁴³

Az mindenesetre nagyon valószínű, hogy a prófécia ünnepélyes hangú nyitánya (2a. v.) ennek a későbbi redaktornak a munkája.⁴⁴ *כִּי יְהוָה דָּבָר* formula ugyanis első sorban a fogságban, a fogság utáni időben használatos, s a legtöbb esetben későbbi redaktorok alkalmazták,⁴⁵ hogy utólagosan egy perikópát bevezessenek vagy lezárjanak velc. A sor metruma 2+2+2, míg a folytatás végig 3+3-as hangsúlyozással olvasandó⁴⁶ – a sor tehát formailag is elválna a következő prófeciától. Fontosabb ennél azonban egy tartalmi megfigyelés: Ézsaiás sehol sem beszél Isten és népe közötti szövetségről, s nem is feltételez sehol egy szövetségteológiát.⁴⁷ Ez a gondolat majd csak a babiloni fogság alatt a deuteronomista teológiában születik meg, s az ég és a föld is a Deuteronomium későbbi részeiben jelenik meg először mint tanúi ennek a szövetségnek.

Az ellenzők táborának gyarapodása ellenére sincs azonban okunk arra, hogy az 1,2b-3 eredetiségét elvitasuk.⁴⁸ A prófécia nép elleni vádjai kétségtelenül általánosan vannak megfogalmazva, de annyira azért mégsem, hogy a megértésükhöz az ember 1,4–9⁴⁹, vagy a 28–31 fejezetek⁵⁰ tartalmára feltétlenül rá lenne utalva. A szőlőhegy-ének (Ézs 5,1–7) vádjai semmivel sem konkrétabbak az itteniéknél. Szükségtelen tehát az 1,2–

3-at mindenestől az 1,4–9, vagy egy másik, nagyobb egység utólag szerkesztett bevezetőjének tekintünk.⁵¹

Vermeulen szerint a prófeciát talán nem Ézsaiás, hanem egy névtelen próféta írta a 7. és a 6. század fordulóján. A szakasz legközelebbi parallelje, a Jer 8,7 ugyanis ebből a korszakból származik, s a szókincsének zöme az eredeti ézsaiási igékben nem fordul elő. Az első érve Kaisernél és Wernernél,⁵² a második pedig Wernernél⁵³ már mint a szakasz fogság alatti – fogság utáni datálása melletti érv köszön vissza.

A bölcsességirodalom hatása azonban Ézsaiás ige hirdetésében máshol is megfigyelhető. Közvetlen irodalmi függőség mutatja, a formai hasonlóságok miatt nem szükséges feltétlenül a két szakaszt ugyanarra az időszakra tennünk. Mivel Ézsaiás az 1,2–3-ban érintett témákat (gyermeknevelés, állattartás) csak itt vonja be ige hirdetésének szolgálatába, a szakasz szavainak hiánya a többi ézsaiási igékben még semmit sem bizonyít.⁵⁵ A teológiailag specifikus fogalmak azonban minden további nélkül származhatnak magától Ézsaiástól. Igaz ugyan, hogy a próféta *פֶּשַׁע* gyököt máshol nem használja, az azonban a prófétai irodalomban Ámósztól kezdve folyamatosan előfordul.⁵⁶ A *יָדַע* és a *בִּין* gyököt a próféta Ézs 6,9-ben is együtt használja, méghozzá, akár csak itt, intranszitiv értelemben. Kaiser úgy gondolja, hogy Ézs 1,2–3 egészében a Deuteronomista irodalom, s azon belül is elsősorban a Deut 32-nek a hatása alatt áll. Ezért szerinte a szakaszt Mózes énekének a keletkezési idejére, azaz a Kr. e.5. század első felére kellene datálnunk.⁵⁷ Csakhogy Ézs 1,2a redakcionális bevezetőnek minősült, s a szakasz többi része semmiféle jelét sem mutatja a deuteronomista nyelvezetnek, vagy teológiának. A *פֶּשַׁע* ige korántsem kizárólag a Deuteronomiumra, vagy a deuteronomista irodalomra jellemző,⁵⁸ a *יָדַע* és a *בִּין* gyökök intranszitiv használata pedig ebben a tradíciókörben teljesen ismeretlen. A Deut 32,5–18 tartalmában valóban szoros egyezéseket mutat Ézs 1,2–3-mal. Csakhogy Mózes éneke sokkal részletesebben fejti ki a közös nagy témákat, miközben Ézs 1,2–3 szövegének a tömörségét, s vádjainak az általános megfogalmazását megmagyarázza és konkretizálja, úgy, hogy közben – ahogy ezt Kaiser elfelejti hangsúlyozni – számos ponton alapvetően eltér Ézs 1,2–3 intencióitól.⁵⁹ Emiatt Deut 32,5kk, leginkább Ézs 1,2–3 midrásszerű átdolgozásának tűnik.⁶⁰ Mint annyi más helyen, úgy itt is a Deuteronomium szövege lehetett tehát az, ami a prófétai anyagot irodalmi forrásként felhasználta, s nem pedig fordítva.⁶¹ Ézs 6,9 értelmezése pedig túlságosan vitatott ahhoz, hogy a szívek megkeményítésének isteni parancsa és Ézs 1,3-ban a nép szívének saját hibájából való keménysége között – Wernert követve⁶² – összeegyeztethetetlen ellentmondást láthassunk.

A nép elleni vádak általános megfogalmazása a próféta keserű tapasztalatainak summázásaként hangzanak, s emiatt gyakran datálják azt Ézsaiás működésének egyik kései fázisára.⁶³ Az atyai gondoskodásért megkövetelt hála azonban nyilván gazdasági jólétet, stabil külpolitikai és belpolitikai helyzetet feltételez. Így Istennek ez a vádbeszéde Júda népének leginkább a szír-efraim háborút megelőző helyzetébe illik bele.⁶⁴

Kustár Zoltán
adjunktus, DRHE (Debrecen)

Jegyzetek

1. Lásd H. WILDERBERGER, *Jesaja*, I. Teilband, *Jesaja* 1–12, BKAT X/1, Neukirchen-Vluyn, 1972, 9.50. o. A prófétai vádbeszéd műfajához lásd J. JEREMIAS, *Kultprophetie und Gerichtsverkündigung in der späten Königszeit Israels*, WMANT 35, Neukirchen-Vluyn, 1970, 151kk. o. – 2. C. WESTERMANN, *Grundformen prophetischer Rede*, BvTh 31, München, 1960, 136kk. o.; E. GERSTENBERGER, *The Woe-Oracles of the Prophets*, JBL 81, 1962, 249–263. o.; H. J. ZOBEL, Szócikk יָדָה, in: ThWAT, II. kötet, 383. hasáb. Az 5. versztől ez a jaj-mondás mindenesetre egy dorgáló beszédbe megy át, lásd WILDBERGER, *Jesaja* 1–12, 20. o.; G. FOHRER, *Jesaja* I als Zusammenfassung der Verkündigung Jesajas, ZAW 74, 1962, 28. o.; O. KAISER, *Das Buch des Propheten Jesaja*, Kapitel 1–12, ATD 17, Göttingen, 1981³, 34. o., 18. láb. – 3. Ézs 1,2–3 minden sora hat hangsúlyos szótogat tartalmaz, az 1,4–9 sorai ezzel szemben 2+2 hangsúlyzóssal olvasandók, lásd WILDBERGER, *Jesaja* 1–12, 9.20. o. – 4. FOHRER, *Jesaja* 1,254k. o. Így újabb A. J. BJORNDALEN, *Untersuchung zur allegorischen Rede der Propheten Amos und Jesaja*, BZAW 165, Berlin/New York, 1986, valamint az általa a 177. o., 9. lábjegyzetében említett kutatók. – 5. Így pl. FOHRER, *Jesaja* 1,254k. o.; u. ö., *Jesaja* 1–23 ZBK 19/1, Zürich, 1991³, 24. o.; WILDBERGER, *Jesaja* 1–12, 8. o.; KAISER, *Jesaja* 1–12, 27. o.; R. E. CLEMENTS, *Isaiah* 1–39, NcBe, Grand Rapids/London, 1980, 30. o.; R. KILIAN, *Jesaja* 1–12, Würzburg, 1986, 21. o. Másképpen pl. J. J. ROBERTS, *Form, Syntax and Redaction in Isaiah* 1,2–20, PSB 3/3, Princeton, 1980, 293–306. o.; aki Ézs 1,2–20-at egyetlen, összefüggő szövetségi perbeszédnek (covenant lawsuit) tartja. Ugyanehez, valamint a fejezet egész tagolásához lásd a részletes kutatástörténeti áttekintést J. T. WILLIS, *The first Pericope in the Book of Isaiah*, VT 34, 1984, 64–72. o. – 6. Ugyancsak a prófétai vádbeszéd a műfaja pl. az Ézs 1,18–20; 3,13–15; valamint az 5,1–7-nek is. – 7. Ehhez lásd G. E. MENDENHALL, *Recht und Bund in Israel und dem Alten Vordern Orient*, ThSt. Zürich, 64, 1960; Másképpen JEREMIAS, *Kultprophetie*, 154kk., aki szerint az ég és a föld tanúként való felhívása eredetileg a babiloniai démonizáló és varázslomulák állandó eleme, s később innen került át a többi irodalmi műfajba. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy itt a fent említett igehelyek fényében már ne a szövetség-tradíció elemeként értelmezzük azt. E. HAAG, *Sündenvergebung und neuer Anfang*. Zur Übersetzung und Auslegung von Jes 1,18, in: J. J. Degenhardt (Szerk.), *Die Freude an Gott – unsere Kraft*. FS O. B. Knoch, Stuttgart, 1991, 73k.; szerint viszont az ég és a föld említése a régi Izrael teofánia-leírásaiból származik, ahol e két elem „remegésével” és „csepegésével” Isten elenállhatatlan hatalmát demonstrálja (lásd Bir 5,4; Zsolt 68,9). – 8. A héber gondolkodás szerint egy dolog két végének a megnevezése ugyanis magát az egész dolgot jelenti: így pl. Ézs 1,6: „tetőtől talpig”, azaz az egész testen, vagy az „egyet és a földet”, azaz az egész teremtett világot a Gen 1,1-ben. Így J. ZIEGLER, *Das Buch Isaias*, EB 3, Würzburg, 1948, 11. o.; J. FISCHER, *Das Buch Isaias* I. Teil: Kapitel 1–39, HS VII/1.1., Bonn, 1937, 27. o.; KAISER, *Jesaja* 1–12, 27. o.; HAAG, *Jes* 1,18, 74. o. – 9. Így K. MARTI, *Das Buch Jesaja*, KHCX, Tübingen, 1900, az adott helyhez. – 10. A szakaszt a deuteronomiumi igehelyek fényében értelmezte már Ibn Esra és Raschi is, s a deuteronomista teológia felől magyarázza pl. H. B. HUFFMON, *The Covenant Lawsuit in the Prophets*, JBL 78, 1959, 285–295. o.; ROBERTS, *Isaiah* 1,2–20, 294kk. o.; KAISER, 28. o.; WILDBERGER, 10. o.; valamint mindazok a kutatók, akik Ézs 1,2–3-at Ézs 1,2–20 deuteronomista redaktortól származtatják, lásd lentebb az 51. lábjegyzetet. Másképpen FOHRER, *Jesaja* 1–23, 13. o.; aki az államközi szövetségi szerződések helyett a hétköznapi joggyakorlat felől próbálja meg értelmezni: az ég és a föld, akár a városkapuban az eljárásba, viszont mint jelenlévők igazolhatják, hogy az eljárás során minden törvényesen és szép rendben zajlott le, ugyanígy L. PERLITT, *Bundestheologie im AT*, WMANT 36, 1969, 133. o., valamint CLEMENTS, *Isaiah* 1–39, 30. o. Ez a felsorolt paralellek fényében aligha valószínű. I. v. LOEWENCLAU, *Zur Auslegung von Jesaja* 1,2–3, *EvTh* 26, 1966, 294–308. o.; a szakaszt ugyancsak a szövetség-teológia kiiktatásával a bölcsességirodalom felől igyekeznek magyarázni. – 11. W. POPPER, *A suggestion as to the Sequence of some Prophecies in the first Isaiah*, HUCA 1, 1924, 88. o.; szerint a két perfekumi alak összekapcsolása egy waw copulativummal nyelvtanilag lehetetlen, ezért szerinte a kötőszó és a יְדָה ike közül kieshetett a קָיִים „fiak” szó egyik szinonimája, feltehetőleg a קָדִים szó (ugyanígy K. BUDDE, *Zu Jesaja* 1–5, ZAW 49, 1931, 20. o.; valamint O. LORETZ,

Der Prolog des Jesaja-Buches/1,1–2,5/, Altenberge, 1984, 34. o.). Ez a feltevés azonban a 2b-3 szabályos, 3+2-es metruma miatt kizárható. – 12. BJORNDALEN, *Amos und Jesaja*, 178. o. – 13. Lásd pl. Ex 4,22k.; Hós 11,1; Jer 31,20. – 14. Igaz ugyan, hogy mint mindent, úgy Izraelt is maga Isten teremtette és formálta (Ézs 43,1), az Öszövétség ebben az összefüggésben azonban a „nemzeni” szót csak a Deut 32,18-ban használja. Ez az ének néhány verssel korábban azonban a hagyományos elképzelés szerint még arról beszélt, hogy Isten a népet a pusztában találta, s vette magához (32,10). A nemzés alatt ezért nyilván egyfajta adaptációt kell értenünk, lásd ugyanígy a Zsolt 2,7-et, ahol a trónralépő király Isten fiává való „nemzéséről” olvasunk. – 15. Másként talán Ézs 46,3–4. – 16. J. KÜHLEWEIN, Szócikk יָדָה in: THAT, I. kötet, 324. hasáb. Az apa és a gyermek viszonyához lásd ebben a dolgozatban még lentebb. – 17. Lásd pl. 2Sám 7,14; Zsolt 2,7; 1Krn 17,10; 28,6. – 18. Lásd pl. Deut 14,1; Jer 3,14,19,22; 4,22 stb. Hós 2,1; Ézs 30,1,9; 43,6k; 45,11; 63,16; Mal 1,6; 3,17; valamint Deut 32,5kk, ahol a kollektív „Izrael=fiú”, és a „fiak=a nép tagjai” gondolat sajátos módon összekapcsolódik egymással. – 19. B. DUHM, *Das Buch Jesaja*, HK III/1, Göttingen, 1892, 1968⁵, 24. o.; FOHRER, *Jesaja* 1,256. o. – 20. FOHRER, *Jesaja* 1–23, 25. o. – 21. BUDDE, *Zu Jesaja* 1–5, 20. o.; G. B. GRAY, *A Critical and Exegetical Commentary of the Book of Isaiah*, Vol. I, I-XXXIX, ICC 11, Edinburgh, 1912, 1928², KAISER, *Jesaja* 1–12, az adott helyekhez. – 22. Így a יְדָה igéhez WILDBERGER, *Jesaja* 1–12, 12. o.; mindkét igéhez pedig BJORNDALEN, *Amos und Jesaja*, 182. o. – 23. Lásd DUHM, *Jesaja*, ZIEGLER, *Isaiah*, az adott helyekhez. – 24. Így F. FELDMANN, *Das Buch Isaias*. Erster Halbband (Kap. 1–39), EHAT 14A, Münster, 1925, 6. o.; DUHM, *Jesaja*, 24. o. MARTI szerint (*Jesaja*, 3. o.) míg a יְדָה ige a gyermek ellátását, gondozását írta körül, addig a יָדָה szó annak a nevelését, a vallási és szociális előírások, valamint a törvények megtanítását jelentené: Izrael Istentől ezek révén egy gondosabb, jobb nevelést kapott, mint a többi népt (Deut 4,5–8). – 25. R. KNIEREIM, Szócikk יָדָה, in: THAT, II. kötet, 488–495. hasáb. – 26. Így pl. DUHM, *Jesaja*, 24. o. – 27. A Deut 21,18–20b.21a törvénye feltehetőleg régebbi, mint maga a Deuteronomium írásba foglalása, lásd K. ZOBEL, *Propheetie und Deuteronomium*, BZAW 199, Berlin/New York, 1992, 58. o., valamint az összefoglaló táblázat H. D. PREUSS, *Deuteronomium*, EdF 164, 1982, 56. o. – 28. Az állathasonlatok jelentőségéhez lásd pl. 1Kir 5,13-at, miszerint Salamon háromezer példabeszéde között számtalan bölcs mondást költött az állatokról, a madarakról, a csúszmászókról és a halakról is. – 29. Lásd WILDBERGER, *Jesaja* 1–12, 15. o. – 30. FOHRER, *Jesaja* 1–23, 26. o. – 31. KAISER, *Jesaja* 1–12, 27. o., 2. láb. szerint a *jod* a szóban redakcionális betoldás, amivel egy későbbi kiegészítő a gazda szót explicite Istenre akarta vonatkoztatni. Ez azonban valószínűtlen, hiszen a יָדָה szó minden szuffigált alakjánál többes számban áll, ha egy állat vagy dolog emberi tulajdonosáról van szó, lásd Ex 21,29,34,36; 22,10kk; Jób 31,39; Péld 1,19; 3,27; 16,22; 17,8; Préd 5,10,12; 7,12; 8,8. (Ehhez az ún. „birtokosi többesszámmal” lásd GesK, § 124i). A szó egyes száma szuffigálva csak akkor fordul elő, ha az „férjet” jelent, lásd Deut 24,4; 2Sám 11,26; Péld 12,4; 31,11,23,28; Hós 2,18. – 32. Lásd magának Ézsaiás az Efraim elleni próféciait a 9,7–20 + 5,25–29; vagy a 17,1–6 és 28,1–6-ban, a témához v. ö. G. GERLEMANN, Szócikk יִשְׂרָאֵל, in: THAT I. kötet, 784k. hasáb. – 33. Lásd DUHM, *Jesaja*, 24. o., FOHRER, *Jesaja* 1–23, 26. o., ehhez az igehelyhez ebben az értelemben E. LIPINSKI, Szócikk יָדָה in: ThWAT, VI. kötet, 188. hasáb. – 34. Ezért van igaza KAISER-nek (*Jesaja* 1–12, 23, 29. o.), aki szerint Ézs 1,2–3 tartalma a vád és a panasz között lebeg. Odáig azonban mármint lehet emelnünk, hogy emiatt a szakasznak a vádbeszéd jellegét is tagadjuk, ahogy azt EWALD-ot követve pl. JEREMIAS, *Kultprophetie*, 152. o. és LOEWENCLAU, *Jesaja* 1,2–3, 297. o. teszik. – 35. Lásd W. SCHOTTROFF, Szócikk יָדָה, in: THAT, I. kötet, 686, 690k. hasábok. – 36. Így pl. DUHM, *Jesaja*, 24. o.; FELDMANN, *Isaiah*, 6. o. – 37. Így pl. T. CHEYNE, *Einleitung in das Buch Jesaja*, Giessen, 1897, 3. o.; MARTI, *Jesaja*, 4. o.; KILIAN, *Jesaja* 1–12, 21. o. – 38. Lásd Péld 1,2,7; 4,1; 8,5; 9,10; 12,1; 14,7; 19,25; 28,5; 29,7; 30,2; 38,4; Jób 34,2; Zsolt 49,21; 73,22; 82,5; 94,8; 119,34,73 stb; Préd 9,11; Ézs 1014; 44,18; Hós 4,14. – 39. Lásd még Ézs 3,3; 5,21; 10,13; 28,9; 29,14-et, valamint Ézsaiás könyvében, de nem Ézsaiás tollából 11,2,9; 32,4,6; 42,25; 43,10; 44,9,18k; 45,20; 53,11-ct. – 40. A szakasz eredetiségéhez lásd KILIAN, *Jesaja* 1–12, 36. o., EILDBERGER, *Jesaja* 1–12, 132kk. o. – 41. Így pl. FOHRER, *Jesaja* 1,155. o.; és WILDBERGER, *Jesaja* 1–12, 15k. o. – 42. Önálló próféciaának tekintik Ézs 1,2–30-at pl. FOHRER, *Jesaja* 1–23; WILDBERGER, *Jesaja* 1–12; és CLEMENTS, *Isaiah* 1–39; az adott

helyekhez. – 43. Így BUDDE, Zu Jesaja 1–5,21. o.; SWEENEY, Isaiah 1–4,126. o. – 44. Így VERMEYLEN, lásd H. BARTH, Die Jesaja-Worte in der Josiazeit. Israel und Assur als Thema einer produktiven Neuinterpretation der Jesajaüberlieferung, WMANT 48, Neukirchen-Vluyn, 1977,219. o. 45. l. ábjegyzetében. – 45. BARTH, Jesaja-Worte, 219. o. 44. l. ábjegyzet. Ezt látva LORETZ, Prolog, 34. o., csak az 1,2a-t akarja mint későbbi kiegészítést törli, hasonlóan már POPPER, Isaiah, 88. o. Ez azonban aligha valószínű, hiszen az így megmaradó 2aα.2b-3-ban a szöveg Jahve-beszéd jellege jelöletlen maradna, s a 2aα mint felirat, ugyancsak cselemlent illeszkedne a folytatás elejére. – 46. WILDBERGER, Jesaja 1–12,9. o. – 47. Így alapvetően már G. von RAD, Theologie des Alten Testaments, München, 1987⁹, I. kötet, 80. o.; majd G. FOHRER, Prophetie und Geschichte, ThLZ 89,1964,488. o. l. ábj.; valamint Wildberger ellen alapvetően W. H. SCHMIDT, Rezension über H. Wildberger, Jesaja, ThLZ 92,1967,754–756. o.; ha ő az Ézs 1,2-t a bölcsességirodalom felől is magyarázza, Ézs 1,2–3-hoz pedig PERLITT, Bundestheologie im AT, WMANT 36,1969,133. o. – 48. Így DUHM, Jesaja; MARTI, Jesaja; WILDBERGER, Jesaja 1–12; az adott helyhez, CLEMENTS, Isaiah 1–39,28.30. o.; BJORNDALEN, Amos und Jesaja, 89k. o. – 49. BUDDE, Zu Jesaja 1–5,21. o.; SWEENEY, Isaiah 1–4,126. o. – 50. KAISER, Jesaja 1–12,30. o. – 51. SWEENEY, Isaiah 1–4,126. o.; szerint Ézs 1,2–3-at maga Ézsaiás szerkesztette Ézs 1,4–9-hez, G. G. D. KILPATRICK, The Book of Isaiah, in: The Interpreters. Bible. Vol. V., Nashville, 1987,166. o.; szerint pedig Ézs 1–5-höz utólagos bevezetőül, Ézs 1,2–20 fogságheli/fogság utáni redaktora munkájának tekinti az egységet pl. CHEYNE, Jesaja, 8. o. (Ézs 1,2–4-et): BARTH, Jesaja-Worte, 219. o.; W. WERNER, Eschatologische Texte in Jesaja 1–39. Messias, Heiliger Rest, Völker, FzB 46, Würzburg, 1982. 131k. o.; KILIAN, Jesaja 1–12,21. o.; HAAG, Jes 1,18,70.72k. o. – 52. KAISER, Jesaja 1–12,31. O. 16. l. ábjegyzet; WERNER, Eschatologische Texte, 131. o. – 53. WERNER, Eschatologische Texte, 130k. o. – 54. Így Vermeulen ellen már A. J. BJORNDALEN, Zur Frage der Echtheit von Jesaja 1,2–3; 1,4–7 und 5,1–7; NTT 83,1982,89k. o. – 55. A szóstatisztika differenciálatlan alkalmazása ellen lásd C. HARDMEYER józan kritikáját in: Jesaja-Forschung in Umbruch, VF

31,1986,14k. o. – 56. A gyök Ézs 1,2-n kívül csak Ézs 1,28-ban fordul még elő Protoézsaiás könyvében, ez a vers azonban bizonyosan nem Ézsaiástól származik. Lásd pl. WILDBERGER, Jesaja 1–12,56k. o. Igei formája előfordul azonban már az Ám 4,4-ben, főnévi formája pedig Ám 1,3.6.13; 2,1.4 stb-ben, valamint Hós 7,13; 8,1; 14,10 és Mi 3,8-ban is. A kérdéshez lásd R. KNIERIM, Szócikk מִשֵׁב in: THAT, II. kötet, 489. hasáb. – 57. KAISER, Jesaja 1–12,31. o. Hozzá hasonlóan a deuteronomista irodalom nyelvezetének és teológiájának feltételezett hatása miatt datálják a szakaszt a fogságra – a fogság utáni időre, pl. KILIAN, Jesaja 1–12,21. o.; valamint HAAG, Sündenvergebung, 73. o. – 58. Lásd II. SEEBASS, Szócikk מִשֵׁב, in: ThWat, VI. kötet, 794. hasáb, L. PERLITT, Jesaja und die Deuteronomisten, in: V. Fritz (Szerk), Prophet und Prophetenbuch, FS O. Kaiser, BZAW 185,1989,136. o. 6. l. ábj., aki mindenesetre a 2. vers első felében a szövetség teológia jelenlétét is tagadja. – 59. Az apa-íu által kifejezett viszonyt Ézs 1,2k teljes természetességgel feltételezi, míg ezt a Deut 32,5–8 kénytelen (a fogság tragédiájának a fényében?) részletesen megindokolni. Mózes éneke a 32,10–15-ben az atyai gondoskodás képét is részletesen kifejti, a nép lázadása pedig – szemben Ézs 1,2–3 tartalmával – a 32,15–18.21 versekben explicite mint a pogány istenségekhez való átpártolást értelmezi. Ugyanakkor míg Ézs 1,2–3 a fogság előtti próféciáknak megfelelően a nép egészet bevonja Isten vádbeszédébe, addig Mózes éneke már nyilvánvalóan felosztja a népet az igazakra, s az őket sanyargató bálványimádók taborára. – 60. Így LOEWENLAU, Jesaja 1,2–3,300. o. 35. l. ábj. – 61. Így Ézsaiás és a Deuteronomium viszonyához PERLITT, Jesaja und die Deuteronomisten, 133–149. o.; valamint a Protoézsaiás könyv néhány szakaszához ZOBEL, Prophetie und Deuteronomium, 165–191. o. – 62. WERNER, Eschatologische Texte, 130. o. – 63. Így pl. LOEWENLAU, Jesaja 1,2–3,303. o.; valamint WILDBERGER, Jesaja 1–12,11. o. – 64. Lásd C. H. CORNILL, Die Composition des Buches Jesaja, ZAW 4,1884,87. o., és W. ZIMMERMANN, Das Gesetz und die Propheten, 1964,114k. o., aki azért datálja a szakaszt Ézsaiás működésének kezdeti szakaszára, mert annak tartalma mögött Hóseás próféta hatását érzi.

Bethlen Gábor művelődési politikája

Bethlen Gábor művelődési és iskolapolitikájának legkiemelkedőbb és egyben legismertebb intézkedése a gyulafehérvári, ma nagyenyedi kollégium alapítása volt 1622-ben. A kollégium alapításáról már az 1622. évi országgyűlés VI. tc. intézkedett, amikor azt ezzel indokolta: „az tudós... embereknek... mely igen elfogytanak közülünk... újbakkal való pótlása szükséges”. Először Kolozsvárt jelölték ki az akadémia helyéül. „Az académiának erigálása ebben az helyben Kolozsvár városában legyen az pápistáktól leíratott pusztá klastromban, mely mostan vacál, és a nélkül is pusztában áll.”¹ Bethlen már az 1617. április 28-án kiadott adománylevelében hangsúlyozta azt, hogy Erdély még „közepes tudósokban is rendkívül szűkölködik”, ezért kötelességének tartja, hogy „...Kolozsvár városában fejedelmileg segélyezett ifjaknak tudományokban való előmenekedélére... legelső alkalommal akadémia állításáról gondoskodjék”.² Ezért a harmincad jövedelméből 300 m. forint egyszerre való kifizetését rendelte el.

Valamivel később János Keresztély felső-sziléziai lignitzi herceg ajánlatára Opitz Martin már Gyulafehérvárra jött le és Károlyi Zsuzsanna temetésén beszélt. Nem sokáig maradt azonban nálunk. Utána 1622 augusztusában Kopisch Jacob és Pauli Frigyes német professzorok jöttek le Gyulafehérvárra, de hamarosan ők is elmentek. Bethlen ezért Heidelbergből újabb német professzorokat hívott be és még megérte Bisterfeld megérkezését, s tanácskozhatót vele.³ Időközben megváltozott a fejedelem felfogása,

jobbnak tartotta, hogy az erdélyi akadémia a fejedelmi székhelyen, Gyulafehérvárott legyen, és erről intézkedett is. A német professzorok és a magyar rektorok, iskolamesterek már mind Gyulafehérvárra jöttek. A fejedelem pár hónappal halála előtt, 1629. szeptember 1-jén és 2-án kiadta az alapítóleveleket, amelyek a kollégium fenntartását és jövőjét biztosították.

Az alapítólevél indokolása messzire előre mutatott és jellemző Bethlen Gábor egész gondolatvilágára, az erdélyi élet további fejlődésére, jövőjére vonatkozó elgondolásaira. Bethlen célkitűzése az: „hogy Isten nevének dicsőségét terjeszteni, hogy Isten Igéje szolgálainak s a szabad tudományok profeszorainak a vallásosság ápolására, s az ifjúság nevelésére bővében lehessünk, azért akartuk az evangélium szerint reformált vallású gimnázium és iskolák kollégiumát Gyulafehérvárott, városunkban kegyelmesen megalapítani”.⁴

Bethlen eszerint olyan országos jellegű főiskolát akart alapítani Gyulafehérvárott, amely Erdély számára egyházi és világi értelmiséget, papokat, tanárokat, tanítókat és más szakembereket neveljen és így további alsóbbrendű, falusi iskolák létesítését is lehetővé tegye. Bethlen ugyanis az egész erdélyi közoktatásra gondolt, amint később Bod Péter írta: „a falusi ekleziáikba oskola mestereket rendelt a gyermekek és az éneklés tanítására”.⁵

Az alapítólevelek biztosították a kollégium felépítését (20.000 fr. készpénz), eltartását és jövőjét.

A kollégium kettős udvarú, emeletes épületét a vár keleti főkapujától jobbra már az ő életében el is kezdték építeni, és I. Rákóczi György idejében fejezték be. Ebből később katonai laktanya lett, így a kutatások számára hozzáférhetetlenné vált.

A gyulafehérvári kollégium építése szoros összefüggésben állott Bethlen Gábor építkezéseivel, amelyekről Szalárdi János *Siralmas krónikájából* értesülünk. E szerint a fejedelmi palota, amelyet „nagy, friss és pompás épülettel, kívül olasz fokosan, belül különbnél különb velencei kárpitokkal” ékesítettek, felépült és a kollégium fundamentumát is megépítették. Azonkívül gondoskodott a város jó vízellátásáról, a napnyugati hegyekből „a szőlőhegyeken által csökön a föld alatt igen szép bő forrásvizet vitetett be”. Múltán írhatott ezért Szalárdi a fejedelemnek „az építkezésben való telhetetlenség”-ről.⁶

Bethlen Gábor a művészetekkel ékesített, pompás udvartartást olyan fontosnak tartotta, hogy Bécsben, Padovában, Danczkában (Gdansk), Velencében vásároltak be számára kristálytükröket, poharakat, selymeket, bársonyt, atlaszt, spanyol tafotát, díszes szöveteket és festéket.⁷ Hasonlóképpen írt róla német krónikájában Georg Kraus, akit Bethlen Gábor taníttatott, kancellista, majd Segesvári város jegyzője lett.⁸ Ezt írta róla: „Bethlen Gábor nagyon szerette a zenét, a leghíresebb zenészeket hozatta el, lantosokat, hegedűsöket, kornétásokat, csellistákat és egy spanyolt is, Don Diegot, aki spanyol gitáron játszott, énekelt és táncolt, sokszor néhány zsidó segítségével olasz nyelven komédiákat játszott el és szépen táncokat rendezett. Bár ezt nem értette, mégis mulatott rajta, a német birodalomból pedig hasonlóképpen meghozatta a legjobb orgonistákat. Így Johannes Preussingert... Így azután Bethlen Gábor rövid időn belül a világ minden hatalmasságát felülmúlta zenészeivel...emellett Bethlen Gábor a legjobb kézműveseket és művészeket gyűjtötte össze, kőműveseket, ácsokat, asztalosokat, kőfaragókat, stukátorokat, szobrászokat meg bársonyszabókat is hozatott Olaszországból, Németországból és Lengyelországból nagy költséggel”.⁹ A gyulafehérvári templomba be akarta vitetni az orgonát, a kántorát pedig, ha hanyag volt, így hordta le: „Te Jules! Ha zenét és összhangzatos éneket nem tanulsz, elkergetlek!” Így tehát nagy hatással volt a hazai ipar (kristályüvegművészet Porumbákon, valamint az egyházi ének) gondosabb tanítására, fejlődésére.

Ugyanekkor Mátyás király példáját követve állandóan gazdagította „külön-külön tudományokhoz tartozó, gyönyörűséges szép könyvekkel rakott” bibliotékáját (Szalárdi János feljegyzése). Ez a kollégium szolnaltára állott. A könyvtárát Barsi Mihály bibliothecarius pontosan leltározta és azt a „scolamesterek” rendszeresen használhatták. Bojti Gáspár volt a fejedelem historikusa 200 forint fizetéssel, és Keresztúri Pál, a kiváló pedagógus volt a „főscolamester” a német professzorokhoz képest elég csekély fizetéssel, és az alsó osztályoknak volt egy-egy oskolamestere. Ezek közé tartozott Maray Mihály, mint második, Ascanius Mihály a harmadik rector, aki további tanulmányai után I. Rákóczi György orvosa lett. A negyedik rector, Barsi Mihály, aki bibliothecarius lett, ugyancsak rövid ideig tarthatta meg a hivatalát. Valamivel később Csaholczi János és Bihari Ferenc lettek a rectorok, akik már Comenius Jaunájával foglalkoznak, lefordítják és kiadják magyarul a *Janua*

Indexét (1647). Így tehát Comenius tanításait felhasználhatták a gyulafehérvári kollégiumban.

Bethlen közben állandóan küldött ki újabb alumnusokat Heidelbergbe, és így 1617-ben már huszonkilenc magyar tanult kinn, akik később a hazai egyházi élet vezető férfiai, a gyulafehérvári, kolozsvári, debreceni stb. iskolák tanítómesterei lettek, vagy más fontos megbízást kaptak a fejedelemtől. Szenczi Molnár Albert naplója megemlíti például Vátzi Pétert, Gyöngyösi Kiséri Andrást, Gelei Katona Istvánt, aki a gyulafehérvári iskola rektora, udvari pap, majd erdélyi püspök lett. 1615. november 6-án érkezett meg Albensis Nagy János, aki Heidelbergben Pareus Dávid professzornál tartotta disputációját, továbbá Bojti Gáspár, Bethlen István instruktora, majd a fejedelem historikusa lett. 1621. novemberében Háportoni Forró Pál lett a fejedelem historikusa. Szilvási Márton tanulását is Bethlen támogatta anyagilag, és amikor hazajött, Gyulafehérvárt iskolamester lett. Vele együtt lehetett a marburgi és heidelbergi egyetemen Keserű Dajka János is, aki Bethlen Gábor udvari papja, 1618-ban pedig erdélyi református püspök lett. Gyulafehérvárt szerkesztette az *Öreg Graduál* című énekeskönyvet és ezt a gyulafehérvári nyomdában nyomtatták ki (1636). Tudjuk, hogy 1622-ben hívta be Bethlen Jacobus *Ligniciensis* nyomdászát, de a gyulafehérvári nyomdában egyelőre még kevés könyvet adtak ki. A fentiekén kívül Csulai György, Balai Mihály, Petri Ferenc, Szenczi János és Szenczi Mihály volt akadémiai rector az 1620-as években, Galgóczi Mihály pedig Frankfúrtból hazatérve, 1626–27-ben primrius rector volt.¹⁰

Bethlen a kezdeti sikertelen kísérletek után 1622 februárjában Herbornba, Alstedius professzorhoz írt meghívó levelet és azzal Bojti Gáspár ment ki, de a tárgyalások elhúzódtak és a német professzorok (Alstedius és Bisterfeld) csak 1629. szeptemberében érkeztek meg Gyulafehérvárra. Bod Péter szerint Alstedius, akire Szenczi Molnár Albert hívhatta fel a fejedelem figyelmét és akinek az Encyclopaediája (Hernbornae, 1630.) később az egész iskolarendszernek az alapját képezte, 1629 szeptemberében, még Bethlen életében érkezett meg Gyulafehérvárra s így vele tanácskozhatott a kollégium jövőjéről. De Bethlen 1629. szeptemberében már érezhette halála közeledését, és megnevesítette családjukkal együtt a református papokat, megírta végrendeletét.

A jobbágygyermek tanulását már az 1615. évi országgyűlés biztosította és védelmet nyújtott nekik az erőszakos földesurak ellen. Így Bethlen a prédikátorokból, iskolamesterekből, deákokból, a népből felemelkedett új értelmiségi réteget alakított ki és végül a kollégiumnak alapítólevelekkel, annak anyagi ellátását, további fejlődését bőségesen biztosította. A kollégium fenntartására Bethlen 20.000 forint készpénzt hagyott, továbbá Debrecen városának taxáját, a tokaji Hétszöllő jövedelmét és az enyedi dominiumot, amely 1662 után meghatározta a kollégium jövőjét, Enyedhez kapcsolódását.

Míndezeket összefoglalta Redmeczki János *Az felséges Bethlen Gábornak öt rendbéli Isten anyaszentegyházával cselekedett jótéteményéről* című (Bártfa, 1622) munkájában.¹¹

E szerint Bethlen második jótéteménye az volt: „Az fejevári scolát szépen felépíteté Felsőged, abban két fő tudós embereket rendelvén esztendőriül esztendőre, az

országban az hol mi arra való iffiuság találtathatik, mind bé gyűjteté Felséged, azoknak tisztességes eledelt, ruházatot, könyveket szereztete Felséged, hogy az meg puszult, siralmas ország, sok időktől fogván minden javát, ebbeli örömetül is hasonlatosképpen megfosztatván, benne valami újulást, vidámságot s kát (?) önnön magának. Ebbeli jótéteménye Felségednek mind ez mai napig is fenn áll.” A következő lépés az volt, hogy mihelyt a Magyarországon vagy Erdélyben élő „tudós, bölcs, ékesen szóló hasznosan tanítható keresztyén praedicatorokat meg hallgat Felséged, azokat mind ígéreteivel, mind szép beszédével magához behívátá”. Ezek között megemlíti *Keserű Dajka* Jánost, *Vári Szárnyas* Jánost, akit Kolozsvárra hívott a görög és latin nyelv tanítására, *Milotai Nyilas* Istvánt, aki tiszántúli püspök lett. Másokat is hívott és „írton írt az vármegyékbe is ide, hogy oda be tanítókat rendelljenek. Ne legyenek az emberek olyak minémü állapotok, nem ismervén az teremtő Istent”. Mindezek mellett támogatta Szenczi Molnár Albert munkásságát, Kálvin Institutiojának fordítását és a Biblia javított kiadását (Hanau, 1608). Szenczi Molnár hazatérése után Bethlen intézkedett arról, hogy Kassán megfelelő szállása legyen és még betegségében is tárgyalt vele, valószínűleg a kolozsvári főiskola felállításáról. De Szenczi Molnár nem jött el Gyulafehérvárra tanárnak.

Bethlen nemcsak a gyulafehérvári kollégiumot, hanem a kassai, debreceni, váradai, huszti, nagybányai, nagy-szombati (ref.), dési, kolozsvári, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi és enyedi scolákat is adományokkal támogatta.¹² Az előző években elpusztított iskolákat igyekezett helyreállítani és felépíttetni. A büntetéspénzből minden város és falu köteles volt a templomokat és scolákat megépíttetni (1619. évi országgyűlés).

1615-ben a dési iskola alumnusainak tápláltatása végett a dési sókamara sódézsmáiból 100 kalangya búzát rendelt az iskolában tanító deákok számára.¹³

Emellett Bethlen ebben a korban egészen meglepően türelmes, megértő vallási és nemzeti politikát folytatott. Megegyezett a szebeni szász egyetem vezetésével, visszaengedte a jezsuitákat a kolozsmonostori rendházba és a tanítási módjukat figyelmébe ajánlotta Alvinczi Péternek, Bethlen István nevelőjének. Támogatta a katolikus Káldi György bibliafordításának a kiadását, valamint a Biblia román nyelvre való fordítását és a tanácsosainak a kiválasztásában sem tett vallási különbséget. „Annyi pápista szolgám vagyok nekem, hogy nem tudom számát is” – mondotta.¹⁴

Számontartja a korabeli református iskolák hatását a román iskolatörténet is.¹⁵ „Sok fiatal román jött ugyanis a gyulafehérvári, enyedi, kolozsvári, vásárhelyi és nagybányai kollégiumokba, hogy szabaduljanak a jobbágy-ságtól és papok legyenek. Azt is tudjuk (Bitay Árpád közlése, Pásztortűz, 1926.201.1.), hogy Bethlen két házat adott a gyulafehérvári román egyháznak, és egy román iskolát létesített Gyulafehérvárott.¹⁶

Mindezt kiegészíti, hitelesebbé teszi Redmeczai János munkájában megemlített Bethlen Gábor negyedik jótéteménye. E szerint: „Járul az Felséged jó téteményéhez ez is, a negyedik dolog, hogy az Sz. Bibliát...az oláh nemzetségnek üdvösségeire és lelkekben való épületekre az ő maguk saját, érthető nyelvekre tudós emberek által transferáltatta. Ez mellett ez előtt csak talán három esz-

tendővel az váradai ország gyűlésben 60 vagy hetven oláh praedicatorokat is szenteltetett Felséged. Nagy halmot, hajt, Kegyelmes Uram, ez is az dolog az felséged magossan megtetézett és ugyan mind az fényes égig fel nevededett szép, böcsületes dicséretéhez.”¹⁷

Bethlen e szerint az anyanyelvű műveltség fejlesztését, megerősítését szorgalmazta, támogatta lényegében minden nemzetiségi vagy vallási elfogultság nélkül, mert bízott a kultúra felemelő, megerősítő, a gazdasági jólétet és a megértést egyaránt szolgáló hatásában.

A gyulafehérvári kollégium megszervezésében Sturm strassbourgi és Trotzendorf heidelbergi iskolarendszere szolgált alapul, mintául.¹⁸ E szerint az alsó, gimnáziumi tagozatot általában öt, Kolozsvárt hat osztály volt, és ezek megmaradtak a XVIII. században a marosvásárhelyi Litteraria Commissio utasításáig (1769). Ezek a következők voltak, később Enyeden is: 1. rudimenta vagy kezdő osztály, 2. abecedáriusok, 3. grammatica osztály, 4. syntactica osztály, 5. rhetorica és poetica osztály. Ezeket követték a teológiai és filozófiai osztályok, tanfolyamok, amelyekben a professzorok tanítottak. Elsősorban Cicerot, a latin nyelvtant, a stilisztika, a prozódia törvényeit magyarázták, de a célkitűzés az volt, hogy a tanító tegyen lehetőleg mindent könnyűvé, hogy a tanuló a munkának inkább gyönyörét, mint terhét érezze. Ezt szolgálták Strassbourganban a vitatkozások, a zene, a jogi, bölcsészeti, fizikai, matematikai előadások, a bölcséleti és orvosi ismeretek tanítása. Ezeken a külföldi akadémiákon Erasmus humanista elvei érvényesültek, ezek a szülők példaadását és a gyermekek hajlamának fejlesztését hangsúlyozták. Ezért ajánlották a színi előadások rendezését is. Ezek Gyulafehérvárott már a XVII. század végén meghonosodtak és közjátékaikkal olyan hatással voltak a hallgatóságra, hogy egy-egy tréfás próbeszéd (két katona beszélgetése) behatolt a népi adomák világába is, és nemzedékeken át öröklődött. A XVII. század közepén már Comenius tanításai is helyet kaptak a gyulafehérvári kollégium rectorainak munkájába.

A felső fokon Strasbourgan aritmetikát, geometriát, fizikát, kozmológiát is tanítottak, de legáltalánosabb hatása nálunk az ének és zene tanításának volt. Ez a falusi iskolákba is behatolt.

Heidelbergben kialakult a tanulók közössége, a *coetus*, amely maga választotta ki vezetőit, Gyulafehérvárott a seniort, a contra scribát és más, az iskolai élet rendjéért felelős vezetőit. A tanulók önkormányzata kifejlesztette a felelősségérzetet és a megsértése a XIX. század elején is lázongásokat okozott.

A gyulafehérvári kollégium törvényeit átvették a partikulái, a szásvárosi, marosvásárhelyi, székelyudvarhelyi, majd a fogarasi és más kisebb iskolák is.

Bethlen Gábor idejében, 1628-ban jelent meg Bártfán Guevara Antonius: Fejedelmeknek serkentő oraia című munkája magyarul (Prágai A. ford.), amelyet Bethlen sokat olvashatott és követte is humanista szellemű tanításait. Jól tudta, hogy aki „szíve szerént szereti Urát, az az jó állapotban el nem hiszi magát, az gonosz szerenczében sem hadgya el Urát, az szegénységben sem panaszkodic... Az fejedelmec fő szolgálai és tanácsosi, ha lehet, ne legene Deáktalan, tudatlan emberec” (284. l.) Amint láttuk, mind külföldi egyetemeken tanult, jól képzett emberek voltak és a tudásukat továbbadták.

Méltán írhatta ezért róla Kemény János, aki Bethlen udvarában nevelkedett és jól ismerte: „...haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőképpen tekintetiben oroszlán, conversatioban nyájas, józan éltű, könyörgésben és isteni szolgálásban nem külsőképpen tetető, de buzgó, szegényeken és könyörgőkön könyörülő, egyházi rendeket tiszteletben tartó, tápláló, ekklésiákat építő, segítő, fundáló, tudós emberek conversatiojokban, disputatiók hallgatásában gyönyörködő, minden rendet promoveáló, a haza fiaiknak atyjok, az vitézlő rendnek mind jó tanítójok s mind tükörök, de édes atyjok is...künn az közönséges helyen magát nagy autoritással, benn pedig házában belső szolgálói közt nyájas szelídséggel magát viselő, fő lovakban, friss öltözetekben, musikákban, építésekben, fejedelmi vendégségekben s néha táncokban is, de nem részegségben, mértékletesen gyönyörködő...” Ennek az elragadtatott, szívből fakadó jellemzésnek a végére ez a mondás talál: „Oh, vajha remélhető volna valaha más! Oh, vajha avagy ne született, avagy örökké élt volna!”¹⁹

Ennél egyszerűbb, és ugyancsak jellemző a korabeli ismeretlen költőnek ez a pár sora: *Rongyos scoláinknak, / Tanuló ifjakkak / Kegyelmes patronussa*. Ezért maradt felejthetetlen az emléke.

Vita Zsigmond
művészettörténész

Jegyzetek

1. E. O. E. VIII. 96–97. l. – 2. *Jakab Elek*: Kolozsvár története, Budapest, 1888. II. 564. l. – 3. Chornicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. Coronea, 1847. 311. l. – 4. A 300 éves nagyenyedi Bethlen Főiskola emlékalbuma. Nagyenyed, 1926. 125–127. l. Közli az adományleveleket. – 5. *Bod Péter*: Magyar és Erdélyország ekklésiái historiája. II. 107. l. (Kézirat a Bethlen Könyvtárban) – 6. *Szalárdi János*: Siralmas magyar krónikája. Pest, 1852. – 7. *Radvánszky Béla*: Udvartartás és háztartáskönyvek. Bethlen Gábor fejedelem udvartartása. Budapest, 1888. 200. kk. – 8. *Kraus, Georg*: Siebenbürgische Chronik. Wien, 1862. 56–81. l. – 9. Bethlen Gábor krónikásai. Budapest, 1980. 172–173. l. – 10. *Herepei János*: Adattár a XVII. század történetéhez. Polgári és kulturális törekvések. Budapest-Szeged, 1965. 252. kk. – 11. Erdély öröksége. Budapest, IV. 44–26. l. – 12. *Makkai Ernő*: Bethlen Gábor őrszágalkotó politikája. Erdélyi Múzeum, 1814. 164. l. – 13. Erdélyi Protestán Lapok. 1901. 133–134. l. – 14. Hazai okmánytár. II. 471. l. – 15. *Albu, Nicolae*: Istoria invatamantului rom. din Transilvania. Blaj, 1944. – 16. *Economu, Constantin*: Viata culturala a orasului Alba Julia, 1942. 7. l. – 17. Erdély öröksége, Budapest IV. 46. l. – 18. A német akadémiairól: *Paulsen, Ft.*: Das deutsche Bildungswesen in seiner geschichtlichen Erwicklung. Leipzig, 1906. *Bitay Árpád*: Gyulafehérvár Erdély művelődéstörténetében. Pásztortűz, 1926. 201. kk. – *Molnár Aladár*: A közoktatás története Magyarországon. Budapest, 1881. 53–104. l. – 19. Erdély öröksége. IV. 121. l. (Kemény János önéletírása).

Mi teszi ma „reformátussá” a reformátusokat?

Eberhard Busch a göttingeni Georg August Universitát teológiai fakultása szisztematikai tanszékének professzora, az ott tanuló református diákok lelki és szellemi mentora. Az Ige teológiájának védelmezője, a csúsztatás és hamis teológiai kiegészítés kérelhetetlen kritikusa, a zsidó-keresztény párbeszéd elkötelezett híve. Tagja a németországi református egyház (Evangelisch-reformierte Kirche in Bayern und Nordwestdeutschland) legfelsőbb vezetésének, barátja sok magyar anyanyelvű teológusnak, birtokosa több magyar nyelven írt könyvnek. Viszonylag gyakori vendége a magyarországi és erdélyi református, illetve az erdélyi szász-lutheránus egyháznak. Svájcban született, Svájcban és Németországban tanult. Ő volt Barth Károly utolsó tanársegédje, majd falusi lelkész abban a gyülekezetben, ahol korábban Barth apja tevékenykedett és maga Barth felnőtt. Jelenleg a legkiválóbb élő Barth szakértő.

Tavaly augusztusban töltötte be 60. életévét. Tiszteletére Németországban konferenciát rendeztek és emlékkönyvet adtak ki. Ez a tanulmány-fordítás megkésett születésnap köszöntő.

(A fordító)

A témát különbözőképpen lehet megközelíteni. Vagy úgy, hogy azt kérdezzem, milyennek kellene lenni ma a reformátusoknak? Mi által *kellene* magukat megkülönböztetni, hogy az írás, a hitvallási hagyomány szerint, vagy a jelenlegi kihívásoknak megfelelő reformátusok legyenek? A kérdést így is megfogalmazhatom: Hogyan értelmezik magukat a reformátusok gyakorlatilag és tényekben? Miben tűnnek ki a reformátusság jellemzői a ma általuk megformált szövegekben?

Az első esetben egy útmutatási módozatot adhatnék a református *léthez*, a második esetben inkább a jelenlegi református *lét* leltárát állíthatnám össze. Megpróbálom a témát ez utóbbi értelemben kifejtetni, noha különbséget tenni a két lehetőség között nem igen lehet. Azért is foglalkozhatom ez utóbbi értelemben a témával, mert

egy gazdag anyagú könyv áll a segítségünkre, amelyet Lukás Vischer adott ki: Mai református biztonyságtételek,¹ az utóbbi évtizedekben összegyűjtött, református közösségek hitvallásai a föld minden kontinenséről.

Kellő szabadsággal élve kapcsolódom a következőkben ehhez a könyvhöz a felvetett kérdések megválaszolásában: Mi teszi ma „reformátussá” a reformátusokat?

Öt lépésben beszélek erről!

I. Isten vándorló népének modellje

Kálvin János, aki az előadásait mindig egy imádsággal nyitotta meg és zárta be, röviddel halála előtt, 1564. február 2-án az utolsó előadását a következő szavakkal fejezte be:

„Mindenható Isten! Mert te minket a te egyszülött Fia halálával egyszer megváltottál, add nekünk, hogy a te kegyelmed útját a mi hálátlanságunkkal és konokságunkkal ne szakíthassuk meg, hanem az evangéliumnak engedelmességgel előre haladjunk, hogy végül a te kegyelmed teljességébe bejuthassunk, amely kegyelem bennünk elkezdődött és napról napra növekedik a te igaz atyai örömdre, addig, míg összegyűjtetünk a te menyeyei országodban, és elnyerjük azt, amit ígértél és megszerezteél a mi Urunk Jézus Krisztus által. Amen.”²

1968. december 9-én, a református teológus, Barth Károly, halála előtt néhány órával a következőket írta:

„Az egyház útja...kemény *útraindulás*...Ennek a modellje a soha nem elégszer magyarázható és átgondolható történet: Izráel kivonulása Egyiptomból az Ígéret földjére...Amint az egyház elindult, választott...előre megtiltotta a honvágyat az után, amit maga mögött hagy...További vándorút áll előtte: küzdelmek is, fájdalmak is, éhség és szomjúság is. Félreismerhetetlenül szenved. De még kevésbé lehet félreismerni, hogy *örül*. Ennek megfelelően gondolkodik, beszél és cselekszik...Istennek még fogságban levő, de már megszabadított népe”.³

Ahogy az más egyházakra és felekezetekre igaz, a református egyház a kezdetektől fogva különbözött a többitől. „Más volt” abban, ahogyan ő magát az értelem és szellem kapcsolatában érteni akarta, ahogyan ez mindkét idézett szövegből is kitűnik; éppen mint *Isten vándorló népe*, a vándorlás és úton levés, a hit és megtapasztalt krisztusi szabadítás kapcsolatában, az Isten országa nyilvánkoztatásának útján. A kép, amely ezt az egyházat jellemzi, nem egy épület, hanem egy út, nem egy piramis, hanem egy vándorsátor képe. Nem kevésbé, mint Izráel, hanem éppúgy, és most igazán egy, az Izráellel Jézus Krisztusban ajándékozott szövetségben láthatja magát az egyház ebben a menetelésben, már megajándékozottat és örvendezőt, de még sírót és könnyörgőt.

Ez az útközben struktúra ténylegesen mélyreható módon érvényes a református egyházra. Ezt abban lehetne megragadni, hogy – talán egyesek fájdalomra, mások öröme, mindenestre könnyen alkalmat adva a félreértésre – ez az egyház más egyházakhoz viszonyítva kevésbé kínálja a zárkózottság, mint inkább a nyitottság képét. Az a veszély, hogy kaszárnnyává lesz, itt minden esetben kevésbé fenyeget, mint a másik, hogy izgatott hangyaboly látszatát kelti. Azért van a református egyházban úgy, ahogy ezt más egyházak nem ismerik, mindig egy bizonyos zavarodottság, amikor egy kívülálló megkérdezi: egyáltalán mi a különleges a ti egyházatokban? És mégsem szabad szégyelnünk a „nyitottság képét”, amit a mi egyházunk nyújt. Nyilvánvalóan tudatában kell lennünk ennek a veszélynek, de a nyitottság magában még nem veszély. A veszély először akkor következik be, a nyitottság akkor válik kaotikus önkényeskedéssé, amikor annak bizonyossága és tudata eltűnik, hogy Isten vándorló népe vagyunk egy meghatározott úton és úticéllal. Ez a jellemző nyitottság, ahogyan a kezdetektől a református egyházba belevésődött mindezekelőtt két pontban mutatkozik meg:

1. A református keresztyénség a különböző regionális központok teljességgel kimeríthetetlen gazdag sokszínűségével tűnik ki, akik rendszerint berzenkednek az ellen, hogy őket bárkivel is egy fedél alá hozzák.⁴ Már a kez-

detekben is így volt, hogy a reformátusságról nem beszélhetünk anélkül, hogy mellette Zürichről, Genfről, Franciaországról, Skóciáról, Németalföldről, Kelet-Frizföldről, stb. ne beszéljünk. A reformáció mindenhol kialakította a maga egyéni arculatát, és sehol sem volt meg a vágy arra, hogy ezt a sokféleséget uniformizálják és egy kalap alá vegyék. Így van ez mindmáig: ha van a református egyházban egység, az nem olyan, amit a „csúcsról” szavatolnak, hanem olyan, mint egy többszólalmú kórus.

2. Ez a nyitottság nemcsak a regionális központok földrajzi egymasmellettségének a sokszínűségében jelentkezik, hanem egy időbeli vonalat is mutat a mindig új történelmi alakzatok sokszínűségében. A református egyházak története ismételtelen megújuló odafordulás, a mindenkori jelenhez. Ezért itt a reformáció korának, a 16. századnak nincs a továbbiakban mértékadó jelentősége, mint például a lutheránus egyházban. Ezért kaphattak mindketten – Kálvin vagy Lasco* – tiszteletet, de közülük egyiket sem illették az „egyházatyá” ranggal, ellentétben Lutherrel, az éppenséggel emberi névvel illetett, róla elnevezett lutheránus egyházban. Ezért adódnak mindig alapnehézségek a lutheránus egyházzal való párbeszédben, mert ők a 16. századról szeretnének velünk eszmét cserélni, mialatt mi úgy gondoljuk, a 20. században élünk, jónéhány kérdés már nem úgy tevődik fel mint akkor, mások pedig teljesen újak, amiket nem kellett akkor figyelembe venni.

Ez a kettősség tükröződik különösen a kapcsolatok azon módjában, amik az egyház hitvallásaival vannak összefüggésben. Természetesen ilyenek a református egyházban is vannak és természetesen ezeket is figyelembe kell venni. Egyfelől a kezdetektől ott volt a hitvallások helyi sokszínűsége, méghozzá anélkül, hogy ezeket más területeknek kötelezően át kellett volna venni, nem beszélve arról, hogy nem alakult ki egy a világ országait átfogó, specifikusan református hitvallás. Másfelől pedig a történelem folyamán a reformátusok a hitvallásukhoz való kapcsolatukban egyfajta szabadságot mutattak ki: érvényben maradhattak, de meg is másíthatták őket, el is vethették és történetesen teljesen újjal helyettesíthették. Igen, a reformáció kora óta több református hitvallást állítottak össze, mint magában a 16. században.

Nem lehet azt mondani, hogy ez egy általános relativizmuson alapszik (bár olykor nem sok hiányzott hozzá). De ez mindenekelőtt azzal a magától érthetőséggel függ össze, amit éppen az Isten vándorló népének lenni jelent. Ez mindenekelőtt abban fejeződik ki, hogy nem egy későbbi idő „relativizálta” a szövegeket, hanem gyakorlatilag mindegyik hitvallás, és egyesek meglehetősen hangsúlyosan „az Írás jobb megismerése” kikötéssel jelentek meg. Ez a kikötés nem akar az önkényeskedésnek kaput és ajtót nyitni az egyházban. Ebben jól megdöntött lelki törekvés rejlik, amelynek ismertető jegyeire háromféle módon utalok:

a.) A református hitvallásra jellemző, hogy mindig hangsúlyozza a *Szentírás örökös fölérendeltségét* a hitvallással szemben. Ezt ugyanígy hangsúlyozza a lutheránus egyház is. De ott úgy tűnik, mintha a Szentírás és

* Johannes Lasco, Kelet-Frizföld reformátora, azé a vidéké, ahol az előadás elhangzott (a ford. megjegyzése)

a hitvallás összhangját maga a hitvallás válaszolná meg. Ellentétesen érvényes ez a református egyházban, nem *mert*, hanem *amennyiben* a hitvallás és a Szentírás összhangban állnak, kötelező a gyülekezetre. Azért lehet ennek az összhangnak a kérdését ismételtelen újra meg újra felvetni. Ezért *kell* az érett gyülekezethez is a hitvallást erre az összhangra összpontosítva mindekor megvizsgálni. Ezért lehet a hitvallást bizonyos körülmények között korrigálni, vagy helyettesíteni. Az én következtetésem szerint tehát reformátusnak lenni azt jelenti; a Szentírás tanulóinak lenni.

b.) A református hitvallás fogalmon átsüt az is, amit az egyházzal vallunk: az „együttlevők gyülekezete” (Otto Weber),⁵ akik önmagukat nem a fenn található egyház leágazásaként értelmezik, hanem mint az egy, szent, egyetemes, apostoli egyház meghatározott testét. Azért *lehet* a kezdetektől, a hitvallás fogalmán, egy viszonylag átlátható keretben, a tenni akaró keresztyének seregének felelősségteljes és hiteles szavát érteni. Itt azonban ezt a szót nem egyedül hitvallásként kell felfogni, hanem mint *a* hitvallást ezen, vagy azon a helyen. A helyi egyháztestek összetartozása éppen az által lehetséges, hogy a másoknak a hitvallását, igaz más keretek által behatárolva, de elismerik. Nincs viszont a hitvallásoknak reformátusoknál mindent átfogó egysége (ezért nincs világhitvallás!), mely a felelősséget egy konkrét helyzetben kiiktathatná. Az én következtetésem: reformátusnak lenni ma annyit tesz, hogy az egyház felelősségteljes tagjának lenni.

c.) A református hitvallás fogalmában kifejezésre jut a Szentlélek életterejének az elismerése. Ezen alapul az a meggyőződés, hogy nem mindig és mindenhol kell ugyanannál a pontnál lenni, ahol az egyház Krisztust megtagadja, vagy megvallja. Amennyiben a reformátusok nem helyezkednek arra az alapállásra, hogy ez a pont csak a bűnökből való megigazulás tanára vonatkozik, ahogy ezt a lutheri hitvallás tartja, akkor ez nem olyan hiányos tudáson alapszik, melyik ezt a tant akarja adni. És ha az újabb szövegek nem azt hangsúlyozzák, amit egykor tipikusan „kálvinistának” vagy „zwingliánusnak” tartottak (az elválasztás/elrendelés és úrvacsora külön tanítását), akkor ennek az oka nem a relativizmus. Ahol relativizmus van, ott nincs hitvallás és nincs tudás az egyháznak megmaradásáról, vagy szét hullásáról a hitnek meghatározott tételeiben. Ezt jól tudják a reformátusok. Ezért vallanak ma is hitet. De ők nyitottak a Lélek bölcsessége előtt is, hogy mindenkor újra megmutassa, hol van az a pont, ahol az evangéliumot itt és most meg kell vallani.

Az én következtetésem: reformátusnak lenni ma azt jelenti, a Lélek bölcsességére nyitottnak lenni. Nyitottnak lenni, de miért? Nem azért, hogy a világtörténelemben kutakodjunk, hol is hozhatjuk magunkat „bele”, hanem nyitottak arra a kérdésre, hol akar minket Isten az ő szolgálatára felhasználni?

II. A hitvallás új ébredése

Lukas Vischer gyűjteménye előszavában ezt írja: a reformátusok nagy családjában „még nem volt idő..., hogy ilyen óriási számban alkottak volna hitvallásokat, mint az utóbbi három évtizedben” (V. old.). Ez meglepő

az imént mondottak ellenére is. Mert valamikor a 17. században következik be, amit Barth Károly az egyházunk „hitvallási erőtlenségének” nevezett.⁶ Akkor történt az, hogy a régi református hitvallások először kötelező érvényű iratok lettek, és azután mintegy visszahatásként, részben múzeuminak nyilvánították, részben formálisan hatálytalanították mégpedig anélkül, hogy egy másikat, vagy egy újat alkottak volna helyettük. Jó két évszázadra belefáradtak és elégük lett a hitvallásokból és a hit megvallásából egyaránt.

A református teológus Alexander Schweizer százötven évvel ezelőtt arról panaszkodott, hogy „a mi atyáink megvallották a hitet, s mi fáradtak vagyunk az ő hitvallásunknak hinni.”⁸ Természetesen úgy gondolták, mert olyan nehéz, megtakarítjuk vele a fáradságot. Egy bizonyos, ahol úgy gondolják, nekünk az elődök hitét kell hinni, ott azonnal a kényszerhelyzetre panaszkodnak, amitől egyidejűleg meg is akarnak szabadulni. De ebben a szabadságban valószínűleg nem fogják többé tudni, hogy a keresztyén szabadság nem önkényes szabadság, amiben azt szeretné már csak az ember hinni, ami valakinek éppen tetszik. Itt már elfelejtődik, hogy az egyház szabadsága abban van, amivel pontosan az eredetéhez és rendeltetéséhez kötődik, amire a hitvallás emlékezteti, hogy ti. figyelni kell, és megóvjátok attól, hogy felejtsetek.

Ha még egyszer a képet Isten vándorló népcéről, mint a református egyházértelmezési modellt felidézhetem, tisztában kell lennünk azzal, hogy az az út a pusztán át vezet. Az egyház egyidejűleg egy ilyen pusztán át menetelő tömeg, és ez verejtéket, fáradságot és harcot jelent. Ez – úgy is mondhatnám – hozzá tartozik. Inkább az a rossz, ha a nép nem előre néz és megy, ha egy helyben toporog vagy éppen hátrafelé tart, ha az „átmeneti helyén” véglegesen berendezkedik, vagy visszakíváncozik az egyiptomi húsos fazekak mellé. Valami ilyesmi játszódott le ebben a kétszáz évben. Ezért nem volt mit megvallani. Ezért ajánlották, hogy mindenki azt higgyen, amit jónak tart, hacsak nem tisztességtelen a dolog. A fent említett időszakban uralkodott a relativizmus és senki nem tudta pontosan megmondani, hogy ő egyáltalán miért református, és talán nem egyszer azt sem, hogy miért nevezik keresztyénnek. Ez meddő időszak volt ebben a pusztai vándorlásban.

A református egyházakban a múlt század vége felé vált mindez érezhetővé. Akkor tört a felszínre a „fiatal református mozgalom”,⁹ amely a korábbi meddő idők „hitvallási erőtlenségével” szemben kiadta a jelszót: megerősíteni a református öntudatot! Ha nem, akkor le fog nyelni minket a lutheránus többség. Ezért kell harcba indulni mindenütt a református érdekeltségeikért. Ezért kell visszatérni a református egyházatyákhoz. Kezdték hát újra a régi, 16. századi iratokat olvasni, miközben ezeket egyre inkább egy majdan szent korszak kifejeződéseként tartották, egy olyan időszakként, amihez a jelenből visszavágytak. Ha szabad nyíltan kifejeznem magamat, ez egy „hátra arc” (!) fordulat volt. Ez nem reformáció, hanem restauráció volt. Ez nem a Krisztusról való biznyságtétel új szabadsága volt, hanem egy korábbi idő törvényeiben való gyönyörködés. A 16. század hitvallását idézni *vagy* megvallani, ez ég és föld különbség. Az előbbi volt az akkori mozgalmak törekvése. Ez a törekvés nem jelentett egyet azzal, ahogyan a mi őseink

a hitet megvallották, hanem az atyák hitvallásában való hit fáradságát vállalták magukra.

Ahol azonban az egyház ismét új szabadságra jut, akkor lelki alapjára, Jézus Krisztusra épít, és benne ismeri fel a feladatát, hogy őt a jelen emberei előtt kell megvallani. Akkor elkezdí önmagától nem az atyák hitvallását hinni, sokkal inkább, ahogyan *azt és azzal* a hitet meg lehet vallani, és ebben a hitvallásban, „jelenidőben”, megtalálja a szolgálat útját.

Meglepő, de tény, hogy ennek korunkban nyilvánvalóan eljött az ideje: hosszú hitvallás-elgyengülés vagy hitvallás-restauráció után egy élő hitvallás feletti öröm.

Ennek, emberileg szólva, három jó alapja van:

Először beszélhetünk egy indító-gyűjtásról a Barmeni Nyilatkozatban, amelyet 1934 májusában a német hitvalló egyház megvallott az evangélium követelményének újrafelfedezésével, amelyet az egyháznak be kell tölteni akkor is, ha nagy árat fizet érte. Nem véletlen, hogy református egyházak sora – Koreától Kubán át az Egyesült Államokig¹⁰ – hitvallásaikban kifejezetten a Barmeni Nyilatkozatra építettek. Ez a „tisztázás” azért volt gyűjtőszikra, mert itt nem sorakoztak be egy olyan menetbe, amelyik a jelenből a múltba tartott, hanem a jelenben, a jelen tévedéseiből egy előre mutató lépést mertek megtenni.

Az új odafordulást a hitvallások irányába másodsorban a korábban „fiatal egyházaknak” nevezett közösségek emancipációja dokumentálja. Ezek az egyházak ép-penséggel nagykorúvá váltak, s miközben a mi európai hitvallásainkat nem vetik el, azonban úgy ahogy van, nem akarják egyszerűen elismételni, hanem egy saját nyelvüknek és helyzetüknek megfelelő hitvallást keresnek, ami az ő gondjaikat és feladataikat tekintetbe veszi. Nem véletlen tehát, hogy a Vischer által összegyűjtött szövegek legnagyobb része nem az európai kontinensről származik. Ezzel szemben egyetlen szöveg sincs ezek között Németországból vagy akár Svájcából, a református hagyományok anyaországából. A dolgok eme feltűnő tényállásában visszatükröződik valami Jézus szavaiból, hogy az elsők utolsók és az utolsók elsők lesznek, az atyák szívét pedig a fiak szíve fogja téríteni.¹¹

A harmadik magyarázata az új hitvallási szövegek tömegének, annak felismerése, hogy a jelenben hallatlan kihívások előtt állunk, amelyekben az egyház szükséges téjékozódásához a régi hitvallások ismeretével már nem kapunk elég támaszt a hit megvallásához. Olyan kihívásokat vettek tudomásul, amelyeknek láttán úgy tűnik, csak akkor mondhatnak újat a hitvallások, ha újabb súlypontokkal nem mást, mint a régi hitet vallják meg. Ebben az értelemben beszél a Koreai Presbiteriánus Egyház hitvallása 1972-ben, hogy felismerte a kötelességét, „az evangélium igazságát” egy új formában kifejezni és ezáltal a Krisztus iránti engedelmesség új útjait megkeresni, miközben számításba veszi az állandóan változó nyelvhasználatot, az új kilátásokat, a hirtelen változó élethelyzeteket...valamint a jelen különös visszasságainak fenyegetését”. (36. old.) Természetesen beletagolódni egy új helyzetbe még nem jelent hitvallást, hanem annak felismerését, hogy az egyház mint egyház a küldetésével játszik annak megvallásában, vagy ahhoz való hűtlenségében, ha nem érthetően vallja meg a hitét.

III. A református egyházak összekötő kapcsai

Az eddig elmondottakból kiviláglik, hogy nem könnyű, majdhogynem lehetetlen behatárolni azt a *megfogható dolgot*, ami a világnak ezeket az egyházait reformátussá teszi. Ami először összekapcsolja őket az az, ami a nem református egyházakkal is összeköti: a Szentírás, az evangélium prédikálása, a keresztség, az úrvacsora, a Szentháromságban való hit. De mennyiben sajátágosan reformátusok? A reformátusoknak nincs pápájuk, amint már mondtam, nincs egy egységes világhitvallásuk és olyan „egyházatyáik”, mint a (majdhogynem) megkérdőjelezhetetlen autoritású Luther a lutheránus egyházban, habár ez – mivel Kálvin sokkal rendszeresebben gondolkodott mint Luther – kézenfekvő lehetne. A megalapozott szabadság, akár arra, hogy új hitvallást formulázzanak, megteszi a magáét abban a zűrzavarban, ami a reformátusság egységének a kérdésére vonatkozik. Ehhez jön, hogy a világ reformátusságának bámulatosan nagy feszítettség van, amely a református, presbiteriánus, kongregacionalista hagyományokat magába foglalja. Sőt néhány országban ezek az egyházak a metodistákkal, a Krisztus Követőivel (Disciples of Christ), a baptistákkal, stb. egyházunióba tömörültek,¹² úgyhogy ezáltal a „református” fogalom behatárolása nagyon messzire kitolódott. Így teljesen lehetetlen Vischer gyűjteményes kötetében szerepeltetett szövegeket egy kalap alá venni úgy, hogy hitvallási közös nevezőt kapjanak.

Ezt a kiterjedtséget egy kicsit továbbértelmezve két szélsőséges esetre szeretnék utalni, ahogyan a mai idők református egyházai magukat értelmezik. Az egyik a Kubai Református Egyház „hitvallása” 1977-ből,¹³ amelyik Jézus Krisztus egyházának dolgait a kubai szocializmus céljaival hozza összhangba. Az egyháznak eszerint „azoknak a történelmi kihívásoknak kell megfelelni, amiket Isten a társadalom vívmányai által rábíz, amelyben az új ember, mint az evangélium célja megjelenhessék” (124. ol.). Már a „fordulat” előtt tudni lehetett, hogy így nem mehet tovább: nemcsak a szocializmus, egyáltalán semmilyen társadalmi vagy gazdasági forma nem teszi lehetővé az „Istentől megjelent” új ember megjelenését, mellesleg egyetlen egyház sem valósíthat meg egy számára pusztán szándék-nyilatkozatként előlépő evangéliumot. A másik példa az angol kongregacionalisták 1967-es „hitnyilatkozata”,¹⁴ egy olyan liberális ellenpárja az előbbi szocialistának, amelyet a nyugati ipari nemzetek ideáljai és erényei hatnak át, amelyben Isten országa úgy fog eljönni, ha abban „elégésgesen betöltjük azt” a feltételt, hogy becsületesen fáradozunk az emberi jogokért, a toleranciáért, stb. (99. old.). Az Isten országa Isten cselekedeteinek a tökéletessége értünk, rajtunk és velünk, de hála Istennek(!) soha (legyen bár az egy „isten” által előidézett) a mi vélt jó munkánk, vagy célunk betöltése. A fent említett két példa e tartalmi része után jól mutatja a református egyháznak nagy szóródási területét, habár éppen ez a kettő, egy igazolható református közösségi keretből teljességgel kirí. Ugyanakkor azt is megjelenítik, hogy annak kérdése egy hasonlóan nehéz és égető probléma: miben fejeződik ki ma a reformátusok reformátussága?

Szeretnék most erre a kérdésre kettős választ adni:

Először: a református egyház különlegessége az, hogy nincs semmi különös benne. *Egyház*, de nem az

egyedül üdvözítő, mégis a maga helyén és kereteiben Jézus Krisztus egy, szent, egyetlen és apostoli egyháza. Azt, hogy Krisztus egyháza, nem lehet egyszerűen leolvasni róla, vannak benne iskolairányzatok, vitás szembenállások, emberi gyarlóságok, bűnök, mint minden más egyházban is, de ha így, még így is Krisztus egyháza, akkor Isten kegyelméből van ez, s nem emberi munka eredményeként. Hogy a református egyház különlegessége az egyház volta, ez éppen azt jelenti, hogy szemben más egyházakkal kevésbé függ hitvallási megjelenítésétől. Ezért a kezdetektől fogva¹⁵ mostanáig rokonszenvezik az ökumenizmussal.¹⁶ Ennek következtében, ahogyan már mondtam, a világ különböző területein más keresztyén egyházakkal sohasem kedvetlenül ment bele egy egyházunióba. Azért az az ígélet, hogy a pokol kapui sem vesznek diadalmat a gyülekezeteken (Mt 16,18), nekik nem azt jelenti, hogy református egyháznak örökké lennie kell. Ezért érthető, hogy az új hitvallásszövegek nem valami különleges egyház, különleges javait említik és ezt kifelé védelmezik olyanok nevében, akik történetesen szívesen reformátusok. Nagyon jól mondja egy szöveg a következőket: „az egy, szent, katolikus és apostoli egyházban az Egyesült Református Egyház elismeri a következőket” (290. old.). Hasonlóan vallja meg a „hitét minden idők és minden helyek szentjeivel együtt” az Indonéziában lévő Toraja Egyház is (22. old.). Ez így helyes: egy igazi egyházban az egyház nem önmagához képest vallja meg magát, nem azt vallja meg, hogy ő „református” akar lenni, hanem az Írásnak megfelelően Jézus Krisztusban Istenhez tartozó reformátust és ezzel mint az egy egyháznak a tagját. Úgy beszél tehát, mint 1965-ben az egyház Zambiában tette: „mint minden idők egyháza, úgy akarja megtartani a hitét az Egyesült Egyház Jézus Krisztusban, a világ megváltójában...Isten kijelentésével összhangban, amiben önmagát, mint a testté lett Istent jelentette ki, dicsőíti az Atya, Fiú, Szentlélek Istent (228. old.).

Másodszor: Azáltal, hogy a református egyházak hitvallásaikban nem akarnak különösek lenni, hanem minden tekintetben Krisztus egyháza, természetesen tényszerűen következik ebből, hogy hitvallásaiknak egy meghatározott és összetéveszthetetlen hangja van, egy jellegzetesen egyéni hangsúllyal, amely nem teszi szektává, sem nem állítja, hogy az egyedüli evangéliumi egyház lenne, hanem éppen a reformátusságát hangsúlyozza ebben az ökumenikus koncertben, egy egyedi hangot, amelyről nem akar, nem lehet és nem kell lemondania és amelyik nem némulhat el. Akármennyire is különbözhetnek a régi és az új református hitvallások a részletekben, mégis ott van bennük ez az egyedi hang, jóllehet hol erősebben, hol gyengébben, s nem lehet meghallani. Ezt az egyedi hangot úgy jellemezném, hogy ezeknek az egyházaknak a különböző hivatalos dokumentumai nemcsak a lutheránusokkal való hadállásokban gondolkodnak, hanem egyidejűleg valami távolabbiban is.

Alexander Schweizernek volt egyszer egy, a dolgokat megvilágítani akaró képe, hogy a lutheránus egyház túlnyomórészt antijudaista (antijudaistisch), a református egyház kivehetően pogányellenes (antipaganistisch).¹⁷ Ő úgy vélte, a lutheránus egyház a veszélyt különösen a judaizmusban látja, ami azt jelenti, hogy a cselekedetekből való megigazulásban, a református egyház pedig a

„pogányságban”, mégpedig nevesítve, a keresztyénség pogányait, a hamis istenekkel való kibékülés veszélyében. Avagy pozitívan fogalmazva: a lutheránusok mindenekelőtt a hitből való megigazulást hangsúlyozzák, cselekedetek nélkül. A reformátusok is vallják ezt, de ezzel együtt azt is mondják, hogy Isten az első parancsolat Istene is, akit mi nem foghatunk be képeinkbe, *egyedül* ez az Isten van, aki minket megszabadít, velünk szövetséget köt és egyedül csak őt követhetjük. Ezért figyelmeztetnek a régi reformátusok arra, hogy a mi istendicsőítésünket ne hogy valaha is egy teremtmény istenítésével kapcsoljuk össze, sem az Atyaisten értelmezésünkben, hogy ti. a teremtmőt fel ne cseréljük a mi kegyes fantáziánk bármely teremtményével, sem Jézus Krisztus értelmezésünkben úgy, hogy az ő embersége, amelyben hozzánk hasonló akart lenni, általunk megistenítették, sem a *lelki szolgálat* értelmezésében, hogy a tanúság a tanúságtevőtől különbözzön, sem a *sákramentumokban*, hogy annál az isteni ajándékozódó adománya ne hogy egyé legyen a mi kezünkben. Ez az értelmezés világossá teszi azt, ami az új szövegekre is érvényes, hogy ebből kiindulva az Ószövetséghez és Izraelhez egy nyíltabb és bensőségesebb kapcsolat felé mutat. Ugyancsak ez teszi érthetővé a református vonakodást attól az állásponttól, ami a jó dolgok cselekvését a pusztá hitből való megigazulás kulcsszavával intézi el. Ez teszi világossá, hogy a tiszta isteni jóságához tartozik, ha ő nemcsak a bűneinket bocsátja meg, hanem azokkal szemben, akiknek megbocsát, jóságából velünk együtt igényt támaszt és azoktól hálaadó feleletet vár az ő tetteire. Igen, ez a magyarázat teszi érthetővé, hogy Isten evangéliumának és a parancsolatoknak a meghallása nem akadhat meg az egyéni és saját belső világunkban, ami mellett a külső világ érintetlen marad, hanem arra ösztönöz, hogy a felnőtt keresztyének közössége által nyilvánosságot kapjon kifelé, hogy Isten igéjének megfelelő egyházi rend uralkodjon, hogy egyáltalán a nyilvános élet alakításában részt vegyünk, hogy az igazságság és béke uralkodjon, és a gyengék az erősektől védelmet és segítséget kapjanak. Mert az Isten dicsőségének éppen, ami minket a „pogányság” ellenében meg akar erősíteni, itt a földön egy hiteles és igazságos emberiség felel meg. Ahol a református egyházak egyéni hangja tiszta és hangos, ott előbb vagy utóbb ez hallik ki belőle.

IV. A gyülekezet lelki életének próbakövei

Az Amerikai Egyesült Presbiteriánus Egyház 1967-es hitvallásának megragadó teológiai összefoglaló nézetéből indulok most ki (159. kk.). Itt az első részben a 2Kor 5,18–20 alapján világosan és nyomatékosan kifejti a hitvallást, Isten megbékélését a világgal Krisztus Jézusban, a második részben pedig – ami esetünkben érdekes – az egyháznak erre adott emberi válaszát, a „békéltető szolgálatot”. Ami ebben meglepő, hogy utoljára beszél arról, ami nálunk a „békéltetés szolgálat” kulcsszavánál először a szemünk előtt állhat: a gyülekezet belső élete a prédikációban és a sákramentumokban,¹⁸ az imádságban és tanításban, stb.; és mindezeket alapvetően így érti, mint egy „felfegyverkezést” arra, amiről elsősorban beszél, amire az egyház küldetett, hogy felelősségteljes bizonyosságot tegyen a társadalomban, valamint azok fela-

dataira és gondjaira. Mindaz, ami az egyházban lejátszódik, vagy aminek le kellene játszódnia, úgy értelmezhető, hogy az egyház szolgált és szolgál a környezetében felmerülő társadalmi valóság rendbehozatalában és ez a megbékélési feladatának a kifelé való gyakorlása.

Az egyház eszerint nem öncélúan cselekszik, léte elsősorban másokért van, hogy megmutassa világosságát, amiben láthatnak az emberek (Mt 5,16). Ez nem idomított cselekvés, különben amúgy megszűnne világosság lenni, de nem is önkicsinyítő tett, különben fényét véka alá rejtene. Ezt az amerikai hitvallást áthatja az a tudat, amit más új hitvallási szövegek is feltételeznek, hogy a keresztyén egyház egy többé-kevésbé nagy és befolyásos kisebbség egy szekularizált vagy nem, -keresztyén társadalmi környezettel szemben. Ez a tudat nálunk még alig érezhető, mert rátelepült egy ósdi gondolat egy olyan időből, amiben az egyház személyi állománya és a társadalom kölcsönösen lefedték egymást. Ebben a helyzetben a „megbékélés szolgálatát” átestették egyes hivatali tisztviselőkre, akik ezt az ún. egyháztagok ellenében (majdnem azonos a népességgel) gyakorolták. Amit az említett amerikai hitvallás megfogalmaz, az a mai helyzet kihívása, amiben ti. minden keresztyén gyülekezet találja magát, hogy ti. mind az egyes tagokra, mind a közösségre rábízott a „megbékélés szolgálatát”, és ezt a szekuláris, valamint a nem-keresztyén környezet és közeg ellenében is gyakorolni kell.

Mindenekelőtt két megjegyzés ahhoz, hogy a hitvallásszövegek látásmódja milyen irányban jelent kihívást ma az egyháznak a *belső* formálódására. Az egyikhez azt, hogy felvetik egyes „nyugati” szövegek (a kérdés a harmadik világban nem játszik különösebb szerepet¹⁹) az egyházi hitvallásokban egy új tisztázás szükségességét az egyház-Izrael viszonyában. Még mielőtt a német egyház erre ráébredt volna, az észak-amerikai egyházak egy új felismerés felé kezdtek nyitni, nevezetesen, hogy az egyház-Izrael viszonyában nem egy „más valláshoz” való kapcsolat alapállása érvényesül, hanem egy *közösség* viszonya ez, mert az egyház *előtt* elválasztotta Isten Izrael népét. Az egyházakban megérlelődött az a felismerés, hogy – az egyház és Izrael között letagadhatatlan szakadék mellett – az egyház önmagát nem egyházként, a szabad isteni kegyelmet nem kegyelemként érti, ha azt nagyzási hóbortjában tagadja, ha Izrael kizárásával Isten népe alatt önmagát érti. Ilyen értelemben foglalkozik ezzel a református egyház hittisztázó nyilatkozata az USA-ban 1976-ban, amelyik egy egész fejezetet szentel az „Isten és Izrael népe” kapcsolatának (181. kk. ol. d.), amelyben végül ezt mondja:

„Nem támaszthatunk kizárólagos igényeket magunknak Isten népének lenni, mintha helyettesítenénk azokat, akiké a szövetség, a törvény és az ígélet. Tanúskodunk, hogy Isten az ő népét, a zsidóságot nem vetette el. Isten az ígéletét nem vonja vissza. Mi keresztyének a történelmünk során gyakran a zsidókat szégyenletes előítéleteinkkel és embertelenségünkkel megtagadtuk. Isten a párbeszédre és az együttműködésre hív... Mi együvé tartozunk a történelemben, akik elválasztottak, hogy az élő Istennek szolgáljunk és őt hirdessük”. (194. old.)

A másik oldalon a szövegnek, – a harmadik világ egyházaiban is – az egyház, mint a nagykorú gyülekezet mellett tesznek hitet. A zambiai egyház álláspontja:

„Az egyház minden hívők királyi papsága. Minden hívő...részes az elhívásnak, és az egyház minden hatalmának... A teljes egyháznak és minden tagjának kötelessége és joga(!) az Isten országáról szóló örömhírt és a Jézus Krisztus általi szabadítás üzenetét terjeszteni” (233. old.).²⁰

Ez következményekkel jár az egyháztagok részére. Nekik, a szövegek tömkelege szerint, az egyháztagság alapvető követelménye a személyes, a gyakorlatban is megbizonyított Krisztus-megvallás. Ismételten hadd idézzem a zambiai egyház szavait: „...a teljes egyháztagság lehetősége mindenki számára nyitva áll, akik bűneikből őszintén meg akarnak szabadulni a mi Urunk Jézus Krisztusban való hit által, amit az életükkel kell megbizonyítaniuk”. Megvallják az Istenben, mint mennyei Atyában való hitüket, Jézus Krisztusban, mint Úrban és szabadítóban való hitüket, és a Szentlélekben való hitüket, amely által megszentelődnek. Megígérik, hogy a kegyelmi ajándékok felhasználásában szorgalmasan cselekszenek, kötelességtudóan részt vesznek az egyház szolgálatában, aszerint, amit az Istenől nekik adott adományoknak megfelelő az evangélium támogatásáért és terjesztéséért, és mindenkor azután igazodnak, ahogy azt Isten országának ügye tőlük megköveteli (231. k. old.).

Alkalmassint az egyháztagság ezen értelmezésével, mint az evangélium bizonyágtételének mindenkire rábízott hivatalával függ össze, hogy a szövegek egész sora a csecsemőkereszttség gyakorlása ellenében, ami az egyházban a passzív tagság jelképévé válhat, visszahúzódbban foglal állást, mint ahogy ez a mi német egyházaink esetében történik. Az Észak-indiai egyházban egy lelkész sem kötelezhető a csecsemőkeresztelésre (175. ol. d.). A felnőtt gyülekezet témájához hozzátartozik a férfi és nő azonoságának hangsúlyozása és a „szexizmus” bűneinek elvetése (nemek szerinti hátrányos megkülönböztetés) nagyon sok hitvallásban. Így tisztázza ezt az USA Presbiterianus Egyháza: „A mi teremtettségünk, miszerint nők és férfiak vagyunk, nem lehet ürtügy a mások feletti uralkodásra, annak megbántására, csalására, kihasználására, a jogok eltitkolására... Mindenkinek meg kell adni a lehetőséget, az ő adományai legtökéletesebb megbizonyítására” (180. old.).

Mindeközben fontos megértenünk, hogy a felnőtt gyülekezet lehetőség szerinti legteljesebb megjelenése szorosan összefügg a küldetésével. Csak az a gyülekezet, amelyeknek a tagja kész arra, hogy éretten, felelősséggel cselekedjen, tud ebben a tanítványi szolgálatban másokra hatni.

V. Az egyház mai kihívásai a társadalmi felelősség kérdésében

Ami az egyház küldetését illeti, először azt említénem, hogy abban az „evangélizáció” is benne foglaltatik, tehát az evangélium kifejezett továbbadásának feladata a többiek számára.²¹ Ez is új hangsúlyt kapott: Az evangélium bizonyágtétele magában foglalja a „nyitottságot és figyelmességet” más vallások tagjai és az ipari országok hitelenei iránt.

De mosat arra szeretném fordítani a figyelmet, hogy a legtöbb mai szövegben a társadalmi, politikai felelősség hitvallásszerűen is rögzített. Itt először egy olyan problémába ütköztünk, amelyik nem sajtóságon református,

hanem ma a teljes vallási keresztmetszet vonatkozásában igaz. A szövegek egy részének azon különös elképzeléséről van szó, amelyek szerint a társadalmi cselekvéseknél Isten munkálkodása és a keresztyén embernek az emberiség üdvösségéért való munkálkodása egymásba mosódik. Itt nemcsak az Istentől, hanem a jóakarató emberektől is elkezd működni és „valóságossá válik” az Isten országa. Itt behatárolható az Isten „hozzájárulása” ehhez a kívánsághoz, tehát egy ideához, amit aztán megtudhatunk és meg akarunk valósítani (8. old.). Így az egyháznak és tagjainak üdvösséget munkáló tettei a „társadalom megmentésére”, egyidejűleg elvárás és képesség (46. old.).

Ez a vonalvezetés nyilvánvalóan ellentmondása a régi hitvallásoknak, amelyek szerint az egyház szolgál, tanú, követ képében az, amit Isten Krisztusban ténylegesen és valóságosan cselekszik. Ez a vonal azonban az új hitvalló szövegek egész sorával is ellentétben áll. És éppen ezek vetik fel a kérdést, hogy valóban ilyen téves hittel kell-e élnünk, ami ebből a gondolkodásból következik, hogy egy energikus cselekvés által „a teremtettség békéjéért, igazságáért és megőrzéséért” munkálkodjunk. Vagy itt azt kellene vélnünk: a teológiai alapvetés nem fontos, a fő, hogy hasznos cselekvés származik belőle?!

Ez végzetes gondolkodásmód, aminek a végén a teológiai megokolás egy utólagos körítés lenne a más módon kifejtett politikai és társadalmi szándékokra. Csírájában benne rejlik ez a fatális gondokodás a kezdetektől fogva az olyan elképzelésekben, ahol Isten – a bibliai bizonyosságok Istene – még csak eseményeket formálhat, amelyeket nekünk kell megvalósítani, ott már ezzel együtt a tudás az Isten tetteinek evangéliumáról a mi számunkra elveszett, ott ezzel eldőlt, hogy ezek az „ideálok” csak általunk beleolvasottak (belemagyarázhatók) az Írásba, kitalált vágyképek, amelyek mintegy következményeként egy napon a Biblia bizonyágtételét teljesen elnyomhatják. Erre mondja az USA Presbiteriánus Egyháza (1976) a következőket: „Nem torzíthatjuk el az evangéliumot azzal, hogy Krisztus helyett magunkra utalunk” (197. old.). Ezt hangoztatjuk az egész probléma kapcsán: Csak ahol az Isten országának hitt és megígért valósága velünk szemben is érvényesülni tud, ahol mi a bizodalunkat és reménységünket arra alapozzuk, amit Isten teremt, előhív, és nem arra is, vagy, amit mindenekelőtt mi teszünk, ott ez a mi részünkre kritikus és szármat adó erő egyszerre, amelyik minket a fennhőzéstől és a restségtől, a túl magasan szálló illuzionizmustól és a nyomasztó pragmatizmustól, az önkényeskedéstől és a rezignációtól megóv. Ezért van az, hogy az új hitvallások, amelyek ebben a kérdésben komolyan vizsgálódnak, a nekünk ma felkínált cselekvési módokat nem kevésbé *energikus* felismerésével jönnek elő. De ők úgy jutnak ide, hogy egyáltalán nem a világgal helyezkednek szembe, s mint rosszak között a jók, ők a megoldást tudják; hanem belépnek a többiek közé a *bűn szolidaritásával* úgy, ahogy ezt egy Kanadából való szöveg mondja:

„Mert *mi* bűnösök vagyunk, a társadalom egésze is bűnös, amiben élünk. Nincs kivétel. Minden rendszer érintett. Részbe vagyunk a gonoszoknak, az erőszakoskodásnak, a gondatlanságnak és igazságtalanságnak a világban” (136. old.).

Csak a megbocsátásnak és a megszabdulásnak ebben a szükségképpen mindig megújuló ismeretében tudnak a ke-

resztyének a bűneikből megszabadulni, a bűn szolidaritásából egy új indulás szolidaritásával új partokat elérni.

Milyen partokat céloznak meg? Ezeket két kulcsszóban foglalom össze, amelyekkel az 1934-es Barmeni Nyilatkozat ötödik tétele minden politikai feladatot összefoglal, s amelyekkel már Zwingli és Kálvin a politikai etikájuk lényegét jellemezték: gondoskodás a jogról és a békéről.

Az egyik: *jog, igazságosság*. Egyes szövegekben az egyház egyértelműen elkötelezi magát az emberi jogok és a demokrácia mellett (48.151. stb. old.). Ezekben a szövegekben is világos, hogy az, amit igazságosságnak nevezünk, a demokrácia garanciáival még nem jelennek meg automatikusan. Igazságosság először ott van, ahol a szegények, kizsájtottak, a kisjövedelműek *észrevétnek*, és ahol *bejáratnak* egy olyan utat, amely által a nyomorúságos létbizonytalanság megszűnhet. E felismerés belefoglalása az egyház hitvallásába a koreai keresztyének 1973-as nyilatkozata szerint, a keresztyénség készenléte Jézus követésében a szegényekkel, áldozatokkal való közösség vállalás által, és: „az Isten országának lelke hív minket a szociális és politikai viszonyok megváltoztatásáért való harcra” (49. old.). Ez a Dél-afrikai hitvallásszövegek tanításában még mélyebb, miszerint Isten Jézus Krisztusban azoknak az oldalán áll, „akik az igazságtalanság áldozatai”. *Ezért* nem kereshet az egyház egy működési területet önkényesen, hanem az Istenbe vetett hite által nincs más választása, mint elismerni, „ott állni, ahol az Úr van az igazságtalanság ellenében, azoknak oldalán, akiktől megtagadják az igazságot”, szükség esetében akár engedetlenséggel is egy igazságtalanságot támogató *rendszerrel* szemben. Ennek a szempontnak a megalapozása egy támadás a még mindig testünkben és vérünkben lévő dogma ellen, amely szerint az Isten „*párton felüli*”, amely igazság mindig azoknak használ, akik „fent” a hatalomban vannak. És ez a szempont támadás ama elképzelés ellen, hogy csak sajnálattal kellene viseltetnünk a szegények irányába, ami a valóságban az igazságtalan viszonyokat értintetlenül hagyja, és minket nem enged a szegényekkel igazán szolidárisnak lenni. Az *igazságosságnak* a javukra *kell megtörténnie*.

Az igazság gyümölcsei ugyanakkor – és ez a második – a *béke*, az *igazságos béke*, ami több és más, mint a fegyverektől való elfordulás, amiket ettől még ugyanúgy tovább gyártanak és a felhasználásukat előkészítik. Az igazi béke az, ha a nem emberi teremtetéseket is belefoglalják (29,40. old.). Már 1972-ben a koreaiak így beszélnek róla:

„Ma egy növekvő természetrombolás (és ezzel együtt az élethalapunk rombolásával) krízisével állunk szemben”, amelyet a fékevesztett emberi kapzsiság és pazarlás, valamint a tudás elferdítése váltott ki. „Legyen gondunk arra, hogy a természet életfontosságú kincsei az utánunk jövőeknek is megmaradjanak. Módszereket kell kigondolnunk az élet védelmére és a természet ápolására...Hisszük, hogy a természet áldásait a föld minden emberére igazságosan kell elosztani, és nem szabad azokat elpazarolni” (40. old.).

Ami az emberek közötti békességet illeti, az USA Presbiteriánus Egyháza hitvalló nyilatkozatában a következőket mondja 1976-ban:

„Isten a háború borzalmait elítélte és az ő népét figyelmeztette, hogy katonai hatalmakra ne alapozzon. A békesség Fejedelme az ő uralmát nem erőszak által

viszi véghez...Tanuskodunk arról, hogy Isten most is itt munkálkodik, ha az ember magát a háború embertelenségei miatt szégyenli, a megsemmisülés fenyegetését, ami az emberiség fölött lebeg, komolyan veszi és nemzetközi konfliktusok elintézésére más utakat választ. Hisszük, hogy Isten arra küldött el minket, hogy a háborúban álló mindkét félnek segítsünk...Kötelességünk, hogy...a háború okai ellen küzdjünk, a bálványokat leleplezzük, azokat, amelyek a nemzeti biztonságot mindenek fölé helyezik, a népeket felhívjuk minden tartalékuk, intelligenciájuk, amelyek a háborúra fordítanak, a béke előmozdítására átállítani” (198. old.).

Ezekkel a *szövetségeinkkel vállaljuk* mi is szolidaritást!

Ha áttekintjük a sokféle hangot, amelyeket megpróbáltam hallhatóvá tenni, úgy – összetéveszthetetlen sokszínűségében – egy egységes és biztos református arculat mutatkozik meg. Bizonyára található ma más egyházakban is hasonló, vagy sokkal kefejezőbb hangok. De a reformátusok nem szomorkodnak, inkább örülnek annak, hogy a mi református ügyünk *nemcsak* a mi ügyünk. Az idézett református hangok azt a jogos benyomást keltették, hogy az, ami a „reformátusokat ma reformátussá teszi”, az az elhívás, hogy az élő Istent és az ő Krisztusát megvallja ebben a jelen világban minden bűn, hanyagság, meghasonlás és hitetlenség ellenére – ami valójában a mi református egyházainkban is megtalálható. Mindezekkel lényegében nem az egyházunk öndicsőítésében kell gondolkodnunk, hanem Isten jóságának magasztalásában, aki gyengéket és hibázni tudókat is elhív a maga szolgálatára.

Mivel mindezekben az idézett részekben kizárólag nem német szövegek kaptak hangot, kell-e mondanunk, hogy ezek a hangok minket kérdeznek, hogy állunk *mi* ezzel a református bizonyosságtétellel?

Úgy gondolom, hogy a világ nagy református családjának távoli hangjai testvéri segítséget nyújtanak ennek a kérdésnek a megválaszolásában.

Eberhard Busch

(Fordította: *Jakab Bálint Mihály*
ref. *lelkész Ete*)

Jegyzetek

1. Reformiertes Zeugnis heute. Eine Sammlung neuerer Bekenntnistexte aus der reformierten Tradition, Neukirchen-Vluyn,

1988. A következőkben a szövegben szereplő zárójeles számok ennek a kötetnek a lapszámozását jelzik. – 2. Johannes Calvin, *Auslegung des Propheten Ezechiel*, E. Koch fordítása, Neukirchen-Vluyn, 1938. 348. old. – 3. K. Barth, *Letzte Zeugnisse*, Zürich, 1969. 64. old. – Ez megmutatkozik abban a tényben, hogy közel sem mindegyik református egyház tartozik a Genfben székelő Református Világszövetséghez, sőt ott még pontos adatokkal sem rendelkeznek arról, hány református egyház van tulajdonképpen a világban. – 5. V. ö. Otto Weber, *Versammelte Gemeinde*. Beiträge zum Gespräch über Kirche und Gottesdienst (1949), Neukirchen-Vluyn² 1975. – 6. K. Barth, *Das Bekenntnis der Reformation und unser Bekennen*, TEH 29, München 1935, 24k old. – 7. Ez különös módon történt. Mert itt az egyház maga sem gyakorolható kényszerrel, hanem egy hozzá igencsak közelálló felsőbbség ezért megpróbálta egy általános vezérlat elismertetését keresztyűlni. Belső berkekben ezt a hitvallást nem is úgy értelmezik, mint egyházi hitvallást, hanem mint a felsőbbségnek tett hűségnyilatkozatot. A tényyszerű zűrzavar beteljesült, amikor mint az Kelct-Frizföldön megtörtént, az úrvacsora vételre jelentkezéskor egy beleegyező esküt kellett tenni, hogy semmifajta lázadást nem tervez, nem készíti elő a felsőbbség ellen. Vö. W. Hollweg, *Die Geschichte des älteren Pietismus in den reformierten Gemeinden Ostfrieslands*, Aurich, 1978. 174. old. – 8. H. Dörries után, *Das Bekenntnis in der Geschichte der Kirche*, Göttingen, 1949, 6k. old. – 9. Vö. H. Vorländer, *Aufbruch und Krise*. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen reformierten vor dem Kirchenkampf, BGLRK 37, Neukirchen-Vluyn, 1974. – 10. Vischer, 37, 111, 159. old. – 11. Mal 3, 24; vö. Lk 1, 17. – 12. Vischer hoz fel a 223. kk oldalain ilyen egyházunióban keletkezett szövegeket. – 13. Uo. 111kk old. – 14. Uo. 75kk. old. – 15. Vö. Kálvin híres mondatát abból a levélből, amit Cramer angol püspöknek írt. In: *Johannes Calvins Lebenswerk in seinen Briefen*, übers. und hg. von R. Schwarz, Bd. 2. Neukirchen-Vluyn 1962, 596. old.: „Ő kész volna az egyház egységéért „ha szükséges lenne tíz tengert átszelni”. – 16. Ennek nem kell ellentétben állni azzal, hogy egyházértelmezésében, nevezetesen az „összegyűlt” érett gyülekezet gondolatában a reformátusságot mindig kísérte a sokféleség kialakulásának lehetősége, azaz konkrétan a sokféle református egyház „egymásmellettsége”. Ilyen szembenállás először akkor adódik, ha egy konfesszionális ellenzék jön létre, amely mindig is volt és van a saját soraiban is. – 17. A. Schweizer, *Die Christliche Glaubenslehre nach protestantischen Grundsätzen*, Bd. 1, Leipzig 1863, 12. old. – 18. Pontosabban fogalmazva: a sákramentum fogalmát itt nem használják, helyette a „keresztségről és úrvacsoráról” beszélnek, s mindkettőnek Isten békéltető munkájára adott válasz karaktere van (168. old.). A nálunk annyira támadott Karl Barth-i gondolat, melyben elveti e két cselekménynek a „sákramentum”-fogalomhoz való tartozását, ebben a dokumentumban hitvallásszerű rangot kapott. – 19. Ez nemcsak a zsidókkal való találkozás hiányából adódik, hanem talán abból is, hogy ott, részlegesen az Öszövetséget közvetlenül a keresztyén egyházra vonatkoztatják, részben az evangélium előtti kiválasztott „népet” az egyéni kulturális hagyományaiban szemlélik. – 20. Egészen hasonló az Észak-Indiai Egyház alkotmánya (158. old.). – 21. Többnyire teljes betekintést adó tisztázást a Koreai Presbiterianus Egyháznál találunk: egyéni és társadalmi misszió szavakban és tettekben, figyelve a nem keresztyén ellenzéki közegekre és a tudományra, hogy ne csak a „mások világa”, hanem maga az egyház is megújuljon (46k. old.).

A gyakorlati teológia fő problémái az ezredfordulón

Hogy a gyakorlati teológia nemcsak kritikus, de önkritikus tudomány is, bizonyítja egyrészt színes, tanulságokban gazdag története, másrészt napjainkban folyó radikális öneszmélése. Csak a kilencvenes évekre korlátozva vizsgálódásunkat, tudományszakunk önkritikus öneszméléseinek jelentős lépése volt a még 1990 nyarán, Tübingenben rendezett nemzetközi (német-amerikai) gyakorlati teológiai szimpozion. E találkozó eredményeiről, főbb problémáiról már beszéltünk az egyházi sajtó hasábjain (vö. *Boross Géza*, Isten országának problémája a gyakorlati teológiában, ThSZ 1994, 270k). Ennek akkor és ott kez-

dődött radikális gyakorlati teológiai öneszmélések újabb fejleményeiről, eredményeiről kívánjuk tájékoztatni ez alkalommal az érdeklődőket.

A gyakorlati teológia feszültsége

A Pastoraltheologie c. szaklap 1994-es első számában jelent meg Martin Nicol „Zwischen Ereignis und Wissenschaft. Über Schwierigkeit und Fastination der Praktischen Theologie” c. dolgozata. Szerzőnk arra a kérdésre felel, miért olyan nehéz ma és miért olyan iz-

galmas fáradozás mégis gyakorlati teológiát művelni? Azért – mutat rá – mert az egyházi élet mindennapos élményanyaga és az egyetemek teológiai fakultásán folyó munka között ma is érezhető a szakadék. Egyre nyilvánvalóbb, hogy a hatvanas évek óta empirikusan motivált gyakorlati teológiának ezt a szakadékot nem sikerült áthidalnia. Gyakorlati teológiát azért olyan nehéz művelni, mert a gyakorlati teológiának „eseményekkel” van dolga. Olyan történésekkel, amelyekben hívő emberek átélnek valamit Isten valóságából. A gyakorlati teológia nagy problémája, vagy ahogyan Nicol mondja „dilemmája” az, hogyan lehet beszélni ezekről az eseményekről? Az a beszéd ugyanis, amit egy-egy prédikációban mondunk, lényegesen különbözik a prédikációról mondott homiletikai beszédétől. Az első esetben egzisztenciális, a másodikban viszont reflektáló beszédről van szó. A gyakorlati teológia hétköznapi munkájában a reflexiók síkján mozgunk. Hiányzik az esemény közvetlensége. Időben is távolság van az esemény és a homiletikai beszéd között. Nicol szerint ez az egyik oka a gyakorlati teológia művelése nehézségének. A másik viszont az, hogy a gyakorlati teológiának nem egyes esetekkel van dolga. A gyakorlati teológia nem kazuisztika. A tudományosság ismertőjele az, hogy eláltalanosítja az egyes esetet éppen azért, hogy az tudományosan megragadható legyen. Hogyan jelentkezik ez a sajátos feszültség a gyakorlati teológia egyes diszciplínáiban?

A *valláspedagógiában* új érdeklődés mutatkozik a Biblia iránt. A dilemma, hogyan tanítsuk a Bibliát? Mégpedig azért, mert a gyülekezetekben egyre több szó esik manapság a Biblia alternatív megközelítéséről. Gondoljunk csak a bibliodramák ismert módszerére. Ezek a kísérletek már régen nem azt célozzák, mint egykor a katechetikában (ti. érthetően megfogalmazni absztrakt bibliai igazságokat) hanem inkább a Biblia segítségével, annak képeivel, történeteivel új, sajátos, a tapasztalatnak megfelelő nyelvet kíván kifejleszteni a hit értelmezési horizontján. Ha ez a nyelv kell legyen a gyakorlati teológia (valláspedagógia) tárgya, akkor az csak minden tudományos absztrakciót megelőzve az egyes események érzékelésében lehetséges. Ami azt jelenti, hogy előbb az eseményeket kell elbeszélni s csak azután gondolhatunk az események elméleti szinten történő rekonstruálására.

Jelentkezik azonban dilemmánk a *poimenikában* is. Ezen a területen, világosabban mint a gyakorlati teológia többi területén, nagyon is tapasztalható az egyes esemény és a tudományos igényesség közötti feszültség. A „Gespräch als Seelsorge” c. könyvemben kimutattam – írja Nicol –, hogy a lelkigondozó beszélgetés szokásos teológiai és terapeutikus paradigmái az egyes, személyes beszélgetés szorosságához vezetnek. Tehát akadályozzák az igazi beszélgetés létrejöttét. Ezért sokkal inkább szükséges az élettörténet rekonstruálása a szimbolikus elbeszélés formájában. A gyakorlati teológia tárgya ez a bizonyos „szimbolikus elbeszélés”. Ebből a szempontból tanulságos a klinikai lelkigondozás módszerének tanulmányozása. Nicol szerint ez a módszer lehet a gyakorlati teológia munka modellje.

A gyakorlati teológiai munka feszültsége jelentkezik a *homiletika* területén is. Ezt a tudományt az elmúlt évtizedek megszabadították a prédikáció egyoldalú dogma-

tikai értelmezésétől. Az új homiletika ismét felfedezte a prédikáció retorikai összefüggéseit. Újra kivilágosodott, hogy tartalom nincs forma nélkül. Hogy a nyelvi forma hozzátartozik a tartalomhoz (G. Otto, M. Jusuttis). Közben azonban eltűnt szem elől a prédikáció tulajdonképeni eseménye. A retorikus homiletikák megkövetelik a prédikáció kéziratának figyelmes, az intellektus által vezetett előkészítését. Nem törődnek azonban a retorikus kommunikáció érzelmi oldalával; ezen oldal jelentőségének érzékeltetésével.

A gyakorlati teológia feszültségével a *liturgikában* is találkozunk. A liturgia az utóbbi években a gyakorlati teológia figyelmének középpontjába került. Az új ágendák mellett akadémikus területen figyelmet keltő mű Werner Jetter; *Symbol und Ritual* (1979) c. műve. Könyvünk nem a gondolkodást tekinti primér érzékelési módnak, hanem az élményt, annak érzelmi oldalával és a tudatalatti személyiségretek működésének megfigyelésével. A mai liturgia úgy látja, hogy Isten valósága nem fejezhető ki fogalmakban, hanem csak képekben, metaforákban, szimbólumokban és rítusokban. Az istentisztelet értelmezése tehát nem elégedhet meg csak dogmatikai premisszák és történelmi hagyományok segítségével hívásával, hanem tekintettel kell lennie a szimbolikus-rituális beszéd és cselekvés sajátosságaira is.

Ami most már a gyakorlati teológia *megalapozásának* tervezeteit illeti, jelenleg a legkülönbözőbb koncepciók futnak parallel egymással. Konszenzus tulajdonképpen csak abban az alapfelismerésben van, hogy a gyakorlati teológia több mint alkalmazott tudomány. Nicol itt hivatkozik „A gyakorlati teológia és napjaink kultúrája” c. az 1990-es tübingeni konferencia anyagát összefoglaló kötetre. Itt már látható, hogy napjaink gyakorlati teológiája elfordult a dogmatikai és pásztorálteológiai megalapozástól. A mai gyakorlati teológia egységes alapvetést keres. Ebből a szempontból figyelemre méltó D. Rössler (*Grundriss der Praktischen Theologie*, 1986) c. könyve. Még figyelemre méltóbb azonban A. Grözinger tanulmánya (*Erzählen und Handeln. Studien zu einer trinitarischen Grundlegung der Praktischen Theologie*, München 1989). Mint a címe is mutatja, trinitárius megalapozást kíván adni a gyakorlati teológiának. A szerző úgy látja, hogy az *elbeszélés* az a beszédmód, melyben Isten valósága igazán artikulálható. A trinitárius gondolkodás felvételében és továbbvitelében képes a teológia az elbeszélésbe rejtett valóságot a tudományos diskurzusba belevinni. Grözinger véleménye az, hogy az elbeszélés az a nyelvi, kommunikációs esemény, melyben Isten valósága mint a gyakorlati teológia és egyáltalán a teológia tárgya érzékelhetővé válik.

Melyek most már a mai, esemény és tudományosság között vergődő gyakorlati teológia legfontosabb aspektusai? 1. *Az analóg és digitális kommunikáció megkülönböztetése*. Mivel Isten cselekvése a történelemben ragadható meg, analóg kommunikáció a képszerű, a valóságot elbeszélve megragadó beszédmód. Ezzel szemben a digitális kommunikáció a tisztán racionális, tudományos feldolgozása a valóságnak. A gyakorlati teológia a teológia digitális kódjaiban egy analóg beszédeseményre utal. 2. *Az empiria, ill. az experientia komolyanvétele*. Ami azt jelenti, hogy a tapasztalat annyi, mint a hit értelmezési horizontján kifejezett átélés (Luther véleke-

dése a tentatioról). 3. *Érzékelhető teológusképzés.* A valóságos események legyenek a gyakorlati teológiai reflexió tárgyai. Ki kell fejlesztenünk egyfajta sajátos reflektáló képességet, reflektáló kultúrát (W. Steck). Tehát végül is, minden feszültség ellenére, az események érzékelése és érzékeltetése az, ami ma a gyakorlati teológia művelésére lelkesíthet.

A gyakorlati teológia globalizálása

A *Praktische Theologie* c. folyóirat 1994-es negyedik számában olvasható E. Hauschildt „Die Globalisierung und Regionalisierung der Praktischen Theologie” c. tanulmánya. Mivel a gyakorlati teológia általában a regionális egyházi praxissal foglalkozik, ezért úgy tűnik szerzőnk számára, hogy nincs is szükség a gyakorlati teológia globalizálására. Sőt, hogy nem is lehetséges a globalizálás. A látszat azonban csal, mert a gyakorlati teológia láthatóan globalizálódik. E globalizálódás egyik dokumentuma a *lelkigondozás története*. Ezen a téren a hatvanas években új fejezet kezdődött azzal, hogy az amerikai lelkigondozói mozgalom átjött Európába, először Hollandiába, majd Németországba. De a globalizálódás tényére mutat az *egyháztagok magatartásában bekövetkezett változás is*. Európa különböző egyházai-ban hasonló jelenségek az üres templomok, a szaporodó családi összejövetelek, a Kelet-Európában észlelhető vallásos érdeklődés egyrészt, másrészt az emberek távolodása az egyháztól. Ilyen világjelenség ma a hit individuális definíciója is. De a különböző nemzetközi találkozók is a globalizálódás jelei. Ilyen jel az is, hogy 1993-ban Osloban megszületett a „Societas Homiletica”. Tagjai közül többen az USA „Academy of Homiletics” munkatársai. Ilyen jel az is, hogy 1993-ban Freisingenben létrejött az „Európai Katechetikai Konferencia” a katolikus hitoktatás problémájának vizsgálatára. Ugyancsak 1993-ban alapították meg az USA-ban „A teológiai iskolák szövetségét” (Association Theological Schools). Maga a gyakorlati teológia, mint láttuk, 1990-ben lett nemzetközi disputa tárgyává Tübingenben. Itt és ekkor hívták létre „A gyakorlati teológia nemzetközi akadémiáját” (International Academy of Practical Theology). Az akadémia első hivatalos kongresszusa 1993-ban volt Princetonban. Ennek a feltűnő globalizálódásnak egyik sürgető oka a gyakorlati teológia „helynékülisége” a tudományok rendszerében. Másik oka a gyakorlati teológia „atomizálódása”. Az tény, hogy a hagyományos gyakorlati teológiát nemcsak az egyetemeken tanítják, hanem más intézetekben, prédikátorszemináriumokban, katechétaképzőkben, missziói intézetekben, gyülekezeti munkásképző tanfolyamokon is.

Ami most már a gyakorlati teológia globalizálásának elméletét illeti, szerzőnk szerint két iskola érdemel figyelmet. Az egyik D. Rössler német, a másik D. S. Browning amerikai professzor koncepciója. Rössler felfogásában a gyakorlati teológia globalizálásában a kulcsfogalom „az újkori keresztyénség”. Ezzel szemben Browning véleménye az, hogy a gyülekezet a központi kulcsfogalom. A gyakorlati teológia az a tudomány, mely normát, retorikát és stratégiát tanít, tekintettel a konkrét cselekvésre konkrét szituációkban. A gyülekezet minden teológiai eszmélődés kiindulópontja és célja.

Rössler és Browning differenciája egyházzsemléletükből érthető. Rössler úgy látja, hogy a gyakorlati teológia célját az egyes emberre irányulva nyerheti el. Browning ezzel szemben a gyülekezeti, az egyházi keresztyénség problémáit látja fontosnak. Ebből a kettősségből adódik a mai gyakorlati teológia ún. kettős struktúrája. Az a tényállás, hogy a mai gyakorlati teológia egyrészt az intézményes ekklézológiával, másrészt az individuális hit struktúrájának elemzésével foglalkozik. Tárnya mind a két témakör. Az eszmélés kezdődik a hívő szubjektum leírásával és differenciálódik aszerint, ahogyan a hit részesedik az egyházi, a keresztyén és az általános keresztyén formákban. Lényeg tehát, a globalizálódás és regionalizálódás a gyakorlati teológiát akkor igazolja tudományként, amikor tárgyát kiszabadítja az ekklézológiai szorosságból (Gert Otto). De melyek most már a globalizálódás konzekvenciái?

1. A gyakorlati teológia tárgyköre a globalizálódás által kiszélesedik. Érdekessé, sőt relevánssá is lesz más országok egyházi és keresztyén praxisa. Mindenekelőtt azoké az országoké, amelyek szomszédságban élnek a keresztyén kultúrával. Pl. a keresztyénség rituális gyakorlatainak figyelemmel kell lennie más vallások rituális intézményeire is.

2. A globalizálás azt igényli, hogy a gyakorlati teológia hivatalos nyelve az angol legyen.

3. A globalizálás szempontjából elengedhetetlen a külföldi gyakorlati teológiai helyzet ismerete (hogyan prédikálnak külföldön, kik a szomszéd országok legnevesebb igehirdetői, stb.).

4. A globalizálás megszabja a gyakorlati teológiai tudományok felépítését is. A hallgatónak globális áttekintést kell kapniok az egyházi intézményekről, a vallásos vidékek helyzetéről, a kommunikáció formáiról. Ez az első tanulmányi fázis. A másik a specializálódás fázisa. Itt van helye a regionalizálásnak.

A gyakorlati teológia mint transzformáció

A *Pastoraltheologie* 1996-os hatodik száma közli M. Meyer-Blanck berlini professzor „Praktische Theologie und Postmoderne” c. dolgozatát. A szerző W. Welsch könyvének (Unsere postmoderne Moderne, Weinheim 1991) indítására azt a kérdést vizsgálja, milyen kihívást jelent a napjainkban sokat emlegetett posztmodernség a gyakorlati teológia számára. A posztmodern jelző, Welsch értelmezésében, nem új korszak jelzése akar lenni, hanem új magatartás jelölése a modernnel szemben. Az új magatartás közeledést mutat a teológiához. Szerzőnk szerint a posztmodern filozófia és a teológia koalíciós megegyezésre juthatnak. A gyakorlati teológia nem a dogmatika alkalmazásának a tudománya, de nem is egyszerűen csak a praxis elmélete. A gyakorlati teológia az átmenetek tudománya. A keresztyén praxis vallás is. A gyakorlati teológia „a vallás transzformációja” (H. Schmidt, Leitfaden Religionspädagogik, Stuttgart 1991). Avagy – szerzőnk fogalmazásában – a gyakorlati teológia feladata Isten múltja (története) és Isten jövője nevében protestálni a jelen ellen, s ezt a keresztyén praxis mindennapjaiban megérteni és kifejezni. A gyakorlati teológia feladata egyrészt a vallásnak mint a gyakorlati teológiai látás horizontjának a transzformációja. Más-

részt a gyakorlati teológiai gondolkodás transzformáló kompetenciájának az ösztönzése. Amit Heinz Schmidt szerint a valláspedagógiában a vallás transzformálása jelent, azt az egész gyakorlati teológia számára szalonképpé kell tenni. A gyakorlati teológia kulcskérdése, hogyan transzformálja át az evangélium a vallást a praxis egyes területein? Azaz, hogyan transzformálható a keresztyén praxis az evangélium értelmében? Hogyan értelmezhetők át a hétköznapi vallásos magátólértődései a hitben? A gyakorlati teológia nem ignorálhatja immár a vallás jelenségét. Az ún. empirisztikus, vallás nélküli, csak a kommunikáción orientálódó gyakorlati teológia azonban nem sok segítséget nyújt. A gyakorlati teológiának a posztmodern időkben meg kell tanulni dupla ágensnek lenni a hitvallás és az adottság, az egyházi praxis és a szabadon lebegő vallásosság között. A gyakorlati teológia tehát valóban nem a dogmatika alkalmazása, de nem is csak kommunikációtudomány, hanem a vallás transzformációja Jézus Krisztus követésében. A gyakorlati teológia feladata a fentiekből következően tehát a kontrollálható átmenet megfontolása: 1. a teológiai tudományok és az ún. humán tudományok között, 2. a gyakorlati teológia egyes disciplinái között és 3. a különböző egyházi szolgálatok követelményei között. Konkrétan pl. a homiletikában hogyan érvényesíthetők a prédikáció dogmatikai és kommunikációtudományi szempontjai? Avagy hogyan kapcsolja össze a szemiotika a liturgikát, homiletikát és valláspedagógiát? Továbbá, milyen eligazítást tud nyújtani a gyakorlati teológia a pásztorálteológiában a lelkészi szolgálat szempontjain túl a többi egyházi szolgálat (presbiter, kántor, diakónus) végzéséhez?

A legaktuálisabb probléma

Az ezredforduló protestáns gyakorlati teológiájában a gyakorlati teológia önértelmezése, helykeresése, feladatai kijelölése mellett a legtöbbet vizsgált gyakorlati probléma a *gyülekezetépítés* tematikája. Úgy tűnik jelenleg, e sorok írása idején, ez a legaktuálisabb probléma szaktudományunk területén. A gyülekezetépítés gyakorlati teológiai jelentőségére újabban Christian Möller heidelbergi professzor, immár alapműnek, sőt bátran mondhatjuk azt is, hogy kézikönyvnek számító két kötetes kompendiuma a „Lehre vom Gemeindeaufbau” I/1986/, II/1990/ hívta fel a figyelmet. Azóta szinte áttekinthetetlenül dagadt a témával foglalkozó német- és másnyelvű szakirodalom. Egy kis ízelítő az utóbbi évek terméséből:

A „*theologische Beiträge*” c. gyakorlati teológiai szakfolyóirat 1995-ös hatodik száma közli az AGGA (Arbeitsgemeinschaft für Gemeindeaufbau Deutschland) három éven át volt igazgatójának B. Schlotoffnak „Zehn Anmerkungen zum missionarischen Gemeindeaufbau in der Volkskirche” c. lelkészkonferenciái előadását. Szerzőnk az AGGA vezetése előtt 30 éven át volt gyülekezeti lelképásztor. Az AGGA vezetői tisztétől megválva, ismét gyülekezeti szolgálatot vállalt. Előadásának tíz summázó tézisét azért emeljük ki a gazdag szakirodalomból, mert ezekben a tézisekben világosan tükröződnek a gyülekezetépítéssel kapcsolatos kutatások legfontosabb felismerései. Másrészt azért, mert szerzőnk úgy beszél a népegyházról, hogy állandóan tekintettel van már a jövő, a hol-

nap, az új évezred első éveinek, évtizedeinek egyházára. Tézisei a mi füleink számára nem egy helyen szokatlanok, sőt nyugtalanítók. Ne folytassunk azonban sturccpolitikát. Hallgassuk meg a sokkoló téziseket s tegyük azokat megfontolás tárgyává.

1. A missziói gyülekezetépítés a Bibliát állítja a munka középpontjába. Itt azonban nem valamiféle fundamentalista bibliaértelmezésről van szó. A biblikus és biblicista szemléletet világok választják el egymástól. A kritika előtti naiv írásértelmezés ma már tarthatatlan. Ma arról a keskeny útról kell beszélni, amit a fundamentalizmus és a történeti kritizmus között kell járnia a holnap nagykorú gyülekezetének. A jövő egyháza a Biblia-mozgalom egyháza lesz. A gyülekezetépítő mozgalom elsősorban Biblia-mozgalom. Csak ily módon tudjuk Jézus evangéliumát továbbadni. A kérdés: vajon mi lelkészek benne élünk-e a Biblia világában és élünk-e a Bibliával? Magunknak is olvassuk-e vagy csak másokra nézve a Bibliát? Naponkét kenyerünk-e Isten igéje? Az-e a gyülekezetnek? Különösen az ifjúságnak? A szerző a gyülekezetek látogatás során megfordult olyan ifjúsági közösségekben is, ahol csak neki, a lelkésznek volt Bibliája. Amikor kérdezősködni kezdett, megkapta a feleletet: „Mi szoktunk ugyan a Bibliáról beszélni, de közösen olvasni soha”.

2. A gyülekezetépítés alanya a nagykorú missziói lelkületű laikus. Szerzőnk itt a 4Móz 11,29-et idézi: „Vajha az Úrnak minden népe próféta volna...” Ez az ige szerinte azt jelenti, hogy a holnap egyháza a laikusok egyháza lesz. Ők fogják formálni az egyház arculatát. Mivelhogy ők vannak abban a helyzetben, hogy megélik és tanúsítják az evangéliumot. A lelkész a maga funkciója miatt éppen erre alkalmatlan. Az Ef 4 tanítása szerint az ő feladata a laikusok felkészítése a gyülekezetben és a világban végzendő szolgálatukra. A lelkész a laikusok szolgálója. A laikusok egyháza a hívők egyetemes papsága reformatori tételének realizálódása. Ezen a ponton szerzőnk Brunner mellett Käsemannal idézi: „Minden passzív keresztyén csak szegényére van az Úrnak és az ő gyülekezetének”.

3. A missziói gyülekezetépítésben a gyülekezetre való strukturális koncentráció szükséges. A helyi gyülekezet legyen az egyház lényeges formája. Az egyházkerület vagy országos egyház mindig csak intézmény, de nem gyülekezet újszövetségi értelemben. Az intézmény feladata a gyülekezetek létét biztosítani, de semmi esetre sem akadályozni. A szerző meggyőződése, hogy a jövő egyháza szempontjából elengedhetetlen a hatalmi strukturák leépítése az egyházban. Ugyancsak megszüntetendő a több lelkészi állás intézménye egy gyülekezetben belül. Egyetlen rendszer sem okozott annyi kárt a gyülekezetekben, mint ez az intézmény. Ez ellene mond minden értelmes vezetési struktúrának. A jövő gyülekezete a helyi gyülekezet egy lelkésszel és több munkatárssal (diakónussal, kántorral, ifjúsági titkárral, stb.). A helyi gyülekezetnek kell gondoskodnia a szükséges anyagi eszközökről.

4. A parókia mint szabályozott keret a mai népegyházban még mindig rendkívüli nagy lehetőségeket kínál arra, hogy Jézus gyülekezetét építsük s az evangéliumot az egész világnak hirdessük. Ezeket a lehetőségeket optimálisan ki kell használni (kazuáliák, gyülekezeti teol. könyvtár, attraktív istentiszteletek, kiscsoportmunka, látogatószolgálat, imakörök, evangélizáció). Nagy je-

lentőséget kell tulajdonítanunk a „második programnak”. Lényege az, hogy a tradicionális gyülekezeti munkával a népességnek csak egy kicsi szeletét érzük el az ún. maggyülekezetet. A második program célja a más társadalmi rétegek és életkorok, különösen a 18 és 45 év közötti korcsoport megszólítása. Ez a réteg ma gyülekezeteinkben „alulreprezentált”.

5. A népegyházi tetőzet alatt, különösen városokban szükséges új, hívő közösségeket szervezni, illetve ezeket integrálni. Ezek a közösségek sokszor önmaguktól keletkeznek. Fontos, hogy ne legyenek paraegyház! Szerzőnk szerint a népegyházi protestantizmus jövője (Németországban) attól függ, lesznek-e új, önálló kis gyülekezetek, akik az eljövendő Isten országáról tesznek bizonyosságot és kiegészítik a paróchiális gyülekezetek munkáját.

6. A gyülekezetépítés karizmatikus gyülekezetépítés legyen. A gyülekezet minden tagjának karizmatikus státusa van, csak nem tudják. A gyülekezet tagjai vettek Szentlelket, de gyakran nem tudják. A normális kegyelmi ajándékok, mint a bölcsesség, hűség, kormányzó-készség, zenei tehetség, vendégbarátság, tanítás, ugyanolyan értékűek, mint a természetfeletti ajándékok (nyelveken szólás, prófécia, lelkek megkülönböztetése, gyógyítás, ördögűzés, csoda). Minden ajándék szükséges, hogy Krisztus teste a világban épüljön. A lelki ajándékok szerint tájékozódó gyülekezetben nem a tiszteletbeli munkatársak mobilizálása a lényeg. Ehelyett inkább prédikálni kell a kegyelmi ajándékokról és bátorítani kell a keresztyéneket, fedezzék fel ajándékaikat s igekezzenek azt a gyülekezet számára hasznosítani.

7. A jövődre tekintő gyülekezetépítésnek diakóniai jellegű gyülekezetépítésnek kell lennie. Gyülekezeteink szeretetének és irgalmasságának a kultúrája tehát egy átfogó gyülekezetszerű diakónia az ismertetőjele a holnap gyülekezete építésének.

8. A holnap gyülekezetének a sejték és szolgáló közösségek gyülekezetének kell lennie. A keresztyének, akik vasárnaponként Urunk feltámadását ünneplik, hétköznap is kell, hogy egymással találkozzanak a házi gyülekezetekben. Ott olvassanak együtt Bibliát. Beszéljenek egymással azokról a problémákról, amik a hívő életben, a gyülekezetben, a szolgálatban adódnak. Különösen vigasztalják egymást. Gyakorolják az imaközösséget. Ebben a formában valósul meg az egyház küldetése a világban.

9. A holnap gyülekezete eucharisztikus gyülekezet legyen. Erre kell igyekeznie a gyülekezetépítésnek. Jeruzsálemben naponta ünnepelték az úrvacsorát. Később vasárnaponként. Az úrvacsora az ősegyház istentiszteletének a szíve volt. Itt lett igazán egy testté a gyülekezet (1Kor 11,24). Itt történt Isten dicsérete, imádása és a hálaadás. Ezen a módon lesz a holnap egyháza ünneplő egyház, mivelhogyminden okunk megvan az ünneplésre.

10. A holnapra tekintő gyülekezetépítésnek ökumenikus gyülekezetépítésnek kell lennie, mivelhogyminden csak közösen tudjuk mi keresztyének országunkat evangélizálni. Az evangélizáció a gyülekezet permanens feladata. Ámde tanulni kell egymástól. Éspedig nemcsak a testvéri, protestáns szabadegyházaktól, hanem római katolikus testvéreinktől is. Németországban sokat lehet tanulni a karizmatikus mozgalmaktól. Erdemes azonban kitekinteni saját országaink határain túlra is, így elsősorban az USA és Kanada egyházaira is.

Íme a protestáns gyakorlati teológia néhány problémája a kilencvenes évek végén, arccal a harmadik évezred felé. Ceterum censeo: a református gyakorlati teológia profétikus feladata – a Biblia jelentőségének újrafelfedezése a lelkészképzésben, a gyülekeeti szolgálatokban és az egyes keresztyén ember mindennapi életében.

Dr. Boross Géza

Az álom, mint a lelkigondozás segítője

I. Az álom és keresztyén kegyességünk

Amikor keresztyén körökben – legyen az bibliaóra, ige hirdetés, vagy teológiai előadás – szóba kerül az „álom” kérdése, a hallgatók akaratlanul is összerezzenek, ami egyértelmű visszajelzése annak, milyen fenn tartással fogadjuk az ember lelki és biológiai funkciójának ezt a természetes megnyilvánulását. Könyvtári polcokat megtöltő írások születnek a nyelveken szólás magyarázatáról, a karizmatikus gyülekezetek körében végzett gyógyítások pozitív vagy negatív beállítottságú kommentálásáról, más, extrém jelenségekről, mint például mérges kígyók érintése, de arról, hogy jobban oda kellene figyelni álmunkra, már jóval kevesebb teológiai munka látott napvilágot, holott az álmok kevésbé elmentmondó jelenségek, mint pl. a nyelveken szólás.

A nyugati keresztyénség távol tartja magát az álmok jelentőségének vizsgálatától, sőt azokat, akik ezt – akár tudományos eredmények felhasználásával is – művelik, a középkori misztika visszamaradt áldozataiként kezelik.¹ Az álmok kérdésének e fajta megközelítése többszörösen is megkérdőjelezhető. Mindenekelőtt azért,

mert köztudott, hogy mind az Ó-, mind az Újszövetségben, számtalan olyan történet található, mely azt bizonyítja: Isten alkalmanként ezt az utat választja arra, hogy megismertesse akaratát az emberrel.

A protestáns teológia, egymástól két, igen jól elkülöníthető módon viszonyul a témához. A kommentárok, bibliai lexikonok többsége, száraz tényként, minden lélektani magyarázat nélkül írják le az eseményeket. Az álom-élményeknek – Isten kijelentésén, vagy az álom magyarázatának profétai jelentésén túl –, nem tulajdonítanak különösebb figyelmet. Néhányan – főleg lelkigondozással aktívan foglalkozó teológusok, lelkészek –, ellenben túllátnak a történetek kizárólagos, szigorú, biblia-teológiai interpretálásán és az álmokban a személyiség-zavarokkal, pszichológiai problémákkal küzdő hívek gondolatainak, ki nem mondott érzéseinek egyik kulcsát látják.²

Az álom, tudományosan ismert definícióit, az utóbbi 30 év kutatásai, a vallásos ember számára is fontos részletekkel egészítették ki. E szerint, az álom nem csupán újraéli a napi eseményeket, nem csak feszültség-levezető, természetes eszközként keres megoldást a

megterhelt idegrendszer számára, hanem építő módon rendszerezi, fel is dolgozza az élményeket, benyomásokat.³ E folyamat a már ismert, elsajátított lelki beállítottság közbenjárásával működik, adott esetben tehát a keresztyén hit prizmáján keresztül. A mélylélektan megfogalmazása szerint „tudatalatti események” lejátszódásáról van szó, a korai keresztyénség ugyanezt, a „spirituális világ titkos játékának” nevezi.⁴

E dolgozat célja nem az álmok lelkigondozói beszélgetések során való *prioritását* kívánja alátámasztani, hiszen annak nincsen, nem is lehet biblikus alapja. Ezzel szemben viszont arra a tényre szeretné felhívni a figyelmet, mennyire marginális módszerré degradálódott az álmokkal való foglalkozás a lelkigondozás gyakorlatában, ahelyett, hogy – felfedezze a benne rejlő lehetőségeket – egy kiváló segédeszköz szerepét töltené be a holtpontra jutott, vagy tévútra terelődött lelkigondozói beszélgetések során.

II. A Bibliában szereplő álmok és az azokra utaló válogatott igék csoportosítása a poimenika szemponyjából

A pásztori lelkigondozás alapja, az írott kijelentésen keresztül megértett isteni útmutatás. Elengedhetetlen tehát, hogy mielőtt szolgálatunkhoz az álmokat is segítségül hívjuk, sorra ne vegyük bibliai előfordulásukat és kontextusuk alapján rendszerezzük őket. Az „álom” és az azzal rokonértelmű „látomás” szó a dolgozat szempontjából hasonló jelentéstartalmat hordoz, ezért a rendszerezés során alkalmanként ugyanabba a kategóriába kerültek a velük kapcsolatos igék.⁵

a.) *Az álom előfordulásának ténye* – valaki álmodik, vagy annak ellenkezője: kerüli az álom. Jób egyik barátja, a témáni Elifáz arról beszél, hogy „*éjszakai látomástól felizgatva*” mély álom száll az emberekre (Jób 4,13). A Példabeszédek írója szerint a bűnösök álmát elrabolja a gonosz cselekedet hiánya, de a könnyelmű ember is jobban teszi, ha nem az álmot várja, hanem próbálja helyrehozni hibáját (Péld 4,16). A bölcsességirodalom másik, örökérvényű megállapítása: „*A restség mély álomba merít...*” (Péld 19,15). A próféta a fizikai szenvedéssel együttjáró álomról szól: „*Mint az éhező, aki azt álmodja, hogy eszik, ...vagy mint a szomjazó, aki azt álmodja, hogy iszik...*” (Ézs 29,8). Érdekes, egyedülálló eset a Bibliában az álom írott formában való feljegyzése. Ezt tette Dániel, miután a négy világbirodalmat jelképező vadállatról volt látomása (Dán 7,1). Az Újszövetség az álomba merülésről, mint tényről való leírása Eutikhosz esete (ApCsel 20,9).

b.) *Az álom, mint Istennek az emberekkel való kapcsolattartásának, üzenátadásának egyik módja.* Mózes negyedik könyvében Mirjám és Áron „számonkérése” alkalmával jelenti ki az Úr: „*Ha van az Úrnak prófétája köztetek, azzal látomásban ismertetem meg magam, álomban beszélek hozzá*” (4Móz 12,6). Az Úrtól elfordult Saul király hiába próbál élni a lehetőséggel: „*az Úr nem válaszolt neki sem álomban, sem az Úrimmal, sem a próféták által*” (1Sám 28,6). Az első pünkösdkor beteljesedett jóeli prófécia egyik mondatában olvassuk: „*...iffaitok látomásokat látnak, véneitek pedig álmokat álmodnak*” (ApCsel 2,17). Pál apostolról az Apostolok

Cselekedeteiről írott könyvben két helyen olvassuk, hogy bátorításként éjszaka mellé állt az Úr angyala. Ez esetekben is valószínűbbnek tűnik az álom, vagy a látomás jelensége, mint egy fizikai „megjelenés”.

c.) *Isten álmot ad.* Kedvesen adja elénk a Szentírás az első „altatásos műtét” történetét, amikor azt írja: *Mély álmot bocsátot azért az Úristen az emberre, és az elaludt. Akkor kivette az egyik oldalbordáját, és hús tett a helyére*” (1Móz 2,21). Dávid és Abisaj Saul táborában történt sikeres vállalkozása is Isten közbenjárásával mehetett végbe (1Sám 26,12). Jeremiás próféta írása szerint Isten „*örök álom*”-mal bünteti Babilont (Jer 51,39).

d.) *Az álom, mint a figyelmeztetés módja.* Gerár királyát, Ahimeleket, a paráznaság bűnétől, és így a haláltól óvja meg az álombeli kijelentés, amelynek során a király párbeszédet folytat (!) az Úrral (1Móz 20,30kk). Lábán – Jákób elleni – haragját szintén egy álom útján közölt figyelmeztetés hűti le: „*Isten azonban eljött az arám Lábánhoz álomban azon az éjszakán, és ezt mondta neki: »Vigyázz, ne mondj Jákóbnak se jót, se rosszat!«*” (1Móz 31,24).

e.) *Isten vigasztalása, útbaigazítása, biztatása – az álmon keresztül.* Jákób oly sokféleképpen magyarázott „genetikai mesterfogás”-ának kulcsát egy kijelentett álomban találjuk meg. „*Álomban föltekinttem*” – magyarázza a csodát feleségének a szökni készülő Jákób (1Móz 31,10kk). Az Úr kiválasztottjának szól a 127. zsoltár 2. verse: „*...akit az Úr szeret, annak álmában is ad eleget*”. Egészen konkrét útirány-mutatásról olvashatunk azokban az álmokban, melyek Máté evangéliumában sorozatban követik egymást. Először a három keleti bölcs kap kijelentést álmában (vajon melyiköjük?...), és Heródest megkerülve indulnak haza (Mt 2,12). József álmában az Úr angyala küldi a családot Egyiptomba (Mt 2,13), majd ugyancsak az angyal küldi őket vissza (Mt 2,19). A 22. versben – ugyanezen a módon – konkretizálódik a parancs: „*Miután pedig kijelentést kapott álmában, Galilea területére vonult vissza*”. A Korinthusban tartózkodó Pál ezt a biztatást kapja az Úrtól: „*...egy éjjel látomásban ezt mondta Pálnak: »Ne félj, hanem szólj, és ne hallgass!«*” (ApCsel 18,9).

f.) *Az Úr álom útján közölt ígéretei.* A legjobban ismert talán a Jákóbnak adott (1Móz 28,12–15). Ebben az esetben így fogalmaz a Szentírás: álom látott. Az 1Móz 37. fejezetében (a szereplőket igen érzékenyen érintő) könnyen érthető álomban kijelentett próféciaíráról olvashatunk József és családjának életére vonatkozóan. A Királyok első könyvének 3. részében a templomépítő Salamon királynak Isten álomban ajánlja fel a sem adig, sem azóta fel nem ajánlott lehetőséget: *Kérj valamit, én megadom neked!*” Az üdvtörténet legnagyobb csodáját is álomban hallja meg József: „*...ne félj magadhoz venni feleségedet, Máriát, mert ami benne fogant, az a Szentlélektől van*” (Mt 1,20).

g.) „*Nyomasztó*” álmok. Jób így panaszkodik: „*...álmokkal rémítesz, látomásokkal rettentesz engem*” (Jób 7,14). Az evangéliumi történetek lapjain egyetlen egyszer esik szó Pilátus feleségéről, aki ezt az üzenetet küldi férjének: „*Ne avatkozz ennek az igaz embernek a dolgába, mert sokat szenvedtem álomban miatta*” (Mt 27,19). Az a tény, hogy „igaz”-nak nevezi Jézust, és maga a szóhasználat (szenvedtem) – óvatosan bár, de – arra

enged következtetni, hogy az Úr „nem hagyott nyugtot” ennek az asszonynak.

h. *Negatív tartalommal, jelentéssel bíró álmokra való utalások.*

ha.) „...a sok álommal...együtt jár a hiábavalóság” (Préd 5,6)

hb.) Az álom feledése, mulékonyága. Jób másik barátja, a naamáni Cófár, a bűnösök vigadozásának példaként hozza fel az álom mulékony voltát: „*Elrepül, mint az álom és nem találják. Eltűnik, mint az éjszakai látomás*” (Jób 20,8). A kérkedők és bűnösök jóléte fölött kiáradó isteni harag megnyilvánulásaira használja fel Ászáf zsoltára a következő hasonlatot: „*Mint ébredés után az álomkép, úgy tűnik el képük, ha fölserkensk, Uram*” (Zsolt 73,20). A Mózes imádságaként ismert 90. zsoltár 5. verse az ember elmúlását hasonlítja az elfelejtett álomhoz: „*Elragadod őket, olyanok lesznek, mint reggelre az álom...*”. Hasonló értelmet hordoz az ézsaiási prófécia, mely az Ariél városát ostromló sereg ellen szól: „*Olyan lesz, mint az álom, mint egy éjszakai látomás valamennyi nép serege, amely Ariél ellen hadakozott*” (Ézs 29,7).

hc.) Hamis álomlátók, próféták. Jeremiás ír róluk a legbővebben. „*Saját szívük látomását hirdetik, nem azt, amit az Úr adott*” (Jer 20,16). „*Hazug módon prófétálnak a nevemben: Álomot láttam, álomot láttam*” (Jer 23,25). (ld. még: Jer 23,27. 32: 27,9; 29,8). Az Újszövetség Júdás levelében az „álmódózók” jelzővel illeti a hamis tanítókat: „*Ezek az álmódózók is ugyanúgy beszennyezik a testüket, megvetik Isten felségét, és káromolják a mennyi hatalmasságokat*” (Júd 8). Figyelemre méltó az a Deuteronomiumban található íge, mely arról tudósít, hogy Isten népének próbatételére használja fel a hamis álomlátókat (5Móz 13,2–4).

Ez a három vers azért is fontos számunkra, mert élesen meghúzza a határt az álom és az isteni parancs között, melyek feszültségében mindig a kijelentett íge felé kell, hogy dőljön az autenticitás mérlegének a nyelve. Az álom tehát *szolgálatja* ugyan a jobb megértést, de a kijelentésnek (az írott ígének) ellent nem mondhat, vagy ha mégis, az csak az Istentől származó „próbatétel”!

i.) Ebben az utolsó válogatásban olyan ígéket találunk, melyek közül mindegyik besorolható valamelyik fenti csoportba. Abban eltérnek azonban, hogy *ezek az álmok „magyarázatra szorultak”*, majd az értelmezések elhangzása után derült ki isteni eredetük, valós tartalmuk. Az Ószövetség első álommagyarázatai Józseftől származnak, amikor is a börtönbe vetett pohárnok és sütőmester közeli jövőjének álomban kijelentett titkát fejt meg (1Móz 40 és 41). A Bírak könyvének 7. részében egy midjárita harcos ad pontos magyarázatot társa álmára Gedeon füle hallatára (Bír 7,13–14). Dániel könyvének elején újabb bizonyítékát olvassuk Isten egyik ajándékának az álommagyarázatra vonatkozóan: „*Ennek a négy fiúnak megadta az Isten, hogy előre haladjanak a tudományban, ...Dániel pedig értett a látomások és az álmok magyarázatához is*” (Dán 1,17). Maga Dániel is tudatában van e különleges képesség eredetének, hiszen amikor Nebukadneccar álmának megfejtése előtt magát az álomot, annak tartalmát is ki kell találnia, társaival együtt „*könyörögtek a menny Istenéhez*” (Dán 2,18). A megoldást ugyancsak álom útján

kapja meg: *Ekkor a titok lelepleződött Dániel előtt éjszakai látomásban...*” (Dán 2,19). A történetek után a következő alkalommal Nebukadneccar már egyenesen Dánielhez fordul, mert tudatában van, hogy: *...szent, isteni lélek van benned, és nincs olyan titok, amit ne tudnál megfejteni. Magyarázd meg azt a látomást, amelyet álomban láttam*” (Dán 4,6).⁶

III. Az álmok keresztyén interpretálása a pásztori beszélgetésben – rövid történeti áttekintés

Nincs olyan ember, akit – ha kisebb mértékben is, de – ne foglalkoztatnának az álmai. A remények és félelmek éjszakai látomásban érzék visszajelzései hálás témái mind a baráti beszélgetéseknek, mind a tudományos konferenciák kutatóinak. A világ szépirodalma hemzseg az álmoktól. Érdeklődjenek őszintén, vagy nevezék primitív okkultizmusnak a témát, az álom fogalma és élménye senkit nem hagy hidegen. Miért lenne kivétel a keresztyén hívő, aki élete útmutatójában, a Szentírásban is időről-időre beleütközik az előző fejezetben leírt történetekbe? Személyes beszélgetések során derül ki, milyen olthatatlan a szomszéd azoknak a testvéreknek, akik saját élet-problémáik megoldásának parányi reménységét látják a félve elmesélt álomképekben.⁷

Ez utóbbi állítást erősíti meg Morton E. Kelsey lelkipásztor, aki a mélylélektan kutatási eredményeinek tanulmányozása során jutott arra a következtetésre, hogy az álmok „kibeszéltetésének” módszere jelentős tényezője lehet a valamikor érzelmi megrázkódtatást szenvedett hívek gyógyulási folyamatának.⁸ Ő idézi a sokat bírált, gyakorló lelkigondozók számára azonban mégis kikerülhetetlen Carl Gustav Jungot, aki egy személyes beszélgetés során elmondta neki: terápiájának egyes módszerei már a XIX. századi francia keresztyének körében is ismertek voltak.⁹ Merjük hát mi is feltételezni, hogy amennyiben elfogadjuk az álmok tartalmának bibliai alapokon nyugvó jelentőségét, akkor kimondhatjuk: a velük kapcsolatos beszélgetés – óvatosan megközelítve – része lehet a személyes lelkigondozás folyamatának.

Az Egyház első néhány száz évének története után – érdekes módon – a teológusok szinte teljesen mellőzték az egyébként nagyra becsült egyházatyák álommal, látomásokkal foglalkozó írásait. Kelsey ír arról, hogy a nyugati keresztyénység ez irányú közömbösségét mi sem jelzi jobban, mint a protestáns és a katolikus egyház által egyaránt méltatott Augustinus, „De Genesi ad Litteram” c. munkájának negligálása. E nagy mű 12 könyvét a szerző teljes egészében az álom- és látomásértelmezésnek szenteli, de ez ideig egyetlen modern nyelvre sem fordították le. Érvényes ez Nazianzi Gergely és Jeromos hasonló tartalmú munkájára is.¹⁰

Az elérhetőbb írások közül a kánontörténet feljegyzései szerint sokáig kétes értékű, majd apokrif irattá vált Hermász „Pásztor”-a az, amely a szerző álomba merüléssel kezdődik, majd a látomások leírásával folytatódik.

A Polykarpus mártíromságáról szóló mű feljegyzi az öreg püspök nem sokkal halála előtt bekövetkezett látomását, melyben utolsó óráinak képe rajzolódik ki előtte.

Iraeneus, a II. században élt lyoni püspök, „A herezisek ellen” c. munkájában Péter apostol Kornéliusznál tett látogatásának hitelességét látja az ismert látomás leírásában.

Az alexandriai iskola mindkét jeles képviselője, Kelemen és Origenész is hangsúlyt helyezett az álmok jelentésére. Kelemen így ír egyik munkájában: „*Mi, akik az igaz világosság gyermekei vagyunk, ne zárjuk be az ajtót ez előtt a fény előtt (ti. az álom előtt), hanem csodáljuk az igazság kiadásának eme folyamatát. Tiszta értelemmel jelentsük ki: az álmok igazsága: valóság.*”

Origenész híres „Celsus ellen” c. iratában így tesz vallást az álmok tartalmának fontossága mellett: „...igenis, fenn tartjuk azt az álláspontunkat, hogy az álmok útján szerzett benyomások – akár isteni kijelentéseket tartalmaznak, akár életünk bekövetkező eseményeit adják hírül, – mind tiszta képet festve, mind rejtélyes módon kinyilatkoztatva: az isteni gonviselés bizonyítékai...” Origenész nem egy fizikai módon is érzékelhető dolognak tartotta az álmat, hanem a transzcendens világ szimbólumokba rejtett jelzésének.

Tertullianus „De Anima” című munkájában nyolc fejezetet szentel az alvásnak és az álmoknak. Nevetségesnek tartja azt a felfogás, mely szerint a lélek elhagyja az alvó testet. Ezzel szemben határozottan állítja, hogy éppen a lélek aktivitásának eredménye az álom. Ehhez kapcsolódva ír az „eksztázisiz”-ről, melyet ébren él meg az ember, bár egy másik, „álomféle” (látomás?) állapotot él át. (Ezt a szót használja a Szentírás az ApCsel 10-ben Péter látomásának leírásakor.) A mélylélektan művelői és Tertullianus gondolatai között félelmetes egybeesésre utal az egyházatyja következő megállapítása: *Az álomlás egyfajta örület, melyben a lélek ahelyett, hogy az értelem talaján moozogna, valami olyan benyomás hatása alatt áll, melynek forrása az érzékelhető világon túl van.*¹¹ Az egyházatyák megfigyeléseihez hasonló munkák hosszú ideig fennmaradtak a keresztyénség keleti tartományaiban. Nyugaton azonban kezdetét vette a „sötét középkor”, mely igen kevés írott munkát hagyott ránk az akkori gondolkodás – így az álmokhoz való hozzáállás – irányvonalairól. C. G. Jung egyik írásában találkozunk két középkori íróval, akik a pszichológus kutatásainak eredményeképpen kerültek az érdeklődés középpontjába. Benedict Pererius jezsuita pap az egyik, a másik pedig Gaspar Pencer, Melancthon veje. A két, eltérő világnézetet képviselő férfi véleménye megegyezik abban, hogy bár a középkor írói nem tagadták Isten kijelentésének álmon keresztül átadását, senki nem bátorított kortársát ilyen jellegű üzenetek publikálására, de még megemlítésére sem, mert az effajta kijelentések a hivatalos egyház hatalmát sértették volna.¹²

A reformáció korától egészen a XIX. század végéig nincs fellelhető forrása azoknak a keresztyén munkáknak, melyek az álommal akár csak mint jelenséggel foglalkoznának. A szép számban megjelent Biblia-kommentárok, majd lexikonok, kizárólag az álom hatásának leírásával, bővebb kontextusba vett exegetikai magyarázatával foglalkoznak. Újabb, a protestáns lelkigondozás számára is figyelemre méltó művek, a múlt század végétől jelennek meg; szekuláris kutatók, tudósok tollából. Az ő munkáik hívják fel a figyelmet arra, mit veszít a pásztori lelkigondozás, ha továbbra is számúzi fegyvertárból az álmokat, azok személyes üzeneteket hordozó mondanivalóit.

IV. A szekuláris álompszichológia

Az 1900-as év új utat nyitott az álomkutatás történetében. Ekkor jelent meg Wiesbadenben „Über den

Traum” címmel Sigmund Freud könyve. A kortárs teológusok többsége, Freud korábbi lélektani megközelítése, gondolatai miatt, azonnal elutasította a könyvet. Scharfenberg protestáns teológus az, akit úgy ismerünk, mint az első lelkészt, aki a keresztyén teológia számára rendszerezni merete Freud vallással foglalkozó pszichológiai munkáit.¹³

Freud volt az első olyan pszichológus, aki össze merte kapcsolni a tudattalan fogalmát az álmok jelentéstartalmával. A század elején a bécsi egyetemen adta le azt az előadássorozatot, melynek során ismertette az álmokkal kapcsolatos kutatásait. Az elhangzó előadások – az óriási sikerre való tekintettel – könyv formájában is megjelentek.¹⁴ Világos, könnyen érthető és követhető szóhasználata számos pszichológust és lelkigondozót készített addigi véleménye, megközelítése átgondolására.

Freud kiindulási pontja az a teória, miszerint nyelvbontásaink és emlékezetkieséseink egy olyan tudattalan folyamat visszajelzései, melyek elnyomják, sőt – mintegy – *felülbírálják* a tudatos gondolkodást és megszokott reakcióinkat. Éber állapotban elkövetett, ilyen jellegű hibáink később, álmainkban újra megjelennek előttünk. Amikor valaki foglalkozni kezd az álmokban kivetített képekkel vagy eseményekkel, rátalálhat azon problémák forrásaira, melyek éber állapotban „belelészólnak” tudatos cselekedeteibe, gondolkodásába. Másként fogalmazva: a tudattalanban lévő elfojtott kívánságok az álmokban „jutnak szóhoz” és ott fejezik ki magukat. Az egyértelmű megértés, ill. az álom tartalma elfogadásának problémája az, hogy az álom megjelenési formája visszataszító, vagy legalábbis kellemetlen a tudat erkölcsi normái számára, ezért a személyiségen belüli „morális bíró” egyszerű elvetéssel képes azt újra visszaszorítani a tudatos beimerés határai mögé.

Az álomlás folyamatában az eredeti álomképek egy egységes, érthetetlen jeltömeget képeznek. Az alvás egy bizonyos stádiumában szimbólumok formájában a tudatalatti a tudat számára érzékelhetővé teszi, mintegy felbontja az addigi egységes, sűrített üzenetet. Ezek a szimbólumok már aktívan foglalkoztatják az álmodó tudatát, melynek hatására ő vagy elfogadja, jóváhagyja azokat, vagy tovább álmodik, mert további kiegészítést vár. Az elbeszélte álmok, még ha először értelmetlennek tűnnek is, roppant értékes forrásai lehetnek a lelkigondozói beszélgetésnek, mert ha sikerül megtalálni az érthető, feldolgozott kép és a tudatalatti által kivetített szimbólum közötti kapcsolatot, akkor a lelkigondozó olyan összefüggéseket láthat meg, olyan indulatokat találhat a beszélgetőpartner személyiségében, melyek a verbális közlés során nem váltak egyértelművé, esetleg még utalás sem történt rájuk. A gyakorlatban igazolt tapasztalatok feletti lelkesültségében az álomban kivetített szimbólumokat Freud a tudatalattihoz vezető „királyi út”-nak nevezte.

Pszichológiájának általános megközelítése miatt (minden szimbólum az elfojtott szexualitás megnyilvánulása), Freud módszere teljes egészében nem alkalmazható a keresztyén lelkigondozás területén, de kritikus elfogadott teóriájának egyes részletei hasznos segítséget nyújthatnak a beszélgetések során.

Az álomkutatás másik nagy egyénisége Freud tanítványa; Carl Gustav Jung. Mint a mélylélektan megannyi

más kérdésével kapcsolatban, úgy ezen a téren is szakított mestere felfogásával és egy általa megalapozott teóriát állított fel az álmok funkciójának leírásakor. Freud elméletével ugyan egy ideig párhuzamosan haladva egyetértett azzal, hogy az álmok önmagukon túlmutatnak, de az egyénre gyakorolt szerepüket másként értelmezte. Véleménye szerint az álmok szerepe: az emlékezetben tárolt információ a már megélt élményekre való asszociációjának serkentése. Az újra felelevenített történetekben az álmodó – mintegy kívülállóként – újra találkozik önmagával. Az álom többi szereplőjének viselkedése nem más, mint saját, személyes érzelmeinek visszajelzései – önmagára. Jung ezt így fogalmazza meg: *„Az álomban szerepet játszó másik személy nem a barátunk, vagy a szomszédunk, hanem a belső, valóságos, szépítésetől mentes énünk, akire az alvás állapotában ki merjük mondani: »Isten, hálát adok neked, hogy nem vagyok olyan, mint... ez a vámszedő«.* (Lk 18,11).¹⁵

Ebben a példában Jung pszichológiájának alapvető elméletét ismerhetjük fel. Igen hasznos kiindulópontot nyújt olyan lelkigondozói beszélgetésekhez, melyeknek már az elején nyilvánvalóvá válik a beszélgetőpartner introvertált beállítottsága és az ebből adódó kommunikációs nehézség. Mint a fenti példából is kitűnik, Jung elmélete alapvetően feltételezi a bennünk lévő másik „én”-t, aki a gátlások alól felszabadító álmokban beszél hozzánk. Amennyiben egy beszélgetés során sikerül azonosítani a „másik” (gyakorlatilag a beszélgetőpartnerrel azonos) személyt, olyan információk birtokába juthat a lelkigondozó, melyek az adott probléma forrásaiként értelmezhetők.

Az álmok másodlagos (valódi) mondanivalójának megértése – a szimbólumok sokasága miatt – nem egyszerű folyamat, hiszen az elmondásokban leírt képek sohasem egyetlen élményanyag során felgyűlt asszociációgyűjtemény darabjait képezik, hanem a legkülönbözőbb benyomásokból, tanult anyagokból (vallás, család, mese, képzőművészet, irodalom, stb) állnak össze. E források egyrészt a személyes tudattalan emlékeiből táplálkoznak, másrészt a kollektív tudattalan tárházának azon kincseihez nyúlnak, melyek az emberiség évezredek alatt felhalmozott tapasztalait, benyomásait jelentik. Utóbbiakat nevezi Jung „archetipusok”-nak.

Jung másik megfigyelése szerint léteznek „telepatikus” álmok, melyek a jövőre szóló ismeret hordozzák. A Bibliában szereplő álmok között számos ilyet találunk, kár lenne hát elhessegetni magunktól Jungnak azt az állítását, mely szerint az *idő* és a *tér* korlátai nem befolyásolják a tudattalant.¹⁶ A jelenség teológiai megárazatát talán nem szükséges keresni, hiszen Isten a Szentírásban olvasható, hasonló jellegű kijelentéseinek a mikéntjére sem ad magárazatot.

Jung kutatásai szétfeszítik a pszichoterápia kereteit, hiszen olyan biblikus elemeket tartalmaznak, melyek Isten kinyilatkoztatásának ígébe foglalt leírásaira emlékeztetnek minket.¹⁷

Az újkori álom-kutatás két, iskolákat megalapozó megközelítésének ismeretén túl szükséges, hogy a lelkigondozást végző terapeuta birtokában legyen azoknak a pszichofizikai alapismereteknek, melyekre a modern pszichológia támaszkodik. E tudomány szakértői egyetértenek abban, hogy az alvás állapotában az idegrendszernek csupán a nem-specifikus része áll le, míg a specifikus rész to-

vább dolgozik. Ennek egyik gyakorlati következménye pl. az, hogy az alvó ember körül beszélgethetnek, de ő, – bár hallja a szokat – nem tudatosítja azok értelmét és nem keres összefüggést az elhangzott mondatok között.

Az álom-kutatás egy másik igen fontos eleme két neurológus véletlenszerű megfigyelésén alapszik.¹⁸ Tapasztalataik szerint a szem alvás közben periodikusan gyors mozgásba kezd. Az álmok 80%-a az alvásnak ebben a fázisában játszódik le.¹⁹

Az álmok *fajtájának* megkülönböztetésével foglalkozó modern pszichológusok hétféle kategóriát állítottak fel.

1. Napközben, az ébrenlét állapotában gyűjtött információk beavatkozása az álomtörténetbe.

2.) Egyetlen, irányadó kép köré csoportosított jelképek, történetek.

3.) Tárgyak személylété való transzformálása és ennek fordítottja.

4. Szorongásos álmok, különféle fóbiák ismételt feltörése a tudatalattiból.

5.) Az elfojtott, vagy be nem teljesült vágy projektálása.

6.) A múlt élményeinek felidézése.

7.) Jellembeli hiányosságok, hibák, rossz szokások másoknak való tulajdonítása.²⁰

A modern pszichológia álmokkal foglalkozó tudományának alapvető ismerete Isten segítségével olyan lehetőségeket nyit meg a lelkész számára, amelyeknek kihasználásával sok egyháztagot, hozzáfutató embert menthet meg a pszichiátriai kórházak nyomasztó légkörétől, vagy életük tragikus fordulatától.

V. Az álmok használatának jogosultsága a lelkigondozói beszélgetés során

Mint ahogyan azt a dolgozat első fejezetében tettem, újra hangsúlyozni kívánom, hogy az álmok vizsgálata, azok esetleges magárazata, nem helyettesítheti teljes egészében azokat a bevált, áldott módszereket, amelyek már megszokott gyakorlattá váltak egy lelkigondozó praxisában. Az álmok mondanivalójának feltárása csupán olyan segédeszközként szolgálhat, melyek a lelkigondozásra szoruló testvér jobb megértését, gondolatának, vagy ki nem mondott érzéseinek pontosabb megközelítéséhez járul hozzá.

Az eddig leírtak, valamint lelkigondozói és saját tapasztalataink alapján kijelenthetjük: az álmok az ember aktuális lelkiállapotát és annak előzményeit, lehetséges következményeit tükrözik. Vágyaink, szorongásaink visszajelzéseivel útmutatóként szolgálnak akkor, amikor a lelki konfliktusok okát, a belőlük való szabadulás útját kívánjuk feltárni.

Isten, az álmokon keresztül, – akaratának közlése érdekében – személyes kapcsolatot kíván teremteni az ember legmélyebb valójával. E célból használja fel az alvó embernek azt az állapotát, melyben képes megszabadulni gátlásaitól és beidegződött védekezési mechanizmusai levétkezésével nyitottá válik az isteni üzenet tisztább befogadására. Az álom másik célja: a kétoldalú kapcsolatok „tisztázása”: Isten, a felebarát, valamint a belső, rejtett „én” viszonylatában. Az álmok ismerete, tudatos feldolgozása tehát végső soron az elhívottak lelki egészségének fenntartása.

Az álmokban foglalt üzenetek leggyakoribb megjelenési formái: a szimbólumok. Ez még akkor is igaz, ha első hallásra úgy tűnik, az álom mondanivalója egyszerű, könnyen érthető.²¹ A szimbólumok mindig olyan jelzést hordoznak, melyek primer megjelenési-formájukon túlmutatnak. Ennél fogva a hatékony lelkigondozás gyakorlatában elengedhetetlenül szükséges az – előfodulásuk szerint – univerzális szimbólumok ismerete és azok magyarázatának tanulmányozása. Jézus több példázata is szimbolikus értelemben hangzott el, de azok magyarázata csupán a tanítványok számára vált ismertté (Mk 4,10.12).

Abban az esetben, – ha kissé félve is, de – feltételezni merjük, hogy Isten szólni kíván hozzánk álmainkon (és azok szimbólumain) keresztül, miért ne kérhetnénk őt arra, hogy adjon nekünk magyarázatot is azok jelentésére? „...a körülötte levők a tizenkettővel együtt megkérdezték őt a példázatokról” (Mk 4,10).

A magyarázat megértésének alapja a szimbólum *megsejtése*, intuitív módon való értelmezése. Ehhez, mindenképp Isten segítségét kell kérni, de az eljárásnak vannak olyan elemei is, melyek megtanulhatók. Iskolai tanulmányaink során irodalmi és képzőművészeti művek elemzéseinek alapjait sajátítottuk el és így, egy idő után, képessé váltunk arra, hogy a művészet eszközeivel reánk ható szubjektív megérzéseket verbális módon kifejezzük. Ezt megelőzően erős koncentrációra van szükség, melynek eredményeként „felgerjesztjük” emocionális adottságainkat, majd ráhangolódunk arra az érzelmi hullámhosszra, mely a művészeket az alkotási folyamat közben vezette.

Ugyanez a jelenség játszódik le a nyelvtanulás és később az elsajátított idegen nyelv alkalmazása során. A nyelvi szimbólumok (szavak, kifejezések) elsajátítása, memorizálása után (vagy azokkal párhuzamosan) kezdődik egy bonyolult szakasz, amikor is az illető nyelv grammatikai rendszerével, majd az élő nyelv gyakorlati alkalmazásával lépünk át egy másik, sajátos kommunikációs dimenzióba, amely már nem ugyanazokkal a nyelvi fordulatokkal, gondolatmenetekkel él, mint az anyanyelv.

Az álomban szerepet vállaló, túlnyomórészt szimbólumokban kifejezett lélek-rezduálések értelmezése ugyanígy történik. Az álmok által vetített képek azonosíthatóságáig gyakorlatilag nincs semmi probléma. A nehézség ott kezdődik, amikor a szimbólumok megjelenésével a gyakorlatba, az *értelmezhetőség* gyakorlatába is át kell ültetni az élményeket. Ezt megkerülni nem lehet, ill. ha mégis, az Isten kijelentésének épp olyan semmibe vételét jelenti, mint hogyha az ígéhirdetés mondanivalóját, isteni üzenetét alacsonyítanánk le egy szórakoztató színelőadás szintjére.

Az Isten által adott intuitív képesség, melynek segítségével az álomban szereplő szimbólum másodlagos, az illető emberre vonatkozó mondanivalója is értelmezhetővé válik, olyan segítség, melynek birtoklásáért szüntelen imádságainkat kéri az Úr.

VI. Az álmok értelmezésének gyakorlatba való átültetése a lelkigondozói beszélgetés során

A lelkigondozói beszélgetés módszereinek leírására könyvtárnyi irodalmat találhatunk az érdeklődők. A bennük található útmutatásokat, tanácsokat érdemes gondos tanulmányozás alá venni és a pasztoráció során

alkalmazni. A lelkigondozónak óvakodnia kell azonban attól, hogy bármely pszichológiai iskola, különösen azok „egyedüli igazság”-ot hirdető nézetei alá kerüljön és a „már egyszer bevált” módszert a továbbiakban minden esetre kritikátlanul alkalmazza.

Egyet kell értenünk Thurneysennel abban, hogy a lelkigondozás optimális esetben nem más, mint „praedicatione specialissima”. Ebből a tényből és – különösképpen – a Szentírásban olvasható lelkigondozói esetleírásokból kiindulva azokra a módszerekre érdemes hangsúlyt helyezni, amelyek a beszélgetés-centrikus pszichológia irányvonalát követik.

E módszer egyik megalapítója, Carl Rogers, a Biblia mérlegén is megálló hozzáállást kér a terapeutától. Tanítása szerint a terapeutának inkább fel-, mint lebecsülnie kell azt, akivel beszélgetni kezd: „...alázattal különbnek tartsátok egymást magatoknál” (Fil 2,3). Rogers és követői az empátiát, a másik megértését tartják szem előtt. Ennek gyakorlata: a klienst a beszélgetés közben non-direktív formában vezetik el egészen addig a pontig, ahol már ő is képes lesz megfogalmazni krízisének az okát.²² Ezen a ponton aztán már egy felszabadult légkörben folytatódhat tovább a beszélgetés. A lelkigondozásra szoruló ember a koloncként hordott, de kimondásuk pillanatától levett terhektől megszabadulva, újra megkezdheti konstruktív kapcsolatainak kialakítását a világgal, Istennel és felebarátaival.

A lelkigondozói beszélgetésnek tehát Jézus „elfogadó” lelkületének jegyében kell indulni, ami előfeltétele a beszélgetőpartner érzelmi állapotára való ráhangolódásnak. A felhozott probléma akceptálásának érdekében a lelkigondozónak minden előítéletét, elfogultságát, fenntartását le kell vetkőznie az empatikus megközelítés érdekében. A megfelelő hozzáállás megteremtése után sor kerülhet a probléma meghallgatására, melyet – lehetőség szerint – a legaprób részletekig fel kell tárni. Ezután a *zavarforráskutatásra* kerül sor, és a beszélgetésnek ez az a pontja, amikor szerepet kaphatnak az álmok is. Amennyiben a beszélgetőpartner nem képes kimondani a valós problémájának magában, vagy környezetében fellelhető okait, vagy ha ezek ismeretének ellenére is megakad a beszélgetés, akkor érdemes segítségül hívni az álmokat, mert feltételezhető, hogy olyan védekező mechanizmusok kezdtek el működni a beszélgetőpartner érzelmi világában, melyek gyökerei a tudatalattiban várnak felfedezésre, feloldásra.

Az álmokkal kapcsolatos, korábban már jelzett fenntartások természetes a lelkigondozott emberben is elvenen élhetnek, ezért ügyelni kell azok non-direktív megközelítésére. Mind a beszélgetés dinamikájának fenntartásában, mind a más oldalról való megközelítés észrevétlen csatlakozásának sikerében bevált módszer a következő egyszerű kérdés: „Mire szokott gondolni a reggeli ébredés első perceiben?” A válaszok általában kerülnek az azonnali, álmokra utaló megjegyzéseket. A beszélgetés ügyes irányítása azonban meggyőzi a beszélgetőpartnert arról, milyen egyszerű lenne megosztania az álmát valakivel.²³

Az álmokra való *emlékezés* tekintetében óriási differenciák mutatkoznak. Általánosan elfogadott vélemény az, hogy a visszaemlékezés intenzitása egyenesen arányos azal az idővel, mely az álom és az arra való rákérdezés között telik el.²⁴ Az emlékezés szempontjából igen jó eredmények érhetők el akkor, ha egy korábbi, sikeres beszél-

getés végén a lelkigondozó meg tudja győzni partnerét afelől, hogy a reggeli ébredés után azonnal jegyezze le álmának minden részletét. Bámulatos az a precizitás, ahogy a Bibliában szereplő álmok adják vissza élményeiket (1Móz 40 és 41; Dán 4,7–14!). Ha az álmokról való beszélgetés sikeres eredményeket mutat fel a terápia során, még egy fokkal előbbre lehet lépni, ami a beszélgetőpartner meggyőzését jelenti az álomnapló vezetése felől. E módszer kockázatával azonban számolni kell: a leírt élmények *hatással lehetnek a következő álomra*, melynek következtében annak jelentést hordozó szimbólumai torzított formában jelentkezhetnek.

Azok a lelkileg sérült emberek, akik pszichológus helyett lelkészt keresnek fel, nyilvánvalóan olyan választ várnak kérdéseikre, melyek a lelkigondozó részéről Isten vezetése alatt születnek. Egészséges állapotukban a Lélek segítségével bizonyára ők maguk is megtalálnák a választ a Szentírásban, de a konfliktusuk alapja gyakran éppen az Istennel való kapcsolatuk redukált mértékére, vagy egyenesen annak hiányára vezethető vissza. Az egyházi kereteken belül dolgozó lelkigondozót felkereső emberek kisebbik hányada egyszerűen egy olyan valakivel szeretne beszélni, akit megajándékozhat teljes bizalmával, az azzal való visszaélés veszélye nélkül.

Az álmokról folytatott beszélgetések gyakorlati alkalmazásának vázlatos ismertetés során az első, klerikális beállítottságú partnert „A”-val, míg az ún. szekuláris kisebbséget képviselő beszélgetőpartnert „B”-vel rövidítettem.²⁵

A IV. fejezetben ismertetett, általánosan elfogadott kategória-rendszer felhasználásával hadd álljon itt néhány megközelítési forma!

1.) Az álom az előző nap élményeit dolgozza fel.

„A” eset. Ezek az álomképek az előző napon elhangzott igehirdetés, vagy testvéri beszélgetés feldolgozatlan feszültségeit reflektálják vissza alvás közben. Olyan igei üzenet, vagy beszélgetés-foszlány maradt a lelkigondozót felkereső testvérben, amely gátolta az illetőt a másnapi megszokott munkák, napi teendők végzésében. A beszélgetés a gondozásra szoruló részére eféle kifakadással kezdődik: „Én nem tudom, mi van velem tiszteletes úr, egész nap nem találok a helyemet!” *Lehetőség a továbblépésre* (továbbiában: *L. t.*): A lelkigondozó feladata egy kötetlennek tűnő beszélgetés megindítása, melynek során visszaidézhetők az előző napí események. Amennyiben szóba kerülnek a templomban elhangzó üzenetek, azok újbóli interpretálásával, majd az arról folytatott beszélgetéssel erős lendületet lehet adni a konfliktusmegoldásra irányuló folyamatnak.

„B” esetben ugyanezek az élmények családi, vagy munkahelyi konfliktusra utalhatnak, de annak lehetősége sem kizárt, hogy egy már régóta gyarapodó problémahalmaz betetőzésére került sor, akár egy önmagában jelentéktelen esemény kapcsán is. *L. t.*: Bátorítás a konfliktushelyzet és annak háttere felelevenítésére.

2.) Agglutináció – egyetlen fő jellegzetesség visszatérő szerepe az álomban.

„A” eset. Valamely igével foglalkozó alkalom, vagy igeolvasás kapcsán a történetben szereplő személy, vagy fogalom olyan erős hatást gyakorolt a beszélgetőpartnerre, hogy az képes volt felszakítani egy régóta elfojtott

lelkiismereti, hitbéli problémát. *L. t.*: A bizonyos személy, vagy fogalom jobb megismerése, annak igei mondanivalóján keresztül applikálásra való rávezetés.

„B” eset. A beszélgetést kérő személy életére egy – akár élő, akár elhunyt – hozzátartozó, barát, munkatárs személyisége (indulata, érzelmi kapcsolata) nyomja rá bélyegét. *L. t.*: A pszichére nyomást gyakorló személy azonosítása, kettejük kapcsolatának története, leírása, információgyűjtés a további beszélgetés megindításához.

3.) Permutáció – tárgyak megszemélyesítése, vagy ennek fordítottja.

„A” eset. Az álomban szimbolikus formában az az alak tér vissza, akiben az álmódó valakit felismerni vélt az igehirdetés, bibliaolvasás során. Ezekben az esetekben nem ritka azok megjelenése (akár tárgyi formában is), akiken az illető gyakran megbotránkozik. Nem ritka azonban az sem, amikor a messziről csodált tárgy, vagy személy az álomban válik „elérhetővé”. *L. t.*: A megjelenített személy, vagy tárgy azonosítása után beszélgetés a kapcsolatteremtés ill. további vágyakozás alapjáról, annak biblikus megoldási lehetőségéről.

„B” eset. (aa) Bizonyos akadályok miatt megközelíthetetlen személyek élettelen (= büntetlenül megközelíthető) szintre hozatala, amely az álom világában kommunikációra és intím kapcsolatra ad lehetőséget. (bb) Elérhetetlennek tűnő tárgyak perszónifikációja, vagyis verbális (= „emberi”) megközelítésének lehetősége. *L. t.*: A vágy tárgyának (személyének) leírása, az érte való fáradozás reális alapjának, érdemességének felmérése, kibeszéltetése.

4.) Szorongásos álmok.

„A” eset. A keresztyén hit mellett elkötelezett beszélgetőpartner világában az *ítélő* Istenről alkotott kép meghatározó jelentőséggel bír. Az illető tökéletesen tisztában van vétkeivel és különösen nyomasztóan hordozza azokat, melyektől képtelen szabadulni. Állandóan magán érzi Jézus ítéletet hirdető szavait és félelmetes képet rajzol magának az ítélet napjáról. *L. t.*: A beszélgetés határozott irányítása a bűnbocsánatról szóló igék felé. Isten szeretetéről, türelméről, kegyelmének erejéről szóló történetek, bizonyágtételek felelevenítése.

„B” eset. A korábban, vagy újonnan kialakult főbiák széles skálán mozgó visszajelzései. *L. t.*: A félelem kialakulásának kezdetére vonatkozó irányított beszélgetés.

(Mindkét esetben a leghosszabb beszélgetés-sorozatot igénylő problémák.)

5. Helyettesítő álmok.

„A” eset. Ezek az álmok általában a lelkipásztor és a gyülekezeti tag közötti legmélyebb és legbizalmasabb beszélgetések során kerülnek felszínre, megbeszélésre. A bibliai igazságokat megértő, azok hihetetlen szépségétől lenyűgözött „rajongó” keresztyének-visszatérő álmái. Igen gyakori a Szentírásban felismert kép és az élet valósága közötti, ijesztő kontraszt megjelenítése (Pl.: az Újszövetségben leírt ideális férfi-nő kapcsolat és a beszélgetőpartner házassága; Dávid és Jónátán barátságával szemben a gúnyolódó, vagy érkékből barátkozó munkatársakkal való kapcsolat.) *L. t.*: Beszélgetés a Jézus főpapi imájában elhangzott kérés alapján: „Nem azt

kérem, hogy vedd ki őket a világból, hanem hogy őrizd meg őket a gonosztól” (Jn 17,15).

„B” eset. Gyermekkorban, vagy később kitűzött célok elérésének, megvalósításának egyre kisebb valószínűsége. Menekülés a hétköznapi egyhangúságra, vagy éppen üldözöttségi közűl. *L. t.*: A kitűzött célok elérésének valószínűsége-alapja, a célok értékének, szükségességének megbecsülése. A bevallott eszkapizmus esetében a menekülés okának megszüntetésére vonatkozó lehetőségek felvázolása, ill. a kiváltó okok konstrukció megváltoztathatósága esetén azok felvázolása. (Megtanulni együtt élni velük.)

6. *A múltban történt események felidézése.* (aa) rossz emlék; (bb) biztonság-vonatkozások.

„A” eset. Az ebbe a kategóriába tartozó álmok szinte a vetített film erejével és képi minőségével jelennek meg az alvó ember előtt. „Mintha újra megtörtént volna velem!” – hangzanak az álomleírás kezdő szavai. (aa) Negatív előjellel újra átélt élmények. Be nem vallott házasság előtti kapcsolat, vagy házasságtörés. Háborúban elkövetett bűnök, stb. *L. t.*: Egy hamis képzet lehetetlen, bibliaellenes voltának tisztázása és az azzal ellentétes tanítás igazolása, mely szerint, ha Isten már megbocsátotta az egyszer neki bevallott és megbánt bűnt, akkor embernek nincs joga „újra tárgyalni” azt. (bb) A biztonságos, ideális(nak vélt) gyülekezeti, egyházi múlt felidézése, az iránta való nosztalgia és a visszahozhatatlanság miatt érzett krónikus lelki fájdalom. *L. t.*: Tapintatos rávezetés azokra az igékre, melyekben a Szentírás arra utal: Isten választottai nem mentesek a csapásoktól, nincs garancia számukra a már ebben a világban megélhető háborítatlan nyugalomra. „*Én pedig meg fogom mutatni neki, mennyit kell szenvednie az én nevéért*” (ApCsel 9,16).

„B” eset. Idősebbek esetében a háború előtti, régi politikai rendszerek, vagy az egykori anyagi biztonságot nyújtó élet utáni vágy megjelenítése. Fiataloknál a gondtalan gyermekkor, a felelősség és különösebb elvárások nélküli évek felidézése. Ezeknek az álmoknak a szereplői a gonosz szülők, a testi fenytést alkalmazo tanárok, az elszennvedett, kiállt megpróbáltatások képei is. *L. t.*: (aa) Mind az idősek, mind a fiatalok esetében a régi, rossz körülményekkel szembeni jelenlegi helyzet előnyeinek, pozitívumainak felsorolása. (bb) Tudatos rávezetés arra, mennyire rossz lett volna abban az állapotban (időben) maradni és így megfosztani magukat mindazoktól az élményektől, melyekben azóta volt részük.

7. *Dilatáció – egy felismert tulajdonság másik személyre való átruházása.*

„A” eset. A belátott vétek és az amiatt érzett büntudat kicsinyítése egy bűnbak keresésével. „*Az asszony, akít mellém adtál, ő adott nekem a fáról és így ettem*” (IMóz 3,12). *L. t.*: A fentebb idézett ige segítségével rámutatni arra, nem érdemes eltussolni vétkeinket, még akkor sem, ha „csak” bűntársak voltunk, mert Istent nem lehet becsapni és ráadásul még a büntetést is el kell szenvedni.

„B” eset. Úgyes eltitkolt, kisebb-nagyobb féltrelepések, csalások, hazugságok megjelenítése, melyek következményei nem kerültek feldolgozásra, megoldásra. *L. t.*: Amennyiben nem tesz nagyobb kárt a beszélgetőpartner, mint amennyit addig elkövetett, úgy a „törvényes” rendezés irányába való buzdítás. Ellenkező eset-

ben a megnyugvás felé vezető legrealisabb (esetleg fájdalmas, de gyógyító) utak végigjárásának lehetősége.

Zárszó.

A dolgozatban idézett bibliai igék, az egyháztörténet ide vonatkozó emlékei és a modern pszichológia álmoktatásának keresztyén lelkigondozói gyakorlatba ültethető eredményei azt bizonyítják, hogy a pásztorál-pszichológia nem egy divatos irányzatnak kíván behódolni akkor, amikor jogot formál az álmok értelmezéséből származó, sikeres lelkigondozói beszélgetések magévá tételére, hanem az ős- és ókeresztyén egyház gyakorlatát kívánja – modern megközelítések felhasználásával – folytatni. Az ember biológiai valóságához tartozó álmok vizsgálata nem is lehetne erőltetés nélkül „divat”-nak nevezni, hiszen ezzel a gyönyörű bibliai történetek, kijelentések mondanivalóját alacsonyítanánk le a vulgáris konzervativizmus szintjére.

Amennyiben ez a munka segít „Isten elfelejtett nyelvet” újra felfedezni, azért egyedül övé legyen a dicsőség! (Soli Deo Gloria)

Kereskényi Sándor

Jegyzetek

1. Morton T. Kelsey: *Dreams: The Dark Speech of the Spirit* – Doubleday & Company, Inc. Garden City, 1968. – 2. Magyarországon Dr. Gyökössi Endre játszik kiemelkedő szerepet ebben a kutatásban. *Id.: Isten elfelejtett nyelve, az álom.* Szent Gellert Kiadó és Nyomda Budapest (Szerk. megj.) – 3. Lawrence S. Kolbie: „*Blocks to Creativity*”, *International Science and Technology*, No. 42., 1965 június, 74. kk. old. – 4. E két fogalom tartalmának hasonló értelmezését Victor White fejti ki „*God and the Unconscious*” c. munkájában (Cleveland, World Publishing, 1961) – 5. Az idézett igeversek nem a teljesség, hanem az áttekinthetőség igényét szem előtt tartva kerültek válogatásra. – 6. Figyelemre méltó, mennyire pontosan meséli el álma minden részletét a király. Az erre való buzdítás, rávezetés – adott esetben – a lelkigondozói beszélgetés során igen nagy jelentőséggel bír. – 7. A Debreceni Lelkisegély Telefonszolgálatnál végzett munkám, a Debrecen-Nagytemplom-i, elsősorban az ifjúsági gyülekezeti tagjaival folytatott beszélgetéseim, a New York-i magyar emigráns hitek körében szerzett tapasztalataim, valamint a lelkesztársakkal folytatott beszélgetéseim és olvasmányaim fogalmazták meg bennem ezt az állítást. – 8. *The Dark Speech of the Spirit*, 12. old. – 9. *ibid.*, 13. old. – 10. *ibid.*, 103. old. – 11. Az egyházatyákat idéző szövegek, az *Ante-Nicene Fathers* c. munkában találhatók. (Szerk.: J. Donaldson és A. Roberts-Eerdmans, Grand Rapids, MI 1951.) – 12. *Psychology and Religion: West and East*, C. G. Jung: *Collected Works*, Pantheon Books, Inc. New York, 1980. – 13. J. Scharfenberg: *Sigmund Freud und seine Religionskritik als Herausforderung für den Christlichen Glauben*. Göttingen, 1972. – 14. Angolul: *A General Introduction to Psychoanalysis*. Washington Square Press, New York, 1960. – 15. C. G. Jung: *Collected Works*, 10. kötet 151. old. – 16. E tétel tudományos bizonyításában jelentősen eredményeket mutatott fel egy orvoskutatócsoport. Ezeket az „*International Journal of Neuropsychiatry*” (1966 október, 2. kötet, 42kk old.) publikálták. – 17. Gyökössi Endre egy televíziós interjú során osztotta meg a nézőkkel azt az élményét, amikor Zürichben Jungot hallgatva, tanúja volt a pszichológus következő kijelentésének: „Uraim, ennyit tudtam mondani. Ami ezen túl van, azt már Isten kezébe kell helyezniük.” – 18. A két tudós: N. Kleitman és E. Aserinsky – Helmuth Benesch: *Pszichológia*, Springer-Verlag, Budapest, 1994. – 19. Tudományos elnevezése: rapid eye-movement, rövidítése: REM – 20. H. Benesch: *Pszichológia*, 407. old. – 21. Erich Fromm ír le egyik könyvében egy ehhez kapcsolódó szellemes történetet. Egy fiatal asszony, aki pusztá érdeklődésből álommagyarázattal foglalkozott, egy reggel ezekkel a szavakkal fogadta férjét a reggeliző asztalnál: „Éjszaka álmodtam valamit, ami azt bizonyítja: vannak álmok, melyeknek semmi jelentése nincsen. Egyszerű dolog volt: földi epret adtam neked reggelire.” A férj nevetve válaszolt: „Úgy látszik, egyetlen dolgot felejtettél el: a földieper az egyetlen gyümölcs, amit nem eszem meg!” Erich Fromm: *The Forgotten Language*, Rinehart & Co. Inc. New York, 1951. – 22.

Akaratlanul is Jézusnak a samáriai asszonnal folytatott beszélgetése jut eszünkbe, mely a legszebb példája a bíráskodástól mentes, a személyt „amint vagyok” formában elfogadó segítségnyújtásnak. (Jn 4,1–42) – 23. Megfigyeléseim alapja az a szerény beszélgetés-gyűjtemény, melyek feljegyzései az álmokról való beszélgetéseket is magukba foglalják. – 24. Helmuth Benesch: *Pszichológia*, 407. old. – 25. Az „A” és „B” eset soha nem választható el élesen egymástól, hiszen a hívő ember sem mentes azoktól a konfliktushelyzetektől, amelyekbe a templomot, egyházi alkalmakat nem látogató felebarátaink kerülnek.

Felhasznált irodalom

Benesch, Helmuth: *Pszichológia*. Springer-Verlag, Budapest, 1994. – Donaldson, J. és Roberts, A. (szerk): *Ante Nicene Fathers*,

Eerdmans, Grand Rapids, MI, 1951. – Freud, Sigmund: *A General Introduction to Psychoanalysis*, Washington Square Press, New York, 1980; *On Dreams*, The Hogart Press, London, 1952. – Fromm, Erich: *The Forgotten Language*, Rinehart&Co, Inc. New York, 951. – Gollnick, James: *Dreams in the Psychology of Religion*, The Edwin Mellen Press, London, 1952. – Gyökössy Endre: *Az álom, Isten elfelejtett nyelve*, kézirat – Hézsér Gábor: *A pásztorál pszichológia gyakorlati kézikönyve*, Budapest, 1995. – *International Journal of Neuropsychiatry*, 2. kötet, 1966 október – Jung, C. G.: *Collected Works*, Pantheon Books, Inc. New York, 1980. – Kelsey, M. T.: *Dreams: The Dark Speech of the Spirit*, Doubleday&Company, Inc. Garden City, 1968. – Kolbie, L. S.: *Blocks to Creativity*, International Science and Technology, No. 42. 1965 június – White, Victor: *God and the Unconscious*, World Publishing, Cleveland, 1961.

EMLÉKEZZETEK MEG...

A Kálvin János társaság

A megalakulás története

A 19. században református egyházunkban a Németországából behozott racionalizmus és modernizmus tartotta fogva a lelkeket. Hatása kártékony volt. Ennek a felfogásnak voltak képviselői Budapesten Ballagi Mór, Kovács Albert; Nagyenyeden Kovács Ödön; Sáropatakon Nagy Gusztáv.¹ Ballagi Mórral szemben Filó Lajos volt az ellenzék, aki a *Keresztény hit védelme* a Krisztus feltámadása kérdésében, vagyis *Szellőztetése* Ballagi Mór úr „Téjékozás”-ának, 1863-ban kiadott könyvében a Biblia hitelessége és elfogadott hitvallásaink alapján fejtette ki véleményét. Különösen figyelemre méltó volt Révész Imre; Kálvin élete és a kálvinizmus c. könyvének megjelenése a nagy református halála emlékének háromszázados évfordulójára (Debrecen, 1864. IV. 15.). Ezt követte a második kiadás 1864. VII. 12. és a harmadik 1909. I. 25. E könyv második főrésze tárgyalja a következő témákat: 1. A kálvinizmus jelleme általában. 2. A predestináció vagy elővégtet. 3. Az Úr vacsorája. 4. Istentisztelet, egyházi szertartások. 5. Egyházalkotmány. 6. A kálvinizmus befolyása az államéletre.

Erőteljesen Kálvin felé fordította a figyelmet a Genfben 1909. VII. 20–10-ig rendezett ünnepség, a reformátor születésének 400 éves jubileuma. Erről jelent meg a Kálvin Szövetség kiadványa B. Pap István és Kovács J. István szerkesztésében: *Kálvin Jubileumi Emlékkönyv: A magyarok genfi útja* címen (Budapest, 1910). Magyarországról 121 küldött és 15 Genfben tartózkodó magyar diák vett részt az ünnepségen. Boldogan hallották a magyar résztvevők, hogy miképpen alakította át Kálvin egyházalkotmányával, szigorú egyházfegyelmevel az egész világot. Hallották a bizonyágtévőket, hogyan sarjadt ki a kálvinizmus tanításai nyomán a népek hatalmas szabadságfája. Kálvin átható, éleselméjű, következetes gondolkodású teológus, „a teológus”, mint Melancthon nevezte. Híve lett az evangéliumnak s reformátorrá, sőt politikussá vált.

Ez az 1909-es Kálvin jubileum nagy lendületet adott hazánkban a Kálvin Szövetség munkájának, melynek elnöke 1912-ben Kenessey Béla erdélyi püspök és Kovácsy Sándor, a budapesti református egyház főgond-

noka; ügyvezető alelnöke Bernát István, ügyvezető titkára pedig Pálóczi Horváth Zoltán volt. Törekedett a szociális érzék fejlesztésére a hit erősítése által, a társadalmi bajok felderítésére és orvoslására, a puritán egyszerűsége, az egyház erősítésére, kisebb kiadványok megjelentetésére.² (Pl. *Sebestyén* Jenő: Kálvin és a kapitalizmus). Teológusaink az 1910-es években főleg Kálvin életével foglalkoztak: Pruzsinszky Pál megírta Kálvin életrajzát 2 kötetben (1909–1910); kiadta Kálvin leveleit, ismertette Kálvin egyéniségét (mindkettőt még 1909-ben; kiadta Kálvin válogatott prédikációit (1911).³ Kovács J. István a *Servet-pör* aktáit fodította le (1909); Kálvin és *Servet* című dolgozata 1912-ben jelent meg.⁴ *Sebestyén* Jenő: *Nietzsche és Kálvin* c. doktori dolgozata 1916-ban jelent meg.

A Kálvin Szövetség térhódításáról szólhatunk az 1920-as évek közepén. A Kálvinista Szemlében külön rovatot tart fenn számára Sebestyén Jenő. Ez a térhódítás különösen Incze Gábor utazó titkárként történt alkalmazása során válik valósággá.

A Sebestyén Jenő által szervezett és 1920. február 2-án alakult *Kálvinista Politikai Szövetség* azt a célt tűzte maga elé, hogy nevelje református népünk politikai érzékét, gondolkodását, felelősségérzetét, tisztánlátását a közéletben. Összejövelelein foglalkozott iskolapolitikai, földbiratok-politikai kérdésekkel. Tanulmányozták a „Hogyan politizált a kálvinizmus a múltban?” c. témát alkotmányjogi, vallási, kulturális jellegű vonatkozásban.⁵ A Kálvin Szövetség kibontakozásával a Kálvinista Politikai Szövetség elhatározta, hogy annak alosztályaként működik tovább.

*

A *Kálvinista Szemle* című hetilap, a *Magyar Kálvinizmus* című folyóirat szerkesztése s a *Soli Deo Gloria Szövetség* ihletése mellett a *Kálvin János Társaság* megszervezése volt Sebestyén Jenő katedrán kívüli munkásságának legjelentősebb területe. A Kálvin János Társaság a Studium Theologikumból alakult ki.

A *Studium Theologikum* az 1934–1935. tanévben alakult a budapesti Teológián Sebestyén Jenő, Budai Gergely

és Csekey Sándor kezdeményezésére. Ez egy belső kör volt, tudományos tevékenység. Hétfő esténként a teológiai igazgató irodájában összegyűltek mindazok, akiket a magyar kálvinizmus ügye megragadott és vágyakoztak gazdagabb bibliai és hitvallásos megújulásra. Ezek az alkalmakon teológiai tanárok, budapesti vallásánárok, környékbeli lelképásztorok és gyülekezeti tagok vettek részt.

Az összejöveteleken gazdagító és kutató munka folyt Sebestyén Jenő irányításával. Az előadásokat mindig közös megbeszélés követte.

Természetesen elsősorban teológiai kérdések kerültek előtérbe. 1936-ban például: Isten szuverenitása; a predestináció; a szövetségi teológia; az Institucio kora és jelentősége; az oxfordmozgalom református bírálata; a barthianizmus kritikája; dr. Grosheide kanonikája; ki magyarázhatja a Szentírást; A házasság és a hercegprimás házasságjogi reformja; az Institucio legújabb kiadása és a bevezető tanulmányok bírálata; a Szentírás ihlettségéről szóló tanítás a református teológiában; az államtotalitás elve a református teológia mérlegén.

Minden alkalom a résztvevők közös ügye volt. E munka gyümölcsei, az értékes meglátások, mint egy kirobbanó láva terjedtek tovább nem várt hatalmas erővel. A Kálvin János Társaság minden munkájában résztvevő Pap Ferenc budapesti vallásánár készítette és terjesztett elő egy Bibliaolvasó Kalauzt az Institucio alapján s ezt a Soli Deo Gloria Szövetség adta ki 1936-ban. Az 1559-es Institucio 1617-es kiadásában találta meg száz gondolatban összefoglalva az Instituciot s ezt dolgozta át magyarra. Ezen túl tallózott Kálvin magyarul megjelent műveiből is; továbbá forgatta latin nyelvű kommentárjait. Az imádságokat Jeremiás Könyvéhez írt magyarázatából vette. Sajnos hiányosak a feljegyzések a Studium Theologikum munkájáról.

1937 őszén elhangzott és megtárgyalt előadások: Sebestyén Jenő: eucharistia. Pap Ferenc: Az egyetemes papság. Csekey Sándor: Az egyháztörténetírás alapelvei.

Sebestyén Jenő előadásán jelen volt és felszólalt J. Nederbracht holland gereformeerd diplomata, a Népszövetség danzingi megbízottja holland nyelven. Ő Jakos Lajos alsónémedi lelképásztor apósa volt, s többször járt Magyarországon.

1939-es program: Csekey Sándor: A zsidókérdés. Matolcsy Mátyás: A földkérdés. Sebestyén Jenő: A háború református szempontból. Ugyanó: Antimilitarizmus-pacifizmus. Ugyanó: Krisztus mennyei filozófia forrása.

Gál Lajos Budapest-angyalföldi lelképásztor: Gelei Katona István ígéhirdetése. Az előadó valójában doktori dolgozatát ismertette, mely Debredbenben 1939 pünkösדתében jelent meg a Csikesz Sándor szerkesztésében napvilágot látó sorozat 60. számaként. Gál Lajos szerint Geleji Katona István mint ígéhirdető európai vonatkozásban is kimagaslik, sőt egy bizonyos tekintetben fellette is áll az összes külföldi ígéhirdetőnek: a váltság átélése szempontjából. Mind az óriási anyag tekintetében, amit feldolgozott és ahogyan azt összehordta, mind tudományosság szempontjából is elsőrangúak beszédei. Ezekkel lelkésztársaim akart segíteni s az olvasó világiaknak is hasznukra akart lenni. Az Igét mint híthű református ígéhirdető hirdette.

1939 őszén Hörömpő Gergely: Krisztus visszajövetele című előadásával végzett szolgálatot. Az 1942. évről a következő feljegyzések maradtak fenn: A Szentírás inspi-

rációjáról szóló tan (Sipos István); A zsidókeresztényen gyülekezetek megalapításának gondolata hazánkban; A történelmi kálvinizmus és a barthianizmus; A teológiai tudományos irodalom ismertetése; A kálvinista misztika lényege és jelentősége; Egészséges és beteg vallásosság; A valláspszichológia érdekességei; Aszkézis a református keresztényiségben.

1943 tavaszán: Gilicze László: Alfréd Rosenberg náci Mythosa a teológia mérlegén. Az előadó és a hallgatóság egyformán elítélték az álkeresztényiség „Deutsche Christen” formáját. Sebestyén Jenő: Hogyan gondolkodunk a predestinációról? Komjáthy Aladár: A református munkásság lelki arca.

1943 őszén: Sebestyén Jenő: a kálvinizmus életfilozófiájának legnagyobb igazsága. Vatai László: Az egzisztenciális filozófia kritikai ismertetése. Falábú Dezső: A református iskolapolitika legfontosabb kérdései. Gilicze László: Hagyomány és kijelentés a római katolikus teológiában. Szóke Imre: A vallástétel és a bizonyágtétel. Csilling Dezső: A csillagos égbolt csodái. Sebestyén Jenő: A kálvinista család belső jogrendje.

A Kálvin János Társaság megalakulása és programja

Az alakuló gyűlés a Budapesti Református Teológiai Akadémia dísztermében volt, izzó lelkesedéstől hevített együttlét során. Időpontja: 1936. október 8. 1936-ban volt Kálvin János Instituciójának 400 éves ünnepi évfordulója s ez az év meghozta egyházunkban ezt a gyümölcset is. Sebestyén Jenő terjesztette elő az alakuló gyűlésen a Társaság célkitűzéseit, melyeket a jelenlévők boldog örömmel elfogadtak. Többen köszöntőt mondtak a megalakulás tényét méltatva. E sorok írója, mint jelenlévő, emlékezik arra, hogy a felszólalók között ott volt Benkó Ferenc ny. államtitkár, Bogdán Gyula lelképásztor, a fiatalabb nemzedék tagjai közül a Soli Deo Gloria Szövetség akkori főtitkára és a budapesti Teológia szeniora is, és rajtuk kívül még sokan mások. A társaság védnöki tiszteét Ravasz László püspök volt szíves elvállalni.

Sebestyén Jenő a Kálvin János Társaság feladatát a református keresztényiség elvi és gyakorlati szolgálatában és terjesztésében jelölte meg. Az eszközök a következők: A társaság konferenciákat rendez. Előadásokat, felolvasásokat, tanfolyamokat tart. Kiadványok, folyóiratok és cikkek által terjeszti elveit. Helyi csoportokat szervez.

A Társaság missziója a következő: A teljes keresztényiséget hirdeti. Életre hívja a magasabbrendű magyar lelkiületet. Igyekszik megsokszorozni az egyház és a nemzet szellemi s erkölcsi tőkét. „Nekünk minden igazi református szellemű lelket egy táborba kell gyűjtenünk és ezek segítségével a 'kálvinizálás' munkáját kell végeznünk.” A módszer: Hirdetjük a kálvinista igazságokat. Végezzük az egyházépítés és egyházformálás állandó munkáját. Elősegítjük a kálvinista világnézet társadalmi, közéleti érvényesülését. A megalakulás ünnepi órájában Barth Károly a budapesti Teológia I. emeletén tartózkodott.

A Kálvin János Társaság Alapszabályzata részletesen ismerteti célkitűzéseit, alapjait. A fontosabb részletek: A Társaság a teljes Szentírást Isten Igéjének tartja és azt a hit és cselekedetek egyedüli zsinórmértékének ismeri el. Hitvallási tekintetben a magyar református egyház

két elfogadott hitvallása: a II. Helvét Hitvallás és a Heidelbergi Káté alapján áll. A társaság a magyar református egyház történelmi egységéhez mindvégig teljes szívvel ragaszkodik, azért és annak tiszta református szelleméért egész lélekkel imádkozik és dolgozik.

A társaság célja: a magyar református Anyaszentegyház reformációjának tanban, szervezetben és életben a tiszta református keresztyénség elvei szerint való munkálása; a református keresztyénség teológiájának és a ráépített kálvinista világnézetnek az egyházi és gyakorlati keresztyén élet minden területén való alkalmazása. Olyan munkáról van szó, amely elvi és gyakorlati is egyszerre. A Kálvin János Társaság felfogása szerint saját hitünk cselédeivel, a hűséges templombajárókkal is többet kell foglalkoznunk, nagy figyelmet fordítva arra, hogy híveink milyen lelki kenyeret, milyen igehirdetést, sajtót, irodalmat, lelki vezetést kapnak és mikor jutnak el a hitbéli nagykorúságra az Isten Igéje által megkívánt mértékben.

Konferenciák

A Kálvin János Társaság első, januári konferenciája Budapesten 1937. január 12–13. napjain ment végbe. A 113 vidéki és 170 budapesti résztvevő nagy érdeklődéssel hallgatta végig az egyetemes papság témájának fejtegetését hat előadás keretében. Páratlannak nevezte a Magyar Kálvinizmusban megjelent tudósítás azt, hogy egy ilyen kérdést ilyen alaposan részre bontson, kifejtsen és megtárgyaljon egy konferencia. A konferencia résztvevői közül szinte demonstratív formában jelent meg az a kívánság, hogy az egész konferenciái anyag nyomtatásban is megjelenjen. A könyv meg is jelent a Társaság 7. számú kiadványaként „Az egyetemes papság lényege és jelentősége” címmel Kiss Ferenc ny. debreceni professzor előszavával, Budapesten 1938-ban 141 oldalon. Az előszó megállapítja, hogy új volt ez a téma a keresztyénség indulásakor, új volt a reformáció kezdetén, új téma lett megint. Sohasem volt időszerűbb az, hogy a református keresztyén szíve javát adja oda az Úrnak. A nemzetközi irodalomban is szegényes irodalma van ennek a különösen református részről erősen hangsúlyozott központi igazságnak.

A kötet tartalma: Szabolcska László: Élő kövek a Krisztusban. Pap Ferenc: Az egyetemes papság történeti kialakulása. Sebestyén Jenő: Az egyetemes papság lényege. Csekey Sándor: A keresztyén ember prófétái tiszte. Farkas István: Zsoltárt zengő gyülekezet. Tóth Lajos: Keresztyén papi szolgálat. Budai Gergely: A keresztyén ember papi tiszte. Bogdán Gyula: A keresztyén ember királyi tiszte. Sebestyén Jenő: Az egyetemes papság és a református élet. Hetessy Kálmán: A hit szép harca. Az egyetemes papság lényege és jelentősége című könyv önmagáért beszél. Részletesen ismertette ezt Kulifay Gyula a Sebestyén Jenő emlékkönyvben (Budapest, 1986). Ezért csupán összefoglalóan ismertetjük ezt a nagyon jelentős témát.

Alapépitményként ott van minden teremtett valóság egyetemes tisztsége, amellyel a teremtmények dicsőítik a Teremtőt. E fölött van minden ember egyetemes tisztsége, mely mint teremtésbeli ordinancia a bűn nélküli ember felséges prófétái, papi és királyi méltóságát sugá-

rozza. Ezután következnek a bűn által az egyetemes hármas tisztség elhomályosulása, azaz a paradicsomi hármas tiszt deformációja, majd a Krisztus által való helyreállítása és így megszületik a hívők egyetemes tiszte, mely Krisztus által visszaadta az embernek prófétái, papi és királyi tisztét. Így az ember újra elérte életének végső célját, hogy Istent megismerje és életét Isten dicsőségére fordítsa. Mindezt a Heidelbergi Káté 32. kérdés-felelete fogalmazza meg. Krisztus hármas tisztét a Heidelbergi Káté 31. kérdés-feleletében találjuk meg klasszikusan.

A gyülekezeti speciális hármas tisztség hordozói: a lelkipásztorok, diakónusok, presbiterek tisztsége Krisztus hármas tisztét jelenítik meg a gyülekezetben, szolgálatuk alépitménye a hívők egyetemes hármas tiszte. A hívők hármas tiszte és a gyülekezeti speciális hármas tisztség egymást kiegészíteni hivatott.

2.) A második országos konferenciát Budapesten 1938. január 18-tól 20-ig tartotta a Kálvin János Társaság *Arccal a falu felé* címmel. Részletes programja: Január 18. délelőtt: Igetanulmány: Farkas István püspök. Elnöki megnyitó: Sebestyén Jenő. Előadások: Makkai Sándor: A református gyülekezet megépítése. Tóth Lajos: A református gyülekezet építői. Délután: Mirtse Árpád: A falukutatás mai állása. Szabó Imre: Református feladatok a falukutatásban. Január 19. délelőtt: Igetanulmány; Komjáthy Aladár. Előadások: Vass Vince: A falu vallásos élete általában. Enyedy Andor: A református kegyesség a mai falu életében. Délután: Szabó Balázs: A falu erkölcsi élete általában. Illyés Endre: Református vonások a mai falu erkölcsi életében. Január 20. délelőtt: Igetanulmány. Előadások: Csukás Endre: A falu szórakozása napjainkban. Dobos Károly: A falu szórakozásának reformációja. Délután: Hetessy Kálmán: A református falu nemzetfenntartó jelentősége. Ravasz László: A református falu egyházfenntartó jelentősége. Esténként tetszés szerint közös vacsora volt.

Ennek a nagy érdeklődést kiváltó konferenciának előadásait is ki szándékozott adni a Társaság, ezt meg is hirdette, végül azonban technikai okok miatt nem jelentette meg.

3.) 1939-ben *A Szentírás és a magyar élet* volt a januári konferencia témája.

4.) *Zsoltároskönyvünk az Ige mérlegén*. Ez volt a negyedik konferencia témája. Anyaga a Kálvin János Társaság 10. kiadványaként jelent meg (Budapest, 1941). Tartalomjegyzéke: Sebestyén Jenő: A zsoltár és a zsoltáros lelkület. Módis László: A gyülekezeti énekítés bibliai alapjai. Sipos István: A zsoltárok helyes értékelése. Dobos Károly: A zsoltárok szépsége és gazdagsága. Benkó Ferenc: A zsoltár a református hívő életében. Pap Ferenc: Dicséreteink értékelése református teológiai szempontból. Németh László: A zsoltárok és dicséretes irodalmi és esztétikai szempontból. Árokháty Béla: A zsoltárok és dicséretes zenei szempontból. Patay Pál: A református kegyesség énekeskönyveink tükrében. A konferencia elvi és gyakorlati eredményei.

A kötet 14 pontban sorolja fel ennek a konferenciának eredményeit. 1.) Zsoltároskönyvünk reformja szűkebb, de meggondolandó az, hogy tartós eredményekre jogosító reform egyházi életünknek valóban bibliai, vi-rágzó és hitvallásos öntudatban csúcspontra emelkedett

korszakában remélhető. E nagy műveletre háborús időkben kellő gondot és figyelmet nem fordíthat az egyház. 2.) A reform csak a helyes szentírási alapokon és hitvallásaink értelmében történhet. 3.) Zsoltároskönyvünkben a zsoltárok és dicsérek sohasem lehetnek egymással azonos és egyenértékű tényezők. 4.) Ragaszkodunk mind a 150 zsoltárhoz és azok teljes anyagához. 5.) A leghatározottabban ragaszkodunk ahhoz, hogy reform esetén Szenczi Molnár Albert eredeti teljes dallamanyaga legyen a dallam s eredeti fordításanyaga legyen a zsoltárok alapszövege. 6.) Szükségesnek tartjuk, hogy az új zsoltároskönyvben a 150 zsoltár összes versét indexszerűen egy regiszterben feldolgozzuk, főleg tartalmi, továbbá gyülekezeti alkalomszerűség, házi istentiszteletek és magánáhitat követelményei szerint. 7.) Fontosnak tartjuk zsoltárainknak az ifjúság és a gyülekezetek körében való népszerűsítését a már megkezdett módon. 8.) Zsoltároskönyvünk reformját mindig a dicsérek reformjának szükségessége követelte. 9.) Dicséreteink közé csak olyan ének vehető fel, amelyik az írásszerűség, református hitelveink és a gyülekezetszerűség követelményeinek megfelel. 10.) Nem lehet öncél dicséreteink szaporítása. 11.) Dicséreteink közé a következő jellegű énekeket ajánljuk; a) régi és esetleg új bibliai parafrázisokat; b) hitvallás jellegű énekeket és imákat (Apostoli Hitvallás, Tízparancsolat; Miatyánk, stb.); c) ősi magyar református örökségünk gyöngyszemeit kiválogatva elvi, tartalmi és dallam szempontjai szerint; d) külföldi egyházak határozottan bibliai és református szellemű énekeit, eredeti szöveghez és dallamhoz ragaszkodva. 12.) Kihagyni és mellőzni kívánjuk: a) ma élő szerzők és költők műveit; b) minden nem kimondottan gyülekezeti életre nevelő éneket. 13.) Kívánjuk, hogy az új zsoltároskönyv kizárólag a gyülekezeti élet céljait szolgálja és csak a hivatalos egyházi istentiszteleteken használatos énekeket foglalja magában. 14.) A dicsérek csoportosítása bibliai hitelveinknek megfelelően az üdvtörténet rendje szerint történjék.

5. Az ötödik januári konferencia 1941-ben volt. Témája: *Isten szuverenitása* (mindenható urasága) és az *emberi élet*. Megjelent a Társaság 11. kiadványaként 71 oldalon, Benkó Ferenc ny. államtitkár, egyházmegyei gondnok előszavával (Budapest, 1942). Az előszó azt hangsúlyozta, hogy mindig életbevágó kérdés volt az, hogy kinek a szavára hallgassunk, kié legyen a hatalom és hogyan érvényesüljön az. Ez a konferencia arra világított rá, hogy csak egyetlen akarat van, ami bölcs és tökéletes, ami mindenre kiterjed és nem ismer semmi akadályt: a Szentháromság egy örök, igaz Istené.

A témák és az előadók a következők: Isten szuverenitása a református teológiában – Hörömpő Gergely; Isten szuverenitása az egyházban – Csekey Sándor; Isten szuverenitása a hívó ember életében – Pap Ferenc; Isten szuverenitása a keresztyén család életében – Zugor István; Isten szuverenitása a gazdasági és társadalmi életben – Patay Pál; Isten szuverenitása a politikában – Sebestyén Jenő.

A felsorolás mutatja, hogy a téma tárgyalása párhuzamos az 1934. október 15–26. napjain tartott második nemzetközi kálvinista kongresszus anyagával. Ott első előadónak dr. V. Heppnek, az amszterdami Református Egyetem dogmatika professzorának volt feladata a téma

beállítása. A kálvinizmus lényege abban áll, hogy ez a legkonzekvensebb és legharmonikusabb keresztyénség. Az elesett ember számára Isten szuverenitása a Krisztokráciát jelenti, mivel Krisztus, mint kozmikus közbenjáró az egész világot és az egész életet is birtokba vette. „Nekem adatott minden hatalom mennyen és földön” (Mt 28,18). Mint Isten gyermekei, szuverének vagyunk a magunk körében. „Ezért nem tűr a kálvinizmus sem diktatúrát, sem tyrannizmust”. Tartsátok hát magasra Isten szuverenitását – mondotta Hepp professzor. Menjetek mint hímőkök a Király Krisztus előtt és hasonázzátok: Hajtsatok térdet Krisztus előtt! Dr. E. C. Unmack témája: Az Isten szuverenitása és a vallásos élet. Hangsúlyozta az ember felelősségét. Dr. J. Severijn utrechti profeszore: Az Isten szuverenitása és a kultúra. Prof. Nr. A. Anema témája: Isten szuverenitása és a politikai élet. Prof. Hajtjema témája: Isten szuverenitása és az ökumenikus élet. Ennek alapja: Egy Úr, egy hit, egy keresztség. Ugyanennek a témának másik előadója Prof. Dr. Mc. Maclen volt. Erről a kongresszusról az akkor Amsterdamban tanuló Tóth Endre, a későbbi kecskeméti lelkipásztor számolt be a Magyar Kálvinizmus 1934. október-decemberi számában.

Maga az a tény, hogy a Kálvin János Társaság is megtárgyalta Isten szuverenitásának központi hitigazságát, mutatja a magyarországi református teológia színvonalosságát.

Hörömpő Gergely budapesti előadása Isten szuverenitása a református teológiában címmel azzal foglalkozik, hogy a református ember elsősorban nem önmaga iránt érdeklődik, hanem főkérdése ez: hogyan ragyog fel legtisztábban Isten dicsősége? Ezért kell mindjárt az első előadásban arról szólni: mit jelent Isten mindenható urasága a református teológiában? Isten mindenható Úrnak jelentette ki magát a Szentírásban. Ő teljesen korlátlan hatalmú, mindeneknek parancsoló, mindenek fölött rendelkező Úr. Akarata előtt nincs gát, megkötöttség, korlát. Tőle, általa, reánézve vannak mindenek. Némelyeknek szuverén működési kört rendel, hogy abban az Ő hatalmát, dicsőségét szolgálják. A témát a továbbiakban hármastagozásban adja elő Hörömpő Gergely: 1.) Isten mindenható Úr az Ő szabad akaratának *rendelkezésében*, elrendelt tanácsának *végrehajtásában* és parancsainak *megadásában*. Isten tehát szuverén rendelkező, végrehajtó és parancsoló. A befejezésnél annak a nagy öröme ad hangot a szerző, hogy Isten kegyelmesen szuverén és szuverénül kegyelmes. Semmi nem szakaszthat el minket szeretetétől.

Sebestyén Jenő előadásából a levezetett szuverenitások című fejezetre utalunk. A mi szuverén Urunk az élet különböző területein, és köreiben a szuverenitások legkülönbözőbb fajtáit engedélyezi úgy, hogy az egyik életkör a másiktól függetlenül is élhet. Az abszolút szuverenitás Istené, a levezetett szuverenitás főleg az emberi életben található. Az utóbbi Istentől kölcsönzött. De meg lehet különböztetni mechanikus és organikus szuverenitást is. Az organikus szuverenitás az emberi életben belül jelentkezik, mint Isten teremtési rendjének gyümölcse. A mechanikus szuverenitást a bűn provokálja, Isten a bűn miatt helyezi fölé, hogy a bűn rombolását egyetemes kegyelmével megfékezze. E szuverenitások világában öt kör különböztethető meg. Ezek a követke-

zők: a.) a maritális tekintély, mellyel a férj bír felesége fölött; – b.) a patriarchális, vagy matriarchális tekintély, mellyel a szülők bírnak a gyermekek fölött; – c.) a politikai szuverenitás. Ez a felsőség tekintélye az állam életében; – d.) a szociális szuverenitás, amelyen a társadalmi élet területén jelentkező *egyéni életkörök* szuverenitását értjük; – e.) az egyház szuverenitása, amelyet Istentől külön a maga számára kapott.

Ezek közül az első kettő teremtésbeli ordinancia gyümölcse, a többi három a bűn miatt jelentkezett és pedig a politikai és szociális tekintély az egyetemes kegyelem, az egyházi tekintély pedig a különös kegyelem ajándékképpen.

6.) A hatodik januári konferencia 1942-ben volt. Témája: *A házasság a Szentírás fényében*.

7.) A hetedik volt 1943. április 3-tól 5-ig. Témája szociális hangvételű: *A református ember a közösségek életében*. Időszerű volt megtárgyalása. Ez iránt a konferencia iránt hasonló nagy érdeklődés volt, mint az első, 1937-ben tartott országos konferenciánál. Az első előadást Sebestyén Jenő tartotta: Az emberi együttélés isteni rendje és felbomlása címmel. Isten közösségre teremtett, de az megromlott. Jézus Krisztus és Isten Szentlelke által van megújulás. Szabó Imre: A családi együttélés isteni törvényei. A család az emberi közösségi élet alapsejtje. Végtelenül fontos, hogy a családi élet az isteni törvényeknek engedelmeskedjék. Sebestyén Andor: A közösség lelkének ápolása a személyes keresztyén életben. A hívő keresztyén ember nem magának él, hanem másoknak és másokért. Ravasz László a Kálvin téri templomban hirdette az Igét: A szentek egysége, mint a közösségek koronája címmel. Ez a közösség a maga teljességében a mennyben valósul meg, de itt a földön az anyaszentegyház életében, a hittel szolgálók közösségében is terem áldott gyümölcsöket. Joó Sándor előadásának címe: Szociális felelősségünk és szolgálatunk a társadalom életében. Ő a hétköznapiak szemszögéből vizsgálta ezt a kérdést. A záró előadást Sipos István tartotta: Fajvédelem és nemzetszolgálat a református vallás erőivel címmel. Fokozott felelősséget hordozunk magyar népünk és nemzetünk jólétéért, boldogulásáért.

Helyi jellegű konferenciák

Budapesten 1941. március 24-től 28-ig A kálvinizmus és a lelki élet című konferenciát rendezte meg a Társaság. Az egyes előadások címe: A református jellem; A hit kiskorúsága és nagykorúsága; A kálvinista szellemiség: Mit jelent kálvinista módon gondolkodni? A református kegyesség a gyakorlatban; A református ember bűnbánata; A túlvilági viszontlátás hite és reménysége. Előadók: Galambos Zoltán, Hörömpő Gergely, Pap Ferenc, Patay Pál, Sebestyén Jenő és Sipos István. 1943-ban is volt KJT konferencia Budapesten a külső-józsefvárosi gyülekezetben március 24-én. Előadója Sebestyén Jenő volt: Mi a kálvinista világnézet? címmel.

Vidéken is voltak látogatások. Egyik hódmezővásárhelyi kiszállás programja: Szombat: 4-től fél 6-ig: megbeszélés asszonyok, lányok részére. Téma: a nők szerepe az ébredésben. 6-tól fél 8-ig: megbeszélés férfiak részére. Téma: A református férfiak feladata az ébredésben. Előadó Sebestyén Jenő. 4-től 6-ig külön összejövetel az

RKIE tagok részére. Téma: az ifjak szerepe az ébredésben. Vezető: Dobos Károly. 9-től szeretetvendégség. Csekey Szándor előadása; Árva Bethlen Kata, mint a református nő eszményképe. Bibliamagyarázat: Sipos István.

1943. december 12-én volt a nagy konferencia a szentesi és környékbeli gyülekezetek számára. Sebestyén Jenő vezetésével hatalmas programú együttlélet tartottak. Szentesen volt egy Kálvinista Lobogó című időszakai sajtóorgánium is Kanász Nagy József lelkész szerkesztésében.

Sipos István, a Kálvin János Társaság első főtitkára a Református Egyház 1987 márciusi számában megemlékezik arról, hogy a Társaság munkája kiterjedt nemcsak a budapesti, hanem az egész ország, sőt a határokon túl élő magyar református keresztyének életére. Egymás után alakultak mindenütt az egyházközségek, egyházmegyék, egyházkerületek keretein belül a Kálvin János Társaság csoportjai, fiókjai. Budapesten Szabó Aladár csatlakozásával a Salétrom utcai, Kontra Aladárral az óbudai, Benkó Ferenc és Patay Pál közreműködésével a tisztviselőtelepi csoport férfi ága, ugyanott Makkai Erzsébet vezetését a női munkák fiókjai kezdték meg munkájukat. Demjén István munkájával a budafoki és kelenföldi gyülekezetekben, valamint az ide tartozó szórványokban alakultak csoportok, Kispeszt-Wekerle-telep gyülekezetében pedig Bogdán Gyula és más munkatársak vezetésével rendkívül magasírási és intenzitási munka kezdődött meg. Gyulán Nagy Sándor vezetésével rendszeres összejöveteleket tartó csoport alakult. A biai csoport Zugor István vezetésével dolgozott. Az Ózd-Gyárvárosi közösséget Komjáthy Aladár vezette. Szabolcska László Budahegyvidéken, Joó Sándor Pasaréten, Tóth Lajos Szekszárdon irányította a munkát. Falábú Dezső és Hódy Sándorné vezette a hódmezővásárhelyi közösséget. A szentesi csoportot Kanász Nagy József, a csongrádi-szegvári-mindszenti-derekegyházi körlelkész vezette nagy odaadással, szentesi központtal. Itt említjük meg, hogy a Kálvinista Szemle már 1931. december 26-i számában közölte Az első autó a református ébredés szolgálatában címmel a következőket: „Másként évvel ezelőtt alakult meg a csongrád-szegvármindszenti egyház. K. Nagy József, a kiváló református lelkész személyében pásztort is választott magának. Lelkészi hivatala Szentesen van, hozzá Csongrád 15, Szegvár 10 és Mindszent 20 kilométerre fekszik. E hatalmas területen fut az első autó, amely kirázólag a református munka szolgálatában áll. Eddig körülbelül 30.000 kilométert tett meg vele gazdája, aki a legmodernebb eszközt is beállította Isten országa szolgálatába. Egy órai időközben 50 kilométer távolságú két helyen prédikálni, gimnáziumi, négy polgári, egy sereg elemi iskolát ellátni, három helyen istentiszteletet és hétköznapi bibliaórákat tartani csak az autó segítségével lehet. De nem hiányoznak a nagypénteki és reformáció ünnepek sem. A kocsis fenntartása évi 3000 pengőbe kerül. Fel kell jegyeznünk, hogy a három gyülekezet a legkiválóbb adakozók közé tartozik, s az első (bár legfiatalabb) egyház, amely a st. andrai bibliaiskolában diakónust képeztet a maga számára.” A Kálvinista Szemle közli az autó fényképét is.

Galambos Zoltán által vezetett munka, továbbá a szlovákiai Hetényben Zsemlye Lajos köre és más csoportok az országhatáron kívül értékes munkával járultak hozzá a Kálvin János Társaság célkitűzéseinek megvalósításához.

Ezek a csoportok komoly, rendszeres összejöveteleken tanulmányozták a Szentírást, hitvallásainkat, Kálvin műveit, egyházunk történelmét és jelen sajátosságait.

Világnézeti tanfolyamok, vallásos esték

Ezeknek az alkalmak az előzménye Budapesten Pruzsinszky Pál teológiai igazgató vezetésével az 1920-as évek elején rendezett Népszerű teológiai előadások. Az 1920–1921. tanévben a következő munkatervet dolgozták ki: Árokháty Béla: Az egyházi ének és zene főbb kérdései. Hamar István: Az ószövetségi írásmagyarázat legfontosabb elméleti részletei. Nagy Sándor: Az ószövetségi írásmagyarázat gyakorlati kérdései. Koszorús István: Neveléstani problémák. Maday Gyula: A magyar irodalom és a keresztyénség. Marton Lajos: Az újszövetségi írásmagyarázat elméletének kérdései. Victor János: Az újszövetségi írásmagyarázat főbb gyakorlati kérdései. Murányi János: Pénzügyi, gazdasági problémák és az egyház. Nagy Sándor: Gyakorlati külmisziói munka. B. Pap István: A belmisszió főbb feladata. Pruzsinszky Pál: Az evangélium diadalútja. Sebestyén Jenő: Pszichológiai kérdések és a keresztyénség. Sebestyén Jenő: A keresztyén vallás legfontosabb ágazatai. Szabó Imre: A vallástörténet legjelentékenyebb részletei. Veress Jenő: Szociológiai kérdések. Zajti Ferenc: A képzőművészetek és a protestantizmus.

Ez a programterv a Kálvinista Szemle 1920. évi 16. számában jelent meg. A Kálvin János Társaság Sebestyén Jenő vezetésével sokféle eszközt felhasznált egyházmegújító tevékenységéhez. Ilyen volt a Népszerű Teológiai Tanfolyam meghirdetése a Magyar Kálvinizmus című folyóirat 1937. január-márcusi számában. Jó előre beharangozta, hogy a tanfolyam 1937 őszén és 1938 tavaszán lesz. Erre minden református férfi és nő beiratkozhat, aki református öntudatában erősödni, hitünk igazságaiban elmélyülni akar. Ez a tanfolyam 1937. november 28-tól december 4-ig tartott. Főbb témái: A Szentírás tekintélye a református ember életében. A református kegyesség legjellemzőbb vonásai. A puritanizmus és a kálvinizmus. A megtérés jelentősége. Hogyan vezet a Szentlélek bennünket? A német pogányság és a magyar pogányság. Az előadók: Budai Gergely, Csekey Sándor, Pap Ferenc, Patay Pál, Sipos István, Sebestyén Jenő voltak. A bibliatanulmányozást Göbölös László, Hörömpő Gergely, Losonczi Lajos, Székely István, Tóth Endre, Zugor István vezette.

Az 1938 tavaszán rendezett előadásorozatból egyetlen egy előadásnak a címe maradt ránk. Ezt Sipos István tartotta: A református ébredés újjáteremtő ereje címmel.

A „Vallásos esték” sorozata is napirendre került Ezeket a budapesti Teológiai Akadémia dísztermében tartották hitünk legfőbb igazságairól, mind igehirdetés, mind előadás formájában; továbbá a közbeiktatott művészi számokkal. Így vontak be egyre szélesebb köröket az ébresztésbe és tanításba.⁶

A Kálvin János Társaság kiadványsorozata

1. Sebestyén Jenő: Mit akar a Kálvin János Társaság? – 2. Sebestyén Jenő: Isten szolgája Kálvin János. Külön lenyomat a Magyar Kálvinizmus 1938. január-márciusi

számából. – 3. Csekey Sándor: A református vasárnapi iskola. Budapest, 1937. 36. lap. ismertette a Magyar Kálvinizmus 1937. április-júniusi számában. Öt részben tárgyalja a témát: 3.1. A vasárnapi iskola fontossága. 3.2. Hányféle vasárnapi iskola lehetséges? 3.3. A református vasárnapi iskola szükségessége. 3.4. Milyennek kell lenni a református vasárnapi iskolának? 3.5. A vasárnapi iskola és az egyház. Ez az öt pont az elvi részt tartalmazza. A gyakorlati részben a következő pontok szerint adja elő mondanivalóit: a.) Hogyan szervezzünk vasárnapi iskolát és hogyan erősítsük meg a már meglévőket? b.) Hogyan neveljünk vasárnapi iskolai tanítókat és kik lehetnek vasárnapi iskolai tanítók egyházunkban? Milyen legyen a jó vasárnapi iskolai tanító? c.) A vasárnapi iskolai gyermekekről. d.) Mikor tartsunk vasárnapi iskolát? e.) Mit tanítsunk a vasárnapi iskolában? f.) Mit énekeljünk a vasárnapi iskolában? – 4. Sebestyén Jenő: A református teológia jövője. Külön lenyomat a budapesti Református Teológiai Akadémia 1936–1937. évi Értesítőjéből. Ismertette a Magyar Kálvinizmus 1937. július-decemberi számában *Biblicus*. A szerző öt részben tárgyalja a témát. 4.1. Mit értsünk református teológián? A református teológia megragadja az isteni kijelentés tiszta tartalmát, amelyet a történelmi református egyházak, Kálvin és a vele azonos szellemű utána következő nagy református teológusok munkája nyomán, a maguk legkiválóbb hitvallásában megfogalmaztak, s amelyek szerint a maguk életét élték és berendezték, amely folyton megújuló élő valami, tehát örök ifjú teológia. 4.2. A református teológia sorsa a múltban sokszor hányatott volt. Jellemzője azonban, hogy mindenkor kijelentésszerű teológia akart lenni. 4.3. A református teológia sorsa a jelenben többet ígér! Elismeri a szerző, hogy Barth Károly nagy szolgálatot tett a komoly teológiának annak hangsúlyozásával, hogy „az Isten Isten”; azzal, hogy az igazi teológusnak az Ige teológusának kell lennie, de még jobban örülne annak, ha kálvinista teológus lenne szívvel lélekkel. 4.4. A történelmi református teológia él Magyarországon és növekszik itthon. 4.5. Jövője mindig küzdelmekkel teli lesz. – 5. Zugor István: Az egyházak és egyházi tisztviselők közadói. Budapest, 1937. Igen nagy gyakorlati értékű füzet. Az adóügyekben való jártasság gyakorlati haszna alcímmel. Különlenyomat a Magyar Kálvinizmus 1937. július-decemberi számából. Szól a földadóról, házadóról, kereseti adóról, jövedelem- és vagyoadóról és a jogorvoslati kérdésről. – 6. Sebestyén Jenő: Az eucharistia és az eucharistikus kongresszusok református szempontból. Ez négy kiadást is megért. Különlenyomat a Magyar Kálvinizmus 1937. július-decemberi számából. – 7. Az egyetemes papság lényege és jelentősége. Budapest, 1938. 141. lap. Ismertette Patay Pál a Magyar Kálvinizmus 1938. évi 2. füzetében. – 8. Pap Géza: Szász Károly püspök, mint a szabadszállási református egyház lelkipásztora. Különlenyomat a Magyar Kálvinizmus 1938. IV. füzetéből. – 9. Csekey Sándor: Károlyi Gáspár emlékezete. – 10. Zsoltároskönyvünk az Ige mérlegén. Budapest, 1941. 148 oldal. Nevezetes volt az ebben a kötetben is megjelent: A zsoltárok és dicséreték irodalmi és esztétikai szempontból című előadás Németh Lászlótól. Megjelent a Kelet Népe című folyóiratban is 1941 februárjában: „A Református Énekeskönyv” cí-

men. Németh László meggyőződéssel hangoztatta, hogy ennek az énekeskönyvnek a rendkívüli jelentősége a magyar életben épp az volt, hogy Szenczi Molnár Albert ideje óta készült s egyetlenegy református magyar sem nőhetett fel anélkül, hogy a lelkén ne formáljon. Szenczi Molnár Albert e munkája egyike a legnagyobbaknak. E sorok írója nem felejtí Németh László figyelmeztetését a 90. zsolttára kapcsolatban: Egyik sorát így hangsúlyozzuk: *Te voltál és te vagy, erős Isten, És te megmaradsz minden időben. Isten az örökkévalóságnak Istene.* – 11. Isten szuverenitása (mindenható urasága) és az emberi élet. Budapest, 1942. Isten szuverenitása a kálvinizmus nagy vezérgondolata. Isten szuverenitálásában egyetemes akarat él és szellem nyilatkozik meg, amely emberi akaratok ellenére és az emberi akaratokat munkába állítva vezeti az életet a végcél felé. Krisztus az egyes ember megváltásán túl az egyetemes emberi szellemi élet újjáteremtését is végzi, hogy az örökkévalóság fényénél is tudjuk nézni a világot. Isten szuverenitásának két nagy területe van. Az egyik a speciális kegyelem világa, a másik az egyetemes kegyelem világa. A régi teológia a predestinációra fordította figyelmét, mint a szuverenitás legfontosabb megnyilatkozására. Újabban azonban nemcsak teológiai alapelvnek tekintjük a szuverenitást, Isten mindenható uraságát, hanem a kálvinista gondolkodás alapelvének, és életelvnek a református kereszténység, a társadalom, kultúra és közélet számára. A predestináció az egyház szíve, a szuverenitás a kálvinizmus lelke – hangsúlyozza Sebestyén Jenő etikájában. – 12. Sebestyén Jenő: A kálvinizmus és a kultúra. Budapest, 1943, 95 lap. Ez a tizenkettedik kiadvány lényegében Sebestyén Jenő etikájának az a része, amely Isten dicsőségének szolgálatát tárgyalja a kulturális munkában. Ő két nagy feladatot lát ezen a területen: 12. 1. Színes kálvinista kultúra létrehozása. 12.2. Amennyiben lehetséges: a modern kultúra reformációja. Nem becsülhetjük le a kultúrát, sem nem becsülhetjük túl. A természeti ember kultúrája a cultura naturalis, az újjászületett ember kultúrájából megszületik a cultura christiana. A kultúra és műveltség lényegében ugyanazt jelenti, de a mi számunkra nem azonos fogalmak. A kultúra rajtam kívül is van. Műveltségem pedig akkor van, amikor már azt a kultúrát részben, vagy egészben magamévá tudom tenni. Sebestyén Jenő az intellektuális és az esztétikai kultúrával egyaránt részletesen foglalkozik.

A Magyar Kálvinizmus című folyóiratnak 1938-ban történt megszűnését követően 1943-ig nem volt a Társaságnak folyóirata. 1943. február 1. óta új folyóirata a „Református Egyház”, melynek felelős szerkesztője Demjén István volt.

A Kálvin János Társaság megszűnése

Az 1947. november 10-én megtartott közgyűlésen Sebestyén Jenő megnyitóbeszédének címe: „A hét szűk esztendő”. A II. világháború legnehezebb eseményei között éltünk. Egyszerűen nem volt hely hol összejönni. Csupán a Studium Theologicum keretében volt munkaprogram. Téma: Az egyház megromlása és megújulása. A témát hat összejövetelen tárgyalták meg: az igeszolgalat, a katechetika, a diakónia, az evangélizáció és a külmiszió területén. Egy külön előadás az Erdélyi Református Egyház életét ismertette. Előadók voltak: Sebestyén Jenő, Csekey Sándor, Keresztes József, Gyökössy Endre, I. Madarász Lajos és Ivanyos Lajos.

A taglétszám 1947-ben 275 volt.

1948. június 16-án volt a Kálvin János Társaság utolsó közgyűlése. Sebestyén Jenő tartott előadást: Az egyház történelmi szellemének őrzése címmel. A főtitkár jelentését követően az Országos Intéző Bizottság előterjesztését olvasta fel az elnök az önkéntes feloszlítás tárgyában. Csak néhány évig dolgozhattak békebeli állapotok között az 1936-ban történt megalakulást követően. Az első években meg tudta mutatni a Társaság azt, hogy mire képes. 12 év elteltén sem tudott a KJT odáig jutni, hogy külön embere legyen az ügyvezető titkári munkára. Azért arra gondoltak, hogy visszamennek újra az Anyaszentegyház szárnyai alá. Ki-ki a maga életkörében folytathatja munkáját az egyházban, az egyházért Isten dicsőségére.

A Kálvin János Társaság 12 éves léte sokakat mozgósított Isten dicsőségének szolgálatára egyházunkban, amiért egyedül Istené legyen a dicsőség!

Rácz Lajos
(ny. lp. Nagykorös)

Jegyzetek

1. Szóts Farkas: Lelkészképzés, lelkészsképzés és teológiai irányok. In.: A Presbiteri Szövetség magyarországi útjának és gyűlésének emlékkönyve. Szerkesztette: Kováts J. István. Budapest, 1912. 95–96. lap. – 2. Kálvin Jubileumi Emlékkönyv. A magyarok genfi útja. Szerk.: B. Pap István, Kováts J. István. Budapest, 1912. a hátsó borítékolás szövege. – 3. A Budapesti Református Teológiai Akadémia története. 1855–1955. Budapest, 1955. 104. lap. – 4. Uo. 117–118. lap. – 5. Kálvinista Szemle 1920. 1. szám, 104. lap. továbbá: 1920. 34. szám 4. lap, valamint 1920. 35. szám 4–5. lap. – 6. A Kálvin János Társaság megalakulásáról, munkájáról részletesen írt Kulifay Gyula a Sebestyén Jenő Emlékkönyv. Budapest, 1986. 66–95. lapjain Sebestyén Jenő és a Kálvin János Társaság címmel. Sipos István pedig A Református Egyház 1987. januári számának 22–24. lapján, továbbá a Református Egyház 1987. márciusi számának 49–52. lapján, ugyancsak Sebestyén Jenő és a Kálvin János Társaság címmel. Mindkettőjük dolgozatát használtam. – Az országos napisajtó is részletesen beszámolt a Kálvin János Társaság konferenciáiról; emlékezetem szerint az Arccal a falu felé című 1938-ban tartott konferenciáról is.

Lesslie Newbigin

(1909–1998)

1998. január 30-án elhunyt *Lesslie Newbigin* a nagybritániai Egyesült Református Egyház lelkésze, a Dél-indiai Egyház madrasi egyházkerületének ny. püspöke. Lesslie Newbigin a 20. sz. egyik legjelentősebb missziói munkása és teológusa. A teológiai tudomány

művelésében – mind terjedelem, mind tartalmi mélység szempontjából – hatalmasat alkotott. Irodalmi alkotásai mind a missziói-prédikátori munka végzése közben, a missziói mezőn születtek. Munkássága századunkban egyik legszebb példája annak, hogy a teológia művelése

és a gyakorlati lelkészi-missziói munka összetartoznak, valamint annak, hogy az igazi teológia az Istent dicsőítő közösségben művelhető.

Egész életében végig missziói munkát végzett. Cambridge-ben, Glasgow-ban¹ és Edinburgh-ban megkapta az egyházatyákra és a reformátorokra épülő teológiai alapot. Így munkája közben volt mire építeni. Eközben bontakozott ki számára az Egyetemes Anyaszentegyház életének alapját képező tiszta trinitárius teológia és az arra épülő ekkleziológia fontossága. Munkája során tapasztalta, hogy a missziói munka akkor lehet egészséges, ha arra a Krisztusra épül, ² aki az ígéreteket betöltve üdvösséget hozott, és „kihívott minden népből egy lelki népet”, az Anyaszentegyházat. Krisztus személyének és üdvösségének titkát az Egyetemes Egyház ősi hitvallásaiban – elsősorban a Nicea-Konstantinápolyi Hitvallásban – megvallotta, megőrizte és tovább adta. Krisztusba beleoltva, az Ő Teste részként, az Ő missziójában részesedve tölti be Isten népe küldetését (= a missziót). A Testtelételek titka tanította Newbigint arra is, hogy az emberiség életével, a hétköznapok történelmével állandó kapcsolatot kell tartani, az eseményekre fel kell figyelni. Így foglalkozott részletesen és alaposan a szekularizáció kérdésével, a nagykonstantini kor elbomlása által mutatkozó történelmi kihívással.³ Ennek részeként nagy szellemi erőfeszítést fordított az evangélium és a kultúra viszonyának vizsgálatára. Ezekkel a kérdésekkel is a misszió és az evangélizáció eredményes végzése érdekében foglalkozott. A Felvilágosodás, – melynek végtelen optimizmusa napjainkban a szemünk láttára sorvad el –, totális igényt tartott a kultúra formálására is. Ezzel szemben Newbigin meg volt győződve arról, hogy az evangéliumnak hatni kell a kultúrára is. Különösen a *Görögöknek bolondság*⁴ című könyvében foglalkozik ezzel a kérdéssel. Kálvin tanításával összhangban vallja, hogy az evangéliumnak az élet minden területére van mondanivalója. Az egyház nem vonulhat vissza az ember belső világába és a magánszférába, ahogy ezt az európai protestantizmus egy része tette. Nem próbálhat világi szövetségeseket keresve adminisztratív erőszakkal szembefordulni a szekularizációval, ahogy az pl. az ultramontanismusban történt. Nem fordulhat a kultúra felé az Egyház, – még ha tehetné sem –, a nagykonstantini idők triumfalizmusával. A közösségi és az egyéni életben megélt és a beszéd és a tett egységében hirdetett evangéliummal állhat elő⁵ Krisztus népe. Az Apostolok Cselekedetei magyarázatánál mutat rá arra, hogy minden ebben a könyvben feljegyzett prédikáció a gyülekezetben történt eseményeket magyarázza.⁶ Newbigin számára ez a teológia élő, a hétköznapi missziói és egyházépítő munkában elengedhetetlenül szükséges alap és erőforrás volt.

Életének nagy részét Indiában töltötte, és a nép anyanyelvén hirdette gyakran faluról falura járva az evangéliumot. Meggyőződését napi tapasztalatai erősítették arra vonatkozóan is, hogy az Egyháznak alapvetően missziói jellege van, mert élete a küldetés. A misszió Isten munkája, aki Őnmagát küldte az idők teljessége elérkezésével Krisztusba, a Szentlélek által testté lett Örök Fiúban. Ő hívja ki népét a világból, majd küldi és a Szentlélek erejével megerősítve felhatalmazza őket arra, hogy az Ő missziójának részeseiként töltsék be küldetésüket, a missziót. Ez a trinitárius krisztológia és az arra épülő ekkleziológia lényege dióhéjban. Ezt bontotta ki írásaiban Indiában és a

világ egyéb részein végzett missziói munkája során, ahogy maga is egyre mélyebbre jutott Isten Igéjének kutatásában. Tudta és tapasztalta, hogy az Egyház felekezetre szakadozottsága óriási módon csökkenti a bizonyágtétel erejét. Így lett elméletben és gyakorlatban az egyházak egyesülésének munkása.

Fáradózáit áldás és eredmény kísérte. Indiában sokan jutottak élő hitre szolgálatai nyomán. Küzdött az indiai egyházak egységéért. Részt vett a több felekezet egysüléséből félévszázada született Dél-India Egyháza⁷ szervezésében. Ez az egyház nagyszerűen egyesíti a presbiteriánus és püspöki szerkezetű egyházak szerkezeti sajátosságait. Az egyesülés betöltötte a hozzá fűzött várakozásokat. Indiában és a szomszédos Pakisztánban és Bangladeszben is egyesült egyházak alakultak. Ezek azóta is eredményes missziói munkát végeznek. Dél-India Egyháza meggyőző tanúja annak, hogy *misszió és ökumené szervesen összetartoznak*.⁸ Erről vall ezen egyház egyszerű, alázatos és mégis sokra bízott szolgálójának, Lesslie Newbiginnek élete is.

Newbigin egészen a közelmúltig járta a világot, tanított és prédikált. Többször járt itt a Columbia Theological Seminary-ban is.⁹ Öröksége él, és tovább hat itt ebben a teológiai intézményben is. Itt még jóval a halála előtt megszervezett és meghirdetett program szerint – posztgraduális szemináriumban – foglalkozunk dolgaival „Lesslie Newbigin missziói látása” címmel. Bízom abban, hogy Magyarországon is lesz olyan doktorjelölt, aki Newbigin munkásságának feldolgozásával az otthoniak számára is lehetővé teszi e nagyszerű teológus munkásságának megismerését és továbbfejlesztését. Jelentőségének áttekintéséhez ismerni kell életútját is. Észak-Angliában született. Tanulmányát Cambridge-ben végezte. Közben három évet a skóciai Glasgow-ban az egyetemi lelkész munkatársaként ifjúsági munkával töltött. Oklevelének megszerzése után a Skót Egyház edinburghi egyházmegyéje szentelte lelkésszé. Ekkor kötött házasságot. Felesége, egy Indiában működő skót misszionárius leánya, maga is missziós iskolát járt. Így indult el Indiába, ahol több megszakítással 1936-tól 1974-ig szolgált. Az Egyesült Egyház megalakulásakor öt Madurai püspökévé szentelték.¹⁰ 12 évi szolgálat után a Nemzetközi Missziói Tanács főtitkára lett. Ez a tanács volt a missziói munka erősítésével és koordinálásával a kibontakozó ökumenikus mozgalom egyik első gyümölcse, majd tovább fejlesztője. Az Egyházak Világtanácsa megalakulása után 1962-ig még fenntartotta szervezeti önállóságát.¹¹ A New Delhiben tartott Nagygyűlésen alakult át a Tanács az Egyházak Világtanácsa Missziói és Evangélizációs Bizottságává. Főtitkári munkája sok utazással járt. Így közvetlenül megismerhette a világ minden részén folyó missziói munkát. 1965-ben Madras püspökévé választották. Itt egy nagyváros missziói feladataival kellett szembenéznie. Innen került nyugállományba 1974-ben. Hazatérve Angliába a Birmingham városában működő missziói Kollégium, a Selly Oaks Colleges tanára lett 9 éven át. Közben egy, város peremén lévő, elsorvadt és felszámolás előtt álló kis református gyülekezet lelkipásztoraként is szolgált. Indiai tapasztalatait itt is gyümölcsöztethette, mert a gyülekezet területén sok indiai és más, a világbirodalomból Angliába települt lakos élt. Munkásságának eredménye, hogy nem kellett a gyülekezetet felszámolni, mert meglevenedett.

Ezt a szolgálatot 1983-ban hagyta abba, és lett a világot beutazó evangélistává egyházak, teológiai fakultások, missziói intézmények meghívására. Ő fáradhatatlanul szolgált. Hirdette az evangéliumot. Ebben az időben még jobban hangsúlyozta a már előbb kialakított látását arra nézve, hogy a misszió végzője a gyülekezet. A szekularizált, „pluralista társadalmak” kialakulása különösen életszükségletté teszük látása szerint a miszió bibliai alapjaihoz való visszatérést. Írásaiból kibontakozik misziói látása, mely segít mindazoknak, akik a második keresztyén évezred végén keresik a misszió engedelmes és eredményes végzésének útjait. Newbigin üzenete röviden: Vissza a forrásokhoz! Rámutat arra, hogy a Cselekedetek Könyvében kibontakozik az Egyház, a küldött nép élete. Az Egyház megalakulásával egy új ontológiai valóság jelent meg a történelemben. Nem egy új emberi társaság szerveződött. Nem is új vallás alakult. Megjelent a világtörténelem színpadán (2Kor 4,9) azoknak az embereknek a közössége, akik Krisztusban a Szentlélek által az Atyával és ezen keresztül egymással közösségbe jutottak. Ez a Krisztus Teste valóság, nem csupán metafora.¹² Ez a közösség egész életével, a szó és tett egységében tanúskodik.

Életrajzának a címe: A be nem végzett küldetés.¹³ A cím kifejezi a lényegét: a missziót folytatni kell. Neki hatalmas részt adott Isten a misszió végzéséből. Járt végig gyalog, kerékpáron, később autóval az indiai falvakat, prédikált indiai nagyváros nyomortelepein és Madras gazdagjai között. Részt vett a világ missziói munkásságának továbbfejlesztésében, és a teológiai alapok erősítésében. Tanított lelkészeket, diákokat, fiatalokat és időseket. Ő hazaszóllított, de a munkájának tovább kell menni, mert az az Egy Anyaszent-egyház missziójának része. Ez pedig folytatódik a világ végzetéig (ApCsel 28,31). Az ő személye és munkája is ott van már a „bizonyosságok fellegei” között (Zsid 12,1). Nekünk pedig folytatnunk kell a küzdelmet „nézve a hit fejlődésére és bevégezjére” Jézusra. Iktassuk ide önéletrajzának egyik záró mondatát: „Az egység megvalósításának imperatívuszát semmi el nem veheti. Bizonyos vagyok, ameddig Isten élte, folytatnom kell a vallástételt arról, hogy Isten akarata... a „látható, egyesült egység”, és hogy ez az egység azt igényli, hogy mindazok, akik egy helyen Jézus Krisztust Úrnak és Megváltónak vallják, közösségben éljenek egymással és minden kor és minden hely keresztyén

közösségeivel... Bizonyos vagyok abban, hogy az e látáshoz való hűség óriási türelmet kíván. Ezért nem lehet megérőtlenedni az imádságban és a küzdelemben. Nem lehet feladni azt a meggyőződést, hogy a világ békéjéhez és az igazság megvalósulásához az Egyház azzal járult hozzá, ha megéli (még ha csak ízelítőként is) Krisztus keresztyén és feltámadása által nyert békéjét és igazságát.”

Legyen Lesslie Newbigin emléke áldott azzal is, hogy munkája folytatódik.

Pásztor János

Jegyzetek

1. Ebben a két városban diákmunka közben és családi kapcsolatok révén is sokat tanult. Bár nem volt az ottani teológiai fakultások beiratkozott hallgatója. Formális képzését Cambridge-ben a református teológiát híven őrző *Westminster College*-ben kapta. – 2. *The Household of God* (New York: Friendship Press, 1954). *The Finality of Christ* (Richmond VA: John Knox, 1969). *Mission in Christ's Way* (New York: Friendship Press, 1987) *The Light has come: an Exposition of the Fourth Gospel* Grand Rapids MI: Eerdmans, 1982) *Trinitarian Faith and Today's Mission* Richmond VA: John Knox, 1964) *The Open Secret an Introduction to the Theology of Mission* (Grand Rapids MI: Eerdmans, 1994) – 3. *Honest Religion for Secular Men* (London: SPCK, 1966) *The Gospel in a Pluralist Society* (London: SPCK, 1989) *Signs of the Kingdom* (Grand Rapids MI: Eerdmans, 1981) – 4. *Foolishness to the Greeks The Gospel and Western Culture* (Grand Rapids MI: Eerdmans, 1986) *The Other Side of 1984* (Geneve; World Council of Churches, 1983) *A Faith for This One World* – 5. *Truth to Tell: The Gospel as Public Truth* (Grand Rapids MI: Eerdmans, 1991) *Truth and Authority in Modernity* – 6. *The Gospel in a Pluralist Society 132 l.* – 7. *Church of South India* – 8. *Is Christ Divided?* (Grand Rapids MI: Eerdmans, 1961) *The Reunion of the Church* (New York: Harper, 1948) *That All May Be One* (New York: Association Press, 1952) – 9. Ahol e sorok írása idején a szerző is tartózkodik – 10. Nem szabad azonban valamiféle európai stílusú püspöki tisztre gondolni. Az ottani püspök sorsor gyalog járt evangélizálni az egyházmegye gyülekezeteibe. Így alakultak új gyülekezetek is, ahol a vezetésben mindjárt részt vettek a helyiek is, mint a Cselekedetek Könyvében. Az ApCsel Newbigin számára különösen iránymutató volt végig. Tanításaiban is hangsúlyozza az új gyülekezetekbe a helyi vezetés beállításának fontosságát. Ezzel az európai missziókban gyakran megmutatózó fehér felsőbbrendűség és paternalizmus ellen foglalt állást. – 11. Egyebek között azért is, mert a Tanácsnak sok, szervezetileg egyik felekezethez sem tartozó missziói társaság volt tagja. New-delhi idejére ez a kérdés megoldódott. – 12. Ezt már Bonhoeffer is így látta és mondotta *Christologie* c. művében. – 13. *The Unfinished Agenda an Autobiography* (Grand Rapids MI: Eerdmans, 1985)

KITEKINTÉS

Isten egységre hívó akaratának jelei

I.

A Beszámolási időszak – a múlt évi közgyűlésünk (1997. február 3.) óta eltelt több mint egy esztendő bővelkedett nálunk is és világviszonylatban is fontos ökumenikus eseményekben. Bármilyen csábító lenne is a sok ökumenikus esemény felsorolása, értékelése és a tanulságok levonása vagy az előretételek, ezekről most le kell mondanunk: ezt már részben elvégezték, vagy majd elvégzik mások. Mi most – az ÖTK gyakorlatának megfelelően –

csak azokat az ökumenikus mozzanatokat villantjuk fel, amelyekben, mint „vízcseppben a tenger” tükröződnek a mai világkeresztyénség előremutató ökumenikus jellegzetességei, reménységei és gondjai.

II.

1.) A legtöbbször el szoktunk arról feledkezni, hogy az ökumenikus mozgalom nem öncél. Legvégső célja nem csupán a krisztushívók és az egyházak egysége.

Az egyházak és keresztyének egysége bár igen magas-
tos cél, de mégis van ennél még magasabb és még na-
gyobb célkitűzés. Szüntelenül emlékeztetni kell magun-
kat arra, hogy az ökumenikus összefüggésekben leg-
többször idézett bibliai hely (Jn 17,21), a Jézus főpapi
imájában kifejezett kérés: „hogymindnyájan egyek le-
gyenek” eszközi jellegű. Jézus Krisztusnak az Atyához
intézett imádsága egyértelműen missziói tartalmú: „hogy
elhiggye a világ, hogy te küldtél engem”. Az ökume-
nikus mozgalom feladata így a keresztyének és egyházak
egységének munkálása nem végcél, mert az ökumeniz-
musban a keresztyén hitelesség helyreállítása a feladat
épedig a misszió érdekében. A modern ökumenikus
mozgalom gyökerei is a keresztyén misszió megrázó ta-
paszlatáig mennek vissza; az egyházak megosztottsá-
ga, az egymással versengő missziók botránya volt az a
„skandalon” (Lk 17,1), amely megindította a 20. század
elején az ökumenikus mozgalmat.

2.) Ahhoz, hogy az ökumenikus mozgalmat a fentiek-
ben jelzett végcélért szolgáló eszközként értékelni és támo-
gatni, erősíteni tudjuk, két vonatkozási pontot nem té-
veszthetünk szem elől: a) az egész lakott Föld (oikumene)
területén zajló folyamatokat; b) az egyházak és a keresz-
tyén közösségek egymáshoz való viszonya alakulását.

Ami az egész lakott Föld legjellemzőbb sajátosságait
illeti, egy közhellyé váló kifejezést, a „globalizációt”
kell első helyen megemlíteni. Az egyre hatalmasabb mé-
retű, sokrétű kommunikáció (internet!) a földgolyót
„globális faluvá” formáló hatásának előnyeit és hátrá-
nyait már kezdjük felismerni. A globalizáció azonban
más területeken is jelentkezik. Azt jelenti ez, hogy
egyetlen irányzat, felfogás, szemlélet (monokultúra) vá-
lik uralkodóvá az egész Földön és senki sem képes ki-
vonni magát következményei alól. Ilyen globalizáló erő
az egysíkú értékfogalom: csak az az érték, ami pénzben
(vagy sikerben) kifejezhető; az individualizmus, más
szavakkal elve: a gátlástalan, kíméletlen, a senkire ta-
kintettel nem lévő önző, egyéni érdekérvényesítés,
amely szétfeszíti a hagyományos közösségek kereteit; a
pillanat a fontos – lassan elveszíti jelentőségét a múlt is,
a jövő is. A „most” a hangsúlyos, sőt az „azonnal”.
Az ember önmaga istenév akar lenni: úgy véli, képes
maradéktalanul kezébe venni saját sorsának irányítását.
Gondolom sokakkal együtt döbbsentem meg, amikor pár
hétrel ezelőtt az egyik TV-csatorna műsorában a képer-
nyőn az ember-klónozás vitájában megjelent egy ameri-
kai tudós (prof. Seed), aki az életemben eddig hallott
legszörnyűbb blaszfémiát vette az ajkára: „Isten akarok
lenni” – „én akarok embert teremteni” – mondotta.

3.) A globalizáció közvetlen hatásai jelentkeznek
vallási területen is. A technológiai csúcsteljesítmények
„áldásai” nyomán a globális mobilitás elsodorta a misz-
siók klasszikus formáját, száz vagy akár ötven évvel
ezelőtt a misszionáriusok messze, távoli földrészekre
utaztak: Indonéziába, Kínába, Afrikába. Napjainkban a
reneszánszukat élő nem keresztyén vallások (iszlám,
buddhizmus, hinduizmus) vagy ezek és mások valami-
lyen szinkretista keverékének képviselői eljönnek hoz-
zánk, közöttünk járnak-kelnek. Kialakulóban van az
egyre nagyobb méretű vallási piac, melynek egyik sajá-
tossága a misszió megváltozott formája: a „vallási ter-
mék” nem az igazság erejével akar hatni többé, hanem a

díszes, csillogó vagy éppen egzotikus csomagolással. Ez
a vallási versengés végső soron – a piac szabályai sze-
rint – olcsóvá teszi az árut, azaz hitelét veszítheti a val-
lás. Ezen a háttéren válik világossá a fundamentalista
(stb.) csoportok ökumenéellenes irányzatának káros, sőt
romboló hatása is.

4.) Némelyek szerint ma már nem az ateizmus, nem is
a szekularizáció vagy a közömbösség a keresztyénség
nagy ellenfele, hanem – paradox módon – a „vallási
robbanás”. Még pár évtizeddel ezelőtt nem hitte volna
senki, hogy a „vallási reneszánsz” lesz az ún. posztmo-
dern kor egyik ismérve. Ökumenikus szempontból min-
dez két üzenetet hordoz:

a) A vallási pluralizmus azzal a teológiai kísértéssel
jár, hogy relativizálja, viszonylagossá teszi a vallásokat
(minden vallás egyforma!), megkérdőjelezve a keresz-
tyén hit egyedüli voltát és tágra nyitva a kaput a teológi-
ai relativizmus előtt.

b) Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a transzcen-
dens utáni vágy, a vallási érzékenység a kereső, kutató
ember tulajdonsága. Ez jeleníti meg az üdvösség utáni
örök emberi vágyat, azt, hogy az ember – minden nagy
technikai teljesítménye ellenére – nincs megelégedve
önmagával, azt érzi, nem olyan, amilyen lenni szeretne
és ezért új életre, „megváltásra” vágyakozik.

Ez a néhány, mai világunk helyzetét jellemző példa már
elégé bizonyítja, hogy az egyházak a keresztyének öku-
menikus egységtörekvései a „szép-új világ” (A. Huxley)
kihívásaira adott missziói válaszoknak is tekinthetők.

5.) Ezután röviden vázolnunk kell azt is, hogy milyen
modern tudományos ismeretelméleti hátere van a fenti-
ekben röviden ismertetett fejleményeknek és milyen kö-
vetkezményei vannak ezeknek az ökumenikus mozga-
lomra nézve. Paradox módon az újabb ismeretelméleti
meglátások nem hogy cáfolnák, hanem éppenséggel igaz-
olják általában az ember transzcendens utáni vágyát,
konkrétan és közelebbről a bibliai kijelentés igazságait
és az ökumenikus törekvések újszerű megközelítését.
Hogyan és miért?

A 20. század nagy szellemei (Einstein, Heisenberg,
Bohr és mások) megalkották a kvantumelméletet, amely
szerint lehetetlen egyszerre meghatározni a részecskeké-
mozgását és helyét; csak *valószínűségről*, nem pedig bi-
zonyosságról lehet beszélni. Megdőlt az ok-okozat logi-
kája is, miszerint ugyanaz az ok mindig ugyanazt az oko-
zatot idézi elő. Hasonlóképpen megdőlt az abszolút ob-
jektivitás elve is. Az egymástól eltérő tapasztalatok
(igazságok) nem ellentmondanak a valóságnak, hanem ki-
egészítik egymást és növelik az igazság megismerésének
fokát. Ez a valóság integrált megközelítése, a dialógikus
hozzaállás, a megfellebbezhetetlen „objektív igazság” me-
rev képviselése helyett. (A valószínűség, a komplementa-
ritás és a szubjektivitás ismeretelméleti módszerei lépnek
a Descartes-i logika helyébe, amely a vallást leíró és el-
utasító „Felvilágosodás” alapját képezte.)

Ezek után megkockáztatom azt a merész állítást, hogy
ez az újabb ismeretelméleti szemlélet nem mond ellent,
hanem teljesen megfelel a Szentírás, a kijelentés jellegé-
nek. Ez a komplementáris, kiegészítő valóság szemlélet
tükröződik a Szentírásban, amikor találkozunk benne
egyszerre földi és mennyei (horizontális és vertikális)
lelki és testi dolgokkal, amikor egyszerre hív imádságra

és meditációra és határozott tettekre, amikor „a gyengeség erejéről” (2Kor 12,9), vagy „a gyalázat dicsőségéről” (Fil 3,19) beszél. Jelentéktelennek tűnő dolgok világrengető események okozóivá válhatnak, ahogyan a parányi mustármagból dús lombosodó fa lesz (Mt 13,32) és a hit hegyeket mozgathat (Mt 17,20). Az üdvösségnek látszólag ellentmondásos jellegét legtömörebben Pál apostol teológiája érzékelteti: a bűnös megigazulása egyrészt „hit által, ingyen kegyelemből” van, s nem „érdemszerző cselekedetekből” (Ef 2,8–9), másrészt „félelemmel és rettegéssel” kell munkálni üdvösségünket (Fil 2,12). Ilyen és ehhez hasonló igehelyeket sokat lehetne idézni a Szentírásból. Ezek, mint tudjuk nem kis fejtörést és sokszor hatalmas vitákat váltottak ki a teológusok között, jóllehet Pál apostol megfejtette ezt a mély-séges titkot, amikor ezeket vetette papírra: „Most töredekés az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogy engem is megismert az Isten” (1Kor 13,12). Ezt a páli dialektikát Luther a bűnös ember megigazulásáról szólva így fejezi ki: „A hívő ember egyszerre igaz és bűnös”. „Simul iustus et peccator.”

III.

Mindez az ökumenikus párbeszédre és az együttműködési törekvésekre azt a kötelezettséget rója, hogy miközben hűségesnek kell maradnunk saját felekezeti „igazságainkhoz”, ugyanakkor türelmesen és nyitottan kell viselkednünk mások igazságai irányában. Ez a szemléletmód új perspektívákat nyit meg az ökumenikus mozgalom előtt. Vannak már jelei annak, hogy az egyházak megtették az első lépéseket ezen az ígéretesebb ökumenikus úton. Ragadjunk ki néhányat, ezt az új szemléletmódot tükröző események közül.

1.) Ebben az évben tezeit aláírni a Szentszék és a világ evangélikus egyházait tömörítő Lutheránus Világszövetség a „Közös nyilatkozatot a Megigazulástanról” (lásd: Lelkipásztor, 1997. 454. old.). Az évtizedek óta folyó evangélikus-katolikus dialógusnak e kézzelfogható eredménye körül heves vita bontakozott ki, főleg a reformáció hazájában, a német protestáns (nem csak evangélikus) egyházakon belül. Ez természetes is, hiszen a középkori egyház megújításának nagy forradalmát Luther Márton híres tételei robbantották ki, a megelőző évszázadokra visszamenő előreformációs törekvések (albigensek, katarosok, valdensek, husziták) kísérletei után. Az egyedül hit általi (sola fide) megigazulás, az ingyen kegyelemből (sola gratia) elnyerhető üdvösség volt az a kérdés, amely a nyugati keresztyénségben belül a 16. századi reformációban szakadáshoz vezetett. Hogy most éppen ebben a kérdésben tud közös szót szólni a két nagy egyházi közösség, ez mindenesetre korszakos jelentőségű még akkor is, ha csak első, de mindenképpen nagy lépésnek tekinthető a szakadás előtti egyházi közösség helyreállítása felé vezető úton. Ebben a nyilatkozatban „evangélikusok és római katolikusok együtt” jelentik ki, hogy „a hit általi megigazulást ugyanazon értelemben vallják és ezért a kölcsönös elítélések, amelyet a 16. században egymásra kimondtak ma már nem érvényesek”. Jogos a nyilatkozatban kifejezett az a reménység is, hogy ez „óriási bátorítás a keresztyén egyseget építőknél. Ha mi, lutheránusok és római katoliku-

sok – írja Cassidy bíboros a Keresztyén Egység Pápai Tanácsának elnöke – képesek vagyunk megvallani a világnak, hogy ugyanúgy értelmezzük a hit által való megigazulás tanítását és ezért a 16. században egymásra kimondott átkokat ma már nem tartjuk érvényesnek – nem jelent-e ez nagy bátorítást az egész ökumenikus mozgalom számára?” (Vatican Inf. Service N. 95. 99.)

Azt sem hallgathatjuk el, hogy – mint várható volt – nagyon sok bírálat éri a Nyilatkozatot. Sőt vannak olyanok is, akik cinikusan kérdezik: „kit érdekel ma már ez az ingyen kegyelem, amiért nem lehet és nem kell versenyezni, amit nem lehet kiérdemelni, vagy mások elől elragadni”. Van azonban ennek a lépésnek egy egészen mához szóló konkrét üzenete: az érdemekért és sikerekért napjainkban folyó kíméletlen verseny körülményei között van valami, aminek elnyerésére még a legnyomorultabb, legeltaposottabb embernek is esélye van. Ezt az ajándékot hit által kegyelemből, érdem nélkül még a leggyengébb és legszegényebb ember is megkaphatja. Ebben ragyog fel az evangélium világosító, bátorító, erőt adó üzenete, a keresztyén hitnek az a specifikuma, amit Jézus az „egy szükséges dolognak” nevezett. (Az új fordítás szerint: „erre a kevésre van szükség a világban – csak erre” – Lk 10,42).

2.) Már évek óta visszatérő témája a római katolikus egyház fejének – a 2000., a jubileumi év közeledtével egyre gyakrabban – az egyház történelmi bűneinek őszinte feltárását szorgalmazó felhívása, és az évszázadok, sőt évezredek alatt elkövetett jogtalanságok nyílt bevallása és jóvátételi szándéka. Ennek a lelkületnek a jelentőségét drámaian fokozza, hogy nem marad meg az általánosságoknál. Mi magyarok büszkék lehetünk arra, hogy ezt a bűnbánat-sorozatát II. János Pál pápa az 1991 augusztusában hazánkban tett látogatásakor indította el, amikor a gályarabok debreceni emlékművénél koszorút helyezett el. A legutóbbi ilyen bocsánatkérő gesztusával – múlt évi franciaországi látogatás alatt a Szent Bertalan-éji (1572. augusztus 24.) vérfürdőre emlékezve – mély benyomást tett nemcsak a francia huge-nották leszármazottaira, hanem az egész keresztyén világra. Ebből a lelkületből fakadnak a keresztyénségnek a zsidók ellen elkövetett bűneinek és az inkvizíció kegyetlenségeinek nyílt feltárására irányuló lépések is. Nem szabad azonban úgy tennünk, mintha itt csak „Róma bűneiről” lenne szó, mert az általános keresztyén megtisztulás a tét, hogy az egyetemes keresztyén egyház valóban megtisztulva léphesse át a harmadik évezred küszöbét. Jó, hogy a mi egyházaink között is több ilyen szellemű eseményre került sor az elmúlt években. Ennek a legnagyobb keresztyén egyházon belül megindult folyamatnak a logikájából további lépések következnek – remélhetőleg – Husz János és Luther Márton és mások kiátkozásának visszavonása is.

Két ok miatt is említtem ezt a gyökeres ökumenikus fordulatot jelző magatartást: egyrészt azért, mert ezek a gesztusok nálunk eddig alig találtak szélesebb körben visszhangra, másrészt, mert mindez meggyőzően igazolja azt a véleményt, hogy a mai római katolikus világ-egyház nem azonosítható az ellenreformáció és az inkvizíció korának egyházával. Ugyanakkor a félreértések elkerülése végett azt is le kell szögezni, hogy még korántsem szűnt meg minden nézetkülönbség a katoli-

cizmus és a protestantizmus között, gondoljunk csak a pápaság intézményére, a családokozhatatlanság dogmájára, a Mária-kultuszra, a pápa primátusára, stb. Ezekről az igen bonyolult kérdésekről is folynak párbeszéddek, amelyekről hasznos lenne többet hallani.

3.) Találgatásokra ad okot ökumenikus körökben a kelet-európai ortodox egyházaknak az elmúlt évek politikai fordulata után kialakulóban levő ún. „ökumenellenes” magatartása. Némelyek már arról beszélnek, hogy egyfajta konfesszionális, „felekezeti vasfüggöny” van leereszkedőben a keresztyénség nyugati és keleti része között. Sajnos rendre meghíúsultak azok a próbálkozások, amelyek „az első”, a „második” és a „harmadik Róma” egyházfőit: a római pápát, a konstantinápolyi és a moszkvai ortodox patriarchát akarták személyes ökumenikus találkozásra rábírní. Ezeknek a sikertelen kísérleteknek a fő okát nem annyira a teológiai nézeteltérésekben, mint inkább az újonnan kialakult társadalmi és politikai légkörben kell keresni. A marxista ideológia eltűnésével éppen azokban az országokban alakult ki „eszmei vákuum”, ahol az ortodoxia a különböző népei (bolgárok, románok, szerbek, ukránok, oroszok) nemzeti identitásának kialakításában és megőrzésében döntő szerepet játszott évszázadokon át. Most ezek a népek az elmúlt évtizedekben visszaszorított és elsorvadásra ítélt kulturális és nemzeti azonosságuk kibontakozását érzik veszélyeztetve egyrészt Róma hatalmi struktúrája, másrészt a protestáns missziók inváziója miatt. Ebben a helyzetben viszont az a veszély fenyegeti a többségű ortodox egyházakat, hogy egyfajta „államvallási” pozícióba menekülnek és az ezzel járó kísértéseknek, elsősorban a vallási türelmetlenségnek a csapdájába esnek, különösen azokon a helyeken, ahol a felekezeti és a az etnikai azonosságok fedik egymást. Éppen e veszélyek és kísértések elleni védekezés miatt van szükségük ezeknek az ortodox egyházaknak az ökumenikus közösségre, hogy e kísértések idején testvéri, óvó szavakat halljanak. Számunkra az ortodoxiával ápolat kapcsolatoknak különös jelentősége van, amennyiben a szomszédos ortodox többségű országokban számottevő magyar protestáns és római katolikus kisebbségek élnek.

4.) Ma már alig van olyan keresztyén egyház, vagy közösség, mely az egység gondolatával, az ökumenikus mozgalommal nyíltan szembe helyezkedne, miközben erősíti felekezeti azonosságát is. Megoldást abban az irányban kell együtt keresni, amely belátja, hogy a „legfőbb és valóban teljes igazság” egyedül Istennél van elrejtve. Mi – a történelem során felekezetekre szakadt egyházakban – a magunk véges emberi módján a teljes igazságnak csak töredékét (azt is homályosan) próbáljuk felismerni. Ezt igazolja a bibliai kijelentés sokrétűsége is, amelyre az előzőekben már utaltam. De talán az sem tekinthető teológiai tévedésnek, ha az első Korinthusi levélnek a lelki ajándékokkal kapcsolatos „testmetaforáját” (1Kor 12,12–27) nemcsak a helyi gyülekezetekre, nem is csak az egyes felekezeti közösségekre, hanem az egész egyetemes egyházra nézve értelmezzük. Ennek van azonban egy elengedhetetlen alapfeltétele. Az nevezetesen, hogy rá kell döbbenünk arra, miszerint nem az egyház, az egyházak a fontosak, hanem az az üzenet, amelyet Isten a különböző, az egyetemes egyházakhoz tartozó részekben, tagokon át hirdetett. Termé-

szetesen fontosak az egyházi struktúrák (tisztviségek), intézmények, de még sem ezek a legfontosabbak. Ha az egyház úgy véli, hogy csak önmagáért van, ha csak önmagával van elfoglalva, ha „magát Istennel azonosítja”, ha szavait és tetteit nem Isten üzenete közvetítőjének, hordozójának tekinti, akkor veszedelmes és súlyos hibába esik. Nem az egyház az üzenet, hanem Jézus Krisztus; az egyház csak eszköz, fontos eszköze annak, hogy a Szentlélek által a jézusi üzenet a címzettekhez eljusson. Így az ökumenikus mozgalom sem öncél, hanem a „nagy misszió” munkálásának az eszköze.

5.) Az ökumenikus mozgalom általában – az EVT és más intézmények is – attól szenvednek, hogy legtöbbször nem sikerül maguk mögé felzárkóztatni a „bázist”. A nagy költségekkel és lelki-szellemi ráfordítással szervezett konferenciák hasznos eredményeit nem sikerül lefordítani a hívő emberek, a gyülekezetek nyelvére. De ebben a vonatkozásban sem eshetünk a sommás ítélkezés hibájába. Inkább azt kell mondanunk, hogy a bázis bekapcsolódása az ökumenikus mozgalomba nem egyenletes. Területenként, egyházanként nagyon változó. Vannak országok, ahol az ökumenizmus csupán egyes vezető személyiségek kiváltsága, vagy éppen a nemzetközi diakóniai kapcsolatok létesítésének a lehetősége. Vannak más területek, ahol a felekezeti közösségek még mindig idegenként, sőt ellenségként tekintenek egymásra. De találunk arra is példákat – Istennek hála –, hogy a bázis türelmetlen és sokkal előbbre jár, mint a szörszálhasogató vitákat folytató teológusok, vagy a reprezentációra kényes egyházi vezetők. Yves Congarnak, a híres római katolikus ökumenikus teológusnak tulajdonítják azt a figyelmeztetést, hogy „az egymással hevesen vitatkozó teológusok egy szép napon arra ébredhetnek, hogy miközben ők tudományosan érvelnek egymással, az alatt a hívők egysége a bázison már kialakul”. Kétségtelen, hogy az egység gondolat jövője a helyi egyházak, gyülekezetek között gyakorolt „megélt ökumenétől” függ. Az ökumené annyiban lesz élő és hatékony valóság, amennyiben a helyi egyházak között megvalósul.

6.) E rész zárszavaként még csak annyit: a keresztyén egyházak az egységhez vezető útnak még csak a legelején tartanak. Az út hosszabb, mint azt az alapítók egy fél évszázaddal ezelőtt gondolták. Az eddig elért eredményeket vakság lenne tagadni, viszont a jövőt illetően szerényebbnek és türelmesebbnek kell lenni. Az egyházak felekezeti jellege még nagyon hosszú ideig megmarad, de el kell jutniuk odáig, hogy ne versenytársat, mégkevésbé ellenséget lássanak a más felekezethez tartozók közösségében, hanem egymástól tanulva és egymásnak értékeivel gazdagodva próbálják a sokféleség hitben megvallott egységét átélni, mert a felekezetieskedés a múlté, a keresztyénség jövője ökumenikus.

IV.

Befejezésül röviden számot kell adjak arról, hogy az előzőekben vázolt erővonalak mentén és célkitűzések szem előtt tartásával mit tett az Ökumenikus Tanulmányi Központ a beszámolási időszakban. Bár a fontosabb kérdésekről külön jelentések kerülnek a közgyűlés elé, mégis szükséges, hogy néhány szóval utaljak egyes programjaink lényegére. Mielőtt ezt teszem, újra emlé-

keztetek arra, hogy az Ökumenikus Tanulmányi Központ létesítésének gondolata abból a hitbeli felismerésből született – a hazánkban is bekövetkezett gyökeres politikai-társadalmi fordulat után –, hogy mivel a történelmi egyházak figyelmét és erejét igen nagy mértékben a hirtelen megnyílt új lehetőségekkel való élés és a váratlan kihívásokra adandó válaszok keresése köti le, valamennyi egyháznak szüksége van az ökumenikus tudat ébrentartására és erősítésére.

1.) Az elmúlt évben is örülhettünk annak, hogy szolgálni tudtunk a magyar keresztyénség két nagy intézményének: a Magyar Római Katolikus Püspökkari Konferenciának és a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának egy nemzetközi ökumenikus konferencia előkészítésével és lebonyolításával. „A vallásszabadság és az új vallási mozgalmak” Dobogókőn 1997. szeptember 21–25. között tartott konferencia eredményei ismertek. Most csak a tanácskozásnak három különösen fontos eredményére hívom fel a figyelmet:

a) A nagy egyházi világközpontok (Vatikán, Egyházak Világtanácsa, Genf) küldötteinek részvétele igazolta a kezdeményezés fontosságát és sürgősségét.

b) Sikerült nemzetközileg is elismert szakembereket előadóként megnyerni e rendkívül kényes és szerteágazó téma kifejtésére. c) A pluralista vallási piac által felvetett problémákat komoly bibliai alapvetésű, nyílt és dialógusra kész szemlélettel tudtuk megközelíteni. Remélhető, hogy a nyomtatásban is megjelent anyag valamennyi magyar történelmi egyház gyülekezetei számára segítséget jelent az evangéliumi szellemi tájékozódáshoz.

2.) A tanulmányi munkánk túllépett a rendszeresen megjelenő tanulmányi füzetek keretein, amennyiben az elmúlt évben befejeztük a Magyar Bibliatársulat megbízásából végzett felmérést a magyar nyelvű Biblia mai használatáról. (Lásd: Theológiai Szemle, 1997. 4. szám.)

A két esztendővel ezelőtt meghirdetett „Az ökumenizmus fejlődése a Római Katolikus Egyházban a II. Vatikáni Zsinat óta” témájú pályázatra számos értékes dolgozat érkezett. A pályadíjakat kiosztottuk. A MEÖT megbízásából megjelentettük a „Tartsd magadnál” címmel a vallási kifejezések kisszótárát. Számos hazai és külföldi ökumenikus rendezvényen vettünk részt, amelyek közül jelentőségében kiemelkedik a Pécsen tartott „Tanuló társadalom” konferencia, ahol a vallási szekcióban élénk vita folyt a Római Katolikus Egyház szociális körleveléről is. Munkatársaink résztvettek a legfontosabb nemzetközi konferenciákon (Graz, Hongkong, Debrecen, stb.). Különösen intenzív a kapcsolatrendszerünk a Benseimi Felekezettudományi Intézettel, amely az elmúlt év októberében ünnepelte alapításának 50. évfordulóját. A Strasbourgi Luthéri Ökumenikus Kutató Intézettel is egyre szorosabb az együttműködésünk.

3.) A személyi kérdésekről is szólni kell. Legnagyobb sajnálatunkra – egészségi okok miatt – kilépett tőlünk a központot alapítása óta hűségesen szolgáló Szesztay Mária testvérünk. Őt szinte lehetetlen pótolni. Imádságos együttérzésre és tanácsaira a jövőben is számítunk. Szívvel kívánjuk, adjon neki Isten erőt és türelmet betegségére terheinek elhordozásához. Helyére – az isteni gondviselésnek köszönhetően – alkalmas, magas képzettségű (német, angol, francia, orosz nyelvet beszélő és levelező) munkatársat találtunk Füleiné Szántó Olga személyében.

Szeretettel köszöntjük és nagy reménységgel tekintünk munkája elé.

Tanulmányi Központunknak jelenleg három teljes idejű és négy részesidős és 10–15 külső (a követelmények szerint foglalkoztatott) munkatársa van. Ezen kívül működtethető még egy olyan ökumenikus organizációs stáb, amely először a kecskeméti konferencia (1995) szervezése során állt össze. Az ő hűséges és önzetlen munkájuk nélkül a dobogókői konferenciát sem tudtuk volna megszervezni.

Baráti Társaságunk taglétszáma is folyamatosan növekszik. Többen hordozzák munkánkat imádságos figyelmükben, mintsem gondolnánk.

4.) Egy további fontos programunkról, a Terra Sacra szentföldi zarándokutakról Bajusz Ferenc professzor testvérünk külön jelentésben szól majd. Őt is hálás köszönet illeti kitartó fáradozásaiért.

5.) Sokan és sokszor kérdezik, mivel magyarázható az a „csoda”, hogy az egyre nehezedő pénzügyi helyzetben tovább tudunk működni. Ez emberileg és anyagilag a következő pénzforrásoknak tulajdonítható:

a) Bővül azoknak a személyeknek, intézményeknek és gyülekezeteknek a köre, akik támogatnak bennünket. Külön kiemelem itt a Magyarországi Evangélikus Egyházat, tőlük rendszeresen évi hozzájárulást kapunk. Dr. Harmati Béla elnök-püspök úrhoz intézett köszönetmondásunk fejezi ki egyháza ökumenikus nyitottságáért és az ő sokoldalú személyes támogatásáért érzett hálánkat.

b) Kiadványainkra is egyre többen felfigyelnek; a Kálvin Kiadó és az Evangélikus Sajtóosztály jóindulatáért e helyen is köszönetet mondunk.

c) Harmadik pénzforrásunkként a különböző alapítványokat említem: bizonyos összegeket minden esztendőben kapunk az Országgyűlés társadalmi szervezeteket támogató bizottságától is. A személyi jövedelemadójuk egy százalékát többen az Ökumenikus Tanulmányi Központnak juttatták a múlt évben. Ezen a helyen is kifejezzük hálás köszönetünket a névtelen adakozóknak és kérjük a további, szeretetből és érdeklődésből fakadó támogatásukat.

d) Ahogy a pénzügyi jelentésből is kitűnik, igen tekintélyes összeggel támogat bennünket rendszeresen a Rajnai Evangéliumi Egyház, bár a németországi egyházak pénzügyi viszonyai is gyökeres változáson mennek át napjainkban. Az ő érdeklődésük és segítségük jóval több mint a rideg számokban kifejezhető anyagi támogatás. Hálás szívvel gondolunk az egyetemes anyaszentegyházhoz való tartozásunknak erre a meggyőző jelére!

V.

Nem fejezhetem be az Ökumenikus Tanulmányi Központ múlt évi tevékenységéről szóló vázlatos jelentésemet anélkül, hogy ne emlékeztetném a megjelenteket az ökumenikus mozgalom ebben az évben sorra kerülő jubileumára, az Egyházak Világtanácsa megalakulásának 50. évfordulójára. Ezt az ügyszó méltóan úgy tudom legillendőbben megtenni, ha idézek az amszterdami Nagygyűlés (1948) máig érvényes üzenetéből:

„Nem áll az ember hatalmában a bűnt és halált számúzni Földünkről és megteremteni az egyetemes szent egyház egységét és megtörni a sátán erejét. De Isten ezt megteheti.

Ő húsvét napján nekünk ajándékozta azt a bizonyosságot, hogy ezt ő maga fogja véghez vinni. Egyet azonban megtehetünk: miközben a hit és engedelmség jó cselekedeteit végezzük, jeleket állíthatunk a Földön – szegényes, de mégis látható jeleket – amelyek a közeledő győzelemről beszélnek. A diadalnak ama napjáig életünk Krisztus által Istenben van elrejtve és semmilyen evilági csalódás, semmilyen nagy nyomorúság és a pokolnak semmilyen ereje nem

szakíthat el bennünket Ötöle. Mi pedig, akik bizonyossággal várjuk az ő szabadításának idejét, teljesítjük feladatunkat és Isten egységre hívó akaratának jeleket állítunk.”

Hisszük, hogy a közelben és távolban álló sok-sok ökumenikus jel között egyik a mi Ökumenikus Tanulmányi Központunk.

*Dr. Tóth Károly
az ÖTK elnöke*

Interjú D. Johannes Rau miniszterelnökkel

Északrajna-Westfalia Tartomány miniszterelnöke, D. Johannes Rau február 23-án előadást tartott Budapesten, az Evangélikus Gimnázium dísztermében „A keresztyén ember és a politika” címmel. Az Ökumenikus Tanulmányi Központ igazgatója, Dr. Tóth Károly nyugalmazott püspök köszöntőjében utalt arra, hogy Johannes Rau, aki református presbiterként tagja a Rajnai Református Egyház Zsinatának is, két évtized óta a Magyarországi Református Egyház elkötelezett barátja, s több mint tíz év óta a Budapesti Református Teológiai Fakultás dízdoktora. Előadását megelőzően tettük fel kérdéseinket.

Tisztelt Rau Úr! Rögtön megkezdte előadását, melyben a keresztyén ember és a politika témával foglalkozik. Melyek előadásának fő szempontjai?

Olyan korban élünk, melyben a keresztyének kisebbségi helyzetben vannak. Ebben a helyzetben a helyénvaló kérdés így hangzik: mi az a különlegesség, amit felajánlhatunk ennek a világnak, melyből hiányzik az irányadás? S ezt olyan versenyhelyzetben kell megtennünk, melyben különféle eszmék és ideológiák is kínálják magukat. Azt próbálom tehát világossá tenni, hogy a keresztyén egyház a maga feladatát akkor teljesítheti, ha megmarad a maga üzeneténél, ha nem alkalmazkodik.

A mai szekularizált Európában mennyire érdekli a különböző politikai erőket a keresztyének és az egyházak véleménye?

Az a tény, hogy az állam szekularizált, nem jelenti rövest, hogy értékírányultság nélküli is lenne. Maga az állam azonban nem adhat érték-iránymutatást. Ezt másoknak kell megtenni. A társadalom különböző erőinek, s remélem, hogy ezt Magyarországon ugyanúgy megteszik, mint Németországban. Függetlenül attól, hogy ezek az erők jobb vagy baloldaliak, progresszívek vagy konzervatívak.

Értékeket említett. Melyek ezek, amiket a keresztyénségnek a 20. század végén közvetítenie kell?

Nem szívesen mondom, hogy a felebaráti szeretetet, mivel ez nem keresztyén érték, hanem a zsidó hagyományból jön, a keresztyének „csak” átvették. A szolidaritás fogalma az, ami a keresztyéneket és a nem keresztyéneket összekapcsolja. Nagyon fontos, hogy ne csak beszéljünk erről, hanem a szolidaritást politikailag is megpróbáljuk megvalósítani. Ez nagyon fontos korunkban, amikor sok minden próbálja elfoglalni a központi helyet.

Miniszterelnök Úr! Ön tagja a Rajnai Egyház legfőbb szervének, a Zsinatnak. Hogyan látja az egyházak szerepét az európai egyesülés, az integráció folyamatában?

Úgy gondolom, hogy az egyházak, mindenesetre a protestáns egyházak Európa fogalmát kissé megkétségbe kezdték komolyan venni. Most egy olyan történelmi szakaszba érkezünk, ahol az európai dimenziót a protestáns hit felől is értelmezni kell. Erre már a nemrég el-

hunyt Baier rajnai egyházelnök úr is felhívta a figyelmünket. Márciusban Strasbourgban kerül sor olyan konferenciára, ahol az egyházak és az egyesülő Európa lesz a téma. Azt hiszem, hogy a nemzetállamok jelentősége csökkenni fog, de nem tűnik el teljesen. Így az európai dimenzió a közös piacon túlmenően egyre szélesebb körben egyre fontosabb lesz. Ebben feltétlenül szerepük van és lesz az egyházaknak és a keresztyéneknek is.

Nyilvánvaló, hogy az egyházaknak azon is megfelelő módon dolgozniuk kell, hogy az Önök, s a mi népünk magáévá tegye az integráció folyamatát...

Igen, ez teljesen így van. De ez azt is jelenti, hogy Európa fogalmát nem hagyhatjuk rá teljesen katolikus testvéreinkre, mert így olyan Európa-kép alakulhatna ki, aminek nincs köze ahhoz a valósághoz, amit Európa a reformáció és a felvilágosodás után élt át...

Miként tudja a keresztyén értékeket a politikai munkásságában megvalósítani, a gyakorlatba átültetni?

Hogy mennyit sikerült belőlük megvalósítani? Bizonyára nem eleget! De azt gondolom, hogy nyilvánvalóvá kell tennünk: miért vállalkozik egyáltalán az ember politikázásra. Nem csak azért, hogy markáns profilt alakítson ki magáról vagy saját dicsőségvágyát elégítse ki. Hanem azért, mert olyan elképzelése van a világról, hogy ezt a világot nem szabad úgy hagyni, ahogy most éppen van...

Úgy tűnik, a politika egyre inkább elveszti befolyását. Sokan manapság már nem politikai kérdésekről vitatkoznak, hanem egzisztenciális kérdésekről. Ön miben látja századvégünkön a politika szerepét Európában?

Azt gondolom, hogy a politika évtizedeken át azt a hamis benyomást ébresztette és táplálta, hogy mindent megtehet, s mindenbe bele kell szólnia. Erre a téves mindenhatóság-szerepre óhatatlanul következett a politikai tehetetlenség érzése. Ma azt tapasztaljuk, hogy a politika nem igazán hatékony. Ezt ugyanúgy téves látszatnak tartom, mint az előbbieket. Ha a politika felismeri és elfogadja, hogy az emberi életnek a keretét képezheti, s nem az egyes ember életét kell meghatározni, akkor képes lesz újra gondolni szerepét, s betölteni azt.

Békefy Lajos – Tislér Géza

Vitairat a Gazdasági és Pénzügyi Unióról

(Európai Ökumenikus Bizottság az Egyházért és a Társadalomért)

Az Európai Ökumenikus Bizottság az Egyházért és a Társadalomért Végrehajtó Bizottsága hozzájárult ahhoz, hogy ez a vitairat megjelenjen. Így az európai egyházak megérthetik és megvitathatják az egységes európai valutával kapcsolatos kérdéseket. A Végrehajtó Bizottság köszönetét fejezi ki a Politikai és Gazdasági Unió Munkacsoportnak ezért a dolgozatért, s különösen hálás Philip Woods úrnak, a vitairat szerzőjének és kiadójának.

Bevezetés

Sok évi vita, találgatás és bizonytalanság után jelenleg nagyon valószínűnek látszik, hogy a Gazdasági és Pénzügyi Unió az ütemtervnek megfelelően 1999. január 1-jén fog megvalósulni. Az Euro nevű egységes európai pénz hatással lesz mindannyiunkra, akár részei vagyunk a Gazdasági és Pénzügyi Uniónak, akár nem. A dolgok jelenlegi állása szerint az Európai Unió 15 tagállama közül nem mindegyik lesz alkalmas a Gazdasági és Pénzügyi Unióban való részvételre. Dánia és az Egyesült Királyság választhat, hogy részt vesz, vagy nem. Nyilvánvaló, hogy ha csak előre nem látható fejlemények nem történnek, elégséges számú állam, beleértve olyan fontos országokat, mint Németország és Franciaország, fogja a Gazdasági és Pénzügyi Unió menetrendszerinti kibontakozását segíteni. A Gazdasági és Pénzügyi Uniót sokan az egységes piac felé való haladás logikus következményének tartják. A Gazdasági és Pénzügyi Uniót, mint menetrenddel, valamint megvalósítási kritériumokkal bíró világos célkitűzést a Maastrichti Szerződés indítványozta.

Az erre irányuló szándék kettős:

Árstabilizáció megvalósítása az európai piacon belül, valamint az Európai Unió világgpiaci főszereplővé való emelése.

Az Euro révén az európai piacon belül az átváltási árfolyamok által okozott költségek és ingadozások minimalizálódni fognak. Az egységes piac bevezetését kísérő harmonizációs folyamat részeként talán ez az egyszintes gazdasági szféra megteremtése felé tett legjelentősebb hozzájárulás, amely szabad és – néhány közgazdász, valamint politikus szerint – méltányos versenyt tesz lehetővé. Az Európai Unió a korábnál nagyobb mértékben lesz képes arra, hogy eltérő arányokat képviselő gazdaságaival egységes piac formájában működjön. Miközben a vállalatok arra törekednek, hogy a legmesszebbmenőkig kihasználják ennek előnyeit, a foglalkoztatás mégis további szorításba kerülhet.

A globalizáció gyors előrehaladása mellett a Gazdasági és Pénzügyi Unió meg fogja erősíteni az Európai Uniót, amelynek tagországai a különböző státuszt képviselő valutáik helyett Euroval fognak kereskedni. A várakozásoknak megfelelően az Euro gyorsan fog az amerikai dollárral egyenlő helyzetbe jutni. Néhány hírelemző még olyan találgatásba is bocsátkozik, amely szerint az Euro túl fogja szárnyalni az amerikai dollárt. A globális piacon az Európai Unió tagállamai, s különösen a Gazdasági és Pénzügyi Unió résztvevői fognak megerősödni. Növeked-

ni fog az a felelősség, amellyel az Európai Unió saját hatalmáért, vagy a hatalmával való visszaélésért tartozik. A Gazdasági és Pénzügyi Unió kritériumai egyértelműen mutatják, hogy a Gazdasági és Pénzügyi Unió lényege nem csak az egységes pénz, bár a közfelfogás ezt tartja központi gondolatának. A pénzügyi uniót szükséges előfeltételként kíséri a gazdasági unió. Egy valuta ereje és nemzetközi helyzete attól függ, hogy milyen az illető pénzt alkalmazó állam gazdaságpolitikája és gazdasági teljesítménye. Eszerint ahhoz, hogy az Európai Uniónak erős és szilárd valutája legyen, a tagállamoknak olyan módon kell összehangolniuk gazdaságpolitikájukat, hogy mindannyian egyetlen cél felé haladjanak. A Gazdasági és Pénzügyi Uniónak a Maastricht-i Szerződésben rögzített, konvergenciakritériumokként ismert belépési feltételei a következőket állapítják meg:

1. A még érvényben lévő nemzeti valutákat még legalább két évig, s az Átváltási Árfolyammechanizmus (Exchange Rate Mechanism) normális ingadozási sávján belül kell fenntartani. A nagyfokú találgatás miatt 1993. augusztusában ezt a sávot 2,25%-ról 15%-ra szélesítették ki.

2. A Tagállamoknak csak olyan, 1,5%-ot meg nem haladó inflációjuk lehet, amely a három legjobb teljesítményű ország jelenlegi 2%-os pénzromlási átlaga fölött van.

3. A hosszúlejáratú kamatlábaknak egységesülniük kell.

4. Minden egyes államnak csak a nemzeti össztermék (GDP) 3%-át meg nem haladó költségvetési hiánya lehet.

5. A tagországoknak kezeskedniük kell azért, hogy a közadósság ne legyen több, mint a nemzeti össztermék 60%-a.

E feltételek teljesítési több országban idéz elő jelentős mértékű politikai nehézségeket. Miközben a konvergenciakritériumokat a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap azon Strukturális Kiigazítóprogramjaihoz (Structural Adjustment Programmes) hasonlítják, amelyeket jelentős ellenérzéseket kiváltva kényszerítettek és kényszerítettek fejlődő országokra, eközben ezeket a konvergenciakritériumokat okolták és okolják a növekvő munkanélküliségért, a társadalmi kirekesztésért, s az Európai Unióban tapasztalható csökkenő szociális gondoskodásért.

A gazdaságpolitikai egyesülés azt is bizonyítja, hogy a tagországok nem versenyeznek egymással, példának okáért az exporttermékek árát csökkentő pénzleértékelésből adódóan, vagy olyan adópolitika következtében, amely alacsony szinten tartja a munkabéreket, s esetleg kevésbé szigorú környezetvédelmi követelményeket támaszt. A kritériumok akkor vezethetnek pozitív eredményekhez, amikor egyre több állam élvezi majd a szilárd és szigorúan ellenőrzött gazdaságból fakadó előnyöket. A szilárd és szigorúan ellenőrzött gazdaság a múltban magasfokú foglalkoztatottságot és magasszintű társadalmi normákat teremtett.

Szélesebb spektrumú kérdések

Az imént tárgyalt kérdés egy, az alapokig hatoló vita középpontját képezi. A II. világháború befejezése óta a

Kontinentális Európa (a Nagy-Britannián kívüli európai országok) tradicionális gazdasági modellje a szociális piacgazdaság azon képlete, amely a versenyt szolidaritással ellensúlyozza. Az Egyesült Királyság hosszú ideig követte ezt a mintát, azonban a 80-as évek eleje óta egyre inkább az amerikai utat követi. Az Egyesült Államokban kevesebb piaci szabályozás van, viszont nagyobb verseny is, amellyel nagyobb kockázat jár együtt. Ezt különösen azok érzik, akik kevésbé tudnak védekezni a változás mellékhatásai ellen.

Mind az egységes európai piac, mind a globalizáció hangsúlyozza a verseny szükségességét. Az Egyesült Államokban és Nagy-Britanniában működő, szabadságot és rugalmasságot magában foglaló modellt olyan mintának tartják, amely a verseny során arra kényszeríti a többi résztvevőt, hogy többek között megkérdőjelezze a kiterjedt szociális gondoskodás értékét.

Kisebb mértékű verseny közepette a konvergenciakritériumok szigorú mivoltuk ellenére sem vezettek volna az európai gazdasági modell értékeivel szembeni alapvető kihíváshoz. Mégis azt mondhatjuk, hogy a versenyt mindig szükségesnek ítélték, s olyan nemzetközi intézmény segítségével gyakorolták, mint a Világkereskedelmi Szervezet (World Trade Organisation).

Ebben a légkörben a Gazdasági és Pénzügyi Unióról szóló vitának gazdasági modellekről szóló vitának kell lennie. Amikor az Euro Európai Központi Bank (European Central Bank) támogatásával kísérletet fog tenni arra, hogy a világ fő valutája legyen, tehát a Gazdasági és Pénzügyi Unió létrejötte után, ez valószínűleg még szükségszerűbb lesz. A Gazdasági és Pénzügyi Unió tagországi kormányaiakon keresztül várhatóan minden szükséges lépést megtesznek majd annak érdekében, hogy fenntartsák a gazdasági stabilitást.

A Gazdasági és Pénzügyi Unió tagállamainak fokozott nyomással kell majd szembenézniük: arra fognak kényszerülni, hogy olyan területeken is keressék a konvergencia megvalósítását, ahol az egyetlen tagállam kezében összpontosuló központok negatív hatást gyakorolhatnak a többi államra. Ennek további politikai integráció lesz a következménye.

Önmagában ez nem vet föl túl sok problémát, tekintve, hogy a politikai integráció a hosszútávú cél. Ennek ellenére talán nem az európai országok tennivalói között szerepel az, hogy sürgessék e fejlemények bekövetkezését. A problémát valószínűleg az okozza majd, hogy ezeket a politikai történéseket olyan gazdasági tényezők fogják meghatározni, amelyek egy vitára egyre inkább okot adó gazdasági modellen alapulnak.

Az Európa Tanács (European Council) tudatában van a közvélemény aggodalmainak. Az Európai Unió tagállamainak kormányfői 1997. júniusi amszterdami tanácskozásukon felülvizsgálták az Amszterdami Szerződést (Amsterdam Treaty), beleértve annak 2. cikkelyét is. Az újrafogalmazott 2. cikkelyben a következőket olvassuk az európai integrációról, s különösen a Gazdasági és Pénzügyi Unióval kapcsolatban felvetett problémákról:

„Az Európai Közösségnek az a feladata, hogy közös piaci, gazdasági és pénzügyi uniót hozzon létre, egységes politikát folytasson, harmonikus, kiegyensúlyozott és fenntartható gazdasági fejlődést mozdítson elő, a foglalkoztatottság és társadalmi gondoskodás magas

szintjén, a férfiak és a nők közötti egyenlőséget, fenntartható inflációmentes növekedést, magasfokú gazdasági versenyt, a gazdasági teljesítmény konvergenciáját, hathatós környezetvédelmet, emelkedő életszínvonalat, a tagországok közötti gazdasági és társadalmi összetartást, valamint szolidaritást segítse elő”.

E sorok olvasása után a kritikusok a következő kérdést fogják önmagukban megfogalmazni: Mikor és hogyan lehet valóra váltani ezt a dicséretre méltó jövőképet?

A társadalmak nem csak pénzen, hanem ember és környezete viszonyán is alapulnak. Korunk gazdasági modelljei, beleértve az európaiat is, nem veszik kellően figyelembe a környezettel összefüggő kiadások szükségességét. Ehelyett olyan lineáris fejlődési mintában gondolkodnak, amely megkérdőjelezhető.

A globális piaci versenyt nem lehet számításon kívül hagyni. A drámai méretű változásokból nem feltétlenül következik az, hogy ebben a tekintetben a leggyengébb ellenállást kell tanúsítani. A Gazdasági és Pénzügyi Unió kialakítása révén az Európai Unió hozzájárulhat az Amszterdami Szerződés 2. cikkelyében foglaltak megvalósításához. A szövegben olyan új és felvilágosult gazdasági modellről van szó, amely a jövő évezred elvárásaival összhangban egyensúlyba hozná a versenyt és a szolidaritást, így a környezettel való szolidaritást is. Ez a modell a tetemes költségek, valamint a járulékos következmények ellenére is népszerűbb lenne a többinél. Egységes piacából adódó erejével egy ilyen formában felépített Gazdasági és Pénzügyi Unió feltételezhetően az Európán kívüli országokban is változásokat idézne elő. A környezetvédelmi kiadások figyelembevételével ez a modell hosszú távon sokkal fenntarthatóbb lenne a többinél, s Európát jelentős versenyhelyzetbe hozná!

Európai kérdések

Az Európai Unió alapját képező, az Európai Szerződésekben (European Treaties) foglalt „Népi Európa” elv megvalósítása céljából az eddiginél sokkal alaposabban kell megvizsgálni, hogy mi szükséges a Gazdasági és Pénzügyi Unió létrehozásához. Európa népei azért nem fogadják el ezt a gazdasági és pénzügyi programot, mert annak költségeit – kevés vagy semmilyen haszon mellett – önmagukon érzik. Ebben a vonatkozásban arra a jelentős pszichológiai és kulturális dimenzióra kell rámutatni, amely a pénz és a nemzeti önazonosság közötti összefüggés nem lebecsülendő alkotóeleme. A pénz és a nemzeti identitás olyannyira összetartozik, hogy például Csehország kettéválását követően Csehország és Szlovákia mintegy első lépésként teremtette meg saját valutáját. Mindaddig kevés szó esett a Gazdasági és Pénzügyi Unióval szembeni népi ellenállásról. Akárcsak az Európai Unió politikájának egyéb területein, Európa polgárai ezen a téren is úgy érzik, hogy a folyamat periferiájára szorultak.

Az erős valutával és egészséges gazdasággal rendelkező országok valószínűleg a Gazdasági és Pénzügyi Unióhoz tartozva is virágzóak lesznek, hiszen abban az előnyben lesz részük, hogy sikeresen rátalálnak a konvergenciakritériumok teljesítéséből következő stabilitás útjára.

Azok az országok, amelyek keményen küzdenek a konvergenciakritériumoknak való megfelelésért, vagy

azok, amelyek a Gazdasági és Pénzügyi Unió körén kívül vannak, növekvő mértékben szorulhatnak a folyamat peremvidékére. Gazdaságjavító intézkedések hiányában nyilvánvalóan olyan hátrányba fognak kerülni, amely eleve lemaradt vidékeiket még nagyobb hátrányba fogja taszítani. Miközben ezek az államok növekvő, az Európai Unió-i tagságra esélyes kelet- és dél-európai országokkal folytatandó versennyel kénytelenek szembenézni, a programból teljesen kirekesztődhetnek.

Az Európai Uniónak megvannak az eszközei ahhoz, hogy megbirkózzon ezzel a problémával: eszköztára pedig regionális politikából, strukturális és kohéziós pénzalapokból áll. A segélyek önmagukban mégsem lesznek képesek arra, hogy ellensúlyozzák a gazdaságilag sikeres országok előítéletes gazdaságpolitikájából adódó, egyre növekvő egyenlőtlenségeket. A probléma legyőzéséhez a gazdasági mechanizmusok felülvizsgálatára lesz szükség. Eközben kiderülhet, hogy az ipar- és vidékfejlesztési politika még akkor is eredményesebb a pénzátutalásoknál, ha ezt többen a piacba való beavatkozás-ként értékelik. S most tegyük föl a kérdést: Mi haszna van annak a szabad piacnak, amelynek termelése és megtermelt javai egyetlen helyen összpontosulnak?

Egy ilyen lépés úgy fogja sürgetni a további politikai integráció létrehozását, ahogyan az egységes piac létrejötte is halaszthatatlanná tette a Gazdasági és Pénzügyi Unió megteremtését. A kérdésnek mindazonáltal több aspektusa van,

Miközben a gazdaságpolitikát egyre inkább az Európai Központi Bank fogja uralni, a politikusoknak sok közérdekű kérdésben kell majd cselekvési szabadságuk korlátozásával szembesülniük. Ez legélesebben a közalapokból megvalósuló szociális segélyezés terén lesz kitapintható. A politika által mozgatott, hibás és visszahúzó erőkkel teli gazdasági stratégiát gazdaság által motivált gazdasági stratégia fogja felváltani. Ennek is lesznek mindazonáltal hiányosságai. Milyen választ lehet majd adni olyan nagy horderejű problémákra, mint a tömeges munkanélküliség és a környezetszennyezés, miközben a gazdasági kritériumok inkább akadályozzák, mint segítik a hiteles választást? Vegyünk egy példát: miközben a fosszilis eredetű üzemanyagra kivetett adó környezetvédelmi és politikai szempontból kívánatos, eközben gazdasági szempontból nézve inflációerjesztő hatása miatt elfogadhatatlan. Éppen ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni a politikai és gazdasági döntések közötti kölcsönhatásokat.

Úgy tűnik, hogy az ebben a vitairatban leírt állásfoglalás talán szükségtelennek ítéli a Gazdasági és Pénzügyi Uniót, holott nem ez a szándéka. A Gazdasági és Pénzügyi Unió néhány tényleges előnnyel fog járni. Eszerint egy hatékonyan működő egységes piacnak egységes valutára van szüksége, hiszen enélkül túl sok időt és energiát szentelnek a spekulációval és kockázattal járó pénzváltásnak. A kisvállalkozásoknak is szerepük lehet a gazdaságban, mégpedig oly módon, hogy hozzájárulnak a sokszínűséghez és a széles kínálathoz. Az Európai Unió tagországai együtt sokkal erősebb résztvevői lesznek a globális piacnak, mint külön-külön.

Miután leküzdjük kezdeti félelmeinket és gyanakvásunkat, valamint túljutunk nemzeti valutáink gyászolásán, az egységes pénz egy olyan európai identitás megteremtéséhez járulhat majd hozzá, amelyet az Európai Közösség alapítói és látnokai hosszú ideje kívánnak megvalósítani, s amely nagyon közel visz minket a fenntartható békéhez és stabilitáshoz. Talán egyetlen nemzedék elmúltával, az egységes pénz egyesítő erejétől segítve európaiaknak érezhetjük majd magunkat. Ha ez így történné, akkor ez nem akármilyen vívmány lenne.

A vita nem igazán arról szól, hogy legyen-e Gazdasági és Pénzügyi Unió vagy sem. Ezen a ponton már túljutottunk. Ehelyett a dolog tartalmi részével kapcsolatban teszünk föl kérdéseket. Ennek tükrében kérdezzük meg: milyen Európát akarunk?

Mivel ez idő szerint a gazdasági stratégia meghatározó tényező, a gazdasági modellek kérdésével szembe kell néznünk. Az Európai Unió körvonalazza mindazt, amiben reménykednünk lehet, a vita azonban még el sem kezdődött. Ez a vita nem csak az egyenlőség és a fenntarthatóság körül forog, hanem azon állítások körül is, amelyekre gazdasági érvrendszerünket alapozzuk. Ha a növekedés nem ismer határokat, akkor a jövő fényes lehet. Ellenben az 1997. decemberi koreai események, valamint az emberi környezet egyre romló helyzetével kapcsolatos aggodalmak nem ezt sugallják. A Gazdasági és Pénzügyi Unió valós lehetőséget nyújt Európának arra, hogy azokról az életbevágó gazdasági és politikai kérdésekről beszéljen, amelyekkel az ipari országok a XX. század végén néznek szembe.

(Fordította: Karla Tamás)

Az EU-bővítés aktuális kérdései

(Az Agenda 2000, valamint az Európa Bizottság [European Commission] nézetei)

1997 nyarán az Európa Bizottság nyilatkozatot adott ki mindazokról a közép-kelet-európai országokról, amelyek az Európai Unió tagjai szándékoznak lenni. A nyilatkozat azt a módot elemzi, ahogyan az említett államok átvesszik az Európai Unió szabályait és szabványait, mint a közös politika megvalósításának eszközeit.

A nyilatkozat része annak az Agenda 2000 című Európa Bizottság-i dokumentumnak, amely az Európai Unió XXI. század eleji bővítési stratégiájáról szól. Jacques Santer, az Európa Bizottság elnöke a következőképpen szövegezte az Agen-

da 2000-ról: „Nem beszélhetünk mezőgazdasági és szerkezeti reformokról anélkül, hogy figyelembe vegyük a bővítés és a pénzügyi korlátozások kérdését. Ezt a feladott egyenletet igyekszik megoldani az Európa Bizottság.”

Az Európa Bizottság javasolta, hogy a csatlakozási tárgyalások Csehországgal, Észtországgal, Magyarországgal, Lengyelországgal és Szlovéniával kezdődjenek meg. Az Európa Bizottság megítélése szerint ezek az országok felelnek meg leginkább az Európa Tanács (European Council) 1993. júniusi koppenhágai tanács-

kozásán elfogadott kritériumoknak. Az Európa Bizottság azt is indítványozta, hogy az 1998 tavaszán esedékes csatlakozási tárgyalásokra hívják meg Ciprust is. Ennek az országnak azonban a jelentkezése pozitív visszhangra talált. Az imént felsorolt országok csatlakozása 2000-ben, vagy inkább 2003-ban történhet meg. Bulgáriát, Lettországot, Litvániát, Romániát, valamint Szlovákiát társult tagságra hívták meg. Ez abban működik közre, hogy ezek az államok felgyorsítják Európai Unió-i tagságra való felkészülésüket.

A koppenhágai kritériumok teljesítésével kapcsolatban az Európa Bizottság megállapította, hogy az összes jelentkező országnak egyértelműen demokratikus alkotmánya, valamint intézményrendszere van. Közülük nem egynek kell még a demokrácia terén haladást felmutatnia, Szlovákia pedig nem felelt meg a politikai követelményeknek.

Az összes említett állam jó úton halad a piacgazdaság felé. Közülük egyik sem teljesítette ugyan teljes egészében a gazdasági feltételeket, de néhányuknak egy pár év múlva erre is képesnek kell lenniük. Magyarország és Lengyelország nagyon jó eredményt ért el, míg Csehország és Szlovákia sem maradt el túlságosan. Észtországnak is piacgazdasága van, neki azonban ellenállóbbá kell válnia a verseny okozta nyomás közepette.

Ami a politikai, gazdasági és pénzügyi uniót illeti, a csatlakozni kívánó országok kinyilvánították arra való készségüket, hogy hozzájáruljanak az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikájához. A pénzügyi uniót tekintve valószínűtlen, hogy a jelentkező államok közvetlenül csatlakozásuk után bevezetik az Eurot.

A csatlakozni szándékozó országok jogrendjükbe még alig építettek be Európai Unió-i törvényeket. Bár néhány esetben szó lehet átállási időszakokról, az Európa Tanács döntésének értelmében az Európai Unió szabályainak és szabványainak részleges bevezetése mellette mégsem lehetséges a csatlakozás. Fokozott erőfeszítéssel Csehország, Magyarország és Lengyelország képes lehetne e szabályok és szabványok bevezetésére. Észtországnak, Lettországnak, Litvániának, Szlovéniának és Szlovákiának ebben a vonatkozásban még többet kell tenniük.

Az Európa Bizottság indítványozta, hogy hozzák létre a Csatlakozási Partnerség (Accession Partnership) nevű programot, amely Közép- és Kelet-Európa Európai Unióba belépni kívánó országainak nyújt majd segítséget.

Az Európa Bizottság azt is javasolta, hogy az Európai Unió országai, valamint a csatlakozni kívánó államok kormány- és államfői szinten tartsanak éves találkozókat, amelyeken olyan kérdéseket vitathatnának meg, mint a közös kül- és biztonságpolitika, valamint az igazságszolgáltatás és a belügy területén való együttműködés.

Az Európai Unió bővítéséről szóló határozat

1997 decemberében az Európa Tanács luxemburgi tanácskozásán azt a döntést hozta, hogy életre hívja az Európa Konferenciát (European Conference). Ez a fórum azokat a tagországokat és csatlakozni kívánó államokat egyesíti, amelyek osztják az Európai Unió értékrendjét és külső célkitűzéseit. Ezen értékek és célok sorába tartozik a béke iránti közös elkötelezettség, a jószomszédiség, a más államok szuverenitásának tiszteletben tartása, az Európai Unió alapelveinek elfogadása,

a külső határok sérthetlenségének védelme, a nemzetközi jog normáinak betartása, valamint a területi viták békés úton történő rendezése.

A meghívást Ciprushoz, az érintett közép- és kelet-európai országokhoz, s Törökország fogják eljuttatni.

Az Európa Tanács úgy döntött, hogy útjára indítja a csatlakozási folyamatot. Ez tíz közép- és kelet-európai államot s Ciprust érinti. A folyamat a tagországok, az említett tíz állam és Ciprus külügyminisztereinek 1998. március 30-i megbeszélésével fog elkezdődni.

Az Európa Tanács a csatlakozási tárgyalások megkezdésének feltételül szabta a koppenhágai kritériumok teljesítését.

1998 tavaszán kétoldalú kormányközi megbeszélések kezdődnek Ciprusral, Csehországgal, Észtországgal, Magyarországgal, Lengyelországgal s Szlovéniával. A tárgyalások témája az Európai Unióhoz való csatlakozás és az azt kísérő szerződéskötések lesznek.

Ezzel egyidőben felgyorsítják a Bulgáriával, Lettországgal, Litvániával, Romániával és Szlovákiával folytatandó tárgyalásokra való előkészületeket.

A csatlakozási megbeszélések nem egyszerre fognak befejeződni, hiszen minden egyes ország más és más módon teljesíti a koppenhágai kritériumokat. A folyamat egyik tényezője az Európai Unió befogadóképessége. Egyes belépni szándékozó országok maguk mögött hagyhatnak más, ugyanilyen célkitűzéssel rendelkező államokat.

Az Európa Tanács reméli, hogy a Ciprusral az ENSZ égisze alatt folytatandó tárgyalások jó hatással lesznek a ciprusi kérdés megoldásának politikai eszközökkel való keresésére. A megbeszélések során törekedni kell a két közösséget magába foglaló föderáció megeremtésére. Az Európa Tanács kedvezően értékelte a ciprusi kormány arra való hajlandóságát, hogy a csatlakozási tárgyalóküldöttségbe meghívja a ciprusi török közösség képviselőit is. Megerősítést nyert, hogy Törökország tagja lehet az Európai Uniónak, s neki is ugyanezeket a feltételeket kell teljesítenie, mint a többi országnak. Amíg Törökország politikai és gazdasági helyzete nem teszi lehetővé a csatlakozási tárgyalások megkezdését, az Európa Tanács addig is fontosnak tartja, hogy Törökországot minden viszonylatban közelítsék az Európai Unióhoz. Az Európa Tanács álláspontja szerint Törökország és az Európai Unió kapcsolatainak szorosabbra fűzése attól függ, hogy Törökország milyen módon viszi tovább a már megkezdett politikai és gazdasági reformokat, beleértve az emberi jogi normák és a jogalkalmazás Európai Unió-i elvárások szerinti kiigazítását, az etnikai kisebbségek jogainak tiszteletben tartását, a Törökország és Görögország közötti szilárd viszony kialakítását, a viták jogi úton való rendezését, valamint az ENSZ ciprusi politikájának támogatását.

A közép- és kelet-európai országokkal való tárgyalások tekintetében az Európa Tanács egy intenzív csatlakozás előtti stratégiát fogadott el. A stratégiában foglalt pénzügyi jelentős mértékben növelik, s a Phare program lényegét ismét a csatlakozási prioritásokban jelölik meg. A 2000. évtől kezdődően ez a stratégia mezőgazdasági segítyt, valamint a Kohéziós Pénzalaphoz (Cohesion Fund) hasonló, Görögország, Írország, Portugália és Spanyolország érdekében foganatosítandó intézkedéseket is magába fog foglalni.

Az Európa Bizottság Agenda 2000 című dokumentuma nem csak az Európai Unió bővítésével foglalkozik, hanem a strukturális pénzalapokkal és a közös mezőgazdasági politikával is. A dokumentum a 2000 és 2005 közötti pénzügyi és költségvetési időszakot is tárgyalja. 1997 decemberében az Európa Tanács nem fogadott el semmilyen határozatot. Ehelyett jelezte, hogy az Agenda 2000-t a további tárgyalások alapjaként kezeli.

Az Európai Ökumenikus Bizottság az Egyházért és a Társadalomért nyilatkozata

Az Európai Ökumenikus Bizottság az Egyházért és a Társadalomért 1997 szeptemberében tartott nagygyűlésén ismét megerősítette, hogy elkötelezettje az Európai Unió bővítésének. A bővítést az Európai Unió alapokmánya is helyesli, amelyben „Európa népeinek egymással alkotandó jövőbeli uniójáról” olvashatunk. Ez az unió a nemzetek közötti igazi béke és szolidaritás színhelye lesz. Nézetünk szerint ennek a dokumentumnak elő kell mozdítania Európa népeinek egymásra találását, s példaértékűnek kell lennie az Európai Unió kívüli országokkal való kapcsolatok terén is.

Mi, akik az Európai Unió tagországai, valamint a csatlakozni szándékozó államok egyházait képviseljük, ezennel elismerjük, hogy a gazdaság, a társadalmi összetartás, az ökológia, a biztonság, a kultúra és a vallás kihívásának közepette az Európai Unióba való belépés számottevő nehézségekkel jár. Elismerjük azt is, hogy tegyünk bármit, az Európai Unió belüli és azon kívüli országoknak mind pozitív, mind negatív következményekkel kell számolnunk.

Az Európai Uniót nem csak bővíteni, hanem mélyíteni is szükséges. E célért a partnerség szellemében kell munkálkodni.

1. A Maastrichti Szerződés ratifikálásából leszűrt tanulságokat a bővítési folyamatban is alkalmazni kell, mégpedig a következőképpen:

2. A piac kiszélesítésének az európai gazdasági életben való részvétel nagyobb esélyét kell magával vonnia. Szükséges, hogy ez az elv annak a jelenlegi modellnek az ellentéte legyen, amely a gyakorlatban társadalmi kirekesztéshez, kulturális egysíkúsághoz és környezeti romláshoz vezet.

3. A bővítésnek nagyobb biztonságérzetet kell teremtenie, hiszen Vaclav Havel kijelentette: „Amennyiben a Nyugat nem stabilizálja a Keletet, akkor a Kelet fogja destabilizálni a Nyugatot.” Olyan biztonságmodellre van szükség, amely bizalomra, konfliktusmegelőzésre, a szembenálló felek közötti közvetítésre, s nem csak katonai erőre épül.

4. A bővülő Európai Unió belüli kulturális és vallási sokszínűséget olyan erőforrásnak kell tekinteni, amely gazdagítja az emberi társadalmat, s ellensúlyozza a nacionalizmust, a rasszizmust, az idegengyűlöletet és a fundamentalizmust is. Az Európai Unió újabb államok befogadása által olyan ténylegesen befogadó közösséggé kell válnia, amelyben a perifériára szorultakat erővel ruházzák fel, azokat, akik nem tudják hangjukat hallatni, meghallgatják, s amelyben az emberi jogokat tiszteletben tartják.

Hisszük továbbá, hogy egy igazságosabb és békésebb világrendért küzdő, eredményeket felmutatni tudó, nemzetek feletti Európa jó példával szolgálhat.

Valljuk, hogy mind az Európai Unió, mind elődje, az Európai Közösség kezdettől fogva folyamatosan bővül. Bármilyen is a közeljövőben, a bővítésnek folytatódnia kell.

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

EVT dokumentumok

A Sokoldalú Befektetési Egyezményről

(Veszély a szabadságjogokra,
a környezetre s a demokráciára?)

A Sokoldalú Befektetési Egyezmény egy olyan újkeletű szerződés, amelyet a párizsi székhelyű, 29 gazdag országot képviselő Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development) igyekszik megkötni. A készülő megállapodás kivívtá Dél országainak nemtetszését.

Egy adott ponttól kezdve az ügyet az Egyesült Államok vitte tovább. Multinacionális vállalatok támogatását élvezve sürgette, hogy a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezeten belül kössenek megállapodást. A titkos tárgyalások 1995-ben kezdődtek, s a szerződéskötést 1997-re tűzték ki. A szervezet 1998. április 27-én és 28-án tartott gyűlésén nem sikerült pontot tenni a tárgyalásokra, mivel akkora volt a közvélemény nyomása. Amennyiben megszületik a megállapodás, a tagsági kö-

rön kívüli országoknak nem lesz beleszólásuk a tárgyalások további menetébe. Az ügyben azoknak a multinacionális vállalatoknak az erős befolyása érződik, amelyek a Nemzetközi Kereskedelmi Kamara (International Chamber of Commerce) segítségével fogalmazták meg a Sokoldalú Befektetési Egyezmény tervezetét. Minderről nagyon keveset tud a közvélemény.

Ez az egyezmény három, a multinacionális vállalatok jogait erősítő alapelven nyugszik. Ezek a következők:

A diszkrimináció hiánya – A külföldi befektetőkkel legalább olyan jól, ha nem jobban kell bánni, mint a belső vállalkozókkal.

A korlátozások hiánya – Az érintett országok kormányai semmilyen formában, s a hadiipar kivételével egyetlen szektorban sem korlátozhatják a külföldi tőkebefektetéseket, példának okáért privatizált vállalatok felvásárlását.

Feltételnélküliség – Az érintett államok kormányai nem szabhatnak követelményeket, mondjuk alkalmazási kötelezettséget, vagy minimális befektetési időtartamot.

Amennyiben aláírják a Sokoldalú Befektetési Egyezményt, akkor minden országnak 5 évig, soron következő kormányaiknak pedig 15 évig kell eleget tenniük a szerződés kitételeinek. Ha egy kormányzat a három elv bármelyikét megsérti, akkor nemzetközi bíróságon vonhatják felelősségre, s megtéríthetik vele a múltban és a jövőben okozott kárt is.

A szerződés demokratikusan gyakorolt hatalmuktól fosztja meg az érintett kormányokat, s új jogokkal ruházza föl a multinacionális vállalatokat. A cél a következő: a tőkebeáramlást azzal az előfeltételezéssel kell liberalizálni, hogy az mindenki javát szolgálja. Valójában a magánszektorban történő, emelkedő ütemű beruházás nemhogy nem maga után fejlődést a szociális segélyezés terén, hanem gyakran vezet egyenlőtlenséghez, közösségi problémákhoz és környezetromboláshoz.

A Sokoldalú Befektetési Egyezmény megfosztja a kormányokat azoktól a jogaiktól, hogy állampolgáraik és környezetük védelmében szabályozzák a külföldi befektetéseket. A szerződés értelmében engedély és korlátozás nélkül lehetne a termőföldbe, a mezőgazdaságba, a kultúrába, az ipari hulladéklerakó helyekre és a környezetszennyező iparágakba beruházni. A kormányoknak pedig nem állna módjukban hasznos és haszon nélküli befektetések között választani. Nem lenne joguk ahhoz sem, hogy a beruházások feletti ellenőrzés révén gazdasági, társadalmi, kulturális és környezetvédelmi célokat valósítsanak meg. Sőt mi több, még be is perelnék őket, ha megszegnék a szabályokat.

A szerződés környezetvédelmi és társadalmi törvényeket érvénytelenítené. Multinacionális vállalatok olyan törvények miatt foghatnának perbe kormányokat, amelyek a külföldi befektetők számára előnyösebbek, mint a belföldiek számára.

A készülő Sokoldalú Befektetési Egyezmény igazságtalan, s leginkább a legszegényebb országokat sújtja. Ha aláírják, akkor a beruházók zöld utat fognak kapni. A megállapodás előírná, hogy a befektetéseket nem lehet korlátozni, tilos határt szabni az importnak és az exportnak, s a nyereség külföldre való kivitelének is.

Aláírása esetén a megállapodás biztosítaná, hogy nem volna szabad a környezetszennyező iparágakban történő beruházásokat ellenőrzés alá vonni, s a helyi önkormányzatok számára előnyös befektetéseket teremteni. Az érintett kormányok nem ragaszkodhatnak ahhoz, hogy a helybéli lakosságot foglalkoztassák. Az érintett országok polgárai nem befolyásolhatnák azokat a gazdasági fejlődési modelleket, amelyek a fenntarthatóság zálogai. Egy ország hatóságai nem tehetnének gazdasági intézkedéseket egy másik ország védelmében, ahogyan ez a dél-afrikai apartheid rezsím ellenzékével történt. Külföldi befektetőket egyszerűen nem lehetne hátrányos megkülönböztetésben részesíteni. Ezért és egyéb okokból akarnak a tárgyalásokban résztvevő országok kivételeket megfogalmazni.

A Sokoldalú Befektetési Egyezményről a közvélemény, valamint sok állam kizárásával tárgyalnak. Ez a szerződés összeegyeztethetetlen a szegénység és a kirekesztés elleni harccal. A szerződés olyan egyezményeket szándékozik ellensúlyozni, amelyeket a Társadalmi Csúcskonferencián és a Föld Csúcstalálkozón írtak alá. A Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet

1997. októberi ülésén úgy döntött, hogy tovább folytatja a megbeszéléseket abból a célból, hogy a vitába a közvélemény is bekapcsolódjon.

A tervezett megállapodás a befektetők irányában elfogult, s olyan zárt rendszerben hozták létre, amely elmentmond a nyitottság és a felelősség alapelveinek. Az ökumenikus mozgalom éppen ezért egy olyan alternatíván dolgozik, amelynek célja az emberi közösségek újjáépítése, valamint a szolidaritás tartós és fenntartható közösségek általi erősítése. A gazdasági elképzeléseknek figyelembe kell venniük a befektetéseknek a kizsákmányolásra, a termőföldre és a természeti erőforrásokra gyakorolt hatását. Pontosán ezért nem szabad a szerződést megkötni, s ezt egészen addig nem szabad így tenni, míg a kérdésben nyilvános vitát nem rendeznek, s számba veszik a megállapodás gazdasági, társadalmi, kulturális és környezetvédelmi következményeit.

(Fordította: Karla Tamás)

Állásfoglalás Algéria kérdésében

Az Egyházak Világtanácsának Végrehajtó Bizottsága 1998. február 17-e és 20-a között Genfben tartott ülésén állást foglalt az algériai helyzetről. Az állásfoglalás szerint a világszervezetet mélysegesen elszomorítja az Algériában tomboló, rengeteg emberi életet követelő erőszak. A jelenlegi megpróbáltatásoktól terhes időszakban az Egyházak Világtanácsa őszinte együttérzéséről biztosítja Algéria népét.

A nyilatkozatban továbbá ez áll: „Az ökumenikus mozgalom a függetlenségi harc idején is Önök mellett állt, s arra törekedett, hogy az erőszak áldozatait és a menekülteket segítse. A segítségnyújtást akkor is folytatta, amikor Önök azért fáradoztak, hogy háború és erőszak által okozott sebeik begyógyuljanak, szép országukat újjáépítsék, s lerakják a béke és a boldogulás alapkövét. Az Egyházak Világtanácsa pozitívan értékelté azt a felvilágosult politikai vezetést, amelynek segítségével az Önök országa a fejlődésért, a gyarmati sorba taszított népek önrendelkezéséért, valamint a gazdasági igazságosságért és a békéért vívott küzdelmet egy ilyen irányú globális harc részeként.

Most ismét Önökkel együtt siratjuk azokat, akik az erőszak és az embertelenség áldozataul estek. Istennek adunk hálát azokért, akik Önök közül a tragédia közepette is reménykednek, ellenállnak a terrornak, s a helyzettel dacolva a békéért munkálkodnak. Megindít minket azoknak a hite, akik őket bátor és emberséges tettekre sarkallták.

Tudjuk, hogy a jelenlegi problémáknak mélyreható történelmi gyökerei és összetett okai vannak. Az időnként eltúlzott vallási érzések a kérdésnek csak egyik tényezőjét alkotják. Gazdasági, politikai és kulturális összetevők embereket és embercsoportokat tudnak megosztani, valamint a párbeszéd és a demokratikus berendezkedés összeomlásához, társadalmi elszigeteltséghez és szélsőségekhez vezetni. A konfrontációt alkalmazó megközelítési módok belföldön és külföldön egyaránt fokozzák a feszültséget, s a higgadtság, valamint a párbeszéd ellen fejtik ki hatásukat.

Algériának nem szabad elszigetelődnie. A nemzetközi közösségnek arra az éleslátásra van szüksége,

amellyel ebben az esetben csak Algéria népe rendelkezik. Az utóbbi években az erőszakot elvető algériaiak dialógust folytatnak, s azzal a célkitűzéssel fognak össze, hogy erősítsék a demokráciát és az emberi jogok tiszteletben tartását. Reméljük, hogy a nemzetek kitarják karjaikat Önök felé, támogatják Önöket, s biztosítják a párbeszédet mind Algériában, mind azon túl.

Gyakran éreztük, hogy erőtlenekek vagyunk és nem tudunk Önökön segíteni. Azonban sohasem szüntünk meg azért imádkozni, hogy Isten vezesse ki Önöket a halál és a kétségbeesés siralomvölgyéből. Továbbra is Önökkel vagyunk, s följánljuk támogatásunkat egy erőszakmentes, és Isten által biztosított reményteljes s jobb jövő érdekében.

A kegyelem és békesség Istene legyen az Önök gondviselője ezekben az időkben.”

(Fordította: Karla Tamás)

Állásfoglalás az iraki helyzettel kapcsolatban

Hét évvel ezelőtt Kuvait Irak általi inváziója az Egyesült Államok által vezetett szövetséges erők nagyméretű fegyveres megtorlásához vezetett. Az Öböl-háború során Irakra mért légcsapások nem csak az ország katonai erejének nagy részében tettek kárt, hanem annak társadalmi és gazdasági infrastruktúrájában is. Irakot szigorú gazdasági büntetőintézkedésekkel sújtották, s tették ezt azért, hogy betartassák vele az ENSZ Biztonsági Tanácsának határozatait. Ezek a határozatok azt követelték, hogy Irak semmisítse meg biológiai, vegyi és egyéb tömegpusztító fegyvereit. Bár a szankciók jelentése homályos, a büntetőintézkedések mégis egyértelmű módon teszik lehetővé „az alapvető emberi szükségletek kielégítésére szolgáló humanitárius segítyeket.”

Az Egyházak Világtanácsa 1991. februárjában, az Öböl-háború kitérésekor Canberrában megrendezett 7. Nagygyűlése amiatt adott hangot aggodalmának, hogy a nemzetközi közösség nem megfelelően kezelte a hidegháború utáni korszak eme első nagy horderejű világválságát. A nagygyűlés az ENSZ, mint a nemzetközi béke és rend szavatolójának támogatására szólított föl, ugyanakkor a következőkre figyelmeztetett: „Egyetlen kormánynak vagy kormányok egyetlen csoportjának sem szabad felelősséget vállalnia határainkon túli konfliktusok megoldásáért.”

Az Öböl-válságra való válaszképpen a Közel-Keleti Egyházak Tanács (Middle East Council of Churches) létrehozta az Ökumenikus Segélyszolgálati Programot (Ecumenical Relief Service Programme), amelynek keretében segélyszállományokat juttat el a háborús térségben szétszóródott áldozatainak. A program jelenlegi tevékenységi területe Irak, célja pedig az, hogy valamiféleképpen megpróbálja ellensúlyozni a büntetőintézkedéseket. Az Ökumenikus Segélyszolgálati Program az Iraki Vörös Félhold Társasággal, az egészségügyi minisztériummal, valamint az ENSZ égisze alatt működő UNHCR-rel, a WFP-vel és az UNICEF-del karöltve segíti az iraki nép egészségét, fajra, vallásra és etnikumra való tekintet nélkül.

A hét éve érvényben lévő gazdasági szankciók súlyos károkat tettek az iraki polgári lakosság társadalmi és gazdasági viszonyaiban. Több, mint egy millió ember veszi-

tette életét: ezeknek 60%-a öt éves kornál fiatalabb gyermek. Magánkézben lévő emberbaráti segélyszervezetek, a Világégeszségügyi Szervezet (World Health Organization) és az UNICEF jelentései az iraki nép nehézségeire hívják fel a figyelmet. Az ENSZ Biztonsági Tanácsának „Olajat élelmiszerért” programját, azaz a 986. határozatot 1995. szeptemberében hozták, de csak tavaly kezdték végrehajtani. Az olajeladásból származó bevételnek mindössze felét, 90 naponként 1 milliárd amerikai dollárt fordítanak humanitárius célokra. A fennmaradó összeget háborús jóvátételre, s az ENSZ északi-iraki segélyakciójára, valamint figyelőtevékenységére költik. A program hiányosan elégíti ki az iraki polgári lakosság alapvető szükségleteit.

Az Egyházak Világtanácsának Központi Bizottsága 1997. szeptemberi genfi ülésén kifejezte az iraki helyzet miatti aggodalmát. Emlékeztetett arra, hogy a szankciók kényszerítő jellegűek, s leginkább a gyermekeket sújtják. A Központi Bizottság éppen ezért arra kérte a világszervezet nemzetközi ügyekben illetékes csoportját, hogy látogasson Irakba, s a büntetőintézkedések hatását az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának 1995-ben elfogadott „Memorandum és javaslatok a szankciók alkalmazásáról” című dokumentuma alapján tanulmányozza. A delegáció 1998. január 16-a és 28-a között volt Irakban, s az ottani helyzetről készített jelentését felterjesztette az Egyházak Világtanácsa Végrehajtó Bizottságának.

Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának 1997. szeptemberi lépése óta az ENSZ Biztonsági Tanácsa és az iraki kormány közötti konfliktus újabb komoly fordulatot vett. Az összeütközés tárgya az ENSZ Különleges Bizottságának (United Nations Special Commission) iraki részről nyújtandó, a feltételezett biológiai és vegyi fegyverraktárakba szóló feltétlen belépési engedély. Az Egyesült Államok és Nagy-Britannia újabb csapatokat vezényelt az öböl térségébe, s a Biztonsági Tanács határozatainak betartása céljából további katonai akciókkal fenyegette meg Irakot.

A jelenlegi robbanásveszélyes helyzet komolyan veszélyezteti a békét, s aláassa az ENSZ Biztonsági Tanácsának a világszervezet alapokmánya által biztosított hatalmát.

Az Egyházak Világtanácsának Végrehajtó Bizottsága 1980. februárjában a franciaországi Liebfrauenbergben tartott tanácskozásán a következő nyilatkozatot fogadta el: „Az egyházaknak föl kell emelniük szavukat az ellen, hogy egyes nemzetek minden áron a legerősebbek akarnak lenni. Egyértelműen ki kell nyilvánítaniuk, hogy a külpolitikában elfogadhatatlan »az ellenség megsemmisítése« kifejezés, akár politikai s katonai akciókról, akár gazdasági és kulturális nyomásgyakorlásról van szó.”

A canberrai nagygyűlésen elfogadott dokumentumban ezt olvassuk: „Elfogadhatatlan lenne, ha az ENSZ Biztonsági Tanácsa, vagy maga a világszervezet főtükára valamilyen okból nem függetlenül és pártatlanul, s nem az ENSZ alapokmányának szellemében végezné munkáját. A nemzetek közössége nem engedheti meg, hogy az ENSZ ennyire meggyengüljön. A nemzetközi béke-rendért kezességet vállaló ENSZ-t a világbéke és a törvényesség végett kell megerősíteni.”

Az Egyházak Világtanácsának Végrehajtó Bizottsága 1998. február 17-e és 20-a között Genfben tartott tanácskozásán a következő határozatot hozta:

Köszönetet mond az Irakban járt EVT küldöttségnek az elkészített jelentésért. A jelenlegi veszélyes, katonai lépésekkel fenyegető helyzetben súlyos aggodalmának ad hangot amiatt, hogy az 1991. évi Sivatagi Vihar hadműveletben részt vett Egyesült Államok, Nagy-Britannia, valamint egyéb országok jelentős katonai erőket irányítottak az Arab-öböl térségébe. A Végrehajtó Bizottság ismét figyelmeztet arra, hogy egy újabb katonai csapás tetemes emberveszteséget és a polgári lakosság fokozott szenvedését fogja maga után vonni. Felszólítja az egyházakat, hogy gyakoroljanak nyomást kormányaikra annak érdekében, hogy azok ne a katonai megoldást válasszák. Ezáltal Irakot az ENSZ Biztonsági Tanácsa által hozott határozatok betartására lehet kényszeríteni. A Végrehajtó Bizottság továbbá arra kéri az egyházakat, hogy az iraki egyházak felhívására való válaszképpen velük együtt imádkozzanak a válság erőszakmentes megoldásáért, dolgozzanak az igazságosságért és a tartós békéért. Támogatja a mostani diplomáciai erőfeszítéseket, amelyeknek az a céljuk, hogy megszüntessék az Irak és az Egyesült Államok közötti szembenállást. Az Egyházak Világtanácsának Végrehajtó Bizottsága felhívja a figyelmet arra is, hogy az ügyet ismét az ENSZ Biztonsági Tanácsához kell a lehető leghatározottabban felterjeszteni, amelynek jóváhagyása nélkül nem szabad további katonai lépéseket tenni. Az Irak elleni szankciók tekintetében az Egyházak Vi-

lágatanácsának Végrehajtó Bizottsága kijelenti, hogy a büntetőintézkedések végrehajtása nem felel meg az Egyházak Világtanácsa kritériumainak, amelyeknek értelmében „az intézkedések által okozott negatívum nem haladhatja meg a szankciók által elért pozitívumot.” A Végrehajtó Bizottság megítélése szerint a büntetőintézkedések súlyosan sértik az iraki nép emberi jogait, mivel megtagadják a lakosságtól az élelemhez, ruházathoz, lakáshoz, orvosi ellátáshoz, oktatáshoz, szociális ellátáshoz és munkához való jogot. A Végrehajtó Bizottság sajnálatosnak tartja, hogy a Szankcióbizottság döntésmechanizmusából hiányzik a nyitottság, s ez különösen a segélyszállítmányok szállítási szerződéseinek jóváhagyásában mutatkozik meg. Meg van győződve arról, hogy a szankciók büntető jellegűek, s bennük a politikai megfontolásoknak, s nem a tárgyilagos tényelemzéseknek jut a fő szerep.

Az Egyházak Világtanácsának Végrehajtó Bizottsága arra kéri az ENSZ Biztonsági Tanácsát, hogy gondosan vizsgálja felül az Irak elleni büntetőintézkedéseket, vegye figyelembe a szankcióknak a polgári lakosságra gyakorolt hatását, s végül fontolja meg a büntetőintézkedések teljes megszüntetését. A Végrehajtó Bizottság végezetül felszólítja az egyházakat, hogy folytassák Irakba irányuló segélyakcióikat.

(Fordította: Karla Tamás)

SZEMLE

Hans Küng: Credo

(Hiszek – Az Apostoli Hitvallás magyarázata kortársaknak. Fordította: Tekus Ottó. Lektorálta és sajtó alá rendezte: Veöreös Imre. A Fordító kiadása, Győr 1997. A magyar fordítás az ötödik német kiadásból készült. Eredeti 1992 Piper München-5. kiadás 1995.)

A 20. század végén a teológia könnyen átlép felekezeti határokon, művelőiben és olvasóiban egyaránt, jelezvén ökumenikus korunkban a felekezeti nyitottságot, a határok átjárhatóságát. A teológusok forgalma legalább két irányú.

Ma nemcsak az igaz, hogy a 4. parancsolatot kötelező megtartani minden teológusnak, ha teológus őseit olvasa: *Tiszteld atyádat és anyádat...* így lesz a „teológus népnek” jó dolga és hosszú élete e Földön... hanem az is, hogy *tiszteld testvéreidet*, kortársaidat, mert csak így illeszkedhetsz be a mai képbe.

Ma a teológiai kutatás, érett teológusok stúdiuma többé már *nem tükör*, amiben saját arcukat keresik, *hanem ablak*, amin kitekintenek, hogy lássák mások mit művelnek a kertben... Sőt ma a teológia utazás, annak minden élményével: hát így is lehet élni és gondolkodni? – Sőt, kóstolgatjuk utazásunk során az eddig még nem ismert ízeket, s aztán hazatérve örülünk a hazai ízeknek. Utazás közben más nyelven is érthetnek, ki is fejezhetem magam jól-rosszul, de hazatérve mégis örülünk, hogy anyanyelvemen beszélhetek és körülöttem más is így beszél... Valamiként így olvasom *Hans Küng* nagyszerű könyvét: átléptem a

felekezeti határt. Küng katolikusnak tartja magát, még ha nem is fogadja el őt egyháza hivatalos tanítónak. Ő is átlépte a felekezeti határt, amikor 1957-ben disszertációját Barth iustificatio-s tanításáról írta (s ezt sohasem feledte, neki sem feledték el). Könyvét olvasva kinézünk az ablakon s örömmel állapítjuk meg, milyen szép a táj és más is dolgozik a kertben. Sőt, ha ebbe az országba utazunk észleljük, hogy mások az ízek – ízletesek ezek is, más a nyelv, ha nem is idegen vagy érthetetlen (a theologia lingua franca-n beszél kortársunk), de amikor hazautazunk „protestáns országunkba”, örülünk a hazai ízeknek és anyanyelvünknek. Olvassuk a szép fordítású könyvet, úgy érezzük meggazdagodtunk, de azért nem veszítettük el identitásunkat, nem lettünk disszidensek „Küng országában”, csak éppen látogatóban voltunk szellemes, néha humoros, máskor nagyon harcias, szabadságszerető házigazdánknál. *Küng könyvét olvasva sem akarok teológiai emigráns lenni, nekem mindig gyanúsak az ilyen emigránsok* (John Henry Newman, vagy Pater Thurian pl.), még ha nagyon meggazdagodtak is és adakozók lettek is új hazájukban. Küng nem is kíván ilyet olvasóitól. Hogy azonban lezárjam bevezetésem képsorát még két megjegyzést teszek: Teológus óriásokkal foglalkozva sem akarok bálványimádó lenni, vagyis érzékelem mikor kell inkább engedelmeskednem Istennek, mint az embernek... Másfelől minden olvasómat arra biztatok, hogy ne elégedjék meg azzal, amit most egy pompás, mai nyelven írt *könyvről* olvas, inkább maga is olvassa Küngöt, akinek a

mostanában magyarul is megjelent egyik könyvét ismeretmem. Hadd legyen ez az írás *csak étvágygerjesztő* a nagyszerű menühöz. A recenzió még mai rohanó korunkban sem helyettesíti az eredeti mű olvasásának örömét. Sajnálom azokat, akik csak ismertetésekből tudnak valamit, remekművekből, képregényből szereznek tudomást klasszikusokról. Így hát írásommal *senkit sem mentek fel a könyv olvasása* alól. A nehéz olvasmány „végigrágása” megéri a fáradságot. Ismertetést Küngről és írásairól a Theologiai Szemlében már három évtizede olvashatunk és éppen a legutóbbi évfolyamban jelent meg egy kitűnő, részletes ismertetés a *búcsúzó Küngről*.¹

Protestáns olvasóknak azt ajánlom, hogy még az előszó és bevezetés előtt olvassák el az *V/7. fejezetet*. Ebben válik világossá Küng alapállása. Mit jelent ma még: *Katolikus* és mit jelent: *Protestáns*? – a címe. Néhány megállapítását idézem, hadd szólaljon meg maga a Szerző: „A 16. századbeli hagyományos tanításbeli különbségek: Szentírás és Hagomány, bűn és kegyelem, hit és cselekedetek, oltáriszentség és papság, egyház és pápaság – katolikusok és protestánsok nagy tömegeit számára ma már *nem* jelentenek egyházzakadást előidéző különbségeket. A katolikus és protestáns eredetű ökumenikus teológia ezeket valójában már régen feldolgozta. Teológiailag nem minden kérdésben értünk egyet, de *abban* egyek vagyunk, hogy a fennmaradó különbségek *nem igazolják az egyházzakadást*...”

Valóban elviselhetetlen, hogy a modernből posztmodernbe való korszakváltás idején a *katolikus* egyház még mindig a középkor kérdésfelvetéseire ragaszkodik – a *protestáns* egyházak pedig a reformáció korának kérdésfelvetéseire... A döntő különbség katolikus és protestáns között az alapmagatartás különbözőségében rejlik. Ezek a különbözőségek a reformáció kora óta alakultak így, ma azonban egyoldalúságuk legyőzhető és igazi ökumenicitásba foglalható. Mit értünk ezen? *A katolikus egyház* eredetileg minden vita nélkül *az egészet*, a helyi egyházakkal szemben *az összegyházat jelentette*. A Hitvallásban szereplő *ecclesia catholica* ma sem jelent valamiféle felekezeti egyházat. A római katolikus egyház – nagysága ellenére – éppen a legújabb időkben szokásossá vált *római* jelző használatával önmagát partikuláris felekezeti egyháznak titulálja és ezzel árulást követ el önmaga ellen. *A katolikus egyház* az egészet átfogó egyetemes összegyházat jelenti... Alapmagatartásában csak az katolikus, akinek különösen fontos a katolikus=egyetemes, az *egészet átfogó összegyház*. Katolikus egészen konkrétan: mindenki, akinek fontos a hit minden szakadást túlélő folyamatossága és az időt átívelő közössége (2000 év!) és, akinek fontos a hit minden csoportosulást, nemzetet, fajt és osztályt árfogó egyetemessége és a térbeli hitközösség.

Mit jelent *Protestáns egyház*? Protestánsok elsősorban Jézus Krisztus evangéliumán tájékozódó egyházak... Nem zárják ki már eleve a hagyományt, de azt egészen határozottan alárendelik *az evangéliumnak*, amely az egyházban minden tekintélyt szabályozó tekintély marad (norma normans). – Alapmagatartásában csak az protestáns, akinek minden egyház hagyományt, tanítással és gyakorlattal szemben fontosabb az állandó *kritikus visszanyúlás az evangéliumhoz* és akinek fontos az evangélium értelmében az állandó gyakorlati reform (*ecclesia semper reformanda*).

Ha ezt a két alapmagatartást – a valóban katolikus és a valóban protestáns – egymással kapcsolatba hozzuk, akkor... a helyesen értett katolikus és protestáns alapmagatartás *nem zárja ki egymást*. Pontosan: a megkeresztelt katolikus is igazi protestáns lelkületű lehet: fordítva a megkeresztelt protestáns is igazi katolikus nyitottságot tanúsíthat.

Ilyen módon Küng el tud képzelni *protestáns katolicitást és katolikus evangelicitást*... „A második Vatikáni Zsinat nyitása után éppen Róma nagy mulasztást követett el, amikor „ökumenikus szélcsendet” hozott létre, pedig nagy ökumenikus nyitás tanúi voltunk és számos konszenzusra alkalmas dokumentumot tarthatunk már kezünkben s ezeket ökumenikus nagy szavak és szép gesztusok nem helyettesíthetik” – folytatja Küng gondolatmenetét és így fejezi be: „az igazi kereszténységet egyre több kortársunk számára ma már az ökumenikus kereszténység jelenti” – majd a *szent* egyházzól és *bűnös* egyháztagokról szól. *A szent nem erkölcsi kategória szerinte sem, hanem teológia*. Az egyház egyszerre szent, mert Istené és bűnös, mert tagjai bűnös emberek. A frontvonal a szent és bűnös között, de nem a szent egyház és a bűnös világ között húzódik, hanem az ember szíve kellős közepén. A szent egyház nem eszményi, hibátlan alakok közössége, hanem a hívők közössége, a Krisztusban elhívott szentek: a *communio fidelium* a *communio sanctorum* a *Krisztus miatt* (1Kor 1,2 és Fil 1,1). A szentek közössége Isten alapítása, az Úr hatalmába vett nép. Ez a nyitottság jellemzi a nagyvonalú Küng professzort, aki döntő kérdésekben mindig a Szentírásról tájékozódik és józan eszét használja.

Miről szól a könyv? Válaszoljunk erre a kérdésre először formálisan, azután tartalmilag, végül módszerét figyelve.

a.) *Formálisan*: a Credo szövegét és gondolatmenetét követve először az *Atyáról* szól: Istenkép és a világ teremtése címen (I. fejezet), azután a *Fiúról* három fejezetben (II. -III. IV.) Jézus Krisztus; A szűztől születés és istenfiúság; Krisztus keresztségének és halálának értelme; Pokolraszállás – feltámasztás – mennybemenetel. Végül a *Szent Lélekről* (V.-VI.-VII. fejezetben). Szent Lélek: Egyház, Szentek Közössége és bűnök bocsánata; Halottak feltámasztása és az örök élet. Feltűnő, hogy mindhárom hitágazat részletes magyarázatánál az alcímekben *a kérdések dominálnak*. Pl. I.-ben 8 alcím kérdő formában 1 informáló műfajban. A *II. fejezetben* 4 kérdőjel az alcímekben, a *III. fejezetben* 7 kérdő mondat, az *V. fejezetben* már 11 kérdés, és csak 2 informatív megfogalmazás. Nyilván nemcsak figyelemfelkeltés a szerző szándéka, hanem a *kortárs komolyan vétele*. A mai emberek még egyházon belül is a Credo szövegét nem egykönnyen értik és ha őszinték és szívesen mondanák tudatosan a szöveget a gyülekezetben együtt a testvérekkel, úgy előbb kérdéseikre keresnek választ. Ezeket a kérdéseket hallja meg és veszi komolyan Küng. Pl. Hihető mindez? – Mit jelent hinni? – Érvényes-e még a modern valláskritika? – Teremtéshit és kozmológia kizárják egymást? – A biológia korszakában hihetünk-e a Teremtőben? – Hihető-e, hogy Isten *Atya* és *Mindénható*? – A szűztől születés elhíhető? – Krisztusban vagy Krisnában hinni – egy és ugyanaz? – Mit jelent az, hogy Istennek Fia van? – Jézus: politikai forradalmár? – Aszkéta

és szerzetes? – Kegyes farizeus? – Ki a vétkes Jézus halálában? – Keresztrefeszített Isten? Isten Auschwitzban? – Pokolraszállás? – Mennybemenetel? – Az üres sírban higgyünk? – Az „első zsenge” feltámasztásában higgyünk? – Egyetlen élet vagy reinkarnáció? – Egyáltalán mi is jelent *Szentlélek*? – Pünkösöd – történeti esemény? – Maradjunk egyháztagok? Mi az egyház? – Az egyház apostoli, de nem demokratikus? – Mit jelent ma még *katolikus* és mit jelent *protestáns*? – Valóban szent az *egyház*? – Mit jelent *a szentek közössége*? – Mit jelent a bűnök bocsánata? – Az Apostoli Hitvallásban miért nincs szó a Szentháromságról? – A világtörténelem maga az ítélet? – Higgyünk az ördögben is? – Van örök kárhozat? – Eleve elrendeltetésünk? – Mi célból vagyunk a Földön?

Ezek a kérdések valóságos kérdések! Mintha csak egyetemista bibliaórán, vagy értelmiségi műhelyben volnánk. Pontosan ilyen kérdéseket tettek fel az elmúlt években nekünk is, gyakorló lekipásztoroknak. Küng sem könyvekben olvasott ilyen kérdésekről, hanem figyelte és komolyan vette hallgatóit. *Ezek a kérdések alapkérdések*, az úgynevezett keresztény axiómákra kérdeznek, akár így kérdeznek: *Mit jelent?* – akár így: *Miért?* Vagyis rendszerint nem arról van szó hallgatóinknál, hogy részletkérdések finomságaival törődnek, hanem az alapok iránt érdeklődnek. *Lehet ezeket a kérdéseket ignorálni:* „ilyen kérdések egy hívő életében nincsenek”... *Lehet ezeket a kérdéseket bagatellizálni:* „ugyan kérem, ezeknél fontosabb kérdések is vannak ma...” *Lehet ezeket a kérdéseket könnyedén venni:* „valamennyi kérdés könnyen megválaszolható a Szentírásból, vagy a 2000 éves hagyományból, csak ismerni kell a keresztény tanítást...” *Küng egyik utat sem választja:* Ismeri, komolyan veszi és a mai gondolkodásmód szerint próbálja megválaszolni a valódi kérdéseket. Felel a maga módján felhasználva korunk teológiájának arzenálját, de lebontva a szaknyelvet közérthető beszédre, nem szörnyülködik a tájékoztatatlanságon, tudatlanságon, vallási képzetlenségen, hanem próbál segíteni.

b.) *Tartalmilag:* Könyvének igazi titka a *vallomás*, nem szégyelli, hogy egyszerre *szubjektív* mondanivalójában és ugyanakkor *tárgyszerű*, úgy érteve ezt, hogy a maga szűrőjén át az *egyház tanítását adja*. Ezért jó az egyszerű cím: *Credo. Ebben az egyes szám első személy fontossága éppen úgy benne van* (Az Apostolicum így kezdődik, de a Niceanum az eredeti görög szövegben már „hiszünk”-et mond kezdőszóként!), *mint az egyház egészének liturgiában is használt vallomása*, ez a *nyugati kereszténységben valóban ökumenikus hitvallás*. Még talán az sem véletlen, hogy a könyv elején *két nyelven szerepel a Credo szövege: latinul és az ökumenikus fordításban anyanyelven* (ebben az esetben nálunk magyarul). A latin mind a mai napig Róma hivatalos nyelve, vagy mondjuk így a 2. Vatikáni Zsinat után „lingua franca”-ja. A Credo szót nemcsak a recenzens hangsúlyozza most, Küng is beszél róla részletesen, amikor így ír: a hit = *értelmes bizalom*. „Az ember istenhite nem ésszerű bizonyítás, sem megokolható érzélem és nem is (csak) az akarat elhatározó döntése, hanem megalapozott és ebben a felfogásban *értelmes bizalom*” (20. lap). Később, kifejti, hogy ebben benne rejlik a gondolkodás, kérdés, kétely csakúgy, mint az értelem, érze-

lem, akarat, vagyis a teljes ember odaszánása, de nem bizonyos leírt szövegeknek, szent, ősi mondatoknak, *hanem az élő Istennek*. A teológus érzékeli Küng szavaiban, hogy nem a *Summa* nagy tanítójára támaszkodik, hanem inkább az általunk is jobban értett Augusztinusra. Így fogalmaz: „Már a latin egyház nagy tanítója, hippói Augustinus különbséget tett nemcsak »valamit hinni« (credere aliquid), nem is a »valakinek hinni« (credere aliqui), hanem »valakiben hinni« (credere in aliquem) között. Ezt jelenti az ősi „credo” szó.”

A könyv gazdag *tartalmához* tartozik, hogy teológusokat névvel és név nélkül éppen úgy ismer, és használ, mint világvallások nagy ismerőit, sőt irodalom, művészet kiváló művelőit is. Teológusokon 20 évszázad teológusait értem, beleértve Küngöt is, (mert nem röstelli saját gondolatait is idézni más műveiből). Az egyes fejezetek végén található jegyzetekben, vagy a könyv végén található mutatóban az első évezred teológusai, a reformáció korabeli és az újkori teológia nagy nevei előfordulnak és saját munkáira utalás is. (A Rechtfertigung 1957; a Konzil und Wiedervereinigung 1960; Kirche im Konzil 1963; Wahrhaftigkeit 1968; Was ist Kirche? 1970; – a sokat vitatott *Unfehlbar?* 1970; és a folytatás *Fehlbar?* 1973; a hatalmas tépelődő munka: *Katolische Kirche-wohin?* 1986; az optimistának ismert *Die Hoffnung bewahren* 1990; a két istenkérdéssel foglalkozó könyve *Existiert Gott?* és a *24 Thesen zur Gottesfrage* 1978–79; a nálunk leginkább ismert könyve a *Christsein* 1974; a vallási irodalomhoz tartozik a *Jesus im Widerstreit* 1976.) A zsidó-keresztény dialógusról írt műve, majd a világvallásokról szóló, párbeszédet ismertető és állástfoglaló írása: *Christentum und Weltreligionen* 1984, a világon mindenütt ismert, magyarul is nemrég megjelent *Weltethos* 1993. – Erdemes lenne kitérni részletesen a pszichológiai ismereteire, a filozófiai tájékozottságára, az irodalom, képzőművészet és *zene* (!) birodalmában való jártasságára. Pascal és Lessing, Kierkegaard és Dosztojevskij, Kafka, Jung, Thomas Mann, Heinrich Böll, Feuerbach és Drewermann, From és Klausner, Bonhoeffer és Moltmann, Brunner és Guardini vagy megszólal, vagy hivatkozás történik rá.

Küngöt olvasni azt jelenti, hogy a szellem Olymposára kerülünk és a kultúra elitjével találkozunk. Ezt érzik mindenütt, s az nem véletlen, hogy könyvei németül, franciául, angolul, spanyolul, sőt hollandul is megjelentek. Nemcsak kifogás volt Küng részéről, amikor többször hívták Rómába „kollokviumra” ő arra hivatkozott, hogy most éppen egy könyvén dolgozik. Hallatlanul termékeny teológus ő! Tartalmi ismertetéséhez az is hozzátartozik, hogy ebben a könyvében *lényegében nem foglalkozik etikai kérdésekkel*, csak a Credo-ban megvallott tanítással törődik. Akit erkölcsi kérdésekben elfoglalt álláspontja érdekel, az kénytelen más műveit lapozni fel. Tartalmi válaszadásaihoz tartozik még az is, hogy *semmit sem tart ma magától értetődőnek és ezért igyekszik az ismertből kiindulni*, ezen a művészetből, zenéből, irodalomból való ismeretanyagra gondolok, amit nem kell a templomkapuban hagyni, amikor a keresztény közösségbe lépünk, sőt *a kritikai gondolkodásmódunkat sem*. Maradhatunk azok, akik „a normális életben” vagyunk: *művelt, európai emberek*. Küng gondolatainak értéséhez nem kell múzeumba

menni, vagy a múltban kirándulást tenni, elfeledni mindazt, amit a modern ember tud. Ugyanakkor nem abszolútizálja sem a Felvilágosodást, sem a 20. század „szociológiai, biológiai hitét”, a klasszikus vagy mai fizika világképét, a pszichológia mindent megmagyarázni akaró emberismeretét. *Új dimenzióba állít*, s most nem az általa is ismert űr kutatásra, csillagászatra gondolok, hanem: *az élő Isten elé állít*, aki nem hézagpótló a tudományok világában s lassan-lassan kiszorul, nélkülözhetővé válik, „lakásinségbe kerül.” Jellemző mondata ebben a vonatkozásban: *„A teológus nem teheti függővé a világtéremtés hitigazságát a részecskék fizikájának, vagy a molekuláris biológiának pillanatnyi állásától”* (29. l.). Küng tudja, hogy a Biblia nyelve nem természettudományos szakszöveg, hanem metaforikus beszéd. A természettudományos tényeket nem konstatálni akarja, hanem értelmezni. A hit bizonyoságtételét nyújtja a világnak végső eredetéről, amelyet a természettudomány sem megerősíteni, sem megcáfolni nem tud. A *kompetencia* kérdésében Küng kétfelé is üzen: a *természettudós* a tapasztalat világán túl már nem illetékes, de a *teológus* is könnyen zsákutcába kerül, ha a természettudós eszközeivel akar bizonyítani, a hit bizonyoságtétele helyett. Az istenhit összeegyeztethető különböző világmodellekkel, más a műfaj. Mi *felvilágosult bizalommal* tudunk ígert mondani a világ és az emberi élet Teremtőjére és nem kell okvetlenül a titkot magyarázni. Küng értelmesen szabadít fel a biológia vagy kozmológia világában is a bizalmas hitre. Nekünk protestánsoknak is sokat segíthet Küng – az alapvető hittanban járatos katolikus testvér –, hogy ne a kinőtt „Istenbizonyítékokhoz” nyúljunk az első hitágazat kapcsán, hanem a modern éltudományokban is kalauzolja merjünk bátran ígert mondani a Teremtő, gondviselő Istenre, aki *Atya maradt* egy „apátlan” világban is.

Tartalmilag engem evangélikus teológust még a világtéremtő és azt fenntartó Isten „kérdésénél” vagy az eschatológiai kérdéseknél is jobban *érdekel Küng krisztológiája ebben a könyvben* (II.-III.-IV. fejezet). Amit az *inkarnáció értelméről* ír – még akkor is, amikor nem kell egyetértőnk János evangéliuma keletkezési datálására vagy a hellenisztikus gondolkodásmód hangsúlyozására nézve Künggel – *az imponáló*. A testtéltetés, testtévalás, emberré válás jelentése nála: „ebben az emberben Isten Igéje, akarata, szeretete emberi alakot ölt, nem vetélytársa Istennek, hanem szavában, magatartásában, sorsában *Isten van jelen*, aki *Őt látja* – *az látja az Atyát* (Jn 14,9). A fájdalmak férfiaról, a keresztrefeszítettről írva *Küng kikerüli a sokszor modernnek vélt politikai forradalmár Jézus, moralista erkölcsprédikátor, puritán aszkéta, szerzetesi tökéletességben élő modell vagy vallásos zseni képleteket és a keresztrefeszített Istenről beszél*, noha vitázik Bonhoefferrel és Moltmannal is. Lemond a szenvedés minden áron való megértéséről, de bizalomra bátorít, *feltétlen bizalomra*, anélkül, hogy végleg megoldaná a Jób-problémát, vagy a kereszt titkát. *„Elméletileg nem oldottam meg, mert nem tudom megoldani. De megpróbáltam a kérdést viszonylagosság tenni”* – írja. Csak a „mindenek ellenére is rendíthetetlen, határtalan bizalmat” ajánlja s Róm 8,31–38-at idézi: „semmi sem választhat el Isten szeretetétől, ami megjelent Jézus Krisztusban a mi Urunkban.” Aki írta ezeket a

sorokat: *Pál keserűen tapasztalta meg az apostoli sorsával járó szenvedéseket és mégis hitt! Nem magyaráz: hisz*. Végül a mennyei Jeruzsálemre utal, ahol népével már maga Isten lesz „és letöröl minden könnyet szemükről és halál sem lesz többé, sem gyász, sem jajkiáltás, sem fájdalom nem lesz többé, mert az elsők elmúltak” (Jel 21,3 kk). *Vagyis Küng nem magyarázza a kereszt titkát – elfogadja, leborul előtte*. Nem az explanatio, hanem az adoratio a tanítvány magatartása, a hit bizalma. Ez a fajta Theologia Crucis emlékeztet Melanchthon megjegyzéséhez a Szentháromság hittel kapcsolatban, nevezetesen, hogy nem magyarázni, hanem imádni kell a Titkot! Lehet, hogy éppen evangélikus teológusokat, a Theologia Crucis hirdetőit és a via crucis ajánlóit nem mindenben elégti ki Küng megközelítése. Talán csak az auschwitz-i pokolban megszólaló rabbi bizalma ez „*még ha éles kard feszül is torkunknak, ne kételkedjünk Isten irgalmában*.” Az elrejtőzködő Isten szemünk előtt a kereszten is Deus absconditus marad – hitünk bizalma mégis maradhat: *Credo = Hiszek*.

Az egyházában *rebellisnek tartott Küng* professzor gyakran lázadt egyháza fegyelme, gögje, vagy a pápa csatlakozhatatlanság igénye ellen, de a *Credot érvényesnek tekintette*. Hadd álljon éppen a „krisztológiai deficit” emlegetése után a könyv bevezetésében leírt néhány mondata: „Az Apostoli Hitvallás magyarázatát kísérvé az a semmivel fel nem cserélhető meggyőződés, hogy mint *kortárs a vége felé tartó 20. században a kereszténységre és az egyházra irányuló minden kritika ellenére, az értelmes bizalom alapján elmondhatom: Credo Hiszek. Ígert tudok mondani az Apostoli Hitvallás* (bizonyára nagyon különböző mértékben fontos) *cikkeire, mint életem irányítójára és halálomban Reménységemre*” (1992 májusában).

c.) *A könyv módszerére nézve két megjegyzés csupán. Interpretáció* – a vállalt feladata. Nem prelegál, nem proklamál, nem citál csupán, hanem *interpretál, tolmácsol*. A tolmácsnak jól kell tudnia mindkét nyelvet: amiről és amire tolmácsol. Küng jó tolmács ebben az értelemben is. Jól ismeri a Szentírás, a Hagomány nyelvét, otthonosan mozog a teológia és az egyház világában, de jól ismeri a mai ember nyelvét is az értelmiségi ember nyelvét, ezért utal az ikonográfiától kezdve a zenéig, a biológiától a fizikán-csillagászaton keresztül a mai filozófusokig *ismerősökre*. Ugyanakkor *alázatos tolmács*, aki időnként kénytelen bevallani, hogy ezt vagy azt nem tudja lefordítani, csak körülírja, közelít (approachment theory!). Ez teszi előttem igazán hitelessé tolmácsolását. Mindenki, aki tolmácsolt már, tudja, hogy nem szóról-szóra kell fordítani. Ugyanazt az érzést, hangulatot, atmoszférát kell megteremteni a tolmácsnak. Ez nem tükörfordítás, ez interpretáció s mint ilyen, mindig korlátozott. Luther bibliafordítására nem használta az „übersetzen” ígét, ő „verdeutschte die Bibel”, megnémetesítette a Biblia szövegét, hogy kortársai értsék ott Szászországban. A *reformáció magyar bibliafordítói* is „magyarították” az ősi héber és görög szöveget. Küng sem vállalkozhatott másra csak ilyen Credo interpretációra, ennek minden fogyatékoságával, korlátaival együtt.

2. *Inkulturáció*. Ma ez a fogalom már nemcsak az ún. harmadik világban érvényes, hanem a szekularizált, vagy „postmodern” korban élő Európában is. A keresztény

misszió elvétette mandátumát, ha nem gyakorolta az inkulturácót Indiában, Afrikában, Latin Amerikában (azelőtt indigenizációnak nevezték, de ez a „benszülött” szó pejoratív értelme miatt kiment a századvég szóhasználatából). Gyakran feledte azonban az európai kereszténység, hogy az inkulturáció nem csupán más kontinenseken érvényes, hanem már a századvég Európájában is, mert ez az Európa nem ugyanaz az a Európa, ami a két háború előtt volt, ez a kontinens már nehezen nevezhető keresztény földrésznek, s kultúrája egyértelműen keresztény kultúrának. Ezt tudja Küng is – ezért *amikor tolmácsol, magyarázza a Credot, inculturációt gyakorol*. A jobb híján postmodernnek nevezett korunkban felhasználja a kor szellemi kellékeit, kulturális ruházatát, kulturális és civilizációs jelenségeit, idézi íróit, gondolkodóit, ismeri államformáit, gazdasági berendezkedését, vallási pluralizmusát, ökumenikus légkörét s közben marad saját felekezetében, vállalja, hogy az övéi nem fogadják el, vállalja, hogy megfosszák tanítói hivatalától, nem küzd jogi eszközökkel, mert nem ez a feladata. Mandátumának érzi, hogy szellemi kincseit megossza másokkal. Hiszi, hogy jó úton jár s nem illúziókat kerget. Annak útmutatósára figyel, aki útmutatást akar adni ma is tanítványainak, *Ő az Egy, aki „az út, az igazság és az élet”* (Jn 14,6). Az értelmetlennek látszó mai életben, az indokolatlanul szenvedő világban, bűnök láttán, ha csak észére hallgatna kapitulálnia kellene, de ő így summázza életét, s ez átsegíti fáradságon, örömmön, sikereken, kudarcokon: *„Jézus Krisztust követve igazi emberi életet élhetünk a mai világban, dolgozhatunk, szenvedhetünk és meghalhatunk: örömeinkben és bánatunkban, életünkben és halálunkban megtart az Isten és mi (mégis) segíthetünk az embereknek”* (256. l.).

A nagyszerű könyvet Küng így zárja: „Végül az Apostoli Hitvallás – a Credo – is az élet értelmének és gyakorlatának új útját célozza meg, amelyen a *reménység*ből élünk, a *hitre* alapozunk és a *szerep*ben találjuk beteljesedésünket. Hit-remény-szeretet – keresztény ember számára ez kifejezheti az élet értelmét s ezek közül pedig legnagyobb a szeretet” (1Kor 13,13).

Mit kezdünk mi Künggel? Vélemények és ellenvélemények ismeretében, pro és contra álláspontok között hova tegyük a 70 éve, 1928-ban született világhíres római katolikus professzort, a Credo-hitben testvérünket? Evangélikus kollegám fordította nagyszerűen e nehezen kezelhető könyvet s ez az evangélikus teológust kötelezi állásfoglalásra. Megkísérlem töredékesen véleményemet kifejtetni:

1. *A könyv kortársaknak szól – de nem biztos, hogy minden gyülekezeti tagnak való. Félreértés ne essék:* nem indexet, cenzúrát, tiltott könyvek jegyzékét kívánok most bevezetni protestáns gyülekezetekben! Amikor Teilhard de Chardin könyveit már nem tiltják, amikor Prohászka újra szabad olvasni rk. testvéreinknek, akkor akarok tilalmi-listát felállítani és elsöre Küng tárgyalt könyvét felírni? Semmiképpen! A protestáns embernek minden könyvet el szabad olvasni, de *nem biztos, hogy minden gyülekezeti tagunk érett erre*. A nemrég elhunyt Künneth professzor (konzervatív lutheránus) írta 1966-ban az ún. „erlangen vita” idején („Hitünk megvallása napjaink teológiai zűrzavarában” című írásában). „Éretlen gyülekezeteink” a kamaszkori jelenségeket felmutató, még növekedésben le-

vő teológia még éretlen gyümölcsseit fogyasztják. Ha gyülekezeteink tagjainak nincs mit ennie a mai teológia asztalán, ha nincs mibe ruházkodnia a teológia ruhatárából, úgy éhen pusztul és mezítelen marad. Hitét veszti az egyház, ha maga sem tudja mi a mondanivalója. Ki az Úr az egyházban, a teológiában, az életünkben? Ezen a világon? Az ember halálában egészen egyedül marad, de a keresztény ember tudja, hogy már itt is ez a helyzet. Ebben a szükséghelyzetben (Glaubensnot!) diagnózis-adással hogyan segíthetünk? Mi a terápia? – Meddig vergődnek még éretlen gyülekezeteink? Életfontosságú az egyházban egyértelmű teológia. A teológiai zűrzavar az egyház életében is zűrzavart okozhat.” Karner Károly fordítása egy magánlevélben. Az egykori német egyházi harcokban a Bekennende Kirche oldalán küzdő, nácizmust kritizáló, köztiszteletben álló teológus aggodalma ma már nem úgy érvényes, mint 30 évvel ezelőtt, de az éretlennek, teológiailag tájékozatlannak tartott gyülekezeti tagok emlegetése irántuk érzett *felelősségre int*, ha nem is vagyunk félénk, vagy fundamentalista teológusok.

2. *Küng professzor iránti protestáns lelkesedésünkben sem feledhetjük, hogy mindvégig katolikus maradt* Ezt minden, egyházában ért támadása, vagy mellőztetése sem változtatta meg saját bevallása szerint. Ezt a *Die Zeit* című újságban (1980. január 18.) expressis verbis kijelentette, majd a párizsi *Le Monde*-ban, a londoni *Times*-ban és az amerikai *New York Times*-ban, valamint az *Irish Times*-ban is közzétette. Eszerint: „... Most a katolikus egyház peremére szorítanak. Lehetséges ilyenkor hűségnyilatkozatot tenni? Nem én kételkedem abban, hogy katolikus vagyok-e, hanem bizonyos egyházi hatóságok és egyházi vezetők. Első válaszem: nem engedem, hogy elvegyék tőlem azt, ami egy életen át értékes és kedves volt számomra... Beleszülettem ebbe a katolikus világba, kereszténységem révén természetesen hozzátartozója lettem. Katolikus családban jöttem világra, ehhez a családhoz szerettem fűz. Ezt a katolikus szülőföldet nem akarom elveszíteni – elsősorban, mint teológus ragaszkodom hozzá... meglehetősen korán ismertem meg Rómát... Némelek véleménye ellenére sincs bennem Róma ellenes indulat... de küzdöttem az egyházban és a világban Péter szolgálatának olyan formájáért, amely *bibliái alapokra épül* és mentes az abszolutizmus vonásaitól. Nem csupán katolikus származásom miatt maradok katolikus, hanem *egy nagyszerű lehetőségként felismert életfeladat miatt is*. Nem minden volt katolikus, amit a katolikus egyházban hivatalosan tanítottak és gyakoroltak. A helyes kritérium a katolikus keresztény számára sem lehet más, mint az *evangélium*. Ennek végső konkrét formája Jézus Krisztus, aki az egyház számára és az én számomra is Isten Fia és Isten Igéje. Ő az a norma, amely minden egyházi tekintély mércéje. Jézus normája előtt áll a teológus is, az *őszinte alázat* önkritikájával Neki tartozik felelősséggel... *Azért maradok katolikus, mert csak itt tudom igenlően elfogadni azt az evangéliumi katolicitást, amelynek központja és rendező elve az evangélium. Katolikus egyház: Igen! Római inkvizíció: Nem!* Tudom, hogy az igazi katolicitásért folytatott küzdelemben *nem vagyok egyedül!*... közösségekben akarok munkálkodni az evangélium iránt elkötelezett, igazi katolikus egyházért, ezért mondom: *megéri, hogy az ember katolikus maradjon*” (Kivonat a MÉRLEG 1980/1. számából).

3. Az az *útkeresés*, interpretáció és inculturációra törekvés, ami Küngnél található *nem egyedi jelenség*. Mind a protestantizmusban, mind a római egyházban találkozunk hasonló törekvésekkel. Elegendő, ha a népszerű Jörg Zink, vagy Heinz Zahrnt olvasmányos könyveire gondolunk, vagy olyan teológiai körkép nyújtására, mint Eberhard Hübner: *Evangelische Theologie in unserer Zeit*, F. W. Krummacher: *Bericht von der Theologie*, Tony Lane: *Christian Thought* (Angliában, Amerikában és Ausztráliában egyaránt jól ismert) könyvére. *Magyar teológia* területén ilyen volt Vályi Nagy Ervin: *Nyugati teológiai irányzatok századunkban*, BP. 1984. című könyve (lezárva 1978!). Hasonló vállalkozás az *Egyházforum* és a Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztályának hézagpótló sorozata és a *Mérleg* (Lapok és könyvek szemléje) római katolikus kiadvány, negyedévi periodika. A mai *teológiai pluralizmus ismerete*, nyugodt szemlélése elengedhetetlen mai magyarországi teológusok számára is. Csak ebben a kontextusban értékelhető a „Küng-szindróma” is.

4. *Küng professzor nem a régi liberális protestáns teológia mintájára akar megfosztani hitünkötől, naiv felfogásunktól* – ellenkezőleg hitre, értelmes bizalomra akar segíteni, amikor a lényegre koncentrálnak és esetleg balasztoktól szabadít meg az evangélium: Jézus Krisztus érdekében. *Teológiája pozitív előjelű*. Nem udvarlás a világnak, hogy szalonképessé legyünk a század végén, hanem ökumenikus hitünk, a közös Credo megértése, vállalása és hirdetése ma.

5. *Nagyon jelentős, amit Küng a III. Hitágazat kapcsán ekklézológiai szempontból ír; s amit ebben a keretben nem részletezhettem*. Ő sem az egyházban hisz, hanem a Szentlélekben az egyházat vallja, ahol Isten Szentlelke működik, Jézus Krisztusban hitet ébreszt és nem valami világnézetet produkál. A helyi egyházközség és a világegyház harmóniájáról úgy szól, hogy az mind rómaiaknak, mind protestánsoknak fontos lehet és a kétféle hangsúly ellenére konszenzust eredményezhet. Mer beszélni az egyház emberi nyomorúságairól is, sőt bűneiről is, ami az egykori zsinati szakértőként behívott Küng hangja, s amit érdekes módon II. János Pál pápa legutóbbi nyilatkozataiban is megtalálunk. Elhatárolja magát attól a mai kísértéstől, hogy az egyházban a népnek kell uralkodnia, mert itt Isten Igéje, maga Jézus Krisztus az Úr. Ezért az egyház nem monarchia, arisztokrácia, demokrácia, hanem Krisztus szolgálata rendelt páratlan közössége, ahol az egész egyházé az apostoli vonás, nem csupán a hierarchiáé... Megítélése szerint éppen ezen a ponton van kapcsolat Küng és a protestantizmus között. *Ez a Credo recenzio nem adhat teljes képet Küng munkásságáról*, mégcsak nem is ebben a könyvében találok az „igazi teológiai dinamitot”, nem is itt mondja a legmeghökentőbb kijelentéseit; itt aránylag szelíden lépked, mégis *fontos teológiai tett* volt lefordítani ezt a könyvet. Aki nem mindenáron a nóvumot, hanem a közös fundamentumot keresi, nagy nyereséggel olvashatja a kiadványt. Hálásak lehetünk a Fordító és Lektor gondos, értő munkájának. Aki ezt a könyvet elolvassa nem a botrányhős Küng professzort ismeri meg, hanem a közös hitben testvért, aki velünk együtt harcolja a hit szep harcát a 20. sz. végén.

Dr. Hafenscher Károly

A nagy és már részben említett Küng könyveken kívül, hadd hívjam fel a figyelmet a *magyarul is elérhető Küng irodalom egy részére* – a teljesség igénye nélkül: 1. Az Szénási Sándor által fordított *Küng bícsíja* cikk W. Jens és K. J. Kuschel: *Dialog mit Hans Küng*, München Zürich 1996. c. könyv recenziója – Th. Sz. 1996/152 kk jelentős életmű összefoglalást ad Küngről, aki gondokság nélkül akar nagykorú, felnőtt r. k. keresztény lenni. 2. A *Th. Sz.* már a hatvanas évek elejétől kezdve rendszeresen közölt Küng anyagot. 1964/388. k.; – 1970/195; – 1972/16; – 1972/140 kk; – 1972/210; – 1972/271; – 1972/348; – 1975/120; – 1977/232. Nyíri Tamás tollából: A mai katolikus teológia fejlődéstörténete Az utolsó két évtizedben többször is. 3. A *Lelkipásztor* 1971/293; – Az utolsó két és fél évtizedben néhány-szor 4. A *Mérleg*. Többek között 1975/II; 1980/1–1985–1; – 1992/1; – 1994/1; stb. A tengernyi publikáció közül kiemelek egyet: a svájci *Lutherische Beiträge* 1977/1. számából: *Katholisch-Evangelisch c. tanulmány*. Gondolatmenete megegyezik most recenzált könyvünk V:7. fejezetével! *Teljes Küng bibliográfiát érdemes lenne összeállítani a továbbiakban!*

Veöreös Imre: *Levél Kőbányára az evangélikus gyülekezetnek*

(A Budapest-kőbányai Evangélikus Gyülekezet kiadása, Budapest 1997.)

Megvallom, egy évtizedes kőbányai múlttal – mely gyengébb szálakkal a kerülethez, sokkal erősebbekkel a kőbányai evangélikus gyülekezethez fűz – elfogódottan vettem kézbe Imre bácsi könyvét. Azzal az elfogódottsággal, ahogy az ember régi, családi fényképalbumot nézeget, vagy ahogy dédszülei megsárgult leveleihez, krónikáihoz nyúl.

A kötetbe gyűjtött írások Kőbánya és a kőbányai evangélikus gyülekezet múltjáról szólnak. A szerző nem tolaakszik, nem akar előtérbe kerülni, hanem nagy türelemmel és ugyanolyan alázattal közeledik témájához, ahogyan máskor egy evangéliumi szakaszhoz vagy akár irodalmi, képzőművészeti alkotáshoz. A szociografikus bevezető: a gyülekezet létrejöttének története, az ünnepi beszédek, előadások, a lelkeszi jelentések azonban mind-mind alkalmat adnak Isten kegyelmének és az élő Jézusnak hirdetésére.

Veöreös Imre, mint sok levélíró, megszólítással kezdi írását. A kőbányai evangélikusokhoz szól. Első pillantásra úgy tűnhet, hogy érdektelen mindez egy kívülálló számára, de úgy látom, a kötet megérdemel egy második pillantást is.

Imre bácsi megkapó őszinteségét igaz lelkipásztori szeretet vezérli. És a „nem megfutamodni, csak nem feladni” parancsa.

A huszonhét lelkeszi jelentés számos adatot közöl. Kendőzetlenül a gyülekezet elé tárja a népességbeli és anyagi fogyatkozást. De mindnyájan – lelkeszek és nem lelkeszek, presbiterek és „egyszerű” templomlátogatók – tanulhatunk tőle valami nagyon fontosat: sohasem festi feketére az eget. Sőt igaz meggyőződéssel keresi azokat az adatokat, azokat a pontokat, amelyekbe bele lehet kapaszkodni, amelyek előremutatnak, amelyek öröme, reménységre adnak okot. A reménység prédikátorának vallja magát, és így is élt és tanított huszonhét és fél éven át a kőbányai gyülekezetben.

Néhány jellemző részlettel hadd világoztak rá a szerző őszinteségére. Ezek segítségével betekintést nyerhetünk

a kőbányai gondokba és örömökbe. Tanúi lehetünk annak, „ahogyan a Vajda Péter utcai körzetünk hívei megértették az idők sürgető szavát, és jó szívvel mentek bele régi templomuk megszükitésébe.” (26. o.) Számot vet azzal, hogy a népegyházi keretek fellazulásával egyidejűleg megnő a konfirmáció szerepe és erre rendszeresen figyelmezteti is a rábizottakat. Ugyanakkor dokumentálja a templomlátogatók számának csökkenését, majd ezen tendencia lassulását, sőt megfordulását: „... zuhanni kezdett az istentiszteleten résztvevők száma. Nálunk az évi fogyás 10 % volt. Emberi számítás szerint tehát 10 év alatt ki kellett volna ürülnie templomunknak. Nem ez történt.” (51–52. o.) Részt vehetünk az orgonaépítésben, a templomrenoválásban, a Vajda Péter utcai harang eladásában és részesei lehetünk a gyülekezet anyagi helyzete stabilizálódása felett érzett örömmek. Tanúi lehetünk több felügyelő-választásnak, amikor jóval többet tesz a szokásosnál: ismerteti a gyülekezettel a felügyelői tiszt történetét és jelentőségét.

A kötet jól mintázza azt is, hogyan csapódik le a nagypolitika, az egyház és az állam viszonya egy gyülekezet szintjén. „Gyülekezetünk a magyarországi evangélikus egyház szolgáló útját járja hazánkban. Meg vagyunk győződve arról, hogy vezet út az egyház számára a szocializmusban, ha felismeri Istentől rendelt helyét és él a lehetőségeivel.” (27. o.) Többször tanúi lehetünk, hogy valóban megtanult „kétfenekű mondatokat” fogalmazni: „... ez a húsz esztendő egybeesik Káldy Zoltán néhány hónap híján húsz éves püspöki szolgálatával. Erre az időszakra közegyházi tekintetben az egyházkerületi, majd országos egyházi vezetése nyomja rá jelentős bélyegét.” (54. o.)

A kötetet forgatva, egy-egy ismerős név fölött elidőzve (egyet meg is könnyezve), sajátommá is vált a múlt e szelete. A kőbányai templom és gyülekezet története – az elődök gondjaival, konfliktusaival, helytállásával és hitével – az én történelmem is. Reménykedem, hogy kőbányai evangélikusok, sokan érezzük így. Talaj, amelyen állunk, hagyomány, amelyhez ragaszkodunk és talán ez a legfontosabb: tükör, amelyben sokkal inkább magunkat, mint elődeinket látjuk.

Imre bácsi 1984. július 15-én elhangzott igehirdetését olvasva, szívünkre helyezi Pál apostol sorait: „Ti testvéreim, szabadságra vagytok elhív, csak a szabadság ne hogy ürügy legyen a testnek, hanem szeretetben szolgáljatok egymásnak.” (Gal 5,13) A többit bízzuk a Szentlélek Istenre! Hitem szerint így jövője is lehet, lesz ennek a gyülekezetnek és egész egyházunknak.

Miért tarthat számot mások, nem kőbányaiak érdeklődésére ez a kötet? Egyszerűen azért, mert megszületett. Léte példaértékű. Olyan jó lenne, ha sok ilyen-hasonlót olvashatnánk. Ha az elmúlt idők tanúi, megelői papírra vetnék emlékeiket, élményeiket. Ha megismerhetnénk eseményeket, megérthetnénk okokat. A Nem voltam egyedül kötetek készítésekor számtalanszor megélt élményem, hogy a múlt feletti siránkozás, archaizáló múltbafordulás és mások szennyeseinek, dicsőségének, esendőségének minősítése nélkül is erkölcsi kötelességünk a megismerés. A múlt tanulása és a múltból való tanulás. Ehhez pedig az kell, hogy a tanuk megszólaljanak. Ebben segít Veöreös Imre. Mesél, dokumentál, tanít. Köszönjük.

Zászkaliczky Zsuzsanna
Ifj. Zászkaliczky Pál

Jahve tanúja Izráel

Walter Brueggemann, *Theology of the Old Testament, Tesimony, Dispute, Advocacy* (Minneapolis: Fortress Press, 1997) xxii + 777 lap.

A Columbia Theological Seminary-ben nagy közönség előtt tartott könyvbemutatót az ország egyik legjelentősebb evangélikus könyvkiadó vállalata a minneapolis-i Fortress Press, hogy Walter Brueggemann¹ új könyvét bemutassa. Brueggemann hosszú ideje az egyik legtermékenyebb² és írásainak minőségére nézve is egyik legjelentősebb teológusa ennek az országnak. Az itt bemutatott könyve pedig e sorok írójának véleménye szerint is új korszakot nyit meg az Ószövetség³ keresztény kutatásában.

Ezt a véleményt szükséges megindokolni: 1.) A szerző szakított a bibliai teológiák bevett szokásaival, mely koncepciókra bontva, azok rendszerbeállításával kívánták anyagukat vizsgálni és előterjeszteni. Az eddig megjelent bibliai teológiák kevés kivételtől eltekintve előadják, amit a Héber Biblia⁴ mond Istenről, emberről, papságról, áldozatokról és egyéb témákról az általuk logikusnak tartott rend szerint. Brueggemann könyvének minden fejezetében Jahvéről van szó: Jahve a különféle viszonyulásokban.⁵ Nem lehet látása szerint egyetlen témáról sem beszélni, ha azok nem Jahvehoz viszonyítva kerülnek vizsgálat alá. Nem fér kétség ahhoz, hogy ez az előterjesztési mód megfelel az Ószövetség belső dina-

mikájának. Már jó ideje szokás az Ótestamentum dinamikáját a görög gondolkodás statikus voltával szembeállítani. Azonban még az így gondolkozók is görög kategóriák alkalmazásával osztották el anyagukat. Szerzőnk a dehellenizálást az eddigieknél radikálisabban hajtja végre.⁶ A bibliai teológia módszer változtatását – véleménye szerint – a bibliakutatásban végbement változások is szükségessé teszik. A bibliai teológia Walther Eichrodt, Gerhard von Rad és mások munkásságával jellemezhető fénykorának vége van. Voltak, akik a közelmúltban kérdéssé tették, folytatható-e egyáltalán e tudomány további művelése (42–49). Brueggemann a munkásságával határozott igent mond e kérdésre.

A világban bekövetkezett óriási változások is a mód-szerek megváltoztatására ösztönöznek. Összeomlott a nagykonstantini korszak. Nemcsak úgy, hogy ma már az állam nem ad fegyveres vagy diplomáciai támogatást az Egyház megvédésére és a hit terjesztésére, hanem úgy is, hogy annak hangját *mint egyet a lehetséges hangok közül* kész és képes csupán meghallani. Az Egyház hangja kizárólagosságának agresszív igénybejelentése nyomán elzárkóznak az emberek.⁷ Lázadunk a pluralizmus, a „másság dicsérete” ellen.⁸ Abban valóban igazunk van, hogy sok erkölcstelenség és tisztátalanság propagálására nyílik ezzel út. Vélekedésünk azonban a tényen nem változtat. Ennek belátása azonban nem vezethet az üze-

net feladására, hanem módszer-váltásra.⁹ Nem lehet az evangélium hitbeli és erkölcsi igazságait a konstantini kor triumfalisztikus-agresszív módján képviselni.¹⁰ Aki ezen ábrándozik, és a múltat szeretné visszahozni önmagát csalja meg, és nagyon rossz szolgálatot tesz Krisztus ügyének. A triumfalisztikus módszer az Írásból nem igazolható. A körülmények változása az Isten népe e világban való helyzetének az Írásból való újra tanulására is indít bennünket.¹¹ Brueggemann komolyan veszi mind az Írást, mind az idők változását. Könyve a posztmodern korban született. E kor egyháza számára, a misszió szolgálataért tartom rendkívül iránymutatónak művét. Ez az ismertetés a könyvet nem az ószövetséges szaktudós szempontjából, hanem kimondottan közvetlenül az Egyház küldetésének mai betöltése szempontjából vizsgálja.¹² Ez lehetséges, mert a szerző célja is a misszió, ami pedig az Egyház egész belső életét megvalósulása és „kizendülése” a környezet felé (742).¹³

Brueggemann nem csupán a mai kulturális miliőben, azaz mai kontextusára lát pluralizmust, hanem az Ótestamentumon belül is: Látja először is: (a) a hitvalló textusokban mutatkozó pluralizmust (*pluralism of faith affirmations*); (b) a módszerek pluralizmusát. A történetkritikai megközelítési mód nem tűnt el, de egyeduralma megszűnt;¹⁴ (c) Tudomásul veendő, látása szerint, a magyarázó közösségek pluralizmusa is, melyek közül egyik, de nem egyedüli az Egyház. Ezen interpretáló közösségeket sem lehet adott társadalmi, gazdasági és kulturális összefüggésükből kiragadni.¹⁵ „Nincs visszaterés a régi jól körülbiztosított hegemoniához... és nincs visszaterés az uralkodó helyzetben levő magyarázó közösséghez sem, amelyik azt képzelte magáról, hogy mentes minden ideológiai hatástól és érdektől.” (XVI) Mindezzel elismeri a zsidóságnak, mint a *tanak*-ot magyarázó közösségnek a létjogosultságát is. „Mint keresztyéneknek el kell ismernünk a zsidó olvasat legitimitását. A szövegek olvasása azonban megkívánja, hogy zsidók is tekintsek legitimnek a szövegek keresztyén olvasatát” (109).

Ezért is szükségesnek tartja szerzőnk, hogy ne témákkal, hanem a közösségekben végbemenő folyamatokkal, eljárásmodokkal és kölcsönhatásokkal (*interactions*) foglalkozzék. Azért választotta a bírósági tárgyalás metaforáját, hogy ezzel is közelebb jöjjön az ÓT lényegéhez: „Ezért javaslom egy olyan magyarázó kontextusban való fogalmazást, mely a magyarázó folyamat minden részletében komolyan veszi a pluralizmust: mivel a kijelentés e kölcsönhatások között valósul meg (*such interaction constitutes the praxis of revelation*) és ebben lesz testté a textus igazságigénye. A dolgok ezen folyamatokban, kölcsönhatásokban ellenvélemények közötti fókuszba helyezése, nemcsak a hangok pluralitásának – tudomásulvételét teszi lehetővé, hanem az ószövetségi teológiája lényegét alkotja (*constitute and construe the theological substance of Old Testament theology*.) Ugyanakkor helyet ad konfliktusoknak és disputáknak, melyeken keresztül Izrael eljut az igazságigény (*truth-claim*) bejelentésére” (XVI).

Azt már régóta tudjuk, hogy az Ószövetség nem áruktár, amelynek polcairól csak le kell emelni a kész dogmákat. Ilyen világosan még nem fogalmazták meg a kijelentés dinamikájának lényegét, és ilyen következte-

sen még nem hajtották végre az e látásból kialakuló programot, mint ebben a művében Walter Brueggemann.

Ez a látásmód felszabadítja a szerzőt arra, hogy őszintén szembenézzen a textusokkal, és ne hajtson végre egy olyan válogatást, mely a saját látását nem támogató textusokat félreteszi, vagy félremagyarázza. Ehhez a felszabadultsághoz tehát a kánonon belül található szövegek iránti teljes tisztelet párosul. Nem veszi semmibe a kritikai kutatások eredményeit. Használja azokat, de nem engedi, hogy a magyarázat folyamata felett eluralkodjanak. Ebből a szempontból is tudatosan Barth örökségét viszi tovább (18. és 47. jegyzet). Barth Ige teológiájának egyik lényeges pontja az volt, hogy a biblikritika által darabokra szedett részeket újra egységben látta. Nemet mondott a racionalista biblikritika azon törekvésére, hogy a textust a modern ráció képére formálja. Ugyanakkor elfogadott információkat a kritikai munka részleteiben. Tudta, hogy az Írás emberi történetének kutatásával az Isteni Ige nem került emberek kezébe. A kutatónak kell kitenni magát az Ige, a textusban megmutatózó hatalmának és hatásának: „A Biblia Istene nem »valahol máshol«, hanem a textusban, a textussal és a textus alatt található” (19.1.). A kánon tehát a Szentírás végső irodalmi megfogalmazásának a revelációs folyamat részeként való tiszteletével együtt jár a szöveg – a textus – iránti teljes tisztelet. Nem azt jelenti ez, hogy a teológia egyenlő a grammatikával.¹⁶ Azt azonban jelenti, hogy a textus grammatikájának alapos figyelembevétele nélkül nincs teológiai munka, de prédikálás sem. Prédikátorok különösen gyakran esnek abba a hibába, hogy a textusból kivesszék egy-egy szót és az abba belevitt gondolataikra építik fel a prédikációt. Brueggemann erősíti azokat, akik szerint a textus grammatikájának tisztelete a készülés elengedhetetlen része. Nem koncepciókat prédikálunk, hanem elmondjuk, amit a textus élénk tár.

A textus iránti tisztelet másik oldala az, hogy minden textust – a teljes Írást – kell komolyan venni. Brueggemann nem szelektál. Nem hallgatja el, nem magyarázza félre, nem teszi jelentéktelenné pl. a kemény, Bonhoeffer által „offenzív”-nek¹⁷ nevezett textusokat sem. Látni fogják a könyv olvasói, hogy ezeknek a „kemény” textusoknak a többivel való szembenállása is az interakciós folyamat része. Az alcímekben található három szó is erre a feszült szembenállásra vonatkozik: *Tanúskodás*, vagy *vallomás* (a kívülállók által nem érthető ezoterikus, kánaáni nyelven „bizonyágtétel”) az első. Az Ószövetség teológiai igénybejelentésének alapvető várakozása az, hogy azt elfogadják. Ugyanakkor nyitva áll megvitatásra, hogy e vita közben jusson a megvallott igazság teljes érvényre. *Disputa*, vagy *megvitatás*, ahogy az a törvénytöréseken is történik, melynek során különböző tanuk szólnak meg, tanúskodnak, vagy ellen-vallomást (*countertestimony*) tesznek. *Megvédés* vagy *kiállás*. A tusakodás szerepe az igazság kiderítése, bizonyítása más igazság-igényekkel szemben. Szerzőnk meggyőződése szerint ez a dinamikus folyamat hűen adja vissza az Ószövetségen belüli mozgásokat. Ezeket a szöveg, a magyarázási módszerek és a magyarázó közösség pluralizmusának nevezi.

A hatalmas anyag felosztása az eddig mondottaknak megfelelően így alakul: Az I. rész Izrael alapvető vallo-

mása (*core testimony*). A II. rész Izráel ellen-vallomása (*countertestimony*). A III. rész Izráel kiegészítése, hozzátetele saját vallomásához (*unsolicited testimony*). A IV. rész Izráel intézményesült, a nép életében „testté lett” vallomása. Az V. rész pedig a pluralisztikus kontextusban való teológiai magyarázat lehetőségével foglalkozik. Még egy viszonylagos részletes recenzióban sem lehet mindent átfogó összefoglalást adni. Minden rész legalább 5., legfeljebb 7, összesen 29 részletes fejezetből, ezeken belül 111 alfejezetből áll. Az itt elmondottak tehát nem pótolhatják a könyv tanulmányozását. Mégis, az érdeklődés felkeltése érdekében is néhány vonást megpróbálok bemutatni minden részből.

I. rész

A teológia Istenről való beszéd. Az ÓT-ben gyakran maga Isten szól, máshol Izráel vall Istenről. E kétfajta beszédmód között nem tesz a szerző különbséget, mert az Isten közvetlen szavait idéző szövegek is részei Izráel vallomásának. Izráel Istenről való beszédében (*God-talk*) a „mit mond?”, szorosan összetartozik a „hogyan mondja?” kérdéssel. Brueggemann meggyőződése szerint a kijelentésről való beszédben szakítani kell a „pozitivistá epistemológiával”.¹⁸ Az Izraelnek az Írásban rögzített vallomása Isten kijelentésének hordozója. A vallomás, a μαρτυρία ilyen szerepet játszik a János evangéliumában, valamint Barth teológiájában (119. 6. jegyzet). A 20. század feszültségeiben élő világ sokszor mutat fogékonyságot a vallomás komolyan vételére: „A vallomás sürgősen szükségessé válik, amikor az igazság krízisbe kerül.”¹⁹ A vallomástanúskodás metafora azért is alkalmas az ÓT üzenetének kifejezésére, mert bírósági vallomás esetében mindig az igazság kiderítése a tét. A vallomás beviszi az igazságot a bíróság elé. Ott az igazság megjelenik és keresztkérdések tüzebe kerül. Majd a bírói döntésben valósággá lesz. Ilyen módon lesz a tanú vallomásából kijelentés, mert Istenről igazán szól. E részben Brueggemann erőteljesen épít a grammatikára. Izráel vallástétele teljes, kijelentő mondatokban jut kifejezésre, melyekben az ige nagyon gyakran kausatív (hifil) alakban található. Eszerint Izráel vallomásában Jahve a cselekvő. A cselekvésnek tárgya pedig Izráel, az ember, vagy az egész teremtett világ. Az erről való vallomásnak fontos formája a liturgikus doxologia. „Az ótestamentumi teológia kihangsúlyozásának kiindulópontja az Isten által hozott új valóság liturgikus, nyilvános elismerése, megvallása (*acknowledgement*) (128).²⁰

„Izráel teológiai grammatikájának szívében az átfomálódást kifejező erős igék állanak” – mondja a szerző. Itt tehát elsősorban nem Isten jellemének, lényének tüköréről, hanem narratíváról, elbeszélésekről, Isten tetteinek leírásáról van szó. Ellentétben Gerhard von Rad korai tanításával Brueggemann hangsúlyozza a teremtésről való tanúskodás alapvető fontosságát.²¹ „Jahve a dolgok kimondásával okozza azok létezését.” (*Yahve causes to be by utterance*) (146) Létehez tartozik a generatív erő. Ez mutatkozik meg a teremtésben, az Exodusban és a Babilonból való hazatérésben. A fogságbeli Ézsaiásnál (Dt.Ezs) kerül sor a teremtés erőteljes kihangsúlyozására Babilon „nagy” isteneivel szemben.

Fontos része Izráel vallomásának annak hirdetése, hogy Isten ígéreteket tesz: megszabadít; parancsokat ad, vezet. Mindezek részletes kifejtésében a héber nyelvtan adta lehetőségeket nagy mértékben kihasználja. Itt találunk briliáns összefoglalást a Dekalógusról is (Isten parancsokat ad). „A parancsokat adó Isten, a szabadító Isten” (184). Jahve parancsa „mint kritikai princípium viszonylagossá tesz (*deabsolutizes*) minden teljes hatalom iránti igényt... Isten, aki parancsokat ad Izraelnek a cél, akit tisztelni és akinek engedelmeskedni kell, akit nem lehet eszközként felhasználni” (184). A Tízparancsolat az egész életet, annak minden részletét (nyilvános, személyes, gazdasági) Isten uralma alá állítja. Ebben a társadalmi, gazdasági igazságosság²² központi helyet foglal el. „Isten a szegényeket részesíti előnyben.” (*God's preferential option for the poor* 144). Állást foglal a szerző egy bizonyos „keresztény antinomianizmus” ellen, ami látása szerint a Dekalógus félreértésén alapul. Izráel engedelmissége „Exodus engedelmisség”, azaz a szabadítás részeként Jahve-val való közösség örömeiben megélt belső vágyból fakadó készség (198–200). Isten parancsainak két fő iránya van az erkölcsi és a kultikus (áldozati), mutat rá a szerző.²³ E kettő összetartozása nem bontható fel. Brueggemann a leghatározottabban elveti a racionalista és liberális protestantizmusba különösen elterjedt, a liturgiát lebecsülő álláspontot és gyakorlatot. Ezek az ÓT idevonatkozó vallomását elavultnak és az egyházra nézve érvénytelennek tekintik.²⁴

Szerzőnk rámutat arra is, hogy a Pentateuchos lényegében befejezetlen könyv: Az ígérek még nem valósultak meg teljes mértékben. A benne leírt meginduló folyamatoknak nincsen végük. Feszültség húzódik benne a szóbeli vallástétel és a valóság között. A Pizsga tetején az Ígélet Földjére tekintő Mózes magatartása előremutatás nemcsak a honfoglalásra, hanem arra is, amikor Jahve uralma az egész teremtettség felett valóság lesz.²⁵

A továbbiakban az igék után az ÓT-ben használt jelzők teológiai fontosságára hívja fel Brueggemann a figyelmet. Egyik példa erre az Ex 34,6–7. E szakaszt „a jelzők credoja” névvel illeti. Vannak pozitív jelzők: kegyelmes, hűséges, igaz, szent. Hiányoznak az ÓT-ből – emlékeztet a szerző – klasszikus dogmatika jelzői (mindenható, mindentudó, mindenütt jelenlévő). Az itt található nem Isten Önmagában való voltáról beszélnek, hanem viszonyulásra utalnak: azt hirdetik, amit a népével járó Jahve tesz népéért. *Deus pro nobis!* Isten tetteiben megnyilvánuló, népéhez való hűségét hirdetik e jelzők is. A Szent, Egészen Más Isten hűsége azonban nem jelenti az ÓT-ben soha Isten „megszelídítésének” (*domestication*) lehetőségét. Ő szuverén ÚR marad.

Foglalkozik részletesen a cselekvő Istennek, mint a cselekvés alanyának kifejezését szolgáló főnevekkel. Megkülönböztet a kormányzásra (bíró, király, harcos, atya) a gondviselésre (*sustenance*) (fazekas, orvos, kertész-vincellér, pásztor, anya) vonatkozó főneveket. Mindezek a cselekvő Istennek népe között való jelenlétéről beszélnek. Hatalmas fejezetek foglalkoznak itt Jahve dicsőségével és szentségével. E kettő összefüggése arra utal, hogy a Szent, az Egészen Más mégis az Egészen Jelenvaló a Népéhez Viszonyuló Isten. Tulajdonképpen a Dicsőség a Szentség szabadításra vagy ítéletre való közeljövését jelenti. Ezen a ponton is lát Brueggemann „előrelépést az inkarnáció felé” (302).

Részletesen szó van itt a szövetség nagy jelentőségéről, de arról is, hogy a szövetséges Isten „páthosza” jelentett kemény szembefordulást is népével. A hűséges Isten, aki büntetéssel látogatja meg a bűnöst tüzes – gyakran aránytalanul, irracionálisan nagyknak tűnő – haragjában. A szövegek Brueggemann olvasatában nemcsak Jahve tetteiben mutatják ezt a feszültséget, hanem személyében, jellemében is. A hatalmas Isten nincs Izráel hatalmában (272kk).

Van tehát feszültség a „Jahve Önmagáért” és „Jahve Izráelért és a világot” látás között. Ennek fenntartása szükséges, és elvezet bennünket Isten jellemének „keresztformájú” (*cruciform*) látásához, ami a trinitarius része.²⁶

II. rész. Izráel ellen-vallomása

A könyv ezen szakaszában keresztkérdések hangzanak el a vallomással szemben, melyeket részben maga Izráel (!), részben mások tesznek fel. Az ezekre való odafigyelés döntő fontosságú Izráel vallomásának megértése szempontjából. Itt nem Izráel hitelenségéről, hanem hite gyakorlásának jellegzetes módjáról van szó. Izráel elesettségében is Istenhez kiált. Jób számára minden szenvedés: Isten-kérdés.

Az ellenvallomások témáik szerint három csoportra oszthatók: Isten elrejtőzködő voltára, kétértelműségére és negatív magatartására. A panasz-műfaj ezeknek a jellegzetes kifejezője. Ezek az ellen-vallomások szükségesek azért is, hogy ne legyen az emberek szemében „Jahve abszolútizált bálvány” (332). A keresztyén teológiának is szüksége van a *theologia crucis*ra, hogy felszabaduljon a nagykonstantini korban, domináns helyzetében felvett, triumfalistikus agresszív magatartástól.²⁷

Az egyik ellen-vallomás Isten elrejtőzködésére,²⁸ rejtett voltára vonatkozik, igazságtalanság megtapasztalása, vereség vagy fogság nyomorúságai között. Ebben az összefüggésben foglalkozik a bölcsesség-irodalommal is a szerző. Indokolásul elmondja, hogy a bölcsesség-irodalom megítélésében óriási viták voltak. A 20. sz.-ban az ÓT „törvénytelen gyermekének”, szinte idegen testnek tekintették. Gerhard von Rad indította el a változást,²⁹ aki a bölcsesség-irodalomban a teológia művelésének – más kontextusban, más intellektuális és szociológiai lehetőségek közötti – alternatív módját látta. Különösen akkor fontos ez, amikor Isten elrejtőzködik a napi események mögött. A gondviselés hangsúlyaira akkor van különösen szükség, amikor annak megtapasztalása hiányzik Izráel életéből. Ilyenkor a történelem krízis-helyzeteiben, összefüggések között (kontextus) létrejön az ellenvallomás.³⁰ Ebben a folyamatban a bölcsesség-irodalomban a *theologia naturalis* módszerével: az élet tényeinek megfigyeléséből való visszakövetkeztetésekkel (*inference*) találkozunk. Bölcsességnek Jahvére vonatkozó reflexiói odafigyelnek az életfolyamatokra, melyek a teremtésben és a teremtetség fenntartásában a rendben és a teremtetség szépségében mutatkoznak meg. Jahve jelenléte nem mindig tapasztalható, de mindig a lét alapvető feltétele (*indispensable*). Itt az erkölcsi és az esztétikus dimenziók is hangsúlyosan érvényesülnek.

A bölcsesség részese Jahve természetének. Ez a Péld 8,22–31-ben erőteljesen mutatkozik meg. Ennek nagy hatása volt mind az apokrif irodalomra, mind a keresz-

tyénségre. Hatása a Jn 1,1–18-ra is kiterjed. Ez a perikópa Brueggemann látása szerint nemcsak a Gen 1,1kk-kel, hanem a Péld 8-cal is kapcsolatba hozható. A bölcsesség volt Istennél részese a teremtésnek. Így az egész teremtetség Isten racionalitásával és tervszerűségével van tele. A páli teológiában is megvan ennek az összefüggésnek a kibontakoztatása (Róm 11,33–35; 1Kor 1,18–25.). Az Ef 1,8–9; 3,9–10 és a Kol 2,2–3 Isten szándékainak, a bölcsességnek misztériumát Krisztus titka részének látja. Ez a krisztológiai összekapcsolás a Péld 8 nélkül nem jöhetett volna létre, állapítja meg Brueggemann. Hozzáteszi, hogy ez az út a páli jogi kategóriákra kizárólagosan építő teológia számára járhatatlan.³¹

Részletesen foglalkozik a könyv az ellen-vallomások között a Jahve karakterében mutatkozó kétértelműség, ellentmondások, következetlenség és a megbízhatatlanság kérdéseivel.³² A *theodicea* problémáját Jób könyvével kapcsolatban tekinti át. A barátokat Isten elmarasztalja, mert ideológiát csináltak az elvont igazságokból azzal, hogy semmibe vették a nehéz élettapasztalatokat, a szenvedést.³³ Ugyanakkor emberi igazság nem győzhet Isten jelenlétében. Így Jób könyvének végső válaszai is őrzik a feszültséget az emberi igazságérzet és Isten hatalma között.

A teljes ÓT komolyan vétele nem engedi meg Izráel ellen-vallomásának a figyelmen kívül hagyását, hangsúlyozza a szerző. Megjegyzi azt is, hogy a zsidó, és még fokozottabb mértékben a keresztyén magyarázók gyakran esnek ebbe a hibába. A kettő közül bármelyik figyelmen kívül hagyása nemcsak a teljes vallomás meghamisítása (*cheat the testimonial corpus*), hanem a hit dialektikus-disputációs minőségének fel nem ismerése. A hitnek az ember *önmagát megtagadó Isten-magasztalása és önmagára tekintő, Isten előtt elmondott panasz* feszültsége együtt mutatkozik az ÓT-ben. Ezt érvényesíteni kell a keresztyén örökségben is. A Jn 16,33 is egyszerűen beszél a nyomorúságról és a győzelemről. A Nagypéntek, a keresztyén hagyomány ellen-vallomása feloldódik ugyan a húsvét örömhírében, a Nagyhét liturgiájában azonban tartósan jelen van. Mivel pedig a barbárság elidegenedett világában élünk ez nem csupán emlékezés, hanem az adott kontextusban való jajkiáltás is. Az eucharisztikus liturgiában a gyülekezet felkiált: „Krisztus meghalt! Krisztus feltámadott!”, de hozzáteszi: „Krisztus újra eljön!” A visszajövetel és a várakozás kifejezése „elkerülhetetlen a világban való élet megoldatlansága miatt” (403). Ez a megoldatlanság ugyanolyan erős az ÚT-ben, mint az ÓT-ben: „Bizony, jövel, Uram Jézus!” (Jel 22,20).

III. rész. Izráel ráadás-vallomása.

Erre a ráadásra a vallomást tévőt az indíthatja, hogy a vallomásban mondottakat más oldalról is megvilágítva megerősítse. Izráel alap-vallomásához ilyen hozzáadás az, hogy bizonyos viszonyulások Jahve karakteréhez szorosan és szervesen hozzátartoznak: Jahve-nek partnerei vannak: „Az Ótestamentum lényegében nem Jahveről, hanem Jahve és a valóság viszonyáról beszél.”³⁴ Ezek a partnerek Jahve közvetlen cselekvésének tárgyai, és ennek következtében maguk is aktív ágensekké lesznek. Itt ismét feszültséggel találkozunk: ezúttal Jahve

Egészen Más volta és a partnerségben való elérhetősége között. Szerzőnk ezt a feszültséget így oldja fel: „Jahve szabadságában és szenvedélyében (in *passion*) elkötelezte magát, hogy partner, társ legyen” (410). A szabadság magában foglalja, hogy az elkötelezettség feloldható. A szenvedély (*passion*) szó erős érzelmi kötődésre, és ugyanakkor az együtt szenvedésre való készségre és képességre utal. Ezért nem érvényesíti Jahve oly gyakran a kapcsolat felbontására meglévő szabadságát. Izráelnek ebben a pótvallomásában Jahve négy partneri viszonyával találkozunk: Izráellel; az emberi személlyel; a népekkel és a teremtettséggel.

Jahve Izráel partnere. „Jahve az, aki szereti Izráelt, aki szereti a még-nem-Izráelt” (414). Itt a „kiválasztás skandalumával” van dolgunk. Izráel azért Izráel, mert az Úr elhívta.³⁵ „Izráel egzisztenciája Jahvehoz viszonyítandó és abból levezetendő” (413). A szövetség nagy-szerű és részletes bemutatása áll előttünk ebben a szakaszban. Itt óv a szerző a szövetség feltételhez kötöttsége vagy feltétel nélküli volta közötti hamis különbségtételtől, mert ez a szövetség kikutathatatlan misztériumának az – aristotelési logika szerinti – elracionizálását jelenti. Ez a Szövetség lényegének ellentmondó, hamis különbségtétel vezetett a pelagianus vitához. Ehelyett a szerző elfogadja E. P. Sanders kifejezését: szövetségi nomizmus (*covenantal nomism*),³⁶ mert abban a törvény a szeretettel együtt a szövetség kategóriáján belül van. Az Ószövetségben belül nem lehet a „kegyelmet” és a „törvényt” egymással szembeállítani. Ez a torzítás nagyban hozzájárult a zsidóság és keresztyénség viszonyának elromlásához.³⁷

Ugyanez a téma másfelől megközelítve: A szövetség alapja és egyik fontos szava a szeretet, melynek van érzelmi dimenziója is: az a vágy, hogy kedvesek legyünk Jahvenak. Ezért lehetett az Énekek Éneke Jahve és a szövetséges nép viszonyának kifejezője is (420k). Így része a szeretetnek az arra való elkötelezettség, hogy Izráel I.) hallja az Igét és tettekkel feleljen rá; és arra, hogy 2.) lássa az ÚR szépségét.³⁸ A szeretetből fakad tehát a jó cselekvése a társadalmi igazságosságért való küzdelem. Ennek azonban egyensúlyban kell lenni az ÚR szépségének látásával, melynek csúcspontja az Úr dicsőségének szemlélete (Ex 40,34–38; Zsolt 48,2; Ez 40,1–42,20). Az erkölcsi és a kultikus aspektusok feszültsége az Úr előtt feddhetetlenségben (*tamim*) való járásban (Gen 17,1) oldható fel.

Izráel partnerségének célja az egész emberiség jóléte. Azért lesz Izráel „királyi papság”, hogy az egész teremtettséget képviselve Jahvenak áldozzon, és a népekért közben járjon (Ex 19,5–6). A népekért való felelősség – mutat rá Brueggemann – vezérmotívumként vonul végig az ősatyák elbeszélésein is (Gen 12,3:18,18; 22,18:26, 4... 28,14 és Ezs 49,6). A nálunk is uralkodó nyugati eredetű individualizmus szerint az egyetemes papság lényege az, hogy nincs szüksége az egyes hívőnek papra, hogy Istenhez forduljon Krisztuson kívül és a hívőnek, mint papnak is adatott a róla való bizonyágtétel kiváltása. Ez természetesen része az igazságnak. Az egyetemes papság lényege azonban, hogy *Isten népe Jahveval és egymással közösségben – szeretetben és igazságban – élve, közös létével (egzisztenciájával) képviseli Istent a népek felé, és a népeket Isten felé.*

Izráelnek Jahveval való partner-kapcsolata nagy megábrándításokon ment át. Ezeknek a dinamikája az alábbi elemeket tartalmazza: (a) szeretetből lett néppé; (b) parancsot kapott engedelmessegre; (c) szétszóratott az engedetlenségben; (d) Jahve titkos odafordulását újra és újra tapasztalja; (e) egybegyűjtetett engedelmessegre és reménységre. A reménységnek három dimenziója van: (1) a Dávidi-messiási helyreállítás (Zak 9,9–10); (2) a politikai realizmus mögött transzcendens – apokaliptikus – irányba fordulás (Dán 7,9); (3) kitartó reménység arra nézve, hogy az egész világot helyreállítja Jahve (Ézs 65,17–25). Ily módon Isten népe – mind Izráel mind az Egyház – Isten felé forduló és jövőt váró nép.

Az emberi személyiség Jahve partnere. Az ÓSZ-ben az emberi személyiség ugyanannak a Jahve szentségéhez kapcsolódó kölcsönhatásokkal teljes átfর্মáló folyamatnak a része, mint Izráel. Az emberi személyt az teszi azzá ami, hogy Jahveval kapcsolatban, dinamikus kölcsönhatásban él. Isten képére férfivá és asszonnyá (*intersexual character of human personhood*) teremtett, és istenképűségéből kifolyólag uralommal bízott meg a teremtettség felett. E tényen a bűneset sem változtatott. Az ember Isten lehetetlétől lett „élő lélek” (Gen 2,7; Zsolt 103,14), és élete továbbra is Jahve adási készségétől függ. Vitalitása is ennek függvénye. Az „Élő lélekké” teremtés kizárja a dualista antropológiát. Az emberi személy függőségben lévő *pszichoszomatikus egység*. Ebből következik az, hogy az egyes személyek nem elszigetelt individuumok, hanem a Jahve Lelke által életet nyert, Jahveval partneri szövetségben lévő közösség tagjai.

Brueggemann tehát határozott analógiát lát a Jahve-Izráel és a Jahve-ember viszony között. Ebből következik, hogy az ember nem önmagában autonóm, hanem engedelmeségben. Ebben az összefüggésben kell a föld feletti uralmat is szemlélni. Ebből következik, hogy felelős nemcsak társaiért, hanem a környezetért is Isten előtt és a történelem előtt.³⁹ E ponton egy rabbit idéz szerzőnk: „Az ember felelős az univerzumért és a többiekért. A Tórához való hűsége vagy hűtlensége nemcsak a saját üdvösségének elnyerését vagy elvesztését érinti: a világok léte, felemelkedése és fénye tőle függ... E felelőssége következtében, ami identitásának szerves része, szinte hasonló *Elohim*-hoz.”⁴⁰

Másfelől megközelítve az ember ember voltát Brueggemann így fogalmazza: „Emberi személy az, aki odafigyel⁴¹ (engedelmeskedik), különbséget tesz és bizik” (460). Az ilyen ember Az Úrtól nyer bölcsességet (1Kir 3,9). Az engedelmeség tehát nem „egydimenziós-gépies, hanem benne van a lehetőségek és korlátok közötti sokszor bonyolult döntéshozatal feladata. „A bölcsesség meghívás arra, hogy a világban az ember ellenálljon mind az engedelmeség megtagadásának, mind a technikai lehetőségekben való korlátlan bizalomnak, mert a döntéshozási folyamat szívébe-közepébe Jahve jóságát és akaratának kikutatását helyezi. Teljes ember az, aki Jahveba helyezi bizalmát.” (466) Ezzel Brueggemann kimutatja, hogy a bibliai antropológiában is építeni kell a mózesi tradíció mellett bölcsesség tradícióra is (465k).

A bajban – Brueggemann kedvenc, a zsoltárokból gyakran idézett (18; 40; 88,6 etc.) kifejezése szerint – veremben lévő ember, panaszkodó és sürgősséggel az Úrhoz kiáltó, így önmagát megerősítő-kifejező (*self-*

assertion) ember. A keresztyén kegyességi gyakorlatból leggyakrabban hiányzott ez az elem. Ez pedig „hamis tudat”, hamis öntudat kialakításához vezetett, amiből rendszerint hiányzott az őszinteség. Az őszövetségi antropológiának szerves része ez a – különösen bajban – önmagát Isten elé állító magatartás.⁴² Rámutat szerzőnk arra is, hogy a panasz-zsoltárokból megmutatózó szekvencia: panasz-könyörgés-hálaadás egységben szemlélendő, mint az ember emberségének igazi megmutatózása (474). A panaszkozó ember, könyörgő ember, és a megtapasztalt szabadításért Istent magasztaló, hálaadó ember. „Isten dicsőítése Izráel ember-képének kulcsfontosságú része (478)”, melyben a „véremben” önmagát-kifejező ember önmagát az Úrnak odaszánóvá (*-self-abandonment to Jahweh*) válik.⁴³

Az ŐSZ szövegeiből – elsősorban, de nem kizárólag a zsoltárokból – kialakított véleményét Kálvin tanítására és a Bencés liturgiára is hivatkozva tanítja Brueggemann, hogy az Isten dicsőítése az emberi lét meghatározó, konstituív eleme.⁴⁴ A dicsőítés reménységben történik. Itt három dimenziójú reménységet lát a szerző.⁴⁵ 1.) Elérkezés Jahve teljes ismeretére (Ézs 11,9); a Vele való teljes, belső, titokzatos kapcsolatra; az Úr és az ember közti távolság legyőzésére. 2.) A már e jelenvaló világban megtapasztalható „Jelenlét” és az Úrral való közösség reménysége.⁴⁶ 3.) Az igazság uralma az anyagi világban (Ám 9,13kk; Hós 2,21kk; Ézs 65,17–25). 4.) Az emberi sors lényege a „veremben” és „veremből szabadulás” dinamikája, amely „az ŐSZ peremén” eljut a történeti-fizikai lét határain túlra. Mindössze három helyen találunk *expressis verbis* utalást a feltámadásra.⁴⁷ A halál választóvonalának áttörése Jahve szuverén hatalma konklúziójának levonásaként hozzátartozik Izráel vialomásához.⁴⁸

A népek Jahve partnerei.⁴⁹ Nemcsak a népekre vonatkozó próféciák és zsoltárversek, hanem a népekre vonatkozó nemzetségtáblázatok is egymás mellé helyezik az univerzalizmust Izráel partikularizmusával. Izráel a népek között élt. Vallomásához tartozik, hogy Jahve a népeknek is Ura, akihez való viszonyukat részben Izráel közvetíti, részben Izráeltől független. Ők már Izráel létezése előtt Jahve uralma alatt voltak. A szövegekben feszültségben vannak egymással a „népek erőszakos elpusztítására” (498) vonatkozó „agresszív kizárólagosságot” (*exclusivism*) hirdető szövegek⁵⁰ Izráelnek a népek számára áldást előkészítő küldetésével. Már Ábrahám elhivatásának a lényegéhez tartozik, hogy áldás legyen a többi nép számára. Isten szabadításának ígérete az övék is. Ők is részesei lesznek Jahve magasztalásának. A misszió teológiájának alapját adják ezek a mózesi tradíciótól kezdve a prófétákig az egész ŐSZ-ben végig megtalálható szövegek.

Külön foglalkozik a szerző Jahve és a szuperhatalmak viszonyával: Amit a Zsolt 96,10 meghirdet Jahvenak a népek felett szuverén uralmáról, átjárja az egész Őszövetséget. Így „valamiféle nemzetközi jog vagy emberi viselkedési mérce meghirdetésével találkozunk, mely az 1975-ös Helsinki Egyezményt is előkészíti (*anticipates*)” (503). A szuperhatalmak is ítélet és kegyelem alatt állanak: Egyiptom és ősi gonoszságok megtestesülése (Zsolt 87,4), áldás örököse lesz (Ézs 19,23–25). Még a végletesen arrogáns és magában bíró Asszíria (=Ninive) is, Babilon is kegyelmet találnak (Ézs 37,26–29 és Jónás 3 – Ézs 47,6–

11 és Dán 4.). Perzsia pozitív értékelést nyer (Ézs 44,24–28; 45,1–7). A Jahve szuverén uralma alatt álló világban a birodalmak keletkeznek és elesnek. Izráelnek, mint az „Úr örökségének” (Deut 32,9) sajátos helyzete van, de nincs monopóliuma (Ám 9,7). Az Úrnak a népek felé kitérülő kegyelmének egyetlen magyarázata az alapja a szeretet, ami a Ján 3,16-ban jut teljes kifejezésre.⁵¹

Az a tény, hogy a népek is Jahve partnereivé lettek – Brueggemann látása szerint – két okból fontos: 1.) Isten elkötelezte magát Izráel felé, de a népekhez való magatartása nem minden esetben alakul Izráel igényei szerint. 2.) A Felvilágosodottság hatására privatizált és individualizált (euro-amerikai) keresztyénység gyakran elfeledkezik Isten uralmának közösségi, így a nemzetközi és nemzeti vonatkozásairól. Kivételt képeznek azok az esetek, amikor ideologizálva háborús erőfeszítések támogatásába próbálták Isten bevonni.⁵² Ha pedig ez a nemzetközi dimenzió hiányzik, akkor „a hatalomé a jog” (*might makes right*) (525). Ha az erkölcsi elem eltűnik a nemzetköz9i döntéshozatalból, romlás következik. Viszont a *Holocaust* erősen megkérdőjelezte a világtörténelem erkölcsi dimenzióit. Mindezt az 1945 után bekövetkezett események tovább erősítették. Napjainkra egyetlen szuperhatalom maradt. Ez lesz a helyzet a történelem végéig? Francis Fukuyama hírhedt könyve ezt az arrogáns igényt mondotta ki.⁵³ A jelenlegi helyzetben nagy a kísértés, hogy az Egyesült Államok, „a Nílust magának teremtő” Egyiptomhoz legyen hasonlónak (Ez 29,3). A vigasztaló az, hogy „van még maradványa az erkölcsi érzéknek az Egyesült Államokban” (527). Ezt azonban a „gazdasági ideológia és katonai öngazultság” el akarja nyomni. Az ŐSZ ősi vallomása arról, hogy a népek Jahve partnerei nagyon időszerű és hasznos minden önbecsapó önelégültséggel szemben (527).

Az egész teremtettség Jahve partnere. „A teremtettség, mely Jahve ajándékozó, szuverén szabadságának eredménye, élő organizmusok szövvénye. Ez alkotja az élet lehetőségét és »otthont« az emberi közösség számára.” (528) Izráel teremtésről alkotott „horizontja” nem az *ex nihilo*, hanem a fékezetlen és destruktív anyagnak Jahve hatalmába vétele és elrendezése. Brueggemann ezen megállapítása feszültségben van azzal, amit előzőleg a *bara* igével kapcsolatban, a beszéd által létrehozásról mondott: „Lehetséges ahhoz ragaszkodni, hogy a létrehozó képesség (*generative capacity*) – létrehozni azt, ami nem volt (vö. Róm 4,17), Jahve lényegéhez tartozik. Ennek az alapvető igénynek az alapja az a vélemény, hogy JHVH a hjh ige *hifil* kazatív alakja”.⁵⁴ A hangsúly itt a teremtés következményeképpen előállt rend és életképességen van, mely az Alkotót dicséri.⁵⁵ Három fontos elemről tanúskodnak az idevonatkozó textusok: 1.) A teremtés szükségessé teszi, hogy a felette uralommal megbízott ember bölcsességgel tördődjék vele. 2.) E tördődés erkölcsi jellegű: igazságban való bánásmód, mely állandó odafigyelést és mindenféle kizsákmányolástól való megvédés készségét magában foglalja. 3.) A teremtés felismerése Jahve előtti kultikus hódolásra, istentiszteletre vezet. A fogság rendetlen chaotikus életéből való szabadulás bizonyos értelemben új teremtés. Ezek együtt jelentkeznek a liturgiában.⁵⁶

Izráelnek a teremtésről szóló vallomásához hozzátartozik annak tudata, hogy a világban vannak erők, melyek

szemben állanak Jahve világgal. A Teremtés magával hozta a chaosz és a halál erőinek legyőzését. A Semmi (*Nihil*) erői mégis szemben állanak Jahveval. Ebben az egyetlen vonatkozásban lát Brueggemann dualizmust az ÓSZ-ben.⁵⁷ Lehetetlennek tartja az idevonatkozó textusok figyelmen kívül hagyását. Álláspontja támogatására Karl Barth-ot is idézi: „Van ellenállás Isten világuralmával szemben. A világ-jelenségben van egy elem, valójában sötét elemek rendszere... Ez szembenállás és ellenállás, makacs idegen tényező, melyet ideiglenesen a Semmi (*Das Nichtige*) kifejezéssel jelölhetünk.”⁵⁸ Ideiglenesen, mert a Semmi végül is nem marad Isten gondviselő szuverenitásán kívül. Barth is a Gonosz misztikus erejére utal. Más textusokban az ítéletes gonosz Jahve szabad tette, mégis a Szövetséghez fűződő szankciók következtében jelenik meg. Ez a látás már szemben áll a dualizmussal.⁵⁹ Végső fokon Izráel vallomása a teremtettséget illetően nem pusztulást, megsemmisítést, hanem helyreállítást, „új teremtést” vár, melyben vége lesz az elhagyatottságnak és a megáldottság állapota kiterjed.

Az összes partneri viszonyban ugyanazzal a dinamikával találkozunk, mondja összefoglalásában a szerző: (a) a teremtés-kiválasztás; (b) „veremben”-halálban-chaosban; (c) összegyűjtve-helyreállítva-megáldva. Így az ember nincs reménytelenségben a „verembe” zárva. A (c) mozzanat a helyreállítás csodája nevezhető – a szerző szerint – *creatio ex nihilo*nak, melynek szinte szinonimái a hit által való megigazulás és a halálból való feltámadás. Ez a mély, és alapvető reménységről szóló vallomás – mely a kétségbeesés és a Jahveval való küzdelemben született – élesen szemben áll a Felvilágosodottságból fakadó (posztmodern) kétségbeeséssel. Azzal szemben igazi alternatívát képez. A felvilágosodottság és a belől származó sokféle modern filozófia irány optimista módon vallotta századokon át: az összetöreteltség, a „verem” elkerülhető. Az ember van a realitás középpontjában, aki önmagában, tudásával, képességeivel, technológiájával elkerülheti a „vermet”. Mikor azután az emberi képességekbe, technikában vetett végső bizalom összetörik, akkor minden elvesz. Ez történik napjainkban. Ezt nevezi Brueggemann a „Felvilágosodottság kétségbeesésének” (*Enlightenment despair*). Ezzel áll szemben a helyreállítást meg tapasztalásából fakadó reménység.

A klasszikus keresztyénség Izráellel együtt vallja, hogy a „verem”, a kétségbeesés felett meg lehet látni Jahve kegyelmességét, és el lehet jutni a kétségbeesésből a reménységre. Ez azonban a Jahveval való küzdele dinamikájában történik. Ezért van szükség a vallomás mellett az ellen-vallomásra is. A keresztyénség konstantinohellesztikus formájában a drámai küzdelmes reménysége a „transcendens megmerekedés” (*transcendental closure*) irányába torzult. Ennek oldására szükség van arra, hogy a Kereszt és a Feltámadás dialektikája az egész teológiai gondolkodást meghatározza. Napjaink nihilizmusára és kétségbeesésére ez adhat meggyőző választ.

IV. rész: Izráel testté lett (intézményesült) vallomása

E részben Jahve Jelenlétében közvetítésére rendelt személyekről és intézmények tárgyalására kerül sor. Az eddigi, a szóbeli vallomásokról (*utterance*) egyértelművé tették, hogy Izráel Istene Jahve „viszonyu-

lásban-levő-Isten” (*Yahweh-in-relation*): Isten a kapcsolatteremtés érdekében kilép a megfoghatatlanságból (*kenosis*). Így a szóbeli vallomások után azok konkrét megtestesülésével kell foglalkozni.

Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy Jahve-nek van közvetlen – azaz közvetítő ágens nélküli – jelenléte (*immediacy*). Ilyenek a teofániák (Ex 19,9–25; 20,1–21; 249–18). Ezek nagyon ritkán adott személyes találkozások (Ábrahám, Mózes, Illés). Hatásukra bontakozik ki az engedelmisségben, kockázatos küldetésekben folytatott élet.

Ezeknek a közvetlen meg tapasztalásoknak is az a célja, hogy a közösség is a találkozás, a Jelenlét meg tapasztalója legyen. Így közvetíti Jahve jelenlétét a szöveg; az írássá lett retorika (*codified rhetoric*). A Biblia a közvetítő. A közvetítés nem automatikusan történik. A Biblia „nem adja kézbe” Istent, ahogy egy birtokomban lévő foglyot átadhatok.” A szent szövegeket olvasó közösség néha azt képzei, hogy birtokolja a Biblia bebörtönzött Istenét. Ilyen öncsalás vezet a protestáns bibliamádáshoz (*bibliaolatry*), római katolikus formájában a magisterium csalatkozhatatlanságához. Ez az önbecsapás a szöveg iránti súlyos figyelmetlenség és tiszteletlenség (*disregard*) is, mert nem veszi figyelembe a szöveg sajátosságait” (574). Ezek lényege az, hogy a szövegek megőrizték Jahve jellemének dinamikus vonásait. Egyszerűen kifejezve a Biblia nem kész terméként kinyomtatva a mennyből szállott alá, hanem a közösségben óriási szellemi és gyakran fizikai harcokban született. Így forrása is, terméke is a Jahveval való közösség megélésének. „Jahve Izráel vallomásaiban és azok által lesz jelenlévővé, melyek egymással feszültségben lévő igazságok közötti döntéseikből születtek” (5759). Jahve Izráelnek elkötelezte magát a gyakorlatban. Ezt a gyakorlatot az eredeti folyamat kezdetén történő események hitelesítik, és azt folyamatosan szóbeliség, olvasás-magyarázás (*rhetorical articulation*) és drámai gesztusok együtt jellemzik. Ez a kettő a keresztyén teológiában a prédikáció és a sákramentum összetartozása.⁶⁰ Jahve és Izráel közötti kapcsolat folyamatos megvalósulása tehát a látható, napi, intézményesített, (*constituted*) emberek által végzett gyakorlatban történik. A próféta, a pap, a király tevékenysége, és a bölcsesség-mondások dinamikus kölcsönhatása Jahve jelenlétének hathatós jelvé (*effective sing*) lesz. Azonban nemcsak jellel, hanem a jelzett dolog valóságával is van dolgunk.⁶¹

A Tóra közvetítő szerepéről mondtak gazdagságát éppen csak érinteni tudjuk. Jelentőségük a keresztyén teológiára nézve rendkívül nagy. A Mózes személyével kapcsolatos történeti-kritikai kérdéseket tudomásul véve is hangsúlyozza a szerző, hogy Izráel kánonba foglalt⁶² vallomása szerint, Mózes szerepe és tekintélye döntő jelentőségű. Ő áll a Tóra mögött, melynek fő témája a Jelenlét kikutathatatlan misztériumának és a felebaráti engedelmisségnek az összefüggése. A Tóra – mint már régóta tudott – nem redukálható a „törvényre”, hanem vezet, tanít és táplál a teljes életre. A Tóra a Sínairól indul el, és folytatódik a különféle élethelyzetben (honfoglalás, fogság, szabadulás) adott magyarázatokban. Ezt rögzíti az ÓSZ hármastagozása (Törvény, próféták, szentiratok = Tanak). A végső írásba foglalás és kanonizálás is része a Tóra interpretálásának. Mindebben a fogság és a fogság utáni korszaknak különösen nagy jelentősége van. Így a

Deuteronomium nem a Sínai-kijelentés megismétlése, hanem annak új helyzetben való magyarázata. A Deuteronomium óvta meg a Sínai Tórárt attól, hogy bezárt, elintéztet intézménnyé váljon. Ebben a folyamatban Józsué, Sámuel, Józsiás és a nagy próféták töltenek be fontos szerepet. A kanonizálás folyamatában a deuteronomista és a papi hagyomány feszültségeit a végleges Tóra szöveg kompromisszumokban oldja fel. Így lesz az egész élet számára útmutatóvá (*holistic function*). Gyakorlati használatának fontos elemei: (1) Olvasás és magyarázat (Neh 8,5–8); (2) A zsoltárok szerepe az is – különösen a Tóra zsoltároké (1,19,119), hogy a közösség Tóra felé fordulását erősítse; (3) A bölcsesség irodalom és a Tóra összekapcsolása. Így a Tóra magyarázata egyre inkább fordul az egész teremtettség csudálatos világa, és az élet értelme feletti meditálás felé. (4) A dávidi királyság kibontakozásával és jeruzsálemi templom megépülésével a Sion jelentősége növekedik. A Tóra érvénye kiszélesedik, de nincs a Sínaihoz kötve. A Sion viszont Izráelt az addiginál teljesebb mértékben a népek felé fordítja. Bekövetkezik a Tóra internacionalizálása és eschatologizálása (Ézs 2,3–4).

A Tóra magyarázatának folyamatáról mondtak igen jelentősek az írás és a tradíció egymáshoz való viszonyának biblikus megértéséhez. A tradíció nem más, mint a szent szövegek interpretálásának története. Ilyen története pedig a reformáció egyházainak éppen úgy van, mint Rómának vagy az orthodoxoknak.⁶⁵ Ugyanez a folyamat mutatja a prédikálás, mint interpretálás rendkívüli fontosságát.⁶⁴ Az ÓSZ-ben a liturgikus életnek is ugyanilyen alapvető jelentőségét ismeri fel Brueggemann. A Tóra istentisztelet is: Annak a jelenlétében való élet és hódolás, aki a kanonizált textusban, textussal és textus alatt él. Így lehet elkerülni a tanulmányozás és a kultusz dualizmusát.⁶⁵ Így lesz a Tóra szerinti engedelmesség szabadságban való legalizmustól⁶⁶ mentes engedelmesség, mert Annak a jelenlétében, Azt dicsőítő élet, aki szabadító és megváltó Isten.

A király, mint közvetítő. A monarchia kibontakozása nagy küzdelmek között ment végbe azokkal, akik Jahve közvetlen uralmával összeférhetetlennek tartották az egyeduralmukot tiszt bevezetését. Erről a folyamatról is, – melyben teológiai, politikai és társadalmi tényezők is szerepet játszottak, – részletesen ír szerzőnk. Az eredményben két tényezőt lát fontosnak: (1) a Dávidházi királyság alapvető jelentőségét; (2) a király személyének – Izráel népe bármely tagjához hasonlóan – a Tóra uralma alá helyezését. Itt – szemben a korabeli „népek” királynak helyzetével – a királyság de-abszolutizálásával találkozunk.⁶⁷

A Tóra hagyomány és királyság-ideológia feszültsége Izráel vallomásaiban változatlanul jelen van. Szerzőnk meggyőződése, hogy erre teológiai szempontból szükség van: Itt a „valóságos isteni” kapcsolódik össze (*committed to*) a „valóságos emberivel”. Ily módon Jahve ígérete Izráelben konkrét, történelmi gyakorlatává lesz. Emberi ágensre bízzák a megvalósítás. Jahve királysága a Dávidházi királyság alakjában él. Ezért Izráel – és később *mutatis mutandis* az Egyház – állandó önvizsgálatra szorul az isteni és az emberi egészséges dialektikájának fenntartása szempontjából. Ez őrzi meg attól, hogy az egyensúly – eltúlzott (*aggrandizing*) ideológiával megtámogatva – durva öncélúság irányába felboruljon. Ebben az esetben tudja a királyság betölteni

„közvetítő” szerepét, mert így Isten királyságára mutat. Ekkor érvényesülhet a Tóra-mózesi hagyomány hangsúlya a (társadalmi) igazságosság megvalósításával, a szegények és az idegenek felkarolásával.⁶⁸

A babiloni fogság a királyi ideológia kudarcát is jelentette. Az összerokadásból a felemelkedés a reménykedő jövőbefordulás a prófétai munkásság eredményeképpen történt meg. Ennek fő vonásai: (1) Jahve hűségére épül; (2) A várt Messiás emberi alak a Dávid házából való. Az Isten Fia cím itt (Zsolt 2,7) nem foglal magában ontológiai összekapcsolást Jahveval. (3) Tevékenysége az igazság megvalósítását magában foglaló politikai-szociális természetű.

A Messiás alakja keresztyén interpretálásában ezeknek a várokozásoknak erőteljes átformálásával jelenik meg. Ennek fontosabb elemei: a Messiás és az Ebed-Jahve alakjának összekapcsolása, és a politikai jellegű cím ontológiai jellegű való átváltozása. Brueggemann nem látja e változások megtörténtét Izráel vallomásán belül. Látja azonban az ilyen értelmezés felé való nyitottságot, sőt kihívást: „A keresztyén közösség megragadta ezt a szöveg által kínált lehetőséget, de azt nem monopolizálhatja... Az ígéret beteljesedésének keresztyén látása az Írás tekintélyen alapul (*authoritatív*), de el kell ismernie más magyarázatok lehetőségét is.”⁶⁹ Minden interpretáló közösség, amelyet megragadott ez a hatalmas erejű látomás, osztzik Izrael meggyőződésében... hogy Jahve használ emberi ágenseket⁷⁰ az igazságosság megvalósítására... Ezen Jahve által rendelt Ágens hatalmának, hűsége teljességének és hathatóságának kifejezése történt meg azzal, hogy személye Jézusban Jahveval ontológiai értelemben összekapcsolódott” (621).

A próféta, mint közvetítő. Izráelben támadtak Jahve által megszólított egyének, akik az Ő tekintélye alapján kijelentést hordozóan (*revelatory*) szóltak. „Ez egy szokatlan (*odd*), megmagyarázhatatlan, eredeti esemény Izráelben.”⁷¹ Üzenetének formálásában azonban van szerepe a mögöttük álló tradíciónak.⁷² Erősebbek azonban az ezeket integráló, ötvöző személyes megszólítottaságból eredő hatások. Így nyernek erőt arra, hogy saját koruk krízis helyzetében szóljanak. „A próféták azonban nemcsak reagálnak a krízisre, hanem éles üzenetükkel (*abrupt utterance*) krízist hoznak létre” (624). Gyakran költői, mindig eleven és erőteljes üzenetük Jahve saját szavaként hangzik.

Személyük és üzenetük hitelességére vonatkozóan hivatkozások vannak: az ÚR tanácsára (1Kir 22,19–23); az elhívásra (Ex 3; Ézs 6; Jer 1); a küldönc feladatára (*herald function*) (Mik 1,1; Abd 1,1). A kánonalkotás folyamatában üzenetük – és azzal együtt személyi hitelességük – vizsgálati tárgyai lesznek. Ebben a folyamatban is vannak emberi-ideológiai elemek. A „költői-imaginatív” módon elhangzott kijelentések tekintélyt hordozó (írásbeli) korpusszá lesznek, és közben átformálódnak. Hatásuk Izráel egész életére felmérhetetlenül nagy. Így nyeri el Izráel a képességet élete Jahve akarata szerinti átgondolására és átformálására. A prófétai szó segíti Izráelt arra, hogy önkorrekciót hajtson végre, akkor, amikor túlságosan komolyan veszi önmagát a monarchia virágzása idején, vagy túl komolyan veszi az őt legyőző ellenségeket a fogság idején. A próféták „Jahvista etika” ügyvédei és az apokaliptika felé hajló eschatológia gyakorlói. Hirdetik, hogy Jahve áll Izráel élete és az egész

teremtetség központjában és uralkodik a történelemben. Ezzel megadja az életadó folyamatok újrakezdésének lehetőségét. Így lettek Jahve közvetítői, akiknek történelmi műve Izráel fennmaradása.

A kultusz, mint közvetítő. A nyilvános istentiszteletnek az ŐSZ gyülekezet életében az egész életet megalapozó és átjáró szerepe van. Izráel Jahvet dicsőítő közösség. Ily módon maga a kultusz, a liturgia „Jahve valóságos jelenlétét közvetíti” (650). A – jórészt protestáns – ŐSZ-kutatás a kultusz szerepét Izráel életében is jelentéktelennek, kései eredetűnek,⁷³ az Egyház szempontjából elavultnak és értéktelennek tekintette. Brueggemann – a jelen sorok írója számára nehezen elfogadható vélekedése – szerint már a Zsid 7–10 is ebbe az irányba befolyásolta a keresztyén gondolkodást.⁷⁴

Való igaz, Izráel vallomása nem sokat elmélkedik az istentiszteletről, hanem közösségben imádja Jahvet. A szó és tett, szóbeli és nem szóbeli szimbólumok összetartozása magyarázza a szentély, a berendezés,⁷⁵ az ének, a tárgyak művészi módon való elkészítése, a drámai tettek felemlegetése óriási jelentőséget. A verbálisan és tettekben végbevitt istentisztelet sákramentális jellegű, mert benne a jelek rámutatnak a jelzett dolgok valóságára (661). A papnak mindebben – közhiedelemmel ellentétben – nincs közvetítő szerepe. Ő részese a liturgiának, vezetői és felügyeli az egész gyülekezet tevékenységét. A közvetítő szerep a kultuszé, illetve az abban Jahve előtt hódoló közösségé. itt nem lehet passzív vagy semleges résztvevőként jelen lenni. A jelenlévők belevonatnak az eseményekbe. Hódolás közben átéli Jahve királyi uralmát és azzal a bizalommal mehetnek ki a szent helyről, hogy az ÚR a templomon kívüli életben is uralkodik (657).

A Templom pusztulása óriási krízist jelentett. Megtanulták az események között, hogy nagyon fontos a szent hely. Ugyanakkor megértették azt is, hogy Jahve nincs sem a helyhez, sem az épülethez kötve. Az istentisztelet folytatódott tovább a romok között (Jer 41,5). Az ÚR dicsősége követte a foglyokat Babilonba, és maga lett szentélyükké (Ez 10,15–22; 11,16b). Viszont megtisztítottatásuk után a templom is újra épült, és Jahve dicsősége betöltötte azt.

Az épületben és épület nélküli istentisztelet feszültségével együtt mutat rá szerzőnk Izráel vallomásán belül a „magas egyházi” (*high church*) és „alacsony egyházi” (*low church*) vonások egymással szembe feszülő jelenlétére. Mindig megvan a csak-liturgia kísértése éppen úgy, mint a csak társadalmi aktivitása a nép életén belül. A kettő összetartozik és együtt alkot egészséges egységet. A római katolikus és a protestáns gyakorlat reprezentálta gyakran a kettő egymástól való elszakítását. „A nem-ökumenikus és az ökumené előtti keresztyénység rosszul tette, hogy nem tartotta meg az Izráel kánonon belüli egészséges és gyümölcsöző feszültségét” (674).

A bölcs mint közvetítő. Az ŐSZ kutatás újabb eredménye a bölcsesség irodalom értékeinek, témáinak és módszereinek felértékelése. A bölcsesség témája a teremtett világ életének megfigyelése és következtetések levonása. A tapasztalat felett való elmélkedés, megfigyelés, értékelés, erkölcsi szempontok érvényesítése. Mivel nem hagyatkozik közvetlenül (*explicitly*) a Sínai hegyi vagy prófétai kijelentésre a *theologia naturalis* vonásait mutatja. Ez a reflexió azonban kijelentéshordozó, mert kijelenti Istent, aki teremtett és fenntart

mindeneket.⁷⁶ A teremtés témakörén belül az élet megfigyelésének folyamatában a bölcs számára fontos terület a család, a királyi udvar és az iskola.⁷⁷

A bölcsességirodalomban tehát a teológia művelésének alternatív módjával van dolgunk. Nyilvánvaló, hogy a Tóra, a próféták és az istentisztelet közvetett hatásai mindig jelen voltak. Az idő haladtával; azonban már a Tóra, és a bölcsességirodalom erősödő kölcsönhatásával és konvergenciájával találkozunk.⁷⁸ Brueggemann itt szól az apokaliptikáról is. Gerhard von Rad-dal egyetértésben látja az apokaliptika és a bölcsességirodalom közötti szoros kapcsolatot: „Az apokaliptikus a bölcs ember (692).” Az idők meghatározottságáról és a történelem végéről szóló eschatológikus üzenet a bölcsességirodalom „alkalmas idő” (Préd 3,1–8) gondolatának a kibontása. Az apokaliptikus irodalom ugyancsak magán hordozza a próféták hatásait. Még több mint ezek szintézise: igazi *novum*.

A különféle tradíciók dinamikus egymásra hatásának a bölcsesség-irodalomban mutatkozó folyamata a júdaizmus irodalmában folytatódik. Jézus tevékenysége ugyanezen folyamat része. Ezt folytatja Pál is. A keresztyén teológia kialakulásában ugyanez folytatódik. Ebből a szempontból is látható, van az Egyháznak felhatalmazása az Írás értelmezésére.

A közvetítés felsorolt módjai a kifejezés különféle formáit mutatják. Mindazonáltal lehetséges néhány általános következtetés levonása.

(1) Mindegyik közvetítési mód ill. személy Jahvétől indul el.

(2) A közvetítés különféle módjai különféle élethelyzetekben az élet-adta problémák (bálványimádás, társadalmi igazságtalanság, a király hűtelensége, stb.) között valósulnak meg.

(3) A kultusz közvetítő szerepe nélkül a Jahveval való közösség nem volna lehetséges.

(4) Mindegyik közvetítő ágens válhat hűtelenné, vagy alkalmatlanná: nemcsak a király és pap, hanem a próféta is. A liturgia is válhat élettől elszakadva öncélúvá és manipulálhatóvá (Ézs 58,1–4).

(5) *A szó és tett (gesture) szükségszerű, szerves összetartozása minden közvetítési módra érvényes.*

Így levonható a következtetés: „Izraelnek »bejárása van« Jahvehoz, mert olyan közösség, mely rendszeresen és fegyelmezetten gyülekezik egybe Jahve köré. Aki megszólítja népét, hogy figyeljen, hogy válaszoljon, és hogy mindezt kifelé is hangosan megcselekedje (*enact the world out loud*), megélje” (702).

A szó és tett egysége megvalósításának óriási jelentősége van napjaink egyházi gyakorlatában. Szükség van határozott prédikátorra, és arra, hogy az egész gyülekezet megélje az Igét. Napjainkban, amikor a „szó megaláztatását” (703) tapasztaljuk: amikor a *media-ipar* szinte teljesen megfosztotta a beszédet vallomástevő erejétől, a *gyülekezetben megélt Ige hathatós gyógyszer lehet*⁷⁹ Az Ige hatalma alatt élő Egyház így közvetítheti az ÚR jelenlétét a beteg emberiség számára.

V. rész: A teológiai magyarázás kilátásai

Itt a szerző napjaink, a pluralista társadalom kontextusában való – elsősorban az ŐSZ-gel foglalkozó – teológiai

munka lehetőségeiről és problémáiról ad összefoglalást. Itt újat már nem mond. Azonban kihangsúlyozva foglalja össze mondanivalóját a tudomány mai, – elefántcsonttoronyban egyébként sem végezhető – művelésére nézve. Teszi ezt úgy, hogy a teológia művelését az Egyház élete szerves részének tekinti, melynek a feladata a misszió szolgálata.

A legfontosabb feladatnak a hivatalos támogatottságtól való belső felszabadulást és ennek következményei levonását (*disestablishment*)⁸⁰ tartja a szerző. Ez folyamatban van: „Az Ószövetség teológiai magyarázatánál kibontakozó kontextus magával hozza a szokásos magyarázási módoknak és az azokat hordozó eszközök hivatalos támogatottságának, valamint az arra való igényeknek a felszámolását” (707). Ez a felszámolás nemcsak a társadalompolitikai módokra, hanem az ismeretelmélet kérdéseire is vonatkozik.

A támogatottság állapotában való léthez az is hozzátartozik, hogy nem vesszük észre a támogatott voltunkat és annak az élet minden részletére való kiterjedt voltát. Az ÓSZ-kutatásban a támogatottság főleg két irányban mutatkozott: (1) A keresztyén teológia a Nyugat vallási-társadalmi-erkölcsi meggyőződés normája volt. A kutatott szöveget a „Nyugat normatív szövegének” tekintették. (2) Mint akadémiai tárgy a 18. századtól a Felvilágosodottság hatása alatt állott melyet a kartézianus szkepticizmus és a kanti ismeretelmélet határozott meg. A 19. században már a pozitívizmus, evolucionizmus és a racionalizmus váltak uralkodóvá. A teológiában – így az ÓSZ kutatásban is – egy bizonytalan állapot következett be, melyben idealisztikus és triumfalistikus teológiai igényeket nehezen bár, de még egy ideit fent lehetett tartani. Közben folyt a háború minden olyan teológiai tradíció ellen, mely nem adta meg magát a racionalista kompromisszumnak. Mindenesetre a magát még mindig győztes helyzetben érző keresztyénség és a kritikai pozitívizmus létrehozta az értelmezésnek még mindig hegemónikus formáját. Ennek tartósságában való bizakodás azonban öncsalás. A kompromisszumos állapot felbomlóban van. Egyre jobban eluralodik egy harcias szkepticizmus, mely néha egyenesen a teológiával szembeni gyűlölet magatartását veszi fel (708. 3–4. lábjegyzetek is).⁸¹ Ez is hozzátartozik a kontextushoz, melyben az ÓSZ-et kutatni és magyarázni kell.

Nyugaton a teológia hatalmi helyzetének ez a felszámolódása a kultúra szekularizációjának részeként lényegében végbemenet. Hatásai az Egyházon belül is döbbenetesen mutatkoznak. Ugyanakkor megszűnt az egyetemen mind a természettudomány, mind a humánus tudományok területén a pozitívista racionalizmus egyeduralkodója.⁸² A posztmodern tudás mennyiségét és módszerét illető egyetértés felbomlását is magával hozta. Ebben a helyzetben elengedhetetlen a hegemonisztikus magatartás feladása és egy, mind a bibliai szövegekben, mind a kultúrában megmutakozó, pluralisztikus magyarázó kontextus (*pluralistic interpretive context*) elfogadása.⁸⁵

Nem volna helyes azonban a hegemónikus interpretáció helyébe az „autonóm interpretáció végletébe” esni, véli a szerző. A posztmodern pluralizmus tényének elfogadása nem jelentheti a posztmodern gondolkodás kritikátlan átvételét. Így Brueggemann erős kritikával kezeli Francois Lyotard ismerős tételét az iránymutató, vezetést adó, régi történetek (*metanarratives = metanarratívák*)⁸⁴

hitelvesztéséről. Probléma szerinte az, hogy Izráel története ritkán jelenik meg a maga teljességében. Inkább csak egy-egy összefüggéséből kivágott részlet ismerős gyakran meg a keresztyén nevelésben is. Ezért is fontos „az életben megtestesült vallomás” (715).

Megvan a posztmodern kontextusnak is a maga „metanarratívája”. Ez pedig a „katonai konzumerizmus” ideológiája, mely szerint az egyén életcélja a korlátlan, esetleg éppen a másik kárára történő, fogyasztásban⁸⁵ megtalálható, boldogság. Ez katonai jellegű, mert a konzumerizmus fenntartása érdekében minden eszköz, fegyveres erőszak is alkalmazható. Így lehetett beleilleszteni Izráel vallomásának vagy a keresztyén üzenetnek egyes, eltorzított részeit a konzumerizmus metanarratívájába annak propagálása céljából.⁸⁶

Brueggemann meg van győződve, hogy az ÓSZ felépítése, tanúságának ereje lehetővé teszi üzenetének hiteltel és meggyőző hirdetését. A bíróság tárgyalás metaforája azért is alkalmas, mert a disputációs forma, mint láttuk, az ÓSZ szövegeinek lényeges vonása. Itt a Jahvekövetés közösségi gyakorlatáról van szó, melyben a beszédnek, az igazság megvédésének a közösség életében megtestesült vallomásnak együtt van ereje. Ez erős lehet a militáns konzumerizmussal szemben. Izráel tanúskodik Jahve szabad, minden elképzelést felülhaladó adási készségéről (Ef 3,28!), és így igazi felebaráti együttélés világában hív. Izráel vallomása ellen-vallomás is. Nem diktátori, hanem döntésre hívó szó. E döntéssel ontológiai értelemben is valóságosan másik világba érkezünk.

Néhány jelentős kérdés felemlítése még hátra van. Fontos az ÓSZ-gel kapcsolatos történeti problémákkal való szembenézés. A történelem és a teológia viszonyának feszültségét nem lehet meg nem történetnek tekinteni. A történet-kritikai kérdésekkel szembe kell nézni. Nem volna becstületes dolog, valamiféle elefántcsonttorony-szerű fideizmusba visszavonulni. A fideizmus kísértésének ellenpárja a szkepticizmus, mely a teológiai interpretálást teljesen a kritika függvényévé teszi, vagy a magyarázat jogosultságát is tagadja. Fideizmus és szkepticizmus egymást felkeltik és táplálják.⁸⁷ Velük szemben az ósz-i teológia feladata, hogy Izráelnek a fentiekben előadott vallomását megértse, elmélyítse és magyarázza.

A magyarázatban az ÓSZ saját hermeneutikája az irányadó. Figyelembe kell venni sok hangú nyitottságát (*polyphonic openness*). A szöveg természete megkívánja, hogy a magyarázó azokat saját környezetében bevonja. Így nyílik meg az út a szabad, elképzelésekkel teli (*imaginative*)⁸⁸ magyarázatra. Ez nem visszaélés a textussal, mert „a sok hangú szöveg... megköveteli az elképzelésekkel teli kibontást. Ezt tette a korai Egyház, amikor Jézus személyétől megragadva az ÓSZ-i szövegeket az Ó átfomláló jelenléte fényében látták és magyarázták” (732).

Látnia kell az ÓSZ-i teológiának tevékenysége határait is. Feladata az anyag előkészítése a keresztyén teológia számára az összekötő kapcsolatok kidolgozásával. A keresztyén teológia tovább viheti, áttelepítheti (*transposition*) az Izráel vallomásában adottakat. De ezt az ÓSZ-i teológia nem teheti meg. Bár az egész Ószövetséget az Új fényben látja: „Az idők beteljesedtek.” A keresztyén teológia által elvégzendő „áthelyezés” fő mozzanatai:

- „messiás”-tól „A Messiás”-ig;
- az egyháznak Isten Izráellel való azonosítása;

- a szövetség eucharisztikus értékeléssel „új szövetségé” fogalmazása;
- a törvény és kegyelem antitézisével más törvényértelmezések kihívása (*adversarial challenge*);
- a Testtlétel Jézus személyében megvalósuló titka, különös tekintettel az Ige, a Lélek és a bölcsesség szerepére.

Mindez nem azt jelenti, hogy az Egyháznak „magyarázó monopóliuma” van az ÓSZ felett. El kell ismernie Izraelnek évszázadokon át a mai napig folytatott magyarázó tevékenysége legitimitását. Látnia kell azt is, hogy a júdaizmus ÓSZ magyarázata nem rekedt meg a keresztyének által feltételezett legalizmusban, és nem tűnt el keresztyénység által szankcionált antiszemitizmus következtében.

Az a tény pedig, hogy az ÓSZ belső struktúrája megkívánja minden korban az adott szituációra nézve való magyarázatát, elkerülhetetlenné teszi a Holocaust és következményei teológiai feldolgozását. A lényeges kérdés az, hogy a Krisztus egyedüli üdvözítő voltáról szóló vallomás olyan megfogalmazást nyerjen, mely nem ad ideológiai alapot Izrael lét- és magyarázó jogosultságának tagadására.

Jahvenak a társadalmi igazságosság megvalósítására való igénye különös jelentőséget kap napjaink minden eddiginél nagyobb, az egész emberiséget átfogó társadalmi feszültségek, a világ kettéosztottsága, az emberi kegyetlenség irtózatossá kiáradása idején. Izrael vallomása valószínűleg alternatívaként áll a militáns konzumerizmussal szemben.

A kontextuális magyarázat azt is megkívánja, hogy legyen egészséges munkamegosztás az akadémia és a gyülekezet között. Mindkét helyen interpretálás történik. A kettő szorosan egymásra van utalva, összetartoznak. A vallomás és ellen-vallomás Izrael sajátossága. Ezt újra fel lehet fedezni és lehet alkalmazni. Jahve uralmának elfogadása megkívánja a teljes élet átrendezését, mind a közösség belső élete, mind pedig kifelé való megnyilvánulásainak hiteles szempontjából. Így hangozhat a népek felé tisztán a hívás: Jahve népének megváltozó van. „Az emberi közösség létét és a világ sorsának alakulását az határozza meg, melyik tanú vallomását fogadják el – Jahvéét vagy az Egyiptom folyóvízen túli istenét.” Nagy a felelősségünk az ÓSZ vallomásának hiteles magyarázásával.

Pásztor János

(Columbia Theological Seminary Decatur Georgia)

Jegyzetek

1. Brueggemann professzor a régi *Evangelical and Reformed Church* utódjának a *United Church of Christ*-nak (UCC) tagja és felszentelt lelkésze, melyen belül az ún. Kálvin Egyházkerületben él sok itteni magyar református gyülekezet is. A UCC több gyülekezetében végzett lelképásztori szolgálatot, majd az egyház St. Louis-i lelkész-képző intézetének az *Eden Theological Seminary*-nak lett professzora. Ekkor már kutató munkájának híre elterjedt az egész angol nyelvterületen, sőt azon kívül is. Irodalmi tevékenysége mind mennyiségben, mind minőségben rendkívüli. Ezt a munkát becsülte meg az ország Princeton után legjelentősebb lelkész-képző intézete azzal, hogy meghívta az Ószövetség professzorának. Sok könyve jelent meg a presbiteriánus egyház *Westminster/John Knox Press* nevű kiadójánál. Ökumenikus jelentősége abban is megmutatkozik, hogy az itteni legjelentősebb evangélikus könyvkiadó a Fortress Press szinte sorozatban

adja ki könyveit. Brueggemannra jellemző, hogy az egyház mindennapi életében résztvevő, igaz vérgi teológus. Számára valóság, hogy a teológia az Istent dicséret közösségben művelhető. A *Seminary* napi áhitatain mindig jelen van. Szívesen prédikál. Előadásaiiban szinte minden alkalommal felhívja a figyelmet a mondottak jelentőségére a gyülekezeti lelképásztor számára. A Református Egyházak Világszövetsége 1997 augusztusában Debrecenben tartott Nagygyűlésének egyik fő előadója volt. Mivel a Columbia Seminary az utóbbi 12 évben sok magyar teológust, hallgatókat és tanárokat látott vendégül, az ő személyes hatásai is jelen vannak már Magyarországon is. Ez a könyv azonban messze kiugrik eddigi publikációi közül. Summája és rendszerezése eddigi kutatásainak is. Bízom abban, hogy e könyv korszakalkotó voltára vonatkozó véleményemmel az otthoni ószövetség-kutatók is egyetértenek. Nagyon fontosnak tartanám, hogy ők is írjanak e könyvről a szakmai szempontok előtérbe helyezésével. Az alábbiakban elsősorban az egyház mai missziója szempontjából értékeljük ezt a művet. – 2. Egyedül a Fortress Press kiadásában 14 könyve jelent meg. A teljes *oeuvre* ennél lényegesen nagyobb. – 3. Az alábbiakban mind a magyar nyelv részévé lett Testamentum, mind pedig az újabb Ószövetség szót használni fogjuk. Gyakran alkalmazzuk az ÓT rövidítést is. – 4. Az angolszász teológiai nyelvhasználatban a Héber Biblia vagy a Tanak (Tenach) kifejezés gyakran használatos az Ótestamentum jelölésére annak elismerésül, hogy a júdaizmus a Törát, a Prófétaikat és a Szentiratokat tekint a Teljes Írásnak. Brueggemann következetesen az Ótestamentom kifejezést használja. Ugyanakkor a leghatározottabban hangsúlyozza, hogy tiszteletben kell tartani a keresztyén teológusnak a „zsidó olvasat”, a zsidó teológusnak pedig a „keresztyén olvasat” legitím voltát (101). Ezt így indokolja: „Az a teológiai erőszakosság (*supersessionism*), ami táplálta a zsidóellenességet és ami a keresztyén teológia kizárólagosság igényében gyökerezik, felülvizsgálandó... A keresztyén evangélium abszolútista igényei nemcsak gyakorlatilag voltak destruktív hatásúak, hanem teológiailag értelemben ellenkeznek az evangéliummal” (112). – 5. Ötven évvel ezelőtt az akkori Budapesten működő két ótestamentomos tanár Pap László és Pákozdy László Márton – elsősorban az Ex 3,14 magyarázatánál – hangsúlyozták ezt: Az ÚR léte népeivel való együttélés. (Vagyok, aki leszek [Izraellel].) – 6. Ez nem jelenti azt, hogy a hellén gondolkodásnak nem lett volna fontos szerepe a revelációs folyamatban. Jelen sorok írója szólott erről egyik debreceni dékáni jelentésében. (Itt az USA-ban, nincs módja a pontos hivatkozásra); valamint Princetoni előadásaiiban: *The Heritage of the Reformation: Word-Event for Church and World*. Warfield Lectures. Lecture Twol (Princeton NJ, 1992) – 7. Pár éve amerikai kollégák értékelték, írjak egy tanulmányt az ellenséges környezetben való prédikálás lehetőségéről. Oka iránt érdeklődve hangzott a válasz: „Itt is egyre ellenségesebb a közvélemény az Egyház hangjával szemben.” E tanulmány magyar fordításban is megtalálható: Pásztor János *Krisztus hirdetés a Magyarországi Református Egyházban* HOMILETIKA. (Budapest: Ref. Theol. Akadémia, 1993) Függelék. – 8. Nemcsak Magyarországon van tiltakozás az idők ilyen változásával szemben, hanem itt az USA-ban is. Kiadványok nagy sokasága panaszolja fel az értékek elvesztését, az élet értelme, az erkölcsi mérce feladását, a dehumanizációt, a nyelv dekonstrukcióját, valamint azt, hogy a keresztyéniséget nemcsak a tartalmaért, hanem az igazság iránti igényéért elvetik. Így: Gene Edward Veith, *Postmodern Times A Christian Guide to Contemporary Thought and Culture*. (Weathon Illinois: Crossway Books, 1993) – 9. Az óegyháznak a hellenizmussal való konfrontációja óta ez a teológia nagy harca: elmondani az üzenetet egy-egy kultúrában érthető módon, a tartalom megváltoztatása nélkül (Júdás 3). – 10. A pluralizmus tényének elismerése nem jelentheti számomra, keresztyén teológus számára az ApCsel feladását. Azonban szükségessé teszi új módon, – nem a nagykonstantini korszak hegemónisztikus módján – való megvállalást. Ez utóbbira bőséges példát találhatunk napjainkban. Ez szinte teljesen meghallhatatlanná teszi az evangéliumot. Brueggemann mesteri módon hirdeti Krisztus igazságát a posztmodern korban, amikor nincs igazság, nincs értelem, nincs átfogó látás, és amikor a régi történetek elveszítik vonzóerejüket. Vö. Pásztor János, „Szolgálatunk a posztmodern korban.” Fekete Károly és Semsey Klára Festschrift [Debrecen: Ref. Theologia, 1997]). Pontos bibliográfiát itt az USA-ban nincs módomban adni. Ahol az alábbiakban a pontos bibliográfia hiányzik, ugyanezen okból történik. – 11. Az Egyház megalapításának és elterjedésének színtere a mindenféleképpen pluralista Római Birodalom volt. A lényeg mégis az, hogy a Teljes Szentírás mind az Ó- mind az Újtestamentum a népek közé – és nem fölé – hebezi el népét, mint királyi papságot. (Ex 19,5–6, 1 Pt 2,5,9.) Ők a só, a világosság, a kovács a pluralista ten-

gerben, a népek tengerében. Ez egyértelműen a bibliai képlet (Mt 5,11–16). Jelen sorok írója a posztmodern korban végzendő misszió kérdéseivel részletesebben foglalkozik később megjelenendő írásában. – 12. Bízom abban, hogy az Ótestamentummal foglalkozó szakutódok állást foglalnak e művel kapcsolatban. – 13. A „kizendül” szó az 1Thess 1,8-ban található (Károli fordítás). Az ApCsel részletesen elmondja, hogy minden prédikáció mögött ott áll a gyülekezet élete (2,41–47). E téma kitűnő feldolgozása: Leslie Newbigin, *The Gospel in a Pluralist Society*. (London: SPCK, 1989). – 14. Egyesek szerint, mondja szerzőnk: „... csődbe jutott (*bankrupt*) ... véleményem szerint alkalmatlan (*inadequate*).” (14. és 33. jegyzet.) – 15. A homiletika már jó ideje látja a kontextualitás fontosságát. A prédikátor feladata: komolyan venni a textus kontextusát, valamint azt a kontextust, melyben prédikálnia kell. Pásztor János, *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban* HOMILETIKA (Budapest: Ref. Theol., 1993). – 16. Hazánkban ez az irányzat is ismerős. – 17. Martin Kuske, *The Old Testament as the Book of Christ: an Appraisal of Bonhoeffer's Interpretation* (Philadelphia: Westminster, 1976) – 18. A történetiség kérdésének felvetésével kell vigyázni. Az ÓT teológiának ennek kutatása nem feladata. Izráel vallomásának a historióailag való ellenőrizhetősége a kérdés. A Barthnál is ismerős „Historie und Geschichte” közötti különbségtételről van itt is szó. (118. 3&4 jegyzet) – 19. Shoshana Feldman & Dori Laub, *Testimony: Crisis of Witnessing in Literature, Psychoanalysis, and History*, (New York: Routledge, 1992) – 20. Brueggemann határozottan szakít azzal, amit ő a liturgia „protestáns megvetésének” nevez. A későbbiek során meggyőző érvekkel bizonyítja az Istent dicsőítő liturgia esszenciális szerepét Isten népe előttében. Ezt a tételt vallotta – éppen az ÓT-ra hivatkozva – jelen sorok írója is a nyolcvanas évek elején: Pásztor János, *A Magyarországi Református Egyház Istentisztelete* LITURGIKA. (Debrecen: Ref. Theol. Akadémia, 1980) – 21. Gerhard von Rad Karl Barth-al egyetértésben a náccikkal való konfrontálódásban hangsúlyozta ki a megváltás fontosságát, – mutat rá szerzőnk. (150kk). Ezen a nyomon a „theologia naturalis” kérdése is új világosságba kerül. V. o. Vályi Nagy Ervin tanulmányát, amely az 1987-es eddigi legutolsó (magyar) ortodox-református dialóguson Budapesten (Debrecen V.) hangzott el. Megtalálható az e témáról német nyelven a Tóth Károly szerkesztésében a dialógus előadásait tartalmazó kötetben. (Budapest: 1987) – 22. A társadalmi igazságosságért való felelősség hangsúlyozása Brueggemann korábbi műveiben is erőteljesen jelentkezik. – 23. „Az igazság cselekvésére utaló (erkölcsi) rendelkezések mutatják, hogy Jahve akarata a felebaráti összhangban élő rendezett közösség. A szentségre vonatkozó (kultikus-áldozati) törvények azt teszik evidenssé, hogy Isten mindenekelőtt Önmaga életét őrzi minden profán igényell szemben. Az egyik tradíció a felebarátra, a másik Jahvera tekint... Ennek a feszültségnek a fenntartása mutatja: Izráel vallomásában döntő fontosságú az, hogy »velünk az Isten«. Ugyanígy az is, hogy a feltűnő szerető Isten *Önmagáért van*, és az életnek minden megsemmisítésére irányuló fenyegetést halálosan komolyan vesz (Ez 36,22–23)” (193. 84. jegyzet). – 24. Ez a vélekedés szinte egyeduralgó a magyar reformátusok között. ÓT értékelésünk istentiszteletünk szempontjából is alapos korrekcióra szorul. Bonhoeffer közismert volt a liturgia nagyra értékéséről. Ugyanakkor ő mondotta: „Az egyháznak akkor van erkölcsi jogosultsága gregoriánt énekelni, ha felemeli szavát a zsidóüldözések ellen.” E mondás premisszája a liturgia fontossága, mely össze van kötve a dekalógus másik főirányával az erköcsivel. – 25. A már von Rad által hirdett strukturális analógia az ÓT és az ÚT között mutatkozik meg a Pentateuchos jövő felé való nyitottsága és az ApCsel befejezése között. Lukácsnak ez az irodalmi szabályok szigorú figyelembevételével készült könyvének – e szabályokkal ellentétben – nincs befejezése a jövőre való nyitottság kifejezésére. A könyvben leírt események még csak elkezdődtek. Az ApCsel 28,30 azóta is történik a világon. – 26. Egyetértően utal e ponton Brueggemann Jürgen Moltmann, *The Crucified God: The Cross of Christ as the Foundation and Criticism of Christian Theology* (Minneapolis Fortress Press, 1993.) Német eredeti: *Der gekreuzigte Gott* (München: Chr. Kaiser, 1973) – 27. Moltmann előbb idézett műve címében is mondja, hogy a kereszt a keresztény teológia kritikája is. – 28. Jer 14,8–9 – 29. Már a *Theologie des Alten Testaments* I. kötetében: A bölcsesség-irodalom válasz Izráel *credo* teológiájára. Angol kiadás: *Old Testament Theology 1: The Theology of Israel's Historical Traditions* (New York: Harper & Row, 1962) 355–459. Meghatározottabban *Wisdom in Israel* (Nashville: Abingdon Press, 1972). V. o. 20. jegyzet. – 30. Így a diasporában való zsidó élet: Midrash. Később a Holocaust (Megválaszolhatatlan rombolás (*unanswerable disruption* 329k). Napjainkban pedig a postmodern

okozta radikális újrakérdés és dekonstrukció. Vö. Gene Edward Veith, *Postmodern Times...* i. m. 115kk – 31. Brueggemann figyelme nem terjedhetett ki arra, hogy a páli teológia újabb értékelésében a főrenzikus (bírói megigazulás) metaforák mellett a Krisztusban való részesedés jelentőségét is egyre jobban felismerik. Így E. P. Sanders, *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion* (Philadelphia: Fortress Press, 1975), 428 kk. Röviden magyarul: Pásztor János, *Munkafüzet az újszövetségi bibliai teológia tanulmányozásához* (Debrecen: ref. Theol. Akad., 1981) 60–63). A participáció Pál teológiájában. Kálvin más nyelvhasználattal ugyanerről beszélt, amikor a kegyelemből hit által való megigazulást összekapcsolta a Krisztusban való élet, az *unio mystica cum Christo* hangsúlyozásával. A Heidelbergi Káté 32 feleletének első fele is ezt tanítja: Azért hívnak keresztyének, „mert Krisztusnak tagja és felkenetésének részese vagyok” Leggyakrabban e felelet tanításában a hívők hármastiszteire szorítkozunk. Pedig ennek alapja a részesedés. Ezt elhanyagoltuk. – 32. Egy a sok felhozott példa közül: Saul elítélték a *cherem* végre nem hajtásáért (1Sám 15), ellentétben Dáviddal (1Sám 30,19–20). – 33. Ezt a hibát nálunk is sok prédikátor elköveti, amikor „szép” beszédek építenek fel a barátok kegyesen hangzó, az ÚR által azonban elmarasztalt szavaira. Ez ellen választott népet akart. Bár melyik más népet választott volna, az lett volna Izráel. Itt nem a fajról, hanem kiválasztás tényéről és skandalumáról van szó. – 36. E. P. Sanders, *Paul and Palestinian Judaism: A Comparison of Patterns of Religion* (Philadelphia: Fortress Press, 1977) 75 etc. – 37. Szerzőnk nem utal arra, hogy E. P. Sanders utalt művében kimutatja, hogy ez a szembeállítás a Jézus korabeli judaizmusnak nagy részére nem volt jellemző. Pál – Sanders szerint – ez ellen hadakozott. Ugyanakkor arra is rámutat, hogy Pál teológiájában a forenzikus kegyelem-fogalom (kegyelemből hit által való megigazulás) csak egyik aspektusa a keresztyén életnek. Ugyanígy fontosnak látja a Krisztusban való életet (Gal 2,20), a participációt L. fentebb 30. jegyzet. – 38. A halláscselekvés és a látás itt érintett viszonyának analógiáját látja a szerző a prédikálás és sákramentum összetartozásában. Bár a sákramentum lényege nem a látás, hanem a hallottak és látottak cselekvése (1Kor 11,25b). A sákramentum nemcsak látható ige (*verbum visibile*), hanem megcselekedett ige (*verbum actum*). A prédikált és megcselekedett Ige bibliai egyensúlyának helyreállítására hasznos ez a különbségtétel. Vö. Pásztor János, „Az istentisztelet értelmezése az ökumenikus mozgalomban és az egyházak önvizsgálatában.” Előadás *Collegium Doctorum* 1997. augusztus 26. Jelen sorok írója részletesen foglalkozott e kérdéssel princetoni előadásai során: *The Heiritage of the Reformation: Word-Event for Church and World*. Warfield Lectures Princeton 1992. Lecture Four I. 3. „The Sacrament as Enacted Word.” – 39. Az Úr iránti engedelmesség összefüggésében kell nézni a Gen 1,26-ot is. Ennek „uralkodjon” szava a 2,15-tel együtt nézendő, ahol művelésről és őrzésről, azaz a föld nem kiszákmányoló használatáról, sáfárságról van szó. Így a *cedaqah* is vonatkozik nemcsak az emberi-szociális viszonyokra, hanem a világrendre, benne az ember szerepére (461). – 40. Emmanuel Levinas, *In the Time of Nations* (London: Athlone Press, 1994) 124k – 41. „Így a Deut 6,4 *sema*’-ja az ószövetségi ember-kép középpontja... először »odahallgatást« jelent, mielőtt »engedelmességre« vonatkozna.” Az odafigyelés azonban – Paul Ricoeur szerint – annak elismerését jelenti, hogy az ember nem önmagát alkotta (*self-made*) és önmagában nincs automóniája. Ez odafigyelés annak elismerése, hogy Attól származunk és Azzal vagyunk összekapcsolva. Akinek joga van bennünket megszólítani” (460. 25. jegyzet). – 42. Érdekes párhuzamokat talál Brueggemann a mélylélektanban Freud nyomán kialakult antropológiával, ahol Jahve helyett a pszichiáter veszi át a „megváltó” szerepét (474–476). – 43. „Self-abandonment to Yahweh is directly related to an act of self-assertion against Yahweh” 478. (Látni kell tehát, hogy az Úrral szemben önmagunk előtérbe állítása és az önmagunk feladása az Ót magasztalásban dialektikusan összetartoznak.) – 44. A református tanítás Kálvinra építve hangsúlyozza ezt. Ha azonban a liturgiából ez kivész, az súlyos betegség jele az egyházban. – 45. Vö. Izráel partnerségével kapcsolatban három dimenzióról volt szó. – 46. A 73. szoltáron vezet végig a szerző a reménység kialakulására: elidegenedés (2–16) – az Úrra tekintés (17) – az új élet a Jelenlétben. (18–28). – 47. Ézs 26,19; 52,13–53, 12; Dán 12,1. – 48. A 2Tim 1,10 mindehhez viszonyítva mondhatja, hogy Krisztus halála és feltámadása által világosságra került az, ami már addig is megvolt. – 49. Sok

félreértés származik abból, hogy a Károli Biblia, sőt annak nyomán az 1975-ös új fordítás is a *goim-ethnoi* fordítására helytelenül a *pagányok* szót használja. (Kivéve a rendkívül jelentős Ex 19-et). Ez anakronizmus, mert a pogányok (*pagani-tanyasi*) a régi valláshoz ragaszkodókat jelölték, akik a politikailag triumfáló nagykonstantini kereszténység fizikai erőszakban is mutatkozó, nyomására az élet perifériájára szorult. Ezt a témát kifejtettem részletesen a Theológiai Szemle egyik számában a 80-as években. Senki – sem helyeslően, sem ellenkezve – nem reagált rá. – 50. Ezek legszélösebb kifejezése a *cherem*. Jahve iránti odaszánásból a népek elpusztítása (496k). – 51. A különféle témák során Brueggemann igen gyakran húzza meg a vonalat a Krisztusban való beteljesedésig. Itt arra nincs lehetőség, hogy ezt minden esetben kövessük. – 52. Itt említjük, hogy a szerző látása szíriai Izraelen belül is a monarchiára (Királyságra) vonatkozó szövegeket ideológiai-hegemonikus célokra is használták (Zsolt 2. 495k). Ennek sokféle következménye volt a konstantini korban: kereszties hadjáratok, egyéb háborúk megideologizálása. Antiszemita használata is ide vezethető vissza. Ennek illusztrálására ismét egy rabbi írását idézi: Jon D. Levenson, „Is There a Counterpart in the Hebrew Bible to New Testament Antisemitism,” *Journal of Ecumenical Studies* 22 (1985) 242–260. Itt, Levenson szerint, találunk a Kánaán területén előtűnik lakó „népek tagadásával” *negation of nations*). Ezt a magatartást vették át gyakran a keresztények is. (496 10. jegyzet). – 53. Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992) – 54. A Teremtés igéi c. alfejezetben (146 és 2. jegyzet.). – 55. Utal itt a szerző a 19. zsolttára. Emlékeztet arra is, hogy a 19,1–4-et egyesek a *theologia naturalis* alap textusának tekintik. Ezek a szavak azonban Izrael – a Jahve szabítását megtapasztaló nép – ajkáról hangzanak. Az itt elhangzó dicsőítés nélkül a természetre való hivatkozás nem közvetlen (529 és 7. jegyzet). – 56. Az Ex 25–31 (a papi irat számadása a Szent Sátorról és szolgálatáról) párhuzamokat mutat a Gen 1,1–2,4 teremtés ünneplésével. Az útbaigazítást a teendőkre Mózes hét beszédben kapja, emlékeztetve a teremtés hét napjára, mely a Gen 2,1–4a-hoz hasonlóan a Szombatra vonatkozó rendelkezésekben éri el csúcspontját (533). – 57. Jon Levenson, *Creation and the Persistence of Evil: The Jewish Drama of Divine Omnipotence* (San Francisco: Harper & Row, 1988) Itt az 51. és 74. zsolttarra épít Levenson, akinek érvelését szerzőnk követi (535). – 58. Karl Barth, „God and Nothingness,” *Church Dogmatics 3/3. The Doctrine of Creation* (Edinburgh: T. & T. Clark, 1960) 289. Idézi a szerző (536). – 59. Csak néhányat idézünk a sok lehetséges és a könyvben utalt textus közül: Gen 6,5–7,24; 19,24k; Ex 9,23–25; Lev 26,16–28; Szof 1,2k Ám 4,6–11. – 60. Ezen a ponton még jobban látható, hogy a sákramentum „látható igének” nevezése nem fejezi ki azt, hogy itt – már az ÓSZ-ben is – tetekről (*dramatic gestures* 575.), azaz „megcselekedett igéről” (*verbum actum*) van szó. Prédikáció és sákramentum együtt a teljes igehirdetés. – 61. „Nem csak jelekkel van dolgunk, hanem a valósággal, melyet a jelek reprezentálnak” – idézi a szerző az *Evangelical and Reformed Church* úrvacsorai liturgiáját. Ennek az egyháznak evangélikus és református taggyézházai is voltak. Ez a szöveg mindkét egyház számára elfogadható volt. Ugyanakkor valóban a lényegét fejezi ki (576. 1. sz. jegyzet). – 62. Ezen a ponton hívom fel a figyelmet ismét Brueggemannnak és többeknek az álláspontjára, mely szerint a történet-kritikai kutatások adnak hasznos tájékoztatást, de a revelációs folyamatnak minden része, így a redaktor munkássága is jelentős. Ez egész folyamatot a kánonalkotás fejezi be. Ezek együtt adják Izrael tanúságát. – 63. Ebből a szempontból is fontos E. Davis Willis princetoni professzornak, a Collegium Doctorum tagjának 1981-ben az Odessában tartott Orthodox Református Dialóguson (Debrecen-IV) elhangzott előadása: „A hagyomány értelmezése a református teológiában.” Teljes szövegében közölte a Theológiai Szemle. – 64. „A prédikálás momentumában a textus új vitalitást nyer” (596). Utal itt a szerző a tridentin „két forrás” elméletre. A tradíció-értelmezés egyházainkban már nagyon sokat változott. Vö. A II. Vatikáni Zsinat dokumentumait, és pl. Willis professzor fent említett előadását. – 65. *Theologia doxologia est!* – 6. A legalizmus a szerző megfogalmazása szerint: a Tóra centrális igazságától és gyakorlásától való eltérés (Zsolt 16,11). Legalisták voltak Jób barátai, akik kizárólag elvont „igazságról” és „gonoszságról” az élettől elvonatkoztatva gondolkodtak és ítélték. – 67. Arend Th. van Leeuwen, *Christianity and World History* (London: Edinburgh House, 1966) c. kitűnő könyvében a népek királyságait Izráellel szemben *ontocratikus királyságnak* nevezi. Gondolatait továbbvitte: Lesslie Newbigin, *Honest Religion for Secular Man* (London: SPCK, 1968) – 68. Zsolt 72 őrsi tisztán ezt az egyensúlyt belefoglalva a föld termékenységét (az ökológiai szempontot) is. – 69. Sem ez a mű, sem

Brueggemann egyéb írásai nem tartalmazzák Krisztus kizárólagossága igényének feladását. Azt hangsúlyozzák, hogy az erre vonatkozó, fegyveres-politikai hatalmi helyzetből fakadó, vagy annak maradványként továbbélő agresszív igénybejelentést fel kell adni. Erre még később visszatérünk. – 70. A szerző gyakran használja az *agens* (*agent*) szót emberi munkatársainak jelölésére. Emögött az a ki nem mondott felismerés lehet, hogy a hívő, azaz odaszánt ember nem eszköz, hanem *agens*. Az ember akkor eszköz, amikor nem tud róla (Asszíria az Úr haragjának botja), vagy pedig engedetlen hívő, akit mégis használ eszközként az Úr. Az ősi imádság: „Tégy Uram eszközöddé” – az ember ön odaszánása. Erre a válasz: Isten munkatársai vagyunk (1Kor 3,9; Jn 15,14). – 71. A szerző nem fejt ki, hogy a próféta jelenség egyedülálló voltát hogyan viszonyítja más vallások nagy alakjaihoz. Ezek közül legtöbbször éppen a fogság idei próféták kortársai voltak. George A. K. Knight, *I Am This Is My Namee* (Grand Rapids: Eerdmans, 1983) – 72. Jeremiás és Hóseás mögött a Leviticus-Deuteronomium szövetség szövetség-teológiája; Ezsaiás mögött a Jeruzsálem-Sion „királyi ideológiája”; Ezékiel, Haggeus, Zakariás mögött a papi hagyomány; Mikeás mintha a „föld népe” (parasztság) sóhajaira reflektálna (623k). – 73. Utalás a Pentaeuchos „P” forrásának későbbi voltára. – 74. Ennek az álláspontnak éppen ellenkezője tünik igaznak. Éppen ez a perikópa hangsúlyozza a szó és tett, szavak és más szimbólumok egységében megvalósuló liturgia fontosságát. Kálvin is így látta. Vö. Kommentár a Héber Levélhez 9 és köv. fejezetek. + Institutio I. 11.12; I. 11.13; IV. 10. 15; IV. 10. 19. L. még Pásztor János tanulmánya a *Magyar Egyházzene* c. folyóiratban Kálvin liturgiai jelentségéről 1993. Angolul: „Calvin and the Renewal of the Worship of the Church” *Reformed World* 40 (1988) No. 1. 911–917. – 75. A Lada fedele a *kapporeth* jelentségét elemezve mondja: A fedél a bünbocsánat, a kiengesztelődés lehetőségét hirdeti. A Lev 1–7 és 16 fényében pedig arról beszél a szerző, hogy nincs olcsó kegyelem. – 76. E témával kapcsolatban mondja szerzőnk, hogy a Zsolt 19,1–6-ban is sokan látnak természet teológiát. Szerinte ez csak bizonyos mértékben tartható: E zsolttárban ugyanis a Sinai és a próféták által megszólított Izrael elmélkedik. (529. 7. jegyzet is) – 77. Az iskolarendszer kiépítése Salamon korában a birodalomszervezés elengedhetetlen előfeltétele volt. Ez folytatódik az utódok alatt (684). – 78. „A kánoni tradíció elbölcsességesezése” (*sapientialization of canonical traditions*) azt jelenti, hogy a Judaizmus bölcsességét mond a világnak, amely tántoríthatatlanul Jahvista, intenzíven etikus és egyértelműen Jahve teremtő hatalmát hirdeti (692). – 79. Érdekes és Brueggemann-ra jellegzetes módon itt a Róm 10,14–15-re hivatkozik, ahol az Úrtól elindított üdvösséges láncreakcióról van szó. Az egész ÓSZ támogatja őt abban, hogy itt a „prédikáló” és „hallás” nem korlátozódhat orális-verbális hirdetésre, hanem magában kell foglalnia az egész élettel való tanuskodást, mint pl. az Acta-ban. A Krisztus-hirdetés ilyen leszűkítése a racionalizmusban is megmutatózó görög logos-koncepció eluralkodásának következménye volt. – 80. Nem voltam képes egy alkalmas szót találni a *disestablishment* magyarra fordítására. Az *established church* alatt a nagykonstantini típusú, államegyházat értjük. Azonban ennek különféle formái vannak. Az *establishment* lényege: a hivatalos, fegyveres-politikai hatalomnak az egyház minden tevékenységéhez nyújtott támogatása és annak igénylése. 1600 évig élt az Egyház jó része ebben az állapotban. Ennek szellemisége mindent átjár, mely akkor is megmarad, ha az állam felmondja azt. (Ehhez hasonló volt a helyzet a szovjet időkben Oroszországban is.) A *disestablishment* jelenti egyfelől ennek a hatalom részéről való megszüntetését, másfelől az egyház részéről ennek a ténynek belső, nem kényszer alatti elfogadását. Erre az Egyházat az a felismerés indíthatja, hogy felismeri az *establishment* bibliaiilag tarthatatlan voltát. Éppen Brueggemann is indíthat e kérdésnek az eddiginél alaposabb megtárgyalására. – 81. 1991-ben egy amerikai homiletikai folyóirat szerkesztője megkért, írjak tanulmány arról, hogyan lehet prédikálni ellenséges környezetben. Kérdésemre felelte: erre azért van szükség, mert a környezet egyre ellenségesebb a keresztényen üzenettel szemben. A tanulmány magyarul is megjelent a korábbiakban idézett Homiletikai függelékeként 1993-ban. – 82. Brueggemann szerint az USA-ban a Watergate és Vietnam sokban járult hozzá a Felvilágosodottság hegemoniája (*Enlightenment establishment*) felbomlásához. Az amerikai akadémiai élet két kiválóságának Henry Kissingernek és McGeorge Bundy-nak a politikai tudományos értelmezés monopolizáció iránti igénye ellenhatásokat váltott ki (709. 8. jegyzet is). – 83. Úgy gondolom a könyv tartalmának bemutatása segített azt megérteni, hogy itt a fő hajtó erő nem a környezet megváltozása. Sokkal inkább annak felismeréséről van szó, hogy ami a kultúrában ma végbemegy, nem az evangélizáció végét jelenti, hanem lehetőséget teremt az evangélizáció bibliai dinamizmus-

sal való meghirdetésére. Nem szabad elfelejteni, hogy az Egyház a *Pax Romana* pluralizmusában született és terjedt el az *Imperium* végső határáig. – 84. Nem tudom eldönteni, hogy a magyar nyelvű akadémiai irodalom használja-e a szót. Itt azonban a szükség kényszerít rá. – 85. L. azoknak az ipari lobbiknak az erőszakos tevékenységét, mellyel a környezetvédelmi intézkedéseket a korlátlan produkció érdekében ellenezték. Pl. Kyoto 1997. december. – 86. Ezt ismertük Magyarországon az elmúlt 40 év alatt. Karácsony, télapó, ajándék, szeretet ünnepe, fenyőünnep. Minden, csak Jézusról ne legyen szó. L. Murányi Gábor „Magyar szocialista karácsonyok Ó, vörös fenyő...” HVG XIX. 52–53 (1997. december 27.) 99–101. Ugyanennek amerikai változata a konzumerizmusba beépült vásároló karácsonyt itt tapasztaltuk. – 87. A fundamentalizmus és liberalizmus viszonya is ezt mutatja egy USA teológus szerint: Thomas C. Oden, *After Modernity What? Agenda for Theology* (Grand Rapids: Fortress, 1990). – 88. Brueggemann gondolkodásában az elképzelési készség és erő (*imagination*) fontos szerepet játszik. *The Prophetic Imagination* (Minneapolis: Fortress, 1978); *David's Truth in Israel's Imagination and Memory* (Minneapolis: Fortress, 1985); *Hopeful Imagination: Prophetic Voices in the Exile* (Minneapolis: Fortress, 1986); *Texts Under Negotiation: The Bible and Postmodern Imagination* (Minneapolis: Fortress, 1993)

Lázár J. Csaba – Z. Lázár Dalma Enikő: Itt vagyok, engem küldj!

(Prédikációk a Szabad Európa Rádió hullámhosszán, a müncheni és a nürnbergi gyülekezetekben 1987–1992)

Ki tagadná, hogy magyar népünk napjainkban a változások korát éli meg. Egyének, családok, vállalkozástól nem rettegő emberek vágnak bele új dolgok elérésébe, új utak megtalálásába. Nemcsak a polgárokat érinti meg a vállalkozás szele, hanem Református Egyházunkat is. Számtalan gyülekezet vállalkozik szinte erején felül arra, hogy omladozó templomát, imaházát felújítsa, viharverte templomtornyait lefedje, haranglábat tatarozza és régi, lehetetlen parókiáját lebontsa, helyébe pedig újat építsen. Ezekkel a vállalkozásokkal is hirdetve, hogy ha szűkösen is, de egyházunk él és épül.

Szándékosan ismétetem ennyiszor a vállalkozás szót, mert a müncheni Református Magyar nyelvű Egyházközösség tájékoztatójának első sorában ezt olvashatjuk: „Tudjuk, merész vállalkozás...” Valóban merész vállalkozás manapság gyülekezeteinknek valamilyen építkezési munkába belekezdnie, de ugyanilyen bátorságot igényel egy-egy egyházközösségnek, hogy prédikációs kötetet jelentessen meg. Egy könyv kiadása nem olyan látványos, mint például egy gyülekezeti terem felépítése, mégis nagyon dicséretes. Posztmodern, kiüresedni látszó világunkban egyre kevesebb idő jut a könyvekre. Egyre kevesebben és egyre kevesebbet olvasnak az emberek. A kiadók csak olyan könyvek kiadására vállalkoznak, amelyek előre láthatóan sikeresek lesznek és nagy példányszámban fognak el. Mégis a müncheni gyülekezet szükségét érezte annak, hogy Lázár J. Csaba és Z. Lázár Dalma Enikő prédikációs gyűjteményét kiadják. Ezzel is egy kicsit megvilágítsák a magyar nép XX. század második felének elmentmondásos történelmi helyzetét, és az emigrációban élő emberek gyülekezeti életét. A könyv kiadói tudatában voltak annak, hogy a Szabad Európa Rádió Protestáns világ című műsorának hangfelvételeit és kéziratait nem őrizték meg (11. o.). Viszont az 1987-től 1992-ig terjedő időszak igehirdetései fennmaradtak és ezeket kötelességüknek érezték kiadni.

„A szerzőpár szülőhazája, a partiumi föld, mindig termékeny jó földnek bizonyult, amely nemcsak gazdag földi javakat, hanem értékes szellemi és lelki táplálékot is nyújtott (9. o.). Szatmár megyéből Németországba áttelepült lelkész házaspár magával vitte a kolozsvári teológia szellemiségét, az erdélyi magyarság öntudatát és a kisebbségi sorsból fakadó érzékenységet.

A gyűjteményben megtalálható prédikációk a Szabad Európa Rádió Protestáns világ című adásában, heti harminc perces sugárzásban és háromszori ismétléssel hangzottak el. Az igehirdetések egy része a rádió hullámhosszán, a világban szétszóródott magyarokhoz szólt, másik része pedig a müncheni és a nürnbergi gyülekezetek szószékén hangzott el.

A szerzőpár a mai olvasót a közelmúltba szeretné visszavinni. Azt szeretnék, ha emlékeznénk, hiszen a „Biblia tanítása szerint az emlékezés értelme a jövő... Az értelmes emlék olyan, mint egy megterített asztal, mint egy jól megépített ház vagy erődítmény. Táplálékot és menedéket ad a jövőre” (110. o.). Vannak olyan emlékképek, amelyeknek bele kell keveredniük a jövő generáció „táplálékába”. Ilyen képek az 1956-os forradalom és szabadságharc, a fordulat éve, az 1989-es romániai események. Ha az olvasó visszaforgatja az idő kerekeit, akkor előjönnek a fegyverropogástól hangos képsorok, amiket a Magyar Televízió 1989 karácsonyán Romániából közvetített. Közben újra átérezheti az ember, hogyan forrt a világ tengere, és a változások szele milyen port kavart. Ebben a zűrzavarban szólt a karácsonyi angyali üdvözet: „Ne féljete!” (Lk 2,1) és így hangzott a biztatás a prédikációból: „Minden múlandó, múlandó a rossz, múlandó a jó, tündérkert és látvány a világ, de örök az Isten dicsősége. Féls, remegő karácsonyunkat beragyogja Isten dicsősége, lássátok meg Isten erejét, hatalmát Európában a Kárpát-medencében, Magyarországon, Romániában, Németországban, házatokban, családokban” (68. o.).

Ezek után joggal gondolhatná bárki is, hogy a prédikációk egy része politikai színezetű. A gyűjteményt elolvasva azonban kiderül, hogy az igehirdetések nem kifejezetten politikai prédikációk, hanem e két lelkész hitének meggyőződéséből fakadó válaszok, magyarázatok a mindennapi kihívásokkal küzdő, a nagy politikai változások korában élő ember számára, akit váratlanul és felkészületlenül értek az események és magára hagytak.

Ahogy a Jó pásztor, Krisztus sem hagyja magára a nyáját, vagyis az egyházat, úgy kell egy lelképásztornak minden pillanatban kitartania a gyülekezete mellett. Egyéni és közösségi, népet és nemzetet érintő kérdésekben. Mindenkor az egyház Urára kell felmutatnunk: „Sebekkel tele a világ, gyógyíthatatlannak tűnő évszázados sebekből szenved a világ, a népek, a nemzetek. Így szenved megannyi sebtől sújtva a mi világba szétszórt nemzetünk is. Sebeket hordozol, testvérem, te is magadban és életed tele félelemmel” (33. o.). Krisztus szeretete nagypénteken győzelemre jut. „Nagypénteken Jézus a múlt és a jövő küszöbén áll, állj mellé testvérem, hitedben, szeretetben, állj mellé te is, ki szenveded a jelent és látni fogod egy pillanatra a jövődöt. Jézus győzelme a te győzelméd is.” (30. o.).

Szeretettel ajánlom ezt a kötet mindazoknak, akik a rádión keresztül hallgatói voltak az igehirdetéseknek, és azoknak, akik a gyülekezeti alkalmakon kívül szívesen

forgatnak prédikációs köteteket, valamint azoknak, akik az elmúlt évtized egyházi életének egy korszakát szeretnék megismerni. Tudva azt, hogy politikai rendszerek, országok, népek, emberi életek elmúlhatnak, de „A végtelen és megmérhetetlen, a Jézus Krisztusban megmutatkozó isteni kegyelem az örök érvényű” (69. o.).

Bihari Richárd
V. éves teológus

HÍREK

Európai Egyház és Iskola Bizottság sajtóközleménye

„*Spiritualitás és Európa*, továbbra is komoly fáradozást jelentő téma a nevelésben”. Ez volt az Egyház és Iskola Európai Bizottsága (Intereurópai Comission on Church and School, ICCS) igazgatótanácsának végkövetkeztetése, amelyet 1998. január 16–18-án Münsterben tartott ülésén fogalmazott meg. Az Olaszországból, Svédországból, Magyarországról, Hollandiából és Németországból származó igazgatósági tagok kiértékeltek az ISSC-nek 1997 nyarán Strasburgban tartott háromévenkénti konferenciája eredményeit.

Ez volt az első igazgatótanács ülés az új elnöknek, Hans Spindernek (Hollandiai Református Egyházból) és az új titkárnak, Peter Schreinernek (Münsteri Comenius Intézetből) hivatalba lépése óta.

Az igazgatótanács megegyezett számos 1998-ban sorra kerülő tevékenységben, tekintetbe véve az európai együttműködés egyre fontosabb voltát az egyház és az iskola kapcsolatainak területén. Az igazgatótanács hangsúlyozta annak szükségességét, hogy az ICCS más európai szervezetekkel együttműködve aktívan vegyen részt az európai nevelési ügyek irányításában. Ezért elkészíti az európai iskolákban végzett vallásoktatásról szóló kiadványának teljesen átdolgozott változatát, amelyben széleskörű áttekintést ad a vallásoktatásnak a különböző európai országokbeli jelenlegi helyzetéről.

Ugyancsak megvitatták a 2000 júniusában Skandináviában (Norvégiában vagy Svédországban) sorra kerülő következő háromévenkénti európai konferencia első körvonalait. Az igazgatótanács köszönetet mondott a skandináviai munkacsoportnak az előkészítő munkáért és megállapodott a konferencia munkatémájában:

Az egyház, az állam és az iskola felelőssége az újabb tartós egymáshoz való közeledésért Európában.

Az Egyház és az Iskola Európai Bizottsága az egyházak és állami szervezetek képviselőinek munkacsoportja az egyház és az iskola kapcsolatainak területén.

További tájékoztatásért szíveskedjenek a Titkársághoz fordulni (Comenius Institut, Schreiberstr. 12. D-48149 Münster).

Münster, 1998. január

Peter Schreiner
titkár

(Fordította: Fükö Dezső)

EEK hírek

Az Egyház és Társadalom új Bizottságának ülése Strasburgban

Az Európai Egyházak Konferenciájának (EEK) megújított Egyház és Társadalom Bizottsága január 9–10-én Strasburgban tartotta első ülését. Igen jelentős ülés volt ez, mivel bebizonyította az EEK és az Egyház és Társadalom Európai Ökumenikus Bizottsága (angol rövidítése: EECCS = European Ecumenical Commission on Church and Society) közötti egyesülési folyamat elmélyülését. Ez a folyamat az idei év vége felé az EEK Központi Bizottságának és az EECCS (utolsó) Nagyülésének közös ülésével éri el csúcspontját.

Ebben a Bizottságban az EECCS Végrehajtó Bizottságának 12 tagja, valamint az EEK Központi Bizottsága által kinevezett 12 tag foglal helyet. Ez az első ilyen ülés bizonyította a növekvő érdeklődést és szakértelmet az Egyházra és Társadalomra tartozó ügyek tekintetében, minthogy Portugáliától Oroszorszáig, Finnországtól Albániáig és Bulgáriáig Európa mind a négy sarkából voltak jelen küldöttek. Mivel az EECCS tagsága főként nyugat-európai, a tárgyszorozat egyik fontos pontja volt annak kiértékelése, hogy hogyan lehet megkönnyíteni a közép- és kelet-európai országok lehető legteljesebb részvételét a Bizottságnak olykor igen bonyolult és részletekbe menő munkájában.

A kétnapos ülés megnyitását Jacques Stewart lelkész, az EECCS elnöke, ezt az ülést nemcsak történelminek nevezte, hanem olyanak is, amilyenre már „régén vártunk”. A „folyamok a pusztaságban” bibliai képét használta, amikor azt mondta, hogy nehéz utat szabott elénk az Úr, de ezen az úton válik alázatossá az Ő népe. Majd megjegyezte, Isten útja az élő igazságosság s egyben a mi feltámadásunk útja is.

Mivel ez az ülés az első volt a maga nemében, nem került bele egyik olyan kérdés vizsgálatába sem, amelyek a következő néhány év programján szerepelnek. Meglehetősen hosszú időt szenteltek a Bizottság hármasként megbízatása tisztázásának s annak, hogy megkíséreljék felvázolni a Bizottság jövődi munkájának a látomását. A megbízatás három eleme:

a) az Egyház és Társadalom kérdéseinek tanulmányozása és vizsgálata az EECCS és az EEK eddig végzett munkájának társadalmi-etikai perspektívájában (mint pl. a béke, az igazság és a teremtett világ sérthetlensége, a megbékélés, az egyházak és a kormányok);

b) az európai intézmények – az Európai Unió, az Európa-Tanács, az Európai Biztonság és Együttműködés Szervezete – munkájának figyelemmel kísérése az európai integráció folyamatában, a demokratizálásban, a törvényesség megteremtésében (az emberi jogok és a kisebbségek jogainak védelmében, az európai biztonság tekintetében, a gazdasági, társadalmi és környezetvédelmi kérdésekben);

c) foglalkozás az Európai Unió tagállamiban az egyházak sajátos felelősségével az Európai Unió belső politikájáért. Ez a vállalkozás a Bizottság nyilvános állásfoglalásaiban fejeződik majd ki.

Hogy az európai intézmények munkájának figyelemmel kísérése milyen fontos az új Bizottság számára, az gyakorlati kifejezésre talált abban a félnapos látogatásban, amelyet az Európa-Tanács strasbourgi székházában

tett. A Bizottság tagjai naprakész ismereteket szereztek a Tanács munkájáról a bio-etika, az emberi jogok és a vallásszabadság területén.

A Bizottság következő munkaulését ez év júniusára tűzte ki.

(Fordította: Fűkö Dezső)

Az Európai Egyházak Konferenciája számára kielégítőek az év végi eredmények

A tagegyházaktól származó bevétel a valaha is a legnagyobb volt az 1997-i év végi pénzügyi eredmények szerint, melyeket az 1998. február 13–14-i genfi ülésen terjesztettek az EEK Költségvetési Bizottsága elé. Ez mutatja a tagegyházak egyre nagyobb elkötelezettségét az EEK élete és munkája iránt a múlt évi két nagygyűlés óta.

Noha a már harmadik éve kiegyensúlyozott számadatok a költségvetés stabilizálódását mutatják, az EEK számára még mindig problémát jelent, hogy a mindennapi kiadások fedezésére nincs elegendő tőkéje. Tovább, az 1994-ből származó több mint 130. 000.- svájci franknyi deficitet még mindig nem számolták fel 1997 végéig. Ugyancsak majdnem 40. 000.- franknyi deficit mutatkozott 1997 végén a jugoszláviai tanácsadás számláján.

A tagegyházaktól befolyt összegbevétel 1.105.466.- svájci frank volt mintegy 55.000.- frankkal több a költségvetési előirányzatnál. Ez tükrözi azt, hogy a tagegyházak a korábbi évekhez képest nagyobb számban adakoztak. A költségvetési teljes bevétel első alkalommal haladta meg a 2 millió svájci frankot, de még mindig nem érte el

az előirányzatot. A szerény 4.500.- franknyi többletet a titkárságok kiadásainak csökkentésével sikerült elérni.

A Költségvetési Bizottság örömmel vette tudomásul, hogy a Második Európai Ökumenikus Nagygyűlés (EÖN 2) és az EEK tizenegyedik Nagygyűlése esztendejében a tizenegyedik Nagygyűlés deficitmentesen zárult, de több mint 80.000.- franknyi deficit maradt az EEK és az EÖN 2 előkészítő kiadásaiból. A Bizottság kéréssel fordul mindama tagegyházakhoz, amelyek még nem járultak hozzá a nagygyűlési alaphoz, hogy minél előbb igyekezzenek befizetni adományait.

A Költségvetési Bizottság moderátorává Helmut Weide westfalai tartományi egyház tanácsost választották meg. Ő Wilhelm Nauser rektort váltja fel, aki a Központi bizottság 1997 novemberi ülésén vonult vissza, miután szinte az 1959-i alapítás óta különböző minőségben szolgált az EEK-t. A Bizottság többi tagjai:

Gerhard Egerhag úr, Svédország
Sheilagh Kestling lelkész, Skócia (moderátor-helyettes),
Fernando Soares püspök, Portugália,
Michael Staikos metropolita, Ausztria,
Helmut Weide tartományi egyházi tanácsos, Németország, (moderátor)

Dr. Keith Clements lelkész, főtítkárság (ex officio).

Tanácsadók: Chrysanthos püspök, Cyprus,

Ruud Decker úr, Hollandia,

Hans-Balz Peter professzor, az Egyház és Iskola Európai Ökumenikus Bizottsága.

(Fordította: Fűkö Dezső)

INHALT DER NUMMER 1998/4

REDE UNS AN, HERR!

István Magyar: Die Vorsehung Gottes

LEHRE UNS, HERR!

Zoltán Kustár: Doch Israel weiss nichts

Zsigmond Vita: Die kulturelle und Erziehungspolitik von Gábor Bethlen

Eberhard Busch: Was macht einen Reformierten zum Reformierten

Géza Boross: Die Hautprobleme der praktischen Theologie an der Jahrtausendwende

Sándor Kereskényi: Der Traum im Hilfe der Seelsorge

ERINNERT EUCH...

Lajos Rácz: Zwölf Jahre der Johannes Calvin Gesellschaft (1936—1948)

János Pásztor: Leslie Newbigin (1909—1998)

AUSSCHAU

Károly Tóth: Die Zeichen des Willens Gottes um Einheit

Lajos Békefy-Géza Tislér: Ein Interview mit dem Ministerpräsidenten D. Johannes Rau

Ökonomische und finanzielle Einheit

Die aktuellen Fragen der Europäischen Union

WELTCHRISTENTUM

ÖRK Dokumente

Von einem Übereinkommen über mannigfaltige Investierung – Von Algerien – Von Irak

RUNDSCHAU

Hans Küng: Credo (*Károly Hafenscher*)

Imre Veöreös: Ein Brief an die lutherischen Gemeinden in Kőbánya (*Zsuzsanna Zászkaliczky und Pál Zászkaliczky Jun.*)

János Pásztor: Israel ein Zeuge Jahwehs (Walter Brueggemann: Theology of the Old Testament)

Csaba Lázár-Delma Enikő Lázár: Hier bin ich, sende mich. (*Richárd Bihari*)

NACHRICHTEN

Europäischer Ausschuss über Kirche und Schule

KEK Nachrichten

CONTENTS OF NO 1998/4

LORD, SPEAK TO US!

István Magyar: God's Providence

LORD, TEACH US!

Zoltán Kustár: But Israel Knows Nothing

Zsigmond Vita: Gábor Bethlen's Cultural and Educational Policy

Eberhard Busch: What Makes a Reformed Believer Reformed?

Géza Boross: The Main Problems of Practical Theology at the Turn of the Millennium

Sándor Kereskényi: The Dream in Help of Pastoral Care

REMEMBER...

Lajos Rácz: Twelve Years of the John Calvin Society (1936–1948)

János Pásztor: Leslie Newbigin (1909–1998)

OUTLOOK

Károly Tóth: The Signs of God's Will of Unity

Lajos Békefy – Géza Tislér: An Interview with Prime Minister D. Johannes Rau

Economic and Financial Unity

The Timely Questions of Enlarging the European Union

WORLD CHRISTENDOM

WCC Documents

On Agreement about Manifold Investments

On Algeria

On Iraq

REVIEW

Hans Küng: Credo (*Károly Hafenscher*)

Imre Veöreös: A Letter to the Lutheran Congregations at Kőbánya (*Zsuzsanna Zászkaliczky and Pál Zászkaliczky, Jr.*)

János Pásztor: Israel the Witness of Yahweh (Walter Brueggemann: Theology of the Old Testament)

Csaba J. Lázár – Delma Enikő Lázár: Here am I, Send Me (*Richárd Bihari*)

NEWS

European Commission on Church and School

CEC News

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

A TARTALOMBÓL

A legfőbb cél

Bibliafordítási töredékek kódexeinkben

Prófétizmus és prófétaág

Az istentisztelet értelmezése

A pietizmus Oroszországban

A lelkek megítélésének ajándéka

A pápai teológusok exodusa

A nagyváros teológiája

Száz éves a Metodista Misszió
Magyarországon

Egyetértésünk érdekében

Nők az ökumenében

Könyvszemle

ALAPÍTVÁ 1925

ÚJ FOLYAM (XLI)

1998
5

THEOLOGIAI SZEMLE

1998. szeptember-október

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 394-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277

Index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna
tagjai: dr. Berki Feriz
dr. Cserhádi Sándor
ifj. dr. Fekete Károly
Lukács Tamás
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás: *Ráday Nyomda*

Felelős vezető: Demeter Levente

Szedés, tördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140-9388

Számítástechnikai Stúdió

Terjeszti a Kálvin János Kiadó.
Előfizethető a kiadóhivatalban,
vagy postautalványon, vagy átuta-
lással a Kálvin János Kiadó – Bu-
dapest OTP 11714006-22098038
cekk számlájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:

Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Protestáns Könyvesbolt:

Budapest, IX., Ráday u. 1.

Református Könyvesbolt:

Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1740,-Ft

Egyes szám ára: 290,-Ft

Előfizetés külföldre:

30 DM vagy 18 USD

Egyes szám ára:

5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

TÓTH Károly: A legfőbb cél 261

TANÍTS MINKET, URUNK!

TÓTH KÁLMÁN: Bibliafordítási töredékek kódexeinkben ... 262

ESZENYEINÉ SZÉLES MÁRIA: Profétizmus és profétaság
Izrael hitvilágában 270

PÁSZTOR JÁNOS: Az istentisztelet értelmezése az
ökumenikus mozgalomban és az egyház önértelmezésében .. 277

SZALAY PÁL: A pietizmus Oroszországban a
XVII-XVIII. században 285

HECKER RÓBERT: Dezinformációs gondolati rendszerek
fölismerése, avagy a lelkek megítélésének ajándéka 293

KÖVY ZSOLT: A pápai teológusok exodusa 297

BAKKE, RAYMOND J.: A nagyváros teológiája 306

EMLÉKEZZETEK MEG...

HECKER FRIGYES: Száz éves a Metodista Misszió
Magyarországon 312

KITEKINTÉS

GÖNCZŐ SÁNDOR: Egyetértésünk érdekében 314

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

HAFENSCHER KÁROLYNÉ: Nők az ökumenében 317

Beszámoló a közép-európai keresztyén nevelők
szemináriumáról 319

A belső ortodox konferencia kommunikéje 320

SZEMLE

NEUMANN, FREDERICK: A törvény és a kegyelem
ugyanaz (Szentpétery Péter) 321

TÓTH ZOLTÁN: Ami református és ami nem (Gondolatok a
„Magyar református önismereti olvasókönyv” kapcsán) 322

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1998. IX. 21.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kézírataikat egy példányban, író-
gép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átállítható; oldalanként 30 sor,
soronként 60 leütés) a Bimbó úti címre küldjék. Az írás közzlése nem jelenti
azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kézira-
tok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok meg-
őrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

A legfőbb cél

Textus: Fil 3,12–14

„Cél!” Érdekes fogalom, amely mindenkinek a szótárában megtalálható. Rövid és érthető. Általában azt fejezi ki, hogy valamilyen cselekvéssor véget ért, méghozzá eredményesen. mégis, amikor bármit teszünk és valaki megkérdezi, hogy miért tesszük, nem biztos, hogy egyértelmű választ tudunk adni. Például sokszor felteszik azt a kérdést – főleg – a fiataloknak, hogy „*Mi az életcélod?*”. Erre általában igen határozott válaszokat szoktak adni: „Diploma, gazdagság, boldog család... stb.”. Ezeket a válaszokat mindenki fenntartás nélkül el szokta fogadni. Azonban, ha egy kicsit jobban kikérdezzük az illetőt, kiderül, hogy számára nem annyira egyértelmű az a bizonyos „életcél”. Kiderül, hogy ezek mögött a megfogalmazások mögött, amelyek első látásra olyan biztosak és egyértelműek, csak egy rövidtávú elgondolás húzódik meg. Ezeket a célokat túl, már minden homályba vész.

Pál apostol is célról beszél. Számára van egyértelmű végállomás, van biztos rév. De ő bajban van. Ezt a biztos célt meg kell fogalmaznia, be kell mutatnia másoknak. És ez a cél nem látható testi szemmel. Fordított a helyzet, mint általában. Van valós és bizonyos cél, csak nincs pontos megfogalmazás. Ez nem egy díszesen kiállított okirat és nem egy hosszú számsort tartalmazó csekk. Azonban van egy olyan tulajdonsága, melynél fogva minden földi céltől különbözik, az, hogy felülmúlhatatlan és végleges cél. Ez pedig nem más, mint a „Jézus Krisztusban adott mennyei jutalom”.

Nem azt akarom mondani, hogy ne legyenek az életünkben „földi” célok. Nem azt akarom mondani, hogy ezek eléréséért ne tegyünk meg mindent, ami emberileg megtehető. Hiszen Pál apostol is azt mondja, hogy „ami előttem van, annak nekifeszülve futok”. Az apostol azt mondja nekünk, hogy a *legfőbb cél* a „*Jézus Krisztusban adott mennyi jutalom*”. Azt mondja, hogy minden egyebet ennek a jutalomnak a fényében mérleljünk. Pál apostolnak is voltak emberi céljai, hiszen hatalmas missziói utakat tervezgetett a mai Spanyolország területére. Megtehetné volna azt, hogy felül egy hajóra és egyenesen oda utazik. De nem tette, mert Jézus Krisztus elhívása számára azt jelentette, hogy az elkészített jutalom vár rá. Ezt a jutalmat el kell fogadnia – ahogyan írja: „megragadja” és igyekeznie kell Jézus Krisztus akaratát mindenkor és mindenhol teljesíteni. Ez az akarat pedig az volt, hogy a világban gyarapodó Krisztus seregét tanítsa, igazgassa.

Bizony, Pál a gyülekezetekben végzett áldozatos és fáradságos munkája miatt nem jutott el Hispániába. Feladta a földi célt a Krisztusban kapott jutalomért. Azonban a Krisztusnak való engedelmség nem csak a hiúságunk vágyairól való lemondást jelenti. Az apostol tudja, hogy lehet úgy is haladni, hogy a vágyainak engedelmeskedik, időnként feltekint a mennyei célra és így halad előre az élet útjain. De Pál mégsem ezt az utat választja, hanem ahogyan írja: „egyedül teszek: ami mögöttem van elfeledve, ami pedig előttem van, annak nekifeszülve futok egyenest

a cél felé.” Lehet, hogy ami ezután következik, az nem lesz kellemes „kocogás”. Sok küzdelemmel és fájdalommal jár. De vannak örömteli pillanatai is. A korábban esetleg földi célként dédelgetett álmok valóra válnak, de már nem a magunk tehetségének bizonyítására, hanem Krisztus dicsőségéért. Pál apostolnak másik nagy terve volt Rómába eljutni és el is jutott.

Pál apostol futóként mutatja be magát. Ha lehet azt mondani, akkor gátfutó volt. Igen sok akadály tornyosult előtte. Sokszor megbotlott és el is esett. Mégis mindig felállt és tovább futott. Pedig sokszor legszívesebben abbahagyta volna. De nem tette, mert a célt még csak látja, tudja, hogy a jutalom el van készítve számára, de még nem érte el. Nem tekint hátra, pedig sok minden van mögötte. Sok olyan dolog is, amelyre méltán lehetne büszke. Talán mi az ő helyében már rég kiszálltunk volna a versenyből és a korábbi eredményeinkkel a hátunk mögött tespednénk múlandó dicsőségünkben. Ám Pál mégis fut tovább. Nem elégszik meg a részeredményekkel. Csak a végső célnál átvehető jutalom érdekli. Ez a jutalom személyreszóló. Csak annak adják át, akinek elkészítettet. Ez egy olyan verseny, ahol nincsenek győztesek a célban. Jobban mondva, mindenki győztes, aki célba ér, mindenki jutalmat kap. Nincsen sem első, sem második, sem sokadik helyezés. Nem kellene sietni sem – gondolhatnánk –, azonban Pál azt mondja: „Neki feszülve futok, egyenest a cél felé”: Ez azt jelenti, hogy attól függetlenül, hogy nincsenek győztesek és vesztesek, az időt mérik. Kiszabott ideje van a táv teljesítésének. Ehhez viszont az kell, hogy Pál teljes erőbedobással küzdjön. Nagyon kellemetlen, ha valaki akkor ér a célba, amikor már a versenyt rég befejezték.

Vannak emberek, akikre azt szokták mondani, hogy „befutottak”. Ők főleg azok, akik valamiben kiemelkedtek. De, ha mi nem is tudunk felmutatni – emberi mértékkel mért – befutást, célbaérést, győzelmet, tudnunk kell, hogy a mi mennyei Atyánk jutalmat készített számunkra és felajánlotta azt nekünk Jézus Krisztus által. Ez a földön nem látványos jutalom. Néha kiábrándítóan rögös út visz felé. De tudjuk – és látjuk Pál példájából is, hogy a nehéz és olyankor bevehetetlennek tűnő akadályok mellett is végigkísér minket a legfőbb „pályabíró” – Jézus Krisztus – és felségít minket azoknál az akadályoknál, amelyeknél elbotlottunk. Erőt ad, amikor már elfogyott az erő és légszomjjal küszködünk. És a mai versenyekkel ellentétben, ha le is térnék a pályáról, nem zár ki minket a versenyből, hanem megmutatja a visszavezető utat. Kérjük Krisztus kegyelmét azért, hogy ne essünk kísértésbe, nehogy a könnyebb és emberileg dicsőségesebb kitérőket látva letérjünk az örök élet felé vezető útról.

Tóth Károly

V. évf. teológiai hallgató
(Debrecen)

Bibliafordítási töredékek régi kódexeinkben

1.

Éppen félezer esztendővel ezelőtt, 1498-ban jelent meg nyomtatásban latin nyelven és német földön az utolsó és legnagyobb magyar skolasztikus teológusnak, *Temesvári Pelbártnak* híres *Stellariuma*, magyar címén „A boldogságos Szűz Mária csillagkoszorúja.”¹ A címből is kitűnik, hogy Szűz Mária tiszteletére írott mű; megírása indokát pedig a szerzője mindjárt a könyv bevezetőjében megmondja. Pestis-járvány dúlt Magyarországon – 1479–81 között –, s a betegséget megkapta Pelbárt is. Akkor fogadalmat tett, hogy ha meggyógyul, akkor Szűz Mária tiszteletére és magasztalására könyvet fog írni. Fogadalmát meg is tartotta: gyógyulása után hamarosan munkához fogott, és hatalmas művét kéziratban 1493-ban be is fejezte.² Kinyomtatásával – mint láttuk – tizenöt évig kellett várni.

Sajnos, hogy Pelbárt ezen az életrajzi adaton kívül semmit sem ír le önmagáról. De a rá vonatkozó egyéb adatok is rendkívül szűkösek. Előnevéből következik, hogy Temesvárról származhatott. Születésének évét hozzávetőlegesen 1435 körülre teszik. Keresztneve ritka, lehet felvett név is: a Pelbárt név a germán Willibrord magyarított formája. Minden bizonnyal jó iskolákat járt itthon, mert aztán külföldi egyetemen tanult tovább. Nevezetesen a krakkói egyetem 1458-i évkönyvében olvasható a neve, mint beiratkozott diáké, égy úgy látszik, öt éven át volt az egyetem tanulója, mert 1463. decemberében – a „liber promotionum” adata szerint – elnyerte a baccalaureatus címet. Hogy a következő két évtizedben hol élt, arra nézve csak feltételezések vannak. A Ferencesek rendjének szigorú, ún. obszerváns ágának a tagjaként egy, vagy több dunántúli kolostorban működhetett (pl. Osorán, esetleg Esztergomban), és mint tanult teológus hatalmas hitszónok is lehetett, amiről később írt terjedelmes köteteik tanúskodnak.³

A ferences rend krónikáját Szalkai Magyar Balázs kezdte el írni,⁴ és e krónikából tudjuk, hogy Pelbárt 1483-ban a ferencesek budai rendházában teológiai előadásokat tartott. A nagyobb rendházakban működtek ilyen iskolák, amelyeknek némelyike magas fokú képzést nyújtott. Ezzel kapcsolatban egy apró adatot találunk Pelbárt egyik művében (Szent Katalin mártíriumának legendája): az előszóban úgy említi magát, mint „professor sacrae theologiae”. Előadásainak alapja Petrus Lombardusnak az európai egyetemeken általánosan használt ún. Négyeskönyve volt, mely a katolikus egyház teológiáját négy főrésztre osztva tárgyalja. Az első három kötettel Pelbárt el is készült, de a negyediket már tanítványa és követője, Laskai Ozsvát fejezte be, mert Pelbárt 1504. januárjában meghalt.⁵ Feltehetően tanári munkájának gyümölcse a Zsolttárok könyvéhez írt magyarázata is. A mű címéhez hozzáfűzi, hogy a literális és a misztikus értelmezésre egyaránt figyelemmel van – ez a középkori Írás-magyarázás bevett metódusa volt. –

Még annyit tudunk Pelbárt életrajzából, hogy 1494-ben néhány évre áthelyezték az esztergomi rendházba. Életét Budán végezte be; a krónika szerint mosolyogva szenderült el, s megszűnt írni, tanítani és élni. – E szerény életrajzi adatok láttán elmondhatjuk, hogy emlékét szerzeteshez és tudóshoz méltóan könyvei örökítették meg.⁶

2.

Mint mondtuk, Temesvári Pelbárt a *skolasztika* nagy formátumú művelője. Méltatói szerinte, igazában véve nem volt önálló gondolkodó, viszont nagy tudásanyaggal válogatott a skolasztikus teológiai irodalom összességéből. A 15. század már amúgy is a skolasztika hanyatlásának az időszaka. Albertus Magnus és Aquinói Tamás után nehéz újat mondani, és az „új” is már e hanyatlás tanújele. Pelbárt még a klasszikus skolasztika gondolkodóinak a vonzáskörében él, visszamenve egészen *Canterbury Anselmusig*, a 12. századig. Pelbárt legszebb műve, a *Stellarium* első könyve teljesen Anselmus „Cur Deus homo?” (Miért lett Isten emberré?) című művek gondolatvilágát tükrözi.

A skolasztikus gondolkodásban a hit és az intellektuális tudás kapcsolatát és prioritásuk kérdését illetően látszólag két megoldási mód van. Anselmus jelszava ez volt: credo ut intelligam, azaz a hit tényeit az értelem számára is elfogadhatóvá kell tenni. *Abelard* megfordítja a tételt: Nihil credendum nisi prisus intellectum = csak azt hihetjük, amiről értelemmel meggyőződünk. Persze ez utóbbi még nem a felvilágosodás korának a racionalizmusa, csupán intellektuális gondolkodás. Módszere pedig a skolasztikus dialektika: a tétel és ellentétel összevetésével lehet következtetésként elfogadni a hitigazságot. A végcél tekintve a két gondolkodási mód tehát egyet akar, a hit és az értelem harmóniáját. Filozófikus teológia ez, Anselmél azonban a filozófia alárendelt, eszközi szerepet játszik a teológia mellett.⁷

A skolasztika tudományossága szélesebb körökben nem tudott olyan vonzó lenni, hogy az egyszerűbb lelkeket leköthette volna. Isten létének, megváltó akaratának tisztán elvi elemzése nem tudott igazán lelki élménnyé válni. Ezért jelentkezik a 13. századtól kezdve egy bensőségesebb kegyesség, a misztika. *Eckhart* mester szerint az üdvösség abban áll, hogy a lélek tudatára ébred az Istennel való egységének; Jézus pedig az emberi lélek számára az útmutató példakép. Az ember Jézus alakjában különösen megragadó az értünk vállalt szenvedés. Ennek átélése vezetett a szegénység és az önsanyargatásig menő bűnbánó vezeklés vállalásához, ami aztán a kolostori élet programja lett. Clervauxi Bernáttól Assisi Ferencen át számtalan alapítottak szerzetesrendeket és építettek számtalan kolostort, s ezek otthonaivá lettek az egyéni és közösségi kegyes életnek, szigorú rendszabályok szerint. – Itt jelenik meg a Krisztussal való lelki közösség megélése mellett egy másik vonal, Szűz Mária tiszteletéhez kapcsolódva.

Férfi és női kolostorokban egyaránt magas hőfokon ég ez a Mária-kultusz. Illusztrálják ezt többek közt a korabeli, erősen allegorizáló Énekek éneke kommentárok. A misztikus teológiai alapgondolata ennek az, hogy aki az Isten Fiát emberként a világra hozta, az a legáldottabb az asszonyok között. Az „istenszülő” (*theotokos*) személyére lassanként átviszik Jézus emberfelettségének a jellemzőit. Ha kihirdetett dogmává csak későbbben vált is, de már a középkorban ott élt Mária szeplőtelen fogantatásának és mennybemenetelének a gondolata, az utóbbiból pedig következett közbenjárói szerepének feltételezése. Misztikus csodák és legendák százai kerekednek köré, amelyeknek hűséges tolmácsolója a kolostori irodalom. Szűz Mária és a szentek legendái egészítik ki és teszik színessé a skolasztika száraz teológiáját. Együttesen pedig a szerzetesek prédikációiban válnak a köznép lelki táplálékává.

A kolostorokban virágzik aztán az irodalom és az írott művek másolása, ez utóbbinak a révén maradtak fenn és terjedtek tovább a teológiai művek és a prédikációk. Ehhez azonban hozzákapszódik egy műveltség – és irodalomtörténeti szempontból egyaránt fontos körülmény. A középkor egyházi nyelve a latin. Az egyszerűbb szerzetesek és főleg az apácakolostorok lakói nem tudtak latinul. Az ő számukra tehát a latin műveket lefordították a megfelelő anyanyelvre, nálunk magyarra. Tudvalevő, pl., hogy a kolostorokban az étkezés idején olvasni szoktak fennhangon bibliai perikópákból, a szentek életéből, vagy a szerzetesrendek szabályzatából. Az ilyen felolvasásnak is nemzeti nyelven kellett történnie, hogy a jelenlevők megértsék. Itt vagyunk tehát a nemzeti nyelvű – vallásos – irodalom létrejöttének egy nagyon fontos állomásánál, és ez Magyarországon főleg a 15–16. század fordulóján. Kéziratban fennmaradt magyar nyelvű kódexeink túlnyomó része az 1490–1530 közötti időben készült.⁸

Az itt adott vázlat háttérül szolgálhat Temesvári Perbárt gondolkodásmódjának és műveinek a megértéséhez. Van azonban még egy tényező, amelyre érdemes figyelemmel lenni. Mint mondtuk, Pelbárt benne él a skolasztikus gondolkodás világában, és pedig akkor, amikor Európa – és Magyarország – átlép egy új műveltségtörténeti korszakba, a humanizmus világába. Közismerten ennek az alapja a reneszánsz, a hellén-római kultúra és irodalom klasszikusainak újbóli felfedezése. Magyarországra Itáliából terjedt át ez a neoklasszikus műveltség és irodalom, és Mátyás udvarában bőkezű pártolásra talált. A reneszánsz szellem és az annak jegyében művelt tudomány és irodalom azonban a szigorú szerzetesekre taszítólag hatott. Nem felejtendő el, hogy nemcsak Dante epikus szárnyalása és Petrarca lírája, hanem Boccaccio vaskos pikantériája is hozzátartozott a reneszánsz-irodalomhoz. De míg egy Janus Pannonius mérsekeltén bár, de otthonos ennek költői világában, Temesvári Pelbárt és társai botránkozva fordulnak el tőle. Mert a nagy különbséget az képezi, hogy míg a reneszánsz-humanista szellem a humánus fel akarja szabadítani és középkori szigorú korlátai fölé akarja emelni, addig a skolasztika változatlanul a divinumot csodálja és dicsőíti, ebben szférába emelve Szűz Mária és a szentek alakját is. Életeszménye marad a Krisztuskövetés, amelytől távol áll minden újmódi világias életöröm. Így marad meg Pelbárt is szigorú szerzetesnek,

skolasztikus teológusnak és nem utolsó sorban nagyszerű prédikátornak, aki tudományosan elvont magasságából éppen prédikációiban tud emberközelségbe kerülni – módjával adagolt példázataival és dialógus szerű elbeszéléseivel. E vonatkozásban kétségtelenül legszebb műve a *Stellarium*.

3.

A *Stellarium*, avagy csillagkoszorú képe a Jelenések 12,1 látomásából való: a „napba öltözött asszony” fején tizenkét csillaggal díszített koszorú volt. A középkori katolikus magyarázat ez asszony alakját minden további nélkül Szűz Máriával azonosította. A csillagkoszorút azonban e prédikációgyűjteményben Pelbárt szövi a feje köré.⁹ A csillagok jelképezik a Máriával történt csodálatosan nagy eseményeket, avagy misztériumokat.¹⁰ Tizenkét könyvre terjedő prédikáció-sorozat foglalt tehát magában e nagy mű. A könyvek maguk is további részekre tagolódnak,¹¹ és e tagolás megszabja a kidolgozás módját is. Mert noha Pelbárt az előszóban azt írja, hogy ő egyszerű stílusban, nem választékos kifejezésekkel élve, az egyszerűbb prédikátoroknak akar anyagot szolgáltatni,¹² mégis az egész mű magán viseli a skolasztikus értekezési mód ismérveit. Stílusa főleg akkor válik mozgalmassá, érdekessé, amikor párbeszédben, vagy éppen vitatkozó formában fejti ki igazságait. Ez a vitatkozó forma, az ún. *certamen* is egyik jellegzetes eszköze a skolasztikus prédikáló irodalomnak. – Kitűnő példa erre a *Stellarium* I. könyv II. rész 2. szakaszában foglalt vita, melyet a meg személyesített isteni irgalmasság (*miseriordia*), továbbá a „bizonyosság” (*veritas*) és az igazságosság (*iustitia*) folytat egymással arról, hogy lehet-e és ha igen, akkor hogyan lehet könyörülni a bűnös, kárhözatra ítélt emberiségen. Az irgalmasság részletes okfejtéssel bizonyítja, hogy mivel Isten lényének alapvető tulajdonsága a könyörülő szeretet, tehát neki irgalmaznia kell. A bizonyosság és az igazságosság viszont, hivatkozva az Éden-kertben kilátásba helyezett halálos büntetésre, ítéletért kiáltanak, különben szerintük csorbát szenved Isten szavának igazsága. A vitának Isten vet véget azzal, hogy találni kell egy büntől mentes igaz embert, aki halálával kész elégtételt adni mások bűneiért. Kiderül azonban, hogy ilyen ember sehol nem található, és ekkor Isten Fia vállalja magára az emberré lételet és az elégtételadást.¹³ A vitának ilyen lezárása után következik aztán az egész műnek, a *Stellarium*nak további hosszú anyaga azzal, hogy most már meg kell keresni azt a tiszta szüzet, aki a testi-lelki tulajdonságoknak olyan tökéletességével van megáldva, hogy méltó Isten Fiának emberként való világra hozatalára. Ezek lesznek azok a „misztériumok”, amelyek mint csillagok ékesítik Mária koszorúját.

E színes leírás misztériumoknál azonban minket most választott témánknak megfelelően jobban érdekel az a bevezetés, amelyet az I. könyv II. részének az 1. szakasza tartalmaz. Az imént látott certamennél is mozgalmasabb, szinte oratórikus feldolgozású leírás ez: A pokol tornácában reményvesztetten tanakodnak az „atyák” arról, hogy miként próbálják meg Istent megkérlelni és könyörületességre bírni. Egymás után állnak Isten elé, és itt könyörgéseik és a rájuk adott isteni válaszok csupa bibliai idézetekből állnak. Ezeknek az olva-

sása során képet kaphatunk arról, hogy a szerző milyen hermeneutikai megfontolással használta a bibliai citátumokat, főként azonban arról, hogy milyen volt félezer évvel ezelőtt a magyar Biblia, ha csak szövegtöredékekben is. Ez utóbbit tükrözik azok a régi magyar kódexek, amelyek Pelbárt Stellariumának egyes részleteit tartalmazzák.

4. Temesvári Pelbárt a műveit latinul írta, így jelentek meg nyomtatásban is.¹⁴ De hogy magyar nyelven is olvashassák az akkori kolostorokban, azért egyes részleteket lefordítottak magyarra, s ezeknek a másolatai maradtak fenn egyes kódexekben. Éppen a Stellarium volt az a mű, amely tartalmánál fogva is legvonzóbb volt akkori olvasóközönségének. Két kódexben is maradtak fenn terjedelmes részletek a Stellarium magyar szövegéből, egyik az ún. *Horvát-kódex*, amelyet 1522-ben a Margit-szigeten levő Domonkos rendi kolostorban másolt Ráskai Lea.¹⁵ A másik a *Tihanyi-kódex*, amelynek keletkezéséből látható, hogy az 1530–32. években készült.¹⁶ Másolója egy ferences szerzetes volt, aki valamelyik dunántúli kolostorban élt és dolgozott, és a másolt prédikációkba helyenként beleszólt 'hugaim', vagy „Krisztus jegyesei” megszólításból látható, hogy a kódexet apáca kolostor lakói, klarisszák számára készítette.¹⁷ A kolostorok ilyen módon gyarapíthatták saját könyvtárukat, és amikor a török veszedelem egyre közelebb jött és az apácák kénytelenek voltak elhagyni kolostoraikat, akkor legfeltehetőbb értékeik közt e kódexeket is mentették magukkal Németújvárra, Pozsonyba, vagy még tovább.

Egyékként az is a kor jellegzetességei közé tartozik, hogy több, mint fél évszázaddal a könyvnyomtatás felfedezése után (Gutenberg 42 soros Bibliája 1456, Hess András Budai krónikája 1473) nálunk még mindig kézírással másolgták, néha évekig tartó munkával a kódexeket, mint egyedi példányokat. – Persze a Stellarium esetében latin eredetinek a magyar fordításáról van szó, és itt az a kérdés is felvetődhet, hogy ki volt a fordító. Maga Pelbárt atya aligha. Hatalmas irodalmi munkássága mellett aligha volt erre ideje. Vagy netán maguk a kódexek leírói? Ez sem valószínű, legalábbis a szövegkritikai vizsgálatot végző tudósok – főként a számos íráshiba láttán – úgy vélik, hogy e kódexek régebbi, már lefordított szövegek másolatai.¹⁸ E korszakban még egy irodalmi műnél, különösen ha az fordítás, háttérbe szorul a szerző, még inkább a fordító személye. A közvetítő személy a másoló, aki maga is – szerzetes lévén – szerény, többnyire névtelenségben marad. Így tehát igazában csak a leírt szöveg és az olvasó(közönség) áll közvetlen kapcsolatban egymással.¹⁹ – Ugyanakkor nem kell azt hinnünk, hogy a másoló csak gépies szolgálai munkát végez. Példákon fogjuk látni, hogy a másoló (aki maga is tudhatott latinul, jelen esetben Ráskai Lea, illetve az ismeretlen szerzetes), bizonyos szabadsággal kezeli szövegét: néha betold, néha elhagy szavakat, félmondatokat. „Beleéli magát abba, amit leír..., a hibákat lehetőleg helyesbíti..., igyekszik a szépet még szebben, a rútat még visszaszítóbban színezni.”²⁰ Ilyen szempontból is tanulságos a Stellarium két magyar szövegváltozatát egymás mellett látni a Horvát-, illetve a Tihanyi-kódexben; kontrollálni is lehet őket a Pelbárt féle eredeti latin szöveg alapján.²¹

Ezek után lássuk csakugyan a vizsgálandó részletet, a *Stellarium I. könyve II. részének I. szakaszát*, amely az Isten elé járuló „atyák” könyörgését tartalmazza. A „limbusban”, a pokol tornácában ítéletükre várakozó és félve gyötrődő ószövetségi atyák közül elsőként maga Ádám kísérli meg könyörületre bírni az örök Istent. Jóbnak a szavait idézve kérdezi, hogy miért veti el Isten az általa teremtett embert (Jób 10,8), Isten viszont zsoltárt idéz haragos válaszában (Zsolt 50,21). Ádám ugyan még egyszer megpróbál zsoltáros igével bocsánatért könyörögni (Zsolt 51,3), ám az Isten trónjánál álló megszemélyesített igazság végképp elutasítja. Ádám kétségbeesve tér vissza társaihoz, és kesereg velük együtt (JSir 1,16; 2,1.7 verseivel). Ekkor négy „nagy szentségű férfit”²² választanak ki, nevezetesen Ézsaiást, Jeremiást, Jóbot és Dávidot, hogy ők kérleljék tovább Istent.

Ézsaiás bűnvalló szóval kéri, hogy Isten ne haragudjék tovább sárból való teremtményeire (Ézs 64,1.7–8). Az isteni igazság azonban könyörtelenül olvassa Ézsaiás fejére a saját könyvében megírt ítéletet (Ézs 65,5–7). – Jeremiás a Sirmak könyvéből való bűnbánó szavakkal könyörög, hogy Isten „újítsa meg napjaikat” (JSir 5,1.7.20–21). Az igazság neki is kemény választ ad – jeremiási igékkel: „Ne imádj e népért, mert meg nem hallgatom” (Jer 11,14; 15,1). – A következő közbenjáró Jób, aki szenvedésének kérdéseiből idéz: „Míg nem bocsátasz meg énnekem?” (Jób 6,8; 7,19–21) A válasz elutasító (40,8), Jób azonban megalázkodva tovább könyörög (13,24–25), mígnem az igazság végleg elkergeti: „Nem engedek könyörgésre szerzett hatalmas igéknek” (41,3–4).

Utolsónak Dávid vállalkozik arra, hogy Isten elé álljon, és amint látszik, nem is eredménytelenül. A zsoltárok azok a legszebb bibliai igék, amelyek némi vita után, de mégis könyörületre indítják Isten szívét. Az egész szakasznak a legszebb része az, amikor Dávid bebocsátást kér a mennybe. Ott a kaput őrző Mihály arkangyal fogadja, és afféle kamarásként ajánlkozik, hogy majd bejelenti a mennyei Királynak és tolmácsolja a kérését. Dávid azonban bátran kijelenti, hogy ő maga akar Isten elé állni. Annyira jellemző ez a részlet a fent említett másolói önállóságra, amely a szépet még szebbre igyekszik színezni, hogy edemes egymás mellett elolvadni egyfelől a női kézre és képzeletre valló Horvát-kódexnek és a fegyelmezettebb Tihanyi-kódexnek a szövegét:

Horvát-kódex (20–21. old.): „Tehát Dávid próféta kezdé lélekben felmenni mennyekbe és mondani: Nyissátok meg énnekem igazságnak kapuit, bemegyek öbeljűk, és vallást teszek Úristennek. Felele neki szent Mihály arkangyal, mondván: Jelentsd meg Úrnak énmiattam a te utadat, és megadja a te szívvednek kérésit! Felele Dávid: Az én szívem jó ígét kérődött. Én magam mondom meg a királynak az én dolgomat. Monda szent Mihály: Lássad, Dávid, hogy a királyt sokáig ne nehezítsed hosszú beszéddel! Felele Dávid: Az én nyelvem olyan, mint a gyorsan író mesternek tolla, hamar megmondom az én beszédeimet. – És beviteték Dávid próféta az angyaloktól. És kezdé Dávid próféta tétova spáciálni, egy angyali karból más angyali karba, egy angyali szerből más angyali szerbe, és tekintvén a helynek a kiességét, szépségét, monda: Mely igen szerelmes a te hajlékod, erőknek Ura...”

Tihanyi-kódex (239–240. old.): „Tehát Dávid kezdé mennyországba felmenni lélekben, és ím ezt kezdé mondani: Nyissátok meg nekem az igazságnak kapuját, és bemenvén rajta, vallást teszek Úrnak. Tehát legottan szent Mihály arkangyal járula őelibe, és mondá neki: Jelentsed meg énáltalam Úrnak a te utadat, és megadja neked a te szívednek kívánságát. Felele legottan Dávid, és mondá: Bújt az én szívem jó beszédet, az én dolgaimat a királynak mondom. Monda azért neki szent Mihály: Lássad, Dávid, hogy a királyt sok és hosszú beszéddel meg ne bántsad. Mert te jól tudod, hogy nyelves ember ide nem bocsáttatik. Hallván ezt Dávid, mondá: Az én nyelvem a hamar író diáknak írószerszáma. – Mikoron azért bebocsáttatott volna Dávid mennyországba és az angyaloknak karait eljárta volna és mennyországnak édességét meglátta volna és kóstolta volna, monda: Jóságoknak Ura, mely szeretetes a te lakodalmad...”²³

Az összehasonlítást teljessé teszi, ha elolvassuk *Pelbárt* eredeti *latin szövegét* is: „Tunc David cepit in caelum ascendere in spiritu et dicere: Aperite mihi portas iustitiae et ingressus in eas confitebor Domino. Michael autem archangelus ait ad eum: Revela Domino per me viam tuam et dabit tibi petitiones cordis tui. Respondit David: Eructavit cor meum verbum bonum, dico ergo opera mea regi. Dixit Michael: Vide, ne diutius graves regem sermone prolixo. Tu enim scis, quia vir linguosus non dirigitur in terra hac. Respondit David: Lingua mea calamus scribae velociter scribentis. Introductus quoque per angelum et transiens de hierarchia in hierarchiam de ordine in ordinem accipiens loci amenitatem ait: Quam dilecta tabernacula tua Domine virtutum...”

Dávid tehát a Szentháromság Isten elé járulva szebbnél szebb zsoltáridézetekkel könyörög bocsánatért az emberiségnek, nem mulasztván el, hogy emlékeztesse Istent a neki, Dávidnak tett ígéreterére: „Kiált énhozzám, és én meghallgatom őtet” (Zsolt 91,15). Bátran mondja: „Kelj fel, Uram!... Hozd ki a mi lelkünket a tömlöcből, hogy tegyünk vallást a te nevednek” (44,24; 142,8). – Az igazság ugyan megint csak ellenkezik: az igazság törvénye azt kívánja, hogy a bűnösök a pokolba kerüljenek. Dávid azonban Isten irgalmára hivatkozva folytatja: „Mutassad meg minekünk te irgalmasságodat, és te idvességedet adjad minekünk” (85,8). – Újabb szereplő szólal meg, Istennek másik megszemélyesített tulajdonsága, az irgalmasság, és védelmébe veszi az emberi nemzetet: „Uram, te felkelvén, irgalmazz Sionnak, mert ideje vagy onneki irgalmazni” (102,14). Végül maga Isten kijelenti, hogy kész megkegyelmezni, és ezt túlradó örömmel hallja mind Dávid, mind az atyák. És így együttesen, sokszoros áldásmondással magasztalják az irgalmas Istent.

Ez a prédikáció tehát az a fundamentum, amelyre épül a *Stellarium* következő fejtegetése, a 3. fejezetben ismertetett certamen és elhatározás Isten Fia testfelvételéről. Majd ehhez kapcsolódik az egész könyv terjedelmes főmondanivalója: Szűz Máriának a szövevényesen szerteágazó magasztalása.

6.

Ha mármost a *bibliai textusok idézési módszerét* idézzük, szembevetendő az a vonás, amit az egyházatyák óta jól ismerünk (és ami még sokáig megmaradt a teológiai iro-

dalomban). A textusok általában ki vannak szakítva eredeti szövegösszefüggésükből és bizonyító, vagy illusztráló szerepet kapnak. Jelen esetben a dialógus során a „vetekezés” eszközei, és nem csekély feszültséget idéző elő az a kérdés, hogy az érvelésben melyik bibliai igének van nagyobb súlya. (Szinte östípusként idézhetnénk Jézus megkísértése példáját, ahol a Sátán bibliai citátumára Jézus egy másik igével felel meg (Mt 4,6–7). A *Stellarium* gazdag bibliaismeretről is tanúskodik. Különösen pedig az imént ismertetett részletében halmozottan kerülnek egymás mellé a szentírási helyek – jobbára az Ószövetségből. Az idézés módja néha szabad, ami nem annyira pontatlan-ságnak veendő, ezek inkább a dialógus menete kedvéért alkalmazott kisebb módosítások, pl. igeragozási változatok, vagy értelmező kiegészítések.

A legnagyobb számban *zsoltáridézeteket* találunk. Ez azért is szerencsés dolog, mert két kódexünk fordításában ezek alapján tudjuk a korabeli magyar szöveget vizsgálni. Zsoltár-kódex magyar nyelven abban az időben (a 14–15. század fordulóján) szinte bizonyosan volt minden nagyobb kolostorban, s néhány közülük máig fennmaradt. Ilyen az Apor-kódex (sajnos csonkán, az 56. zsoltárral kezdődően) az 1480-as évekből. A Döbrentei-kódexet, (továbbiakban rövidítve: Döbr.), 1508-ban másolták, felső-tiszavidéki í-ző nyelvjárásban. A Keszthelyi-kódex (röviden: Keszt.) 1522-ben, valamint a vele szó szerint megegyező Kulcsár-kódex (röviden: Kulcs.) 1539-ben dunántúli apácakolostor számára készült. E kódexek minden valószínűség szerint egy alapfordításra vezethetők vissza, és ez az ún. Huszita Biblia, mely az 1400-as évek első felében készült a Szerémségben, illetve – befejezése az eretneküldözés miatt – Moldvában. Legközelebb áll hozzá az Apor-k. másolata, mely nyelvében is a legarchaikusabb s a Huszita Biblia egyéb töredékeivel (Bécsik., Müncheni-k.) is a leginkább egyezik.²⁴ Összehasonlítsuk a *Pelbárt*-szöveget tartalmazó két kódex zsoltdézetivel tanulságos lehet.

Idézni fogunk egy tucatnyi zsoltdézetet, és pedig oly módon, hogy először adjuk a Horvát-k. (rövidítve: Horv.) teljes szövegét, azután a Tihanyi-k. (röv.: Tih.) eltéréseit, továbbá az egyéb kódexekkel való összevetésből adódó tanulságokat.²⁵

1. Az elsőként Isten elé álló Ádám a *Zsolt 31(30),2,3* idézetével²⁶ könyörög egyetemes bocsánatért: „Uram, tebenned reménykedtem, örökké ne szégyenüljek. Te igazságodban szabadíts meg engemet! Hajtsd énhozzám te füledet, siess, hogy ments meg engemet (minden én megmaradékimmal).” – Tih. variánsa az első mondatban: „meg ne gyaláztassam örökké.” Elhagyja viszont a vers utolsó – zárójelben írt – részletét, ez nem is tartozik a zsoltdézet szövegéhez. A zsoltdézet egyébként műfaja szerint ún. egyéni panaszének, a zsoltdézetes a maga számára kér segítséget. Aktualizálva, Ádámnak, az „ösbűn” elkövetőjének szájába nem éppen illik az isteni igazságra hivatkozás, a megszemélyesített igazság azonnal vissza is vág: Mit beszélsz te, Ádám, hogy Isten az ő igazságában szabadítson meg?

2. A *Zsolt 50(49),21* szavaival Isten szól Ádámmal: „(Ó, Ádám!) Alejtád éktelen, hogy hozzád hasonló leszek (mikoron megkívánád az én hasonlatosságomat)? Megfeddek tégedet, és állatom te orcádnak eleiben.” – Tih. a zárójelben levő magyarázó szavak elé odateszi a

latin *scilicet* megfelelőjét: „tudni amint”, és ezzel utal a bűnesetre. Az utolsó mondatban: „és velem szembe álltál.” A latin alapszövegnek (*et statuo contra faciem tuam*) inkább Horv. felel meg, csak értelmetlen, mert hiányzik a tárgy. Az csak az 50. zsoltár szövegének eredeti összefüggéséből derül ki: Isten a vétkeket állítja oda a bűnös ember szemé elé.²⁷

3. Ádám egy másik könyörgésében *Zsolt 51(50),3-at* idézi: „A te szent irgalmasságod szerint és te könyöröletednek sokasága szerint vakarjad el én éktelenségemet!” – Tih. elhagyja a vers elejét, és csak ennyit mond: „A te nagy irgalmasságod szerint töröld el az én gonoszágomat!” A szöveg tehát lényegileg azonos, csak szinonima különbségek vannak. Feltűnően tájszó jellegű Horv.-ban a „vakarjad el” = Döbr. Aporban ez a zsoltár még nincs meg, de a szó még több helyütt előfordul, pl. 69(68),29-ben, és ott Döbr. megint „vakartassanak le” (= Keszt.), Apor: „letörlessenek” (lat. *deleantur*), és ez felel meg az 51(50),3-ban a Tih. változatának.

4. Az Isten elé induló Dávid a *Zsolt 132(131),11*-ben levő isteni ígérettel bátorítja magát: „Megesküdt Úristen bizonyoságot Dávidnak, és meg nem csalja őtet, mondván: Te méhednek gyümölcséből vetek a te székedre.” – Tih.-ből hiányzik a „bizonyoságot... meg nem csalja őtet” részlet. A folytatásban pedig „vetek” helyett „helyeztetek” (lat. *ponam*) áll, s ez határozottabb. A zsoltárkódexekben „vetek” olvasható, Apor és Döbr.-ben pedig „méhednek” helyett „hasadnak”.

5. A *Zsolt 37(36)5a és 4b* (a sorrend tehát felcserélve) szavai a mennyország kapuját őrző és Dávidot fogadó Mihály arkangyal szájába vannak adva: „Jelensz meg Úrnak énmiattam a te utadat, és megadja a te szívednek kérésit.” – Tih. szövege azonos, csupán „énmiattam” helyett „énáltalam” (lat. *per me*) áll; ez a zsoltárban nincs benne, csak a két mondatot összekapcsoló toldás. Továbbá „kérésit” helyett „kívánságát” (lat. *petitiones*) olvasható; Döbr.: „kérelmét”.

6. A *Zsolt 45(44),2* Dávidnak az erre adott válaszát tartalmazza: ő nem akarja másra bízni a mondanivalóját (a és b v.), majd az intésre, hogy soká ne alkalmatlanokdjék, szintén megfelel (c v.). a) „Az én szívem jó ígét kérődött.” b) „Én (magam) mondom meg a királynak az én dolgomat.” c) „Az én nyelvem olyan, mint a gyorsan író mesterek tolla.” – Tih. szövege azonos tartalmú, de számos szinonimát ad: a) „Bújt az én szívem jó beszédet”. b) Szórendcserével azonos. c) „Az én nyelvem a hamar író diáknak írószerszáma.” – Az összehasonlítás során legfeltűnőbb a legelső szóval való vesződés. Fordítási kísérletek egyebütt: Döbr.: jó ígét „torla”; Keszt.: „gondola”. A héber szövegben itt a *ráhas* ige áll, hapax legomenon, jelentése kb. annyi, mint „felindulni”, vagy „felajzottan, sebesen beszélni”. A latin szövegben *eructavit* szó áll, ezt Horv. fordítja pontosan, csak a kérődzés képe csúnya. Tih. egy ma már nem élő magyar ígét használt: „bújt” (jelen idő), ennek jelentése „felindít”, „lendületbe jön”; a szónak ma már csak felígeköttős rossz értelmű változata él. Érdekes módon tehát Tih. a héber szó értelméhez áll közelebb. Döbr. a ma csak mediális értelmű és formájú „torlódik” ígét veszi alapul. Keszt. pedig egyszerűen mellőzi az alapjelentést, és egy közömbös szót használ. – A c) verssel is bajlódnak, pl. Döbr.: „Én lelkem, hamar író mesternek tollával

írjad.” = Keszt.²⁸ – Sajnos, az Apor-k.-ben ez a zsoltár még nem szerepel.

E zsoltárversnek dialógusban való szerepeltetése az egész prédikációnak egyik legfrappánsabb megoldása, mivel a 45. zsoltár „királyi menyegzőre” készült ének, s ott e versnek csak amolyan elindító, invokáció jellege van.

7. Dávid érkezésének hírére először hangzik el jóindulatú szó a *Zsolt 89(88)21.25* szövegével: „Meglelém Dávidot, én szolgálmat, és szent olajommal megkentem őtet. És az én bizonyosságom és irgalmasságom övele legyen, és én nevemben felmagasztalják ő szarva.” – Tih. szövege jóformán azonos, csupán egyes igekötők és szinonim szavak térnek el, pl. Horv. „meglelém”, „bizonyosságom”; Tih. „megtaláltam”, „igazságom”. Az első szó a zsoltárkódexek mindegyikében „meglelém”; a második az Aporban „igazságom” = Tih., illetve „bizonyosságom” a Döbr. és Keszt.-ben = Horvát.²⁹

Az idézetnek van egy szó-összecsengésből adódó érdekessége. Isten megszemélyesített tulajdonságai közül a bizonyosság (lat. *veritas*) és irgalmasság (*miser cordia*) lesznek majd Dávid pártfogói. A harmadik, az itt nem szereplő igazság Dáviddal szemben is fellép az elbeszélés során, Isten azonban végül leinti.

8. A mennybe bebocsátott Dávid a *Zsolt 84(83),2–3.5.v.* szavaival kiált fel: „Mely igen szerelmes a te hajlékod, öröknek Ura! Kívánkozik és megfogya tók az én lelkem Úrnak pitvarában... Uram, boldogok, kik lakoznak te házában, mert öröktől örökké dicsérnek tégedet.” – Tih. lényeges eltéréseket mutat a szóhasználatban, különösen az első részben: „Jószágoknak Ura! Mely szeretetes a te lakodalmad. Megkívánja az én lelkem Úrnak házában gádorit.” – Legszembetűnőbb az általunk „Seregek Ura” formában ismert megszólítás két változata: „Erőknek Ura” (Horv.), illetve „Jószágoknak Ura” (Tih.). A zsoltárkódexek mind a Tih. változatát adják. Voltaképpen mindkettő a (görög Septuaginta közvetítésével készült) latin Vulgatában levő *Domine virtutum* fordítása: a *virtus* jelentheti azt, hogy „erő”, de jelentheti ennek a továbbfejlesztésével az anyagi tehetőséget, azaz a javakat is, és az utóbbi a régi magyar nyelvben a „jószág”. – További szóhasználati eltérések Horv., illetve Tih. szövegében: hajlok – lakodalom (lakóhely értelemben), pitvar – gádor. A zsoltárkódexekben Döbr.: az első szó „hajlok”, a második „pitvar”. Keszt.-ben: „lakodalom”, illetve „hajlok”. Aporban ez a zsoltár nincs meg, de más helyeken a megfelelő latin *atrium* fordításaként „gádor” szerepel. (Dunántúl a „pitvar” szót nem használják.) – Az összehasonlítás végül is azt mutatja, hogy a szóhasználat tekintetében Horv. megfelel Döbr.-nek, a Tih. pedig Apor és Keszt.-nek.

Magyarázati észrevételként pedig jegyezzük meg, hogy a zsoltáridézetben szereplő földi templom képét az író rávetíti Isten mennyei lakóhelyére.

9. A *Zsolt 91(90),15–16* szavaival Dávid kiált Istenhez, hivatkozva ígéretére: „Kiált énhozzám, és én meghallgatom őtet” ... „és megmutatom neki az én idvezítőmet.” – A két zsoltárvers szinte teljesen azonos Tih. szövegével (legfeljebb „kiált” helyett a tájjellegű „kajált” szó szerepel), csupán a vége némileg más. Tih.: „és megjelentem neki az én idvességtételemet.” E különbség a másoló érzelmi beállítottságára (is) jellemző: Horv.-nál némi misztikus hajlandóság mutatkozik, ami-

kor személyesíti a dologi jelentésű szót: idvezítőmet – idvességtelemet. Az utóbbit ma úgy mondanánk, hogy „üdvözítésemet” (lat. *salutare meum*).

10. A következő idézetben *Zsolt 44(43),24–25* szavait olvassuk. Dávid könyörög Istenhez: „Kelj fel, Uram! Mire alusz? Kelj fel, ne hagyj végre! Mire fordítád el a te orcádat, elfeleded a mi nyomorúságinkat?” Erősen archaikus magyar szövegezés ez, Tih. jóval gördülékenyebb: „Serkenj fel, miért aludtál el, Uram? Serkenj fel, és ne vess el mindörökre! Miért térítéd el a te színedet mirőlünk...?” – Műfaját tekintve a 44. zsoltár ún. kollektív panaszének, amely Izráel történetének valamelyik kritikus időszakában keletkezhetett. A prédikációban azonban az egész emberiség jajsavaként hangzik el. – A zsoltárkódexek közül Aporból hiányzik a zsoltár, ami azért is kár, mert a Horv. és Tih. összehasonlítása jól láttatja, hogy egy régebbi alapfordítás kétféle elágazásával van dolgunk, s jó volna ismereni egy korábbi szöveget. Jellegzetes különbség a szinonimák közt a „kelj fel”, „serkenj fel” eltérés; ugyanez Döbr. és Keszt.-ben „támadj fel”. További szinonimakülönbségek Döbr.-ben: „mindvégig”, „orcádat”, ezek megfelelnek a Horv. szóhasználatának; a Keszt.-ben levő „örökké”, „színedet” viszont Tih.-nak.

11. A 74(73) *zsoltár 1. és 2.* versével befejeződik a könyörgések sorozata. A prédikációban a versek sorrendje fel van cserélve: Előbb Dávid idézi a 2. verset, majd a „szent atyák” az 1. v. elmondásával csatlakoznak hozzá. Itt megtartjuk a bibliai sorrendet: „Mire üzél minket végre? Megharagudott a te haragod a te eledelidnek juhaira. – Emlékezzél meg, Uram, a te gyülekezetedről, melyet bírál kezdettől fogva!” – Tih. fordítása valamivel szabadabb: „Miért vetettél meg minket, Uram? Megharagudt a te hirtelenséged a te juhaidra. – Jusson eszedbe a szegény gyülekezet...” Ez a változat a kérdő mondat régiességét feloldja, és elhagyja a nehézkes „végre” (lat. *in finem*) szót. A következő állító mondatban „haragod” helyett „hirtelenséged” áll (*furor tuus*). Apor: „hirtelenkedeted”, Döbr.: „mérge”. – Feltűnő a latin *pascua* szó nehézkes értelmezése. Horv.: „te eledelid” = Apor; Tih. elhagyja, Döbr.: „barom élő földed”, Keszt.: „ligeted”. Az utolsó mondatban Tih. egészen modern: a nehézkes „emlékezzél meg” helyett „jusson eszedbe” (*memor esto*), majd pedig betold egy szánakozásra indító jelzőt: „a szegény gyülekezet”. Ezekben egyedülálló.

12. Utolsó példa legyen itt *Zsolt 9,2–3*. Isten megváltozott szándékának kijelentése után Dávid túlradó örömmel dicsőíti őt: „Vallást teszek, Uram Isten, tenéked én teljes szívemből, megjelentvén minden te csodádat. Örülök és vigadok tebenned, kintornálok felséges nevednek.” Magasztaló ének ez a zsoltár: Isten a menedéke és megsegítője a hozzá folyamodóknak. Tih. szövege nagyjából egyezik, csupán a vége tér el: „Éneklek, felséges Isten, a te nevednek.” Az eltérés a „kintornálok – éneklek” szavak különbségében áll (lat. *psallo*). A kintorna” egyfajta pengető hangszer volt, a görög-latin eredetű „citera” megfelelője; a közbeeső és a végső szóalakot kialakító változat a bajor-osztrák Quinter, egy öt húrú hangszer. A kódexek közül főleg Döbr.-ben szerepel, pl. *Zsolt 91(90),2*-ben „tíz húrú kintornában”; Apor itt „zsoltárban”. Az igei változatnál is Döbr. gyakran „kintornál” (46,7; 100,2), de előfordul

nála a dicsősít” változat is. Keszt.: „dicsér(etet mond)”; Apor: „Énekel, éneket mond”. Horv. tehát itt is Döbr.-hez áll közelebb. Tih. = Apor.

Még vagy két tucat zsoltár-idézetet lehetne felsorolni a Stellarium e prédikációjából. A kisebb-nagyobb eltérések alapján megállapítható, hogy a Horvát és Tihanyi-kódex egy bizonyos másolói szabadsággal kezelték szövegüket, hiszen maguk is bírták a latin nyelvet, amelyen Pelbárt írta könyvét. A bibliai idézeteknél pedig előttük volt valamelyik zsoltár-kódex magyar szövege, s azt szintén szabadon használták, és hogy melyiket, az egyes szavakból, mondatokból kitűnik. Az általunk ismert és az összehasonlításnál számba vehető zsoltárkódexek közül legarchaikusabbnak látszik az Apor-kódex, amely legközelebb áll a Huszita Bibliához. Itt még látható a fordítónak a magyar szót nehezen megtaláló (vagy éppen megalkotó) küzdelme. Eppen ezért tér el tőle sokszor látványosan a Döbrentei-k. másolója. Néhány példa az Apor – Döbr. szóhasználata különbségére: üvölt – kiált; ereszt – küld; ködök-fellegek; hirtelenkedet – ijedet, harag; onszollat – könyörgés; álnalkodat – csalárdság; vepik – elmegy; monnal – kevéssé nem (lat. *paene* = majdnem); adest – velő (lat. *adeps* = zsír, hár); lakodalom – lakozás (*habitatio*) stb.³⁰ De hát a 15. század vége még a magyar irodalmi – és azon belül a biblikus – nyelv kialakulásának a kora. – A Horvát-k.-ben is van számos, ma már elavult (jelentésű) magyar szó, pl. tetem = csont, vall = van valamije (lat. *habeo*), állat = dolog (lat. *res*), mivelkedet = tette (*opus*), kesalkodás = tusakodás. A Stellarium egy későbbi prédikációjában meg a Tihanyi-k.-ben olvasható a következő intelem: „Ó, Évának leányai..., incselkedjete (= törekedjete) ájtatossággal szolgálni!”³¹ Az összehasonlítások nyomán az a benyomásunk, hogy a zsoltár-kódexeknek volt egy keletmagyarországi szövegtípusa, melyet a Döbrentei-k. képvisel,³² és volt egy nyugat-dunántúli, amelynek változatai (bizonyos eltérésekkel) láthatók az Apor, a Keszthelyi és a Kulcsár-kódexekben. Végül pedig úgy tűnik, hogy a Horvát-kódex zsoltár-idézetei (más nyelvjárási helyesírással) a Döbr.-hez, a Tihanyié pedig a dunántúliakhoz állnak közelebb.

A zsoltárokon kívül levő többi bibliai idézet vizsgálatánál ilyen bő összehasonlító anyag nem áll rendelkezésünkre. A Huszita Bibliának további rész-másolatai bizonyára voltak, de csak kisebb részben maradtak fenn.³³ Sajnos, hogy pl. épp a nagy prófétai könyvek huszita fordítását sem ismerjük, pedig a Stellarium most vizsgált részében kerülnek eléink textusok Ézsaiás és Jeremiás (valamint a Siralmak) könyvéből is.

Ádám és Jeremiás a Siralmak könyvét citálják (*JSir 1,16; 2,1.7.18; 3,54–56; 5.1.7.20–21*). A Horvát és Tihanyi-kódex idézetei (a szokásos szinonima-különbségekkel) megegyeznek, így legalábbis feltételezhető, hogy volt egy közös alapfordítás a másolók előtt. Emellett megjegyzendő, hogy Pelbárt latin szövege olykor hézagosan, és helyell-közzel más összefüggésbe állítva idézi a Vulgátát. Így kerül pl. *JSir 2,18*-ban a „választottaknak serege” megszólítás az eredeti „Sion leánya” helyébe.³⁴ A kudarcot vallott Jeremiás ugyanis az őt visszaváróknak mondja keservesen: „Sírjatok éjjel és nappal, és ne vesztegjen ti szemeteknek haja!” A Horv.-k. e szövege a latin eredetihez képest kissé összevont. Tih. teljesebb, de a második

mondatban szabadabb: „Adjatok szemetekből éjjel és nappal vizeknek folyásit, és ne szűnjenek sírástól a ti szemetek.” – *JSir 1,16*-ban Horv. a magyartalanságig pontosan adja vissza a latin szöveg participiumait: „Én sírván és én szemem vízet hozván, mert az én fiaim lettek elvesztettek.” Tih. ugyanezt ragozott igealakokkal mondja el: „sírok” stb. – *A 2,1.7; 5,1.7.20* szövege a két kódexben azonos. – Végül a *3,54–56* részletben Pelbárt kissé önkényesen bánik a latin szöveggel, amikor az *56. v.*-ben a Vulgata kérés szavait kijelentésre változtatja, és ebből adódik a különbség a két kódex között. Tehát Horv.: „Elfordítád a te füledet az én szepegésemtől és kiáltásomtól.” Tih.: „Tértéd a te füleidet az én kajátásimra.”³⁵

Valamivel jobb helyzetben vagyunk a *Jób könyve* idézeteinek a vizsgálatánál, mivel e könyv 1–6. és 42. részének régi fordítása ránk maradt a Döbrentei kódexben. Fel lehet tételezni, hogy az egész könyv magyar fordítása meglehetősen a Huszita Bibliában. Kolostori használatra azonban inkább csak a leíró, elbeszélő szövegeket másolták; így tartalmazza a Bécsi-kódex Ruth és Eszter (sőt az apokrif Judit) könyvét is.

A könyv idézetei persze Jób szájába vannak adva, amint Istenhez könyörög. Félelmében mondja a *3,3* verset. Horv.: „Elvessen a nap, kibem születtem és akiben mondatott: fogantatott ember.” Az idézet megegyezik Döbr. szövegével (csupán Horv.-ban másolói hiba folytán kimaradt az „és” kötőszó után: „az éj”). Tih. csekély változtatása: „Elveszett volna a nap...” – *A 3,20*-ból vett idézet is egyezik a Döbr.-ben levő fordítással, itt Tih. felejt ki egy szót. – *A 6,9* idézete Tih.-ban hiányzik. Horv. szövege azonos Döbr.-vel: „Ki adja énnékem, hogy jöjjön kérésem, és amelyet várok, hogy megadja énnékem Isten?” A magyar (és az alapul szolgált latin) fordítás sajátos tévesztése, hogy nem tudja: a „ki adja énnékem” (*quis det ut*) héber megfelelője, a *mi jittén* kifejezés az óhajtó mondatok bevezetője, és nem szó szerint, hanem a „bárcsak” kötőszóval fordítandó, feltételes módú kiegészítéssel. *A 42,2.6* Jób bűnbánó vallomását tartalmazza. Horv. és Tih. szövege egy-két szinonima különbséggel azonos. Ugyanez áll Döbr.-re is, bár feltűnő, hogy noha régebbi, mint két kódexünk, az utóbbiakban található „penitenciát” szó helyett „gyötrelmet” fordítást ad; Horv. és Tih. tehát más fordítás-típust követett.

A további Jób-textusok közül (melyek Döbr.-ben már nincsenek benne) érdekes idézni pl. a *7,19–21* részletet, különösen a *19. v.*-et, Horv.: „Míg nem bocsátasz énnékem, sem el nem bocsátasz, hogy elnyeljem az én keserűségemet?” Tih.: „Miért nem könyörülsz énrajtam, sem hagyod énnékem nyálamat elnyelnem?” Az utóbbi jobb magyar szöveget ad és pontosabb fordítást. A Horv. másolója, úgy látszik, túl naturalistának tartotta a képes kifejezést, ezért írt az eredeti „nyálamat” (lat. *salivam meam*) helyett „keserűségemet.” – Megkapó hasonlat olvasható a *13,25*-ben, ahol a mélyen megalázkodó Jób szól Istenhez. Horv.: „A levélszál ellen, kit a szél elragad, mutatod a te hatalmadat, és az aszú pozdorját üldözöd?” Tih. itt nehezkesebb, mert megtartja a latin paszszív szerkezetet: „... mely a szélnek miatta elragadtatik”; viszont a szemléletes „aszú pozdorját” (lat. *stipulam siccam*) kifejezés azonossága megint közös alap felé mutat. – A többi Jób-idézet jobbára kiragadott félversek mozaikszerű összerakásai.

Az *Ézsaiás és Jeremiás könyvéből* való mondatoknál megint csak a Pelbárt-féle latin szöveg fordításának a Horvát és Tihanyi-kódexben meglevő változatait tudjuk összehasonlítani. Egyáltalán az idézett textusok száma is kevés. Jeremiás – kettő kivételével – a Síralkok könyvét citálja. Ézsaiás könyvéből is csak két idézetet találunk, sajátos módon a könyv végéről, a *64–65.* részből. *Ézs 64,1.4.8–9* szövege kivonatolva olvasható. A Horv. szövege: „Ó (Uram, mindenható Isten), törnéd le az egeket és szállanál le..., hogy lenne nyilván a te neved a te ellenségednek! 4b) Íme, te megharagudtál, mert vétkezünk... 7) És mostan Uram, mi Atyánk vagy, mi pedig mindnyájan vagyunk sár vagy föld... és te kezeidnek munkája. 8a) Uram, ne haragudjál, és továbbá ne emlékezzél a mi álnokságainkról!” Tih. szövege azonos, a már megszokott szinonima-különbségekkel: törnéd le – szedged a te nevedet; kezeidnek munkája – mivelkedetid. Kettős fordítás van Horv. *7. v.*-ében: „sár vagy föld” (lat. *lutum*), itt Tih.: „sarak vagyunk”. – Hasonló a helyzet az *Ézs 65,6–7* részletében, amely szintén kivonatos, és Tih. rövidít még a Horv. szövegéhez képest is.

Jer 11,14 Isten kegyetlen, elutasító szavait tartalmazza. Horv.: „Te azért ne akard imádnod e népért, mert az ő kiáltásoknak idején és az ő gyötrelmüknek idején meg nem hallgatom.” Tih. rövidebb, elhagyja a „gyötrelmüknek idején” szavakat. Viszont sajátos és több helyütt előforduló latinizmus a mindkét kódexben meglevő „ne akard” kifejezés; a latin ugyanis a tiltást a *nolo* = „nem akar” igével fejezi ki. Az eredeti tiltás tehát magyarul csak annyi, hogy „ne imádj” = ne imádkozz (*noli orare*)! – A másik ide tartozó textus *Jer 15,1*, ahol a bibliai idézetet bevezeti összekötő szöveggé az Istentől mondott „te magad írtad ezeket” mondat. Horv.: „Hogyha Mózes és Sámuel álland énelöttem, nincsen én lelkem e néphez, elvettem őket én orcám elől.” Tih. fordítása szabadabb: „Ha még Mózes és Sámuel könyörgenének e népért, nincsen az én lelkem öhozzájuk...” – A végső, de már kegyelmes szándékú isteni szózat *Jer 29,10*-ből való, abból a híres levélből, amelyet Jeremiás írt az első deportálás során Babilóniába került zsidóknak. Az itteni összefüggésben Isten mondja Dávidnak e szavakat – a Tih.-kódex pontosan fordítása szerint: „Meglátogatlak titeket, és feltámasztom az én jó ígéimet tirajtatok, és megszabadítalak titeket.” Horv. lerövidíti az idézetet.

A két nagy prófétai könyvből való csekély számú idézet, sajnos, túl kevés ahhoz, hogy abból valamilyen határozott következtetést tudjunk levonni egy esetleg már a 15. században meglevő magyar fordítást, mint közös forrást illetően. Ez persze annak is következménye, hogy Pelbárt e prédikációiban maga is csak ennyit idéz.

Viszont megérthető, hogy Pelbárt túlnyomórészt zsol-táridézetekkel tarkítja párbeszédese, dramatizáló írását. A kolostorokban használt bibliai kéziratok (latinul, vagy magyarul) jórészt breviárium jellegűek, a napi ájtatosság olvasmányainak száma. Legfontosabb olvasni való szakaszok voltak az Újszövetségből az evangéliumok, különösen is a passió, az utóbbi olykor szinte „dúsított” átdolgozásban, kiegészítésekkel kibővítve.³⁶ Az Ószövetségből mindenkifölött a zsoldárok tartoztak ide, melyeknek a különböző napszakokra beosztása mindegyik már idézett magyar zsoldárokódexben is megtalálható. Oly fontosak

voltak, hogy a szerzetekben élő klerikusokat nem szentelték fel addig, amíg könyv nélkül nem tudták a zoltárokat.³⁷ Innen a zoltáridézetek bő áradása. Rajtuk kívül jellegzetesek még kódexeinkben azoknak a bibliai himnuszoknak, imáknak a fordításai, amelyeket már a Septuaginta egymás mellé gyűjtött az „Ódák” könyvében (pl. Mózes éneke, Ex 15. 4.; Anna éneke, 1Sám 2,1–10; Ezékiás könyörgése, Ézs 38,10–20; az Újszövetségből a Magnificat, Lk 1,46–55; Simeon éneke, Lk 2,29–32 stb.). Liturgiai célra használt fejezetek, amelyek a Huszita Biblia mellett önálló fordításban is elkészültek. Erre mutat pl. az, hogy egyes kódexekben (Apor, Festetich-k.) némelyik kétféle, egymástól függetlennek tekinthető fordításban is fennmaradt. Érdemes mindezeket összehasonlítani és amennyire lehet, a szókincs, a szinonima-változatok, a nyelvjárási sajátosságok és a helyesírás által sejtetett kiejtés alapján megállapítani, hogy az ország mely részén másolták őket. Éppen ezeknek az alapján mertük megkockáztatni azt a véleményt, hogy a kódexekben levő másolatvariánsok egy nyugati és egy keleti típust tükröznek. A Stellarium bibliai idézeteit tekintve a nyugati típushoz sorolnánk a Tihanyi, a keletihez a Horvát-kódex szövegét. – Boldogabb országokban a kőből épített templomok és várak mellett bizonyára a kódex-irodalom emlékei, mint a szellem katedrálisai is nagyobb számban maradtak az utókorra. Mi a magunk csekélyebb hagyatékát őrizve örülünk és csodálkozunk azon, hogy félezer évvel ezelőtt hogyan szólt az akkori magyarokhoz Isten igéje magyarul.

Dr. Tóth Kálmán

Jegyzetek

1. Stellarium coronae benedictae Mariae virginis etc. Hagenau 1498. – 2. Könyvének egy helyén (IV. könyv II. rész 3. szakaszában) már hivatkozik IV. Sixtus pápa 1482-ben kiadott bullájára, Mária szeplőtelen fogantatása tárgyában. – 3. Három nagy kötetből álló prédikáció-gyűjteménye az egyházi év minden ünnepi alkalmára szóló beszédek tartalmaz. Az egész mű összefoglaló címe: Pomerium, azaz Gyümölcsös kert, mivel benne „az isteni titkoknak mindenféle üdvösséges gyümölcse megtalálható.” Nyomatásban: Hagenau 1498–99. – 4. Cronica fratrum minorum de observantia. Kiadta Toldy Ferenc: *Analecta Monumentorum Hungariae Historica*. Tom. I. 241 sq. – 5. A nagy teológiai mű címe: Aureum Rosarium Theologiae I-IV. Nyomatásban megjelent Hagenauban 1503 és 1508 között. – 6. Életrajzát és életművét legrészletesebben feldolgozta Szilády Áron: Temesvári Pelbárt élete és munkái. Budapest 1880. Ugyancsak lényegesek Horváth Cyrillnek vele kapcsolatos tanulmányai, különösen: Temesvári Pelbárt és beszédei. Budapest 1889., továbbá: Temesvári Pelbárt és codexei. Budapest 1890. – Emléket állít neki Böröcz Marcell: Ferencesek a középkori magyar irodalomban c. könyvében, Pécs 1911. 74–113. old. – Az újabbak közül *Bognár* András: Temesvári Pelbárt. Budapest 1960. bibliográfiával. *V. Kovács* Sándor a Temesvári Pelbárt válogatott írásai c. kötetben, Budapest 1982. kísérelő tanulmányt írt: Temesvári Pelbárt egy korszakváltás sodrában, 411–443. old. – 7. *Trócsányi* Dezső: Bölselet-történelem. Pápa 1939. 146–154. old. – Anselmus műve magyarul olvasható: Canterbury szent Anselm, Miért lett Isten emberré? Budapest, 1993., fordította: *Dér* Katalin. – 8. Az elmondottakhoz olv. Horváth János: A magyar irodalmi műveltség kezdetei. Budapest 1931 (reprint 1988). 75–82., 101–110. és 126–132. old. – 9. Hasonló irodalmi kísérletek történetek korábban is, Pelbárt feldolgozása azonban ezektől független, eredeti. – 10. A Stellarium előszavában: *duodecim eius magna, sive mysteria*. – 11. Igazi skolasztikus felaprózással a könyvek (libri) részekre (partes) vannak osztva, azok pedig szakaszokra (articuli) és még tovább fejezetekre (capitula). – 12. Latinul: *materiam ministrans simplicioribus praedicatoribus*. – 13. Ez a kérdéskör egyébként a reformáció teológiájában is döntő jelentőségű. Vö. a Heidelbergi Káté

10–18. kérdés-felelet anyagát. Arra a tételre, hogy Isten igazságos ítélete a bűnös emberiséget „ideig tartó és örök büntetéssel” sújtja, következik a kérdés: „Hát Isten egyszersmind nem irgalmas is?” A folytatás során jutunk el oda, hogy az irgalmas, de igazságos Isten elégtételt kíván, amelyet azonban csak olyan közbenjáró adhat meg, aki valóságos és igaz ember, de egyszersmind valóságos Isten is: Jézus Krisztus. – 14. A Stellarium teljes magyar fordítása majd csak 1769-ben jelenik meg nyomtatásban Budán. „Tizenkét Tsillagu Korona...” címen, fordítója *Telek* József váci gvardián. – 15. Először tette közzé *Volf* György a Régi Magyar Codexek sorozat VI. kötetében, Budapest 1877. 257 skv. old. – Újabbban hasonmás kiadásban és betűhű átírással: Horvát-kódex 1522. Régi Magyar Kódexek sorozat 17. szám. Budapest, 1994. – 16. Betűhű átírásban közzétette *Volf* György a Régi Magyar Codexek sorozat VI. kötetének első darabjaként. Budapest 1877. – 17. Horváth János szerint e Tihanyi-kódex a Ferences-rend „gazdátlan” kódexei közé tartozik: „parhuzamos szöveget semmi más kódexszel nem tüntet fel”. (I. m. 212. old.) – 18. *Igy Volf* György: i. m. XI. és XVII. old. – 19. Horváth János: I. m. 126 skv. old. – 20. Horváth János: I. m. 142. old. – 21. A latin szöveget közli *Szilády* Áronnak Temesvári Pelbártól írt i. könyve 105–110. old. – 22. Quatuor viros magne sanctitatis. – 23. A fordítási eltéréseket, illetve a magyar nyelvi jellegzetességeket ld. a 6. fejezetben, a Zsolt 37,4,5; 45,2; 84,2–3 bemutatásánál. – 24. A Huszita Biblia keletkezéséről, hovartartozásáról – vitázó módon – többen is írtak. Legjobb összefoglalást ad róla *Kardos* Tibor: A huszita Biblia keletkezése. Budapest 1953. – A kérdésről és a zoltár-kódexekről egy korábbi tanulmányban írtam a következő címmel: Régi magyar zoltárfordítások Kinizsi Pálné Magyar Benigna imádságos könyvében (1513), in: „... Mert örökké tart szeretete.” Tanulmányok Dr. Karasszon Dezső tiszteletére 70. születésnapja alkalmából. Budapest 1994. 169 skv. old. – 25. Kódexei helyesírásában a magyar nyelv sok hangzója még akkor idomul a latin ábécé betűihez. Az egyszerűség kedvéért a szöveget a mai kiolvasásnak megfelelően írjuk le – ahogyan történt a fentebbi hosszabb idézetnél is. Sajnos, emiatt a tájkiejtés (i-ző, ö-ző) jellegét nem tudjuk követni. – 26. Tudvalevő, hogy a Vulgata – melynek alapján e régi fordítások készültek – zoltár-sorszámozása túlyomórészt eltér a héber (és a protestáns magyar) Bibliától, ezért zárójelben adjuk a kódexben levő sorszámot. – 27. A mondat elején az aléjtád = alitád egy elavult magyar szó, jelentése: azt gondoltad. Az „éktelen” pedig az eredeti héber szöveg téves olvasata (a latinban is: *inique*), szükségtelen. – És van persze még egy különbség: a bűnesetkor az ember akart Istenhez hasonló lenni. A zoltár idézési és alkalmazási módja ellenkező értelmű. – 28. Itt az utolsó szó hibás fordításának oka az, hogy a Vulgata *calamus scribae* kifejezés második szava Pelbártnál – a középkori gyakorlatnak megfelelően – *scribe* alakban van írva, és ez formailag imperativusnak is vehető. – 29. A „bizonyág” és az „igazság” szavak használatánál a továbbiakban is bizonyos ingadozás tapasztalható, mivel a magyar nyelvben nincs két olyan markánsan különböző szó a két fogalomra, mint a bibliai nyelvekben. Az ilyen jelentésben elavult „bizonyág” szó a latin *veritas* lefordítása, de nem eléggé kifejező. Ma inkább „igazság” és „igazságosság” szavakat használunk. (Vö. héber *emet* és *cedáqá*, görög *alétheia* és *dikaionuné*, latin *veritas* és *iustitia*.) – 30. *Kardos* Tibor: A huszita Biblia c. idézett könyvében egész szójegyzéket állított össze „a huszita Biblia újonnan képezett vagy különleges alkalmazott szavai” fejezetében, 53–57. old. – 31. Tihanyi-kódex 119. old. – 32. Ld. Döbrentei-kódex. Hasonmás és betűhű átírat. Budapest 1995. Bevezetés 12. old.: Ennek másolója, „Halábori Bertalan, nem egy bibliafordításból, hanem egy Tamás és Bálint féle (a Huszita Biblia fordítói) ős psalterium másolatából dolgozott, melyet a Vulgataból javított. Ugyanennek... egy másik – hiányos – másolat példányát az Apor-kódex tartotta fenn.” – Vö. még *Mészöly* Gedeon: A Döbrentei-kódex és az Apor-kódex, in: Magyar Nyelvőr 1914. évf. 65–70. old., továbbá: Irodalomtörténeti Közlemények 1915. évf. 40–49. old. – 33. A Bécsi-kódexben fennmaradt Dániel és a Kis-próféták, továbbá Ruth és Eszter (sőt Judit) könyve. A Döbrentei-kódexben az Énekek éneke, továbbá Jób 1–6. és 42. része. – 34. Pelbárt szövege: *Deduc, scilicet turbā electorum, quasi torrentem lacrimas*. Itt a *scilicet* és a következő két szót betoldás. – 35. Vulgata: *Ne avertas aurem tuam* etc. = „Ne fordítsd el füledet”. Pelbárt: *Avertisti aurem tuam* etc. = „Elfordítottad füledet.” A Tih. mintha egy betű különbséggel *advertisti* szót olvasott volna, a vonzat módosításával, ld. fent. – 36. Pl. az Apor-kódexben, a Winckler és különösen a Weszprémi-kódexben. – 37. *Böröcz* M.: I. m. 169. old.

Profétizmus és profétaság Izráel hitvilágában

„Profétizmus” és „profétaság” bármennyire is rokonfogalmak, jelentéstartalmuk szerint azonban különböznek egymástól. Az előbbi fenomenológiai értelemben használatos inkább, és ezért sajátos jelentéstani árnyalása van. Az utóbbi, szociológiai, teológiai jelentésű fogalom. Izráel hitvilágában ez a kettő, élesen elkülönül egymástól, mivel a profétizmus azt a közös, ókori vallástörténeti képletét jelenti, amellyel a hazája felé közeledő félnomád pásztornép prehistóriája idején találkozott, és amelyben megjelenítette monoteista hitének sajátos tartalmi elemét: a karizmatikusok sorában olyan fontos szerepet betöltő profétaságot. Jellemző W. Zimmerli¹ funkcionális értelmű elhatárolása, aki az izráeli profétaságot JHVH adományainak sorában említi és így jelzi a profétai szolgálat területeit. Különböző, 1960 óta, G. von Rad Biblikájának² megjelenése óta, ez a szemlélet átható módon jelentkezik mind a biblika –,³ mind a kommentár-irodalomban.⁴ Következésképpen az izráeli profétaság: szolgálati kategória, amely jelentéstartalma szerint egyedi.

1. Az izráeli profétizmus gyökere az ókori Kelet extatikus/mantikus tevékenységében van. A mezopotámiai asztrál-mitológia kultuszban és a kanaánita környezet vegetációs vallásaiban fontos szerepet töltöttek be azok a révületbe került személyek, akik közvetítették az istenségek akaratát, jósoltak, jövődöt mondtak és a királyi udvar tanácsadói voltak. Szokás instrumentális extatikusokról és intuitív mantikusokról beszélni aszerint, hogy megfigyeléseik alapján (természeti jelenségek járása, alakulása) jósoltak, vagy varázseszközök segítségével, beleérezve bizonyos jelenségekbe, fűrkészték és magyarázták a jövődöt. Mezopotámia és Szíria-Palesztina területén végzett ásatások⁵ leletei sok értékes adattal gazdagították ismereteinket. Néhány fontosabb:

- a.) A szíriai Ebla város feltárásakor P. Mathiae és G. Pettinato 1964-ben olyan Kr. e.-i 2300-as évekből származó agyagtáblácskát talált, amelyeken az akkád nyelvű feljegyzés különféle proféta-típusokra utal.
- b.) A Parrot 1935-ben ásta ki Mezopotámiában a Kr. e.-i 18. századból származó Mari-leveleket. A számos agyagtáblácska fontos dokumentumot tartalmaz a korabeli profétákról és profétanóktól, akik a kultuszban és a királyi udvarban töltöttek be közvetítői és tanácsadói szerepet. Ezeket a leleteket a legfontosabb vallástörténeti dokumentumoknak tekintjük témánk vonatkozásában.
- c.) A Kr. e.-i 14–13. századból valók a Rasz Schamra-i (Ugariti) leletek, amelyeket 1929-ben C. Schäffer ástott ki. A leletek támpontokat adnak a kanaánita környezet vallásának és mantikusainak tanulmányozására. Az előforduló mitikus leírások a korabeli profétizmusra, főleg a baál-proféták ügyködésére utalnak.
- d.) A Taanaki levelek (12 cserépdarabon talált írás) a Kr. e.-i 15. századból származnak. E. Sellin 1902–1904 között ástott itt először az észak-palesztinai Meggido város közelében. Az akkád nyelvű írás olyan profétai csoportokról szól, akik gesztusokkal jeleket adtak és orákulumot közvetítettek.

e.) Wen-Ammon udvari főember úti beszámolója a Kr. e.-i 11. századból való, amely Byblos-i profétai szolgálatról tudósít.

f.) Az előbbiekhöz viszonyítva fiatal, Hámáth urának, Zakir királynak feljegyzése a Kr. e. 8. századból. Itt a „nézők” és a „látók” szolgálatáról lehet olvasni.

2.) A téma kánoni helyzete, azaz formai megközelítése is sokatmondó. A héber Kánon, a TENAK második főrészt képezi a profétai irodalom. Középen áll és meghatározza az izráeli történeti örökség első „kötetét”: a TÓRÁH-t, vagy görög neve szerint a PENTATEUCHOS-t éppen úgy, mint a kultikus lírai költészetet, a zsolttárolat és a bölcsességi irodalmat összegező KETÚBIM-ot, az „IRATOK”-at. Az összefüggés abban áll, hogy a proféták a választott nép történeti múltjába gyökereznek: a szövetség alapvetésén állnak és annak a páratlan életformának őrei, szolgálói, amelynek nincs analógiája az ókori Keleten. Emellett a profétai igehirdetés hatása érződik a Pentateuchos forrásain, főleg a Deuteronomium (D) igeszemléletén: a DÁBÁR-ban kijelentett egyetlen Úrnak akarat- és igénynyilvánításán. Az Elohista (E) etikai orientációja is profétai örökség. Ugyancsak a proféták által képviselt erőteljes etikai-monoteizmus érvényesül a zsolttárolatban és a kultuszi élet különféle területein. Megfigyelhető, hogy minden zsolttárnak: magasztaló- vagy panaszzsolttárnak, csak egyetlen címetje van: JHVH, a választott nép egyetlen Istene, aki egy kultuszban, az általa előírt kultuszi rendben kívánja az istentiszteletet. Hasonlóképpen, az izráeli életet átfogó, a hétköznapi életben érvényesülő praktikus életbölcselet a chokmah-irodalomban, annak a JHVH-nak elvárásait írja elő – immár az egész humánus horizontján –, aki a teremtett mindenség (HAKKOL) Ura, akinek „rendje” (ÉCÁH): az eleve elhatározott tanács uralkodik. Eszerint a héber kánon három fő része a profétai irodalomtól kapcsolódik össze, és három vonulatban köti össze a jelenet a múltat és a jövődöt: Izráel életidejét: az üdvtörténet döntő korszakát.

3. Az etimológiai⁶ megközelítés, az idevágó értelmezési problémák ellenére, támpontokat adhat a fogalom közelebbi megismerésére.

Az Ószövetségen kívüli sémi nyelvekben az arám: N’BI’, az akkád: MAHHU, MAHHUM, fem. MUHHUTUM (Mari-levelek) és APILU, fem. APILTUM, jelzi a „szóvivő”-ket, akik a kultuszban és a királyi udvarban szolgáltak. Az asszír: RAGGIMU jelentése: hírközlő, követ. A CHZJN lámkot: „Néző”-t, a °DDN elnevezés, jóst, jövődömondó jelent. A Lachis-i osztrakákon a NABI’ = „proféta” elnevezés olvasható.

Az Ószövetségben a NABI’ névszó jelzi a proféta szociológiai-teológiai fogalmát, amelynek szinonimája – főleg a történeti könyvekben – a CHOZEH = „néző”, „látó” és az ÍS ‘ELOHÍM = Isten embere kifejezések.

A NABI’ névszó jelentéstartalmát árnyalja a NB’ ige- gyök, amely sajátos nyelvtani adottsága szerint, csak reflexív (nifal) és intenzív-reciprok (hitpaél) igeformákban fordul elő. Így a „proféta” fogalmát nomen agentis és nomen rei acti értelemben foghatjuk fel azoknak a személyeknek jelzésére, akik elhívásuk alapján, megha-

tározott helyen és időben, JHVH megbízott követeként speciális szolgálatot végeznek. Eszerint: a próféta csak *reflektál* egy kívülről, más személytől származó, kezdeményező cselekvésre szóval és tettel (= extázisba kerülve felfakad benne a hirdetés „üzenet” mint forrásból a víz, – és csak azt mondja, vagy gesztus-metaforával kiábrázolja). Ugyanakkor a próféta Urához van kötve: „együtt jár” vele, akitől megbízatását nyerte a konkrét feladat elvégzésére (= prófétál, hirdet, feltár, kijelent). A héber nyelvnek ez a nyelvtani sajátossága mély teológiai tartalomra utal: a próféta *nem alanya*, csak személyi hordozója a próféciónak, annak a hírközlésnek, amely mindig emberközölségen, emberi hangon hangzik el térben és időben: meghatározott történeti szituációban.

A NÁBI' névszó és a NB' igeigek szarmazékszavai: N^oBI'AH = prófétanó, N^oBV'AH = prófécia kifejezések.

A Septuaginta (LXX), az Ószövetségnek hellenista környezetben készült teljes görög nyelvű fordítása, a PROPHETEYÓ igét és a PROPHETES/PROPHETIS = próféta, prófétanó és a PROPHETEIA = prófécia főneveket használja. A klasszikus görög nyelvben (Pindaros, Herodotos, Platon munkáiban), megvan a fogalomnak korabeli extatikus/mantikussá vallástörténeti színezete.

Az alapjelentés azonban mind a LXX-ban, mind a klasszikus görög irodalomban a PRO-PHEMI összetétel szerint: „Elő-mond” (=amit előzőleg meghallott) közöl, hirdet, kijelent, nyilvánosságra hoz, tudósít, feltár, hírül ad. A prófécia kettős alanyisága itt is nyilvánvaló, amint a fentiekből kitűnik.

4. Az izráeli prófétaság páratlan tartalma és a próféták szolgálatának jelentősége akkor tárul fel, ha a prófétai irodalom egységében és a problémák összefüggésében tájékozódunk. Az egyedi és jellegzetes teológiai csírák felfedezhetők már a „kezdeti próféták”, a N^oBÍ'IM RI'SONÍM korában, a Deuteronomiumi történeti mű (Dtr) egészében és a Krónika-Író történeti munkájában (= Krónikák, Esdrás-Nehémiás könyveiben). Az ókori prófétizmussal szemben, merőben új, ezért analógia nélküli prófétaság: a JHVH-hit tartalmával telített teológiai összkép jelenik meg a N^oBI'IM 'ACHARONÍM, az íráspróféták, a klasszikus próféták könyveiben. Itt találunk feleletet arra, hogy ki Izráel prófétája, és mi a jelentősége szolgálatának Izráelben.

Témánk alapkérdéseit fogalmazza meg a prófétai ihletésű deuteronomiumi „prófétatörvény” (Deut 18,9–22). A nevelő célzatú parainézés a Kánaán földjét elfoglalni készülő Izráelnek szól, és ráutal a szövetség életformájának karakterisztikus jegyeire. Az itt érintett kérdések az összeférhetlenség jegyében jelentkeznek szigorú sarkított ábrázolással: határozott tiltás és megváltoztathatatlan ígéret lesz nyilvánvalóvá. Az a JHVH, aki szabad szeretetében kiválaszt és az ^oAM-státus magaslátára helyez. Ő tilt és ígér. Mivel Izráel mellett döntött és kizárólagos értelemben magáénak tartja őt az ÚR, meghatározza a szövetség páratlan „kommunikációs rendszerét”: a DÁBÁR által létesített prófétai szolgálatot. Ezért kell eltávolítani mindazt, ami „utálatos (TÓ^oÉBOT) JHVH előtt: a politeista vallási és kultuszi gyakorlatokat (18,9–14). És teljes odaadással mint ^oAM JHVH (= Istennek egyetlen kiválasztott népe), oda kell figyelnie a prófétai szóra (18,15–19). Ez az akarat és

igény, nemcsak a népet, hanem a szolgálat vezetőjét, a prófétát is érinti, elkötelezi. Ezzel nyilvánvalóvá válik, hogy a prófétai szolgálat a *szövetségben* gyökerezik, a Sínai hegyi eseményekben, hogy a szövetség népe elkötelezett arra, hogy mindenben Urának akaratát kövesse. Így lesz a próféta valóban „a szövetség orgánuma.”⁷

JHVH mindig cselekedeteire hivatkozva ígér. Jelen esetben is ezt közli Mózes által: „Prófétát támaszt néked az ÚR, a te Istened te közüled, a te atyád fiai közül, olyat mint én, azt hallgassátok” (18,15). Az előforduló QVM igeigek műveltető imperf. alakja (JÁQIM) Istennek rendkívüli és állandó cselekvésére utal. Ő „támaszt”: előállít, előhoz, kirendel, szolgálatba állít olyan személyeket, akik által személyesen van jelen Izráelben. A QVM igével jelzett cselekvésben benne van a rendkívüli, a kiszámíthatatlan, emberileg elő nem készített esemény motívuma. Minden karizmatikus szolgálat jellegzetessége ez, a legfeltűnőbbben azonban a prófétáknál látható. A bírák történetében látható, hogy Izráel válsághelyzeteiben olyan férfiak léptek elő a nagy ismeretlenségből, akik egyébként alkalmatlanok voltak, ám egyszeriből „szabadítók” (MÓSI'A) lettek a veszedelem idején (Bir 2,11–16; 6. rész és 11,1–7). Ezzel szemben a próféták nemcsak bizonyos esetekben, egy-egy törzsközösségben hírközlő és szabadító követek, hanem mandátumuk egész idején azok, a választott nép egészében. Így válik a prófétai szolgálat a szövetség Urának és szövetséges népének állandó érintkezési formájává. A prófétai szolgálat révén megszűnik a közvetett jelenlét, amint ez a Hóreb/Sínai hegyen történt (Deut 18,1), mert most JHVH úgy van jelen személyesen és közvetlenül, hogy Igéjét a próféta szájába helyezi. A DÁBÁR-t hordozó prófétai szó: JHVH „földi helytartója”: cselekvő jelenlétének bizonyossága és biztosítéka.

A próféta nem angyal, nem közéleti, nem is valaki, az ember világán kívül lévő mitikus személy, hanem *ember*: az „atyafiak közül való”, aki emberi módon szól, követként jár és cselekszik. A prófétai irodalomban gyakorta előforduló, birtokviszonyt jelző kifejezés: DÁBÁR JHVH⁸ mindig az Igében történő kijelentésre vonatkozik, amit a próféták közvetítenek. A jellegzetes prófétai formula: VAJ^oHI D^oBAR JHVH'EL... LÉ'MOR = és lett (= történt) az Úr Igéje X-hez ... avégre, hogy mondjon (= üzenetét szólja, akaratát közvetítse), mindig az Ige *aktivitását* jelzi, amely mögött az az élő, beszélő, cselekvő ÚR áll, akinek NEVE: 'EHJEH 'ASER 'EHJEH (Ex 3,14).⁹ A DÁBÁR-nak *esemény* formájában való megjelenése ez a világtörténelem mozgalmasságában, amely azonos módon érinti mind az egyént, mind a közösséget. A próféták minden időben és helyzetben ennek az „IGE-ESEMÉNYNEK”¹⁰ részesei, tanúi és elkötelezett követői. A DÁBÁR elhangzásakor a megszólított ember olyan „tényállással”¹¹ találja szemben magát, ahol szembesülnie kell, ahol választ kell adnia helyzetéről az előállott új szituációban. A próféták *benne* élnek ennek az „Ige-eseménynek” sodrában. Itt „születnek”, ebben lélegzenek, élnek, szolgálnak, gyötrődnek, szenvednek, kudarcaikat is elhordozzák, mégis győztesek a vereségek ellenére, mert JHVH követi. Találón állapítja meg M. Buber:¹² „A világtörténelem lehet a sikerek története... a Biblia nem ismeri a siker önértékét. A próféták a kudarcban élnek és lélegzenek; az a dolguk, hogy győzelem nélkül harcoljanak”. Ez a megállapítás végső lényegében csak akkor érvényes, ha lezárt

nak tekintjük az Ószövetség világát. Az Újszövetség tala-
ján állva azonban jól tudjuk, hogy a „legfőbb próféta,
egyetlen főpap és örökkévaló király”, belépett a kudarcok
sorozatába. Amit az ószövetségi próféták végérvényesen
se kimondani, se megvalósítani nem tudtak, azt mondta ki
és valósította meg a kereszten: TETELESTAI (Jn 19,30):
céljához érkezett, elvégeztetett, minden maradéktalanul
megvalósult Isten üdvtervében.

5. A DÁBÁR lenyűgöző, teremtő hatalmával a próféta
elhívásakor találkozik. Ekkor válik nyilvánvalóvá, hogy a
prófétaság nem foglalkozás, nem is hivatás, hanem *élet-
forma*, amit JHVH alakít ki, amikor „teremti” (JOCÉR
pant. a JCR igéből, amely J term. techn. Gen 2,7-ben, vö.
Jer 1,5) követét. A költőre vonatkozó latin mondás itt is
érvényes: propheta non fit, sed nascitur. A próféta soha-
sem jelentkezik, nincs felkészültsége, karizmája, érdeme.
Minden esetben JHVH az, aki szuverén módon dönt vá-
lasztottja mellett és tetszése szerint szolgálatba állítja.
Ezért a próféta sohasem újító, reformátor, aki saját elkép-
zelése szerint reformprogramokat készít és azok megvaló-
sítására törekszik. Minden helyzetben *követ*, aki elhívásá-
ban nyert megbízatása szerint, küldetésben jár: Urának
akarátát szólja és annak szerez érvényt meghatározott hely-
en és időben. A JHVH teremtő tette nyomán kialakult
prófétai életformának három alapeleme van: az elhívás
(vocatio): JHVH szuverén beavatkozása az ember életébe,
amelynek semmi emberi előzménye nincs (1); a felkészítés:
„prófeta-avatás” (ordinatio): amikor Isten legyőz minden
emberi akadályt, ellenállást, természet- és életcserét
visz véghez az elvégzendő szolgálat érdekében (2), küldetés
(missio): a felhatalmazott követ konkrét feladat el-
végzésére indul meghatározott helyen és időben (3).
Az elhívás és küldetés: „Ige-esemény”, amelynek megvan a
hallható és látható formája (auditio, vízió). A kettő szorosan
összetartozik. Elhívás nélkül nincs küldetés; a küldetésben
van az elhívás célja. G. Fohrer¹³ egy pszichológiai folya-
matban mutatja meg ezt a „tényállás”-t (H. D. Preuss).

A prófétai elhívásoknak megvan a közös vonása, de
mindenik más és más: egyedi *történet*. Isten világának
csodálatos gazdagsága kizár minden uniformist. Az elhívás
meghatározott szituációban hangzik el és tekintettel
van az elhívott lelki alkatára, életkörülményeire. A con-
descendia Dei, Isten kegyelmes lehajlása itt is nyil-
vánvaló. Az Ige-esemény során nem következik be a
misztikusok élménye: beolvadás az istenség lényébe,
hanem egy kettős kötöttség áll elő: a küldő Úrhoz és a
küldetés címzettjéhez való kötöttség. Jeremiásnak oda
kell mennie, ahová JHVH küldi, azt kell mondania, ami-
re felhatalmazást nyert (Jer 1,7). Ezékielnek sorsközös-
séget kell vállalnia a fogoly gyülekezettel a Kébár folyó
mellett (Ez 2,4–8; 3,4–11).

A próféták elhívásáról szóló elbeszélés a prófétai iro-
dalom sajátos műfajában: az „én-tudósítás” formájában
jelenik meg. Minden prófétai elhívás én-stílusban fo-
galmazott bizonyágtétel. Amikor a próféták elhívásukra
és küldetésükre hivatkoznak, auctoritásukat, szolgálati
tehtényüket vallják meg. Az elhívási történet közlése
jelenti a „személyazonossági igazolvány”¹⁴ bemutatását
önmaguk és szolgálatuk igazolására. Jellemző, hogy a
hamis próféták ezzel nem rendelkeznek!

A DÁBÁR sodrába került próféta különféle „hullám-
verésekben” érzékeli annak hatalmát:

Proto-Ézsaiással a szentség és a bűn összeférhetlen-
ségét, és az ebből származó halálos veszedelem tényét
ismerteti meg (Ézs 6. fejj.). A halotti énekek kezdő sza-
vával (‘ÓJ LI) kiált fel és vallja meg kilátástalan hely-
zetét, amely szükségképpené teszi bűnének (‘ÁVÓN =
bűn, fonákság, torzulás, következmény, büntetés (eltá-
volítását) SVR = eltérít, más irányba visz, eltüntet), és
vétkének (CHATTÁ’ÁH = céltévesztés, irányváltozta-
tás, eltévedés) kiengesztelését (KPHR = betakar, elfed,
eltüntet, kiengesztel, megbocsát). JHVH kegyelmes le-
hajlása történik itt ahhoz az emberhez, akinek egzisztenciájában
kell megváltoznia ahhoz, hogy eszköz lehessen az ÚR kezében.
Ugyancsak Ézsaiás az Ige hatalmát mintegy materializált
formában érzékeli, amely pusztító súlyként rácsik (NPHL)
Izrael házára (9,8), amikor beszédet küld Jákóbnak.

Az ifjú Jeremiás az Igében találkozik teremtő Urával,
aki már fogantatása előtt (gén-státusában? kromoszóma-
státusában?) ismerte és döntött mellette (Jer 1,5).
A prófétai szolgálat végső alapja JHVH eleve elrendelése-
ben van és abban az időtlenségben, amely emberileg
nem regisztrálható. Nem lehet tudni, hogy a TEREM
(adv.) milyen időpontot és időtartamot jelöl. Fontos mo-
tívummal találkozunk ebben az elhívási történetben,
amely a prófécia egyetemes érvényét adja hírül (1,10):
Isten prófétáját népek (HAGGÓJIM) és országok
(HAMMAM^e LAKÓT) *földre* (‘ AL) helyezi. A próféta
mindig – megalázott helyzetében is – fölötte áll a világi
hatalmasságoknak, mert JHVH követe, Jeremiás arról is
bizonyoságot tesz, hogy „találja” (MC’) az Igét, amely
öröme és gyönyörűségére van (15,16), amely olyan,
mint a sziklát is összezőző kalapács (5,14; 23,29) és a
csontjaiba rekesztett tűz, amelynek nem tud ellenállni
végső elkeseredésében sem (20,9).

Ezékiel lenyűgöző és meghökkentő vízióban szemléli
Urának megjelenését és hallja a DÁBÁR-t Babilonba.
Mindenekelőtt rendkívüli az a formabontás, hogy Isten
idegen földön, tisztátalan környezetben jelenik meg: szól
és cselekszik, prófétát állít a fogoly gyülekezethez.
A választott nép történetének mélypontján olyan cseleke-
det ez, amelyre senki sem számíthatott: a haza, a templom,
kultusz elvesztése, lerombolása, megszűnése ellenére az
élet nem vesztet el, mert a prófétai szóban jelen van a te-
remtő és újjáteremtő DÁBÁR. A prófeciában megjelenő
bizar prófétai jelképes cselekvések rendjén, egy egészen
szokatlan rendelkezéssel találkozunk: a prófétának meg
kell ennie a feléje nyújtott könyvtekerccset, amely ítéletes
szöveget tartalmaz. A gesztus-metaphora mély értelme az,
hogy a prófétának szerves egységbe kell kerülnie a hirde-
tendő DÁBÁR-ral. Ezzel Ezékiel, mint „csodajel”
(MÓPHET 24,16; 12,6) mindenkor Urára mutat egész
emberi lényével. A próféta „móphet-egzisztenciája” áttöri
az immanens világ korlátait és az örökkévalóságba mutat.
Így vesz részt a próféta teljes emberségével JHVH drá-
májában, amely szövetséges népe hűtlensége miatt követ-
kezett be. Ezékiel próféta fogalmazza meg a meghatározottabban
a próféták között, hogy a választott nép egész
története, kezdettől fogva a hűtlenség története (2,3;
16,20,23 részek).

Hóseásnak a DÁBÁR-ban közölt parancs alapján kell
feleségül vennie „a paráznság asszonyát”, és nemzenie
kell „a paráznság gyermekeit”, hogy ezzel ábrázolja ki

a nép hűtlensége miatt kialakult fonák helyzetet. Ennek a parancsnak súlya alatt alakul ki prófétai személyisége (Hós 1,2–9; 3,1).

Ámós, a robusztus pásztor az Ige hatalmát a prófétálás kényszerében érzékeli, amikor elragadta őt az ÚR nyája mellől és szolgálatba állította (3,8; 7,14–15). Számára a DÁBÁR olyan hatalom, hogy amikor megharsan (S'G) Sionból és Jeruzsálemből, elhervadnak a pásztorok legelői, és megszárad a Kármel teteje (1,3).

Jónásnak engedetlensége ellenére prófétává kell lennie. Feltűnő, hogy JHVH megengedi engedetlenségét, és tudathasadós, karikatúra-figurája ellenére, a „nagy várost” megtérésre segíti ötszavas prédikációval (3,4).

A prófétai elhívás és életforma halvány nyomai fedezhetők fel Deutero-Ézsaiás elhívási történetében (Ézs 40,1–11). Ennek ellenére, a próféták ígéhirdetésére annyira jellemző „Ige-teológia”¹⁵ mégis itt jelenik meg univerzális kitekintéssel. A világtörténelemben, minden nép szeme előtt feltárul a DÁBÁR állandósága és kreativitása (hathatósága). A fogság Anonymusa ezzel hirdeti meg az egyetemes örömhírt, az evangéliumot. Amikor a második exodust helyezi kilátásba és a hazatérés ígérését közli a foglyokkal, JHVH-nak az Igében megnyilatkozó hatalmáról beszél. A prólókusban (Ézs 40,1–11) szembeállítja a „minden test” dicsőségének múlandóságát azzal az Igével, amely mindig megáll, feláll, feltámad (QVM) és ezért állandó, örökkévaló. Az epilógusban pedig (Ézs 55,1–13) rámutat a mindig „küldetésben” (SLICH) járó DÁBÁR-ra, amely JHVH-tól száll alá megtermékenyítő esőként (GESEM, HÓLÍD), és sikeresen elvégzett megbízása után (HICLI^h), visszatér a mindenség Urához, a világegyetem történetének Istenéhez. Mivel az Ige mindig Isten „jókedvének” (CHÉPHEC) hordozója – még ítélete is kegyelmének szolgálatában áll – ezért sikeres az útja és minden „vállalkozása” eredményes, mivel JHVH akarát közvetíti (55,11). Az evangélium végső alapjáról és jellegzetes tartalmáról van itt szó: az Ige történetét senki és semmi nem akadályozhatja. JHVH-nak a világ történelmében végbemenő tervei előtt nincs semmi korlát: ítélete és kegyelme minden körülmények között megvalósul. Ezért lehetséges a nem várt és nem remélt szabadulás is a babiloni fogságból. A világtörténelem kritikus pontjain is ott áll az ÚR, aki csodálatosan cselekszik.

A próféták nemcsak hirdetik az Igét, hanem ki is ábrázolják. Legtöbbször JHVH parancsára cselekszik ezt. Amikor a silói Akhia próféta köpenyét tizenkét részre tépte, és abból tíz részt adott Jeroboámnak (1Kir 11,30–40), az egyseges királyság szétesését jövendölte meg: ábrázolta ki. Ézsaiás táblára írta fel fiának nevét (Ézs 8,1–4) a közeledő asszír veszedelem kiábrázolására éppen úgy, mint amikor három évig ruha és saru nélkül járt (20,1–5). Jeremiás is az ellenség pusztítását ábrázolta ki a Hinnom völgyében, amikor összetörte a cserépkorsót (Jer 19,1 és köv.), hasonlóképpen a kikerülhetetlen babiloni fogságot ábrázolta, hogy jármot vett a nyakába (27,1 és köv.). Mély értelme van azoknak a bizarr prófétai jelképes cselekedeteknek is, amiket Ezékiel hajtott végre JHVH parancsából (Ez 2–3–4 fej.). Megfigyelendő, hogy ezek nem egyszerű kiábrázoló cselekvések az elhangzott prófétai szó illusztrálása céljából, hanem a DÁBÁR aktivitásáról szóló bizonyágtételek.¹⁶

6. A próféták nemcsak a DÁBÁR sodrásával kialakult életformájukban érzik annak hatalmát, hanem továbbra is

ellenállhatatlan vonzaskörében élnek, mint megbízott és elkötelezett követek, akiknek *nolens volens*, végezniük kell szolgálatukat. Isten Igéjének kényszerítő hatalma ez. Így lesz a prófécia is *esemény*: az Ige történetének / történéseinek időben és térben tapasztalható formája.

Eszerint minden próféciaiban három – nem azonos értékű – alapelem van jelen: 1.) a DÁBÁR, Istennek Igéje „lön” (= történik); mégpedig 2.) X próféta által, közvetítésével; 3.) X időben és térben. A próféciaának állandó, konstans eleme az IGE, amely a próféta közvetítésével meghatározott történeti helyzetben jelenik meg. Ezek a változó, kontingens elemek. A késői szerkesztésű, prófétai könyvek elé írt címratokban találkozunk ezekkel az elemekkel. Ismételten nyilvánvalóvá válik, hogy a próféta *nem* alanya, csak *hordozója* a próféciaának. A próféta tehát „DÁBÁR-hordozó” követ. Következésképpen: minden próféciaiban JHVH szól és cselekszik; minden prófétai szolgálatnak megvan idői és térbeli kerete. A próféták minden helyzetben Istennek Igéjét szólják a fennálló történeti helyzet kontextusában. Másképpen: a próféták történeti kontextusban közvetítik JHVH aktuális üzenetét a kortárs-gyülekezetnek.

Kérdés: mi adja meg és határozza meg a próféciaák „betájoltságát”? Mi az a „mérőszinór”, norma, ami szerint a próféták tájékozódnak, amikor koruk kórképét átlapítják meg, és a diagnózis után, megmutatják a gyógyulás lehetőségét is?

Megállapítottuk, hogy a próféták a szövetség alapvetésén állnak. Ez a fundamentum Deutero-Ézsaiás teológiájában univerzális méreteket ölt azzal, hogy bizonyágtételében összeolvad a MÓSI^a (szabadító) és a BORÉ['] (teremtő) képzele JHVH személyiségében. Amíg a VIII. és VII. század prófétái egyértelműen az exodus Istenéről beszélnek, aki a szövetségekötés introitusaként szabadulást adott az egyiptomi rabszolgaságból, most, a VI. század második felében a fogság lelkigondozója, Babiloni-Ézsaiás, a teremtő Istenről beszél, aki mindeinek alkotója (Ézs 42,5; 43,1. 15; 45,7;), aki új exodust készít elő, hogy népe hazatérhessen az ígért földjére, és ott teljesíthesse a szövetségekötés révén kapott hivatását. Ha ebből a szempontból tekintünk az Ószövetség ethoszára és a választott nép etikai megnyilatkozásaira, világossá válik, hogy csak a szövetség kapcsolatában lehet beszélni ezekről a kérdésekről. JHVH kiválasztásának és a szövetség életformájában megnyilatkozó ajándékainak elkötelező érvénye van. A DÁBÁR-ban megszólaló tettige, eseményjellege szerint, olyan megszólítás, amelyben elkötelező magatartásra ösztönző erő van. Amint JHVH szólt és cselekedett, amikor kiszabadított az egyiptomi fogságból, szövetségre lépett és törvényt adott, akképpen rendelkezik Ő az ethosz szabályai felől és írja elő Izrael jogrendjét. A szövetségekötés indikatívusza, etikai imperatívuszot követel. Az Ószövetség világában a „summum bonum” nem valami bölcséleti rendszer elveit követő függvény, hanem JHVH akaratának manifesztációja: elkötelező akaratnyilvánítása. Ezért az Ószövetség etikája: „kijelentett etika”. JHVH „mondja meg” (Mik 6,8), hogy mi a „jó”, és ezzel egész ethosz-rendszere a kijelentésen nyugszik. Következésképpen: JHVH és Izrael közösségi életének ethosza: a válasz ethosza a szövetséges ÚR előzetes megszólítására a mindenre kiterjedő igényének érvényesítésével.¹⁷

A próféták, a DÁBAR hordozói, akik a szövetség követői, a fenti szemlélet szerint tekintik át Izráel ethoszát és itélik meg életének erkölcsi vonatkozásait kultuszi, szociál-etikai és politikai területen.

Ha a próféták kor- és körkritikájára figyelünk és a felsorolt bűnökre vonatkozó ítélethirdetésükre, mindjárt feltűnik az a „betájoltság”: a prófétai kritika konkrét formája, amely a teremtett ember relációinak megromlására – felbomlására – utal. A teremtett embernek istenképűsége folytán négy alapvető kapcsolata van. Az elsődleges, a vertikális irányú, Teremtőjéhez köti. A többi három horizontális síkon szemlélhető, ez jelenti önmagához, embertársához és környezetéhez fűződő kapcsolatát. Ezt a teremtésből származó kapcsolatrendszert a próféták a Dekalógus összefüggésében nézik és értelmezik. Az Ószövetség antropológiájának prófétai értelmezése szerint az ember létazonossága: a „sálom-állapot” csak akkor lehetséges, ha zavartalanul fennállnak ezek a teremtésből származó és a szövetségkötés által minősített kapcsolatok. Ezek az istenképűsége utaló kapcsolatok funkcionális jellegűek, mivel az ember rendeltetését: a „mandátumot” juttatják kifejezésre. Az ember hivatása az, hogy Teremtőjével közösségben élve Őt dicsőítse, embertársát szeresse, életterét uralja (Gen 1,28 = KBS és RDH), művelje (Gen 2,15 = ^cBD) és őrizze azt (Gen 2,15 = SMR). Éppen ebben a cselekvő magatartásban éli meg az ember létazonosságát, identitását.

Hóseás próféta az említett kapcsolatrendszernek teológiai, antropológiai, szociál-etikai és ökológiai dimenzióban szemlélt felbomlását mutatja be és JHVH perének vádirataként tárja Izráel, az ígéret földjén lakó választott nép elé: „Halljátok meg az Úrnak beszédét Izráel fiai, mert pere van az Úrnak a föld lakóival, mert nincs igazság, és nincsen szeretet, és nincsen Istennek ismerete a földön. Hamisan esküsznek, és hazudnak, gyilkolnak és lopnak és paráználkodnak, betörnek és egyik vér a másikat éri. Azért búsul a föld és elerőtelenül minden, ami azon lakik, a mező vada, az ég madara egyaránt, bizony a tenger halai is elvesznek” (4,1–3). Az emberi élet „koordinátája” ez, amelynek megvan a vertikális és a horizontális síkja. A metszési pontban az a teremtett és a szövetség életformájának magaslatára emelt ember áll, akinek felbomlottak eredeti kapcsolatai, és most vádlottként áll Bírāja előtt. A vertikális irányba mutató DA^aAT 'ELOHIM¹⁸ = Isten ismerete) nem Istenről szóló elméleti tudást jelent, vagy intellektuális tevékenység eredményét, hanem az Istennel való közösségben fogant, általa teremtett ismeretet, amely meghatározza a teljes emberi egzisztenciát és odakapcsol az élet egyetlen forrásához. Ez az „ismeret” Isten felől nézve: kijelentés, az ember oldaláról tekintve: egzisztenciális ismeret. Hóseás prófétának ez a teologumenja itt Papi-kultikus színezetet ölt – állapítja meg H. W. Wolff,¹⁹ mivel a pap a törvény őrzője, amelyben JHVH önmagáról és akaratáról nyilatkozott. A fejezet egészében tájékozódva, éppen a pap az elsődleges vádlott, aki hivatali teendőinek elmulasztása miatt, (= megvetette: M'SZ a kijelentést, ellenszegült, hatályon kívül helyezte), romlásba sodorta a gondjaira bízott kultuszközösséget. Ennek a hiányosságoknak következménye az, hogy felbomlanak az embernek horizontális síkú kapcsolatai is etikai, szociális és ökológiai vonatkozásban. Isten ismeretének hiányában nincs igazi etikai magatartás, és nem érvénye-

sülhetnek a szakrális jognak előírásai sem. Mind az EMET, mind a CHESZED és MISPÁT etikai és jogi fogalmak.²⁰ Mindenik a közösségi élet harmóniájára utal, és a „bonum commune” alapfeltétele. Ahol testvéri érzületben kiteljesedő és egymás javát szolgáló emberi magatartás van, amely szilárd jogrenden alapszik, csak ott lehet közösségi életéről beszélni. Hóseás próféta szemlélete szerint, az igazi istenismeret és testvéri érzület hiányában elburjánzik a bűn, amely nemcsak a közösségi életet rongja meg, hanem elpusztítja az ember életterét is. A veszélyeztetett élet diagnózisát a próféta a Dekalógus és a szakrális jog előírásai alapján állapítja meg (Vö.: Ex 20,9; 20,12; 21,17; 22,27; 23,6–9; Lev 19,11; Deut 5,16–21; 27,16–18). Az állat- és növényvilág pusztulása is az elfajzott emberi élet fertőzésének következménye. Erre utalnak az ML (= elfonnyad, elszárad, elhal) és az SZF (= elpusztul, kihál, elvész) kifejezések. A végkövetkeztetés az, hogy a teremtéskor megszábot „rend”, amely irányt szabott minden teremtménynek és a szövetség életformájában is érvényesül, valóban: „életrend”. Ha ettől eltér az ember, önmagát és világát is a halálba sodorja.

7. A prófétai ígéhirdetés sokszínű tematikája ezeken a síkokon szemlélhető. A próféta minden helyzetben JHVH követének tudatában int, fedd, hirdeti az ítéletet kortársainak, és tárja fel azt a jövődőt, amelyre az üdvígéretet utalnak.

A próféták kórkritikája elsősorban a kultuszra és annak vezetőire vonatkozik. Ezzel a próféták az *egyetlen* ÚR tiszteletét védik. A szövetséges népek csak egy legitim kultusza van, amely a JHVH tisztelete az előjrt kultuszi formák szerint. Ezt hirdette meg már Ilés a IX. században a Kármel hegyén (1Kir 18,21–48), és erről tesznek bizonyosságot Izráel klasszikus prófétái. A kemény kultuszkritikában érvényesülő mérce mindenütt a TÓRAH, a Törvény, JHVH akaratának kifejezője. Különösen látszik ez Hóseáznál a pap számára kiállított vádiratban (4,5–11) és Jeremiás templomi beszédében (Jer 7. rész). Ámós, Proto-Ézsaiás és Mikeás a megüresedett, szertartásaiba merevedett kultuszt itélik el, amelyből hiányzik JHVH akaratának keresése és a neki való engedelmség (Ám 4–5. rész; 1,8; 6,14 és köv. 21–27; Mik 1,2–7; 3,9–12; 5,12 és köv.; Ézs 1,10–17; 29,1; 66,1–4; Vö.: Mal 1,10; Jer 6,6–21; Mal 2,7). A legnagyobb baj az – JHVH egyeduralmának megsértése mellett –, hogy ez a kultusz merő formális jellege miatt, nincs hatással a mindennapi életre, arra az életvitelre, amely az egész élet istentiszteletét eredményezné. A prófétai etikai monotheizmus itt is nyilvánvaló: csak az igazi istenismeretben fogant istentisztelet szolgálhatja JHVH dicsőségét és az embertárs javát. JHVH igaz tiszteletének hiánya szociál-etikai romlást von maga után (Ám 3–6.8 részek): a szegények kizsákmányolását, elnyomását, jogfosztását, a bírói ítélet elferdítését, a gazdagok uralkodását és a pórnép eltiprását. A felelősség mindenek felett a kultusz vezetőit és a közélet előljáróit terheli (Hós 4,5–11; 5,1–10; Mik 2–3. részek Zof 3,3–4; Mal 1,2,1–7). Éles hangú Proto-Ézsaiás vádbeszéde (1,21–31; 3,14–16), valamint Jeremiás templomi beszéde, amelyben a Tízparancsolat alapján ítéli el Izráel elszakadását Urától és erkölcsi életének megromlását (26,1–13; 7–1–34). Ezért a romlásért ugyancsak Izráel vezetői a felelősek. JHVH-tól való elszakadás következménye a bálványozás (Hós 2,4–5; 12–14; 5,1–7; 8,1–14; 9,10–12;

– 142–152. – J. B. Pritch (kiadó): Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament (ANET). Princeton 1950. – 623–632. H. Gressman (kiadó): Altorientalische Texte zum Alten Testament (AOT). Tübingen 1926. – Idem: Altorientalische Bilder zum Alten Testament (AOB). Leipzig 1926. – O. Keel: Die Welt der altorientalischen Bildsymbolik und das Alte Testament. Neukirchen 1972. – O. Keel – M. Küchler – Ch. Üllinger: Orte und Landschaften der Bibel. Zürich-Köln-Göttingen 1984. I. 387–399. – Kitschen, K. A.: Alter Orient und Altes Testament. Wuppertal 1965. – Sellin, E.: Israelitisch-jüdische Religiongeschichte. Leipzig 1935. – Karasszon, I.: Az óizráeli vallás. Budapest, 1994. Ellermeier, F.: Prophetie in Mari und Israel. Neukirchen 1975. – Schmökel, H.: Religionsgeschichtliches Textbuch zum Alten Testament. Göttingen 1975. – Kaiser, O.: Einleitung in das Alte Testament. Heidelberg 1969. – Koch, K.: – Die Profeten I-II. Stuttgart-Berlin-Köln 1987–1989. – Sellin E.-Fohrer G.-Einleitung in das Alte Testament. Heidelberg 1969. – Eissfeldt, O.: Einleitung in das Alte Testament. Tübingen 1964. – Smend, R.: Die Entstehung des Alten Testaments. Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1978. – Varga Zs.: Bibliai vallástörténet Debrecen 1938. –121–560. – Preuss, H. D.: Theologie des Alten Testaments II. Israels Weg mit JHVH. 1992. Stuttgart-Berlin-Köln 1992. – Vaux, R.: Die hebräischen Patriarchen und die modernen Entdeckungen, Leipzig 1960. – Westermann, C.: Die Mari Briefe und die Prophetie in Israel. Neukirchen 1964. Würthwein, E.: Der Text des Alten Testaments, Stuttgart 1973. – Zimmerli, W.: Das Gesetz und die Propheten Berlin 1963. – J. Bright (ford. Domján János): Izráel története Budapest, 1977. – Donner, H.: Geschichte des Volkes Israels und seiner Nachbarn in Grundzügen I-II. Göttingen 1986. – Fohrer, G.: Geschichte Israels, Heidelberg 1979. – Herrmann, S.: Geschichte Israels in alttestamentlicher Zeit. München 1973. – Noth, M.: Geschichte Israels. Berlin 1961. – Jagersma, H. (ford. Czanik Péter): Izráel története az ószövetségi korban. Budapest 1991. – Rózsa, H.: Az ószövetség keletkezése, Budapest 1986. – 6. J. Jeremias Art. NÁBI' in Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament (kiadja E. Jenni/C. Westerman) I-II München 1976 (THAT) 7–26. – R. Meyer-G. Friedlich, Art. PROPHETES in: Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament (Kiadja- R. Kittel- G. Friedrich) Stuttgart 1933 – (ThW) VI. 781-Wilhelm Gesenius-Frants Buhl: Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch Berlin-Göttingen-Heidelberg 1954. –H. P. Müller. Art. NÁBI' in Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament (kiadja J. Botterweck – H. Ringgren – H. Fabry Stuttgart-Köln-Berlin-Mainz 140–163. R. Rendtorf, Art. NABI' in ThW. VI. 1958. 796–813 C. H.: Peisker, Art. Prophet, in Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament (kiadja L. Coenen – E. Beyreuther – H. Bietenhard) Wuppertal 1972. (ThBzNT/III. 1016–1023). G. Mensching, Art. Propheten in RGG V. 1961. 608–61 H. W. Wolff: Das Geschichtsverständnis der alttestamentlichen Prophetie. München 1960 (DvTh 20. – 218–232.). – 7. W. Eichrodt: Theologie des Alten Testaments. I. Leipzig 1933. 150–208. – 8. G. von Rad. i. m. II. 100–112. D. H. Preuss: i. m. 79–81. THAT. 433–443. – 9. S. Amsler, Art. HJH in THAT I. 477–486. – Büschel F.: Art EIMI in THW II. 396–398 G: Quell, Art. THEOS in THW III. 79–96. – J. Schneider. Art. Gott in ThBzNT II. 598–612 G. Braumann, Art. Ich bin (uo. 339–342). Pákozdy L. M.: Exodus 3,14 értelmezése és fordítása in 'EHJEH 'ASER 'EHJEH válogatott tanulmányok az általános és bibliai vallástörténet köréből I/1. Budapest 1984. – 117–127. – W. Schmidt: Alttestamentlicher Glaube und Wandel. Einführungen in die Forschung in: Is Altentestament. Berlin 1968. – 159–179. – W. Zimmerli: Ich bin Jahve. Gottes Offenbarung. Gesammelte Aufsätze (ThB. 19) München 1963. G. von Rad. i. m. I. 193–200. – W. Eichrodt i. m. I. 86–206. – A jelzett bibliográfia Ex 3,14 versre vonatkozóan nem pusztá filológiai magyarázatot ad, hanem ráutal a teológiai értelmezésre. Egyértelmű, hogy a JHVH tetragram, amely Isten tulajdonnevet jelzi, nem asejtását, élő lényt fejezi ki a görög filozófiák, értelmezés szerint, – amint ez a LXX és V fordításában látszik: EGÓ EIMI HO ÓN, EGO SUM QUI SUM – hanem időtlen létmódját: a cselekedeteiben megnyilatkozó egzisztenciát jelenti. A VAGYOK – tehát: dinamikus jellegű lényegi létezését jelent egy statikus jellegű létformával szemben. A HJH igejegyökből származó imperfektum: 'EHJEH, egy beálló, folyamatosan történő, be nem fejezett cselekvést jelent, amelyet csak jövő idővel lehet fordítani. JHVH tehát: az örökkévalóságban élő, cselekvő, hatalmas Úr. Ebben a NÉV-ben a szövetség Istene még a szövetség megkötése előtt megígérte, hogy Ő időtlenül jelen van népe számára segítő, megtartó, megváltó hatalmával. JHVH neve tehát a nagy ígérlet: mindig veletek vagyok

hatalmammal, szabadtó kegyelmekkel. Ez a név a jövődében kiteljesedő, a történelem eseményeiben megnyilatkozó üdvösemények egyetlen alanyára utal: Izráel egyetlen Istenére, a történelem Urára. – 10. H. D. Preuss: i. m. 80. – Vö. W. Zimmerli: Ezechiel BK XIII/1–2 Neukirchen 1969. I. 396–401. – 11. H. D. Preuss: i. m. 80–82. – 12. M.uber: Der Glaube der Propheten Zürich 1950. – 10–14. – 13. G. Fohrer: Das Alte Testament. Einführung in die Bibelkunde und Literatur des Alten Testaments und die Geschichte und Religion Israels. Gütersloh 1970. I. 23–25. –Vö. – G. von Rad: I. m. II. 108–111. H. D. Preuss: i. m. 85. – 14. H. Wildberger: Jesaja, BK X. 1–3. 1972–1982. Neukirchen. 35–45. – 15. W. Zimmerli: i. m. 89–91. – 16. G. Fohrer: Die symbolischen Handlungen der Propheten ZAW 1952. 101–104. G. von Rad: i. m. II. 108–111. – 17. H. van Oyen: Ethik des Altentestaments. II. Gütersloh 1967. 22–58. –133–138 H. D. Preuss: i. m. 199–225. – 18. W. Zimmerli: Gottes Offenbarung (RhB 19) München 1963. 41–112. – W. Sottruff. Art. JD^o, THAT I. 674–701. R. Bultmann, Art. GINOSKÓ ThWb I. 688–719. E. Schütz, Art Erkenntnis, ThBlex z. NT I. 241–258. – Th. C. Vriesen: Theologie des Alten Testaments in Grundbrügen Neukirchen 1956. 70–95 – 19. H. W. Wolff. Dodkapropheten I. Hosea Neukirchen 1965 883–886. Vö: H. W. Wolf „Wissen um Gott“ bei Hosea als Urform von Theologie. EvTh 1952/53. – 533–554. – 20. H. Wildberger, Art. 'MN in THAT I. 177–209. H. H. Esser, Art. Barmherzigket in: ThBlex z. NT 52–59. – O. Becker, Art. Glaube in ThBlex 560–576. Stoebe H. J.: Art CHESZ in THAT I. 600–621 – R. Bultmann, Art. ELEOS in ThW II. 474–483. G. Liedke. Art. SPT. in THAT II. 999–1010. – P. Jonson, Art. MISPÁT in ThWbZat 93–108.

Irodalom

1. *Kortörténet, archeológia.* – Bright, J.: Izrael története (ford. Domján J.) Budapest, 1977. – Donner, H.: Geschichte des Volkes Israels und seiner Nachbarn in Grundzügen I-II. Göttingen 1986. – Fohrer, G.: Geschichte Israels. Hidelberg 1979. – Jagersma, H.: Izrael története az ószövetségi korban (ford. Czanik P.) Budapest, 1991. – Herrmann, S.: Geschichte Israels in alttestamentlicher Zeit. München 1973. Noth, M.: Geschichte Israels. Berlin 1961. – Rózsa, H.: Az Ószövetség keletkezése. Budapest, 1986. – Beyerlin, W.: Religionsgeschichtliches Textbuch zum Alten Testament. Berlin 1978. – Gressmann, H.: Altorientalische Texte zum Alten Testament (AOT) Tübingen 1926. Altorientalische Bilder zum Alten Testament (AOB) Leipzig 1926 – Keel, O.: Die Welt der altorientalischen Bildsymbolik und das Alte Testament. Neukirchen 1972. – Keel O. – Küchler M. – Ülliger Ch.: Orte und Landschaften der Bibel. Zürich-Köln-Göttingen 1984. – Kitchen, K.: Alter Orient und das Alte Testament. Wuppertal 1965. – Koch, K.: Die Profeten I. Stuttgart-Berlin-Köln 1987. – Schmökel, H.: Religionsgeschichtliches Textbuch zum Alten Testament. Döttingen 1975. – Sellin, E.: Israelitisch-jüdische Religionsgeschichte Leipzig 1933. – Varga, Zs.: Bibliai vallástörténet Debrecen 1938. – de Vaux, R.: Die hebräischen Patriarchen und die modernen Entdeckungen. Leipzig 1960. – Westermann, C.: Die Mari Briefe und die Prophetie in Israel (ThB 24) München 1964.

2. *Izagógika.* Eissfeldt, E.: Einleitung in das Alte Testament. Tübingen 1964. – G. Fohrer-E. Sellin: Einleitung in das Alte Testament Heidelberg 1969. – Kaiser, O.: Einleitung in das Alte Testament. Gütersloh 1969. – Smend, R.: Die Entstehung des Alten Testaments. Stuttgart 1978.

Biblika-teológia Eicvdt, V. Theologie des Alten Testamentst Leipzig 1933. Deissler, A.: Die Grundbotschaften des Alten Testaments. Ein theologischer Durchblick Reiburg-Basel-Wien 1972. – Fohrer, G.: Theologische Grundstrukturen des Alten Testaments Berlin-New York 1972. – Preuss, H. D.: Theologie des Alten Testaments. II. Israels Weg mit JHVH. Stuttgart-Berlin-Köln 1992. – vRad, G.: Theologie des Alten Testaments II. München 1960. – Sellin, E.: Theologie des Alten Testaments Leipzig 1936. – Vriezen, Th. C.: Theologie des Alten Testaments in Grundzügen Neukirchen 1956. – Zimmerli, W.: Grundriss der alttestamentlichen Theologie Stuttgart 1975. – Oyen, H.: Ethik des Alten Testaments. 2. Gütersloh 1966. –

4. *Fogalmi szótárak.* Theologisches Begriffslexikon zum Neuen Testament (kiadja: L. Coenen-E. Beyreuther-H. Bietenhard. Wuppertal 1972. (ThBzNT) – Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament. (Kiadja: G. Kittel- G. Friedrich Stuttgart 1933 – (THW) – Theologisches Wörterbuch zum Alten Testament (kiadja: J. Botterweck – H. Ringgren – H. J. Fabry) Stuttgart-Berlin-Köln 1980. (ThWbZAT) – E. Jenni-C. Westermann: Theologisches Handwörterbuch z. AT München 1972. (THAT)

Az istentisztelet értelmezése az ökumenikus mozgalomban és az egyház önvizsgálatában

Az istentisztelet ügye az Egyház életének központi kérdése, biológiai analógiát használva, szívügye. A szív-működés zavarai a test minden funkcióját érintik. A szív-működés leállása pedig a halál bekövetkezését hozza magával.¹ Az egyháztörténet arról tanúskodik, hogy az egyházban jelentkező reform- és megújulási mozgalmak közül azok bizonyultak életképesnek és maradandónak, melyek az istentisztelet megújítását középpontban helyezték. Ezt mutatják a középkori megújulási mozgalmak. Különösen szemléletesen látszik ez a *Chuny*-i mozgalomban, ahol az istentisztelet megújítása és elmélyítése központi szerepet játszott. A 16. század reformációja is mindenekelőtt az istentisztelet megújítását tűzte ki célul. Az istentisztelet rendje tükrözte az egyház életének. Ellenkező esetben – és erre a múlt és a jelen egyaránt szolgáltat példákat – az egyház tudathasadásos állapota következik be. Sajnos ez mutatkozott sok gyülekezetben egyházunkban is a háború után az egész egyházat megújító és meggazdagító ébredés bizonyos oldal-hajtásai hatásaképpen ott, ahol a felébredtek ún. „közösségi órája” került a középpontba a gyülekezeti istentisztelet helyett. Több esetben ebből szakadás is következett be: a közösségi óra „kilépett” az egyházból, és „szabad” egyházzá lett.²

Öröndetes, hogy az utóbbi években az istentisztelet az ökumenikus párbeszédekben központi témává lett. De azt is figyelembe kell venni, hogy a II. Vatikáni Zsinat, mely óriási jelentőségű fordulatot, megújulást jelentett a Római Egyház életében éppen az istentiszteleti rend reformálásával hozta a legnagyobb változást. Ezen a területen léptek közvetlen kapcsolatba az Egyházak Világtanácsával. 1968 óta a *HIT ÉS EGYHÁZSZERVEZET BIZOTTSÁGA* (*Commission on Faith and Order*) tagjai, melynek sajátos feladatai közé tartozik a liturgia kérdéseivel való foglalkozás is. Az ökumenikus párbeszéd célja egymás megismerése, az egymáshoz való közeledés, a felismert evangéliumi igazságok feladása, vagy azokkal kapcsolatos kompromisszumok megkötése nélkül. Ha a dialógus őszinte és valóban az Írás mércéje alatt működik, akkor feltétlenül önvizsgálathoz vezet. Ilyen készség és nyitottság nélkül nem érdemes dialógusra lépni. Az igazi dialógus önvizsgálatra és önkorrekcióra vezet. Nem vagyunk csálhatatlanok. Reformátusnak lenni alapvetően azt jelenti, hogy képesek vagyunk jobbra taníttatni. Ez az *ecclesia semper reformari debet*.³

Az ökumenikus multilaterális és bilaterális beszélgetésekben vagy azok hatása nyomán háromféleképpen került elő az istentisztelet és a liturgia kérdése. 1.) Bármely témával foglalkozó dialógus-konferenciák közös reggeli és esti istentiszteletekkel vannak összekötve.⁴ Ezek minden résztvevőre hatással voltak. 2.) Voltak dialógusok, melyeken maga az istentisztelet egésze vagy egy-egy sajátos liturgiai kérdés volt a téma. 3.) Az egyes felekezetek liturgiával kapcsolatos kiadványai, melyekre más egyházak is felfigyeltek. Ebben a sorrendben foglalkozunk témánkkal az alábbiakban, majd levonjuk a következtetéseket.

I.

1.) Az Apostolok Cselekedetei tanúsága szerint az ősgyülekezet naponta istentiszteletre jött össze. Az egyház ezt a gyakorlatot folytatta századokon át. Az én gyermekkoromban a falusi gyülekezetek túlnyomó többségében és több városi templomban⁵ volt naponta istentisztelet.⁶ Még az aratás idején már hajnalban a határban munkálkodók is tudták, hogy a reggeli istentiszteleten imádkoznak értük.

A Szibériába deportált pásztorok nélkül maradt kárpát-aljai gyülekezetek népe reggelenként a kolhozba indulás előtt sok helyen betért a templomba, és utána indultak a napi munkába. Nyilván ennek is volt szerepe megmaradásukban a nagyon nehéz évtizedeken át. A rk. egyházban ma is magától értetődő a hétköznapi istentisztelet. Nálunk kiveszett még az erre való igény is sok helyen. A Teológián is harcot kell folytatnunk azért, hogy a hallgatók a napi istentiszteleteken részt vegyenek.⁷ Saját magunk által rendezett konferenciákon is gyakran hiányzik a mindennapi istentisztelet. Rendszerint beleolvad a „bibliatanulmány” c. programba, vagy a tárgyalóasztal melletti rövid bibliaolvasással zsugorodik. Egy-egy ilyen elrendezés esetén egy tízperces kezdő áhítatra vonatkozó javaslatomat református lelkészek nem értették.

A hétköznapi istentiszteleteknek a jelenlévő és jelen nem lévő gyülekezeti tagokra gyakorolt pozitív általános hatásai erőteljesen megmutatkoznak az ökumenikus konferenciák istentiszteletein. Ugyanakkor a magunk istentiszteletről való gondolkodásunk és gyakorlatunk több hiányosságára rámutatnak. Ezeknek az istentiszteleteknek a liturgiáját rendszerint más felekezetűekkel együtt állítjuk össze. Közben, hacsak nem vagyunk a magunk 100 %-os tökéletességéről teljes mértékben meggyőződve, felfigyelhetünk a magunk istentiszteleteinek és az arról való gondolkodásunk hiányosságaira. Itt már nem kizárólag a hétköznapi istentiszteletekre gondolunk. Olyan dolgok ezek, melyek Kálvin, Mélius Juhász Péter, Huszár Gál és mások számára magától értetődőek voltak, amit azonban mi valahol magunk mögött hagyunk. Ezek közül a legfontosabbak:

a.) *A bűnvallás fontossága.* Nem lehet Isten elé állni bűnvallás nélkül. Ezt elméletileg tudjuk. De nem gyakoroljuk. Több éven át a *Református Egyház* prédikációs rovata „Gondolatok az előimához” c. részt hozott. Nagyon kevesen javasolták a bűnvallást. Nem csoda, hogy a gyülekezetekből érkező teológusokat is nehéz rávenni arra, hogy a napi áhítatokon bűnvalló imát mondjanak. A rendszerváltozás utáni első zsinati ülés kezdő istentiszteletén sem volt bűnvallás.⁸

b.) *Isten magasztalása (dicsőítése):* Annak megvallása, hogy Övé a dicsőség mennyen és földön. Ez az Egyház és a hívő ember rendeltetése.⁹ Istent dicsőíteni azért lehet, mert Ő kijelentette Önmagát. Ezért hódolt előtte Ézsaiás,¹⁰ a Huszonnégy Vén,¹¹ és az egész Anyaszentegyház. Ez a magasztalás nem azonos a köszönetmondással. Annak is van helye. Azt általában gyakoroljuk

is.¹² Isten dicsőítését elsősorban a zsoltárokból és klasszikus imádságokból lehet megtanulni. A reformáció korából való magyar énekek is gazdag anyagot tartalmaznak Isten dicsőítésére.¹³

c.) A reformáció a korábbi egyházi gyakorlatból az istentisztelet *állandó részeként megtartotta a zsoltárokat*, melyek a Szentírás szerves részét képezik, és melyek az Ó- és újszövetségi istennépe közötti folytonosság egyik legfontosabb alkotóelemét alkotják. Századokig hangzottak egyházunkban is a genfi zsoltárok, és azokkal együtt a debreceni Kántus programjában ma is szereplő „református gregoriánok.” Ma nagyon sok istentisztelet van egyházunkban, melyen egyáltalán nem hangzik zsoltár. Más egyházak gyakorlata figyelmeztet erre bennünket,¹⁴

d.) Istentiszteleteinken gyakran hiányzik az *egyházért, a világot és a bajba jutottakért való közbenjárás*. Mintha elfeledkeztünk volna az Egyház közbenjáró imádságára vonatkozó bibliai példákról és útmutatásról (Jn 17; 1Tim 2,1–5).¹⁵ Ennek helyébe gyakran valami önmagunk körül forgó eltorzult kegyesség került, mely szinte kizárólag az önmagáért való imádságot ismeri.

e.) Ezek a közös istentiszteleteken gyakran használnak *kötött imádságokat*. Oscar Cullmann, az apostoli kor egyházi életének nagy kutatója mutatta ki – ami pl. az ApCsel 4,23–30-ban is megmutatkozik –, hogy az apostoli egyház istentiszteletét a kötött és a szabad elemek egyensúlya jellemezte.¹⁶ Ezek szinte teljesen *eltűntek* istentiszteleti gyakorlatunkból. Az istentiszteletet vezető lelkészeként gyakran elfeledkeztünk arról, hogy a liturgián belül mondott imádság nem a mi személyes imánk csupán, hanem a gyülekezet imája. A gyülekezet pedig az Egy Egyetemes Anyaszentegyház része. Nemcsak azért van helye Chrysostomos, Kálvin, Béza vagy Mélius Juhász Péter imáinak, mert azok szépen megfogalmazott imák, hanem azért, mert összekapcsolják a helyi gyülekezetet az Egyetemes Egyházzal. Gyermekek- és ifjúkoromban a lelkészek „könyvből imádkoztak”. Ezekben volt közbenjárás, hangzottak kérések a mezőgazdasági munkáért, esőért, vigasztalásért, gyógyulásért. Azonban legtöbbjük kizárólag a gondviselés körében mozgott. A krisztológiai alap, és a megváltás dimenziója hiányzott belőlük.¹⁷ Ezeket a racionalizmus és a liberalizmus kitörölte. Nem csoda, hogy amikor az ébredés idején Krisztus hirdetése és a megváltás dimenziója visszakerült az istentiszteletbe, ezeket az imádságokat nem lehetett többé használni. Itt történt valami, – aminek én magam is részese voltam –, amit utólag μεταβασις εις αλλο γενοσ, más műfajba való átlépés névvel kell illetni. Az ébredés egyik nagy ajándéka volt, hogy a felébredt nép megtanult szabadon az Ige és a Lélek hatása alatt felelni az Igére szabad spontán imádságban. A hitre jutott, racionalista imádságokhoz szokott lelkészek is átérték – átéltek – a szabad spontán imádkozás örömét. Ezt vittük át a szószékre is. Majdnem, hogy a Szentlélek elleni bűnnel határosnak tekintettük az imádságra való készület. Így azután a szószéki imádságok nem a gyülekezet imái, hanem a lelkész egyéni kegyességének a kifejezői lettek. Ez teljesen érthető. Hiszen értésre akartuk adni, hogy bennünk is nagy változás történt.

Közben elfeledkeztünk arról, hogy az istentiszteleti ima nem a lelkészé, hanem a gyülekezeté, mely az *Una Sancta Catholica Ecclesia* része. Néhány éves szolgálat után

azonban észre kellettennem, hogy az ún. spontán imáim a szószéken nem spontán imák többek, hanem a saját pongyolán fogalmazott gondolataimat ismételtetem. A gyülekezet pedig teljesen „ki van szolgáltatva” a lelkész egyéniségének. Így kezdtem megérteni, hogy a gyülekezeti imádságra készülni kell.¹⁸ Kutatásaim fordítottak azután a klasszikus imádságok felé. Közben előbb egy évre Princetonba, majd Afrikába kerültem, ahol a református istentiszteleteknek is elengedhetetlen – de nem kizárólagos – része volt a klasszikus imádságok használata. Azóta a kötött imádságok használata rendszeres része istentiszteleti szolgálataimnak. Az általam vezetett istentiszteleteken azonban van hely a kötetlen, spontán imára is. A prédikáció utáni ima első fele az én gyakorlatomban ilyen spontán válasz az Ige üzenetére.

Ezek a megfontolások vezettek arra, hogy már Debrecenben a Teológián bevezessük azt a rendet, melyben a hétköznapi istentiszteleteken két teológus hallgató szolgál. Egyik prédikál, a másik vezeti az istentiszteletet. Ez a rend Budapesten is bevezetésre került. Így megtanulhatják a hallgatók, hogy az imádságra is készülni kell. Sajnos az idevonatkozó irodalom kevés.¹⁹ Ideiktatom a magyar klasszikus imádságok ét szép példáját:

Örök, Mindenható Úr Isten, aki minékünk szolgálóidnak azt engedted, hogy az örökkévaló Szentháromságnak dicsőségét megismerjük, és az Istenséget egy hatalmas felségben imádjuk, könyörgünk Teneked, adj bátorságot nekünk; oltalmaz meg minket az igaz hitnek paizsával, hogy magunkat minden háborúságokban ezzel a hittel bíztassuk, és ennek erőssége mellett minden veszedelmek ellen megmaradhassunk a mi Urunk Jézus Krisztus által. Ámen! (Szentháromság vasárnapjára.)

Örök, Mindenható Úr Isten, aki csak egyedül bírsz az égen földön minden hatalmasságokat, és akinek seregében van szélvész... záporosók és minden teremtett állatok, alázatosképpen könyörgünk Neked: emlékezzél meg Egyházadról, a Te szerelmes Fiadról, a mi Urunknak és Megváltónknak érettünk való könyörgéséről, és a mi erőtelenségtől. Építsd a mi szívünket csodálatos dolgaidnak megértésére Szent Lelkeddal, hogy a Te nevedet mindenkoron alázatossággal és igaz isteni félelemmel szentelhessük, hogy mindenekelőtt a Te országodat és igazságodat keressük; minden igaz útinkban Te általad őriztessünk és Te szent angyalaid által mindenkoron jó útra vezettessünk. Tápláld testi életünket. Adj nekünk, kérünk Tégedet, csendes és hasznos égi harmatot e földnek színére, és bűneinkért igaz ítéletdből az eget ércce ne tegyed, és a földet vassá ne változtassad. Hogy tudja meg e világon nyomorult néped, hogy csak Te vagy neki kegyelmes gondviselő Atya Isten. Alázatosan könyörgünk Teneked, adj minékünk igaz, tökéletes, istenfélő, jámbor és erős fejedelmeket..., hogy minden ellenségeinktől megszabadulva Téged békeességben szolgálhassunk, és minden jóban épülhessünk. Óvd és gyógyítsd a betegeket, minden bajban lévőket. Mert Te vagy a mi bizodalunk és reménységünk, ami Urunk Jézus Krisztus által, aki Veled és a Szentlélekkel, egy Isten él és uralkodik, örökkön örökké. Ámen!²⁰

f.) Más felekezetekkel – vagy nem közép-európai reformátusokkal – közösen tartott istentisztelet alkalmával felfigyelhetünk arra, hogy még a nem kötött imádságoknál is visszatérő formulákkal találkozunk. Ha azután

visszatekintünk a saját múltunkba a racionalizmus és a liberalizmus kora előtt kiadásra került liturgiákra, imakönyvekre,²¹ azokban is ugyanezeket ismerhetjük fel. Ezek közül a leggyakoribb: Az ősi *κρυπτε* magyar változata. A lelkész „Uram, irgalmazz!” szavai után a gyülekezet hangosan mondja: „Krisztus irgalmazz!”²² Ilyen, a gyülekezetet az imádságba bekapcsoló más responsum is lehet. Pl.: Lelkész: „Urunk, hallgasd meg imádságunkat!” Gyülekezet: „Kiáltásunk jusson Hozzád!”²³ Ezekkel, valamint az „Ámen” hangos mondásával beletanul a gyülekezet abba és gyakorolja azt, hogy az istentiszteleti imádság nem a lelkész imája csupán, hanem az egész gyülekezeté.²⁴ Nagyban segít ez a gyülekezet megszokott passzívítása leközdesében is.²⁵

A leggyakrabban visszatérő befejező formulák: „... Jézus Krisztus által. Ámen!” Ugyanez trinitárius formulával kiegészítve: ... Jézus Krisztus által, aki Veled és a Szentlélekkel egy Isten, él és uralkodik örökkön örökké. Ámen! Másik gyakori befejező formula az Atya, Fiú Szentlélek egy Isten dicsőítése. Régi énekeinkben ezekre sok példát találunk.²⁶ Ezeknek kettős teológiai jelentősége van. Egyfelől kifejezik, hogy nekünk Isten népének Krisztus által, egyedül Krisztus által van lehetőségünk közvetlenül Isten elé állani. Másfelől arról vallanak, hogy mi a Szentháromság Egy Istent imádjuk és dicsőítjük. Sajnos sok magyar református istentiszteleten nem derül ki, hogy mi nem vagyunk unitáriusok.²⁷

Mások istentiszteletén való részvétel nemcsak arra való, hogy megismerjük a másikat. Minden Krisztusban való találkozás a kölcsönös adás-kapás jegyében történik.²⁸ Nekünk is volt és van adni valónk mindenekelőtt prédikálásban a textushoz hűséggel való készüléssel, és az Igétől való megszólíttatás örömeiben.

II.

A liturgia jellegű témával foglalkozó ökumenikus gyűlés sorozatok közül egyik legfontosabb az Egyházak Világtanácsa Hit és Egyházszervezet Bizottsága által kidolgozott tanulmány: A Keresztség, az Eucharisztia és az Egyházi Szolgálat, melyet gyakran Limai Dokumentumnak neveztek.²⁹ Ez az írásmű nem liturgikai tanulmány, hanem tartalmazza valamennyi történelmi egyház – az ortodoxoktól a baptistáig – teológusainak közös állásfoglalását a címben foglalt három témáról. A tanulmány nem jelent teljes egyetértést (*consensus*). De meglepően nagymértékű és nagyjelentőségű közeledésről (*convergence*) tanúskodik. A tanulmány jelentőségét az növeli, hogy az *ógyház egyetemes zsinatai óta először történt, hogy a legkülönbözőbb egyházak zsinatai, vagy hasonló döntéshozó testületei, valamennyien hivatalosan értékelték a Limai Dokumentumot*. Több száz egyház megnyilatkozásáról van szó. A válaszokat több kötetben gyűjtötték össze. Feldolgozásuk és kiértékelésük még folyamatban van.

A Limai Dokumentumban mutatkozó konvergencia azért jöhetett létre, mert a Hit és Egyházszervezet Bizottság már régen félretette a kontroverz módszert, mely szerint a különböző egyházak tanításait konfrontáltatták. Ehelyett bevett módszerré lett a közös Biblia-kutatás. Imádságban és alapos kutató munkában való együtt figyelés Isten Igéjére. A dokumentum elkészítése évtize-

deket vett igénybe, és imádságban és közös munkában született. A dokumentum végleges megfogalmazása idején *Vályi Nagy Ervin* volt a bizottság magyar tagja. Őt e sorok írója követte. A munkamódszer az új témánál³⁰ is megmaradt. Így nekem is megadatott a kiváltság, hogy ebben az imádságos, közös igére figyelésben fogant és folytatott teológiai kutatómunkában részt vehettem. Itt közvetlenül éltem át, hogy *theologia est doxologia*. Ebben van e tanulmánynak az egyik fontos üzenete a liturgia számára. Itt értettem meg azt is, hogy *ami nincs benne a liturgiában, az az egyház népe számára nincs*. *Amit hiszünk, az nem a teológusok hite, hanem az Egyházé, azaz az Isten népé, melyet az istentiszteleten – a liturgiában – ünnepel*. Az 1985-ös ágendás könyvünk visszahozta a múlt században kihagyott Nicea-Konstantinápolyi Hitvallást. De vajon hány helyen használják?³¹ A téma ezen aspektusa mind a lelkésznevelés, mind pedig a valamennyi lelkész által végzendő teológiai munka szempontjából fontos. Ez biztosítja, hogy ne legyen szakadék a teológiai munka és az egyéb lelkipásztori tevékenység között.

Van azután közvetlen liturgiai vonatkozása is mind a három résznek.

1.) A *keresztelesről* az alábbiakat olvassuk:

*A keresztség kiszolgáltatásának rendjében legalább az alábbi elemeknek van helye: A Szentírás keresztségre vonatkozó tanításának olvasása és hirdetése; a Szentlélek segítségül hívása; nemet mondás a Sátánnak (renuntiatio); vallástétel Krisztusról és a Szentháromságról; vízzel leöntés vagy bemeztetés; annak kijelentése, hogy a megkeresztelt Isten gyermekévé, az Egyház tagjává lett, és elhívást nyert arra, hogy majd az evangélium tanúja legyen.*³²

Az itt felsorolt elemek közül nálunk két elem nem szerepel a mi liturgiánkban: az ördögnek való nemet mondás, és annak kijelentése, hogy a megkeresztelt Isten népéhez tartozik. A kereszteleési homília tartalmazhat ezekre való utalást. De különösen napjainkban, amikor a kereszteleés egyre kevésbé általános népszokás, sőt döntést igényel, a liturgiában erre való utalás fontos lenne.³³

2.) Az *Úrvacsora* sokféle bibliai kifejezése közül az ökumenikus nyelvhasználatban az Eucharisztia (hálaadás) szó került előtérbe. Ez a Szentírásból származik, és az egyik legkifejezőbb. A Második Helvét Hitvallás is ezt a szót használja az úrvacsora mellett.³⁴ Így semmiképpen nem nevezhető részünkről kompromisszumnak ennek használata. Ami az Eucharisziáról szóló fejezetet illeti, más helyeken részletesen kifejtettem,³⁵ hogy az egész szöveg a Kálvinnál annyira hangsúlyos *unio mystica cum Christo* alapvető bibliai igazságára épül.

Részletesen foglalkozik a limai szöveg az Úrvacsoráról szóló tanítás azon oldalával is, mely szerint az Eucharisztia *hálaadás az Atyának a teremtésért és a megváltásért egyszerre*. Ez már a 2. században hangsúlyos lett, és az Egyházat lényegében fenyegető gnoszticizmus ellen erős védelemnek bizonyult.³⁶ Annak erőteljes kifejezése ez, hogy a Teremtő Isten, Ábrahám, Izsák és Jákob Istene, azonos a Jézus Krisztus Atyjával. Ebben benne foglaltatik az a gondolat, hogy a teremtés jó. Tehát az anyag nem inherensen gonosz, mint a gnózisban. Jézus nem azért jött, hogy a demiurgos által alkotott anyag világából anyagtalan létre átmentsen. Itt kenyeret

és bort viszünk az Úr Asztalára, melyek a teremtés ajándékai, ugyanakkor és ugyanabból következőleg kezünk munkájának gyümölcsei. A kenyér a bor a προσφορα³⁷ – amit a nép hálaáldozatul az ÚR elé visz, hogy Krisztus testével és vérével való közösség, az Úrral való egyesülés hordozója legyen.³⁸

Ennek a ténynek óriási jelentősége van – kellene lenni (!) – az istentisztelet rendjére nézve. Ha ugyanis a kenyér és a bor a teremtés és az emberi tevékenység kifejezője, annak az Úr elé való helyezésével az egyház az istentiszteleten az egész teremtettséget – az Isten által szeretett világot – képviseli: egyetemes papi szolgálatát teljesíti. Ez a képviselő kétirányú: Isten előtt a teremtettséget, a teremtettség előtt Istent képviseli a papok népe.³⁹

Az egyetemes papságnak a gondolata mélyen gyökeres az Ótestamentumban. Legvilágosabb megfogalmazása az Ex 19,5–6. Az ószövetségi történet arról szól, hogyan töltötte be, ill. hogyan vallott gyakran kudarcot ennek betöltésében a nép. Az újszövetségi többlet az, hogy az Isten népe egyetemes papi szolgálatának alapja Krisztus tökéletes főpapi szolgálata, aki valóságos Isten lévén⁴⁰ tökéletesen képviselte Istent az emberek között; aki ugyanakkor valóságos ember lévén⁴¹ tökéletesen képviselte az embert az Atya előtt.⁴² A limai szöveg szépen beszél erről: Az Eucharisztia hálaadás az Atyának az egész teremtettség nevében. A hálaadásnak ez az áldozata is azért lehetséges, mert „Krisztus a hívőket önmagával egyesíti és imáikat saját közbenjáró imájába foglalja bele oly módon, hogy a hívők átförmálódnak és imáik elfogadásra találhatnak. Mindez egyedül Krisztus által, Krisztussal és Krisztusban lehetséges.”⁴³

Itt már nemcsak a hálaadó imádságról, hanem a közbenjárás imaszolgálatáról is szó van. A limai szöveg egymás mellett említi az imádságban való hálaadás és közbenjárás szolgálatát. Hangsúlyozza, hogy az egyházért és a világot ért való imádság az Eucharisztikus istentisztelet szerves része. Imádkozni is szükséges azokért, akiknek nevében hálát adunk. A képviselő (reprezentáció) Krisztusban való részesedés (participatio) által lehetséges.

Így vezet a limai szöveg a valóságos jelenlét, és valószínűleg jelenlévő Krisztussal való egyesülés tényéhez, ami az Úrvacsora lényege. Az αναμνησις⁴⁴ az Ige és a Lélek ereje által hathatós emlékezés, az egyszerű tökéletes áldozat újra prezentálása.⁴⁵ Ő maga, a megfeszített és Feltámadott Krisztus van jelen a Lélek által, és adja magát az övéinek. Velük egyesül, és Benne ők egymással is egyesülnek. Ez az *unio mystica cum Christo*. Ez az Úrvacsora titka, az Egyház titka, az üdvösség titka. Addig azonban, amíg az úrvacsorai istentisztelet közepén kizárólag a bűnvallás áll az eucharisztikus ima, a nagy hálaadás nélkül, ne csodálkozzunk, hogy az úrvacsorás Istentisztelet az ősegyház Krisztussal való találkozásának öröme helyett a gyász, a komorság hangulatát árasztja. A bűnvalló ima esszenciális része az úrvacsorai istentiszteletnek. Ez elengedhetetlen a jelenlétbe való belépéshez. De nem maga a jelenlét.⁴⁶ Amíg ez nem fejeződik ki az eucharisziáról szóló tanításunkban, és a liturgiában, addig marad a jelenlegi helyzet egyházunkban. Marad az Úrvacsora a komorság, a szomorúság, a bűnbánat sákramentuma. Amikor a bűnbocsánat kihirdetése után elkezdődik a gyülekezet énekelti „Amint vagyok sok bűn alatt...”,⁴⁷ azt juttatja kifejezésre, hogy *nem fogadta*

*el, nem hitte el, hogy bűnei meg vannak bocsátva. Ha valahol, akkor az eucharisztikus imánál fontos az, hogy a lelkész ne a saját szavaival imádkozzék, hanem vegye elő a református – és egyéb – liturgiákban található imákat, melyek hálát adnak a Kereszt győzelméért, a bűnbocsánatért, a Krisztussal való egyesülés örömeért, és könyörögnek a Szentlélekért (epiklézis), hogy mindez az egész gyülekezet számára valóság legyen.*⁴⁸

A limai szöveg Úrvacsorával foglalkozó részének nagy érdeme, hogy egyértelműen tanít a prédikálás és sákramentum egységéről. Nem enged teret a vitának, hogy mi a fontosabb a prédikáció vagy a sákramentum. Voltak református teológusok, akik azt állították, hogy az istentisztelet középpontjában a prédikáció áll nem a sákramentum. Ez a Szentírás tanításával össze nem egyeztethető felfogás a prédikátort helyezi a középpontba. Az Írás szerint az istentisztelet középpontjában a Megfeszített és Feltámadott Krisztus van, akit a szó és a tett egységében hirdetni az Egyház szent kötelessége és boldog kiváltsága. A szó és tett bibliai egysége már a *db* szó alapos vizsgálatából is kiderül. Az ótestamentumi páskavacsora, sőt a próféták üzenetének elmondása is ezen egység jegyében történt. Jeremiás vitte a jármot a nyakában, Hóseásnak még a házassága is Isten hűségét hirdette. Jézus tanítása is a szó és tett egységében történt. Ennek folytatására is rendelte el az Úrvacsorát. Az Úrvacsora lényege szerint nem csupán látható ige (*verbum visibile – Szt. Ágoston*), hanem megcselekedett Ige (*verbum actum*):⁴⁹ az egész gyülekezet cselekménye a lelkész vezetésével.

E megfontolások összefoglalásaképpen három nagyon lényeges pontot kell hangsúlyozni: a.) A teljes Krisztushirdetés szó és tett együtt. Az Igét nemcsak mondani kell, hanem tenni is. A beszédnek, a verbális kommunikációnak az Igével való azonosítása, és a Róm 10,17 eszerint való értelmezése⁵⁰ a racionalizmus maradványa, mely az Örök Igét (Λογος), aki testté lett és közöttünk lakozott, a görög gondolkodás szerinti Logossal azonosítja, ami egy elvont princípium. b.) Az eucharisztikus istentisztelet nem a lelkész cselekménye, hanem gyülekezeté. Ezért helytelen az Úrvacsora ünneplését a kizárólag a lelkész tevékenységére utaló, „úrvacsoraoasztás” kifejezéssel jelölni. c.) Az Újszövetség és az őegyház gyakorlata, és ezzel összhangban Kálvin tanítása szerint a *vasárnapi, teljes istentisztelet úrvacsorai istentisztelet*. Ez a mérce. Fontos itt hangsúlyozni, nem a szertartás szüli az életet. De az egyház liturgiájának a Szentírásra kell épülnie, hogy maga az istentiszteleti rend is a szabadító Isten cselekedeteiről beszéljen.⁵¹

Az Eucharisziáról szóló limai tanulmány utolsó fejezete *Az Eucharisztia ünneplése* címet hordozza. Ebben felsorolja azokat az elemeket, melyek – változó sorrendben és változó jelentőségűnek tekintve – az istentiszteleti rend részét képezik:

- magasztaló ének;
- bűnvallás;
- bűnbocsánat hirdetése;
- prédikáció
- hitvallás
- közbenjáró (papi) ima az Egyházért és a világot;
- a kenyér és bor előkészítése;
- hálaadás az Atyának a teremtés, megváltás és megszentelődés csodájáért;

- (HKRB);
- szerzetesi igék;
- *αναμνησις*, Isten Krisztusban adott nagy tetteinek: szenvedés, halál, feltámadás, mennybemenetel, Szentlélek kiáradása felidézése és emlékezés;
- *επικλησις*, a Szentlélek segítségül hívása a gyülekezetre és a kenyér és bor jegyeire;
- a hívők odaszánásának kifejezése (Rm 12,1);
- utalás a *communio sanctorum*-ra, az Egy Anyaszentegyház egységére;
- Ima az ÚR és az ő Országá eljövételéért;
- az egész közösség Ámen-mondása;
- Miatyánk;
- a megbékélés és béke jele;
- a kenyér megtörése;
- evés és ivás Krisztussal és az Ő népével közösségben;
- a magasztalás és hála kifejezése;
- kiküldés és áldás.

A fent mondottak világosságában valamennyien végiggondolhatjuk saját gyakorlatunkat. Egyetlen olyan elem nincs itt, ami vagy *expressis verbis* nem volna benne a mi rendünkben, vagy ne lenne bőségesen hely azok megvalósítására.

Az Egyházak Világtanácsa Vancouverben tartott Nagygyűlésén az itt mondottak figyelembevételével állították össze az úrvacsorás istentiszteletek és a napi reggeli és esti istentiszteletek rendjét. Érdemes lenne mindebből tanulni, és a gyakorlati konzekvenciákat levonni. Bizonyos vagyok abban, hogy több nyitottság és a szokatlantól való félelem legyőzése meggazdagítaná istentiszteletünket, és megerősítené Krisztusról való bizonyoságátételünket „e jelenvaló gonosz világban.”

III.

1992. október 11-én a II. Vatikáni Zsinat megnyitásának harmincadik évfordulóján adták ki a Vatikánvárosban a Római Katolikus Egyház új katekizmusát. Magyar fordítása – *A KATOLIKUS EGYHÁZ KATEKIZMUSA* – címmel 1994-ben jelent meg.⁵² Ez az első ilyen az egész világegyház számára megjelent hasonló mű a 16. század óta. Lényegében a II. Vatikáni Zsinat tanításait foglalja össze, ahogy azok érlelődtek és formálódtak a Római Egyház életében az azóta eltelt három évtized során. Anyagának elrendezésében a klasszikus katekizmusok hagyományát követi: Négy fő részből áll. 1.) *A hit megvallása* 2.) *A hit szentségei* (liturgia és sákramentumok) 3.) *A hitből fakadó élet* 4.) *Az imádság*. A könyv 652 oldalon hatalmas anyagot gyűjtött egybe, és dolgozott fel. Minden tételhez idézi a Szentírást, vagy utal egyes bibliai helyekre. Ugyancsak hivatkozik az egyházatyák tanítására, a liturgiára, szentek írásaira és a Tanítóhivatal dokumentumaira. Minden témát rövid összefoglalással zár. Minden tétel számozva van az oldal beosztáson belül is. Alapos regiszterek tárgy- és névmutatók teszi könnyűvé az anyagban való eligazodást

Az alábbiakban az istentiszteletről mondottakra szorítkozunk. A II. Vatikáni Zsinat dokumentumaira való utalással kezdjük. A római egyház liturgikus életében a Vatikáni Zsinat óriási változtatásokat hozott. A liturgiai konstitúció, a „*Sacrosanctum Concilium*” magyar kiadásának bevezető tanulmánya szerint⁵³ a régi liturgia

műalkotás volt, de „egyre hidegebb, sőt idegenebb lett”. Ez akadálya lett annak, hogy a liturgia „személyes találkozás, bensőséges életközösség Istennel Krisztusban és egymással Krisztus egyházában” legyen. Itt tehát „két nagy centrális és összetartozó misztérium: Krisztus és az egyház misztériuma”⁵⁴ kerül a középpontba.⁵⁵

„A Krisztus-misztérium tartalma abban áll, hogy az örök isteni terv oikonimiája szerint az Atya elhatározza a Fiú küldését; a Fiú elfogadja: „*ecce adsum*”; emberré lesz, mindenben hasonló hozzánk, szolidáris velünk; kereszthalálában történik a végső kiüresítés, ebben fejeződik ki tökéletes engedelmissége; feltámadásában az Atya elfogadja a Fiú teremtményi megalázkodását, engedelmisségét és egyben megdicsőíti; a Lélekküldés által életét árasztja az Ő követők lelkébe... és szeretetközösségben vezet vissza az emberiséget a mennyei Atya ölébe.”⁵⁶

Ezt a misztériumot és „Krisztust halálának és feltámadásának részesedésében kell megközelítenünk.” Ez... megy végbe a szentmisében.⁵⁷ Itt valósul meg „Isten üdvözítő jóságának hozzánk hajolása, működésének szent jelekben, a hitében és a szentségekben való aktualizálása.”⁵⁸ Itt Isten cselekszik és a „megváltott emberiség” válaszol. Ha ez a liturgia lényege, akkor feltétlenül fontos az egész gyülekezet aktív részvétele. Ez pedig a legfőbb hangsúlyok közé tartozik a liturgiai konstitúcióban. Ennek gyakorlatban való megvalósításához viszont érteniük kell a híveknek, mi történik. A konstitúció nemcsak az anyanyelvű liturgiáról rendelkezik, hanem olyan összefüggésekről is, ahol tanítják a liturgiát. A Vatikán II. bevezetése óta nincs keresztelés oktatás nélkül. Ezért fontos a gyülekezet közelébe hozott szembeoltár. Ezért lesz a prédikáció nem „szentbeszéd” hanem az Ige kifejtése. Nem appendix többé, hanem szerves része a liturgiának. Ebben azután a gyülekezet tagjai részt vesznek bibliaolvasással és imádságmondással. Arról is rendelkezik a konstitúció, hogy az istentiszteletre nevelés a lelkészképzés ilyen vonatkozású megreformálásával kezdődjék.

A liturgia azért jelentős, mert „Isten »azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és eljusson az igazság ismeretére« (1Tim 2,4).”⁵⁹ Így az egyház az üdvösség örömhírét hozza azokhoz, akik még nem hisznek. Itt megy végbe az istentisztelet a földön, a világ közepén. Eszerint a liturgia evangéllizáció is. Ugyanakkor „a földi liturgiában a mennyeknek előízét élvezzük, és annak... leszünk részesei.”⁶⁰ Így épül az Egyház.

A Katekizmus szerint „a liturgia a »teljes Krisztusnak« (*Christus totus*) a cselekvése”, melyet „Az egész közösség, Krisztus Teste az Ő Fejével együttesen ünnepel.”⁶¹ Így az egész gyülekezet „liturgus.”⁶² A liturgiában „az ige és cselekvés, mint tanítás és jel, elválaszthatatlanok... Kép és szó kölcsönös megvilágítják egymást.”⁶³ A szentképek használatáról szólva hangsúlyozza, hogy Isten kiabírázhatatlan, de az inkarnációban testben láthatóvá lett. „... Isten Fiának megtestesülése a képek új »üdvrendjét« vezette be”.⁶⁴ Látva a középkori súlyos visszaéléseket, a képek mágikus-babonás használatát, a reformáció, különösen annak genfi ága erőteljesen szembefordult az istentiszteleten a képek használatának bármilyen formájával. A Katekizmus szövegei törekednek arra, hogy a képek kifejezés-eszközi szerepét hangsúlyozzák, és azokat az Ige

fegyelme alá helyezték. E vonatkozásban is van lehetőség, és szükség a párbeszédre. Abban részünkről kritikai megjegyzésekre és tanulási készségekre egyaránt.⁶⁵

Az istentiszteletek idejére nézve a Katekizmus kiemeli az ÚR Napja, a Feltámadás Napja alapvető jelentőségét, mely a liturgikus év „alapja év csomópontja”. Ezen belül helyezi el az egyházi év körforgását, mint Krisztus egész misztériumának kibontakozását a születéstől az Újrajvetel várásáig, és a napi imaórák liturgiáig. Hangsúlyozza, hogy „Krisztus az Isten igazi temploma”, de a kegyelem által a keresztyének is a Szentlélek temploma lesznek, „élő kövek, melyből felépül az Egyház.”⁶⁶ De a látható templomok sem csak a gyülekezés helyei, hanem jelek arról, hogy Isten Krisztusban kiengesztelődött a világgal, és ez mindenki számára lehetőség.

A liturgiára vonatkozó tanítás részleteiben is bibliai igazságok szép kifejtésével találkozunk. Érdekes és tanulságos az *ex opere operato* jelentésének átértékelése. Eszerint az *opus* nem a liturgia, hanem „Krisztus üdvözítő művének” ereje, „melyet egyszer, s mindenkorra végbevitt.”⁶⁷

Sokat tanulhatunk a keresztelezésről szóló tanítás megfogalmazásából. Erre nézve – a közelmúlt keresztségről való vitasorozatának szomorú tanúsága szerint – kevesen vették figyelembe az Írásnak a keresztelezésről szóló tanítását. A Katekizmus végigveszi a teljes bibliai anyagot az ószövetségi prefigurációktól kezdve, és jut el a Róm 6,3 kban megfogalmazott lényeghez. Ide a mi lapjainkban közzölt vita tanúsága szerint csak nagyon kevesek jutottak el. A keresztség lényege: Krisztussal együtt való meghalás és feltámadás. De foglalkozik a Katekizmus Krisztus megkeresztelésével, kezdve a keresztelezéssel kapcsolatos többi újszövetségi megfogalmazással is: Krisztus felöltözése, újjászületés fürdője, vízfürdő. Helyek sokaságát hozza fel tanítása megalapozására.⁶⁸

Arra nincs itt lehetőség, hogy a Katekizmus tanítását részletesen ismertessük, és annak kritikai elemzését alaposan elvégezzük. Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy nagyon sokat tanulhatunk belőle. E szövegek önvizsgálatra – és pl. a keresztség tekintetében – önkorrekcióna segíthetnek bennünket.

Van azonban néhány pont, ahol fenntartásainkat – bármilyen irányú félreértések elkerülése érdekében – hangsúlyozni kell. Az egyik a lelkészi szolgálat hierarchikus szemlélete. Bár látnunk kell, hogy a Vatikán II. szövegeiben a „hierarchia” szó óriási tartalmi változásokon ment át. Mégis elfogadhatatlannak tartjuk az *apostolica successio* epizkopális értelmezését.⁶⁹ Hiszünk és valljuk Kálvinnal és a Második Helvét Hitvallással,⁷⁰ hogy Isten Igéjének szolgálata egyházunkban az *apostolica successio* történeti folytonosságában van az Isten népének egyetemes papságán belül. De ez nem kapcsolható a püspökök történeti folytonosságához.⁷¹

Az egyházi szolgálattal kapcsolatos a másik kritikus pont is: Egyek vagyunk annak hangsúlyozásában, hogy Istentiszteletünkön a valóságosan jelenlévő Krisztussal találkozunk és az Úrvacsorában Vele egyesülünk. E jelenlétre vonatkozólag a liturgikai konstitúció így szól:

„Jelen van (Krisztus) a szentmisében, a pap személyében... És kiváltképp jelen van az eukarisztikus »színek« alatt. Jelen van erejével a szentségekben, így bárki keresztele, maga Krisztus az, aki keresztele. Jelen van igéje által, minthogy ő maga szól hozzánk, amikor

az egyházban a szentírást olvassák. Végül jelen van, amikor könyörög és zsoldárt zeng az egyháznak, hiszen megígérte: »Ahol ketten vagy hárman összegyűlnek nevében, ott vagyok közöttük« (Mt 18,20)».

Az olvasó e szöveg tanulmányozása során az ÚR jelenlétének különféle alternatíváknak tűnő lehetőségeit véli kiolvasni. Pedig a Mt 18,20 adja meg az ÚR jelenlétének mindent átfogó alapját: az Ő ígérését a nevében összejövőknek. Minden egyéb ezen belül érvényes: valóban Ő szól az Írás olvasásában és magyarázásában. Valóban Ő adja magát az Úrvacsorában, ahol a lelkészek az Ő nevében és felhatalmazásával szolgálnak. De a jelenét biztosítéka nem a pap személyében, hanem a gyülekezet közösségében végzett szolgálatánál fogva Krisztus ígérétében van. Felszentelése ezen az alapon történik, és erre szól.

Örömmel vehetjük tudomásul, hogy az Eucharisztia nem az egyetlen áldozat megismétlése, hanem arra való hathatós emlékezet (anamnézis). Ez segít bennünket is annak meglátásában, hogy az Úrvacsora kétféle értelemben áldozat: 1.) Az egyszeri tökéletes áldozatnak a Szentlélek által jelenvalóvá válása. 2.) A magunk odaszánása a Róm 12,1 értelmében. Ugyanakkor a Tridenti Zsinat megfogalmazásának idézése még mindig a régi értelmezést látszik támogatni a hívek gondolkodásában.⁷²

Ugyanakkor örömmel üdvözölhetjük a Katekizmusban a részesedés (*participatio*) bibliai gondolatának hangsúlyozását. A Heidelbergi Káté 32. kérdése, valamint Kálvinnak a keresztségről (Krisztusba beoltás) és a megszentelésről való tanítása mögött is a részesedés gondolata áll. Az utóbbi évtizedek bibliai kutatásai még jobban kiemelik a részesedés jelentőségét pl. Pál teológiájában.⁷³

Összefoglalva mondhatjuk, hogy az új római katolikus Katekizmus továbbviszi a II. Vatikáni Zsinaton tapasztalt törekvést arra, hogy az Egyház istentiszteleti élete az Ige tanítására alapozva annak uralma alatt legyen. A megfogalmazásban és a gondolatrendszerben még mindig vannak olyan elemek, melyeket az Írás alapján nem tudunk elfogadni. A Katekizmus Krisztusról való tanúsága azonban meggyőző abból a szempontból, hogy megvan a közös trinitárius krisztológiai alap a Római Egyházzal a testvéri párbeszédre, a közös bizonyosságtételre, és közös szolgálatra.

Három területet próbáltunk meg az előző lapokon áttekinteni. Ez a három terület – a közös istentiszteletek, a teológiai dialógusok, egymás iratainak tanulmányozása – az életben egymással kölcsönhatásban van. Krisztus fundamentumán állva ki kell tennünk magunkat e dinamikus kölcsönhatásoknak. Ha ezt nem tesszük, elszigetelődünk, és a misszió kapuit is becsukjuk magunk előtt. Az ökumenikus mozgalom kezdete és kibontakozása, a második millennium utolsó századának apokaliptikus eseményei, az egész földkerekség fenyegetettsége, a bűn kiáradása, a keresztyénség nevével tapasztalható sokféle visszaélés mind arra intenek, hogy *küldetésünk betöltése ma kizárólag a Krisztus fundamentumára építő egyházzal közös bizonyosságtétele útján – azaz ökumenikus módon – lehetséges. Ennek munkása pedig a Krisztus áldozatára építő, Krisztusban élő a többi keresztyénnel együtt másokért szolgáló gyülekezet, ahonnan kizendülhet az ige.*⁷⁴ Istennek ilyen, az Ige és Lélek uralma alatt álló gyermekeinek megjelenését sóvárogva várja a világ.⁷⁵

Pásztor János

Jegyzetek

1. „Az istentisztelet az egyház szívverése, ami nélkül gyorsan bekövetkezik a halál.” – Eduard Thurneysen. – 2. Amikor egy gyülekezet életének a központja pl. egy bizonyos biblia-, közösségi- vagy imaórára kerül, együtt jár azzal, hogy az istentisztelet nem tölti be Istentől rendelt funkcióját. Ilyenkor kész a hasadás. – 3. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján készült egy nemzetközi dialógusra szánt magyar református alapirat, mely szerint a református egyház élete, alkotmánya, rendje és liturgiája a Biblia kijelentés tökéletes megvalósulása. Az alapirat nem fogadtatott el. Ilyen magatartással szemben: „... bizonyoságot teszünk arról, hogy az általunk itt előadottakat ... készek vagyunk részletesebben kifejteni, sőt azoknak, akik az Isten beszédéből jobbakra tanítanának, köszönet kifejezésével engedünk is, engedelmeskedünk is az Urban, Akinek dicsőjét és dicsőségét.” Erdős József (kiad. ford.) *A Második Helvét Hitvallás*. (Debrecen: 1941) 5.I. – 4. életemben először Brazíliában Porto Alegre városában egy Faith and Order konferencián prédikáltam római katolikus templomban. Az egyik lekción egy perui apáca, a másikat egy argentin evangélikus lelkész olvasta. A liturgiát a házigazda papokkal beszéltük meg. – 5. Bp.-Kálvini téri megelégedési szolgálatom idején (1950–1952) még volt mindennapi istentisztelet. Valamikor az ötvenes évek végén szüntették meg. – 6. A tanítás előtt az egész elemi iskola a templomban részt vett a gyülekezet rövid istentiszteletén. – 7. Egyik fiatal lelkészünk 1992 táján az USA-ban magyar cserkészekkel táborozott. A táborban napi áhitatokat tartottak. Ez a jelenlévő rk. teológusoknak természetes volt. A református teológusokat említett barátunk csak nagy nehezen tudta rávenni az áhitaton való részvételre. – 8. Evek óta a *Református Egyház* a prédikációk mellett hozott egy rovatot: Gondolatok az előimához címmel. Egyszer végignéztem néhány évfolyam anyagát. Egy-kettő volt, mely valamilyen formában javasolta a bűnbánatot imatárgyként. A gyülekezetekből jövő teológusainkat sem könnyű rávenni erre. – 9. A *Soli Deo gloria* nem elvont princípium, hanem élet, magatartás és éppen ezért liturgiai alapelv is. Így hirdette Kálvin is. A *Westminster Confession*, az angol nyelvű reformátusok hitvallásának 1. kérdés-felelete: Mi az ember főcélja? Istent dicsőíteni, és abban örömet találni. – 10. Ézs 6,3. Az Urat a háromszoros „szent” kiáltással dicsőítő angyalok szava kezdettől fogva része lett az Egyház istentiszteletének (pl. Jel 4,8), és az ősi eucharisztikus imáknak helye lett minden felekezet – így a református egyházak – liturgiáiban. Több, mint százévi szünet után visszakertült a magyar református liturgiába is. ISTENTISZTELETI RENDTARTÁS 1985, 96 lap.) Itt azonban a könyv szerkesztői valami furcsa dolgot csináltak. Az Úrvacsorával foglalkozó Zsinati Liturgiái albizottság beterveztett 6 eucharisztikus imát, jórészt külföldi református (egy óceyházi) liturgiákból. Ezek mind ugyanazt a struktúrát követték: Szívünk fel-emelése + hálaadás a teremtésért és a megváltásért + Szent, szent, szent, + Áldott, aki jó az Úr nevében (Mt 21,9) + epiklézis + bűnvaló* közeledés + Isten Baránya (183. dics. mondva, vagy énekelve). A beküldött imákat egy kivételével félretették. Egyet bevettek, de úgy, hogy kétféle vágták. Egy alkalomra javasolják a teremtésért való hálaadást (96. lap. 1.). Másik alkalomra megváltásért való hálaadást (98. lap. 4.). *Pedig itt éppen az a lényeg, hogy a teremtésért és megváltásért együtt adjunk hálát.* A 183. dics. ajánlása is kimaradt az ágendás könyvből. (A *-gal jelölt bűnvaló ima helyéül e sorok írója az istentisztelet legelejét javasolja. Indoka: így van minden külföldi ref. és legtöbb más felekezet liturgiájában, mivel bűnvallásra az ÚR színe előtt való megállás első lépéseként van szükség. Az Ige olvasása és prédikálása alatt már az ÚR színe előtt vagyunk. A legtöbb úrvacsorai ima a *-gal jelölt részen a méltatlanság alázatosságra kifejező szavakkal fejeződik be – a javaslat szerint – az ima: Uram, fogadj el engem, mert méltatlan vagyok. – Jövök semmiért sem hozzá Keresztedbe fogózva.) – 11. Jel 4 etc. – 12. Legelterjedtebb formája: Köszönjük, hogy egybegyűjtöttél bennünket. Vagy: Köszönjük, hogy mindig szólsz. Ez utóbbi mondat az írás alapján nem igazolható. Vannak idők, amikor Isten hallgat. Pl. ISám 3,1 Izráel nagy korrumpálódása idején. – 13. Sajnos ezek helyét gyakran a könnyed angolszász énekek foglalták el. A legutóbb a magyar református világtalálkozóra megjelent Énekeskönyv is kihagyott jó néhányat a magyar múlt teológiaiilag tiszta gazdag énekkincséből. – 14. A Református Egyházenészek Munkaközössége sokat tett a közelmúltban egyházunk liturgiai megújulásáért. Elkészítették a „zsolotározás” felújítását. Nem tudom felmérni országosan milyen eredményeket ért el. Valami ezen a vonalon is megkezdődött, aminek folytatásában és kiteljesedésében reménykedünk. Komoly előmunkálatokat végeznek Énekeskönyvünk revíziója érdekében. Ennek része a tavaly megjelent ún. „találkozó Énekes-

könyv” kritikája is L. Karasszon Dezsőnek, a ReZem elnökének az Elnökség nevében készült Állásfoglalás c. 1996. október 19-én kelt írása. Fekete Csaba, „A Magyar Református Énekeskönyv '96 értékelése.” Magyar Egyházzene, IV. 1996/1997. 2. 246 I. – 15. Sajnos nem volt módöm e témában kutatás alapján statisztikát készíteni. Ismét a folyóirat imatémáira, és az utóbbi időben gyakoribb istentiszteleti tapasztalataimra hivatkozom. Továbbá arra, hogy a teológus hallgatókat nagyon nehéz rávenni arra is, hogy az általuk tartott áhitatokon másokért is imádkozzanak. – 16. Oscar Cullmann, *Early Christian Worship*. (London: SCM, 1956) – 17. A nyolcvanas évek közepén a Collegium Doctorum gyakorlati szakcsoportja tanulmányi konferenciát rendezett Szentesen. Ott elemző előadásában ismertették a gyülekezet nagyhírű, múlt századi lelkipásztorának *Kiss Bálint*nak a tevékenységét. A „gondviselés szintjén” nagyon szép munkát végeztek. Imádkoztak a napi munkáért. Sőt a hirdetések során mezőgazdasági és konyhai tanácsokat is adtak. Tették mindezt krisztológiai alapvetés és vonatkozás nélkül. – 18. Pásztor János, „A kötött és a szabad imádság”, *Református Egyház* XXVII. 1975/11, 264. I. – 19. Ezért is adtam Debrecenben megjelent liturgikámban néhány – jórészt fordított – imát, valamint az Óreg Gradual, az egyházi évhez kapcsolódó kollektá imái nyomán fogalmazott rövid imákat. Pásztor János, *A református keresztyén Egyház istentisztelete Liturgika*. (Debrecen: Ref. Theol. Akadémia, 1985) 181–213. – 20. Huszár Gál imádságai után. Komjátty Énekeskönyv 1574. – 21. Debreceni Énekeskönyv 1810. – 22. Így Kálvin és Theodore Beza genfi liturgiáiban. „Szüntelen imádkozzatok!” (Budapest: Ref. Sajtóosztály, 1979) 48k. – 23. Istentiszteleti Rendtartás, (Budapest: Ref. Sajtóosztály, 1985) 114 k. – 24. Sokszor elmondották és mondtok, hogy a múlt századi hitbeli megerőtlenedés során eltűnt a legtöbb prédikációból Krisztus hirdetése. Ez eléggé ismert tény. Már kevesebben emlékeznek arra, hogy ebben az időben irtották ki a magyar református liturgiából a reformáció idején az Ige mérlegén megmért tiszta, Krisztust és a Szentháromságot magasztaló, a régi egyháztól örökölt kötött szövegeket, akklamációkat, responsumokat, és az *Egyetemese Egyház tiszta krisztológiáját tartalmazó Nicea-Konstantinápolyi Hitvallást*. Nemcsak a prédikációkból tűnt el Krisztus, hanem a liturgiából is. A protestáns orthodoxia egyik kitűnő képviselője írja ezekről: A Szentháromság Egy Isten üdvözítő tevékenységét hirdeti és kijelenti a Szentírás. E kijelentésre reflektál az intellektus a dogmaalkotásban. Ezt éli át a gyülekezet a liturgiában. Thomas C. Oden, *After Modernity What? Agenda for Theology*. (Grand Rapids: Zondervan, 1990) 160 I. Ugyanitt írja, hogy a protestáns egyházakban az énekek, a kötött imák és a liturgia jobban őrizte a tiszta hitet, mint a prédikációk (uo. 163. lap). A magyar református egyház a múlt századi liturgiái öngyilkossággal részben megfosztotta önmagát ettől. Így elhallgatott, vagy nagyon lehalkult az evangélium hirdetése. Az énekeskönyveinkben még az üdvörtörténeti énekek, és az úrvacsorai énekek őrizték legtisztábban az evangéliumot. Az utóbbi évtizedekben terjed el az a szokás, hogy Úrvacsora alatt jórészt angolszász eredetű evangelizációs énekeket énekelünk, melyek megtérésre hívnak. Ha a bűnbocsánat kihirdetése után a 460. dicsőretet énekeljük („Amint vagyok sok bűn alatt”, azt fejezzük ki, hogy a bűnbocsánatot nem vettük komolyan. Ha az Úrvacsora közben a 461. 4. versét énekeljük („Az ég oly messze van, Még messzebb Tőled én...”) az úrvacsorai közösség lényegét tagadjuk meg, mely szerint a Lélek által az Úr valószínűságon jelen van, és „... ez egyszerű vendégségben Jézussal egyesülünk” (440,9). – 25. A múlt század hitbeli megerőtlenedés idején hallgatót el gyülekezet. Itt-ott ki is mondták: a papot azért fizetjük, hogy imádkozzon. Mi nem imádkozunk. Vö. Tóth Endre, „A magyar református egyház a századforduló idején”, *Református Egyház*, 1951. február 15,20–30. – 26. 197,6; 221,7; 226,4; 287,7; 315,6–7; 317,8; 368,5; 372,7; 373,8; 374,6; 379,6; etc. – 27. A Magyar TV 1 csatornán 1997. július 13-án az „Örömhír” c. adásban kaptunk egy olyan áhitatot, melyben sem Krisztus, sem a Szentháromság neve nem hangzott el, és kizárólag a gondviselés területén mozgott mint a száz évvel ezelőtti átlagos prédikációkban. – 28. Rm 1,11–12 – 29. William H. Lazareth & Nikos Nissiotis (ed.), *Baptism, Eucharist and Ministry* (Genève: WCC Faith and Order Paper No. 111, 1982.). Több magyar fordítása van. *Református Egyház*, XXXVII. 1988/3. tartalmazza a teljes szöveget, Tóth Károly, Kocsis Elemér és Pásztor János tanulmányait, valamint a témával kapcsolatos református hivatalos állásfoglalást. *Theologiai Szemle* XXIX. 1986/4. Ugyancsak a teljes szöveg, valamint a Ref. az Ev. és a Baptista egyházak hivatalos állásfoglalásai. – 30. Ezek között legfontosabb: Jean-Marie Tillard OP (ed.) *Confessing the One Faith An Ecumenical Explication of the Apostolic Faith as it is Confessed in the Nicene-Constantinopolitan*

Creed (381). (Genéve: WCC Faith and Order Paper No. 153, 1991). – 31. Meggyőződésem, hogy vissza kell hoznunk. De csak alapos tanítás után. Így történt Budafokon, ahol a hónap harmadik vasárnapján, du. úrvacsorai közösségben használtuk először. – 32. Keresztelés V. 20. Ennek a néhány mondatnak a keresztelést megelőző oktatásban is van jelentősége. De a liturgia számára való üzenetéről sem lenne szabad elfeledkezni. – 33. Az „akarjatók-e...” kezdetű kérdés után lehetne beiktatni egy másik kérdést: *Készek vagyok-e elfordulni a Gonoszról?* – *Készek vagyunk. Saját hitvallás alapján történő („feinótt”) keresztelésnél, ahol nem a szülők és keresztszülők felelnek, a kérdés és a felelet egyes szám 2. személyben teendő fel.* – 34. XXI. 1. Erdős-féle fent idézett kiadás 63. I. – 35. Vö.: 24. jegyzet + „A Limai Dokumentum tanítása az úri szent vacsoráról” *Theologiai Szemle*, XXVII. 1984. 196–201.; „The Lima Text (Eucharist) in Hungarian Context” *Reformed World*, Vol. 38. 1985/6. 341–346. – 36. Alasdair Heron, *Table and Tradition Towards an Ecumenical Understanding of the Eucharist*. (Edinburgh: Handsel Press, 1983) 60–65. – 37. E szó újszövetségi (elsősorban a Zsid) teológiai és azon belül liturgiai jelentőségéről szükséges lenne részletes tanulmányt folytatni. Liturgiai szempont: a kenyér és a bor bevitele az istentiszteletre liturgiai aktus. Nem volna szabad, hogy a harangozó helyezze be azt az úr asztalára. A skót liturgiában a lelkész és a presbíterek ünnepélyes menetben viszik azokat be a templomba, miközben a gyülekezet fennállva énekel. Ugyanez vonatkozik a templomi adakozásunkra. Nálunk az adakozás az istentisztelet után történik a templomon kívül. Pedig adakozásunk hálaáldozat, amit ünnepélyesen kellene az Úrasztalára helyezni. Néhány gyülekezetben ez nálunk is így történik. Mikor bevezettük a debreceni Nagytemplomban ezt az adakozási rendet egyszerre háromszorosára növekedett a perselypénz. A döntés nem anyagi, hanem teológiai megfontolásból született. Más felekezeteknél és külföldi református egyházakban ez magától értetődő gyakorlat. – 38. Heidelbergi Káté 75., 76., 79. Vö. 440. dics. 9.; 4339. dics. 448. dics. 2., – 39. Ex 19,5–6; 1Pt 2,5,9. Az egyetemes papság lényege, hogy Isten népe reprezentálja Isten előtt a többi népet és a teremtséget és ezek előtt a Teremtő és Szabadító Istent. Gen 21,22. A papság feladatkörének átfogó leírására az áldozat bemutatását szoktuk használni. Ebből sok félreértés származott. A legátfogóbb elnevezés a kétirányú reprezentáció. Ezen belül, mint reprezentánsok helyezzük a προσφορα-t az ÚR elé. Mi általában – a nyugati individualizmus hatására – az egyetemes papság gondolatának csak egyéni konzekvenciáit (személyes bizonyágtétel, papi közvetítő nélküli ima stb.) szoktuk hangsúlyozni. Ezek is fontos elemek, de csak úgy, mint a közösségi értelmezés részei. Vö. János D. Pásztor, „*The Heritage of the Reformation: Word-Event for Church and World. Lecture Four. I. 3.8-I. 3.9.* (Princeton: Warfield Lectures, 1992) Vö. James B. Torrance, „The Vicarious Humanity of Christ” in: Thomas F. Torrance, *The Incarnation Ecumenical Studies in the Nicene-Constantinopolitan Creed A. D. 381*. (Edinburgh: Handsel Press, 1981. 136kk. Edmond Jacob, *Theology of the Old Testament* (London: Hodder & Stoughton, 1958) 240kk; Hertz J. H. *Mózes Ót Könyve és a Haftárak II. Exodus* (Budapest: 1984) 202kk. – 40. Zsid 1,1–10 – 41. Zsid 2,6–17 – 42. Zsid 4,14–16 – 43. Limai Dokumentum: Eucharisztia I. 4. A szerző saját fordítása. Vö. Heidelbergi Káté 32. Az „Tim 2., mely a gyülekezet közbenjáró imaszolgálatáról rendelkezik, indokolással a következőket adja: „... egy a közbenjáró Isten és emberek között, az ember Jézus Krisztus.” Az Ő közbenjáró szolgálatában részesedünk. A részesedés páli gondolatának fontosságáról I. Pásztor János, *Munkafüzet és újszövetségi bibliai teologia tanulmányozásához*. (Debrecen: Ref. Theol. Akad. 1981) 60–63. E., P. Sander. *Paul and Palestinian Judaism*. (Philadelphia: Fortress Press, 1977) 428kk. – 44. 1Kor 11,24b – 45. „... Jézus Krisztus úgy íratott le, mintha tiközöttetek feszítettét volna meg” (Gal 3,1b). – 46. Az ószövetségi templom bejárata előtt állott a bűnért való áldozati oltár. Minden közeledőt arra emlékeztetett, hogy a bűnt meg kell bánni, le kell tenni, bocsánatot kell nyerni. Ezután lehet a szentélybe belépni. Az eucharisztikus istentiszteletnek – és minden istentiszteletnek – bűnvallással kell kezdődnie. Úgy adja magát az Úr a prédikált és a megcselekedett Igében. – 47. Kálvin liturgiája szerint a kommunio közben a 33. zsoltárt énekeltek. – 48. Hans-Christoph Schmidt-Lauber, „Die Wiederentdeckung des eucharistischen Gebetes” in: Hans-Christoph Schmidt-Lauber, *Die Zukunft des Gottesdienstes Von der Notwendigkeit lebendiger Liturgie*. (Stuttgart: CTB Calwer Tschenbibliothek 19,

10990) 79–95.; Heinz Joachim Held (Hrg.) *Die Anrufung des Heiligen Geistes im Abendmahl* (Frankfurt/M: Otto Lembeck, 1977). Kálvinnál az epiklézis fontosságáról I. Institutio IV. 14. 9–10. és Heron i. m. 128–133. Vö. Pásztor János, „Szerves része-e az úrvacsorára az istentiszteletnek? (Az úrvacsora és a non-verbális kommunikáció szerepe az istentiszteleten.)” *Theologiai Szemle* XXV. 1981/4. 206–209. – 49. 1Kor 11,25–26. Vö. Pásztor János, *A gyülekezet és a kegyelmi ajándékok a református tanítás szerint*. (Budapest: Ref. Theol. Akadémia, 1992.) 70–72. Részletesebben: a már idézett (36. jegyzet) *Warfield Lectures Lecture Four. I. 3.* „The Sacrament as Enacted Word” (A sákramentum, mint megcselekedett ige.) – 50. 1Jn 1,1 ennek pontosan az ellentéte, ahol az élet Igéje hallással, látással, a kéz illetésével ragadható meg. Ezerrel is az igehirdetés a szó és a tett egységében, valóban egész egzisztenciánkkal és közösségi életünkkel hirdetjük. Ugyanezen dolog másik oldala az Egyetemes Egyház – benne a református egyházak – által elfogadott egyetemes szimbólumoktól, elsősorban a Kereszt jelétől való idegenkedés sok magyar református lelkész részéről. Még az irodában, vagy a lakásban talán. De a templomban nem. Külföldről jövő reformátusok hosszú ismeretség után elmondják, milyen nagy hiányérzetet jelent számukra, hogy a magyar református templomban látni görög pogány áldozati amforát, hindu időkereket, de keresztet nem. Kálvinnak erről is más volt a véleménye. Kormos László nemrégén eltávozott lelkésztestvérünk, egyháztörténész, kutatásai során megtalálta a debreceni püspök 1741-ből való körlevelét, melyből megállapítható, hogy templomainkból a keresztet az ellenreformációs rendőrség (darabontok) erőszakkal vitték ki. A nem betűrendszer szimbólumok használatának fontosságáról. L. Kálvin, *Kommentár a Zsidókhöz írott Levélhez* 9,1–5. Institutio. I. 11.12.; I.11.13; IV. 10.15; IV. 10.19. – 51. Ezt az alapelvet az 1985-ös ágendáskönyv is elfogadta anélkül, hogy kötelezővé tette volna a minden vasárnapi úrvacsorát (29–31. lap). Azok a gyülekezetek, ahol ennek megfelelően megszaporították az eucharisztikus istentiszteletek számát, tapasztalták a résztvevők számának növekedését. Abban a gyülekezetben, ahol e sorok írója a közelmúltig 10 éven át szolgált, a három templom valamelyikében minden vasárnap volt Úrvacsora a hó utolsó napja kivételével. A központi templomban havonta kétszer. Közülük egyik du. Ezen az istentiszteleten az Úrvacsora bevezetése után megháromszorozódott a résztvevők száma. – 52. Kiadó a Szent István Társulat. A nyomdai munkát a debreceni Alföldi Nyomda, – mely az 1948 körüli államosítások előtt a Tiszántúli Református Egyházkerület tulajdona volt, – végezte. – 53. Cserhádi József – Fábiny Árpád, *A II. Vatikáni Zsinat tanítása A zsinati döntések magyarázatai és okmányai*. (Budapest: Szt. István Társulat, 1992) 91 I. – 54. Uo. – 55. Századok során sok zavart okozott, hogy a μυστηριον szót Szt. Jeromos a *sacramentum* latin szóval adta vissza. E kérdésről: Pásztor János, „A krisztológia jelentősége a római katolikus – református párbeszédekben.” Kiadás alatt a VIGILIA 1997. aug. számában a terv szerint. – 56. Cserhádi, i. m. 94. I. – 57. Cserhádi, i. m. 95 I. – 58. Cserhádi i. m. 96 I. – 59. Cserhádi i. m. 106. I. – 60. Cserhádi i. m. 107. I. – 61. Katekizmus 242k. – 62. Katekizmus 252. I. – 63. Katekizmus 244k – 64. Katekizmus 246. I. Itt János Damaszkuszi püspök tanítását idézi, aki a keleti ikon-teológia egyik megalapozója volt. – 65. Pásztor János, *Liturgika* i. m. 121kk és 135k. – 66. Katekizmus, 253. I. – 67. Katekizmus 241. I. – 68. A keresztelés kérdésével a KGRE Hittudományi Kar tanárai foglalkoztak részletesen abban a reményben, hogy az általuk készített anyag a *Collegium Doctorum* dogmatikai szekciójában is megtárgyalásra kerül. – 69. E témáról jelen sorok írója kétszer írt a VIGILIA-ban. Egyik I. 54. jegyzet. Részletesebb kritikái megjegyzésekkel: „Az új ökumenikus Direktórium református szemmel.” VIGILIA 59. évf. 1994/10 745kk – 70. Institutio IV. 3.1–16; IV. 19.4–6. II. Helvét Hitvallás XVIII. 1.5. 12. 13. – 71. Megjegyzendő, hogy ez az álláspont még Hans Küng püspöki *Imprimatur*-ral megjelent könyvében is megtalálható. Hans Küng, *Die Kirche* (Freiburg: Herder, 1967) 420kk. – 72. „Egy és ugyanaz az áldozat személye, aki most följánlja a papok szolgálatán keresztül, mint aki akkor följánlotta magát a keresztben. Egyedül a följánlás módja különbözik. Ebben az isteni áldozatban, amely a misében végbemeget, ugyanaz a Krisztus – aki sajátmagát egyszer véresen följánlotta a keresztoltárán – van jelen és följánlózva nem véres módon” – idézi a Katekizmus a Tridenti Zsinat tanítását. 285 I., – 73. E. P. Sanders, *Jeus and Palestinian Judaism* (Philadelphia: Fortress Press, 1979. – 74. IThessz 1,8 – 75. Róm 8,19

A pietizmus Oroszországban, a XVII. – XVIII. században

I. Oroszország és a Nyugat

Európa többi részétől elzárva, Oroszország egész történelme során külön világot képezett és a külföldről jövő hatásokat csak nagyon neheze fogadta be. Valóságos fal választotta el ezt a népet és ezt az országot a világ többi részétől, s ez a fal szinte áthághatatlan volt. Minden idegentől magát távol tartani és hazájában mindent változatlan állapotában fenntartani, minden öntudatos orosz számára ez magától értetődő kötelesség volt. Annál is inkább, mivel meggyőződésük volt, hogy az alapvető orosz kultúra az idegen fölé magasodik.

A mongol iga alól felszabaduló moszkvai nagyhercegség magához ragadta a központi hatalmat az országban, a Keleti-tengeren és a Fehér-tengeren át ősidők óta folytatott kereskedelem megélénkült. Ezzel újból kapcsolat teremtődött Kelet és Nyugat között. Felismerték, hogy a nyugati technikai kultúra magas színvonalú és nélkülözhetetlen Oroszország számára. Előjogokat kaptak azok a kézművesek, technikusok, orvosok és katonai személyek, akik Oroszországba jöttek. Akikre az új környezetben jólét és befolyásos állás várt. Életformájuk azonban gyanús, lenézett és megvetett volt.

Ebben a megrekedt országban I. Péter cár és kornánya (1682–1725) hatalmas fordulatot idézett elő. A cár már kora ifjúságától érdeklődött a nyugati kultúra iránt. Különösen a technikai haladás, a hajóépítés, a háborús stratégia, a fegyvertechnika, az öltözködés, a viselkedési szokások érdekelték. Amikor a fiatal cár nyugati öltözékben jelent meg, körülveve nyugati viseletű és viselkedésű kísérőitől, bizony ez alattvalói ellenérzését váltotta ki. Nemzedékről nemzedékre láthatta a nép, hogy a cárokat vallásos dicsfényvel vették körül. Nagy Péter minden nyersége ellenére Oroszországot az európai világba bevezette az uralkodása alatt Oroszország történelmének új fejezete kezdődött. (I. Kljutschewskij: Geschichte Russlands IV. 27. pp.)

Vallásszabadság azoknak az idegeneknek, akik a Birodalomban tevékenykednek. A cárok a bevándorlók részére kedvezményeket biztosítottak. Ilyen kedvezmény volt a vallásszabadság is. Megengedték, hogy gyülekezetek szerveződjenek, támogatták a bevándorlók templomépítési kérését. Ez a megértés főként a protestáns gyülekezeteknek szólt, amelyeknek többet engedtek meg, mint az örök ellenség, Róma hívei részére. Borisz Godunov (1552–16059 cár Moszkvában a német lutheránusoknak harangot adományozott. Nagy Péter cár, aki a moszkvai Péter és Pál templom felépítését elősegítette, személyesen rakta le a templom alapkövét. A cárok részéről tanúsított jóindulatú magatartás a külföldiek iránt, a görög-ortodox egyház ellenérzését váltotta ki és ez gyakran súrlódásokat is okozott. Ez odavezetett, hogy a németeknek a templomukat, amely a Kreml területén állt, a város közepéről a város szélére kellett áthelyezni. I. Péter cár engedményeket tett a külföldieknek, voltak azonban korlátozások is, ilyenek voltak például a harangozással kapcsolatos rendelkezések. (I. Koch: Die russische Orthodoxie 41 p.)

Az evangélikus egyház Oroszországban Nagy Péter cár alatt. Az Oroszországban élő, az evangélikus egy-

házhoz tartozó hívekhez találta meg a legkönnyebben az utat a hallei pietizmus, amelynek Szentpétervár alapítása előtt Moszkvában volt a fő bázisa. Az első gyülekezet alapítása még Rettegett Iván uralkodása alatt (1533-tól nagyfejedelem, 1547-től cár) 1575-ben történt. A másik a XVII. sz. első felében.

A moszkvai gyülekezetek mellett voltak még Oroszország-szerte „jelentéktelen” ki eklézsiák. A legfontosabb ezek között Arhangelszkben volt. A várost I. Péter cár hódította meg és az ország egyetlen kikötője volt. Itt sok külföldi iparos lakott, itt kezdték el hollandus üzletemberek 1674-ben az első protestáns templomot építeni. Ennek közelében hamarosan evangélikus templom is épült. Alkotói Hamburgi templomnak nevezték el. Említésre méltó, hogy Arhangelszkben az evangélikusok és reformátusok között példás megértés, nagyon jó kapcsolatok alakultak ki. (I. Joachim Christian rot: Bemerkungen über die Religionsfreyheit der Ausländer im Russischen Reiche. Szt. Pétervár és Lipcse I. 254 p.)

A Volga torkolatában fekvő Asztrahán korábban Törökországhoz tartozott. Kereskedőváros és jelentős stratégiai támaszpont volt. Itt az egyházhoz tartozók kezdettől fogva bekapcsolódtak az oroszországi pietista mozgalomba. Német kolóniák voltak még Novgorodban, Tulaban, Kazanban, Bjelgorodban és a Moszkvától kb. 96 km-re fekvő Ugodka és Istiga falvakban. A legélénkebb egyházi élet Novgorodban és az előbb említett két falucskában volt, ahol egy Müller nevű kereskedő vasművet létesített.

Emellett Oroszország más tájain voltak kisebb evangélikus közösségek: Szibériában, a Kaukázusban, sőt a perzsa határ közelében is. Az északi háborúban Oroszország olyan területeket hódított meg, amelyeken nagy számban éltek evangélikusok. Lettországot, Litvániát, Finnországot keleti területeit. Az új metropoliszt Péter cár azzal a szándékkal építette fel, hogy az kereskedelmileg, stratégiaileg és kulturálisan kapu legyen Nyugat felé. Ide aztán érhető oknál fogva számos idegent telepített. A protestáns egyházi élet Pétervárra koncentrálódott. Az első protestáns templom 1704-ben épült Jännissari szigetén. Mivel ez egy erőd volt (Péter-Pál erőd) a hívek innen hamarosan beköltöztek a városba. Ott Cornelius Crys admirális házában gyűltek össze, amíg fából templomot nem építettek. A híveket fehér alapon kék keresztet zászlóval hívták össze istentiszteletre. Kezdetben az angol és holland reformátusok is részt vettek ezeken az alkalmakon.

Az 1721-ben Nystadban megkötött béke megadta a nyugodt fejlődés lehetőségét.

II. Az első kísérletek.

Az elindulás. A hallei pietizmusnak Oroszországra irányuló tevékenysége akkor vett lendületet, amikor Francke és Leibniz kapcsolatba lépett egymással és midőn a nagy filozófus Kínáról szóló művét megírta. Ez a munka (Novissima Sinica) felkeltette a protestáns Európa figyelmét, a nagy keleti birodalmak iránt. Ösztönzője volt egy személyiség, aki elragadtatást érzett a Kelet iránt. Heinrich Wilhelm Ludolfról van szó, aki erfurti családból

származott. E családban nagy volt az érdeklődés a Kelet és a pietizmus iránt egyaránt. Hiob Ludolf a neves orientalista volt a nagybátyja, aki 25 nyelven beszélt és kidolgozta az etióp nyelvtant. A híres orientalista levelezett Franckéval és baráti viszonyt tartott fenn vele.

A cár német belgyógyásza, aki hívó és megbecsült ember volt, kijelentette, hogy Moszkvában szükség van egy ifjú emberre, aki az egyházi iskola működését felügyelné és segítené a lelkészt beszéde megszerkesztésében. Ezért a munkáért jelentős jövedelmet kapna és később utóda lehetne a jelenlegi lelkésznek. Kívánatos lenne, hogy az illető oroszul is értsen, mivel azok az evangélikusok, akik itt születtek, már nem beszélik tökéletesen a német nyelvet. Mivel pedig a nyelvet nincs hol elsajátítania, Ludolf felajánlotta, hogy az érkezőt néhány hónapra magához veszi. Az új prédikátortól jó elméleti felkészültséget, odaadó szívet, bölcsességet és a lelkészi munkához jellembeili tisztaságot várnak el. (Ludolf an Francke HHB A)

Az első követ. Amikor Francke Ludolf levelét megkapta tudta, hogy megnyílt az út a munkára és azonnal megragadta a kínálkozó lehetőséget. A legfontosabb volt most egy megfelelő személyt keresni, aki a pietista eszmék hirdetését Oroszországban életfeladatának tekinti. Spener és Breithaupt javaslatára, egykori iskolatársát, Justus Samuel Schaarschmidtet választotta, aki házitánító volt Észtországban, Dorpot közelében. Tehetséges, de ellentmondásos személyiség volt. A quedinburgi parókian született 1664-ben, (egy évvel volt fiatalabb Franckénál). Helmstädtben és Lipszében teológiát tanult. Egyetemi éve alatt érdeklődést mutatott Spener munkája iránt, de rossz társaságba keveredett. Könnyű kikapcsolódást keresve Prágából Bécsbe utaztatott. Később meggyőződéses pietistává lett. Különösen mély benyomást tett rá Christian Sriver pátriarka kijelentése: ha fia lenne, csak Franckehoz küldené (tanulni). Francke, Spener és mások is nagyra becsülték Schaarschmidt talentumait, teljes és forró odaadását az ügy iránt. (I. Kramer: Beiträge zur Geschichte A. H. Franckes 338. p.)

A figyelem Schaarschmidtre terelődött és sokan benne látták a pietista mozgalom egyik jelentős előfutárát. Francke miután Spenerrel tanácskozott, felkérte őt, hogy menjen Moszkvába. Schaarschmidt szívesen fogadta a megbízást. Úgy érezte, hogy Isten őt „per vocem amicorum, que vox dei est”, hívta el. Válaszát imával zárta: A szent Isten adjon nekem szent bátorságot, jó tanácsot és adja meg nekem az Ő útjának ismeretét, hogy minden jól sikerüljön. Ámen.

Ludolf tanácsokkal látta el, hogy kerülje a felesleges vitákat, ha olyan személyekkel találkozik, akik nem értenek vele egyet. Viselje el az úttal járó fáradságokat. Bízson a Mindenható segítségében és függessze tekintetét a mennyei jutalomra. Schaarschmidt 1696 nyarának végété felindult a Moszkvába vezető úton, hogy munkához lásson. (I. Callenberg: Neueste Kirchengeschichte von 1689. 222 p)

A kezdeti nehézségek. 1695. szeptember 15-én érkezett Schaarschmidt Moszkvába, ahol hidegen és elég barátságtalanul fogadták. Eleinte lakást is nagyon nehezen talált magának. Különösen a német lelkészi kar viselkedett tartózkodóan vele szemben. Már maga az a tény, hogy őt Spener és Francke küldte és Ludolf ajánlotta, bizalmatlan-

ságot keltett iránta. Barthold Vegetius a moszkvai, régebben alapított gyülekezet lelkésze, a hamburgi ortodoxia képviselője, ahol csak lehetett, ostromozta Schaarschmidtet (Schaarschmidts Lebenslauf. HHB D 83 604 p.). Alex Junge a másodlelkész néhányszor megengedte, hogy helyette prédikáljon. Vegetius viszont ezt helytelenítette.

Közelebb állt Schaarschmidthez az új templom lelkésze Franz Samuel Schrader, akit családi életében súlyos gondok nyomasztottak, de neki baráti jobbát nyújtotta.

Schaarschmidt nem kapott munkát Moszkvában, így Narvába utazott ott prédikált, beszéde a hallgatóinak nagyon tetszett. A Konzisztóriumnál 31 egyháztag kérvényezte, hogy kapjon állást egy betegeskedő lelkész mellett. Az ilyen segédlelkészi állások az odavaló és környékbeli jelölteknek voltak fenntartva. Vegetius támadta Moszkvában Schaarschmidtet azért, mert Francke könyvét terjesztette. („Kurze und einfältige Einleitung zum Christentum.”) Ilyen körülmények között Schaarschmidt kilátásai beszűkültek (Schaarschmidts Lebenslauf. HHB. D. 83 739 p.).

Dr. D. K. Kellermann barátja ekkor vette őt pártfogásába. Befogadta a házába, keresztyéni szeretettel vette körül. Bevezette őt Dánia moszkvai nagykövetéhez, aki befolyásos ember volt és a protestáns német gyülekezetekhez tartozott. A követ házában istentiszteletet tartott. A követ megígérte neki, hogy beajánlja királynak, állandó évjáradékot fognak neki folyósítani és a baráti körének a segítségére is számíthat. A dr. Blumentrost által vezetett tanácskozáson a gyülekezet legidősebb tagjai megbízták Schaarschmidtet, hogy vegye át hivatalát, amelyért tk. Moszkvába jött és tanítson az új lelkészi iskolában. Végül ez sem sikerült.

A legígéretesebb ajánlat az volt számára, hogy egy tábori lelkészi állást foglaljon el. A német tisztek Moszkvában erre az állásra szándékoztak őt meghívni. Feladata lett volna a garnizonokban lelkészi szolgálat ellátása. Végül azonban ezt az állást a Narvában működő Brüning lelkész kapta meg.

Levertségében megadta magát sorsának. Levelet írt Pleskauba Herbertnek: Isten még nem adta meg nekem, hogy valahol letelepedjem, inkább azt szeretné, hogy ide-oda utazgassam és nem csekély fáradsággal megtanuljam, hogy mi jövevények és szellelérek vagyunk ezen a földön (An Herbert in Pleskau am 20. I. 99. Schaarschmidts Lebenslauf HHB 761 p.).

1699 pünkösdjén Schaarschmidt a kirilovi vasműnél szolgálatban álló Besser lelkészhez utazott, hogy ott vegyen úrvaccsorát, mivel azt neki Moszkvában az eretnesség vádja miatt nem voltak hajlandóak kiszolgáltatni. Moszkvában arról semmit nem tudtak, hogy Besser lelkész meghalt és a gyülekezet évekig lelképásztor nélkül maradt.

Amikor Schaarschmidt visszatért Moszkvába, megrázó hír várta. Schrader lelkész, aki viruló egészségnek örvendett és aki a kolónia legerősebb és legfrissebb embere volt a fővárosban, hirtelen elhunyt. Schaarschmidt várta, hogy őt a kirilovi gyülekezet meghívja lelkészének, közben felkérték, ideiglenes jelleggel foglalja el a Péter-Pál templom gyülekezetébe üresen álló lelkészi állást. A végleges állásra aligha tarthatott igényt, mert azt egy tekintélyesebb embernek szánták. Ulrich Thomas Roloff nyerte el az állást, aki korábban az arhangelszki lelkész volt. Schaarschmidt előtt is megnyílt az út arra, hogy a Péter-Pál templomban

állandó szolgálatot végezzen. 1699. augusztus 13-án a presbíterek megbízták a másodlelkészi teendőikkel. Fő feladata a tanítói és diakóniai szolgálat volt.

Közben hazájában sem feledkeztek meg róla. Francke számos levelet intézett hozzá. Lelki tanácsokkal látta el és buzdította, hogy minden körülmények között tartson ki. Ebben a szellemben írt még Spener is Ludolf Schaarschmidtnak. (Schaarschmidts Lebenslauf HHB. D. 83 p 669).

III. A pietizmus a németek közt Moszkvában

Ellenállások és csalódások. Eltekintve az eredményektől, Schaarschmidt és Roloff lelkésznek a Péter-Pál egyházközségben és a nagy cári birodalomban, annak távoli vidékeire vezető szolgálati útja még mindig nagyon tövises volt. A pietista mozgalom megtorpanását és a vele szemben tanúsított ellenállást mutatja Reichmuthnak 1702 február 9-én kelt, Franckéhoz intézett levele. „Schaarschmidt még semmi intézményt nem hozott létre és nem hiszem, hogy ez a jövőben sikerül.” A pietista név itt annyira gyűlölt, amelyhez hasonló gyűlöletet Németországban sehol nem tapasztaltam. A pietizmus hívei hátrányos helyzetbe kerültek. Roloff elpanaszolja, hogy egy fiatalember, aki Halléban tanult, Oroszországban nem tudott praxishoz jutni. (Roloff an Francke, den 23. V. 1704 BSB. Francke 28.)

A pietista érzelmű világiak. A pietizmus történetének moszkvai fejezetében jelentős helyet foglaltak el azok a világiak, akik a mozgalomhoz tartoztak és azt segítették. Ezek közül a legismertebbek voltak: Andreas Laurentius Blumentrost és Laurentius Christian Blumentrost. Apa és fia, mind a ketten a cári belgyógyászai. Andreas Laurentius Blumentrost volt az, aki az első pietista miszisionáriust meghívta Moszkvába, akinek rendkívüli tekintélye volt. 1619-ben született, a cári meghívására és a szász fejedelem Johann Georg ajánlására 1668-ban Németországból kivándorolt Oroszországba, hogy a cári udvari orvosa legyen (Lebensbeschreibung des H. Laur. Blumentrost HHB D 83. p. 840–850). Az istenfélő szász herceg Ernst von Gotha kinevezésében az Úr rendelését látta, amely által Blumentrost eszköz lehet arra, hogy az evangélium tanítását távoli országokban is terjessze (Fechner I. p. 313.). Schaarschmidtnak munkája kezdetén komoly segítséget adott. Harmadik házasságából született Moszkvában 1692-ben Laurentius Christian, aki nevezetes és ismert személyiség volt. Megalapította Péterváron az Orosz Tudományos Akadémiát, amelynek első elnöke is volt (Fechner I. p. 313).

Blumentrost és fiai mellett nagyon befolyásos ember Moszkvában az evangélikus gyülekezetben Peter Müller kereskedő, aki nagyon sokat tett a pietizmus ügyéért, s akinek a neve a rendelkezésünkre álló forrásmunkákban gyakran visszatér. A moszkvai német kolóniához tartozó Werner Müller gyárosnak és kereskedőnek a fia. A család tulajdonához tartozott a Moszkvához közel fekvő vasmű. A gyárban állandó lelkigondozói munka folyt. A fiatal Peter Müller Halléban teológiát tanult. 1704-ben egészségi okból félbeszakította tanulmányát. Peter Müllernek apja helyére kellett beállni, az ő üzletébe és ez a gyakorlati munka kísérte őt végig egész életén át (Henckel: Die letzten Stunden IV. 41. p.). Ám mégis Peter Müller egész életében szívében megmaradt pietistának és lelkésznek,

aki munkáját a Halléban kitzított célok elérése érdekében végezte. Gyárában pietista prédikátorokat alkalmazott. Az országba érkező pietista „követeket” házába befogadta. Gyönyörű könyvtára, a híres Mülleri Bibliotéka szükség szerint a rendelkezésükre állt.

Peter Müllert szoros kötelékek fűzték Halléhoz. Ezt bizonyítja az a sok levél, amelyet oda írogatott. Különösen értékes volt az a tevékenysége, amelyet a Szibériában élő svéd- finn hadifoglyok érdekében végzett.

1719-ben Franckéhoz intézett leveléből tudjuk, hogy szeretett volna feleségével együtt még egyszer eljutni Halléba (Petrus Müller an Francke am 18. XII. 1719 BSB Francke 28). Felesége betegsége azonban ebben megakadályozta. Müller asszonynak hosszabb időre, betegsége miatt egy kúrára Pétervárra kellett költöznie. Pétervárott kevéssel azelőtt egy pompás gyógyhatású forrást fedeztek fel, amely forrásvíz segítségével Müller asszony visszanyerte egészségét. Pétervári tartózkodása alatt Müller kereskedő néhány közleményt, tudósítást küldött a főváros vallásos életéről. Megemlíti levelében a svéd orvosnak dr. Belovnak a nevét, aki részt vett a pietista missziói munkában. Roloff lelkész azt írja róla, hogy „igazságban tért meg Istenhez.” Az utalások 2–3 ízben említik e nevét, de nyoma van annak, hogy a moszkvai pietista körökben szívesen és barátságosan fogadták. Halála után a szibériai hadifoglyok által fenntartott iskolában örökséget hagyott hátra maga után. 1716. március 28-án bekövetkezett halála után a következő bizonyítványt állították ki róla: egyike volt azoknak, akik várták az Isten országát (Werech 219,261–284 p.).

Feltehetően a moszkvai pietista körökben, ugyanúgy, mint máshol, szép számban voltak asszonyok, akik keresztyéni buzgóságot tanúsítottak, de nevüket érthető okokból nem hozták nyilvánosságra. Kivételt képez Magdalena, von Hallart ezredes felesége, aki egész szívvel és keresztyéni alázattal vett részt a közös alkalmon. Tudták róla, hogy előkelő körökben is megfordul, de a cári udvartól távol tartja magát, mivel az ottani szórakozásokat nem tartotta méltónak egy hívő emberhez (Einige Briefe von Frau Hallart an Francke BSB.).

IV. A pietizmus a németek között Oroszország egyéb területein

Már az északi háború megkezdése előtt Asztrahán és Arhangelszk kiemelt jelentőséget kapott, mindkét városban németek telepedtek le.

Asztrahánban a pietizmus sikeres előretörése összefonódott Schaarschmidt nevével, aki gyakran utazott a városba az ébredést munkálni.

Arhangelszkben a templomot látogatók többsége a német hajók legénységéből került ki. Az arhangelszki lelkipásztor az anyaországból érkezőket, mint vendégeket fogadta. A háborús évek alatt a német pietista követek útja itt vezetett át és a visszaút is errefelé történt, az evangélikus parókia alkalmas szállást nyújtott az érkezőknek. A lelkészek kötelességüknek tartották, hogy a tengerészek és a más céllal odautazók között térítői munkát végezzenek. Sokszor úgy látszott, hogy ez a munka sok felesleges vesződséggel jár. A pietizmus hamarabb ért el sikereket Arhangelszkben, mint Moszkvában (Grot I, 334 p.). Ulrich Thomas Roloffs után Philipp

Michaelis evangélikus lelkész foglalta el a parókiát Arhangelszkben és lett a gyülekezet hűséges pásztorja.

Philipp Michaelis lelkész Arhangelszkben. Akárcsak Justus Samuel Schaarschmidt, Philipp Michaelis is hallei szellemiségű fiatalember volt, akinek élethivatása: tevékenykedni a cári Oroszországban. Az az idő, amit Oroszországban töltöttek, csaknem egybeesett. Schaarschmidt 1696-ban jött Oroszországba, Michaelis 3 évvel később. Miután két évtizedet szolgálati helyükön egyazon cél érdekében eredményesen munkálkodtak és egymással kapcsolatba léptek, egyazon évben, 1717-ben visszatértek hazájukba.

E hasonlóságok ellenére a két ember jelleme és Oroszországban szerzett tapasztalataik lényegesen különböztek egymástól. Schaarschmidt egy kicsit merev és szögletes volt. Michaelis ezzel szemben jó kedélyű, előzékeny, barátságos, békés természetű. Eleinte nyugtalankodó és újabb vállalkozásokra hajló, később eltökélt és hűséges. Munkafeltételeik különbözőek voltak, s talán életútjukat is bizonyos mértékig ez határozta meg. Schaarschmidt igyekezett az eléje tornyosuló nehézségeket leküzdeni, de lassanként előtte az ajtók sorban bezárultak. A legjellemzőbb különbség a két ember között az volt, hogy Schaarschmidt a gyülekezet tagjaival kapcsolatait megszakította, meguntván az emberi gyarlóságokat, amelyekkel munkaterületén állandóan szembekerült. Ugyanakkor Michaelis, akinek áhítatos buzgalmát mindenhol elismerték, ugyanarról a munkamezőről ahonnan Schaarschmidt elégedetlenül távozott, egészen más benyomásokat szerzett és ahol működött, ott rokonszenvvel és barátsággal fogadták. Philipp Michaelis 1675-ben született Klettenbergben a hohensteini grófságban. Apja „polgár és sörfőző úr” volt. 1693-tól 1697-ig Halléban tanult, ahol idősebb bátyja ismert orientalista és teológus ebben az időben készült fel arra, hogy professzor legyen az egyetemen. Philipp jó egyetemi bizonyítványt kapott és ajánlólevelet Francketól mielőtt Stockholmba és Uppsalába ment. Amikor a királyi család meghallgatta az igehirdetését, lelkészi állást ajánlottak fel neki. Felkérték arra, hogy Novgorodba menjen és ott vegye át a prédikátori állást a svéd „cimisióban”. Meglepetten és kétségek között fogadta a meghívást és papi vizsgát tett Uppsalában. Michaelis 1699-ben Navrából Novgorodba ment, néhány hónapig szolgált a gyülekezetben, ahol a svédeken kívül más nemzetiségűek is tartoztak a közösséghez.

Schaarschmidt, aki szolgálati úton járt Novgorodban, kérte Michaelist, tegye át a székhelyét Moszkvába, hiszen ott az eklézsia lényegesen több lelket számlál. Michaelis tulajdonképp nem szívesen hajlott az utazásra. Amikor mégis elutazott, akkor robbant ki a véres és hosszú háború Oroszország és Svédország között, amely két évtizedre megrázta és megnehezítette az európai életfeltételeket és a hatalmi viszonyokat alapjaiban rendítette meg. Michaelis találkozott Moszkvában korábbi főnökével, akit mint hadifoglyot egész háznépével odahurcoltak. Azt szerette volna, ha Németországban történik meg a felszentelése, ennek azonban akadályai voltak. Így került rá sor Moszkvában, ahol részt vettek rajta a német kolónia tagjai és Porszország rendkívüli követe.

Michaelis végre szüleihez utazhatott Németországba, ahol Halberstadtban találkozott egy hölgygel, akinek megkérte a kezét, de a hozzátartozók nem adták hozzá.

Nem értettek egyet egy hirtelenjében kötött házassággal. Visszautazott hát Arhangelszkbe. Később a kiválasztott jövendőbelije rokonaitól levelet kapott. Ebben közölték, hogy nem ellenzik már egybekelésüket. Két évvel később vezette oltárhoz Wilding udvari tanácsos lányát Christine Agnest (Henckel: Die letzten Stunden IV. p. 44.).

Néhány levelet intézett Franckéhoz, amelyben beszámolt Michaelis sikereiről és nehézségeiről. Ezekből tudjuk, hogy állandóan cserélődött a gyülekezet tagsága, ezért bensőséges lelkigondozói munkára, pásztori tevékenységre kevés lehetőség nyílt. Francke érdeklődéssel kísérte Michaelis tevékenységét, tanácsokat adott neki, mind a gyülekezet életére vonatkozóan, mind pedig azokat illetően, amelyek egyéni életében okoztak gondot (Michaelis an Francke am 1.10. 1701 und 19. 01. 1704. BSB Francke 28.).

A svédek ellen viselt „Nagy Északi Háború” után Arhangelszkben gondban voltak a svéd- finn hadifoglyok miatt. Közülük sokan tartózkodtak ezen a tájékon. Mások a kikötőben horgonyzó külföldi hajókon közvetítettek, illetve szökni próbáltak. Bizonyítékok vannak arra, hogy Michaelis és hitvese áldozatkészséggel adták magukat a foglyokat segítő munkára. Ezért tőlük köszönetet és hálát kaptak viszonzásul.

Így írja le egy fogságban levő svéd tábori lelkész Michaelisnél tett látogatását: „Január 11-én utaztam el az Úr nevében Arhangelszkbe, hogy ott barátságos beszélgetést folytassak és barátságunkat megerősítsem az ottani német evangélikus lelkésszel, istenfélő és képzett férfival. Utazásomat levelezéssel készítettem elő. Nagyon jó érzést keltett benne, hogy nemcsak mint barátot, hanem mint testvért fogadtak, mind a lelkész mind pedig istenfélő hitvese. Szeretetük és barátságuk nagyobb volt, mint amire számítottam. Nem találok hozzájuk méltó, dicsérő szavakat, de kérem az Urat, hogy vegye őket gondviselésébe és minden földi és lelki jóval áldja meg őket” (Bergelin: Karls des Zwölften Krieger in Russischer Gefangenschaft. Svédből fordítva. 71. p.).

Michaelis tiszteletes asszony leveléből idézek: Solo-vitzogdából írt újabban két előkelő főnemes, akik egész nyáron az erdőben gyűjtögetett eperrel tartották el magukat, de most télen már teljesen tanácstalanok. Szerettek volna dolgozni, fát vágni, bármi munkát felvállalni, hogy néhány kopeket keressenek. Néhányan kértek báránnyőr takarót, hogy csupaszságukat betakarják, olyanok, akik különben rakva voltak arany és ezüst ékszerekkel. Nagy dolgokat élünk át, amiket soha nem hittünk volna, hogy tulajdon kezemmel kellett a két előkelő svédnek segíteni és oly gyakran, hogy az már nekünk is nehezünkre esett. Néhány hete tudtunk csak a szegények részére ismét lepedőket és takarókat szerezni, ami Isten magasztalására indította az alamizsnát kérőket (Callenberg: Neueste Kirchenhistorie von 1689 an. HHB. F. 30. p. 261; Wotschke: Halle und die Auslandsdeutschen NKZ 1932. 478. p.). Michaelis szolgálatában hűséges volt. Hűsége akkor lett próbára téve, amikor hívták a fővárosba, állást kínálva a Péter-Pál templomban. Ezt a hívást őt ízben utasította vissza. Az emlék, amit Michaelis lelkészi munkájával maga után hagyott, felhőtlen és szép volt, fáradhatatlanul végezve nehéz szolgálatát.

Életében nagy változás állt be, amikor 1717-ben üzenet érkezett, hogy Berlinben lelkészi állást kapott a királyi po-

rosz Gárdahadseregben. Frigyes Vilmos király őt nevezte ki valamennyi jelölt közül. Családjával együtt 1717. december elején indult útnak. Híveinek sok ezer hulló könnye kísérte mérföldeken át. Utazása során Péterváron és Rigán ment keresztül. Háborús veszély ugyan már közvetlenül nem fenyegetett, de az Arhangelszk és Pétervár közötti úttalan utakon számolni lehetett felmerülő problémákkal. Péterváron Cornelius von Cruys vendége volt és ott ígét is hirdetett. Az útja során látott gyönyörű építkezésekkel ellentétben Narvában és Dorpatban feldúlt és tűz által elpusztított városokat látott. Csak rövid ideig munkálkodhatott Potsdamban. 1719. szeptember 8-án súlyos betegség után, visszaadta nemes lelkét teremtőjének. A betegség egy kórházban támadta meg, ahol beteget látogatott meg. Ez a betegség egy héttel korábban hitvesét is elérte és elvitte. A haldokló lelkipásztor ágyánál az utolsó szolgálatot Christian Richter végezte, aki Michaelis hívására 1702-ben Halléből Arhangelszkbe ment, s ott a gyülekezeti munkában a segítségére volt. Rendkívüli körülmények között végzett munkájáról két életrajz jelent meg.

Pétervár. A birodalomban hosszú időn át Arhangelszk volt az egyetlen Nyugat-Európába az Északi-tengeren át vezető kikötő és az egyetlen Nyugat felé vezető támaszpont. Az Északi Háború alatt a cár által alapított Pétervár kedvező lehetőséget teremtett a nyugati kulturális központokkal való kapcsolatok kiépítésére és Moszkva mellett az ország legfontosabb városa lett. Ez a város már kezdetben helyet biztosított az evangélikus egyháznak a megalakulásához. A halleiak is hamarosan felismerték a város jelentőségét. 1710 kora tavaszán Pétervárról levél érkezett Halléba, magister Wilhelm Tolle lelkészétől, amelyben javasolja „zwei Candidaten der Theologie” Pétervárra küldését. A két teológusjelölt előbb nevelőként tevékenykedne, később pedig valamelyik lelkészi hivatalban működne. A levél küldője, aki ezzel kivívta a halleiak bizalmát, környezetében elismert ember volt, sokoldalú nyelvtudásával, aki előbb Hollandiában működött és onnan von Cruys altengernagy kérésére jött Pétervárra. A városban és annak környékén, mint buzgó lelkipásztort és áldott lelkű lelkigondozót ismerték. Elmondták róla, hogy a Péterváron és környékén lakó, a háborúban védtelenné vált finnek érdekében odaadón tevékenykedett, a finn nyelvet is elsajátította, hogy lelkipásztori munkáját jobban elláthassa (Büsching I: 52 p.). Amint Francke Tolle levelét megkapta, azonnal intézkedett, hogy a szükséges segítőköt megkaphassa. Heinrich Gottlieb Nazzius és Johann Sorger késznek mutatkozott a távolból jött hívásnak eleget tenni, (Büsching I. 173 p.). 1710. április 13-án, virágvasárnap, Francke bátorító búcsúbeszédet intézett hozzájuk. Még azon a tavaszon az ifjak Hamburgban hajóra szálltak, két és fél hónapig tartó utazás után megérkeztek Arhangelszkbe (Nazzius an Francke. Petersburg, den 17. Sept. 1728. BSB. Francke 28.).

Tolle sürgette őket, jöjjenek mielőbb Pétervárra, de különböző közbejött akadályok miatt csak 1710. december 28-án értek el Pétervárra. Bizonyára az lehetett Tolle célja, hogy az ifjakkal megismertesse a pétervári viszonyokat és bevezesse őket az előttük álló munkába. Erre azonban nem kerülhetett sor, mert amikor a fiatalok megérkeztek Pétervárra, Tolle életműve is befejeződött. Már 1711. január 11-én elfoglalta Nazzius az üresen maradt állást. Négy évtizeden át volt lelkésze a protestánsoknak

az élénk fejlődésnek indult fővárosban. Fáradozását szép eredmények követték. Az 1721-ben megkötött nystadi béke szilárd állapotokat és biztonságot teremtett Péterváron, jelentősen emelkedett a külföldiek száma. Sok volt közöttük az udvarhoz közel álló személy. Maga a cár is tanújelét adta irántuk való jóindulatának. Nazzius 1751. december 7-én bekövetkezett haláláig szeniorja volt Pétervárott az evangélikusok legfelső vezetésének, amely a lelkészeket a városban és annak környékén állásba helyezte (Büsching I.: p. 153.).

Nazzius sikeres munkája közben sem feledkezett meg arról, hogy ő a hallei pietizmus képviselője Pétervárott. Prédikációs pietista szellemben íródtak. Callenberg Kirchenhistorie c. munkájában nyilvánosságra hozott egy levelet, amelyben a holland Matthäus Häuser, aki hallgatta Pétervárott Nazzius, leírja, hogy beszédében a megszentelt élet követelése is hangot kapott (Callenberg: Neueste Kirchenhistorie. HHB F 30 m. p. 157.). Atyai barátjával Franckéval élete végéig fenntartotta a levelezést.

Pietista meggyőződése ellenére Nazzius, mivel nagy szorgalommal, tárgyilagossággal és jóakarattal végezte munkáját, híveivel jól kijött és a legmagasabb köröktől is elismerésben volt része. 1724-ből származó híradás szerint a pietizmussal kapcsolatos viták is szórványosak lettek. Cornelius von Cruys volt Nazziusnak a fő pártfogója. Von Cruys altengernagy norvég származású volt, de már korán a holland flotta szolgálatába lépett. Amikor a cár Hollandiában járt, a szolgálatába fogadta. Von Cruys fontos állásba került, mint a cár bizalmasa részt vett az orosz flotta kialakításában és felállításában. Az admirális rokonszenvezett a pietizmus ügyével.

Amint egy feljegyzésben olvashatjuk, 20 évvel később 2 pietista érzelmű férfi érkezett Halléből Pétervárra Weber kántor és Herbers. A. A. Vierorth 1722–25 segédlelkész volt Moszkvában a Péter-Pál eklézsiában, majd utána rövid ideig Pétervárott működött és onnan írt leveleket Halléba. Már 1726-ban Észtországban telepedett le és Revalban a Dóm-templomban lett diakónus (Vierorth an Francke Petersburg, den 26. XII. 2721 HHB D. 90). Christopf Friedrich Mickwitz Pétervárról Revalba ment és Campenhausen ezredesnél lett házitánító (Olav Sild: Die Einflüsse A. H. Francke in Estland und Livland. Tartu 1928.). Ennek a házitánítóként működő lelkésznek az érdekében írt W. J. Bohn tábornok 1725. május 15-én levelet Franckenak. Levelében katonás tömörséggel feltárja Francke előtt, hogy milyen nyomorban él egy házitánító és lelkigondozó és kéri, hogy lehetőleg személyesen legyen a segítségére.

Hibák az Oroszországban végzett munkában. Kedvező hírek futottak be Halléba, az élő keresztyénség oroszok közötti elterjedésének a lehetőségéről. A munkában kezdettől fogva bizonyos nehézségek is mutatkoztak, amelyek a munkamezőt behatárolták, némely helyen pedig áthatolhatatlan akadályokat jelentettek. A legnagyobb nehézséget a hallei kiküldöttek munkájában hiányzó orosz nyelvtudásuk jelentette. Így történt ez Schaarschmidt esetében is, aki nem mutatott kedvet a nyelv megtanulására. 1697-ben Ludolf küldött neki egy orosz nyelvtant, amelyet saját kezűleg szerkesztett és jegyzetekkel egészített ki. Valószínűleg hosszabb oroszországi tartózkodása alatt szert tett egy bizonyos fokú nyelvtudásra, de nem tudjuk végzett-e egyáltalán orosz

nyelvű tevékenységet (Ludolf an Francke, Amsterdam, den 14 III. 1697 HHB A 112 p. 5.).

Roloff lelkész nyelvtudása sem volt kiemelkedő. Egy Spenernek írt, dátum nélküli levélben, amelyet 1703-ban adhattak fel, Francke egyik kollégája, Breithaupt professzor arra panaszkodott, hogy a Moszkvába küldöttek nem tudnak oroszul és emiatt a házitanitói tevékenységük korlátozott (Theodor Wotschke: Der Pietismus in Moskau. Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen Heft 18. Posen 1930. p. 65.).

Azok a férfiak, akiknek a nyelvtudására a leginkább lehetett építeni: magister Pause és Glück esperes voltak. Pietista szellemű munkára nem voltak alkalmasak. Magister Pause nem volt elég megbízható. Glück nem volt pietista érzelmű. Glück egyik levelében arról tudósít, hogy tanítványai és a német lelkészek részére orosz kollégiumot tartott (Glücks Brief Moskau den 1. X. 1703).

Az Oroszországban végzett munka csekély eredményének az oka abban keresendő, hogy a Halléban alapított Keleti Kollégium (Collegium orientale) nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az iskolába mindössze 12 növendéket lehetett felvenni a növendékek rendelkezésére álló eszközök elégtelen volt miatt. Hiányzott egy olyan könyvtár, amely megkönnyítette volna a szakismertetek elsajátítását. Nem volt lehetőség arra sem, hogy a növendékek tanulmányutat tegyenek külföldön. A Collegium orientaleban ilyen körülmények mellett is elismerésre méltó tudományos munka folyt. Héberül tanultak, s néhányan közülük később jelentős tudományos eredményeket értek el. Az intézet feltehetően 1713-ban bezűntette a működését.

Az orosz ortodox egyház viszonya a protestantizmus-hoz. A bevándorlók hasznát hajtottak Oroszországnak és a cár kegyelméből jelentős előjogokat élveztek, ajtókat nyitáltak meg előttük. Ennek ellenére az orosz ortodox egyház és a nép részéről bizonyos ellenállás mutatkozott minden idegennel szemben. Merev elutasítást tanúsítottak a római katolikus egyház iránt. Hasonló ellenállás mutatkozott a protestánsokkal szemben is. Miután az orosz ortodox egyház viszonya a protestantizmushoz követlenebbé vált, szükségesnek tartották, hogy a protestantizmus irányában is fokozzák az ellenállást. Eleinte csak szektának tekintették őket. A szembenállás egyik megnyilvánulása volt, a protestantizmusnak, mint eretnek tanításnak az elutasítása a hivatalos misekönyvben. Az orosz ortodox egyház tagjai az idegenekkel minden érintkezést kerültek, mivel azt feleslegesnek tartották, és az idegenek vallásos életétől is elhatárolták magukat. Az ellentétek kiéleződése miatt, a protestánsok hitélete teljes csöndben folyt le. Több helyen is megtiltották, hogy a templomokban harangozzanak. Moszkvában a német egyház tagjai arra voltak kényszerítve, hogy templomaikat a város központjából a német elővárosba helyezték át (Koch: Die russische Orthodoxie 25 p. Brückner: Die Europäisirung Russlands p. 181).

I. Péter reformjai ellenére, amelyek minden irányban a nyugatiasodást szolgálták, uralkodása alatt rendkívül nagy elutasításban volt része, de ennek az elutasításnak az erejét megtörni nem tudta. Az ellenállás legnagyobb bázisa volt az egyház, amelynek lényegéhez tartozott a protestantizmus nyers elutasítása. Péter cár a vezető állásokból leváltotta a régi konzervatív nagyorosz papokat

és helyükbe Ukrajnából a kijevi klérusból való lelkészeket helyezte, akiknek teológiai ismereteik mélyebbek voltak és felvilágosultabb gondolkodást képviseltek. Ezzel a szándékkal támogatta jó képességű kijevi szerzetest Stephan Javorskijt. A Patriarchális Hivatal élére állította, majd a legszentebb Szinódus vezetőjévé tette. Stephan Javorskij csalódást okozott a cárnak. Ő lett az egyház ellenállásának a legradikálisabb képviselője. Mindentől, ami nyugati eredetű volt, megvetéssel fordultak el, a metropoliták pedig Kálvin és Luther ellen mennydörögtek (Frechner I.: 407, 434, 447. p.).

A pietizmus és a haladó klerikusok. A magába zárkozó ortodox konzervatizmus mellett Péter cár idejében egy haladó szellemű mozgalom jelentkezett, amely a hitéletet akarta megszabadítani a bilincses formáktól. Ez az irányzat a protestáns vallásosságot is kedvezően fogadta. Kapcsolatuk az évszázadok folyamán kialakult cserekereskedelem során kibontakozó érintkezésemre alapult. Megismerték a protestáns egyházak tanításait, s ezáltal némi protestáns befolyás kezdett érvényesülni az ortodox egyházban. Még az is felvetődött, hogy el kellene vetni a böjtöt, valamint a képkultust és a Biblia tanításait kellene követni. Protestáns hatásnak tulajdonítják azt a spirituális mozgalmat, amelyik Moszkvában jelentkezett, s amelynek vezetőjét Quirinus Kuhlman 1689-ben máglyára küldték.

Két évtizeddel később lépett fel az orosz származású Dm. Tveretinov, aki tősgyökeres oroszoknak akart kálvini tanításon alapuló közösséget felkínálni, gyülekezetbe szervezve őket (Die russische Orthodoxie, p. 46, 177. – Tichonravov: Kvirin Kuhlman 62 p.).

A protestáns befolyás a birodalomba bejutó orosz nyelvre fordított nyugati irodalomnak köszönhető. Az egyik legjelentősebb ilyen mű volt a Johann Gerhardté: Meditationes sacrae. Johannes Maksymovi E „Gottesgedanken” c. munkája. Csernigov hercegprímás kiadásában jelent meg, és nagyon elterjedt. Theophan Procopovics Novgorod hercegeérseke és a Szent Szinódus előljárójának helyettese volt a cár újításainak leghívebb szószólója. A reformok által kiváltott gyűlölet el-lene talán még a cár elleninél is hevesebb volt. Többek között át akarta alakítani a Szent Szinódust. Korábban tanára volt a Kijevi Akadémiának. Nagy tudású, kegyes és szeretetre méltó ember, aki magánéletében is széles körben gyakorolta a jótékonyt. Teológiájában nagyon közel állt a protestáns tanításokhoz (Koch: Die russ. Orthodoxie, p. 13.).

Innen-onnan leveleket küldenek Halléba, amelyben beszámolnak, hogy az ortodox egyházban kik azok, akik rokonszenveznek a protestantizmussal. Vierorth lelkész, akiről már korábban szó esett, Franckehoz 1723-ban írt levelében beszámol arról, milyen kellemesen elbeszélgetett a bjelgorodi görög katolikus püspökkel. Több órát töltött el a püspökségen és beszámolt részletesen a Francke által kezdeményezett missziói munkáról. Miközben a püspök saját egyházának a dolgairól tájékoztatta (Theodor Wotschke: Der Pietismus in Moskau. Posen 1930 p. 80.).

A Narvában tevékenykedő Caspar Mathias Rodde pietista érzelmű lelkész Franckének küldött az archimandrita (több kolostor felett felügyeletet gyakorló) Simon Petrustól származó levélről másolatot. A levél írója testvéri jó viszonyban állt Roddával, de a protestáns

böjttel kapcsolatban elővigyázatosságra int, mivel a saját egyházában a böjttel kapcsolatosan megkötések, előírások vannak. Qui manet Romae, Romano vivere debet more. Simon Petrus Roddehoz írt levelében Halléből kér gyógyszert (HHB A 144. p. 909). Rodde Halléba írt levelében Simon Petrust az „igazság hú eszközének” nevezi, aki Narvában a megigazulásról bibliai szellemben prédikált, úgy, ahogy azt egy protestáns lelkész sem tehetné volna jobban.

A görög katolikus egyházi emberek sorait Halléban mindig szívesen fogadták, köztük a Theophan Procopovicsét is. Mindenki elismerte és méltatta felkészültségét és tehetségét. Ismeretes volt, hogy ő az ortodox egyház megújulását lelki újulásként szerette volna látni. Sokan voltak azon a véleményen, hogyha Oroszországban 10 hozzá hasonló ember volna, akkor a dolgok másként állnának, mint ahogy most állnak. 1719-ben Peter Müller Procopovicsról írja Franckenak: A hercegérsek Pleskauban hozzám rendkívül jóindulatú. Jó könyveket adok a kezébe... Annak különösen örülök, hogy az ifjúságot kegyességre és műveltségre (ad pietatem et eruditionem) igyekszik elvezetni. Arra nézve, hogy Francke levelezést folytatott volna Procopovicssal nincsenek bizonyítékaink. Müller mindezenre erre kérte Franckét. Procopovics a halléi pietizmus pedagógiáját szerette volna megismerni. A tanítás módszerét, az egyetem alapszabályát, törvényeit és privilégiumait, valamint szeretett volna minél többet tudni az árvaházról (Peter Müller an Francke, Petersburg den 29 I. 1720 BSB Francke 28.). Szándékoztak Halléban építő jellegű könyveket orosz nyelven kiadni. A legrátermettebb, a letehetségesebb volt a fordítók közt magister Pause. Ő vezette Arndt „Wahres Christentum” c. munkájának és néhány egyházi ének fordítását. Arndt ezen munkája 1735-ben jelent meg először Halléban, az ukrainai Simon Todorszkij fordításában. (A könyvről és fordítójáról írt Tschizsevszky: Das Wahre Christentum Arndts in Russland. Evangelium und Osten 1935 p. 41.) Propokovicsról és más görög katolikus lelkésztől orosz nyelven Oroszországban megjelent ígihirdetésekről az volt a halléi pietisták véleménye, hogy ezek a beszédek értékesek. Arra is gondoltak, hogy ezeket a beszédeket lefordítják német nyelvre. (Baron Huysson an Francke den 23. IV. 1721. BSB. Francke 28.).

V. A pietizmus a svéd- finn hadsereg hadifoglyai között Oroszországban és Szibériában

A pietizmus történetének érdekes fejezete Oroszországban a svéd- finn hadsereg fogságba esett tisztjeinek és katonáinak reagálása a halléi hatásokra. A katonák „ébredéséről” részletes beszámolót írt a Németországban született svéd kapitány, Curt Friedrich von Wrech, átfogó művében: „Igaz és terjengős történetek a svéd hadifoglyokról Oroszországban és Szibériában.” A kapitány amint hazatért a hadifogságból, munkáját tüstént nyilvánosságra hozta. Ebben a leírásában beszámol a Tobolszkba érkező hadifoglyoknak lelki ébredéséről, valamint a vallási, kulturális és diakóniai tevékenységről, melynek szervezője és hordozója a von Wrech kapitány által alapított és vezetett tobolszki iskola volt.

A fogságba esett svéd és finn katonák közt megindult az ébredés. E lelki mozgás nem volt minden előzmény

nélkül. XII. Károly hadseregében a katonák rendszeres formában gyakorolták a vallásukat. Naponta voltak reggel és este áhítatok, a megterített asztal fölött imádkoztak, nem is szólva a vasárnapi istentiszteletekről. Számos bizonyíték van arra, hogy az áhítatokon való részvételt XII. Károly katonái természetes keresztyéni kötelességüknek tartották. A fogság éveiben forró hitéletet éltek (Bergelin: Karls des Zwolften Krieger in russischer Gefangenschaft. p. 133. p. 165.).

Már húsz évvel a Nagy Északi Háború kezdete előtt ifjú Johann Gezelius, aki 1690–1718 közt Turkuban volt püspök, 1673-ban egy külföldi utazás alkalmával megismerkedett Spenerrel, aki aztán két évtizeden át hatott a reformprogramjára. Miután Francke Halléban megkezdte tevékenységét, Gezelius felvette vele a kapcsolatot, így néhány hallgató lehetőséget kapott arra, hogy Halléban tanuljon. Francke művét (Kurze Anleitung), a Rövid útmutatást svéd fordításban is megjelentették. Az 1700-as évektől halléi követek dolgoztak Svédországban. A radikális pietizmus képviselői nyilvános fellépésükkel nagy nyugtalanságot keltettek már 1688-ban és apokaliptikus jóslásaikkal bírósági eljárásnak tették ki magukat. Sokan hitték azt a háború kitörésekor, hogy a jövődömondások az ország hanyatlásáról igaznak bizonyulnak.

A pietizmus fellendülését a Birodalomban többek között az is mutatja, hogy az egyház és a hatóságok részéről milyen intézkedéseket hoztak ellene, miként próbálták meg terjedését megakadályozni.

A királyi parancsot Wolhiniában 1706. július 7-én írta alá XII. Károly. Két hónappal később a hadsereg behatolt Szászországba és Alt-Ranstädtben tábort ütött, Halle közelében a pietizmus veszélye még fenyegetőbbnek tűnt.

A svéd Pomeránia superintendense, a pietizmus fáradhatatlan ellenzője dr. Friedrich Mayer, álnév alatt könyvet adott ki „Rövid tudósítás a pietistákról” címmel. E gyalázkodó írásra a Halléi Egyetem Theológiai Fakultása a „Verantwortung” című munkával válaszolt és Francke is vitába bocsátkozott Mayerrel. Ilyen körülmények között Francke helyesnek látta, hogy a svéd főhadiszállásra utazzon. Ott tekintélyes és befolyásos emberek barátságosan fogadták. Amikor innen hazatért, magával vitte a király udvari prédikátorát, dr. Malmberget Halléba és ott megmutatta neki az árvaházat és az iskolákat. Megismerhette Francke tanítási módszereit. A látottakkal és hallottakkal a svéd teológus nagyon elégedett volt (Kramer II. p. 66–72.). A következő őszen a király bizalmasa Jöran Nordberg udvari prédikátor királyi megbízással kereste fel Hallét, ahol Franckeről és munkájáról kedvező benyomást szerzett.

A hadifoglyok sorsa Oroszországban. A szerencsétlen poltavai csata után a svéd hadsereg Pevolotsnál 1709. június 1-jén az oroszok kezébe adta magát. A foglyokat először Moszkvába vitték és azoknak részt kellett venni, a röviddel karácsony előtt megtartott győzelmi felvonuláson. Ezután csak a legmagasabb rangú tisztiek maradhattak Moszkvában. A többiek kezdetben Oroszország különböző tájaira vitték és miután 1711-ben nagyarányú menekülési tervet fedeztek fel, Szibériába deportálták őket. A szerencsétlen idő viszontagságai testileg és lelkileg úgy megviselték XII. Károly, korábban sok győzelmet aratott seregét, hogy a Nystadi Béke (1721) után az armadáának csak negyede tért vissza hazájába.

A vallásos ébredés. A Tobolszkba küldött hadifogly kolónia tagjai között támadt ébredést ismerjük a legtözetesebben. Ez arra vezethető vissza, hogy a von Wreech által szerkesztett, nagyon gazdag hírforrás a „Historie”, az eseményeket a tobolszki ébredők szemszögéből vizsgálja. A poltavai csatában fogságba esett svéd- finn hadsereg katonái, akik 1709 őszén a moszkvai cári diadalmenetre utaztak, találkoztak ott több hadifogollyal, akik már korábban az oroszok hatalmába kerültek és már évek óta Moszkvában éltek (Bring: Karl XII. p. 570.) Az ő érdekükben Roloff és Schaarschmidt lelkesek pietista elkötelezettséggel fáradoztak. Az ellenséges foglyokkal való érintkezést általában bizalmatlanság szokta kísérni. Így volt ez Moszkvában is. Roloff igyekezett a híveiben szánalmat ébreszteni a foglyok iránt. Sikerült is elérnie, hogy a tehetősebbek a rászorulókat kisegítették. Schaarschmidt építő jellegű irodalommal látta el őket. Amikor aztán 1705-ben Oroszország más tájaira kerültek a foglyok Moszkvából, a két pietista lelkes, részben ajándékkal, könyvekkel látta el őket útravalóul. Schaarschmidt megnyert az ügynek egy gazdag kereskedőt, aki a Németországból behozott könyveket ingyen osztotta szét közöttük.

A hadifoglyok között támadt ébredés elindítója volt Luther Bibliája, különösképpen pedig Luthernek a Római levélhez írt bevezetése, amely oly mély benyomást tett rájuk, hogy az ébredéstől eljutottak a hit megvallásáig. Von Wreech 1710 elején száz főnyi tiszttel a Vjatka folyónál fekvő Clinoff városába helyezték át. Hitsorsosai közé tartozott Philipp Johann Tabbert kapitány, aki már fogságba esése előtt is „érezte a jót lelkében” és Melchior Paul, aki Istent szívből kereste. Közöttük szoros lelki kapcsolat szövődött. Tabbert pietista könyveket hozott magával, köztük Arndt és Francke műveit. Nem volt tábori lelkesük, de azoknak, akiket megérintett az ébredés, hetenként többször is áhítatokat tartottak, azokból az áhítatos könyvekből, amelyeket magukkal hoztak.

Kapcsolatok Franckével. Mint már említettük, Tobolszkban a hadifoglyok színvonalas iskolát alapítottak. Ebben az iskolában kezdettől fogva szigorú vallásos szellem uralkodott. Ebben a vallásosságban kezdettől fogva egyesült a károlyi ortodoxia, a mozgásban levő pietista ébredéssel. Amikor von Wreech az iskolát megalapította, saját bevallása szerint legfontosabb feladatának tekintette nevelői munkájában a bűnbánat érzésének a felkeltését és a lelki újjászületést. 1713-tól a tobolszki iskola és Francke között közvetlen kapcsolat létesült. Francke traktatusait J. C. Issendorff főhadnagy, egy melegsívű keresztyén juttatta el Tobolszkba.

A foglyok észrevették, hogy a traktátusok szellemileg frissítően és bátorítóan hatnak rájuk. 1713 júniusában Tobolszkból levelet küldtek Franckéhez, amelyet Wreechen és Paulon kívül még hét tiszt is aláírt. Leveleikben beszámolnak sorsukról, s kéri Franckét, lelkileg segítse és buzdítsa őket. A távolból érkezett levél mély benyomást gyakorolt a halléiakra és a nagy távolság ellenére Halle és Tobolszk között szoros kapcsolat alakult ki. A kapcsolat nemcsak lelki haszonnal járt, hanem a foglyok anyagi támogatást is kaptak Halléből. A megsemmisüléssel fenyegető gazdasági nehézségek közepette a Halléből jövő segítség az iskola számára új lehetőségeket teremtett (Von Wreech: p. 33.).

Francke leveleivel együtt pénz is érkezett, amely a moszkvai pietisták adományaival együtt már igen jelentősnek mondható. A Halléből Szibériába küldött pénz összesen 620 rubelt és 2600 birodalmi tallért tett ki. A rubel vásárlóereje főként Szibériában nagyon magas volt. 1716-ban 45 rubelért vásároltak meg egy 4 helyiségből álló iskolát (Kramer II, p. 188.). Amikor von Wreech megalapította a tobolszki iskolát, még nem ismerte a Halléi Intézet tantervét és nevelési módszereit, de már 1713-ban a kezében került Francke könyve: „Vom Worte, Wercke und Dienste Gottes.” Ebből a könyvből sajátította el Francke tanítási módszereit és a tobolszki iskolát is halléi mintára rendezte be. A tantervben szerepelt végső célként, felkészíteni lelkiileg a tanulókat az ébredésre, illetve a megtérésre. Von Wreech kapitány munkájában nyilvánosságra hozta a tobolszki iskola tanrendjét, amelyben a napi tanmenet is részletezve volt. A növendékek két órával napkelte előtt felkeltek. A tanítási idő 8 órakor kezdődött, ezt megelőzően énekel, imádsággal és a Biblia olvasásával dicsérték Istent (Lindequist: Über die Schule Tobolsk p. 10.). A tanítási idő 8–11-ig és 1/2 3 – 8-ig tartott. Minden foglalkozást imával kezdtek és azzal fejeztek be.

Nagy hangsúlyt kapott a vallás tanítása, amelynek keretében foglalkoztak a katekizmussal, bevezették a Biblia ismeretébe a tanulókat. Írni és számolni tanultak, az orosz gyermekek pedig elsajátíthatták a német nyelvet. Később felvették a tantervbe a latin- és francia nyelv, a rajz, a mértan és az ének tanítását. A tanítási szünetekben játszhattak és szórakozhattak a gyermekek a nevelő felügyelete alatt.

A pietizmus a hadifoglyok között, összefoglalás és értékelés. A kezdeti lendület ellenére a pietista ébredés a hadifoglyoknak csak egy kis körére szorítkozott. A rendelkezésre álló források szerint a túlnyomó többség a pietista mozgalommal idegenül állt szemben, sőt olykor még ellenségesen is viselkedett. Az ellenállás az ellentábor alacsonyabbrendű erkölcsi tartásából fakadt. Bármiely értékes is volt az ún. „károlyi áhítatosság”, a felsőbb parancsra gyakorolt vallásosság, ez kevésnek mutatkozott a fogság embert próbáló nehéz éve alatt. A pietista ébredés azok számára is sokat jelentett, akik különben a pietista ébredésen kívül állottak. Ilyen körülmények között a kegyes, pietista élet példaképe volt a magasabb életideálnak. Azt a pietista szellemiséget és hatást, amely a hazájukba térő katonákat elkísérte, a történelem úgy ismeri, mint a svéd és finn pietizmus legfontosabb tényezőjét, amely a pietizmus terjedését ezekben az országokban előmozdította. Az ezen az úton keletről nyugat felé terjedő pietista hatás, a józan, mérsékelt pietizmusnak javára szolgált.

Szalay Pál
ref. lelk.
(Kenderes)

Források

Hauptbibliothek der Franckeschen Stiftungen in Halle: Levelek, okmányok, oklevelek Francke korából. Schaarschmidts Lebenslauf und J. H. Callenbergs „Neueste Kirchenhistorie von 1689 an.” Kanzlei der Universität Halle: Verzeichnis der Studenten 1691–1743 E. Bergelin, Karls des zwölften Krieger in russischer Gefangenschaft. 1922. – H. Pleijel, Der Schwedische Pietismus in seinen Beziehungen

zu Deutschland. 1935. – Ingun Montgomery: Der Pietismus in Schweden im 18. Jahrhundert. Arndt, Johann: Vier Bücher über das Wahre Christentum. – Arnold, Gottfried: Kirchen und Ketzer-Historie I-II. Greifswald 1922. – Bonwetsch, N.: Kirchengeschichte Russlands im Abbriss. Leipzig 1923. – Die Evangelisch-Lutherischen Gemeinden in Russlands I-II. 1911. – Koch, Hans: Die russische Orthodoxie. – Ritschl, Albrecht: Geschichte des Pietismus I-III. Bonn.

– Stählin, Karl: Geschichte Russlands I-II. 1930. – Stupperlich, Robert: Staatsgedanke und Staatspolitik Peter des Grossen. Tilsit 1934. – Wotschke, Theodor: Der Pietismus in Moskau. Deutsche Wissenschaftliche Zeitschrift für Polen Heft 18. Posen 1930. – Wreech, Curt Friedrich von: Wahrhafte und umständliche Historie von denen Schwedischen Gefangenen in Russland und Siberien. Sorau. – Beyreuther, Erich: Geschichte des Pietismus. Stuttgart 1978.

Dezinformációs gondolati rendszerek fölismerése, avagy a lelkeke megítélésének ajándéka

1.1.: A dezinformációs gondolati rendszerek értelmezési készlete a kognitív lelkigondozás. A kifejezés a kogníció szóból ered, mely mindazokat a folyamatokat jelöli, melyekben az illető személy környezetének egy bizonyos szeptéről tudomást szerez. A kognitív folyamatok közé soroljuk éppen ezért az érzékelést, a felismerést, az elképzelést, a véleményalkotást, az emlékezést, a tanulást, a gondolkodást, és magát a beszédet is. A kognitív lelkigondozás ezeknek a folyamatoknak vizsgálata kapcsán fogalmazza meg fölismeréseit, lehetőleg úgy, hogy azoknak mind szélesebb rétegeit veszi figyelembe. Tárgyalt témánk összefüggésében ez azt jelenti, hogy a lelkigondozó abból indul ki: a segítséget kérő gondjainak kiváltó okai a negatív gondolati minták. Dezinformációs gondolati rendszerek gyümölcséiként épültek bele a segítséget kérő személyiségébe, anélkül, hogy ez számára tudatosává vált volna. Ezek a negatív előképek a segítséget kérő kognícióit egészségtelen (bibliai szóval élve = hamis) irányban befolyásolják, manipulálják. Mivel azonban mindez a Biblia tanítása szerint csak a lelkek megítélésének ajándéka által érzékelhető, ezért speciálisan ezzel az adománnyal is foglalkoznunk kell. Vizsgálódásunk ebben az összefüggésben válhat csak teljessé.

1.2.: A kognitív lelkigondozás (a továbbiakban k. l.) értelmezési koordinátáit a föntiekben tehát ismertetjük. Most a K. l. előfeltételezéseit, vizsgálódási szempontjainak logikai fölépítményét vesszük közelebbről szemügyre.

1.2.2.: Minden ember belső dialógusban áll önmagával. Mindazt, amit ebben a belső párbeszédben megfogalmazok, az magában rejti az érzékelés, és érzékeltetés lehetőségét is. Mindez magyarul azt jelenti, hogy a k. l. előfeltételezése szerint az ember bizonyos körülmények között képes arra, hogy kognícióit önmaga számára tudatosítsa, illetve környezete számára is hozzáférhetővé tegye.

1.2.3.: A fentiekből következik az, hogy a k. l. során a lelkigondozó feladata annak a környezetnek a megteremtése, mely a segítséget kereső számára lehetővé teszi ennek a tudatosulási, és tudatosítási folyamatnak az érvényesülését.

1.2.4.: Érzéseink és viselkedésünk nem képeznek önálló egységet, hanem kognícióink függvényében módosulnak, illetve változnak (sokszor látszólag egyik pillanatról a másikra). Környezetünk hatásai is csupán akkor értelmezhetők helyesen, ha kognícióink szűrőjén keresztül vizsgáljuk őket (lásd a jegyzetanyagban az előítéletekről szóló fejezetet).

1.2.5.: Bár problémáink éppen az érzéseink és viselkedésünk területén válnak érzékelhetővé, azok megoldása csak kognícióink megváltozása által lehetséges.

1.2.6.: Ez a fajta kognitív változás nem egyenlő a belátással, tehát az értelmi meggyőzéssel, illetve meggyőződéssel. Célja nem is ez, hanem a motivációs bázis, vagyis a belső késztetések befolyásolása, mely a tartós érzelmi kötődések radikális megváltozásában fejeződik ki („amit eddig szerettem, arra most már rá sem tudok nézni”). A Biblia szavaival fejezve ki mindezt: „Változatok el a ti elmétek megújulása által.”

1.2.7.: A múlt (főleg a gyermekkor) előképei, berögzült viselkedési mintái valóban pontosak, de nem sorsdöntőek. Sokkal lényegesebb az, hogy ma hogyan viszonyulunk ezekhez a múltbeli tapasztalatokhoz, élményekhez.

1.2.8.: A k. l. munkaeszköze az igazság keresése. Ez a fajta igazság azonban nem a racionálisan belátható, észérveken nyugvó igazságot jelenti! (Részleteiben lásd a lelkek megítélésének ajándéka címszónál.) Ez az igazság személyes és személyhez kötött igazság, a Jézus Krisztussal való azonosulás útkeresése. Ő az, Aki ismeri a szív elrejtett emberét, és Drága Lelkének kiárasztása által „elvezet bennünket minden igazságra.”

1.3.: A következőkben a k. l. célját fogjuk leírni. Az eddigiek során tehát nyilvánvalóvá lett, hogy a lelkigondozás során mindig olyan kogníciókkal van dolgunk, melyek bizonyos dezinformációs gondolati rendszerek működése következtében negatív előképekkel terheltek. Miután ezek a negatív előképek nem az igazságot fejezik ki, ezért elzárják az utat a valós helyzet tárgyilagos érzékelése előtt, sőt egyre inkább eltorzítják azt. A segítséget kérő ott szembesül ezzel, amikor döntései, megnyilvánulásai környezetében és saját személyiségében egyre nagyobb zavarodottságot és ellenállást váltanak ki. A k. l. feladata az, hogy fölfedje azokat a negatív előképeket, amelyek a segítséget kérő életének funkcionális zavarait okozzák. (Az igazságra elvezetés folyamatát a „szabadító szolgálat” c. jegyzetanyag írja le, azzal itt most nem foglalkozunk.) A k. l. egész logikai rendszer azzal számol, hogy a negatív előképek tettenérése nem minden, hiszen azok valójában a mögöttük megbújó dezinformációs gondolati rendszerek működésének következményei. Ezért kell világgossá tenni azt, hogy itt valójában mindig egyfajta szellemiségnek, mint mögöttes erőnek a fölismeréséről van szó. Ez a fölismerés azonban általában már nagyon lassan érik csak be. Nem szabad ezt az érlelődési folyamatot elsietett és meggondolatlan ítéletekkel siettetni („testvér, ez az ördög műve”), mert a fekete-fehér látásmód csak növeli a zavart. Isten Lelke lesz az, mely a segítséget kérőt lépésről lépésre vezetni fogja, hogy végül eljusson egészen addig a gyökérig, ahonnan a személyiségének alapvető defektusa ered. A lelkigondozó feladata az, hogy eközben „elkísér-

je” a segítséget kérőt, gondosan vigyázva arra, hogy útközben ne tévedjen el, és minden lépéssel közelebb kerülhessen Jézus Krisztushoz, az igazság forrásához.

2.1.: A következő egységben a k. l. alapproblémájával, a dezinformációs gondolati rendszerek jelenségével kívánunk foglalkozni, melyeket ezentúl Peter Hübner nyomán delfaktornak nevezünk. A delfaktor tartalmi meghatározása ez: Minden olyan gondolati elem, mely a Szentháromság-Isten által alkotott renddel és annak szándékaival szembeszegül, dezinformációnak minősül. A keresztyén előjelű lelkigondozás gyakorlása során mindig abból kell kiindulnunk, hogy a delfaktor jelensége mögött személyes jellegű dezinformációs források, vagyis a Sátán és démonai állnak. Mindez a kiindulási alap azért is elengedhetetlen, mert nélküle világunk a véletlenek és természeti törvények kiismerhetetlen dzsungelének kavalkádjává válik. Ugyanakkor fordítva is igaz a dolog: Az információk, illetve dezinformációk forrásaiként elfogadott személyiségek (Szentháromság Isten és angyalai, a Sátán és démonai) feltételének elfogadása lehetővé teszi számunkra, hogy a szándékok és kapcsolatok-kötődések szintjén keressük a megoldást.

2.1.2. Foglalkoznunk kell azonban a delfaktor részletesebb leírásán túl annak értelmezési problémáival is. Bármilyen furcsa, mégis tudomásul kell vennünk azt a bibliai igazságot, hogy a dezinformáció ténye önmagában nem rossz, sőt még kifejezetten segítségünkre is lehet. No nem abban az értelemben, hogy a „cél szentesíti az eszközt” mottójára megpróbálunk mi is félrevezetni másokat... Sokkal inkább arról van szó, hogy a delfaktor folyamatos jelenléte „edzésben tart” bennünket, nem hagyja eltunyulni lelki ítélőképességünket. Az Ördög hazugságainak leleplezése, tetten érése személyiségünk belső megerősödését, a sötétség fölötti győzelem bizonyosságát ajándékozza nekünk. Mindez azt eredményezi, hogy egyre inkább tudatosul bennünk: Nem vagyunk a Sátánnak kiszolgáltatva, hiszen lám itt és ott is sikerült néki ellentállanunk, ösztönzéseit felismernünk és lelepleznünk. A k. l. gyakorlása során tehát semmiképpen sem elégedhetünk meg az „ezt szabad, ezt nem szabad” elvének alkalmazásával. Sokkal inkább arról van szó, hogy a delfaktor belső működési mechanizmusának megértése és megértetése révén időben fölismerehetjük az alulról jövő indítékokat.

2.1.3. Mindez azért is fontos, mert tudomásul kell vennünk: A Sátán erői az esetek többségében nem nyíltan, hanem igen sokszor pozitív előjelűnek látszó, sőt vallásos gondolatokban öltenek alakot. A megoldás perze nem az, hogy ezentúl mindent gyanakodva szemléljünk, hanem ismét csak a lelkek megítélésének ajándéka. Ezen a helyen tehát nagyon fontos hangsúlyoznom: Legfontosabb imatémánk éppen ennek a kegyelmi ajándéknak az elkérése, mert nélküle olyanok vagyunk, mint a kormány nélkül a nyílt tengeren hányódó hajó!

2.1.4. A delfaktor ismertetését két szempont szerint végezzük: Először a deltadiszpozíciót, majd a deltastratégiát vesszük közelebről szemügyre.

2.2.1. A diszpozíció szó mint kifejezés a pszichológiában egy olyan hajlamot jelöl, mely az illető személyiségében és/vagy viselkedésében lehetővé teszi egy bizonyos tulajdonság folyamatos, vissza-visszatérő megjelenését. (A Biblia szóhasználatával élve régi, őemberi

természetünkről van tehát szó.) Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy ez a hajlam igen sok kommunikációs csatornán jelentkezhet – lásd kogníciók –, és a kifejelett aktivitás tekintetében az élet és egészség megőrzése vagy pusztítása, a kreativitás (alkotóképeség), az empátia (beleérző képesség), és a szellemvilággal keresett és ápolat kapcsolatokban jelenik meg. (Utóbbi alatt természetesen nem a spiritizmust értjük, hanem az embernek azt az ősi igényét, hogy a szellemi világ erőivel kapcsolatot keressen, – akár egy UFO-klub, vagy egy keresztyén közösség segítségével.) Az emberi létforma előzőekben ismertetett bonyolult megnyilatkozási rendszere azt eredményezi, hogy a Sátán közbeavatkozása folytán az egyes emberben önmagában meglévő hajlamok „gellert kapva” jelentkeznek. Ez azt jelenti, hogy a Sátán a környezeti hatások rafinált manipulálása által képes arra, hogy az ember kommunikációs csatornáit és aktivitási készletét összezavarja, azoknak különböző részeit egymással szemben kijátssza. Olyan ez, mint amikor a vízben két, egymással ellentétes irányú hullám összecsapódik, és kölcsönösen kioltja egymást. Ilyenkor érezzük azt, hogy önellentmondásokba keveredtünk, hogy „szavaink és tetteink nem egyeznek”, hogy nem vagyunk következetesek, stb. Tudnunk kell tehát azt, hogy a megszentelődés útja éppen abban áll, amit egyértelműséggént fordíthatnánk le. A Szent Lélek jelenlétének következtében a Sátánnak ui. egyre kevesebb tere nyílik arra, hogy személyiségünk finom szöttekésének szálaikat összezavarja... Ezzel szemben pedig egyre jobban kezd kiabrázolódni bennünk teremtésünk tulajdonképpen célja, a Krisztus-képűség.

2.2.2. Ha a fentiekből levonjuk a szükséges következtetéseket, akkor azt kell kimondanunk, hogy a keresztyén lelkigondozás gyakorlása során egyre inkább el kellene vonatkoztatnunk az ún. rossz hajlamok felkutatásának gyakorlatától, és sokkal inkább kellene a személyiség belső önellentmondásainak föl kutatására összpontosítani. Miért nem jut az eredetileg küldött üzenet el a címzethez? – Ez lenne ennek a fajta lelkigondozói gyakorlatnak a fő kérdése. A mindennapi életünket olyan nagyon megmérgező kommunikációs zavarok okait kellene megszüntetnünk, nem pedig a tartalmak akkurátus és precíz pontosítását föl vállalnunk. Tehát nem az a kérdés, hogy „Mit kellene mondanod?”, hanem: „Mit akartál eredetileg mondani?” Ez márcsak azért is fontos, mert amennyiben valóban negatív hajlamokról van szó, akkor az azokkal való szembesülés lenne önmagában a keresztyén lelkigondozás elérhető legfőbb célja, hiszen ezeknek a bűnös hajlamoknak megváltoztatása egyedül a Szentháromság-Isten szuverén előjoga. –

2.2.3. Ezek a fentiekben vázolt kommunikációs zavarok a delfaktor bázisaként működnek. A jelenség belső dinamizmusa egyértelműen lefelé húzó: Az illető személyiség démonizálódásának közvetítő csatornájaként fejt ki hatását. Ez a fajta démonikus jelleg nem a „habzó száj, és vérben forgó szemek” megjelenése által diagnosztizálható, hanem a dezinformációs jellegű üzenetközvetítés folyamatos növekedése által. Ezek azok a típusok, akiket sajnos csak így lehet jellemezni: „Más vagyok, mint akinek látszom; Találd ki, hogy ki vagyok; Bűjőcskát játszom az egész világgal; Magam sem tudom, hogy ki vagyok, és mit akarok.” A démonikus jelleg tehát nem más, mint egy

igen erős szellemi erőtér, amelyben az ún. józan ész hétköznapi megoldási mechanizmusai egyszerűen csődöt mondanak, – hacsak nem állnak a Szent Lélek közvetlen irányítása és védelme alatt. Ahhoz lehet mindezt hasonlítani, mint amikor egy amúgy megbízhatóan működő számítógépes rendszer mágneses erőtérbe kerülve hirtelen „megbolondul”... Éppen ezért óriási hiba az a közkeletű fölfogás, hogy a démonikus jelleg csupán igen szélsőséges esetekben van jelen. Ez a tévedés azért végzetes, mert újból és újból a józan ész szánalomra méltó tornamutatónyait eredményezi ahelyett, hogy azt az egyetlen megoldás felé terelné, ami nem más, mint a személyiség „leánykölása”, védelem alá vonása a Szent Lélek által. (Ő az, Aki bennünket egyedül képes úgy Jézus személyéhez kötni, hogy Őbenne az Atya szeretetének biztonságát tapasztaljuk meg.)

2.3.1. A delta-stratégia taglalása során abból kell kiindulnunk, hogy a Sátán e világra gyakorolt hatását egy speciálisan szervezett és irányított rendszer által fejtí ki. Ennek a rendszernek belső felépítettségével nem kívánunk foglalkozni; a Biblia is csak igen szűkszavúan beszél róla. A Sátán, mint „rendszergazda” szándéka viszont egyértelmű, és ez a szándék stratégiai céljait is alapvetően meghatározza. Ezeket a stratégiai célokat a következőkben fogjuk részletesebben tárgyalni.

2.3.2. A Sátán főbb stratégiai céljai a következők:

- A dezinformációs tevékenységek ösztönzése és összehangolása;
- Destruktív gondolati rendszerek kifejlesztése és elterjesztése (lásd divatjelenség);
- A sötétség erőitől származó szellemi erőfeszítések és célkitűzések – melyek szorosan kapcsolódnak egymáshoz –, a lehető legszélesebb mértékű társadalmi elfogadtatása – vagyis magában az egyházban is! –, (lásd korszellem);
- Olyan konfliktusok állandósítása, melyek embercsoportok, nemzetek és társadalmi rendszerek között feszülve pusztítást és pusztulást eredményeznek.

Mielőtt azonban ezeknek a stratégiai céloknak a részletesebb tárgyalására kerülne sor, előtte meg kell jegyeznünk a következőt: Miután az Atya rendelése szerint a hazugság nem szabadon választott gyakorlat, hanem átkos rabság, ezért a hazugság rendszerei végül is mindig „önmaguk dugájába dőlnek”, mert a Sátán és démonai önmaguknak is kénytelenek hazudni, miközben ezt a világot igyekeznek félrevezetni, manipulálni. Ezért dől össze a hazugság fölépítménye, mert újból és újból önellentmondásba keveredik, amikor is egyik hazugság leplezi le, teszi nyilvánvalóvá a másikat... Ősi igazság éppen ezért a közmondás megfogalmazása: „A hazug embert könnyebb utolérni, mint a sánta kutyát.”

2.3.3. Most tehát az ún. deltastratégia alaposabb szemügyre vételezésével folytatnánk témánk tárgyalását. A dezinformációs tevékenységek ösztönzése és összehangolása kapcsán tulajdonképpen a kétértelműség, vagyis a konfuzitás (=egymásba öntött, tehát zűrzavarosság, tisztázatlanság) cselekedeteiről van szó. A konfuzitás kifejezése ebben az összefüggésben azért nagyon találó, mert az egész tevékenység-manipuláció taktikáját leplezi le. Olyan cselekedetokról van ui. szó, melyek nem önmagukban, hanem alkotóelemeikben, azok egymáshoz fűződő viszonyában rosszak. Mindez azt jelenti,

hogy a Sátán a dezinformációs tevékenységek ösztönzése és összehangolása kapcsán nem a mindenestül gonosz megnyilvánulási formák elterjesztésére törekszik, sőt rafinált módon célja elérése érdekében rövid távon hajlandó még arra is, hogy a jót munkálja, akár Jézus nevében ördögöket is üzzön... (Lásd pl. Máté: 7,21–25). Hogy aztán a következő lépésben mindent összezavarjon olyan, az előzőekkel szöges ellentétben álló tettekkel, melyek végkicsengésükben mindent összezavarnak, a jót önmagában is megkérdőjelezi, a legnagyobb lelki teherterelt, a megbotránkozást munkálva. Ez az „egy sima, egy fordított” módszer azért érdemel sokkal nagyobb figyelmet, mert az ezirányú deltastratégia lényege éppen a nyomok összezavarása; a vihar után kisüt a nap, mindenki megkönnyebbül, hogy lám-lám a testvér mégiscsak jó útra tért... Aztán egy kis fegyverszünet után minden kezdődik előlről. Totális melléfogás éppen ezért ebben az esetben a drága testvért valamiféle megjavulásra, útvonal kiigazításra ösztönözni: Jelenlegi állapotában ő erre teljesen képtelen. (Élethelyzetét leginkább a megfeszített, aztán egy bizonyos ponton túl törvényszerűen visszacsapódó rugóéval tudnánk összehasonlítani.)

Miután azonban az ember Isten-képősége kapcsán ösztönösen irtózik minden olyan élethelyzettől, melynek nyilvánvalóan nincs értelme és célja, ezért a deltastratégia következő lépcsőfoka szükségszerűen a destruktív gondolati rendszerek kifejlesztése és elterjesztése. Ezeket a rendszereket összefoglalóan ideológiáknak nevezük, melyek az emberi gondolatok erődítményeiként jelennek meg. Fő tulajdonságuk az, hogy nem illik őket megkérdőjelezni, vagyis a valósággal szemben immunis elképzelésekről van szó. Miután a valóság azonban újra és újra megcáfolni látszik ezeket az, akár a tudományok, akár a különféle filozófiák gondolati fölépítményekben megfogalmazódó ideológiákat, ezért nagyon erősen kötődnek valamiféle „küldetéstudathoz”, vagyis egy olyan hitpótlékhoz, mely az illető ideológia képviselőjének a szinte állandósuló visszautasítottág a kudarcélmények ellenére legalább önmaga szemében tekintélyt ad. Ezek a gondolati panelek megpróbálják indokolni, logikailag beláthatóvá, tehát megnyugtatóvá tenni mindazt, ami a dezinformációs tevékenységek hinta-palintája során egyre inkább megfekszi testünket-lelkünket. Miután azonban a Sátán nagyon jól tudja, hogy kreációi nem képesek kielégítő válaszokat adni az embert alapjában véve mindig is foglalkoztató sorskérdésekre, ezért ezeknek a gondolati rendszereknek kifejlesztése és elterjesztése során a változatosságot használja csalétkül, melyre éppen a divatjelenség a legjobb példa. Az újabb és újabb „értékek” fölbukkanása, az „ezt kell még megszerezned ahhoz, hogy igazán boldog légy” fölhívásai, a régi életfilozófiákat könyörtelenül leleplező „új-jobb-szebb” elgondolások (lásd pl. rendszerváltás) mind arról akarják elterelni figyelmünket, hogy bevalljuk önmagunknak: A Szentháromság-Isten nélküli keresésünk szükségszerűen a teljes kiégésbe vezet.

Ennek ellenére mégis azt kell mondanunk, hogy a döntő többség érzi: Élete vakvágányon fut. Istenképőségünk következtében a Sátán az Atya utáni vágyat sehogyan sem tudja kitörölni az életünkből. Éppen ezért külső kényszerítő erőként ilyenkor lép föl az ún. tömeghatás, mely valójában nem más, mint a sötétség erőitől

származó szellemi erőfeszítések és célkitűzések társadalmi elfogadottsága. Hányan mondták már ki négy szemközti, bizalmas beszélgetésekben: „Tudom, hogy mit kellene tennem, tudom, hogy mostani életem elrontott élet, de mit szólnának hozzá a többiek, ha megtérnék?” A tömeghatás lefelé húzó ereje, a nyájszellem manipulatív jellege miatt sokan visszariadnak a Krisztus felé fordulás kisebbségi létformájától... A deltastratégia ezirányú törekvéseiről pedig ne legyenek illúzióink: A huszadik századi, egyre dekadensebb művészeti stílusok megjelenése, a fasizmus és proletárdiktatúra tömegmértékű elfogadottságának ideje is ékesen szemlélteti azt a tényt, hogy a társadalmi elfogadottság tekintetében a sötétség erőinek soha nem látott előretörésével van dolgunk, vagyis a bibliai értelemben vett „utolsó időköt” éljük.

A deltastratégia utolsó, most következő elemének tárgyalása kapcsán kell azt megemlítenünk, hogy ebben az esetben a legnyilvánvalóbb a démoni jelleg. Amikor ui. konfliktusok állandósulásáról van szó, akkor valamiképpen mindannyian átéljük, hogy azok mögött olyan sötét erők húzódnak meg, melyeknek érdekük az, hogy ezek a konfliktusok ne csillapodjanak, ne szűnjenek meg. Akár embercsoportokról (pl. családi, munkahelyi feszültségekről), akár nemzetekről, társadalmi rendszerekről volt, van szó, az agresszivitás öngerjesztő mechanizmusai előbb-utóbb napvilágra jönnek. Engesztelhetetlen harag, faji előítéletek, fegyverkezési verseny, tömeggyilkosságok és világháborúk. – A palackból kiszabadult szellemet már nem lehet oda visszaparancsolni, a Teremtőjével szembe forduló ember védtelenné válik, önmagával szemben mindig tehetetlen marad. Hiába akar békességet, ezt legfeljebb akkor tudja megvalósítani, ha – úgy mond – békében hagyják. –

2.4.1. A deltastratégia fő vonalainak tárgyalása után most arra a kérdésre keresünk választ, hogy a deltafaktor milyen módon kíván, illetve tud életünkben érvényesülni. A kérdésünk tehát konkrétan az, hogy ezek a mechanizmusok hogyan szívároghatnak, illetve épülhetnek be a személyiségünkbe. Alapvető törvényszerűségként azt kell figyelembe vennünk, hogy a démonizálódás kapcsolódási pontjai azok a nyitott sebek, melyek személyiségünkben megalapozzák újabb sérülések elterjedését. Alapszabály: A legkisebb megtúrt hazugság is mágnesként vonzza magához a dezinformációs rendszereke újabb ráját. Mindez azért van így, mert a hazugság belső dinamikája szerint ezek a gondolatok – saját lelkiismeretünk szavát elhallgató –, újabb és újabb bizonyítékokat követelnek, illetve a későbbi szakaszban már arra is képesek, hogy ezeket a bizonyítékokat „produkálják”. („Nem fogott velem kezét, nem megmondtam, hogy mennyire utál?”)

2.4.2. Ha tehát a deltafertőzés, – bibliai szóval a démonizálódás – kialakulását akarjuk nyomon követni, akkor először a beszivárgás taktikáját kell alaposabban szemügyre vennünk. Ezt a folyamatot Jakab apostol így jellemzi: „... vonja és édesgeti saját kívánsága.” Tudomásul kell tehát vennünk, hogy tudatunk egy bizonyos százaléka az eredendő bűn következtében úgy működik, mint egy átjáróház. Legszentebb pillanatainkban is reánk törhetnek tisztátalan gondolatok, gonosz képek. (A sivatagi atyák nagy fölfedezése az, hogy ők, akik eredetileg azért vonultak ki a pusztába remeteként, mert el akartak szakadni a bűnös, kísértésekkel teli világtól – hogy vég-

re szentül, csak a Szentháromság-Istennek szentelt módon éljenek – éppen ők voltak azok, akik megtapasztalták: sivatagi magányukban az Ördög soha nem tapasztalt intenzitással támadja őket, mégpedig a gondolatvilágukon keresztül.)

Ugyanakkor ez a fajta tudomásulvétel semmiképpen sem jelenthet belenyugvást, főleg pedig nem beleegyezést! A hívő ember élete végéig köteles harcolni ezek ellen a „démoni berepülések” ellen, miközben azt is látnia kell: Ezek a gondolatok nem belőle, nem saját megtéretlen szívéből, hanem kívülről származnak! Ezt azért kell világosan megfogalmaznunk, mert az óember elleni harc semmiképpen sem jelentheti azt, hogy magunkat minden rossz forrásaként tekintjük. Bűnös természetünk nem egy ilyen aktív szerepvállalást jelent, – legalábbis a beszivárgás fázisában semmiképpen sem! Sokkal inkább a megtámadhatóság állapotáról van szó, természetünk eredendő fogékonyságáról minden negatív hatás esetén. Nem vagyunk tehát a bűnnel szemben immunisak, de nem vagyunk annak okozói sem. A védekezés tehát semmiképpen sem jelentheti azt, hogy saját, őszinte szívvel kimondott megtérésem érvényességét az észlelt negatív hajlamaim miatt megkérdőjelesem, és ezért biztosítékként, „hogy ilyen soha többet elő ne fordulhasson”, egy újabb meg újabb stb. megtérési élménybe menekülök. – A védekezés legbiztosabb módja a „védőoltás”, amikor is a most még egészséges ember, – az esetleges megbetegedés lehetőségével realisan számolva –, *előre fölkészül* a vírus támadására. (Lásd Bibliáolvasás, aktív keresztyén közösségi élet, stb.)

2.4.3. A fertőzöttség állapota már sokkal veszélyesebb. Ez az állapot akkor diagnosztizálható, ha a lelkigondozottunk életében, – megint csak Jakab apostol szavaival élve –, „a kísértés megfogva bünt szül”. A fertőzöttség állapota tehát nem csupán valamiféle bűnös cselekedetet, hanem bűnös következményt, súlyos lelkipszichés deformációt jelent. Ez a deformáció a lelkigondozottunk egyéni, és szociális kapcsolataiban megnyilvánuló dezintegrációs folyamatban nyilvánul meg. Az eredetileg szorosan összetartozó dolgokat a fertőzöttség stádiumában lévő ember elválasztja egymástól, ennek következtében élete egyre szétszórtabb, összefüggéstelenebb lesz. (Itt tehát már nem konfúziásról van szó!) Ez a folyamat úgy működik, mint az AIDS, mert éppen a lelkiismereten keresztül – mely eredetileg éppen a lélek immunrendszerének hajtómotorja lenne –, tudja önpusztító, ördögi logikáját tervszerűen érvényesíteni. Hogyan? Úgy, hogy első lépésben a lelkiismeretet magát programozza át, mely mostantól kezdve fordítottan fog működni, mint eddig: a „jót”, az eredetileg „fölülről való” fogja rossznak nevezni, és így a lélek energiáit annak leküzdésére fordítani, miközben minden kudarc-élményt nem a rossz célkitűzéssel, hanem a nem kielégítő mértékű erő kifejtéssel magyaráz. – Ezért nem szabad a fertőzöttség állapotában lévő testvérünket a lelkiismeretének szavára hivatkozva („hát hogy nem látod, hogy rossz úton jársz?”) „jó útra téríteni”, hiszen problémája éppen az, hogy nem látja, nem veszi észre a tulajdonképpeni gondot, hiszen lelkiismerete tökéletesen „padlón van”.

2.5.1. Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a deltafaktoroként leírt sátni manipulációs stratégia lényege a

következő: A Sátán azon van, hogy az embert eljuttassa oda, hogy az végül is önmaga manipulátora legyen. Mialatt tehát a deltastratégia szövevényeibe belevesző ember a hazugság foglyává válik, eközben egyre inkább elveszti azt a fajta szabadságot, melyet Jézusban megélhetne, és egyre képtelenebbé válik annak a tervnek betöltésére, melyre Teremtője megalkotta. Mindennek a lefelé húzó, önpusztító folyamatnak csak az vethet véget, ha az illető személy vállalja az igazsággal szembeállítás gyötrelmes pillanatait, és az önáltatás helyett az önvizsgálat útján indul el.

3.1.1. Ezek után szeretnénk a lelkek megítélésének ajándékát közelebről is szemügyre venni. Nagyon fontos lenne ennek a lelki ajándéknak meghatározásakor, hogy azt ne azonosítsuk a „józan ítélőképesség” igen hasznos, de teljesen emberi tulajdonságával. Ez a félreértés abból is adódik, hogy a mindennapi életben a „karizma” kifejezés a bibliai szóhasználatától teljesen elütő értelmezést nyert (karizmatikus politikus, sportoló vagy pl. zenész): rendkívüli tehetséget értenek alatta, függetlenül attól, hogy az illető keresztyén, vagy sem. Fontos tehát tudnunk: Még akkor is, ha az illető személyben már előzőleg is megvolt a józan ítélőképesség tulajdonsága, akkor igaz a következő megállapítás: ebben az esetben sincs a már meglévő emberi tulajdonságok egyfajta „javított kiadásáról” szó.

3.1.2. Hogyan jelenik meg tehát ez a fajta adomány? A kiindulási alapja mindenképpen a Lélek gyümölcse, vagyis az igazlelkűség. Ennek a lelki gyümölcsnek elengedhetetlenül jelen kell lennie („gyűlöli a hazugságot, szereti az igazságot”), mert csak a már korábban begyakorolt, elsajátított, megértett tartalmak alkalmazhatók. Ez a lelki gyümölcs a keresztyén ember lelki fejlődésének normális következménye, vagyis nem egyes „szuperhívők” jellemvonása csupán. – Lényege azonban nem egyfajta hűvös tárgyilagosság, hanem egy érzelmi elkötelezettség az Igazság mellett, Aki nem valami, hanem Valaki – maga Jézus Krisztus. Ez a Jézus-központú igazság-értelmezés akadályozza meg az igazság saját érdekeink szerint történő csűrés-csavarását.

3.1.3. Ennek a lelki gyümölcsnek a gyakorlati következménye az igazmondás életgyakorlata. Ez az életgyakorlat továbbra is általánosan jelenlévő Krisztus minden gyermekében, tehát még mindig nem szabad a Lelkek megítélésének ajándékával beazonosítani. A „légy kész mindenkor számot adni a benned lakozó reménységről” Igéje értelmezi számunkra ezt a fajta igazmondást: Nem

az „ami a szívemen, az a számon” életfilozófiájáról van szó, hanem a Krisztusban elnyert reménység iránti következetes ragaszkodásról, illetve annak tudatos fölvállalásáról. – *Mert ez az igazság!* (Nem pedig a „semmi sem jó” panaszáradata!)

3.2.1. A lelkek megítélésének ajándéka éppen ezért a következő megfogalmazás segítségével írható le: Olyan képességről van szó, melyet a Szentháromság-Isten egyes keresztyéneknek ad. Ezt azért teszi, mert képessé akarja őket tenni arra, hogy biztonsággal megkülönböztethessék egymástól az isteni, emberi, és ördögi eredetű szellemi, lelki erőket. Gyakorlása során a következő területeken nyilvánul meg:

- Állítólagosan isteni kinyilatkoztatás ördögi sugallatként történő leleplezése (ApCsel: 16,16kk);
- isteni indíttatás, és emberi indítékok szétválasztása (lásd vallásos köntösbe öltöztetett szereplési vágy, illetve önmegvalósítás);
- A jó szándékot és igei útmutatást egymástól következetesen megkülönböztetni (Mert az „én jót akartam” felfogására nem lehet alapozni, és mert a jónak a legnagyobb ellensége nem a rossz, hanem a kevésbé jó.)

3.2.2. A lelkek megítélésének ajándékát akkor gyakoroljuk biblikusán, ha az a kognitív lelkigondozás kereteiben, a deltafaktorral tudatosan számolva jelenik meg. Ekkor már csak az a dolgunk, hogy engedjünk a Lélek készítésének, és vállaljuk annak valóban embert próbáló feszültségét, tudva, hogy ebben az esetben „nagyobb ítélőtünk van” (tehát nagyobb felelősségünk). Ez azonban semmiképpen se retentsen vissza attól, hogy a nekünk adott ajándékkal éljünk, mert kötelességünk az, hogy jól sáfárkodjunk a ránk bízott drága kincsekkel (1Tim 4,14; 1Tim 1,6;). A hangsúly azonban soha nem rajtunk, vagy az életünkben megnyilvánuló lelki ajándékokon van, hanem azon, „Aki elkezdte bennetek a jó dolgot, és be is fejezi azt a Krisztus Jézus napjára.” Öve legyen a dicsőség mindenek fölött!...” Mert aki annak dicsőségét keresi, Aki őt küldte az igaz, és nincsen benne semmi hamisság”.

Hecker Róbert

Forrásmunkák

Zum Grundverständnis der kognitiven Seelsorge (IGNIS-Akademie, Schulung für Laienseelsorge, 1996.) – Der Delta-Faktor (II) (Peter Hübner, IGNIS-Journal 1–91, 29–39. o.) – Was Geistesgaben nicht sind – 4 Kriterien (Jochen König, Elődási jegyzet, 1998–2)

A pápai teológusok exodus 1951-ben

A magyarországi református egyház, s benne a dunántúli egyházkerület újabb-kori történetének egyszerre diadalmas és szomorú eseménye a pápai és pataki teológusok 1951. évi elbukott kísérlete a hazatérő, tiltakozó exodus. Ifjúi szívvel és példát mutató hűséggel szegültek szembe az igazságtalan ítélettel, a múltat s jövőt védelmezve, tanúbizonyságot téve a Pápai Református Teológia egyházat, lelkeket formáló, gyülekezeteket építő nélkülözhetetlen szolgálata mellett. Nem érthették s nem foghatták fel akkor, hogy egyrészt a politikai hatalom

mekkora sátáni erejével kell szembenézniük, de azt sem gondolhatták, hogy feljebbvalóik közül sem állt mindenki a hűség magaslatán, s nekik a kicsinyeknek kell helytállniuk a nagyok helyett. Nem igen találkoztak a Gecsmáné-kerti mindent magára vállaló jézusi példával. Együttérzés és megértés olajcseppei talán egy kicsit enyhítették sebeiket, de az események és kegyetlen ítéletek igazi kárvallottjai – bár Krisztus iránti hűségüket mindig példamutatóan megőrizték –sohasem békültek meg igazán. Közülük van, aki nem akar emlékezni, s van

aki nyíltan megvallja a református egyházban való mélyeséges csalódottságát. A Teológiáról 1951-ben kizárt vagy eltanácsolt hallgatók közül már csak Dorján István él, aki emlékezéseivel köszönti a Szekciót. Szabó Zsigmond 1978-ban, Mrázik István 1984-ben s Málik László 1996-ban fejezte be Jézus nyomain járó, szeretetben gazdag életét. Sorsukkal külön foglalkozom. A szomorú esemény előzményeit, a történeteket s a következményeket számos megbízható forrás, személyes közlés alapján tárgyalom, tisztelegve a példamutató pápai teológusok előtt, külön is elemezve azt, hogy tettüknek áldása beleérik az egyház missziói szolgálatának hiteles értésébe és az áldozatokból felépülő tanúságtételébe. Az elbocsátottakra úgy kell tekintetnünk, mint köztünk járókra, az igazság hordozóira, Krisztus-elhívta szolgatársakra, kik mások bűne okán nem kaptak oklevelet. Tartozunk azért nekik, ez az emlékezés is az adósság lerovásának egy szerény kísérlete. Esemény-elemző, tisztázásra törekvő tanulmányom fejezetekre osztva készült. Az alábbi címek alatt tárgyalom a témát: I. A gyülekezet és a lelkipásztor – II. Teológusképzés a Pápai Református Kollégiumban – III. Teológiai oktatási reform-tervek az I. világháború után – IV. Sárospatak és Pápa lefejezésének közvetlen előzményei – V. A Dunántúli Református Egyházkerület állásfoglalása – VI. Pápai Teológusok hűsége és példamutatása az exodusban – VII. Az ítélet – VIII. Az elítéltek további sorsa – IX. Rehabilitációs kísérletek – X. A Pápai Teológia jövője.

I. A gyülekezet és a lelkipásztor

A Református Egyház 1951. november 15-i számának (név nélküli) szerkesztőségi – az 1951. évi november 29-i zsinati ülésnek a sárospataki illetve pápai teológiák felszámolására ráhangoló vezércikke bibliai elvűnek látszó, de a teljes igazságot látványosan tagadó vélekedése az egyház, gyülekezet mivoltát, életét kihívóan szembeállítja a teológusképzés jelentőségével, a misszióra felkészítő nevelés fontosságával. Idézve a cikkből: „Mindnyájan jól tudjuk, mennyi haszon származott az évszázadok folyamán a teológiai iskolák munkájából az egyház életének minden területén. De az egyházi élet igazi virágzását még sem bennük kell keresnünk. Az bennük inkább csak megnyilatkozik és úgy hat vissza magára az egyházra. Igazában ez a virágzás a gyülekezetek életéből, az Igének bennük ható és gyümölcsöző erejéből adódik. Ezen csak feléptmény a teológiai intézet.”¹ A szocialista ideológiát ismerő és azzal barátkozó szerző fontos és kevésbé fontos elemekre darabolja az egyházat, holott a Teológia is egy gyülekezet s a gyülekezet is része a teológus gondolkodásnak, sőt ami ennél is fontosabb: a teológus-gondoskodásnak a lelkipásztor személyében. Az aléptmény-feléptmény marxista kénszerképzet idegen az Isten elhívó kegyelmében élő és gondolkodó, sőt cselekvő egyház fogalmától, amiben a gyülekezet aktív igehallgató s a lelkipásztor a gyülekezet tagjaként Isten előtt és a rábízottak előtt felelős igehirdető. Nincs aléptmény és feléptmény: csak egyház, csak gyülekezet van, csak a Krisztus teste van, amiben Isten szolgálatra választ el és misszióba küld, aminek a gyülekezet teológusi lélekkel és a teológia gyülekezeti felelősséggel egyaránt alkotó része. Fontos erről beszél-

ni ma is, amikor ismét feléled az a hamis látás a gyülekezet és lelkipásztor kapcsolatát illetően abban, hogy nem a lelkészhiány a gondunk, hanem a gyülekezet hiánya; mintha a gyülekezetek mai állapotához, állásfenn-tartó képességéhez kellene mérni az egyház célkitűzéseit s ebben a lelkészképzés számbeli mértékét s nem pedig a missziói elkötelezettséghez, s még inkább a missziói lelkülethez. El kell döntenie az egyháznak, hogy a matematika, a statisztika alapjaira építi a jövőjét, vagy pedig a misszió alapjaira? 1951-ben az egyház leépítéséhez keresett partnereket az egyházban az ateista állam. S talált is. Ma, kinek akarnak tetszeni azok, akik ugyanazt mondják, mint rokonszellemű elődeik 1951-ben?

II. Teológusképzés a Pápai Református Kollégiumban

A gyülekezet- és teológusképzés szoros kapcsolatára utal az a történelmi tény, hogy 1531-től 1797-ig – a teológiai oktatást a kezdetektől vállaló – Pápai Református Kollégiumot a Pápai Református Egyházközség tartotta fenn.

S bár hosszú századokon keresztül a vizsgáztatás és kibocsátás az egyházkerület joga és feladata volt (Papi diplomák gyűjteménye (1612–1837) a Pápai levéltárban), de az oktatást a Kollégium vállalta. Az 1585. évi iskolai törvények deklarálták, hogy „a tanítás és nevelés fő célja az alapfokú és egyéb ismeretek mellett a keresztény hitre való nevelés. A három nyelv: a latin, görög és héber tanítása már a lelkészi előképzést szolgálta, ugyanakkor a klasszikus irodalom oktatásával kiegészülten a magasabb műveltség elsajátíthatásához is hozzájárult.”² Konkrétan ez azt jelentette, hogy az 1585. évi törvények alapján joggal állapíthatjuk meg, hogy a Kollégium felső tagozatában: „I. logika – II. gyakorlati filozófia – III. fizika, metafizika – IV. teológia”³ szerepelt a tantervben. A teológiai oktatás a későbbi időkben nemcsak fennmaradt, hanem kibővült és megerősödött, amit a nyugati teológus-peregrináció, az ottani disputák és doktori értekezések nyomatékkaal megerősítettek. Az ellenreformáció ugyan megnehezítette a Kollégium működését, az adászteveli száműzetés (1752–1783) azt időlegesen korlátozta (a teológusképzést fel is függesztette), de a türelmi rendelet utáni idő új felvirágzást hoz a kollégium s a teológusképzés számára. A felső fokon egyetemi tanszék-rendszer alakul ki s ennek keretében „1801-től (Tóth Ferenc) dogmatikai tanszék, 1843-tól pedig (Liszka József) Szentírás-magyarázati tanszék működik.”⁴ Egészen 1857-ig a teológiai oktatás a felső fok tanítási rendjében kap helyet, s csak az Entwurf nyomán kialakuló 8 osztályos gimnázium létrejötté alakítja ki a külön teológiai intézetet. Az átalakulás majd tizenöt évet vesz igénybe, de a teológiai képzésre ennek nincs különösebb hatása. A korábbi hagyományok nyomán alakul ki az öt klasszikus diszciplína: az újszövetségi, az ószövetségi, a rendszeres (dogmatika, etika), egyháztörténeti és gyakorlati teológiai tanszék. E kereteken belül kap helyet a filozófia és a neveléstudomány oktatása, s ezen kereteken kívül a jog tanítása.

A partikuláris rendszer Pápara is jellemző, akárcsak a legáció és a szupplikáció, amely szoros szövetség az eklézsiakkal 1797 után is, amikortól az Egyházkerület tartja

fenn a Kollégiumot. A tanítási idő az Entwurfig három, majd utána négy év, majd századunk negyvenes éveitől már öt esztendő. Az Egyházkerület jelenléte nemcsak a fenntartásban biztosított, hanem a lelkészi vizsgák rendjében, ahol a bizottsági elnök rendszeresen a püspök. Számos egészen kiváló egyéniséget adott a Pápai Református Teológia az egyetemes egyháznak. Köztük Séllyei Istvánt, és Kocsi Csergő Bálintot, a két gályarab-hitvallót (17. század), Mándi Márton Istvánt (1794–1801), Tóth Ferencet (1801–1817), Széki Bélát (1838–1853), Liszkay Józsefet (1843–1848), Kiss Jánost (1856–1899), Németh Istvánt (1881–1924), Thury Etelét (1900–1917), Csizmadia Lajost (1901–1926), Pongrácz Józsefet (1910–1951), Tóth Lajost (1921–1947), Czeglédy Sándort (1914–1920), Vass Vincét (1917–1929), Tóth Endrét (1924–1947), Vasady Bélát (1925–1928), Trócsányi Dezsőt (1929–1951), Török Istvánt (1931–1941).

A Teológia 1951. évi megszüntetésekor Benedek Sándor a gyakorlati, Trócsányi Dezső a filozófia, neveléstudományi, Pongrácz József az újszövetségi, dogmatikai, Kiss Sándor az újszövetségi, Tóth Kálmán az ószövetségi s Pataky László az egyháztörténeti tudományokat tanította.

S bár a viharfelhők 1951. tavaszától már egyre sűrűsödtek a Pápai Teológia felett, az Akadémia tanárkari gyűléseinek jegyzőkönyveiben ennek nyomát sem lehet találni. Az Akadémia soros ügyeivel foglalkoztak: tantervi kérdésekkel, teológusok ügyeivel, minősítő és alapvizsgákkal, készülve a tanév 1951. évi megnyitására. Csak 1951. december 30. napján olvassuk a szomorú bejegyzést Benedek Sándor igazgató s Trócsányi Dezső teológiai tanár fogalmazásában: „Igazgató bejelenti, mert a jegyzőkönyvben megörökítendőnek véli, hogy az Országos Zsinat 1951. évi november hó 29. napján tartott ülésében kimondta, hogy a lelkészképzés az egyetemes egyház feladata, s ennek alapján az eddigi teológiai akadémiák összevonásával két új országos jellegű teológiai akadémiát állít fel, egyet Budapesten, s egyet Debrecenben. Az erről szóló törvényt az Egyetemes Konvent Elnöksége lépteti életbe, és az életbeléptetés a Református Egyház c. hivatalos lapban leendő közzététel útján történik. Tanári kar a bejelentést tudomásul veszi és mivel a törvény életbe léptetése minden valószínűség szerint hamarosan bekövetkezik, és így már több gyűlést nem tarthat, ezért ezt a tényt jegyzőkönyvében megörökíti.”⁵ A szomorú tény tárgyszerű megörökítésében mély tragédia feszül. A szétugrasztott tanári kar két pápai tagja december végéig vár, talán megesisik a csoda, mégis történik valami. De hogyan is történne, mikor azok nem tesznek semmit s áldozzák fel az egyházkerület szuverenitását s adják fel a Teológia alma materi szolgálatát, akiknek történelmi szerepük lett volna az események elébe állni, ahogy Tiszáninnen s Enyedi Andor tette. Helyettük a kis teológusok állták a sárat, bukásra ítélve, de tisztességgel, azzal az örök igazsággal, hogy a siker lehet bukás s a bukás lehet siker. Mindezekfelett a becsület a fontos.

III. Teológiai oktatás reform-tervek az I. világháború után

Trianon nemcsak az országot csonkította meg, hanem a református egyházat is. Jelentős (kerületi és megyei) közigazgatási egységek kerültek az utódállamok terüle-

tére. Dunántúl két egyházmegyéjét – a komáromit és a barsit – veszítette el. A megcsonkított országban azonban a négy Teológia (ezen belül Debrecen egyetemként) zavartalanul működött. Viszont több olyan kezdeményezés történt, amely a kerületek önállóságának tiszteletben tartása mellett az oktatás egységesebb megszervezésére törekedett. Az Egyetemes Konvent 1923. évi határozata is erre irányult, az egyházkerületek véleményét kérve az eddigi 4 éves képzésnek 5 évre történő felemelése tárgyában. „Az egyházkerületek a 4 éves képzés mellett nyilatkoztak. A tiszántúli egyházkerület azonban annak a véleményének adott kifejezést, hogy az első lelkészképzésítő vizsgálatot letett segédlelkészek részére 10 hónapos tanfolyam szerveztessék és pedig a dunamellékiek és dunántúliak részére Budapesten, a tiszáninneniek és a tiszántúliak részére Debrecenben.”⁶ A Konvent a tiszántúli javaslatot elutasította, mert a többi egyházkerület azt nem támogatta. A négy helyen való lelkészképzést kritizálta Révész Imre 1930-ban a Debreceni Protestáns Lapban írt cikkében, s az 1931. szeptember 24-i kecskeméti egyházmegyei közgyűlés egyenesen azt ajánlotta, hogy egyesüljön a dunamelléki és dunántúli egyházkerület teológiai főiskolája. A dunántúli egyházkerület is foglalkozott ezzel a kérdéssel 1936. október 14-i tatai közgyűlésén Matolcsy Sándor egyházkerületi jegyző előterjesztése alapján, de olyan formában, hogy Pápan legyen az I. és II. évfolyam, a felső két évfolyam pedig Budapesten. Az 1937-ben született Révész-Csikesz terv, amit Vasady Béla a Lelkészegyesület 1939. és 1940. számaiban ismertetett, nem kívánta megszüntetni az egyházkerületek teológiai akadémiáit, de egy olyan összetartozó képzérendszerrel képzelte el a Debreceni Hittudományi Egyetem szellemi vezetése alatt, amelyben Pápa, Sárospatak és Budapest egy-egy speciális képzési feladatot látott volna el úgy, hogy ezekben az intézetekben egy-egy évet töltöttek volna el a hallgatók. A reformtervezetet anyagi okokkal is alátámasztották, amelynek mindenképpen az volt a fő célja, hogy a képzés egységesebb és a fenntartás racionálisabb legyen. A tervezettel határozottan szembeszegültek a budapesti, pápai és sárospataki teológiai akadémiák professzorai. Képviselőtükből Kovács J. István professzor – tételesen cáfolva Vasady érveit – elutasította a kellően át nem gondolt és a megvalósításra teljesen alkalmatlan tervezetet. A kérdés lekerült a napirendről, sőt a tervezet készítői magyarázkodásra kényszerültek, mondván, hogy mi nem akartuk egy teológia megszüntetését sem.

Megfigyelhető, hogy a védett helyzetben lévő Debrecen a mindenkor kezdeményező. Így van ez 1950-ben is, mikor is Ferenczy Károly a tiszántúli egyházkerület lelkészi főjegyzője a Konvent 1950. évi május havi ülésének azt javasolja, hogy „hívja fel egyetemes konventünk a teológiai tanárok országos konferenciáját és az egyházkerületeket arra, hogy tegyék beható tanulmányozás és tanácskozás tárgyává az államsegély fokozatos megszűnésével kialakuló új helyzetre és az összes mérlegelendő szempontokra is tekintettel, az egyházkerületi lelkészképzés eddigi módja fenntartásának, valamint teológiai főiskoláink felhasználásával az egységes lelkészképzés bevezetésének kérdését, s idevonatkozó véleményüket és javaslatukat 1952. december 31-ig terjesszék fel az egyetemes konventre.”⁷ A javaslatot a Konvent a teológiai

tanárok balatonfüredi, 1950. szeptemberi országos konferenciája elé utalta. A konferencia az indítványt elutasította, s mindegyik teológia teljes apparátussal, teljes képzést biztosító fenntartása mellett foglalt állást. Akkor már teljesen világos volt, hogy a korábbi reform-tervezet már nem egyházi indítású, itt már politikai ügyről, állami beavatkozásról van szó, s ezért ezzel szemben össze kell zárni a sorokat. Az események gyorsan követik egymást. Ugyan még a május 18-i konventi ülés kitart a véleménynyilvánítás megújításának 1952. december 31-i határideje mellett, de ez nyilván nem nyugtatta meg a türelmetlen ateista államot, s ezért az 1951. évi július 25-i konventi elnökségi levél, amit az egyházkerületi elnökség kap, egyenesen ultimátum. A teológiák összevonása eszerint nem halasztható, az egyházkerületnek intézkednie kell az 1951. évi teológiai tanév elhalasztásáról, az egyházkerület idevágó határozataig.

IV. Sárospatak és Pápa lefejezésének közvetlen előzményei

Az 1951. július 25-i konventi elnökségi levél gondosan kerüli az 1948. október 7-i, a magyar állam és a református egyház közötti egyezményre való utalást. Pedig mindig erre az egyezményre hivatkozott az állam és az egyház, ha a külföldieket félre akarták informálni. Az egyezmény ugyanis kimondja a nagy kollégiumok – így Sárospatak és Pápa – fenntarthatását, részben a református egyháznak a magyar közoktatás terén szerzett érdemei megbecsüléseként, részben pedig az újabb lelkésznevezések előképzésének biztosítása érdekében. A Konvent egyrészt figyelmen kívül hagyja a Teológiai Akadémiák tanárainak – a négy Teológia megmaradására – vonatkozó döntését, másrészt megszegi az egyezményt is. Igaz, hogy az állami beavatkozás nyilvánvaló. Pap László teológiai igazgatónak Bereczky püspök 1951. nyarán félreérthetetlenül megmondja, hogy „a kormány határozott kívánságára a pataki és pápai Teológiákat meg kell szüntetni.”⁸

Budapestet és Debrecent meg kellett kímélni, de a két ősi Teológia megszüntetésével egyszerre mérnek csapást a teológiai oktatásra, de magára a kollégiumokra, amelyek megszüntetésére egy év elmúlásával sor is kerül. De fontos stratégiai célpont a két egyházkerület is, a maga sok-sok (lélekszámban ugyan kicsiny), de lélekben s tetterőben annál inkább aktív gyülekezeteivel, ahol az összetartozás és hagyományos református gondolkodás lényegesen erősebb, mint Tiszántúl és Dunamellék mamut eklézsiáiban. Az állam az egyház leépítésének egy fontos és alaposan kitervelt előjátéka Patak és Pápa lefejezése. Egyetlen mentségük marad a Gyűjtemény, ahol a szellem mécsese égve marad.

Már a két háború között is érezni, hogy a teológiai oktatási reformok, akadémiai összevonások sakkjátékaiiban Patakot és Pápát csak gyenge gyalognak tekintik, de ezekben a kezdeményezésekben még nem érvényesülhet a számbeli fölény, mert ezeket nemcsak hogy kivédi a két intézmény, hanem egészen kiváló professzoraival bizony jószerivel az élen áll.

A kétségtelen állami nyomást belső áruhájak is tetézik. A Pápai Kollégium gimnáziumi tanárait rosszindulatú ellenőrzések gyötrik állami részről. A helyi sajtó is

gyalázatosan viselkedik. A Teológia belső áruhájak okán célpontja az egyházi sajtónak. Az 1948/49. tanév idején több rosszindulatú írást közöl az Út a Pápai Teológiáról, tanárokról (az öregebb tanárokat kegyes bútoroknak nevezve), a hitre nevelés hiányáról, a hívő diákok üldözéséről. A teológus ifjúság – 42 sajátkezü aláírással megerősített – levélben tiltakozik a Tóth Malvin álnév alatt megjelent írás valótlanosságokat állító vádjaiival szemben. Többek között ezt olvashatjuk a válaszlevélben: „Csodálkozunk azon, és határozottan elítéljük azt, hogy akad közöttünk valaki, aki a névtelenség sötétségébe burkolózva állítólagos vélt, de soha nem valóságos sérelmekkel éppen a Szerkesztőséghez folyamodik, amely az egyoldalú információ alapján csak egyoldalúan és nem tárgyilagosan láthatja és ismerheti a pápai helyzetet.”⁹ Mindenki tudta, hogy ez tervszerű akció. A támadás már a leépítendő Teológiának szólt, az írója pedig a maga karrierjének az útját kövezte. Az aláírók között szerepel – többek között – Búcsi Lajos (teológia tanár Komáromban), Gyenge Imre (volt ausztriai püspök), Simon Kálmán (volt körmendi lelkész), Kiss Gyula (volt ácsi lelképásztor), Petrócz László (volt egyházkerületi tanácsos), Tamás Dénes (volt amerikai esperes), Győry Károly egykori püspöki titkár, Vajna Lajos volt veszprémi lelkész, Róka Lajos balassagyarmati lelképásztor, Bajusz Benő volt svájci lelkész. Mrázik István és Málík László (a két elüldözött) is aláírták a levelet. Az aláírók között vagyok én is. Az igazoltan távol lévőkön kívül egy név mellett nincs aláírás, akiből később a behódoló egyháznak egyik tántoríthatatlan követe lett.

Pápara és Patakra ki volt vetve a háló. Csak idő kérdése volt, hogy mikor kerül kínpadra a történelme során sokszor meghurcolt két iskola.

V. A Dunántúli Református Egyházkerület állásfoglalása

Legyen a ti szavatok igen-igen és nem-nem. Fel van adva ismét a lecke, amikor a történelmet nem tanulni kell, hanem csinálni. A konventi levél nagy vívódásokat okozott a kerületben. Ólé Sándor pápai lelkész, főiskolai gondnok, s Eötvös Sándor mezőföldi esperes a határozott nemet képviselték. Győry Elemér is természetesen sajnálta az iskolát s ha kevesebb kockázata lett volna a szembehelyezkedésnek, bizonyos, hogy ő is vállalta volna. De felmérte, hogy ez a kockázat a püspökséget s valószínűen az egyházkerület további fennmaradását is veszélyezteti. Ezt a kockázatot nem vállalta. S bár a jegyzőkönyv készítésének fennmaradt ceruza-jegyzetei tanúsítják a tiltakozást és a feszültséget, hiszen majd több a nem, mint az igen, mégis már az 1951. évi augusztus 10. napján tartott egyházkerületi tanácsülésen 4. szám alatt a következő határozatot hozzák: „Egyházkerületi Elnökség bemutatja az egyetemes konvent elnökségének 426–427. sz. levelét, amelyben arra hívja fel egyházkerületünk elnökségét, hogy a pápai kollégium régi jó és evangéliumi hagyományainak megőrzése érdekében is szíveskedjék megtenni a szükséges intézkedéseket az iránt, hogy a teológiai akadémia megnyitását – az egyházkerületi közgyűlés idevonatkozó határozataig és az egyéb alkotmányos eljárások megtörténteig – elhalasszák. – Egyúttal szíveskedjék az iránt is intézkedni, hogy a további határozatokig a teológi-

ai akadémia eddigi hallgatói a debreceni és budapesti teológián kérjék felvételüket. – A pápai teológiai akadémia tanárainak és alkalmazottainak ezen intézkedés folytán felmerülő személyi kérdései, a hallgatók továbbtanulásának ügye, valamint az épületekkel összefüggő és esetleg még felmerül egyéb kérdések, a négy egyházkerület együttes gondját alkotják. – Egyidejűleg felhívtuk a dunamelléki és tiszántúli egyházkerületek elnökségét, hogy az eddigi teológiai akadémiajuk megszüntetése iránt a szükséges eljárást indítsák meg s tegyenek javaslatot a református egyház egyeteméhez tartozó két új teológiai akadémia létesítésére.” – Egyházkerületi tanács az egyetemes konvent elnöksége felhívásának engedve, elhatározza, hogy a pápai teológiai akadémián az 1951/52-es tanévet, az egyházkerületi közgyűlés határozatától feltételezetten, nem nyitja meg s a teológiai akadémia igazgatóját felhívja, hogy a pápai akadémia hallgatóit a budapesti új országos akadémiaira irányítsa. Ezért e határozatát a közgyűlésnek bejelenti. – Ezzel kapcsolatban felhívja a pápai teológiai akadémia rendes és helyettes tanárait, hogy amennyiben a tanári pályán kívánnak a jövőben is szolgálni, ezt a szándékukat sürgősen jelentsék az egyetemes konvent elnökségének. Az egyetemes konvent elnökségét pedig tisztelettel felkéri, hogy az új teológiai akadémiákon üresen lévő, vagy megüresedő tanszékekre elsősorban teológiai akadémiánk továbbszolgálni kívánó helyettes tanárait: Pataky Lászlót egyháztörténeti, dr. Bakos Lajost rendszeres teológiai, dr. Tóth Kálmánt ószövetségi és Kiss Sándort újszövetségi tanszékeken alkalmazni méltóztatásuk.”¹⁰ A tanácsülésen Győry Elemér püspök és dr. Matolcsy Sándor főgondnok-helyettes elnökölt. Rajtuk kívül alkotó tagokként jelen voltak: Leőke Károly, Eötvös Sándor, Császár Károly, Vámos Géza, Kovács Sebestyén József, Vörös Lajos, Németh Károly esperesek. Ólé Sándor főiskolai gondnok, pápai lelkész, Dr. Molnár Imre, dr. Tornósy György és dr. Cseh-Szombathy László világi tanácsbírák és dr. Pongrácz József, dr. Trócsányi Dezső és Benedek Sándor teológiai tanárok. A döntés súlyos jogi hibáktól terhes. Mindenekelőtt az egyházkerületi tanácsnak ilyen horderejű kérdésben nem szabad lett volna határozatot hozni, azt az igazán illetékes egyházkerületi közgyűlésre kellett volna áthárítani. Másodsor: a tanács olyan kérdésben foglalt állást, amiben még végleges szinatti döntés nem született. persze nem is születethetett, mert az egyházkerületi közgyűlés szuverén döntési jogát sértette volna. A konvent mégis előre tudta, hogy mi fog történni, mely szerint a kedvezményezett Budapest és Debrecen lesz akkor, amikor a konvent még csak felkéri a Dunamelléket és Tiszántúlt, hogy döntsenek egyházkerületi fenntartású teológiák megszüntetése ügyében. Harmadszor: A konvent a pápai tanárok személyi ügyeit (további alkalmazásukat) a négy egyházkerületre bízta, akkor, amikor mind a négy egyházkerületet meg akarja fosztani ősi iskolafenntartó joguktól, amit 1948-ban még az állam is elismert. Végülis mindenre a bolsevizálódo egyház diktatórikus ténykedése nyomja rá a bélyegét. Hogy az egyházkerületi tanács mégis ilyen döntést hoz, abban három tényező játszik szerepet. a püspök személye, a politikai helyzetből következő félelem s a pápai teológiai tanárok további működésének az esélye. Ez utóbbi szempont a domináns tényező az ugyanazon 1951. augusztus 10-i pápai tanácsülés 13. határozati pontját illető-

en. Ez a napirendi pont a Pápai Református Teológiai Akadémia tanári karának az egyházkerülethez intézett memorandumát s a pápai egyházmegye lelkészértekezletének a pápai Teológia megszüntetése ellen tiltakozó felterjesztését foglalta magába. Az egyházkerületi tanács mind az akadémiai memorandumot, mind a pápai egyházmegye tiltakozását nemcsak megértéssel fogadja, hanem maga is úgy ítéli, hogy a konventi döntés „különösen fájó érzésekkel tölti el az egyházkerületi tanácsot azért is, mivel ezzel a döntéssel szívének egy darabját szakítják ki, s mivel az egyházkerületnek, mint édesanyának magának kell most elsősülőt gyermekét feláldoznia, ami által a 420 év óta fennálló főiskolánk szenvedésekkel, áldozatokkal és felemelő eredményekkel is gazdag munkája fejzödnék be.”¹¹ ... mégis a fennálló helyzetből adódó felelősség okán határoz a teológusok Budapestre meneteléről, ott egy internátusban való elhelyezéséről, dunántúli lelképásztori szolgálataikra való tudatos felkészítésükről, a pápai tanárok budapesti alkalmazásáról, a legációk és szuplikációk fennmaradásáról, az egyházkerületi érdekek szem előtt tartásáról, a szuplikációkból származó segélyeknek dunántúli bizottság általi szétosztásáról, a volt pápai, illetve Dunántúlról beiratkozott hallgatók segédlelkesíti elhelyezésének dunántúli érdekű érvényesítéséről, a balatonfüredi otthonnak a Dunántúlról származó teológusok készséges fogadását biztosító kötelezettségéről, a továbbképző tanfolyamokon szolgáló pápai teológiai tanárok ilyen irányú munkásságának folytatásáról s a kántorképző tanfolyamokról. – Az egyházkerületi tanács ezen határozata is megerősíti a konventi parancs tudomásul vételét, de garanciákat kér arra, hogy a budapesti teológián a dunántúli lelkészképzési s lelkész-utánpótlási érdekek érvényesülhessenek. Megemlítendő külön is a pápai egyházmegye lelkészértekezletének tiltakozó levele, amely Pápán kelt 1951. augusztus 9-én, s amit Császár Károly esperes és Ólé Sándor lelkészértekezlet elnök írtak alá. A beadvány visszautasítja az anyagi okok miatti bezárásra való hivatkozást, s a teológia melletti kiállását a következőkben fogalmazza meg: „A pápai egyházmegye lelkészi kara kijelenti, hogy gyülekezeteik a legmesszebbmenő áldozathozatalra hajlandók lesznek a teológia megmentése és fenntartása érdekében. Bizonyosan vállalják ezt a többi egyházmegyék gyülekezetei is. Ez esetben nincs és nem lesz szükség semminemű és egyetlen fillérműi államsegélyre sem, sőt konventi segélyre sem, a dunántúli egyházkerület teljesen a saját maga erejéből örömmel kész fenntartani ősi teológiáját úgy, hogy ehhez anyagiakat nem kér, csupán annyit, hogy fennmaradását engedélyezzék.”¹² S ez nem érzelmi megnyilatkozás volt. Az egyházkerület anyagilag jól állt. A szuplikációkból hatalmas jövedelemhez jutott az iskola pénzben és természetben is. S ami ennél is fontosabb volt: mindenki ragaszkodott a teológiához. Itt azt is meg kell jegyezni, hogy a pápai egyházmegye tanácsa 1956 októberében is határozatot hozott a kollégium s benne a Teológia visszaállításáról. E tekintetben a legújabb időkben is példát mutatott, hiszen a Győr-Sopron-Pápai egyházmegye 1988. augusztus 2-i lelkészgondnoki értekezlete állást foglalt a Pápai Református Kollégium (s benne természetesen a Teológia) visszaállítása mellett, kijelentvén, hogy „egyházkerületünk sem missziói sem nevelési feladatait teljesíteni a Pápai Református Kollégium nélkül nem tudja.”¹³ A pápai beadvány-

hoz az őrségi egyházmegye is csatlakozott. S amíg a Teológiai akadémiára való beiratkozások szeptember második felében még Pápán történtek, s a hallgatói névsort is a pápai igazgató küldte fel Budapestre, s októberre a hallgatók zöme is már Budapesten volt, végül is az egyházkerületi közgyűlésnek kellett kimondania a végső szót. A Pápán, 1951. október 11-én tartott közgyűlés voltaképpen megismételte az egyházkerületi (augusztus 10-i) tanácsülés határozatait, mégis két olyan mindenképpen pozitív elemmel bővült, ami egyrészt a történelmi megítélés, illetve jövőbeni újrakezdést illetően nagyon jelentősnek ítéltető. A 41. sz. határozatból idézve: „Egyházkerületi közgyűlés – bár eltitkolhatatlan fájdalommal és annak hangsúlyozásával, hogy a Magyar Állammal kötött megegyezés értelmében pápai teológiájához, és egyéként is iskola-fenntartási és felállítási jogához továbbra is rendületlenül ragaszkodik – az egyházkerületi elnökség, az egyházkerületi tanács s valamint a gazdasági tanács határozatait, illetve intézkedéseit jóváhagyó tudomásul veszi.”¹⁴ Mindezideig sem a konventi levél, sem a tanácsülés említése sem tesz az egyezményről. A tanácsülési jegyzőkönyvekben nem esik szó az iskola-fenntartási és felállítási joghoz való ragaszkodásról. – Sőt igen fontos mozzanat az is, hogy a közgyűlés 55. sz. határozata szerint: „Eötvös Sándor a teológiai akadémia megnyitásának elhalasztásával kapcsolatban azzal a javaslatlal fordul az egyházkerületi közgyűléshez, hogy egy bizottság kiküldésével állapítassanak meg azok az anyagi feltételek, hogy akár államsegéllyel, akár a nélkül is, mi módon volna lehetséges a teológiai akadémiát az egyházkerületnek a saját erejéből is fenntartani. – Egyházkerületi közgyűlés a javaslatot magáévá teszi és a kérdés alapos kimunkálására egy bizottság kiküldését határozza el, amelynek tagjaiul: Eötvös Sándor elnökölte alatt, dr. Benedek Sándort, Ólé Sándor, Hajda Gyulát, dr. Kiss Gábort és Kovács Lajost küldi ki és felhívja őket javaslatunknak elkészítésére és annak az igazgató-tanács elé való terjesztésére.”¹⁵ Mondanom sem kell, hogy az események teljesen rossz irányba való fordulása ezt a tiszta kezdeményezést egyszerűen ellehetetlenítette. – Arra azonban érdemes szót vesztegetni, hogy ez a három pozitív elem hogyan is került be mégis az egyházkerületi közgyűlés határozataiba. Talán elsőrendben azért, mert az első ijedség elmúlt s ebből az következtetett, hogy legalább is a bátrabbak kezdték a fejüket használni. Másrészt azért, mert Tiszáninnen példája Dunántúlra is hatott. Harmadsorban azért, mert a memorandumok hatása a közgyűlésen (ott több volt a pozitív erő) jobban érvényesült, mint a tanácsüléseken. S negyedsorban azért, mert egyre világosabbá vált, hogy nem vesz át Budapest egyetlen pápai tanár sem, s így ezzel a ténnyel számolva, már elmúlóban volt a kiszolgáltatottság érzete.

VI. A pápai teológusok hűsége és példamutatása az exodusban

Legyen a ti szavatok igen, igen és nem, nem. S ezt Tiszáninnen teljesítette, de Dunántúl nem. Igen sajnálatos, hogy olyan kiváló emberek, mint Eötvös Sándor, Ólé Sándor, Császár Károly és még sokan mások minden ellenállása, erőfeszítése ellenére sem. Nem mondtak igazán igent a konventi követelésre, de mégis igent mondtak, s nem mertek teljességgel nemet sem, csak éppen a remény-

ségnek adtak némi esélyt. Ez az igen is nem is bizonytalanság munkált a Budapestre készülő teológusok lelkében is. Nem volt igazán meggyőző számukra a tanácsülési határozat, sem az igazgatói körlevél. Az a reménység, hogy a dunántúli viszonyokat és szellemi környezetet a velük együtt Pestre költöző s munkájukat ott folytató tanáraik biztosítani tudják, bizonyos megnyugvást jelentett. De annál nagyobb csalódást okozott, amikor ezek nem teljesültek. – Egyébként a Pápáról felterjesztett névsor alapján 43 pápai hallgatót regisztrált Budapest. A névsor a következő: 1. Csizmadia Lajos, Tótok, 1926. 2. Hosszú József, Rinyahosszúfalu, 1928. 3. Kis Gyula, Táp, 1926. 4. Kovács György, Falubattyán, 1926. 5. Lébényi Pál, Székesfehérvár, 1927. 6. Málík László, Kastélyosdombó, 1929. 7. Ónody Zoltán, Kocsord, 1927. 8. Tamás Dénes, Szentgál, 1925. 9. Adorján István, Mezőlak, 1928. 10. Heteyi Sándor, Székesfehérvár, 1930. 11. Kis R. Balázs, Kiskunhalas, 1927. 12. Magai István, Kaposvár, 1923. 13. Merétey Sándor, Kecskemét, 1930. 14. Molnár Sándor, Dés, 1928. 15. Mrázik István, Győr, 1929. 16. Nemes Kálmán, Siófok, 1929. 17. Peti János, Darány, 1927. 18. Szabó Zsigmond, Környe, 1927. 19. Szász Károly, Bánhida, 1928. 20. Vajna Lajos, Debrecen, 1930. 21. Véghy Károly, Szentgyörgyvölgy, 1927. 22. Balla Tibor, Vereb, 1928. 23. Bányai László, Budapest, 1930. 24. Escher József, Székesfehérvár, 1930. 25. Hadházy József, Sopron, 1930. 26. Janovszky István, Nagybánya, 1929. 27. Kalmár Lajos, Moha, 1927. 28. Kurucz György, Budapest, 1931. 29. Szabó László, Tárkány, 1928. 30. Szűcs Erzsébet, Senyeháza, 1930. 31. Deze Gábor, Szombat-hely, 1931. 32. Gönczi Klára, Kiskunhalas, 1930. 33. Kórosi Gábor, Kocs, 1928. 34. Nagy Eszter, Bicske, 1932. 35. Röhrig Fülöp, Újverbász, 1930. 36. Szabó Lajos, Makád, 1931. 37. Szakál Elemér, Adásztevel, 1932. 38. Tóth Károly, Györszemere, 1931. 39. Csizmadia Lajos, Tótok, 1931. 40. Gyarmati József, Polgárdi, 1926. 41. Patzai Sándor. 42. Szűcs Margit, Senyeháza, 1932. 43. Tóth Zoltán Bácsa, 1931. (A névsort a Ráday levéltár igazgatójától, Nagy Edittől kaptam.)¹⁶ Az elbizonytalanító helyzet okán néhányan (feltehetően hatan) egyáltalán nem mentek fel Budapestre. Egyébként is a valószínűsíthető október 1-i tanévkezdésre a pápaiak közül többen is nem érkeztek meg a budapesti Teológiára. A később tárgyalandó Györy Elemér püspökhöz írt memorandumot 36-an írták alá (ketten nem), így mintegy 38 pápai teológussal lehetett számolni. A visszaemlékezők (akik már október 12–13-ra kitöltötték a létszámot) egybehangzóan két nagyon fontos tényre erősítettek meg, egyrészt, hogy nem tudtak beilleszkedni, nem érezték magukat jól, másrészt azt, hogy nem hiteles forrásokból értesültek a pápai egyházkerületi döntésekről, pontosan nem is ismerték azokat. Adorján István (akkori IV. éves teológus) emlékezésében azt írja, hogy „ekkor jutott tudományunkra az is, hogy a Dunántúli Egyházkerületi Tanács még augusztusban (augusztus 10.) elfogadta a Teológia bezárására vonatkozó határozatot, s azt az egyházkerületi közgyűlés is tudomásul vette október 11-én, néhány nappal memorandumunk (október 14.) megírása előtt.”¹⁷ S az a nap, amikor ezt a tényre a pápaiak (Adorján István is) megtudják: október 29-e (hétfő), amikor már minden lezajlik, az exoduson túl vannak. Ma már csupán akadémikus kérdés, hogy mi lett volna akkor, ha pontosabban informáltak. Egy biztos,

közben kézhez veszik az igazgató körlevelét, Györy Elemér püspöknél is járnak, Adorján István Benedek Sándor igazgatóval személyesen is találkozik, keresik a kapcsolatot neves egyházkerületi tanácsbírókkal, Szabó Zsigmond Debrecenben is jár, mindezek ellenére csak az események után értesülnek a szomorú tényekről. Pszichológiailag érhető, ezt senki sem akarta elhinni, azok sem, akik a határozatokat hozták, s azok még inkább nem akik felől hozták. Tragikus, hogy az ifjúság az Egyházkerületi Tanácsban reménykedik, akik már korábban – ha viták és feszültségek közepette is – az önfeladás döntését meghozták. – S most mindezek után vegyük sorba az exodus eseményeit. Október 14-én az (1951. május 19-e óta működő) Állami Egyházügyi Hivatal a magyarországi egyházi életéről – az üléselőz zsinat kapcsán – bel- és külföldi újságírók számára sajtótájékoztatót tartott. Ezen a pápai és pataki teológiák bezárásáról azt mondták, hogy az nem állami nyomásra történt, „hanem mert az említett teológiák hallgatói önszántukból átiratkoztak a budapesti, illetve debreceni teológiákra.”¹⁸ Természetesen az ifjúságot ez az arcátlan hazugság nagyon megrendítette és felbőszítette. Ugyanakkor Cseh Lajostól (Sárospatak), s Mrázik Istvántól (Pápa) olyan információkat kapott a hallgatói közösség, hogy mindkét egyházkerület vonakodik lemondani iskoláiról. Ehhez meg kell jegyezni, hogy Tiszáninnentől és Dunántúl sem mondott határozott igent, mert a bizottság felállításával a reményt meghagyta. Mindezekről azonban nem voltak pontos információk. S ebben a helyzetben a diákság úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a maga összetartásával s határozott lépéseivel pozitívan képes befolyásolni az eseményeket. – Megható, Málik Lászlónak – már nagyon beteg, 1996. június 26-án hozzám írt levele: „Ötödéves teológus voltam – 1951 őszén – amikor az állam és egyház között kötött szerződést semmibeveve megszüntették teológiánkat. Hűségdemonstrációnknak – Pápára vonulásunknak – egész életünkre kiható következményei lettek. Akkor is tisztában voltunk a következményekkel, de nem tudtuk megállni, hogy szó nélkül parirozzunk a több száz éve szolgáló, fényesen világitó Dunántúl Sionját jelképező ősi intézmény megsemmisítése előtt. Felelőséget éreztünk érte. Szégyelltük volna, ha nem mozdulunk, akár tunyaságból, akár félelemből. Mi is, akárcsak az ősök nagyon szerettük a pápai Alma Matert. Kockára tettünk érte egzisztenciát, néhány esetben a fizikai létet is.”¹⁹

Ilyen lelkület fűtötte a pápai ifjúságot. – Október 14-én Kiss Gyula szenior az ifjúság kérésére, amit 36-an írtak alá Györy Elemér püspökhöz címzett memorandumot fogalmazott meg, aminek a lényege az volt, hogy támogassa a pápai teológia újbóli megnyitását, segítse a beiratkozást, s azt, hogy az ünnepélyes tanévnyitót október 31-én lehessen megtartani. A memorandum átadását küldöttségre bízták. Adorján István emlékezése nemcsak a tényeket, hanem a hangulatot is felidéz: „Október 15-én Pápára érkezve elsőként Ólé Sándor nagytiszteletű úrhoz, a pápai református lelkészhez mentünk, akinek a lánya Málik László menyasszonya volt. Közöltük vele jövetelünk célját, s egyben megkértük, hogy jelentsen be bennünket Györy Elemér püspök úrnál. Ekkorra jövetelünk híre már elérkezett iskolánkig, ahol csatlakozott hozzánk Heteyi Sándor teológus, aki engedéllyel tartózkodott Pápán, ugyanis Benedek Sándor igazgató úrnak

segédkezett a Teológia iratainak rendezésében. Így négyen jelentkeztünk a püspöki palota épületében, ahol Györy Károly püspöki titkár fogadott bennünket s bevezetett a püspök úr szobájába. A memorandumot Málik László adta át, ismertetve jövetelünk célját. Amíg a püspök úr a memorandumot olvasta, dermesztő csend volt, s csak a püspök úr arcszínének biborszínűre váltásából következtethettünk gondolataira. Néhány kenetteljes mondat után dühösen megfeddett bennünket, majd kategorikusan kijelentette, hogy elutasítja kérésünket.”²⁰

Az elutasítás után a küldöttek a Teológiára mentek, ahol dr. Benedek Sándor igazgató, dr. Pongrácz József és dr. Trócsányi Dezső teológiai tanárok nemcsak hogy meglegedésüket tanúsították, hanem arra is ígéretet tettek, hogy akár díjazás nélkül is vállalják a visszatérő teológusok tanítását. – Ezután a küldöttség táviratot küldött Kiss Gyulának, hogy a patakiakkal vegyék föl a kapcsolatot. A táviratot – visszautazás közben Málik László, Mrázik István és Molnár Sándor (az utóbbi nevével, aki nem volt a küldöttség tagja) adták fel, hogy ne keltsen feltűnést, s a választ a pápai postára várták, ahol Enyingi Győző református lelkész bátyja (Enyingi Ervin) postatisztként dolgozott. A patakiak október 18-i válasza ez volt: „Mi is hasonlóképpen cselekszünk.”

A pápai teológusok hazatérését október 20-ra (szombatra) tervezték meg, s így a visszatérni szándékozónak arra is adtak esélyt, hogy október 22-re (hétfőre) feltűnés nélkül visszaérkezessenek Budapestre. Az elszállásolásban, közétkeztetésben Ólé Sándor lelképásztor a presbiterei révén, Csapó Gyula internátusi felügyelő tanár s Borbély Sándor köztartási felügyelő tanár segített. – A Budapestre hazaérkezők (mintegy hatan-nyolcan már Pesten maradtak) október 21-én (vasárnap) matracokkal együtt a reggeli vonattal érkeztek meg a vasútállomásra. – De az ellenállás szervezése is jól haladt, Szabó Zsigmond Debrecenben a patakiakkal találkozott, Hadházy József a veszprémi lelkészt kereste fel rendkívüli – az iskola megmentésére vonatkozó – egyházkerületi tanácsülés összehívása érdekében. Utólagosan is elmondhatjuk, hogy mindhárman tudós és becsületes emberek voltak. – Október 22-én (hétfőn) a teológia épületében mintegy tizenötven a maradás, Benedek Sándor megvárása mellett (aki a Zsinaton volt) döntöttek, de voltak, akik visszautaztak, s voltak, akik szabadságot kértek. – Október 24-én (szerdán) találkozott a társaság Benedek Sándorral, aki arra kérte a visszatérőket, hogy azonnal térjenek vissza Budapestre. Október 25-én és 26-án szinte mindenki visszament a budapesti Teológiára. Az exodus véget ért. – Adorján István előbb még kiment szüleihez Nemesgörzsönybe. Ott – 27-én – felkereste az igazgatót s elmondta, hogy „Budapestre telefonon értesítették arról, hogy azoknak a hallgatóknak az ügyét, akik nem jelentkeznek a budapesti teológián október 29-ig az Államvédelmi Hatóság veszi át, s ellenük államellenes szervezkedés vádjával eljárást indítanak.”²¹ Szépen lassan visszacsorgott a pápai exodus tanúságtevő csapata Budapestre. Fél szívvel már az előadásokat is hallgatták, de nagyon megszorodott lelkiállapotban. – Hamarosan elkezdődtek a kihallgatások, melyeket Pap László igazgató vezetett. Együttes és egyenkénti meghallgatások voltak. A kihallgatottak minden felelőséget magukra vállaltak. Vallották, hogy tanáraiktól nem kaptak sem segítséget, sem biztatást. Amit tettek a pápai Teológia

megtartásáért tették. Elítélték az ÁEH provokatív sajtótájékoztatóját. Pap László mindenkor emberséges volt velük szemben. – A Teológia Tanári Széke a rendtartás megsértésének okán, az iskola engedély nélküli elhagyása s ennek tudatos megszervezése vétségének törvénycikkelyeihez próbálta hozzámérni az exodus hitvalló tényét, sikertelenül. A vizsgálat alapján megállapítható tények alapján „megállapítja a Tanári Szék, hogy mind a 36 pápai teológust és 10 volt sárospataki teológust egyetemleges felelősség terheli a szabályzat 111. pontjának megsértésében. Egyetemleges felelősség terheli ezen túlmenően 26 volt pápai és 1 volt sárospataki teológust a 115. paragrafus megsértésében (36-an írták alá a memorandumot s 26-an tértek vissza Pápara). Végül 20 volt pápai teológust terhel felelősség a 107. paragrafus megsértésében (a Teológia vezetősége elleni rosszindulatú szembehelyezkedés). Az egyetemleges felelősségen túl még külön felelősség terheli Adorján Istvánt, az egész akció megindításában, melyet elsősorban az ő beszámolója váltott ki, Málík Lászlót, a Veszprémvarsányból küldött távirat miatt, Mrázik Istvánt, az akció részbeni megszervezése miatt, Cseh Lajost, mivel a debreceniek mozgalmát részben az ő megjelenése váltotta ki, továbbá Molnár Sándort és Szabó Zsigmondot, előbbit mint a pápai küldöttség tagját, utóbbi, mint aki Pápan kívül Sárospatakra és Debrecenbe is elment. – A 107. paragrafus elleni vétség már első esetben is kizárást vonna maga után. Mivel azonban ez az ügy nem tekinthető úgy, mint a budapesti Teológia vezetősége elleni rosszindulatú szembehelyezkedés, vagy nem lenne bölcs és igazságos e paragrafust teljes szigorral alkalmazni. Az is kétségtelennek látszik, hogy az ifjúság ezt a lépését a Dunántúli illetve Tiszáninnen Egyházkerület határozatai nélkül nem követte volna el. Viszont nem látja tisztázhatónak a Tanári Szék – hatáskör hiányában –, hogy az ifjúság e megmozdulásáért, illetve a Pápara elmentek azonnal vissza nem téréséért mennyiben hárítható a teljes felelősség az ifjúságra. Mindezek alapján a fegyelmi vétség kétségtelen megállapítása és a fokozott felelősség kiemelése ellenére sem tud a büntetés mértékére nézve határozatra jutni.”²² A Tanári Szék ugyan egyrészt megállapítja a felelősséget, de ugyanakkor azt is, hogy az exodus voltaképpen nem büntethető a fennálló szabályok alapján. Bizonyítja ezt azzal, hogy a büntetés mértékét nem tudja meghatározni. Persze rendkívül sajnálatos, hogy a „vádanyagot” (amit a történelem ma hitvallásnak minősít) tálcán kínálja föl az ítélőszékké átalakuló dunamelléki egyházkerületi elnökségnek. Így, a történelem ítélőszéke előtt a Tanári Szék felelőssége is fennáll.

VII. Az ítélet

Az ítéletet az Állami Egyházügyi Hivatal, s a Református Konvent sürgetésére a Dunamelléki Református Egyházkerület Elnöksége, a Bereczky Albert és Kis Roland püspök illetve főgondnok hozza meg. A kihirdetésre 1951. december 8-án déli tizenkét órakor került sor a budapesti teológia dísztermében a tanári kar és a hallgatóság jelenlétében. Az ítélete dr. Pap László igazgató hirdette ki. „A Dunamelléki Egyházkerület Elnökségének 3632/1952. sz. írása, Bereczky Albert és Kis Roland aláírásával, a következő ítéletet tartalmazza: Adorján István IV. éves, Málík László V. éves teológusok kizáratnak a teológiáról; Cseh Lajos,

Mrázik István és Szabó Zsigmond IV. éveseket tanácslólag elutasítják (consilium abeundi); Molnár Sándor IV. éves, Tamás Dénes V. éves, Szász Károly IV. éves, Csizmadia Lajos V. éves, Tóth Károly III. éves, Janovszky István III. éves, Vizi István IV. éves és Heteyi Sándor IV. éves teológusok egy félév elvesztésével büntetettek; mindazok akik az engedély nélküli távozásban részt vettek, megdorgáltak; azok pedig, akik el nem távoztak ugyan, de a memorandumot aláírták megintettek. Az ítéletet a szöveg szerint a Dunamelléki Egyházkerület elnöksége mondta ki. A Pap Lászlónak címzett írásban Bereczky és Kiss így fogalmaznak: „Hálaadásban és bűnbánatban fogadja tehát a teológus ifjúság az egyházkerület elnökségének döntését, amelyet teológiai akadémiánk, abban teológus ifjúságunk és az egész magyar református egyházunk iránti szeretettel hozott.”²³ A joggatlanul és embertelenül elítéltek között Cseh Lajos és Vizi István pataki, a többiek mind pápaiak. – Jogilag és morálisan is teljes képtelenség, hogy az exodus ügyében az egyházkerületi elnökség hozott határozatot. Az pedig cinizmus és a magyar református egyház egész történetében példátlan bűn, hogy ezt a kegyetlenséget valamiképpen szeretetteljes gondoskodásnak akarják beállítani. A jog keretei között maradvá meg kell állapítani, hogy az események idején nemcsak Pápanak és Sárospataknak, hanem Budapestnek és Debrecennek, tehát a Dunamelléki s a Tiszántúli Egyházkerületnek is le kellett mondania teológia-fenntartó jogáról, hogy a Zsinat vehesse kézbe országosan a teológusképzés ügyét. A Zsinat azonban csak november 29-én hozza meg ezt a döntését. Azért is kerül csak december 8-án sor az ítélet kimondására. De a törvénynek nincs visszamenőleges hatálya s így az októberi események voltaképpen a senki földjén történnek, végleges döntési idő előtt. Persze akkor semmi jelentősége nem volt a jognak. Hatalmi szó döntött. Nehezen érthető azért, hogy még máig sem történt meg ezen törvénytelen és erkölcstelen ítélet megsemmisítése, a bűnös ítélet meghozatalában résztvevők elítélése, a meghurcoltaktól való bocsánatkérés, a teljes körű rehabilitálásuk. Lehet, hogy elhangzott ezzel kapcsolatosan egy-egy általános nyilatkozat. De a megbántottak idáig egyetlen jó szót sem kaptak a hivatalosoktól.

VIII. Az elítéltek további sorsa

„Az ítélethirdetés megdöbbenő volt. A teológus lányok sírva fakadtak, de a fiúk is könnyeztek. Ennyi év távlatából visszagondolva ifjúságomnak erre a nevezetes napjaira, csak hálaadás van bennem Isten iránt, hogy voltak, voltunk Egyházunkban, akik nem jártak akkor a hamis engedelmesség útját.” Így emlékezik Janovszky István tatabányai lelkipásztor, a megbüntettek egyike.²⁴ A Teológiáról jogtalan ítélettel kizárt Adorján István pedig így emlékezik az ítélet utáni történetekre: „Az ítélet kihirdetése után az igazgatói irodában átvettük érvénytelenített indexünket, és leadtuk diákigazolványunkat, majd meg aztnap el kellett hagynunk a teológia épületeit.”²⁵ Mi lett a sorsuk tovább? Az Úristen védőszárnyai alatt, az Annás és Kajafás egyházából kidobottan?

A legkevesebb, hogy az utókor elítélje az akkori ítéletet, s bocsánatot kérjen a megbántottaktól. Megkövesse azokat, akiket megköveztek és meghurcoltak. Minden pápai teológustól bocsánatot kell kérnünk, s egyházhú magatartásukat meg kell köszönnünk. Köszönet illesse az exodusban részt-

vevőket, a memorandum aláírói. Tisztelet övezze azokat, akik cselekedetük jogosságához való ragaszkodásukért fél évet veszítettek. Az akkori megbélyegzettek névsora: Molnár Sándor, Tamás Dénes, Szász Károly, Csizmadia Lajos, Tóth Károly, Janovszky István és Hetyei Sándor, most – a történelmi igazságszolgáltatás okán – a hűségesen helytálló névsora. Molnár Sándor, Tamás Dénes (az Egyesült Államokban esperes lett), Szász Károly (sajnos már nem él), Csizmadia Lajos, Tóth Károly (püspök), Janovszky István lelkipásztorok lettek, s a nagy tanulással a szívükben hűséggel szolgálták a Krisztus egyházát. – A kizáratokról (Adorján István és Málik László) s az eltanácsoltokról (Mrázik István és Szabó Zsigmond) kiemelten is meg kell emlékeznünk. Nem a bécsi udvar, nem a katolikus egyház, nem az ateista állam, hanem a keskeny-utas „református egyház” üldözte őket, de ők még így is többet tettek a történelmi reformátusság tisztességéért, azoknál is, akik az egyházban maradván az independencia csendjében hűséggel végeztek (nem hamis engedelmességgel) szolgálataikat. *Adorján István* az egyetlen élő közöttük. Emlékezését megírta s itt el is mondja. Életpályám kettébe tört, írja magáról, „kizárásom után osztályidegenként kezeltek, kedves városomban nem találtam munkát, a győri Vízügyi Építő Vállalatnál dolgoztam segéd munkásként.”²⁶ Majd Kiskunlacháza és a Kiskunsági Állami Gazdaság következett. Itt már öntözési munkakörbe került. 1956 után újra meghurcolták, s csak 1961-ben kapott tehetségét elismerő vezető állást. Ezután Dabas következett, s 1970-ben költözött vissza Nemesgörzsönybe. Két fia közül, Zoltán ma a Pápai Református Kollégiumban tanít. Adorján István nyugdíjasként is gazdálkodik. Csalódásai ellenére a hitet megőrizte. Az egyházban bizony kevesen akadtak, akik mellálltak s rehabilitálását egyengették.

Málik László 1929. május 2-án született a Somogy megyei Kastélyosdombón. Középkisiskolait Barcon és Csurgon végzte. Négy évet tanult a pápai Teológián. Kizárása után 1952-ben Bolyba került tanítónak. Tanítóskodása után középiskolai tanár lett. Kiváló tanítói s kiváló tanári elismerés kapott. Volt kultúrötthon-igazgató, középkisiskolai igazgató Bolyban, s igazgatóhelyettes Mohácson. Innen ment nyugdíjba. Több kiténtetést kapott. Boly díszpolgárává választotta. 1996. december 29-én huny el. Felesége, Ólé Vilma templomépítő, kiváló hitszónok, Ólé Sándor pápai református lelkipásztor leánya. 1954-ben Ólé Sándort az akkori konventi urak valósággal kiüldözték Pápáról. Keserűen írta irodalmi értékű s ugyanakkor példamutatóan hitvalló (a református könyvtárban, Pápán őrzött), kiadásra érdemes naplójába Ólé Sándor, hogy a pápai eklézsia papjait korábban a bécsi udvar s a katolikus főpapok üldözték; most engemet maga a hivatalos református egyház. S tegyük hozzá, hogy piruljanak és szegyenüljenek meg azok, akik ezt tették. S vejét is elérte az ember telenség. Málik László is erre a sorsra jutott. Özvegye ezt írja róla: „Egész életében hordozta magában a szörnyű bánás sebeit, s csak még jobban elkeserítette a mai hivatalos egyház elzárkózása a lehetséges rehabilitáció elől.”²⁷ A Mohácsi Hírlap 1997. január 25-i száma nagy terjedelemben s igen nagy tisztelettel és elismeréssel emlékezik Málik Lászlóra. Ebből idézve: „Dicsérni jöttem őt nem temetni... Őt, a kivételes emberségű tanárt, barátot, családfőt, helytörténészt, politikust, közösség-szolgáltót, kultúra-pártfogót, keresztyén hívőt.”²⁸

Mrázik István 1929. augusztus 8-án született Győrött. Iskoláit születése helyén végezte. Teológiát Pápán tanult. 1951. évi eltanácsolása után visszajött szüleihez Győrbe. Itt különböző helyeken dolgozott. Esztergályos is volt a győri Rába gyárban. 1956 után Ausztriába ment, ahol geodéta képzésben vett részt. „Ausztriában bizonyos fokú képesítést is nyert, amit azonban Magyarországon nem ismertek el teljes értékűnek. Ő mindenestre palástosan jött haza 1959-ben és ha a győri lelkész megbízta igehirdetési szolgálattal azt palástosan végezte.”²⁹ 1959-től a győri Tervező Irodában dolgozott geodétaként. Elismert szaktekintély volt. Pataky László és Sáhó Andor győri lelkészek többször is felkérték szolgálatra s ő mindig hűséggel elvégezte a reá bízottakat. Szolgált Bonyón és Győrszemerén is. 1966-ban nősült. Felesége ma is él, de ő elzárkózott a felvilágosítástól. Az adatokat Simon Kálmán és Bittner Ferenc lelkipásztoroktól kaptam. Mrázik István haláláig presbitere volt a gyülekezetnek. 1984. április 29-én 55 éves korában halt meg tüdőembóliában. Sáhó Andor győri lelkipásztor temette.

Szabó Zsigmond 1927. július 15-én született Kömnyén. Édesapja gyógyszerész volt. A családnak Kömlődön földje is volt. Szabó Zsigmond Pápara úgy került, hogy kitétek a Debrecen melletti Pallag-pusztai Gazdasági Akadémiából, kulák származása miatt. Nem járt jobban a Teológián sem. Kizárása után homokbányában dolgozott, majd nősülése és családalapítása után a környei állami gazdaságba került. Janovszky István környei lelkipásztorokodása idején bevonta barátját a gyülekezeti életbe: „Zsiga a gyülekezetnek presbitere és szolgálatokat vállaló hűséges tagja volt. A hitet haláláig megtartotta. A sok átélte viszontagság nem múlt el nyomtalanul. Különböző szív, ideg, keringési betegségek jöttek. 1978-ban házuk előtt akart átmenni a túldalra, amikor egy személykocsival halálra gázolta. Én temettem novemberben Kömnyén, családi sírhelyükbe. – Szabó Zsigmond exodusokba – nem sajnálva pénzt, fáradságot – szívvel, lélekkel bele adta magát. Vállalta, hogy megy Debrecenbe a pataki teológusokhoz. Elmegy Enyedi Andor püspökhöz jelenteni a pápai teológusok határozatát. Az egyik fő szervezőnk volt. Emlékezete áldott. Temetési igehirdetésemben erről is megemlékeztem, és mindvégig megőrzött hitét követésre ajánlottam a pápai öregdiákoknak.”³⁰

Adjon az Úristen békeséget és hosszú életet *Adorján Istvánnak* s hármuknak pedig: *Málik Lászlónak*, *Mrázik Istvánnak* és *Szabó Zsigmondnak* pedig legyen örökké áldott az emlékezetük.

IX. Rehabilitációs kísérletek

Mindenekelőtt illesse köszönet azokat, akik az üldözöttekkel együtt éreztek, sőt segítették őket. Pataky László, Sáhó Andor, Kurucz György, Janovszky István, Nagy Lajos lelkipásztoroknak köszönjük a bátorító segítő akarást.

Az 1993. január 15-i tanácsülésre kollégiumi főigazgatóként beadványt terjesztettem elő a kizárt teológusok rehabilitációja, s részükre lelkészi oklevél adományozása tárgyában. A tanácsülés 13. szám alatt tárgyalta a kérelmemet, de nem hozott kérésemnek s az igazságosságnak megfelelő határozatot. Érdemben nem foglalt állást.

1996. augusztus 11-én az egykori pápai teológusok pápai református templomi találkozója után, a közepében –

25 aláírással megerősítetten – nyilatkozatot fogadtunk el a kizárt teológusok rehabilitációjáról: „Tisztes főhajtással adózunk azon társaink előtt, akik 1951-ben a Pápai Teológia megszüntetésekor hitvaló helytállással – a hátrátételt és kicsapatást is vállalva – kiálltak Pápa mellett. Kérjük azért a Dunántúli Református Egyházkerület Közgyűlését, hogy fejezze ki irántuk való elismerését és hálás köszönetét. Az akkor kizárt hallgatók számára pedig rendelje el az Egyházkerületi Közgyűlés HONORIS CAUSA Lelkészi Oklevél adományozását.” A nyilatkozatot a következők írták alá: Dr. Csémy Lajos, Győry Károly, Dr. Dékány Endre, Simon Kálmán, Balya László, Dr. Süle Jenő, Balogh Gábor, Hadházy József, Szabó Sándor, Bíró Ernő, Magai István, Bucsi Lajos, Lébényi Pál, Gueth Gyula, Vajna Lajos, Kurucz György, Szántó Emil, Jakab Lajos, Kövy Zsolt, Kovács Sándorné, Kiss Gyula, Bolla Ferenc, Pomothy Dezső, Kalmár Lajos, Adorján István. – Az aláírt nyilatkozatot, az istentiszteleten ígét hirdető dr. Dékány Endre terjesztette fel az Egyházkerületre. Rövid válaszában dr. Márkus Mihály püspök értesítette a felterjesztőt, hogy az Egyházkerület foglalkozni fog a kérelműnkkel. Adorján Istvántól van olyan értesülésem, hogy az Egyházkerület készül a rehabilitációra. Mi, hivatalos értesítést nem kaptunk. – Reméljük, hogy a rehabilitációra sor kerül, de azt is meg kell mondani, hogy ebben a kérdésben a budapesti Teológiának és a Zsinatnak is lenne jóvátenni valója.

X. A Pápai Teológia jövője

Reméljük, hogy az exodus hitűseinek nem lesz hiábavaló az áldozatuk, s a pápai Teológia hamarosan megnyithatja kapuit. A rehabilitációjuk sem lehet őszinte és teljes, ha az még a Teológia zárt kapuinak idején történik. Ha a dunántúli református egyházkerület lelképásztorai és gyülekezeteinek tagjai közül bárkinek is kétségei lennének a pápai Teológia jövője felől, akkor azok a múltat sem ismerték s így jövőképük sincs.

A Dunántúli Református Egyházkerület Tanácsa Pápán, 1992. január 9-én tartott ülésén, 5. sz. határozatával vonta vissza a Pápai Teológiai Akadémia 1951. október 11-én kimondott szüneteltetésének határozatát. Arra való hivatkozással, hogy 1951-ben az egyházkerület nem mondott le a Teológia fenntartásának s újraindításának jogáról, az egyházkerület helyreállította a Teológia működésének jogfolytonosságát. Hozzá kell ehhez fűzni, hogy a Magyar Kormány miniszterelnöke, dr. Antall József, a Magyar Közlönyben megjelentetett 1059/1991. (XII.6.) kormányhatározatával a hittudományi főiskolák közé sorolta (a patakival együtt) a Pápai Református Teológiai Akadémiát. – Az Egyházkerület dr. Tóth Kál-

mánt kérte föl a szervező teológiai igazgatói feladatok ellátására, aki mint volt pápai teológiai tanár a megbízatást örömmel elvállalta. – 1996. május 2-án az egyházkerületi közgyűlés, a Pápai Kollégium dísztermében, megerősítve az 1992. évi döntést, a teológiai szakot – mellette jogi kart is tervezve – egyetemi szintre emelt. Ezt a döntést az egykori pápai teológusok találkozója 1996. augusztus 11-i nyilatkozatában üdvözölte. – Mindezek mellett sajnálatos, hogy gyakorlatilag az Akadémia (Egyetem) még nem működik. – Annak idején Patak egységes nemével szemben, Dunántúl felemásan hozott döntést. Igent a konventi követelésre s nemet a véglegességére. Most is nagyon felemás a helyzet. Már két elméleti igen van, de a gyakorlat egyelőre nem. – Csak remélhetjük, hogy ami természetes, az valóban az, és a hitet s a kerületi életérdekeket csak egyféleképpen lehet érteni.

(Pápa)

Kövy Zsolt

Jegyzetek

1. Teológiai főiskoláink kérdése. In: Református Egyház III/22. 1951. november 15. – 2. Kövy Zsolt: A református egyház szerepe Pápa város életében (1520–napjainkig). In: Tanulmányok Pápa város történetéből Pápa, 1994–603. p. – 3. Kövy Zsolt: A protestáns iskolázás kezdetei Pápán. In: Kövy Zsolt: Egyház és Közélet. Pápa, 1995–78. p. – 4. Kövy Zsolt: Nagy Mihály püspök harca a Kollégium nyilvánossági jogáért. In: Kövy Zsolt: Egyház és Közélet. Pápa, 1995–92. p. – A Pápai Református Teológiai Akadémia tanári kara gyűléseinek jegyzőkönyve. 1949. október 19.–1951. december 30-ig. Dunántúli Református Egyházkerületi Levéltár. – 6. Részlet Győry Elemér püspök 1951. október 11-i püspöki jelentéséből. In: Református Egyház III/20. 1951. 15.–10. p. – 7. U.o.: 12. p. – 8. Pap László: Tíz év és ami utána következett. 1945–1963. – Európai Magyar Protestáns Szabadegyetem. Bern-Budapest, 1992.–86. p. – 9. Teológusok levele az Út szerkesztőségéhez. Pápa, 1949. Január 27. DREL. – 10. Dunántúli Református Egyházkerületi Tanácsülési jegyzőkönyv Pápa, 1951. augusztus 10. J.k. 4. pont. DREL. – 11. U.o.: 13. p. – 12. A Pápai Református Egyházmegegye Lelkészerterkezetének az Egyházkerületre felterjesztett tiltakozó levele. Pápa, 1951. augusztus 9. DREL. – 13. Kövy Zsolt: A Mándi Márton István Pápai Református Kollégiumi Alapítvány (1989–1994) Pápa, 1995.–21. p. – 14. A Dunántúli Református Egyházkerületi Közgyűlés 1951. október 11-i közgyűlési jegyzőkönyve. – 41. pont. DREL. – 15. U.o.: 55. p. DREL. – 16. A Pápai – Budapestre került – teológusok névsora. Budapest, 1951. október. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday levéltára. – 17. Adorján István: Emlékezés a pápai teológusok 1951. évi exodusára. Pápa, 1997. augusztus. Kézirat. – 18. U.o. – 19. Málík László levele Kövy Zsolthoz. Mohács, 1996. június 26. – 20. Adorján István emlékezése – 21. U.o. – 22. Pap László i.m. 319. p. – 23. U.o.: 88. p. – 24. Janovszky István levele Kövy Zsolthoz. Tatahánya, 1997. augusztus 13. – 25. Adorján István emlékezése – 26. U.o. – 27. Málík Lászlóné levele Kövy Zsolthoz. Mohács, 1997. augusztus 4. – 28. Mohácsi Hírlap. 1997. január 25.–2. p. – 29. Simon Kálmán levele Kövy Zsolthoz. Győr, 1997. augusztus 11. – 30. Janovszky István levele Kövy Zsolthoz. Tatahánya, 1997. augusztus 13. – 31. Egykori pápai teológusok NYILATKOZATA Pápa, 1996. augusztus 11.

A nagyváros teológiája

A nagyváros teológiája több, mint a nagyváros missziológiája. Az utóbbi általánosságban a nagyváros evangélizálását, konkrétan az egyház megújulását és növekedését tanulmányozza és tervezi. A nagyváros teológiája tágabb spektrumot vizsgál és másfajta kérdéseket tesz fel. Példa lehet a Biblia városokkal foglalkozó tex-

tusainak célzatos olvasása, melyhez szükség van átfogó látásra a nagyvárosért és a nagyvárosról.

A cikk elején megvizsgálunk néhány teológiai problémát, melyek kapcsán tíz olyan témát nevezünk meg, melyek döntően befolyásolják látásmódunkat – biblikus, történelmi és kortárs szempontból – a nagyváros teoló-

giájával kapcsolatban. Ezek azok a teológiai kérdések, melyek az utóbbi három évtizedben foglalkoztatnak mint nagyvárosi lelkészt, teológiai tanárt és missziói stratégát. Minden bizonnyal volt már a kezükben olyan szórólap, missziói társaságoktól, egyházi szervezetektől, melynek tetején egy bekeretezett igevers olvasható, „misszióknak vagy pásztori munkánk teológiája” megjegyzéssel. Persze nem csupán ebből áll teológiájuk. Nem is lehet ez elégséges válasz azokra a kihívásokra, melyekkel az egyháznak szembe kell néznie Földünk hatalmas mérvű urbanizációja kapcsán.

A releváns és magvas teológia mindig erősen gyakorlati jelleget mutat. A cikk írója a nagyváros teológiájának elméleti és gyakorlati szakembere. E rövid cikkben szeretné kiemelten bemutatni a teológiai elvek és a nagyvárosi lelkészi szolgálat valósága közötti kapcsolatot.

Kiindulópont: néhány alaptétel:

1. Isten örök uralma alatt, a világban két gyors ütemű tendencia figyelhető meg: az urbanizáció és Ázsia térnyerése. Az erővonalak az Atlanti óceántól a Csendes óceáni régió irányába tolnak el, valamint a vidéki területek helyett a város válik dominánssá. Uruknek ez nem lehet meglepő, és egyik folyamat sem csorbítja hatalmát.

2. Jézus Krisztust, aki Ázsiában született és Egyiptomban volt menekült, új hangsúllyal kell hirdetni ma, a tömeges vándorlás korában. Kínai, japán, indiai és egyéb ázsiai népek nagyvárosi diaszpórái élnek mind a hat kontinensen, hasonló helyzetben az első századi zsidókhoz.

3. A Biblia üzenete olyan bőséges és hatalmas, mint maguk az egyre növekvő nagyvárosok. Itt lelhető fel elsősorban Isten terve a nagyvárosokkal kapcsolatban. A szükséges szövegelemzés egyben a bibliai városokra vonatkozó esettanulmány, melyet a mai kontextusba kell helyezniünk Józseftől Pálig, az Éden kertjétől az új Jeruzsálemig.

4. Istent úgy ismerhetjük meg a Bibliából, mint a teljes környező világ Istenét. A fáraó nem tudja megfosztani dicsőségétől, míg Kúrosz azt elősegíti. Ő vezérelte az embereket városok építésére és elfoglalására a múltban, Ő egyesíti a teremtést és megváltást Országá eljövételében, melynek az Egyház jele és véghezvivője is egyben. Ha Istent így ismerjük meg, akkor lehetővé, sőt szükségessé válik, hogy egy emberként körbefogjuk a világ nagy városait.

5. Ha végiggondoljuk majd 4000 év hatalmas városi és kultúrákon átívelő missziói tapasztalatát Ábrahámtól kezdve, nyilvánvalóvá válik, hogy Isten tervét és ajándékát nem lehet egyetlen egységes témában és stratégiában kifejezni. Találkoznia kell a laikus Nehémiásnak Pállal a „profi” evangélizátorral a Biblia városra figyelő értelmezésében csakúgy, mint gyakorlatban a hatalmas ázsiai nagyvárosokban.

E tételek éppúgy mint a többi, melyet hely hiányában nem fejtünk ki, kiváló témaként szolgálhatnak missziológiai eszmecserékhez. Itt azonban kiindulási pontként használjuk őket, hogy egy sor olyan teológiai kérdést vizsgáljunk meg, melyekkel az egyház világszerte szemben találja magát, leginkább azonban a világot behálózó hatalmas nagyvárosok urbanizált világában, melyekben szó szerint megnyilvánul a nemzeti sokszínűség. A következő kérdéseknek megvan a maguk történelmi háttere, de a teológia tanítása során a mai kontextusba kell őket helyezni, hogy segítse a tanulók elméleti és gyakorlati tudásának integrációját.

Teremtés és megváltás

Előfordul, hogy lelkészek vagy diákok körében biblia-tanulmányozáshoz ketté osztom a csoportot, az egyiknek a Kolossé levelet, míg a másiknak a Filippi levelet jelölöm ki. A feladat az, hogy mindkét csoport úgy olvassa az adott könyvet, mintha az lenne a teljes Biblia. Az a csoport, amelyik a Kolossé levelet olvassa, arra ébred rá, hogy e levél Krisztust, mint az univerzum transzcendens Urát mutatja be. Ő a „ragasztó”, mely összetartja a teremtést. Krisztus kozmikus Isten, ura a nemzetközi és nagyvárosi rendszereknek. Ez a krisztológia magában foglalja a laikus tanítványság elvét, az olyan keresztyének számára is, akik például a tokiói tőzsdén vagy a világ hét legnagyobb bankjának egyikében dolgoznak, ezek mindegyike ázsiai volt 1988-ban.

Ezzel összehasonlítva láthatjuk, hogy a Filippi levélből kirajzolódó Krisztus elhagyta a mennyei dicsőséget, testet öltött, és a Szentlélek által bennünk is lakozhat. Ez Krisztus inkarnációja és ebből következik a személyes üdvösség, kegyesség és tanítványság. A felelős nagyvárosi tanítványság során el kell fogadnunk a teljes újszövetségi krisztológiát, nem csupán egy-egy elemét, kijátszva a másikkal szemben. A tizenhatodik századi reformátorok egyensúlyban szerették volna látni a teremtést és a megváltást. A mai evangélizátorok hajlamosak az evangéliumnak csak egyik felét vinni a nagyvárosba, talán éppen a korábbi modernisták vagy liberálisok ellenében, akik annak idején viszont csak a másik felét vítették.

Ne feledjük, hogy a Biblia első képe Istenről úgy számol be, mint aki „besározta a kezét”, a gondoskodó Isten gyengéd kapcsolatban van az anyagi világgal. Ez nem görög gondolat. A Biblia utolsó képében pedig a szennyezett, holocaust utáni világot tisztítja meg az Úr, majd az örök várost vesszük birtokba, ahol örök közösségben élhetünk. Isten elsősorban úgy áll előttünk, mint a test – Krisztusé és a miénk – feltámasztásának Istene. A keresztyénség az egyetlen vallás, mely integrálja az anyagot és a lelket. A keresztyének lehetnek azok, akik úgy tervezhetik munkájukat, hogy az egyének lelki üdvössége együtt járjon az iskolák reformjával, csatorna-rendszerek építésével. Vegyük észre, hogyan vezet a helyes teológiai alap áldott pásztori munkához!

Alan Tippett *Introduction to Missiology* (1987, William Carrey Libray) című műve 8. fejezete „Tendenciák a misszió teológiájában” címet viseli. Ebben elemzi, hogy a megcsontított vagy nem funkcionáló teremtéshit légüres terében hogyan növekszenek bizonyos spiritista kultuszok.¹ Úgy tűnik, igaza van. A New Age mozgalom egyre jobban terjed a nagyvárosokban, mivel stratégiájuk ötvözi az ökológiát és a teológiát. Ennek vonzereje a fiatalok közt a legerősebb, akik fennakadtak a modern nagyváros „másodlagos strukturális mátrixában.”² Meg kell találnunk a helyes arányt és egyensúlyt a teremtés és a megváltás között, ha a ránk bízottakkal el szeretnénk érni a nagyváros világát.

Isten országa és az egyház

A hely szűkössége nem teszi lehetővé, hogy részletesen írjunk az Isten országa teológiájáról, de nem szabad szem elől téveszteni annak jelentőségét a nagyvárosi

misszió szempontjából. Krisztus jelenvaló egyháza sokszínűségében és különböző funkcióival múlandó formában szolgál és tesz tanúságot a múlthatatlan, kozmikus cél érdekében. Erre a valóságra mutat dicséretével, bizonyoságtételével és tanítványi létével. Semelyik egyház, egyházközi szervezet vagy felekezet nem lehet egy sziget, pusztá öncél csupán. Az egyháznak a nagyvárosban kell élnie, meg kell valósítania mindazt, amit Jézus első és utolsó prédikációja (Lk 4; Mt 28), a missziói parancs és a nagy parancsolat keretei között hirdetett, képviselve a Megigazítás Istenét csakúgy, mint az Igazság Istenét.

Sokak számára manapság a királyság intézménye üres frázis, vagy azért, mert nem királyságban élünk, vagy azért, mert bizonyos teológiai irányzatok e fogalom értelmezését diszpenzációs irányba terelik, mintha az csupán eschatológiai fogalom lenne. Az ebből fakadó következmények hatalmasak. E tanok különböző definíciója meghatározhatja, hogy túléljük-e a nagyváros kihívásait. A missziológusok egy emberöltőn keresztül vitatkoztak azon, hogy Isten kivételes, kizárólagos érve az egyházra vagy az egész világra vonatkozik. Akik úgy gondolják, hogy a világra is vonatkozik csakúgy, mint az egyházra, azoknak azt is el kell fogadniuk, hogy a bukott világ nem fogja megérteni és meglátni mélyseges elesettségét és a megoldást, ha nem áll a háttérben tekintéllyel bíró bibliai alap, valamint a Szentlélek által adott globális jövőkép.

Ez nem teológiai szörszálhasogatás. Ha nincs hiteles átformáló jövőképünk (transforming vision) a nagyvárosról, az evangélizáció nem több, mint taláalomra történő mentése a menthetőnek – lehetünk nagyvárosi lelkészek, de nem leszünk a nagyváros pásztora. E sorok írója úgy véli, hogy a bibliai textusok mind egy irányba mutatnak, mely szerint Isten terve a városokra és családokra vonatkozik. Mindkét formát Isten teremtette, hogy őt dicsőítse és az emberi életet szolgálja. És ha ezt nem teszi, akkor Sodoma, Jeruzsálem, Babilon, Chicago vagy Hongkong egyféle elbírálás alá esett és fog esni. A kérdést így is feltehetjük: van-e teológiánk a nagyváros számára, vagy ez csupán nagyvárosi missziológia? Ennek következményei hatalmasak, de mégis meghatározhatók.

Segély és reform

Az evangéliumi ébredési mozgalmak tetteket hoztak a tizenhét- tizenkilencedik századba. Egyértelműen e mozgalmak munkálkodásának köszönhető, hogy a segély- és reformtevékenységek folytatódtak a szociális felelősség jelszava alatt. Száz éve még a belső megtisztulás (megszentelődés) logikus következménye volt a külső kapcsolatok megváltozása is. Korabeli szóhasználat: „a kifelé és befelé vezető út egyaránt fontos.”

A történészek a megmondható, hogy Istennek e teljes körű befolyása mennyire érvényesült egy-egy nyugati ország írott és íratlan törvényeiben. Azonban az utóbbi száz évben az „evangélizáló Istene” visszavonult és csak a keresztyén szívek és lelkek bezártságában él. Azok, akik csak a lélek megmentését hirdetik és gyülekezetüket távol tartják a társadalom történéseitől, két dolgot tesznek valójában: egyrészt beismerik, hogy az evangélium a modern élet szempontjából gyakorlatilag irreleváns, másodsor hallgatólagosan helyeslik a társadalom bűnös állapotát. A fentiek nem visznek olyan át-

formált társadalmak és modell-városok irányába, mint amelyekbe bepillantunk számos textus között a következőkben: Ézs 58,65; Jer 29; Ez 16. Ha nem ismerjük fel, hogy a nagyvárosi pásztoráció egyéni és közösségi, prófétai és lelkigondozói, laikus és lelkesítő elem kettősében működik, akkor szegényebbek leszünk néhány elengedhetetlen eszközzel a nagyvárosi szolgálat során.

Személyek és helyek

A történelem folyamán a keresztyénség a szent hely fogalmának értelmezésében elfogadta az ószövetségi „Bétel” vagy az iszlám „Mekka” megközelítést. A gyülekezetek „Bétel” formájára és azt tovább alakítva lettek plébániákká vagy a földrajzi határokat követő egyházközségekké. A gyülekezetek ekképpen területileg behatárolt vallásos egyletekké váltak. A lelkészek ebben a rendszerben fontos társadalmi funkciót is elláttak. Az egyház, melynek tagjai az államtól adómentességet kapnak, valami nagyon értékeset kell, hogy visszaadjanak az államnak és a társadalomnak.

A mai, modern nagyvárosban mindez a múlté. Az emberek tucatnyi templom mellett haladnak el, míg sajátjukba érnek. A templomok klubházakká váltak, a helyet teljesen praktikusán, ridegen alakították ki. Könnyen eldobjuk, letaroljuk környezetünket, szomszédágunkat a nyugati világban, egyre csak terjeszkedik körülöttünk a beton és az általános izléstelenség. Éhes világunkban gazdaságunkat csupán a kapzsiság, önzés és kizsákmányolás vezérli.

Mi evangélizálók gyakorlott tervezetők vagyunk, mindig szervezkedünk, programokat állítunk össze. Gyülekezeteket, tevékenységeket indítunk el csakúgy, mint mások. Az elmúlt 30 évben teológiai felfogásunk egyre inkább nyitott az ember felé. A lelkigondozás, segítségnyújtás – akár a kulturális határokon átnyúlva is – része lett a mai missziológiai tanulmányoknak. A missziológiai antropológia megtanított bennünket, hogy a jelenségeket kontextusukban vizsgáljuk, és így jobban megértjük az embereket és munkálkodhassunk az érdekükben.

Meg vagyok győződve, hogy amit a bibliatudósok közösségi öntudatnak (corporate solidarity) neveznek, döntően befolyásolta a nagyváros teológiájának kialakulását. Pál *tarzusi* volt csakúgy, mint Péter *Jóna fia*. A bibliai világméretben az embereket településekhez, közösségekhez vagy akár városokhoz kapcsolták.

A keresztyének azonban – nem túl bölcsen – szekularizált felfogásban tekintenek a helyekre és településekre. Ebbe a légüres térbe tör be újra a New Age mozgalom, melynek világméretben organikus; kapcsolat van az étel és a közösség, a rendszer és a társaság, idő és időtlenség között. Fülünkbe csenghet William Temple aforizmája: „Az eretnokségek eltúlzott igazságok”. A biblikus életvitel hiányában a tömegek éhsége egyre nő az emberi léptéki építészet, a szépség, a művészet és mindezek ökológiai érzékenysége iránt.

Emlékezzünk csak a lélek első ajándékára a Bibliából, egy teljes „képzőművész kör” képességeit kapta Bésaléel, a 2Móz 31-ben. Miért volt szüksége az emigráns népnek a szépség és forma ilyen színvonalára, amikor éppen rossz szomszédágba költözött? Mert Isten tudja, hogy a kopár felek közt élő embernek szüksége van a szépségre, csa-

kügy, mint a kenyérré. A nagyvárosi szegények szolgálatában nem a legjobb, ha csak a puszta falakat látják, vagy éppen elhanyagolt a dekoráció. Éppen, mivel a maguk társaságában csak a szennyet látják, tulajdonuk sincsen sok, identitásuk homályos, szükségük van színekre, ünnepekre és az ünneplésre. Akik az embereket nem tudják helyekhez kötni, nem élnek Isten felkínált tárházának teljességével a misszió területén sem.

Szeretet és igazság

E. Stanley Jones szerint Pál evangéliumát és misszióját az „igazság” elvei köré gyűjtötte, míg Barnabás motívuma a szeretet. Ez ugyanannak az érdemnek két oldala, de ezek gyakran elválnak egymástól a nagyvárosi élet nyomása alatt. Pálnak problémát jelent egy gyarló munkatárs, János Márk. Barnabásnak, aki egész életében kockáztatott azzal, hogy a társadalom peremén élőket ölelte magához (mint Pál is korábban), az evangélium mind az igazságról, mind a megbocsátásról is szól.

A mai nagyvárosban találhatunk „igazság” és „szeretet” gyülekezeteket, melyek gyakran állnak hadilábon egymással. A Lausannei szövetség munkája csakúgy, mint a Lausannei-Dokumentum rámutat erre a feszültségre. 1974-ben, Laussane-ban bár többféle csoport volt jelen, létrejöhetett a világevangelizáció programja, melyben John Stott tanítása, Billy Graham jelenléte, 150 nemzet képviselőinek hangja jelenik meg. Isten Lelke által összeforrt az igazság és a szeretet principuma.

Lelkész és laikus

E témakörbe tartozik a férfiak és nők partneri viszonyának kérdése a nagyvárosi missziót tekintve. A baptistáknak (mint jómagamnak is), vannak olyan elvei, melyekkel nem mindenki ért egyet. Számunkra a bűnüket megvalló és megkeresztelt felnőttek azonnal papokká is válnak. A lelkészek csupán szolgatársak, segítők, akik mobilizálják, szabadon engedik az egyházban levő erőket. Az egyház, a gyülekezet maga a pásztor és misszionárius, és nem a lelkész.

A legtöbb protestáns felekezet Luthert és Kálvint követi az „elhívás” gondolatát alkalmazva. Minden keresztyénnek van elhivatása, hogy abban (Luther) vagy az által (Kálvin) Istent szolgálja. Ez a kérdés a nagyvárosban valóban érdekes, mert minden egyes keresztyén befolyást gyakorol városi, biológiai, munkahelyi, földrajzi és pihenő világában. A lelkipásztor és a főállású egyházi munkatársak felvértezik és bátorítják Isten „laikus” lelkészeit.

A városiak többsége tudja, hogy a nagyvárosi élet szükségessé teszi a specializálódást az egészségügyben, jogban, pénzügyekben, oktatásban és iparban. Éppen ezért bennünket nem zavar, ha számos felekezet és egyház közötti szervezet végez nagyon hasonló szolgáltatást ugyanannak a csoportnak az érdekében. Isten Országát szem előtt tartó széles látókörre van szükség, amely megóv a szervezeti triumfalizmustól és a személyes elkeseredettségtől, a hitetlen és hívó lelkekért folyó versengést látva a nagyvárosban.

A legtöbb sikeres nagyvárosi lelkész ökumenikus lelkületű és nem zárkózik be felekezeti határok közé. Amikor az ökumenikus szót használjuk, itt nem szervezeti

egyesülést értünk alatta, hanem azt a képességet, hogy bíznak Isten Lelkében. Ő vigyáz azokra az egyháztagokra is, akik befolyásolni tudják munkahelyük, szórakozásuk világát közvetlen szomszédságukban, vagy éppen a színház vagy televízió által szélesebb körben is. Sok lelkész küzd azért, hogy befolyásolja vagy uralkodjon a gyülekezeti tagok felett, amint a nagyvárossal próbál megbirkózni. Ennek a végén mind a lelkész, mind a gyülekezeti tagok kárt szenvednek. A probléma hátterében ez a teológiai kérdés áll: Valóban hisszük, hogy Isten Lelke vezeti az embereket a nagyváros útvesztőjében?

A nők feladata megsokszorozódott a globális urbanizáció következtében. Bizonyos nagyvárosi csoportok olyan mélyre süllyedtek az erőszak és elkeseredettség csapdájában, hogy csak a nők képesek elérni őket. Emlékszünk, hogy Ecuadorban az Aucas nép megölte a férfiakat, de befogadta a nőket és gyermekeiket. Néhány nagyvárosi régió annyira veszélyes, hogy csak ők érhetnek el oda. Chicagótól Calcuttáig vannak olyan területek, ahol példátlan módon nők szervezkedtek és szolgáltak hallatva az erőtlenség hangját az erősek felé. A világ egészét csak akkor érhetjük el, ha mozgósítjuk az egész egyházat az Evangélium teljességének erejével. A nőknek éppen „erőtlenségük” lehet erejükké a nagyvárosi misszióban.

Múlt, jelen, jövő

Egyes nagyvárosi csoportok tanulmányozása nyomán kiderült, hogy az emberek időfelfogása összefügg társadalmi rangjukkal, osztályukkal. A nagyvárosi szegények gyakran máról holnapra élnek, a jelenbe vannak zárva. Nincs emlékezetük, nem tudják jövőjüket kreatívan építeni, nincsenek céljaik, mert nincs hasznosítható múltjuk, funkcionális memóriájuk.

Robert Gordis rabbi, ószövetségtudós, úgy véli, hogy a bibliai időszemlélet három síkot foglal magába. A papi hagyomány visszafelé tekint, Isten múltbeli nagy tetteit ünnepli. A prófétai hagyomány előre néz, a Messiás megjelenésére. Számukra a jövő tartogatta a nagy napot. Az Ószövetség bölcsei és költői a jelenben éltek. Ez az idő a múlt és jövő pillanatai között telt. Így áll össze a Biblia háromdimenziós időfelfogása.

A legtöbb nagyvárosi környéken több generáció lakik együtt. Természetüknél fogva az intézmények és a családok is generációk során jelentik. Ezt szem előtt tartva megérthetjük, miért kezdődik Máté Evangéliuma „temetőlátogatással”. Az ilyen szemlélet lehetővé teszi, hogy fel tudjuk dolgozni a nagyvárosi élet gyors változásait. A nagyvárosi csoportok, különös tekintettel az ázsiaiakra, több generációban gondolkodnak. A tanítványok tororzása során szem előtt kell tartani, hogy az egyes embereket ilyen, több generációs mátrixban kell megszólítani, nem pedig abból kiszakítva, a jelen tökéletes gyülekezetét építve. A jelen integritása biblikus értelemben nem más, minthogy az embercsoportok felfedezik gyökereiket és identitásukat, és ez szövetséget jelent a csoport tagjai között a jövő érdekében.

A nagyvárosi lelkészek és misszionáriusok a jelen síkerek érdekében – talán az anyagi korlátok miatt is – gyakran feláldozzák a jövőt és a múltat. A nagyvárosi embernek a régi épületek élő emlékezetül szolgálnak. Az önkormányzatok minden kontinensen felszámolják a

nyomornegyedeket, új, magas házakat építenek, és mégis azt látjuk, hogy sokan az új lakást bérbe adják és visszamennek a régibe a rokonok, emlékek és az embe-
ribb léptékű életér miatt.

Amikor sietve hívei jövőjét tervezi, ne felejtse el, hogy szükség van – csak úgy, mint Izraelnek – Páskára és Purimra, emlékező ünnepekre és böjtökre, melyek a gyülekezet identitását és értelmét jelentik. Az ön teológiája valóban több-generációs? Időszemlélete háromrétegű? A múlt jelen emlék, a jövő jelen lehetőség?

Tett és áhítat

Ferenc és Domonkos a XIII. században III. Ince pápát azzal a kéréssel kereste fel, hogy missziói rendet szeretne indítani. Domonkos úgy vélte, hogy a teológia első sorban az ésszel felfogható Isten szeretetét jelenti. Ez a rend kezdett prédikátorokat és tudósokat képezni az egyház számára. Ferencnek a teológia a szeretetben cselekvő hitet jelenti, az ő közössége elhagyta a kolostorok védettségét és kilépett az utcára.

Minden felekezetben, minden egyes gyülekezetben megtalálhatjuk a két szemlélet közti feszültséget. Az egyik elmélkedésre, dicsőítésre, imára hív, míg a másik tettekre sarkall a szegények és elesettek közt.

Most már láthatjuk, hogy mindannyiunkra szükség van mind jelenlétünkkel, mind tetteinkkel a nagyvárosi lelkészi szolgálatban. Az is nyilvánvaló, hogy a mi lelki szükségleteink kielégítése nélkül nincs mód a sokaság vendégül látására. Nem véletlen, hogy a „kiégés” jelensége ma is, és régen is ismert volt. Mindannyiunkra nehezednek problémák a prioritások sorrendjének küzdelméből, de a nagyváros felnagyítja az effajta nyomást. A misszionáriusok kapnak eltávozást a dzsungelből, a városban nincsen erre mód, helyben kell feltöltődni.

A probléma ebben az esetben is teológiai gyökere. A nagyvárosi lelkészeknek szembe kell nézni a redukcionizmussal. Még Istent is hajlamosak vagyunk primitív törzsi Istenként elképzelni, a magunk képére redukálni. Ez volt Jónás problémája is. Az ő istene törzsi isten volt, a végeredmény pedig etnocentrikus evangélium lett, nemzeti színekbe csomagolva. Elveszítette szem elől a hatalmas Istent, aki Jeruzsálemnek és Ninivének is Ura. Odaszánta magát egy félig-meddig-istennek és egy fél-evangéliumnak. Ennek eredménye csupán időleges volt, gyümölcse nem tartott sokáig.

Az egész Szentírás és a teológia története csak missziológiai szemüvegen át olvasható, amit ki kell egészíteni ismeretszerzéssel, adatgyűjtéssel a városról és személyes hálózatok építésével (personal networking).

A nagyvárosi gyülekezet életében egy ingamozgás figyelhető meg: egyszer az elkötelezettség irányába, szinte keresve a konfrontációt, máskor pedig a meghátrálás felé lendül ki a súly. A misszió sikerének kulcsa a nagyvárosban, a gyülekezetben, missziói csoporton belül és a különböző programok kialakítása során a lelki erővonalak kiegyensúlyozásában rejlik.

Háromság és egység

Amióta Terullianusz megalkotta a fogalmat, miután felfedezte, hogy az Újszövetségben három személyt neveznek

Istennek, a teológusok azzal küszködnek, hogy az egyházat egyensúlyban tartsák az ariánisták és a modalisták között. Régóta folytatok elemzést különböző nagyvárosi gyülekezeti modellekről és megfigyeltem, hogy bár legtöbbször háromsághívőnek vallják magukat, a gyakorlatban binitáriusok vagy unitáriusok. A Szentháromságba vetett hitük nem jelenik meg a gyakorlati szolgálatban. A jól működő Szentháromsághívő gyakorlat esetén e szervezési filozófiában és a lelkészi teológiában megkülönböztethetőn jelen kellene lenni e a következő szempontoknak:

1. Időszemlélet. Olvassuk újra az Efézusiakhoz írt levél első fejezetét, mely bemutatja Pál felfogását az üdvösségről, mint folyamatról. Ez a folyamat ökonomikus és többgenerációs. A Szentháromság itt először megszabadít bennünket a gyors siker és öngazolás szorításától és félelmétől. A megváltás sürgős, egyszersmind időigényes folyamat.

2. A Szentháromság, mint viszonyrendszer nem igazolja a „magányos” és „ellenőrző” típusú lelkészi modelleket.

3. A Szentháromság emlékeztet, hogy Isten egyben férfi és nő. Szolgálatunkban jelen kell lennie az erőnek és a gyengédségnek is, mert ebben a kettősségben jelenik meg Isten képe teljességében.

4. A Szentháromság emlékeztet bennünket, hogy Isten elsődleges létformája a csoport, nem az izoláció vagy individualizmus. Isten belső közösségét, mint családot el is lehet azonban túlozni, (amint azt Zinzendorf tette, aki szerint Isten Apa, Anya és Gyermeke), mindamelllett a pluralitás és a család képe értékes igazság, ha megértik a hívők. Ebből következik a nagyvárosi gyülekezet és közösség organikus volta.

5. A Szentháromság meghatározza a pásztori szolgálat motivációját. Már Augustinus felfedezte, hogy Isten unitarista felfogása folytán valami nagyon fontos vesz el Isten lényegét tekintve. Ez abból a felfogásból látszik jól, mely szerint Isten azért teremtette Ádámot, hogy megismerje a szeretetközösség érzését. Ez a felfogás lehet, hogy felértékeli Ádámot, de Istent annál inkább megfosztja valamitől, hiszen csak azért teremt, hogy valaminek a hiányát megszüntesse. E felfogás szerint Isten manipulálja a teremtést saját önelégültsége céljából. Ez egész másképpen van az olyan teremtésértelmezésben, ahol Isten azért teremtette Ádámot és Évát, hogy megossza azt a túláradó szeretetet, mely a Szentháromságon belül létezik. Talán látható, hogy a kétféle felfogás hogyan befolyásolja a lelkészi szolgálat motivációját. Nem azért szolgálunk a nagyvárosban, mert szükség van rá, hanem mert annyi mindent meg szeretnénk osztani. A szükségletek meghatározhatják a fontossági sorrendet, de Isten a fő mozgatóerő.

6. A Szentháromság meghatározza, hogyan tesszük meg az első lépéseket, egy bizonyos közösség felé az evangéliummal. Fel kell idéznünk egy nagy különbséget, mely a filioque vita (787) óta áll fenn a keleti Ortodox és a nyugati Katolikus és Protestáns egyházak között. A latin egyházak beiktatták a régi Anasztázusz-féle hitvallásba a *filioque* szót, mely azt jelenti, hogy „és a fiútól”. Mindkét félnek megvolt a maga kontextusában a megfelelő indoka a betoldásra és a kihagyásra. Ebből következően a nyugati teológia hajlamos a Szentlélek munkáját a krisztológia után sorolni. Sok nyugati evangélikál számára Krisztus határozza meg a Szentlélek munkálkodásának rendjét. Az Ortodox és modern karizmatikus egyházak azonban a Szentleket önálló Úrként imádják.

Ez a felfogásbeli különbség nagyban befolyásolja, hogyan tesszük meg az első lépéseket egy nagyvárosi közösség felé. Az első csoport szerint Krisztust kell hirdetni és ezt követően a Lélek is munkálkodni fog. A másik csoport megkeresi, mi módon működik a Szentlélek, és ehhez alakítja azután a prédikációt. A nagyvárosi gyülekezetalapítás stratégiájának – kimondva vagy kimondatlanul – szinte minden pontját meghatározza ez az alapvető álláspontbeli különbség. Sok gyülekezetet oszt ketté és sok lelkészt emészt fel, mert nem kerülnek felszínre és feldolgozásra a kérdéses teológiai problémák. Az alapkérdés ez: Valóban hisz a Szentháromságban?

Hatalom és erőtlenség

A modern ipari nagyváros izzad és duzzad az erőtől. Felhőkarcolók, hatalmas gyárak, autópályák, repülőterek és a közlekedés mind az erőt demonstrálják. A helyi közösségek, melyek állandóan ki vannak téve a piac hatásainak (ingatlanárak, építkezések stb.), a hatalmi struktúra szorítását a saját bőrükön érzik. Akár a gyülekezeteket is – mint bármi mást – el lehet kergetni egy-egy területről, például egy barátságtalan beállítottságú önkormányzat kezében koncentrált hatalom eszközeivel. A hatalommal való élés megteremti és fokozza a hatalomnélküliséget a legtöbb nagyvárosban. A városban mindig vannak nyertesek és vesztesek. A nagyvárosi teológiának meg kell szólítania mindenkit, a bankok csúcsaitól a gettók fenekéig.

Amint azt Raymond Funk írta, gyakran a szegények ketős problémával néznek szembe: „Ők a bűnösök, ugyanakkor ő ellenük követték el a bűnt.” A nagyvárosi teológusnak a bibliai exegézisre támaszkodva meg kell keresnie, melyek a hatalommal-élés legitim módjai. A cikk írója meg van győződve arról, hogy számos esetben a nagyvárosi szolgálat azért mondott csődöt, mert nem volt a gyakorlatban alkalmazható elmélete a kezébe adott hatalom gyakorlására. Íme a hatalom legitim gyakorlásának néhány esete:

1. *Az evangélium, mint hatalom:* Az evangélium örömhír Jézusról, nem tanácsok gyűjteménye. Nem atyáskodó, hanem felszabadító. Az 1Pét 2,9–10 emlékeztet bennünket, hogy valakivé lettünk, valakivagyunk; kegyelmet kaptunk, család lettünk. A hívők újfajta dinamizmusok részeseivé válnak. Az evangelizáció mindig szociális és politikai forradalmat indít el.

2. *Etnicitás és hatalom:* „Black is beautiful” (A fekete gyönyörű) forradalma az Egyesült Államokban számunkra nagyon tanulságos. Mindig is a fehérek definiálták, mit is értsünk feketén. Ezt a feketék mintegy megcsonkításként élték át. Etnicitásuktól fosztották meg őket. A „Black power” mozgalom arra irányult, hogy azok az emberek is visszanyerjék etnikumuk gyökereit, akik egyfelől beolvasásra kényszerültek, másfelől a rasszista gyakorlat és a diszkrimináció ebben meggátolta őket. A kulturális antropológia megtanította a missziológiát arra, hogy az etnikai gyökerek feltárása elengedhetetlen az egészséges önbecsülés, erős közösségi és családi kötelékek kialakulásához. Máté és Lukács is hangsúlyozza, hogy a transzszendens, feltámadott Krisztus élete része Izráel családja történetének. Jézus személyiségében az isteni és emberi nagyon érzékletesen kapcsolódik össze. A nagyvárosi szolgálatban segítséget kell nyújtanunk, hogy az emberek megtalálják gyökereiket. Ez a hatalom jogos használata.

Tény, hogy egy emberöltő alatt olyan etnikumok váltak dominánssá egyes amerikai városokban, melyek korábban teljesen ki voltak onnan zárva. Ez tényleg hatalom!

3. *A szolidaritás, valamint a szegénység és elnyomottság leleplezése is a hatalom legitim használata.* Ha egyesíteni tudjuk városunkat egy muzulmán, marxista vagy bármilyen totalitárius rendszerrel megmozdulás zászlaja alatt, azal bizonyosságot teszünk Krisztus testének univerzális természetéről. A múltban volt már példa arra, hogy efféle demonstrációk térdre kényszerítettek császárokat és kormányokat. Ez a jogos háború egy formája lehet a mai bűnös világban, azonban nemcsak külföldön van elnyomás. Ha egyházként felemeljük szavunkat a bankok és vállalatok gyakorlata ellen az özvegyek, árvák és a nagyvárosi szegények érdekében, ugyanezt tesszük. A hatalom pusztá eszköze a hatalmi struktúrában, melynek segítségével dolgok elintézésre kerülnek. Nagyvárosi keresztyénként nem hatalmunk van, hanem a hatalom összetevő elemei vagyunk. Hogy ezzel mit kezdünk, az a fontos kérdés.

4. *A fejlődés is legitim hatalom.* A tudatlanság egyenlő az erőtlenséggel, tehetetlenséggel. Az embereknek informálással, mozgósítással és hálózatba rendezéssel (networking) hatalmat adunk. Mindezt annak érdekében, hogy felelős keresztyének legyenek, és nyilvánosan megvallják hitüket, és ez jól van így. Az olyan misztérió szervezetek, melyek abból indulnak ki, hogy ha az emberek szegények, akkor nem tudnak és nem is kell fizetniük a szolgálatért, függő, kívülről irányítható egyházat építenek. Ez a hatalom helytelen használata.

Szabadítsuk ki ezeket a gyülekezeteket a csapdából! Nincs szükség koldus egyházakra és olyan nagyvárosi programokra, melyek külső finanszírozásra vannak utalva. Indítsunk el olyan közéleti, közösségi folyamatokat, ismerjünk meg olyan vezetési stílusokat, melyek segítségével szét lehet osztani a hatalmat, mert az igazi hatalom tágul és terjed Krisztus testében.

5. *Az erőevangelizáció³ is legitim erő:* Sokat lehet olvasni e témában manapság, és sokaknak lehetnek élményei, melyeket John Wimber és mások is, a „jelek és csodák” közé sorolnak.

Lenyűgöz a világvárosok lakóinak helyi spiritualitása, akikkel utazásaim során találok. Chicagónak azon a részén, ahol mi élünk, nem sok emberiség van a világi közegben. Amit én látok, az egy pre-reneszánsz világ, az emberek lelkében és testében különböző lelkék versengenek és küzdenek egymás ellen. Nyilvánvaló előttem, hogy a hagyományos, rendezett, liberális világnézet nem sokat tud nyújtani az afrikai, latin-amerikai és ázsiai nagyvárosoknak, de rideg, skolasztikus evangélikalizmus sem. A Sátán fogságban tart számos nagyvárosi struktúrát, emberekkel együtt, akik szabadulásra várnak.

A közel-kelet hegyeinek mélyén, barlangokban tartott imaközösségek felejthetetlen élményt jelentettek a cikk írójának. Hallgatni a föld csendjét és Isten ama halk és szelíd hangját (1Kí 19), megtaníthat minket, modern embereket a visszavonulásban és elcsendesedésben rejlő erőre. Azonban ott élni nem lehet, amint azt a Márk 5-ben olvashatjuk. A városi sokaság, melyet démonok szálltak meg, ránk vár. Nem keresem, és nem örülök neki, de volt már alkalmam találkozni démonokkal, különösen a „Harmadik világban” végzett szolgálatok alkalmával. A legyőzött lelkék még vagdalkoznak a nagyvárosokban, de hiszük, hogy Krisztus

legyőzte őket a kereszten és a feltámadásban. Alázatosan élünk győzelmének erejében és ez által vehetjük fel a küzdelmet a nagyvárosban többszörösen is előforduló gonoszszal szemben. A nagyvárosi lelkészek hatalmas erőt kaptak, hogy azzal jó gazdaként szolgáljanak. Ha ezt nem ismerjük fel, és nem teológiailag megalapozottan használjuk fel, akkor szolgálatunk nem lesz kielégítő.

Martin Kählertől származik a következő mondás: „A teológia anyja a misszió.” Tehát ennek értelmében a nagyvárosi szolgálatban sokkal elmélyültebb teológusokká kell válnunk.

Dr. Raymond J. Bakke
(fordította: Jó András)

Jegyzetek

1. „Cargo cults” – Cargo-kultuszok eredetileg a Csendes óceáni szigeteken gyakorolt vallások, melyekben az ősök szellemének visszatérését várják élelemmel és egyéb földi javakkal felszerelve. Lásd Bellinger: *Nagy Valláskalauz*, (Budapest, 1993) 80. o. (A lábjegyzetek a fordító megjegyzései) – 2. „secondary structural matrix” – 3. „Power encounter” lásd: Jos Colijn: *Egyháztörténelem* (1996, Sárospatak) 477. o.

Dr. Raymond J. Bakke a Lombar-i (Illionis, USA) Északi Baptista Teológia, valamint az Eastern Seminary professzora. Előzőleg Chicago belvárosában volt lelkész több, mint húsz évig. Az International Urban Associates igazgatója. Tudományos tevékenysége központjában missziológiai kérdések kutatása áll.

EMLÉKEZZETEK MEG...

Száz éves a Metodista Misszió Magyarországon

(Történetünk néhány tanulságáról)

A Magyar Metodista Egyház évi rendes közgyűlésének keretében ünnepelte a magyarországi metodista misszió 100 éves évfordulóját Szegeden, a Honvéd téri református templomban. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa nevében dr. Bóna Zoltán főtitkár köszöntötte az ünneplő gyülekezetet.

1898-ban érkezett az akkori Magyarország területére az első metodista lelkész, hogy a Bácskából jött hívásnak eleget téve hirdesse a Krisztus evangéliumát az arra éhezõ embereknek. A 19. sz. racionalista teológiáján nevelõdött lelkészi nemzedék nem tudta kielégíteni az emberek Isten utáni vágyának igényét: ezért nyújtották ki kezüket szívesen azok felé, akik tõl megválaszolatlanul maradt kérdéseikre hiteles válaszokat várhatnak. Az Újverbászból küldött hívás így érkezett el Robert Möller bécsi metodista lelkészhez és az õ látogatásával kezdõdött meg a rendszeres metodista missziói munka az akkori Magyarországon.

Erre az idõszakra visszatekintve néhány szembeszõkõ tanulságot vehetünk észre:

1. Egyházunk története a magyar nép történetével, annak minden fázisával összeszõvõdött:

Évi Konferenciánk „zarándok-útján” ellátogattunk a kezdetek színhelyeire, amelyek a mai Jugoszlávia vajdasági területein találhatóak. Ott álltunk az elnéptelenedett újverbászi templomunk romjainál. A falak még állnak: a torony némán magasodott a nyári alkonyat sötétlõ égboltozatába. Micsoda története van ennek a helynek! Mennyi ujjongó örömet láttak ezek a falak, hallották a Krisztust megtaláltak élete változásának bizonyágtételét, – és látták a kitelepítettek, az elzõttek szomorú menetét. Ezután a titplom elárvultan magára maradt.

Hasonló események tiportak végig gyülekezeteinken szinte minden nemzeti tragédiánk végbemenetelekor. Történetünket csak úgy tudjuk megérteni, ha azt népünk egészének történetével együtt próbáljuk megvalósítani, amelybe beleágyazódott, amellyel összeszõvõdött. Az Ószövetség egyik alapvetõ tanítása, hogy a hiteles prófétai szó mindig a nép egészének helyzetét, állapotát érinti, akkor is, ha esetleg egyes személyeket szólít meg.

A személyes kegyesség illúzióra épül, ha véget ér személyes hitéletünk határainál. Itt élünk ezen a földön, ennek a népnek részeként, és egész gondolkodásrendszerünk, eszmélõdésünk ennek jegyeit viseli magán. Történetünk megtanít az egyetemes gondolkodásra: nincs az a „Kisegyház”, amely kivonhatná magát a néppel való sorsközösségbõl. Minden nemzeti tragédia a mi sorsunkba is belekaszált, és ha ezenközben visszavonultunk individuális kegyességünk belsõ menedékébe, akkor ezek a hatások annál keserveesebben érintettek, mert nem hallhattuk meg bennük a bûnbánatra és megtérésre szólító egyetemes üzenetet.

2. Rövidke 100 éves történetünk (mert egy egyház életében ez nem sok idõ) során háromszor kellett a nulla pontról újra indítanunk – bár minden alkalommal más jelentõséggel és más helyzetben: Trianon után, a 2. világháború és az azt követõ kitelepítések nyomán, és az 1974-es egyházszakadás után. Mindháromszor megkísértett a teljes feladás gondolata is.

Az Egyház Ura mindháromszor olyan embereken keresztül adta meg a folytatást, akik (az újvidéki istentiszteletünkön elhangzott püspöki igehirdetésre gondolva) megértették a Mária elhívatásának történetét: meghalották a hívást, vállalták a reménytelen helyzetet és engedelmesen elindultak a kockáztatás keresztségét viselve. A legmagányosabb újkezdõ kétségtelenül Funk Márton volt – de mögötte is ott volt az õt kiküldõ Észak-német Konferencia testvéri közössége, amely sem küldetése kérdéseiben, sem rendkívüli tehervállalásában nem hagyta magára. A két utóbbi esetben már többé-kevésbé kialakult és felelõsségvállalásra kész testvéri közösség vette magára a semmibõl indítás terhét. A küldetés terhe tehát megoszlott az egyéni látás és a

közösség spirituális készségének együtt hatásában: az egymásra figyelés kölcsönösségében és feszültségében munkálódott ki az az irányvonal, amelyben Isten vezetését érthettük meg, és amely végül is – minden hibánk és gyarlóságunk ellenére – előre vezetett bennünket.

Az osztrák szuperintendens, Helmut Nausner egy Wesley-idézettel köszöntötte a jubileumi Konferenciát: „Nem az a kérdés, hogy valamely megbízatás keresztülvihető-e. Inkább azt kérdezzük, hogy van-e küldetésünk? Ha az Úr hívása elhangzott, akkor észre fogjuk venni, hogy valahogy előrehaladnak a dolgok – ha Péterhez hasonlóan a vizeken, vagy Izrael népéhez hasonlóan a pusztán keresztül vezet is az út.” Talán nehezen és sok kínlódással – de „valahogy előre haladnak a dolgok”! Sokszor magunk se tudjuk, hogy hogyan. Szemünk csak a keresztet látják, amit olyan nehezen hordunk: és mégis: „valahogy előre haladnak a dolgok”. Ezt az irányultságot, bátorságot szeretnénk megőrizni az elkövetkező időkre is. „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” – idézi a Bibliát az ősi, reformátori jelmondat. Jelenlegi konferenciái munkánkban nagy hangsúly esik az egyházunk adminisztratív rendjének megerősítésére, és ez valóban időszerű is. De ezen erőfeszítéseink között se felejtjük el soha: az Egyház egyetlen létalapja, hogy küldetését megőrizze és betöltse, – mint ahogy személyes életünkre nézve is ugyanezt kell mondanunk. Mindezen konferenciái közösség életkeretében kell kimunkálódni, testet öltenie, – és mégsem az emberi visszaigazolás a szolgálat betöltésének, a küldetés hiteles kifejeződésének kulcskérdése, hanem: a közösségben magát kijelentő Szentlélek.

A küldetés, amelyik a testvéri körben csiszolódik – ez a metodista típusú szolgálat alapformációja. Ha nem tudunk egymásra odafigyelni, küldetésünk pervertálódik és elvész. Ezt is meg kellett tanulnunk történetünk folyamán.

3. A magyar metodista misszió forrása az újverbász és környéki ébredés volt. Rövid idő alatt szinte tömegeket mozgatott meg ez a lelki mozgalom: 15 év alatt már közel 1000 tagja volt a fiatal missziós egyháznak; pedig ismert tény, hogy a metodista misszió lelki ereje mindig messze túlhaladja a gyülekezethez formálisan is csatlakozottak számát.

Ettől kezdve azonban a magyar metodizmus adaptált ébredésekből élt. Leleki mozgolódásokat mindig ismertünk gyülekezeteink kisugárzási körzetében; de az ébredésszerű, nagyobb tömböket megmozgató lelki mozgalmak – amelyekből később gyülekezeteink jó része keletkezett, – nem tőlünk indultak ki. „Csak” befogadtuk őket; nálunk találtak lelki otthont az akkori népegyházi helyzetben idegenné és nemkívánatossá lett hívő közösségek. Így volt ez a Dombóvár környéki ébredési mozgalom területén, majd a nyíregyházi szlovák közösség tekintetében is. A 2. világháború után országszerte kiterjedt ébredés lángja éltett bennünket is, megújulást szerezve elbátortalanodott gyülekezeteinkben, – de az ötvenes évektől kezdve az akkori egyházpolitikai konstelláció folytán a népegyházakban lehetetlenné vált hívő emberek keresték megint nálunk a lelki otthont. Ezek csatlakozásával gyarapodnak gyülekezeteink leginkább ezekben a kritikus időkben.

Nem vagyunk már ébredést hordozó nép? Komoly kérdés ez a metodisták számára. Leleki erőtlenségünk vádoló tényével nézünk szembe ezen a területen? Ezen

kérdések vizsgálata közben figyelemmel kell lennünk az Egyház történetének egyik sajátosságára: egyetlen lelki mozgalom sem konzerválhatta az ébredés lendületét a maga számára hosszabb időre. Az ébredéseknek meg volt a kirendelt idejük; aztán az ébredésből alakult közösség megtalálta a maga helyét az elfogadott egyházi szintéren, – és az újra feltörő ébredések új mozgalmak fellépéséhez kötődtek. Ezeknek a folyamatoknak tanulsága nyilván alaposabb vizsgálatot igényelne; a „konszolidált” egyházi közösségek számára pedig a szüntelen bűnbánatra indító megfigyelések elemzésére még egy mélyebb síkon is szükség volna.

E helyen csupán két területet szeretnék érinteni:

a.) Gyülekezeteink mindezeideig a lelki otthont keresők vagy sérültek befogadó helyei. Hálaságnak kell lennünk, hogy ezt a szerepünket nem veszítettük el. Ennek oka nyilván

- az egyszerű, biblikus igehirdetésünkben (nincsenek különleges, speciális tanításaink),
- ökumenikus nyitottságunkban (nincsenek, nem lehetnek keresztyén ellenfeleink, ellenlábásaink), és
- emberi melegséget, szeretet közvetítő gyülekezeti életünkben keresendő. Őrizzük meg ezeket az értékeket!

b.) A keresztyén élet sarkalatos, gyakorlati dolgaira vonatkozó látásunkat mindig készek voltunk megosztani másokkal. Fiatal lelkész voltam, amikor egy Tolna megyei lelkészgyűlésen egy idős evangélikus kollega beszélt nekem arról, hogyan hatott évtizedekkel azelőtt Szalós bácsi bizonyágtétele a lelkészi körökben, amikor a megtérés szükségességéről beszélt. „Akkor ez szokatlan és új volt, ma már egyáltalán nem az” – hangzott az idős testvér szájából. Mindig elkötelezett szószólói voltak elődeink a Krisztushoz való megtérés, az új élet, a megszentelődés hangsúlyozásának és az elsők között voltak, amikor a testvéri nyitottság és szeretet dolgában kellett kezdetet nyújtani más felekezeti atyánkfiaiaink. Így vált ismertté Funk Márton, de így ismerték Széchezy János, Hecker Ádámot is. (Tessényi Jánosról sajnos túl keveset tudunk). A pozitív hatások messze egyházunk keretein túl hatottak – és ez így van rendjén. Isten országát mindig nagyobbak láttuk saját közösségünkénél, és ezért vált ismertté a mondat: „Nem ártani, hanem megtérni kell!”

4. Hogy lesz-e ébredés evangéliumi szolgálatunk hatóterében vagy sem? – nem tudjuk megmondani. Talán nem is a mi dolgunk ezt a kérdést megválaszolni. De mindenkor megtalálni az elgyötört embert – ez Istentől kapott és megkerülhetetlen feladatunk, küldetésünk. Nem csak a szociálisan szembeszökő helyzetekben, amerre ma az érdeklődés fő iránya mutat (és nem ok nélkül); a jólöltözöttség álarcá mögött is ordító sivársággal, tartalmatlansággal találkozunk lépten nyomon. Micsoda borzalmak rejtőznek egy-egy lakásajtó mögött! Micsoda kínokban élnek kicsiny gyermekek és fiatalok, milyen gyötrelmek halmozódnak fel egy-egy házasság folyamán – és senki sem látja a kiáltó szükségét?

Imádkozzunk látó szemekért, érzékeny szívért és tetterre kész akaratért! Metodista az, aki oda akarja vezetni embertársát a Krisztusélet bőségéhez. Az odaszentelt élet: boldog életet jelent.

Ne elégedjünk meg kevesebbel!

Dr. Hecker Frigyes

Egyetértésünk érdekében

„...Ímé egy parányi tűz milyen nagy erdőt felgyújthat...”
(Jakab 3,5)

*Előszó egy nem létező magyar
református kéziszótárhoz*

Minden egyes prevenció és minden egyes megelőzés az embernek az egészséges félelemérzetéből táplálkozik, valamint abból a számításból, hogy az ember képes fölmérni, vagy legalábbis képesnek látszik fölmérni azokat a károkat, amelyeket bizonyos összehangolt, előre megfontolt, alkalmasint begyakorolt cselekedettel szemlélet- és magatartásformával meg kíván előzni. A prevenció tehát egyben egy értékrend is és trend is. Meg kívánunk menteni valamit, ami drága nekünk, s még drágább lenne, ha elveszítenénk, ezért a megelőzés technikája több, másabb, mint a megőrzés konzerválás technikája.

A prevencióban úgy érzem, hogy a naprakészség az a kritérium, amelynek minden szinten meg kell felelnünk, mert konzerválni holnap is lehet, „megelőzni” azonban ma kell. Nagyon szembeötlő ez egy társadalmon belül, ha különböző szinteken, különböző nyelven beszélnek az emberek és hiányzik az úgynevezett társadalmi összhang, a konszenzus, ennek a konszenzushányak különböző mértékét és mélységét megtapasztalhatunk nemcsak a régmúltban, hanem napjainkban is. Ez nem múlt el egyházunkban sem nyomtalanul.

Mivel az egyház minden időben a társadalomban élt, ezért ki volt és ki van téve annak, hogy különböző jelenségek kölcsönösen ki- és átszivárogiának. És mert a teológia a nyelvhez nagyon is kötött „műfaj”, ezért engemet aggodalommal tölt el, hogy egyre többen tapasztaljuk, tétova jelzések mutatják, úgy tűnik az egyházon belül más nyelvet beszélnek azok, akik a templomba járnak, és más nyelvet azok, akik az egyházon belül és megint másmilyen nyelvet beszélnek, akik az egyházon kívül beszélnek. Mivel a nyelv Ige- és üdvösség-hordozó, nem engedhetjük meg magunknak, hogy Istennek eme drága ajándékát és eszközét ne tartsuk kellően karban és ha az életünknek eme oldaláról fenyeget bennünket veszély prófétai kötelességünk felhívni a veszélyre a figyelmet, különösen akkor, amikor világunk egyik oldalon egy „szószátyár” világ, a másik oldalon egy minden áron „globalizációra” való törekvés veszélyében, rohamosan és fenyegetően apadó szókincsünk, nemcsak elszürkül, hanem egyben magában hordozza azt a veszélyt is, hogy ha éterben, sajtóban és adásban akarunk maradni, akkor „töltelékzavakkal” töltjük ki az űrt.

Én hiszem azt, hogy a keresztényeket a 21. században nem azért fogják meghallgatni az emberek, mert az űrt ők töltik ki, hanem mert *van – lesz* mondanivalójuk.

Nem tudom, hogy a világ legelső szótárának elkészítésekor a szótár készítőit mi motiválhatta. Azt sem tudom, hogy egy-egy szakterület – mondjuk az építészet – szakszótára elkészítésekor mi ösztönözte a szakszótár elkészítőit, csak sejtéseim vannak róla, hogy kézzelfog-

ható indokaik is lehettek a kézzelfoghatatlan motivációk mellett.

Az általános műveltség gyarapodásának, a szakmai és politikai műveltség fejlődésének együtt kell járnia a nyelvi műveltségnek, az anyanyelv tudatos használatának az egész társadalomra való kiterjedésével, hiszen mindenemű ismereteinknek elsősorban az anyanyelv közvetítésével jutunk birtokába. Ugyanezen gondolatok érvényesek – lehetnek – Református Egyházunknak, egyházi anyanyelvünk, vagy teológiai anyanyelvünk tekintetében. Az anyanyelv élő szókészletét más-más módon feldolgozó, korszerű szótárak segítségével ki-ki rendszeresen ellenőrizheti, gazdagíthatja ismereteit és fejlesztheti kifejezésbeli készségét. Erre kisebb-nagyobb mértékben mindannyiunknak szükségünk van. Mégpedig nemcsak a nyelvet „munkaeszközként” használó munkaterületeken (iskolában, tömegtájékoztató stb.) nem is csak a közéletben, hanem a társadalom életének úgyszólván minden területén, egyházi társadalmunk életének minden területét is beleértve, mert a mi esetünkben a nyelv Ige- és üdvösség-hordozó, tehát Istennek „*minősített eszköze*”.

Eszközök és feltételek

A szavak és kifejezések szótári feldolgozásának legfontosabb eszköze az „értelmező szótár”, vagy annak egy könnyebben kezelhető, állandóan kézben és kéznél lévő változata, az úgynevezett „kéziszótár” segítségével, maga az értelmezés. Ez annyit jelent, hogy a szótár a magyar nyelv más szavainak felhasználásával körülírja, megmagyarázza, meghatározza azaz értelmezi a címszók és a velük alkotott közkeletű szókapcsolatok jelentését, illetőleg jelentéseit és jelentésárnyalatait.

Az értelmezésnek az egész címszóállomány ilyen feldolgozásának és állandó naprakészen tartásának egy kéziszótár esetében az lehet a célja, hogy az önálló jelentések és jelentésárnyalatok világosan elhatárolódjanak egymástól és ezáltal kirajzolódjon a szavak jelentéstani (*szemantikai*) arculata.

A szakszótárak és lexikonok általában sok tárgyismereti adatot közölnek, az általános szótárak azonban csupán annyit, amennyi a velük jelölt fogalmak felismeréséhez és körülhatárolásához szükséges. Egy-egy szótár használója a szó jelentésárnyalatain kívül megismerheti a szavak helyesírását, szófaji hovatartozását, kérdéses esetekben a helyes kiejtését, a különféle jelentéseihöz kapcsolódó stílusértékét, a nyelvi rétegekben elfoglalt helyét, jellemző használati körét. Egy-egy jó szótár utal a pongyola, vagy a terpeszkedő kifejezésre is és közli a helyesebb, egyszerűbb, magyarosabb szerkezetet.

A szócikkek végén a szavaknak és szóösszetételeknek az eredetére vonatkozó (*etimológiai*) tájékoztatást a szótárak azért adnak, hogy érdekes és hasznos kiegészít-

tője legyen a szótárnak, hogy növelje a szótárnak mint műnek az értékét. A mi esetünkben a Szentíráshoz való kötődöttségünk és az utóbbi időben a sokat emlegetett keresztyén-zsidó kultúrába való beágyazódottságunk, mozgalmas és gazdag egyháztörténelmünk, számos, mélyhítű és nagy tudású gondolkodóink élete és munkássága tehetné ezt a „szótárt” az értékességén túl olvasmányossá is: A hozzá fűződő érzelmi tölteten túl segítene az Egyházunkat nem, vagy nem jól ismerőknek nemcsak abban, hogy megtalálják, hanem abban is, hogy helyesen értelmezzék a Magyarországi Református Egyházak a magyar társadalomban betöltött helyét.

Ahhoz, hogy egy szótár címszavainak lehetőleg minden társadalmi (egyháztársadalmi) érvényű jelentését „szótározhasssuk”, egyfelől a jelentések tömbösítésére, értelemkörük tágítására kell törekedni, másfelől a „szótári nyelvüket” úgy kell kialakítani, hogy az az értelmezés során a legtömörebb, és leggazdaságosabb fogalmazásra adjon módot.

Egy ilyen kéziszótár elkészítéséhez nem egy-két kéz, nem is egy-két futó esztendő, hanem sokunknak egyesült tevékenysége és évek láncolata szükséges. Ezért legkevésbé délibábos tervekkel kell előállni, hanem adni annyit, amennyi adható, tisztázni, rendezni azt, ami jelen eszközeink segítségével rendezhető, ez halaszthatatlan kötelességünk.

Sajnos az elmúlt évtizedekben azt figyelhetjük meg, hogy a hétköznapi nyelv, a beszélt köznyelv stílusa, szóhasználatja nagyon elszürkült, elszíntelenedett, bizonyos tekintetben egyszínűvé vált a sajtónyelv és a közéleti stílus is. A mai rohanó korban felgyorsult életritmus, az életünkben nagymértékben megjelenő technika következtében egyre kevesebb gondot fordítunk a színes, választékos szóhasználatra. Ennek következményei a gyakori szóismétlések, a „töltés” szavak mindenhol, *szinte minden szinten* való megjelenése. Mindezeknek okai egyrészt a humán műveltség háttérbe szorításában, szorulásában, az irodalmi olvasottság hiányában keresendők. Kétségkívül hatással volna mindez teológusi képzésünkre, igehirdetőinkre, és az igehirdetésekre is. Jó lenne, ha ez a folyamat kedvező irányba változna és tért hódítana a gördülékeny, választékos stílus, s gyülekezeteinkben felébredne az igény az igényesség iránt.

„... Szinonima szótárt értelmező szótár alapján szokás szerkeszteni. A 19. századi értelmező szótáraink (Czuczor Gergely – Fogarasi János: A magyar nyelv szótára I-VI. 1862–1874; Ballagi Mór: A magyar nyelv teljes szótára I-II 1868–1873) századunk derekára elavultak.” Minden rokon értelmű, azaz szinonimaszótár készítésének alapkövetelménye, hogy a szótárba elsősorban azok a lexikai egységek kerüljenek be, rokon értelmű szinonima szóként, állandósult szókapcsolatként, amelyek jelentésük, közelebbről fogalmi tartalmuk, szignifikátumuk szempontjából közel állnak egymáshoz. Csupán kis mértékben, esetleg csak árnyalatnyilag különböznek egymástól és a közlésben, a kommunikáció folyamatában is hasonló szerepet töltenek be, azonos helyzetekben, ugyanazon szószerkezetben, szószerkezetekben, illetve ugyanazon szöveggörnyezetben használatosak. Ez más szavakkal azt is jelenti, hogy a magyar szinonimaszótár feltételezi a szavak jelentésének ismeretét, megint más szóval, értelmező szótári szerepet nem kíván betölteni.

Sem szótárkészítés közben, sem annak, azoknak használata közben nem felelhetjük el azt a Kosztolányi Dezső-idézetet, mely szerint „a szótár csak kagyló, ezzel csak meregetünk a nyelv tengeréből.” S ez a tenger élő vízzé – esetünkben – az Isten megelevenítő Lelke által lehet, Aki állandóan életben és mozgásban tartja. Mi pedig ha nem élünk vele és általa, nem „gondozzuk”, holtta válhat, igaz – a képpel élve – kagylóval a „holt tengerből” is lehet meregetni.

A szakértelem kérdése

Egy-egy ilyen szótár készítésénél – esetünkben – egy „nem létező református értelmező kéziszótár” esetében is, ami mindenekelőtt fölmerülhet az a „kompetencia” kérdés, vagyis az *illetékesség, a jogosultság, a szakértelem* kérdése. Ha a kompetenciát bontom, akkor a kompetenst, az illetékest, a jogosultat – feljogosítottat, a hivatottat, az irányadó szakértőt keresem, és az egyetemes papság elvéből kiindulva nem menthetem fel magam, azaz mindannyian, kik az egyetemes papság elvét így vagy úgy valljuk nem menthetjük fel magunkat az illetékesség alól, másrészt mint igehallgatók vagyunk illetékesek – azaz kompetensek – egy-egy ilyen kérdésben, hogy mely szó, mely fogalom kerüljön akár az értelmező kéziszótárba, akár a rokon értelmű (szinonima) szótárba. Mert nemcsak a Gázába vezető úton elhangzott felszólítás érvényes, hogy „...érted-e amit olvasol...?”, hanem ennek analógiájára úton és útfélen érvényes az, hogy érted-e amit hallasz, érted-e amit mondasz? Ezért egyházon belüli és egyházon kívüli, egyszerűen emberi érintkezéseink életben- és szintentartásából kiindulva várható az, hogy a kompetencia kérdésében diskurzus fog kialakulni, azaz eszmecsere. Valójában azt kívánom, hogy „eszmecsere” folyjék ily esetben, hogy eszmét cseréljünk egymással, ne pedig egymás eszméit cserélgessük.

Egy-egy szótár elkészítése föltételezi azt, hogy egy nyelv objektív tényként leírható elemekből, szabályokból áll. Kijelölhető és rögzíthető (kodifikálható), még akkor is ha ez a nyelv él és állandóan változik. Föltételezi azt is, hogy a nyelvközösség az egy nyelvet beszélők teljes közössége számára egy adott nyelv változat univerzálisan érvényes. És ebből szinte következik, hogy a tudósok, nyelvészek tekintélyelvi alapon ennek a bizonyos nyelvnek egyik, vagy másik változatát eltérő mértékben privilegizálják. Az állandó alaphoz való viszonyuk szerint esetleg nyelvjárásnak minősítik.

Számolnunk kell azzal is, hogy a szótár senkit sem tanít meg beszélni, hanem föltételezi azt, hogy Istentől rendelt legmélyebb emberi kapcsolatunk, legmélyebb emberi vonásaként szüleinktől nevezetesen édesanyánktól tanultunk meg beszélni, ezért az az érintkezési, kommunikációs csatorna, amellyel ily módon elsődlegesen rendelkezünk, azt nyelvünkben, a magyar nyelvben oly találoan „anyanyelvnek” nevezzük.

Az anyanyelvi beszélő pedig a maga egyéni, nyelvi és kommunikációs kompetenciájával lép be a beszélő közösségbe, a nyelvi hagyomány történésebe, a hagyomány mondásába lép be a szocializáció során és természetesen alakít is rajta.

Mindezek vonatkoznak egyházi, teológiai anyanyelvűnkre is. A beszélő közösség nemcsak a keresztyén

család, gyülekezet, egyház. De elsődlegesen mindig az, mindenkor mikrotársadalom, a közvetlen környezet, ami persze növekedéssel és még inkább a nevelkedéssel együtt távolul, a legszűkebb családtól az egyik vonalon a lakókörzeten, lakóhelységen, régióig át, az ország illetőleg a nyelvhatárig, a másik oldalon az óvodán, iskolán, kötetlen ismeretbővítési csatornákon át a nemzeti kultúrélet egészéig. Korántsem közömbös tehát arra serkentjük-e a beszélőt, elégedjék meg adott mikrotársadalmi horizontjával és igény szintjével, vagy arra, hogy törekedjék egy annál szélesebbnek tagjává lenni.

Ez a törekvés súlyos felelősséggel jár a megtanult anyanyelvhez (egyházi, teológiai anyanyelvhez) való viszony a vele és általa való élés tekintetében. E területen való eligazodáshoz számtalan segítséget kapunk a teljes Szentírásból s a már idézett Jakab 3,1–12-ből.

Egy-egy szótár elkészítésénél valamennyivel könnyebb a dolog a szerkesztés folyamán az általánosan elfogadott jelrendszer, az írásjelek sorrendiségében (ABC) rendeződnek a szavak. Egy „nem létező szótár” első szava, hogy mi legyen az vitát, diskurzust válthat ki. Bizonyos belső motivációk alapján én úgy érzem, hogy szélesebb egyházi konszenzus alapján tisztáznunk kellene egy összetett szót pl. a presbiterképzést, mert az összetett szavak jelentése nem egyenlő alkotó elemeik jelentésének pusztá összegével. Bolti forgalomban beszerezhető, de jobb a könyvtárakban ingyen is megtekinthető értelmező szótárunk szerint a „szobatudós” nem azért az, mert szobában ül és úgy ír, hanem mert a világtól elkülönülő tudós, aki gyakorlati érdeklődés, tapasztalatok és a való élet ismerete nélkül pusztá elméleti alapon, öncélúan foglalkozik valamely tudományos kérdéssel. Újabban: aki elméleteket gyárt vagy vesz át kézszen, s csupán bizonyítékokat keres hozzájuk a tények között, valóságos természetük megismerése helyett.

Ennek analógiájára szobatudós, szobanövény, szobakeresztyén... meg kell mondanunk, hogy nem a nyelvtani lehetőségek, hanem egyéb szótartománybeli korlátok szabnak határt szóalkotó kedvünknek. Így nem mindenki „terepszakember”, aki az előre gyártott elméletekbe gyömöszölendő, netán hozzájuk torzítandó bizonyíték anyagot a terepen szededeti össze (normaréteg nélkül) kérdőívek segítségével.

Mi esetünkben a kérdőívet is nekünk kell megfogalmazni, mert ez az út ennyire járatlan. Az „Ő házához való féltő szeretet” motivált engem, mikor felnyitottam a Magyar Értelmező Kézisótárt, mit mond a „presbiter” címszó alatt:

presbiter	fn vall <prot> a presbitérium tagja [vszó: lat<gör]
presbitérium	fn vall <prot> a gyülekezet által választott egyházközségi tanács
képzés	fn 1. az a folyamat, tény, hogy valamit képeznek, alkotnak
2. (meghatározott irányú) oktatás, nevelés
3. nyelvt. szóképzés /isk. nyelvtani alak alkotása a középfok képzése
nevelés	fn 1. az a tény, hogy valakit, valamit nevelnek, a gyermek nevelése
2. (testi) szellemi és erkölcsi fejlődés tudatos irányítása, kül. gyermekeknek leendő hivatására való tervszerű felkészítése

3. népnevelés valakitől, valahogyan nevelt személy *nevelésemélet* (fn tud) a nevelés tudományának a nevelés módszertanával és szervezeti formáival foglalkozó része *neveléslélektan* (fn tud) lélektanok a nevelés-lélektani feltételeit és a neveléssel megindított lelki folyamatokat vizsgáló ága

Tudunk-e mi mást, vagy többet mondani? Tud-e a mi Magyarországi Református Anyaszentegyházunk mást, vagy többet mondani egyházi, teológiai anyanyelvünk tanítgatása közben annak érdekében, hogy *értsük*, hogy *jól* értsük és *helyesen* értsük egymást?

Azzal a mérhetetlen felelősséggel kell szembenéznünk, hogy Isten országának építésében a legkisebb csúsztatásnak, félreértésnek, bizonytalan értelmezésnek beláthatatlan következményei lehetnek, vannak.

Cselekvést sürgető időket élünk, mert újabb és újabb összetett szavak jönnek és használjuk őket, mint pl.: „egyházpolitika”, „eurokonform”, s együtt a kettőt „eurokonform egyházpolitika”. Korábban említettem, hogy az összetett szavak jelentése nem egyenlő az alkotó elemeik jelentésének pusztá összegével.

Anyaszentegyházunktól nemcsak azt lehet elvárni, hogy dajkáljon, hogy beszéljen hozzánk, hanem időnként az is, hogy mellénk álljon és megkérdezze „érted-e amit olvasol, érted-e azt, amit hallasz?”

A testvérek viszont joggal és azonos kompetenciával tehetik fel a kérdést: *Jól* értjük-e és főleg *egyformán* értjük-e, de legfőképpen *ugyanazt* értjük-e az alatt, ami írva van?”

Maga a valóság változott akkorát a közelmúltban, hogy mást vizsgálunk ma, mint tegnap. Tehát másképp kell vizsgálnunk, mint korábban.

Ezek a gondolatok azért is fontosak, mert az úgynevezett egyházi szövegek környezetben egyformán megtalálható a 19. századi egyházi, teológiai szókészlet, szókincs és vele párhuzamosan az új keletű, részben a határok nyitottságával és átjárhatóságával szabaddá vált a modern teológiai irodalomból fordítás által átvett, átültetett új keletű szavak és ezért is fordulhat elő sok értetlenség, vagyis hogy minden igyekeztünk ellenére sem értjük egymást annak ellenére, hogy több tekintetben is *egy nyelvet beszélünk*.

Ezért is lenne szükség egy „magyar református értelmező szótár” összállítására, ehhez a tudományos környezet megteremtésére, közelebbről egy református-református párbeszédre, hogy tisztázzuk, végül is pl. ki mit ért a „presbiterképzés” alatt. Mi érhető és mi nem érhető alatta, valamint mi értendő és mi nem értendő alatta.

Ebben a vizsgálódásban minden jóindulatú és jó szándékú segítséget, amely hozzájárulhat „Egyházi Anyanyelvünk Értelmező Kézisótárának”, „Magyar Református Értelmező Kézisótár” megszületéséhez, szívesen fogadok.

Gönczö Sándor
református lelkész

Felhasznált irodalom

1. Magyar Értelmező Kézisótár Budapest 1987. I-II. kötet – 2. Idegen szavak és kifejezések szótára Budapest 1989 – 3. Magyar Nyelvőr 119. évfolyam 1995 április-június 2. szám – 4. Magyar szinonimaszótár Budapest 1995 – 5. Magyar rokon értelmű szók és szólások kézikönyve Budapest 1991 – 6. Magyar Nemzet – Hitélet és közjó? 1998. június 22.

Nők az ökumenében

(Néhány gondolat az Európai Keresztény Nők Ökumenikus Fórumáról)

Bizonyára sokakban felvetődik a kérdés: miért beszélünk külön a nők ökumenikus mozgalmáról, hiszen az ökumenikus mozgalom nem korlátozódhat egyik vagy másik nem elkülönített cselekvési területére. Valójában ez egy egész világra kiterjedő egységtörekvés, amelynek célja, hogy a keresztény/keresztyén egyházak egymásratalálását, egymás jobb megértését, egymás elfogadását és az egy Urunk közös dicséretét, valamint a közös cselekvést elősegítse. Hogy mégis miért érezték Európa (de más földrészek) asszonyai úgy, hogy tömörüljenek egy felekezetek határait átszelő mozgalomba, azt valószínűleg egy bizonyos női látásmód, az azonos gondolkodásúak közötti könnyebb kifejezési lehetőség és nagyfokú ismeretanyag iránti vágy motiválta.

Tizenhat évvel ezelőtt határozta el néhány nyugat-európai asszony egy női konferencián, hogy támogatja az európai nőket egységtörekvésükben és e célból 1982-ben hivatalosan megalapították az Európai Keresztény Nők Ökumenikus Fórumát svájci bejegyzéssel.

Ennek az összefogásnak egyik megálmodója volt Ruth Epting református lelkész, aki a Fórumnak ma is tiszteletbeli elnöke (könyvét: Szabadon az Úr szolgálatában [nők az egyházban és a társadalomban] címmel magyar nyelven is olvashatjuk, s talán sokaknak nem is ártana elolvasni, mert egészséges öntudata és mély hite sok téveszmét is eloszlatna).

A Fórum célja az volt (később már csak ezt a rövidített nevet használják a szervezetről beszélve), hogy az európai keresztény nőket támogassa közös azonosságutadatuk megtalálásában, elmélyítse keresztény ismereteiket, ezentúl pedig felvállalva az ökumené célkitűzéseit is, munkálkodjék az egy egyház, valamint az emberiség egységéért és tegyen lépéseket az igazságosság és béke fejlesztése érdekében.

Természetesen felvethető az a kérdés, hogy milyen többletet tud a Fórum nyújtani a már meglévő különféle európai ökumenikus és társadalmi szervezeteknél, de az is, hogy milyen szervezeti keretek szükségesek ahhoz, hogy a célokat a legmegfelelőbb módon tudják megvalósítani. Úgy tűnik, hogy a „női munka” helyi és nemzeti keretekben jobban ki tud bontakozni a nők aktivitásából eredően, de szükséges egy olyan szervezet, amely az ökumenikus és európai fejlődésbe bevonja mindazt a mozgató erőt és eredményt, amit a jelzett aktivitás létrehoz. Ezért a Fórum igen fontosnak tartja és a gyakorlatban is megvalósítja állandó kapcsolatát a különböző egyházi szervezetekkel Európa-szerte csakúgy, mint az Európa Parlamenttel vagy az Európa Tanáccsal stb.

A Fórum tagjai többször kifejezték azt a meggyőződésüket, hogy a nők közös életének alapvető kérdéseit ma már nem lehet csak felekezeti, vagy nemzeti alapon megoldani, hiszen a gazdasági, politikai, társadalmi és környezeti kérdéseink, de még egyházi problémáink is európai, sőt világméretűvé váltak. Mindezek a kérdések egyenként

is sajátosan érintik a nőket, s ezért részvételük nélkül nem is megoldhatóak. Éppen ezért érzi magát a Fórum elkötelezettnek abban, hogy a nőket sokszor halmozottan is érintő problémákról véleményét kifejtse és szorgalmazza a szervezést és a nők részvételét a megoldások keresésében.

A Fórum megalakulása óta négyévenként nagygyűlést szervez, ahol az európai országok küldöttei beszámolnak az elmúlt időszak eredményeiről és programot alkot a következő négy évre. Az első három nagygyűlésnek Gwatt (Svájc, 1982), Järvenpää (Finnország, 1986), York (Anglia, 1990) adott otthont. A negyediket a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa Nőbizottsága hívta meg Budapestre, 1994-ben. A mintegy 300 résztvevő egy hétig élvezte a magyarok vendégszeretét és még most az 5. nagygyűlésen, El Escorial-ban (Spanyolország) is emlegették a jó szervezést, a szolgáltatók áldozatvállalását csakúgy, mint a konferencia utáni vendégszeretetet (Spanyolországban nem tudták a konferencia utáni vendéglátást megoldani).

A budapesti találkozón a négy év programját a következő címben fogalmazták meg: pluralizmus, remény, fájdalom, erő. Célként a nők helyi szinten történő megerősítését tűzték ki. Ennek háttérében az a felismerés állt, hogy Európában a szétesés és megosztottság egyre nő, ezért a Fórum építő módon kíván munkálkodni a multikulturális, pluralista Európáért, helyi szinten segítve a nőket abban, hogy a negatív megosztó erőket együttműködéssel átforgalmassák. Tanfolyamokkal, projektekkal, találkozókkal munkálkodtak céljuk megvalósításáért. A négyéves periódus zárásaként Alexina Murphy, az elnökség egyik tagja így vall: „Még mindig hiszek a Fórumban és az európai nőkben, hogy tudunk együtt dolgozni, együtt imádkozni, meg tudjuk osztani Krisztus szeretetét egymással és a körülöttünk lévő világgal, szolidaritásban és tisztelettel. Ezt a víziót kemény munkával, bölcsességgel és hittel lehet csak megvalósítani.”

A budapesti nagygyűlés után alakult a szervező bizottságból a Fórum magyarországi csoportja, amely ma már rendes tagja az Európai Keresztény Nők Ökumenikus Fórumának és két koordinátorán (egy baptista és egy evangélikus) keresztül tartja a kapcsolatot a központtal.

Az utolsó nagygyűlés ez év júniusában El Escorialban került megrendezésre, egy csodálatosan szép római katolikus konferencia-központban. Az Európában még ma is érezhető feszültségek itt is hangot kaptak, a Kelet-Nyugat közti különbségeket szinte lehetetlennek látszott legyőzni, mégis az alaphang a nagygyűlés mottója volt: Arccal a 2000. év felé: ígérettel. Beszéltünk arról, hogyan lehetne egy elviselhető Európát építeni, s ehhez mennyire szükséges a hálózati munka erősítése, hiszen a kontinens egészén felhalmozódott tapasztalatot és tudást csak így tudjuk majd közösen felhasználni a feszültségek enyhítésére, a békesség munkálására és az egymás iránti nagyobb tisztelet és megbecsülés kialakítására.

E legutóbbi nagygyűlésen teljes vezetőségváltás volt, új három elnököt és további öt új koordináló bizottsági tagot választottak, akik közül csak egy keleti van (egy romániai ortodox professzornő személyében). A nyugati dominancia ellen még van mit tenni (egyetlen déli vezetői tag sincs), de ez majd a következő négy év fel-

adata lesz. S hogy ezt a következő négy évet kik fogják meghatározni, arról szóljon az 5. Nagygyűlés utolsó napján kiadott Sajtóközlemény. Ebből talán az is kiderül: Quo vadis Forum? Merre tart a Fórum?

Dr. Hafenscher Károlyné

Sajtóközlemény

Európai Keresztény Nők Ökumenikus Fóruma
Ötödik Nagygyűlés

„A nők ökumenizmusát minden szinten elevenné tenni”

Az EFECW (Ecumenical Forum of European Christian Women) az 5. Nagygyűlésén (június 5–10, El Escorial, Madrid) három elnököt választott, mindegyik egy-egy nagyobb egyházat képvisel. Ez a tény fontos jelképe a nők minden szinten megnyilvánuló élő ökumenizmusának.

A választáson nyilvánvalóvá vált az az egyedülálló mód, ahogy a Fórum a felekezeti határokat átszelve összegyűjti a keresztény nőket.

A következő négy évben a Fórum munkáját három asszonyból álló elnöki csapat vezeti. Tagjai: Katerina Karkala-Zorba görög ortodox teológus, a svájci katolikus Catherine Gyarmathy és Inge Schintlmeister, az ausztriai Evangélikus Nőszervezet igazgatója. Ők együtt biztosítani tudják majd, hogy valamennyi egyház – a három nagyobb egyház csakúgy, mint a kisebbségi egyházak – asszonyainak távlati elképzeléseit és tapasztalatait a Fórum munkájába belefoglalják. E feladatuk ellátása közben építhetnek elődjek tapasztalatára is, akik szintén e három nagy egyházcsaládot képviselték.

A különféle felekezetekből jövő nők közötti hídépítésen kívül a három elnök érvényre akarja juttatni a Fórum munkáját a határokon keresztül is. „Nagyon fontos a hálózati munkánk megerősítése” – állítja Inge Schintlmeister – „valamint a Kelet-, Nyugat-, Észak és Dél-Európa asszonyai munkájának és tapasztalatának összegyűjtése.” Ő, az ausztriai evangélikus fiatal kora óta részt vesz az ökumenikus munkában és egyike az EFECW osztrák ágazata alapítóinak. Múlt évben a 2. Európai Ökumenikus Nagygyűlés (Graz, 1997) női programjának egyik szervezője volt.

Katerine Karkala-Zorba görög ortodox teológus, aki a krétai Orthodox Akadémia programigazgatójaként dolgozik évek óta, azt reméli, hogy nemcsak az északi és déli asszonyok között tud kapcsolópontként működni, hanem az ortodoxia és a nyugati egyházak között is. Egyháza képviselőjeként sok ortodox és ökumenikus konferencián és bizottságban vett részt, ahol egyre nagyobb betekintést nyert az ökumenikus női mozgalom fontosságába és „a kölcsönös toleranciába, amit a nők képviselnek”.

A svájci katolikus Catherine Gyarmathy az ökumenikus női hálózati munka továbbfejlesztésének fontosságát

hangsúlyozza alapszinten (grass root level). „Főleg ezt a munkát szorgalmazva” – meggyőződéssel vallja, – „képesek leszünk az ökumenikus női mozgalmat elevenen tartani.” Ezen túl a női ökumenizmust nem szabad a kereszténységre korlátozni, hanem bátorítani kell a dialógust még valamennyi más vallás asszonyai között is.

A világméretű hálózati munka fontosságát hangsúlyozta az indiai teológus, az EVT Női Osztályának igazgatója, Aruma Gnanadasonis, a nagygyűlésen június 7-én tartott beszédében. Gnanadason aláhúzta az EFECW munkájának fontosságát a világméretű ökumenikus nőmozgalommal való összefüggésben, amely teljes változatosságában az EVT Női Fesztiválján, Harare-ben válik majd láthatóvá ez év végén.

„Az a tény, hogy a nők felébrednek, összejönnek és saját maguk érdekében szólnak, ma egyetlen reménye világunknak. Társadalmunk csakúgy, mint egyházaink mély krízist élnek át, és rajtunk, asszonyokon múlik, hogy visszahozzuk az egészséges józanságot mind az egyházakba, mind a társadalomba.”

Huszonnyolc országból több, mint 200 nő találkozott El Escorialban, Madrid mellett Spanyolországban június 4. és 10. között az Európai Keresztény Nők Ökumenikus Fóruma 5. Nagygyűlésén. A Nagygyűlés témája „Arccal az új évezred felé: ígérettel”. Elemezte és megvitatta az európai nők mai helyzetét előadások, kerekasztal-megbeszélések és 16 munkacsoport keretében.

Nők egész Európából, Belorussziától Írorszáig, Olaszországtól Finnorszáig, kicserélték tapasztalataikat és együtt kutattak olyan stratégiák után, amelyekkel javítható az európai és Európán túli asszonyok élete. Szombaton, június 6-án külön figyelmet szenteltek a spanyol nők helyzetének.

Az előző EFECW nagygyűléseket Gwattban (Svájc, 1982), Järvenpää-ben (Finnország, 1986), Yorkban (Anglia, 1990) és Budapesten (Magyarország, 1994) tartották.

A Fórum főbb munkaterületei az utóbbi években a következők: Ökológia és bioetika, Béke és Igazságosság, Teológia és spiritualitás, – valamint oktatási programok széles választéka egész Európa asszonyai számára.

1998. június 7.

Beszámoló a közép-európai keresztyén nevelők szemináriumáról

Szervezői: Az Egyházak Világtanácsának II. Egysége, Genf; A Cseh Köztársaság Egyházainak Ökumenikus Tanácsa, Prága Helye és ideje: Prága, Domská 5/370 1998. március 25. – április 5.

1. *A szeminárium oka és célja:* Közép- és Kelet-Európa nagy politikai változásokon megy át. E változások lelki és gazdasági következményei egyre nagyobb hatással vannak erre a területre. Közép-Európa egyaránt tükrözi Nyugat és Kelet problémáit s itt találkoznak, olvadnak egymásba, vagy ütköznek össze egymással Európa mindkét felének a problémái. A gyermekek nevelésének kérdései a mindennapi valóságot jelentik.

Néhány évvel ezelőtt Oroszországban tartották meg az ortodox egyházak keresztyén nevelőinek a gyűlését. Közép-Európa többé-kevésbé inkább katolikus vagy protestáns vallású. A Római Katolikus Egyház maga gondoskodik keresztyén nevelői kiképzéséről. Az ilyen keresztyén nevelők képzése hasonló módszerekkel folyik Közép-Európának szinte valamennyi protestáns egyházában, de együttműködésük sem hazai, sem nemzetközi szinten nem elégséges.

E nemzetközi szeminárium célja tehát az volt, hogy kölcsönösen tájékoztasson a gyermekek és az ifjúság helyzetéről egyházainkban, valamint teremtsen meg azok hálózatát, akik a közép-európai protestáns egyházakban a gyermekek és a fiatalok körében munkálkodnak és nem közönyösek abban a tekintetben, hogy milyen helyzetben lesz a jövő nemzedék.

2. *A szeminárium programja* a következőkből állt:

- minden reggel Biblia-tanulmány,
- közösségeink helyzetének bemutatása spirituális szempontból (az egyházak, vallási közösségek, szekták munkája; szekularizáció, életstílus, prioritások),
- a helyzet bemutatása társadalmi szempontból (jelenlegi családi problémák, erkölcsi kérdések, szexualitás),
- állami iskolarendszer a Cseh Köztársaságban,
- többnemzetiségi nevelés, romák (cigányok) és gyermekeik
- tájékoztatás a szeminárium résztvevőinek egyházairól,
- a gyermekekkel és a fiatalokkal való foglalkozás jövőbeli perspektívái,
- egynapos kirándulást Dél-Csehországba, a cseh reformáció (Husz, Ziska) helyeire, valamint látogatás a problematikus családok gyermekeinek „családpótló” otthonában,
- a résztvevők nem hivatalos találkozásai és a szünetekben meg a szabadidőben szerzett tapasztalatcseréi nagy meggazdagodást jelentettek.

3. *A csoportos és a plenáris viták eredményei:* A szeminárium résztvevői köszönetüket nyilvánították az EVT II. Egységének (Nevelés) és I. Egységének (Hit és Egyházalkotmány) azért a lehetőségért, hogy megrendezhették Prágában ezt a szemináriumot.

a) Számos negatív jelenség a korábbi kommunista rezsim ateista ideológiájában és gazdasági rendszerében

gyökerezett (szekularizálódás, munkanélküliség, kábítószerek).

b) Egyes problémák régebről származtak (alkoholizmus), mások újabban áramlottak be, főként Nyugatról (kábitószerek, szerencsejátékok, szekták).

c) Néhány probléma az emberi léttel kapcsolatos (családi válság, házassági problémák, szabados és könnyelmű viselkedés, önzés).

d) Néhány más probléma is jelentkezett. Ezek már jó ideje megvannak, de a kommunizmus alatt elfojtották vagy eltitkolták őket (nemzetiségi konfliktusok, a cigányok együttélése más állampolgárokkal).

e) A pénzügyi fedezet hiánya tükröződik a gyermekekkel és a fiatalokkal való foglalkozás korlátozott voltában. Nincs megfelelő számú olyan felelős és jól képzett személy, aki tudna és hajlandó lenne foglalkozni a gyermekekkel és a fiatalokkal.

f) A közép-európai egyházak és országok helyzetének felmérésben a résztvevők méltányolták a tapasztalható pozitívumokat: a vallásszabadságot, az egyházak tevékenységének lehetőségét társadalmi téren, a misszió végzésében; annak lehetőségét, hogy a különböző országok állampolgárai találkozhatnak egymással, kölcsönösen megismerhetik egymást és hogy sok helyen polgári szövetségek is tevékenykedhetnek.

4. *Javaslatok és ajánlások:* Tudatában lévén az előttük álló problémák azonosságának vagy hasonlóságának, a szeminárium résztvevői az alábbiakat javasolták vagy ajánlották s javaslataikat meg ajánlásaikat a következőkhöz intézték:

a) *önmagukhoz azaz a szeminárium résztvevőikhez,*

- keressenek olyan új keresztyén nevelőket, akik hajlandók foglalkozni a gyermekekkel és a fiatalokkal a gyülekezeteikben és a környezetükben; ismerkedjenek meg azokkal a nevelőkkel, akik már foglalkoznak a gyermekekkel és fiatalokkal, de akikről még nincs tudomásuk;
- keressenek gyermek- és ifjúsági tábortervezőkre és vezetésére alkalmas embereket;
- tájékozódjanak arról, hol tarthatók gyermek- és ifjúsági tábortervezők (a táborban való tartózkodás összekapcsolható nyelvtanítással, vagy más, pl. szociális tevékenységgel);
- szenteljének különös figyelmet a 14–18 éves fiataloknak;
- támogassák a Gyes-en lévő anyák és gyermekeik számára szolgáló „anyaközpontok” létesítését;
- a fenti tevékenységek támogatásához keressenek anyagi forrásokat gyülekezeteikben és egymás között.

b) *az egyházakhoz,*

- támogassák keresztyén nevelők egyházi kiképzését (vasárnapi iskolai tanítókét, gyülekezeti hitoktatókét, gyermek- és ifjúsági tábortervezőiét, ifjúsági és missziói munkásokét).

c) *A közép-európai Ökumenikus Tanácsokhoz,*

- nemzeti szinten pl. évenként rendezzenek találkozót a keresztyén nevelők számára;

- támogassák keresztyén gyermek- és ifjúsági folyóiratok kiadását (esetleg külföldről támogatott projektekkel karöltve);
- működjenek együtt az EVT-vel, az EEK-val és más külföldi hazai ökumenikus szervezetekkel a keresztyén nevelők munkakörülményeinek javítása érdekében.

d) A Cseh Köztársaság Ökumenikus Tanácsához,

- támogassa, vagy bővítse azoknak az e szeminárium idején létesült munkahálózatát, akik Közép-Európában foglalkoznak gyermekekkel meg fiatalokkal;
- a terület ökumenikus tanácsaival egyetértésben szervezzen találkozókat a közép-európai keresztyén nevelők számára (pl. két évenként);
- próbáljon meg pénzügyi támogatást kérni a „Fund of Future”-től (A Jövő Pénzügyi Alapja), vagy az Európai Unió programjaitól, mely támogatás felhasználható lenne a keresztyén nevelők munkájához;

e) az Egyházak Világtanácsához Genfben,

- működjenek együtt az ökumenikus tanácsokkal a keresztyén nevelők továbbképzése érdekében;

- hívja meg a közép-európai protestáns egyházak képviselőit esetleges konzultációkra a gyermek- és ifjúsági munkások neveléséről, vagy a keresztyén neveléssel kapcsolatos kurzusokra, szemináriumokra és konferenciákra;
 - ismerje meg a közép-európai helyzetet az egyházakban folyó gyermek- és ifjúsági munka szempontjából és tájékoztasson az új veszélyekről (pl. az újfajta szektákról);
 - nemzetközi viszonylatban biztosítsa a protestáns egyházak keresztyén nevelőinek kommunikációját más (római katolikus, ortodox) vallási hagyományok nevelőivel;
 - ajánljon, vagy bocsásson rendelkezésre a keresztyén nevelők munkájával kapcsolatos szakirodalmat.
- Prága, 1998. április 4.

*A Közép-Európai
Keresztyén Nevelők Szemináriumának
Részvevői*

(Fordította: Fűkő Dezső)

Kommuniké

Belső ortodox konferencia az „Orthodoxia meg az ökumenikus mozgalom kapcsolataiban, az új fejlemények kiértékelése” témáról

Mi, a feltámadott Krisztus hatalmából valamennyi kánoni ortodox egyház küldöttei, Őszentsége, Bartholomaeus thesszalonikai patriarcha meghívására, az orosz és a szerb egyház kezdeményezésére, valamint a grúz egyháznak az Egyházak Világtanácsából való kilépése miatt 1998. április 28-tól május 2-ig a görögországi Thesszalonika történelmi városában gyűltünk egybe. A gyűlés házigazdája a „Thesszalonika – Európa Kulturális Fővárosa 97-ben” nevű szervezet volt és Őszentsége, Panteleimon thesszalonikai metropolita szíves vendégszeretetét élveztük.

A konferencián Chrysostomos, az Ökumenikus Patriarchátus efézusi szentszékének senior metropolitája elnökölt és az ülések a keresztyén szeretet, a testvéri közöség és a közös egyetértés szellemében folytak. A küldöttek kifejezetten kérték Őszentsége, Bartholomaeus ökumenikus patriarchának és az ortodox egyházak valamennyi tiszteletreméltó primásának imádságát és áldását. A résztvevők minden primástól kaptak jókívánságokat tartalmazó táviratokat. Ugyancsak kifejezték legjobb kívánságaikat Óboldogsága, Chrystodoulosnak, Athén és egész Görögország új érsekének a megválasztásához.

Chrysostomos efézusi metropolita mondta el a bevezető imádságot a gyűlés témájáról, majd ezt a küldöttek beszámolóí követték, egyrészt az ökumenikus mozgalomhoz, s különösen az Egyházak Világtanácsához fűződő kapcsolataikról, másrészt az előttük álló súlyos problémák kiértékeléséről. A vitákban elemezték az ortodox egyházak részvételét az ET döntéshozatali területeiben.

A küldöttek egyhangúan elítélték azokat a schismatikus csoportokat, valamint a helyi ortodox egyházakon belüli szélsőséges csoportokat is, amelyek az ökumenizmus témáját az egyházi vezetőség bírálatára és tekintélyének aláásására használják fel, így kísérve meg, hogy megosztást és szakadást idézzenek elő az egyházban. Igaztalan

bírálatuk támogatására tényeket nélkülöző adatokhoz és hamis információkhoz is folyamodnak.

Azt is hangsúlyozták a küldöttek, hogy az ortodox részvétel az ökumenikus mozgalomban mindig az ortodox hagyományon, a helyi ortodox egyházak szent szinódusainak a döntésein és az olyan pán-ortodox gyűléseken alapult, mint amilyen a Harmadik Zsinat-előtti Konferencia volt 1986-ban, meg a helyi ortodox egyházak primásainak gyűlése 1992-ben.

A résztvevők egyetértettek abban, hogy szükséges folytatni részvételüket a keresztyének közötti tevékenység különféle formáiban. Ugyanakkor azonban rámutattak bizonyos fejleményekre a Tanács protestáns tagegyházáiban, amelyek tükröződnek az EVT vitáiban, amelyeket azonban az ortodoxok elfogadhatatlannak tartanak. Az EVT számos gyűlésén voltak kénytelenek az ortodoxok olyan kérdések megvitatásába bonyolódni, amelyek teljesen idegenek az ő hagyományuktól. 1991-ben Canberrában, a VII. nagygyűlésen, valamint a Központi Bizottságnak 1992 utáni ülésein az ortodox küldöttek erőteljesen foglaltak állást a nem-ortodoxokkal való közös úrvacsoravétel, a valamennyi felekezetet egy kalap alá vevő (inclusive) nyelvezet, a nők ordinációja, a nemi kisebbségek jogai és bizonyos, a vallási szinkretizmussal kapcsolatos irányzatok ellen. Ezekben a témákban kifejtett állásfoglalásaikat mindig kisebbségi álláspontnak tekintették, s így nem befolyásolhatták az EVT döntéseit és ethoszát.

Arra kérünk minden ortodox egyházat, hogy az EVT VIII. Nagygyűlésére az alábbi gondjaink kifejezésének szándékával küldjék el hivatalos delegáltjaikat:

a) a Harareban résztvevő ortodox küldöttek közösen terjesszék elő a thesszalonikai Belső Orthodox Konferencia állásfoglalását.

b) Az ortodox küldöttek ne vegyenek részt a Nagygyűlés ökumenikus istentiszteletein, közös imádságaiban és egyéb vallási szertartásaiban.

c) Az ortodox küldöttek ne vegyenek részt a szavazásban, kivéve bizonyos, az ortodoxokat is érintő eseteket, és csakis egyhangú bejegyzéssel. Ha szükséges, a plénum és a munkacsoportok vitáin is terjesszék elő az ortodox nézeteket és álláspontokat.

d) Mindeme meghagyások mindaddig maradjanak érvényben, amíg be nem következik az EVT olyan radikális újjászervezése, amely lehetővé teszi a megfelelő ortodox részvételt.

A küldöttek azt is határozottan sürgették, hogy a saját egyházaik által kinevezett ortodox tagokból meg az EVT bizottságaikból hozzanak létre egy Vegyes Teológiai Bizottságot. Ez a Bizottság a hararei Nagygyűlés után annak megvitatásával kezdje meg munkáját, hogy melyek az ökumenikus mozgalomban az ortodox részvételnek megfelelő formák és hogyan kellene gyökereken átszervezni az Egyházak Világtanácsát.

Thesszalonika, 1998. május 1.

(Fordította: Fűkő Dezső)

SZEMLE

Frederick Neumann:

A törvény és a kegyelem ugyanaz

(A Római levél zsidó-keresztény magyarázata)

A szerző Bécsben, zsidó családban született, amelyben a vallás nem játszott különösebb szerepet.

Hosszas vívódás után fogadta el Jézus Krisztust, és ettől kezdve feladatának tekintette az evangélium hirdetését, különösen is a zsidók között. 1938-ban menekülnie kellett, Magyarországon és Jugoszlávián át Angliába ment, ahol a kongregacionalista egyház lelkesítője avatták. Majd Palesztinában hirdette az igét.

1948-ban feleségével együtt az USA-ba ment, ahol New York Queens városrészében telepedtek le, számos közép-európai bevándorló között. Itt kéthetente előadásokat tartott – utoljára 1951. április 17. és 1953. január 12. között a Római levélről. 1953 őszén Brooklynban lett lelkész, ahol már csak angolul szolgálhatott. 1961-től 1967. május 13-án bekövetkezett haláláig a hartfordi (Connecticut) teológiai szeminárium vendégprofesszora is volt. A Római levélről tartott előadásai újból 1995-ben jelentek meg az Osztrák Művészeti és Kulturális Kiadónál. Tóth Károly ny. református püspök, az Ökumenikus Tanulmányi Központ elnökének előszavával.

Frederick Neumann a levél témaadó verséről (1,17) elmondja: a zsidóság számára Isten követelése bizonyos számú írott parancsolat végrehajtását jelentik. Az apostol számára pedig azt, hogy az olvasó megnyissa a szívét. Lutherre hivatkozik, aki sok-sok gyötrődés után jött rá e vers, ill. a Hab 2,4 értelmére: Isten igazsága nem követelés, hanem ajándék. Isten úgy ajándékozik, hogy Krisztus kinyilatkoztatja magát nekünk. A hit: az emberi szív feltárása Isten ajándéka, azaz maga Isten előtt (27k). A bűn lényege pedig: a szív elszakadása Istentől. Egyedül Istennek van joga ahhoz, hogy önmagában megálljon és önmagához ragaszkodjon – mi emberek teljesen „Öbenne élünk, mozgunk és vagyunk” – ez a legelemibb kijelentés az

ember teremtményi mivoltáról. Ha nem Isten a mindenünk, már elestünk, még mielőtt ez nyilvánvalóvá válna (78. o.), olvashatjuk a 3,9–18-ról.

Ami pedig a zsidók és keresztények ősatyját illeti: Isten semmivel sem tartozott Ábrahámnak. Ha Ábrahám könyvelte volna a hitét, egy szempillantás alatt elárulta volna. Ha az ember Istenre hallgat, vége a számíthatásnak. A hit mindenekelőtt személyes, szívből jövő bizalmas viszony Istennel (134. o.).

A szerző a levél két szakaszával kétszer is foglalkozik: 5,12–21-gyel „Az eredendő bűn” és „Krisztus és Ádám” (nem fordítva!) címmel (168–176 és 177–185. o.). Zsidó vagy pogány, gyermek vagy felnőtt számára az emberlét minden esetben azt jelenti, hogy Istenhez kell térnünk. Ádám neve jelzi – de mégsem jelzi! – az ember helyzetét. Krisztus keresztjének fényében a bűn nem csak azt jelenti, hogy halált érdemlünk, hanem azt, hogy megváltásra, megtérésre van szükségünk (183. o.). „A legmerészebb felhívás” (6,1–14) c. előadásban a 11. v-t nevezi így, megjegyezvén, hogy az apostol nem túloz (186–192. o.). A másik „A naponkénti megújulás” címet viseli. Ennek alapja pedig, mivel „erőnk magában mit sem ér”, az, hogy Krisztus bennünk van (194–205. o.).

7,1–6-tal kapcsolatban említi, hogy manapság sokat beszélnek a közös zsidó-keresztény hagyományról, de ha ezt közelebbről is meg akarjuk határozni, akkor nehézségeink vannak. Ha a Tízparancsolatot nevezük a legfontosabb kapocsnak, kérdés, hogyan magyarázzuk. Ha azt mondjuk, hogy mindketten monoteisták vagyunk – ez már frázissá lett. Az Ószövetségre figyeljünk, amelyet mindkét részről Isten kinyilatkoztatásának tekintünk (219. o.). Jer 31,31–34 alapján megláthatjuk a törvény pozitív tartalmát, és megérthetjük, mire gondol 13,10-ben az

apostol amikor ezt mondja: „A szeretet a törvény betöltése” (227k).

Ami pedig a keresztyén ember új életét illeti: az, hogy „Isten Lelke lakik bennünk, a lehető legerősebb és legnagyobb kijelentés a keresztyén létről” (8,11–261. o.). Aki Urának nevezi Krisztust, annak nincsen félnivalója. De Isten ajándékát, evangéliumát nem negatívan kell megfogalmazni. Hanem minde- nekelőtt önmagát, mindenek Teremtőjét és értelmét nyilatkoztatja ki időre és örökre Jézus Krisztusban (8,39–306. o.).

A szerző megcseréli a 9. és a 10. fejezetet. Ha Pál tudta volna, hogy az ilyen kijelentések, mint „... aki- ken akar, megkönyörül, akiket pedig akar, megkemé- nyít”, milyen sok gondot fognak okozni (9,18), akkor bizonyára ő is ezt tette volna; utána már csak néhány apró stíláriis változtatás kellene (311. o.). Neumann a 9–11 fejezetekkel kapcsolatban szokatlanul kemé- nyen fogalmaz zsidóság és evangélium viszonyáról –, de Pálhoz hasonlóan neki is zsidóként kellett meg- vívnia a küzdelmet. A zsidóság félreérti az ószövet- ségi kinyilatkoztatás lényegét, mondja, amikor törvényeskedően dekrétumot csinál Isten ígéből. Minden áldozattal megkísérli Isten szolgálatát, anél- kül, hogy személyesen találkozná vele. Tovább: a törvényre hivatkozik, de Jer 17,1-lyel ellentétben el- megy a messiási üdvüzenet, a bűnök bocsánata mel- let. „A zsidóság nem kész arra, hogy meghallja Isten szavát, amely nekünk, bűnösöknek valódi és szemé- lyes párbeszédben közösséget ajánl vele...” (314 k). Csak egy Krisztus van, zsidóknak és pogányoknak ugyanaz. A 10,14–15 „a keresztyén misszió Magna Charta-ja”. A misszió nem kötelesség, nem „muss”,

hanem a megmentő, szívet melengető, sohasem édes- kés, de a szó valódi értelmében édes evangélium” el- fogadásának következménye... (324. o.)

A zsidóság ma ott tart, mondja, ahol egykor a fá- raó. Az Istentől való megkeményedés nem „büntetés” a megtorlás értelmében, hanem Isten tanításának esz- köze, nem csak Izráel, hanem mindenki számára. A „fáraó”: *mindenki*, aki Isten üdvterve ellen lázad (342. o.). Isten azonban irgalmában úgy határozott, hogy a maradékot nem csak a zsidóság, hanem min- den nép közül elhívja (9,28–30, 349. o.). A zsidókkal kapcsolatban az egyház minde- nekelőtt azt kérdezze magától: szavakkal és tettekkel elmondott bizony- ságtétele alkalmas-e arra, hogy „féltékennyé” tegye őket (11,13–14). A zsidók léte állandóan józan ön- vizsgálatra és kritikára indítson – figyelmeztet – ön- magunkért és értük (357. o.).

„Isten teremt és elhív, megvált és vezet, végül szí- vébe zár. A mi dolgunk az ő szeretetének megnyíló hit, amely az örök egyetlen dicséretbe torkollik. Isten hálás imádása az utolsó, amit a zsidó-kérdéshez, a népek kérdéséhez és minden kérdéshez szólni lehet (11,36–363. o.). E szavakkal végződik a zsidóból ke- resztyénné lett szerző műve. Bár nem fejezhette be, mégsem érezzük úgy, hogy félbemaradt volna...”

A kötet az egyházi könyvesboltokban megvásárol- ható, vagy az Ökumenikus Tanulmányi Központnál megrendelhető – jelképes áron.

Gesetz und Gnade sind eins. Der Römerbrief des Apostels Paulus. Erläutert von Frederick Neumann, Wien, Österreichischer Kunst – und Kulturverlag, 1995. 363. o.

Dr. Szentpétery Péter

Ami református és ami nem...

(Gondolatok a „Magyar református önismereti olvasókönyv” kapcsán)

Hallatlan örömmel vettem kézbe a Németh Pál szer- kesztette „Magyar református önismereti olvasó- könyv”-et, mely 1997-ben jelent meg a Kálvin Kiadó gondozásában. Az Előszó szép ívű történeti áttekintése után boldogan olvastam. A válogatást szerkesztője nem teológusoknak, hanem gondolkodó, igényes református értelmiségieknek szánta. Ezt a célcsoportot bővíti azu- tán tovább a kiadó Ajánlása, melyben nevesíti is az egyes alcsoportokat: teológusok, bölcsészek, tanárje- löltek és jogászok. Dicséretes és elismerésre méltó az a bizalom, amellyel egyházirodalmi életünk nagyjai a „világi értelmiséghez” fordulnak. Annál is inkább, mert a szolgáló egyházban nevelkedett lelkészgenerá- ciók számos tagja nem nézi ki a magyar értelmiségből, hogy teológiai kérdésekben épkezláb gondolatai is le- hetnek. Igen szomorú az a tény, hogy a református ér- telmiség elmaradni látszik egyházából. (Ennek okait a Teológiai Szemle 1998/1. számában igyekeztem minél

alaposabban feltárni.) Ezért örülök különösen az Olva- sókönyv megjelenésének. A lekezelő félmosolyt fél kell, hogy váltsa az az őszinte érdeklődés, mely egy- mást régen nem látott jó ismerősök között is a kommu- nikáció fő ösztönzője. Mi lelkészek és értelmiségiek valóban „jó barátok” vagyunk, bár viszonyunkat sok dolog mérgezi: féltékenység, gyűlölködés, a másik fél lenézése, stb. Pedig mindketten „keresztre rendeltetve állunk” és „a hűség Krisztus-szege tart” meg minket hivatásunkban: nem vagyunk abban a helyzetben, hogy fogyó, elsekélyesedő magyar népünk sírásói legyünk marakodásunkkal. Ennek okait bizony fel kell tárnunk és ha lehet, minél gyorsabban semlegesítenünk kell.

Most joggal kérdezheti a kedves Olvasó: nem a könyvről szándékozott írni? Dehogynem; eddig is a könyvről írtam. Tudniillik ez az igényes, szép válo- gatás tárja elénk (vagy legalábbis elélem) lanyhuló, szellemileg elszegényedő egyházi életünk egyik fő

problémáját: a barthianizmus egyeduralmát. Ha áttekintjük a könyv tartalomjegyzékét, láthatjuk, hogy csupán egyetlen olyan szerző szerepel a kötetben, aki Barthot és iskoláját konzekvensen bírálta: Tankó Béla. Napjainkban sajnos kevésbé ismert lelkész-filozófus, egyetemi tanár, aki az általános (nem specifikusan református) humánomot, a filozófia- és kultúrtörténetet vette védelmébe a mindent relativizáló, csupán Istent abszolutizáló, kultúrán átlépő barthianizmus ellenében. „Egyház és értelmiség” című cikkem megjelenése után sokan szememre vetették, hogy jogtalanul vádoló vagyok Barthot kultúraellenességgel. Nem ez volt a célom. Nem Barth és tanítványai számlájára írom ezt a műveltség elleni merényletet, hanem a korunkban újjáéledő fundamentalista pietizmusára. Ez az irányzat is zászlajára tűzte a nagy német teológus elméleti rendszerét, amely – sajnos – ezt az értelmezési lehetőséget is magában foglalja. Barth különben sem az a típus volt, aki már életében saját szobrát faraja – megtették ezt helyette mások. A dialektika teológia ellenében Tankó Béla és társai azt a figyelmen kívül hagyott tényt dolgozzák fel, hogy ez a teológiai iskola is korhoz kötött, s így – mint minden emberi jelenség – abszolutizálhatatlan. Ezt a magyar református közgondolkodás a mai napig elfelejteni látszik, egyedül üdvözítő biblikus felfogásként értelmezve ezt az irányzatot. Barth fellépése a felvilágosodástól a századelőig tartó teológiai fejlődés kritikája, tehát *reakció*. Furcsa és logikátlan elgondolása egy *retorziót* egyetemes bibliamagyarázati elvé tenni, pláne, ha az csupán a Szentírást nyilvánítaná minden vallásos tapasztalat egyedül hiteles forrásává, kihúzva ezzel a talajt minden személyes istenélmény alól, melyek esetleg az Abszolútumot, a Numinózumot, a Tremendumot teszik kézzelfoghatóvá az egyén számára. Tankó Bélával én sem hiszem, hogy a vallástörténet a vallásfilozófia és pszichológia, valamint a bibliakritika (melynek nem látom veszedelmes voltát) nagyszerű kutatásai, azok jelentős eredményei mindenestől fogva gyarlók, esendők és bűnösök lennének, csak mert a független tudományosság termékei. Hálás vagyok Németh Pálnak azért, hogy a két Tankó-tanulmány közül legalább a második a közvélemény számára is követhető, világos gondolatmenetet tartalmaz. („A theologia tudományossága. A dialektika theologia megítéléséhez.”) Aki gondolatmenetemet nem tudja elfogadni, kérem, olvassa el a professzor cikkét. Olyan hatással van ez a gondolkodó elmére, mint a hegycsúcsok kristálytisztá levegője a nagyvárosi szmogon élő ember számára. Dogmatizáló, vallássá kövült protestantizmusunk mindennapjai közepette (melynek eredeti jegye volt a szabadelvűség, a liberális gondolkodásmód) üdítő élmény e jeles filozófus sorain elmerengni.

Mi hát a baj a barthianizmussal? Az, hogy egyedül a *papság* számára nyújt exegetikai menedéket: a gondolkodás szabadságától fosztja meg a Biblia felé előítéletek nélkül közelítő humán műveltségű olvasót. Aki

számára azután – szerencsés esetben – állandó kint jelent a több ezer éves szövegek szó szerinti értelmezésének kényszere, mely szerint Isten (írott) Igéje a Szentírás, tehát tökéletes, fogyatkozás nélkül való és megkérdőjelezhetetlen. Véleményem szerint a jézusi teológia az, ami a keresztyénség minden kétségen felül álló tanítása: erről kellene szólniuk a prédikációknak. Eleinte nagyon örültem Nolan „A keresztyénség előtti Jézus” című könyvének, mely Jézus tanítását tűzte ki vizsgálatának céljául. A mű végére érve azonban keservesen kellett csalódnom: ez a munka is a szó szerint vett bibliai – és nem biblikus – keresztyénség tanrendszerét tárgyalja. Félreértés ne essék: nem a Bibliát támadom (az számomra is a szó legszorosabb értelmében Szentírás), hanem annak primitív magyarázati módszereit kérdőjelezem meg. Nagy hibája kálvinizmusunknak az, hogy a bibliamagyarázatot nem a történeti tényekhez, hanem a hitvallásokhoz (II. Helvét Hitvallás, Heidelbergi Káté) igazítjuk. Nem véletlen, hogy e két iratot is Makkai Sándor húzta elő a protestantizmus lomtárából. Amire ő használta (konfirmációi előkészítésre), természetesen jó és hasznos, bibliai exegézisre aligha. Azt inkább az összehasonlító vallástudomány, a vallástörténet, a szellemtörténet és az irodalomtudomány eszközeivel kellene végezni – tehát úgy, ahogyan azt a XIX. századi liberális teológia is elképzelte. Egyedül ez az exegézis hajlandó az egyes bibliai szövegeket végre műfajuknak megfelelően (pl. történetírás, szerelmi dalköltészet, sorsköltemények [zsoltárok] stb.), a retorika és az irodalom rendelkezésünkre álló eszköztárát felhasználva elemezni. Ez az út jóval nehezebb, mint az előismeretek nélküli bibliaolvasásé, melyhez csupán egy – lehetőleg Károlyi – Biblia szükségeltetik. A tanulás természetesen több tudást, táguló világszemléletet is eredményez, mely nélkül ne akarjunk okosnak látszani. Én a liberalizmust, a teológiai szabadelvűséget, a dogmakeresztyénség ellenében az értékkeresztyénséget propagálom, melyet eddig csupán az unitáriusok tettek világ- és írásmagyarázati elvévé. Úgy gondolom, hogy a jelenlegi dogmatizálással, vallási türelmességgel nem fogjuk tudni visszahódítani értelmiségünket. Enélkül pedig a protestantizmus halott, hiszen a vezető rétegüktől megfosztott mozgalmak életképtelenek. A liberális teológiának életerős gyökerei nem csak kultúrafenntartó és -továbbépítő, nemzetmegtartó szereppel bírnak, éppen toleranciája folytán. Ami nem toleráns, az lehet látványos, nagy erejű, belül mégis a lassú enyészet foga rágja.

Miért választottam dolgozatom címeként a furcsán eltorzított idézetet? Azért, mert a protestantizmus (főként a reformátusság) *lényege* a szabad vizsgálódás joga hittudományi kérdésekben *is*. Amíg előírjuk, hogy ki mit higgyen, nem lesz vallási és vallásérkölcsei megújulás egyházunkban. Dolgozatom címe szellemében meg is fordíthatnám a problémát: a pietizmus nem református, hanem evangélikus mozgalomként indult. Tehát nem a magyar kálvinista néplélekből (a népi íróknál: „fajból”) fakad. Mesterségesen erőltették azt a spanyolcsizmát a talán egész-

ségesebb, a realistákhoz legközelebb álló, magyarságában legmélyebben gyökerező egyházra. A pietizmus egyfajta mazochista öntetszelgésben valósul meg, válik kézzelfoghatóvá a hívő ember számára, aki ezt az artisztikumot legtöbbször visszatetszőnek tartja. A lutherizmus ezt a fogyatkozását valószínűleg még az egyetemes katolicizmus korából konzerválta – a vicces az a dologban, hogy ezen már a római egyház is túljutott. Itt tehát újra egy olyan vallás- illetve mítoszteremtéssel van dolgunk, mint például egyházunk Kálvin- vagy Barth-kultusza. Mindkettő (sőt az összes többi ilyen törekvés) elítélendő és mellőzendő.

E hosszúra nyúlt kitérő után térjünk vissza a könyvhöz. Esmefuttatással természetesen nem azt mondom, hogy a válogatáskor rossz szempontokat érvényesített a szerkesztő. Igenis örvendetes do-

log, hogy Révész Imre, Budai Gergely, Nagy Barna, Balthazár Dezső, Makkai Sándor, Ravasz László, Török István és mások örökérvényű írásaiban tallózhatunk. Főként az „Egyházi hivatal – hivatalos egyház” és a „Tudományos teológia és egyházi élet” fejezetek tanulmányaira figyeltem fel, ezeket olvastam a legnagyobb alapossággal.

Nagyon jó és időtálló munka Németh Pál kötete. Kellően reprezentatív és igényes ahhoz, hogy az Olvasók szívéhez és elméjéhez utat találjon. Mások talán másképpen súlypontozták volna a válogatást. Egy azonban bizonyos: hálát kell adnunk Istennek mindenért, ami tanulásunkat, épülésünket szolgálja. A „Magyar református önismereti olvasókönyv” ilyen munka.

Tóth Zoltán
(Szeged)

CONTENTS OF NO 1998/5

LORD SPEAK TO US!

Károly Tóth: The Main Objective

LORD, TEACH US!

Kálmán Tóth: Fragments of Bible Translations in Our Codices
Mrs. Mária Eszenyei, née Széles: Prophecy and Prophetic Ministry in the Religious Life of Israel

János Pásztor: The Interpretation of Divine Service in the Ecumenical Movement and in the Self-Explaining of the Church

Pál Szalay: Pietism in Russia in the 17th and 18th Centuries
Róbert Hecker: The Recognition of Desinformation in Thought Systems, or The Gift of Discerning of Spirits
Zsolt Kövy: The Exodus of the Students of Theology at Pápa
Raymond J. Bakke: The Theology of a Great City

REMEMBER...

Frigyes Hecker: Hundred Years of Methodist Mission in Hungary

OUTLOOK

Sándor Gönczö: In the Interest of Our Concord

WORLD CHRISTENDOM

Mrs. Károly Hafenscher: Women in the Ecumene
Report from the Seminar of Christian Educators in Central Europe
Communiqué of an Inter-Orthodox Meeting

REVIEW

Frederick Neumann: Law and Grace Are the Same (*Péter Szentpétery*)
Zoltán Tóth: What Is Reformed and What Is not? (Thoughts in Connection with the „Reader of Hungarian Reformed Self-Knowledge”)

INHALT DER NUMMER 1998/5

REDE UNS AN, HERR!

Károly Tóth: Das Hauptziel

LEHRE UNS, HERR!

Kálmán Tóth: Bibelübersetzungsfragmente in unseren Kodexen

Frau Mária Eszenyei, geb. Széles: Prophetismus und Prophetentum im Glaubensleben Israels

János Pásztor: Die Interpretation des Gottesdienstes in der ökumenischen Bewegung und in der Selbstbesinnung der Kirche

Pál Szalay: Pietismus in Russland in den XVII-XVIII. Jahrhunderten

Róbert Hecker: Erkennung der Desinformation in den Gedankensystemen, oder Die Gabe Geister zu unterscheiden

Zsolt Kövy: Auszug der Theologiestudenten in Pápa
Raymond J. Bakke: Die Theologie der Grossstadt

ERINNERT EUCH...

Frigyes Hecker: Hundert Jahre der Methodistenmission in Ungarn

AUSSCHAU

Sándor Gönczö: Im Interesse unseres Einvernehmens

WELTCHRISTENTUM

Frau K. Hafenscher: Frauen in der Ökumene
Bericht über das Seminar mitteleuropäischer christlicher Erzieher
Communiqué der inneren Konferenz der Orthodoxen

RUNDSCHAU

Frederick Neumann: Gesetz und Gnade sind ein und dasselbe (*Péter Szentpétery*)
Zoltán Tóth: Was Reformierter ist und was nicht (Gedanken im Zusammenhang mit dem „Lesebuch der ungarisch-reformierten Selbstkenntnis”)

Megjelent magyarul a neves katolikus teológus

HANS KÜNG

CREDO – HISZEK

Az Apostoli Hitvallás magyarázata kortársaknak című könyve

A szerző kritikai módszere segítségével elemzi és mérlegre helyezi az ősi szöveget

A könyv 264 oldal karton kötés

Ára 700 Ft + postaköltség

Kapható egyházi könyvesboltjainkban

Megrendelhető a fordítónál: Tekus Ottó ny. evang. lelkésznél

9025 Győr, Petőfi tér 3.

(A könyv ismertetése: ThSz 1998/4.241–246. oldal)

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÁLVIN KIADÓJA AJÁNLATA

„A teljes Írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, feddésre, a megjobbításra,
az igazságban való nevelésre...” (2Tim 3,16)

A Biblia történeti videokazettán:

- I. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”
1–6 (100 perc) 2 300,-
1. Sára és Ábrahám. A hit: reménység – 2. Exodus. Szabadulás a szolgaságból. – 3. Mózes és Áron. Tánc az aranyborjú körül – 4. Ruth és Naomi. Hazatérés – 5. Ámós és a pap. Az igazság hangja – 6. Jeremiás és a király. Az igazságot nem lehet „elégetni”
- II. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”
7–12 (100 perc) 2 300,-
7. Keresztelő János. Várhatunk-e másra? – 8. Jézus Pilátus előtt – 9. Az emmausi tanítványok – 10. Saul és Anániás. Ellenségből testvér lesz – 11. Péter és Pál. Nehéz közösség – 12. Üzenet a filadelfiai gyülekezetnek. A hit ára
- III. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”
7–12 (180 perc) 3 600,-
13. Noé bárkát épít – 14. Józsefet eladják testvérei – 15. Dávid és Góliát – 16. Akik a királyt keresik. A napkeleti bölcsek Heródesnél – 17. Bűnösök és igazak közt. A megbocsátás szabaddá tesz – 18. Érted is, amit olvasol? Fülöp és az etióp kincstárnok. – 19. Szabad keresztyének lenni. Róma császárai véget vetnek a keresztyének üldözésének – 20. „Vedd és olvasd!” Augustinus rátalál a neki rendelt útra. – 21. A holnap nyelvén. Jeromos lefordítja a Bibliát

Bibliák, bibliai segédkönyvek, tanulmányok, prédikációs kötetek:

Biblia – magyarázó jegyzetekkel.

- A Vizsolyi Biblia óta az első protestáns magyarázatos Biblia, amely az 1990-es revideált új fordítású Biblia szövegéből és a stuttgarti revideált Luther Bibliához fűzött magyarázatok fordításából áll össze 2 500,-
- CD ROM Biblia – az újfordítású Biblia
CD ROM kiadása 4 800,-
- Szinopszis – Máté, Márk, Lukács, János evangéliumának párhuzamos szövege 1 560,-
- Keresztyén Bibliai Lexikon I. A-J
Szerk.: dr. Bartha Tibor 1 700,-
- Keresztyén Bibliai Lexikon II. K-Zs
Szerk.: dr. Bartha Tibor 2 300,-
- Jubileumi Kommentár – átdolgozott kiadás**
A Szentírás magyarázata I. kötet:
Általános tájékoztató a Szentírásról
– Genézis-Jób könyve magyarázata 1 160,-
- A Szentírás magyarázata II. kötet:
Zsoltárok-Malakiás könyve magyarázata 1 160,-
- A Szentírás magyarázata III. kötet:
Az Újszövetség könyveinek magyarázata.
Mértékek, táblázatok, térképek 1 160,-
- Dr. Szabó Andor: „Lábam előtt méces a Te igéd”** Naponkénti segítség a Biblia olvasásához. – III. kötet: Máté, Márk, Lukács és János evangéliuma, Apostolok Cselekedetei 790,-

- Magyar református önismereti olvasókönyv
– Válogatás a XX. sz. első felének teológiai irodalmából 900,-
- Bolyki János: Újszövetségi etika 590,-
- Bolyki János: Az újszövetségi írásmagyarázat elvei, módszerei és példái 550,-
- Herczeg Pál: Krisztológiai irányzatok a páli iratokban 350,-
- Dr.Tóth Kálmán: Az Úrnak félelme: ez a bölcsesség. Ószövetségi bölcselkedés a Példabeszédek, a Prédikátor és Jób könyve alapján 280,-
- C.Westermann – G.Gloege: A Biblia titkai
– Bevezetés a Bibliába 980,-
- Gánóczy Sándor-Stefan Scheld:
Kálvin hermeneutikája – Szellemtörténeti feltevések és alapvonalak 850,-
- Thorleif Boman: A héber és a görög gondolkodásmód egybevetése 850,-
- Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere I-II. kötet: Az 1559-es ún. Nagy Institutio, az 1909-ben megjelent kiadás változatlan utánnomása 1 969,-
- Kálvin János: A genfi egyház kátéja 280,-

Versek, gyermekirodalom, a család olvasmányai:

- Új aranyhárfa. Versek gyülekezeti és keresztyén családi alkalmakra 790,-
- Northcott: Bibliai lexikon gyerekeknek 300,-
- Gaal Éva: Jézussal egy hajóban
– Rajzos gyerekkönyv 350,-
- György Antal: Sötét helyen világító szövetnek
– Kis utikalauz a Biblia világához 380,-
- Péterfia Karola: Egyéves háború. Az élet megújul (Családtregény) 380,-
- Ulrich Fick: Bárhol megtörténhetett...
– Útleírások, történetek 280,-
- Tóth Máté Miklós: Anyám könyve 390,-
- Theodor Béza: Kálvin János élete 290,-

Kaphatók:

- Budapest, XIV. ker. Abonyi u. 21. sz. (T: 343–7878; 343–7879; 343–7870), valamint a
Budapest XI. Bocskai u. 35. sz. alatti könyvesboltban (T: 386–8267) és a
Protestáns Könyvesboltban, Budapest, IX. Ráday u. 1. (T: 217–7789; hétfőn szünnap); továbbá a
Debreceni Református Könyvesboltban,
Debrecen, Piac u. 4–6. (T: 418–886); a
Kecskeméti Református Könyvesboltban,
Kecskemét, Szabadság tér 6., és a
Református Könyvesboltban, Szeged, Kárász u. 15.

Megrendelhetők:

minden lelkészi hivatalban és a Kálvin Kiadónál: 1113 Budapest, Bocskai u. 35. 1519 Pf. 416. Tel.: 386–8267. *Utánvételes küldésre megrendelést csak a Kálvin Kiadó fogad és teljesít!*

THEOLOGIAI SZEMLE

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZAK ÖKUMENIKUS TANÁCSÁNAK FOLYÓIRATA

A TARTALOMBÓL

Hogyan kezdődnek napjaink?

„Hová üthetnék még reátok...?”

Ortodoxia és az Egyházak Világtanácsa

Az Üdvösségközvetítő születésének témája
Qumránban

Mit tanít a szegénységről a Biblia?

Református lelkiség, igehirdetés és jövőkép
a tengerentúlon

Homiletikai irányzatok az Egyesült
Államokban

A Bibliát követni

Balázs Győző ref. vallástanár élete és
költészete

Történelmi Emléktúra a Tiszán

Van még tennivaló

Könyvszemle

ALAPÍTVÁ 1925

ÚJ FOLYAM (XLI)

1998
6

THEOLOGIAI SZEMLE

1998. november-december

Felelős kiadó:

Magyarországi Egyházak
Ökumenikus Tanácsa

Szerkesztőség:

Ökumenikus Tanács Irodája
1026 Budapest, Bimbó út 127.
Telefon: 394-4847

Kiadóhivatal: Kálvin Kiadó

1113 Budapest, Bocskai út 35.
Telefon: 386-8267, 386-8277

Index: 26 842

HU ISSN 0133 – 7599

Felelős szerkesztő:

dr. Bóna Zoltán

Szerkesztő bizottság

elnöke: Horváth Barna
tagjai: dr. Berki Feriz
dr. Cserháti Sándor
ifj. dr. Fekete Károly
Lukács Tamás
dr. Reuss András
Szuhánszky Gábor

Olvasószerkesztő:

Tegez Lajos

Nyomás:

Ráday Nyomda

Felelős vezető: Demeter Levente

Szerkesztés, tördelés:

Tószegi László
stúdióvezető
Telefon/Fax
140-9388

Számítástechnikai Stúdió

Terjeszti a Kálvin János Kiadó.
Előfizethető a kiadóhivatalban,
vagy postautalványon, vagy átuta-
lással a Kálvin János Kiadó – Bu-
dapest OTP 11714006-22098038
csekk számlájára.

Árusítja:

Református könyvárúsítás:

Budapest, XIV., Abonyi u. 21.

Protestáns Könyvesbolt:

Budapest, IX., Ráday u. 1.

Református Könyvesbolt:

Debrecen, Piac u. 4-6.

Előfizetési díj egy évre: 1740,-Ft

Egyes szám ára: 290,-Ft

Előfizetés külföldre:

30 DM vagy 18 USD

Egyes szám ára:

5 DM vagy 3 USD

Megjelenik kéthavonként

TARTALOM

SZÓLJ, URAM!

MITSCHELE BOGLÁRKA: Hogyan kezdődnek napjaink? 325

TANÍTS MINKET, URUNK!

KUSTÁR ZOLTÁN: „Hová üthetnék még reátok, hogy
folytatjátok a nyakaskodást?” 326

BERKI FERIZ: Ortodoxia és az Egyházak Világtanácsa 332

XERAVITS GÉZA: Az Üdvösségközvetítő születésének
témája Qumránban 336

PÉTER MÁRIA: Mit tanít a szegénységről a Biblia? 339

KOVÁCS PÁL: Református lelkiség, igehirdetés és jövőkép
a tengerentúlon 342

PÁSZTOR JÁNOS: Homiletikai irányzatok az Egyesült
Államokban 346

PLASGER, GEORG: A Bibliát követni 358

EMLÉKEZZETEK MEG...

ÁGOSTON ISTVÁN: Balázs Győző ref. vallástanár élete és
költészete 363

KITEKINTÉS

Közép-európai Történelmi Emléktúra az 1848/49-es Forrada-
lom és Szabadságharc 150 éves évfordulója alkalmából 367

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

BÓNA ZOLTÁN: Van még tennivaló 371

SZEMLE

ZAHRNT, HEINZ: Az Isten-kérdés (*Balikó Zoltán*) 373

HORVÁTH BARNÁ: Ötven éves az Egyházak Világtanácsa ... 374

CULLMAN, OSCAR: Unsterblichkeit der Seele oder
Auferstehung der Toten? (*Varga László*) 379

BODROG MIKLÓS: Egy „istenkáromlás” genezise (Kísérő
tanulmány C.G.Jung Lélekgyógyászat c. könyvéhez) 384

KÉZIRAT NYOMDÁBA ADÁSÁNAK IDEJE: 1998. XI. 16.

A szerkesztőség közleménye

Kérjük kedves munkatársainkat, hogy kézírataikat egy példányban, író-
gép betűkkel (erre minden szövegszerkesztő átállítható; oldalanként 30 sor,
soronként 60 leütés) a Bimbó úti címre küldjék. Az írás közlése nem jelenti
azt, hogy a szerkesztőség a szerzővel mindenben egyetért. Az aláírt kézira-
tok tartalmáért minden szerző maga vállalja a felelősséget. Kéziratok meg-
őrzését, visszaküldését mi sem tudjuk vállalni.

Hogyan kezdődnek napjaink?

„Hallgasd meg szavamat reggel,
Uram, reggel eléd készülök és várlak.”

Zsolt 5,4

A címben feltett kérdésre a legtöbb ember a választ azzal kezdené: „Az attól függ, jobb vagy bal lábbal kelek-e.” Mi pedig igazat adhatunk a válaszolónak, mert lám a lélektan is igazolja, hogy egy-egy napunk sikerét vagy kudarcát, jó vagy rossz hangulatát, vidám és nyugodt, vagy feszültségekkel és idegeskedésekkel teli lelki állapotát valóban döntően határozza meg, miként ébredünk, kelünk. Aki elegendő és pihentető alvás után tette készen ébred és humorra fogékony hangulatban indul munkába, annak sikeresebb napja lesz, mint aki kialvatlanul, halálosan fáradtan, idegesen, robbanásig teli feszültséggel, minden embert ellenségének tekintve kezdi a napot. Ha megkérdeznénk, csüggedten kérdezne vissza: hát lehet másképpen is mint rosszul?

Az ókor embereinek is megvolt a maguk baja. Dávid sóhajtozva kezd imádkozni. Neki nem a városi közlekedés, nem a megélhetés, az alig elegendő fizetés okozott gondot. De azért ő is egészen hozzánk hasonló ember volt, neki is voltak családi gondjai, az ő gyerekei sem voltak angyalok. Ő azonban tudott valamit, amit mi nem, vagy amiről gyakran elfelejtkezünk. Ő nem fekete-kávéval oldotta az éjszakai rossz alvás miatti fáradtságot. Dávid az Úr elé készült, neki sóhajtozta el bánatát, hozzá kiáltott szorongatott helyzetében. Úgy kiáltott, ahogyan a felébredő kisgyermek hívja anyját, vagy apját, mert jelenlétük nélkül elhagyottnak és árvának érzi magát, míg ha beszélhet velük, az biztonságot ad.

Dávid azonban úgy kiált, hogy tisztában van azzal, ki elé készül. Bűnnel, gonoszsággal teli szívvel, hazudozva, vérszomjas és álnok tervekkel, a maga nagyszerűségével dicsekedve nem állhat az Úr elé. Erre egyébként Jézus is figyelmeztet minket a farizeus és a vámszedő imádságáról szóló példázatban. Istent nem győzhetjük meg, bármilyen jó véleményrel vagyunk is önmagunkról. Ő a szívünkbe lát, mert Ő nem a külsőt nézi. A vámszedő a templomban életre jutott, Isten gyermekevé lett. Mi is csak akkor állhatunk meg Isten előtt, csak akkor tudunk igazán imádkozni, ha már az Ő gyermekeivé lettünk és bennünk is az az indulat van, ami Jézus Krisztusban volt.

Dávid azt is tudja, hogy a bűn, a gonoszság, sőt, a dicsekvés is elzárják az Istenhez vezető utat. A bezárt kaput nem lehet kívülről kinyitni. Isten szeretete nyitja ki azt és tartja nyitva, hogy mindazok, akik az Istennel való együttlét, közösség után vágyakoznak, azok bejussanak. Dávid hálás szívvel említi Istennek szeretetét, de ugyanakkor világosan látja, ha követni akarja az Urat, és engedelmes szívvel cselekedni is parancsait, akkor egészen rá kell bíznia magát. Ezért kéri vezetését. Ez a kérés

mélyreható önismeretet jelez, őszinteséget önmagával szemben és az emberek előtt. De ugyanakkor alázatos-ságot is. A mi világunkban, amire az igazságtalanság és a hazugság jellemző, amelyben az emberek már nem vesznek tudomást Istenről, s a maguk törvényei szerint élnek, szinte már „szégyen” Istenben bízni. Ezért nem könnyű az istenfélő embernek megmaradni az Úr útján. Választását még az is nehezíti, hogy nem istenfélő barátai, ismerősei hamar elfordulnak tőle, ha azt látják, hogy nem tart velük. Ha mi meg akarunk maradni Isten szeretetében, akkor nem tehetünk mást, minthogy az egyetlen lehetséges utat, Jézus Krisztust választjuk. Figyeljük meg azt is: Dávid nem azt kéri, hogy ellenségeivel szemben Isten neki adjon igazat. Isten igazságában járnai, illetve abban vezetést kérni éppen az ellenkezőjét jelenti. Bár az Ószövetségben néha összekeveredik Isten igazsága az emberével, világos útmutatást nekünk Jézus Hegyi Beszéde ad: „Hallottátok, hogy megmondatott... Én pedig azt mondom...”. Jézus beszédei és egész élete nem hagy kétséget a felől, hogy ószövetségi bosszúállást, vagy az olyan hangot amit Dávid itt „megenged magának”, az újszövetség „felülírja”. Jézus szerint Isten felhozza a napot jókra és gonoszokra egyaránt, esőt ad mindenki földjére, és kész a megbocsátásra akkor is, ha a bűnösök azt nem kérik, de valaki – mint Jézus a kereszten – imádkozik értük, mert nem tudják mit cselekszenek. A mi feladatunk tehát nem az, hogy imádkozzunk a bűnösök ellen, hanem inkább értük.

Aki Dávid példáját követve reggel keresi az Urat és így akar elindulni a rá váró feladatok, emberekkel való találkozások elé, hogy az Úrhoz menekül és rábízza magát, az nagy örömmel, talán valóban „ujjongva” fogja tapasztalni, hogy kérését az Úr meghallgatta és kegyelmével, mint egy pajzsral oltalmazólag vette körül. Ez az oltalom nem azt jelenti – amivel egyébként a Kísértő Jézust is megkísértette –, hogy tehetünk bármit, Isten angyalai vigyáznak ránk, nehogy megüssük lábunkat a köbe. Isten oltalmában járnai valami olyasfélét jelent, mint amiről Ézsaiás próféta beszél könyve 43. fejezetében: ha tűzben járunk, vagy a vízben, mindezek ellenére nem lesz bajunk.

Wilhelm Busch idézi egyik könyvében édesapja utolsó szavait: „Mondd meg minden barátomnak és ismerősömnek, milyen boldoggá tett engem Jézus életemben és halálomban!” Ez nem kegyes frázis. A haldoklók az utolsó pillanatokban őszintén beszélnek.

Mitschele Boglárka
III. éves metod. teol. hallgató
KGRE Budapest

TANÍTS MINKET, URUNK!

„Hova üthetnék még reátok, hogy folytatjátok a nyakaskodást?”

(Ézs 1,4–9 magyarázata)

Ézsaiás könyve első fejezetének második próféciáját az 1,4–9 versekben olvashatjuk. A 10. verstől kétségtelenül egy újabb önálló egység veszi a kezdetét.¹ Míg Ézs 1,4–9-ben ugyanis egy intő beszédbe átsapó² jaj-mondással van dolgunk,³ addig a 10. vers egy prófétai törát vezet be.⁴ Az 1,4–8-ban végig Ézsaiás beszél, a 10–18. versekben azonban a bevezető szavak után Jahve közvetlenül maga szól a néphez. A két szakasz tartalma is egészen más: míg az 1,4 kk. az ország pusztulását és annak az okait tárgyalják, addig a 10. verssel kezdődő perikópa témája a hamis és az igaz istentisztelet. Ézs 1,4–9 háttérben az ország katonai pusztulása áll, a 10kk. versek azonban inkább békére és gazdasági jólétre engednek következtetni; mindenestre egy katonai invázió a 10. vers után már semmilyen formában nem kerül szóba.

Ézs 1,4–9 műfaja a halottsiratás élethelyzetéből származik, ahol a gyászoló jajongva szólongatja elhunyt ismerőseit, hozzátartozóját. A siratásnak ezt a formáját jaj-mondásnak nevezzük, mert a gyászoló panasza mindig a ךַ szóval kezdődik, lásd pl. 1Kir 13,30-ban: „Jaj testvérem!”, vagy Jer 22,18-ban: „Jaj fivérem, Jaj nővérem! Jaj Uram, jaj Felség!”. Mint az idézett példák is mutatják, a jaj-szót aztán egy vagy több főnév, esetleg participium követi, ami megadja, hogy ki az, akit elsiratnak. A próféták átvették a hétköznapi életből ezt a műfajt és itélethirdetésük egyik kedvelt elemévé, az úgynevezett prófétai jaj-mondássá alakították át. A bűnös nép, vagy személyek felett elkiáltották a halottsiratáskor használatos ךַ szót, hogy ezzel jelezzék: az illetők pusztulása elkerülhetetlen, hiszen magatartásuk már magában hordozza a halál csíráját (lásd pl. elsőként Ám 5,18; 6,1). Ézsaiás könyvében is egész füzére maradt fenn ezeknek a mondásoknak (lásd 5,8–22 gyűjteményét, továbbá 10,5; 28,1; 29,1.15; 30,1; 31,1).

A nép elsiratásának előfeltétele, hogy a népet a próféta halottként megszemélyesítse. Ézs 1,4-ben ez a megszemélyesítés a halál témájának felvezetésével frappánsan bevezeti az 5kk. verseket, ahol a nép mint egy megvert, sebeibe belebetegedett, s emiatt halálos veszedelmében lévő egyén áll majd előttünk.⁵

Ézs 1,4-ben négy szóval adja meg a próféta, hogy ki ellen irányul ez a vészterhes siratás: בנים, זרע, עם, גוי. A גוי szó népet jelent, egy olyan közösséget, melynek tagjait a közös lakóhely, ill. egy adott állam határai kapcsolnak össze, vagy különítenek el más, hasonló közösségektől. Ezzel szemben az עם a „nemzet” fogalma az azonos őstől származó rokonok közösségét jelenti, s mint ilyen a nemzet tagjainak belső, vérségi kötelékeken alapuló összetartozását hangsúlyozza.⁶ A זרע „mag” szó speciális értelmében a családi szférához tartozik, s általában utódot jelent, míg a בן a „fiú” szó a szülők legközelebbi férfi leszármazottját jelöli. A szavak tehát Is-

ten és a népe között egyre szorosabb rokonsági viszonyt fejeznek ki.⁷ E négy szó mindegyike el van látva egy jelzővel, vagy egy jelzői szerkezettel, amely a nép bűneit írja le, és a jaj-mondás jogosságát igazolja. Ezeknél a jelzőknél ismét csak egyfajta fokozás figyelhető meg, ami a jelzett szavak fokozásával éppen ellentétes irányú. A אמת gyök a cél elhibázását, majd átvitt értelemben a kultikus vagy az etikai előírások elvétését jelenti; a fogalom ugyan az elkövető motívumaitól és lelkületétől függetlenül elsősorban a vétek bekövetkezésének a tényét hangsúlyozza, mégis ez a fogalom az, ami a véletlen, nem szándékosan elkövetett véteket is magába foglalhatja.⁸ Az עון „bűn” szó alapjelentése „elferdítés, eltekerés, elgörbítés”. A szó az írópróféták korára teológiai szakkifejezéssé vált, s mint ilyen az Istentől megszabott rend tudatos elferdítését, a tett hatására létrejött fonák helyzetet, s a tettnek a tettesre, szükségszerűen visszaható következményeit, azaz a „megbűntetését” jelenti.⁹ Szemben a אמת szóval az עון fogalma Izráel bűnét tehát már tudatosan Isten ellen elkövetett bűnnek minősíti. A nép ilyen bűnt cipel magán, mint egyfajta súlyos terhet; ezzel a bűnnel, s annak a kikerülhetetlen következményeivel van súlyosan megterhelve. A רעע ige hífilben azt jelenti „valakinek nehézséget, kárt okozni.” A מרעע szó ennek az igenek a hífil participiuma a bölcsességirodalomban azokat jelöli, akik sikereiket úgy érik el, hogy az erőfölényüket a gyengébbekkel szemben tudatosan és gátlástalanul kihasználják. A panasz-soltároknak ugyanennek a csoportnak a kegyeseket fenyegető, szinte a káros erőt megszemélyesítő fellépése lesz a hangsúlyos.¹⁰ A שחח ige hífilben intenzív értelemben jelentheti azt, hogy romlottak, elfajzottnak lenni, ill. akként viselkedni.¹¹ Ugyanakkor a szó elsődleges, tranzitív értelme az, hogy „elpusztítani”, participiuma pedig a feltartóztathatatlan „pusztítót”, s gyakran a pusztító démonokat jelöli.¹² A jelenlegi összefüggésbe a szónak mindkét jelentése beleillik. Az erkölcsileg romlott fiak Istennel szembeni hűtlenségükkel tönkreteszik, mintegy megfélemlítenél démoni erőként az elkerülhetetlen pusztulásba döntenek az országot.¹³

Minél közelebbi viszont fejeznek ki tehát Ézs 1,4-ben a jajszót követő főnevek, a hozzá kapcsolódó jelzők, ill. jelzős szerkezetek annál nagyobb bünt rónak fel a megnevezetteknek: az Isten akaratának a talán még nem szándékos elvétését az Isten által megszabott rend tudatos elferdítése, a gátlástalan elnyomással a kegyesek létét fenyegető magatartást az egész országot a pusztulásba döntő erkölcsi romlottság vádjai követik. Minél szorosabb egy népnek, vagy egy egyénnek Istennel való kapcsolata, annál nagyobb az Isten ellen elkövetett vétkének a súlya.

A vers második fele két igei mondattal tovább konkretizálja, hogy miben is áll a nép bűne. A jaj-mondások

felkiáltásai gyakran folytatódnak ilyen igei mondatokkal, amelyek tartalmilag a megelőző nominális mondatok jellemzéseit pontosítják, illetve vezetik tovább. Itt, akárcsak az Ézs 1,4b-ben, általában az objektív hangvételű 3. személy szerepel;¹⁴ ez Ézs 1,5kk-höz hasonlóan legtöbbször csak a bűnleírást követő ítélethirdetésben vagy intésben megy át T. sz. 2. személybe.¹⁵ Indokolatlan lenne tehát a 4. vers második felének igéit alakilag az ötödik vers igéihez igazítani,¹⁶ vagy a két sor közötti formai feszültségre hivatkozva a 4. vers második felét betoldásnak minősíteni.¹⁷

Ézs 1,4b szerint tehát Isten fiai „elhagyták Jahvét és megvetették Izráel szentjét”. A deuteronomista szerzők gyakran használják a אֵת יְהוָה לְעִוָּה kifejezést, s a szövegkörnyezetben mindig nyomatékosan kifejezésre is juttatják, hogy tartalmilag az idegen istenekhez való elpártolást, a bálványimádást értik alatta.¹⁸ Ézs 1,4-ben azonban a bálványok elleni polémiának nincsen nyoma. A mondatot ezért itt Ézsaiás igehirdetésének a fényében kell értelmeznünk: Júda a válságos katonai helyzetekben újra és újra elfordult Isten oltalmától és saját katonai potenciáljában (Ézs 2,7 kk.; 22,11), illetve Asszíria és Egyiptom támogatásában reménykedett (7,1 kk.; 30,1kk.; 31,1kk.).¹⁹

A „megvetették Izráel szentjét” mondat Izráel bűnének egy másik aspektusával szembeállítja a hallgatókat. Amíg ugyanis az לְעִוָּה ige az Istentől való elszakadás objektív megtörténtét hangsúlyozza, addig a נִאֵץ ige a népnek Istentől való lelki, érzelmi eltávolodását, az iránta való megvetést, lenézést, Istennek a szemükben történt teljes tekintélyvesztését emeli ki. Az „Izráel Szentje” kifejezés Ézsaiás igehirdetésének egyik jellemző eleme, s használata később is szinte kizárólag az Ézsaiás-könyv anyagára korlátozódik.²⁰ Istennek ezt a megnevezését talán maga Ézsaiás alkotta meg. A próféta megbízatása alkalmából látomásában megpillantja Istent, a templomban trónoló mennyei királyt. Szolgái, a mennyei lények egymásnak felelgetve dicsérik őt: „Szent, szent szent a seregek Ura!” kiáltják, s ebben a dicsőítésben Ézsaiás Isten legjellemzőbb tulajdonságaként annak a szentségét ismeri fel (Ézs 6,1kk). Hóseásnál Isten szentsége, azaz az emberi létformával és annak lelki, szellemi megnyilvánulásaival való radikális szembenállása éppen abban nyilvánul meg, hogy ő nem engedi döntéseit mások magatartásától megszabottnan kényszerpályára állítani,²¹ hanem ha úgy akarja, kegyelmesen elnézheti a bűnt, népével szemben képes és hajlandó féket vetni egyébként jogos haragjának (Hós 11,9): Ézsaiás számára azonban Isten szentsége valami félelmetes, a tisztátalan teremtmények létét fenyegető hatalom, ami elől még az Istent szolgáló mennyei lényeknek is védekezően el kell takarniuk az arcukat (Ézs 6,2 lásd. Ex 3,6). Isten szentségével szembeállva a próféta is elsőként tisztátalanságára és fenyegetettségére kell, hogy rádöbbenjen, s arra kényszerül, hogy saját és népe nevében bűnvallást tegyen (Ézs 6,4–5).²² Istennek ezt a bűnt nem tűrő szentsége Ézsaiás szociális kritikájának az alapja: Izráel szentje nem nézheti tétlenül a részegeskedést, a hamis, elfogult bírói ítéletet (5,22–23), a szegények elnyomását, a zsarolást és a csalást (30,12kk.). Jaj azoknak, akik így élnek, mert Isten elkerülhetetlen ítélete vár rájuk (5,18–19; 30,9–11).

Ézsaiás szerint tehát a bűn a népnek az Istennel és a másik emberrel való viszonyára egyaránt kiterjed: egy-

részt elhagyták azt, aki egyedül méltó arra, hogy a bajban segítséget lehessen remélni tőle, másrészt semmibe veszik azt a félelmetes Istent, akinek a szentsége jogosságra, törvényességre, és szociális érzékenységre köteleznék őket.

A vers utolsó mondata נִוֵר אֲחֹרָי „elidegenedtek tőle” feltehetőleg későbbi glossza.²³ A mondat hiányzik a Septuagintából, formailag pedig elűt az előző sorok kéttagú, parallelismus membrorum alapján építkező soraitól. A magyarázók szinte mind egyetértenek abban, hogy a betoldás jelenlegi formája nem lehet az eredeti olvasata, a javasolt korrekcióknak azonban se szeri, se száma.²⁴ Véleményem szerint azonban a וֵוֵר ige nem szorul javításra: a Zsolt 69,9 alapján itt is azt jelentheti: elidegenedni valakitől, idegenné válni valaki számára.²⁵ A mondat a nép múltbeli engedelmisségére emlékeztetve jelenlegi magatartásának az érthetlenségét emeli ki.

Az ötödik verssel a próféta jaj-mondás dorgáló beszédbe megy át. Ez a beszéd tartalmilag két részre osztható. Az 5–6. versek Júdát egy megvert, sérüléseibe belebetegedett emberként állítják a hallgatók szeme elé, a 7–8. versek pedig megadják ennek az allegorikus képnak a magyarozatát.

Az 5. vers újabb megszólítás nélkül fordul a 4. versben megnevezett fiakhoz. Az עַל-מָה? kérdőszó jelentheti azt, hogy „miért, mi célból”, illetve azt is, hogy „hová”.²⁶ Itt a szövegösszefüggésbe inkább az utóbbi jelentés illik bele. Az עוֹר „még” szó ugyanis mutatja, hogy Isten a népet a múltban már többször meg kellett, hogy verje, ez azonban nyilván anélkül történt, hogy ezzel a kívánt eredményt elérhette volna. Az 5–6. vers folytatás szerint ezeknek a korábbi ütlegetéseknek a következtében a nép testén már annyi hely sem maradt sértetlenül, ahová Isten egy újabb ütést mérhetne. A kérdés tehát arra vonatkozik: „Hol tudnátok elviselni még egy újabb csapást, hogy folytatjátok a nyakaskodást?” Hol van még rajtatok ép hely, ahová el lehetne helyezni még újabb ütések? A kérdés költői és természetesen csak egyfajta választ feltételez: sehol. Nincs több ilyen hely, egy újabb csapás a nép végét jelentené.²⁷

A nép megverésének az okát a szöveg a חֲרָף, azaz a „nyakasság, engedetlenség” szóval adja meg. A szó a חָרַף gyökből származik,²⁸ melynek Qal part. act. alakja a Deut 21,18–25-ben a nyakas, az atyai intésre nem hallgató fiakat jelöli. Ha ehhez figyelembe vesszük azt is, hogy a 4. v. alapján a hallgatóság itt még mindig mint Isten engedetlen fiai szerepel, akkor nyilvánvalóvá válik, hogy az 5. verstől kezdve a próféta a gyermekeit hiába fenytő apa képét használja. Az apának, illetve a nevelőnek a bölcsességirodalom azt ajánlja: „Ne sajnáld megfenyíteni a gyermeket, nem hal bele, ha megvered bittal. Te csak bittal vered meg, de lelkét a holtak hazájától mented meg” (Péld 23,12k.).²⁹ Engedetlen fiával szemben a törvény is hasonló eljárásra kötelezi az apát (Deut 21,18–20). E tanácsok, előírások, illetve a mögöttük meghúzódó konkrét élethelyzet fényében a zsidó népet ért katonai vagy gazdasági katasztrófákat Hóseás prófétától kezdve az írópróféták előszeretettel értelmezték az engedetlen nép testi fenytésének a képével.³⁰ Ézs 9,7–20 + 5,25–30 mutatja, hogy ezt a próféta történelem-értelmezését Ézsaiás máshol is kifejezésre juttatta: az egymást érő katonai-gazdasági megpróbáltatások a refrénes ének szerint Isten kinyújtott karja fenytésének tekintendők, melyeknek célja nem Izráel megsemmisíté-

se volt, hanem az, hogy Isten a fenyegető ítélet előtt még időben észhez térítse az északi országrész lakóit. Ézsaiás azonban kénytelen volt kimondani: Izrael a fenyítések-ből mit sem értett meg, s nem következett be a várt megtérés (Ézs 9,12). E miatt a próféta kénytelen volt Isten karjának utolsó, immár halálos csapását meghirdetni (5,26–29).³¹ Ézs 1,4kk. szerint Isten a még megmaradt déli zsidó államot, Júdát most ugyanettől az utolsó, halálos csapástól szeretné megmenteni.

Hős 6,1 vagy Jer 30,14 egyben azt is mutatják, hogy a testi fenyítés képe a prófétáknál gyakran összekapcsolódik Izrael megbetegedésének a képével. A két motívum Ézs 1,5 kk.-ben is elválaszthatatlanul összefonódik egymással: Isten prófétája által szembesíti népét a testi fenyítés fiziológiai következményeivel, s a komor diagnózis révén igyekszik tudatosítani vele: a helyzete reménytelen, a további nyakasságával az ország menthetlenül a saját vesztébe rohan.

Az 5. vers szerint ugyanis az eddigi ütések miatt már egészen beteg lett a fej és egészen elgyengült a szív.³² A חלה ige azt jelenti: „betegnek, erőtlenné lenni”, illetve „beteggé, erőtlenné válni”. Ez a betegség azonban sebesülés következménye is lehet. A 2Kír 1,2-ben az ige a lezuhanás, a 2Kír 8,29-ben harci sérülés,³³ a Péld 23,25-ben pedig ütlegelés következményeit fejezi ki.³⁴ A קוה gyök a menstruációt és az általa előidézett kultikus tisztátalanságot jelöli (Lev 12,1; 15,33; Ézs 30,22). A belőle képzett דוי és מוהה főnevek azonban a Zsolt 41,4 és a Deut 7,15-ben is a חלי szóval állnak párhuzamban, így alattuk a betegség szinonimájaként egyfajta levertséget, testi gyengeséget kell értenünk.³⁵

Mivel az 5b. versben a szív és a fej betegségéről van szó, Wildberger úgy gondolja, hogy a 6. versben a מכה szót a szövetségkötés átokmondásai felől kell értelmeznünk: Isten az engedetlen népet mindenféle csodálatos „csapással”, azaz rosszindulatú és tartós betegségekkel, különböző egyiptomi nyavalyákkal fenyegeti arra az esetre, ha elfordulnának tőle (lásd pl. Deut 28,59.61; 29,21; Lev 26,21kk).³⁶ Ézs 1,5 tehát arról tudósítana, hogy a hűtlen népen ezek az átokmondások teljesedtek be. Itt most eltekinthetünk attól a problémától, hogy Ézsaiás valóban ismerte-e már a deuteronomista teológiára jellemző szövetség-teológiát. A מכה főnévnek ez, a Wildberger által javasolt értelme ugyanis aligha illik Ézs 1,4kk. szövegösszefüggésébe. A szó alapjelentése ugyanis „egy ütés által létrehozott seb”.³⁷ A testi fenyítés képe miatt ez a jelentés itt teljesen kézenfekvő. A szó párheljei is ezt az értelmezést támasztják alá: a פצע zúzódást,³⁸ a חבורה szó pedig az erős ütés következtében a bőr felültén beálló vérömlenyt, a véraláfutást³⁹ jelenti. A három kifejezés a Péld 20,30-ban is együtt szerepel, s ott is, akárcsak itt, a testi fenyítés fiziológiai következményeit írja le. A מריה szó máshol csak a Bír 15,15-ben olvasható, ahol a számaráilkapocs-csontnak a még friss, nedves állapotát jelölheti. Ézs 1,5-ben a szó tehát arra utal, hogy a bőr sérülése révén a testfelszínre került szövetekből még testnedv, esetleg vér (?) szivárog, tehát még friss, be nem hegedt sebekről van szó. Szó sincs tehát a szövegben arról, hogy a מכה a nép egyes tagjait ért különféle betegségeket jelentené: a próféta a megszemélyesített Izrael testi fenyítésének a képét alkalmazza, s az ütlegelésnek a megvert teste gyakorolt fiziológiai

következményeit tárja az olvasók szeme elé. A fej és a szív megbetegedése orvosilag is igazolható következménye ennek a kórképnek. Az erős ütlegelés következtében ugyanis komoly keringési zavarok léphetnek fel, a kezeletlen sebek pedig könnyen seblázhoz és különféle fertőzésekhez vezetnek.⁴⁰

A 6. vers első fele nyomatékosan megállapítja, amit már indirekt módon az 5. vers kérdése is kifejezésre juttatott: a nép testét tetőtől talpig ilyen sebek borítják, azon egyetlen tenyéryi hely sincsen már. A כו prepozíció értelemszerűen a nép testére utal, anélkül, hogy ehhez pl. a כו שון szónak a szövegben explicite is jelen kellene lennie.⁴¹ A ממה szót gyakran javítják a kommentátorok.⁴² Mivel azonban a Zsolt 38,4.8 hasonló szövegösszefüggésben szintén ממה-ot olvas, bármiféle korrekció fölöslegesnek tűnik.⁴⁵

A vers második fele szerint ezeket a sebeket senki sem orvosolja. Senki nem nyomja ki és senki nem kötözi be azokat, hogy ezzel megtisztítsa és az elfertőződésnek a továbbiakban is elejét vegye; a szenvedő fájdalmát sem csillapítja senki sem gyógyító olajjal.⁴⁴ Az igék passzív alakja nem árulja el, hogy a sebek orvoslójaként ki is jöhetne számításba. Ézsaiás egy másik próféciaja szerint a Jeruzsálem ostromát követő anarchiában senki sem vállalja majd a „sebkötöző” felelősségteljes szerepét. A passzív igealakokat tehát egyrészt az általános alany kifejezéseként értelmezhetjük: nincsen olyan ember, sem emberi hatalom, aki hajlandó és kész lenne a megvert nép sebeinek orvoslására. Fontos azonban észrevennünk azt is, hogy ott, ahol a כוש „bekötöz” ige nem tagadó formában áll, ott az Ószövetségben mindenütt maga Isten az ige alanya: ő az egyetlen orvos, aki ténylegesen képes sebeket begyógyítani.⁴⁵ A passzív igék tehát *passivum divinum*-ként értelmezve azt sugallják: a nyakasságát folytató nép Isten segítségére sem számíthat.

A 7–8. versekkel a próféta elhagyja az allegorikus beszédet, és világosan megmondja, hogy mit is ért az engedetlen fiú fenyítésének a képe alatt: Júda területét egy idegen ország katonai inváziója sújtja.⁴⁶ Semmi, de semmi sem kerülhet el az ellenség pusztítását. A 6. vers a megvert test sérüléseit három szóval írta le, s ezek orvoslásának a hiányát is három mellérendelő mondatladdal adta vissza. Ennek megfelelően a 7. versben is három mondatban tárja a próféta a hallgatói elé a helyzetet: az ország néptelen pusztasággá változott, a vidéki városokat felperzselték, a termőföld javait pedig a nép szeme láttára idegenek emésztik fel. A megfenyített fiú betegsége alatt ennek a pusztításnak a következményeit, a felhalmozott anyagi javak és az alapvető létfeltételek megsemmisülését, a teljes gazdasági összeomlást kell értenünk.⁴⁷

A 7. vers folytatása valószínűleg egy későbbi glossza, amely a 7a vers שמימה szavát felkapva a 9. vers alapján egy kiegészítő magyarázattal látja el azt. A sor nem illeszkedik a prófécia metrumába, és egy megfelelő parallelizmus híján megszakítja a környező sorok két, párhuzamos tartalmú mondatokból felépülő szerkezetét.⁴⁸ E betoldás szerint a katasztrófa csak az idegenek pusztulásához hasonlítható. A מכהפה szó az Ószövetségben máshol mindig Sodoma és Gomora pusztulását jelöli (Ézs 13,19; Am 4,11; Jer 49,18; 50,40; Deut 29,22); emiatt valószínű, hogy a זרים „idegenek” alatt itt is ennek a két városnak a lakosaira kell gondolnunk.

A magyarázók többsége a זרים szót emiatt סדום-ra javítja.⁴⁹ Véleményem szerint azonban ezt semmi sem indokolja:⁵⁰ az „idegenek” szó mintegy ráfelel a 4. vers végére illesztett glossza נירו szavára és felhívja az olvasók figyelmét a nyilvánvaló összefüggésre: aki Istenével szemben idegenné válik, annak az idegen népeknek fenntartott rettenetes, sodomai és gomorai ítéletben is osztoznia kell. A 7b^β vers talán ugyanattól a glosszátortól származik tehát, mint a 4. v. kiegészítése.

A 8. vers szerint az országban egyedül Jeruzsálem került el a teljes pusztulást. A főváros maradt az egyetlen hely, ahol az ország még üthető lenne: eleste azonban az ország teljes megsemmisülését jelentené. Csakhogy Jeruzsálem felől még korántsem múlt el a fenyegető veszedelem. Az 5. vers kérdése „Hová akartok még egy útét, hogy folytatjátok a nyakasságot?” világosan mutatja, hogy Jeruzsálemnek és a falai közé menekült vidéki lakosság-nak további csapásokkal kell számolnia, ha nem hagy fel azonnal az Istennel szembeni engedetlenségével.

Szó sincs tehát arról, hogy Jeruzsálem alatt a vers egy „szent magot” értene, ami a katasztrófa ítélő tüzében megtisztulva Isten üdvigéreteinek a letéteményese lenne, s hogy emiatt a 8. verset egy fogság utáni üdvrecenzió kiegészítésének kellene tekintenünk.⁵¹ A vers három, egymást követő hasonlata ugyanis nem azt hangsúlyozza, hogy Jeruzsálem – szemben az ország többi részével – kimaradt az ítéletből, hanem azt, hogy az ítélet révén milyen szánalmas, elhagyatott helyzetbe jutott.⁵² Igaz ugyan, hogy ő megmaradt, de csak úgy, mint egy, a szőlőben a szüret idejére összeeskábált „kunyhó”, azaz lombsátor, vagy mint a csőszkunyhó az uborkaföldön: ideiglenes tákolmányként, ami a csendes eső és a nap ellen ugyan megvéd, de a viharokkal, a vadállatokkal, vagy az ellenséggel szemben már nem nyújthat oltalmat. S ahogy ezek a kunyhók szüret után elvesztik feladatukat, úgy az ország kifosztása után Jeruzsálem is értelmetlenül, fővárosi funkciójától megrabolva árválkodik a pusztává tett ország fölött.⁵³ A maradék itt tehát, akár csak a fogság előtti prófétáknál, s Ézsaiás egyéb próféciáiban is (17,e.5k.; 30,14.17), az ítélet nagyságának a hangsúlyozására szolgál.⁵⁴

Aligha véletlen, hogy Ézsaiás ebben az összefüggésben Jeruzsálemet כַּתְּמִין-nak, azaz „Sion leányának” nevezi. A Sion szó eredetileg azt a dombot jelölte, amelyikre a jebuszi város, Jeruzsálem felépült. Később a Salamon által épített kormánynegyedét érthették alatta, ahol a palota és a templom is állt, majd – pars pro toto értelemben – az egész város megnevezésére szolgált. A név azonban Jeruzsálemet sohasem közizagatási, vagy politikai értelemben, hanem mindig az Istenhez való kiváltságos viszonyában jelöli. A hivatalos, állami teológia szerint ugyanis Isten maga vetette meg a Sion hegy alapját, s ott állította fel a maga lakóhelyét örökkön örökre (Zsolt 48,15). Emiatt azonban Jeruzsálem soha nem pusztulhat el (Zsolt 48,5–9; 125,1), sőt „kunyhója” oltalmat nyújt mindazoknak, akik a gonoszok elől ide menekülnek (Zsolt 31,21). Innen árad ki Isten áldása egész Júdára (Zsolt 128,5; 134,3), s itt, „Sálembe került kunyhója” alatt össze kell törnie minden harci eszköznek, meg kell rettennie minden katonának, amivel a föld királyai a város ellen fölvonulnak (Zsolt 76, valamint Zsolt 14,7; s ismét csak Zsolt 48).⁵⁵ Ézsaiás a név vá-

lasztásával nyilvánvalóan a Sion-teológiának ezekkel a hagyományos tantétéleivel kíván polemizálni: A katonai invázió során a város nem tudta betölteni a feladatát: Istennek a „Sálembe került kunyhója” elhagyatottan árválkodik a kifosztott országban, s nem támadt belőle áldás és szabadulás. Ha azonban ezek a tantételek az Isten iránti engedelmisség alapfeltétel nélkül tévesnek bizonyultak, akkor nyilván esztelenség lenne a Sion érinthetlenségének tanában bízva alábecsülni a magát a várost fenyegető veszedelmet is. Az, hogy Jeruzsálem Isten haragjától megmenekül-e, nem attól függ, hogy ott áll-e a templom vagy sem, hanem egyedül attól, hogy az egyelőre még megkímélt jeruzsálemiek felhagynak-e végre az Isten elleni engedetlenségükkel.⁵⁶

A vers harmadik hasonlatának a szövege, s így az értelme sem egészen világos.⁵⁷ A masszoréták punktálása alapján Ézsaiás Jeruzsálemet egy „megőrzött, megóvott városhoz” hasonlítaná. Ez azonban a szövegösszefüggés alapján aligha lehet a helyes olvasat. A BHS néhány fontos verziót követve, egyetlen magánhangzó javításával az „olyan, mint egy ostromlott város” olvasatot kapja. A hasonlat így azt feltételezné, hogy a prófécia keletkezésének pillanatában Jeruzsálem nem áll tényleges ostrom alatt, de a külvilágtól el van szigetelve. Ha feltételezzük, hogy a prófécia idején az ellenség magát Jeruzsálemet már, még vagy egyáltalán nem zárta körül, akkor a szöveg értelme így elfogadható lenne. Valószínűbb azonban, hogy a változatlan mássalhangzós szöveget נִצְרָה לֵיִר-nak kell pontoznunk. A kifejezés a 2Kir 17,9 analógiájára fellegvárat, végvárat, az ország védelmére épített, megerősített települést jelentene.⁵⁸ A hasonlat így ugyanazt fejezné ki, mint az első kettő: Jeruzsálem feladata az ország szolgálata, védelme lenne, annak a pusztulásával azonban a város elvesztette funkcióját.

A kilencedik vers szerint Jeruzsálem megmenekülése egyedül Isten kegyelmének köszönhető: Ha ő nem hagyott volna egy kicsinyke maradékot, akkor Júda Sodoma és Gomora sorságra jutott volna. A két várost a Gen 19 szerint Isten utálatos bűneik miatt pusztította el úgy, hogy az istenfélő Lóton és családján kívül senki sem menekült meg belőlük. Sodoma és Gomora pusztulása így a zsidóság számára a megérdemelt, teljes pusztulás jelképe lett.⁵⁹ A „Seregek Ura” kifejezés eredete, s így az eredeti jelentése is vitatott. Kétségtelen azonban az, hogy a megnevezés a legrégebbi szövegekben a frigyládán trónoló, a népet a csatába kíséző és győzelemre segítő Istent jelölte a maga hatalmában.⁶⁰ A megnevezés választása jól illik tehát a szövegösszefüggésbe: a katonai invázió idején a nép maradéka a megmenekülését annak köszönheti, akinek hatalma van a tényleges erőviszonyoktól függetlenül is a katonai összecsapások kimeneteléről dönteni.

Míg a 4–8. versekben a népet a próféta t. szám 2. személyben szólítja meg, addig itt maga a nép szólal meg t. sz. 1. személyben. Ezzel a váltással a beszélő feladja a bűnös néptől való elhatárolódását és azonosítja magát a 4–8. versekben ostromozottakkal. Míg a 8. vers a megmaradt Jeruzsálemet mint az ítéletbe bevont részt mutatja be, s ezzel az ítélet nagyságát emeli ki, addig a 9. vers a maradékot az ítélettel sújtottaktól elkülöníti és Istennek a maradék iránti megtartó kegyelmét hangsúlyozza. A 9. vers feltehetőleg utólag került tehát az 1,4–

8 végére: benne a fogság korabeli gyülekezet szólal meg, aki a 8. versben szereplő „Sion leányával” azonosítva magát megvallja, hogy egyedül Isten meg nem érdemelt kegyelmének köszönheti azt, hogy a babiloni fogság ítéletében a nép nem semmisült meg teljesen.⁶¹ Sodoma és Gomora témája Ézs 1,10–17 lelegején is előkerül majd. A 9. vers tehát egyrészt 1,4–8 próféciját applikálja a fogság utáni szituációra, másrészt átmenetet képez az 1. fejezet következő perikópájának az elejéhez. A vers feltehetőleg arról a rektortól származik tehát, aki az 1,4–8-at összekapcsolta az 1,10kk. versekkel.⁶²

A prófécia többi része azonban egyetlen történelmi szituációba sem illik annyira, mint az asszírok Kr. e. 701-es Júda elleni inváziójának az idejére.⁶³ A hadjáratról a bibliai beszámolók mellett az asszír források is tudósítanak.⁶⁴ Ezek szerint Szanhérib a trónralépését követő zavargásokat lecsillapítva büntetőhadjáratot indított az ellenfeleire nyugati kis vazallusállamok ellen, akik között Júda is szerepelt. A koalíció tagjai sorra megadták magukat, csupán Ekrón, Askelón és Júda tanúsított ellenállást. Szanhéribet azonban nem tudták feltartóztatni. Az asszír király Askelón elfoglalása után Eltekenél megverte a segítségül siető egyiptomi csapatokat, leigázta Ekrónt, majd Júda ellen fordult. Az országban 46 megerősített és számtalan kisebb várost foglalt el. Júda területéről 200150 embert és megszámlálhatatlan tömegű jószágot hurcolt Asszíriába. Ezékiást az asszír csapatok Jeruzsálembe zárták, „mint madarat a kalitkába”. Arról azonban, hogy a várost az asszírok elfoglalták, vagy hogy egyáltalán tényleges ostrom alá is vették volna, beszédesen hallgatnak az asszír dokumentumok.

Ézsaiás ebben a történelmi szituációban szólítja meg a Jeruzsálembe zárt népet. Szemük elé tárja a hatalmas pusztítást. Felmutatja, hogy mindez Isten jogos büntetése a nép engedetlenségéért. Ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy ezzel még korántsem múlt el Isten haragja. Egy újabb csapást, Jeruzsálem bevételét a nép csak úgy kerülheti el, ha Istenével szemben felhagy végére a nyakaskodásával.

Ez a történelmi besorolás azonban korántsem győz meg minden kutatót. Újabban Kaiser érvel amellett, hogy a prófécia (alaprétege) először csak a fogság utáni időben, a deuteronomista teológia árnyékában születhetett meg.⁶⁵ Érvei azonban nem meggyőzőek. Tartalmában a 7. vers ugyan tényleg emlékeztet Deut 28,35 és Lev 26,33-ra, de korántsem tekinthető azok idézetének. A háború borzalmai az ókori keleten mélyen benne gyökereztek a mindennapok tapasztalatában, így azok szenvedései kortól és helytől függetlenül alkalmasak lehettek a fenyegetésre vagy az intelemre.⁶⁶ A 8. versben, mint láttuk, a maradék fogság utáni gondolata nincsen jelen, a 9. vers pedig utólag került a szakasz végére, így az 1,4–8 datálására nem lehet közvetlen következtetéseket levonni belőle.⁶⁷ Werner érve sem meggyőző, miszerint a szakasz tartalmilag összeegyeztethetetlen az Ézsiástól származó Ézs 22,1–4-gyel: míg ugyanis ez az utóbbi szakasz az asszír ostrom idején az ország teljes pusztulását jövendöli meg, addig Ézs 1,4kk. ugyanebben a szituációban a szabadulás reményével kecsegtetve megtérésre buzdítana.⁶⁸ Ha azonban Ézs 1,4–8-at az asszírok elvonulása előtti időre, Ézs 22-öt pedig az utána datáljuk, akkor a próféta állásfoglalásában bekövetkezett változás továbbra is érthető marad.⁶⁹

Ezeknek a késői datálásoknak a részizgagsága csupán annyi, hogy Kr. e. 587-ben Jeruzsálem elfoglalása sok szempontból a Kr. e. 701-es asszír invázió analógiájára játszódott le, s emiatt Ézsiás prófécijája a babiloni fogság idejében újra égetően aktuális üzenetté vált. Ezzel magyarázható az a tény is, hogy a babiloni fogság idején miért emelték ki a prófécíát a korábbi kontextusából, s találták alkalmasnak arra, hogy Ézsaiás könyvének a prológusába beépítve a prófétai gyűjtemény lelegején kiemelt helyet biztosítsanak a számára.⁷⁰

(Debrecen, 1998. május)

Kustár Zoltán
egyet. adj.
DRHE

Jegyzetek

1. Így pl. G. FOHRER, *Jesaja 1–23*, ZBK 19/1, Zürich, 1991³; H. WILDBERGER, *Jesaja, 1. Teilband, Jesaja 1–12*, BKAT X/1, Neukirchen-Vluyn, 1972.; O. KAISER, *Das Buch des Propheten Jesaja, Kapitel 1–12*, ATD 17, Göttingen, 1981⁵; R. KILIAN, *Jesaja 1–12*, NEB. AT 17, Stuttgart, 1980; R. E. CLEMENTS, *Isaiah 1–39*, NCB, Grand Rapids/London, 1980; valamint az exegeták túlnyomó többsége. Azt, hogy a 10. versben egy újabb kezdőformulával van dolgnak, még azok a kutatók sem tagadják, akik szerint Ézs 1,2–20 egyetlen ézsaiási beszédet alkot. J. T. WILLIS, *The first pericope in the book of Isaiah*, VT 34, 1984, 70. o.: szerint pl. Ézsiás egy közbeköltés miatt kénytelen volt a beszédét megszakítani, s a 10. verssel aztán újratekinteni azt. – 2. WILDBERGER, 20. o.; KAISER, 34. o. 18. l. – 3. C. WESTERMANN, *Grundformen prophetischer Rede*, München, 1960, 136kk. o.; E. GERSTENBERGER, *The Woe-Oracles of the Prophets*, JBL 81, 1962, 249–263. o.; H. J. ZOBEL, Szócikk 𐤇𐤍, in: THWAT, II. kötet, 383. hasáb. – 4. Lásd J. BEGRICH, *Die priesterliche Tora*, in: P. Volz és mások (Szerk.), *Werden und Wesen des Alten Testaments*, BZAW 66, Berlin, 1936, 63–88. o.; WESTERMANN, *Grundformen*, 203–205. o.; FOHRER, WILDBERGER, CLEMENTS, KAISER az adott helyekhez. Nem egy önálló műfajú szakasz kezdeteként, hanem csupán az erős lelki felindultság kifejezéséeként, a folytatásban következő dörgáló szavak hatásos bevezetőjeként értelmezi itt a 𐤇𐤍 szót pl. CLEMENTS, 31. o.; és J. J. ROBERTS, *Form, Syntax and Redaction in Isaiah 1,2–20*, PSB 3/3, 1980, 296k. – 5. Másképp mindenesetre S. DECK, *Die erichtsbotschaft Jesajas: Charakter und Begründung*, FzB 67, Würzburg, 1991, 107k. o.; valamint P. HÖFFKEN, *Das Buch Jesaja, Kapitel 1–39*, NST. At 18/1, Stuttgart, 1993, 35k. o., akik az 1,4 és az 1,5kk eredeti összetartozását kétségsébe vonják. – 6. Lásd a két fogalomhoz A. R. HUST, Szócikk 𐤇𐤍/𐤇𐤍, in: THAT, II. kötet, 290–293. 315kk. hasábok. – 7. O. PROCKSCH, *Jesaja I*, KAT IX, Leipzig, 1930, 30. o., M. A. SWEENEY, *Isaiah 1–4 and the Post-Exilic Understanding of the Isaianic Tradition*, BZAW 171, Berlin/New York, 1988, 104. o. és CZANIK P. *Ézsaiás könyvének magyarázata 1–12 fejezet*, Budapest, Utrecht, 1983, 29. o. – 8. Lásd R. KNEIERM, Szócikk 𐤇𐤍, in: THAT, I. kötet, 541–549. hasáb. – 9. Így alapvetően R. KNEIERM, Szócikk 𐤇𐤍, in: THAT, II. kötet, 243–249. hasáb. Kneierm jogosan hangsúlyozza, hogy ez a bűn-fogalom nem elsősorban a tett tudatosságát akarja hangsúlyozni; az általa felsorolt igehelyek (u. o., 246. hasáb) azonban nem tudtak meggyőzni arról, hogy a fogalom a tudatlanságból, nem szándékosan elkövetett bűnököt is jelölheti. – 10. Lásd H. J. STOEBE, Szócikk 𐤇𐤍, in: THAT, II. kötet, 802k. hasáb. – 11. Lásd pl. Dt 4,16; 31,29; Ézs 11,9; 65,25; Jer 6,8, ezekhez pedig GESENIUS, HAHW, 17. kiadás, 682. o. – 23. Lásd Jer 2,30; Jer 4,7; 22,7; 51,1, valamint pl. Ex 12,23 //; 2Sám 24,16 = 1Ch 21,12.15; Ézs 54,16. – 13. Lásd ez utóbbihoz CZANIK, *Ézsaiás 1–12*, 30. o. – 14. Lásd pl. Ézs 5,8; 5,11k; 10,1; 29,1kk; 30,1–3; 33,1; Mik 2,1 A jai-mondást követő bűnleírásban csak ritkán szerepel a 2. személy, lásd pl.: Ézs 5,8; Ez 34,2k... Jer 22,13 kk. – 15. Lásd pl. Ézs 10,1; 29,1kk; 30,1–3; 33,1; Am 5,18; 6,1; Mik 2,1; Hab 2,6k; 2,9k; Zof 2,5. A kérdéshez lásd C. HARDMEIER, *Texttheorie und biblische Exegese: zur rhetorischen Funktion der Trauermetaphorik in der Prophetie*, BEvTh 79, 1978, 248. o. Lásd ezen kívül GERSTENBERGER, *Woe-Oracles*, 252. o.; A. J. BJORNDALEN, *Untersuchung zur allegorischen Rede der Propheten Amos und Jesaja*, BZAW 165, Berlin/New York, 1986. 190. o. – 16. Így a LXX

alapján pl. B. DUHM, *Das Buch Jesaja*, HK III/1, Göttingen, 1892, 1968²; G. B. GRAY, *A Critical and Exegetical Commentary of the Book of Isaiah*, Vol. I, I-XXXIX, ICC 11, Edinburgh, 1912, 1928²; E. J. KISSANE, *The Book of Isaiah*, Vol. I, (I-XXXIX), EK, Dublin, 1941; az adott helyekhez, valamint ROBERTS, *Isaiah 1,2–20*, 300. o.; D. R. HILLERS, *Höy and Höy-Oracles: A Neglected Syntactic Aspect*, in: C. L.: Meyers/M. O'Connor (Szerk.), *The Word of the Lord shall go forth*. FS. D. N. Freedman, Winona Lake, 1983, 185kk. o. – 17. Más-ként pl. K. MARTI, *Das Buch Jesaja*, KHC X, Tübingen, 1900; és KAISER az adott helyhez, akik e formai kifogás mellett az 1,4b terminológiáján a deuteronomizmus hatását vélik felfedezni; ehhez lásd lentebb, 18. l. – 18. Lásd Dn. 29,24; 31,16; Józs 24,16,20; 1Kir 9,9; 11,33; 18,18; 2Kir 17,16; 21,21k.; Jer 1,16; 5,19; 9,12; 16,11; 19,4 (v. ö. még 2Krn 7,19kk.; 24,18; 34,25). Az egyetlen kivétel Dn 28,20 lenne, itt azonban lásd a 28,13k-ben a közvetlen szövegkörnyezetet. – 19. Így pl. DUHM FOHRER, WILDBERGER az adott helyhez. Ugyanebben az értelemben áll a kifejezés pl. Jeremiásnál a Jer 2,17.19; 17,13-ban is. Ezért a bálványok elleni polémia hiánya miatt szükségtelen Ézs 1,4kk-kel kapcsolatban mindjárt a Krónikás teológiájával való szellemi rokonságra gondolni, ahogy azt W. WERNER, *Eschatologische Texte in Jesaja 1–39. Messias, Heiliger Rest, Völker*, FzB 46, Würzburg, 1982, 1986², 121. o., az 1Krn 28,9; 2Krn 12,5; 15,2; 29,7-ra utalva teszi. A deuteronomista teológia hatását mutató betoldásnak tekintik a sort pl. MARTI, GRAY, KAISER az adott helyhez, O. LORETZ, *Der Prolog des Jesaja-Buches (1,1–2,5)*, Altenberge, 1984, 35. o. – 20. A kifejezés Ézsaiás könyvének kívül csak hétszer fordul elő, lásd 2Kir 19,22 par. Ézs 37,23 (egy Ézsaiás-elbeszélésben!); Jer 50,29; 51,5; Zsolt 71,22; 78,41; 89,19. Ezzel szemben Ézsaiás könyvében összesen 35x olvasható: Protoézsaiásnál 12x; Deuteroézsaiásnál 11x, Tritoézsaiásnál pedig kétszer. A fogalomnak az Ézsaiás könyv egységesség kutatásában betöltött szerepéhez lásd KUSTÁR Z., *Az Úr szenvedő szolgálja az Ézsaiás kutatás legújabb eredményeinek a fényében. Kísérelt egy újfajta megoldásra*, Református Egyház, 1998/4, 82. o. – 21. Lásd H. W. Wolff, *Dodekapropheton 1. Hosea*, BKAT XIV/1, Neukirchen-Vluyn, 1961, 262. o. – 22. Ézsaiás szentség-fogalmát egészen másképpen értelmezem tehát, mint WILDBERGER, 24. o.; aki a „jóságos atyáként/nevelőként elképzelt szövetségi Istent” érti alatta, aki Izrael mellé áll, azt vezeti és a bajban oltalmazza. – 23. Így pl. DUHM, FOHRER, F. FELDMANN, *Das Buch Isaias. Erster Halbband (Kap. 1–39)*, EHAT 14a, Münster, 1925, KAISER, WILDBERGER az adott helyhez. Más-ként mindenesetre pl. K. BUDDÉ, *Zu Jesaja 1–5*, ZAW 49, 1931, 21. o., W. L. HOLLADAY, *A New Suggestion for the Crux in Isaiah 1 4b*, VT 33, 1983, 235kk. o. – 24. Lásd az összefoglaló áttekintést HOLLADAY, *Isaiah 1 4n*, 235–237. o. – 25. Így pl. GRAY, WILDBERGER és J. D. W. WATTS, *Isaiah 1–33*, WBC 24, Waco, 1985, az adott helyhez. – 26. A LXX, Syr és a Targumot követve „miért”-nek fordítják a kifejezést pl. GRAY és J. N. OSWALT, *The Book of Isaiah, Chapters 1–39*, NIC, Grand Rapids, 1986 az adott helyhez, valamint BUDDÉ, *Jesaja 1–5*, 22. o., SWEENEY, *Isaiah 1–4*, 105. o., BJORNDALEN, *Amos und Jesaja*, 194k. o. A Vulgátát követve „hová, mire” értelemben fordítják a kifejezést pl. DUHM, MARTI, FELDMANN, FOHRER, WATTS és WILDBERGER az adott helyekhez. – 27. Lásd KILIAN, 23. o., KAISER, 35. o. Az Újfordítású Biblia itt némileg másképpen értelmezi a szöveget. – 28. Így E. HAAG, *Sündenvergebung und neuer Anfang. Zur Übersetzung und Auslegung von Jes 1,18*, in: J. J. Degenhardt (Szerk.), *Die Freude an Gott – unsere Kraft*, FS O. B. Knoch, Stuttgart, 1991, 70. o., valamint WILDBERGER az adott helyhez. Más-képp LORETZ, *Prolog*, 136. o., KILIAN, 22. o., SWEENEY, *Isaiah 21–4*, 105k. o.; akik a szót a Deut 13,6 és Ézs 31,6-ra hivatkozva a חרר igéből vezetik le és azt az Istentől való elpártolásként értelmezik. – 29. Lásd ugyanígy Péld 13,24; 29,15; a rabszolgá testi fenytéséhez pedig Ex 21,20k. – 30. A történelmi katasztrófákhoz mint Isten fenytéséhez lásd: J. A. SANDERS, *Suffering as Divine Discipline in the Old Testament and Post-Biblical Judaism*, Colgate Rochester Divinity School Bulletin XXVII, New York, 1955; valamint Z. KUSTÁR, „Durch seine Wunden sind wir geheilt” *Das Bild der Krankheit und Züchtigung Israels im Jesajabuch*, Disszertáció, meg nem jelent kézirat, Halle/Saale, 1997, 22–35. o. – 31. A „Kehrsvegedicht” ilyen értelmezéséhez lásd pl. WILDBERGER az adott helyekhez. – 32. Nem pedig: minden fej és minden szív. A névelő a két szó előtt a szöveg költői jellege miatt maradhatott el, lásd GesK 28, § 127c. – 33. Ugyanígy még 2Krn 22,6; 1Kir 22,34 par. 2Krn 18,33; 2Krn 35,23. – 34. Lásd F. STOLCZ, Szócikk חלק, in: THAT I. kötet, 567–570. hasáb; J. HEMPEL, *Heilung als Symbol und Wirklichkeit im biblischen Schrifttum*, NAWG 1958, Göttingen, 1958, 237–314 o. különösen

238. o., 1. l. – 35. Más-képp BJORNDALEN, *Amos und Jesaja*, 197. o., aki Jer 8,18 és JerSir 1,22 alapján a „von lähmenden Trauer beherrscht zu sein” értelmet tulajdonítja. – 36. WILDBERGER, 25. o. Ugyanígy KILIAN az adott helyhez, WERNER, *Eschatologische Texte*, 122. o., és SWEENEY, *Isaiah 1–4*, akik emiatt a szakaszt a deuteronomium utáni időre datálják. – 37. Lásd pl. 1Kir 22,35; 2Kir 8,29; Jer 30,12,27; Náh 3,19; Zsolt 64,8. – 38. Lásd pl. Gen 4,23; Ex 21,25; Péld 20,30; 23,29, valamint a פושב „egy ütés révén megsebesíteni, zúzódást előidézni” gyököt az 1Kir 20,37; Deut 23,2 és az ÉnÉn 5,7-ben. – 39. Lásd Gen 4,23; Ex 21,25; Péld 20,30. – 40. Így korábban pl. DUHM, J. ZIEGLER, *Das Buch Isaias*, EB 3, Würzburg, 1948; MARTI, FOHRER, KAISER, majd WILDBERGER ellen újabban BJORNDALEN, *Amos und Jesaja*, 194. o., J. T. WILLIS, *An Important Passage for Determining the History, Setting of a prophetic Oracle. Isaiah 1,7–8**, StTh 39, 1985, 158. 189. o. – 41. Így FELDMANN, 8. o.; BUDDÉ, *Jesaja 1–5*, 22. o. Ezért a בו szót szükségtelen, pl. H. DONNER, *Israel unter den Völkern*, 1964, VTS 11, Leiden, 1964, 119k-t követve törölni a szövegből. – 42. D. H. HUMMEL, *Enclitic Mem in early Northwest Semitic especially Hebrew*, JBL 76, 1957, 105. o., pl. a jelenlegi szöveget az חם בו מים חם rovása eredményének tekintti. PROCKSCH a חם בו, BUDDÉ, *Jesaja 1–5*, 22. o.; az חם בו כים אי korrekciót javasolja. Nyomatékosan a masszoréta olvasatnál marad a GK²⁸, § 585k-ra hivatkozva pl. MARTI, valamint FELDMANN és WILDBERGER az adott helyhez. – 43. Mivel az חם בו חם חם szavakat az LXX fordítatlanul hagyta, MARTI a Zsolt 38,4,8 átvételére épülő későbbi betoldásnak tekintti azokat. Követi őt ebben pl. M. LÖHR, *Jesaja-Studien III*, ZAW 37, 1917/1918, 59. o.; KAISER, 32. o.; LORETZ, *Prolog*, 28. 135. o. A Zsolt 38,4,8-ban azonban a כבשרי כים אי מונdat olvasható, s így a בו prepozíció az Ézs 1,6-ban semmiképpen nem tekinthető a Zsoltár-hely mechanikus átvétele eredményének. LXX az Ézs 1,6-a-t a következőképpen fordítja: ούτε τραύμα ούτε μάφωψ πληγη φλεγμαινουσα. A ούτε tagadószó csakis a masszoréta szöveg אי szavából származhat: Nyilván a fordító kézírata sérült lehetett, s ezért maradt ki a tagadószó folytatása a görög verzióból. Emiatt azonban fordító kénytelen volt a tagadószót az 1,6b analógiájára az 1,6ab felsorolására vonatkoztatni. A két szó törlesztést tehát a LXX sem támogatja, megtartásuk pedig már csak a metrum miatt is indokolt. lásd GRAY, 15. o.; BUDDÉ, *Jesaja 1–5*, 22. o.; valamint PROCKSCH és WILDBERGER az adott helyhez; BJORNDALEN, *Amos und Jesaja*, 189. o. – 44. A sebek bekötözéséhez lásd pl. Jób 5,18; Hós 6,1; Ez 30,21, 34,4,16. Az olajhoz, mint az ókori Kelet egyik fontos gyógyászati alapanyagához lásd pl. Jer 8,22, vagy Luk 10,34-et: a témához lásd E. KUTSCH, *Salbung als Rechtsakt im Alten Testament und im Alten Orient*, 1963, 2–6. o. – 45. Lásd Jób 5,18; Ézs 30,26; Hós 6,1; Ez 34,16; Zsolt 147,3. Az egyetlen kivétel Ézs 61,1, ahol az Isten szolgálja azt a megbízatást kapja, hogy – átvitt értelemben – a megtört szíveket kötözze be. Tagadott passzívumban áll az ige Ézs 3,7; Ez 30,21 és 34,4-ben. Ugyanez elmondható רפה igéről is: a szónak az Ószövetségben csak akkor lehet Istenen kívül más az alanya, ha a szövegben hiába kérdeznak gyógyulás után, (JerSir 2,13), vagy ahol a helytelen emberi terápiáról (Jer 6,14; 8,11) a szükséges kezelés elmulasztásáról (Ez 34,4; Zak 11,16), vagy egy kezelés eredménytelenségéről (Jer 51,8k.) van szó. A kérdéshez lásd hasonlóan H. J. STOEBE, Szócikk רפה in: THAT II. kötet, 806k. hasáb. – 46. KAISER, 33. o.; szerint a 7. vers utólag került az 1,4–6 végére, mivel 1,5–6 a népről, a 7. vers ellenben az országról beszél. Csakhogy a 7. vers főneveinek a t. sz. sz. szuffixumai nyomatékosan kifejezésre juttatják, hogy a próféta itt a nép országról, a nép városairól és a nép termőföldjének a javairól, azaz valójában továbbra is a népről, a nép életfeltételeiről folyik a szó. – 47. A sebek, és a sebek okozta megbetegedés a prófétai irodalomban máshol is szerepel a katonai katasztrófa képeként, lásd pl. Izráelről Hós 5,13; 6,1; Mík 1,9; Jer 3,22... 6,14 par. 8,11; 8,15–21–22; 10,19; 14,17.19; 33,6; Egyiptomról Jer 46,11; Babilonról Jer 51,7–10; Náh 3,19; JerSir 2,13. A kérdéshez lásd KUSTÁR, *Jesajabuch*, 30–35. – 48. Ehhez társul még az a megfigyelés, hogy a מרפכה szó először Am 4,11-gyel, Jósias király ideje alatt, a késői fogság előtti időben jeleni meg (Am 4,11 datálásához lásd. H. W. WOLFF, *Dodekapropheton 2. Joel und Amos*, BKAT XIV/2, Neukirchen-Vluyn, 1985³, 250–258. o.). Betoldásnak tekintti a szakaszt pl. CLEMENTS, DUHM, MARTI, WILDBERGER az adott helyhez. Más-ként mindenesetre Procksch, valamint WILLIS, *First Pericope*, 70. o. – 49. Ewaldnak ezt a javaslatát követi pl. DUHM, MARTI, FOHRER, ZIEGLER, FELDMANN, KILIAN, CLEMENTS, LORETZ, *Prolog*, 36. o.; szerint a szövegben eredetileg a Gomora szó is szerepelt, a 8. vers jelenlegi első szava e városnév későbbi szövegromlásaiaként állt elő. Az egyéb „javítási” kísérletekhez lásd WILLIS, *Isaiah 1,7–8**, 151–

169. o. – 50. Eredetinek tartja a masszoréta olvasatot pl. F. DELITZSCH, *Das Buch Jesaja*, BC III/1, Leipzig, 1889⁴, WATTS az adott helyhez, HAAG, *Jes 1,18*, 70. o., WILLIS, *Isaiah 1,7–8**, 154kk. o. – 51. Így FOHRER, 30. o., valamint J. HAUSMANN, *Israels Rest. Studien zum Selbstverständnis der nachexilischen Gemeinde*, BWANT 124, 1987, 139k. o. Fogság utáni betoldásnak tekintik a verset pl. H. J. KRAUS, *hōj als profetische Leichenklage über das eigene Volk im 8. Jahrhundert*, ZAW 85, 1973, 38. o., 84. l.áb.; E. ROBERTSON, *Isaiah Chapter 1*, ZAW 52, 1934, 231–236. o., valamint újabban KAISER, 33. o.; *Jes 1,18*, 70. o.; valamint BJORNDALEN, *Amos und Jesaja*, 189k. o. – 52. Így fordítja és magyarázza a verset KAISER, 33. o. Mint látni fogjuk, a vers datálásában azonban már nem követem őt. – 53. Így pl. ZIEGLER, 12k. o.; WATTS, 12.19.o.; KILIAN, 23. o. – 54. Így pl. U. STEGEMANN, *Der Restgedanke bei Isaias*, BZ 13, 1969, 180–203. o. Hasonlóan H. WILDBERGER, *Szócikk נאש*, in: THAT II. kötet, 851. hasáb (másképp mindenesetre uő., *Jesaja 1–12*, 27. o.); G. FOHRER, *Jesaja 1 als Zusammenfassung der Verkündigung Jesajas*, ZAW 74, 1962, 259. o.; KILIAN, 32. o.; W. DIETRICH, *Jesaja und die Politik*, BEVTh 74, München, 1976, 208.; WILLIS, *Isaiah 1,7–8**, 165. o.; HAUSMANN, *Israels Rest*, 139k. o., SWEENEY, *Isaiah 1–4*, 127. o. – 55. Lásd WILDBERGER, 29. o. – 56. Amennyiben ez a magyarázat helyes, akkor – számtalan, ézsaiásnak tekintett szakasz hitelességének a kérdésségén túl – egy újabb indítékot találtunk arra, hogy Ézsaiás igehirdetése és a Sion-teológia kapcsolatát ismét átgon- doljuk. – 57. A számtalan magyarázati kísérlet alapos áttekintéséhez lásd WILLIS, *Isaiah 1,7–8**, 167. o. – 58. Lásd pl. DUHM, W. EICHRODT, *Der Heilige in Israel (Jes 1–12)*, BAT 17/1, Stuttgart, 1967, és WATTS az adott helyekhez. – 59. Lásd Deut 29,22; Ám 4,11; Ézs 13,19; Jer 49,18; és 50,40. – 60. Lásd 1Sám 1,31; 4,4; 15,2; 2Sám 5,10; 6,2.18; 7,8.26.27; a név tradíciótörténeti gyökereihez lásd WILDBERGER, 27kk. o. – 61. Így először F. CRÜSEMANN, *Studien zur Formgeschichte von Hymnus und Danklied in Israel*, WMANT 32, Neukirchen-Vluyn, 1969, 163k. o.; majd őt követve H. BARTH, *Die Jesaja-Worte in der Josiazeit. Israel und Assur als Thema einer produktiven Neuinterpretation der Jesaja überlieferung*, WMANT 48, Neukirchen-Vluyn, 1977, 190k. 217. o.; CLEMENTS, 30k. o.; u. ő., *The Prophecies of Isaiah and the Fall of Jerusalem in 587 B. C.*, VT 30, 1980, 425. o. – 62. Ézs 1,2–20 kompozíciójának a fogságban történt összeállításához lásd BARTH, *Jesaja-Worte*, 217kk. 286k.; valamint O. H. STECK, *Bereitete Heimkehr. Jesaja 35 als redaktionelle Brücke Zwischen den Ersten und dem Zweiten Jesaja*, SBS 121, Stuttgart,

1985. 58. o. – 63. Kr. e. 701-re, Jeruzsálem körülzárásának az idejére, vagy a közvetlenül azt követő időszakra datálják a próféciát pl. DUHM, MARTI, EICHRODT, FOHRER, WILDBERGER, CLEMENTS az adott helyhez; DONNER, *Israel unter den Völkern*, 121.; W. T. CLAASSEN, *Linguistic Arguments and the Dating of Isaiah 1,4–9*, INSL 3, 1974, 1–18.; SWEENEY *Isaiah 1–4*, 126kk.; WILLIS, *Isaiah 1,7–8**, 159–164. o. Ézsaiás 1,4–7-et ugyanerre a korszakra datálja A. J. BJORNDALEN, *Zur Frage der Echtheit von Jesaja 1,2–3; 1,4–7 und 5,1–7*; NTT 83, 1982, 90–93. o. – 64. Lásd 2Kir 18,13–16*; 2Kir 18,17–19,37 par. Ézs 36–37-et, valamint a Taylor-prizmát in: AOT², 352kk.; TGI³, 67kk. – 65. KAISER, 33kk. o. Hasonlóan LORETZ, *Prolog*, 50–52.; E. BEN ZVI, *Isaiah 1,4–9. Isaiah and the Events of 701 BCE in Juda*, SJOT 1, 1991, 95–111. o. (ő azonban egy pontosabb datálást nem tart lehetségesnek). Ugyanerre a korszakra datálta a próféciát korábban már Vermeylen is; érveikhez és azok cáfolatához lásd BJORNDALEN, *Zur Frage der Echtheit*, 90–93. o. – 6. Lásd. E. S. GERSTENBERGER, *Das 3. Buch Mose. Leviticus*, ATD 6, Göttingen, 1993, 377. o. – 67. Azt mindenesetre hadd jegyezzük meg, hogy a 9. versnél Kaiser egy szövegkritikailag korántsem biztosított olvasatra épít. KILIAN, 22. o.; a deuteronomista szövetség-teológia nyomait véli felfedezni a szövegben, s emiatt csatlakozik Kaiser datálásához. Kilian Ézsaiás próféciái, így az Ézs 1,4–8 eredetiségét is azon méri le, hogy azok tartalmukban mennyire egyeztethetők össze Ézs 6,9–10-zel, a szívek megkeményítésének a parancsával, illetve az azokat lezáró ítélethirdetéssel. Ez azonban egy olyan kritérium, amit nem tudok érvényesnek elfogadni. Ézsaiás 6,10 ugyanis a 9. verssel szemben már formálisan sem a próféta igehirdetésének a summája, hanem annak az elkerülhetetlen következményeit írja le. Arról azonban, hogy a próféta- nának hogyan is kell a szívek megkeményítését végrehajtania, a szöveg semmit sem árul el. Az, hogy ennek módja abban állna, hogy a próféta csak a feltétlen és elkerülhetetlen ítélet előhírnöke lenne, s hogy a nép megtérítését meg sem szabad próbálnia, nem az egyetlen, s – tegyük hozzá – nem is a legvalószínűbb következtetés. – 68. WERNER, *Eschatologische Texte*, 122k. o. Werner ezenkívül (u. o.), megpróbál Ézs 1,4–9 (!) és Ezsdr 9,6–15 között szoros egybeeséseket felmutatni (ugyanígy KILIAN, 23. o.). Az összehasonlítás eredmény- ként kimutatható egyezések azonban egyrészt főleg az Ézs 1,9-en alapulnak, másrészt annyira a teológiai általánosság szintjén maradnak, hogy azokat Izráel vallástörténetének egyetlen korszaka számára sem lehet kisajátítani. – 69. Így pl. FOHRER, 250k. o. – 70. Ézs 1,2–20 fogság alatti szerkesztéséhez lásd már fentebb a 62. l.ábjegyzetet.

Ortodoxia és az Egyházak Világtanácsa

Az Egyházak Világtanácsának 50 éves fennállása alkalmából ez évi február 18-án megrendezésre került Budapesten az *Ökumenikus Tanulmányi Nap*, a magyarországi jubileumi megemlékezések nyitányaként. Ezen – a többi előadó között – nekem is alkalmam volt kifejezni néhány gondolatot az ökumené és az ortodoxia kapcsolatáról. Előadásom végéhez közeledve, egy-két olyan tény is érintettem – igaz, csak tapintatosan, szőrmentén, ne- hogy ünneprontás legyen belőle –, amelyekből a figyelmes hallgatók mégis megérezhették, hogy az Egyházak Világtanácsa és az Orthodox Egyház kapcsolata újabban nem egészen felhőtlen. Szeretném itt külön is hangsúlyozni, hogy akkor kifejezetten az EVT-ről szóltam, mint szervezetről, vagy, ha tetszik, intézményről, nem pedig az ökumenéről, vagy az ökumenizmusról, mint a keresztény világról, illetve a keresztény egységkeresés eszméjéről, mozgalmáról (ThSz. 1998. évi 3. sz.).

Erről a kérdéstről azóta több újabb frás, dokumentum került hozzám, főleg ortodox oldalról. Mint az ökumenikus gondolat elkötelezett híve, kötelességemnek érzem ezeket a hazai ökumené számára itt közzétenni. Ezt az ismertetésemet a Konstantinápolyi Patriarchátus Genfben megjelenő *Episepsis és Enémerosis*, valamint a

Moszkvai Patriarchátus *Information Bulletin* c. könyv- matosában közölt információk alapján állítottam össze.

*

A fejlemények kiinduló pontjának *I. Vartholomeosz* konstantinápolyi és *II. Alexij* moszkvai patriarcha 1997. szeptember 14-i odesszai találkozását vehetjük, amelynek nyomán – megfelelő előkészítés után – létrejött *Thesszalonikiben* 1998. április 29. és május 2. között összortodox találkozó a következő témával: „*Új tények értékelése az ortodoxia és az ökumenikus mozgalom viszonyában.*” A találkozóról május 1-jén az alább vázlatosan ismertetett *kommuniké* jelent meg.

A Vartholomeosz patriarcha meghívása nyomán létrejött tanácskozáson valamennyi kanonikus helyi ortodox egyház képviseltette magát. A kommuniké azt is kiemeli, hogy a Találkozót az Orosz és a Szerb Egyház kezdeményezte, annak kapcsán, hogy a Grúz Egyház a múlt évben kilépett az EVT-ből.

A Találkozón Chrysosztomosz efezusi metropolita elnökölt, a konstantinápolyi patriarcha képviselőjében. A közlemény nem mulasztja el megemlíteni, hogy az

egész tanácskozás a keresztény szeretett testvéri egyetértés és kölcsönös megértés szellemében ment végbe.

Chryszosztomosz metropolita bevezető referátuma után az összes delegátusok kifejtették véleményüket egyházaik kapcsolatáról az ökumenikus mozgalommal és különösképpen az EVT-vel. Egyben értékelést adtak a kritikus problémákról, amelyekbe ezen a téren ütköznek.

A delegátusok egyhangúlag elítélték az egyházaikban jelentkező szakadár és extrémista csoportokat, melyek az ökumenizmus témáját saját egyházi vezetőségeik kritizálására, nézeteltérések, szakadások előidézésére használják fel. Azt is hangsúlyozták a küldöttek, hogy az ortodox részvétel az ökumenikus mozgalomban mindenkor az ortodox hagyományokkal és a közös döntésekkel volt összhangban. Ilyen értelemben közös véleményen vannak a különböző keresztényközi tevékenységekben való ortodox részvétel szükségére vonatkozóan is.

Ugyanakkor az egyes protestáns EVT-tagegyházak részéről olyan tendenciák voltak tapasztalhatók a viták során, amelyek az ortodoxok számára elfogadhatatlanok. Az EVT számos ülésén az ortodoxok kénytelenek részt venni olyan kérdések megvitatásában is, amelyek teljesen idegenek az ő hagyományaiktól. Az 1991. évi Canberrai VII. Nagygyűlésen és a Központi Bizottság 1992 utáni ülésezésén az ortodox küldöttek a nem ortodoxokkal való interkommunió ellen foglaltak határozottan állást, továbbá az inkluzív nyelv, a nők felszentelése, a szexuális kisebbségek egyenjogúsága és az egyházi szinkretizmus felé vezető bizonyos tendenciák ellen. Az ortodoxok e kérdésekben elhangzott nyilatkozatait kisebbségi nyilatkozatoknak tekintették, így tehát, mint ilyenek, nem befolyásolhatták az EVT ügymenetét és erkölcsi karakterét.

A tanácskozás arra kéri az összes ortodox egyházakat, hogy küldjenek az EVT VIII. Nagygyűlésére hivatalos delegátusokat, azzal a céllal, hogy fejezzék ki aggodalmukat a következőképpen:

- a) A Hararei Nagygyűlésen részt vevő ortodox küldöttek közösen képviseljék a Thesszalóniki Orthodoxközi Találkozó nyilatkozatát.
- b) Az ortodox küldöttek nem fognak részt venni az ökumenikus istentiszteleteken, közös imádságokon és a Nagygyűlés egyéb vallási szertartásain.
- c) Az ortodox küldöttek nem fognak részt venni a szavazásokon sem, kivéve az olyan eseteket, amelyek az ortodoxiát érintik, akkor is kölcsönös meg egyezés alapján. Szükség esetén, a plenáris üléseken és a csoportokban folytatott vitákban, az ortodox nézeteket és álláspontokat fogják képviselni.
- d) Ezek a meghatalmazások addig maradnak érvényben, amíg végbe nem megy az EVT gyökeres átalakítása, amely majd lehetővé teszi az adekvát ortodox részvételt.

A delegátusok határozottan javasolták egy teológiai vegyes bizottság létrehozását az ortodox egyházak és az EVT által kijelölt tagokból. A vegyes bizottság a Hararei Nagygyűlés után kezdje meg munkáját, melynek során tárgyalja meg az ökumenikus mozgalomban való ortodox részvétel elfogadható formáit és az EVT gyökeres átalakítását.

A Thesszalóniki Találkozóon lefolyt tárgyalások eredményeit ugyancsak május 1-jén tették közzé „Záró tex-

tus”, illetve „Záró dokumentum” címmel (Telikon keimenon, Itogovij dokumen.). Tekintettel a dokumentum fontosságára, a teljes szövegét idézem.

1. Mi, az összes kanonikus ortodox egyházak képviselői, a Feltámadott Úr megvilágosítása nyomán összejötünk Thesszalóniki történelmi városában április 29. és május 2. között Vartholomeosz ösztentsége, egyetemes patriarcha meghívására, hogy eleget tegyünk a legszentebb Orosz és Szerb Egyház kívánságának, valamint abból eredően, hogy a Grúz Egyház kilépett az Egyházak Világtanácsából. A Találkozót a „Thesszalóniki 1997, Európa Kulturális Fővárosa” Szervezet és a Thesszalóniki Metropólia látta vendégül.

2. A Találkozó Chryszosztomosz efezusi gerón metropolita (Egyetemes Patriarchátus) elnöksége alatt zajlott le, és munkája a keresztény szeretet, testvéri együttműködés és kölcsönös megértés szellemében ment végbe. A résztvevők kikérték és elnyerték Vartholomeosz egyetemes patriarcha, valamint az ortodox egyházak többi tiszteletre méltó előjárójának imáit, és elküldték jókívánságaikat Chrisztodulosz, Athén és egész Görögország érsekének, megválasztása alkalmából.

3. Chryszosztomosz efezusi metropolita bevezető beszédében a Találkozó témájára utalt; ezt követően az összes ortodox egyházak képviselői egyrészt előadták a kérdésről alkotott véleményüket, vázolván mindegyik egyház kapcsolatát az Ökumenikus Mozgalomhoz és különösen az Egyházak Világtanácsához, másrészt pedig értékelést adtak azokról a nehéz problémákról, amelyekkel szembe kell nézniük. A viták során elemezték az ortodox egyházak részvételét az Egyházak Világtanácsának döntéseket hozó testületeiben.

4. A küldöttek egyhangúlag elítélték azokat a szakadár csoportokat, s úgyszintén az extrémista csoportokat is a helyi ortodox egyházakon belül, amely csoportok az ökumenizmus témájának ürügyével kritizálják egyházi vezetőségüket és aláássák annak tekintélyét, ily módon igyekezve előidézni megosztottságokat és szakadásokat az Orthodox Egyházon belül. Ezek a csoportok ellenőrizetlen anyagot használnak fel és diszkrimináláshoz folyamodnak igaztalan kritikájuk alátámasztására.

5. Ráműtattak a képviselők arra is, hogy az ortodoxia részvétele az Ökumenikus Mozgalomban mindig az Orthodox Hagymányra támaszkodott, valamint a helyi ortodox egyházak Szent Szinódusainak és az összortodox konferenciáknak a határozataira, amilyen például az 1986. évi III. zsinat-előkészítő összortodox konferencia és az ortodox egyházak előjárójának Fanarban tartott 1992. évi találkozója volt.

6. A résztvevők egyhangúlag szükségesnek ítélik meg az Orthodox Egyház további részvételét a keresztényközi együttműködés különféle formáiban.

7. Úgy gondoljuk, hogy az Orthodox Egyház nem mondhat le a mi Urunk Jézus Krisztustól rábízott küldetéséről, hogy bizonyosságot tegyen az Igazságról a nem ortodox világ előtt. Nem szabad megszakítani a kapcsolatokat az Orthodox Egyház és a különböző más hitvallású keresztények között, akik készek együttműködni vele.

8. Az Egyházak Világtanácsa valóban olyan fórum volt, amelyről szélesebb körben ismertek lettek a nem ortodox világban az Orthodox Egyház hite, küldetése, valamint a békére, igazságszágra, fejlődésre és a környezetvédelem-

re vonatkozó nézetei. Kifejlődött egy gyümölcsöző együttműködés a Világtanács más tagjaival azzal a céllal, hogy választ adjanak a jelenkori civilizáció kihívásaira. Elítéltetett a prozelitizmus, és több, nehéz helyzetben levő ortodox egyház segítséget kapott, hogy tovább folytassa küldetését a világban. Az ortodox érdekek gyakran kerültek előtérbe, különösen az olyan helyeken, ahol az ortodoxok kisebbségben lévén, diszkrimináció alá estek. Szőnyegre kerültek az ortodox nézetek különböző politikai, gazdasági és kulturális kérdésekről, valamint az ortodoxok kapcsolatai különféle más vallásokkal. Szakadár csoportok és a protestantizmus kebelében keletkezett, úgynevezett megújulási mozgalmak az ortodoxok kérésére nem nyertek bebocsátást a Világtanács tagjai közé

9. Mindazonáltal olyan tendenciák is észlelhetők a Világtanács protestáns világból származó tagjai között, amelyek tükröződnek a Világtanács vitáiban, és amelyek elfogadhatatlanok az ortodoxok számára. Az Egyházak Világtanácsának sok ülésén az ortodoxok kényszerítve voltak belekeveredni olyan kérdések megvitatásába, amelyek teljesen idegenek az ő hagyományaiktól. Az 1991. évi Canberrai VII. Nagygyűlésen és a Világtanács Központi Bizottságának 1992. évi ülésén az ortodox résztvevők határozottan elutasították a más vallásokkal való szentségi interkommuniót, az „inkluzív nyelvet”, a nők felszentelését, az úgynevezett „szexuális kisebbségek” jogainak elismerését, valamint a vallási szinkretizmus felé vezető bizonyos tendenciákat. Az ortodoxok nyilatkozatai a fenti témákról mindig úgy estek elbírálás alá, mint kisebbségi nyilatkozatok, és mint ilyenek nem befolyásolhatták az Egyházak Világtanácsának orientációját és erkölcsi karakterét.

10. Az Ökumenikus Mozgalomban való ortodox részvétel egy évszázada és az Egyházak Világtanácsában eltöltött fél évszázad után nem állapítható meg kielégítő előhaladás a keresztények közti multilaterális teológiai párbeszédben. Ellenkezőleg: az ortodoxok és a protestánsok közti szakadék még nagyobb lesz, az egyes protestáns felekezeteken belüli tendenciák növekedése folytán.

11. Az Ökumenikus Mozgalmon belüli több évtizedes ortodox jelenlét folyamán az ortodox egyházak képviselői az ortodoxiát sohasem árulták el. Ellenkezőleg: mindig hűek és engedelmesekek voltak egyházi főhatóságaik rendelkezéseivel, teljes összhangban cselekedtek a kánoni renddel, az egyetemes zsinatok, az egyházatyák és az ortodox Szent Hagymány tanításával.

12. Ezek után azt javasoljuk, hogy az Egyházak Világtanácsa gyökeres belső átalakítást vigyen véghez, ami által lehetőség nyílik a teljesebb ortodox részvételre. Több ortodox egyházban kérdések merülnek fel a tekintetben, hogy mik a kritériumai egy egyház felvételének valamely tágabb szervezetbe, amilyen az EVT is. Ugyanezek a kérdések fennállnak az ortodox egyházak besorolását illetően a Világtanácsba. A felvételi kritériumok kérdése továbbra is megmarad az ortodoxia egyik alapvető követelésének.

13. a) Felhívjuk az összes ortodox egyházakat, hogy küldjék el képviselőiket a VIII. Nagygyűlésre, ahol is a következőképpen juttassák kifejezésre aggodalmukat:

b) A hararei ortodox résztvevők közösen felmutatják a Thesszaloniki Találkozó jelen textusát.

c) Az ortodox résztvevők nem vesznek részt az ökumenikus istentiszteleti alkalmakon, közös imádságokban, istentiszteleteken és egyéb vallási szertartásokon a Nagygyűlés tartama alatt.

d) Az ortodoxok általában véve nem vesznek részt a szavazásokon, különleges, ortodoxokat érintő esetek kivételével, és csak előzetes összortodox egyeztetés után; a plenáris és munkacsoport-üléseken szükség esetén előadják az ortodox állásponthozatokat és nézeteket.

e) A fentiek addig maradnak érvényben, amíg meg nem történnek az Egyházak Világtanácsában azok a gyökeres átszervezések, amelyek lehetővé teszik az ortodoxok kielégítő részvételét.

14. Kijelentjük, hogy az Orthodox Egyház nincs megelégedve az EVT-n belüli ortodox részvétel jelenlegi formájával. Ha az EVT strukturái nem mennek át gyökeres változásokon, megtörténhet, hogy más ortodox egyházak is kilépnek a Világtanácsból a Grúz Egyház példájára. A Hararében 1998. decemberében tartandó VIII. Nagygyűlés ortodox résztvevői kénytelenek lesznek tiltakozni az esetben, ha a „szexuális kisebbségek” képviseli belépést kapnak a Nagygyűlés hivatalos programjára.

15. Végül a küldöttek hangsúlyozzák, hogy az ortodoxok ökumenikus mozgalmi részvételével kapcsolatos fontosabb határozatoknak egyezniük kell az összortodox határozatokkal és a helyi ortodox egyházakkal való megegyezés alapján hozhatók.

16. A delegátusok szükségesnek tartják és javasolják egy teológiai vegyes bizottság létrehozását az ortodox egyházak és az EVT képviselőinek részvételével. A vegyes bizottság a Hararei Nagygyűlés után kezdi meg munkáját, melynek során megtárgyalja az Ökumenikus Mozgalomban való ortodox részvétel elfogadható formáit és az Egyházak Világtanácsának gyökeres átalakítását.

17. A Feltámadott Úr irányítsa lépteinket az Ő akaratának teljesítésére, az Ő szent nevének dicsőségére.

Thesszaloniki, 1998. május 1.

*

A thesszaloniki „Záró dokumentum” vélhetően egyes érzelmeket váltott ki a keresztény ökumené különböző rendű, rangú, irányzatú résztvevőiben. Ezekről jelenleg még nincs módunk átfogó képet alkotni, csupán arra a megállapításra szorítkozhatunk, hogy az eddig hozzánk érkezett hiányos információk szerint a dokumentum az ökumenikus körökben csendes megdöbbenést idézett elő. Olyasfélét, mint amilyen a Grúz Egyház tavalyi kilépése után Konrad Raiser EVT-főtítkárról levélből érződött.

A dokumentumot követő visszhangból – inkább annak keleti oldaláról – először *Georgiosz Tszetszisz* protopresbiter szerkesztőségi cikkét említeném, aki a Konstantinápolyi Patriarchátus állandó képviselője az EVT genfi központjában és az Enémerosis könyvatos főszerkesztője. A lap idei 5. számában megjelent kommentárban G. Tszetszisz mindenek előtt rámutat arra, hogy az EVT és az Orthodox Egyház közötti kapcsolat válságba került. Ennek okát elsősorban abban látja, hogy az EVT újabban egyre több olyan témával foglalkozik, amelyek az ortodoxia számára teljesen idegenek. Ez ter-

mészteresen nem jelenti az Ökumenikus Mozgalom elítélését, hiszen a Thesszaloniki Találkozó résztvevői is hangsúlyozták készségüket az egyházközi párbeszéd folytatására. Az Orthodox Egyház csupán arra hívja fel az EVT-tagegyházak figyelmét, hogy az utóbbi időben olyan útra léptek (pl. modernizmus), amely nem szolgálja a keresztény egység eszméjét. Az Orthodox Egyháznak azonban szembe kell néznie az egyes hagyományosan ortodox országok egyházainak fundamentalista köreivel is, amelyek kifejezetten az EVT feloszlására uszítanak. Ugyanezeknek a köröknek a befolyása nyomán több keleti fekvésű ortodox egyház kezdetben távol tartotta magát az ökumenikus Mozgalomtól. Új-Delhi után viszont ugyanezek a fundamentalisták tülekedtek e legjobban az EVT-ben. Most pedig újra ellene vannak az ökumené gondolatának. Utólag mindig arra hivatkoztak, hogy külső nyomásra jártak el ilyen vagy olyan módon. G. Tszetszisz tehát felteszi a kérdést: ők maguk tulajdonképpen mit akarnak? Végül szembe állítja velük az ősi ortodox patriarchátusokat, amelyek szintén ki voltak téve különféle politikai nyomásoknak, és mégsem adták fel eredeti kötelességüket: a keresztény egység szolgálatát.

Néhány nappal a Thesszaloniki Találkozó után, május elején, létrejött az EVT genfi központjában a „válság-stáb”, hogy foglalkozzék az ortodox egyházak részvételével a Hararei Nagygyűlésen és az ortodox Thesszaloniki Találkozó által javasolt egyházközi értekezlet összehívásának kérdésével. A „válság-stáb” Aram kilikiai örmény katolikosz-patriarcha és Konrad Raiser EVT-főtítkárnak elnöklése alatt ülésezett. A két feladatát összekapcsolva azt a javaslatot dolgozta ki, hogy a tervezett egyházközi teológiai vegyes bizottság ne a VIII. Nagygyűlés után, hanem előtte hívassék egybe, mégpedig már június 22–24. között Genfben. Ilyen értelemben kereste meg levélben Aram katolikosz Vartholomeosz konstantinápolyi patriarchát, valamint az összes ortodox és ősi-keleti (antichalkédóni) egyházfőket. Vartholomeosz patriarcha már május 20-án küldte meg válaszlevelét. Ebben kifejtette, hogy Aram katolikosz és a „válság-stáb” javaslata az idő rövidsége miatt megvalósíthatatlan mind az ortodoxok, mind az EVT részéről. Ha mégis mindkét fél még a Nagygyűlés előtt konkrét formában össze tudná állítani a válság megoldását célzó javaslatát, az említett egyházközi tanácskozásra sor kerülhet még a Nagygyűlés előtt.

A fentiek eredményeként az EVT Sajtóirodája június 17-én külön közleményt adott ki arról, hogy az EVT tekintet a június 22–24-i dátumtól és a tanácskozás időpontját későbbre halasztja.

Ugyancsak május első felében, 7–13 között tartották meg Damaszkuszban az ortodox és az ősi-keleti (antichalkédóni) egyházak teológiai szimpoziumját, előkészítésként a Hararei Nagygyűléshez. A szimpozium összehívását az EVT kezdeményezte. Ortodox részéről képviseltette magát azon az Antióchiai, a Jeruzsálemi, az Orosz, a Grúz, a Szerb, a Bolgár, a Görögországi és a Finn Egyház. Jóllehet, nem tartozott az előre megjelölt témák közé, a szimpozium – konzultatív jellegénél fogva – kiemelt helyen foglalkozott az EVT és az ortodox egyházak közti válság kérdésével. Természetesen, előbb megfogalmazta a Nagygyűlés jelmondatának közös ortodox-antichalkédóni értelmezését. („Forduljunk Istenhez – Örvendezzünk reménységben!”)

A szimpozium arra az álláspontra jutott, hogy az ortodox egyházak ne csak megfigyelőket küldjenek a VIII. Nagygyűlésre, hanem hivatalos delegátusokat, másfelől pedig amellet foglalt állást, hogy az EVT-ben igenis végre kell hajtani komoly strukturális változtatásokat. Legfontosabb célnak mégis az ortodox egység megőrzését jelölte meg.

A záró dokumentumot, amelyet a szimpozium szétküldött az érdekeltektől, az EVT képviselői készítették el, és nem tartalmazta az Orosz Egyház és több más, a tanácskozáson nem képviselt ortodox egyház álláspontját. Ezért az Orosz Egyház küldöttei tartózkodtak a dokumentum aláírásától.

Az Enémerosis c. könyvben ez évi 7–8. számában megjelent hír szerint, a Bolgár Orthodox Egyház képviselője közölte az Ecumenical News International szerkesztőjével, hogy a bolgár Szent Szinódus f. évi július 22-én tartott ülésén megerősítette áprilisi döntését, mely szerint a *Bolgár Orthodox Egyház kilép az Egyházak Világtanácsából*. Az indokolás egyrészt az, hogy a multilaterális teológiai párbeszéd nem halad előre, másrészt pedig, hogy egyes protestáns egyházak oltalma alatt különféle eretnekségek prozelitizmust folytatnak az ortodoxok között.

Ezt a határozatot a Bolgár Orthodox Egyház az EVT VIII. Nagygyűlésén szándékozik tudatni annak Elnökségével (Harare, 1998. december 3–12.) külön levélben, amelyet a Bolgár Orthodox Egyház küldött viz Hararéba.

Nem érdektelen az *Amerikai Orthodox Theológiai Társulat* június 4–5. napjaiban a bostoni Szent Kereszt Theológiai Fakultáson tartott idei közgyűlésének állásfoglalása. A közgyűlésen részt vett mintegy ötven USA-beli és kanadai ortodox teológus. Ezek részletesen elemezték a Thesszaloniki Találkozó és a Damaszkuszi Szimpozium tanácskozásának eredményeit, azután a közgyűlés elsősorban az Orthodox Egyház saját belső problémáira fordította figyelmét. Záró közleményében egyebek közt hangsúlyozta, hogy az Orthodox Egyház számára a keresztény egység nem valamiféle alternatíva, hanem isteni parancsolat. Ami az EVT-t érintő ortodox kritikát illeti – folytatja a kommuniké –, az két különböző beállítottságú oldalról indul: az egyiket azok az Egyházon belüli vagy kívüli szélsőséges csoportok alkotják, amelyek – tudatlanságból vagy szándékos dezorientálás céljával – azt hirdetik, hogy az EVT közösségében részt venni eretnekséget jelent. A másik oldal azokból áll, akik – jóllehet rokonszenveznek az EVT-vel, – bírálják az utóbbi időben követett irányvonala miatt. Ezért a közgyűlés arra az álláspontra jutott, hogy az egyik oldal propagandáját el kell vetni, vagy ignorálni kell, másrészt viszont nagy figyelmet kell fordítani a másik oldal bírálatára, hiszen azt a jó szándék diktálja.

A közlemény továbbá felhívja a figyelmet arra, hogy a keresztény világ szétszakítottságának tanulmányozásában nemcsak annak történelmi okai fontosak, hanem főleg a dogmatikai különbségek, amelyeket le kell küzdeni a Szent Lélek segítő kegyelmével.

Végül a kommuniké önkritikusan megállapítja, hogy az ortodoxok véleményének kellő meghallgatását az EVT-ben nemcsak az utóbbi elfogadhatatlan struktúrája akadályozza, hanem a helyi ortodox egyházak belső

problémái, nézetkülönbségei is. Ezek miatt előfordul, hogy némely helyi ortodox egyházak nem tudnak egyes felekezeti közötti találkozásokon megjelenni, illetve egységesen fellépni, közös álláspontot képviselni.

Mindez természetesen nem befolyásolja azt a tényt, hogy az egész ortodoxia kész munkálkodni és harcolni az általános keresztény megbékélésért és az egyházak látható egységéért, – fejezi be gondolatmenetét a Társulat közgyűlésének záró közleménye.

Az Üdvösségközvetítő születésének témája Qumránban

Konferenciánk tárgya¹ a Biblián kívüli irodalom és a Biblia kapcsolata. Mint a holt-tengeri tekercsekkel foglalkozó kutató, egy olyan teológiai témát szeretnék most bemutatni, amely talán jól példázza azt, hogy miképpen alakult a szövetségközi idők zsidósága egy részének vallásos témafejlődése a kereszténység kialakulását közvetlenül megelőző egy-két évszázadban.

1. Előljáró jelleggel két megjegyzést érzek megfontolásra érdemesnek, amelyek ismerete nélkül nehéz pontos fogalmat alkotni a vizsgálandó korszak idői és személyes besorolásáról.

1.1 Izrael népének kebelében mindig jelen volt az igény arra, hogy bizonyos nagy kérdésekre (legyenek ezek akár *legálisak* akár etikaiak, akár a múlta, akár az egyén vagy a közösség eszkatológikus sorsása vonatkozóak), kielégítő választ adjanak, megoldást találjanak. Az Ószövetség könyvei ennek az – évszázadokon átívelő – törekvésnek írott dokumentumai. Megoldási kísérletek, melyeket sokszor kifejezetten isteni eredetűnek tartottak, mások legalábbis mint szent tekintélyűt fogadtak el – ugyanakkor pusztán kísérletek, amelyek igen hamar szembekerültek a változó korok változó értelmezési igényének kihívásával. Szövetségközi kornak a Kr. e. kettő és fél, valamint a Kr. u. egy évszázadot nevezte el a tudományos közvélemény,² egy olyan időszakot, amikor a szent írókat foglalkoztató nagy kérdésekre a zsidóságon belül számottevő mennyiségű, írott válaszkísérlet keletkezett, olyan művek, amelyek ugyan a zsidóság egyes csoportjai számára nagy tekintéllyel bírtak, de a későbbi kánoninak elfogadott szentírási könyvek közé vagy nem lettek felvéve, vagy kanonicitásuk nem vált ósszizraelita értékelésűvé.

E korszak elsősorban létrehozott művei alapján karakterizálható. Nem arról van szó tehát, hogy pusztán az Ószövetség lezárása és az Újszövetség kialakulásának kezdete közti időről beszélünk. Már csak azért sem, mert a korszak kezdete párhuzamosan halad az Ószövetség utolsóként létrehozott könyveinek szereztetésével, egyes iratcsoportok végső redakciójával,³ vége pedig együtt jár az ószövetségi kérdésekre válaszul adott legmaradandóbbnak bizonyult kísérlet, a Jézus tanítására alapozó keresztény eszmerendszer kezdeteinek kialakulásával.⁴ Összefoglalva: szövetségközi kor alatt a kereszténység előtti zsidóságnak az Ószövetség rendszerét továbbvezetni szándékozó teológiája virágzásának időszakát nevezzük. A korszak lezárása nem is annyira az újszövetségi gondolkodás kialakulása, mint inkább az egyre egységesülő, rabbinikus dominanciájú zsidó teológia egyeduralmukodóvá válása.

Tekintettel arra, hogy az amerikai ortodoxia eredete úgyszólván valamennyi régebbi helyi ortodox egyházhoz vezet vissza, de mentes azok történelmi terheitől, úgy gondolom, hogy az amerikai ortodoxia tárgyilagosabb formában tükrözi az egyetemes ortodoxia nézeteit az EVT és az ortodox egyházak közti válság tekintetében is.

1998. július hó

Dr. Berki Feriz

1.2 Azt a tényt is megfontolás tárgyává kell tennünk továbbá, hogy a korszak zsidósága egyáltalán nem volt egységes szellemi áramlat. Josephus Flavius a Kr. u. első században három fő irányzatról tudósít műveiben,⁵ de hasonló utalásokra lelhetünk az evangéliumokban, vagy a qumráni szövegekben is. A különféle iskolák közti eltérés elsősorban a *legális*, törvényt érintő kérdésekre koncentrált, de egyéb teológiai témákat illetően is megnyilvánult. Itt a véleménykülönbségek egészen eltérőek lehetnek,⁷ olyannyira, hogy egyes kutatók ma szívesebben beszélnek „zsidóságok”-ról, így többes számban.⁸

E tanulmányban tehát a zsidóság egy részének, a szövetségközi korban virágzó⁹ qumráni közösségnek gondolatvilágát vizsgáljuk meg, egyetlen témára, az Üdvösségközvetítő (Messiás) születésére koncentrálna.

2.1 A qumráni első barlangból került elő egy szabályzat jellegű szöveg (1Q28a). Elnevezése a különböző szerzőknél eléggé változó. Kiadója a „Gyülekezet szabályzata”¹⁰ címet adta neki, de nevezik – terjedelme, vagy témája okán – „Kéthasábos szövegnek” is,¹¹ valamint „Messiási szabályzatnak”,¹² hogy csak a legáltalánosabb megjelöléseket említsük. E mű eredetileg a Közösség Szabályzata tekercsének végéhez varrva helyezkedett el, írónka – s ebből következően másolásának helye és ideje – megegyezik az IQS-ével.¹³

A mű egy részének szemlélete a Közösség Szabályzatáénál sokkal erőteljesebben eszkatológikus (i. 1–5; ii. 11b–22).¹⁴ Minthogy e részek jól elválaszthatóan különböznek irodalomkritikailag is a szöveg fennmaradó anyagától,¹⁵ egyes kutatók arra a következtetésre jutottak, hogy a mű kialakulásának hosszabb előtörténetével kell számolni. A Damaszkuszi Írat törvényeivel való összehasonlítás pedig arra az eredményre vezetett, hogy a dokumentum eredeti formájában (i. 6–ii. 11a) az eszkatológikus részeket nem tartalmazta, ezeket utólagos kiegészítésként kapcsolták a kompozícióhoz, amelynek eredeti állománya is átesett ekkor egy redakción.¹⁶

A mű második hasábján a משיח kifejezés háromszor fordul elő. Ebből két alkalommal mind maga a szó, mind kontextusa rekonstruálhatóan, s jól értelmezhetően maradt ránk. Sajnos, a témánk szempontjából fontos szakasz az íráshordozó sérülése miatt igen nehezen olvasható:

זוה [מו] שב אנשי השם
קריאי] מועד לעצת היחד
אם יוליד [אל] א[ת]ת] המשיח אהם

[Ez] [ű]ése a Név embereinek,
[akik] a Közösség tanácsának ünnepségére [hívtak],
midőn nemzi [Isten] a Messiás[t] közéjük.¹⁷

A Messiás (Isten általi) nemzésének gondolata annyira furcsának tűnt néhány kutatóknak, hogy a – sérült íráshordozón fekvő, de megfelelően biztos olvasatot nyújtó – ‘nemzeni’ jelentésű יָלִיד igét írónoki hibának gondolták és megkísérelték a ‘küldeni’ jelentésű יָלִיחַ elírásaként értelmezni.¹⁸ Ugyanakkor e gondolat maga nem ismeretlen az ószövetségi hagyományban sem. Legyen elég csak a 2. zsoltárra hivatkozni, ahol az uralkodásra felkent királlyal kapcsolatban jelenti ki Isten direkt beszéd formájában: „Fiam vagy te, ma szültelek téged”:

בני אהה אני ילדתיך:

Hogy ezt a zsoltárverset a keresztény hagyomány az eszkatológikus üdvösségközvetítő személyére vonatkoztatta – akit pedig Jézusban ismert fel – olyan textusok alapján nyilvánvaló, mint a verset kifejezetten idéző ApCsel 13,33; vagy Zsid 1,5–6; sőt a rész messianisztikus interpretációja a rabbinikus gondolkodás számára sem volt ismeretlen.¹⁹

Ha elfogadjuk is a ‘nemzeni’ olvasat szándékos voltát szövegünkben, egyáltalán nem kell test szerinti nemzésre gondolnunk,²⁰ sokkal valószínűbb az, hogy szerzőnk az üdvösségközvetítő nagyon szoros istenkapcsolatát kívánja itt bemutatni, amint az Ószövetség teszi azt, Isten atyaságát idézve a dávidi dinasztiaival kapcsolatban,²¹ vagy többes számban néhol Izrael népével, vagy a mennyei udvartartás tagjaival.

A nép vezetője isteni fiúságának *par excellence* szövege – a Nátánorákulum – egy másik qumráni iraton is felbukkan, eszkatológikus reinterpetációban. Ez a 4. barlangból előkerült tematikus pešer, az ún. *Florilegium*, más címmel *Eszkatológikus midrás*.²² E töredékesen fennmaradt szöveg a 2Sm 7,10–14a, Ps 1,1; 2,1–2 ószövetségi helyeihez fűz értelmezéseket, s a kérdéses verset egy eszkatológikus személyiségre (Dávid sarja) vonatkoztatja.²³

2.2 Ugyancsak a végidő üdvösségközvetítőjének istenfiúságáról látszik beszélni a 4. barlang egy arám nyelvű töredéke, az ún. „Isten Fia-szöveg” (4Q246).²⁴ Ezen a következőket olvashatjuk:

...בא יתקרא ובשמה יתכנה

ברה די אל יתאמר ובר עליון יקרונה

... a N]agy [...] hívják, és az ő neve szerint nevezetik. Isten Fiának mondják, és a Magasságbeli Fiának hívják.²⁵

A 9. sor – s ezáltal a mondat legeleje – hiányzik, a kutatók általában mind a ‘Nagy Isten’ vagy ‘Nagy Úr’ rekonstrukciót javasolják.²⁶ A szöveg értelmezése rendkívül nehéz. Elsősorban azért, mert nem egészen egyértelmű, hogy vajon a fenti jelzők kire vonatkoznak. Vannak kutatók, akik szerint a szövegnek ez a része egyáltalán nem tartalmaz eszkatológikus utalásokat, hanem történetileg értelmezendő. Azaz a kérdéses személyiség nem a végidő üdvösségközvetítője lenne, hanem sokkal inkább egy evilági, gonosz és istenellenes pogány uralkodó. Az e véleményen levők elsősorban a Szeleukida uralkodók, s különösen IV. Antiokhosz Epiphanész zsidó szemszögből nézve istenkáromló titulaturájára való utalásokat vélnék szövegünkben kiolvasni.²⁷

Mások viszont a töredék egészének eszkatológikus karakterére utalnak, illetve rámutatnak szövegünk és Dániel könyve 7. fejezetének szoros strukturális kapcsolatára, amelyet inkább egy végidei, és pozitív karakterű személyre engednek következtetni.²⁸ Sőt, az sem elképzelhetetlen, hogy – a szöveg egésze alapján – az idé-

zett sorokban található megnevezések kollektív tárgyra vonatkoznak, és Izrael közösségét jelöli (akárcsak a Dán 7 híres Emberfia alakja).

Különösen lényegesek kódtöredékünknek az Újszövetség irányába mutató párhuzamai. A szöveg több kifejezése ugyanis visszaköszön a lukácsi gyermekségtörténetben, az „Angyali Üdvözet” jelenetében, Jézusnak az üdvösségközvetítőnek adott címeiként,²⁹ sőt, a ‘Magasságbeli Fia’ megnevezése (ὁ υἱος τοῦ θεοῦ ψηφίστου) egyéb helyeken is előkerül (él. Mk 5,7, Lk 8,28). Magam nehezen hiszem, hogy a kialakuló kereszténység Jézus felségei közé olyanokat is iktatott volna, amelyek a korábbi időben ennyire negatív konnotációt hordoztak. Sokkal valószínűbb tehát azoknak a kutatóknak a véleménye, akik eszkatológikus-pozitív irányban vélik megtalálni a szöveg értelmezésének lehetőségeit.

2.3 Végezetül az „Enos imája” címmel ellátott irat (4Q369) tanúságát idézném.³⁰ E bibliai parafrázis ugyancsak a 4. barlangból került napvilágra. A mű 1. számú töredékén az alábbi szöveg szerepel:³¹

באור עולמים ותשימהו לכה בן בכור...

כמוהו לשר ומושל בכל ארצכה [...]

ע[מרת] שמים וכבוד שחקים סמכת[ה] עליו...

...ומלאך שלומכה בעדתו והו[א]...

[נתן/חה] לו חוקים צדיקים כאב לב[נו]...

örök fényben. És elsőszül[öt]t fiúvá tetted magadnak[...]

mint ő, főemberré és uralkodóvá egész földkerekségeden[...]

egek k[oronáját] és fellegek dicsőségét helyezte[d rá...]

...] és békéd angyala (van) közösségében. És ő[...]

igaz előírásokat [adott/adtál]neki, mint atya az [ő] fi[ának...]

A szöveg témánk szempontjából a 6. sorban található ‘elsőszülött fiú’, illetve a 10. sor végének atyasági képet idéző tagmondata miatt lényeges. A mű eszkatológikus vonatkozására világosan utal az első hasáb 6. sorában található „az ítélet meghatározott idejéig” (maga az ítélet szó még háromszor visszatér a töredékeken: 1 ii.5; 2 4; 6 1), továbbá a 4. fragmentumon az „uralom korszakai” kifejezések.

Ami az ószövetségi háttérrel illeti, Craig Evans a 89. zsoltárra utal, mint legközvetlenebb biblikus párhuzamra. Ennek 27. versében a király így szólítja meg Istent: „Atyám vagy”, erre Isten válasza a 28. versben: „elsőszülöttemm teszem (ti. a királyt)”, aki „fenségesebb a föld királyainál”.³² Tehát a kánoni zsoltárnak a Dávid-teológiát kifejtő szövegegységéből a qumráni kompozíció szerzője látszólag három vonatkozási pontot is beemel művébe, amivel – név szerint nem karakterizált – hősét jellemzi. Ha e párhuzamokat reálisnak fogadjuk is el, még mindig fennáll a lehetősége annak – amint ezt Evans is érzi –, hogy szövegünk a történeti Dávidról szól,³³ ugyanakkor a mű hangvétele mégis inkább az eszkatológikus értelmezés irányába nyitottabb.

A kérdés így sokkal inkább az, vajon a szerző által ebben a részben felidézett alak egyén-e, vagy pedig kollektív képet kell a háttérben sejtenünk? A közösségi vonatkozások elsősorban a szöveg egy másik töredékén szembetűnőbbek (frg. 3), ahol az eszkatológikus uralom képe evokáltatik, a Háborús tekercs (1Qm) és talán Dán 7 hatása alapján (mely passzusok mindegyike kollektív értelmű). Ugyanakkor a jelen szövegrészben semmi sem indokolja önmagában a kollektív értelmezést, az pedig több helyütt előfordul (így pl. Dán 7, vagy az előbb be-

mutatott 4Q246), hogy egy szövegen belül váltja egymást az eszkatológikus közösség és annak individuális prominensének bemutatása.

3. Mint láthattuk, a qumráni szövegek között olyanokra is bukkanhatunk, amelyek teológiailag nyitottak az eszkatológikus üdvösséggözvetítő isteni atyáságának irányába. A szövegekből néha nem egészen egyértelmű, vajon egyénről, illetve közösségről beszélnek-e, és az individuális értelmezésre legbiztosabban számot tartó szövegnél is kizárhatjuk azt, hogy az isteni nemzést test szerinti aktusként képzeljük el. Ugyanakkor önmagában az, hogy ez a téma a palesztinai zsidóság gondolkodásában ébren tartatott a Krisztus születését közvetlenül megelőző időben, az öskeresztény teológia témafejlődése szempontjából nem kis jelentőséggel bír. Ahogy a már többször idézett Craig A. Evans kiváló tanulmányát összegezi: „E szövegek nem arra utalnak, hogy (Qumránban) a Messiás csodálatos születését várták volna. De nagy segítséget nyújtanak annak megértéséhez, hogy az evangélistáknak miért volt fontos Jézus születését ilyen fényben bemutatni... E szövegek talán legfontosabb hozadéka pedig az, hogy szükségtelessé teszik az »Isten Fia« krisztológia kialakulásának hátterét Palesztinán kívül keresni.”⁵⁴

Xeravits Géza
(Tiszadob)

Jegyzetek

1. Elhangzott a Keszthelyi Keresztény-Zsidó Teológiai Nap alkalmával, 1998. virágvasárnapján. – 2. Hogy mit is értünk szövetségközi koron és irodalmon, ld. pl. Charlesworth, J. H., *The Pseudepigrapha and Modern Research with A Supplement* (SBLSCSS 75), Chico: Scholars Press 1981, vii; Stone, M. E., „The Dead Sea Scrolls and the Pseudepigrapha”, DSD 3 (1996), 270–295. – 3. A héber *maszoréta* kánon tükrözti szövegforma legutolsóknak létrejött könyveit a Kr. e. 2. századra szokás keltezni (Dániel, Eszter), ugyanakkor bizonyos jelek arra utalnak, hogy az iratsoport egyes darabjait a Kr. u. első században még nem tartotta a zsidóság minden egyes áramlata végérvényesen lezártnak (ld. p. a qumáni 11. barlang zsolártekerését és a hozzá kapcsolódó vitát a kanonicitásról: Sanders, J. A., *The Psalms Scroll of Qumrán Cave 11* [DJD IV], Oxford: Clarendon Press 1965; Skehan, P. W., „Qumran and Old Testament Criticism”, in *Qumrán. Sa piété, sa théologie et son milieu* [BETL 44, Delcor, M., ed.] Paris: Duculot – Leuven: UP 1978, 163–182). Az alexandriai görög szöveg hagyomány, a *Septuaginta* legkésőbbinek tartott művei pedig mélyen benyúlnak a Kr. e. első század végéig (Báruk, Bölcsesség), sőt talán a Kr. u. első század kezdetéig (2Makkabeusok). – 4. Az Újszövetség, mint írás keletkezésének kezdetét viszonylag biztosan el tudjuk helyezni a Kr. u. 33–51 közé eső időre (a keresztény prédikáció és hagyományörzés kezdetei a húsvéti események után, illetve a legelső protopaulinus levél megírása). – 5. Ld. AJ XVIII i. 2–5 és BJ II viii. – 6. Egy qumráni szöveg kifejezetten egy ilyen jellegű vitába vezet be bennünket (4QMMT), ld. Qimron, E. – Sturgnell, J., *Qumran Cave 4 V: Miqsat Ma'ase Ha Torah* (DJD X), Oxford: Clarendon Press 1994. – 7. Ld. pl. Le Moyne, J., *Les Sadducéens* (EtB), Paris: Gabalda 1972; Neusner, J., *From Politics to Piety. The Emergence of Pharisaic Judaism*, Englewood Cliffs 1973; Puech, E., *La Croyance des Esséniens en la vie future: immortalité, résurrection, vie éternelle?* (EtB), Paris: Gabalda 1993. – 8. Ld. pl. Neusner, J. – Green, W. S. – Frerichs, E. (eds.), *Judaisms and Their Messiahs at the Turn of the Christian Era*, Cambridge: UP 1993. – 9. A közösség kialakulása saját műveik szerint a Kr. e. 2. század elejére tehető (ld. CD i. 4–11), végüket a zsidó háború pusztítása (Kr. u. 68) jelentette. – 10. Régle de la Congrégation, ugyanígy többek között Carmignac, J. *Les textes de Qumrán. Traduits et annotés*, vol. ii, Paris: Letouzey et Ané 1963, 9–27, vagy García Martínez, F., *The Dead Sea Scrolls Translated*, Leiden: Brill – Grand Rapids: Eerdmans 1996, 126–128. – 11. Pl. Amuszin, I. D., *Aholt-tengeri tekercek és a qumráni közösség*, Budapest: Gondolat 1986, 88–90. – 12. „Messianic Rule” – Evans, C.

A., „A Note on the »First-Born Son« of 4q369”, in DSD 2 (1995), 186. – 13. Az IQS másolását a kutatók paleográfiai alapon a Kr. e. 1. század első felére datálják. Bővebb információ D. Bartélemytől a hivatalos kiadásban: *Qumran Cave I* (DJD I, Barthélemy, D. – Milik, J. T. eds.), Oxford: Clarendon Press 1955, 107–108. – 14. Erre utal már „cime” is az első hasáb legelején: *וזה הסרך לכול עדה ישראל באחרית הדינים*, a kérdéses kifejezés értelmezéséhez ld. Xeravits G., *Szenitárs-értelmezés Qumránban*, Budapest 1995, XIX–XX. – 15. Az első hasáb 6. sora új bekezdéssel és új felirattal indul (egy felirat van a mű legelején, de találhatunk a ii. 11-ben is egyet). – 16. Hempel, Ch., „The Earhly Essene Nucleus of 1Qsa”, in DSD 3 (1996), 253–269. – 17. 1Q28a ii. 11–12. – 18. Maga az ötlet J. T. Miliktől származik. Barthélemy a DJD I. 117. oldalán ennek alapján fordítja a kérdéses textust: „au cas où Dieu ménerait le Messie avec eux”. – 19. Craig Evans cikkében („A Note...”, 188) két példát említ, egyet a babiloni a Talmudból (bSzukka 52a), egyet pedig a Midrásból, Ps 2,9-hez. – 20. Erre utal éppen a háttérben jelenlévő Ps 2,7, ami ugyancsak nem a király test szerinti nemzéséről beszél, hanem sokkal inkább adopciónjáról, vö. pl. de Vaux, R., *Les institutions de l'Ancien Testament*, Paris: Cerf 1982⁴, i. 171–173. – 21. Ld. pl. a Nátán-orákulumot (2Sm 7), vagy egyes korai zsolártékokat (Ps 89, 110, 132). – 22. Kiadása: Allegro, J. M., *Qumran Cave 4 I* (DJD V), Oxford: Clarendon Press 1968, 53–57, a legújabb szövegkritikai és teológiai megfontolások: Steudel, A., „4QMidrEshat: 'A Midrash on Eschatology' (4Q174 + 4Q177)”, in *The Madrid Qumran Congress* (STDJ 11, Trebolle Barrera, J. – Vegas Montaner, L., eds.), Leiden: Brill 1992. ii. 531–541, valamint bővebben disszertációja (ehhez nem jutottam hozzá): *Der Midrasch zur Eschatologie aus der Qumrangemeinde (4 QMidrEschat^h)* (STDJ 13), Leiden: Brill 1994. – 23. *וזה דוד* az elnevezés eredetéhez ld. Jr 23,5; 33,15. – 24. Ld. Xeravits G., „Pseudo-dánieli iratok Qumránból”. in *Athanasiana* 6 (1998), 54–59, a szöveg kiadására vonatkozó adatokat, továbbá a vonatkozó tudományos diszkusszió összefoglalását ld. ott. Tudomásom szerint a töredéknek az *editio princeps* is napvilágot látott, a hivatalos DJD sorozat 22.kötetében, John J. Collins gondozásában (*Qumran Cave r. XVII: Parabiblical Texts, Part 3*, Brooke, G. J., et al. eds., Oxford: Clarendon Press 1996.), ehhez azonban hozzájutni nem volt módom. – 25. 4Q246 i. 9-ii. 1. – 26. *אל רבא*, illetve *מרא רבא*, előbbi ld. Fitzmier, J. A., „4Q246: The 'Son of God' Document from Qumran”, in *Bib* 4 (1993), 153–174, utóbbi Puech, E., „Fragment d'une apocalypse en araméen (4Q246 = pseudo-Dan⁴) et le »Royaume de Dieu«”, in *RB* 99 (1992), 98–131, és uő., „Notes sur le fragment d'apocalypse 4Q246 – »Le Fils de Dieu«”, in *RB* 101 (1994), 533–558. – 27. Milik, J. T., „Les modèles araméens du livre d'Esther dans la Grotte 4 de Qumrán”, in *RDQ* 59 (1992), 383–384. Hasonló jellegű értelmezést találunk pl. Cook, E. M., *Solving the Mysteries of the Dead Sea Scrolls: New Light on the Bible*, Grand Rapids: Eerdmans 1993, 168–170. – 28. Így pl. Collins, J. J., „The Son of God Text from Qumran”, in: *From Jesus to John* (Fischer, M. de Jonge < de Boer, M. C., ed., JSNTSS 84), Sheffield: Academic Press 1993, 70–71, Knibb, M. A., „Messianism in the Pseudepigrapha in the Light of the Scrolls”, in DSD 2 (1995), 174–177, García Martínez, F., „The Eschatological Figure of 4Q246”, in uő., *Qumran and Apocalyptic. Studies on the Aramaic Texts from Qumran* (STDJ 9), Leiden: Brill 1992, 162–179. – 29. A párhuzamos helyek megtalálhatóak Joseph A. Fitzmyer egy korábbi cikkében („The Contribution of Qumran Aramaic to the Study of the New Testament”, in uő., *A Wandering Aramean, Collected Aramaic Essays*, Missoula: Scholars Press 1979, 85–113, a 93. oldalon), valamint említett cikkemben („Pseudo-dánieli...”, 58–59). – 30. Attridge, H. – Strugnell, J., „Prayer of Enosh”, in *Qumran Cave 4 VIII. Parabiblical Texts, Part I*, (DJD XIII, VanderKam, J. et al., eds), Oxford: Clarendon Press 1994, 353–362, C. A. Evans említett cikkében („A Note...” 193–201) alapos, és jó irányba mutató elemzését közli a szövegnek. – 31. 4Q369 I ii. 6–10. – 32. *דוד ארין יקראני אבי אחר... אף אני בכור אחרו עלין למלכי ארין* (Ps 89,27a. 28). A zsolárt értelmezéséhez ld. elsősorban: Lipiński E., *Le poème royal du psaume lxxxix 1–5. 20–38*, Paris 1967; Dumortier, J.-B., „Un rituel d' intransition: le Ps. LXXXIX 2–38, in *VT* 32 (1972), 176–196. A zsolárnak van egy – a maszoréta szövegtől eltérő – qumráni recenziója is (4Q236), melyen a változtatások okait a kutatók vitatják, ld.: Milik, J. T., „Fragment d'une source du psauteur (4QPs89) et fragments des Jubilés, du Document de Damas, d'une phylactère dans la grotte 4 de Qumrán”, in *RB* 73 (1966), 94–106. – 33. Evans, „A Note...”, 198: „From these parallels we may cautiously conclude that the »first-born« of 4Q369 is either the historical David or a Davidic descendant.” – 34. Evans, „A Note...”, 200–201.

Mit tanít a szegénységről a Biblia?*

Bevezetés

I. Rész

A Biblia (Ó- és Újszövetség) Istennek az emberrel való kapcsolatáról (az ember individuum, és kollektív értelemben egyaránt veendő), valamint az ember és ember egymáshoz való viszonyáról szóló Szentírás. A Szentírás körülbelül tizenöt évszázadnyi idő (saját számítás: 1355 év) történelmét foglalja magában. Egyetlen nép, a zsidók története, és az ő történelmükön keresztül a világ története tárul elénk, egy speciális történetírás által, azaz az üdvtörténet szemléletén keresztül. Többfajta társadalmi formában élt a választott ószövetségi nép, s ehhez csatlakozóan az Újszövetségben Krisztus és a korabeli zsidó nép is, valamint az újszövetségi választott nép, az egyház, melynek történelme az elmúlt kétezer éves egyháztörténelemben, s az üdvtörténet fogalmában ma is szemlélhető.

Előadásomban csak azt mondom el, amit a Szentírás mond a szegényekről. A kétezer éves egyháztörténelemben az Egyház a Biblia üzenetét próbálta jól-rosszul hirdetni és megélni a szegénységgel kapcsolatosan a múltban és jelenben is.

A Biblia alapján véve szociális és közösségi szemléletű. S noha a bibliai kijelentés egészen más történelmi és gazdasági helyzetben hangzott el, mégis van az anyagi javakra vonatkozóának szóló üzenete. Az anyagi javak meglétét vagy hiányát, tehát a gazdagságot és szegénységet nem csupán materiálisan szemléli, hanem az ember és az őt körülvevő közösség (a család, törzs, nemzetség, nép, emberiség, sőt az egész teremtett világ) testi-lelki (szellemi) javakként beszél róla. Az anyagiak értékét nem csupán a földi élettartam $\alpha\iota\upsilon\upsilon$ $\epsilon\kappa\epsilon\iota\upsilon\upsilon\upsilon$ α . $\mu\epsilon\lambda\lambda\omicron\nu$ szerint vizsgálja, hanem (az először csak erre a földi életre áldásként kapott gazdagságot és az ember életében büntetésként beköszöntő szegénységet is) mindig az Isten szeretetéből fakadó jutalmazásként vagy fenytésként értékeli a Bibliá.

„A Teremtő, Szabadító, Gondviselő és Újjáteremtő Isten szeretetéről szóló üzenetként, az Isten királyi uralmáról szóló bizonyágtétel fényében látja a Biblia a testi-lelki javainkat egyaránt. A Bibliától teljesen idegen a parszizmus és a görög gnoszticizmus dualista gondolkodása, amelyik szerint az anyagi világ alacsonyabb rendű és bűnös. A Gen 1,31-ben olvashatjuk Isten ítéletét a teremtett anyagi világról: „Igen jó”. Az Ószövetség népe hálaadással tekint az anyagi javakra, a vagyona (nyája) szaporodására. Ezeket a teremtés Úra kezéből vett áldásként értelmezte.”¹

1. Az Ószövetség ugyanakkor a gazdagságot nemcsak Isten áldásának tekinti, de látja benne az önzésnek, a másik emberrel szembeni szeretetlenségnek, a kizsákmányolásnak lelket eltorzító kísértéseit is. Ezért tartja fontosnak az Úr, népe formálódásakor, a pusztai vándorlás alatt, hogy törvényt adjon, mely segíti népe életét.

Így állt elő a Biblia első öt könyve, a TÓRA, a TÖRVÉNY, amelyet Mózes öt könyvének is nevezünk. A Törvény legismertebb része a Tízparancsolat, amely két részre tagolódva az Isten és a felebarátaink iránti kötelességünk szem előtt tartásával segíti földi, emberi életünket. Mózes öt könyve többi részében a törvény három fő részre oszlik:

- A) 2Móz 21,1–19 „Szövetség Könyve”
- B) Mózes 5. könyve, az ún. Deuteronómium
- C) Mózes 2. könyvének többi részében, valamint a 3. és 4. könyvben pedig szétszórtan vannak azok a szabályok, melyek a szegények és elnyomottak számára az igazságot és szeretett kívánják törvényesítve is biztosítani.

A törvény e három szakasza Izrael történetének három szakaszához kapcsolható:

1. A pusztai vándorlás és Kánaán elfoglalása
2. A monarchiák
3. A fogságból való visszatérésnek idejéhez

Az Ószövetség törvényét bátran nevezhetjük a szegény ember törvényének.

1. A) A 2Móz 21,1–23; amit a 2Móz 24,8–8 szerint Szövetség Könyvének nevez a Szentírás. Őv a barbár szokásoktól, amelyekkel Izrael Egyiptomban, vándorlása idején és a honfoglaláskor a környező nép életében találkozott. Röviden szól az áldozatokról, az ételekről, a termés első zsengeiről, megtiltja, hogy kecskegidát anyja tejében készítsék meg.

A rabszolgákkal kapcsolatban emberséget kíván, az özvegyek és árvák elnyomását és kizsákmányolását gonoszúsnak bélyegzi, a szegénynek való kamatos kölcsönadással egyetemben hangsúlyozza az igazságnak, segítőkésznek és megvesztegethetetlenségnek és az idegenekkel is becsületesen való bánásmódnak a fontosságát (2Móz 21,2.7.26; 21,21–27; 23,1–9).

Követeli tehát az igazságot és a szeretetet a szegények és elnyomottak, rabszolgák, özvegyek és árvák iránt, akiknek Keleten nem lévén szószólóik, mindenkor áldozatai az erőseknek, és a lelkiismeretlen gazdagoknak.

2. B). A Deuteronómium középpontjában a 12–26. részig terjedő fejezetek foglalnak helyet, amelyek a 40 évi bolyongás végén összefoglalják a Mózes-től kapott törvényeket. Olyan dolgokra is rámutat azonban ez a szakasz, amelyek a 2Móz 21–23,19, mint „első kódex” még nem beszélt, pl.: a király, háború, adósság, lévita, idegen. Nagyjából azonban nem más ez a törvény, mint a Mózes második könyvében lévő kódexnek a már jobban kifejlődött társadalom szükségleteihez való alkalmazása, kibővítése, a királyság idejében, a monarchikus államformában. Fontos szerep jut a lévitáknak, akiknek „nincsen része, sem öröksége teveled” (5Móz 14,27), tehát nincstelenség, szegények.

Nagy nyomatékkal ismétli meg az árvákkal, özvegyekkel és idegenekkel való becsületes bánásmód kötelességeit (14,28–29). A pihenés 7. éve arra módosul, hogy ekkor a héberek számára megszűnik minden adósság és azáltal, hogy szegény embernek kamat nélkül kell

* Az előadás elhangzott a Tábita Diakónusképző és a Doktorok Kollegiuma Diakóniai Szekciójának szervezésében tartott 2 napos nemzetközi konferencián, „A szegénység” – témakörében. Bp. 1998. március 13–14.

kölcsönözni, a szegénységet akarja megszüntetni (15,1–11). A felszabaduló héber rabszolgának ajándékot kellett kapnia, hogy elindulhasson az új élet, az új lehetőségek szabad útján: „Amikor elbocsátod őt magad mellől, ne bocsásd el üresen” (15,13kk).

Tiltakozik az igazságtalanság ellen (16,18kk). Tilos az uzoráskodás, amelyben ellenőrzés nélkül lehet tönkretenni a nehéz helyzetbe került honfitársat. Tilos a felszabadult rabszolgák rabszolgaságba visszatartása; szabályozza a munkabérek, azok pontos kifizetését követeli, a szántó- és szőlőföldek szabad tallózását; megkívánja a becsületes mérleget (23,19kk; 24,10kk.; 25,13kk.).

Az egész könyv (5Móz) alap gondolata: Isten szeretete az ember iránt, amelyet kér az embertől is embertársa iránt. Vajon ma gondolunk-e arra tudatosan, hogy az árva, az özvegy, a nincstelen, a kiszolgáltatott ún. „peremhelyzetű” ember Isten különös gondja alá tartozik?

3. C) Mózes III. könyve második fele 17–27. r. különösen előtérbe helyezi az Istenhez tartozó életmód, a szentség, a kiválasztottság fogalmát:

- az állatok leölésének rendjét (17. r.)
- a családi élet tisztaságát (18. r.)
- a Tízparancsolat követelményeit (19. r.)
- a vallási és erkölcsi vétkek tiltása (20. r.)
- gyönyörű rész (23. r.) festi le, hogy az aratást a szegények végzik; minden munkabért napnyugtakor kell kifizetni; nem szabad botlást okozó követ tenni a vak elé; nem lehet semmi pártosság az igazságszolgáltatásban; ne legyen gyűlölet és rosszakarat a mindennapi életben; az idegent is úgy kell tekinteni, mintha héber volna; szigorú becsületességet követel; a nyugalom évében a rabszolgák szabadon bocsátásáról nem tesz ugyan említést, mint korábban, de elrendeli a földnek a 7. nyugalmas évét, majd pedig az ötvenedik évi elengedést, amikor minden birtoknak vissza kell szállni eredeti tulajdonosára (3Móz 25).

Az elszegényedettek védelméről részletesen és érdekesen szól: 3Móz 25,35–55 (idézet). A monarchia és a babiloni fogságból való hazatérés idejében mérvadó törvényértelmezéssel találkozunk itt.

II. Rész

Az előzőkhöz hasonlóan, a három szakaszban értékelt (A-C és 1–3) alapkövetelmények szerint gondolkodnak a próféták is. Ézsaiás vagy Ezékiel, de Ámos és Malakiás, mind-mind ugyanarra vágyik, mint amire a törvény: a szegény és szűkölködő gondviselésére, az igaz mértékre, az elnyomás és család gyűlöletére.

Minden törvénykönyvben fellelhető az adott társadalom kicsúcsosodó, igazi céljáról való felfogás, egy olyan eszmény, amelyet a törvényhozó, a társadalom vagy a nemzet elsőrendű élethez való jogát ismeri el. A legtöbb görög törvény központi gondolata a családi csoport. A római törvényé, a polgárok egymás közötti egyenlősége. A hűbéres, feudális törvényrendszerben a hűbérurak hatalmának a fenntartása. Az angol törvényben például az alattvalók szabadsága... stb.

S mi a zsidó törvény legfőbb gondolata? A testvériség, azaz hogy a nemzet nem más, mint egy hatalmas család. Nincs más közösségi forma, mint a család,

amelyben egymás megbecsülése, a gyengék felkarolása, a szegény, az elszegényedett újrakezdesi egzisztenciájának lehetősége, a védtelen árva, özvegy, jövevény felkarolása, mindenkivel szemben való segítőkészség egyforma kívánalmat és elismerést jelent.

A társadalom nagy egészében is az igazság és a szeretet együttese érvényesüljön, mint a családban, hogy élet, növekedés, együttes gazdagodás, fejlődés, előrehaladás, egyszóval áldás legyen!

A próféták nem jósok, hanem prédikátorok, akik tulajdon koruk eseményeiben meglátva az igazságot, azt hirdették, s előrelátóan a kor jelenségeiből a bekövetkező eseményeket jövendölik meg, de nem önmaguk bölcsességéből szólva, hanem Isten követeiként, Lelke által indítva. „Tedd az igazat, szeresd az irgalmasságot és járj alázatosan Istennel!” Ámos 3,2. A jelenre vonatkozóan szól a fő mondanivalójuk, de a következményeket látva figyelmeztetnek, és szólják Isten ígéretét, akár ítéletesen, akár áldásként. A prófétai szónak egyedüli célja a földi életnek minden vonalon: az egyénin, a közösségin, a szociálison, a nemzetin való minél gondosabb megújítása, Isten törvénye szerint.

Jeremiás: az ember megújuló szívről beszél, ami sajnos egy szívet is összetörő ítélet után valósul meg, mert az intés nem elegendő (31,31–34).

Ézsaiás, aki államférfi, könyvének 58. fejezetében (6–12. v.) azt írja, hogy a föld a szelídeké, az elnyomottaké, a megsanyargottaké. Ezt hirdetik a szoltárok és Jézus is a Hegyi Beszédben. Lehet, hogy megfosztottak, de a föld Isten akaratából az övék. A földkérdésben látja a nemzeti élet fundamentális kérdését (5,8–10).

Ámos: megtámadta korának civilizációját, Izrael ellen Júda határából (3,9–15; 5,10–11; 8,4–6).

Mikeás: Jeruzsálem bűnét ostromozza (3,10–12). A nemzeti élet megújulását a vidék adja mindig (5,2). A legnagyobb bűn: szabadbirtokosok, kiscgazdák, dúsgazdagok, felsőbb osztálybeliek bűne a megszületett nincstelenség, a nincstelenek kizsárolása (2,1–2; 3,1–3).

Zofóniás: A baj a közönyösségekben van (1,12) és az önzésben.

Habakuk: a zsarnokság, az igazságtalanság ellen kiált (2,8). Ő teszi fel először a kérdést: vajon Isten nem szenved-e az emberrel? (1,13)

A hazatérés prófétái:

Aggeus, Zakariás: kitartóan követelik az igazságot, szeretetet és a gyámoltalanok támogatását (Zak 2,4)

Jónás: Először a mások iránti érzéketlenségben, de később az Isten szíve könyörületességének szolgálatában lesz nagygyá.

Összefoglalva

Az Ószövetség népe tehát hálaadással, jutalomként tekint istenfélelméért a mindennapi megélhetést jelentő anyagi javakat (Zsolt 128). S részben szerencsétlenségnek, részben büntetésnek látja az elszegényedést, de a társadalom „Nagycsaládjában” felelősséggel kell tekintenie és hordoznia a nincstelent, az árvát, özvegyet, helyreállítania – mai szóval – rehabilitálni az elszegényedett honfitársát. De a próféták szolgálata nyomán látjuk, hogy a bűn, a kapzsiság, a csalárdság megrontja az ember kapcsolatát Istennel és embertársaival egyaránt.

A teremtés „Igen jó” – Istentől kimondott minősítésébe belecsúfít a bűn, az első emberpár engedetlensége, bűnbeesése. Szüksége van a világnak Istentől jövő megváltásra, Megváltóra. Új teremtésre, mely a régiebe „betörve” – mint só az ételben, mint világosság a sötétben, mint kovász, mely az egész tésztát megkeleszti, élvezhetővé teszi –, újjá tesz mindent.

III. Rész

„Az Úsz-ben Jézus egészen más történelmi és gazdasági helyzetben, mint az Ósz-i idők, arra tanít, hogy az anyagi javakat, „a mindennapi kenyeret” hálaadással kell elvenni Isten kezéből. Ő maga az ötezer ember megvendégelésének tényével ad példát tanítványainak arról, hogy milyen fontos az ember testi szükségéinek a betöltése.... Maga az Igének a testet öltése, mindenekefelett az anyagi világ radikális igénylése és megszentelése.”² Az Úsz tanítása szerint az anyagi javaknak kettős célja van. Az egyik, hogy általuk fenntartsuk életünket, a másik cél életünk gazdagabb kibontakoztatása.”³ A birtokunkban lévő javakat, melyek az életminimumhoz kellene, személyi tulajdonnak nevezzük a szociológia terminológiájával.

Az életminimumhoz szükséges anyagi javakon túl, a személyi tulajdonunkat képezhetik olyan javak is, amelyek művelődésünket, pihenésünket szolgálják (könyv, rádió, stb.). Mindez azonban, amink csak van, Istené (Lk 16,2; Ef 4,28) mi ezeket sáfárságra kaptuk. Amink van, azzal nemcsak magunk, hanem embertársaink javát és Isten dicsőségét kell szolgáljunk.

Jézus is tisztában van az anyagi javak kísértésével. Az ósz-i tízparancsolat: „Ne lopj!” és a korábban általunk is felvázolt parancsolatokat ismerve és betöltve, úgy áll hozzá az anyagi javak kérdéséhez, hogy nem a tulajdonszerzés korlátlan jogát védi, hanem az alapvető emberi és közösségi érdekeket. Jézus beszél a gazdasági veszélyekről, de ez nem jelenti nála feltétlenül a szegénység magasabbrendűségét.⁴

Szavaira támaszkodva, állásfoglalásunk, igaz ítéletünk lehet a gazdagságról, szegénységről. Egyrészt Jézus életfelfogását a jólétre való hangsúlyfektetés teljes hiánya jelzi. „A rókáknak barlangja van, az égi madaraknak fészke, de az Emberfiának nincs hova fejét lehajtania” (Mt 8,20). A föld elmúló értékei és az ég romolhatatlan kincsei között éles határt von: „Ne gyűjtsetek kincseket magatoknak a földön, ahol a moly és a rozsdá megemészti, és ahol a tolvajok kiássák és ellopják, hanem gyűjtsetek magatoknak kincseket a mennyben, ahol sem a moly, sem a rozsdá nem emészti meg, és ahol a tolvajok sem assák ki és nem lopják el. Mert ahol van a kincsöd, ott lesz a szíved is” (Mt 6,18–21). Jézus hirdeti a szegénység boldog voltát (Lk 6,20) és a gazdagság átkosságát (Lk 6,24), de sehol sem olvasunk arról, hogy a földi javakat önmagukban rossznak tartaná, hanem azt hangsúlyozza, ahogy azzal él az ember. Az anyagiakról való lemondásra nem azért szólít fel – lásd a gazdag ifjú esetében (Mt 19,16–26) –, mert eredendően rossznak tartja a gazdagságot, hanem azért, mert ismeri az emberi szívet és tudja, hogy az elégedetlenség, a kapzsiság kísértésbe ejt, de a lemondás, egy magasabb lelki életre, belső finomságra, más értékrendszerre ösztönzi a tanítványait. Példás a gazdag ifjúnál (Mk 10,16–26) a jellemhiány; s a személyiség eltorzultsága kí-

vánja meg a földi javakról való lemondást. „Egy fogyatkozásod van...” Egyszóval, Jézus az anyagi javak kérdését lelki síkon boncolgatja. Aszerint jó vagy rossz valami, hogy milyen hatása van a jellemre (Mk 4,19; 10,23; Lk 5,24; Mt 6,24). A vagyonosoknak inkább a felelősséget, mint kiváltságait hangsúlyozva (Lk 16,1kk.; 12,16kk.; 19,13kk.; Mt 25,14kk.; 5,42).

Urunk új szociális szemléletet hozott, amikor kijelentette, hogy az egész világ megnyerése sem ér fel egyetlen emberi léleknek az értékével (Mk 8,36–37): „Mit használ az embernek, ha az egész világot megnyeri, lelkében pedig kárt vall?” S a szegény özvegyasszony mindenét, két fillérét odaadva bizonyította példaértékűen lelkének nemességét.

Jézus nagyon rövid időre terjedő szolgálata során sok időt szánt a körülötte lévők szociális szükségleteivel való foglalkozásra is, mert az ember egész voltának, testének, lelkének, szellemi életének Megváltójául jött el. Az ember testét és lelkét rontó, valamint személyiségét formáló befolyásokra egyaránt úgy tekintett, mint tevékenységének igazi területére. Barátainak és ellenségeinek egyaránt tudomására hozta, hogy szolgálata, amit vállalat: „Az Úrnak lelke van énrajtam...” (Lk 4,16–21).

Összefoglalva

Jézus az ember körül végzett szolgálatában, sem tanításaiban különleges problémák, mint például a szegénység társadalmi problémáinak megoldására nem vállalkozott. Részben azért nem, mert az emberi élet megváltozását inkább belső, mint külső átformáló eszközökkel végezte. A jellem, a személyiség, a szív megváltozását munkálta, amely az anyagi körülmények változatlan voltában, vagy megváltozottságában a belső épséget és belső gazdagságot jelenti, az esetleges külső szegénység ellenére is. De amikor az első futára kétségbe vonja messiásságát, az ember szociális szükségletei kielégíteni tudására éppúgy rámutat, mint az evangélium prédikálására: Mt 11,26. Az evangéliumok elének tárják, hogy Jézus a szűkölködőkkel, a szegényekkel szemben való rokonszenvének már azáltal is jelét adja, hogy önként vállalta a szegénységet (Lk 9,58), és állandóan nagyon átérezte követőinek testi szükségleteit is. Nemcsak szánalmat érzett, amikor mások éheztek, hanem segítséget, ételmezt nyújtott az éhezőknek, s teszi ezt ma is Lelke által. (Mt 14,15kk.; 15,32kk.). Életének, munkásságának legkiválóbb szolgálata az, amelyet a betegek körül végzett (Mt 14,14.). Sohasem kerülték el figyelmét a magasabb szintű lelki dolgok emlegetésével a körülötte lévők szociális nehézségei. Úgy volt az egész ember Megváltója, hogy nem elégedett meg a lélek gyógyulásával. Ahol csak valami ártalmára volt az emberi testnek, vagy a léleknek, azonnal mindkét téren nagy gonddal szolgált. A könyörület munkájában járva, gyakran összeütközött kora vallásos vezetőivel (Mt 23. rész). „Jaj nektek...”

Jézus szavaira támaszkodva:

1. Igaz ítéletünk lehet a gazdagságról és a szegénységről (Mk 6,8; Mt 8,20).

2. A pénzbefektetés, a gazdagság két szolgálatára tanít; az alamizsnálkodásra és a kölcsönnyújtásra. Mindkettőt elfogadja és ajánlja a szegényekkel való nemes-szívűséget nekünk. (Mk 10,21; Lk 10,35; 12,33; 14,13; 3,11).

3. Az Ósz-ben érvényesült szemlélet szerint Ő is a társadalmat az emberi közösséget, mint „Nagy Családot” látja, s nemcsak helyben hagyja a zsidó törvényt, de betöltve hangsúlyozza, hogy Isten, Óáltala a mi Atyánk, s ez olyan következményekkel jár, amelynek komolyan vétele szociális következményekkel kell járjon. Hacsak a mindenség Istentől szabott rendjét meg nem rontja a mi kapzsiságunk (Mt 6,26), lehetetlen, hogy ne legyen elég étel és ruha, lakás és munka... stb. becsületes feltételek mellett mindenki számára, sőt a kiszolgáltatott helyzetűek gondoskodásunkra vannak bízva. Krisztus, János evangéliumában úgy tanít, hogy minden szociális szolgálat. A lábmosás életének és halálának egész jelentőségét összegzi (Jn 13).

4. Krisztus szerint a nyomaték a kapásból az adásba, a szerzésből a szétosztásba, az uralkodásból a szolgálatba ment át. Ő a szociális szolgálatot követendővé teszi (Mt 10,42; 25,34–42; Lk 10,3; Mk 9,41). A lelki sík dominál az anyagiak értékelésekor Jézusnál.

5. Egyéni és közösségi téren folyik az életünk. Az egyéni életünkben semmi olyant nem szabad tenni, ami az Isten akaratával ellenkezik (Mt 6,10). Közösségi téren is óvakodni kell a kísértésektől és megbotránkoztatásoktól. Egymás terhének hordozása annyit jelent Pál szerint, mint „Krisztus törvényének betöltése” (Gal 6,2).

6. Urunk rámutat, a cselekedetek sokszor fontosabbak, mint a szavak. De mindenképpen a kettővel együtt kell szolgálnunk.

Az őskeresztyén iratok, az egyház, folytatja az ósz-i és krisztusi család szemléletű összetartozást. Az egyházzal mindig az ecclesia szóhasználatával beszél, s ebben a szóban benne rejlik, hogy az ecclesia minden hívő számára nemcsak lelki közösséget jelent, de olyan „szociális intézmény” – mai szóval élve –, ahol minden tagnak Krisztussal és egymással közössége van, s együtt munkálkodnak a kívül valók irányába is.

A szegények támogatására fordított javak „kedves és jó illatú és kellemesnek tetsző áldozat” (Fil 4,18). Pál a 3. missziói útján a pogányoktól lett ecclesiákban adományokat gyűjt a jeruzsálemi szegények számára. Az adakozás készségét nagy jelentőségűnek tartja, és azt parancsolja meg híveinek a keresztyén hit legnemesebb indítéka 2Kor 8,9 alapján: „Mert ismeritek a mi Urunk Jézus Krisztus adományát; hogy gazdag létére szegénnyé lett értetek, hogy ti az Ő szegénysége által meggazdagodjatok.”

A földi javak elosztása és a velük való élés Pál szerint nem elsősorú kérdés, mert a világnak elmúló dicsőségéhez tartozik (1Kor 7,31; 1Tim 6,5–10). Az Ő híres mondása: „Ha van élelmünk és ruházatunk, elégedjünk meg vele” (Tim 6,8). De keresztyén kötelességünként említi az adakozást: „Jobb adni, mint venni”. A jómódú keresztyének rájöttek az ósgyülekezetben, hogy vagyónukat sáfárságra kapták. A szeretet megláttatta velük a szegények és nincstelenek szükségét. „Tartozunk mi erősek, hogy az erőtlének terhére hordozzuk.”

„A héber törvényt, törvényeket az evangéliumi tanításokat bátran nevezhetjük a szegény ember törvényének. Alig van szociális probléma, amelynek megoldási módjára ne mutatna rá ez a törvény. A föld, a lakás, a család, a tőke kérdését mind megtárgyalja. A munkabér és a szegények segélyalapja különösen fontos bennük. A kérdések megoldásában individualista és közösségi is egyben. A szükségletekre kell először tekinteni és aztán az alkalmazkodó érdekeire. Nem ajánlja a kapkodó jótékonyt, de a társadalom olyan méretű átforgatását szolgálják ezek az alaptörvények, ami által a segítőkészség és a szeretet legalább olyan általános legyen, mint amilyen ma az önzés, az irigység, az érdektelenség, a közömbösség, a közöny, a tehetetlenség. Ha a szegény dolgozni akar, a gazdagnak kötelessége munka- és keresetalkalmat teremteni számára. Erre kötelezik a gazdagokat a gazdagabb társadalmi réteget a zsidó törvények.”⁵

Természetesen az ilyen törvények, szabályozások kellemetlenek voltak a gazdagodni vágyóknak, a gazdagságukat örököknek, ld.: a gazdag ifjú példázata. Kellemetlen lenne a mi országunkban is. Az igazi virágzó nemzeti életnek pedig ma is a feltétele – mint tegnap Orosz Ferenc lelkipásztor testvérünk mondta –, hogy minden polgártársunkat, de beszéljünk egyházon belül, gyülekezeti tagunkat bizalommal, szeretettel, türelemmel és áldozatkészséggel kezeljük, úgy mint családunk tagjait. Így „előbbre ment általunk a világ.”⁶

Péter Mária

Jegyzetek

1. Kocsis Elemér: Keresztyén etika, Debrecen 1986, 273. old. – 2. ua.: 274. old. – 3. ua.: 275. old. – 4. Szűcs Ferenc: Teológiai etika, 250. old., Bp. 1993. – 5. Wilhelm Lofthouse: A héber törv. szoc. tan., 58. old. – A Szentírás szociális tanítása c. könyvből, 1947. Bp. – 6. Bódás János: Ki van jelölve a helyed

Református lelkiség, igehirdetés és jövőkép a tengerentúlon*

Az örökség, amit a magyarok a tengerentúlra magukkal hoztak, ill. ami szívükben volt mint adott realitás új hazájukban is, az új környezet hatására és gondolkodásmódja, melyet eddig csak hallomásból ismertek, és lelkipásztoraik gyülekezetformáló kreativitása határozta meg a formálódó gyülekezetek lelkiségét.

Azt is észre kell vennünk, hogy egy ilyen általános, óriási területeket és távolságokat árfogó szó: *tengeren-*

túl, legfőképpen csak negatív dimenzióban mutat valami-
féle egyöntetűséget.

Barth Károly egyik könyvében (The Faith of the Church, p. 149) arról ír, hogy az Egyház valójában egy sötét tükör, amelyen mi egy nagyon éles fény, világosság részesei vagyunk. Ez a megállapítás Barth részéről egyben azt is jelenti, hogy mikor az Egyházzal és saját református egyházi lelkiségünkről szólnunk, akkor nemcsak egy dologról, de legalább kettőről kell szólnunk. Kell szólnunk és tanúbizonyságot tennünk a Szent Lélek

* Elhangzott a Szárszói Konferencián 1998. augusztus hónapban

erejéről egyházi közösségünkben, de egyben tudatában kell lennünk az Egyház gyarlóságainak is. Gyakorlatilag gyülekezeteink református lelkisége a tengerentúlon és az anyaországban is kereteiben foglalja a legjobbat és legrosszabbat is, és gyakran mindkét megnyilvánulás közel van egymáshoz. Barth Károly szavai öszinteségre és keresztyén alázatra készítetnek.

Lelkiség

Az előadás, melyre felkértek, címében is három témakörre utal, így kezdjük a *tengerentúli* református *lelkiséggel*. Mint tengerentúli ref. lelkipásztoroknak, Pál apostol szavai közel állanak a szívemhez, amikor a református lelkiségről kell szólnom: „nem csüggedünk el... mert Isten gyújtott a mi szívünkben világosságot, hogy a Krisztus arcán felragyogjon Isten dicsőségének ismerete” (2Kor 4,1 és 6). Pál és a századfordulón és az azt követő évtizedekben református őseink eleget tudtak tenni küldetésüknek, mert a Példabeszédek könyve 4,23 utasítását követték: „Minden féltett dolognál jobban őrizd meg szívedet.” A tengerentúli református lelkiség *elsőrendű jellemvonását* abban látom, hogy nem csüggedünk el az akadályok és nehézségek közepette sem.

A református lelkiség *második jellemvonása* az Isten által megerősített szív, mely megélte és állandóan megtapasztalja a Római levél bizonyágtételét: „Ha Isten velünk, kicsoda ellenünk?” (8,31) Az ilyen hit csodálatos eredményekben is megmutatkozik, szinte csodákat tesz.

A tengerentúli református lelkiség *harmadik jellemvonása*, hogy a magyar emigráns hajlandó volt elöreté-kinteni, odaadással dolgozni, építeni és szolgálni. Az életben azok nem csüggednek el, akik belefeledkeznek a szolgálatba, az építésbe, a munkába, akik a missziói lelkületet gyakorlatba viszik át.

A *negyedik jellemvonás* az a mélységes meggyőződés, hogy „munkánk nem hiábavaló az Úrban.” A Názáreti Jézus hármastitka az volt, hogy tudta magáról, hogy ki volt, tudta, hogy mi volt a küldetése és tudta azt, hogy az Úr Isten vele volt.

A zsidó hittudós: Martin Buber élete vége felé azon meggyőződésének adott kifejezést, hogy a Mózesnek adott isteni szó: „Vagyok aki vagyok”? a legtöbb Bibliában rosszul fordítják, annak helyesebb és tartalmasabb fordítása az lenne: „Ott leszek Veled”! Isten neve: „Ott leszek veled!” – talán az egyik legtartalmasabb isteni név... Ennek az átélése, megtapasztalása és tudata bátorította a református emigránst a tengerentúlon.

Az *ötödik jellemvonás* az emigrációban: – nemcsak döntés által, de szükségből is, – hogy ökumenikus, nyitott a másvallásúak iránt, a római katolikus és más egyháztesztek felé, már a századforduló idejétől is. A nemzeti ünnepek, helyi rádiószolgálatok, a menekültszolgálat, a nyugdíjasok, öregek iránti szolgálat a magyar nyelvi és a bibliaiskolák ráneveltek mindnyájunkat arra, hogy egymásban partnert találjunk és egymást testvérként elfogadjuk.

Ezek a jellemvonások tovább izmosíthatják tengerentúli egyházi életünket.

A presbiteriánus egyház tisztviselőinek felszentelése és beiktatása alkalmával az egyik kérdés így hangzik: „Elkötelezede magadat a szolgáló életre teljes erőddel, intelligenciáddal, képzeletvilágoddal és szeretetteddel?”

A pozitív válasz erre további tartalmat ad a református lelkiségnek.

Igehirdetés

Előadásom címe elkötelez engem arra is, hogy a tengerentúli református igehirdetésről is szóljak. Szeretnék néhány jellegzetes szempontot rámutatni itt, amely nézetem szerint meggazdagítja egy-egy lelkipásztor igehirdetés-világát.

Egy neves amerikai presbiteriánus lelkész: William Hudnut, egyik könyvében: (The Sleeping Giant) az egyházzról és az egyházi igehirdetésről szól, felhívva a figyelmet arra, hogy minden egyház életében a misszió-nak strukturális szerepet kell betöltenie. Az egyház eredményessége, az igehirdetés aktualizálása láthatóvá és felmérhetővé válik mindabban, hogy mennyi anyagi áldozatot vállal missziói célokra, hány személyt ad missziói szolgálatokra, mennyire válik vonzóvá az ifjúság számára, és milyen mértékben mer kontroverzális: ellenzéki, szókimondó és bátor lenni.

Egy kis humoros történet a Kentucky állam egyik igehirdetőjével kapcsolatban. Köztudomású, hogy Ohio államtól délre: Kentucky, Amerika közepén terül el földrajzilag. Az egyik kis gyülekezetben egy új lelkész kezdte meg szolgálatát... Az első vasárnapon az ital és whisky káros határáról szolt igehirdetésében. Közvetlenül az istentisztelet után néhány presbiter félrehívta a lelkészt és felhívta a figyelmét arra, hogy 3–4 család a gyülekezetből pontosan whisky üzletük révén támogatja hathatósan az egyházat. „Óh, bocsánat, én ezt nem tudtam”, mondta az új lelkész. A következő vasárnapon igehirdetésében a dohányzás veszélyeiről szolt. A prédikációt követően presbiteri közölték a fiatal lelkésszel, hogy egyházban legalább 15 család foglalkozik dohánytermeléssel. „Óh, nem tudtam ezt sem”, válaszolt a lelkész védekezve... A következő vasárnapon a lóversenyek veszélyes buktatójáról prédikált az új pap, amire a presbiterek megnyilatkozása az volt, hogy gyülekezetükben legalább 6 család tenyészt versenylovakat. A lelkész megint csak nem tudásával védekezett.

A negyedik vasárnapon, „tanulva” az előzőkből, a lelkész a nagy tengerekben való búvárkodásokkal járó veszélyekről szolt, amely témakör nem idegesítheti egy Kentucky-i egyház presbiterit!

A fiatal lelkész elfelejtette, hogy igehirdetésünkben a vigasztalás és bátorítás mellett bátraknak is kell lennünk, hogy néha „megcsiklandozzuk egyháztagsainkat kényelmükben is”, mint mondta egyik kanadai presbiteriánus lelkész barátom.

Stanley Jones egyik könyvében így ír: „Az igehirdetésben mi Istenre hallgatunk és az Ő menetelő parancsát vesszük át. A kérdés az istentisztelet végeztével nem az, hogy hányan vettek részt az istentiszteleten, hanem hogy hányan vettek küldetést az igehirdetésen keresztül arra, hogy szolgáljanak a két vasárnap között.” Az egyház feladatra az, hogy tanítást adjon, demonstrálja a krisztusi életet és szolgálatot és hogy jól cselekedjen. Nem úgy, mint egy csatahajó, hanem mint egy repülőgép-anyahajó. A repülőgép anyahajó mint egy úszó repülőtér, a fedélzetén helyet ad a leszálló repülőgépeknek, de a szolgáltatások, a „service” után máris a további felszálláson van a hangsúly.

Az igehirdetőnek mindig szem előtt kell tartania a biztatást: „Ne adjátok fel az egyházat, ne fordítsatok hátat annak! Az egyháztalagok egy ilyen biztató, hathatós, jó istentisztelet után szolgálatra indulnak, munkára a következő hét folyamán a következő vasárnapig.

Persze egy életét kétnyelvű szolgálattal élő magyar, vagy magyar hátterű egyházban is sokan úgy élnek „együtt” mint a zsiráf és a tücsök az állatkertben. A princetoni szeminárium egyik diploma kiosztási istentiszteletén hallottuk ezt a hasonlatot. A zsiráf és a tücsök – hangsúlyozta az igehirdető – toleranciával élék életüket egy úgynevezett közösségben. Megtűrik egymást, de nincs mondanivalójuk egymás számára. Különböző szinten gondolkoznak és mozgásuk is másszerű. Az egyik hangosabb, a másik „magasabbrendűnek” tartja magát és nem nyilatkozik. Az igehirdetésben nemcsak Isten megerősítő kegyelme segít minket, de az igehirdetésnek segítenie kell bennünket abban, hogy „felfedezzük” és jobban megismerjük és elfogadjuk egymást.

William Barclay önéletrajzában (A. Spiritual Biography) rámutat az egyház nagy nyomorúságára: a közömbösségre, mely szinte még az üldözésnél is sokkal veszélyesebb. Az igehirdetésnek ezzel is foglalkoznia kell. Sokszor a legnehezebb megszólítani az Igével azokat, akik az egyházban nevelődtek fel és olyan gyakran hallották az evangéliumot, hogy számukra az evangéliumnak nincs is már ereje. Stuart Brisco szerint az igehirdetésnek van egy ilyen feladata is: segíteni „to learn and to unlearn things.”

Manapság sokat beszélünk az egyház anyai szeretetéről. Az egyházzal az angol „nőnemben” beszél, de ugyanakkor férfias, prófétai küldetését be kell töltenie. Ez hiányzik manapság a tengerentúlon. Az egyik vasárnapi iskolás fiú mondta gyerekes elszólással, hogy az ő egyháza egy „Non-Prophet Organization”. A non profit helyett. Isteni bölcsesség a gyermeki szájából...

Hadd térjek vissza egy pillanatra az első magyar kivándorlási hullámhoz. Nagyjából az első és legnagyobb kivándorlás 1890 és 1914 között volt. Kanada első számottevő kontingense 1920 és 1939 között jött át az Óceánon, Dél-Amerika és Ausztrália magyarjai 1945 után lettek annyian, hogy egyházakat alapítsanak.

Ez a háború utáni kivándorlási hullám, a magyarországi politikai elnyomás, a szovjet megszállás kéréselhetetlen ellenzéke volt több, mint 40 éven át. A magyar kolóniák új emigrációs feltöltődése következett 1956 után.

Az új emigránsok számára új volt az egyházfenntartói adakozás mértéke az Egyesült Államokban és Kanadában, a presbitériumokban egyre inkább érvényesülő gyülekezeti önkormányzat és mindenek felett az istentiszteletek egyre jobban angol nyelvűvé válása és a magyar nyelvű hívők gyors csökkenése. Emlékeik homlokterében a hatalmas gyülekezetek előtt prédikáló Ravasz László, Baltazar Dezső, Révész Imre, Makkai Sándor stb. nemzedéke állott, az egyházfenntartás gondjait az egyházi adó, az államsegély és az egyházi birtokok jövedelme viselte.

Általános volt a meggyőződés, hogy (csak) „nyelvben él a nemzet”, és az amerikai-kanadai gyülekezetek sorsa a „jégtáblára ültetett virágoskerté” lett.

Igaz, de amikor ezek az aforizmak megfogalmazást nyertek, még nem volt a képen Babits Mihály mélyebb-re mutató definíciója, mely szerint magyarnak lenni fe-

lette áll a nyelvismeret korlátainak és az olvadó jégtáblák alatt köszikla álja ki a néptengerek hullámverését.

Elévülhetetlen érdeme ez azoknak a lelkipásztoroknak, akik ösztöndíjas éveik után átvették hatékonyan szolgáló elődeiktől, kortársaiktól az amerikai-kanadai gyülekezetek gondját és jó öt évtizeden át méltó tanítványai voltak a Darányi Lajos, Ujszászi Kálmán, Tóth Endre, Török István, Czeglédy Sándor, Budai Gergely, Pap László, etc. etc. otthoni nemzedéknek (1947–1997). Ezek vagy meghaltak, vagy nyugalomba vonultak szemlélik a mostani napok küzdelmeit.

Más volt az első – maig is legnagyobb – kivándorlási hullám sokaságából formált gyülekezetek kegyességi formája, nagyon eltérő a mostanától.

Meg kell említenem azt is, hogy a diaszpórában nagy szerepe volt a Szabad Európa és Amerika Hangján át sugárzott magyar református igehirdetésnek, amely eddig még kellőképpen el nem ismert, ki nem értékelt szolgálat volt abban az időben, amikor a magyar értelmiség elfordult az egyház igehirdetésétől, amikor a magyar földműves elhagyta egyházát. A rádió hullámain keresztül az igehirdetés, zsoltárok és dicsérek hangzottak és azt a széles világon hallgatták. Nagy erősítésül szolgált ez az elnyomás alatt cenzurált magyar gyülekezetek számára. Ezeket a szolgálatokat Dr. Vataj László, Ábrahám Dezső, Csordás Gábor, Bertalan Imre, Havadtői Sándor, Hógye Mihály, Soós Géza, Csikesz Tibor végezték. Számos, áldásos, és áldott szolgálat volt ez abban az időben, hasonlóképpen az erdélyi magyarok számára.

A legújabb – tehát az utóbbi 6–8 esztendő folyamán – szolgálatba lépett fiatal lelkipásztorok működtetéséről, lehetőségeiről, kibontakozásáról korai volna érvényesnek tekinthető beszámolót adni. Némelyik marad a helyén, a másik 1–2 év után gyülekezetet változtat, a harmadik visszatér Magyarországra, és el kell mondanunk, hogy az is megesik – sajnos több is volt ilyen –, hogy újjászületett hívőnek adják ki magukat, s néhány hónap alatt katasztrofális lelki és anyagi kártétel után, fegyelmi eljárással kell őket eltávolítani lelkipásztori tisztségükből.

Gyakran a megüresedett szószékek népe kiábrándulással hallgatja meg a jelentkezők kezdetleges, kis tehetségről tanúskodó prédikációját s a teljes-idejű, helyben lakó, felszentelt lelkész helyett inkább a beszolgáló egyházzogondozást választják, egy heti pár órában szolgáló amerikai lelkészt, vagy erre néhány többé-kevésbé alkalmas presbiter szolgálatát. Az eredmény nem lehet más, mint vegetálás, minden ambíció nélküli beletörődés a lassú elmúlásba.

Igehirdetőkre van szükség egyházainkban, akik hirdetik a három fontos dolgot és ezekkel kapcsolatban biztatást adnak az igehallgatóknak. *Először*: Ne adjátok fel az egyházat, ne fordítsatok hátat annak. *A második dolog* állandó figyelmeztetés a mi számunkra: mi magunkban erőtelenek vagyunk. Igaz azonban, hogyha tudatában vagyunk gyengeségünknek, és hogy magunkban erőtelenek vagyunk, az Ige köré gyülekezve megerősítést nyertünk és az egymással és a Krisztussal való közösségben a megbátorítás élménye is a miénk. *A harmadik dolog*, amit az igehirdetőnek mindig szem előtt kell tartania, ez: Istennel és Istennél minden lehetséges.

Messze állnak attól, hogy ezek a gyülekezetek, mint a magyar református örökség hordozói, betöltsék továbbra

is azt a prófétai küldetést, amely egyházainkat, népünk élő lelkiismeretévé predestinálta közel félezer esztendőn keresztül.

Jövőkép

Kevés biztató jelt látunk erre nézve. Prédikálhatunk embereknek vagy angyaloknak nyelvén, de *gyermekek nélkül nincsen semmiféle jövendő!*

Vegyük példának Pittsburghot 1970 és 1990 között. Ez alatt a 20 év alatt volt 174 temetés és 21 keresztele. Az egyik amerikai anyaegyháznak: a United Church of Christ-nak ugyanez idő alatt a felnőtt tagsága egyharmaddal csökkent, a vasárnapi iskolák létszáma kétharmaddal. Az elmúlt öt évben csak Pittsburghban több, mint száz római katolikus egyházat zártak be. Köztük a magyart is. Tíz év múlva a Kálvin Egyházkerület a mai 32 gyülekezetéből jó, ha 22 még megmarad, mondja egyik püspökünk.

Végül szólnom kell a magyar református jövőképéről a tengerentúlon. A jelenről tudjuk, hogy a reformátusság öt kisebb-nagyobb csoportban éli életét. A Kálvin Egyházkerületben 32 gyülekezet van 21 teljes idejű és 22 részleges idejű lelkésszel. Az Amerikai Magyar Református Egyház 31 gyülekezetből áll, 18 teljes idejű és 6 részleges idejű lelkésszel. Az Amerikai Presbiteriánus Egyházban 14 gyülekezet van 5 teljes idejű és 9 részleges idejű lelkésszel, s a holland hátterű Református Egyháznál 1, és az ún. Szabad Magyar Református Egyház keretei között van 2 egyházunk.

Az egyházak és egyháztagok száma folytonosan csökkenőben van. A magyar nyelvű istentiszteleti szolgálat már több helyen teljesen megszűnt. Hat okot számolhatunk meg e csökkenés mögött.

1. 1956–57 óta nincs bevándorlás, kivéve Erdélyből 1989-et követően.

2. A háború utáni DP (Displaced Persons) csoport kihalóban van.

3. Az ún. „öreg amerikasok” második és harmadik generációja csak kis részben maradt meg egyházainkban.

4. A századforduló utáni legtöbb magyar református templom ipar- és bányavidéken épült. A bányák bezártak, az ipari telepek elnéptelenedtek, megszűntek. A legtöbb templom az időközben „lezüllött” zónákban „maradt”, ahonnan népünk is menekült, mint pld. a hatalmas clevelandi templom. Nagyon kevés egyház tud anyagilag, jobb helyen fekvő templom építésére gondolni.

5. A legtöbb magyar, vagy magyar hátterű egyház nem is nézi jó szemmel a környékbeli amerikaiak felvételét, rendszerint – kevés kivételtől eltekintve – nem is tesz értük többet azon túl, hogy egyházi ebédeken és vacsorákon asztalhoz „ületi” őket.

6. Az egyházak elfoglaltak önmagukkal és létfenntartásukkal, szétszakítottóságukban nincs kidolgozott terv a környékbeli amerikaiak bevonására. „Mi magyarok vagyunk, vegyék ezt ők tudomásul”, hallottuk az elmúlt évben az egyik clevelandi magyar egyházban.

A magyar hátterű presbiteriánus egyházak között az elmúlt két évben, az illetékes amerikai egyházmegyék vezetésével és kezdeményezésével történtek bokrosítások. Mindkét esetben az történt, hogy egy-egy magyar hátterű presbiteriánus egyház környékbeli egyházzal nyert bokrosítást, megtartva identitását, jellegét. Így két

gyülekezetet egy lelkész lát el, mindkét esetben a lelkész amerikai. A bokrosítások magyar gyülekezeteinkben „meghosszabbítást” jelenthetnének magyar református egyházaink számára.

Hallható olyan vélemény, hogy előbb kellett volna bevezetni az angol nyelvű istentiszteleteket egyházainkban, s akkor a második és harmadik generáció nagy részét nem vesztettük volna el. A második világháború után kezdődött meg az Egyesült Államokban egyházainkban az angol nyelvű istentisztelet a magyar mellett. Akkortájt egyre több más nemzetiségű hitvestárs jelenléte tette ezt szükségessé, s kényszerítő erővel hatott a gyülekezetekre. Az angol nyelv bevezetése abban az időben nem az egyház jövőjével kapcsolatos pozitív előrelátás eredménye volt. Kanadában még ma is a legtöbb magyar egyházban csak magyar nyelvű szolgálat van.

A háború utáni években lelkészeink sem voltak kétszerek az angol nyelvű istentiszteletek bevezetésére. Voltak helyek, ahol a presbitérium akarta, de a lelkész ellenzte. Sok lelkész angolsága nem volt elégséges a szolgálatra. Sok lelkészünk ma is, őszintén szólva „zavaró akcentussal” beszél az angolt. Sokszor, több helyen előítéletet tapasztalhattunk azok iránt, akik bármiféle vonatkozásban nyitottak voltak amerikai kapcsolatok kiépítésére és azok ápolására. Egy újabb 25 év távlatában mi a tengerentúli magyar református jövőkép?

Az életerős magyar, vagy magyar hátterű egyházak száma, amennyiben a jelenlegi helyzet állandósul, húszon alul lesz az Egyesült Államokban. Talán újabb húsz egyház bokrosítással, vagy egyesüléssel más magyar vagy amerikai egyházakkal, folytathatja, vagy meghosszabbíthatja egzisztenciáját. Huszonöt éven belül valószínűleg nem lesz több, mint tíz magyar gyülekezetünk a tengerentúlon, ahol szükség lenne magyar nyelvű istentiszteleti szolgálatra. Néhai Ravasz Lászlónak lesz igaza, amikor azt mondta évtizedekkel ezelőtt, hogy „jégtáblán úszunk” a tengerentúlon.

Előadásom végén szeretnék szólni a dél-amerikai szolgálatomról. Három világrészen éltem feleségemmel együtt és 1959-ben egy levelet kaptam a Református Világszövetség főtitkárától, Marcel Pradervandtól Amsterdamba, Hollandiába, ahol az orvosi egyetemen a harmadévet végeztem, hogy mint lelkészorvos majd onnan misszióba menjek. Azt írta Pradervand: „tudjuk, hogy misszióba készül, de nekünk szükségünk lenne valakire, aki Dél-Amerikában, Uruguayban egy kétnyelvű gyülekezetet szervezne, egy kis magyar csoporton keresztül.” Pár nap múlva repülőjegyet küldtek, hogy ezt személyesen is megbeszéljük. Reggel érkeztem Genfbe, s este már otthon is voltam azzal az elhatározással, hogy Uruguayba indulunk közelesen. Feleségem majd szörnyet halt.

Uruguay történetében soha nem volt református vagy presbiteriánus egyház. Voltak evangélikusok, metodisták és a szektáknak végtelen sora.

1960 májusában érkezünk Montevideóba hajóval. Hét ember várt bennünket. Az egyik megszólalt: „Tiszteletes Úr! Jobb lett volna, ha a hajó másik oldalán szállt volna ki.” Bevallották, hogy nem igaz, hogy 150 magyar család vár lelkészre, csak ezzel az ürüggyel remélték, hogy lelkészt kapnak. Elmondták, hogy talán valamikor volt is 150 család, de ki tudja, hogy azok hol vannak már? Szervezett egyház sohasem volt. Egy úgy-

nevezett Intézöbizottság működött csak, és az évek folyamán egy kegyes, nyugdíjas csendörörmester tartott néha istentiszteleteket. Később Buenos Airesből Nagy Balázs Dezsö lelképásztor járt át talán kéthavonként.

Mi volt az első lépésem? Egyik hűséges református barátommal a telefonkönyvből kutattuk fel a magyar hangzású neveket, hogy kapcsolatot keressünk velük. Négy-öt család szívesen vállalkozott arra, hogy egy-egy délutáni órában házukban összegyűljünk. Kértem őket, hogy hívják meg ismerőseiket, barátait az ezekre az alkalomokra,

Természetesen áhitattal kezdtük ezeket a találkozásokat. Így ment ez több, mint egy éven keresztül. Ekkor már megérett az idő arra, hogy egy egyházkormányzat jól ismerő presbitériumot neveljünk, szükségessé vált egy szervezett egyházi struktúra. E célból majdnem egy éven keresztül presbiter-képző tanfolyamot tartottunk. Csak ezután választottunk presbitériumot. Ezek már tudták nagyjából, hogy mi az egyház, és annak hivatása, mi a presbiterek kötelessége, szolgálata, stb.

Időközben beiratkoztam a montevideói egyetem pszichológiai tanszékére, főleg azért, hogy magasabb nívón tanuljam meg a nyelvet. Ennek az volt az eredménye, hogy összebarátkoztam egy pár professzorral, akiket megkértem magyarság-ismertető előadások tartására, főleg azért, hogy felhívjuk a montevideói társadalom figyelmét szolgálatainkra. Kulturális misszió is volt ez. Havonta, kéthavonta voltak ilyen előadásaink a Metodista Egyháztól bérebevett teremben. Jöttek 80–100-an és kimagasló művészekről, tudósokról előadást tartottak: Kodály, Bartók, Doráthy, Széll György, Solti György, Ormándi, Rozsnyai, Liszt Ferenc, stb. A tudósok közül Szilárd Leó, Teller Ede, Kármán Tódor, Neumann János, stb.

Ezután következett a Ref. Egyház alkotmányának megírása és az állami hatóságok által való hivatalos elismerése. Uruguay: „manana” ország. Öt évbe került, mire ezt a hivatalos elismervényt megkaptuk. (Használtam dr. Szentpéteri Kun Bélának A Magyarországi Ref. Egyház külső rendjéről írott könyvét, tanulmányoztam a metodista és evangélikus egyházak alkotmányait.)

Nem egyszerű egy szokatlan szellemi erőterben, idegen nyelvtérben és társadalmi rendszerben az egyetemes magyar valóság részeként gondolkodni olyanokkal, akik-

nek nincsen kapcsolata a magyarországi szervezett egyházi élettel. Ennek a távolságnak nyilvánvalóan vannak előnyei is, mert akit nem köt az egzisztenciális érdek, higadtábban tud szélesebb perspektívában gondolkodni.

Montevideói egyházunk egyre növekedett. Öt év után bevezettük a spanyol nyelvű istentiszteleteket is. Kb. ez időben vásároltunk egy kétholdas területen egy elhagyott épületet. Ez főleg holland, svájci és amerikai egyházak adományából került ki. Az öreg épületet átépítettük, felét templomnak, másik felét irodáknak és gyülekezeti teremnek.

Gondozásom alá tartozott a környező országok miszsiója, mint Paraguay, kb. 25 családdal. Heffty László evangélikus lelkész is többször látogatta őket. Ottani szolgálataimról beszámoltam a Bethlen Naptár lapjain. Párszor elmentem Argentínába kisegíteni a Buenos Aires-i lelkészt Chaco tartományban, ahol 1000 magyar család él egy csonka-magyarországnyi területen, főleg erdélyiek. Nagyon színes volt a szolgálat ottan, de talán nincs idő arra, hogy erről beszéljek.

Vittük az Evangéliumot a tanyavilágba a ruha és egyéb adományokat, melyekre nagy szükség is volt, utazva a nyitott vasúti fülkében, 8 órán át a portól nem láttuk még egymást sem a hőségben. Tanyáról-tanyára látogattunk, hirdetve Isten Igéjét, majd a hét végén Villa Angela városba érve kulturális programmal kötöttük azt össze.

1968-ban Montevideóban templomot szenteltünk és 1970-ben 220 család egyháztagságával hagytuk el Uruguay-t stafétabotunkat átadva egy fiatal magyar lelkésznek.

Miután három gyülekezetben voltam lelkész 1970 óta, 1976-ban megválasztottak a Bethlen Otthon lelkész-igazgatójává. Ma már elfekvő beteggondozás folyik intézetünkben. A 103 ágyas, korszerű szeretetintézetben 22 éve végezzük a szolgálatokat a szükségben lévőknek, Jak 2,24.26 tanítása szerint. A mi jelmondatunk, hogy mi a cselekvői vagyunk az Igének (Jak 1,22).

Mi a Magyar Református Egyház küldetése és mi a jövője? Minden attól függ, hogy adatik-e, aki a küldetést híven betöltse, és gondját, jövőjét a szívén hordozza: lelkész és gyülekezet.

Kovács Pál
(Ligonier USA)

Homiletikai irányzatok az Egyesült Államokban

0.1. Az Egyesült Államok nagy protestáns egyházai-ban – így a magyar reformátusokkal közös gyökerű presbiteriánus egyházban – művelt teológiára Karl Barth munkássága igen erősen hatott.¹ Ezeknek a hatásoknak következtében elsősorban a bibliai tudományok indultak virágzásnak az új világban. Ennek eredményeképpen ma már az amerikai bibliakutatás nem függvénye az Európának, azzal azonban továbbra is szoros kapcsolatban áll. Autonóm egzisztenciákkal találkozunk, akikre érdemes odafigyelni, akiktől lehet tanulni.

0.2. A barthi teológia lényeges az Ige újrafelfedezése, az élő Isten szavának a meghallása, és az erre épülő gondolkodás. Barth *Deus dixit* élménye volt tehát a teológiai megújulás alapja. Szükségszerű volt, hogy ennek hatásai közvetlenül érvényesüljenek a homiletika terü-

leten is. Így fel kellett ismerni, hogy a prédikáció² nem vallásos-erkölcsi tárgyú oktatás, nem különféle témákról való elmélkedés, hanem a Szentlélek ereje által megelevenített textus – az Ige – meghirdetése. Ez új, szoros kapcsolatot hozott létre exegézis és homiletika között.

0.3. A hatvanas évektől kezdve viszont felerősödtek a barthi neoortodoxiával szembe forduló, neoliberais teológiai irányzatok,³ és jelentkeztek ezek homiletikai lecsapódásai is. Itt is nagyon összetett jelenségről van szó. Látni fogjuk, hogy a különféle homiletikai kísérletek több tényező hatása nyomán alakultak ki.

0.4. Az alábbiakban ezeket a kísérleteket fogjuk áttekinteni. Bemutatjuk az egyik legjelentősebb kezdő impulzusokat adó teológiai próbálkozást, az ún. narratív teológiát és homiletikát. Áttekintjük ezen irányzatok néhány

jellegzetes képviselőjének munkásságát. Paul Tillich homiletikai munkásságával kezdjük, aki sokkal inkább hatásokat adott, mintsem kapott a bemutatásra kerülő irányzatoktól; kinek személye és hatása kiugróan nagy jelentőségű. Ezután összefoglaljuk a narratív prédikálás irányzatának jelentősebb elemeit. Majd a barthi Ige-teológia hatására kibontakozó homiletika tételeit vesszük szemügyre. Látni fogjuk azt is, hogy a sokféle kísérletezésből az eredményes kiutat a barthi homiletikára való építés, és annak tovább fejlesztése adja meg az amerikai prédikálás számára is. Az amerikaiak útkeresése, küzdelmei azonban nemcsak látványosság számunkra. Tanulásaikra nekünk is szükségünk van, mindenekelőtt a prédikáció és a gyülekezet közötti szerves kapcsolat hangsúlyozása szempontjából. A hatalmas anyag áttekintésében e sorok írója a legtöbbet a Columbia Theological Seminary tanára, Charles L. Campell művének,⁴ és az azzal kapcsolatos beszélgetéseknek köszönheti.

I.

1.1 Amerikai protestáns egyházakban hosszú ideje két prédikálási hagyomány élt: (a) a textuszerű prédikálás; és (b) a témaprédikáció. Ennek többféle változatával lehet találkozni. R. C: Montgomery az amerikai protestáns egyházakban négy prédikálási típust különböztet meg: I.) Témaprédikáció (*topical preaching* meglepően pejoratív értelemben használja a kifejezést), amikor a Biblia a kiválasztott téma illusztrálására szolgál vagy még arra sem. Én is hallottam olyan prédikációt, melynek egyáltalán nem volt textusa, még formai értelemben sem. A prédikátor elő sem vette a Bibliát. II.) Textus prédikálása (*textual preaching*): rövid, esetleg csupán félversnyi bibliai mondat vizsgálata, amibe – Montgomery megfogalmazása szerint is – a prédikátor viszi bele a magaválasztotta témát. Itt hiányzik a komoly exegetikai munka, és így sem a kontextusra, sem a teljes Írásra nem figyel. Bár Montgomery ezt nem fogalmazza meg ilyen élesen, itt arról van szó, hogy a prédikátor a rövid bibliai textusba a maga gondolatait gyömöszöli bele. Ez a típusú prédikálás Magyarországon is elterjedt. Szinte virtusnak számított, mit tud a prédikátor „kihozni” a textusból. Tulajdonképpen rendszerint nem „kihozott”, hanem inkább „belevitt” egy gondolatot a textusba. A kontextustól és a teljes Írástól elválasztott textus ezért igen gyakran félremagyarázásokhoz vezet. Barth is figyelmeztet a rövid textus veszélyeire: vagy nem veszi figyelembe a kontextust, és így szinten szükségszerű a félremagyarázás, vagy figyelembe veszi a kontextust. Ez esetben miért fosztja meg attól a gyülekezetet? Tapasztalataim szerint a magyar szövekeken megdöbbentően kevés Szentírás-olvasás van. Gyakori nálunk pl. a textus lekióként való felolvasása, és a textus helyén belőle egy-két vers kiemelése. Mintha félnének a Biblia nyilvános olvasásától. Pedig mindenekelőtt ezért adatott.⁵ III.) Bibliai prédikálás (*biblical preaching*). Itt az életben felmerülő kérdés megvilágítására és megválaszolására a bibliai perikópához fordul a prédikátor, hogy az határozza meg a mondanivalót, és a bibliai atmoszféra átjárja a prédikációt. IV.) Ettől megkülönbözteti Montgomery a kifejtő prédikálást (*expository preaching*), ahol – a Szt. Ágoston, Aranyászú Szt. János és Kálvin által gyakorolt *lectio continua* prédikálásról van szó. Itt egész könyv – azon

belül mind a textus, mind a kontextus – alapos vizsgálat alá kerül. A prédikátor – a *Scriptura sui ipsius interpres* alkalmazásával – arra törekszik, hogy valóban „kihozza” a textusból azt, ami benne van.⁶ Ez utóbbi esetben határozottan a textus uralmának érvényesülésével van dolgunk. A barthi hatásoknak a homiletikában olyan mértékű, következetes kibontakoztatására – mint pl. a német Rudolf Bohren munkásságában,⁷ az amerikai irodalomban – tudomásom szerint – nincs példa. A Biblia prédikálásnak igénye – ami az *expository preaching* hagyományában régóta jelen volt – megerősödött a barthi hatások következtében. Annak felismerése, hogy a prédikátor feladata az, hogy a textus uralma alatt felismerje, kövesse és hűségesen adja tovább a textus belső mozgását, dinamikáját, ugyancsak mutatkozik.⁸

1.2. A legjelentősebb homiletikai irányzat, ami a 60-as években indult hódító útjára Amerikában, az ún. „elbeszélő prédikáció” (*narrative preaching*). H. Richard Niebuhr, a kijelentés problematikájával foglalkozó művében⁹ beszél arról, hogy a kijelentés magában foglalja bizonyos külső, történelmi események elsajátítását. Ez az elsajátítás (*appropriation*) szükségszerűen történet (*story*) formájában – a „mi életünk történetében” – megy végbe.¹⁰ A hit-tapasztalatra, melyben az ember a kijelentés eseményre reagál, a válaszadás szükségszerűen elbeszélés (*narrative*) segítségével történik. (Ez az én történetem, az én bizonyágtétel.) Niebuhrnak ez a gondolatmenete hozzájárult az USA-ban az elbeszélő teológia kibontakozásához. Oscar Cullmann, és Gerhard von Rad üdvtörténet (*Heilsgeschichte*) kategóriái is hatottak rájuk. George Stroup megfogalmazásában a „a keresztyén elbeszélés” (*Christian narrative*) egy sajátos műfaj (*genre – Gattung*), hasonló a vallásos önéletrajzhoz (*Ágoston, Vallomások*), ami egy-egy személy saját elbeszélésnek és a keresztyén közösség elbeszélésének a találkozásából áll elő. „Olyan bonyolult és összetett, mint minden személy identitása.”¹¹

1.3. A „keresztyén közösség elbeszélései” kifejezés George Stroup-nál a Szentírásra utal. Ő is látja, hogy mind az Ó- mint az Újtestamentomban vannak nem elbeszélő, hanem tanító részek is. Azonban ezekkel is elbeszélések kontextusában találkozunk. Ennek például a Deuteronomiumot és a Márk evangéliumát hozza fel. Mindkettőben az események fogják össze a tanításokat is. Ebben az értelemben ezek is a narratívák részei. Az apostoli levelek lényegük szerint a Krisztus-esemény narratívái felett való reflexiók, és mint olyanok, valóban elválaszthatatlanok az evangéliumoktól. Amikor az egyes ember megtér, az ő személyes története bekapcsolódik a közösség (a gyülekezet) történetébe, amely Istennek a Szentírásban elbeszélte szavai-tettei nyomán kibontakozó üdvösség hordozója, és hirdetője. Itt tehát hármas kapcsolódásról van szó: (a) az írásban feljegyzett történet; (b) ezek lecsapódása, megélése a gyülekezetben; (c) az egyes ember hitrejutásával bekapcsolódik ezekbe a történetekbe.

1.4. Mindez azt mutatja, hogy a „narratív teológia” alkalmas lehet arra, hogy a Szentírás és az abban tanúsított Istennel való közösség igazi dinamikájára, Isten tetteire-beszédére, valamint az abból élő és azt hordozó közösség, és az ahhoz kapcsolódó egyes ember szerves egybetartozására emlékeztessen és azt őrizze. Erőteljes üzenete, hogy velem és bennem meg kell történnie an-

nak, amiből a gyülekezet él, és amiről vallást tesz. „A keresztyén történet elmondása... azt jelenti, hogy részesei vagyunk a keresztyén közösség nyelvének és életformájának.”¹² Az egyes ember és a közösség története összekapcsolódik ebben a dinamikus folyamatban. Ez a folyamat megőrzi attól, hogy keresztyénségünk hit intellektuális igenlésében, értelmi elfogadásában merüljön ki.¹³ Ugyanígy megőrzi attól is, hogy az Isten tetteiről elbeszélte történet a gyülekezet kizárásával kizárólag az egyéni életben jusson érvényre, mintha lehetséges volna egyedül teljes keresztyén életet élni.

1.5. Látni fogjuk azonban, hogy ennek a dinamikus mozgásnak a minősége a textushoz való viszony függvénye. A mai útkeresés és a viták mutatják, hogy a prédikátor akkor jár jó úton, ha textusát komolyan veszi és arra épít. Mégsem lehet – és nem is szabad – a gyülekezet kizárásával úgy intézni el a dolgot, hogy ezek a modern próbálkozások hiábavalók. Ha ugyanis a kontextusban vizsgált textusa a prédikálás döntő meghatározója, akkor az a kontextus is fontos, melyben a prédikáció elhangzik.¹⁴ A mai kontextus vizsgálata és komolyan vétele szempontjából is sokat lehet tanulni ezekből az erőfeszítésekből és kísérletekből. Az Egyház egysége szükségessé teszi a többiek erőfeszítéseire való odafigyelést.

1.6. A „narratív teológia” mind a textus, mind a kontextus szempontjából komoly ösztönzést adhat a homiletikának, illetve a prédikátornak is. Ösztönözhet arra, hogy a prédikáció esemény jellege hangsúlyossá legyen. Indíthatja a prédikátort arra, hogy ne csupán hitigazságokat oktasson, hanem Istennek az emberek között elvégzett dolgairól tanúskodjon. Figyelmeztetést jelent ez arra nézve, hogy – az Isten Igéjének lényege szerint – a szó-tett egységben megvalósuló események meghirdetése a prédikátor feladata.¹⁵ A „narratív teológia” nyomán kialakult, „narratív prédikálásnak” (*narratív preaching*) nevezett, homiletikai irányzatban, bizonyos értelemben más irányba fordult a fejlődés. Ennek során Isten tetteinek elbeszélése helyett az egzisztenciális, tapasztalati alapon nyugvó „nyelv-esemény”, tehát az emberi élmény lett hangsúlyossá.¹⁶ Itt a prédikáció maga is – az Isten tetteiben mutatkozó esemény hirdetése helyett, egzisztenciálisan értelmezett „tapasztalati eseménnyé” lesz, mely a hallgató ily módon való átformálódását van hivatva munkálni.¹⁷ Ha pedig a bibliai narratívát az általános egzisztencialista antropológia értelmezi, akkor már sokkal inkább antropológiáról, mintsem teológiáról van szó. Forduljunk most ezen irányzatok felé.

II.

2.1. Charles L. Campbell Paul Tillich prédikálását a neoliberalizmus jellegzetes megnyilvánulásaként értéke-
li.¹⁸ Tillich hatása az egész angol-szász teológiai gondolkozásra igen jelentős. Tanítása szerint a teológia és a teológus határhelyzetben van: odafigyel a filozófia, az emberi egzisztencia kérdéseire, és arra adja meg a választ. Ezt nevezi a korreláció módszerének. Ebben a gondolatrendszerben az apológia fontos szerepet játszik.¹⁹ A cél Tillich rendszerében ugyanis az, hogy az élet által felvetett és a filozófia által megfogalmazott kérdésekre a teológia válaszában megmutassa, hogy a keresztyénség értelmet ad az életnek. Ezt nevezi a korrelációs módszernek. „Az alapok

megrendülése” c. prédikációs kötet is apológiai célokat szolgált.²⁰ Ebben találjuk a „Befogadott vagy” c. prédikációt,²¹ mely az emberi helyzet és nyomorúság leírásával kezdődik, majd erre való válaszképpen ennek megfelelően fogalmazza az evangéliumot. A „bűn” és a „kegyelem” bibliai gondolatainak kifejezésére és megértésére az egzisztencialista filozófia elidegenedés fogalmát használja fel ebben a prédikációban is: A bűn azt jelenti, hogy elszakadtunk az Élet Alapjától, az igazi Léttől. Az evangélium válasza: Befogadott vagy, megszűnt az elidegenedés. De ebben a folyamatban Jézus élete, halála és feltámadása nem játszik lényeges szerepet. Egy utalás van Jézus Krisztusra Pál damaszkuszi úti élményével kapcsolatban: „Jézus a Krisztus” képe jelent meg előtte abban a pillanatban, amikor a többi embertől, önmagától és Istentől a legteljesebb elszakítottágban, elidegenedés állapotában volt.” A befogadottság egyetemes lehetőségének Jézus a legfőbb, de nem egyetlen közvetítője itt.²² Ennek megfelelően a prédikáció végén felhangzik a felszólítás: „Fogadd el a tényt, hogy befogadott vagy!”²⁴ Campbell véleménye: „Itt Jézus Krisztus az üdvösség tőle függetlenül kifejlesztett koncepciójának a funkciójává válik: ő itt az antropológiailag meghatározott tartalom formája csupán. Valójában, ő (Krisztus) eltűnik.”²⁵

2.2 A narratív homiletika egyik jeles képviselője Charles Rice.²⁶ Az ő megfogalmazása szerint „a vallás alapvetően általános emberi élmény, ami mind a különféle vallási hagyományokban, mind pedig a kultúrákban kifejezésre jut.”²⁷ A vallás ennek az általános kultúrelménynek a legmélyebb rétege. A teológiai nyelv ennek a mély élménynek a kifejezése.²⁸ Tillichre hivatkozva mondja Rice, hogy „...az egyház mutasson a vallásos élmény természetével harmóniában levő alázatot, és ne felejtse el, hogy a dogmák, a szervezett formák és a Szentírás legfeljebb az ember életének mélységeiben meglévő isten-érzés (*sense of God*) hangsúlyozására irányuló erőfeszítések.”²⁹ Rice kritizálja Barth-ot³⁰ azért, mert a homiletikát a textus egzisztencialista alapulá magyarázatává szűkítette le. Ha Barth – mondja Rice – odafigyelt volna Schleiermacherre, akkor az Igét nem csak kizárólag a textusban, hanem emberek érzéseiben is várta (*expected*) volna.³¹ Rice szerint ugyanis az, amiről a Biblia beszél „az emberi élet mélységeiben lakozik.”³² A hermeneutikai kulcs tehát nem a textus, hanem a „mögötte” levő emberi élmény. Ez fejeződik ki a textusban. Sőt maga Jézus is ennek a vallásos alapérzésnek a kifejezője.³³ Rice is hangsúlyozza a prédikáció esemény jellegét. Célja a hallgató saját élményének létrehozása. Így a prédikálás eseménye a most leírt folyamat része, melyben sem az Ige objektív valóságának, sem az egyháznak nincs organikus szerepe. Az elbeszélés lehetővé teszi minden egyén számára, hogy a saját élményét az elbeszélte élmény-eseményhez viszonyítsa. Pozitív mozzanat ebben a rendszerben a textus és a személyes élmény közötti dinamikus viszony. Ebben a gondolatrendszerben két mozzanat elfogadhatatlan, és szorul korrekcióra: (a) az élmény prioritása a textussal szemben; (b) a kijelentés objektivitásának feladása azzal, hogy a textus mögötti élményre, nem az Ige objektivitására épít.

2.3.1. Ennek az irányzatnak másik jelentős képviselője Fred Craddock.³⁴ Mondanivalója több vonatkozásban megegyezik Rice-ével. Az ő legjelentősebb, pozitív

van értékelendő hozzájárulása: (a) igényli és keresi az evangélium újszerű hirdetésének és meghallásának módjait; (b) az egyház és a Szentírás dinamikus viszonyának hangsúlyozása a prédikálás szempontjából. (c) Őszintén, sőt keményen beszél a kortárs egyház elesett voltáról és az általános megújulás szükségességéről.

2.3.2. Egyik könyvének furcsa címe: „Mint akinek nincsen felhatalmazása (*As One Without Authority*) arra utal, hogy látása szerint a keresztyénség a halál állapotában van. Nincs tekintély, akire építeni lehetne. A keresztyén beszéd és hagyomány elerőtelenedett. Legfeljebb „ellesni”, véletlenül meghallani lehet az evangéliumot.³⁵ Minden ismerős, minden adva van, csak éppen az erő hiányzik. Rá kellene ébredni arra, milyen óriási jelentősége van annak, amit erőtelenségünkben ismerünk, ami azonban nem él bennünk – mondja. Kivezető útnak azt látja, hogy bekövetkezzék a már ismert dolgok mérhetetlen jelentőségének belső átlátása, felismerése (*intimate realization*); ráébredés, milyen nagy kincsünk van. Ennek érdekében „közvetett (*indirect*) módszert” javasol: a bibliai történetek segíthetnek a már ismert igazságok megelevenítésében. Ahol viszont az emberek nem ismerik a Biblia tanításában, hirdetésében, megörzésében és továbbadásában megmutatkozó „keresztyén hagyományt”, ott a „közvetlen (*direct*) módszert kell használni, ahol már információ közlése is szükséges a „személyes találkozás” megvalósulásához. Pál használta ezt a direkt módszert – mutat rá Craddock – missziói útjai során. A jelenlegi amerikai szituációban nem több információra, hanem a meglévő információ megelevenítésére, megtapasztaltatására (*experience*), átélésére van véleménye szerint szükség.

2.3.3. Kierkegaard óta sokan beszéltek az egyházon belül is³⁶ a konstantini értelemben vett „keresztyénség”³⁷ haláláról. Lesslie Newbigin – és sokan mások – fogalmazásában a nyugati kultúra missziói mezővé vált.³⁸ Charles Campbell véleményével egyet érhetünk. Ő is Newbigin látását fogadja el, aki szerint a Nyugat már missziói terület, ahol nem lehet az indirekt módszert használni, mert a helyzet ma már Páléhoz hasonlít.³⁹ Az átlagos nyugati ember gondolkozásában nincs már mit megeleveníteni. Nem lehet belőle kihozni azt, ami nincs benne. Craddock is belátta később,⁴⁰ hogy a mai gyülekezeti tagok jó része bibliai értelemben analfabéta. Viszont érvelése szerint a hozzájuk szóló prédikálásnak is az emberi, mindennapi tapasztalás lehet a kiinduló pontja. Nem lehet számukra a keresztyén dogmák alapjáról ismeretközlő előadásokat tartani prédikáció címen. Ez a módszer deduktív és tekintélyelvű (*authoritarian*), „lekezelő”. Így passzivitásra, nem pedig aktív részvételre (*participation*) ösztönöz. Ezért van szükség az induktív, a tapasztalatra épülő és „felfelé” ható módszerre. Craddock is az élményre helyezi a hangsúlyt: a prédikációnak a mai ember élményeivel, tapasztalataival kell kezdődni, és azzal kell végződni. A prédikátor törekedjenek arra, hogy a hallgatók szívében a textus segítségével is „új képek” és élmények bontakozzanak ki. Ezek már közös élmények lesznek, mert a hallgatók másoknak élményeiben is részesednek, és együtt fordulnak nyitottan a jövő felé. Ezek azonban sokkal inkább a kor tapasztalati világából, mintsem az Írásból származnak. Bár létrejöttükben az Írásnak, a „történeteknek” van pozitív szerepe.⁴¹ Őva int azonban a prédiká-

cióban a „kánaáni nyelv” használatától, mert az abszolút eredménytelen: nem kelt semmiféle élményt: egyszerűen nem értik az emberek.

2.3.4. Hiányzik azonban Craddocknál annak világos kimutatása, hogyan viszonyul ez az élmény a Kijelentéshez. Vannak ugyan ilyen vonatkozásban pozitív megnyilatkozásai. Campbell véleménye szerint azonban lényegében gondolkodása Gerhard Ebeling koncepciójára épít, amely szerint nyelv és élmény, szimbólumok és nyelvi játékok „fúziója” a szó-esemény (*Sprachgeschehen*).⁴² Ebeling szerint a keresztyénség Istene, nem azonosítható azon szerep segítségével, amit a bibliai történetekben játszik, hanem az élmények segítségével mutatkozik meg, melyek a róla való beszédhez kapcsolódnak.⁴³ Ezek a gondolatok megtalálhatók Craddocknál is. Ő is beszél az élmény és a nyelv fúziójáról, valamint arról, hogy a keresztyén nyelv „ébresztő és kifejező szimbólumok gyűjteménye”, és arról, hogy Isten az élmény által létrehozott viszonyulásban mutatkozik meg. „... az egyetlen út a gondolattól a realitásig az egzisztencián, az én egzisztenciámon keresztül vezet, melyben változatos élményeim tarkítják a képet. Ezért sokak szerint becstelenebb csak arról beszélni, ami a tapasztalat útján verifikálható, és hallgatni metafizikáról. Ha Isten említetik, az vagy szenvedő igealakban, vagy pedig élményeinkre és nem léteire való hivatkozással történik.”⁴⁴ Ennek az élménynek a létrehozása a prédikáció feladata. Az ilyen prédikálás viszont nagyon szubjektívvá teszi az élmény kialakulását: minden egyes személy a maga következtetéseit vonhatja le. Érezze mindenki a saját érzéseit és formálja meg a saját gondolatait.⁴⁵ Ez így önmagában túlságosan szubjektív és individualista fogalmazás.

2.3.5. Craddock az élménnyel kapcsolatos látásait szorosan köti mind az egyházhoz, mind a Szentíráshoz. Az egyháznak van pozitív szerepe az élmények; a mások élménye valamint a Biblia által leírt élmények dinamikájában. Az egyén élménye ezekkel kapcsolatban alakul ki, és ezekhez szervesen kapcsolódik. Érdekes, de a nyugati gondolkodásra jellemző módon éppen az egyetemes papságra való hivatkozásban az individualizmus kerekedik felül Craddock érvelésében. Az egyetemes papság lényege véleménye szerint az, hogy minden egyes egyháztagnak megvan a „joga” a saját következtetéseire. Ez a fogalmazás nagyon hasonlít az egyetemes papságról nálunk is élő, erősen individualista szemlélethez. Ez utóbbi szerint az egyetemes papság lényege két dologban van: (a) az egyes hívő közvetlenül – papi közbenjárás nélkül – fordulhat Jézus által az Atyához;⁴⁶ (b) nemcsak lelkészek prédikálhatnak, vagy szolgálhatnak az istentiszteleten. Mindkét állítás igaz, de ez a hitből és annak megvallása kiváltságából, nem pedig az egyetemes papság tanításából következik. Az egyetemes papság a Bibliában ugyanis döntően közösségi ügy: Isten népének közös papi szolgálata.⁴⁷ Craddock esetében is az egyetemes papságra való hivatkozás annak érdekében történik, hogy módszerének lényegében individualista orientációját erősítse. A prédikáció célja – megfogalmazásában – az, hogy minden egyes hallgatót képessé tegye arra, hogy „egyedül megálljon”⁴⁸ Isten előtt.⁴⁹

2.3.6. Ez valóban és helyesen szándéka minden igazi prédikátornak, hogy a hallgatók Istennel maguk találkozzanak. A probléma ott van, hogy ez a megfogalma-

zás egy igazságot hangsúlyoz a többi – pl. a textus mondanivalójának megszólaltatása, az ekkleziológiai szempont, Isten dicsőségének szolgálata stb. – rovására. *Abban, hogy az egyénnek meg kell állnia Isten előtt, és e megállás élménye elkíséri az életén át, teljes mértékben igaza van.* Magyar prédikátorok gyakran rákérdeneznek az egyénre a prédikációban: Így van-e ez nálad, testvérem? Ez az evangélizációkban gyakran használt beszédfordulat bizonyos mértékig helyénvaló. De ha kizárólagossá és túl gyakorivá válik az üdvösség közösségi vonásainak felmutatása nélkül, akkor torzít. A baj tehát ott van, amikor erre szorítkozik, és itt megáll a lelki fejlődés a keresztyén spiritualitás elengedhetetlenül fontos közösségi, ekkleziológiai vonatkozásainak átélése nélkül. A prédikálásnak ezt a fejlődést kell segítenie. A textus – valamint az istentisztelet, a keresztség és az eucharisztia kontextusa – erre segítenek.

2.3.7. Az ekkleziológiai szempont hangsúlyozása az egyetemes papsággal kapcsolatos utalás ellenére fontos lett Craddock rendszerében. Van azonban szükség korrekcióra. Az átlagos empirikus gyülekezet életét az Egyesült Államokban – és tapasztalataim szerint Magyarországon is – meghatározza az, hogy többségében megkeresztelt és úrvacsorázó egyháztagokból áll. Ez is a „tapasztalat” körébe tartozik, valamint az is, hogy az átlagos gyülekezeti tag nem ismeri a szentségekről szóló bibliai tanítást a maga teljes gazdagságában. Ez újabb kihívást jelent a prédikátornak.

2.3.8. A nagy kérdés tehát az, hogy az emberi élményekre, vagy az Ige ereje által létrehozott emberi élményekre építünk. Az utóbbi esetben ugyanis nem az élmény az alap, hanem az azt létrehozó Ige (2Kor 4,6). Ebből a szempontból Craddocktól lehet – és kell tanulni. A mai amerikai élet kontextusa egyik fő vonásának a dolgok megbeszélésére való készséget jelöli meg. Valóban, ebben a társadalomban nyíltan beszélnek meg a dolgokat,⁵⁰ a vezetők problémáit is. Ez az alaphelyzet különösen szükségessé teszi – mondja Craddock – az induktív módszer használatát. A fontos azonban az – és erre Craddock prédikálásában jó példákat lehet találni, hogy a textusban adott esemény, tömören a Krisztus-esemény, és ennek megtapasztalása hasson az élettapasztalatokra.⁵¹ Így kerülhet az ember élménye az Írás hirdetése által indukált erőkörrbe. Így menekülhet meg attól, hogy a módszer eluralkodjék. A módszer szerepe azonban nem hanyagolható el. De nem a módszer az üzenet. Ez utóbbi két veszélyt jelenthet: (a) a társadalom kultúrája keményebben fogalmazva, a világ lelke–uralkodik; (b) a módszer mindenhatóságába vetett hit félrevezeti a prédikátort. Ezért mindenekfelett a Lélek vezetése és megalapozó ereje alatti textushoz fordulásra van szükség. Most az ilyen irányú fáradozásokat tekintjük át először a narratív homiletika összefüggéseiben.

III.

3.1. Az amerikai homiletikai kutatásoknak – mint láttuk – narratív teológia fontos impulzusokat adott. Egyik fő üzenete: a történetet kell elmondani (*preaching the story*). Egy nagyon tanulságos kötetben nyolc szerző mondja el véleményét a témáról.⁵² Gilbert Doan „A prédikálás liturgikai összefüggései.” (*Preaching from*

a Liturgical Perspective) c. tanulmányában elmondja, hogy a liturgiának Jézus életének az evangéliumokban élénk adott dinamikáját kell követni. Jézusban a kegyelmes Isten országa közeledik el a bűnbetegségben szenvedő emberhez, hogy átölje, meggyógyítsa és önmagával közösségbe vonja. Az így felépített liturgiának két kiemelkedő eleme a prédikáció és az Úrvacsora, ezek egymással kölcsönhatásban vannak, és így szorosan összetartoznak.⁵³ A prédikáció magában foglalja az információt és instrukció elemeit az épülés (*edification*) érdekében. Az Eucharisztia pedig hathatósan emlékeztetbe idézi és megjeleníti a hit misztériumát.

3.2. Az USA legtöbb protestáns úrvacsorai liturgiájában benne szerepel a Magyarországon leginkább a római katolikus liturgiából ismert mondat: „*Íme hitünk szent titka!*” Egy ugyancsak amerikai teológus – a 19–20. század protestáns egyházi életet vizsgáló tanulmányai gyümölcseképpen írja: A prédikációk nagyon sokszor hallgattak Krisztusról és az üdvösség titkáról. Az úrvacsorai liturgia és az énekek őrizték ezt a titkot. Ha azonban az úrvacsorai liturgia is megüresedik, és a klasszikus eucharisztikus imák helyett pongyolán fogalmazott, abszolút szubjektív, kizárólag az imádkozó lelkész lelkivilágát tükröző – tehát klerikális – imák hangzanak, és a ref. Énekeskönyv győnyörű, a hit titkát hirdető úrvacsorai énekei helyett, azt énekeljük „Az ég oly messze van, Meg messzebb tőled én...” akkor a liturgia sem hirdeti már a hit titkát. Hiszen a titok része: Krisztus valóságos jelenléte: „Ez egyszerűen vendégségben Jézussal egyesülünk.”⁵⁴

3.3 Elengedhetetlenül fontos – írják többen is –, hogy a prédikátornak is „meglegyen a maga sztorija” Istentől Krisztusban a Szentlélek által való megszólíttatása. A prédikáció még sem lehet csupán a lelkész személyes élményeinek az elmondása. A lelkész elhivatása és felszentelése arra kötelezi, hogy az egész egyház tapasztalatait, igemegértése része legyenek prédikálásának. Ő az Egyházból, az Egyházért és az Egyháznak szól, – hangsúlyozza Steimle. A prédikáció ezen ekkleziológiai összefüggései mindenekelőtt abban nyilvánulnak meg, hogy a textus prédikálására készülés közben oda kell figyelni arra, hogyan értették ezt a textust az Egyházban századokon át. Ideális esetben a prédikátor megnézi egy egyházatya, egy reformátor tanítását a textusról, a textust alaposan vizsgáló kommentár mellett. Ebből az is következik, hogy a prédikáció *nem csupán* a prédikátor személyes bizonygatója, hanem az egyházi is. Részé ennek az is, hogy a gyülekezet, ahol a prédikálás történik, részese a készülés folyamatának imádsággal, esetleg a textus közösségében való megbeszélésével.⁵⁵ Sokan elmondták azt is, hogy az alaposan előkészített, leírt prédikáció mégis a szószéken születik, mert van dinamikus kölcsönhatás az Igét imádkozva váró gyülekezet és a prédikátor között.

3.4. Érdekes és tanulságos Eugen Lowry tanítása „homiletikai tervezésről” (*homiletical plot*).⁵⁶ Ő is azok közé tartozik, akik a prédikálás egzisztenciális jellegét hangsúlyozzák. A prédikációban nem intellektuális ismeretközlés, hanem „esztétikus ismeret” nyújtása a cél. A kettő közti különbséget egy könyv elolvasása, és egy festmény szemlélete által keltett élmény különbségével illusztrálja. Az utóbbinál – és a prédikációban is erre van szükség Lowry szerint: – „intuitív szinten” keletkezzen az igazán kijelentésszerű, átformáló élmény. A prédikáció

felosztása eszerint „a teljességet kutató szív” logikáját követve így alakul: kezdődik az ember egyensúly nélküli, önellentmondó bizonytalanságának leírásával; innen elvezet a konfliktus elmélyítéséhez; ekkor egy hirtelen – az evangélium által létrehozott – fordulat következik, ami létrehozza az evangélium átélését; a befejezés a konfliktus feloldása, amely rámutat a jövőbeli kibontakozásra. Itt a narratíva strukturalista formája uralkodik, és a bibliai narratíva tartalma és funkciói nem érvényesülnek.⁵⁷

3.5. E tervezet kritikájában rá kell mutatni arra a különbségre, ami a narratíva strukturalista meghatározása, és a bibliai narratíva sajátosságainak felismerése között van. A strukturalista a narratívát irodalmi műfajnak (*genre*) tekinti, és azokban a mélyben levő struktúrákat fedezi fel, melyek minden narratívát egyaránt jellemeznek. Így azonban a bibliai narratíva sajátosságai legjobb esetben is alárendelt szerepet játszanak.⁵⁸ Szükséges azért, hogy strukturalista *plot* helyett a narratíva, azaz az evangélium tartalma kerüljön a középpontba. *Ez pedig Jézus, aki azonos azzal, amit tesz.* Nem az elbeszélés hordoz mágikus erőt, hanem Jézus: az ő alakja és karaktere. Jézus egyedülálló, senki vagy semmi mással nem helyettesíthető (*unsubstituable*) jelleme, karaktere központi jelentőségű a bibliai történetek megértése szempontjából.⁵⁹ Az evangéliumok tanulmányozása ugyanis a krisztológia döntő fontosságához vezet bennünket.

3.6. Lowry javaslata helyesen mutat arra, hogy a prédikátornak, és a gyülekezetnek, mind az egyéni, mind a közösségi bűnélményeknek szüksége van az evangéliummal való szembesülésre. Ezt nem lehet dogma prédikálásával elérni. Az élményt és tapasztalatot hangsúlyozó homilétáknak ebben igazuk van. A probléma az, hogy egy ilyen kívülről szerkesztett felosztásban túlnyomó súllyal szerepel az emberi élmény, ami átformálhatja a maga képe az evangélium-élményt is. „Ha van egy jó példázatod, nincsen szükséged Jézusra.”⁶⁰ Egyszerűen egzisztenciális értelemben teheti „szó-eseményé”. A másik probléma a határozott individuális orientáció. Gyakran hasonlítja a prédikátor szerepét az orvos-páciens, pszichiáter-páciens viszonyhoz. Analizálja a problémák „belső motivációit”, és erre ajánlja fel az evangélium „kúráját, gyógykezelését”. Ugyanakkor a textusban is a „belső szubjektivitást”, tehát a belső motivációt keresi.⁶¹ Ha a prédikáció fókuszában az egyén élménye áll, fennáll az a veszély, hogy a keresztyén hit a privát világára korlátozódik és elszakad a gyülekezet közösségi problémáitól, és a társadalmi felelősség kérdéseitől.

3.7. Mindezzel szemben áll Barth egészen határozott tanítása arról, hogy a prédikáció felosztása (*a plot*) adva van a textusban. Szerinte az üzenet megtalálása azonos a felosztás – azaz a textus dinamikájának felfedezésével. Ez együtt jár azzal, hogy magunkat a textus hatalma alá helyezzük. A barthi *plot* szerint nincs kettes, vagy hármas, vagy négyes felosztás. Annyi része van a prédikációnak, amennyi a textus mozgásában megmutatkozik.⁶² A textus alapos vizsgálata azt is megmutatja, hogy a gyülekezet és a társadalom kérdései nem lesznek megkerülhetők.⁶³

3.8. Az élmény túlhangsúlyozásáról a princetoni homiletikus, Thomas Long így fogalma: „Nagy teológiai veszélye van annak, ha a prédikáció mércéje annak valási élményt keltő kapacitása lesz. Hendrikus Berkhof emlékeztet arra, hogy az Ótestamentumban Izrael

Jahvehoz való hűtlenségének és a Baalhoz való fordulásának egyik oka Baal mindig elérhető, kiszámítható volta. Baalnál mindig készen áll a vallásos élmény, nem úgy mint Jahvéénél. Jahve, sok esetben elrejtette arcát; távol volt pl. olyankor, amikor az emberek egy jobban rendelkezésükre álló isten után vágytak. Összegezve, Isten nem mindig indít meg bennünket, amikor mi megindulni kívánunk. Ilyenkor, ami megindít bennünket az igazában nem Isten.”⁶⁴ Ilyenkor tehát az emberi élmény kerül a prédikáció fókuszába a Jézus Krisztusban magát kijelentő Isten helyett. Minden vallásos frazeológia mellett itt Isten nem magát a bibliai történetekben kijelentő Istenként, hanem élményektől közvetítve jelenik meg. Jézus Krisztusnak az emberi élményekben való „relációs jelenléte” Krisztusnak az egyetlen, pótolhatatlan, önmagát kijelentő azonosságának feloldását, „elpárolgását” hozhatja magával. Jézus könnyen lesz az emberi élmény szimbólumává. Nekünk azonban az Ige és a Lélek által hozzánk közeledő, és minket megszólító Jézus Krisztusra van szükségünk.

3.9. A narratív prédikálás különös hangsúlyt helyez a példázatokra. Első hallásra ez meglepő lehet, hiszen inkább a bibliai történetek, tehát a narratívák elsőségét várhatnánk. Nem ez történt, hanem az, hogy a narratíva a példázattal lett egyenlő. Azaz, elbeszélő textusokat is példázatszerűen (*parabolic*) kell kezelni a prédikálás szempontjából. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy az egzisztenciálisan kifejlesztett struktúra (*plot*) – problémamegtérés (megfordulás)-egyensúly – lesz a történetek magyarázati elve.⁶⁵ E fejlődés mögött strukturális, és lingvisztikai koncepciók vannak. De kimutatható C. H. Dodd, a bibliai példázatok kutatójának hatása is. Szerinte a példázat a „hétköznapi életből vett metafora vagy hasonlat, mely eleveenségével vagy idegenszerűségével megragadja a hallgatót, de a gyakorlati cselekvés konkrét irányát illetően nem ad egyértelmű eligazítást.”⁶⁶ Az Új Hermeneutika iskolában⁶⁷ a példázatok „egzisztenciális élményesemények” melyekben Jézus „vallásos élménye” jut kifejezésre: „költői tapasztalat, és annak metaforikus kifejezése szervesen összetartoznak. Ugyanígy a vallásos élmény is magában foglalja a „felfedezés momentumát” és annak „szimbolikus formában való megtapasztalását. Élmény és annak kifejezése pedig az azt kiváltó eseménnyel tartozik össze. Az a tény, hogy Jézus élménye metaforikus példázatokban áll előttünk, és nem valami más lingvisztikai típusban, arra utal, hogy a kifejezés a tapasztalat esze. Belső, szerves elidegeníthetetlen kapcsolat van Jézus élménye és példázata között. A vallásos és költői élmény metaforikus nyelvére való érzékenység..., segíthet annak megértésében, hogy Jézussal kapcsolatban a legfontosabb: Az Ő istenélménye.”⁶⁸ Itt Schleiermacher közvetlen hatása szembeszökő.

3.10. A narratív prédikálás hasznos oldalait és építő hozzájárulását is elismerve Charles Campbell mégis negatív konklúzióra jut. Igaza van ennek az „iskolának” abban, hogy nem lehet a prédikáció csupán keresztyén ismeretközlés: élményekre, személyes élményekre szükség van; hogy a mai élet társadalmi, lélektani, erkölcsi kérdéseit nem lehet a szószéken figyelmen kívül hagyni. Ezek nagyon fontos, minden prédikátortól figyelembe veendő szempontok. Az egyházon belüli és az egész társadalmat érintő közösségi kérdések figyelmen kívül ma-

radása súlyos következményekkel jár: azt eredményezi, hogy az *oikodome*, a gyülekezetépítés elsikkad, és a gyülekezet a prédikációra figyelő, élményeiket egymással megosztó, egyének laza együttesévé válik. Ez esetben annak a társadalomra való pozitív hatásai lecsökkennek, vagy eltűnnek. Ez pedig nem más, mint az amerikai individualizmus „diktatúrája” (*tyranny*), – Campbell kifejezését használva – ami bevonult az egyházba. Ez azután a gyakorolt amerikai recept szerint „a homiletikai technikába vetett meglehetősen naiv bizalmat táplálja.”⁶⁹

IV.

4.1. Mi hát a megoldás? Campbell a megoldást az Ige és a Lélek erejére váró és arra építő prédikátori magatartásban látja. Ebben Hans Frei tanítását viszi tovább. Hans Frei az az amerikai teológus, aki a hatvanas években kibontakozó „neoliberális” irányzatok után újra Barth Ige-teológiájára épít; aki azonban alaposan elemzi és figyelemmel kíséri a későbbi fejlődést egészen a posztmodernig. Ő a Názáreti Jézusra koncentrálna, akinek alakját, jellemét (*character*)⁷⁰ az evangéliumi történetek elénk állítják.

4.2. Frei tanításában a teológia célja a „keresztyén hit logikájának és tartalmának másodlagos (*second order*) leírása, mely elsősorban (*in the first order*) az egyházban tekintélyt képező (*authoritatively*), Szentírásra épülő nyelvében és praxisában ölt testet.” Frei is elutasítja az apológiai célt. A teológia az egyház életében normatív és kritikai funkciót tölt be, ebbe a prédikálás kritikai vizsgálata is beletartozik.⁷¹ Az egyház önmegértése nyelvében és praxisában mutatkozik meg. Ez a nyelv szükségszerűen használja a filozófia terminológiáját *mint eszköztárát*, kifejező és leíró céllal. Ez azonban mindig *ad hoc* jellegű, és nem jelenti egy filozófiai rendszer elfogadását és különösen nem annak uralmát. A filozófiai nyelv ilyen korlátozott használatának nála van esetenként apológia jellege külső vagy belső kritikai megnyilvánulások esetén a tények tisztázása érdekében.

4.3. A filozófia ilyen jellegű elfogadása mutatkozik meg abban is, hogy – ismét Barth nyomán az anzelmuszi utat járja: *Fides quaerens intellectum*. A teológia intellektuális reflexió a kapott hit alapjai felett. Ez a hit Frei szerint is mindkettő: a *fides qua creditur* és a *fides quae creditur* egyaránt, ahogy ezek egymással dinamikus kölcsönhatásban élnek az egyházban: az Istent dicsőítő, az Igére figyelő és a szentségekkel élő közösségben. „A teológia az egyháznak nevezett, sajátos szemiotikai⁷² közösséget döntő módon meghatározó (*constitutive*), nyelv vizsgálatára belső szükségszerűségből alkotott kutató rendszer (*inquiry*).”⁷³ E meghatározás mutatja, hogy az anzelmuszi gondolkodásmódot a modern nyelv-analízis kifejezéseinek alkalmazásával fejleszti tovább Frei.⁷⁴ Ezért beszél a nyelv belső logikájáról. Figyelemre méltó milyen elengedhetetlenül fontos szerepe van itt a „szemiotikai közösség”-ben a szó bibliai értelmében vett *leiturgia*-nak, melyben Isten dicsőítik, az Igére figyelnek, az eucharishtiában átéli a Krisztussal való titokzatos közösséget. Itt Kálvinra utalunk. Meggyőződésem, hogy Kálvin teológiájának az *unio mystica cum Christo* és az eucharisztia kapcsolata a legátfogóbb,

minden egyébire kiható központi gondolata, mert ez a krisztológia szívére, és a keresztyén élet titkára mutat.⁷⁵

Ez a közösség és ennek nyelve a meghatározó. Így a teológia nem lehet egy olyan egy az általános antropológiára épülő narratíva műfaj foglya. Abban az értelemben jogosult a narratíva hangsúlyozása, hogy a Szentírás történetei *aszkríptív logikával*⁷⁶ rendelkeznek: *az a funkciójuk, hogy Jézus egyedüli, és nem helyettesíthető azonosságát hirdessék*. Az Újtestamentum levelei tulajdonképpen Jézus történeteinek kommentárjai, melyekben ugyanaz az aszkriptív logika érvényesül. Ezekben Jézus azonosságát az evangéliumok jelleme, tanítása és az elbeszélte esemény kölcsönhatásában állítják elénk. „Személyének egysége bele van ágyazva, és közvetlenül jelen van tanításában és tetteiben.”⁷⁷ Ő az, aki egy az Atyával a Szentlélek egységében. Az aszkriptív logika hangsúlyozása azért fontos, mert a liberális teológia központjában is Jézus volt. Ott azonban – mutat rá Frei – a krisztocentricitás formális. Tartalmát evilági tapasztalatok – szekuláris antropológia – határozzák meg.⁷⁸

4.5. Az eddig mondottakból következik, hogy Frei tanításában Jézus üdvösségszerző személyisége és tevékenysége nem az emberi tapasztalatokhoz való viszonyulása nyomán, hanem a Szentléleknek az Egyházban folytatott titokzatos, eszkatológikus tevékenysége következtében lesz valóság napjaink számára. A hit titkához az is hozzátartozik, hogy „hittek benne” (1Tim 3,16).⁷⁹ Így ismét az egyházhoz jut el. Látása szerint Krisztus szabadító jelenléte valóságos és hathatós az Egyház „praxisában”: prédikálásban, a szentségekben és a tanítványi engedelmisségben lesz. Így ő is a legszorosabban beleköti a prédikálást az egyházba, és építi bele a homiletikát trinitárius krisztológia szerves részét képező ekkleziológiába.

4.6. Mindennek kifejezéséhez Frei a szekuláris lingvisztika eszközrendszerét alkalmazza. Így alakul ki az ún. kulturális-lingvisztikai megközelítés. George Lindbeck⁸⁰ gondolatait fejlesztette tovább, aki szerint a vallások szociális jelenségek, melyeket sajátos nyelv és praxis jellemmez, melyek alakítják az életet és a gondolkodást. Ezek „átfogó interpretáló formák, melyek erősen ritualizált narratívákba vannak beágyazva, melyek hatnak az emberi tapasztalatra, ön- és világértelmezésre.”⁸¹ Ez a nyelv és ez a praxis elmondják azt, ami a legfontosabb a világon, és az életet eszerint alakítják. Ez pontosan ellenkezője az egzisztencialista, élményszerű megközelítésnek. Itt nem az emberen belül kezdődnek a dolgok, hanem az adott közösségből érkeznek a hatások az egyes emberre. A hitrejutás a szocializáció és inkulturáció folyamatában történik. Az élmény e hatások eredményeképpen valósul meg az emberben. Bele kell kapcsolódnia az egyéneknek a közösség nyelvébe és életgyakorlatába.

4.7. Ebben a „szemiotikailag szervesen összetartozó kulturális rendszerben” a mozgató erő a Lélek által megélevedett Ige. Ezen belül a „*sensus literalis*” hagyományos kifejezés, a régi görög filozófiai fogalomra épült statikus megfogalmazás helyett, teljesebb, az egész Írás jellegének megfelelőbb, értelmet kap: a textus teljes értelme szocio-lingvisztikus kontextusában – ami pedig a Lélek és az Ige uralma alatt élő és Isten tisztelő gyülekezet – bontakozik ki. Ezen belül, a közösség szabályai szerint funkcionál. Nem önmagában él, saját autonómiája nincs. Ezért

nem lehet az egyetlen definícióval megragadni. E megragadás néhány szabálya Frei gondolkodásában: 1.) *Sensus literalis* nem egyszerűen grammatikailag helyes értelmezés, hanem az, ami a legnagyobb fokú egyetértésre talált a közösségen belül (*consensus fidelium*). A textus magyarázatának története az egyházban mutatja, hogy a textus hat a maga tekintélyével. A reformátorok nem új textus-magyarázatokat hoztak, hanem régi konszenzusokat elevenítettek fel: re-formálták.⁸² Amiképpen a négy evangéliumon belül is vannak másféle olvasatok, ugyanez az Egyház életében is elkerülhetetlen. Az egység soha sem jelenthet uniformizált egységet. Viszont a 18–19. század akadémiai bibliakutatása jórészt kiszakadt az egyházból, és óriási rés támadt az „akadémia” és a gyülekezet között. Barth teológiája kapcsolta újra az írásmagyarázatot a gyülekezetbe. Ezért is hordozza Dogmatikája az „egyházi” szót címében. 2.) Jézus Krisztus személye és tetei a tartalom és értelem meghatározói. Ő cselekszik, és ez ad mindennek értelmet. Ez az askriptív logika. Ebből a központból kell az egész írást magyarázni.⁸³ Nem elvek szimbóluma. Ő magyaráz azzal, hogy önmagát adja. 3.) Ezért is van a liturgiának és ezen belül Úrvacsorának óriási hermeneutikai jelentősége.⁸⁴ Az Ige, a szentség és az engedelmségben megélt keresztyén élet egymásra hatásában tanuljuk meg a Szentírás olvasásának és magyarázatának szabályait. Itt tehát közösségi hermeneutikáról van szó.

4.8. Ezért fontos Frei szerint, hogy a narratív homiletikusok által előnyben részesített példázatok az elbeszélések összefüggésében értsük. Így áll elénk maga Jézus, aki – és senki, vagy semmi más – egyedül ad értelmet a példázatoknak. Nem a példázatok értelmezik Jézust, mint a narratív homiletika több képviselőjénél. Az elbeszélések és a Jézus által elmondott példázatok együtt alkotják az evangéliumokat, melyek nem általános emberi tapasztalatokról, hanem egy személyről szólnak; Jézus, akinek élete, halála és feltámadása megvalósítja Istennek a világgal kapcsolatos szándékait.

4.9. Jézus alakjának – a Frei által kedvelt szóval – jellemének hangsúlyozása a homiletika számára utat mutat. Induktív vagy deduktív⁸⁵ alternatíva helyett a prédikáció „askriptív” logikájáról (*ascriptive logic of sermon-ról*) beszél.⁸⁶ Frei szerint a deduktív-induktív helytelen kettévágása (*dichotomy*) annak, ami szervesen összetartozik. Az Egyházban a bibliaolvasás kiindulópontja Jézus Krisztus. Ő a testté lett Ige az alap, nem a tőle független emberi élmények. Az *ascriptive* logika használata megóv attól, hogy Jézus az emberi élmény megnyilvánulásának szimbóluma legyen csupán.

4.10.1. Frei tanításában és prédikálási gyakorlatában nincs elkötelezettség és prédikáció készítésének valamilyen előírt formája mellett. Ő fontosnak tartja az evangéliumi történetek dramatizált elmondását (*recital and reenactment*): meg kell eleveníteni a történetet annak belső – krisztocentrikus – logikája szerint, hogy az megelevenítse a hallgatók történetét. Az evangéliumban Jézus „jelenti magát”. Ez az önmaga-jelentése (*self-manifestation*) adja meg az elbeszélések egységét. Minden történetnek van egy sajátos eseménysorozata, és azokban egy a többivel szervesen összekapcsolódó témája (*dianoia*).⁸⁷ A történetek logikája az, ami az egymástól különböző történeteket összekapcsolja.

4.10.2. Campbell Richard Hays írására⁸⁸ hivatkozva ad egy érdekes illusztrációt: A Gal 3,1–4,11 perikópa egész argumentációja mögött „narratív logika” áll. Pál itt a Jézus történet értelmét (*dianoia*) fejt ki. Ő analógiát lát a Jézus-történet és e perikópa viszonya között a textus és a prédikáció viszonyában. Ha a prédikáció nem is mondja el végig a textusban feljegyzett eseményt, az átjárja az egész mondanivalót. Pál itt reflektál a Jézus esemény felett. A galáciai szituációt a szent történet keretein belül értelmezi. Itt is a deduktív és induktív érvelések helyett az esemény logikája adja meg a mondanivaló lényegét. A *dianoia* hozza létre azt a nem erőltetett, hanem szerves kontinuitást, ami a Jézus-esemény és az arról folytatott diskurzus között van. Ez a narratív logika lényege. Figyelembe véve a prédikáció feljebb tárgyalt ekkleziológiai kapcsolódását, mondja ki Hans Frei: a prédikáció a Jézus-történet nyilvános dramatizálása (*enactment*) a gyülekezet életében. A Jézus történet pedig egyszerre tanúskodik Isten Országáról, és megvalósítja azt. Eközben azonban szembekerül „a jelenvaló világ erőivel”. Jézus mindig megítéli (*challenges*) ezeket az erőket, de velük szemben az erőtelenség, a Kereszt erejét választja. „Jézus erőtelensége mindig titokzatosan együtt él (*coexists*) az Ő erejével (Mk 15,31).”⁸⁹ A bűnösért való helyettes elégtételben, ami történetének a csúcsa, a bűnös erőtlenségével is azonosul. Feltámadása az igazolás (*vindication*). Így hoz üdvösséget a világba.

4.10.3. Ennek a prédikálásra nézve óriási következményei vannak mind a prédikátor, mind az egész gyülekezet számára. Ha a prédikáció része a Jézus történet drámai megjelenítése, akkor annak a gyülekezet életében is következményei vannak. Jézus szenvedésének történetéhez szervesen hozzátartozik az erőszakmentesség. A Hegyi Beszéd ennek drámai előadása. Ennek tovább kell élnie a prédikálásban, és a prédikáció hatására a gyülekezetben. Nekik is részt kell vállalni Krisztus erőtlenségében. Így lesz a prédikáció az engedelmség aktsa. „A Jézusról való tanúskodás az Egyházat is emlekezteti arra, hogy az erőszak alkalmazása tökéletesen ellentmond annak, akiről a prédikációban tanúskodik.”⁹⁰ Ez tökéletes ellenkultúra (*counter-culture*),⁹¹ a jelenvaló világban, melyben mindenki erőszak segítségével akarja megvalósítani a maga igazságát. Voltak idők, amikor az Egyház, és a prédikátor részt vettek az erőszak uralkodó kultúrájában.⁹² Ma sem szabad ettől az Egyház teljes mértékben. Ez ellen küzdeni kell. „Úgy kell az Egyháznak a történetet mondani, mint amelyikben önmaga is részes. A prédikáció tehát nem merül ki a beszédben, hanem benne van abban a prédikátor és gyülekezet egész egzisztenciája.”⁹³

4.10.4. Ennek megvalósításában segít az Ige. A prédikálás egyszerre kifejezője és munkálója az egész közösség tanúskodásának: segít abban, hogy a gyülekezet élete megfeleljen annak az életformának, amit a textus hirdet. A hit eszerint nem csupán egyéni, egzisztenciális esemény – az is –, hanem „belenövekedés a közösség nyelvébe és praxisába.”⁹⁴ Ez a nyelv ugyanis nem egyszerűen egy szimbólumrendszer, hanem a közösségben megvalósuló „magatartás” nyilvános megvallása (*public instance of communally ruled behavior*).⁹⁵ Ez a „nyelv és a praxis” – úgy is mondhatnánk, a szó és tett – egysége. A reformáció korának nyelvhasználatával az

Ige tiszta hirdetése, a szentségek helyes kiszolgáltatása, és ezek szerves részeként az egyházfegyelem és a diakónia hozzákapcsolása együtt az, amire „a nyelv és praxis” összetartozása utal. A kulturális lingvisztika nyelvhasználatával kifejezve: „Az ember Jézus identitását a tanítványok praxisán keresztül ismeri és tapasztalja meg... az evangélium csak ott prédikáltatik tisztán, ahol ez tanítványság jelen van... mi a tanítványok életének hatása alatt kerülünk a történettel kapcsolatba.”⁹⁶ Az ily módon „megélt evangélium” szerves részei mind az egyes tagok élményei, mind pedig a közösség hitvallása: ez a nyelv és praxis együtt.

4.10.5. A narratív homiletikusok által igényelt élmény itt kiegészül: benne van az elnyert hitnek a közös hitvallások szerinti kinyilvánítása. Ezek mind szerves részei a közösség nyelvének és praxisnak.⁹⁷ A kívülálló az ebben résztvevő tanítványok közösségével találkozáskor jutnak el Krisztus ismeretére. A prédikáció mögött ott kell állani a közösség egész életének, ahogy az ApCselben is élénk adatik. Az egzisztencialista értelmezésű szó-esemény itt igazán Ige-eseménnyé, Krisztus eseménnyé lesz.⁹⁸ A homiletikának ezért kell foglalkozni a közösség kérdéseivel is.⁹⁹

4.10.5. A prédikálás közösségi vonatkozásaival hozza kapcsolatba Hans Frei az Írás tipológiai magyarázásának fontosságát. A tipológia hagyományosan kettős szerepet játszott az egyház életében: (a) rámutat azokra a típusokra (*patterns*), melyek összekapcsolnak különböző személyeket egy történettel. A tipológiai magyarázat demonstrálja az Írás egységét. (b) A tipológiai magyarázat segít abban, hogy a mai ember és világa szoros kapcsolatba kerüljön (*incorporate*) a bibliai eseménnyel. Így a tipológia a különféle textusok (*intertextual*) együttes magyarázata a köztük fennálló analógiák felfedezése útján.¹⁰⁰ Ily módon a tipológia nemcsak egységessé teszi a bibliai történetet, hanem bekapcsolja a jelenbe. Ez fontos szerepet játszik a liturgiában is. Ez utóbbinak szép példája az itteni presbiteriánus egyház liturgiás könyvének keresztelési imája:

*Örökkévaló isten, hálát adunk neked, mert te éltetsz mindeneket a víz ajándékával. Lelkeddel a lázadó vizeket rendre és az élet szolgálatára rendelted. Noé idejében vízzel pusztítottad el a gonoszt, és adtál új kezdést az igazságnak. Kivezted Izráelt szolgaságból a vizeken át az ígért földjének szabadságára. A Jordán vizében Jézust keresztelte János, és felkenete a Szentlélek. Saját halála keresztiségével és feltámadásával bűnből és halálból kiszabadított bennünket, és megnyitotta az utat az örök életre. Köszönjük neked, ó Isten, a szent keresztiség vizét, melyben Krisztussal együtt az ő halálába temettünk el, ahonnan felemeltetvén feltámadásának vagyunk részesei a Szentlélek újjászülő ereje által. Küld el Lelkedet, hogy lebegjen e víz felett, hogy az szabadulás s újjászületés forrása legyen. Mossa el mindazok bűnét, akik benne megtisztulnak. Emeld fel őket új életre, s oltsd be őket Krisztus testébe. Áraszt ki rájuk Szentlekedet, hogy erőt nyerjenek akarataid cselekvésére, s részei maradjanak Krisztus feltámadott életének. Dicséret, magasztalás és dicsőség legyen az Atyának, a Fiúnak és a Szentléleknek most és örökkön örökké. Amen.*¹⁰¹

(c) A bibliai tipológia mindig krisztológiai és ekklesiológiai: az egyház, a Krisztus teste, mely a tör-

ténet folyamatos hordozója.¹⁰² Ebben az is megmutatkozik, hogy a tipológia teremti meg azt a hermeneutikai feltételrendszert, melyben a bibliai szöveg mind az egyházzal, mind a mai élettel összefonódik.¹⁰³

4.10.6. A fentiekben alig foglalkoztunk a prédikációkészítés gyakorlati kérdéseivel. Az éles szemű olvasó azonban felismerhette az elmondottak gyakorlati következményeit. Néhány szót mégis ejtsünk Hans Frei gyakorlatáról. Ő nem kötelezte el magát egyetlen gyakorlati módszer mellett sem. Campbell szerint legközelebb a régi amerikai puritánok által is gyakorolt ősi *explicatio-applicatio* formát követi. Ez arra vezet, hogy a textusból indulva közelítse meg az ember helyzetét, és úgy jusson vissza az Íráshoz. Ez pontosan ellenkezője a narratív homiletikai gyakorlatnak, ahol az emberi szituáció adja a kiindulópontot. Vitapartnerei azzal vádolták, hogy az *explicatio* során egyszerűen újra elmondja a textusba foglalt történetet (*narratív recitation*).

4.10.7. Ezen ellenvetés cáfolatára emlékeztetünk a Barth és Bohren által ajánlott módszerre. Ők ugyanis úgy mennek végig a textus „mozgásán”, hogy felfedezik annak csomópontjait és az *explicatio* magában foglalja az *applicatio*-t is. Így az emberi szituációban egzisztenciálisan benne lévő személy ösztönzést kap arra, hogy odatárja a maga életét az Ige elé. E mozdulatban már benne van az *applicatio*. Ezért foglal Barth élesen állást az ellen, hogy a prédikáció két részből a kifejtésből (*explicatio*) és alkalmazásból (*applicatio*) álljon. Egy Barth vagy Bohren prédikációt olvasva megláthatjuk, hogy ezek a textusnak mind a prédikátort, mind a gyülekezetet megragadó, bibliai értelemben egzisztenciális hirdetései. Ennek a lényege abban van, hogy nem a prédikátor „ura a textusnak” és forgatja akarata szerint, hanem önmagát – és a gyülekezetet – teszi ki az Ige uralmának. Így egzisztenciájának nemcsak a nyomorúsága, hanem Krisztusban lehetséges gyógyulása-szabadulása is megmutatkozik.

4.10.8. Campbell két prédikációval illusztrálja ezt a fejtegetést. Az egyik¹⁰⁴ prédikáció címe: „Angyalok... de a Sátán és a vadállatok is” a Mk 1,9–15 alapján: 1) Dan Jensen amerikai olimpikon (1988) nővére, leukémiában meghalt egy héttel a verseny előtt. A trauma hatása alatt Jensen óriási erőbefektetése és felkészülése ellenére vesztett. A probléma: miért történnek rossz dolgok jó emberekkel? 2) Egy képregényre és a Jób könyvére való utalással kimutatja, hogy az előző kérdésfelvetés rossz. A helyes kérdés: mit tegyünk, ha rossz dolgok történnek velünk, vagy a gondunkra bízottakkal? 3) Jézus a maga élményével jön a megoldással: Jézust a vadállatok megtanították, hogy bizonyos dolgok nem állanak Isten gyermekei, sőt Isten ellenőrzése alatt sem. „Szabadság és alkalom (*chance*) be van építve a rendszerbe.” A Sátán jelenléte arra tanít, hogy Jézusnak is tapasztalnia kellett azt, amit mi kísértéseinkben megtapasztalunk. Az angyalok pedig Isten gondviselő jelenlétét mutatják fel Jézusnak és nekünk. 4) A szeretet lehetősége mindig fennáll. Lehet a velünk történő rossz dolgokra rosszul felelni, de lehet a szeretet erejével válaszolni. A döntés a miénk. (A prédikációban kizárólag Jézus élményéről van szó, de nem áll Jézus alakja a központban). A 4)-nél már újra eltűnik Jézus. Itt Jézus nem Megváltó, legfeljebb példa.

4.10.9. A másik prédikáció¹⁰⁵ textusa Márk 5,24b-34. A prédikátor követi a textus mozgását. Színe „drámai

előadása-megcselekvése (*enactment*) az ott mondottaknak. 1. A vérfolyásos asszony kellemetlenkedő beavatkozása az eseményekben, ahogy a zsinagógavezető történetébe beleront. Itt a prédikátor mindjárt alkalmaz: „Ez a történet a te életedről és a mienkről szól.” Nem arra hív, hogy a saját sztorinkat találjuk meg a biblia történetben, hanem elmondja; a bibliai történet megmutatja, mit kell tenni (*rediscribe the hearers story*). 2. Jézus és az asszony drámai találkozásának leírása. Az asszony a „fájdalmat hordozó nő” típusa, aki elkeseredésében megéri Jézust: „A fájdalom megéri az erőt” és meggyógyul. Jézus személye az, aki egyedüli módon az erő és a gyógyítás. „Jézus hatalmas változást tapasztal, a szenvedéssel való kapcsolat következtében önmagában... Ő nem mozdulatlan mozgató,... őreá hatással van az asszony érintése... Ez megrendítő pillanat a fájdalmas asszony és az erővel teli gyógyító találkozásában.” 3. Jézus a maga „helyettesíthetetlen” (*unsubstitutable*) személyében szól, felhatalmazza az asszonyt, hogy beszéljen vele; elismeri és ünnepli hitét, és áldásával elbocsátja. „Ettől kezdve ez az asszony kulcsfigura Jézus történetében... Azzá lesz, ami nem volt azelőtt, amint Jézus életadó erejének körébe kerül. Ez a történet mindannyiunknak új, reális világot, új választási lehetőséget, más életet kínál.” Íme itt Jézus van a középpontban, és az asszony története szervesen fonódik Jézuséhoz, és az prédikációban a mienkhez is.

A fent elhangzottak mutatják, hogy az amerikai egyházakban Isten Igéje és Lelke végzi a maga munkáját. Az itteni homiletika által járt nehéz, szellemi erőfeszítésekkel teljes utat csak madártávlatban tudtuk áttekinteni. Annak meglátására talán elegendő volt, hogy az Íráshoz való hűséghez, annak ma érvényes és érthető hirdetéséhez a körülöttünk levő világ gondolatrendszerével és szellemi erőfeszítéseivel való foglalkozás az Ige természetéből való követelmény. Még szövegtendrei felkészítésben egyik társunk lelkeszgyűlésen a Gen 28,10–22 alapján prédikált, és a prédikátor küzdelmének típusát is látta Jákob küzdelmében. Igaza volt. Meg kell küzdenünk az Igéért. Ez az Úrral való küzdelem ugyanakkor az adott szituációval való küzdelem is. Éppen az Ige teszi képessé a teológust és a homilétát, hogy az Ige dinamikájától megőrizve, e dinamika segítségével viszonyuljon a világhoz, mely felé „köteles” (Róm 1,14) az evangélium szolgálatával: „Mind a görögöknek, mind a barbároknak, mind a bölcseneknek, mind a tudatlanoknak köteles vagyok... Mert nem szégyenlem a Krisztus evangéliumát; mert Istennek hatalma az minden hívőnek idvességére” (Róm 1,14.16).

Pásztor János

(Columbia Theological Seminary Decatur Georgia)

Jegyzetek

1. A második világháború utáni években – amikor az USA nagy „történelmi egyházai” hatalmas fellendülést éltek át, – különösen sok fiatal teológus jött Európába a svájci, német, s brit egyetemekre doktori fokozatot szerezni. Közülük jelentős számban Baselben Barth tanítványaként doktoráltak. De a többiek is Edinburghban, St. Andrews-ban, Tübingenben, vagy Heidelbergben közvetlenül találkoztak az európai teológiai megújulással, ami a barth-i hatások nyomán bontakozott ki a teológiai tudomány minden területén. Ezek a kitűnően képzett, s az európai protestáns teológiai étellel közvetlenül is találkozó teológusok, az akkor már igen jelentős amerikai hagyo-

mányokra is építve nagy mértékben megemelték a teológiai kutatómunka s oktatás jó néhány patinás intézményben azelőtt is magas, általános színvonalát. – 2. Jelen sorok szerzője más helyen kifejette, hogy az igehirdetés szót nem tartja a prédikáció, s prédikációs szinonimájának. Indoklás: a sákramentum is igehirdetés (1Kor 11,16b). Mind a prédikálás, mind a szentség ige. Az egyik *verbum praedicatum*, prédikált ige; a másik *verbum actum* megcselekedett ige (1Kor 11,24, 25). Pásztor János, *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban HOMILETIKA*. (Budapest: Ref. Theol. Akadémia, 1993). A *verbum actum* kérdéséhez: Pásztor János, *A gyülekezet és a kegyelmi ajándékok a református egyház tanítása szerint*. (Budapest: Ref. Theol. Akadémia, 1990). Angolul: János D: Pásztor, *The Heritage of the Reformation: Word-Event for Church and World. Warfield Lectures. Lecture Three. Princeton Theological Seminary. 1992.* – 3. Ide tartozik a *New Hermeneutics* iskola, valamint a szekularizáció pozitív értékelése: Pl. Harvey Cox: *The Secular City*. (New York: Macmillan, 1965) John A. T. Robinson, *Honest to God* (Philadelphia: Westminster, 1963) – 4. Charles C. Campbell, *Preaching Jesus: New Directions for Homiletics in Hans Frei's Postliberal Theology*. (Grand Rapids, Michigan: Eerdmans, 1997). – 5. Kornelius Miskotte, *Wenn die Götter schweigen: vom Sinn des Alten Testaments*, (München: Chr. Kaiser, 1963) – 6. A harmincas évek presbiteriánus homiletikusa R. A. Richmond Ames Montgomery, *Expository Preaching* (New York: Fleming H. Revell Co., 1939) 38–42). – 7. Barth nemcsak prédikált rendszeresen, de maga is foglalkozott homiletikával. A Bonni Egyetemen 1932/33 tanévben tartott homiletikai előadásait később adták ki: Karl Barth, *Homiletik*. (Zürich-Zollikon: EVZ-Verlag, 1966). Rudolf Bohren, *Predigtlehre*. München: Chr. Kaiser, 1974). – 8. Barth a leghatározottabban nem mond mindenféle, kívülről a textusra ráerőltetett hármast, vagy négyes felosztásra. A felosztást tanítása szerint – az ige mozgása adja. A felosztásban is az alapige mozgását kell követni. Ily módon az üzenet és a felosztás egybeesik. Ennek szép példáit találjuk az Ótestamentum-kutató Walther Brueggemann prédikációiban. Campbell, i. m. 197–198. – 9. H. Tichard Niebuhr, *The Meaning of Revelation*, (New York: Macmillan, 1941) – 10. Idézi George W. Stroup, *The Promise of Narrative Theology Recovering the Gospel in the Church* (Atlanta: John Knox Press, 1981). 69. – 11. Stroup, i. m. 91. – 12. George W. Stroup, *Revelation and the Word of God: the Hermeneutics of the Christian Story*, (Doktori dolgozat Vanderbilt University, Nashville, Tennessee, 1973. Mikrofilm kiadás: University Microfilms, Ann Arbor, Michigan, 1974). 361. – 13. „Nemcsak... ismeret, hanem szívbeli bizodalom (*fiducia*) is” – mondja a Heidelbergi Káté. A bizodalom fogalom magában foglalja az egzisztenciális odaforulást – tehát az értelem, érzelem, akarat és test egységben való odaszánását az engem megszólító Krisztusnak. A páli teológiában a hit ez a teljes egzisztenciával való igen-t mondas. Pásztor János, *Munkafizet az újszövetségi bibliai teológia tanulmányozásához*. (Debrecen: Ref. Theol. Akadémia, 1978) – 14. A két kontextus jelentősége szempontjából alapvető mű: Anthony C. Thiselton, *The Two Horizons: New Testament Hermeneutics and Philosophical Description with Special Reference to Heidegger, Bultmann, Gadamer and Wittgenstein*, (Grand Rapids MI: Eerdmans, 1980) c. műve. Foglalkozik vele jelen sorok írója: Pásztor János, *Krisztus hirdetése a Magyarországi Református Egyházban HOMILETIKA*. 2. kiadás (Budapest: Ref. Theol. Akadémia, 1994) 249251 – 15. H. Kriady Davis, *Design for Preaching* (Philadelphia: Fortress Press, 1958) – 16. E fejlődéshez hozzájárult a hatvanas években elterjedt „Új Hermeneutika” iskola, mely a poszt-bultmaniánusok mintájára beszélt Word-Eventről, amit beszéd ill. nyelv-eseményként értelt. Az angol *word* éppen úgy jelenthet szót is, mint ígét. Itt nem Ige-eseményről, hanem beszéd-eseményről beszélünk. A szó-esemény, vagy beszéd-esemény az emberi élményekre helyezi a hangsúlyt. Itt van a kapcsolópont a mai Schleiermacher-renaissance-hoz. Én is tettem arra kísérletet, hogy az Ige-Esemény koncepciót egzisztencialista alapokról biblia-történelmi alapokra helyezzem angol nyelvű előadásorozatomban: János D. Pásztor, *The Heritage of the Reformation: Word-Event for Church and World. Warfield Lectures I-VI. Princeton Theological Seminary 1992.* – 17. A figyelmes olvasó észreveheti, mennyire hasonlít ez a nálunk is tapasztalt, egyoldalú egyéni élmény hangsúlyozáshoz, amikor az egyéni megterés vagy megvilágosíttatás Isten tettei rovására lesz hangsúlyos. – 18. Charles L. Campbell, *Preaching Jesus: New Directions for Homiletics in Hans Frei's Postliberal Theology* (Grand Rapids, Michigan: Eerdmans, 1997) 40–44 lapjain a „liberális” prédikálás példájául Tillich egyik prédikációját hozza fel. A teológia történetét Tillich-et egzisztencialista teológusként értékeli, akinek szellemi

formálódásában Barth és köre is jelentős szerepet játszott. Érdekes és tanulságos, hogy a határozottan európai talajon kibontakozó teológus az Egyesült Államokba átléptetve, hogyan fejlődött. Campbell meggyőződésben indokolja véleményét. i. m. 40–44. A liberális szóval vigyázni kell, mert ez alatt mindenki mást ért. – 19. Barth a leghatározottabban elutasította az apologetikát: Nem védekezni kell, hanem Isten Igéjét kell hirdetni. – 20. Gyakran prédikált és prédikációs kötetek is jelentek meg: Pl. Paul Tillich, *The Shaking of the Foundations*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1948) – 21. „You are accepted.” – 22. Tillich teológiájának egyik kulcs fogalma: Jézus a Krisztus. A névelő arra vonatkozik, hogy Jézusban a Krisztus. az „Új Lét” (*Nes Being Systematic Theology*, (Chicago: The University of Chicago Press, 1951) 121. – 23. Analógiát lehet felállítani Tillich és Schleiermacher teológiája között. Mindkettő az Írásra hivatkozik az Írás gondolatait állítja be a maga, az Írástól nem közvetlenül függő rendszerébe. Nem csoda, hogy Tillich után az USA-ban is bizonyos mértékű Schleiermacher *renaissance* következett be. Tapasztalataim szerint mind Schleiermacher, mind Tillich nagy szolgálatot tettek az evangélium ügyének azzal, hogy saját koruk intellektuális környezetében igyekeztek megfogalmazni az evangéliumot. Így sokakat indítottak el a Krisztushoz vezető úton. Mindketten tanítanak és mindketten – mint valamennyien – korrekcióra szorulunk: „Rész szerint van bennünk az ismeret” (1Kor 13:12) – 24. E prédikáció mögött ott van az a tillichi gondolat, mely szerint Jézus a Krisztus a Lét Alapjának legfontosabb, de nem egyetlen megmutatkozása. – 25. Campbell, i. m. 44. – 26. Charles Rice, *Interpretation and Imagination: The Preacher and Contemporary Literature*, The Preacher's Paperback Library (Philadelphia: Fortress Press, 1970) – 27. Rice, i. m. 51–57 – 28. Nyilvánvalóak itt Tillich, Schleiermacher, valamint Wittgenstein és a *Sprachphilosophie* hatásai. – 29. Rice, i. m. 5. – 30. A most leírt alapállásból következően ez logikus. Hiszen Barth teológiájának a lényege a megszólaló Ige objektív, az ember reagálásától nem függő valósága. Teológiáját éppen ezért nevezték a Schleiermacherrel – az emberi függőségi érzés teológusával – folytatott vitának. – 31. Pontosan erről van szó: Barth megértette, hogy a hit alapja nem az emberi érzés, nem emberi tapasztalat, hanem a Krisztusban megszólaló Isten. Ő nagyon is odafigyelt Schleiermacherre – és az egész hosszú korszakra, melyben ő maga is felnőtt és tanult – mely elvetette az Ige objektív valóságát és az emberben lévő vallási érzésekre – legyen az függőségi érzés, értékítélet (Ritschl), vagy gyakorlati moralitás (Harnack) – épített. Valaki Barth egész teológiáját Schleiermacherrel folytatott párbeszédként jellemezte. Való igaz továbbá, hogy Barth korai korszakában szükségszerűen túllhangsúlyozta az Ige rajtunk kívül valóságos objektív valóságát. Későbbi korszakában, amikor Isten emberségéről (*Menschlichkeit Gottes*) tanított, helyreállt az egyensúly. Első korszakának *kairos*-ában ez az egyoldalú hangsúly feltétlenül szükséges volt. – 32. Rice, i. m. 17 – 33. Uo. – 34. Jelentősebb művei: Fred B. Craddock, *As One Without Authority; Essays on Inductive Preaching*, (Nashville: Abingdon Press, 1979), *Overhearing the Gospel*, (Nashville: Abingdon Press, 1978); *Preaching*, (Nashville: Abingdon Press, 1985) – 35. A könyv címe (*Overhearing the Gospel*) magyarra fordítható: ellesni, a beszélő tudtán kívül meghallani. – 36. Az egyházon kívül ott van Nietzsche, aki szerint az Isten halott, és templomok a sírjai. – 37. *A Christendom. Christentum, Corpus Christianum* szavak az Európában kialakult, a „trón és az oltár” szoros összetartozásában megmutakozó kereszténységre vonatkoznak. Magyarul is volt a 16. sz.-ban a szónak ilyen értelemben: „... kereszténység magasztald Megváltódat...” (450. dics. 5. v.). Ami a nagykonstantini korszak bevégeződésének tudomásul vételét illeti, tapasztalataim szerint ez – az Egyházunk jövőjének és küldetésébe betöltésének nagy kárára – mind a mai napig nem történt meg. Úgy terveztünk, mintha egy nagykonstantini struktúrával számolni lehetne. – 38. Leslie Newbigin, *Foolishness to the Greeks: the Gospel and Western Culture*, (Grand Rapids MI: Eerdmans, 1986) – 39. Campbell, i. m. 128. – 40. „The emon as a Twice-Told Tale,” Sprunt Lectures, Union Theological Seminary, Richmond Virginia, 1991, February 4–6. – 41. Campbell, i. m. 129 – 42. *A Sprachgeschehen, Wortgeschehen* kifejezéseket lehet használni nem csupán egzisztencialista értelemben. Ha a beszéd ill. a szó Isten szavára vonatkozik, a Szentírás kontextusában hangzik, akkor az Ige-esemény, Krisztus esemény. Az pedig minden prédikációra nézve érvényes, hogy benne Krisztus, az Örök Logos hirdetéssé és ne csak róla szóló beszéd hangozzék, hanem Ő maga legyen jelen és szóljon. – 43. George Lindbeck gondolatait idézi Gerhard Ebeling, *Dogmatik des christlichen Glaubens* c. műve ismertetéséből. Campbell, i. m. 131 – 44. Craddock, *As One without Authority* i. m. 12. – 45. Több évvel ezelőtt itt az USA-ban egy fiatal

homiletika tanár gyakorlati óráján vettem részt. Ő tanácsolta a prédikátoroknak: „Mondja kérem azt, amit érez.” – 46. Következésképpen nem fontos vasárnap templomba menni. Lehet imádkozni pecázás közben is. – 47. Az Exodus 19,3–6 és az 1Pt 2,6–9 ennek átfogó megfogalmazása. Isten népe, az Igére figyelő nép, a közösségi életével, pusztá jelenlétével azon belül tetteivel és szavaival az ÚR képviselőjében hirdeti az ÚR csodálatos dolgait és az ugyancsak az ÚR tulajdonát képező többi nép és az egész teremtettség képviselőjében lelki áldozatokkal áldozik az ő és Megváltó Isten előtt. Itt tehát nem arról van szó elsősorban, hogy minden egyén pap, hanem, hogy együtt osztozunk a papi tisztségben. E fogalmazás szerint a legátfogóbb „munka leírása” a papi feladatköröknek a kétirányú képviselet: az Urat a népek előtt, a népeket az ÚR előtt. A Zsidó Levél egész teológiáját ez a megfogalmazás határozza meg. A már említett princetoni Warfield Lectures közül a IV. foglalkozott ezzel a témával. Egy amerikai bibliai teológus így fogalmaz: Az 1Pt 2,5–9 versekben „... nem Richard D. Nelson, *Raising Up a Faithful Priest: Community and Priesthood in Biblical Theology* (Louisville, Kentucky: Westminster/John Knox Press, 1993) 167–168. Vö. 160–171. – 48. Craddock, *Overhearing*, I. m. 91,93 – 49. uo. – 50. Ez írás készítése idején állandóan nyíltan tárgyalja az itteni média az elnök magánéletének intim részleteit. – 51. 1998. április 20-án és 21-én hallottam Craddock két prédikációját: a Rm 8,18–27, ill. a Rm 8,28–39 alapján. Mindkettő szép példáját adta annak, hogy a textus dinamikájának felfedezése megeleveníthet hat mai ember tapasztalataira, élményeire, azaz az Ige-élmény és hétköznapi élmény az Ige és a Lélek uralma alatt találkozik. – 52. Edmund Steimle, Morris Niedenthal & Charles Rice, *Preaching the Story*, (Philadelphia: Fortress Press, 1980). – 53. Barth Homiletikájában ír arról, hogy a prédikációt – a textussal együtt – döntő módon a keresztség és az úrvacsora határozzák meg, mert ezek beszélnek az üdvösségnek Jézus személyétől, haláltól és feltámadásától elválaszthatatlan voltáról. (*Die Kirchlichkeit der Predigt*) 41–47 – 54. Utalás a Református Énekeskönyv 461. dics. 4. versére, valamint a 440.9.-re – 55. Ez utóbbi a debreceni Nagytemplomi gyülekezet gyakorlata – tudomásom szerint – ma is. – 56. Campbell i. m. 138–141. – 57. Ez a tartalom és funkció az, amit Barth a textus mozgásának, dinamikájának nevez, ami magában hordozza az üzenetet. Vö. Homiletik, II m. 1151–106. Enélkül a felosztás teljesen formális-sablonos marad. – 58. „Ha valaki egy szekuláris »sztorit« használ ugyanazon igazság hangsúlyozására, vagy ugyanazon élmény keltérése, amiről a bibliai textus beszél, az alapállás a strukturalizmus. Ha a két »sztorit« (a bibliai és a szekuláris) ugyanazt a jelentést hordozzák, feltételezhetjük, hogy van bennük valami közös. Ha azonban azok különböző sztorik, különböző emberekről, tartalmuk nem lehet azonos. Ez esetben, úgy tűnik, az elbeszélte esemény közös mozgása, közös struktúrája tartja őket össze.” Mark Ellingsen, *The Integrity of Biblical Narrative: Story in Theology and Proclamation*, (Minneapolis: Fortress Press, 1990) 56. Idézi Campbell, i. m. 169. Ő emlékeztet Paul Ricoeur véleményére, amely szerint a strukturalizmus analízis képtelen arra, hogy az evangéliumi elbeszéléseket teljesen mértékben magyarázza. Ricoeur véleménye nem azt jelenti, hogy a strukturalizmus nem adott hasznos impulzusokat a Biblia kutatásához. Azaz a strukturalizmus is lehet eszköz, de „nem veheti át a hatalmat”. – 59. Itt utalhatunk arra az igazságra, hogy a teljes Szentírás narratív jellege abban is megmutakozik, hogy a tanító, elbeszélő részek az esemény összefüggésében érthetők: pl. a Tóra adása Izráel történetében; az apostoli levelek a Krisztus-esemény (Inkarnáció, Kereszt, Feltámadás) feletti reflexiók. – 60. Ezt a végletes fogalmazást idézi Campbell, i. m. 173–174 – 61. Találkozunk szép és elrettentő példákkal a textus mély lélektani magyarázása során. Fennáll a veszély, hogy kívülről viszünk be gondolatokat a textusba. Itt is érvényes az, hogy eszközöket lehet használni, de nem szabad engedni, hogy átvegyék az irányítást. Vö. *Wege zum Menschen*, folyóirat. – 62. Karl Barth, *Homiletik*, i. m. 105–107. Rudolf Bohren, *Predigtlehre*, (München: Chr. Kaiser, 1974) 122, 128. – 63. Jelen sorok írja két amerikai egyetemen (Texas Christian University és University of Dubuque Theological Seminary) tartott homiletikai előadásokat és gyakorlatot „A társadalmi kérdés a szöszéken” címmel. Ezek során 24 olyan textust elemeztünk, és kellett a hallgatóknak arról prédikációkat írni, melyek középpontjában nem a társadalmi felelősség állott. Alapos exegézis azonban elvezetett ide. – 64. Idézi Campbell, i. m. 141. – 65. Vö. a fentebb Eugen Lowry fejtegetését a *plot*-ról. – 66. C. H. Dodd, *The Parables of the Kingdom*, (New York: Charles Scribner's Sons, 1961) 5; idézi Campbell, i. m. 174 – 67. A post-bultmanni iskola amerikai ágát nevezik így. Jelentős képviselője: James M. Robinson, *The New Hermeneutics*, (New York: Harper & Row, 1964). Nagy hatással volt az amerikai fejlődésre is a

hasonló nevű Woolichi püspök: John A. T. Robinson, *Honest to God*, (Philadelphia: Westminster, 1963) – 68. John Dominic Crossan, *In Parables*, (San Francisco: Harper & Row, 1973) 22; idézi Campbell, i. m. 176 – 69. Campbell i. m. 144 – 70. A *character* Frei egyik kulcsszava: Az evangéliumokban – látása szerint – kiábrázolódik Jézus Krisztus egyedülálló, helyettesíthetetlen jelleme (*character*) identitása. Ez a személyes Jézus (az ő nyelvhasználatában karakter), véd meg azon kísérletektől, hogy Jézus csupán szimbólum, vagy mítosz legyen. Hans W. Frei, *The Identity of Jesus Christ: The Hermeneutical Bases of Dogmatic Theology*, (Philadelphia: Fortress Press, 1975), 131 & 136–138. Idézi Campbell, i. m. 189. – 71. Arról van szó, amit Barth az egyház önkritikai funkciójának nevez. „... die Aufgabe der Kritik und Korrektur ihres Redens vom Gott... Selbstprüfung” Karl Barth, *Die kirchliche Dogmatik I/1. Die Lehre vom Wort Gottes*, (Zollikon-Zürich: Evangelische Verlag, 1947) 1–2. Az önvizsgálat a prédikálás tekintetében hangsúlyos KDI/1. 296. – 72. Tudomásom szerint *szemiotika* szó használatos a magyar nyelvű, nyelvtanulással kapcsolatos irodalomban. Az itt idézett mondat mutatja, hogyan használja Frei eszközt napjaink filozófiai nyelvét biblika igazságok kifejezésére. Az itt idézett mondat, a szemiotikával foglalkozó szekuláris kutatók számára is érthető nyelven utal a teológia bibliai alapjaira. Wittgenstein volt az, aki szerint az Isten létét illető kérdésnek sincs értelme, mert nem verifikálható, levegőben lógó kijelentésről van szó. Vö. Wolf-Dieter Just *Religiöse Sprache und analytische Philosophie Sinn und Unsinn religiöser Aussagen* (Stuttgart: Kohlhammer, 1975). Just ugyancsak nyelvanalízis alapján mutatta ki, hogy a használt nyelvnek az érdektel tárgykör belső logikáját kell kifejeznie. A teológia saját premisszáin belül van értelme a *theo-logia*-nak, Istenről való beszédnek. A teológia és a természettudomány egymáshoz való viszonyára nézve: Thomas F. Torrance, *Transformation and Convergence in the Frame of Knowledge Explorations in the Interrelations of Scientific and Theological Enterprise*, (Grand Rapids MI: Eerdmans, 1984). Vö. Bolyki János és Gaál Botond idevonatkozó kutatásait. Ez a vizsgálódás analógiát mutat Frei munkásságával. – 73. Hans W. Frei, *Types of Christian Theology* (Ed. G. Hgungser & W. C. Placher) (New Haven: Yale University Press, 1992) 78. – 74. Campbell e nyelvhasználat alapján egyenesen posztmodern teológusnak nevezi Freit annak ellenére, hogy Frei ezt a jelzőt nem vállalja. Campbell indoklása: a posztmodern korszak teológizálásának 3 kritériuma nála megtalálható: holisztikus episztemológia; a beszéd mint párbeszéd; közösségi metafizika (hangsúly az organikus közösségen). A közösség kategóriáinak hangsúlyozásával minden eddigien erőteljesebben kifejezi a teológia közösségi jellegét: a teológus a sajátos nyelvet és praxist megelő közösségi tagja. Teszi ezt a posztmodern korban, amikor dekompenzáció, az értékek és az értékekre épülő közösségek bomlása megy végbe. Ezzel a mai nyelven vall ennek a közösségnek (az Egyháznak) a korszakokat átfogó és azokat felülmúló jelentőségéről (Mt 16,18b). V. o. Jean-François Lyotard, Jürgen Habermas, Richard Rorty, *A posztmodern állapot* (Budapest: Századvég-Gond, 1993). – 75. A Columbia Seminary egy ferences szerzetes doktorandusa kiváló disszertációjában Clairveaux-i Szt. Bernát és Kálvin misztikáját alaposan elemezve kimutatta, hogy Kálviné szorosan kapcsolódik az Úrvacsorához. Bernátnál ez a kapcsolat nem közvetlen. Dennis B. Tamburello, *Union With Christ: John Calvin and the Mysticism of St. Bernard*, (Louisville: Westminster, 1994) Columbia series in Reformed Theology. David Willis princetoni professzor, a KGRE Hittudományi Kar tiszteletbeli doktora adott elő e kérdéssel egy tanulmányt az 1976-ban Leningrádban tartott Orthodox-Református Dialógus (Debrecen II) alkalmával. Berki Feriz – Pásztor János „Az úri szent vacsora és az Egyház társadalmi felelőssége az Orthodox Egyház és a Református Egyház tanításában.” Tsz Úf. XX. 1977/7–8. Szám 226–237. – 76. Részese voltam beszélgetésnek, melyben teológiai tanárok is megkérdezték, mit ért Frei e szó alatt. A válasz: Jól ismert kifejezés az angolban liturgiái nyelvben: *To God ascribe only glory*. = Egyedül Istennek adjatok (*ascribe*) dicsőséget. *Aszkriptív* az, ami az Istennek való dicsőségadás aktusát foglalja magában. Magyarul csak egy mondatl lehet visszaadni: A prédikáció logikájának lényege, hogy kijelentéseiben egyedül Istennek ad dicsőséget. (Szórol szóra így lenne: a prédikáció kizárólag Istent dicsőítő logikája. Egyelőre meghagytam az an-

gol szót a magyar szövegben. – 77. Campbell, i. m. 58 – 78. Enélkül a teológia egy más, az emberi egzisztencia Irástól független eleme segítségével kialakított, üdvösség-koncepció funkciója csupán. Campbell, i. m. 56. – 79. A Mk 14,9-ben az asszony hite és hitből fakadó tette része az evangéliumnak. – 80. George Lindbeck, *The Nature of Doctrine: Religion and Theology in a Postliberal Age* (Philadelphia: Westminster, 1984) – 81. Lindbeck, i. m. 32. – 82. Ezért is vannak tele Kálvin írásai az egyházatyákra való hivatkozásokkal. A jelenleg elérhető magyar fordítás ennek nyomon követésére sem alkalmas. Érdekes végigtekinteni pl. a Róm 1,17 értelmezésének történetét: Agoston-Luther-Trident-II. Vatikáni Zsinat. Szépen mutatja, hogy a textus hatott a római egyházban is. – 83. Luther: „*Was Christum treibet*”. Az askriptív logikáról l. 76. jegyzet. – 84. Barth tanítja, hogy minden prédikációnak tekintettel kell lenni az Eucharisztia. Ezért is tartja fontosnak – az apostoli Egyház és Kálvin nyomán – az Úrvacsorát minden vasárnap való ünneplésnek. *Homiletik*, i. m. 45. – 85. Ebben a fogalmazásban deduktív kiinduló, induktív az élményből kiinduló prédikálás. – 86. V. o. 75. jegyzet. – 87. Northrop Frye, *The Great Code: The Bible and Literature*, (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1982) 36–46. Frye tesz különbséget a történetek *mythos* eleme és *dianonia*-ja között. Az előbbi valójában a sztori, a másik pedig a részeket összekapcsoló és harmonizáló értelem. – 88. Richard Hays, *The Faith of Jesus Christ*, (Chico California: Scholars Press, 1983) 264–265. Campbell, i. m. 205–206. – 89. Campbell, i. m. 214 – 90. Campbell, i. m. 217 – 91. A reformáció emléknapiján 1997. október 31-én a Columbia Theological Seminary kápolnájában Richard Wallace, fekete evangélikus egyetemi lelkész a kegyelemből hit által való megigazulásból először mondtotta, hogy a jelenvaló világban, melyben mindenki a maga erejéből akar élni, „szubkultúrát” alkotnak. – 92. A Nagykonstantini Korszak egyik jellemvonása, hogy az államhatalomra való építéssel az egyház ezen az ellenkultúra jellegű gyülekezett felzárkózni. Ez az, amit nem szabad visszasírni. – 93. Az ApCsel a maga teljességében erről beszél: minden elhangzó prédikáció mögött ott van a 2,42–47 szerint élő gyülekezet. Vö. 2,14-et is. – 94. Campbell, i. m. 232 – 95. George Lindbeck < „Ebeling: Climax of a Great Tradition”, *Journal of Religion* 61 (1981), 313. – 96. Fogalmazza Frei nyomán Campbell, i. m. 244 – 97. Ez pl. a gyermekek hitben való nevelésére nézve azt jelenti, hogy az ő belenövésük a „nyelv és praxis” közösségébe az, melynek során hitre jutnak. Fontos lenne ennek a tételnek pl. a gyermekek megtérése és az érett hitre jutás összefüggéseire nézve való alapos kidolgozása. – 98. Üresen hangzik a legjobban felépített prédikáció is, ha nincs beleágyazva a gyülekezet Krisztusban való életébe. IThesz 1,8. – 99. Illusztrációként és negatív példaként hozza fel Campbell az alábbiakat: Amerikai lelkészképző intézetek néha annyira a helyi „kultúra” hatása alá kerülnek éppen a prédikátorképzésben, hogy a hallgatókat „kimondottan és militánsan az Igére való hűség figyelés és prédikálás ellen nevelik” Campbell, i. m. 249 – 100. A Szentírásból belülről is megismerhetjük a tipológiáinkat: Az Exodus példája Izrael honfoglalásának is, és a fogságból való hazatérésnek is. Józs 3,7–17; Ézs 40,3–5; 43,16–21. *Ez a tény is fontossá teszi azt, hogy a prédikáció textusával analógiában álló részek kerüljenek felolvasásra az Írásból*. Indokolás részletesebben: Pásztor János, *Homiletika*, i. m.–101. idézi Campbell, i. m. 252–253. – 102. Campbell idézi a Columbia Seminary a latin-amerikai egyháztörténetek észrevételét arról, hogy a tipológiai magyarázat nagyjából háttérbe szorult a Konstantini korszakban a triumfáló kereszténység gyakorlatában. Mint a birodalom hivatalos vallásos testülete, már nem egy „kicsiny nyáj”, egy a periférián élő csoport, a diasporában élő nép, hanem maga a társadalom. Ekkor már az az igény, hogy az egyház keresztthordozó, Krisztus szenvedéseiben részesedő közösség legyen, jórészt beszorult a kolostorokba. *The Liberating Pulpit*, (Nashville: Abingdon, 1994) 114. idézi Campbell, i. m. 255. Ma a nagykonstantini kor szétesésével ennek újra növekedik a jelentősége. – 103. Ennek illusztrálására Gonzalezék Oscar Romero, San Salvador érseke mártíriumának példáját hozzák fel, akit az eucharisztia liturgiájának végzése közben lötték le: „Úgy tűnik, itt példa a tipológia mai alkalmazására az, hogy valaki felismerje és megélje az evangélium következményeit (*implications*).” i. m. 118. – 104. Wayne Bradley Robinson prédikációja. Utalás Campbell, i., 193–195 – 105. Walther Brueggemann prédikációja. Utalás: Campbell, i. m. 197–201.

A Bibliát követni*

(Gondolatok a prédikációsorozathoz)

Elgondolkodtató a megfigyelés, miszerint a Németországi Evangélikus Egyház majdnem valamennyi tagegyházában a prédikáció és a textus szinte minden istentiszteleten a perikópa rendszert követi. Korábban meglehetősen ritkán éltem át, hogy a textust szabadon választották volna, de azt igazán kivételesen, hogy prédikációsorozatot tartottak volna. Ezt annak ellenére, hogy a reformátorok nagy része, és református részről majdnem mindenki prédikációsorozatokat tartott.

I. Történelmi fejlődés

1. Zwingli Huldreich

A prédikációsorozat úgy szólván ott van a református reformáció kezdeteinél. Zwingli zürichi szolgálata kezdetének másnapján, 1519. január 2-án egy prédikációsorozattal indít a Máté evangéliuma alapján, „végig egymást követvén, nem felszabdaltatván az Evangelia dominicalia szerint”.¹ Ezzel a gyakorlattal, egy bibliai könyv folytatólagos magyarázásával, Zwingli szakított az uralkodó hagyománnyal, hogy a mindenkor vasárnapra előírt evangélium szolgál a prédikáció alapjául. Ezt az évszázadok óta gyarapodó perikóparendszert,² erősen meghatározta az egyházi év, úgyhogy a szövegek kiválasztása nagyon gyakran meghatározott egyházi célokat szolgált.³ Mindenekelőtt az egyes ünnepek befolyásolták a perikópa-választást. Ez az erős irányultság azonban széttöri „az egyházi esztendő szervezett egységéről való jó véleményt, mintha ez az elsőtől az utolsó vasárnapig tervszerűen rendezett volna, úgyhogy mindegyik perikópa a maga helyén azt a pontot írja elő, amelyre az egyházi esztendő éppen elérkezett.”⁴

Zwingli ebben az átöröklődött perikóparendszerben csak a traditio humanat látja, ami az ő szemében semmiképpen nem segíti a Szentírásban megbizonyított evangélium felismerését. Zwingli véleménye szerint nem az emberi áthagyományozással való *szakítás* igazolható, hanem az átöröklődött részekre osztás. A Biblia iratainak felszabdalása odavezetett, hogy az Írást a hagyománynak alárendelték. Az Írás azonban éppen tartalmánál fogva minden emberi rendelkezés fölött áll. Mielőtt Zwingli a prédikációsorozatot elkezdte volna, már közölte a káptallannal és a püspökkel, hogy „historiam nempe Christi servatoris, qualiter eam descripsit Matthaeus evangelista”,⁵ vagyis a mi megváltó Jézus Krisztusunk történetét prédikálja úgy, ahogy azt Máté evangélista leírta. Ebben a rövid mondatban már felismerhető Zwingli írásértelmezése: az Írásnak van tekintélye, az Írás maga tekintély, mert Krisztusról tesz bizonyosságot, mert Krisztustól kapja viláosságát, amellyel nekünk az utat mutatja.⁶

Azt, hogy már a kezdetektől más bibliai könyveket is betervezett volna a Máté evangéliuma mellé sorozatba,

nem tudjuk,⁷ mindenesetre további prédikációsorozatok következnek, mindenekelőtt újszövetségi iratokról (Apostolok cselekedetei, páli levelek, Zsidókhoz írott levél, Lukács, János evangéliuma), aztán 1525-től ószövetségi könyvekről indít sorozatot (bizonyosan a Zsoltárok, Mózes első könyve, valamint Ézsaiásról, és valószínűleg Józsué, Bírák, Ruth, Sámuel, Királyok első, második könyvéről, továbbá prófétai könyvekről, Esdrás, Nehemiás, Eszter, Krónikákról);⁸ Zwingli soha többé nem prédikált perikópáról.⁹

Az 1522-ig prédikált bibliai könyvek kiválasztásának alapjáról Zwingli az „Apologeticus Archetelus”-ban¹⁰ kijelenti: mindig a gyülekezet a meghatározó, amelynek ő prédikál. Eszerint tehát „ut Tigurina ecclesia videret,¹¹ – hogy a zürichi gyülekezet lássa, vagy – ‘quod mire videretur conducere optimo gregi’-a¹² jó nyájnak különösen hasznosnak találám.” Zwingli szeretné és el is várja, hogy a gyülekezete betekintést kapjon az Isten cselekedeteibe a prédikáció által, „ut Christi beneficium clarius agnoscerent ac gloriam”¹³ és, hogy Krisztus jótéteményét és dicsőségét tisztábban felismerjék. Látni, megismerni és tanulni, mondja Zwingli: a prédikációban az a lényeg, hogy a hitet megértsék, és a hit megértése¹⁴ annyit jelent, mint az Írás megértése.

Zwingli reformátori munkásságára már a kezdetektől rányomta bélyegét a praedicatio continua. Így nem véletlen, hogy más prédikátoroknak is ajánlotta kipróbálásra,¹⁵ és ez a tanács jó termő talajba hullott.

2. Bullinger Henrik

„Hogy ne csupasz töredékeket kínáljon, hanem a Szentírás tartalmába az egész népet bevezesse, azért Bullinger, ahogy már korábban is tette, Zwingli példáját követve, mindig a Bibliának egy teljes könyvével foglalkozott a prédikációiban.”¹⁶ Tudomásom szerint nem maradt fenn Bullingernek olyan írása, ahol explicite megokolná ilyen irányú hozzáállását, ez Zürichben éppúgy, mint környékén, magától értetődő volt.

Mindjárt kappeli idejének¹⁷ kezdetén ír Bullinger Rudolf Aspernek reformátori előrehaladásáról. Az egyházatyák beható tanulmányozása és az ő intésük az írás vonatkozásában vezetik őt oda, „hogy tőlük a forráshoz magához menjenek, amelyhez engemet utasítanak. Belőle merítettem szorgalmasan és találtam felséges menynevei eledelt, erőt adó felüdülést undokság nélkül. Megtanultam az ó- és újszövetségből... , hogy ezt (mármint Isten igéjét) emberi cselekedetek által nem szabad eltorzítani.”¹⁸ Valamennyivel később ezt mondja: „Ezután a boldog felfedezés után... tartottam magam erősen ehhez a sarokigazsághoz, amelyik gyógyít. Az Írás magában elégséges, ezért egyedül az Írást kell követni, s mindent, ami emberi pótlék elvetni.”¹⁹

Bullinger ezzel elveti az átöröklődött egyházi hagyományokat, amelyek nem igazodnak a Bibliához. Ehhez tartozik a perikópasor is, amelyik a Szentírást részekre szabdálja. Bullinger sokkal többet akar. A Szentírást *kell*

* Megjelent in: Das Wort, das in Erstaunen setzt, verpflichtet. Danksage für Jürgen Fangmeier. Hg. v. D. Jeschke, E. Langer, G. Plasger u. H.-A. Wallnitz, Wuppertal 1994.

követni, és ez neki azt jelenti: a prédikációban utána menni az Írásnak.

Ez a Biblia felé fordulás mindemellett „ad fontes” hagy kérdőjeleket, hogy Bullinger vajon itt nem a humanizmus műveltségészményét követi-e?²⁰ Ugyanis a zürichi reformátor vonzódása a humanizmushoz közismert.

Bullinger használja mint módszert a humanizmus írásértelmezését. A „De propheta” című írásában ajánlja az Írás retorikai módszerekkel való magyarázását. „Mindekelőtt a hirdetni kívánt textus a maga sorrendjében kell megjelenítenek. Azután a kontextusokban kell megvizsgáltassék.”²¹ Ezzel azonban az interpretációnak nemcsak a skolasztikus módszereit kritizálja, hanem kora humanista módszereit is.²² Bullinger azért kutat a Szentírás megértése után, mert „amit az isteni iratok ismertté tesznek, azért írtattak meg, hogy mi ezáltal Istent jobban megismerjük.”²³ Mert a Szentírás „ettől a csodálatos alkotótól származik..., az élő, igaz és örökkévaló Istentől,... az igazság tanúja... olyan beszéd, amelyik Istentől, minden dolgok leghatalmasabb alkotójától ered és... tanítás..., amelyik méltányosságra, erényességre, boldogságra és igazságosságra vezet.”²⁴ A Szentírásnak ilyenyszerű felértékelése által jut el Bullinger közvetlenül a praedicatio continua-hoz. A Szentírás mindenre elégséges, egyedül őt tudja és őt akarja Bullinger követni.

3. Kálvin János

Kálvin hátramaradt prédikációi tanúskodnak arról, hogy ő is a bibliai könyvekről mindig összefüggően beszélt,²⁵ s ilyent számosat találunk.²⁶ Amikor 1541-ben strassburgi tartózkodása után visszatért Genfbe, az első prédikációjával ott folytatta, ahol 1538-ban a sorozatot abbahagyta.²⁷ Ő arról beszél, hogy a „normális” szeretne visszatérni, nem az állapot, hanem a tények²⁸ normalitásához és ez abban történik meg, hogy a Szentírás könyveit a prédikációban magyarázzák.

Genfben a praedicatio continua annyira magától értetődő volt, hogy külön megokolás később sem történt. Prédikációsorozattal kapcsolatosan Kálvin először Joachim Westphal szemrehányásainak kapcsán nyilatkozik. Westphal²⁹ hamburgi lelkész volt és vitatkozó kedvű lutheránus teológus. Félt a református tanok németországi elterjedésétől és ezért polemikus iratok³⁰ sorával jelentkezett, ő volt, aki megakadályozta, hogy a református menekültek, élükön Johannes a Lascoval bemenjenek Hamburgba, ahol menedéket kerestek.³¹ Westphal megnyilatkozásainak súlypontja az úrvacsora kérdése. Először Johannes a Lasconak, később Kálvin Jánosnak hányja a szemére, hogy az úrvacsoráról vallott felfogásukkal eltávolodtak a Szentírástól. Fő művében, az 1555 júliusából származó *Iusta defensio*-ban, felveti a perikópa kérdését is.³² Ezt írja: „Gyülekezeteikbe számtalan újításokat vezetnek be. Használható szokásokat vetnek el minden indoklás nélkül. Az ünnepek és egyházi esztendő időszakainak megszokott és felettébb hasznos beosztását megszüntetik, és éppúgy a használatos epistolai és evangéliumi szentleckéket is – kétségtelesenül mindezeket egy ördögi sugallat alapján.”³³

Kálvin 1566 januárjában a „*Secunda defensio*”-ban válaszol részletesen; mélyrehatóan elemezve mutatja be az úrvacsoráról vallott felfogását és élesen visszaütíti

Westphal támadását. Írása utolsó részében egy hármás bizonyítékkal rátér a perikópa kérdésére is.

1.) „*Quod ad sectiones spactat, satis ex omnibus veterum scriptorum homilis constat scripturae libros uno contextu ad plebem fuisse expositos. Ut aliquidex Evangelio et apostolicis lectionibus recitandum excerpent quod temporari congrueret, mos inolevit.*”³⁵ (Ami a beosztásokat illeti, a régi írók minden homiliájában nyilvánvalóan áll, hogy az Írás könyveit folyamatosan magyarázták meg a népnek. Hogy az evangéliumból és az apostoli szövegekből olvasásra kiszakítottak belőle, hagyományá vált.)

Eredetileg nem ez a perikóparendszer, hanem az egyes bibliai könyvek folyamatos olvasása. Ebben Kálvinnak minden kétséget kizáróan igaza volt. Az ősegyházban a Biblia meghatározott könyvei kerültek olvasásra az egyházi esztendő minden befolyása nélkül, azután pedig az egyházi év eseményeivel összefüggésben. És ebből fejlődött ki aztán az a gyakorlat, hogy „a lectio continua... a szent idők által megszakított.”³⁶ A perikópasorok, illetve a lectionáriák később aztán az egyre erősödő egyházi év differenciálódásának lesznek alávetve.

2.) A ténylegesen rendelkezésre álló szövegkivágások nincsenek jól kiválasztva: „*quas tamen inepte, nulloque auditio factas esse lectio coarguit. ... Nec modo perperam et inconsiderate lectiones distribuit quisquis ille fuit sector, sed medias interdum sententias nescio qua socordia abruptit.*”³⁷ (Hogy ezek mégis alkalmatlannak, vagyis mindenfajta megfontolás nélkül kiválasztottak, bizonyítják a részek maguk... Aki a lemetsző³⁸ volt a részeket nemcsak rosszul és meggondolatlanul osztotta be, hanem azokat néha a mondat közepén vágta ketté, nem tudom miféle lelki gyengeség miatt.)

Nemcsak a perikópák „mikéntjéért” veti el Kálvin: a rendelkezésre álló olvasmányok elveszik a szöveg folyását és összefüggését, úgy, ahogy azok a Szentírás egyes könyveiben vannak, nem veszik komolyan. Mindegyik gondolatmenetnek, amit kiválasztanak, a bibliai könyveknek kell megfelelniük, amely gondolatmenet megakadályozza az Írásnak a teljes befogadását.³⁹ 3.) Ez a második érv már arra a teológiai szempontra vezet rá, ami a legfontosabb: „*modo nobis liberum sit evangelii doctrinam*”⁴⁰ – ha nekünk csak az evangélium tanítása marad szabad. Kálvin szembehelyezi a „*doctrina evangelii*”-t az evangélium szétszabdálásával⁴¹ a perikóparendszeren belül. Nem az egyházi év az irányadó az Írásnak, hanem fordítva. Azt, ami tanítható, ami maga az evangélium, csak az Írásból lehet megtudni. A központban Kálvinnál az evangélium áll úgy, ahogy az Írás közvetíti. És ez a tan, az evangéliumi tan: a Bibliát megismerni, az összefüggéseket látni, az ő kiteljesedését nem már jó előre behatárolni.

E szembeállítás mögött Kálvin Szentírás értékelése áll.⁴² Az Írás tekintélye Istentől való és nem az egyháztól. Az egyházat alapították az Írásra és nem fordítva. Az Írásnak az emberektől kiinduló felszabdálása ellenében áll az isteni autoritással, egyszerűen nem veszi azt komolyan. Egy perikóparendszer lemond az Írás folyamatoságáról és az egyéni mértékegysége szerint szabdalja fel. A praedicatio continua kálvini hangsúlyozása visszatükrözi tehát az isteni tekintélybe és az Írás önevidenciájába helyezett bizalmát.

Westphal vádjaira 1559-ben⁴⁵ Béza Tódor válaszol. Ebben az írásában beszél a „posztillákról” is. Lényegét tekintve érvelése megfelel a Kálvinénak.

Történelmileg nézve a perikópák késői eredetűek, szét-
szabdalták Isten igéjét.⁴⁴ A perikópák bevezetésének okát Béza a püspökök gondatlanságában („socardia”) gyanítja felfedezni, akiknek elégségesek voltak az Írásból való ki-
ollózások válogatásai. A történelem folyamán ez a ha-
nyatlás tovább folytatódott: felhagytak egyáltalán a prédika-
cióval, az istentiszteleteket nem anyanyelven tartották meg,
az ünnepek és a szentek napjai szaporodtak, és mindezek
elvezettek oda, hogy maguk a lelkészek (pastores) alig olvastak
Bibliát, „és mindazt, ami így összefügg szétépíteni – számukra
istentelenséget jelent.”⁴⁵ Ennek ellentétéként vezeti be Béza
a református gyakorlatot: „Ideos in nodtris Ecclesiis perpetue
sunt sacrorum librorum enarrationes, & plebe sedulo exhortari
hac etiam occasione solenus, ut assidui potius quam per
intervalla sacris contionibus intersint, quo maiore cum fructu
doctrinam perpetuam quadam serie percipiant.” (Ezért van a mi
gyülekezeteinkben a szent könyvek állandó magyarázása és
figyelmeztetjük gyakran és nyomatékosan a népet, hogy
állandóan ott legyen és nemcsak időről-időre a szent ösz-
szövegeket, és így a tanítást összefüggésében minél
gyümölcsözőbben megértse.)

A praedicatio continua segíti a gyülekezeti tagokat ab-
ban, hogy a Biblia összefüggéseit felismerjék, a „doctrinát”,
ami nemcsak az Írástól elválaszthatatlan, hanem azzal egyenesen
azonos is, minél nagyobb eredménnyel megismerjék. Ez a pneu-
matológiai „maiore cum fructu” maga is egy adalék a vasárnapok
és a hétköznapok összetartozására, ami a prédikáció hatásának
elvárásaiból áthúzódik az életbe: a bibliai tanítás megértése
elvezet az evangéliumi cselekvésre és a gyülekezeti életre.

5. *A praedicatio continua mint református sajátosság?*

Ha egyedül Westphalnak hiszünk, úgy a református gyülekezet
ismertetőjegye a praedicatio continua, és nem a lutheránusoké.
Ebben van valami igazság. A reformáció idejében csak a református
gyülekezetekben gyakorolták a folytatólagos írásmagyarázatot.
Nagyon sok lutheránus számára ez ismeretlen maradt. Így ír
erről Heinrich Rudolph Benthem a Holland Egyház- és Iskolaállamában
a hollandiai református egyházak prédikációjáról: „Igen, ők erősen
ápolják, hogy a Szentírás teljes könyveik, sorrendben magyaráztassanak.”⁴⁶

Mindenesetre nagyon leegyszerűsítünk, ha a praedicatio
continuat mint református sajátosságot fogunk fel. Luther Márton
egyáltalán nem ragaszkodott mereven a perikópa-hoz, sokkal inkább
hangsúlyozott ma is Casparis állítása, „Luther szabad hozzáállása
hozzájuk (mármint a perikópákhoz) elfelejtődött.”⁴⁷ Mert Luther
maga is magyarázott olykor-olykor összefüggően egy-egy bibliai
könyvet. És ő nyilvánvalóan a praedicatio continua érdekében szót
is emelt. Az 1523-as „Istentiszteleti rendről a gyülekezetben”
című írásában és ugyanabban az évben a Formula Missae et
Communionisban egyenesen indítványozza a páli levelek
magyarázását, mert onnan „a hit tanulható.”⁴⁹

1526-ban a Deutsche Messe-ben azt írja, hogy ő alap-
vetően a bibliai könyvek folyamatos magyarázását részesíti
előnyben és hozzáfűzi (még): „mert annak oka, amit mi
epistolának és evangéliumnak a postillákban rendezvén
találunk, megtartjuk, hogy kevés elmés prédikátor találta-
tik, ki egy egész evangélistát vagy más könyvet hatalmasan
és hasznosan kezelni tudna.”⁵⁰ Nyilvánvaló, hogy Luther
Westphallal ellentétben a prédikációsorozatot semmi
esetben sem ítéli el, hanem ellenkezőleg dicséri azt. Prag-
matikus okokból mégis megmarad a perikópa-sorozatnál,
amit azonban ismétlődően korrigál.

A lutheránus egyház a praedicatio continuat nem tette a
magáévá, ebben bizonyára közrejátszottak hitvallási okok
is.⁵¹ Mindenesetre a lutheránus egyházban is voltak hangok,
amelyek a perikópa rendszertől való eltérést követelték,
Spener például az Evangelische Glaubenslehre előszavában
hiányolta, hogy a perikópa textusok a Bibliával csak töredé-
keiben foglalkoznak és ezért nem elegendők.⁵² A. H. Francke
is hangsúlyozta, hogy károk származnak a posztillákból,⁵³
és Gottfried Arnold is hangsúlyozta az „Erste Liebe” című
munkájában, hogy „Jó emberek nem a Biblia, hanem az
emberi magyarázatok, vélemények és kiváltképpen a posztillák
felé lettek irányítva.”⁵⁴

II. Dogmatikai megfontolások

1. *A Szentírás gazdagsága*

A fő érv, amit a perikópák minduntalan alkalmazása ellen
felhozunk, a Szentírás felszabdolásának veszélye. Ez a
figyelmeztetés a felszeletelésről elsősorban nem egy dog-
matikai ujjfelemelés, amelyik egy érintetlen Bibliát akar
láttatni, hanem a Biblia gazdagságát komolyan akarja
venni, amelyik számtalan, még felszínre nem hozott
kincset rejt magában.

A használatban lévő perikópasorozat áttekintésekor
például mindig feltűnik az, milyen szégyenletesen kevés
őszövetségi hely bukkan fel benne, habár a Biblia közel
háromnegyedét ez teszi ki, a prédikálásra előírt szöve-
gekben az arány 20 %, és ebből az Ézsaiás könyve több,
mint az egyharmada. Ismétlődően megfigyelhető az
őszövetség leértékelése; az őszövetségi bosszúálló és az
újszövetségi szerető Isten szembeállítása az egyik oka
annak, hogy az őszövetség, a Héber Biblia ismeretlen
marad. A kérdés mindazonáltal az, hogy vajon száza-
dunk végzetes történései vajon nem közvetett következményei
a bibliai gazdagság elhanyagolásának?

Az ige emberi behatárolásával, ami meghatározott rész-
szek emberi kiválasztását jelentette, mindenekelőtt Kálvin
helyezte szembe az ige szabadságát, amelyiknek az alapja
az isteni szabadságban van. A perikópasorozatban Kálvin
az isteni szabadságot látta szorongattatva, mert a „fel-
ollózás” oda vezet, hogy az Írás többé nem szabad arra,
hogy mindazt elmondja, amit Isten igéjének mondani
kellene. Ebből a szempontból Kálvin ellentmondást fedezett
fel a perikópa rend és a reformátori „sola scriptura”
alaptétel között, mert az Írás mondanivalója már előre
korlátok közé lett szorítva.

A protestáns evangéliumi tanítás, amely az Írás fölé-
rendeltségét tanítja a hagyománnyal szemben, a perikópa-
rendszer hagyományával szemben is, egyenesen és közvetlenül
vezetett a continua prédikációhoz.

Minden bizonyágtétel kiindulópontjának és kezdetének az Írásban kell lenni, amelyik önmagát magyarázza és mindig újólag. Ez az „értelmezés” egy a hetipiacokról ismert tömött zöldségesstandhoz hasonlítható: ahogyan ott a gyümölcsök gyönyörűen kirakva állnak, hogy megnézhessük és megfoghassuk, mindez a teljesség, amit nekünk ajánlanak ebben a tömegben megfoghatatlan, mindent nem vehetünk meg, mert a szükségünket és kapacitásunkat felülmúlják, de oly tarka és sokszínű, hogy gazdag tartalmú és egészséges. Ahogy az Íráshoz közeledünk, úgy tudjuk sokféle módon az összefüggéseket felfedezni a páli levelek között. Nem lapos azonosságokat, amik nem segítenek minket tovább, hanem összefüggéseket és összecsengéseket! A Szentírás gazdagsága felfedezésének célja lehet, hogy egy hangot a Biblia nagy kórusában jobban megfigyeljünk, meghalljuk, megértsük egyediségét és különleges feladatát. Ha az első hallás után azonnal a figyelmünket egy másik hangra fordítjuk, elszalasztjuk *azt* igazán úgy meghallani, mint összetéveszthetetlen és helyettesíthetetlen hangot. Innen kezdve az összecsengések az egyediségből hallhatóvá válnak.

Ez a „tanítás”, ahogyan azt bibliailag érteni kell, nem elvont teória, hanem a „teljes Biblia tanít”,⁵⁵ a bibliai tanítás „fény az unatkon, mécses a lábunk előtt, ő a mi közösségünk, kedvünk, vigaszunk az egyedülletben és ellenségeskedésben, a vadságban, összeviesszaságban és sötét tájakon. Így lép előre ez az ének, ez a dicsőítés és nem fárad el.”⁵⁶

2. *A praedicatio continua mint az egyházi év relativizálása*

A sorozatprédikáció viszonylagossá teszi az egyházi évet. A prédikációra vasárnapról vasárnapra elsőrenden, nem a hagyomány szerint választják ki a részeket, hanem a bibliai szövegből adódik a következő folytatás.⁵⁷ E mögött az a már fentebb sejtetett felismerés áll, hogy a hagyomány nem állhat az Írás fölött. A veszély akkor kézenfekvő, ha:

- a) csak kiválasztott bibliai textusokat prédikálnak,
- b) az alkalom, illetve a mindenkori ünnep előírja, minek alapján kell a mindenkori részt felolvasni. A Biblia célzatosításával, máris adott annak világossá tétele. Ezzel szemben a Biblia helyett, az egyházi esztendőt kell viszonylagossá tenni.

Ehhez jön még egy ezzel kapcsolatos gondolat: az egyházi év ciklikus, évenként visszatérő. Ez pedig azt jelenti, hogy minden évben kiemelten ünneplik meg Krisztus születését, feltámadását és a Lélek kitöltését. De ha egyedül a ciklikusan visszatérő egyházi esztendő lesz a meghatározó, úgy elveszhet a lineáris dimenzió: Krisztus egyszer született meg, Jézus feltámadása nem egy állandóan visszatérő esemény, s az egyházat sem alapítják évenként újból. Egy ciklikus gondolat magától értetődése egy „történelmet felejtő doketikus dogmatikához”⁵⁸ vezet. Az egyházi év viszonylagossá tétele nem kell, hogy annak megszüntetését jelentse, sokkal inkább a praedicatio continua annak egy mélyebb megértéséhez vezethet, amit az egyházi esztendő „bejár”.

3. *A gyülekezet nagykorúsága*

Már a reformáció korában volt egy olyan szándék, hogy a gyülekezet nagykorúvá legyen, ami azt jelenti,

hogy az *Írásban* legyen nagykorú. *A Bibliának nem kell egyedül a prédikátor; hanem az egész gyülekezet könyvévé kell válnia.* A sorozatprédikáció beveszi a gyülekezetet a Bibliába, a „Biblia a gyülekezetben” református programját vállalja fel. Amit Krass 1883-ban írt, 1994-ben is (talán még inkább) jelentéssel bír: „A Szentírás a keresztyén nép számára ismét ismertté kell, hogy váljon.”⁵⁹ A gyülekezetnek a nagykorúsága éppen arra építhető, hogy hozzáértővé, otthonossá válik a *Bibliában*.⁶⁰

A continua prédikáció azt jelenti, hogy a lelkész és a gyülekezet együtt olvassa a Bibliát, és így a gyülekezet a prédikátort a Szentírás alapján le is mérheti. Innen nézve a prédikációsorozat „hivatalkritikus”, mert mindent, a hivatalt, a konkrét bizonyágtétevő szolgálatot is úgy érti, mint ami az Istentől szállt alá és az Isten igéjének van alávetve. A prédikációsorozat a gyülekezetépítés fényében így áll: Isten, igéje által építi a gyülekezetet, azon ige által, amelyet az Írás bizonyít, és amely a gyülekezetben hirdettetik.

III. *Prédikációsorozat a gyakorlatban*

A praedicatio continua erőssége a „mély dimenziójában” van. A prédikáló hosszabb ideig foglalkozhat intenzíven egyetlen könyvvel, és ebben az összefüggésben, talán egy bibliai könyvhöz írt kommentárt is feldolgozhat. Így az igehirdetőnek a Bibliával való kapcsolata is kiszabadítható a részletek feldarabolásából. És így egyre gyakrabban megtapasztalható a szétválás, egyfelől a tudományos exegézis, másfelől a prédikáció között, amelyik viszonylagossá tehető anélkül, hogy a prédikáció engedné kárba veszni az exegézist.

Ennek ellenére ma a református gyülekezetekben a prédikációsorozat ritka kivétel. A continua prédikáció teológiai erősségével szemben gyakran hoznak fel argumentumot a mai népegyházi gyakorlatból. A praedicatio continua védőbeszédének ezeket az érveléseket komolyan kell vennie.

1. Kritikaként szokták felhozni, hogy csak kevés egyház tag vesz részt rendszeresen az istentiszteleten és egy viszonylag nagy fluktuáció konstataálható. Ezért a sorozatok, amelyeknek részei egymásra épülnek, a gyülekezeti tagokat nem venné e vélemény szerint figyelembe a tervezéskor. Eme érvelés ellen azt lehet felhozni, hogy vannak olyan templomba járó egyháztagok, akik minden vasárnap hűségesen jönnek. De ellenvetésnek az is felhozható, hogy minden egyes prédikáció egy sorozaton belül is érthető kell, hogy legyen. Ez így már nem is érv a continua prédikáció ellenében, mert azokkal, akik olykor-olykor jönnek, ugyanaz történik, mint eddig is, csak egy részt hallanak. Azok viszont, akik gyakrabban jönnek, összefüggéseket fedeznek föl. És végül: nem lehetséges, hogy az istentiszteletektől való egyre nagyobb elidegenedés azzal *is* összefügg, hogy nincsenek sorozatprédikációk?

2. Amikor az igehirdetők váltakozása határozza meg az istentiszteletet, a folyamatosság nem lehetséges. Ahol valaki minden második vasárnap megy fel a szószékre, ott nem található folyamatos sorozatprédikáció. De ez még nem mond teljességgel ellent a prédikációsorozatnak. Mert, ha egy igehirdető prédikációsorozatot maga előkészít, amelyet talán nem mindegyik, hanem talán csak minden második vasárnap hallgatnak, ezt ettől még

lehet folyamatosan prédikálni, csak éppen megszakítással. Igazából itt jobb lenne más modellekkel kísérletezni, például, hogy egy hónapon át mindig ugyanaz tartaná az istentiszteletet, a következőben pedig valaki más. Vagy még jobb lenne, ha a continua prédikációt nemcsak egy vagy egyesek, hanem többen tartanák. Ez azt jelentené, hogy a gyülekezethez egy-egy bibliai könyv, teljesen különböző megközelítésekből és nézőpontokból, közelebb kerülne. A sorozatprédikáció gyakorlata, amúgy a fantáziát is megmozgatná.

3. A perikópasorozatok egyes vélemények szerint a nemcsak „kedves bibliai textusok” prédikálására kényszerítenek, hanem kellemetlen, idegen részekére is. Ez a continua prédikációnál egyáltalán nem szavatolható. A veszély ténylegesen fennáll a szabad textusválasztásnál, habár itt megkérdézhethetném, hogy vajon az igehirdetőknek kedves gondolatok a perikópában nem bukkanak-e fel, mert a szubjektivitás, amivel a bibliai szövegrész megragadásának és megértésének egy lényegi része meghatározott, mindig ott van. De egy prédikációsorozat éppen arra kényszerít, hogy olyan részeket is, amelyek talán nem kedvünk szerint valók, idegenek egy prédikációra, nem hagyhatók ki csak úgy egyszerűen. Különben a perikópa szövegek nem „kedves textusok” gyűjteménye?

4. A fentebb már elmondott egyházi év viszonylagos tétele néha fásztó. De a prédikációsorozatnak nem kell semmi esetben sem felszámolni az egyházi évet. Sokkal inkább az ünneptelen időszakban, Szentháromság (Trinitatis) vasárnapja után kínálkozik a praedicatio continua, és másfelől nagyon nagy segítség lehet a nagy egyházi ünnepek prédikációsorozatokkal való újra megvilágítására és megértésére. A prédikációsorozat és az egyházi esztendő kiegészítik egymást, és már az ősegyházban érvénybe volt a gyakorlat, hogy „a lectio continua... a szent idők által megszakított.”⁶¹

5. A rendelkezésre álló irodalom a sorozatprédikációk előkészítésére a gyakorlatban aránylag (még) szegényes. Némelykor, néhány év óta a Göttinger Predigtmeditationban, van egy segédfüzet hozzá, ami dicséretes. És megjelenik időről időre egy prédikációsorozat. De itt minden esetben további igények jelentkeznek:

IV. Befejezés

A prédikációsorozatok gyakorlatával önmagában nem fogunk a *gyülekezeteinkbe életet vinni*. De mert a Szentírás Isten ígéjének a bizonyágtétele, és Isten a hitet az ige által ébreszti, a prédikáció mindig nagy ígéreteknek néz elébe. „Ahol az Írás beszél – és az Írás által maga Isten az ő nagy tetteiről – és ahol az ember hallja – Isten magát hallja bizonyágtételeinek szavaiban – ott feltámad és megáll az egyház... Az Istenhez való hűség egyszerűen és pontosan: hűség ehhez a könyvhöz.”⁶²

Jegyzetek

1. Bullinger, Reformationsgeschichte I, 12. – 2. A perikópák egész történelmi fejlődéséhez még mindig nélkülözhetetlen W. Casparis cikke: „Perikopen” in: RE³, Band 15,131–159. – 3. Vö. Caspari, im. 143, két börtöni perikópa kiválasztásához, amelyek Jézus ördögűzéseit tartalmazzák: „így válik valószínűbbé, hogy ezek a perikópák a hívőket az ördög támadására és hatalmára való utalással arra akarják elvezetni, hogy a börtönt, az alamizsnát, a Quadragesima imádságot

(lásd Jézus negyven napig tartózkodott a pusztában) mint hatékony ellenszert használják.” – 4. Caspari, 144. – 5. Myconius, Vita VI. hg. v. Neander, 6 (KR Ausgabe 6). Idézet G. W. Lochertől, Die Zwinglische Reformation im Rahmen der europäischen Kirchengeschichte. Göttingen 1979, 83. Vö. Zwingli 1518. 12. 02-én keltezett levelét Myconiushoz (Z VII, 106,1–6) – 6. Nagyon szép ebben az összefüggésben Vö. G. W. Locher, Die Theologie Huldrych Zwinglis im Lichte seiner Christologie. Erster Teil: Die Gotteslehre, Zürich 1952, 24–29. Itt egyébként egy ellentmondás keletkezik mint U. Gablernél, Huldrych Zwingli. Eine Einführung in sein Leben Und Werk. München 1983, 45 – 7. Vö. O. Farner, Huldrych Zwingli. Seine Verkündigung und ihre ersten Früchte 1520–1525, 36. – 8. Vö. a kronológiához és részletekhez O. Farner im. 42. old. – 9. Igazából ő a prédikációsorozatokat megszakította, ha Zürichben bizonyos dolgok közbejötték. És kivételesen néha témaprédikációt is tartott. Vö. O. Farner im. 45–53. – 10. In: Huldreich Zwinlis Sämliche Werke Bd. 1. Hg. v. E. Egli u. G. Finsler. Berlin 1905 (CR 88), 249–327. – 11. Apologeticus Archetelus, im. 285. – 12. uo. – 13. uo. – 14. Az augusztinuszi-anzelmuszi struktúrát („Credo ut intelligam” ill. „fides quaerens intellectum”) Zwingli is hangsúlyozza. – 15. Első zürichi disputációján, 1523. január végén. – 16. C. Pestalozzi, Heinrich Bullinger. Leben und ausgewählte Schriften. Eberfeld 1858, 152. – 17. Bullinger 1523-tól 1529-ig tanítója és vezetője volt az újonnan alapított kappeli kolostoriskolának. 18. Idézet Pestalozzától, im. 28. – 19. Idézet Pestalozzától, im. 29. – 20. Vö. Heinrich Bullinger, Studiorum ratio – Studienanleitung. Hg. v. P. Stolz. 2. Teilband: Einleitung, Kommentar, Register Zürich 1987, 32 k. – 21. S. Hausmann, Die Rhetorik im Dienst der reformatorischen Schriftauslegung. In: KuD 20/1974, 309. – 22. Vö. ehhez részletes és irányadó Hausmann, im. 311. – 23. H. Bullinger, Studiorum ratio-Studienanleitung. Hg. v. Stolz. 1. Teilband: Text und Übersetzung. Zürich 1987, 61. 24. uo. 61. – 25. Vö. Kálvin mint prédikátor, E. Müllhaupt, Die Predigt Calvins, ihre Geschichte, ihre Form und ihre religiöse Grundgedanken. Berlin/Leipzig 1931. – 26. Müllhauptnál található a 12–16. oldalon az áthagyományozott prédikációsorozatok áttekintése. – 27. Így beszél egyik 1542. jan. vágán keletkezett levelében egyik számunkra ismeretlen barátjának (CO 11,365 k.) – 28. Ehhez a különbséghez vö. K. Barth, Theologische Existenz heute! München 1933,3k és J. Fangmeier, Erziehung in Zeugenschaft, Karl Barth und die Pedagogik. Zürich 1963, 281–292. – 29. Westphalhoz részletesen lásd: II. v. Schade, Joachim Westphal und Peter Braubach. Briefwechsel zwischen dem hamburgener Hauptpastor, seinem Drucker-Verleger und ihrem Freund Hartman Beyer in Frankfurt a. M. über die Lage der Kirche und die Verbreitung von Büchern. Hamburg 1981. – 30. v. Schade Westphalról írt jellemzése igaz, bár egy kicsit jóindulatúra sikeredett. – 31. Végül is Emdenben találtak menedéket. – 32. Vö. v. Schade, Das fünfte Verbrechen. Joachim Westphal, Johannes Calvin und die Perikopenfrage im 16. Jahrhundert. In: Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie 22/1978, 124–129. – 33. Adversus cuiusdam Sacramentarii falsam crimi..., 105 k. Übersetzung nach v. Schade, Das fünfte Verbrechen, 125. – 34. Secunda defensio piae et orthodoxae de sacramentis fidei contra Ioachim Westphali calumnias (1556) (CR 37,41–120). Már korábban is (1555) válaszolt egyszer Kálvin Westphal vádjaira. – 35. Kálvin, im. 104. – 36. W. Caspari, im. 135. Casparis cikke még mindig átfogóan és megbízhatóan tájékoztat a perikópák létrejöttéről. – 37. Kálvin, im. 104. – 38. Kálvin szándékosan használja itt a szót, amit a gyilkosokra („lefejezők”) is használnak. – 39. v. Schade veszi igénybe Kálvin bizonyítását a perikópaváltozatokat illetően. Kételkedem benne, hogy ezzel Kálvin perikópák iránti kritikáját komolyan vennék. – 40. Kálvin, im. 104. – 41. Vö. Calvin, Institutio, I, 7. – 43. Az ő írásában: De coena Domini, plano et persicua tractatio. In qua Ioachimi Westphali calumnie refelluntur. In: Theodorii Bezae Vezelii, Volumen Tractationum Theologicarum, Genf 1570. – 44. Vö. Beza, im. 257. – 45. „& ita discerpi quae coherent, nobis pene nefas videtur.” – 46. H. R. Bnethem, Holländischer Kirch- und Schulenstaat, Frankfurt/Leipzig 1648, 259. – 47. Caspari, im. 152. – 48. Lásd WA 12,36 k. – 49. WA 12,209 – 50. WA 19,95. – 51. Vö. Caspari, im. 149. – 52. Ph. J. Spener, Die Evangelische Glaubenslehre 1685. Predigten über die Evangelien. (1686–87). Eingeleitet v. D. Blaufuss u. E. Beyreuter. Hildesheim 1986. – 53. A. H. Francke, collegium pastorale. Idézet: F. Dibelius, Die Perikopenordnungen der ev.-luth. Kirche im Königreich Sachsen. In: Beiträge zur sächsische Kirchengeschichte 7/1982 77–125,86. – 54. G. Arnold, Erste Liebe. II. Buch, 12. Kao., & 8. Idézet F. Dibelius után, im. 86. – 55. K. H. Miskotte, Biblisches ABC. Wider das

unbiblische Bibel lesen. Neukirchen 1976, 29. A könyv második fejezete a *Tan* címet viseli és érdekes felfedezéseket kínál a bibliai tanítás megértéséhez (Tora azt jelenti: tanítás). – 56. uo. 23. – 57. Félreértések elkerülendők, hogy megalapozható minden egyes textus kiválasztása az egyházi és perikópasorozaton belül; a perikópák jó részénél különösen az ún. ünneptelen időben, Szentháromság vasárnapja után ez aligha sikerülne: Vö. A. Krass, Lehrbuch der Homiletik. Gotha 1883, 362. – 58. Vö. K.-P. Jörns bevezetését in: Predigtmeditationen zu Kontinuatexten. Markuspassion – Hiob –

Jona. Hg.v.K. – P. Jörns. Göttingen 1985 (Beiheft 1 der Göttinger Predigtmeditationen). – 59. A. Krass, im. 367. – 60. Vö. D. Nestle, Neues Testament elementar. Texte der Verfolgten-Sprache der Liebe-Wort Gottes. Neukirchen 1980, 13. – 61. Caspari, Art. Perikopen, im. 135. – 62. K. Barth, Offenbarung, Kirche, Theologie. München 1934. (ThExh 9), 29 k. (Kiemelések Barhtól).

Dr. Georg Plasger
(Fordította: Jakab Bálint Mihály)

EMLÉKEZZETEK MEG...

Balázs Győző református vallásánár élete és költészete*

Balázs Győző az 1948-ban államosított Miskolci Református Lévay József gimnázium legutolsó nagy tanár-nemzedékének kiemelkedő személyisége volt. Dr. Árokszállásy Zoltán, Bán Kamill, Bándi Géza, Dr. Csorba Zoltán, Dr. Kiss Kálmán, Imreh Zsigmond, Dr. Jégh Gyula, Dr. Szabó László és Zsupán László sorában ő volt az, akinek legtöbb alkotása, könyve jelent meg a század első felében Miskolcon. Körülbelül harminc kiadvány fűződik nevéhez. Sokoldalú személyiség volt, aki a miskolci református gimnázium vallásánári tisztét töltötte be 1920-tól, de jelen volt Miskolc és Borsod megye közéletében is. Emellett költő, dalköltő, regényíró, színdarab- és esszéíró. Mind iskolai, mind irodalmi, mind közéleti tevékenysége igen nagy elismerést váltott ki város- és megyeszerte.

Mégis az ötvenes évektől mintha szándékosan elfelejtésre lett volna ítélve ez a soha senkinek sem ártó, sőt mindenkin segíteni akaró élet. Mintha szándékosan ki akarták volna törölni Balázs Győzőt még az emlékezetből is. Persze nem csupán őt, hanem azt a lelkeséget és szellemiséget, amit ő képviselt. Sem az Irodalmi Lexikon, sem az életrajzi lexikonok, de még a Miskolcra készült helyismereti kiadványok egyike sem említi azt, aki a század első felében virágzó kulturális életet teremtett Borsod megyében és székhelyén Miskolcon. Balázs Győzőn beteljesedett a magáról írt prófécia a „Legyek bárhol” c. költeményéből:

*„... az álmainkból tarka rét lesz,
dalom zengi csalogány:
istenámítók annyit szólnak:
meghalt a büszke, vad pogány!
a törpe lelkek mosolyognak
költők írják: volt álma sok!
a kisdíákok megsiratnak
és sírnak majd a koldusok,
mert koldusok közt király voltam,
aki szívét szórta szét,
de akinek soha sem mosta
mások könnye s vér a kezét!”¹*

Dávid a zsoltáros király arról panaszkodik a 109. zsoltár negyedik és ötödik versében: „Szeretetemért el-lenkeznék velem, én pedig imádkozom. Rosszal fizetnek nekem a jóért és gyűlölséggel az én szeretetemért.” Mintha ezek a sorok teljesedtek volna be Balázs Győző vallásánár életében.

I.

Vallásánárunk Balázs Sándor és Bónis Mária szülők gyermekeként 1893. április 16-án született a Szatmár megyei Felsőbányán. Innen a Hunyad megyei Brád-ra költöztek, ahol édesapja bányafelőrként dolgozott. Brád híres volt aranybányájáról, de arról a szomorú kegyetlenkedésről is, melyek az oláhok 1848-ban a település nevét adó Brád család tagjait kérélelhetetlenül kivégezték. A Balázs család a századfordulón elhagyta Hunyadot és a Borsod megyei Parasznyára, a Bükk 300–400 méteres környező hegyeitől körülvevő településére költözött. Elemi iskoláit itt végezte Viktor, mert akkor még ezt a keresztnévet viselte. Több testvérel együtt Kiss Sándor tanító úr tanította a betűvetésre és az olvasásra. 1904-től a miskolci református gimnáziumban tanult. Ötödikes gimnazista koráig viselte a Viktor nevet, amikor egy kellemetlen hasonlóság miatt a Győző nevet vette fel.² A gimnáziumban kitűnt irodalmi munkásságával. Tagja volt a Lévay József által alapított Kazinczy önképzőkörnek. Számos pályadíjat nyert az irodalom és a matematika terén. Ezen kívül rendszeres és versenyszerű testedzéssel számos sportkitűntetést szerzett.³

Pályaválasztása idején a bányamérnöki karra készült, de megváltoztatta tervét, mert felismerte, hogy neki a talentumok kiosztásakor Isten becsesebb és drágább kincsébányát, az ész és a szív ezertitkú birodalmát juttatta.⁴

Érettségi vizsgát 1912-ben tett kitűnő eredménnyel és ezt követően a debreceni egyetem teológiai fakultására iratkozott be. Az első világháború – melynek idejére esett a felső oktatási intézményben való tanulása – súlyos áldozatokat kért a Balázs-családtól. Sándor a legidősebb testvére szeptember 8-án, Vilmos a következő év július 20-án esett el az orosz fronton. A megrázkódtatások idején ő maga is jelentkezett szolgálatra a Vöröskeresztnél.

* Elhangzott Miskolcon, a Doktorok Kollégiuma egyháztörténeti szaktanfolyamán, 1998. június 16-án.

1914. novemberétől 1916. júniusáig Dr. Láng Sándor sebész professzor szanitéce lett, és a hadisebészet gipsztechnikájában meglepő ügyességet tanúsított. 1916-ban letette az első lelkészképesítő vizsgát és kihelyezést kapott János Zoltán debreceni lelképásztor mellé segédlelkészi szolgálatra. Az 1917/18 iskolai évben esküdtfelügyelő és főgimnáziumi segédtanár volt a Kollégiumban, ahol a gyermekek iránti páratlan és gondos szeretetével tűnt ki. 1918-ban vallás tanári képesítést szerzett, s így véglegesen elkötelezte magát az ifjúság vallásos nevelésére. 1920-tól a miskolci református főgimnázium helyettes tanára lett. Miután pedig Csík Dániel a régi vallás tanár megbetegedett – bizalommal hívta meg az iskola az ő munkájának folytatására. A hitoktatás mellett földrajzot, történelmet és magyar nyelvet is tanított. Felfejlesztette az iskolai 19. sz. Bükk cserkészcsapatot, melynek először tisztje, 1923–28-ig parancsnoka volt. 1922-ben az Erdélyi Szépművéses Céh és az Erdélyi Helikon díszoklevélben részesíti. 1935-ben a Gárdonyi Társaság tagjai sorába vette fel, 1936-ban a Miskolci Szabadegyetem igazgatói tisztét tölti be. A Petőfi Társaság fél évszázaddal hosszabb idei munkásságáért sorában választja. 1943 áprilisában a Máramaros-megyei Kaszinó II. országos pályázatán „Piros szívet ne várjatok” c. zenei-színvadi művéért oklevéllel tünteti ki. A második világháború idején Horthy Miklós kormányzó tábora lelkészé nevezi ki, de a családját ért első világháborús áldozat olyan gyógyíthatatlan sebeket hagyott szívében, hogy a háború szinte minden gondolatától irtózott.⁵

A második világháború befejezése után még néhány évig viszonylag háborítatlanul munkálkodik és tanít. Mint tanár kétnyelvű – orosz-magyar – igazolványt kap. 1947. augusztusában a Miskolci Múzeumpártoló Egyesület gyűjtőszakosztálya a bélyegkiállításra írt verséért köszönetet mond a költőnek. 1949-ben február 29-én díszoklevelet kap a Miskolci Daloskerület megszervezéséért és örökös díszelnökké választják. Az egyházi iskolák 1949-ben bekövetkezett államosítása után azonban Balázs Győző sorsa is megpecsételődött. Legbecsebb tevékenységének az elvesztése jelentette számára a legnagyobb megpróbáltatást: ez pedig vallás tanárságának a megszüntetése volt.

1949-ben figyelmeztették, hogyha két diáknál többel látják beszélgetni, nem léphet be az iskola területére. Még az 1950/51-es tanévre ideiglenesen megkapja a hitoktatási engedélyt, de 1951. novemberében az oktatási előadó és osztályvezető aláírásával kiadott értesítés szerint Balázs Győző „hitoktatási megbízást nem nyert, s munkaviszonya megszünt”.⁶

Menedéket jelentett volna számára tanártársa Dr. Csorba Zoltán által vezetett iskolai könyvtárban való tevékenység. Erre a munkára úgy is vállalkozott volna, hogy fizetést nem kért volna. 1949. szeptember 28-án azonban a Lévay József gimnázium új igazgatója Jámbor Emil írásban közli vele: könyvtárba való beosztási kérelmét nincs módjában teljesíteni. Ugyanerről értesíti a B. A. Z. megyei oktatási és népművelési osztály előadója Gönczy Jenő. Erre az értesítésre írta fel Balázs Győző tanár úr szomorú szíve keserves fájdalomát saját kezével így: „Ingyenes szolgálatomat ajánlottam föl, mint nyugdíjas. Ez volt a válaszuk!” 1952-ben sikerült

elhelyezkedni a Mávag Kohászati Üzem Földkotró Vállalatnál kocsifelírónak, de a következő év őszén onnan is elbocsátják.⁷ Ezután a Petőfi Kollégiumban kapott „irodalmi segédtsízt” beosztást, vagyis kapus lett. Itt elviselték, ha a hivatalos munka végeztével elővette kopott irattáskáját és írogatott. Érzékeny idegrendszere hamar felmondta a szolgálatot és 1963-ban megbetegedett. Többé nem gyógyult meg. Tíz éven át sokat szenvedett betegségében, de hősiesen viselte a próbatételeket. Hitét nem veszítette el sohasem. 1973. március 13-án dobbant utolsót a szíve.⁸

II.

Balázs Győző élethivatásának a lélek húrjainak a megszólaltatását tartotta. Ez határozta meg vallás tanári (lelkészi) költői, írói, zeneköltői és közéleti munkásságát. Hozzávetőlegesen harminc kiadott kötete jelent meg az 1920-as évektől kezdve mindamellelt, hogy hiánytalanul és nagy felelősséggel látta el vallás tanári hivatását. A diákokat mint fiait a maga diákkorán át szemlélte és saját diákéveit tartva mindig emlékezetében, viszonyult tanítványaihoz. A diákságot Istentől kapott szent, csodás hangszernek tartotta. A „Szent, csodás hangszer” c. versében így ír erről:

*„Szent, csodás hangszer, van egy zongorám,
hinnuszok rajta a melódiák:
a billentyűk mind Istenből valók:
piros szív, lélek sok-sok szép diák!
oly jó így járni, nem menni soha
a tanterembe árván, egyedül:
míg én játszom a lélekzongorán,
a katedrán fönn Jézus Krisztus ül:
az én népem az Ő kicsinyei:
közéjük szórom forrón lelkemet...
nem én akartam, de Isten tudja,
zongorásává mért tett engemet!
mért bízza így rám drága kincseit?
mert Isten kincse minden kisdiák...
– a tanteremben, Isten hangszerén
nagy mélyből zsongnak a melódiák.
Köszönöm Isten! a billentyűket
én a lelkemmel boldogan verem:
a tanterembe addig járhatok,
míg Jézus lelke együtt jön velem!
és ha egyszer a bolond zongorást
majd hazahívod és én mehetek,
csak ennyit engedj fejfámra írni:
„Fiúk, én boldog voltam veletek!”*

Isten eleve elrendelése alapján végzett tanári hivatását több költeményben megörökítette, melyhez csatlakozik örökéletbe vetett rendíthetetlen hite. Tanítványaimhoz c. versében erről így ír:

*„Fiúk! előbb küldött az Isten
s tanárotok úgy lettem én:
tovább is előbb megyek innen
s megállok a föld peremén.
Csak addig, amíg eltemettek:
csak addig áll a nagy vonat!
Aztán, Fiúk, ha fáj az élet,
keressétek fel síromat!...”*

...
az én sírom nem halott sírja,
én akkor élek igazán!
Ide valahogy jönnöm kellett,
de síron túl van a hazám.
...”

A költészet számára a lelki és esztétikai értékek emberi nyelv segítségével történő művészi ábrázolása, az emberi szív eleven és szabatos rajza. Benne olyan érzelmeket fejez ki konkrét, képszerű formában, amely másokban is hasonló érzelmeket kelt. Allegorikus, képszerű formákban csodálatos otthonossággal mozgott, s ez korai költészetében is felismerhető. „Lelkem hárfáján” c. kötetében saját küldetését is ilyen képek alkalmazásával határozza meg a „Jöttem” c. versében:

„Nem jöttem, hogy elsímítsam
bérces helyet s a halmokat,
botor vakon némává szóljam
az égbetörő hangokat:
nem jöttem ide szertenézni,
holt számot még eggyel tetézni:

...
Jöttem az álmok dalosaként
s ha kell sújtani hűlt szívekre
halál, pusztulás pallosaként:

...
Jöttem a földön lenni viharrá,
hamis virágot gyűjtani avarrá:
sebet vágni a rút buta szíven,
de fájó szívet kötözni híven.
...”

A „Nagy Isten kertjében” c. kötetének Előhangjában is megfogalmazza a költői szándékát. Ezt írja:

„Az én dalaimra
a vér nem viharzik,
ajkamon nincs átok,
hangos szó nem hallszik:

fájó szívek búját
fölcsookolom csöndben...
– tán egész életem
benne van egy néma,
forró, tiszta könnyben.”

A költői szándékának kifejtése belső világából ered, és tárgyát is onnan veszi. Felfedezhetjük ezt a „Lelkem hárfáján” kötet címadó verséből:

„Lelkem hárfáján titkos kezek játsszák
dalocskáimhoz a melódiát:
akkor születnek könnyes dalaim,
ha valaki tán épp mosolyogni lát.

Ha bánat sir föl, édes bánat az,
s mint lelkem fehér szárnyát szeretem:
valami ős vágy innen, innen el,
örök szent álom az én életem!

Lelkem hárfáján duhaj nóta nem zeng:
kacagásomba forró könny vegyül,
mégis, bár tombol köröttem a kedv,
boldog én vagyok egysesgedül.”

Ebben a kötetében már megmutatkozik az a finom idillikus életszemlélet és emberszeretet, de már itt jelentkezik az Isten teremtett világával, a természettel való bensőséges kapcsolata és szeretete, mely szinte végig jellemezte egész költészetét. Mai szóhasználatával élve, nagy környezetvédő és természetbarát volt. Szomorú dalra fakasztotta mikor levágták a Kollégium akácfáit Debrecenben:

„Tavaszi szél, futó felhők, röpke szárnyon
búbánatos üzenetem szerte szálljon:
mondjátok el, szomorúság, bánat jár itt:
levágták a Kollégium akácfáit!

Ahol annyi virág nyílott, nóta szállott,
búbánatos szomorúság vert tanyát ott:
fehér virág, akác virág nem nyílt már itt:
levágták a Kollégium akácfáit!

Diák álmok tündérsátra, vén akácok,
de kihalnak, megfagynak a diákálmok:
rózsáskertnek megrabolták a rózsáit:
levágták a Kollégium akácfáit!

Tavaszi szél zokogd, sírd el messze tájon,
rég diák Debrecenben most ne járjon:
megrabolták ezer álmát, szép nótáit:
levágták a Kollégium akácfáit!

A főiskola iránti múlthatlan szeretetét tükrözi a „Búcsú a debreceni kollégiumtól” c. verse. Idézzünk belől néhány részletet:

Öreg falak megszentelt álmai,
szellemálmok suhanó árnyai,
szent emlékezés izzó ragyogása,
álomlátások szálló sóhaja,
lélekizzások forró óhaja,

...
akarástüzén átélte öntudat,
hol minden, minden föl, égre mutat,
szellemkohók áldott mestere,
hű gyermekidnek, „Alma matere!”
Kollégium, dajkáló édesünk,
ölelj, ölelj, tisztességet teszünk,
öreg diák, mind hű vén gyermeked
búcsú estén szent énekkel neked!

Ha meg-megtérünk, e szent ősfalak
intik felénk: gyermekim vártalak!
Új emberek kérdőn néznek reánk,
te átölelsz dajkáló hű anyánk!

Legyen az ég áldása élteden!
a vén diák most útra kél, megyen:
lelkében él az evangélium
a szent kép, tied, öreg Kollégium!

Nem kevesebb intenzitással élt Balázs Győző lelkében a miskolci gimnázium szeretete. Ez összeforrt szívében Lévy Józsefnek a megye, a város költőjének és a gimnázium tanárának a tiszteletével. Egy dokumentum számba menő feljegyzése arról tudósít, hogy Balázs Győző miként őrizte és ápolta költő-tanár elődjétől átvett örökséget.

1936-ban a gimnázium Volt Növendékeinek Szövetsége – mert már akkor is élt ez a közösség – kéréssel fordult az igazgatótanácshoz és a presbitériumhoz, hogy járuljon hozzá az iskolának nemzedéken át volt tanáráról Lévay Józsefről való elnevezéséhez. A kérés végrehajtása megtörtént. „Az igazgató a névváltozással kapcsolatban felkéri Imreh Zsigmondot és Balázs Győzöt, hogy egy új, művészebb pecsétről tegyenek javaslatot.”⁹ Balázs Győzőnek a gimnáziumról és Lévay Józsefről szóló versei közül idézzük fel a Lévay dalok c.-t.

I.

*Szinva partján valami úgy véges-végig
csókolta az öreg gesztenyéket:
mintha csak a játszi szellő lopta volna
be a csöndbe a legszebb meséket.*

*Vén iskola udvaráról sóhaj szállt el
s a vén fákat sorban átölelte:
iskoláját látogatta s újra elszállt.
Égbe szállt föl a Lévay lelke.*

II.

*Szentpéteri temetőn a bánat
pihen s csöndben halk zszibongás támad:
sírok között egy, szép álmok őre...
s fehér galamb száll a levegőbe.*

*Fehér galamb, hű szívek madára,
röpülj, szállj el a Szinva partjára:
valamikor dalra ez ölelte,
most itt él a Lévay lelke!*

*Vén gesztenyék nőttek itt azóta,
de most is úgy cseng, sír itt a nóta
most is úgy van: sebez bánat töre...
s fehér galamb száll a levegőbe.*

Az iskola és a természet világa mellett nem kevésbé fontos tényező a család szeretete, amely áthatotta Balázs Győző írásait. Ezen belül is az anya és a testvér szeretete. A családi élet tisztaságáért folytat harcot még prózai írásaiban is. Az anyai szeretet felejthetetlen emlékei szólnak meg az „Isten munkatársai” c. kötetében. Az Isten munkatársainak az édesanyákat tartotta. Erről így szól versében:

„...
*Jó Édesanyánk mindennél szentebb:
édesapánk meg nem értünk fárad?
– kereshetne-e Isten magának
Őnálókat hívebb hó munkatársat?
Ami az Isten a mindenségnek,
az a szívünknek jó Anyánk lelke...*

Balázs Győző költői munkásságát értékelő egyik cikk, mely a Magyar Zeneszó c. időszakos kiadvány 1937. évi számában jelent meg azt írja az iménti vers címét viselő kötetéről: „Az »Isten munkatársai« az anyai szeretet glorifikálása. Ma, ebben az önmagában meghasonlott, anyagi, túlekedő világban, a semmit sem tisztelő világban olyan ez a könyv, mint az ózondús levegő beáramlása egy bomlott, mérges gázokkal teli bányába. Balázs Győző könyvét tette le az édesanyja sírjára.”¹⁰

A kötet édesanyákról szóló költeményei közül az „Örök arcok”-ban a Golgotán szenvedők arca mellett az Édesanyjái is megjelenik előtte:

*„Van három arcom fönn a Golgotán:
a János arca – testvérem nekem –
hogy Mária szól: „Édes gyermekem!”
s a keresztfán a megbékélt király...
– ki mondhatná meg, szívének mi fáj?*

*E hármat ébren gyakran álmodom
és mind a hármat úgy megkönnyezem:
halkan imára zárul a kezem:
leborulok a nagy kereszt tövéén
s a király arcán fölragyog a fény!*

*Valami égi nagy szent ragyogás!
– az emberarcon Isten mosolya,
mely nem tűnik el többé már soha! –
S még van egy arcom, nagy, szent fájdalom:
Az Édesanyám a ravatalon!*

*Óh, örök, arcok, égi mosolyok!
nem úr az idő tifelettetek:
a lelkemben mind eggyé lettetek,
mert az én áldott Anyám arca tán
a három együtt fönn a Golgotán!”*

III.

Balázs Győző vallásánál költészete életművének csupán egy része. Most ennek is csak egy kicsiny töredékét tekintettük át, igyekezve keresztmetszetet adni arról. Mégis ezen ismertetésből is érzékelhetővé vált az a hatalmas terület, amelyet alkotásai átfogtak és amelyet művei örökségéül hagyott az utókorra, hogy azt ápolják és tanuljanak belőle. Balázs Győző szívének gazdag érzésvilágát olyan jellemzően és határozottan tudta megszólaltatni, hogy szinte olvasóiban is ugyanazt a hangulatot tudta kelteni, ami benne volt a költemény születése alkalmával. Ezért nagy lírai költői egyéniség. A szív embere volt egy már elszívteledett világban. De hívő ember is volt! Olyan, akinek szemléletén és hitén átvilágított az Isten világokat átfogó uralma, irányító, megváltó hatalma és felemelő szeretete. Hite szépségében, természetességében és rendíthetlenségében, igaz emberiségében és magyarságában mindig ösztönző emlék és erőt merítő forrás marad életműve.

(Miskolc, 1998. június)

Dr. Ágoston István György
(ref. lelkész)

Jegyzetek

1. Legyek bárhol c. költeményből – kézirat – 2. Dr. Virágné Kövér Elvira, Élet és irodalom kapcsolata Balázs Győző sorsában – kézirat 1. – 3. Fodor Tibor, Balázs Győző, 19. sz. Bükk Cserkészcsapat Lapja, 1994/2 – 4. Miskolci Református Gimnázium Emlékkönyve, Miskolc é. n. 183. o. – 5. Dr. Virágné Kövér Elvira, i. m. 5. o. – 6. Családi irattár – 7. U. o. – 8. Dr. Virágné Kövér Elvira i. m. 11. o. – 9. BAZ. megyei levéltár, Iskolaszéki Jgykv. VIII. 55168. p. 34. – 10. Magyar Zeneszó 1937. 8–9. sz. 210. o.

Közép-európai Történelmi Emléktúra az 1848/49-es Forradalom és Szabadságharc 150 éves évfordulója alkalmából

Az 1848/49-es Forradalom és Szabadságharc 150 éves évfordulója tiszteletére a 724. sz. Kossuth Lajos Cserkészcsapat történelmi megemlékező vizitúráját rendezte a Tisza teljes szakaszán Técsőtől (Ukrajna) Titelig (Szerbia) 1998. július 18. – augusztus 8. között. E vállalkozás motivációjában, szándékában és célkitűzésében kapcsolódott a hasonló elnevezésű lovastúrához.

A 13 fős csapat a napi 40–60 kilométeres evezés mellett tisztelgő-koszorúzó megemlékezést tartott

– Técsőn a Kossuth szobornál. E szép, szabad királyi városban a helyi református egyházközség vendégszeretetét, és a város magyar lakosságának figyelmes érdeklődését és elismerését élvezte.

– Visken a 48-as hősökre emlékező kopjafa megkoszorúzásán túl megismerkedett a város református templomával, s bepillantást nyert a viskiek távolabbi és közelebbi múltban elszenvedett megpróbáltatásaiba is.

– Huszton felmászott a már Kölcsey idejében is dűledező romokhoz, ahol a koszorúzás alkalmával elhangzott a buzdító költemény, és a huszti születésű Szép Ernő *Imádság* című verse.

– A szatmárcekei temetőben Kölcsey sírjánál a Himnusz születésének 175. évfordulójára azzal tisztelegtek a cserkészek, hogy nemzeti imádságunk minden versét elénekelték a többi idelátogató nagy elismerésétől övezve.

– Tokajban a hősöknek tisztelgő kopjafánál a koszorúzó ünnepség az éppen akkor tartott egyetemi és főiskolai találkozó számos részvevőjének jelenlétében ment végbe.

– Tiszadobon a református istentisztelet keretében ünnepeltek, s emlékeztek meg a Tisza szabályozásának kiemelkedő személyiségeiről, melyet a lelkészházaspár családi vendégszeretete is emlékeztetett.

– Tiszafüreden történelmi visszapillantás keretében vették számba a tavaszi hadjárat kezdetét, az azt megelőző tárgyalásokat, és Kiss Pál tábornok forradalomban betöltött szerepét.

– Szolnokon és Cibakházán Damjanich János tábornok személye és a tiszai átkelések taktikai részletei kerültek előtérbe. A fáradság nyilvánvaló jeleit hordozó kis csapat a városban a Relax Kft. vendégszeretetét élvezte.

– Csongrádon miselátogatás után a koszorúzás részévé vált az éppen akkor kezdődő Csongrádi Napok megnyitójának.

– Szegeden a Kossuth szobornál, szép számú hallgatóság előtt hangzott a zsoltár, *Boldog a nép, amely Tenéked örvendez...*, s egy idézet Kossuth elismerő és buzdító szegedi beszédéből.

– Kanizsán, Zentán és Újbecsén a bácskai és bánáti csatákkal ismerkedtek a cserkészek, s a kizárólag temetőben található emlékműveknél adózott az áldozatok emlékének.

– Titelben a Tisza-parton holdfényben a *Fel barátim, drága Jézus zászlaja alatt* evangéliumi ének felcsendülése

jelezte, hogy a ki csapat emberfeletti segítséggel teljesítette sokszor emberfeletti erőt igénylő vállalkozását.

A túra résztvevői sikert koronázó élményként eveztek a Tisza és Duna találkozásához, ahol e két nagy folyó egyéni és nemzeti sorsok találkozását és összetartozását is üzentek. Ezt a szimbolikus üzenetet pecsételte meg Titelben az az istentisztelet, amelyen horvát és magyar, protestáns és katolikus, fiatal és idős egyként adhatott hálát a mindenség Urának és Megváltójának. Az alábbiakban Dr. Molnár Ambrus buzdító előadásait közöljük, amelyek az indulásnál Técsőn, a főtéren, illetve az érkezésnél Titelben, a római katolikus templomban hangzottak el.

E program a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa, a Magyar Cserkészszövetség, valamint a Gyermek és Ifjúsági Alap (GYIA) támogatását élvezte. (A szerk.)

I. Ünnepség Técsőn

Amikor most összejöttünk itt Técső városában a Kossuth-szobor körül, együttlétünket két tényező határozza meg. Az egyik az, hogy az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján hálaadással emlékezünk azokra a magyar szabadságharcosokra, akik vérüket, vagy életüket is áldozták a hazáért. A másik az, hogy egy bátor kis csapat – a dunavarsányi 724-es számú Kossuth Lajos cserkészcsapat néhány lelkes ifjú és felnőtt tagja – vizitúrára indul, hogy felkeresse a Tisza mentén a csaták színhelyeit, az ott harcoló hősök emlékműveit, hogy zászlót s fejet hajtva tisztelegjenek emléküek előtt.

Itt Kárpátalján illő és most is időszerű a magyar szabadságról elnélni. Erről a földről, erről a tájról szól a költő üzenete:

„Bízó hadi néppel itt tanyázott Árpád.
Nagy hegyek ormán titkait kitérta előttük a Kárpát.
Sátoruk ponyváját remény dagasztotta
Nem is volt ilyen szép magyar fiatalság ezer évek óta.
Ezer évek óta itt csak átok fakadt, csak villám cikázott,
S felhő borongott a Kárpátok alatt.
Nagy magyar magányban én is gyászban élek.
Diadalmas útját keresem – hiába – régi
Vereckének...”

Igen, itt Verecke alatt, a beregi síkság peremén, a borsavai református templom előtt a zászlótartó rúd talpazatán ez az írás köszönti az odalátogatót: „Áldjon, vagy verjen sors keze, Itt élned, halnod kell.” Talán éppen azon a helyen, ahol Árpád apánk serege Borsava várát megtalálta. Körültekintve a nagy hegyek lábánál Síksággá szelődött rónán, dűsfüvű legelőket, halakkal teli folyókat, vadakban gazdag erdőket látott, olyan helyet talált, ahol – úgymond – kedvező lehetőségek vannak az élethez. *Itt lehet és itt kell életet és jövődőt építeni!* Né-

hány ezer méterre innen a mezővári ősi templom áll. A hagyomány szerint falai őrzik Borsava várának köveit, de a templom falában is van egy kőbevésett írás, amely azt hirdeti: *Ringató bölcsője ez a föld* az 1703/1711-es szabadságharcnak, mert vári piacán kibontották a zászlót Esze Tamás talpasai, amint a túlsó parton Újlaknál a turlumadaras emlékmű hirdeti: „*pro Patria et Libertate*”.

Véletlen lenne csupán, hogy ezen a történelmi emlékekkel megszentelt tájon, oly sok szenvedés, megaláztatás, balsors után Valakinek eszébe jutott a Vörösmarty szívében megfogalmazódott, de már a Kárpátok szent bércére felhozott őseink szívében is ott dobogó érzés, küldetés, sorsvállalásra buzdító parancs: *Itt élned, halnod kell!* Hinnünk kell, és hisszük, hogy Isten, aki új rendet teremthet a földön, cselekedte velünk és érettünk mindezeket, hogy ezen a történelmi emlékekkel megszentelt tájon élő magyarságnak, de az odalátogatóknak is hirdesse: Magyarul, magyarként akar élni ez a nép, akkor is, ha most még az emlékhelyeken a magyar mellett ukrán zászlót is lenget a szél.

Az 1848/49-es szabadságharcnak is megszentelt emlékei vannak ezen a vidéken. Ha ezekre, vagy az egész magyar szabadságért folytatott évszázados küzdelmére gondolunk nemzetünknek a görög mitológiának egyik rokonszenves hőse Sziszüphosz jut eszünkbe. Hádes az alvilág ura arra ítélte, hogy egy hatalmas követ görgessen fel egy meredek sziklafalon a hegy tetejére. Sziszüphosz minden erejét összeszedve kétségbeesett akarással gördítette a nehéz követ felfelé, de mielőtt a hegytetőre ért volna, a kő mindig alázuhan a mélybe. Sziszüphosznak mindig újra kellett kezdenie az erőfeszítést. A nemzetünk szabadságáért folytatott küzdelem is ilyen sziszifuszi kő, melynek a hegytetőre való emeléséért a felgördítéséért századokon át nemzedékek sora, minden erőfeszítését, minden odaadását, lelki és testi erejének teljességét odaáldozta, de mire megvalósíthatna volna, mielőtt a tetőre feljuttatta volna, mindig alázuhan és mint Sziszüphosz kezdhette előlről a munkát. Mert a Sziszüphosz kövére egy szó van felírva. Ez a szó: *Újra-kezdeni!*

Az elbukott forradalmak és szabadságharcok szava ez. Azt jelenti, hogy minden nemzedék, amelyik kiitta a vesztés és bukás keserű poharát, minden nemzedék, amelyik előtt köddé váltak a szabadságról szótt édes álmok, adja át az új generációnak hamu alatt izzó parázsát, a szabadság utáni vágyát. *Újrakezdeni!* Nincs ennél biztatóbb szavunk. Ebben van az élet szívdobogása és nagy diadalmas parancsa. Mi maradt volna hazánkból, nemzetünkben, magyarságunkból, – csak az utóbbi 300 esztendőben és – ha Thököly és Zrínyi Ilona után II. Rákóczi Ferenc ki nem bontatja a zászlót a hazáért és a szabadságért és nem kezdi újra a harcot. Mivé lettünk volna, ha 1848 márciusában csak a pesti flaszter és a nagy kőházak – s nem az ifjú magyar szívek – visszhangozzák Petőfi toborzó szavát: *Talpra magyar, hí a haza, itt az idő, most vagy soha!* Ha Cegléd piacán Kossuth elhangzott szózata nem formálódik az alföldi magyarok szívében hívó üzenet: „Kossuth Lajos azt üzenete, elfogyott a regimentje.” Ha Eötvös Tamás Munkács várának – Zrínyi Ilona után – első magyar parancsnoka hazafias buzdósága nem állít hadrendbe Beregszász, Ungvár, Munkács magyar és ruthén népéből több ezer nemzetört,

„Verecke híres útjának” az uzsoki, a toronyi, a tatárhágók védelmére. Ha báró Perényi Zsigmond öszülő hajjal, itt hagyva fiatal asszonyát, kicsi fiát – nem megy el Kossuth hívására a szabadság ügyében magas hivatalt vállalni. Ha nem parancsolja meg az otthon maradottaknak, hogy a nagyszőlősi kastély kapuja mindaddig nyitva maradjon, míg a szabadság győzelmének hírével vissza nem tér a ház ura. *A Perényi kastély kapuja Nagyszőlősen még ma is nyitva áll!* A nyitott kapu hirdeti: Még mindig nem jött el a teljes szabadság, de hirdeti az újakezdés lehetőségét és parancsát is.

Azután Világosnál porba hullott a szabadság zászlaja. Lezuhan újra Sziszüphosz köve. Magával sodort álmokat, vágyakat, ezer és ezer hősi emberéletet, a nemzet függetlenségét és szabadságát. De egyre többen és többen látták meg a köre vésett láthatatlan üzenetet: Újra lehet, újra kell kezdeni! Közel húsz esztendőnek kellett eltelnie, hogy a kiegyezéskor 1867-ben a forradalom néhány követelése megvalósuljon.

Azután átzúgott felettünk az első világháború. A trianoni tragédiában országunk és nemzetünk kétharmadára rázuhant a Sziszüphosz köve. Megint újra kellett kezdeni, mígnem a második világháború ismét mindent a mélységbe sepert. A felszabadítónak titulált szovjet Vörös Hadsereg lelkiileg és testileg megalázta és meggyalázta nemzetünket. Különösen hazánknak ezen a táján, ahová most emlékezetünk fáklyája világít, ahonnan ez a kis csapat elindul, hogy a forrástól a torkolatig, csónakjaikkal levezve, a Tisza mentén falvakban és városokban emlékezzenek és emlékeztessenek azokra, akik emelték és felfelé gördítették a sziszüphoszi követ, a nemzet szabadságának ügyét, akár 1848-ban, akár a világháború után, akár 1956-ban.

Jeremiás próféta Izrael történetének egyik olyan pontján, amikor Isten megbocsátó kegyelméből új korszak kezdődhetett, így szólította meg népét: „*Jövendőnek is jó reménysége léssen... mert az Úr új rendet teremt a földön... Rendelj magadnak útjelzőket, rakj útmutató oszlopokat, Vigyázz az útra melyen mentél...*” (Jer 31,17,21) Hadd biztassanak bennünket is a próféta Igéi, most, amikor az 1848/49-es szabadságharc 150. évfordulóján régiokról emlékezünk, hőseink sírjait keressük. Amikor nemzetünk, de egész Európa életében új rend formálódik. Kőlcsey bölcs szavai szerint: *Minden kő, régi tettek helyén emelve... lépcső a jelenkorban magasabbra emelkedhetni...* Mert az új rend, „*az új ég, és új föld*” megvalósulásához, az új jövő felépítéséhez a régi kövek is kelleneek.

Egy ilyen útjelző, útmutató oszlop Técső városának főterén ez a Kossuth-szobor. Bronzba öntött alakja bátorítást, biztatást, a próbák, szenvedések és megaláztatások, az elnyomatás legsúlyosabb idején is megmaradást, az újakezdés lehetőségét hirdette azoknak, akik rátekintve, a dicső múltra emlékeztek. Azért álltunk meg most itt a szobor előtt, azért indulunk innen erre az emléktúrára, mert ez a kis csapat nemcsak hős csaták emlékhelyeit, nemcsak hős honvédok emlékműveit, vagy sírhelyeit – mint a hazaszeretet útmutató oszlopait, útjelzőit – akarja felkeresni – hogy elhelyezze azokon a kegyetes emlékezés virágait, hanem mert tisztelni kívánunk Técső városa és az egész Kárpátalja magyarságának nemzetudata előtt, mert láttuk és megtapasztaltuk

a nemzethez tartozás szent szándékát, azt a rendíthetetlen bátorságot, mellyel őrizték, megvédték – a legkeményebb időkben is – nagy veszedelmek között is, a szabadságharc emlékműveit, ahogyan megünnepelték – ha sokszor csendben és titokban is – nemzeti ünnepeinket. Técsőn – az elsők között – 1898-ban szobrot állítottak Kossuth Lajosnak, kifejezve ezáltal is a forradalmi hagyományokhoz való kötődést és ragaszkodást. A legsötétebb szovjet időkben is megőrizték és megvédték, hol furfanggal, hol bátor tettekkel. Amikor itt büntetendő cselekmény volt magyar nemzeti ünnepet ünnepelni, minden március 15-én, minden október 6-án „*a felkelő nap friss virágokat pillantott meg a szobor talpazatán, valakik tisztára söpörték körülötte a kövezetet...*” 1989 óta pedig minden ifjú pár a templomból jövet megáll itt egy pillanatra, ballagó diákok virággal köszöntik, az arra járók kalapot emelnek előtte.

Miután Körösmezőn túl a Kárpátok bérci alatt megállottunk, ott, ahol a két Tisza egyesül, mi is eljöttünk ide a dunavarsányi 724. számú Kossuth Lajos cserkészcsapat néhány bátor cserkészeivel. Ide teszik le az első koszorút, hogy azután innen indulva, végigevezve a Tiszán Técsőtől Titelig 17 Tisza-menti helységben megkoszorúzzák az 1848/49-es szabadságharc emlékműveit, tisztelegve a hősök emléke előtt. Együttal az erőfeszítést és nem kis bátorságot követelő út nehézségeit legyőzve egy parányit érezzenek meg abból a sziszifuszi küzdelemből, amelyet az előttünk járó nemzedékek, hazánk és nemzetünk szabadságáért mindenkor vállaltak.

Induljatok hát erre a nem könnyű útra. Hisszük, hogy Técső városának református és katolikus magyar népe, imádkozó szívvel kíséri Benneteket. Vigyétek magatokkal a Kárpátok üzenetét az Alföldön át Bácska dús, termékeny földjére. Az itteni magyarok köszöntését az ottani magyarokhoz, de minden más nemzethez is, amelyek a Tisza mentén élnek. Hiszen mindnyájan, de különösen mi magyarok az újrakezdés népe vagyunk. Egy újjáformálódó világban élünk és rendezni kell közös dolgainkat. Ha elfáradnátok az úton, jusson eszetekbe a mindig újrakezdő Sziszüphosz, aki fogcsikorgatva emelte a nehéz követ az örök lehetetlenség az örök hiábavalóság hegytetője felé. De még inkább Jézus Krisztus, aki Sziszüphosz kővénel százszor nehezebbet a maga keresztjét vitte felfelé a Golgota hegyére. Ő az örök győzelem, Ő vele lehet újrakezdni, csak Ővele győzhetek Ti is, csak Ővele lehetünk mindnyájan az újrakezdés, a hegytetőre való felérkezés népe:

*„Magyarnak lenni tudod mit jelent,
Küzdelmet, fájót, végesvégtelent;
Születni nagyra, bajban büszke hősnak,
De döntő harcra nem elég erősnek;
Úgy teremődni erre a világra,
Hogy mindig vessünk, de mindig hiába:
Hogy amikor már érik a vetés,
Akkor zúgjon rá irtó jégverés.
Felajzott vággyal, szomjan keseregve
A szabadító Mózeszt várni egyre...”*

A várakozás nagy éjszakájában azonban halljuk meg és zengjen szívünkben a jeremiási ígéret a jobb jövődől reményességéről, mellyel ma is biztatott Bennünket. Isten őrizze, vigyázza utatokat.

II. Ünnepi beszéd a titeli katolikus templomban

Három héttel ezelőtt izgalommal, feszült várakozással a Kárpátok lábánál, ott állott ez a kis csapat, ahol a Fehér- és a Fekete-Tisza egyesül. Imádságos szívvel, bizakodva készült a nagy útra. Ímé, most itt állunk Titelnél, a torkolat közelében. Istennek adunk hálát érettetek és mindnyájótokért: *Mindeddig megsegített minket az Úr!*

Ha csupán az lett volna a lényege és legfontosabb célja ennek a vizitúrának, hogy megküzdjétek a Tisza árjával, partjának sarával, szűnyogok ezrével, hogy kibírjátok a forró, nyári napsütést, hogy legyőzzétek a kényelmetlenségeket, hogy bátor erőfeszítéssel teljesítsétek a magatok elé tűzött fizikai próbatételt, akkor is azt kellene mondanunk: „*Ez jó mulatság, férfimunka volt...*”

Ennek a túrának azonban nem a fizikai próbatétel volt a legfőbb célja – melyet becsülettel teljesítettetek –, hanem az 1848/49-es forradalom és szabadságharc dicsőséges napjaira, eseményeire és személyeire való emlékezés és emlékeztetés, a magyar szabadság útjelzőinek, emlékoszlopainak felkeresése. 17 frissen megkoszorúzott hősi emlékmű jelöli utatokat a Tisza-menti falvakban és városokban, Técsőtől Titelig.

Az első koszorú Técső városának főterén, Kossuth Lajos szobrának talpazatát díszíti. Tiszafüreden a perlászi csata egyik hősére, Pétervárad védőjére emlékeztetek. Szolnokon Damjanich vértanú emléke előtt hajtottak zászlót. Cibakházán, Szegeden, Csongrádon, Zentán, Újbecsén, Kanizsán, a szabadságharc ottani hőseire emlékeztetek. A tizenhetedik koszorú, melyet a Tisza torkolatánál helyeztetek a vízre, tisztelgés volt azok emléke előtt, akiknek hősi lelke és génusza ezt a tájat lengi át. A torontáli nábob, *Kiss Ernő* tábornok aradi vértanú emlékműve a becskerekai főtéren állott. 1918 után a városon áthaladó keskenyvágányú vasút mozdonyának segítségével döntötték le és törték darabokra. A bácskai vértanú a zombori születésű *Schweidel József* ércbe öntött képmását a zombori megyeháza előtti téren 1905-ben állították fel. 1918-ban „*Egy éjszaka eltűnt a szobor, senki sem tudja hová lett.*” 1911-ben Törökbecsén leplezték le a legfiatalabb mártír, *Gróf Leiningen Westerburg* német arisztokrata családból származó, bácskai földbirtokos emlékművét. 1918-ban ez a szobor is eltűnt a helyéről. Szentanúk állítása szerint 1954-ben a szobor épségben megvolt a régi városháza egyik raktárában. Egy helyi történész le is fényképezte és jelentette a Műemlékvédelmi Intézetnek, hogy vegyék állami védelem alá. Ehelyett a törökbecsei államügyész intézkedésére átadták a labdarúgó csapatnak, szétverték és az árából sportfelszerelést vettek. Gróf Leiningen szobrának talpazatán, többek között ez volt olvasható: „*Porhüvelyed visszaszállt ugyan e föld rögébe, de nemes lelked, annak vitézsége és génusza örökké élni fog magyar honunk egén és minden magyar szívben.*”

Csak néhány hősről emlékeztem itt meg, akik ezen a tájon éltek, harcoltak és poraik itt nyugszanak. Emlék-művüket, több százával együtt lerombolhatták, de „*vitézségük és génuszuk*” örökké élni fog a bácskai, bánáti és minden igaz magyar emlékezetében.

A titeli temetőben nyugszik a vértanú Leiningen 1848-ban született fia, Ármin. Nem harci mezőkön, hanem a Tisza-Duna szabályozásának munkálataiban szerzett érde-

meket és megbecsülést magyarnak, szerbnek, horvátnak és minden fajta népnek, melyek a Duna és a Tisza partján élnek. „Az alant elterülő rét aranykalásza hirdeti emléket örökké.” A kegyeletes emlékezés és tiszteletadás, akkor lesz igazán áldott és hasznos, ha bennetek és bennünk erőnek reménységnek forrásává válik:

„Sötét enyészet néma éjjelében
Temetve fekszik a hajdan kora.
A bajnok alszik a föld mély ölében
Ki tudja merre hamvad hült pora?
Sírjára – mert nem tudja senki hol van,
Nem hull a bánat könnye
Szent titokban.

Csak törpe nép feledhet hős nagyságot
Csak elfajult kor hős elődöket:
A lelkes eljár ősei sírlakához
S gyűjt régi fénynél új szövétneket.
S ha a jelennek halványul sugára
A régi fény ragyogjon fel honára.”

Bizony most nemzetünk egén régi fénynek halványul sugára. Szükségünk van arra, hogy régi tüzeknél gyűjtünk új szövétneket. A negyvenéves szovjet uralom babiloni fogsága után, de az elmúlt négy esztendő kommunista-liberális kormányzata is, szinte tervszerűen igyekezett gyengíteni az ifjúságban a hazafiság és a magyarságtudatot, a hazaszeretet érzéseit. Ifjúságunkat is elérte a túlzott liberális eszmék hirdetése által a szabadosság, az erkölcstelenség, a kábítószer, a bűnözés. Az egyháztól, a vallásosságtól eltiltott vagy elcsábított szülők nem tudnak semmi értéket, életet becsülő lelki utravalót adni gyermekeiknek. A cserkészmozgalomnak éppen az az egyik feladata, hogy egészséges hazafias magyar ifjúság eszményének megvalósítója legyen. Ez a vizitúra, a ti kis csapatotok helytállása, áldozathozatala, fizikai és lelki próbatételek elhordozása, fellobbanó fénysugár a magyar éjszakában. Biztatás és reménysugár egy szebb és jobb magyar ifjúság és jövőző záloga.

„Nagy magyar télben picike tüzek /A lángotokban bízom” valljuk sokan Reményikkel együtt. Sok-sok a magyar jövődől aggódó, munkálkodó és imádkozó magyar szív visszhangozza a költő óhaját, mely biztató üzenete is:

Nagy magyar télben picike tüzek,
Jaj be szétszórvan égtek.
Királyhágón, Kárpáton mindenütt!
De mondok egyet néktek,
Szelid fények és szilaj vándorlángok:
Mit gondoltok: ha összefogóznátok!

Igen, mert itt most nemcsak a dunavarsányi 724. számú Kossuth Lajos cserkészcsapat vízi őrsé áll – fizikailag talán fáradtan és elgyötörve, de a becsülettel teljesített cserkészfeladat elvégzésének boldogító érzésével – hanem lélekben itt van a kárpátaljai cserkészek técsői kis csapata, Técső város református és katolikus magyar népe, akiknek áldáskívánása és imádsága is kísérte utatokat. Hiszem, hogy itt vannak – lélekben a jugoszláviai magyar cserkészek képviselői. Itt van – hitünk és reménységünk szerint a magyar és európai cserkészmozgalom, melynek hírdői voltak a zászlókon olvasható felírás szerint is ezen a Közép-Európai Történelmi Vizitúrán.

Üzenetet is közvetített ez az emléktúra. Onnan a Kárpátok bércei alól, Körösmező, Rahó, Técső, Visk, Huszt városokból, Kárpátaljáról, az Alföldön keresztül Bácskába, Bánátba a Délvidékre. Az ottani magyaroktól az itteniekhez. Először azt, hogy magyar hazánknak mostani határain túl is élnek magyar testvéreink, akikért felelősek vagyunk, másodsor azt, hogy ruszin, német, szlovák, szerb és horvát és minden nemzetbeli, akikkel együtt élünk a Tisza-Duna mentén, nekünk testvéreink. Éppen az 1848/49-es szabadságharc tette nyilvánvalóvá, hogy a szabadság minden népnek kedves. Hiszen ebben a harcban a Habsburg uralom alatt szenvedő minden nemzet fiai ott voltak a szabadságharc zászlói alatt. Ha csak az Aradon kivégzett vértanúkat nézzük, szinte ahányan voltak, annyi nemzetet képviseltek. Ha vannak is 1848/49-es eseményekkel kapcsolatban a szerbekkel és horvátokkal érzékeny és tisztázatlan kérdések, de emlékezniük kell arra is, hogy Zrínyi Pétert Horvátország kapitányát a Wesselényi-féle összeesküvés miatt magyar ügyért fejezték le. Leánya, Zrínyi Ilona lelke volt a magyar felkelésnek. Zrínyi Miklós horvát bán Szigetvárnál védte a magyar hazát. Péro Szegedinac pécskai rác kapitány állott élére a békésszentandrási paraszttok szabadságharcának. A szerbnek született Damjanich magyar szívvel harcolt a szabadságért és halt meg az aradi bitón. Vukovics Sebő, a szabadságharc kormánybiztosa száműzetésbe menekült.

Ismeritek-e Theseus legendáját? Volt egy város, ahol mindig kék volt az ég. Boldogok, megelégedettek voltak az emberek. Az öregek legfőbb öröme az volt, hogy tudtak örülni a fiatalságnak s az ifjúság tudott örömet szerezni a felnőtteknek. Egyszer csak ezt a várost elfoglalta az ellenség, és nagy sarcot vetett a városra. A derű és vidámság haloványabb lett, de az ifjúság továbbra is szemefénye maradt az öregeknek. A leigázó király egy nap azonban nem aranyat és ezüstöt kért, hanem 24 hajnalarcú ifjút a sarc fejében. 12 ifjú legénynek 12 hajadonnak minden évben hajóra kellett szállania, hogy örökre eltűnjenek szeretteik szeme elől. A krétai király eledelül adta őket egy szörnyetegnek, a Minotaurusnak. Vége megjelent Theseus, aki legyőzte a Minotaurust, ezzel megszabadította a várost.

Európa városaiban, a mi hazánknak tájain is ott tanúzik a Minotaurus, amely minden nemzet ifjainak egy részét áldozatává teszi. Keresztyén kultúránkat, magyarságtudatunkat, nemzeti érzéseinket nagy veszély fenyegeti. Bárgyún, tompán, narkózisban mennek ifjaink és leányaink a nihilizmus, a semmit nem akarás „Minotaurusa” elé, míg a Theseusok meg nem érkeznek. Ti vagytok – magyar cserkészek – a magyar Theseusok! Úgy jelenjete meg a semmittevésbe, az unalomba, a kilátástalanságba beletörődő magyar ifjúság látóhatárán, mint akik azt kiáltjátok és azt ígéritek „Ránk vár a világ s ez a harc a mienk.” Ez a harc a tiétek! A modern Minotaurus hatalmából szabadítsátok ki, illetve szabadulásához mutassatok példát és utat a magyar ifjúságnak. Hiszem és hisszük, hogy ennek a kis csapatnak hite, lelkesedése, áldozatvállalása, a hősök emléke előtt való tisztelgése a tekintetükből sugárzó erő és fény „nagy magyar télben picinyke tűz”, amely megvilágosítja a körülöttük élő ifjak sápadt arcát, hogy terjedjen tovább és növekedjen ez az erő és fény: „Kelj fel világosodjál...”

az Úr dicsősége rajtad feltámadt. Mert imé sötétség borítja a földet, és éjszaka a népeket, de rajtad feltámadt az Úr és dicsősége rajtad megláttatik..." (Ézs 60,1–2). A próféta biztatása és parancsa keresi a szíveteket. Küldetések van, mint cserkészeknek, mint keresztyén ifjaknak. A bennetek feltámadó fény és világosság legyen lámpás az utat tévesztetteknek, a sötétségben járóknak, hogy a picinyke tüzek egyesüljenek, összefogódnak, a kicsiny vándorlángok összeolvadjanak, hogy ennek a nagy tűznek fényénél megtaláljuk egymás kezét, melege forrassa össze, testvéri szeretetre, egymás iránti felelőségre és izzó hazaszeretetre mindnyájunk szívét, úgy, ahogy Dsida Jenő kívánta a Psalmus Hungaricusban:

„Elindulok, mint egykor Csoma Sándor, hogy felkutatassak minden magyart, Székelyek ott a bércek szikla mentén, Üljetek mellém! Magyarok ott a Tisza partján, Magyarok ott a Duna partján, Magyarok ott a tót hegyek között s a bácskai szőlőhegyek között, Üljetek mellém. Magyarok, Afrikában, Ázsiában, Párizsban, vagy Amerikában. Üljetek mellém. Ti ezután születők, s ti porló csontú ősök, üljetek mellém. Zúgjon fel hát a magyar zsoltár, dúljon a boldog éji álmokon, seperjen át a feketé, tarajos és hideg hullámokon..."

Itt a Tisza partjához közel, a titeli római katolikus templomban, néhány kilométerre attól a helytől, ahol a Tisza a Dunával egyesül, együtt vagyunk most magyarok, horvátok, szerbek, katolikusok és reformátusok, ifjú cserkészek és idős emberek, békességben, örömben és szeretetben, Hálát adunk Istennek az idézett Ige szavaival: „Mindeddig megsegített minket az Úr!” Bizonyára nem tudjuk megoldani azokat a feszültségeket, ellentéteket, amelyek közös hazánk Európa minden zugát átjárják. De ez a találkozás talán egy kis jel lehet. Eszünkbe juttathatja közös kötelezettségünket, hogy a múltnak adósai vagyunk – mi mai magyarok, de ti is horvátok és szerbek – szelídebb, békés jövővel. A költőt idézem:

„A Dunának, mely múlt, jelen s jövő, egymást ölelik lágy hullámai. A harcot, amelyet őseink vívtak, békévé oldja az emlékezés s rendezni végre közös dolgainkat, ez a mi munkánk; és nem is kevés.”

(József Attila: A Dunánál)

Dr. Molnár Ambrus

VILÁGKERESZTYÉNSÉG

Van még tennivaló

50 éves az ENSZ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata

Az Egyesült Nemzetek Szervezete 50 esztendővel ezelőtt 1948. december 10-én adta ki az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatát.

Az évforduló kapcsán az Egyházak Világtanácsa, a Református Világszövetség és a Lutheránus Világszövetség arra hívják fel tagegyházaikat, hogy méltó megemlékezésésként imádságos közösségben, a Szentírásra figyelve reflektáljanak e nyilatkozat egyes témaköreire.

Ehhez mintegy 20 oldalas informatív és liturgikus segédanyagot állítottak össze az alábbi témakörök szerint. Minden témához bibliai perikópát, egy imádságot, háttér-információt és a nyilatkozat ide vonatkozó részéből jellemző idézetet ad e segédanyag, melyet az alábbiak szerint ismertetünk.

Vallási türelem – vallásszabadság

Olvasandó: Ézs 58; Zsolt 91; Fil 1; ApCsel 17,16–34

Imádság részlet: „... Istenünk, fájdalunkat fejezzük ki az emberiség bűne miatt, amely elválaszt Tőled és embertársainktól. ... Köszönetet mondunk Neked azért a Tőled kapott erőért, amellyel megtarthatjuk hitünket. Kegyelettel emlékezünk a vallás-, a lelkiismeret- és a véleménynyilvánítás szabadságáért mártíromságot vállalókra...”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 18. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van a vallási, lelkiismereti és gondolati szabadsághoz. Ez a jog magában foglalja az

ember jogát vallásának megváltoztatására, valamint a szabadságot vallásának nyilvános kifejezésére, tanítására, gyakorlására, istentiszteletek tartására és a vallásának megfelelő életformára.”

A nők emberi jogai

Olvasandó: 4Móz 27,1–11; Zsolt 55,9–23; Márk 14,1–9

Imádság: „Élő Isten, hálával mondunk köszönetet azoknak az asszonyoknak a bátorságáért, elkötelezettségéért és kreatív lelkületéért, akik évszázadok során felémelték hangjukat a nők emberi jogainak megsértése, és az azokkal való visszaélés ellen. ... Kérünk, folyamatosan erősítsd és támogasd őket e nemes harcban. ...”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 2. cikkelyéből: „Ebben a nyilatkozatban foglalt jogok és szabadságok megilletnek mindenkit mindenféle megkülönböztetés nélkül, mint például a neme...”

Rasszizmus

Olvasandó: 3Móz 19,33–34; Lk 4,16–21; Jak 2,14–20

Imádság: „... Élő Isten, aki előtt nincs zárt ajtó és zárt szív, emelj felül bennünket kétségeinken. Bátoríts bennünket, hogy az elnyomottak oldalán álljunk, erősíts, hogy bátran kiálljunk az igazságért, hogy fáradhatatlanul küzdjünk az igazságosságért...”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 2. cikkelyéből: „Ebben a nyilatkozatban foglalt jogok és szabadságok megilletnek mindenkit mindenféle megkülönböztetés nélkül, mint például a faja...”

Jog a jogorvoslathoz, igazságszolgáltatáshoz és megbékéléshez

Olvasandó: Ézs 5,16–23; Zsolt 85; Zsid 10,32–36

Imádság: „... Urunk, igazságosságban való megbékélésért imádkozunk. Ösztönözd a képzelőerőnket, és élesítsd a politikai akaratumkat...”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 8. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van hatásos jogorvoslatra kompetens nemzeti bíróság előtt akkor, ha a törvény, vagy ha az alkotmány által biztosított jogaiban sérelem éri.”

Gazdasági, szociális vagy kulturális jogok

Olvasandó: 3Móz 25,18–34; Jak 2,1–11

Imádság: „Ó Istenünk, nyisd fel szemünket, hogy megértsük a valóságot. Kegyelemmel tekints azokra, akik megpróbáltatások között vergődnek. Nyújtsd felénk szerető kezedet, amelyben erőt nyerünk ahhoz, hogy a sértettek szolgálatára álljunk.”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 22. cikkelyéből: *Mindenkinek, mint a társadalom tagjának joga van a szociális biztonsághoz, a gazdasági-társadalmi és kulturális jogainak megvalósításához, amelyek nélkülözhetetlenek méltóságához és személyiségének szabad fejlődéséhez.*”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 23. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van a munkához, a munkahely szabad megválasztásához, az igazságos és kedvező munkafeltételekhez és a munkanélküliség szerinti védelemhez.”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 25. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van olyan életszínvonalhoz, amely megfelelően biztosítja ő és családja számára az egészséget és a jólétet, ideértve az ételt, ruházatot, lakást, orvosi ellátást és a szükséges szociális szolgáltatásokat...”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 26. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van a neveltetéshez, tanuláshoz...”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 27. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van, hogy részt vegyen a közösség kulturális életében. Gyönyörködjön a művészetekben és részesedjen a tudomány előmeneteléből és jó szolgálatából.”

A bennszülött népek jogai

Olvasandó: 3Móz 25,1–10; Zsolt 135,1–7; Jak 5,1–6

Imádság: „... Szentlélek Úristen, jöjj minden emberhez, és a világ minden közösségéhez. Hozd el a Te igazságosságodat és irgalmadat mindannyiunk számára. ... Tégy bennünket elég erőssé ahhoz, hogy ne akarjunk uralkodni embertársainkon...”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 2. cikkelyéből: „Ebben a nyilatkozatban foglalt jogok és szabadságok megilletnek mindenkit mindenféle megkülönböztetés nélkül, mint például faja, színe, nyelve, vallása, születési vagy egyéb más helyzete.”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 18. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van a gondolati-, lelkiismereti- és vallásszabadsághoz...”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 27. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van szabadon részt venni a közösség kulturális életében...”

Otthonukból elűzöttek jogai

Olvasandó: Jer 6,13–15; Luk 4,16–21

Imádság: „Békesség Istene! Imádkozunk a háború áldozataiért Ruandában és Boszniában, Afganisztánban és sok más helyen, ahol az erőszak pusztítása miatt szenvednek az emberek...”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 3. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van az élethez, a személyes szabadsághoz és személyes biztonsághoz.”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 9. cikkelyéből: „Senkit nem lehet önkényesen letartóztatni, bebörtönözni, vagy fogságban tartani.”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 13. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van a lakhelyének szabad megváltoztatására az adott ország határain belül.”

„Mindenkinek joga van elhagyni egy országot, ideértve sajátját, és visszatérni saját hazájába.”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 14. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van, hogy más országokban menedéket keressen és találjon, amikor üldözik.”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 15. cikkelyéből: „Mindenkinek joga van a nemzeti hovatartozáshoz. Önkényesen senkit sem lehet megfosztani nemzeti hovatartozásától...”

Részlet az emberi jogok nyilatkozatának 25. cikkelyéből: „Ebben a nyilatkozatban foglalt jogok és szabadságok megilletnek mindenkit mindenféle megkülönböztetés nélkül, mint például az egészség, a jólét. Joga van munkanélküliség, vagy az életfeltételeinek önhibáján kívüli más elégtelensége közepette is a biztonsághoz.”

Dr. Bóna Zoltán

TELEFON LELKIGONDOZÁS

mindennap 17-21 óráig

HÍVHATÓ

lelki válság esetén, emberi, családi, lelkiismereti, hitbeli kérdések megbeszélésére a Budapest

201-00-11

TELEFONSZÁMON

telefonszámon

Heinz Zahrnt: „Az Isten-kérdés”

Protestáns teológia a XX. században, Budapest, 1997; A Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, (A fordítás az alábbi kiadás alapján készült: Heinz Zahrnt, Die Sache mit Gott, Die protestantische Theologie im XX. Jahrhundert, 1966, R. Piper & Co. Verlag, München)

Teológusnak és nem teológusnak egyaránt szüksége van olyan ismertetőkre és összefoglalásokra, amelyek térképszerűen leírják azokat a protestáns teológiai irányzatokat, amelyek meghatározták a XX. század első felét. Rádöbbenhetünk arra, hogy az elmúlt évtizedekben mennyire szelárményekes helyen éltünk. Most, amikor méríthetünk a körülöttünk lévő információözbönből, olvasva ilyen könyveket, rekonstruálhatjuk azt, amiből eléggé kimaradtunk, és aminek az eredménye az ezredforduló protestáns teológiájának az arculatát meghatározza.

Ilyen könyv Heinz Zahrnt „Az Isten-kérdés” című könyve, amely a Nemzetközi Theológiai Könyv sorozatának 27. kötetként jelent meg. Az alcím „A Protestáns teológia a XX. században”, ami úgy érzem, hogy pontosításra szorul. Ha számba vesszük azokat a teológusokat (például Barth Károly, Emil Brunner, Paul Tillich, Friedrich Gogarten, Rudolf Bultmann, Eduard Thurneysen, Dietrich Bonhoeffer), akiknek a munkásságával Zahrnt bármilyen részletességgel is foglalkozik, illetve ha megnézzük a könyv végén a jegyzeteket, akkor megállapíthatjuk, hogy az alcím inkább „A német protestáns teológia a XX. században.” (A sorba Paul Tillich is beleillik, függetlenül attól, hogy műveinek jó része angol nyelven íródott.) Azonban, ha figyelembe vesszük azt, hogy a magyar protestáns teológiai irodalom forrásai túlnyomórészt német eredetűek, azt mondhatjuk, hogy az alcím legalábbis számunkra, mégis találó. Megjegyezhetjük azt is, hogy az elkövetkezendő évek, évtizedek érdekes kérdése, hogy például az angolszász irányzatok mennyire fognak felerősödni.

Az ismertetésnek azt a módját választottam, hogy az egyes fejezetek villanófényeszerű bemutatásával igyekszem felkelteni az olvasók figyelmét a könyvre, hogy olvasva az egyes témákról, ki-ki találjon olyan nevet, ki-fejezést, kérdés felvetést, akiről vagy amelyről már hallott, de szeretne egy olyan leírást is olvasni, amely nem csupán teológusoknak íródott valamiféle belső kommunikációs nyelven, hanem az érdeklődő szélesebb olvasó közönség számára is.

A könyv fejezetei a következők:

I. A nagy fordulat

Az első világháború kitörése jelentette számos teológus számára a 19. század protestáns teológiájának végét és a múlt század polgári-idealista gondolkodásának összeomlását. Így merült fel a kérdés, hogy a teológia hogyan beszélhet ezek után hiteles módon Istenről. Ez a kérdés az, amely Barth Károlyt elindította teológiai munkássága felé. Ez a fejezet ennek egyre nagyobb szabású kibontakozásáról szól, kezdve a Római levél magyarázatával. Olyan Barth-i sajátosságok történetével ismerkedhetünk meg,

mint „krízis teológia”, „a dialektika módszere.” Olvashatunk arról is, hogy milyen nagy ellenkezést váltott ki radikalizmusa a korábbi irányzatok képviselőiből. Zahrnt érzékelteti, hogy mennyi teológust rázott fel ez a gyökeres fordulat. Közéjük tartozott Friedrich Gogarten, Emil Brunner, Rudolf Bultmann, Eduard Thurneysen, hogy az ismertebb neveket említsük.

II. Az utak szétváltnak

A teológiai dialektika az 1920-as években egyre inkább elterjedt. Hitler hatalomra jutásakor vált az irányzat egyháztörténeti jelentőségűvé. Döntéshelyzet elé állította a korábban Barth-hoz hasonlóan gondolkodó teológusokat. Volt aki a „Német keresztyénekhez” (Deutsche Christen) csatlakozott (pl. Gogarten). Volt aki a „keresztyén természeti teológiára tett kísérlete” miatt került vitába Barth-tal (Emil Brunner).

III. Íme, az ember!

A fejezet Emil Brunner munkásságával foglalkozik. Zahrnt szerint az ő egyéni hangját lelkigondozói-missziói felelősségérzete adta meg, amely kiemelte őt a többi XX. századi teológus sorából. Meg akarja szólítani a keresztyén hittől eltávolodó modern embert. Antropológiájának kiinduló pontja az ember, mint kérdező lény. Ez az ember ellentmondások között él, mert ellentmondásban van az eredetével, a gyökereivel. Ezt állítja helyre az Istennel való találkozás, a kétoldalú kapcsolat, amely megismerés és közösség is egyben. Brunner számára a hit annyira személyes ügy, hogy úgy érzi, újra kell értékelni az egyház fogalmát, amely szerinte nem lehet személytelen, intézmény jellegű szervezet.

IV. Isten kijelenti önmagát

Barth Károly teológiai munkásságának tovább részeit ismerhetjük meg Zahrnt nézőpontjából. Itt kell megemlíteni, hogy olyan módon kíván tárgyilagos lenni, hogy közben az olvasó tisztában legyen a szerző saját megközelítésével. Barth esetében ez talán a tárgyilagosság rovására is megy, mert annyira idegennek érzi a Barth-i teológia számos elemét. Átfogó képet igyekszik azonban rajzolni Barth Egyházi Dogmatikájáról, mint legátfogóbb művéről, amelyben egész munkásságának tükrét láthatjuk. Külön alfejezeteket szentel Zahrnt a krisztológiai univerzalizmusnak, az analógia módszerének, Isten kegyelmi kiválasztásának, mint kulcsfogalmaknak.

V. Túlvilágról evilágra

A szekularizáció folyamata, illetve a folyamat felgyorsulása jellemzi az elmúlt századokat. Annyira átfogó történet ez, hogy a keresztyénség számára a legfontosabb apologetikai irányná vált. A totális szekularizáció végkicsengése az ateizmus, és ezzel az elmúlt évtizedekben számos protestáns teológus próbált szembenézni. Itt olvashatunk többek között Friedrich Gogarten és Dietrich Bonhoeffer ilyen irányú munkásságáról. Gogarten szerint a szekularizáció indítéka magában a keresztyén hitben van. Bonhoeffer nem csupán elvont módon tekint a „szekularizált emberre”, hanem mint társra, akivel fogsága idején újra és újra találkozik.

VI. A két birodalom

A református és az evangélikus teológia politikai-etikai téren adott útmutatásaiban újra és újra felbukkan egy megközelítésbeli különbség. Kérdés az, hogy a keresztyén embernek milyen módon kell figyelembe vennie a mindenkori világi hatalom struktúráit. Mennyiben tekinthetjük

ezeket a bukott világ példáinak és mennyiben Isten eszközeinek akarata érvényesítéséhez, vagyis a teológiai szóhasználatnál élve Krisztus királyi uralma vagy a két birodalom tana. Barth Károlyról, mint az előbbi és Helmuth Thielicke-ről, mint az utóbbi képviselőről olvashatunk ebben a fejezetben. Annál is inkább érdekes ez a kérdés, mert a második világháború kapcsán különösen is előtérbe került és a német protestáns teológusok számára aktuális, megválaszolandó kérdés volt. Zahrnt szerint Barth ebben a kérdésben erősen konfrontálódik Luther magatartásával. Thielicke-t pedig Teológiai Etikáján keresztül mint a két birodalomról szóló lutheri tanítás feldolgozójaként, újraértelmezőjeként mutatja be. A rész végén külön ismerteti Moltmann reménység teológiáját.

VII. Kijelentés és történelem

Hogyan teheti az igehirdető a múlt egy eseményét, Istennek a Jézus Krisztusban való kijelentését olyan üzenetté, amelyet a hallgatók nekik szólónak fogadnak el? – hangzik a kérdés ebben a fejezetben. Megjelenik e problémakörben a fordításnak, a történet-kritikai módszer kialakulásának, a kijelentésnek és a történelemnek kérdése. Rudolf Bultmann neve merül fel elsősorban. Zahrnt szerint Barth Károly és Paul Tillich mellett ő a XX. század harmadik valóban kiemelkedő jelentőségű teológusa. Életműve viselheti négy tanulmánykötetének a címét (Hit és Megértés). Vezérgondolatának az Újszövetség mitológiátlanítását választotta, amely nagy port vert fel egyházi berkekben, mint például teológiájának hivatalos elítélését. Olvashatunk a továbbiakban hermeneutikai módszeréről, vagy olyan fontos kifejezések leírásáról, mint egzisztenciális interpretáció, kériigma és történelem.

VIII. A történeti Jézus újrafelfedezése

A bultmanni iskolához tartozó teológusok a saját értelmezésük révén egyfajta kritikát is gyakoroltak. Ernst Käsemann például a történeti Jézusról írott tanulmányát vitaindítóknak szánta a kijelentés és történelem viszonyának újratárgyalásához.

Külön alfejezet foglalkozik Wolfhart Pannenberggel, mint aki a bultmanni gondolatmenetet a visszajára fordítva kiindulási pontjának azt választotta, hogy olyan egyetemes történeti folyamatot igyekszik megrajzolni, amelyben a történelmet, mint Isten történetét látja, és így nemcsak a teológust, hanem a történészt is elkötelezi Isten megismerésére.

IX. Isten valósága a világ valóságában

Zahrnt szerint ma a teológiát és az egyházat érintő legfontosabb kérdés az, hogyan lehet megtapasztalni Isten valóságát a világ valóságában. Ez az a kérdés, amely Paul Tillich munkásságának a központi témája. Áttekintést kaphatunk ontológiájáról, megismerve az új teológiai nyelv és fogalmiság létrehozására vonatkozó törekvéseit. Olyan kifejezések megértéséhez kaphatunk gondolatébresztőt, mint a korreláció módszere, a lét kérdése, elidegenedés, a lét hatalma, az új lét, hívő realizmus. Úgy érezhetjük, mintha valójában egy nyelv szavaival ismerkednénk, hogy később lehetőségünk legyen a nyelven való kommunikációra.

X. Vége a protestantizmus korának?

Mi lesz a protestantizmus jövője? – hangzik fel a kérdés. Erre a szerző a tillichi életmű további vizsgálatával igyekszik választ találni. Érdekes megvizsgálni, hogy ez a néhány évtizeddel korábbi gondolatkíséret

mennyire jól modellezte az akkori jövőndő várható trendjeit. Az olvasók ezzel saját maguk számára is megfogalmazhatják válaszaikat.

Azzal kezdtem, hogy teológusoknak és nem teológusoknak egyaránt szükségük van ismertetőkre, összefoglalásokra. Befejező gondolatként felvetném azonban, hogy ha egy tájat meg akarunk ismerni, akkor nem elegendő a különböző léptékű térképek tanulmányozása, hanem kirándulásokat is kell szervezni, hogy a saját személyes élményeink is kialakuljanak. Zahrnt könyvében elég izgalmas vidékek leírásával találkozunk. Ki-ki választhat magának érdeklődési körének megfelelően.

Balikó Zoltán

Ötven éves az Egyházak Világtanácsa

Az EVT negyedévenként megjelenő folyóiratának áprilisi számában (The ecumenical review – Vol. 50. Number 2. April 1998) 22 tanulmányt olvashatunk a Decemberre tervezett jubileumi gyűléssel kapcsolatban. A 8. nagygyűlést az afrikai Harare városában tartják. Fő témájának summája: „TURN TO GOD – REJOICE IN HOPE” Magyarul: „FORDULJUNK ISTENHEZ – ÖRVENDJÜNK REMÉNYSÉGBEN!” A lekülönbözőbb szerzők által írt tanulmányokban ennek a fő témának egy-egy részletét kapjuk különböző kifejtésben.

A Szerkesztő megállapítja, hogy „két imperativus meglepő kombinációja” a fő téma, komplex, kihívó és magyarázatra szorul. Megkérdezhető, hogy a Szentháromság hármásából vették-e most az elsőt a másik kettő ellenében? Evanston, New Delhi, Nairobi, Vancouver krisztocentrikus és Canberra Szent Lelket hívó témái után visszatér most az első, az amszterdami nagygyűlés perspektívája? Vagy pedig maga a Szentháromság Isten kerül az EVT 50 év után újlásra törekvő működésének középpontjába, s ezáltal a közös hit új dimenzióját kínálja az ökumenikus mozgalomnak? A Szerkesztő véleménye szerint ez a tanulmányosorozat nagyon alkalmas arra, hogy feltárja a fő téma komplex gazdagságát. Megmutatja, hogy melyik Istenhez forduljunk, miért és hogyan örvendhetünk a mai világban.

Először a szerzőket mutatjuk be tanulmányuk címével, majd rövid összefoglalást adunk gondolataikról.

1.) *Patrick Henry*: Ökumenikus és Kulturális Kutatóintézet főigazgatója, Collegeville, Minnesota (USA) Tanulmányának címe: *Mi következik?* (Reflexiók az EVT gyűlés témáira)

2.) *Flora Winfield*: Anglikán papnő, a Keresztyén Egység Tanácsának titkára, a Church of England Zsinatának bizottságában. Tanulmányának címe: *„Hirtelen mindenki énekelni kezd”*

3.) *Dorothy A. Lee*: Újtestamentum professzor a Melbourne-i Quen's College teológiai fakultásán, felszentelt papnője az ausztráliai Egyesült Egyháznak és tagja az EVT Faith and Order bizottságának. Tanulmányának címe: *A haláltól az élethez fordulás* (Bibliatanulmány Mária Magdalénáról Jn 20,1–18)

4.) *Gerhard Linn*: Az Egyesült Evangéliumi Egyház ökumenikus tisztségviselője Berlinben. Tanulmányának címe: *A nagygyűlési téma, mint missziói felhívás*

5.) *Marchiene Vroon Rienstra*: Felszentelt lelkész az amerikai Ref. Egyházban, Douglasban, Michiganben él. Tanulmányának címe: *Ismeretlen jövő felé* (Fordulás a kegyelem Istenéhez).

6.) *Arne Fritzon*: A svéd Missziói Szövetség Egyháza lelképásztorra, az EVT konzultánsa. Tanulmányának címe: *Ok az örömré* (A keresztyén öröm egy szekularizált világban)

7.) *Neville Callam*: A Jamaicai Baptista Unió lelkésze, aki tanít is a Nyugat Indiai Teológiai Intézetben. Tanulmányának címe: *Remény* (Caribbi perspektíva)

8. *Geevarghese Mar Osthathios*: a teológia profeszszora a Kottavami (India) ortodox szemináriumon. Tanulmányának címe: *Fordulás a holisztika Istenéhez* (Ne örvendjünk reménységben, míg mások kétségbeesettek)

9.) *S. Mark Heim*: A ker. teológia profeszszora az Andover Newton teol. központban Mass. USA. Az amerikai Baptista Egyház lelkésze és az EVT Faith and Order bizottságának tagja. Tanulmányának címe: *Egység a teljességben* (Reflexió az EVT 8. Nagygyűlésének témájához.)

10.) *Ion Bria*: Román ortodox teológiai profeszszor. Nyugdíjba menetelég számos tisztsége volt az EVT-ben. Tanulmányának címe: *Az Orthodox Egyház a posztkommunista Kelet-Európában*.

11.) *Anton Houtepen*: Az Egyetemek közti Missziológiai és Ökumenikus Kutató Intézet igazgatója Utrechtben, Hollandiában. Tanulmányának címe: „*Forduljunk Istenhez – Örvendjünk reménységben*. A Római Katolikus kitekintés Harare elé és azon túl.

12.) *George Vandervelde*: a rendszeres teológia profeszszora a Keresztyén Tudományok Intézetében Torontóban. Tanulmányának címe: *Harare mint Kairosza az Evangelical-Ökumenének*.

13.) *Jaci Maraschin*: anglikán pap a Sao Paolói (Brazília) Methodista Egyetemen. Tanulmányának címe: *Fordulás Istentől Istenhez*.

14.) *Irja Askola*: A finn Evangéliumi Lutheránus Egyház felszentelt lelkésze. Tanulmányának címe: *A Fordulás visszatérést jelent*. A Nagygyűlés témája és az egyházak szolidaritása a nőekkel.

15.) *Geiko Müller-Fahrenholz*: Lutheránus teológus, aki különböző ökumenikus pozíciókban szolgált, mint EVT bizottsági tag, a német protestáns akadémia igazgatója és tanára Costa Rica – Bréma. Tanulmányának címe: *Fordulás a kegyelem Istenéhez*. A megbékélés és megbocsátás új távlatai.

16.) *Barry Rogerson*: Bristol-i anglikán püspök, a Fatih and Order bizottság tagja. Tanulmányának címe: *Vegyük fel felelősségünket*. A nagygyűlés témája és az Egyház diakóniai feladata.

17.) *Nestor O. Miguez*: Az Újtestamentum profeszszora a Teológiai Tanulmányok Intézetében, Buenos Aires, Argentína. Tanulmányának címe: *Istenhez fordulás teljes szívvel*.

18.) *Njongonkulu Ndungane*: A Dél-Afrika-i Cape Town anglikán diocesisének érseke. Tanulmányának címe: *Tanítványság helyi összefüggésében*. A nagygyűlés témája, mint missziói indítás.

19.) *Noel Anthony Davies*: A Wales-i Egyházak Tanácsa főtitkára, a Welsh-i Függetlenek Uniójának lelkésze. Tanulmányának címe: *Újrafelfedezés, Újratájkó-*

zódás és Ünneplés. A Nagygyűlés témája mint felhívás az Egyházak Nemzeti Tanácsához.

20.) *Jonah M. Katoneene*: Anglikán pap az ugandai körzeti Egyházban és az afrikai Keresztyén Laikusok Egyesületének főtitkára Hararében (Zimbabwe). Tanulmányának címe: *A megújulás és remény ügynökei*. A Nagygyűlés témája és Afrika egyházai.

21.) *Elisabeth Raiser*: Teológiát tanít Genfben a katolikus és protestáns támogatással működő ökumenikus kurzuson, valamint az Európai Nők Kollégiumának szervezésében Zürichben. Előadásának témája: a főcím alatt: *Reflexiók női szemmel a 8. Nagygyűlés témájához*.

22.) *Th. Marius van Leeuwen*: A rendszeres és a bibliai teológia profeszszora a Remonstráns Testvériség szemináriumán, ami a leideni egyetem teológiai fakultásának része. Hollandia. Tanulmányának címe: *A jubileumi kihívás*

Tartalmi ismertetés

1. *P. Henry* elemzi az EVT Nagygyűlés fő témáját és idézi G. M. Young angol történész mondását: „A történelem első leckéje, ami lehet az utolsó is, az, hogy sohasem tudhatjuk mi következik.” Ötven éve, 1948-ban „óriások éltek” (Bell, Boegner, Kraemer, Mott, Niemöller, Viseer't Hooft), akik tudták, hogy vészterhes világukban milyen teológiai bizonyságokkal kell jelentkezni. Az amszterdami főtéma: „Az emberi zűrzavar és Isten terve” arról szólt, hogy az EVT alapításakor nem volt kétség afelől, hogy az eredendő bűn, a gőg, az Isten elleni lázadás az ember legfőbb jellemzője. A teológusok és az egyház, ha külön nem ismerték is Isten tervét, de egymástól tanulva, az egyházban tudhatták, hogy mi ez a terv. A nagygyűlések fő témáinak összehasonlításából az derül ki, hogy a Szentháromság első személyére tett hangsúly „tágabb teológiai horizontot” nyit azután, hogy hosszasan időztek egy szűkített teológiai mezőnyben. Erre azért is szükség van, mert Isten tervének tudható része felett húzódik az Ő kiismerhetetlen tervének világa: olyan meglepetése, aminek keretében 1 billió tag számlálható. Az EVT 330 tagegyháza mellett számolni kell 400 millió pünkösdivel is. Tovább ez azt is jelenti, hogy a fehér ember eurocentrikus teológiáját úgy váltja fel valami új, hogy senkinek sem élvez kizárólagos elsőbbséget a saját ökumenikus története. Végül Erasmustól, a Balgaság dicséretét idézi: meg kell tanulnunk elkövetett hibáinkon bölcsen túltekinteni.

2. *Flora Winfield* lírai hangvételű tanulmányban fejt ki, hogy az igazi mély bűnbánat nélkül hamis optimizmusnak bizonyul keresztyén hitünk. Ha viszont bűnbánattal fordulunk Istenhez, akkor egymáshoz is megújult lélekkel fordulunk. Ennek az odafordulásnak a menetrendje: bűnbánat, megújulás, megbékélés, kenosis és koinonia.

3. *Dorothy A. Lee* ígetanulmányt írt Mária Magdaléna életének nagy fordulatáról a János ev. 20,1–18 alapján. Ennek eredményét így összegzi: Mária Magdaléna sírkuatási története a fordulat kimunkált elbeszélése. A húsvéti hit fordulópontja, Mária tapasztalata – jánosi szerepében tanúságtétel a feltámadásról – a szomorúságból és kétségbeesésből a reményre és örömré váltást jeleníti meg. Ez az átváltás csak úgy történhet meg, hogy előbb szembesül a sír sötéttségével és kitaróan, bátran keresi Krisztust.

A nagy átváltás csak úgy történhet meg, hogy előbb Isten fordul a világhoz, szembesülve a halál és szenvedés valóságával és átváltoztatja a halált életre.

4. *Gerhard Linn* arról ír tanulmányában, hogy nem kedveli az imperatívusokat konferencia témaként, de jelen esetben a Róm 12,12 igei felhívása jól enyhíti az agitatív bevezetést. Kifejezi azt is, hogy az Istenhez fordulás előfeltétele a valóságos reménységnek és ezáltal az örömeink is. Rámutat arra is, hogy Jézus sem imperatívussal kezdte tanítását, hanem indicatívussal (Mk 1,15). Az Isten országa elközelítése tette időszerűvé a hívogatást. Ezáltal a főtéma is bátorító és hívogató jelleget kap: Isten hozzánk fordult, s ezért mi is fordulhatunk hozzá félelem nélkül, örömmel. Megemlékezik a berlini fal megszűnéséről és a missziói elhívás szabadságát ünnepli (Zsolt 18,30). Olyan egyházat remél, amiben játszani is tudnak és aktív résztvevők a hívek felekezeti elválasztódás nélkül.

5. *M. V. Rienstra* tanulmánya rávilágít arra, hogy az Istenhez fordulás evilági krízishelyzetekben mindig időszerű. Így most is, mert csak Ő tud megszabadítani a bűn pusztító és megosztó hatalmától. De milyen Istenhez fordulunk, amikor majd mindenkinek más az istenfogalma és istenképe. A lutheránus, kálvinista, baptista vagy más felekezeti istenkép mellett afrikai, európai, ázsiai, vagy amerikai tradíciók is meghatározóak. Az amerikai lelkesítő az anyaméhhez hasonlítja Istent azon ige alapján, hogy „Ő benne élünk, mozgunk és vagyunk.” Ez azt is jelenti, hogy bármily közel vagyunk Istenhez, az Ő ismeretét tekintve „sötétben vagyunk.” Ezért bármit mondunk, vagy gondolunk magunkban Istenről, az lehet igaz, de lehet az ellenkezője is. Ezért csak Jézus Krisztus lehet a mérték. Ő benne jelentette ki magát Isten, ezért ami elmentmond az Ő kijelentésének, az elvetendő. Istenhez fordulásunk maga a jövő, Isten jövője: Ő mindig kegyelemteljes jövőre hívogat minket, ünnepi asztalához, ahová más népeket is gyűjt.

6. *A. Fritzson* arról ír, hogy Isten, mint teremtő és életadó van jelen a világban. Miként a Szentháromságban egység van, úgy kell egységben lenni és közösséget alkotni az embereknek. „Társas lények vagyunk, arra teremtve, hogy kapcsolataink örömeiben éljünk. Az öröm másokkal együtt érezhető érzés”, függelem is. A Gen 1,31 szerint jónak teremtett világ az isteni SALOM békéje, szerető Istenünk szeretetének folyamatos kiáramlása. A hitvallás 3 artikulusának megfelelően kifejti a következőkben, hogy a bűn miatt megromlott világnak kívülről jött megváltásra van szüksége. A bűn nemcsak pedagógiai probléma; nem intézhető el annyival, hogy egy kicsit mindenki jobb lesz. Betöltendő rés támadt életértelmezésünkben, amikor azt kérdezzük: Miért kellene örülnünk egy ilyen szörnyű világban, amiben élünk? Miért lennénk életigenlők? Miért tekinthetnénk ezt az életet a szerető Isten ajándékának? A krisztológia válaszol ezekre a kérdéseinkre. A keresztyén tanít meg arra, hogy Isten jelenlétében az „erő” és a „gyengeség” teljesen új értelmet nyer. A keresztyén Jézus elveszi minden gyengeségünket, mindent, ami az életnek csak töredéke és a halálon és sötétségen át feltámadásra viszi életünket, örömteli életre. Különleges optimizmus ez, amit senki el nem vehet a keresztyén embertől.

7. *N. Callam* a reményről ír úgy, ahogyan annak győzelemre vivő erejét a jamaikai rabszolga egyenjogúsítás

harcaiban 1832/33-ban megtapasztalták. Megidézi Samuel Sharpe nőtíri ügyvéd emlékét, aki a baptista felekezetben küzdött a Nyugat-Afrikából deportált rabszolgák emberi jogaiért. A remény fogsága c. fejezetben megállapítja: A remény határozott meggyőződés arról, hogy végül a jó győzedelmeskedik a gonosz fölött és a remény szférája túlterjed a jelen koron. A remény erősebb, mint a halál.

8. *G. M. Osthathios* érdekes tanulmányából a következőket emelhetjük ki: a „Mindenség” (a holisztika) fogalomkörében megismert Isten, a végtelen isteni szeretet Istene az *agapé* az, akihez meg kell térnünk. Mitől kihez? – kérdezi és a következő magyarázatot adja: Nem divat ma a bűnről beszélni, mert belső látásunkat elvakították az olyan jelszavak, mint „tudományos világnézet”, szekularizmus, humanizáció, kontextuális etika, racionalizmus, vagyis a horizontalizmus kifejezései, a vertikális és transzcendens világ ellenében. Ha Isten eltűnik, akkor a Sátán is eltűnik és a határ elvékonyodik vagy kérdésessé válik. Tillichet idézi, aki 3 szóval jellemzi a modern és posztmodern kor emberét, aki elidegenedett Istentől: kéjvágyó, gögös és hitetlen. Alább: A modernizmus és posztmodernizmus megpróbálja az embert tenni minden dolgok mértékévé az istenközpontúság helyett, Isten helyett, akihez mindenkinek meg kell térni igazságban és igazságosan, szeretet által motivált szabadságban és békében. Ami ma történik, se nem divinizáció, se nem humanizáció, hanem eminalizáció, azaz állati ösztönök hármasságának való odafordulás: az önzés, a szex és a nyájszellem felé. Az önérdékű, profitmotivált önzés a globális kapitalizmus fémjele -- és ennek következményei nagyon is nyilvánvalók.

9. *S. M. Heim* reflexióját a fő témára történeti visszapillantással kezdi az Ef 3,14–19 alapján. Elmondja, hogy az EVT 1948-as alapítását 3 nagy hullám összhatása jellemezte az alapítók körében: a Faith and Order, a Life and Work és a nemzetközi missziói mozgalom. A hit, az élet és a tanúságtétel koinoniájának víziója vezette őket és ehhez jött még a negyedik motívum: a világvallások tradícióival kezdett párbeszéd. Megállapítja, hogy itt az idő egy közös értelmezésű és látású előrelépésre és elkerülhetetlen döntésekre. Nagyban meghatározzák ezt Afrika kontinentális problémái, az Iszlám világ mozdulásai, valamint a pünkösdizmus terjedése. A főtéma a keresztyén élet 3 klasszikus dimenziójára világít: bűnbánat, hálaadás, reménység. A teljességre törekvés egység-eszményét fejti ki annak tudatában, hogy önmagában és egymás nélkül egyik egyház sem lehet teljes.

10. *Ion Bria* román ortodox professzor beszámol a rendszerváltás utáni helyzetről. Erre jellemző, hogy az ortodoxia a nemzetállamok új keletű önállóságában keresi identitását és Ukrajna, Moldávia, Macedónia, Észtország és Albánia népei nem sok hajlandóságot mutatnak a nyugati ökumené iránt, de még saját körükben is polifóniára törekszenek. Konrad Raiser EVT főtítkár 1998. januári oroszországi látogatása is megmutatta, hogy idegenkednek minden egybeterelő gondolatától. Sok esetben ott szeretnék folytatni, ahol a „Szent Oroszország” és „Szent Szerbia” vagy a „Harmadik Róma” önállóságát megélhették. A nyugati műveltségű teológusok jól látják, hogy az „ecclesia triumphans” eszméje elvetetett és az egyház nincs többé a társadalom közép-

pontjában. Nikos Nissiotist idézi, aki megállapítja, hogy „az ekkleziológia a Szent Lélek művének kommentárja. Az egyházszervezet, az apostoli szolgálat és successio a karizmatikus pneumatológiával magyarázandó.” Az egyházi rendek nem *de jure* származnak az isteni potestastól, vagy egy piramisszerű hierarchiától, hanem közösségi eseményként a kegyelem ajándékai az ekkleziának, amely biztosítja annak hitelességét.” Ezért is a metanoia hirdetése mellett a keresztyén élet a történelemben folyamatos hívogatása a Szent Léleknek (epiklesis), aki gyógyítja az emberiség töredezettségét és betölti az emberi lélek ürességeit.

11. *A. Hutepen* a római katolikus kitekintést hozza a hararei gyűlés előkészületeihez. Megállapítja, hogy az új teocentrikus megközelítés nincs ellentétben az ökumenikus mozgalom korábbi célkitűzéseivel, annak főtémáiban jelentkező normáival, ellenkezőleg, az amszterdami indulással is kapcsolatban van és *salvific* jellege a meghatározó. Ezáltal az is nyilvánvaló lesz, hogy az ökumenikus mozgalom Isten ajándéka és annak művelése nem tetszés szerinti lehetőség csupán, hanem a hit központi kérdése. Úgy tartja, hogy a II. Vatikáni Zsinat *Gaudium et Spes*, az Öröm és Reménység kezdetű enciklikával harmonizál a főtéma és aki azt komolyan veszi, annak egyet kell érteni a jólét és szegénység, a béke és hatalom, a participáció és demokrácia, a szeretet és az önös élvhajzásat problémáiban. Megállapítja, hogy 30 évvel a II. Vatikáni Zsinat után még mindig nélkülözzük a közös állásfoglalást a Világethosz nagy problémáit tekintve, úm. a mai világ nagy politikai, etikai és tudományos dilemmáinak ökumenikus értelmezéseit tekintve. „Egy közös út?” kérdő mondatos alcíme után megállapítja, hogy 50 évvel Amszterdam után az EVT még mindig csak egy harmadát képviseli a világkeresztyénségnek. S bár a római katolikusok „pásztori prioritásnak” tekintik az ökumenét és sok tevékenységben részt vesznek, lényegi távollétük azt is jelenti, hogy a keresztyének fele kívül van az EVT-én. Kölcsönös megszegényedés ez, ami miatt a 2000. év megünneplése is külön történhet. A közös feladatok elemzése után célként tűzi ki: meg kell szabadítani a népeket a félelemtől és helyre kell állítani a remény és az öröm isteni szövetségét, mint Isten ajándékát, a szolidaritást és az emberi méltóságot.

12. *G. Vandervelde* professzor arról ír, hogy az Evangelical mozgalom híveinek jó csengésű a főtéma, amennyiben a személyes megtérést és a missziót helyezi középpontba, ám ettől függetlenül sokan távol maradnak az EVT-től, mások pedig a római katolikusokkal tárgyalnak. Tanulmányában kifejti, hogy van remény az ökumenikus és nem ökumenikus keresztyénség két nagy táborának összehangolására. Ez szükséges is, mert az univerzális keresztyén közösség által akarja Isten megmutatni szeretetét és igazságát minden nemzetnek.

13. *J. Maraschin*: anglikán pap a Sao Paolo-i metodista egyetemen. Őt oldalnyi tanulmányának nagy része olyan helyzet-elemzés, ami egyrészt a helyi viszonyokra, másrészt a globalizáció folytán a világhelyzetre is jellemző. Leírását mindenestől a filozofikus sötétenlátás jellemzi. Brazíliai tapasztalataiból veszi azt a látást, hogy istenüket saját képmásukra teremtették az elektronikus média képanyagából és azon kívül istenük nem egyéb, mint „felületi mélység”. (Superficial abyss). Egyik tulajdonsága a sebes-

ség. Melyik Istenhez forduljunk? – kérdezi és Ackhart mesterig visszapillantva, Kierkegaard, Heidegger és Derida filozófiájából véve előzményeket, arra a látásra jut, hogy nem a világosságban szemlélhető az istenség, hanem a világ elsötétedésében (Heidegger). A társadalom autistává válik. A felgyorsult klímaváltozás, az erdőpusztítás, széndioxid termelés miatt a Föld felmelegedése, vagy inkább túlmelegedése folytatódik. A túlnépesedés a szegény országokban egyre reménytelenebb helyzetet eredményez. Az általános világválságban a megnevezhetetlen istenség különböző hatalmi alakulatokban jelentkezik. Ezért mondja: Felejtjük el a piac és a tőzsde-piac istenét. Forduljunk a tapasztalás és létezés mélységeiben csendes Istenhez. Forduljunk a sebesség Istenétől a súlyosság Istenéhez. Szánjunk időt a pihenésre. Forduljunk a prosperitás Istenétől a szegények és alázatosak Istenéhez. Az egyházak és felekezetek Istenétől az egész mindenség Istenéhez. „Van-e még remény?” – kérdezi. Okunk a reményre éppen a lehetséges fordulatban van.

14. *I. Askola* a női szolidaritás szempontjából vizsgálja a nagygyűlés főtémáját. A feminista teológia összefüggésében négy féle megnyilatkozást tart jellemzőnek.

- Elég volt. Az egyháznak semmi értelme többé.
- Isten olyan, mint egy jó anya, a táplálás és bátorítás forrása, egyházam a házam a barátaimmal, semmi dolgom épülettel vagy szervezettel.
- Folytatódó küzdelem ez, két lépés előre, egy hátra, de nem adom fel. Nőtestvérekkel haladok előre. Nem hagyom az egyházat férfiaknak; az enyém is.
- A feminista teológia luxus nekem. Nem érdekel, hogy Istent férfinak vagy nőnek mondják. A túlélésért való küzdelemben elég nekem, hogy Isten létezik.

Megállapítja, hogy a nőekkel való szolidaritás 10. évében (1988–1998) inkább a nők szolidaritása mutatkozott meg az egyház felé, mint az egyházé a nők felé. A következőkben így tételez:

- Újra át kell gondolni az ekkleziológiát
- A nők részvételének akadályai
- A nők tapasztalata a margón
- A nők elleni kegyetlenség bűnének megnevezése
- Az évtized véget ér a kihívások maradnak

Végül így összegez: Nem fordulhatunk Istenhez anélkül, hogy isten népéhez fordulnánk.

15. *G. Müller-Fahrenheit* lutheránus teológus a megbékélés és megbocsátás új távlatáról ír. Azt a kérdést teszi fel, hogy ki az az Isten, aki reménnyel és örömmel tölthet be minket? Átgondolva a korábbi nagygyűlések főtémáit, amit némelyek krisztocentrikusnak, s ezért a személyes üdvösség túlhangsúlyozójának látnak, ószövetségi bizonyosságokkal keresi istenfogalmunk teljesebb kibontakoztatását. A feministák anyaméhszerű istenképzetét is figyelembe véve (RECHEM) Istennek a világ-mindenségben és a történelemben kijelentett hatalmára figyel. Ebben a tágultabb teológiai látásban Jézus Istennek személyében kijelentett irgalmasság, az ökumenikus közösségek pedig ennek az irgalomnak az iskolái. Így az irgalmasság, mint teológiai princípium lehetővé teszi, hogy a 3 ábrahámita világvallás az irgalmasság elvén közös nevezőre jusson. Az Afrikában gyűlésező EVT az irgalmasság elvén jó együttműködést ajánlhatna a zsidók, keresztyének és muszlimok ma még vetélkedő táborainak megbékéltetéséhez.

16. *B. Rogerson* bristoli anglikán püspök az Egyház diakóniai felelősségének szempontjából vizsgálja a nagygyűlés főtémáját. Rámutat arra, hogy a pusztai vándorlás tradíciója milyen fontos szerepet játszott a megtérés (SUB) prófétai meghirdetésében Ámós, Ézsaiás, Jeremiás és különösen Hóseás teológiájában egészen Keresztelő Jánosig. Ugyanakkor rámutat a jubileum és az istentisztelet, valamint a diakónia összefüggéseire. Luthert emeli ki a reformátorok közül, mint aki közvetlen kapcsolatban lévőnek hirdette az ünneplést a szociál-etikával. Hivatkozik Pál gyűjtésére is és állítja, hogy nem a segélyen van a hangsúly, hanem az adáson, mint ami a gyülekezetek missziói felelősségének szerves része. Továbbá az ajándék-adás kifejleszti és fenntartja a koinóniát a helyi gyülekezetek között. A diakónia új értelmezését ajánlja, mint ami nem csupán segélyekkel enyhíti pl. Tanzánia szükségét, hanem olyan beruházásokkal segít, ami lehetővé teszi, hogy maguk is segíthessenek magukon. Adósság-elengedésekkel is elő lehetne mozdítani az újrakezdést a 2000. év jubileumi ünnepeivel összefüggésben.

17. *N. O. Miguez* argentinai újszövetség-professzor a „teljes szív”-re teszi a hangsúlyt tanulmányában. Kolumbusz Kristóf felfedező útjának 500. évfordulóján egy Észak-Argentínában tartott gyűlésen azt mondta a helyi lelkipásztor: „Nehéz nekünk abban az Istenben hinni, akit ti hirdettek és abban a Bibliában hinni, amit ti hoztatok.” Kérdőleg néztek a bennszülött papra, aki így folytatta: „A Biblia azt mondja, hogy minden 50. évben vissza kell adni a földet az eredeti tulajdonos családoknak. Tízszor 50 év telt el és Istennek ez a törvénye még egyszer sem teljesült. Nem hallgattunk hát azokra, akik ezt prédikálták. Meg kellett tanulnunk, hogy ne a ti tanúságtételek által higgyünk Istenben, hanem annak ellenére, szavaitok által, de anélkül, hogy ti teljesítettétek volna.” Ezekkel a szavakkal a nyugati világ evangélizálására szólította fel ez a lelkész a misszionáriusokat, arra, hogy forduljanak ahhoz az Istenhez, akit másoknak hirdettek. Ezután kifejti, hogy Isten maga az életöröm és a hozzá fordulás a konkrét cselekedetek és viszonyok megjobbításában valósítható meg. Az életörömet nem kell különleges alkalmakra fenntartani, hanem Isten transzcendens valóságát engedni kell hogy hasson mindennapi életünkben. Az emberi életet és méltóságot kell mindenki számára elérhetővé tenni.

18. *N. Ndungane*, a dél-afrikai anglikán érsek a missziói inspirációt vizsgálja a nagygyűlés főtémájában. A dél-afrikai szegénység felszámolásához kér segítséget. Megállapítja, hogy a szegénység már nem emberjogi kérdés és egy nemzedéken belül, vagy ahogy előre jelzik, 2015-re felszámolható. A helyi egyházközségeket felszólítja egy 2000-ig tartó ebédeltetési programra. „Hetenként egyszer adjon ebédet, hogy mindenkinek legyen egy napon ebédje!” Böjtre is felhív a jövő évszázadra való felkészülés céljából. Sürgeti a kommunális szolgáltatások kiterjesztését, szegények bankjának megalapítását, a bűnözés megfékezését. Végül idézi a Faith and Order bizottság 1978-as bangalorei találkozájának megállapítását, amely szerint „A keresztyén reménység ellenállási mozgalom a fatalizmus ellen. Akik hisznek Istenben, ismerik szeretetének erejét. Ez a szeretet teremti újjá a személyeket és a társadalmakat. Krisztusban új teremtés lehetsz.

19. *N. A. Davies*: A nagygyűlés témája, mint felhívás az egyházak nemzeti tanácsaihoz. A szerző arra a felismerésre építi fel mondanivalóját, hogy a globális programok nem sokat jelentenek, ha nincs nemzeti gyökerezetük. Rámutat arra, hogy erősen megnövekedett az Egyházak Nemzeti Tanácsa. Az Edinburgh-i Konferencia idején (1910) még csak kettő volt, 1998-ban pedig 53 olyan Ökumenikus Tanács van, amely együtt működik az EVT-vel és kb. 40, ami munkakapcsolatban van vele. Ezen kívül 50 testület konzultatív kapcsolatot létesített. A gyülekezeti, nemzeti és világszintű kapcsolatok koherenciáját kell megnövelni. A doxológiai és sákramentumi közösség vonalán növelhető az együttműködés. Idézi Konrad Raiser 5 kulcsfogalmát egy megújítható ökumenikus látás célkitűzéséhez: *teljesség* (az élet megnő, ha megosztják), *salom* (széttört kapcsolatok és közösségek meggyógyítása), *megbékélés* (megbocsátás véget vet az erőszak-spirálnak), *az elégség fogalma* (a folyamatos növekedés kihívásában saját forrásaink sáfaraivá leszünk) *katolicitás* (ökumenicitás és közösség). Az „ökumenikus tél” idején „jubileumi kritikával” kell a nemzeti tanácsokban is megvizsgálni, melyek azok az Istentől való jubileumi követelmények, amiket még nem mertünk eddig komolyan venni.

20. *J. M. Katoneene* a nagygyűlés témáját az afrikai egyházak helyzetében vizsgálja. Az EVT fennállásának 50. évfordulója alkalom az egyházaknak és más szervezeteknek is, hogy kritikailag megvizsgálják működésüket és egy új társadalom látásával jelentkezzenek, különösen a „vérző kontinensen”. A szegénység, az írástudatlanság, éhínség, magas csecsemő- és gyermekhalandóság, a polgárháborúk, katonai konfliktusok, diktátorok, az emberi jogok megsértése, a lepusztult városrészek (slums), az utcagyerekek és a prostitúció, valamint az AIDS pusztító hatása, mind kiáltó ellentéte annak, amit az Isten országának eljövételétől várunk. A szeretet, a béke, az igazságosság és megbékélés látomását hirdetni kell akkor is, ha a gazdasági helyzet egyre romlik. Afrika helyzete nem reménytelen. 300 éves emberi jogi küzdelem után Nelson Mandela megválasztásával a győzelem napja virradt fel. Benin és Zambia, valamint Mozambik, Malawi és Libéria esetében is a remény jeleit látja. Afrika legnagyobb elmentmondása az, hogy a különféle alapanyagokban gazdag országok népei szegények és a folyamatos kizsákmányolás áldozatai. Az 50 éves jubileum alkalom arra, hogy a Leviticus 25 értelmében a helyreállítást tűzze ki célul a világ egyházainak közössége.

21. *Elisabeth Raiser* a nők szempontjából reflektál a 8. nagygyűlés témájára. Elmondja, hogy „az elveszett kontinens”-nek mondott földrészen a nők hihetetlen erőről tesznek tanúságot. Miközben szenvednek a gazdasági globalizáció, a neokolonializmus, a környezeti katasztrófák és betegségek ártalmaitól, életörömük gyakran erősebb, mint szenvedésük hangja. Egyenjogúsági küzdelmeikben sem adták fel közösségi azonosságukat. A Hóseás 6,1–3 igéjét idézve, rámutat a szerző arra, hogy ez a férfiak igéje és azokat hívja megtérésre, akik megölték testvéreiket a háborúban és visszaéltek a hatalommal. A nők nem vettek részt ebben és ezért az Istenhez fordulásuk is másmilyen kell legyen. Mivel a Bibliát szinte kizárólag férfiak írták, ezért a női szempontok feltárásához a feminista hermenütika segíthet.

Ezután 5 rövid tanulmányt hoz a Gen 16,13; az Ex 15,21; a 2Sám 21,14; az Ézs 66,13; és a Mt 5,29 alapján. Végül a reményről szól, ami a keresztyén gondolatban gyakran a parousiához, Krisztus végső eljövételéhez kapcsolódott. Ez olyan radikális változásokat hoz, hogy mai viszonyaink közt elképzelni sem tudjuk. Mégis ebből vesznek reményt a szenvedők és elnyomottak és ellenállási energiájuk is abból ered, hogy már elkezdődött az Isten országa.

22. *Th. M. van Leeuwen* a rendszeres teológia professzora Hollandiában. Tanulmányának címe: *A Jubileumi Kihívás*. Ezt a címet Hans Ucko Genfben 1997-ben megjelent könyvéből vette át. A Bossey-i Ökumenikus Intézetben 1996 május hóban konferenciát tartottak zsidók és keresztyének azzal a céllal, hogy tisztázzák, lehet-e egyáltalán ökumenikus jubileumi évet hirdetni ószövetségi mintára a felszabadítás meghirdetésével oly módon, hogy régi tanfegyelmi anatómiák is elvéessenek. Lehet-e a bibliai jubileum eredeti fogalmához az ökológia és közgazdaság mai fogalmait társítani. Tovább, megengedhető-e, hogy egy keresztyén szervezet kisajátítson egy olyan témát, ami elsődlegesen a zsidó hagyomány része. Konrad Raiser EVT főtitkár részletesen elemezte, hogy miként lehet újra értelmezni a jubileum témáját anélkül, hogy a zsidó nép hagyományainak keresztyén részről történő kisajátítása folytatódna.

Részletezés nélkül megállapítható, hogy a szombatév és a jubileumok témája a zsidóságban eschatológiai kérdés: „olyan eszményi program, aminek teljessége a Messiás eljövetelére vár.” Maguk a zsidók is vitáznak azon, hogy az ő feladatuk-e a kezdeményezés (a messiási kor közelítése) vagy meg kell várniuk a Messiást, aki majd helyre állítja a szombatévet.

A keresztyén értelmezés keresése abból indul ki, hogy a jubileum bibliai törvénye nem alkalmazható direkt módon a mai helyzetre. A Leviticus 25 a mai világban utópiának látszik, de a mai valóság kritikai vizsgálatához jó alapot ad, amennyiben leleplezi világunk rejtett ideológiai szerkezetét. Ez az utópisztikus „másság” megvilágíthatja, hogy mi az, ami rossz a mostani folyamatokban, elveti azt a gondolatot, hogy ez a normális és elkerülhetetlen és mozgósítja a reményt arra vonatkozóan, hogy lehet a dolgokat másként és jobban csinálni.

Nagyon figyelemre méltó az a gondolat, ami Ronald Sider fejtegetéséből származik és a jubileumi elengedés törvényét úgy alkalmazza a mai valóságra, hogy a piacgazdaság tökeuralmát kérdőjelezi meg. Rámutat arra a téveszmére, hogy a gazdasági növekedés és az anyagi javak folyamatos halmozása majd megjavítja az életet. A jubileum azt jelképezi, hogy minden embernek megvan a végideje. Csak Isten végtelen. Az Ő ajándéka a szombat bölcsessége, ami rendszeresen visszatérő pihenőket diktál. A lineáris időszemlélet férfias diktátumai a munkában, gazdaságban, politikában nem ismernek könyörületet. Stoptáblák nélkül hajszolják az emberiséget a mind nagyobb teljesítmény és a felhalmozás bálványai felé. A ciklikus, vagy „anyai” (maternal) időszemlélet (Geraldine Smyth) ezzel szemben az ünneplés testet, lelket megújító alkalmait kínálja, új szakaszokat nyit és egyben új esélyt kínál a lemaradottaknak a felzárkózásra. Az ünnep arra való, hogy megvárjuk egymást és isteni rendelésre figyelve osszuk meg javainkat.

Az EVT 50 éves jubileuma adjon ösztönzést egyházainknak és gyülekezeteinknek arra, hogy az élet versengéssel hajszolt rohanásában tudjunk megállni pihenőre. Töltődjünk fel Isten kegyelmének közelségével, áldásaival, imádságos reménységgel és örömmel. Új évszázad és évezred kezdetén e vázlatosan ismertetett tanulmányok is segíthetnek abban, hogy rendezzük gondolatainkat és Urunkra figyelve igyekezzünk elhívásának jutalmára.

Horváth Barna

Oscar Cullmann: Unsterblichkeit der Seele oder Auferstehung der Toten?

Quell-Verlag, Stuttgart, 1986

A könyv tévedéseinek cáfolata

Cullmann nagy vitát kavaráó könyvének a maga idejében nagy érdeme volt, hogy világosan kimutatta a lélek halhatatlanságának bibliai lehetetlenségét. A lélek halhatatlanságának tanítása ugyanis teljes ellentétben áll a teremtő Isten mindenhatóságával. Ha bármely teremtmény – legyen az anyag, angyal, emberi lélek – természet szerint halhatatlan lenne, azt jelentené, hogy Isten valami olyant teremtett, ami felett nincs tovább hatalma, nem tudná megsemmisíteni, újat, mást teremteni helyette, ha az már nem felel meg az ő teremtő akaratának. Isten feltétlen úr volta azt jelenti, hogy bármit, ami létezik, ő hozott létre, ő tartja fenn és ő semmisítheti meg, senkitől és semmitől nem korlátozható szuverén akarata szerint. Ez nemcsak logikai magától értetődőség, Jézus kifejezetten mondja, hogy Isten az embert a maga testi-lelki teljességében el tudja pusztítani (Mt 10,28) a gyehennában, a szemétegető telepen, mint a teremtés sejtjét, vagyis kihullathatja azt a létből. Nem tudhatom biztosan, hogy ezt éppen így érti-e Cullmann, mert kifejezetten meg is mondja, hogy ezzel a kérdéssel, ti. az istentelenség sorsával nem kíván foglalkozni (gg.1.), de egész érvelésének ez a logikus és helyes eredménye.

Azt is világosan kifejti, hogy azok, akik „a Krisztusban meghaltak”, a Szentlélek ereje által haláluk után azonnal Krisztushoz kerülnek és az ő közösségében boldognak nevezetnek. Ebben egyetért mind a Szentírás egészével, mind a hívők örök reménységével.

Nagyon fontos az a megállapítása is, hogy az embernek kétféle létformája lehetséges: a földi „hústest” (Fleischleib) és a feltámadás utáni „lélektest” (Geistleib).

Itt következik viszont Cullmann nevezetes tétele, mely szerint *az üdvözülők* a hústest elpusztulása után nem veszik fel a lélektestet, azt csak majd az idők végén nyerik el a feltámadáskor. Addig *valamilyen testetlen, alvó állapotban élnek*. Igaz, hogy Krisztus mellett, ami valamiféle boldogságot jelent, olyanformán, ahogy örvendetes dolog szépeket álmodni alvás közben (14.1.)

Ez nem egyedül a Cullmann tanítása. A Jehova tanúi és az adventisták is így tanítják. De sem a Biblia, sem bármiféle komoly keresztyén tanító ilyent nem állít. A Heidelbergi Káté világosan fogalmaz: „Ez élet után *tökéletes boldogságom lesz*” (48. kérdés). Hogyan juthatott egy olyan méretű református teológus, mint Cullmann, a legszélsőségesebb szekták tanításához?

Szerintem az az oka, hogy *nem tud megszabadulni a bibliai szavak német fordításának félrevezető értelmétől*, s ez viszi veszélyes, zavaró tévtanításba. A német „Leib” ugyanis meg sem közelíti a görög „szóma” jelentését, szótári jelentése a „sarks” szóhoz áll közelebb, de még annál is szűkebb, konkrétabb, anyaghoz kötöttebb: test, törzs, has, altest. Ezzel szemben a „sóma” szó – melynek fordítására hibaforrásképpen egyedül a Leib-ot használják a hagyományos német fordítások, s ehhez Cullmann is mereven ragaszkodik – kimondottan elvont fogalom, melynek nincs megfelelője a modern európai nyelvekben. Sajátos értelmében soha nem jelent fizikai testet, legfeljebb úgy, mint a „külső embert” szemben a psyché „belső emberével” (Cullmann 36.1). A sóma a görög nyelvben igen széles jelentés-skálában lényt, lényegyet, megjelenési formát, alakot, testületet, közösséget, stb., sokszor a személyt önmagát jelenti. Mindennek, ami létezik, van valamilyen sóma-ja, embernek, anyagnak, csillagnak, családnak, egyháznak, stb. Mivel a földi ember sóma-ja – éppen Cullmann helyes megállapítása szerint a „külső” megjelenési formája – a fizikai test, azért könnyű azt arra érteni. De – ha az embert a szót-szóval fordító és ezzel a jelentésskáláját végzetesen leszűkítő bibliafordítások, azoknak a sóma helyén álló materiális értelmű kifejezései nem befolyásolják –, a Szentírás minden helyén, különösen Pálnál, mindenütt megállapítható a világos különbség a sóma elvont, és a fizikai testet jelentő sarks konkrét jelentése között. Bizonyoságképpen figyeljük ezt meg mindazokon a helyeken, ahol a két szó egymással kapcsolatban jelenik meg az Újszövetségben, s ahol mindenütt a sóma az általános, elvont, míg a sarks a konkrét, anyagi jelentésű fogalom.

A többször előforduló ótestamentumi idézetben: „Lesznek ketten egy testté” (1Móz 2,24), a bászár-t a LXX sarks-nak fordítja, s az Újtestamentum mindenütt így idézi (Mt 19,5; 1Kor 6,16; Ef 5,31). A bászár szónak ilyen költői, átvitt értelmű, közösséget jelentő használata a héberben természetes, a LXX pedig szolgálai fordítja a szót. De Pál, aki 1Kor 6,13–20-ban a sóma szó elvont értelmében beszél arról, hogy a hívő a Krisztus tagja – ő maga, nem a teste! – így idéz: „Aki parázna nővel egyesül, egy sóma-vá lesz vele. Mert amint az Írás mondja (jön a szó szerinti idézet a LXX-ből): lesznek ketten egy sarkszár.” Ugyanezt ismétli meg Ef 5,28–31-ben, ahol hosszan és szó szerint idézi a LXX-t, de a maga szavaival így beszél: „A férfiak úgy szeressék a feleségüket, mint a saját sóma-jukat. Aki szereti a feleségét, az önmagát szereti. A maga sarks-át pedig soha senki nem gyűlölte, hanem táplálja és gondozza, ahogyan Krisztus is az egyházat, minthogy tagjai vagyunk az ő sóma-jának.” A mi fordításainkban – nagyon zavaróan – mindkét görög szó megfelelőjeként használt test szavunk tehát idézetben a bászár fordításaként, valamint az ember dédelgetett teste értelmében sarks, Krisztussal, a feleséggel, sőt a paráznával való közösség értelmében sóma. – Róm 7,14–18-ban arról panaszkodik Pál, hogy a lelki törvényt nem tudja betölteni, mert sarkikos és sarks-ában nem lakik jó. De már a 24. versben így sóhajt fel: „Ki szabadít meg ebből a halálra ítélt sóma-ból?” Az előző versekben jellegzetesen jelenik meg az anyagi, bűnre hajló, negatívjellemzésű test, melyből, mint ideiglenes alkatból, sóma-ból kíván szabadulni. – Ef 2,14–16. Krisztus az ő földi testében (sarks) lebon-

totta a népeket elválasztó falat és azokat egy közösségben (sóma) megbékéltette. – Kol 1,24 Testem (sarks) szenved a Krisztus testéért (sóma), az egyházért. – 1Kor 15,35–41 részletes tanításában Pál arról beszél, hogy minden lénynek és létformát (sómá-t) ad Isten. Az emberek és állatok létformáját (testét) sarks-nak, de általánosságban a földi és égi lények alkatát megint végig sóma-nak nevezi.

Legfontosabb a Kol két helye, ahol a két szó egyetlen genitívuszos kapcsolatban jelenik meg: Kol 1,22 „Megbékéltetett en tó sómati tés sarkos autou.” Magyarul ezt így kellene fordítani: „testi testében”. (Vulgata: ... in corpore carnis eius. Luther: ... mit dem Leibe seines Fleisches.) Itt látszik meg világosan, hogy a sarks Krisztusnak egyik, testi, anyagi, a békéltetésért feláldozott sómája. – Kol 2,11 többszörösen szimbolikus szövege szerint ennek megfelelője történik a keresztségben: apekdysei tou sómatos tés sarkos = a bűnös szársz-szóma levetése, megtagadása.

Érthetetlen, hogy Pálnak ezt a nyelvi finomságokig következetes szóhasználatát Cullmann következetlenségnek látja (38. 1. lábjegyzet). Az kétségtelen, hogy Pál szóhasználatában nem követi a Cullmann logikáját. Cullmann ugyanis éppen fordítva, a Leib-ot (sóma-t) tekinti konkrét, teremtett valóságnak, a Fleisch-t (sarks-ot) pedig szinte személyes vonatkozásban valami olyannak, mely később, csak a bűneset után, bevette magát (festgesetzt hat 39.1) a testbe, azt megrontja, uralma alá hajtja, végül elpusztítja. Mennyiben igazolhatja ezt a sarks szónak akár szótári jelentése, akár bibliai használata?

A sarks szó mind görögül, mind héber (bászár), német (Fleisch) vagy francia (chair) megfelelőjében valóságos fizikai testet jelent. Isten az embert bászár-rá teremtette (1Móz 2,23). A ló is bászár, nem ruach (test, nem lélek Ézs 31,3). Az Ige is sarks-szá lett, hogy hozzánk hasonlóvá legyen (Jn 1,14), Jézus „kata sarka” származik a Dávid magvából (Róm 1,3). Igaz, az Újszövetségben legtöbbször úgy jelenik meg, mint az ember földi, anyagi, romlandó, ösztönöktől uralt, bűnre hajló alkotó eleme, teste, amely az ösztönök uralma alatt könnyen bűnbe sodorja a lélekben (pneuma) nem elég erős embert. De ez az ember kettős természetének a következménye, a sarks az ember saját anyagi teste, nem rajta kívül álló hatalom. Ezt a legvilágosabban Róm 7 fentebb elemzett szövege mutatja. A sarks tehát az ember halálra való sóma-ja, létformája, mely a halálban teljesen elpusztul, nincs további szerepe. De semmiképpen nem „transzcendens hatalom”, ahogy Cullmann látja (38.19) sem „bűnhatalom”, nem is „halálhatalom” (Sündenmacht, Todesmacht). Amikor „az Ige testté, sarks-á lett”, nem lett bűnné, csak valóságos hús-vér emberré. Krisztus sem valamiféle „bűnhatalomban” bontotta le a népeket elválasztó ellenségeskedést (Ef 2,15, fentebb idézve). Erkölcileg teljesen semleges értelemben jelenti a húst, az élő, akár emberi, akár állati testet, általában élőlényt, sőt rokonságot, népet is. (Pasa sarks = mindenki, nem csak a bűnösök. Róm 11,14-ben a „mou tén sarka” az én népemet jelenti, erkölcileg semleges értelemben. A szót-szóval fordítás nyomorúságával szakított New English Bible ezt a szót mint 30 angol szóval és kifejezéssel adja vissza.)

Ezzel – és még sok más lókussal – ellentétben Cullmann ezt a nagyon is anyagi, passzív fogalmat tekinti minden rossz forrásának, sőt aktív okozójának. A sóma és

a psyché eredetileg jó – írja – amennyiben mindenekelőtt Isten teremtette. De mind a kettő rossz, amennyiben azokat a sarks bűn- és halálhatalma birtokába vette. („Leib und Seele sind beide... ursprünglich gut, insofern sie von Gott geschaffen sind. Sie sind beide schlecht, insofern die Sünden und Todesmacht des Fleisches sie ergreifen hat.”) A megváltás következtében a Szentlélek mindkettőt megszabadítja „a Fleisch – a sarks – halálhatalmából”. (39–40.1) „A mi földi testünkkel egybekötött hús akadály a lélek teljes kibontakozásának.” (58.1) Eszerint a sarks-ot, a Fleisch-ot, a hús-testet nem Isten teremtette?

Nem értem! Ha Cullmann szerint a sarks, németül a még szűkebb és anyagiasabb értelmű Fleisch „csak az Ádám bűnével jutott be az emberiségbe” (38.1.), akkor Ádámnak és Évának nem volt húsa? Milyennek képzelet Cullmann azt a hús nélküli testet, amiről azt írja, hogy az jó volt, illetve ma is jó, Istennek jó teremtése? („Das Sichtbare, Leibliche ist ebenso Gottes gute Schöpfung wie das Unsichtbare”. (34.1.) Maga írja: Itt a földön Fleischleib, hústest, sóma tés sarkos az életformánk. Bűn nélkül, vagy a bűn előtt ez nem volna érvényes? A bűn nélküli embernek másféle volna a teste, mint a bűnös embernek? Hányféle sóma-ja, Leib-ja lehet tehát az embernek a Cullmann antropológiájában?

Folytatva a 40. lapon így ír: A sóma anyaga a földi életben a sarks, a halál utáni hosszú alvás alatt nincs sóma, a feltámadás után majd a pneuma lesz a sóma anyaga, mint Isten új teremtése. Hogy beszélhet ezek után arról, hogy a hús-sóma átváltozik (Verwandlung) lélek-sómává (40.1.)? A Cullmann saját tanítása szerint is új teremtés a lélek-sóma (41.1), nem valamiféle anyagnak az átváltozása!

Égészen különös: Cullmann az ember két konkrét alkotó elemét: a fizikai testet jelentő sarks-ot és az embert – minden embert – a transzcendens világ részeként jellemző lelket, a pneuma-t „transzcendens aktív hatalmak”-nak látja, melyek „kívülről jönnek az emberbe és ott dinamikus módon működnek, de nem adták az emberséggel, mint olyannal.” Ehelyett az elvont fogalmat jelentő sómá-t és a psyché-t, nevezi a földi ember konkrét alkotó elemeinek. Pedig ez utóbbi is annyira elvont értelemben jelenti az életet, életerőt minden élőlénynél, minden állatnál is (a „psyché zósa” = élőlény, „psychikos = érzéki, a pneumatikos = lelki ellentéte, 1Kor 15,44. Latinul a psyché anima, jelzőként animalis, az animalitás jelzője. Franciaul az ember elpusztuló testi létformáját, a sóma psychikon-t corps animal-nak fordítják 1Kor 15,44–46) vagy magát az ént, hogy a szabad, nem szót-szóval helyettesítő fordítások a legtöbb helyen egyszerűen elhagyják. Ez is a német, ill. francia fordítás félrevezető hatását mutatja, ahol a Seele, ill. az amely valóban lelket, test nélkül is létezhet, önálló valóságot jelent, tehát nem ellentéte, hanem inkább szinonimája a Geistnak, ill., esprit-nek.

A Szentírás szerint ezzel szemben a minden embert jellemző pneuma az, ami az embert az állattól megkülönbözteti, a psyché egyformán tartozik mindkettő létformájához, sóma-jához.

A fentiekből következik a Cullmann legveszedelmesebb, *Szentírás és hitvallás ellenes tanítása*. Eszerint a Krisztusban megholtaknak a feltámadásig nincs semmiféle sómá-ja (Leib-ja). Földi létformájuk a Fleischleib, hústest, a feltámadás utáni a Feistleib, lélektest. A kettő kö-

zötti átmeneti állapotban (Zwischenzustand) valamiféle álmhoz hasonló állapotban vannak. Hogy ez a létnek milyen állapotát jelenti, arról nem kapunk tanítást.

Ebben az alvó, öntudatlan állapotban a később feltámadandók mégis a Szentlélek megragadottságában (ergriffen sind), Krisztus közelében vannak. A „belső ember” a halál által megszabadul a bűnös hústest nyűgétől, nem vétkezik többé, boldog passzivitásban várja – (évezredekén át?) – testetlenül a feltámadást, mikor majd felöltheti a lélektestet.

Nagyon szép elképzelés, csak egy hibája van: hogy minderről a Szentírásban egy árva szó sincs. Ellenben nagyon hasonlít éppen ahhoz a görög elmélethez, mely ellen Cullmann a legerélyesebben harcol, hogy a halál szabadulást hoz az embernek a test börtönéből és testetlen eszme állapotba juttatja. Ez bizony megbocsáthatatlan önellentmondás!

A sóma szó bibliai értelmében ugyanis mindennek, ami létezik, van valamilyen sóma-ja, létformája. A fentiek szerint az embernek négyféle sóma-ja lenne: A bűn nélküli, sarks nélküli sóma, a hús-sóma, (sóma tés sarkos), a feltámadás utáni léleksóma (sóma pneumatikon), végül, ha a megholtak valóban aludnának, akkor azok létformája a negyedik létforma az alvás-sóma (Schlafleib; sóma tés koiméseós) lenne. De erről a létformáról a Biblia, efféle Leib-ről pedig még Cullmann sem tud.

Érdekes viszont, hogy Cullmann itt (60.1) 1Thess 5–10-et idézi: „Akár ébren vagyunk, akár alszunk, együtt éljünk Övele.” Az ő értelmezése szerint tehát a földi élet az éber állapot a Krisztussal való halál utáni boldog élethez képest? Különös értelmezés! Ami pedig Jel 6,11-re való hivatkozását illeti (53.1), ez különösen érdekes így. Ez az egyetlen hely a Bibliában, ahol a holtakról, mint psyché-ről van szó. A psyché ugyanis, mint élet, életerő, a bibliai kor szemlélete szerint a vérrel együtt távozik a testből és nincs több szerepe az ember halál utáni életében. Itt, a Jelenések Könyvének szimbolikus fogalmazásában, a mártírok psyché-je az oltár alatt kiált elégtételért. Ott tehát, ahova az áldozatok vérét, így azzal együtt azok psyché-jét öntötték. Nem az oltár alatt szoronganak tehát a megholtak, hanem kiontott vérük – mint Ábel vére – kiált bosszúért. Igazán csodálom, hogy Cullmann, mint exegeta, ezt nem érzékeli. Ezt is csak az magyarázza, hogy németül a Seele valóban jelenti a megholtak test nélkül is tovább élhető lelkét. A német szóhasználattal ellentétben a psyché nem szinonimája a pneuma-nak, hanem éppen az ellentéte (1Kor 15,44 „Elvettetik sóma psychikon, feltámasztatik sóma pneumatikon”), kizárólag a földi élet eleme. A sóma psychikon azonos értelmű a sóma sakikonnal. A kettő együtt jelenti a múlandó földi létformát, melynek semmi keresnivalója nincs az örökkévalóságban. (A fordítások ferdítésére jellemző, hogy a Vulgata a psychét mindenütt anima-nak fordítja, ennek felel meg a német Seele – de a Schmoller: Handkonkordanz-ban „hominis animus, animae defunctorum” címszó a pneuma előfordulásai között szerepel és az alatta megjelenő mondatokban a Vulgátában a címszóban szereplő „anima” szót sehol nem találjuk, hanem egytől-egyik a „spiritus” szót, mert ott az eredeti szövegben mindenütt pneuma áll, a psychének – tehát az anima-nak ill. Seele-nek ott nincs helye.)

Még ezen is túl megy Cullmann, amikor a Fleisch-t világlefletti hatalomnak látja. A Fleisch nem csak az embert,

de az egész anyagvilágot megrontotta – írja a 42. lapon. A végítéletkor a Szentlélek újjáteremtő ereje a teljes anyagot át fogja alakítani, a Fleisch-tól, a romlandóságtól megszabadítja. („Die Macht der Heiligen Geistes alle Materie verwandeln wird... vom Fleisch, von der Verweslichkeit, befreien wird.”) Eszerint Isten nem olyannak teremtette az anyagot, a matériát, amilyenek ma ismerjük? Az atomok és a galaxisok nem állandóan mozgó, százerezred másodpercenként változó, csakis a mozgás és változás által létező csodák, csak az ember bűnös húsa miatt lettek azzá? Majd az újjáteremtésben ez a mozgás-csoda megszűnik, s valami mozdulatlan, változatlan, merev világgá változik az egész anyagmindenség, benne az évezredek álomból új testben felébredő megváltott emberiség? Borzalmas kép! Hogy írhat le valaki ilyent a XX. század végén?! (A könyv 1962-ben jelent meg először, újra nyomtatva 1986-ban.) Az egész teremtett anyagvilág nem azért és azóta van állandó változásban, pusztulásban és újjáalakulásban, mert Ádám megette az almát (lásd alább), hanem mert ez a törvénye az Istentől teremtett anyagnak, melyről ma már a fizikából tudjuk, hogy inkább „információ” és mozgás, mint kompakt tömeg. Hogy ez a világmindenség „hiábavalóság alá vetetett” az ember bűne miatt, az nem az anyag minőségére vonatkozik, hanem arra, hogy az ember feladata lenne azt Isten céljainak szolgálatába állítani, s mivel az ember bűnei miatt erre képtelen, a teremtett anyagvilág rendeltetése nem tud megvalósulni. Ezért „várja az Isten fiainak – a Krisztust híven követő emberiségnek – megjelenését” (Róm 8,19–23).

Milyen jó, hogy a Szentírás nem kényszerít ilyen képzelenségek elfogadására! Az „új ég, új föld” szimbolikus képe Isten titka, elégedjünk meg azzal, hogy a bűnnek ebben az általunk ismert időben egyszer majd vége lesz, mint mindennek, ami anyagi jelenségként mozgásra, változásra, ideiglenességre teremtett, mi pedig megváltottak, újra együtt leszünk abban az örök, egészen más világban, melyet „szem nem látott, fül nem hallott, emberi képzetet felfogni nem képes”, tehát felesleges róla álmodozni azon felül, amit konkrétan megmond nekünk Isten ígéje, és mi az emberi ismeret és fogalomrendszer mindenkori állapotában a mindenkori „ma” számára megfogalmazhatunk. (Semper reformari debet).

Szerencsére maga Cullmann idézi *Barth-ot* (Die Kirchliche Dogmatik II,1 699 kk, III, 2 524 kk, 714 kk, 778), aki ezzel szemben is a hitvallás alapján áll és kizár mindenféle „köztes állapotot”, így a Szentírásen kívül az ő tekintélyére is hivatkozhatom, amikor spekulatív eretnekségnek nevezem Cullmann elméletét.

Miért kényszerül Cullmann erre a nehéz spekulációra? Mert ő sem tudja megoldani a bibliai idő kérdését. Ő idézi és cáfolja három másik nagy teológus, Schweitzer, Dodd és Bultmann tanítását, akik szintén eredménytelenül próbálkoznak az időkérdés megoldásával (47.1.). Cullmann egy nagyon világos tézisből indul ki: Krisztusban Isten cselekvése belép a földi időbe. Az ő feltámadása egy merőben új korszakot teremt: a biztos remény, a bizalom korszakát. Akik őutána halnak meg, tudhatják, hogy a halál le van győzve, örök életük Krisztus által, a Szentlélek ereje folytán, biztosítva van. De – folytatja – csak az idők végén, amikor minden megújul, az ég, a föld, a teljes teremtett mindenség, akkor jön el a feltámadás, a lélektest felöltözése. A kettő között marad a „köztes állapot”.

Nehéz kérdés ez mindazoknak, akiknek világképe a múlt század materializmusának statikus időszemléletén alapul. Aszerint az idő egy stabil kategória, végtelen folyásban egyformán telik, akár történik benne valami, akár nem. Nagyszerű dolog, s számunkra nagyon megkönnyíti a nehéz kérdés megoldását, hogy a mai időszemléletünk ettől a materialista szemlélettől megszabadulva ismét a Biblia és az ősi keleti időszemlélet alapján áll. A Bibliában Jézus világosan beszél: „Mielőtt Ábrahám lett volna, én vagyok.” A 90. zsoltár szerint Isten számára ezer esztendő vagy egy nap vagy egy órájánnyi idővel azonos. Az ókori időszemléletben élő arab legendákban pl. a kalifa csak egy másodpercre merítette be fejét a varázsfürdőbe, de ezalatt egy egész életet élt végig. A mai fizika ismét az idő relativitása alapján áll, még azt is lehetőnek látva, hogy bizonyos körülmények között (talán a fekete lyukakban) az idő visszafelé folyhat. Mindenesetre az idő nem más, mint az anyag mozgása. Az örökkévalóságban nem csak nem lesz (Jel 10,6), de nincs idő, csak az események sorrendje. Meg kell szoknunk az idő relativitásában gondolkodni a teológiában is, ahol ez a szemlélet nélkülözhetetlen, különben kénytelenek vagyunk ilyen lehetetlen spekulációkba keveredni, mint Cullmann a maga „átmeneti állapottal.”

Maradjunk tehát sokkal nyugodtabban Barth tanítása mellett. A halálban az ember testestől-lelkestől, mindelestől meghal. Nincs benne semmi, ami természete szerint halhatatlan lenne. Ítélete is már megtörtént, a Biblia semmit nem tud arról, hogy ítéletében azután még változás állhatna be. Minden egyes egyén számára tehát ez az „utolsó” ítélet. Felölünk, a mi időnk felől nézve az egyének és nemzedékek egymásutánjában történik, de az örökkévalóság felől nézve, ahol múlt, jelen és jövő együtt „van” Isten előtt, ez nem jelent időbeli különbséget. (Jn 5,25 „Eljő az idő, és az *most van*, amikor a halottak hallják az Isten Fiaának a szavát, és akik hallják, élnek.”) Az üdvösség Krisztusban adva van a világ teremtése előtt. „Ha valaki Krisztusban van, új teremtés az” (2Kor 5,17). Akit Krisztus magáénak vall, azt maga mellé veszi az örökkévalóságba. A Heidelbergi Káté 57. kérdésének első mondata értelmében „azonnal az élet után vitetik Krisztushoz, az ő fejéhez” és nála új létformában, a Cullmann által is megfogalmazott lélek-szómában él tovább az örökkévalóságban. Itt a földön olyan létformában élünk, mint az állatok: a sarks psyché egységében, azoktól lélek, pneuma mivoltunkban különbözünk, tartozunk a lélek, a menny világához és bár magunk is anyagi lények vagyunk (1Móz 3,19), uralkodhatunk Isten gyermekeiként a föld, az anyag minden jelenségén. Ott a lélek, a pneuma létformájában (sómájában) élünk, úgy, mint az egyenesen oda-teremtett, angyaloknak nevezett lények (Mt 22,30). Sóman-k, létformánk nem átalakul, hanem más sóma-nyerünk Istentől. Harmadik létformáról sehol nincs szó a Szentírásban. Az üdvösség (ezt a szót Cullmann nem használja!) annyi, mint Krisztussal lenni. Ezt fokozni nem lehet, sem annak intenzitását semmiféle testbe öltözéssel. A fizikai test, a sarks feltámadásáról sehol nincs szó a Szentírásban, ezt Cullmann se mondja.

A feltámadás a kegyelmet nyert ember megjelenése a menny anyagtalán, időtlen világában nem maga erejéből, természetéből vagy érdeméből, hanem Isten szuverén újjáteremtő aktusa folytán.

Mivel a Heidelbergi Káté is a középkor statikus időszemléletében és a sóma latin fordításának értelmében fogalmazódott (a corpus ugyanolyan materiális testet jelent, mint a Leib), ma minden komoly teológus kénytelen az 57. kérdés fogalmazásán, az óvatosabbak az értelmezésén, változtatást javasolni. A kérdés három mondata közül Cullmann az első mondatban kifogásolja a lélek-sóma azonnali megjelenését. Én a második mondatban a test újraeledését látom Szentírás-ellenesnek. Nem lehetne úgy fogalmazni: „Hiszem, hogy azonnal ez élet után Krisztushoz, az én Uramhoz vitetem, és az ő dicsőséges lényéhez hasonlóvá leszek.”? Ezzel minden vitának elejét lehetne venni, s a „semper reformari” követelményének is a Káté szerzőinek szellemében lehetne eleget tenni.

Az 57. kérdés harmadik mondatánál azért meg kell állnunk. A feltámadás után megjelenő Krisztus teste nem volt azonos azelőtti testével. Azelőtt ugyanolyan sarks-ban élt, mint akármelyikünk. Mindig volt valahol, ahol meg lehetett találni, evett, ivott, vagy éhes és szomjas volt, ruháját asszonyok varrták, ha ütötték fájt, ha fáradt volt, megpihent. Feltámadása után csak akkor látták, ha ő akarta. Enni, innivalóra nem volt szüksége. Megjelenésében volt valami különös, tanítványai minden alkalommal előbb kételkedtek. Mikor Emmausban meg akarták ragadni, egyszerűen eltűnt. (Milyen volt, honnan volt a ruhája?) Megállapíthatjuk, ez esetben Cullmannal együtt: A feltámadott Krisztus nem anyagi testben, hanem a feltámadás lélek-sóma-jában, a menny anyagtalan létformájában élt. Minden megjelenése teofánia. Nem tanítványai látják meg, ő hat úgy azok érzékszerveire, hogy érzékelhessék, hogy bebizonyítsa, hogy él, hogy ugyanaz, aki halála előtt volt, és ugyanolyan valóságosan él, mint azelőtt. Minden tette közül egyedül a feltámadásának nem voltak tanúi. Ott valami olyan dolog történt, ami megfoghatatlan és megérthetetlen volt földi emberek számára. Sirjából úgy tűnhetett el, mint az emmausi asztal mellől. Feltámadása, sőt a gonosztevőnek adott ígérete szerint inkább már halála óta ő a menny világában és létformájában él. („A halál rajta nem uralkodik”, még egy napig sem.)

Azért lehet jelen „istensége, felséges volta, kegyelme és Szentlelke által” (HK 47 k.) egyszerre mindenütt, mint akit tér és idő nem korlátoz. Abban pedig semmiféle földi értelemben vett, tehát anyagszerű test nem gátolja. A sóma szó latin-német-francia értelmű félreértése kényszerítette a reformátorokat illogikus spekulációkra. Luther kénytelen volt a Krisztus anyagi testét isteni tulajdonságokkal ruházni fel (ubiquitas), Kálvin elválasztani Krisztus testét a lelkétől (extracalvinisticum). A katolikusok megoldása nem kevésbé spekulatív, de logikusabb: A test anyag, tehát szaporítható, Krisztus annyi testet teremt magának, amennyit akar, s az ő teste végtelen számú példányban található az ostya színe alatt a világ oltárain. A Szentírás kijelentése sokkal egyszerűbb: Ahol ketten vagy hárman egybegyűlnek az ő nevében, teljes egyéniségében jelen van közöttük. A sóma szó egyaránt jelöli minden embernek, így Krisztusnak is földi testét, mennyi, lelki létformáját és az egyházat, mint a Krisztus harmadik szómáját. Ha ebben az értelemben figyeljük az Írás mondanivalóját, ebben az értelemben értjük meg az úrvacsora igéit is, ahol kivétel nélkül nem a sarks, hanem a sóma szerepel: ő nem a húsát, hanem a közösségét adja nekünk. Nem a kenyér lényegül át a Krisztus testévé, az

egybegyűltek csoportja lényegül át az ő sómajává, közösség-testévé. Ezt jelenti az ő testével való közösségünk (1Kor 10,16), s amint vérével való közösségünk vére áldozatával való közösségünket jelenti, s nem valami materiális-misztikus egyesülést a Krisztus kiontott vérével, úgy testével való közösségünk az ő élő személyével, nem valamilyen mennyi matériával való közösségünket jelenti – mint ahogy Cullmann gondolja. (49.1.)

Nagyon különös Cullmann többször megismételt állítása, hogy ma csak egy lélektest (Geistleib) létezik: a Krisztusé. Megtagadása lenne-e ez a menny örök világának, az „angyalok” élő közösségének? A könyvből nem derül ki. De az Írás világosan beszél Istennek mennyi teremtményeiről, akik szolgáló *lelkek* (Zsid 1,14), tehát lélek, sómában élnek, ugyanúgy, mint Krisztus és a feltámadottak (Mt 22,30). Hisszük, hogy ugyanabban a lélek-sómában élnek *ma*, azok is, akik a Krisztus kegyelmében részesültek, akár az ő feltámadása előtt, akár azután. „Isten az élők Istene” (Mt 22,32). Pál azért sietne „elköltözni” (Kol 1,23), nem azért, hogy még legalább kétezer évig aludjék, akármilyen boldogság is szépeket álmodni, mint amivel Cullmann biztat (14,1). Egészen másként vigasztal Krisztus: „Aki hisz énbennem, ha meghal is él, és soha meg nem hal” (Jn 11,25,26). És „ma velem leszel a paradicsomban” (Luk 23,43). Ebben az értelemben mondjuk Erdélyben minden alkalommal a Kálvin imáját: „az angyalok és üdvözült lelkek társaságában” visszük áldozatunkat Isten elé.

Más kérdés: Cullmannak tudnia kell, hogy az östörténetek nem beszámolók régmúlt eseményekről, hanem szimbolikus képek, melyeket az egész ókor tudománya úgy használt, mint a mai tudomány az algebra képleteit. Miért beszél a bűnről és a halálról úgy, mintha az mind azért sújtaná az egész emberiséget, mert egy Ádám nevű ősember engedetlenül beleharapott egy kíváncsú gyümölcsbe? Úgy gondolom, felesleges ma már azt bizonygatni, hogy Ádám – neve jelentése: az ember – és Éva – az anya – a mindenkori embert képviseli, a jó és rossz tudása fájának tilalma pedig azt, hogy Isten, miután az embert a föld urává teremtette, az értékrendet, az erkölcsi törvényt magának tartja fenn, s annak önkényes megváltoztatása hozza magával az egész emberiség átkát.

Ha nem volna bűn, nem volna halál sem – mondja Cullmann (32k.1) és a testi halált érti alatta. Ha tehát Ádám nem evett volna az almából, ma is, sok ezer évesen, földig erő szakállal, itt járkálna közöttünk. Hogy mondhat ilyent a XX. század nagy teológus? Nem lett volna Isten teremtő terében a nemzedékek váltakozása, ezáltal az emberiség fejlődése nemzedékekről nemzedékekre az igazság megismerése, Krisztus mind teljesebb követése, a bűn tragikus következményeinek megtapasztalása útján? Ekkorát tévedett volna céljai megvalósulásában a mindenható és mindentudó Úr? „A bűn zsoldja a halál” – a végleges, visszavonhatatlan, örök halál, az „élet fájának” – az örök életnek – elvesztése, melynek gyümölcse pedig tiltás nélkül állt az Éden közepén = az emberi élet középpontjában. De nem az, hogy minden, ami anyagi, testi, a csillagokkal és földi élőlényekkel együtt az emberek porból való, anyagi teste ne változna, öregedne, meghalna, hogy Isten szeretetét elfogadva elnyerhesse számára rendelt mennyi örök életét.

Adjunk hálát azért, hogy a teremtett világról való mai ismereteink sokkal közelebb állnak az Ige tanításához,

mint akár száz, akár négyszáz évvel ezelőtt, és merjünk a teológiában is mai legfejlettebb ismereteink nyelvén fogalmazni, amint akár a Biblia írói, akár reformátoraink tették a maguk idejében. Maga Kálvin tanít erre a leghitelesebben a teremtés igéjének kommentárjában, ahol minden ponton bőven hivatkozik a maga korának természettudományi eredményeire.

Varga László

Egy „istenkáromlás” genezise*

Minél erősebb egy neurózis, annál jobban igyekszik kitölteni a rendelkezésére álló teret, hogy uralmát megszilárdítsa, s áldozata személyiségének új meg új területeire hatoljon be. Eközben kiépíti önigazoló rendszerét, ami néha olyan jól sikerül, hogy az érzelmi, akarati, gondolkozási zavarok: *a neurotikus kínok rendszere úgyszólván megdicsőül*. Mert ha már nem tudunk segíteni nyomorúságunkon, akkor legalább csináljunk belőle erényt. Mennyire másképp fest a szinte művészien lakkozott önrombolás, mint a dekorálatlan, a póriás. A neurózis természetéhez tartozik, hogy gondoskodik önmaga lehetőleg tetszetős tálalásáról. Ha pedig magasztossá tud emelkedni, teljes a siker: *ráveszi a páciens, hogy „önhitűleg” fojtogassa magát*, a rendelkezésére álló legmagasabb rendű meggyőződést használva fel ködösítéstül, vagy éppen dicsfénynek.

Egy „valamirevaló” neurózis úgy tud viselkedni, mint egy szakképzett felforgató, különösen, ha pszichoterápiától félti a hatalmát. Mert akkor bizony vége szakadhat annak a szép világnak, amikor a beteg még nem tudta, mit is cselekszik voltaképpen, és tetszés szerint takargathatta nyomorát sorssal, véletlennel, a gonosz világgal, avagy gyönyörű elvekkkel, hittételekkel pontosabban: ezek patofórm pótlékaival, netalán paródiáival. És *fellángol a rezisztencia*: a neurózis védi magát, többnyire szívós, árnyalt stratégiával, nem egyszer fanatikus elletamadásokkal, „az utolsó golyóig”. S ehhez neki minden jó. Természetesen a vallás is. (Söt!)

Minél zsenyébb korba nyúlnak vissza a betegség keserű gyökerei, minél izzóbbak az elfojtott konfliktusok, minél „gazdagabb” múltú a körkifejlődési folyamat, a lelki megtépettség annál intenzívebben szállhatja meg a szenvedő érzés- és gondolatvilágának *ellenőrzési pontjait*. Befolyásolhatja a lelkiismeretet, az erkölcsi és világnézeti meggyőződést. *A neurózis a hitet sem kíméli* – meglövigolja, átszínezi, parazitaként beleeszi magát, igyekszik átgyúrni saját képére és hasonlatosságára, hogy vele igazoltassa önmagát, szövetségesévé alázza, s mindezt észrevétlenül teszi. Ily módon aki ezt a neurózist ki akarja küszöbölni, olyan látszatba kerül, mintha a hitet támadná, tehát a hit nevében kell visszaverni.

Egy lélekgyógyászati klinikán egy ötvenes éveit elején járó asszony azt a pszichoterapeutát választotta, akiről tudta, hogy lelkigondozó is. Utóbbi így írja le a terápiás beszélgetéssorozatát (összefoglalóan):

A közepes iskolai végzettségű nő mindjárt az analízis elején lelkendezett: mennyire örül, hogy teológus-

lélekgyógyászhoz jöhetett, mert – úgymond – a hitetlen orvosok és pszichológusok úgysem értik meg őt. Erre gyanút fogtam, csapdától tartva: *tudattalan* szándékával így akar talán eleve lekenyerezni, hogy aztán elfogadjam bajának vallási csomagolását, s ne nézzek utána a tartalomnak. Vagyis, hogy segítek neki meg *nem* gyógyulni – beérve a „csomagolópapírral” – , miközben mindketten azt hisszük: megtettünk minden lehetőt. Elég hűvösen kitértem a „mellébeszélgetés” elől, s panaszairól kérdeztem. Erre vádolni kezdte magát, hogy milyen rossz katolikus, mert családjának nagyobb részét nem sikerült hitre vezetnie. De kissé könnyen mondta ezt, s éreztem: ez még mindig „fal”. Aztán, de csak további órák folyamán, elérkezett fő keservéhez: *imádkozás közben istenkáromló gondolatai támadnak*, kényszerűen, ellenállhatatlanul, és ez valami szörnyűség, szégyelli magát, szenved – mindhiába. Nagy nehezen vallott ki erről annyit: az első blaszfémia mindig Szűz Máriának szól, s róla freccsen szét aztán az egész Szentháromságra. Ez értékes támpont volt, arra kértem hát, beszéljen az édesanyjáról.

Csak ügyel-bajjal derül ki a mamáról: rideg, parancsnokló, szeretetlen légkörben nevelte, vallásilag is rendkívül szigorúan. A páciens négyéves korában egyszer eltasztotta magától az anyját, amikor az ölbe vette, s ezért később is szemrehányásokat kapott tőle. (Vagyis az anyja teljesen értetlen volt e *tünett*l szemben, amelyet ha megért, önmagának tesz szemrehányást, hiszen csak ő válthatta ki ezt a reagálást a védtelen kisgyermekből.) Betegünk már maga is anya volt, amikor több napos látogatásról távozó anyja után keresztet vetett. (Ezt rögtön be is mutatta, sietve hozzátéve: De nehogy ebből valami következtetni tessék!) Többek között megkérdeztem: mikor erősödött fel különösképpen a Mária elleni gyalázkodási kényszer? – mert panaszkodott ilyen hullámmásra. Ez a dátum pedig azonos volt az anyja halálának az évfordulójával! Ez már a bizonyosságot jelentette számomra. A páciens más közléseit is figyelembe véve az összkép nagyjából így festett: Gyermekkorában sebző légkörben s ifjú korában is ő a vallást csak úgy élhette meg mint földi és földöntúli büntetéssel fenyegető, hideg és merev követelmények irgalmatlan rendszerét. Pofozással „nevelő” apjának a gyerekben kirajzolódó képe az *Atyaistent* is féltelmetes színben tüntette föl. Anyja még jobban (s egész nap) hatott rá, gyöngéd melegség helyett inkább pattogó parancsokat osztogatott; a házi „hittanóra” fő tétele így hangzott: „Ha nem tiszteled atyádat és anyádat, elkárhozol!” Jogos és heves lázadását kénytelen volt akkora erővel fojtani el, hogy idővel *a keserűség mintegy éig lövellt* lelkéből, jelképesen pontosan az „égi anyát” találva el, másodlagosan pedig azt a vallást, amelyet bizonyára anyja is a szeretetlen vasszigor jegyében kapott, így aztán ennél különbet nem tudott átadni.

Amikor ezzel az asszonnyal végre a *valódi* problematikáját kezdtük megbeszélni, igen óvatosan haladva a meg-megújuló ellenállás tüskebokrai közt, akkor vette kezdetét oldódása s egyben hitének is tisztulása a kulancsként befűrődött szorongásoktól és balhiedelmektől, amelyek az adott vallás eredeti tartalmainak *tűnhetek*. Tizenöt terápiás órát vett igénybe – ehhez képest igen jó eredmény, hogy tünetei és panaszai nagy mértékben csökkentek, férjéhez és felnőtt gyerekeihez is jobban tudott viszonyulni, ahogy egyikük mondta:

* Részlet C. G. Jung *Lélekgyógyászat* című öt szakdolgozatának kísérő tanulmányából, mely az Európa Kiadónál ez év nyarán megjelent.

„Anyunak görccstelenőbb lett az élete.” Nem csoda ez, hiszen legbensőbb önmagával és Istenével összekötő „életcsatornája”, mely csaknem teljesen eldugult, sok szeméttől tisztult meg.

Ez a röviden bemutatott eset természetesen csak egy az igen sokféle közül. Minél erősebb, szemellenzősebb, aggályosabb a szorongató kényszeresség, annál szűkebb az a lát-hatatlan *életbörtön*, amelyet sokszor vallásilag is „biztos” menedékül választ a rendmánia rabja. Mindenre szabályt vár, és ha nincs, fabrikál, akár úgy is, hogy addig-addig lapozgat Bibliájában, amíg olyan mondatra vagy csak szóra nem talál, amelyet hajánál fogva kiráncigálhat az összehűgésből és ezt aztán isteni üzenetnek nevezi ki. Egy szerföltött kegyes házaspár például, amikor a férj két munkajánlatot kapott, s választania kellett, melyik székhelyre költözzék, addig bújt a Bibliát, amíg az asszony szeme megakadt egy helyütt az *észak* szón. „Igén kaptam!” – ujjongott fel, mert az egyik szóba jöhető város nagyjából északra volt. Egy kiváló tehetségű férfi pedig egy rendkívül fontos, mások sorsára is kiható döntést forintfeldobással hozott meg, még ha imádkozott is előtte. Híresebb lett viszont az az ifjú, aki egy bizonyos Marikának udvarolt. „Mi az Úr akarata?” – töprengt. Pár nap múltán azt olvasta a Szent Család történetében: „Ne félj magadhoz venni Máriát.” Meg is kérte izibe”, s rémálom lett a házasságuk. Mesterkéltnél, álszent igazolást persze mindig lehet gyártani, sőt himni is lehet benne, hiszen a kényszer – az kényszer.

Hitéletében is abszolútumot hajszol ez a típus, számára a Szentírás csak szó szerinti ihletett lehet – noha ennek tények raja mond ellent, sőt: magát Jézust azért (is) feszítették meg, mert el merészelt térni az Őszövetség betűjétől. De könnyebb egy tevekaravánnak a tű fokán átmenni, mint egy vallási kényszeres fanatikust meggyőzni arról, hogy fundamentalizmusa farizeusi, nem egyszer gyötörően

kényszerítő – prokruzstészi. Pontosan olyan korlátozott lehet csak hívőnek lenni szerinte, mint ő és elitközössége. Fritz Riemann pszichoanalitikus fejti ki: A kényszeressel lehetetlen megérteni, hogy nagyon is érvényes a bibliai (2Kor 3,6) igazság, mely szerint „*a betű megöl, a Lélek pedig megelevenít*”. Innen egyenes vonal vezet a dresszúrához és vakfegyelemhez, amelyben a „megkeresztelt” Prokruzstész a mindenkori szent út mentén és nevében éli ki agresszív hatalomvágyát, nem egyszer szadizmusát. Gyökössy Endre említ többek között egy nagyon áldottnak indult evangelizátort, aki nem egyszer elképesztően szabad folyást engedett dühének, s ezt még „bibliailag” igazolta is, és lehetetlen stílusa miatt teljesen elszigetelődött legközelebbi hozzátartozóitól is. A mögöttes ok a többszörösen traumatizált gyerek- és ifjúkor, illetve annak *feldolgozatlansága* – amihez pszichoterápia kellett volna, amit viszont derék szuperkegyeseink többnyire démoninak nyilvánítanak. Nem csoda: az egykori inkvizítorok is a saját lelkükben tevékenykedő „boszorkányokat” vetítették ki szerencsétlen áldozataikra. Nagyjából ugyanennek évadját éljük korunk egyes „vallásrobbanási” jelenségeiben, ezért vannak nem csekély számban (ahogy valaki megfogalmazta) spirituális huligánok, akik saját maguknak sem vallják be keserves és vad benső sebzettségeiket, hanem másokon élik ki azok következményeit. Pedig jobb önismerettel hitelesek és áldottak lehetnének.

Mindazonáltal a legzavarosabbnak látszó szektafélékben vagy excentrikus csoportosulásokban is nagyon különbözők az emberek: példás életű, felfuvalkodástól mentes hívőktől a teljesen elvakultakig. Akik utóbbiak megigéztettjei lettek, azok föleszmeléséhez jobb belátások üdvös sora, egy-két tisztán látó segítő, idő – és Kegyelem szükségeltetik.

Dr. Bodrog Miklós

CONTENTS OF NO 1998/6

LORD, SPEAK TO US!

Ms. Boglárka Mitschele: How do our days begin?

LORD, TEACH US!

Zoltán Kustár: „Why will you earn fresh strokes, for holding on in your revolt?” (Is 1,5 Moffat’s transl.)

Feriz Berki: Orthodoxy and the World Council of Churches

Géza Xeravits: The theme of birth of the Salvation-Mediator in Qumran

Ms. Mária Péter: What does the Bible teach of the poverty?

Pál Kovács: Reformed spirituality, preaching and the image of the future in the overseas area

János Pásztor: Tendencies of homiletic in the United States

Georg Plasger: Follow the Bible

REMEMBER!

István Ágoston: The life and poetry of Győző Balázs, reformed teacher of religion

OUTLOOK

Middle-european historical memorial-tour for the 150 years anniversary of the 1848/49 revolution and freedom-fight

WORLD CHRISTENDOM

Zoltán Bóna: There are some more to do

REVIEW

Heinz Zahrnt: The question of God (Zoltán Balikó)

Barna Horváth: The World Council of Churches is fifty years old

Oscar Cullman: Unsterblichkeit der Seele oder Auferstehung der Toten? (László Varga)

Miklós Bodrog: A genesis of a „blasphemy” (accompanying essay to the book of C.G.Jung: Psychoterapy)

INHALT DER NUMMER 1998/6

REDE UNS AN, HERR!

Stud. Boglárka Mitschele: Wie beginnen unsere Tage?

LEHRE UNS, HERR!

Zoltán Kustár: „Worauf wollt ihr noch geschlagen werden, da ihr im Abfall verharret?” (Jes 1,5 – Zürcher B.)

Feriz Berki: Orthodoxie und der Weltrat der Kirchen

Géza Xeravits: Das Thema des Heilvermittlers in Qumran

Mária Péter: Was lernt die Bibel von der Armut?

Pál Kovács: Spiritualität, Verkündigung und Zukunftsbild an der Übersee

János Pásztor: Homiletische Tendenzen in der USA

George Plasger: Der Bibel folgen

ERINNERT EUCH...

István Ágoston: Das Leben und die Dichtung des reformierten Religionslehrer Győző Balázs

AUSSCHAU

Eine mittel-europäische, historische Erinnerungstour anlässlich der 150sten Jahresfeier des ungarischen Revolutions- und Freiheitskampf in 1848/49

WELTCHRISTENTUM

Zoltán Bóna: Es gibt noch etwas zu tun

RUNDSCHAU

Heinz Zahrnt: Die Sache mit Gott (Zoltán Balikó)

Barna Horváth: Die 50 Jahre des Weltrats der Kirchen

Oscar Cullman: Unsterblichkeit der Seele oder Auferstehung der Toten? (László Varga)

Miklós Bodrog: Die Genesis einer „Götterlästerung” (Ein Begleitersatz zum Buch von C.G.Jung: Psychoterapie)

A MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ KÁLVIN KIADÓJA AJÁNLATA

„A teljes Írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, feddésre, a megjobbításra,
az igazságban való nevelésre...” (2Tim 3,16)

A Biblia történetei videokazettán:

- I. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”
1–6 (100 perc) 2 300,-
1. Sára és Ábrahám. A hit: reménység – 2. Exodus. Szabadulás a szolgaságból. – 3. Mózes és Áron. Tánc az aranyborjú körül – 4. Ruth és Naomi. Hazatérés – 5. Ámósz és a pap. Az igazság hangja – 6. Jeremiás és a király. Az igazságot nem lehet „elégetni”
- II. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”
7–12 (100 perc) 2 300,-
7. Keresztelő János. Várhatunk-e másra? – 8. Jézus Pilátus előtt – 9. Az emmausi tanítványok – 10. Saul és Anániás. Ellenségből testvér lesz – 11. Péter és Pál. Nehéz közösség – 12. Üzenet a filadelfiai gyülekezetnek. A hit ára
- III. kazetta: „A Biblia kincseiből vegyél!”
13–18 (180 perc) 3 600,-
13. Noé bárkát épít – 14. Józsefet eladják testvérei – 15. Dávid és Góliát – 16. Akik a királyt keresik. A napkeleti bölcsek Heródesnél – 17. Bűnösök és igazak közt. A megbocsátás szabaddá tesz – 18. Érted is, amit olvasol? Fülöp és az etióp kincstárnok. – 19. Szabad keresztyének lenni. Róma császárai véget vetnek a keresztyének üldözésének – 20. „Vedd és olvasd!” Augustinus rátalál a neki rendelt útra. – 21. A holnap nyelvén. Jeromos lefordítja a Bibliát

Bibliák, bibliai segédkönyvek, tanulmányok, prédikációs kötetek:

- Biblia – magyarázó jegyzetekkel.**
A Vizsolyi Biblia óta az első protestáns magyarázatos Biblia, amely az 1990-es revideált új fordítású Biblia szövegéből és a stuttgarti revideált Luther Bibliához fűzött magyarázatok fordításából áll össze 2 500,-
- CD ROM Biblia – az újfordítású Biblia
CD ROM kiadása 4 800,-
- Szinopszis – Máté, Márk, Lukács, János evangéliumának párhuzamos szövege 1 560,-
- Keresztyén Bibliai Lexikon I. A-J
Szerk.: dr. Bartha Tibor 1 700,-
- Keresztyén Bibliai Lexikon II. K-Zs
Szerk.: dr. Bartha Tibor 2 300,-
- Jubileumi Kommentár – átdolgozott kiadás**
A Szentírás magyarázata I. kötet:
Általános tájékoztató a Szentírásról
– Genézis-Jób könyve magyarázata 1 160,-
- A Szentírás magyarázata II. kötet:
Zsoltárok-Malakiás könyve magyarázata 1 160,-
- A Szentírás magyarázata III. kötet:
Az Újszövetség könyveinek magyarázata.
Mértékek, táblázatok, térképek 1 160,-
- Dr. Szabó Andor: „Lábam előtt mécses a Te igéd”** Naponkénti segítség a Biblia olvasásához. – III. kötet: Máté, Márk, Lukács és János evangéliuma, Apostolok Cselekedetei 790,-

- Magyar református önismereti olvasókönyv
– Válogatás a XX. sz. első felének teológiai irodalmából 900,-
- Bolyki János: Újszövetségi etika 590,-
- Bolyki János: Az újszövetségi írásmagyarázat elvei, módszerei és példái 550,-
- Herczeg Pál: Krisztológiai irányzatok a páli iratokban 350,-
- Dr. Tóth Kálmán: Az Úrnak félelme: ez a bölcsesség. Ószövetségi bölcselkedés a Példabeszédek, a Prédikátor és Jób könyve alapján 280,-
- C. Westermann – G. Gloege: A Biblia titkai
– Bevezetés a Bibliába 980,-
- Gánóczi Sándor-Stefan Scheld:
Kálvin hermeneutikája – Szellemtörténeti feltevések és alapvonalak 850,-
- Thorleif Boman: A héber és a görög gondolkodásmód egybevetése 850,-
- Kálvin János: A keresztyén vallás rendszere I-II. kötet: Az 1559-es ún. Nagy Institutio, az 1909-ben megjelent kiadás változatlan utánnomása 1 969,-
- Kálvin János: A genfi egyház kátéja 280,-

Versek, gyermekirodalom, a család olvasmányai:

- Új aranyhárfa. Versek gyülekezeti és keresztyén családi alkalmakra 790,-
- Northcott: Bibliai lexikon gyerekeknek 300,-
- Gaál Éva: Jézussal egy hajóban
– Rajzos gyerekkönyv 350,-
- György Antal: Sötét helyen világító szövétnék
– Kis utikalauz a Biblia világához 380,-
- Péterfia Karola: Egyéves háború. Az élet megújul (Családdregény) 380,-
- Ulrich Fick: Bárhol megtörténhetett...
– Útleírások, történetek 280,-
- Tóth Máté Miklós: Anyám könyve 390,-
- Theodor Béza: Kálvin János élete 290,-

Kaphatók:

- Budapest, XIV. ker. Abonyi u. 21. sz. (T: 343–7878; 343–7879; 343–7870), valamint a
Budapest XI. Bocskai u. 35. sz. alatti könyvesboltban (T: 386–8267) és a
Protestáns Könyvesboltban, Budapest, IX. Ráday u. 1. (T: 217–7789; hétfőn szünnap); továbbá a
Debreceni Református Könyvesboltban,
Debrecen, Piac u. 4–6. (T: 418–886); a
Kecskeméti Református Könyvesboltban,
Kecskemét, Szabadság tér 6., és a
Református Könyvesboltban, Szeged, Kárász u. 15.

Megrendelhetők:

- minden lelkési hivatalban és a Kálvin Kiadónál: 1113 Budapest, Bocskai u. 35. 1519 Pf. 416. Tel.: 386–8267.
Utánvételes küldésre megrendelést csak a Kálvin Kiadó fogad és teljesít!